GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI

KAZAK TÜRK FOLKLORUNDA EPİK ANLATMALAR (İNCELEME-METİN)

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Seyfullah YILDIRIM

Tez Danışmanı
Prof.Dr. İsa ÖZKAN

Ankara-2012

ONAY

Seyfullah YILDIRIM tarafından hazırlanan "Kazak Türk Folklorunda Epik Anlatmalar" başlıklı bu çalışma, 01.11.2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği/ ~~oyçokluğu~~) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Halk Edebiyatı anabilim dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Dursun YILDIRIM (Başkan)

Prof. Dr. İsa ÖZKAN (Danışman)

Doç. Dr. F. Gülay MİRZAOĞLU SIVACI

Doç. Dr. İbrahim DİLEK

Doç. Dr. Mustafa SEVER

ÖN SÖZ

Tarih boyunca çok geniş bir coğrafyada yaşamış olan Türk milleti, aynı kaynaktan doğun fakat zamanla farklı etkenler neticesinde bir takım değişiklikler de gösteren zengin bir kültür mirasına sahip olmuştur. Bu mirasın mahsullerinden olan halk edebiyatı ürünleri hem en büyük zenginliğimizi hem de kültürümüzün köken birliğini göstermesi açısından çok büyük bir ehemmiyete sahiptir. Büyük kültür dairesinin bir mensubu da Kazak Türkleridir. Çoğunluğu 1930'lu yıllara kadar yaylak-kışlak hayatı yaşamış olan Kazakistan'daki Kazak Türkleri arasında bu hayat tarzının getirmiş olduğu şartların da bir sonucu olarak sözlü kültür mirası iyi muhafaza edilmiştir. Geçmişin geleceğe aktarımı konusunda bir köprü vazifesi gören sözlü kültür ürünleri Kazak Türkleri arasında günümüzde de canlılığını devam ettirmektedir. Sözlü kültür geleneği içerisinde en büyük öneme sahip ve aynı zamanda en yaygın olanı, toplumun bir nevi sözlü tarihi de diyebileceğimiz destanlardır. Destanların yanında yine onlar gibi kahramanlık konusunu işleyen fakat destanlar kadar halkın tamamını ilgilendirmekten ziyade aile ve tayfa gibi daha küçük grupların kendilerini savunmaları ve mücadeleleriyle, kahramanın evlilik konusunu işleyen, destanlara göre çok daha kısa ve genellikle nesir şeklinde olan "kahramanlık masalı" olarak adlandırılan bir tür de oluşmuştur. Bizim çalışmamızın konusunu Kazak Türklerinin kahramanlık masalları teşkil etmektedir.

Çalışmamızın adı "Kazak Türk Folklorunda Epik Anlatmalar"dır. Tez çalışmasına bu ismin verilme sebebi çalışmaya konu olan metinlerin bazılarının adlandırılması konusunda farklı görüşlerin olmasıdır. Bir kısım araştırmacılar bu tür anlatılar için "arkaik destan" bir kısmı ise "kahramanlık masalı" kavramını kullanmışlardır. Bu konunun çalışma konusu olarak seçilmesinin sebebi, konunun hem Kazak Türkleri arasında hem de Türkiye de geniş kapsamlı bir şekilde incelenmemiş olmasıdır. Çalışmamız kahramanlık masalı adı altında kayda geçmiş olan metinlerin bir arada ele alınıp incelenmesi bakımından önemlidir. Ayrıca bu

metinlerden destanların masal adı altında kayda geçmiş olan nüshalarıyla destanın metinleri arasında herhangi bir karşılaştırma henüz yapılmamıştır. Aynı konunun farklı tür adlarıyla kayda geçmiş nüshalarını inceleyerek karşılaştırmak, türün değişim sürecini gözlemlemek ve adlandırmanın doğru olup olmadığını değerlendirmek açısından da önemlidir.

"Kazak Türk Folklorunda Epik Anlatmalar" adlı çalışmamız altı bölüm ile sonuç ve kaynakça kısımlarından oluşmaktadır. Çalışmanın giriş kısmında Türk Dünyasında "masal" karşılığında kullanılan kavramlara yer verilerek Kazak Türkleri arasında "masal" kelimesinin muhtevası ve türe ait özellikleri üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın birinci bölümü Kazak Türklerinin masallarının derlenmesi, yayımlanması ve tasnifiyle ilgili yapılan çalışmalara ayrılmıştır. Bu bölümde Kazak Türklerinin masallarıyla ilgili ilk çalışmaların yapıldığı Rus Çarlığı döneminden başlayarak sırayla Sovyetler Birliği, günümüz Kazakistan Cumhuriyeti ve Türkiye'de yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. Yine bu bölümde Kazak Türklerinin masallarıyla ilgili olarak yapılan tasnif çalışmalarına yer verilerek bu çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde ise "arkaik/ eski/ masalsı destan" ve "kahramanlık masalı" kavramları incelenmiş ve konu üzerinde duran araştırmacıların görüşlerine yer verilmiştir. Bu bölümde bizim çalışmamızın asıl konusu oluşturan "Kahramanlık Masalları"na neden bu adın verildiği, diğer türlerden farkı ve türsel özellikleri üzerinde de durulmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde incelenen metinlerin özetleri verilmiştir. İncelen metinler özelliklerine göre; Masal şekli olan destanlar, Destan şekli olan masallar ve Diğer metinler olmak üzere üçe ayrılmış ve özetleri de bu üç başlığa göre verilmiştir. Metinlerin özetleri verilirken her metnin özeti verilmeden önce o metnin kim tarafından, nerede, kimden derlendiği ve daha önce yayımlanıp yayımlamadığı, yayımlandıysa nerede yayımlandığıyla ilgili bilgiler de verilmiştir.

Dördüncü bölümün ilk kısmında “Kahramanlık Masalları” olarak adlandırılan metinlerin içerisinde halk arasında destan olarak yaygınlık kazanmakla birlikte sonradan masal nüshaları da ortaya çıkan destanlara, “Masal Şekli Olan Destanlar” başlığı altında yer verilmiştir. İkinci kısımda ise ilk şekli masal olmakla beraber sonradan belirli bir anlatıcı tarafından destan şeklinde icra edilen yani belirli bir anlatıcı tarafından destanlaştırılan masallar ise, “Destan Şekli Olan Masallar” başlığı altında incelenmiştir. “Masal Şekli Olan Destanlar” başlığı altında temelde Kazak Türkleri arasında destan olarak bilinmekle beraber bunun yanında masal nüshaları da olan Ḳambar Batır, Alpamıs, Köruğlı, Närik Batır, Aḳbilek Ḳız-Turğın Bala (Bögen) ve Er Tarğın destanları üzerinde durularak bu destanların destan şekilleri ile masal nüshaları epizot yapısı ve şekil bakımından karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmadan sonra bu destanların masal nüshalarıyla ilgili olarak yapılan “masal” adlandırmasının doğru olup olmadığıyla ilgili düşünceler belirtilmiştir. Ayrıca karşılaştırmaya geçilmeden önce bu destan metinlerinin derlenmesi ve yayımlanmasıyla ilgili yapılan çalışmalar hakkında da bilgi verilmiştir. “Destan Şekli Olan Masallar” başlığı altında ise anlatıların masal şekilleriyle destan şekilleri epizot yapısı ve şekil olarak karşılaştırılmış ve sonradan belirli bir icracı tarafından oluşturulmuş olan manzum metni “destan” olarak adlandırmanın doğru olup olmadığıyla ilgili düşünce belirtilmiştir. Bu kısımda da yine karşılaştırmada kullanılan metinlerin derlenmesi ve yayımlanmasıyla ilgili detaylı bilgiler verilmiştir.

Çalışmanın beşinci bölümünü “Kahramanlık Masallarının Epizot Yapısı” oluşturmaktadır. Bu bölümde kahramanlık masalları incelenirken bu masalların ana unsuru olan kahramanlık temasından dolayı masallar, kahramanın biyografisi çerçevesinde incelenmiştir. Çünkü kahramanlık masallarının tamamında olmamakla beraber bu anlatılar, kahramanın doğum öncesi, doğumu, büyümesi, mücadelesi ve evlenmesi gibi kahramanın hayatının temel aşamalarını kapsayıcı bir şekildedir. Genel anlamda bu anlatıların bir kısmında biyografi bütünlük arz etmektedir.

Bundan dolayı çalışmamızın bu kısmını kahramanın epik hayat hikâyesinin epizotlarına göre hazırladık. İnceleme de masalların epizot yapısı temel alınmış, epizotla beraber motif ve tiplere de yer verilmiştir. Epizot yapısı oluşturulurken Seyit Ḳasḳabasov'un "Ḳazaḳtıŋ Halıḳ Prozası" adlı çalışmasında "Kerḳula Attı Kendebay" masalı üzerine uygulamış olduğu metodu, incelemiş olduğumuz metinlerin epizot yapılarına göre geliştirerek uyguladık. Yani kahramanlık masallarındaki kahraman kalıbının ortaya konulması için bir kahraman kalıbı oluşturmaya çalıştık ve incelememizi de buna göre yaptık. Umarız kahramanı incelemek üzere oluşturulan bu plan bundan sonra ülkemizde kahramanlık konulu masallar ve diğer anlatılar üzerine yapılacak çalışmalar için de faydalı olur ve yapılacak yeni çalışmalarda geleneksel Türk kahramanlık kalıbının ortaya konulmasına bir katkı sağlar.

Altıncı bölüm "Metinler" kısmıdır. Çalışmamızda kırk yedi metin incelenmiştir. Bu metinlerin bir kısmı doğrudan masal, bir kısmı da Kazak Türkleri arasında destan olarak bilinen türlerin masal adı altında kayda geçmiş olan nüshalarıdır. Metinler kısmı da "Masal Şekli Olan Destanlar", "Destan Şekli Olan Masallar" ve "Diğer Metinler" olmak üzere üç ana başlık altında verilmiştir. Metinlerin önce transkripsiyonlu olarak Kazak Türkçesi ardından da Türkiye Türkçesi verilmiştir. Transkripsiyon yapılırken Kiril alfabesinde и ve і şeklinde gösterilen harfler i harfi ile e ve э şeklinde gösterilen harfler de e harfi ile gösterilmiştir. Kazakistan'da yaşayan Kazak Türkleri kelime başındaki e seslerini ye olarak telaffuz etmektedirler. Biz yapılan çalışmalarda genel olarak e şeklinde kullanıldığı için ye şekli yerine e şeklini tercih ettik. Metinlerden "Talaspay Mergen" adlı metin Rusça olarak yayınlanmış olduğundan bu metnin sadece Türkiye Türkçesi verilmiştir. Metinler Türkiye Türkçesine aktarılırken masalın orijinalliğine pek fazla müdahale etmemekle beraber aktarımda masal dokusunun korunması için serbest bir çeviri yöntemi kullandık. Metinler Türkiye Türkçesine aktarılırken bir takım zorluklarla da karşılaştık. Çünkü bazı kavramların Türkiye Türkçesine birebir aktarılması hem anlam

bakımından uygun olmamakta hem de aktarıldığı zaman bir anlam kargaşasına neden olmaktadır. Bu tarz sözcüklerin ve cümlelerin aktarılmasında daha önce Kazakistan'da birlikte çalıştığımız çalışma arkadaşlarımızdan yardım aldık.

Kazak Türkçesi öğrenmek ve Kazak Türklerinin zengin sözlü kültür ürünleriyle tanışmak için 2007-2009 yılları arasında Kazakistan'da, Korkut Ata'nın yaşamış olduğu coğrafya olan Kızılorda şehrinde bulundum. Ayrıca 2011 yılının Nisan ve Mayıs aylarında da tez konumla ilgili çalışmalar yapmak üzere Almata'da bulundum. Bu süre zarfında hem çalışma konumla ilgili en eski ve orijinal kaynaklara ulaşma hem de Kazak Türklerinin zengin kültürünü tanıma imkânına sahip oldum. Kazakistan'ın kışları Sibirya soğuğu, yazları ise çöl sıcağı yaşayan Kızılorda bölgesinde bulunduğum süre boyunca bana her türlü kolaylığı gösteren Kızılorda Korkut Ata Üniversitesi çalışanlarına, Kızılorda halkının şahsında tüm Kazak Türklerine ve karşılaşmış olduğum zorlukları çözmem için hiçbir zaman yardımlarını esirgemeyen Kızılorda Korkut Ata Üniversitesi Türk Dünyası Türk Dili ve Edebiyatı Bölümündeki değerli çalışma arkadaşlarıma bana geleneksel Türk misafirperverliğini gösterdikleri için çok teşekkür ediyorum. Rusça metinlerin aktarılması konusundaki yardımlardan dolayı Arş.Gör. Fatih YAPICI'ya teşekkür ediyorum. Çalışmamın her aşamasında yol gösterici olan Prof. Dr. Dursun YILDIRIM Bey'e, her zaman desteğini ve yardımlarını esirgemeyen, bizleri Türk Dünyasıyla ilgili çalışmalara teşvik eden ve karşılaştığımız her türlü problemin çözülmesine yardımcı olan Doç. Dr. İbrahim DİLEK Bey'e, çalışmalarımızda ve Türk dünyasını tanıma sürecimizde her zaman bizi destekleyen Prof. Dr. Ali TORUN Bey'e, bu çalışma sırasında her zaman yardımlarını gördüğüm, bizlerin Türk Dünyasını tanıması için desteğini esirgemeyen, bilgi ve tecrübesiyle her zaman yol gösterici olan, tez danışmanım Prof. Dr. İsa ÖZKAN Bey'e teşekkür ediyorum. Ayrıca aileme ve eşime de destekleri ve sabırlarından dolayı müteşekkirim.

Seyfullah YILDIRIM
Ankara-2012

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....i
İÇİNDEKİLER.....vi
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ.....xii
KISALTMALAR.....xiii
GİRİŞ.....1
Kazak Türklerinde Masal Kavramı.....1

BİRİNCİ BÖLÜM
KAZAK TÜRKLERİNİN MASALLARININ DERLENMESİ, YAYIMLANMASI VE TASNİFİYLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR

1.1. KAZAK MASALLARININ DERLENMESİ VE YAYIMLANMASIYLA İLGİLİ ÇALIŞMALAR.....7
1.1.1. Kazak Türklerinin Masallarıyla İlgili Olarak Türkiye'de Yapılan Çalışmalar 18
1.2. KAZAK TÜRKLERİNİN MASALLARIYLA İLGİLİ YAPILAN TASNİF ÇALIŞMALARI.....21

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRÜN ADLANDIRILMASIYLA İLGİLİ GÖRÜŞLER

2.1. ARKAİK/ ESKİ/ MASALSI DESTAN KAVRAMI.....31
2.2. KAHRAMANLIK MASALI KAVRAMI.....39

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
METİNLERİN ÖZETLERİ

3.1. MASAL ŞEKLİ OLAN DESTANLAR.....49
3.2. DESTAN ŞEKLİ OLAN MASALALLAR.....54
3.3. DİĞER METİNLER.....56

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KAZAK TÜRKLERİNDE MASAL ŞEKLİ OLAN DESTANLAR VE DESTAN ŞEKLİ OLAN MASALLAR

4.1. MASAL ŞEKLİ OLAN DESTANLAR……..……82
4.1.1. Ḳambar Batır ve Nazım Ḳızın Ängimesi……82
4.1.2. Alpamıs, Altı Jasar Alpamıs ve Jelkildek…..……..……93
4.1.3. Köruğlı……107
4.1.4. Närik Batır……..……120
4.1.5. Aḳbilek Ḳız - Turğın Bala……..129
4.1.6. Er Tarğın……...……..138
4.2. DESTAN ŞEKLİ OLAN MASALLAR……...……142
4.2.1. Ḳulamergen, Alamen Men Jolaman……142
4.2.2. Totan Batır……..153
4.2.3. Ḳoyşı Batır, Batır Ḳoyşı……161

BEŞİNCİ BÖLÜM

KAHRAMANLIK MASALLARININ EPİZOT YAPISI

5. KAHRAMANLIK MASALLARININ EPİZOT YAPISI……165
5.1. GİRİŞ……..171
5.1.1. Kahramanın Ana Babası……..……171
5.1.1.1. Çocuksuzluk ve Çocuk Sahibi Olma Yolları……..171
5.1.2. Kahramanının Doğumu, Hızla Büyümesi ve İlk Kahramanlığı……179
5.1.2.1. Doğumu……179
5.1.2.2. Hızla Büyümesi ve İlk Kahramanlığı……....181
5.1.3. Kahramanın Yardımcısı Olarak At……..……183
5.2. BAŞLANGIÇ……189
5.2.1. Nişanlıyla İlgili Haber Alma…….....189
5.2.2. Yurdun Talanıyla veya Yakınlarından Birinin Esarette Olduğuyla İlgili Haber Alma……..…191

5.2.2.1. Kuğularla Karşılaşma……194
5.2.3. Yakın Çevresi Tarafından Kahramana İhanet Edilmesi ve Düşmanla İşbirliği Yapılması……..196
5.2.4. Ayı Tarafından Kaçırılma ve Ondan Çocuk Sahibi Olma……..200
5.3. TEMEL VAKA (ANA OLAY)……..203
5.3.1. Nişanlı Hakkında Haber Aldıktan Sonra Aramaya Çıkma.....203
5.3.1.1. Yoldaki Olaylar……205
5.3.1.1.1. Olağanüstü Yardımcı Kahramanlar……205
5.3.1.1.1.1. Simurg/ Alp Karakuş ……217
5.3.1.2. Gelecekte Kayınbabası Olacak Kişinin Hizmetkârıyla Karşılaşması ve Onun Şekline Girmesi……220
5.3.1.3. Kayınbabasının Yurduna Tanınmadan Gelmesi……222
5.3.1.3.1. Kayınbabasının Yurdunda Çalışması……224
5.3.1.4. Gelecekteki Kayınbabasının Her Türlü Şartlarını ve Vermiş Olduğu Görevleri Yerine Getirmesi……227
5.3.1.5. Kayın Babasının Tahtına Oturması……...233
5.3.2. Yurdun Talanıyla veya Yakınlarından Birinin Esarette Olduğuyla İlgili Haber Aldıktan Sonra Sefere Çıkması……233
5.3.2.1. Düşmanla Savaşma……235
5.3.2.1.1. Esir Olma……237
5.3.2.1.1.1. Esaretteyken Kuş İle Haber Gönderme……240
5.3.2.1.2. Esaretten Kurtulma……244
5.3.2.2. Olağanüstü Varlıklarla Mücadele……247
5.3.2.2.1 Jalmaṽız/ Jalmaṽız Kempir/ Kempir……247
5.3.2.2.2. Jeztırnaḳ……254
5.3.2.2.3. Ejderha……258
5.3.2.2.4. Dev……261
5.3.2.2.5. Sakalı Beş Karış Boyu Bir Tutam/Ergejeyli/Jermıstan..264
5.3.2.2.6. Taṽtaylaḳ……266
5.3.2.3. Ölüp Dirilme……267

5.3.2.4. Dış Can/ Dış Ruh……..270
5.3.3. Yakın Çevresi Tarafından Kahramana İhanet Edilmesi ve Düşmanla İşbirliği Yapılarak Kahramanı Ölmesi İçin Yerine Getirilmesi Zor Görevlere (Barsa Kelmeze/ Giden Gelmeze) Gönderilmesi……272
5.3.3.1. Kahramanın Yakın Çevresinin İhanetini Öğrenmesi ve Onları Cezalandırması…….282
5.4. SON……284
5.4.1. Yurduna Dönme ve Toy..……284
5.4.1.1. Nişanlısını veya Eşini Başka Biri Alırken Toyun Üzerine Gelme…….285

ALTINCI BÖLÜM
METİNLER

6.1. MASAL ŞEKLİ OLAN DESTANLAR……..……..289
6.1.1. Ḳambar Batır……..289
6.1.2. Nazım Ḳızın Ängimesi/ Nazım Kızın Hikâyesi.....293
6.1.3. Alpamıs……...……..…295
6.1.4. Altı Jasar Alpamıs/ Altı Yaşındaki Alpamıs……...301
6.1.5. Jelkildek……..311
6.1.6. Köruğlı…….346
6.1.7. Närik Batır……..366
6.1.8. Aḳbilek Ḳız-Turğın Bala……..376
6.1.9. Er Tarğın…….399
6.2. DESTAN ŞEKLİ OLAN MASALLAR……..……..424
6.2.1. Ḳulamergen……424
6.2.2. Alaman Men Jolaman……...427
6.2.3. Totan Batır……..435
6.2.4. Ḳoyşı Batır……..445
6.2.5. Ḳoyşı Batır Destanı……..460

6.2.6. Batır Ķoyşı……..487
6.3. DİĞER METİNLER……...…496
6.3.1. Ağayındı Eki Jigit/ İki Erkek Kardeş…….……..496
6.3.2. Aķjan Batır……..502
6.3.3. Alaköz Batır……507
6.3.4. Älibek Batır ……511
6.3.5. Altın Aydar……...……538
6.3.6. Ayualpaŋ, Suwdısalpaŋ, Tawdıtalpaŋ……545
6.3.7. Ayudäw/ Ayıdev……563
6.3.8. Batır Men Bala/ Bahadır İle Çocuk……592
6.3.9. Bayğulan……601
6.3.10. Boz Attı Boran Batır/ Boz Atlı Boran Batır……..615
6.3.11. Deldaş Batır ……619
6.3.12. Duŭdar Ķız……...647
6.3.13. Erkemaydar……665
6.3.14. Esekmergen……679
6.3.15. Hanşentay……682
6.3.16. Jalğız Jigit Urpaķtarı/ Yalnız Yiğit'in Nesilleri……714
6.3.17. Jalğız Közdi Däŭ/ Tek Gözlü Dev……734
6.3.18. Jartı Töstik……750
6.3.19. Jayıķ Pen Edil/ Yayık İle İdil……..762
6.3.20. Jerden şıķķan Jelim Batır/ Yerden Çıkan Jelim Batır……766
6.3.21. Jeztırnaķ……..……774
6.3.22. Ķalabay Batır……...……786
6.3.23. Ķarabatır……...……795
6.3.24. Ķaradöŋ Batır……..803
6.3.25. Ķaraüyrek ……824
6.3.26. Kerķula Attı Kendebay/ Kerkula Atlı Kendebay…….836
6.3.27. Kökjan Batır Men Aydahar/ Kökjan Batır İle Ejderha……853
6.3.28. Ķuyın Batır……865

6.3.29. Mamay Batırdıŋ Armanı/ Mamay Batırın Hayali……904
6.3.30. Nanbatır……..…….916
6.3.31. Talaspay Mergen……929
6.3.32. Tumarbas Batır……937
SONUÇ……..942
KAYNAKÇA……..948
ÖZET……..963
ABSTRACT……...964

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

Kazak Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Kazak Türkçesi	Türkiye Türkçesi
А а	A a	Ф ф	F f
Ә ә	Ä ä	Х х	H h
Б б	B b	Һ һ	H h
В в	V v	Ц ц	Ts Ts
Г г	G g	Ч ч	Ç ç
Ғ ғ	Ğ ğ	Ш ш	Ş ş
Д д	D d	Щ щ	Şç şç
Е е	E e	Ъъ	Ayırma işareti
Ё ё	Yo yo	Ы ы	I ı
Ж ж	J j	І і	İ i
З з	Z z	Ь ь	İnceltme işareti
И и	ıy-iy-i	Э э	E e
К к	K k	Э э	E e
Қ қ	Ķ ķ	Ю ю	Yu yu
Л л	L l	Я я	Ya ya
М м	M m		
Н н	N n		
Ң ң	Ŋ ŋ		
О о	O o		
Ө ө	Ö ö		
П п	P p		
Р р	R r		
С с	S s		
Т т	T t		
У у	uṽ-üṽ-ṽ		

Ұ ұ	U u
Y ү	Ü ü

KISALTMALAR

AKM.	Atatürk Kültür Merkezi
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
Bas.	Basması (Yayınevi)
bk.	Bakınız.
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
ESE.	Edebiyat Sanat Enstitüsü
GÜ	Gazi Üniversitesi
KB.	Kültür bakanlığı
ҚE	Kazak Edebiyatı
KS	Kazahskiye skazki
KNS	Kazahskiye Narodniye Skazki
MİK	Merkezi İlmi Kütüphane
Red.	Redaktör
S.	Sayı
s.	Sayfa
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TKAE.	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TTK	Türk Tarih Kurumu
TDK	Türk Dil Kurumu
Yay.	Yayın
YBT	Yayımlanmamış Bitirme Tezi
YDT	Yayımlanmamış Doktora Tezi
YYT	Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi

GİRİŞ

KAZAK TÜRKLERİNDE MASAL KAVRAMI

Bugün çoğunluğu Kazakistan'da yaşayan Kazak Türklerinin büyük bir kısmı 1930'lu yıllara kadar yaylak-kışlak hayatı yaşamış, Kazakistan'ın Sovyetler Birliği hakimiyetine girmesinden sonra rejim siyasetinin bir sonucu olarak zorunlu bir iskana tabi tutulmuşlardır. Kazak Türkleri yaşamış oldukları bu hayat şeklinin de getirmiş olduğu bir sonuç olarak zengin bir sözlü kültür geleneğine sahip olmuşlardır. Bu geleneğin en önemlilerinden birisi de masallardır. Bir folklor mahsülü olarak masalların Kazak Türkleri arasında derlenmesiyle ilgili çalışmalar XIX. yüzyılda başlamıştır.

Avrupa'daki folklor çalışmaları bir milletin kendisini diğer milletlerden ya da topluluklardan farkını ortaya koymak için kültürünü kayıt altına alarak kendini tanıma ve tanımlama ihtiyacının da bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. "*Avrupa'da sözlü kültür yani folklor çalışmaları romantizm ve milliyetçilik cereyanlarına paralel olarak ortaya çıkmış ve gelişmiştir."*[1] "*Avrupa'daki Romantizim cereyanı, halk hayatına karşı ilgi uyandırmış ve bunun neticesinde halk kavramına dayalı bir halk edebiyatı anlayışı doğmuştur.. Alman filozofu J. G. Von Herder'in miliyet, milli ruh, halk edebiyatı, milli edebiyat, milli kimlik konularında başvurulacak yegane kaynak olarak halkı göstermesi, çağın sosyal ve beşeri ilimlerinde bir heyecan yaratmış, Fransız İnkılabı ile halk hayatının araştırılması ve milliyetin tespit edilmesi önem kazanmıştır*."[2]

Folklor çalışmalarının Türk dünyasındaki serüveninin başlangıcı bu görüşten farklılık arz etmektedir. Genel anlamda Türk dünyası özelde ise Kazak Türkleriyle ilgili olarak folklor araştırmalarına başlanması Çarlık Rusya'nın Türk dünyasındaki yayılmacı sürecini kolaylaştırma ve tamamlama

---

[1] Dursun Yıldırım, "Sözlü Kültür ve Folklor Kavramı Üzerine Düşünceler", **Türk Bitiği,** Akçağ Yay., Ankara, 1998, s. 40

[2] Dursun Yıldırım, "Türkiye'de Folklor Araştırmalarının Gelişme Devreleri", **Türk Bitiği,** Akçağ Yay., Ankara, 1998, s. 43.

amacına yöneliktir. Yani Avrupadaki folklor faaliyetlerinden farklı olarak Kazak Türkleri ya da diğer Türk toplulukları ile ilgili çalışmalar bizzat Kazaklar ya da diğer Türk topluluklarına mensup olan kişiler tarafından kendi kimliklerine vurgu yapma amacına yönelik bir faaliyet şeklinde başlamamıştır. Kazak Türkleri arasındaki folklor çalışmalarına başlanmasıyla ilgili B. Kenjebayev şu bilgileri vermektedir: "*Çarlık rejimi Rusya sınırları içerisinde yaşayan farklı etnik yapıdaki toplumları rahat bir şekilde yönetebilmek için, onların tarihini, hayat tarzlarını, ekonomik yapısını ve gelenek görenekleri bilmeyi amaçlamıştır. Bundan dolayı hakimiyeti altındaki topraklara hususi geziler düzenlemiştir. Bu gezilere Rus edebiyatçılar ve tarihçiler de katılmışlardır. Bu gezilere 1845 yılında St. Petersburg'ta kurulan ve zamanın ilmi merkezi olan Rusya Coğrafya Cemiyeti de katılmıştır. Bu cemiyetin şubeleri sonraları Orenburg ve Ombı gibi şehirlerde de açılmıştır. Rusya Coğrafya Cemiyetinin hususi gezileri ve özel kişileri Kazak köylerinde bazı bilimsel incelemelerde bulunmuşlardır. Onlar Kazak halkının yaşam tarzları, tarihleri, toplumsal hayatları ve geleneklerini araştırarak çokça Kazak halk edebiyatı mahsullerinin her türlüsünü toplamışlardır."*[3]

Masal[4] kavramı için bugün Türk boyları arasında farklı sözcükler kullanmaktadırlar. Masal karşılığı olarak; Altaylar "*çörçök*" [5], Başkurtlar "*akiyat*"[6], Çuvaşlar "*yumahsem*, *hallap*"[7], Hakaslar "*nımah*"[8], Karaçay-Malkarlar "*comokla*"[9], Kırgızlar "comok, cöö comok,"[10], Kumuklar "*yomaḳ*"[11], Tatarlar "*ekiyat*"[12], Özbekler "*ertek,matal,şuk, çöpçek, otırık, tüte vb.*"[13],

[3] Mälik Ğabdullin, **Ḳazaḳ Halḳının Aẕız Ädebiyeti,** Mektep Bas., Almatı, 1974, s. 17-18
[4] Masal tanımları için bk. Saim Sakaoğlu, **Masal Araştırmaları,** Akçağ Yay., Ankara, 1999, s. 1-4.
[5] İbrahim Dilek, **Altay Masalları,** Alp Yay., Ank. 2007, s. 25.
[6] **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Başkurt Edebiyatı I**, c. 29, KB Yay., Ank., 2004, s.186.
[7] Şükrü Elçin, **Halḳ Edebiyatına Giriş,** Ank.2000, s. 368; **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Çuvaş Edebiyatı**, c.26, KB Yay., Ank., 2003, s.87.
[8] Metin Ergun, "Hakas Haycıları ve Haycılık Sanatı", **Milli Folklor,** S. 19, Ank. 1993, s. 23.
[9] **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Karaçay-Malkar Edebiyatı** c.22, KB Yay., Ank., 2002, s.138.
[10] Zekeriya Karadavut, **Kırgız Masalları,** Kömen Yay., Konya, 2006, s. 3-5.
[11] **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Kumuk Edebiyatı**, c.20, KB Yay., Ank., 2002, s.156.
[12] **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Tatar Edebiyatı I,** c.17, KB Yay., Ank., 2001, s.105.

Şorlar *şörçek, nartpak, nıbak, narpak"*[14], Tıvalar "*tool*"[15], Türkmenler "*erteki*"[16], Uygurlar "*çöçek*"[17], Sahalar *"kepseen, ostuoruya ve storya"*[18] terimini kullanmaktadırlar. Kazak Türkleri arasında da masala karşılık olarak "*ertegi*" terimi kullanılmaktadır. Ertegi, geçmişte, geçmişteki, geçmiş günlerdeki sözlerinden doğmuştur. Masal yerine bazen "*ertek*" terimi de kullanılmaktadır. Masal anlatan kişiye ise "*ertekşi*", "*ertegişi*" adı verilmektedir.[19]

İnsanoğlu eski zamanlarda, içinde yaşadığı dünyanın sırlarını bilmiyordu. Bundan dolayı insan, kendisinin bilmediği ve anlam veremediği etrafındaki sıra dışı şeylerin hepsine kutsiyet atfetmiş ve onlara Tanrı gibi saygı göstermiştir. Çevresindeki kutsal olarak gördüğü bu şeylerin sayıları da çok olduğundan zamanla bunların her biriyle ilgili olarak hususi anlatılar oluşturmuştur. İnsan, zaman ilerleyip akıl ve bilim geliştikten sonra bu tabiat nesnelerinin Tanrı olmadığını anlamıştır. Bundan dolayı da onlarla ilgili oluşturulmuş olan anlatılar eski manalarını kaybederek anlatıcıların dilinde masala dönüşmüş ve gerçek hayatta olmayan şeyleri hayal gücüyle tasvir eden anlatmalar diye tanınmıştır.[20]

Masal, genel olarak bakıldığında bütün milletlerde folklorun en yaygın olan türlerinden birisidir. Muhtar Äẽzov masal türünün ortak özelliklerini şöyle sıralar: "*Masallar nesir türünde icra edilen edebi anlatılardır. Olağanüstü durum ve hayali anlatı türünde veya ona benzer ilginç olayları beyan eden anlatılar şeklinde kurulurlar. Masalların hepsinin de temelinde hayat mücadelesi, toplumsal çekişmeler ve tarihle ilişki vardır. Bu*

---

[13] Selami Fedakar, **Özbek Sözlü Geleneğinde Masallar,** Egetan Yay., İzmir, 2011, s. 64-65.
[14] Metin Ergun, **Şor Kahramanlık Destanları,** Akçağ Yay., Ank. 2006, s. 23.
[15] Metin Ergun- Mehmet Açа, **Tıva Kahramanlık Destanları - I,** Ank. 2004, s. 25.
[16] **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Türkmenistan Edebiyatı**, c.10, KB Yay., Ank., 2004, s.97.
[17] İsa Özkan, "Türk Boylarının Sözlü Edebiyatındaki Nımah/Comok/Cumbak/Yomak Anlatım türü Üzerine Bir Etimoloji Denemesi", **Türk Dili,** S. 556, Ankara, 1998, s. 374.
[18] Muvaffak Duranlı, **Saha (Yakut) Büyü Masalları,** Kömen Yay., Konya, 2010, s. 16. V. L. Seroşevskiy, kepseen'i gerçek Saha masalı, ostuoruya ve storya'yı ise Sahalaşmış Rus masalı olarak kabul etmiştir. **A.g.e.** s. 16.
[19] Muhtar Äẽzov- Edige Ismayılov,"Ertegiler", **Ḳazaḳ Ertegileri,** T. I.**,** Almatı 1957, s. VII.
[20] Muhtar Äẽzov, **Ädebiyet Tariyhı,** Ana Tili Baspası, Almatı 1991, s. 168

söylediklerimizin hepsi de belirli bir masal formatıyla masalın dünyasına uydurularak masala eklenmektedir."[21]

Masallar, her milletin toplumsal yaşantısının bir sonucu olarak ortaya çıkmış folklor ürünleridir. Bunun için her milletin masalı, o milletin tarihiyle, ekonomisiyle ve kültürüyle ilişkilidir; ayrıca toplumsal gelişmişlik derecesi ve medeniyet seviyesiyle de orantılıdır. Masallarda az veya çok oluşturulduğu toplumun içtimai yaşantısının izleri ve kalıntıları bulunmaktadır.[22] Masalı oluşturan unsurların temeli en eski (ilkel) topluluklar zamanına kadar dayanır. Fakat masallar nesilden nesle sözlü olarak aktarılırken insanın düşünce serüveninin gelişmesine paralel olarak zamanla bu unsurlar da bir takım değişikliklere uğramıştır. Konu olarak masallarda çoğunlukla hayal mahsulü olaylar işlenmekle beraber bazen günlük hayatta karşılaşılşılabilecek hadiselerin de ele alındığı görülür. Şekili olarak masallar, genellikle nesir olmakla beraber nadiren şiir şeklinde olanlara da rastlanır. Sovyetler Birliği dönemi folklorunda her masalda bir gerçekliğin olduğu görüşü kabul edilmekteydir ve hayvanlarla ilgili masallarda ilkel topluluklarının atası olarak görülen hayvanların kutsallığı mit şeklinde anlatılmaktaydı. Bu ilkel toplulukların dağılmaya başlama süreçlerinde masallar kutsallık vasfını kaybetmişler, avcılarla veya daha sonraki devirlerde gelişmeye başlayan hayvancılıkla ilgili anlatılarla karışarak türsel özellikleri de mazmunları da değişmeye başlamıştır. Örneğin kabilecilik devrinin son zamanlarındaki masallarda kahramanın, bazen ismi bilinmeyen bir kişiyle, bazen Jeztırnaḳ, yedi başlı Jalmaŭız ve Tekgözlü Dev ile mücadele eder ve giriştiği bu büyük mücadele de onları yener. Kahramanın olağanüstü varlıklarla girişmiş olduğu bu mücadelede bazen kahramanın yiğitliği yeterli olmaz ve bu durumda ona tabiatın sihirli güçleri yardım ederek mücadelesini kazanmasını sağlar.[23]

---

[21] Muhtar Äŭezov, **Är Jıldar Oyları,** Almatı 1959, s. 213.
[22] Beysembay Kenjebayev, "Ḳazaḳtın Ertegileri Tuŭralı", **Ädebiyet Jäne İskusstvo,** S.1, Yanvar 1940, s. 79.
[23] "Ertegi", **Ḳazaḳ Sovyet Entsiklopediyesi,** Almatı 1974, s. 169.

Kazak sözlü geleneğinde karşılaşılan Jalmaõızlar, devler, mıstan kempirlerin karışmış olduğu anlatıların hepsinin de hayal mahsülü olduğu söylenebilir. Bu masallarda karışılaşılan ve olağanüstülüklerle süslü olan bu tipler, sıradan insanların yapamayacağı olağanüstü işleri yapabilirler ve bunlar her türlü duruma uygun olarak şekil değiştirebilme yeteneğine de sahiptirler.

Genel olarak masallarda mekân bu dünyadan farklı olarak bir belirsizlik gösterir. Masalların mekânları arasında bilinmeyen ateş denizleri, cinlerin, perilerin mekânları, altın saraylar, gümüş bäyterekler ve gökyüzünde inşa edilmiş evler vardır. Fakat bazı masallarda mekân günümüz dünyasından bir yer de olabilmektedir. Masallarda meydana gelen hadiseler genel anlamda geçmişte belirsiz bir zaman aralığında meydana gelmiştir ve bu yönüyle mekânlarla benzerlik gösterir. Masallarda görülen zamanın belirsizliği ve mekânında genel olarak günümüz dünyasından farklı olması onun gerçekle ilişkisinin kesildiğinin de bir göstergesidir. Sosyal hayatta yapılması imkânsız olan işler masal dünyasının bir geleneğidir. Bu düşünceden yola çıkarak bütün masalların tamamen uydurma olduğunu düşünmek de doğru değildir. Masalların içinde belirli bir gerçeklik de vardır. Bazı masallar insanoğlunun geçmiş zamanlarını anlamlandırmamıza yardımcı olmakta ve o zamanlardaki kavramların izlerini saklamaktadır.[24]

Kazak Türklerinin yaşadığı coğrafyada İslam dini ile Batı medeniyeti yayılmaya başladığı vakitte anlatı türündeki masallar gelişerek kalıplaşmıştır. Bunlara “Kelile ve Dimne”, “Tûtinâme”, “Binbir Gece” gibi hikâyelerin Kazakçaya tercüme edilmesinin de büyük etkisi olmuştur. Tabiat dışı mitolojik güçleri yenip halk için mücadelenin galibiyetle sonuçlanmasını beyan eden masalların ideolojisi, onların toplumsal yönünü ortaya koymaktadır. Toplum yapısına uygun olarak masalların işlediği konularda da birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Örneğin Hanlıklar dönemindeki masalların bir kısmı gülme, yergi ve fıkra türünde kurulmuştur. Bu zamanda oluşmuş olan Kazak

[24] Äõezov, **Ädebiyet Tariyhı,** s. 168-169

masalları ve efsaneleri genel olarak Jiyrenşe Şeşen, Aldar Köse… gibi kişilerle ilgilidir. Bunlarda bir tarafından zekilik, zorluklardan bir yol bularak kurtulma, eşinin akıl hocası ve yardımcısı olan samimi yar, verilen söze sadıklık vb. gibi olaylar beyan edilirken diğer taraftan da cimri zengin, açgözlü tüccar, ahmak han, düzenbaz zalimler ifşa edilmektedir. Bu tür masallar toplumsal gerçekliğe yakın olduğu için çabuk yayılmışlar ve hiç unutulmayarak muhafaza edilmişlerdir.[25]

[25] "Ertegi", **Ķazaķ Sovyet Entsiklopediyesi,** s. 169.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAZAK TÜRKLERİNİN MASALLARININ DERLENMESİ, YAYIMLANMASI VE TASNİFİYLE İLGİLİ OLARAK YAPILAN ÇALIŞMALAR

1.1. KAZAK MASALLARININ DERLENMESİ VE YAYIMLANMASIYLA İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Kazak masallarının halk arasından derlenmesi ve yazıya geçirilmesiyle ilgili yapılan ilk çalışmaların XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yani Çarlık Rusya döneminde başladığı söylenilebilir.[26] Çarlık Rusya döneminde yapılmış olan çalışmaları temel olarak iki gruba ayırılabilir. Birinci grubu Radlov, Potanin vb. gibi Rus aydınlarıyla Orta Asya'daki Türk topluluklarından olmakla beraber Rus okullarında okuyarak eserlerini de Rusça çoğunlukla olarak yayımlamış olan Şoḳan Ṽälihanov ve Abubakir Divayev gibi kişiler oluşturur. İkinci gruba dahil olanlar ise Kazak asıllı olup kendi dilinde derleme yapan ve yaptıkları derlemeleri yine kendi dillerinde yani Kazak Türkçesiyle yayımlayan, okuma yazması olan *akın* (şair) lardır. Bu iki gruba dâhil olanların ortak özellikleri; masalı ve diğer folklor türlerini herhangi bir sınıflandırmaya tabi tutmadan genel olarak derlemeleridir.[27]

Kazak halkı içinden çıkan okuma yazması olan akınların çalışmalarını ele alacak olursak genel olarak bunların hepsinde ortak olan özelliklerden biri, masalların bir kısmını olduğu gibi değil de kendilerine göre anlatarak, onları şiir ve *jır* (destan) türüne dönüştürerek yazıya geçirmiş olmalarıdır. Örneğin Kazakların eski masalı "Kulamergen" ilk yayımlandığında jır olarak yayımlanmış bundan dolayı da halk arasında jır yani destan şeklinde yaygınlık kazanmıştır. Yine doğu milletlerinden gelen "Seyfül Mälik", "Badiğuljamal", "Bozjiğit", "Hasen-Mälik", "Şäkir-Şäkirat" gibi masalların çoğu da halk arasında anlatılmakta olan nesir şekilleriyle değil de belirli bir akın tarafından dönüştürülmüş oldukları jır şekilleriyle yaygınlık kazınmışlardır. Bu şekilde masalları jıra dönüştürerek icra eden akınlar: Aḳılbek Sabalov, Maḳış, Şädi gibi kişilerdir. Kazak Türklerinin büyük aḳını Abay da "Äli" ve "Äzim" adlı

---

[26] Malik Ğabdullin, **Ḳazaḳ Halḳının Aʊız Ädebiyeti,** Almatı 1974, s. 98

[27] Muhtar Äʊezov, "Ertegiler", **Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 1.Tom, Almata 1988, s. 7.

masalları şiir şekline dönüştürerek işlemiştir. Halkın hoşuna giden masalları bu şekilde jıra dönüştürerek anlatmak, yaymak ve dinlemek eski, özellikle 19. yüzyıldaki, Kazak edebiyatında çok yaygın bir alışkanlıktı. Bu verilen örnekler Kazak halkının masal ve hikâye geleneğinin hepsinin de şiir türünde hafızalarda saklandığını göstermektedir. Nesirle, halk tarafından anlatılmakta olan şekliyle, yazılarak basılan masal seçkileri çok nadirdir.[28]

Kazak Türklerinin masallarının derlenmesi ve yazıya geçirilmesiyle ilgili olarak ilk çalışma yapanlar, Grigoriy Potanin, V. Radlov, A. Divayev, A. E. Alektorov, A. Vasilyev, N. Pantusov, Biybit Dañılbayev, Taşmuhambet Seyfullin, O. Aljanov, Jağıpar Aymanov, B. Dosımbekov, M. İbragimov gibi isimlerdir. Bu kişiler Orenburg'ta, Omsk'da, Kazan'da, Astrahan ve Taşkent'te çıkan gazete ve dergilerde seri halinde Kazak masallarını yayımlamışlardır. Onlar kendilerinin derlemiş oldukları masalları hem Rusça hem de Kazak Türkçesi'nde bazen de sadece tek bir dilde yayımlamışlardır. Masalları Kazak Türkçesi'nde yayımladıklarında (Kiril harfleriyle Kazak Türkçesinde) masalın Rusça kısa bir özetini vermişlerdir. Bunlar, derlemiş oldukları materyalleri 1870'li yıllardan başlayarak "*Dala Ñalayatı* (Kirgizkaya Stepnaya)" gazetesinde, "Torğay Oblıstık Vedomos"ta, "Aḳmola Oblıstıḳ Vedomos"ta, "Orenburg Gazeti" nde, "Orenburg Guberniyalık Vedomos"ta ve "Astrahan Gazeti" vb. gibi yerlerde sürekli olarak yayımlamışlardır [29].

Kazak Türklerinin masalları geniş hacimli olarak ilk defa Radlov'un derlemeleriyle basılmıştır. Kazakların sözlü ve yazılı edebiyatlarının örnekleriyle beraber Radlov'un eserlerinde, "Kan Şentay", "Erkäm Aydar", "Ejigäldi", "Jaḳsılık Jamandıḳ Joldas Bolğan", "Kanın Kızı", Tüs Satkan Tazşa", Moldanıŋ Üyinde Okığan Bala", Tülkünün Aldağanı", "Duñdar Kız", "Üş Ul", "Karmak Salğan Jigit", "Kara Köz Suluñ", adlı masallar bulunmaktadır.[30] Radlov, Kazak masallarının duyuluşunu, dil ve üslup özelliklerini muhafaza etmeye çalışarak yani olduğu gibi kayda geçirmeye

[28] Äñezov, **a.g.e**., s. 7.
[29] Ğabdullin, **a.g.e,** s. 98.
[30] V. V. Radlov, **Obraztsı Narodnoy Literaturı Tyurkskih Plemen,** Çast. III, Sanpetersburg, 1870, 253-335

gayret etmiştir. Radlov'tan önce Kazak masallarını Şoḳan Ṽälihanov, Berezin ve İlminskiy gibi araştırmacılar da derleseler de çalışmalarını Radlov gibi ilmi bir sistemle yapmamışlar ve eserlerini de Kazak Türkçesiyle yayımlamamışlardır.[31]

Kazak halk edebiyatı örneklerini, halk arasından derleme işiyle ilgili olarak titiz çalışmalarda bulunan araştırmacılardan birisi de N. Pantusov'dur. O, 1870'li yıllardan başlayarak Kazak yurtlarının çoğunu dolaşmış, Kazak Türkçesini öğrenmiş ve Kazak Türklerinin halk edebiyatı örneklerini yazıya geçirmiştir. Pantusov, toplamış olduğu materyalleri Rusçaya çevirmiştir. Onun derlemiş olduğu materyaller "*Dala Ṽalayatı Gazeti* (Kirgizkaya Stepnaya Gazeta)"'nde Kazak Türkçesinde ve Rusça olarak yayımlanmıştır. O daha sonra , "*Ḳazak-Kırgız Tilini Üyrenüṽşilerge Kömekşi Materiallar* (Kazak-Kırgız Dilini Öğrenenlere Yardımcı Materyaller)" ve "*Ḳazaḳ Halık Ädebiyetinin Ülgileri* (Kazak Halk Edebiyatı Örnekleri)" adlarıyla 1899 ve 1909 yılları arasında Kazan'da (Kiril harfleriyle Kazak Türkçesinde) yedi kitap neşretmiştir. Bu kitaplarda Kazak masallarıyla ilgili olarak birçok materyal de yayımlanmıştır.[32]

XIX. yüzyılda Kazak masallarıyla ilgili olarak derleme faaliyetlerinde bulunanlardan birisi de A.E. Alektorov'dur. O, Kazaklar arasında toplamış olduğu masalları Rusçaya çevirerek Kazak yurduyla ilgili olarak çıkan "Dala Ṽalayatı", "Turgayskaya Gazeta", "Astrahanskiy Vestnik" gibi gazete ve dergilerde 1880-1890 yılları arasında yayımlamıştır. XIX. yüzyılın son yirmi yılında Alektorov'un yayımlamış olduğu masal ve efsanelerin sayısı yüzden fazladır.[33] Alektorov yayımlamış olduğu masalları daha sonra 1898 yılında "Kirgizkaya Hrestomatiya" adıyla kitap haline getirerek bastırmıştır.[34]

---

[31] Äṽezov-Ismayılov, **a.g.m,** s. VIII-IX.

[32] Ğabdullin, **a.g.e,** s. 99; N. N. Pantusov, **Materialı K İzuçeniyu Ḳazaḳ-Kirgizkago Naryaçiya,** Vıpusk 5. Kazan 1902. Burada kadınlar hakkında üç tane Kazak masalı yer almaktadır. N. N. Pantusov, **Obrasztsı Kirgizskoy Narodnoy Literaturı,** Kazan, 1909.

[33] Äṽezov- Ismayılov, **a.g.m,** s.IX.

[34] A. E. Alektorov **Astrahanskiy Vestnik**, No: 1253, 1267, 1274, 1281, 1288, 1294, 1302, 1308, 1310. 1893'ten naklen; Ğabdullin, **a.g.e,** s. 99.

Birçok Kazak köyünü gezerek, sözlü edebiyat örneklerini derleyip yayımlayanlardan birisi de A. Vasilyev'dir. Vasilyev, toplamış olduğu materyalleri "Dala Ṽalayatı" gazetesiyle "Torğay Oblıstık Vedemos" unda iki dilde seri halinde yayımlanmıştır. "*Ḳazak Aṽız Ädebiyetinin Ülgileri* (Kazak Halk Edebiyatı Örnekleri)" adıyla 1897 yılında çıkan "Torğay Oblıstıḳ Vedemos" un ellinci. sayısında çok sayıda masal yayımlamıştır. Ayrıca onun toplamış olduğu masallar 1898 yılında Orenburg'da kitapçık olarak da yayımlanmıştır.[35]

Kazak masallarıyla ilgili olarak derleme faaliyetlerinde bulunan araştırmacılardan birisi de G.N. Potanin'dir. O, Semey, Marḳaköl, Zaysan, Aḳmola, Kökşetaṽ gibi Kazak yurtlarını gezmiş, gezdiği yerlerde Kazak halk edebiyatı örneklerini toplayarak yazıya geçirmiştir. Potanin, halkın tarihini, geleneğini ve göreneğini anlayabilmek için halk edebiyatının zengin materyaller ihtiva ettiğini düşünmüş, bunun için de derleme faaliyetlerine ilmi bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Potanin, topladığı materyalleri kimden aldığı, anlatıcının biyografisi, onun hangi anlatmaları bildiği ve bunları nereden öğrendiği gibi bilgileri de vermiştir. O, toplamış olduğu malzemeleri halk arasında anlatıldığı gibi tam olarak ve Kazakça değil de sadece olay örgüsü şeklinde ve Rusça olarak yazıya geçirmiştir. Ayrıca Potanin, toplamış olduğu örnekleri tasnif etmeden hepsini birden kayda geçirmiştir.[36] Potanin topladığı materyalleri "Kazak-Kirgizskiye i Altayskiye Predaniya i Legendı i Skazki"[37] adıyla "Jivaya Starina" dergisinin 1916 yılında yayımlanan ikinci ve üçüncü sayılarında yayımlamıştır. Potanin'in toplamış olduğu halk edebiyatı örnekleri daha sonra türlere göre sınıflandırılarak "Kazahskiy Folklor v Sobranii G.N. Potanina" adıyla 1972 yılında tekrar yayımlanmıştır. Eserin "*skazki* (masallar)" kısmı da kendi arasında sınıflandırılmıştır. Bu kısım da "Hayvan masalları" başlığı altında bir, "olağanüstü masallar" başlığı altında dokuz, "kahramanlık masalları" başlığı altında yedi, "olağanüstü/ öykülü masallar"

---

[35] Ğabdullin, **a.g.e,** s. 99.
[36] Äṽezov-Ismayılov, **a.g.m,** s.X.
[37] Grigoriy Potanin, **Trudı po Etnografii i Folkloru,** 2-e izdaniye, Altın Kitap, Astana 2007.s.109-205.

başlığı altında on bir, "toplumsal hayatla ilgili öykülü masallar" başlığı altında üç, "toplumsal hayatla ilgili ibret verici masallar" başlığı altında iki, "satirik masallar" başlığı altında beş olmak üzere toplam otuz sekiz masal ve yine masallar başlığı altında dört tane de fıkraya yer verilmiştir.[38]. Eserin masallar kısmı S. Ḳasḳabasov ile E. Tursunov tarafından hazırlanmıştır.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Kazak masallarıyla ilgili olarak A. İvanovskiy, L. İsakov, N.N. Kraft, A.V. Vasilyev gibi Rus araştırmacılar da çalışmalar yapmışlardır. Ayrıca Kazakların kendi içerisinden çıkan akın, yazar ve bilim adamları da masalları toplamaya çalışmışlardır. Bunlardan biris de Ibıray Altınsarin'dir. O, 1879 yılında Orenburg'da ve 1889 yılında da Petersburg'da basılan "Kirgizkaya Hrestomatiya" adlı eserinde masallara da yer vermiştir.[39] Yine XIX. yüzyılın sonlarına doğru, O. Aljanov, R. Düysenbayev, Mäşhur Jüsip Köpeyev gibi kişiler de Kazak masallarını toplayarak yayımlamışlardır. Bunların içinde Kazak masallarını en çok toplayan ve işittiği şekilde kayda geçiren kişi Mäşhur Jüsip Köpeyev'dir. Mäşhur Jüsip, 1880'li yıllardan başlayarak ömrünün sonuna kadar titizlikle derleme faaliyetlerine devam etmiştir. Mäşhur Jüsip, derlediği masalların yer-su adlarına ve tarihi kişilerle ilgili olanlarına açıklamalar, çözümlemeler ve yorumlar yazmıştır. Yine bu zamanlarda yaşamış olanlardan Mäwlikey, Şädi, Aḳılbek, Nurımulı Jüsipbek, G. Ğabduwşev gibi kişiler de doğu milletlerinde ortak olan masalları destan şekline dönüştürerek yayımlamışlardır. Bu kişiler çoğunlukla din konulu şiir söyleyen akınlardır. Bu akınlar, masalların ana olay örgüsünü almış ve dinle ilgili destanlara çevirmişlerdir. Bunlar Doğu milletlerine ve Kazak kültürüne ait konuları yazıya geçirerek büyük hizmet etmekle beraber onlar Kazak folklorundaki konargöçer tayfaların eski geleneklerini çıkarmışlar ve bu anlatılardaki inanmaların tümünü İslami formata yani kendi düşüncelerine uygun bir hala getirmişlerdir. Dili de Arap,

[38] **Kazahskiy Folklor v Sobranii G.N. Potanina,** (Red. Z. N. Palgova), İzdatelstvo "Nauka", Alma-Ata 1972, s. 77-184.

[39] I. Altınsarin'in Halḳ edebiyatı ve etnografyayla ilgili çalışmalarından örnekler ve bunlarda yer alan bazı masallar; Ibıray Altınsarin, **Kel, Balalar, Oḳılıḳ,** Atamura Baspası, Almatı 2006, s. 67-135; Ibıray Altınsarin, **Etnografiyalıḳ Oçerkter jäne Awız Ädebiyet Ülgileri**, Altın Kitap, Astana 2007, s. 38-65'de yayımlanmıştır.

Fars ve Tatar sözü karışmış kitabi bir dile dönüştürmüşlerdir. XIX. yüzyılda Kazak masallarının bir kısmı da "Dala Ũalayatı" gazetesinin 1889 yılındaki sayısına ek olarak basılmıştır (Süleymen Patşa, Sätemir Han, Lukpan Hakim, Jiyrenşe, Şıḳbermes Şığanbay ile Aldar Köse, Ayaz Biy, Ḳarğa ile Sunḳar…gibi).[40]

Kazak masallarını uzun yıllar boyunca derleyerek yayımlayan bilim adamlarından birisi de Başkurt asıllı Profesör Abubakir Divayev'dir (1856-1931). Divayev, 1890'lı yıllardan itibaren Kazak halk edebiyatı ürünlerini toplamaya başlamıştır. Elbette onun toplamış olduğu bu ürünlerin içerisinde masallar da vardır. Divayev'in toplamış olduğu masalların çoğu özet şeklinde gazete ve dergilerde ya da kendisinin yazmış olduğu eserlerde yayımlanmıştır. Divayev'in yayımlayamadığı masalların bir kısmı kendisi öldükten sonra Kazak SSR Bilim Akademisinin Dil ve Edebiyat Enstitüsüne ulaşmış, bir kısmıysa Özbekistan'daki ilmi merkezlerde saklanmıştır. Divayev'in eserlerinin özelliklerinden biri de kayda geçirdiği masalları Kazakça ve Rusça iki dilde arka arkaya yayımlamış olması ve masalı nerede, kimden aldığını belirtmesidir. Divayev'in derlemiş olduğu masallardan bazıları daha sonra E. Ismayılov tarafından toplanan ve girişini E.Ismayılov'la M. Äẽzov'un birlikte yazdıkları "Ḳazaḳ Ertegileri" adlı eserin I. cildinde 1957 yılında yayımlanmıştır.[41] Ayrıca Divayev'in Kazak halk edebiyatıyla ilgili yapmış olduğu çalışmalar daha sonra toplanarak kitap halinde de basılmıştır.[42]

Kazak masallarının toplanması ve yayımlanmasıyla ilgili olarak Sovyetler Birliği döneminde de birçok çalışma yapılmıştır. Çarlık döneminde yapılan çalışmaların kişisel olarak yürütülmesine karşın Sovyetler Birliği döneminde bu iş ilmi araştırma müesseseleri tarafından yürütülmüştür. Bu

---

[40] Äẽzov- Ismayılov, **a.g.m,** s.X-XI; Äẽlbek Ḳoŋıratbayev, **Folklortanuẽ Mäseleleri,** Köptomdıḳ Ṣığarmalar Jiynağı 1, Mersal Baspa Üyi, Almatı, 2004, s, 514.
[41] Äẽzov- Ismayılov, **a.g.m,** s.XI-XII.
[42] **Kazahskaya Narodnaya Poeziya, İz Obraztsov Sobrannıh i Zapisannıh A. A. Divayevım**, (Sostavitelı. N.S.Simirnova i drugoyi), Alma-ata 1964; Abubakir Divayev, **Kazahskogo Narodnoe Tvorçestvo,** 2-e izdaniye. Altın Kitap, Astana 2007.

dönemde özellikler N.N. Pantusov ve A. L. Melkov[43] dikkate değer çalışmalarda bulunmuşlardır. Ayrıca Sovyetler Birliği döneminde Kazak masalları Rusçaya tercüme edilerek birkaç defa kitap olarak da yayımlanmıştır. Bunların arasında L. V. Makayev[44] ve V. M. Sidelnikov'un[45] yapmış olduğu çalışmalar önemlidir.[46] Kazak masalları Rusça'dan başka bazı batı dillerine de çevrilmiştir. 1956 yılında Berlin'de Almanca olarak "*Das Goldene Zelt* (Altın Otağ)" adlı Kazak masallarından oluşturulmuş bir seçki yayımlanmıştır. Yine 1968 yılında Maray Lao Masey tarafından "*Stories of the Steppes-Kazak Folktales (*Bozkırın hikâyeleri-Kazak Masalları)" adıyla New York'ta bir masal kitabı yayımlanmıştır.

Kazak masalları bilimsel bir bakış açısıyla ilk olarak Sovyetler Birliği döneminde ele alınmıştır. Bu dönemde 1933 yılında Ult Mädeniyet Enstitüsünün[47] kurulmasından başlayarak Kazak masalları geniş kapsamlı olarak toplanıp incelenmeye başlanmıştır. Bu mesele, ilk önce gazete ve dergilerde makale ölçüsünde[48] sonra ortaokul ve liseler için yazılan edebiyat tarihi kitaplarında[49] edebi ve düşünce boyutu ile ele alınmıştır. Bu dönemde masalların toplanması önemli bir faaliyet olarak kabul edilebilir olmasına karşın masallar belirli bir kitap boyutunda basılmamıştır. Ancak kitapçık şeklinde ya da halk edebiyatı seçkilerinde yer almışlardır. Bunlardan bazıları şunlardır: "Tartuỹ, Taşkent 1924; Tazşa, Moskva 1926; Otirik, Kızılorda 1924; Ayaz Biy, Moskva 1928; Aldar Köse, Almatı 1936; Seksen Otirik, Almatı 1937, Ḳazaḳ Ertegileri, Almatı 1939; Pesni Stepey, Moskva 1940. Ayrıca S. Mukanov İle K. Bekhojin'in 1940 yılında birlikte kaleme aldıkları Ḳazaḳ

---

[43] A. L. Melkov, "Material Po Kirgizskoy Etnografii i Skazki", **Trudı Ob-va İzuçeniya Kirgizskogo Kraya**, Orenburg, Vıpusk. 1-3, 1921-1923 g. Tom 5; Vıpusk 2. 1924 g.; **Materialı Po Kirgizkoy Etnografii**, Orenburg 1925'den naklen Äỹezov- M.-Ismayılov, E, **a.g.m,** s.XII.

[44] L. Makeyev, **Kazahskiye Skazki**, Alma-Ata, 1940; **Kazahskiye Narodniye Skazki,** Alma-Ata, 1952.

[45] V. M. Sidelnikov, **Kazahskiye Narodnıye Skazki**, Alma-Ata, 1952. (1958'de tekrar basılmıştır)

[46] Ğabdullin, **a.g.e,** s. 99.

[47] Bu enstitü sonraları Til-Ädebiyat (Dil-Edebiyat) Enstitüsü daha sonra da Muhtar Äỹezov Atındağı Ädebiyet Jäne Öner (Muhtar Avezov Adlı Edebiyat ve Sanat) Enstitüsü adını almıştır.

[48] E.Ismayılov(Smayılov), "Ḳazaḳ Ertekteri" **Ädebiyet Maydanı,** 1939, No: 1, b. 139-148; Beysenbay Kenjebayev, "Ḳazaḳtın Ertegileri Tuỹralı*",* **Ädebiyet jäna İskusstvo,** No: 1, Yanvar 1940, s. 78-86.

[49] A. Marğulan-H. Jumaliyev, **Ḳazaḳ Folkloru,** Almatı, 1940, b. 42-66; K. Jumaliyev, **Ḳazaḳ Ädebiyeti (Oḳuỹlıḳ),** Alma-Ata 1949; Muhtar Äỹezov, "Ḳazaḳ Ertegileri", **Ḳazaḳ Ädebiyetinin Tariyhı,** I. Tom, Almatı 1949, b. 58-100.

Ädebiyeti adlı eserde Er Töstik, Ayaz Biy gibi masallar da yer almıştır.[50] 1948 yılında Almata'da Mektep Kitaphanası tarafından yayımlanmış olan *Küldirgi Ertegiler* (Güldürücü Masallar) adlı seçki de Ötirikşi Tazşa, Ķotır Torğay, Bödene men Tülki, Tüye, Arıtsan, Kaskır, Tülki, Namaz gibi masallar yer almıştır.[51]

Sonraki yıllarda Kazak Folklorcuları masalların incelenmesi ve değerlendirilmesiyle ilgili olarak inceleme türünde eserler de kaleme almışlardır. Bunların arasında özellikle Muhtar Äẽzov'un yapmış olduğu çalışmalar önemlidir.[52] Äẽzov, 1920'li yıllardan başlayarak uzun yıllar boyunca Kazak folkloru üzerine çalışmalarda bulunmuştur. O, 1927 yılında yayımlanmış olan "Ädebiyet Tariyhı" adlı eserinin beşinci bölümünü masallara ayırmış, burada masallarla ilgili teorik bilgiler vermiş, Kazak masallarının konu ve içeriğinden bahsetmiştir.[53] Äẽzov, 1940 yılında Leonid Sobolev ile birlikte yazdıkları "*Epos i Folklor Kazahskogo Naroda* (Kazak Halkının Destanı ve Folkloru)" adlı makalede Kazak Türklerinin masallarını türsel özellikleriyle ele alıp incelmişler ve tasnif etmişlerdir.[54] Äẽzov daha sonra 1959 yılında yazmış olduğu "Är Jıldar Oyları"[55] adlı eserinde, yine 1962'de Almatı da yayımlanmış olan "Ẽvaķıt jäne Ädebiyet" adlı eserinde de masallara geniş olarak yer vermiş, onları her yönüyle ela alarak incelemiş ve tasnif etmiştir.

1950'li yılların ortalarına kadar yapılan çalışmaları değerlendiren Äẽzov ve Ismayılov bu çalışmaların özelliği ile ilgili olarak şunları söylemektedirler: "*Bugüne kadar Kazak masalları toplanılıp incelenmiş ve bunlarla ilgili az çok fikirler söylenmiş olsa da hala tam olarak ilmi bir yöntemle yazıya geçirilerek geniş hacimli olarak incelenmemiştir. Kazak masalları bir taraftan sadece vaka örgüsü yazılarak kayda geçirilmiş*

---

[50] S. Mukanov – K. Bekhojin, **Ķazaķ Ädebiyeti,** Alma-Ata, 1951, s. 9-40.
[51] **Küldirgi Ertegiler,** Mektep Kitaphanası, Almatı 1948.
[52] Ğabdullin, **a.g.e,** s. 100.
[53] Muhtar Äẽzov, **Ädebiyet Tariyhı,** Ana tili baspası, Almatı, 1991, s. 168-171.
[54] Muhtar Äẽzov, Leonid Sobolev, "Epos i Folklor Kazahskogo Naroda", **Litaraturnıy Kritik,** S.10-11 (Oktyabr-Noyabr 1939), s. 224-232;
[55] **Är Jıldar Oyları**, s. 213-271.

(Potanin, Melkov) diğer taraftan da anlatıcılar tarafından manzum olarak şiir şeklinde yaygınlık kazanmıştır (Mäẅlikey, Şädi). Radlov ve Divayev gibi kişiler ise Kazak masallarını yer ve imkânlarına göre tam olarak toplayamamışlardır. Kazak masalları konu bakımından karşılaştırılarak incelenmemiş ve adı bilinen gerçek masal anlatıcıları hala tespit edilmemiştir".[56]

Kazak masallarının derli toplu kitaplar halinde yayımlanmaları 20. yüzyılın ortalarına rastlamaktadır. Bu konuda yapılan derli toplu ilk bilimsel çalışmanın birinci cildi 1957 yılında yayımlanmış olan "Ḳazaḳ Ertegileri" adlı serinin olduğunu söyleyebiliriz. Eserin girişini M. Äẅezov ve E. Ismayılov birlikte yazmışlardır. Girişte, masallar hakkında geniş bilgiler verilmiş ve metinler belirli bir tasnife tabi tutularak yayımlanmıştır. Serinin birinci cildinde, "Olağanüstü Masallar" başlığı altında on altı, "Hayvan Masalları" başlığı altında on dört, "Toplumsal Hayatla İlgili Masallar" başlığı altında yirmi dört ve "Efsane masallar" başlığı altında da on sekiz olmak üzere toplam yetmiş iki masal metnine yer verilmiştir.[57] Aynı eserin 1962 yılında yayımlanan ikinci cildin de "Olağanüstü Masallar" adı altında yirmi, "Hayvan masalları" adı altında yirmi beş, "Toplumsal hayatla ilgili masallar" adı altında kırk ve "Efsane masallar" adı altında da otuz dört olmak üzere toplam yüz on beş masal metnine yer verilmiştir.[58] Eserin üçüncü cildinde, "Olağanüstü masallar" adı altında otuz dört, "Hayvan masalları" adı altında on üç, "Toplumsal Hayatla İlgili Masallar" adı altında otuz üç, "Menkıbeli masallar" adı altında on altı, "Yalan ve gülünç masallar" adı altında otuz altı ve "Ḳojanasır, Jiyrenşe ve Aldar Köse" ile de kırk olmak üzere toplam 172 masal, efsane ve fıkra metnine yer verilmiştir.[59] Bu seride, masalların yanında efsaneler ve fıkralar da yer almaktadır. Çünkü özellikle tarihi şahsiyetler etrafında teşekkül eden efsane ve bugün bizim fıkra olarak kabul ettiğimiz bazı anlatılar o günlerde araştırmacılar tarafından masalın bir türü olarak görülmüş ve masal başlığı altında incelenmiştir. Bu üç ciltlik seri de yer

[56] Äẅezov-Ismayılov, **a.g.m,** s.XIII.
[57] **Ḳazaḳ Ertegileri,** 1. Tom, Almatı 1957.
[58] **Ḳazaḳ Ertegileri,** 2. Tom, Almatı 1962.
[59] **Ḳazaḳ Ertegileri,** 3. Tom, Almatı 1964.

alan masallar bazı eklerle sonra birinci ve ikinci cildi 1988 yılında; üçüncü ve dördüncü cildi de 1989 yılında "Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler" adlı seride ve daha sonra da 2000 yılında yayımlanmış olan "Kazak Ertegileri" adlı altı ciltlik eser de tekrar yayımlanmıştır.

Kazak masalları üzerine araştırma yapan bilim adamlarından birisi de Ye. Kostyuhin'dir. Kostyuhin 1964 yılında yazmış olduğu makalede[60] Kazak Türklerinin olağanüstü ve toplumsal hayatla ilgili masalları üzerine dikkatli bir incelemede bulunmuştur. Kostyuhin, bu makalesinde Kazak ve Rus toplumlarının birbirine komşu olarak yaşadıkları yerlerde derlenmiş olan masalları inceleyerek iki toplumun masallarının karşılıklı ilişkilerini araştırmıştır. Kazakların olağanüstü ve toplumsal hayatla ilgili masallarının yapısının değişmez bir yapı içinde olmadığını ve türsel özellik bakımından tam olarak oluşmadığını söylemektedir. 1968 yılında M.Ğabdullin'in başkanı olduğu bir redaktör kurulu tarafından Rusça olarak hazırlanmış olan "Kazak Edebiyatının Tarihi" adlı eserin birinci cildi "Kazak Folkloru" olarak hazırlanmıştır. H. S. Simirnova'nın redaktörlüğünde çıkan bu eserin Kazak masallarıyla ilgili kısmı Ye. Kostyuhin hazırlanmıştır. Kostyuhin, yukarıda bahsettiğimiz makalesinde ileri sürmüş olduğu fikirleri burada da tekrarlamıştır. Ayrıca bu maddede de genel olarak masal kavramı, Kazak masallarıyla ilgili olarak o güne kadar yapılan çalışmalar hakkında etraflıca bilgi vermiş ve Kazak masallarını sınıflandırarak açıklamalarda bulunmuştur.[61]

Kazak Türklerinin masallarını bilimsel bir bakış açısıyla ele alarak inceleyen bilim adamlarının en önemlilerinden biri Seyit Ḳasḳabasov'dur[*].

---

[60] Ye. Kostyuhin, "Zapisi Russkih Skazok V Arhive A. N. Beloslyudova", **Ḳazaḳ Filologiyası Mäseleleri",** Almatı, 1964, s. 227-241.

[61] Ye. Kostyuhin, "Skazki", **İstoriya Kazahskoy Literaturı. Kazahskiy Folklor.** T.I. (Red. H.S. Simirnova), İzdatelstvo "Nauka", Alma-Ata, 1968, s. 184-235; Edige Tursunov, "Ertegiler", **Ḳazaḳ Folkloristikası,** (Red. M. Ğabdullin), Ğılım Baspası, Alma-Ata 1972, s. 83-84.

[*] Ḳasḳabasov'un Kazak masallarıyla ilgili olarak yazmış olduğu makalelerinden bazıları şunlardır: Ḳazaḳtın Kiyal-Ğajayıp Ertegilerindegi Köne Däñirdin Ḳaldıḳtarı, **El Zerde,** Jibek Jolı, Almatı 2008, s. 4-13 (1967 yılında yayımlanmıştır); Nekotorıye Osobennosti Kazahskoy Volşebnoy Skazki, **a.g.e,** s. 290-306 (1967 yılında yayımlanmıştır); Geroy Kazahskoy Volşebnoy Skazki, **a.g.e,** s. 307-322. (1970 yılında yayımlanmıştır); Januñarlar Jayındağı Ertegiler, **a.g.e,** s. 27-35 (1972 yılında yayımlanmıştır); Ḳazaḳ Ertegilerinin Tekstologiyası, **a.g.e,** s.58-76 (1983 yılında yayımlanmıştır).

Ķasķabasov, 1972 yılında yayımlamış olduğu "Kazahskaya Volşebnaya Skazka" adlı eserinde Kazak Türklerinin olağanüstü (peri-sihir) masallarını ele almıştır. Eserinde olağanüstü masalların özelliklerinden, olağanüstü masallardaki feodal devrin (Hanlıklar devri) ve ataerkil yaşamın izlerinden, Kazak destanlarına olağanüstü masalların etkilerinden bahsetmiştir.[62] Ķasķabasov 1984 yılında yayımlamış olduğu "Ķazaķtın Halıķ Prozası" adlı eserinde masal türünü her açıdan ele alarak kapsamlı bir incelemede bulunmuştur.[63]

Kazak Türklerinin masallarıyla ilgili çalışma yapan önemli bilim adamlarından birisi de Edige Tursunov'dur.[64] Tursunov,1972 yılında M. Ğabdullin'in redaktörlüğünde hazırlanmış olan "Kazak Folkloristikası" adlı eserin "ertegiler" kısmını kaleme almıştır. Tursunov burada Kazak Türklerinin masallarıyla ilgili olarak o güne kadar yapılan çalışmaları ilmi bir bakış açısıyla ve bütün yönleriyle ele alarak irdelemiştir.[65] Tursunov 1973 yılında kaleme almış olduğu "Genezis Kazahskoy Bıtovoy Skazki" adlı eserinde (eser 2004 yılında tekrar basılmıştır) de toplumsal hayatla ilgili olan Kazak Türklerinin masallarını ele alıp eski zamanlardan başlayarak bu masallardaki mitolojik kökenleri, dualist mitolojik anlayışın ve totem kültünün etkileri vb. unsurları geniş kapsamlı ve karşılaştırmalı olarak incelemiştir.[66]

Kazak Türklerinin masallarıyla ilgili olarak yapılan bazı çalışmalar da metin neşri ve tercümeden ibarettir. Bu doğrultuda 1984 yılında hazırlanmış olan "Bozingen" adlı masal seçkisinde Kazak Türklerine ait 139 hayvan

---

[62] Aynı eser daha sonra tekrar basılmıştır; Seyit Kaskabasov, "Kazahskaya Volşebnaya Skazka", **Zolotaya Jila,** Çast I, Elorda, Astana, 2000, s.9- 201

[63] Seyit Kaskabasov, **Ķazaķtın Halıķ Prozası,** Ğılım Baspası, Almatı 1984. Aynı eser daha sonra yazarın **Janazıķ , (**Aŭdarma Baspası, Astana 2002, s. 9-286) adıyla yayımlamış olduğu eserde 1. bölüm olarak yer almıştır.

[64] Tursunov'un çalışmalarından bazıları şunlardır: "Kazahskaya Bıtovaya Satiriçeskaya Skazka",**. Diss. Kand. Diss.** Alma-Ata, 1968; "Dualistiçeskiy Mif i Bıtovaya Skazka", **Materialı Pervoy Naučnoy Konferatsii Molodıx Učenih AN KazSSR,** Alma-Ata, 1968; "Ob Otneşenii Volşebnoy Skazki k Bıtovoy v Kazahskoy Ustno-Poetiçeskoy Tradatsii", **İzvestiya AN KazSSR. Seriya Obşçestvenih Nauk.** 1968, No:5; "Ertegi Jäne Şındıķ Mäselesi Jäyli", **Ķazaķstan Muğalimi,** 1968, No: 10; "Proishojdeniye Skazok-Nebılits v Tyurko-Mongolskom Folklore v Svete Dannıh Etnografii", **Materialı Vtoroy Naučnoy Konferatsii Molodıh Učyonih AN KazSSR.,** Alma-Ata, 1970.

[65] Tursunov, **a.g.m,** s. 74-86.

[66] E. D. Tursunov, **Genezis Kazahskoy Bıtovoy Skazki**, Dayk-Press, Almatı 2004.

masalı Rusça olarak yayımlanmıştır.[67] Aynı eser 1985 yılında bu sefer Kazak Türkçesi'nde yayımlanmıştır ve eserde 131 hayvan masalına yer verilmiştir.[68] Yine Rusça olarak yayımlanan bir diğer masal seçkisi de "Ķanbak Şal" dır. Bu eserde de Kazak Türklerine ait *toplum hayatıyla ilgili* (bıtoviye skazki) 92 masala yer verilmiştir.[69]

Kazak Türklerinin masallarıyla olarak yapılan çalışmalar günümüzde de devam etmektedir. Bu çalışmalar genel olarak farklı boyut ve içerikte eski masalların metin neşirlerinin tekrarından ve incelenmesinden ibarettir. Biz burada Kazak masallarıyla ilgili olarak yapılan bilimsel çalışmaları genel olarak özetlemeye çalıştık.

1.1. Kazak Türklerinin Masallarıyla İlgili Olarak Türkiye'de Yapılan Çalışmalar

Kazak Türklerinin masalları üzerine Türkiye çok fazla olmamakla beraber makale, tez ve kitap çalışmaları yapılmıştır. Makale olarak yapılan ilk çalışmalardan birisi Mehmet Tezcan tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmış olan Seyit Kaskabasov'un "Kazak Türklerinde Peri- Masalı Kahramanları" adlı makaledir.[70]

Kazak Türklerinin masalları üzerine yapılan ilk çalışmalardan birisi de Mehmet Açа tarafından makale olarak hazırlanmış olan "Bir Kazak Masalı: Kün Astındağı Künikey Kız" adlı çalışmadır.[71]

Kazak Masallarıyla ilgili olarak Türkiye'de yapılan diğer bir çalışma da Çağrı Özdarendeli tarafından hazırlanmış olan "Ertegiler I, Gramer-Metin-

---

[67] **Bozingen: Kazahskiye Narodnıye Skazki,** (Red: B. Kanalyanov), Alma-Ata, Jalın Bas., 1984.
[68] **Bozingen, Hayvanattar Jaylı Ķazaķ Ertegileri,** (Ķurastırğandar: Ķurmanbay Talıbay-Ķuvanışbay Ķurmangaliyev), Jalın Bas., Almatı, 1985.
[69] **Kanbak Şal: Kazahskiye Bıtoviye Skazki,** Alma-Ata, Jalın Bas., 1985.
[70] Seyit Kaskabasov, "Kazak Türklerinin Peri-Masalı Kahramanları", (çev. Mehmet Tezcan), **Kardeş Edebiyatlar,** S. 10 (Nisan-Mayıs-Haziran) 1985, s. 21-29.
[71] Mehmet Açа,"Bir Kazak Masalı: Kün Astındağı Künikey Kız", **Erciyes,** S.227 (Kasım 1996), s. 16-24.

Sözlük"[72] adlı doktora çalışmasıdır. Bu çalışma metinlerin Türkiye Türkçesine aktarılması açısından önemlidir. Çağrı Özdarendeli'nin Kazak Türklerinin masallarıyla ilgili olarak; "Kazak Ertegileri"[73], "Kazak Ertegileri"[74], "Kazak Masalları"[75] ve "Kazak Türklerinde Hayvan Masalları"[76] adlı makale çalışmaları da bulunmaktadır.

Makale olarak hazırlanmış diğer çalışmalardan birisi de Hülya Savran tarafından hazırlanmış olan "Kazakça ve Kazakça Hayvan Masallarına Örnekler"[77] adlı çalışmadır. Bu çalışmada "Ḳazaḳ Ertegileri" adlı küçük bir dergiye yayımlanmış olan altı adet hayvan masalı Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Kazak Türklerinin masallarıyla ilgili olarak hazırlanmış olan çalışmalardan birisi de Mustafa Sargın tarafından hazırlanmış olan "Kazak Hayvan Masalları" adlı bitirme tezidir.[78] Kazak Türklerinin masallarıyla ilgili olarak hazırlanmış olan diğer çalışma da "Kazak Ertegileri (Kazak Masalları) Metni Esasında Kazak Türkçesinde Fiil"[79] adlı gramer çalışmasıdır. Yine Kazak Türklerinin masallarıyla ilgili olarak hazırlanmış olan bir diğer çalışma da "Kazak Halık Edebiyeti Ertegiler Metni Esasında Kazakçada İsim" adlı çalışmadır. Bu iki çalışmada da Kazak Türklerinin masallarına ait metinler Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Kazak Türklerinin masallarıyla ilgili olarak Türkiye de "Halk edebiyatı" alanında yapılmış olan ilk çalışma Lazzat Ourakova tarafından hazırlanmış olan **"**Anadolu'daki Keloğlan Masalları ile Kazakistan'daki Tazşa Bala

---

[72] Çağrı Özdarendeli, "Kazak Halk Edebiyatı Ertegiler I, Gramer, Metin Sözlük", Trakya Üniversitesi, SBE, Edirne, 1997 (YDT).
[73] Çağrı Özdarendeli, "Kazak Ertegileri" **Kardeş Ağızlar/ Türk Lehçe ve Şiveleri Dergisi,** S. 5, (Ocak-Şubat-Mart 1988), s. 10-11.
[74] Çağrı Özdarendeli, "Kazak Ertegileri", **Kardeş Edebiyatları Dergisi,** İzmir 1998,
[75] Çağrı Özdarendeli, "Kazak Masalları", **Kardaşlık Dergisi,** Kasım, 2004.
[76] Çağrı Özdarendeli, "Kazak Türklerinde Hayvan Masalları", **Türk Kültürü,** Temmuz 2004,
[77] Hülya Savran, "Kazakça ve Kazakça Hayvan Masallarına Örnekler", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** S. 2 (1998), s. 137-145.
[78] Mustafa Sargın, "Kazak Hayvan Masalları", Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi, Muğla, 1997 (Basılmamış Bitirme Tezi).
[79] Bengü Hüsna Özcan, "Kazak Ertegileri (Kazak Masalları) Metni Esasında Kazak Türkçesinde Fiil", GÜ, SBE, Ankara, 2001 (YYT).

Masallarının Mukayesesi"[80] adlı yüksek lisans çalışmasıdır. Ourakova çalışmasında; "Tazşa Bala, Altın At, Tüs Satıp Alğan Tazşa, Han Ḳızı, Ḳırıḳ Otirik, Ḳız Ben Tazşa, Aylalı Tazşa, Tapḳır Tazşa" gibi masalları Türkiye Türkçesine aktarmış ve bu masalların Türkiye'de yayımlanmış olan "Keloğlan" masalları ile kurgu, konu, tip ve epizot bakımından mukayesesini yapmıştır.

2002 yılında yayımlanan "Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Tarihi, C. 2"[81] adlı eserin masallar kısmı Saim Sakaoğlu tarafından yayımlanmıştır. Masallar maddesinin 294-299 sayfaları arasında Kazak Türklerinde masal kavramı, masallar üzerine yapılan çalışmalar ve masal tasniflerine de yer verilmiştir.

Kazak Türklerinin masalları üzerine Türkiye'de yapılan çalışmalarından biri Ali Berat Alptekin tarafından IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi'nde sunulmuş ve sonrada basılmış "Kazakistan'da Anlatılmakta Olan Hayvan Masalları Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma" adlı bildiridir. [82]

Kazak Türklerinin masallarıyla ilgili olarak Türkiye'de yayımlanmış olan bilimsel anlamda ilk müstakil kitap Ali Berat Alptekin tarafından hazırlanmış olan "Kazak Masallarından Seçmeler"[83] adlı çalışmadır. Alptekin burada 47 masal metnini Türkiye Türkçesine aktarmış ve bu masalların tiplere göre motif yapılarını göstermiştir.

Nedim Bakırcı tarafından hazırlanmış olan, "Türk Dünyası Coğrafyasında Tespit Edilmiş Hayvan Masalları Üzerine Bir İnceleme" adlı

---

[80] Lazzat Ourakova, "Anadolu'daki Keloğlan Masalları ile Kazakistan'daki Tazşa Bala Masallarının Mukayesesi", GÜ, SBE, Ankara, 2001 (YYT).

[81], Saim Sakaoğlu, **"***Masallar*", **Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Tarihi.** C.2, Ankara. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 131-313.

[82] Ali Berat Alptekin, "Kazakistan'da Anlatılmakta Olan Hayvan Masalları Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma", IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Son Elli Yılda Türkiye Dışındaki Türk Halk Kültürü Çalışmaları Seksiyon Bildirileri, Ankara, 2002, s. 14-24

[83] Ali Berat Alptekin, **Kazak Masallarından Seçmeler,** Akçağ Yay., Ankara, 2003.

doktora çalışmasında Kazak Türklerine ait elli üç hayvan masalı metnine de yer verilmiştir.[84]

Kazak Türklerinin masallarıyla ilgili olarak çocuklara hitap edecek şekilde metin neşrinden ibaret olan küçük kitaplar da hazırlanmıştır. Bunlardan biri Mezgil İsatov tarafından hazırlanmış olan "Kazak Masalları" adlı çalışmadır.[85] Çocuklara yönelik hazırlanmış olan küçük kitaplardan diğerleri de Esra Gökşen tarafından hazırlanmış olan "Türk Dünyasından Masallar 1, Tüy Baba"[86] ve Aşur Özdemir tarafından hazırlanmış olan "Tilki İle Keklik"[87] adlı kitaplardır.

Kazak Türklerinin masallarıyla ilgili olarak "Halk edebiyatı" alanındaki bir diğer yüksek lisans tezi de Alfiye Zhamakina tarafından hazırlanmış olan "Kazak Masalları Üzerine İnceleme Adlı"[88] çalışmaıdır. Zhamakina çalışmasında "Olağanüstü Masallar" başlığı altında incelenen kırk Kazak masalını Türkiye Türkçesine aktarmış, metinlerin epizotları ve motif yapıları üzerinde durmuştur.

1.2. KAZAK TÜRKLERİNİN MASALLARIYLA İLGİLİ OLARAK YAPILAN TASNİF ÇALIŞMALARI

Kazak Türklerinin masallarıyla ilgili olarak çok sayıda sınıflandırma çalışması yapılmıştır. Özellikle ilk dönemlerde yapılmış olan tasnif çalışmalarına bakıldığında sınıflandırma sadece masalla sınırlı kalmamış, halk nesrinin diğer mensur örneklerinden olan efsane ve fıkra gibi türlere de masal tasniflerinde yer verilmiştir. Bu durumun sebebini Muhtar Äẽezov şöyle ifade etmiştir: *"Masal sınıfında nesir şeklinde anlatılan efsane, hikâye ve tarihte yaşamış bazı kişilerle ilgili anlatıları da incelemekteyiz. Özellikle bu kişilerin tarihte yaşadıkları zaman dilimi tam olarak belli olmadığından ve halk anlatısı onlarla ilgili sözleri masal şeklinde gelişmeye elverişli serbest bir*

---

[84] Nedim Bakırcı, "Türk Dünyası Coğrafyasında Tespit Edilmiş Hayvan Masalları Üzerine Bir İnceleme", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2004 (Basılmamış Doktora Tezi).
[85] Mezgil İsatov, **Kazak Masalları,** Gendaş Yay., İstanbul, 1998.
[86] Esra Gökşen, **Türk Dünyasından Masallar 1, Tüy Baba,** Erdem Yay., İstanbul, 2003.
[87] Aşur Özdemir, **Tilki İle Keklik,** Gonca Yay., İstanbul, 2003.
[88] Alfiya Zhamakina, "Kazak Masalları Üzerine Bir İnceleme", Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 2009 (YYT).

hayal ile şekillendirdiğinden o anlatıları da bu gruba dâhil etmekteyiz. Sadece genel olarak onlar, masalın başka türlerinden ayırmayı kavramak için onlarla ilgili halk anlatılarını "anız ertegi/ efsane masal", "Küy anızı/ Küy efsaneleri" şeklinde türlere bölmekteyiz. Ve masal olarak adlandırılmakla beraber bu türdeki eserleri bir arada incelememizin nedeni, nesir şeklinde anlatılan dil ve stil yönünden aynı kökene sahip olmalarından dolayı olduğunu hatırlatalım."[89]

Kazak masallarıyla ilgili olarak ilk tasnif çalışmasını yapan araştırmacı aynı zamanda Kazak masallarıyla ilgili ilk bilimsel çalışmaları yapan kişilerden de biri olan Abubakir Divayev'dir. Divayev, Kazak masallarını konu bakımından;

1. *Aḳıl- Alğırlık* (Zekâ, Kurnazlık)

2. *Äyelder*, (Kadınlar)

3. *Şındıḳ Jäne Ädilettilik*, (Gerçeklik veya Âdillik)

4. *Sarandıḳ jäne Jomarttıḳ*, (Cimrilik ve Cömertlik)

5. *Baylıḳ jäne Kedeylik*, (Zenginlik ve Fakirlik)

ile ilgili masallar olmak üzere beş gruba ayırmıştır.[90] 1972 yılında Mälik Ğabdullin'in editörlüğünde çıkan "Ḳazak Folkloristikası" adlı eserin masallar kısmını hazırlamış olan Edige Tursunov, çalışmasında o güne kadar Kazak masallarıyla ilgili yapılmış olan araştırmalara ve tasnif çalışmalarına değinmiş ve bu tasniflerin eksikliklerini dile getirmiştir. Tursunov'a göre Divayev'in yaptığı bu tasnifin temel eksikliği; gruplara ayrılmış olan masalların kendi aralarındaki sınırlarının açıkça belirtilmemiş olmasıdır. Bu tasnifte esas olarak sadece turmıs-salt ertegiler (*toplum hayatıyla ilgili masallar*) ele alınmış olmasına rağmen bu masallar dâhil olduğu başlığın konularını tamamen kapsamamaktadır.[91]

Kazak masalları üzerine incelemeler yaparak onları sınıflandırma çalışmalarında bulunan ilk araştırmacılardan birisi de Muhtar Äẽezov'dur. Äẽezov, 1927 yılında yazmış olduğu "Ädebiyet Tariyhı" adlı eserinde masallarla ilgili bilgiler vermiş ve masalları muhteva yönünden;

---

[89] Äẽezov, "Ertegiler", **Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 1.Tom, s. 12-13.

[90] **Kazahskaya Narodnaya Poeziya, İz Obraztsov Sobrannıh i Zapisannıh A. A. Divayevım**, s. 17, 18.

[91] Tursunov, **a.g.m,** s.75

1. *Aŋız Ertegi, Äŭeze*, (Efsane Masalları, Rivayetler)

2. *Salt Ertegisi Yaki Ülgili Ertegi*, (Toplumsal Hayatla İlgili Masallar veya Örnekli Masallar)

a. *Mısḳıl-Mazaḳ Ertegiler*, (Yergi-Alay Masalları)

3. *Otirik Ängimeler*, (Yalan Hikâyeler)

olmak üzere üç ana başlık altında incelemiştir.[92] Tursunov, bu tasnifte masalların türsel özelliklerinin ve muhtevalarının mantıklı bir şekilde açıklanmadığını söylemektedir.[93]

Muhtar Äŭezov ile Leonid Sobolev 1940 yılında birlikte kaleme aldıkları "Epos i Folklor Kazahskogo Naroda" adlı makalede diğer halk edebiyatı türleriyle beraber masalları da geniş kapsamlı bir şekilde ele alıp incelemişlerdir. Onlar bu makalede masalları:

1. *Fantastiçeskiye Skazki*, (Olağanüstü Masallar)

2. *Bıtovıye Skazki*, (Toplumsal Hayatla İlgili Masallar)

3. *Detskiye Skazki*, (Çocuk Masalları)

4. *Legendı i Küy Legendı*, (Efsaneler ve Müzik Efsaneleri)

olmak üzere dört gruba ayırmışlardır[94]. Yazarlar, burada daha önce inceleme konusu olarak ele alınmayan "*küy aŋızdar* (müzik efsaneleri)" ile ilgili uzun uzun bilgiler vermişlerdir. Mesela, "Aḳsak Ḳulan" ile ilgili efsanede, söz ile söylenilemeyen, insan ölümüyle ilgili korkunç ve kederli haberi "*küy sarını* (enstrümantel müzik)" ile ulaştırabilen hüner sahiplerinin yetenekleri ile ilgili açıklamalarda bulunmuşlardır.[95] Tursunov'a göre yazarların yapmış oldukları bu tasnifte da bazı karışıklıklar vardır. Örneğin avcı-mergenler ve güzel kızları alıp kaçan dev-perilerle ilgili masalları "toplumsal hayatla ilgili masallar" grubuna dâhil etmek oldukça zordur. Olağanüstü olayları masalların ana teması olarak düşünürsek bunları "olağanüstü masallar" grubuna dâhil etmek daha doğru olur. İkinci olarak aile hayatı, sevdiğine kavuşamayan kadın ve katı üvey analarla ilgili masalların da ayrı ayrı değil

---

[92] Äŭezov, **Ädebiyet Tariyhı,** s. 168-171.
[93] Tursunov, **a.g.m**, s. 75
[94] Muhtar Äŭezov, Leonid Sobolev, **a.g.m.,** s. 224-232; Äŭezov, **Är Jıldar Oyları**, s. 213-251; ve 1962'de Almatı da çıkan **Ṽaḳıt Jäne Ädebiyet** adlı eserlerde de yer almıştır.
[95] Ädebiyet Moldahanov, **Äŭezov Jäne Folklor,** Däŭir Baspası, Almatı 2005, s. 100.

de bir gruba dâhil edilmesi doğru olurdu. Ayrıca Efsane-masallar grubunda ele alınan Aldarköse, Jiyrenşe, Ḳorḳıt, Asanḳayğı ile ilgili hikâyeler efsane grubuna dâhildir. Efsane ve masal farklı farklı türler olduğu için bu kişilerle ilgili anlatılan hikâyeleri efsaneler grubuna dâhil etmek daha doğru olurdu.[96] M. Äẽezov 1957 yılında çıkan "*Ertegiler* (Masallar)" adlı küçük hacimli kitabında ayrıca masal türünün tarihini; eski zamanlardan 1860'lı yıllara kadarki dönem, Bolşevik ihtilaline kadarki dönem ve sosyalizm devrindeki gelişmeler olmak üzere üç döneme ayırmıştır.[97]

1957 yılında E. Ismayılov tarafından hazırlanan "Ḳazak Ertegileri" adlı kitabın masallarla ilgili olarak teorik bilgilerin verildiği giriş bölümünü M. Äẽezov ve E. Ismayılov birlikte kaleme almışlardır. Onlar, burada masal türüyle ilgili olarak geniş kapsamlı bilgiler vermişler ve masalları üç ana başlık altında ele alıp incelemişlerdir. Bunlar şöyledir:

1. *Hiyal-Ğajayıp Ertegiler*, (Olağanüstü Masallar): Bu grupta "Er Töstik", "Kerḳula Attı Kendebay", "Alaman men Jolaman", "Uşar Hanın Balası", "Kün Astındağı Künikey Ḳız", "Altın Saḳa" gibi masallar ele alınmıştır. Bu masallar Kazak geleneklerinden doğanlar ve komşu memleketlerin yani Orta Asya toplumları ile Altay, Sayan, Baykal etrafında yaşayan halkların masallarından geçenler olmak üzere iki ana kaynağa bağlanmıştır.

2. *Hayẽanat Jayındağı Ertegi*, (Hayvan Masalları): Bu başlık altında; "Bozingen", "Tülki, Ḳoyşı, Ayu", "Tüye, Arıtsan, Ḳaskır jäne Tülki", "Tışḳan men Jılan", "Maḳta Ḳız ben Mısıḳ" … gibi masallar yer almıştır. Bu masallarda hayvanlar iki şekilde ele alınmıştır. Bir kısmında hayvanların huy ve karakterleri doğrudan hayvanları tasvir etmek ve anlatmak için değil de insanın huy ve karakterine tasvir, kinaye ve örnek olması maksadıyla kullanılmıştır. Hayvanlar, insandaki noksanlığı ve kusuru büyütüp tiksindirici bir şekilde göstermek ve bunun gibi kötülüklerle savaşmak için örnek olarak alınmıştır. Diğer kısmında ise hayvanlar, doğrudan hayvan olarak tasvir edilmiştir.

---

[96] Tursunov, **a.g.m**, s. 78-79.
[97] Äẽezov, **Ar Jıldar Oyları**, s. 252-270.

3. *Şınşıl Ertegiler*, (Gerçekçi Masallar): Kazak masalları içerisinde en fazla yeri bunlar tutmaktadır. Gerçekçi masallarda halk, kendisinin dünyaya bakışı, yaşamı, aile hayatı, bütün sıkıntıları, çekişme ve taleplerini bir araya getirip anlatmıştır. Gerçekçi masallar da kendi aralarında üç gruba ayrılmaktadır:

a. *Salt Ertegiler*, (Sosyal Hayatla İlgili Masallar): Bu grupta: "Jaḳsılık pen Jamandıḳ", "Üş Aŭız söz", "Alpısa Kelgennen Aḳıl Sura", "Ḳarttın Ulına Ösiyeti", "Han men Ŭäzir"… gibi masallar alınmıştır.

b. *Küldirgi Ertegiler*, (Güldürücü Masallar): Bu başlık altında "Aldar Köse" ve "Jiyrenşe Şeşen" ile ilgili anlatılar alınmıştır.

c. *Aŋız Ertegi*, (Efsane Masallar): Bu gruba: "Ḳorḳıt Tuŭralı Aŋız" ve "Asan Ḳayğının Jer Uyıḳtı İzdegeni" adlı metinler alınmıştır.

Yazarlar kendilerinin yapmış oldukları bu tasnifin genel geçer bir kural olmadığını, tasnifi elde bulunan materyallere göre yaptıklarını belirtmektedirler.[98] Tursunov, bu sınıflandırmanın temel eksikliğinin sanki masal türünün genel özelliklerinin yeterince fark edilememiş olması olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte masalları "gerçekçi" diye adlandırmakta doğru değil. "*Turmıs-salt ertegiler* (Toplumsal hayatla ilgili masallar)" ın başlıca türsel özellikleri, ömürde olmayan veya olması mümkün olmayan şeyleri gerçeğe yaklaştırarak beyan etmeleridir. Bunun için masalı gerçeğe dâhil etmek doğru değildir.[99]

1968 yılında birinci cildi yayımlanmış olan "*İstoriya Kazahskoy Literaturı* (Kazak Edebiyatının Tarihi)" adlı eserin bu cildi, "*Kazahskiy Folklor* (Kazak Folkloru)" ismiyle Kazak Türklerinin folkloruna ayrılmıştır. Bu eserin "*Skazki* (Masallar)" bölümü Ye. Kostyuhin tarafından hazırlanmıştır. Kostyuhin burada masal kavramı, Kazak masalları ve Kazak masallarıyla ilgili olarak o güne kadar yapılan çalışmalar hakkında bilgiler verdikten sonra masalları;

1. *Skazki o jivotnıh*, (Hayvan masalları).

2. *Volşebnıye skazki*, (Olağanüstü masallar).

---

[98] Äŭezov-Ismayılov, **a.g.e,** s. XVII-XXXIV.
[99] Tursunov, **a.g.m**, s. 81-82.

3. *Bıtovıye skazki*, (Toplumsal hayatla ilgili masallar).

4. *Bılıçki,*[*] *predaniya, legendı,* (Efsaneler).

olmak üzere dört kısma ayırmış ve bu gruba dahil olan masallar ve bu masalların türsel özellikleriyle ilgili olarak geniş kapsamlı bilgiler vermiştir.[100]

Kazak Masallarının incelenmesi ve tasnifiyle ilgili önemli çalışmalarda bulunan bir diğer bilim adamı da Äẽlbek Ḳoŋıratbayev'dir. Ḳoŋıratbayev, masalları konularına göre üç ana başlık altında incelemiştir:

1. *Miftik/ Ḳiyal-Ğajayıp Ertegiler*, (Mitolojik/ Olağanüstü Masallar): Yazar bu gruba: "Er Töstik", "Edil-Jayıḳ", "Ḳula Mergen", "Alaman men Jolaman", "Kün Astındağı Künikey Ḳız", "Altın Saḳa", "Kerḳula Attı Kendebay"… vb gibi masalları dâhil etmiştir.

2. *Hayẽanattar/ Jan-Januẽarlar Jayındağı Ertegiler*, (Hayvanlar/ Canlılar ile İlgili Masallar): Yazar, bu grupta ele aldığı masalları mitolojik masallardan daha sonra doğmuş ve her ne kadar hayvanlarla ilgili olsa da gerçeklik sıfatı da olan masallar olarak tarif etmektedir. Bu başlık altında: "Bozingen", "Tüye, Arıtsan, Ḳaskır men Tülki", "Maḳta Ḳız ben Ḳotır Torğay", "Tülki men Maymıl"…vb gibi masalları incelemiştir.

3. *Turmıs-Salt/ Realistik Ertegiler*, (Sosyal Hayatla İlgili/ Gerçekçi Masallar): Yazar, Kazak masallarından gerçek hayata yakın olan ve kahramanları da gerçek insanlar olan masalları bu başlık adı altında incelemiştir. Bu grupta "Han Men Ṽazir", "Önege", "Aḳıldı Etikşi", "Jaḳsılık men Jamandıḳ"…vb. gibi masallar ele alınmıştır.[101]

Kazak masallarıyla ilgili olarak tasnif çalışmasında bulunan bilim adamlarından birisi de Mälik Ğabdullin'dir. Ğabdullin, "Ḳazak Halkının Aẽız Ädebiyeti" adlı eserinde masalları şu şekilde sınıflandırmıştır:

---

[*] Bılıçki: Olağanüstü masalların kökenleri olarak kabul edilirler. Efsanelerden farklı olarak gerçeğe daha yakındırlar. Genel olarak gerçekte olmuş olduğuna inanılan bir olaya dayanırlar. Abartılarak anlatılırlar.(http://translate.google.kz/translate?hl=tr&sl=ru&u=http://ru.ẽikipedia.org/ẽiki. 20.10.2011)

[100] Kostyuhin, "Skazki", **İstoriya Kazahskoy Literaturı, T. I, Kazahskiy Folklor,** s. 184-235.

[101] Äẽlbek Ḳoŋıratbayev, **Ḳazaḳ Eposu Jäne Türkologiya,** Ğılım Bas, Almatı, 1987, s. 52- 62. Eserde yer alan "Kazak Ertegileri (Masalları)" maddesi, aynı eserde yer alan "Kazaktın Ertegilik Eposu" maddesi de eklenerek; **Ḳazaḳ Folklorunun Tarihi,** Ana Tili Bas, Almatı, 1991, s. 97-125'te yayımlanmıştır. Aynı eser daha sonra "Ḳazaḳ Folkloru", **Folklortanuẽ Mäseleleri,** Köp Tomdık Şıḳarmalar Jiynağı, 1.Tom, Almatı 2004 s.125-415'te tekrar yayımlanmıştır.

1. *Ḳiyal-Ğajayıp Ertegiler*, (Olağanüstü Masallar): Bu gruba dâhil olan masallar, eski zamanlarda doğmuş olup mitolojik ve fantastik yanları ağır basmaktadır. Yazar bu başlık altında "Er Töstik", "Jerden Şıḳḳan Jelim Batır", "Kerḳula Attı Kendebay", "Kün Astındağı Künikey Ḳız", "Jeti Önerpaz", "Ağaş At" gibi masalları dahil ederek onları tahlil etmiştir.

2. *Hayvanattar Jayındağı Ertegiler*, (Hayvanlarla İlgili Masallar): Bu gruba dâhil olan masalların da ilk örnekleri çok eski zamanlarda doğmuştur. Ğabdullin'e göre eski zamanda yaşamış olan insanlar günlük hayatlarını devam ettirebilmek için dört ayaklı hayvanlardan faydalanmışlardır. Bu zamanda yaşamış olan insanlar, hayvanları ehlileştirmek ve beslemek için her bazı hayvanların kutsiyetiyle ilgili türlü mitolojik inanmalar oluşturmuşlar ve bunlardan bazılarına da tapınmaya başlamışlardır. Toplumsal düşüncenin gelişmesiyle hayvanlara atfedilen bu kutsiyet kaybolmuş ve zamanla da hayvanlar hakkındaki bu inanmalar masala dönüşmüştür. Bu başlık altında yazar, "Aḳ Ḳaskır", "Jigit pen Ḳasḳır", "Siyḳırşı", "Boz İngen", "Altın Saḳa" ve "Sırttandar" … gibi masalları ele alınıp incelenmiştir.

3. *Turmıs-Salt Ertegileri Jäne Anızdar*, (Toplumsal Hayatla İlgili Masallar ve Efsaneler): Bu gruba dâhil olan masallar eski zamanlardan başlayıp son zamanlara kadarki halk yaşantısının her şeklini ve aşamasını kapsamaktadır. Bu başlık altında yazar "Ayaz Biy", "Üş Aviz Söz", "Jaḳsı Äyel", "Ḳart Pen Tapḳır Jigit", "Ḳanbak Şal", "Tazşa Bala" gibi masalları incelemiştir. Efsaneler kısmında ise "Aldar Köse", "Asan Ḳayğı" ve "Jiyrenşe" gibi şahsiyetler etrafında oluşmuş anlatılar incelenmiştir. [102]

Kazak Türklerinin masalları ve diğer sözlü halk nesriyle ilgili en kapsamlı çalışmayı Seyit Ḳasḳabasov yapmıştır. Ḳasḳabasov, Kazak masallarını her yönüyle ele alıp incelemiş ve detaylı bir tasnif çalışması yapmıştır. Ḳasḳabasov'un yapmış olduğu tasnif şöyledir:

1. *Januvarlar Jayındağı Ertegi*, (Hayvanlarla İlgili Masallar): Bu gruba dâhil olan masalların kökeni insanoğlunun en eski zamanlarındaki avcılık dönemindedir. Bir başka deyişle hayvanlarla ilgili masallar eski

[102] Ğabdullin, **a.g.e,** s. 103-151.

zamanlardaki insanların sadece avcılık ile ömürlerini geçirdiği zamana aittir. Yazar bu gruba dâhil ettiği masalları da kendi arasında üçe ayırmıştır:

a. *Etiologiyalıḳ Ertegiler*, (Etiyolojik Masallar): Bu tasnif içerisinde değerlendirilen masalların farklılıkları üslup özelliklerinden kaynaklıdır. Yani bunlarda gözle görüp elle tutulacak tür özellikleri yoktur. Bunları ayıran şey, sebep sonuç bildirmesi ve açıklayıcı olmasıdır. Eğer bu özelliklerine bakmazsak bunlarda sabit bir kompozisyon kuruluşu yoktur. Bu bakış açısıyla bu masallar etiyolojik mitlere yaklaşırlar. Fakat kahramanlar ve hayvanların tasvirleri, onların mizaç ve karakter özelliklerinin değerlendirilmesiyle de masallara yaklaşmaktadırlar.

b. *Hayṽanattar Tuṽralı Ḳlassikalık Ertegiler*, (Hayvanlarla İlgili Klâsik Masallar): Bu gruba dâhil olan masallar yekun olarak en fazla olan masallardır. Bu masalların konusu dünyadaki bütün milletlerde vardır. Çünkü masalların çoğu tipolojik yolla tüm milletlerde benzer olan toplumsal olaylardan doğmuştur, bu ilkidir. İkincisi, tarihi olarak akrabalık bağları olan toplumların masallarının konuları da benzemektedir. Yani Türk soylu halklarda ortak olan temalar Kazak halkının masallarında da vardır. Üçüncü olarak da Kazak halkının başka halklar ile tarihi, medeni ve ticari ilişkileri neticesinde gelmiş olan temalardır. Klasik hayvan masallarında çok derin ahlaki ve toplumsal manalar vardır.

c. *Misal Ertegiler/ Analog*, (Örnek Masallar/ Analoji): Bu masalların beyanı belirli bir ahlaki kaide ve buna bağlı olarak ortaya çıkabilecek sonucu kanıtlamaya yöneliktir. Bu sebepten masal bir aforizm (özdeyiş, özlü söz) ile bitmektedir. Bu masalların anlatılma maksadı da o aforizmi kanıtlamaya yöneliktir. Kazakların örnek masalları doğu folkloruyla (Tutinâme, Kelile ve Dimne) sıkı sıkıya ilişkilidir. Örnek masalların bir diğer kökeni de Rus folkloru ve edebiyatıdır.

2. *Ḳiyal-Ğajayip Ertegiler*, (Olağanüstü Masallar): Olağanüstü masallar Kazak sözlü edebiyatının en eski türlerinden birisidir. Bu masallar ilk toplumsal hayatın oluşmaya başladığı zamanlarda oluşmaya başlamışlardır. Bundan dolayı bu masallarda insanoğlunun geçmiş zamandaki hayatına ait birçok izler saklanmıştır. Kazakların olağanüstü masalları türsel özellikleri

yönünden bir bütünlük arz etmezler. Bu masalların kurulumunda ilk toplumlardaki gibi sıradan anlatılar, kahramanlık masalları ve gelenek göreneğe karşı olan anlatılara da rastlanmaktadır. Yani masalların bu türü tür özellikleri bakımından biraz karışıktır. Bu masalların konularına, poetikasına ve oluşumuna destanın büyük etkisi olmuştur. Çoğu olağanüstü masalların olay örgüsünde destandaki gibi giriş ve sonuçlar vardır.[103]

3. *Batırlıḳ Ertegiler*, (Kahramanlık Masalları): Kazak folklorunda bu tür, tek başına ele alınarak incelenmemiştir. Onun için "kahramanlık masalı" denilen terminoloji de hala tam olarak kalıplaşmamıştır.[104] Kahramanlık masallarının temel konuları; kahramanlık göstererek evlenme, nice türlü canavarlarla, insan yiyen Jalmaũızlarla savaşma, kabilenin ve halkın namusunu koruma gibi konulardır. Kahramanlık göstererek evlenme, geleceğin kahramanının kendisine eş aramak için uzak yola sefere çıkmasıyla ilgilidir. Kahramanlık masaları olağanüstü masallar ile kahramanlık destanı arasındaki bir türdür. Kazakların kahramanlık masalları oluşum şekli ve konu anlatımına göre iki büyük kısma ayrılmaktadır. Birinci kısma eski (arkaik) kahramanlık masalları, ikinci kısma sonraki devirlerde, 18-19. yüzyıllarda jırdan/ destandan doğmuş masallar dâhil edilmektedir.[105]

4. *Novellalıḳ Ertegiler*, (Öykülü/ Kısa Hikâyeli Masallar): Bu masallar daha önce araştırmacılar tarafından "Toplum hayatıyla ilgili masallar" grubunda incelenmiştir. Oysa bunlar toplum hayatıyla ilgili masallar gibi değildirler. Bu masallarda olaylar olağanüstülüklerle süslü ve karışıktır. Diğer bir özellikleri de bu masalların konularının çok karışık olması, bu masalların birbirinden fazla çetrefilli olaylar sırasına sahip olmasıdır. Bir diğer yönü de bu masallardaki kahramanların özelliği toplum hayatıyla ilgili masallardaki kahramanlardan farklıdır. Buradaki kahramanlar muratlarına kurnazlıkla değil akıl gücüyle ulaşmakta ve düşmanlarını da akıllarıyla yenmektedirler. Bu türün fonksiyonu ibret ve terbiye vermektir. Yani insanın, ömründe ulaşmak istediği amaçların hepsine sadece çalışmayla ve akılla

---

[103] Seyit Ḳasḳabasov, **Janazıḳ,** Aũdarma Baspası, Astana 2002, s. 200-218
[104] Ḳasḳabasov, **a.g.e.,** s. 218-219.
[105] Ḳasḳabasov, **a.g.e.,** s. 220-222.

ulaşabileceği düşüncesini vermektedir. Bu masalların diğer masallardan bir farkı da vakıaların Kazak bozkırlarında değil de şehirlerde ve han saraylarında geçmesidir.[106] Bu tasnif Komünizm döneminde pozitivist, amrik ölçülere bağlı olarak yapılmış bir tasnif olarak dikkat çekmektedir.

5. *Satiyralıḳ Ertegiler*, (Satirik Masallar): Öykülü masallar insanın başından geçen karışık, ilginç ve alışılagelmişin dışındaki olaylar ile ilişkilidir. Satirik masalları ise istismarcılar ile tembel zalimleri ifşa etmekte ve geleneksel köy hayatını tasvir etmektedir. Satirik masalları toplumsal problemlerle alay ederek onları gülmek eylemiyle ifşa etmektedir. Bu masallarda geçen olayların yeri bildiğimiz köy hayatı; kahramanları da köydeki çoban ile zengin, hoca… gibi o köyün sakinleridir. Bu masallar muhtemelen XV-XVIII. yüzyıllar arasındaki ataerkil-feodal toplum zamanında kalıplaşmış olmalıdırlar. Satirik masallarında ahmaklar ile kurnaz, *tazşabala* (keloğlan), Aldar Köse, Koja Nasır tiplerinin olması masal türünün yeni edebi bir safhaya geçtiğinin belgisidir. Çünkü bu kahramanlar, toplumun gelişmesine paralel olarak değişen halkın dünya görüşüyle ilişkili olarak ortaya çıkmışlardır.[107]

1974 yılında yayımlanmış olan Kazak Sovyet Ansiklopedisinde "masal" maddesine de yer verilmiştir. Burada genel olarak masal kavramı hakkında bilgi verildikten sonra masallar:

1. *Hayṽanattar Tuṽralı Ertegiler*, (Hayvan Masalları)

2. *Ḳiyal-Ğajayip Ertegiler*, (Olağanüstü Masallar)

3. *Turmıs-Salt Ertegiler*, (Toplumsal Hayatla İlgili Masallar)

olmak üzere üç ana bölüme ayrılmıştır. Ayrıca kahramanı, mazmunu ve hayalin kullanılmasına göre bunların her birinin de hikâye, nasihat, yergi ve kahramanlıkla ilgili olanlar vb. gibi kendi aralarında birkaç gruba daha ayrılabileceği belirtilmiştir.[108]

---

[106] Ḳasḳabasov, **a.g.e.,** s. 232-244.
[107] Ḳasḳabasov, **a.g.e.,** s. 245-246.
[108] "Ertegi", **Ḳazaḳ Sovyet Entsiklopediyesi,** s. 169.

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRÜN ADLANDIRILMASI MESELESİ

2.1. ARKAİK/ ESKİ/ MASALSI DESTAN KAVRAMI

Bilim âleminde eski/ arkaik/ masalsı destan[109] ya da kahramanlık masalı kavramıyla ifade edilen, masalsı unsurların ağır basmasıyla birlikte icra ediliş biçimleri ve şekilleriyle de destana yaklaştırılan bu tür anlatıların masal mı, destan mı olduğu konusuyla ilgili, bilim adamlarınca farklı görüşler ileri sürülmüştür. Konunun masal sınıfına da dâhil edilebileceği söylenerek bu tür anlatıları adlandırmak için folklor literatüründe ilk defa Jirmuskiy tarafından, "*bogatırskaya skazka* (bahadırlık/ kahramanlık masalı)" kavramı kullanılmıştır. Jirmunskiy, "Alpamış" anlatısının Türk Dünyasındaki bütün versiyonlarını karşılaştırarak destanın gelişmesi ve yayılması sürecini çok yönlü olarak incelmiş ve buradan yola çıkarak "kahramanlık masalı" kavramının tür özelliklerini ortaya koymuştur.[110] Jirmunskiy'nin ortaya atmış olduğu bu kavram, diğer Orta Asya halklarında olduğu gibi Kazak Türkleri arasında da hâlâ tam olarak kalıplaşmamış ve araştırmacılar tarafından bir fikir birliği sağlanmamıştır. Kahramanlık masalı kavramı altında değerlendirilebilecek olan Kazak Türklerinin bazı eski anlatıları üzerine incelemelerde bulunan araştırmacıların bazıları bu anlatıların mensur olanlarını "olağanüstü masal (sonraları kahramanlık masalı)", manzum olanlarını da "eski, arkaik ya da masalsı destan" kavramı adı altında incelemişlerdir. Arkaik destan başlığı altında, mensur olmakla birlikte manzum kısımları da olan ve genelde masal tasnifleri içerisinde yer alan "Er Töstik" anlatısının da değerlendirildiğini görmekteyiz. Bundan dolayı biz burada ilk önce "kahramanlık masalı" kavramıyla örtüşen anlatıları, destan

---

[109] Bu kavramların Türkiye ve Türk Dünyasındaki adlandırılması ve bu konudaki düşünceler için bkz. Mehmet Açа, "Köne Epos (Arkaik Destan) Kavramı ve Türk Halk Hikâyelerinde Âşıklara Mahsus Evlilik Konunun Kaynaklarından Alplara Mahsus Evlilik", **Milli Folklor,** S. 12(47), s. 11-21.

[110] V. M. Jirmunskiy, **Skazaniye ob Alpamışe i Bogatırskaya Skazka**, Moskva 1960. Bu eser daha sonra; Jirmunskiy, Tyurskiy Geroiçeskiy Epos, Leningrad, 1974'te giriş, I. ve II. Bölüm olarak yayımlanmıştır. Bu eserin zikredilen kısımları Mehmet İsmail-Hülya Arslan Erol tarafından, **Türk Kahramanlık Destanları (I.-II. Bölüm),** adıyla Türkiye Türkçesine aktarılmış ve eser 2011 yılında TDK tarafından yayımlanmıştır.

türüne daha yakın olduğunu düşünerek destan tasnifleri içerisinde değerlendiren araştırmacılar üzerinde durmak istiyoruz.

1940'lı yıllardan itibaren kahramanlık destanlarının özellikleri ve onların ortaya çıkış zamanları hakkında geniş kapsamlı çalışmalar yapan en önemli bilim adamlarından birisi Älkey Marğulan'dır. Marğulan, yapmış olduğu çalışmalarda destan türünü altı gruba ayırmış ve bunlardan ilkine de "eski zamanlarda (atam zamanında/ arhaiçeskiy ortaya çıkan destanlar" demiştir. Marğulan bu guruba; Er Töstik, Aķ Köbek, Ķulamergen-Joyamergen, Şolpan Mergen gibi anlatıları dâhil etmiştir.[111]

Kazak Türklerinin destanları üzerine sınıflandırma çalışmaları yapanlardan birisi de Äŭelbek Ķoŋıratbayev'dir. Ķoŋıratbayev, destanlarla ilgili olarak yapmış olduğu tasnif çalışmasında destanları on'a ayırmış ve bunlardan ilkine de *ertegilik epos* (masallık-masalsı destan) demiştir. Ķoŋıratbayev bu başlık altında Er Töstik, Talaspay Mergen, Dotan Batır, Ķulamergen-Joya Mergen, Mundıķ-Zarlıķ gibi anlatıları değerlendirmiştir. Ķoŋıratbayev'e göre masalsı destanlarda mitoloji ile toplumsal hayat iç içedir. Bu anlatılarda çoğunlukla tabiatın dilsiz güçleri, *Jalmaŭız* ve devlerle mücadele ön plana çıkmaktadır. Misal, Ķulamergen'de toplumsal hayattaki avcılık devrinin izleri, Er Töstik' te ise nişanlısı için mücadele vardır. Dotan Destanı ise bu anlatılardan daha da eski olmalıdır. Çünkü Dotan'da topluca evlenmenin gereğini yerine getirme vardır. Yani Dotan, otuz dokuz ağabeyine, otuz dokuz kız bulmak için yola çıkmıştır. Endogami ve ekzogami bundan daha sonra doğmuş olmalıdır.[112] Burada Ķoŋıratbayev'in, "kahramanlık masalı" adı altında da değerlendirilen anlatıları, "ertegilik epos" kavramıyla ifade ettiğini görmekteyiz. Bu anlatıların hepsinde masalsı yönler ağır basmaktadır.

Kazak Türklerinin destanları üzerine çalışma yapan bilim adamlarından M. Ğabdullin ile T. Sızdıķov, beraber kaleme almış oldukları "Ķazaķ Halķının Batırlıķ Jırı" adlı eserlerinde eski zamanlarda ortaya çıkan

---

[111] Älkey Marğulan, "O Haraktere i İstorıçeskoy Obuslovlennosti Kazahskogo Eposa", **İzvestiya A N Kaz SSR. Seriya İstoriçeskaya,** 1946, No: 2, s. 75-81' den Zufar Seyitjanulı-Pazılbek Bisenbayev, **Ķazaķtın Köne Eposı,** Aruŭna Bas., Almatı 2008, s. 6

[112] Ķoŋıratbayev, **Epos Jäne Onıŋ Aytuŭşıları,** Ķazaķstan Bas., Almatı 1975, s. 18.

destanlar üzerinde durmuşlar ve eski destanlarda bulunan birtakım hususiyetleri şöyle belirtmişlerdir: “Eski destanlarda, eski zamandaki insan uruklarının bağımsızlığı için giriştikleri mücadeleler, yaşayışları, hayatlarını kazanma şekilleri, çobanlık, avcılık işleri, dünyaya bakışları ve inanmaları tasvir edilmiştir. Bunların çoğu mitolojik-fantastik unsurlarla anlatılmıştır. Örnek olarak, “Ķulamergen”in başkahramanları, her türlü olağanüstü durumla karşılaşmışlar, yer altını ve yeryüzünü gezmişler ve amaçlarına ulaşmak için tüm güçleriyle mücadele etmişlerdir. Destandaki Ķulamergen ile Joyamergen, türlü zulümlere karşı durarak iyilik ve şadlık içinde bir ömür için mücadele etmişlerdir. Hem hilekâr hem de sihir sahibi olan Jalmaũız da Jalmaũızı yönlendiren han da ne kadar güçlü olurlarsa olsun sonunda Ķulamergen ve Joyamergen onları yenerek amaçlarına ulaşmışlardır.[113] Araştırmacılar burada eski destan hakkında bilgi verirken “kahramanlık masalları” tasnifi altında da yer verilen anlatılara değinmişlerdir. Burada her ne kadar eski destanların özelliklerini tarif ediyor olsalar da aslında onların söylemiş oldukları, özellikle “aile ve kabile bağımsızlığı” gibi yakın çevre üzerine girişilen mücadeleler “kahramanlık masalları” gurubuna dâhil olan anlatıların bir özelliğidir. Destanlara bakıldığında mücadelenin daha geniş kapsamlı ve toplumun tamamını kapsayıcı bir nitelikte olduğu görülmektedir.

Kazak Türklerinin destanları üzerinde önemli çalışmalarda bulunan Rahmanķul Berdibay, Kazak destanlarını; *köne* (eski) destan, kahramanlık destanı, aşk konulu destanlar ve tarihi destanlar olmak üzere dört ana başlık altında incelemiştir.[114] Berdibay eski destan kavramı yanında *ertegilik epos* (masalsı destan) tabirini de kullanmıştır. Berdibay, ertegilik epos sınıfında yer verdiği bazı destanları incelemiş ve onların masalsı yanlarını ortaya koymuştur. Ayrıca hem masal hem de destan kahramanlarına ait ortak özellikleri de maddeler halinde vermiştir.[115] Berdibay burada “kahramanlık masalı” olarak da değerlendirilen anlatmaları “köne/ ertegilik epos” kavramı

---

[113] M. Ğabdullin-T. Sıdıķov, **Ķazaķ Halķının Batırlıķ Jırı,** Almatı 1972, s. 32-33’den naklen Rahmanķul Berdibay, **Epos Muratı,** Bilim Bas., Almatı 1997**,** s. 4.
[114] Berdibay, **a.g.e,** , s. 3-103.
[115] Rahmanķul Berdibay, **Epos-El Ķazınası,** Bes Tomdıķ Şığarmalar Jiynağı, I. Tom, Kazığurt Bas., Almatı 2005. s. 74-92

altında incelemiş bu anlatıların masalsı yanlarına vurgu yapmakla beraber onları destan sınıfına dâhil etmeyi daha uygun görmüştür. Ertegilik Epos kavramı "ertegi epos" şeklinde Türkmenler arasında da kullanılmıştır. "*Ertegi eposların destanlarla bazı ortaklıkları bulunmakla beraber bu anlatılar genel olarak nesir halindedirler ve destanlarda olduğu gibi nazım nesir karışık bir halde değildir. İcra ortamı olarak da destanlardan farklılık arz ederler. Destanların bahşılar tarafından toylarda icra edilmelerin karşılık ertegi eposlar masalcılar tarafından daya küçük topluluklar karşısında icra edilmektedirler ve masal olarak yayılmışlardır."*[116]

Kazak destanlarını sınıflandırarak onların masalsı yönlerine dikkat çekenlerden birisi de Ahmet Baytursınulı'dır. Baytursınulı, destanları *ertegi jır* (masalsı destan) ve *tariyhı jır* (tarihî destan) olmak üzere iki grupta incelemiştir. "Masalsı destanlar, geçmişte yaşamış bahadırlarla ilgili olarak anlatılan jırları, ölenleri (şiir, türkü) ve olayları kapsamaktadır. Bahadırlarla ilgili anlatılara bakıldığında bu anlatılar yalanlı-gerçekli bir şekildedir. Bunların gerçeklik yanı, eski zamanlarda bahadırların yaşaması, onların zamanında savaşın olması, bahadırların halk için mücadele etmesi ve halkı korumalarıdır. Yalan tarafı ise kahramanlara, kahramanların atlarına ve kullandıkları eşyalara olağanüstü özellikler verilmesidir. Bu tür anlatılar, *jır* (şiir) şeklinde söylendiği için *ertegi jır* (masalsı destan) denilmiştir. Bu anlatılarda olması mümkün olan olaylar beyan edilmekte fakat hayali unsurlar gerçek unsurlara galebe çalarak anlatı yalana yaklaştırılmaktadır. Bunlara örnek olarak "Ḳara Ḳıpşaḳ Ḳoblandı Batır, Närikulı Şora, Alpamıs Batır, Er Tarğın, Er Sayın, Edige, Ḳambar gibi destanları verebiliriz."[117] Baytursınulı burada olağanüstü unsurların ağır bastığı tüm anlatıları ertegi jır kavramı altında değerlendirmiştir. O'nun bu değerlendirmesi bizim "kahramanlık masalı" olarak kabul ettiğimiz anlatılardan ziyade "kahramanlık destanı" olarak kabul edilen destanları kapsamaktadır. Yani Baytursınulı burada olağanüstülüğün ya da masalsı unsurların ağır bastığı kahramanlıkla ilgili tüm

[116] Halil İbrahim Şahin, **Türkmen Destanları ve Destancılık Geleneği,** Kömen Yay., Konya, 2011, s. 65.
[117] Ahmet Baytursınulı, **Şığarmaları (Metin)**¸Jazuvşı Baspası., Almatı 1989, s. 236-239.

anlatıları masala yaklaştırmış ve bundan dolayı *ertegi jır* (masalsı destan) tabirini kullanmıştır.

Kazak destanları üzerine önemli yapanlardan biri olan B. Äzibayeva, Kazak destanlarını "köne, ḳaharmandıḳ, ğaşıḳtıḳ, romandıḳ, tariyhi ve dastandıḳ epos" olmak üzere beş grubta incelemiştir.[118] Äzibayeva, kahramanlık masalı yerine eski destan kavramını tercih etmiştir. Äzibayeva ayrıca Kazak Türkleri arasında "dastandıḳ epos" olarak adlandırılan ve Türkiye Türkçesi'nde "halk hikâyesi"[*] kavramın karşılığı olan bu tür üzerine de araştırmalarda bulunmuş ve dastanları "*religioznıye* (dini), *novellistiçeskiye* (öykülü), *romaniçeskiye* (roman-romantik) ve *skazoçnıye* (masalsı) destanlar"[119] olmak üzere dört grupta incelemiştir.

Arkaik destanların türsel özellikleriyle ilgili olarak Sovyet-Rus folklorcuları geniş incelemelerde bulunmuşlardır. Bunlardan birisi de B.N. Putilov'dur. O, Rus ve Güney Slavyan destanlarındaki arkaik elementlerin izlerini sistemli bir şekilde incelemiştir. Putilov, epik anlatmaların eski zamanlarına ait izler olarak; destana olağanüstülüğün sokulmasını, birkaç kat âlem ile ilgili düşüncenin yer almasını, mitolojik devir ve ilk insanların durumuyla ilgili beyanları; canavarların (öcü-umacı), ejderhaların tasvirinin verilmesini ve tabiatın sihirli güçlerine tapınmanın görünmesini göstermektedir. Putilov, mitolojik destan ve kahramanlık masalını, memleket ortaya çıkıncaya kadarki destanlar olarak görmüş ve bunları ilk insan topluluklarının ürünü olduklarını dile getirmiştir. İlk insanlar, "kültür kahramanları" hareketinin gösterilmesi, ondan sonra bahadırlık seferi, yiğitlikle evlenme, ejderhâlârla mücadele ve boyun intikamı… bunların hepsi de arkaik anlatıların mazmununu göstermektedir. Epik fantastikle epik

---

[118] Baḳıtjan Äzibayeva, **Ḳazak Dastandarı,** Baspalar Üyi, Almatı 2009, s. 5; "Dominantı Kazahskogo Eposa", **Kazahskiy Epos",** (Red.B. Azibayeva) Almatı, 2010, s. 5-16. Azibayeva burada Arkaik/ Köne Epos başlığı altında "Munlık-Zarlık, Kulamergen-Joyamergen ve Kubıgul" gibi destanlara yer vermiştir.

[*] Kazak Türklerinin bu tarz anlatıları ve bu anlatıların tür özellikleri ile ilgili olarak bk. Ayşe Yücel Çetin, **Kazakistan Sahası Halk Hikâyeciliği Geleneği,** Gündüz Eğitim ve Kültür yayıncılık, Ankara, 2003.

[119] Bakıtjan Azibayeva, **Kazahskiy Dastannıy Epos,** Ğılım Baspası, Almatı, 1998, s. 20. Äzibayeva "Kazahskiy Epos" kitabına "Dominantı Kazahskogo Eposa" ismiyle yazmış olduğu giriş kısmında dastanların dördüncü kısmında *skazoçnıye dastanı* (masalsı destanlar) değil de "*dastanı voinskiye* (savaş destanları)" şeklinde yer vermiştir. Azibayeva, **a.g.m.,**. s. 32.

hayalin birleşmesinden doğan arkaik destan, insanların sadece ilk bir arada yaşama tecrübelerini değil, türlü görüşlerini de açıklamaktadır. Günümüz insanı için manasız görülen olaylar eski toplumlar için gelenek ve toplumsal bilinçti.[120]

Arkaik destanların ile bu destanlardaki kahramanların özellikleri ve onların kökenleriyle ilgili çalışmalarda bulunan araştırmacılardan birisi de Ye. M. Meletinskiy'dir. Meletinskiy'e göre mitolojik kahramanın (kültür kahramanının atası) savaşçı bahadıra dönüşmesi ya da yalnız kahraman tipinin masalsı savaşçı kahramanın yerini alması, Sibirya'nın Türk-Moğol haklarının destanlarında açık bir şekilde gösterilmiştir. Bu dönüşüm ve yerini alışın köklerini, özel ataerkil hiyerarşisi olan ve hayvan yetiştiriciliğine dayanan göçebe bir toplumda ve Orta Asya'nın konar-göçer halklarındaki uzun yıllara dayanan savaş demokrasisinde bulabiliriz. Öyle ki uzun süreli savaşlar ve kabileler arasındaki farklı farklı askeri politik birlikler, şüphesiz içerisinde savaşçı adama ritüelleri elementleri barındıran savaşçının gücü kültünün gelişmesine yardımcı olmuştur [121].

Kazak Türklerinin destanları üzerinde etraflıca bir çalışma yaparak onları her yönüyle inceleyen bilim adamlarından birisi de Şäkir Ibırayev'dir. Ibırayev, "Epos Älemi"[122] adlı eserinde "Kazak Türklerinin kahramanlık destanlarının poetikasını" incelerken bizim konumuz olan eski anlatıların türsel özellikleri ve sınıflandırma meselesi üzerinde de durmuştur. Ibırayev eski anlatıları nasıl değerlendirmek gerektiğiyle ilgili olarak şu bilgileri verir:

"*Eski destanlar, içsel kuruluşları ve olay örgüsü bakımından aynı biçimde değildirler. Özellikle, dikkatlice bakarsak bir kısmında bahadırlık, kahramanlık (elbette bu, kabile, boy çerçevesinde veya eş alma motifiyle ilişkili) yönü baskın olurken diğer tarafta ise çoğunlukla avcılık-mergenlik ağır basmaktadır (Kazakların, "Ķulamergen-Joyamergen", Kırgızların "Kocacaş"*

[120] B.N. Putilov, **Russkiy i Yujnoslavyanskiy Geroiçeskiy Epos**, Moska 1971, s. 31'den naklen Berdibay, **Epos Muratı**, , s. 5-6.
[121] Ye. M. Meletinskiy, **Proishojdeniye Geroiçeskogo Eposa,** 2-izdaniye, Vostoçnaya Literatura RAN, Moskva 2004, s. 333
[122] Şäkir Ibırayev, **Epos Älemi**, Ğılım Baspası, Almatı, 1993. Bu eser daha sonra, **Destanın Yapısı,** adıyla Ali Abbas Çınar tarafından Türkiye Türkçesine aktarılarak Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yayınları arasında 1998 yılında Ankara çıkmıştır.

destanları). Bahadırlık ve kahramanlık konusunun ağır bastığı metinlerde masalsı motifler baskın olurken avcılık-mergenlik konusunun ağır bastığı metinlerde mit, şecere ve efsanelerin rolünün daha açık olduğu görülmektedir. Bunundan dolayı da eski destanları bu söylediğimiz farklılıklarına göre de sınıflandırabiliriz. Esasında folklorun türsel yapısına göre bazen "köne epos (eski destan)" bazen de "batırlıḳ ertegi (kahramanlık masalı)" olarak adlandırılan anlatıların tabiatında onları destan olarak da masal olarak da ele almaya imkân veren iki yönlülükleri vardır. Elbette bu, türlerin birbiriyle ilişkisini kesmeden bir arada oldukları zamana işaret etmektedir. Bundan dolayı bunları sadece masal veya destan diye kesin bir neticeye varırken onların geçiş aralığındaki türsel özelliklerini göz önünde bulundurmak daha doğrudur. Mesele bunların terminolojik olarak nasıl adlandırıldığında değil bunlara hangi mana sığdırabildiğimizdedir."[123]

Ibırayev, Kazak Türkleri arasında eski anlatıların "eski destan" mı, yoksa "kahramanlık masalı" mı, olarak değerlendirilmesi gerektiğiyle ilgili olarak da o güne kadar ortaya atılan görüşler üzerinde durur ve bu konuyla ilgili olarak düşüncelerini şöyle dile getirir:

"*Kazak folklorunun temelinde Ḳasḳabasov "kahramanlık masalı" tabirini kullanarak bunu masalın bir türü olarak görmüştür. Berdibay ise "köne (eski) destan" terimini tercih ederek onu destan türünün içinde değerlendirmiştir. Hâlbuki bu şekilde bakıldığında iki türden biri diğerine baskın gelmemektedir. Bunun nedeni gerçek manada bu türün tabiatının her ikisine de farklı şekilde yakın olmasında ve masal ile destanın geçmişte kesişmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu durumda araştırmacıların bu türün eski katmanlarıyla beraber sonraki zamanlardaki eklemelerine de bakmaları gerekmektedir. A. M. Astahova, Rus bılinalarının temelinde kahramanlık masallarının sonra ortaya çıkan tür olarak saymış, Ye. Kostyuhin ve S. Ḳasḳabasov ise kahramanlık masallarını iki kısma ayırarak ilkini eski devirde ortaya çıkanlar ikincisiniyse sonraki zamanlarda ortaya çıkanlar olarak göstermişlerdir. Kahramanlık destanıyla kahramanlık masalını aynı kökten*

[123] Ibırayev, **a.g.e,** s. 62.

beslenmişlerdir. Bu görüşü kanıtlayan bir diğer hususta sonra oluşan kahramanlık masallarının, kahramanlık destanlarının esasında onun konularından doğmuş olmasıdır.[124] *Demek ki kahramanlık destanı ile eski destanın (kahramanlık masalının) poetikası ile tipolojisini tarihi açıdan araştırmak aslında baştan ayağa bütün belirli edebi kavramların (zaman ile mekân, tema ile motif, kompozisyon yöntemleri ile edebi tasvir araçları, tipler düzeni vb) evrimine göz gezdirmektir. Kahramanlık destanının poetikasını, tarihî gerçekliğini eski destandan ayrı tutmak oldukça zordur.*[125]

Kahramanlık masalları sadece nesir halinde olduğu gibi nazım nesir karışık olanlar da vardır. Olay örgüsünün yapısında tipik özellikleri aynı kökten olmamakla beraber şiir şeklinde söylenenlerin destana bir adım daha yakındır. "Ķulamergen, Joyamergen", "Dotan", "Kubığıl" jırları bu konuya uygun olarak verilebilecek örnekler arasındadır. Ibırayev' e göre mesele bunlardaki masalsı öğelerin çok ya da az olmasında değil, o öğelerin destan tabiatıyla olan ilişkisindedir. İcra şekline bakıldığında jır şeklinde söylenen eski destana dinleyicinin de anlatıcının da inanmasına bir engel yoktur. Kahramanlık destanı gibi bunda da vaka gerçek hayatta olanları tecrübe etmektedir.[126] Ibırayev, burada anlatının şekli olarak jır/ manzum olmasından dolayı destana biraz daha yakın olduğunu düşünür. Bu, anlatıcı faktörüyle ilgilidir. Çünkü dinleyici eski zamanların destan icracısı olan jıravlara, sonraki zamanlarda akınlarda kahramanlık konulu şiir söylemeye başlamışlardır, saygı gösterip onların anlattıklarının gerçek olduğunu düşünmüşlerdir. Masallar ise genelde herkes tarafından anlatılabilmekte, belirli bir icra ortamı ve özel bir dinleyici kitlesi aranmamaktadır. Bundan dolayı icracıya bağlı olarak halkın olaya bakış açısı da değişmiştir. Eski anlatıların bir diğer özelliği de bunları belirli bir anlatıcı elinde "mensurken" "manzuma" dönüşmüş olmalarıdır. Masalı destan şeklinde icra etme geleneği özellikle 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında yaygın bir alışkanlıktı.[127] Bu anlatıları destana yaklaştırırken bu faktörde göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca Ibırayev,

[124] Ibırayev, **a.g.e,** s. 63
[125] Ibırayev, **a.g.e,** s. 63-64
[126] Ibırayev, **a.g.e,** s. 64.
[127] Äẽezov- Ismayılov, **a.g.m,** s.XI.

“mesele bunlardaki masalsı öğelerin çok ya da az olmasında değil, o öğelerin destan tabiatıyla olan ilişkisindedir” diyerek türe kendisi biraz daha destan penceresinden bakmıştır. Elbette kahramanlık masalıyla destanların tür özellikleri açısından benzerlikleri vardır çünkü her ikisinde de temel tema kahramanlıktır.

Ibırayev, “biz çoğunlukla eski destan terimine müracaat edeceğiz. Bu kavramı kullanmanın belirli bir derecede şart olduğunu kabul ederek kahramanlık masalı kavramından ayıracak, özellikle bir işaretimiz olmamakla birlikte dikkate almaya değer bazı özellikleri başlıklar halinde ele alacağız”[128] diyerek “eski destan” kavramını kullanırken türün belirli bir ayırt edici özelliği olmadığını vurgulamaktadır.

2.2. KAHRAMANLIK MASALI KAVRAMI

“Kahramanlık masalı” kavramını ilk defa kullanan kişinin Jirmunskiy olduğuna yukarıda değinilmişti. Bilimsel literatürde “kahramanlık masalı” kavramı dört farklı manada kullanılmıştır. Jirmunskiy, Sibiryanın güneyindeki Türk-Moğol halklarının eski dönemlerde ortaya çıkmış olan epik anlatmalarını geniş kapsamlı bir şekilde karşılaştırarak bir takım kurallar ortaya koymuştur. Özellikle mit ve efsanelerin klâsik destana geçiş yolundaki türüyle kahramanlık destanlarına kaynaklık eden türü, kahramanlık masalı diye adlandırır. Ye. M. Meletinskiy ise Ugor-Samoyed, Mançu-Tunguz ve bazı diğer Sibirya halklarında görülen daha erken “epik öncesi” folklor anlatı formlarını ifade etmek için kullanır. Meletinskiy, bu tür anlatılar için kahramanlık masalı kavramının yanında mitolojik destan ve masalsı destan (skazoçnıy epos- praskazki) kavramlarını da kullanır.[129] Bunun yanı sıra “kahramanlık masalları” olarak belirli gruptaki kahramanlık tipi, büyü/ peri-olağanüstü masallar da sayılır. Bu masallar Aarne-Thomson kataloğunun 300-301 ve bir miktarda 550-551 numaraları arasında yer alır. Son olarak da Dünya folklorunda geniş olarak bilinen geç epik konuların geç dönem masalsı anlatıları bu grupta sayılır (özel de A. M. Astahova tarafından detaylı bir

[128] Ibırayev, **a.g.e,** s. 64.
[129] Meletinskiy, **a.g.e,** s. 72-77

biçimde tasvir edilen bılini kahramanları hakkındaki masal tipleri sayılabilir.)[130]

Tanımın çok farklı manalara gelmesi anlamsız değildir. Farklı türlerin bir grupta toplanmasının temelinde bir takım genel tipolojik özellikler söz konusu olmasınandır. Öyle ki bu özellikler belirli bir tarihi sürece bağlıdır. Arkaik kahramanlık masalları en erken dönem kahramanlık destanları formlarının öncüleridir ve onlara o kadar yakındır ki aralarındaki sınırı belirlemek çok zordur. Bununla birlikte kahramanlık masalı, özellikle büyü (sihir-olağanüstü) masallarıyla sıkı sıkıya bağlı olan (300-301; 550-551) bu masallar, klâsik büyü masallarının çıkışında da yer alır. Diğer taraftan eğer arkaik kahramanlı masalı, kahramanlık destanlarının kökeninde duruyor ise (böyle sayarsak) o zaman geç dönemdeki "epik kahramanlar hakkındaki masalları" onun evriminin sonundaki basamaklardan biri olarak inceleyebiliriz. Türlerin doğuşu ve yok oluşu süreçleri bu suretle belirli bir dereceye kadar simetriktir. Bunun yanında bazı durumlarda epik kahramanlar hakkındaki masallara benzeyenlerin yapısında kahramanlık tipi büyü masallarıyla benzeşen özellikler de bulunur.[131]

Yukarıda da söylediğimiz gibi bilim adamları "kahramanlık masalı" tabirini dört manada kullanmışlardır. Bunların hepsi de masal ile destanın çıkış kökeninin, tipolojik farklılıklarının ortaklığını göstermese de farklılığın olmadığını da söylememektedir. Arkaik kahramanlık masallarının destana da olağanüstü masallara da kaynaklık ettiğini görülmektedir [132].

Kahramanlık masalının konu genişliği her şeyden önce bir taraftan uzak ülkelere eş için yapılan yolculukları ve evlilik denemesini, diğer taraftan da şeytani güçlerle ve yabancı kavimlerle olan mücadeleler hakkındaki hikâyeleri içerir. Küçük bir kısmı da kan ve boy intikamı motifini içerir. Bu konular anlatımda keskin bir şekilde sınırlandırılmaz. Ancak bununla birlikte bu konular kahramanlık masalının iki temel temasını belirler. Bu temalardan daha eski olanı evlilik serüveni, sonraki ise kahramanlıktır. Bu, tema

---

[130] S. Yu. Neklyudov, "Bogatırskaya Skazka. Tematiçeskiy Diapazon i Syujetnaya Struktura", **Problemı Folklora,** Moskva 1975, s. 82.
[131] Neklyudov, **a.g.m.,** s. 82-83.
[132] Ibırayev, **a.g.e**, s. 63.

katmanları arasındaki ilişki destanlarda da gözlenir. Destanlar konu yapıları itibarıyla iki ayrı anlatım tarzında olduğu gibi iki ayrı eser grubu olarak da ayrılır (Bu durum Yakut ve Buryat folklorunda görülür). Bu suretle iki tema katmanının varlığı belirli bir dereceye kadar eserin konu yapısını da belirleyebilir. Öyle ki bu durumda biz kahramanlık masallarının konularını incelerken karşılaşırız. Evlenme serüveni genellikle kahramanın bahadırlıklarını takip eder. Bunun yanı sıra son şeklini destanlarda alan kahramanın çocukluğu konusu da aynı şekilde gelişim kaydeder. Yine ayrıca masalsı anlatının oluşturulmasında biyografik başlangıç önemli rol oynar. Özellikle masal dünyasına durmadan müdahil olan ana kahramanın biyografisi bir nevi kahramanlık masallarının konusunu oluşturur. Bu tür geniş ve tam bir anlatı Mançu-Tunguz halklarının bir takım tarihi genetik özellikteki amaçları da içerir ve Türk-Moğol kahramanlık destanlarının oluşumu ve başlangıç aşamasının incelenmesinde de büyük önem taşır. Kahramanlık destanlarının en arkaik örnekleri şaşırtıcı bir şekilde Mançu-Tunguz sözlü folkloruyla benzerlikleri görülür. Öyle ki bu benzerlikler tipolojik açıklamalarla da örtülü değildir. Buradan da şu anlaşılıyor ki ta eskilerde folklorda bir ortaklık vardır. Mançu-Tunguz kahramanlık masalları, kahramanlık destanının doğuşuna öncüllük yapan çok daha eski formları hakkında fikir yürütmemize izin verir.[133]

Ḳasḳabasov, Kazak Türkleri arasında "kahramanlık masalı" kavramının tam olarak kalıplaşmadığını ve bu türün tek başına ele alınarak incelenmediğini söyler. Bu ifade aslında diğer Türk boylarının "kahramanlık masalları" için de geçerlidir. Örneğin Tuva Türklerinin masalları üzerine çalışmalar yapan B.Z.Samdan, "*Kahramanlık masallarının (mögelik tool) Tuva folklorunun en ilginç ürünü olduğunu ve kahramanlık destanlarından herhangi bir farkının olmadığını, bundan dolayı da bu metinlere bilimsel olarak hiçbir adın verilmediğini ve kendisinin de şartlı olarak bu metinleri kahramanlık masalı olarak adlandırdığını*" söyler.[134] Kazak Türkleri arasında "kahramanlık masalı" türünün de var olduğunu ilk önce Radlov dile getirmiştir.

---

[133] Neklyudov, **a.g.m.,** s. 86-87.
[134] Mehmet Açа, **Tuva Halk Masalları,** Kömen Yay., Konya, 2007, s. 25.

O, “Obraztsı Narodnoy Literaturı Tyurkskih Plemen” adlı eserinin üçüncü cildinin dokuzuncu bölümünü “kahramanlık masalı” olarak adlandırmış ve bu başlık altında “Kan Şentay” ve “Erkem Aydar” anlatılarını vermiştir. Ayrıca *ertek* (masal) başlığı altında da yine kahramanlık masallarından olan “Duwdar Ķız” adlı masalı da vermiştir.[135] Ķasķabasov, Kazak masalları arasında “kahramanlık masalları”nın olduğunu M. Äwezov’un da dile getirdiğini söyler. O, Äwezov’un doğrudan bu terimi kullanmamakla birlikte bu türün genel özelliklerini doğru olarak tespit ettiğini vurgular.[136] Äwezov, masal türünden bahsederken bu türün en eski olanlarının eski inançları gösteren Jalmawızların karıştığı masallar ile “meslek (uğraş) masalları” olduğunu söyler. Mesleklerden de masala en fazla karışmış olanı avcılıktır. Bu masalların içerisinde en eski olanlar ise “Edil Jayıķ” ve “Ķulamergen”dir. Bu anlatılara geniş dağları, insan yaşamayan ırmakları ve yazı yabanı mekân edinen eski zamanların avcıları girmiştir.[137] Äwezov’un burada “bu masalların en eski masallar” olduğu vurgusu doğrudur. Bu masalların bir tarafı “olağanüstü masallara”, bir tarafı da “kahramanlık masallarına” dönüşmüştür. Başka bir ifadeyle “Edil Jayıķ” ve “Ķulamergen” gibi anlatılar arkaik kahramanlık masalının temelini oluşturur.[138]

Äwezov, “Kazak masallarının içinde yukarıda bahsedilen eski türlerinden başka yakın zamanlarda ortaya çıkan daha yeni anlatmaların da olduğuna işaret eder. Örneğin *öleŋ* (şiir) şeklini kaybeden, bahadırlarla ilgili anlatıların hepsi masala dönüşmüştür. Bahadırların hikâyesini halkın büyük bir kısmı çok isteyerek dinledikleri için halk hayali, daha yakın zamanların bahadırlarını masal kahramanı şeklinde yaşatmıştır.[139] Äwezov burada kahramanlık masallarının ikinci yani *jırdan* (destan) meydana gelen şeklinden bahsetmektedir. Bu da 18-19. yüzyıllar da oluşan bir süreçtir. Äwezov yakın zamanda diyerek bunu kastetmiştir.[140]

---

[135] Radlov, **a.g.e**, s .253-272; 309-322.
[136] Ķasķabasov, **Janazıķ,** s. 219.
[137] Äwezov, **Ädebiyet Tariyhı,** s. 169
[138] Ķasķabasov, **Janazıķ,** s.219.
[139] Äwezov, **Ädebiyet Tariyhı,** s. 171.
[140] Ķasķabasov, **Janazıķ,** s. 219.

Kazak masalları arasında "kahramanlık masalları"nın da olduğuna dikkat çeken araştırmacılardan bir tanesi de Ye. Kostyuhin'dir. Kostyuhin, Kazak masalları ile ilgili olarak yapmış olduğu çalışmada masalları dörde ayırmış ve "*volşebnıye skazki*, (olağanüstü/ sihir-büyü masallar)" başlığı altında "kahramanlık masalı" kavramına da yer vermiştir. Kostyuhin, Bu masallardaki temel özelliklerin "olağanüstü evlenme ve bu evlilik için yapılan seyahatle halkı, boyu ya da aileyi yabancılardan korumak olduğunu söyler."[141] Kostyuhin burada "Er Töstik", "Kerķula Attı Kendebay", "Alevko Batır", "Talaspay Mergen" gibi kahramanlık masallarından ve bunların özelliklerinden bahsetmiştir.

Ķasķabasov'da kahramanlık masalının ana temasının kahramanlık göstererek evlenme ile nice türlü canavarlarla ve insan yiyen Jalmaũızlarla mücadele ederek halkı ve boyu koruma olduğunu söyler. Kahramanlık göstererek evlenme, geleceğin kahramanının kendisine eş aramak için uzak bir sefere çıkmasıyla ilgilidir. Bunun temelinde kendi kabilesinden evlenmeye yasak koyan egzogami kuralı yatmaktadır. Kahraman kendisine kız aramak için uzak bir yolculuğa çıkar. Bu sefer sırasında karşılaştığı ve yendiği nice türlü mahlûklar, eski devirlerdeki insanların tabiat güçleriyle ilgili düşünce ve inançlarını göstermektedir. Olağanüstü masallar ile karşılaştırıldığında kahraman, sadece Jalmaũızlar ve canavarlarla mücadele etmez o aynı zamanda gerçek, tarihi düşmanlarla da savaşır ve bunların hepsinde de kahraman tek başınadır.[142]

Kahramanlık masalı oluşum süreci yönünden olağanüstü masallar ise kahramanlık destanı aralığında bir türdür ve her ikisinin de oluşumuna katkıda bulunmuştur. O, eski zamanlarda ilk toplulukların dağılmaya başladığında ortaya çıkıp o devirdeki folklorun özelliklerini bünyesine almıştır. Esasında kahramanlık masalının bir kaynağı eski mitle hikâye, diğer kaynağı da olağanüstü masallardır.[143] Kahramanlık masalı bunların etkisiyle fakat bunlardan farklı olarak kendine özgü bir şekilde oluşup gelişmiştir.

---

[141] Kostyuhin, **a.g.m.,** s. 216.
[142] Ķasķabasov, **Janazıķ,** s. 220.
[143] V. M. Gatsak, **Vastoçnoromanskiy Geroiçeskiy Epos,** Moskva, 1967, s. 73.

Kahramanlık masalında tek insanın boydan ayrılarak kendisini yalnız bir insan olarak hissetmeye başlamasının izleri görülür. Yani tamamen tabiata bağımlı "sıradan" bir insandan, olağanüstü güç ve özelliklere sahip alp, bahadır tipi ortaya çıkmaktadır. Bu kişi sadece bahadır değildir o, aynı zamanda sihri ve olağanüstü sırları da bilen seçkin bir insandır. Bundan dolayı kahraman, eylemlerinde sadece atalar ruhuna ve ervahlara değil kendi özelliklerine, bileğinin gücüne de güvenmektedir. Olağanüstü masallarda olağanüstü yardımcı kahramanlar methedilirken kahramanlık masallarında yiğitliği herkesten üstün olan bahadır övülmektedir. Bahadırın gücü, hareketleri ve yiğitliği mübalağalı bir şekilde anlatılmaktadır.[144] Yani "kahramanlık masalının" diğer türlerden farklılıklarından biri kahramanın kendi gayreti ve gücüdür. Hem olağanüstü bir şekilde güçlü hem de zeki olduğu için kahraman, tabiatüstü güçlerinin yardımına seyrek olarak başvurmaktadır. Kahramanlık masalının kahramanı yani epik kahraman, kahramanlıklarını olağanüstü masallarda olduğu gibi olağanüstü güçleri olan yardımcılar olmadan yapmaktadır. [145] *"Kahramanlık masallarında olağanüstü masallardan farklı olarak masalsı ve fantezi unsurları büyük ölçüde zayıflamıştır ve hayatı, tarihî karekterli realist çizgilerle zenginleşen kahramanlık terennümü görüntüsünde yaşanmış motifler, sınırlandırılmış şekilde ortaya çıkar."*[146]

Kahramanlık masallarının konu genişliğinin çok fazla olmadığını ve bunlarda temel olarak iki temanın olduğuna değinilmişti. Birinci tema, evlilik imtihanından geçmektir. Yani müstakbel eşin veya onun babasının zor emirlerini yerine getirmektir. Bunlar pehlivanlık ve mergenlik/ nişancılık sınavından tökezlemeden geçme ve yaya yürüme yarışında kazanma vb. gibi imtihanlardır. İkinci tema ise her türlü acayip mahlûklar ve düşman tarafının askerleriyle savaşmaktır. Bu iki konu daha sonra "kahramanlık destanlarına" geçmiştir fakat kahramanlık destanlarında kahramanın çocukluk çağı ayrı bir konu olarak oluşmuştur. Kahramanlık masallarının temaları temel olarak bu

---

[144] Ḳasḳabasov, **Janazıḳ,** s. 220.
[145] Ḳasḳabasov, **Janazıḳ,** s. 231.
[146] Jirmunskiy, **Türk Kahrmanlık Destanları, I-II. Bölüm,** s. 236.

iki konudan oluşmaktadır. Evlilik imtihanı ya da yiğitlikle/ erlikle evlenme motifi olağanüstü masallarda da vardır. Demek ki kahramanlık masallarında olan bu motif olağanüstü masallara kaynaklık etmiştir. Öyleyse bu konu, türsel özellik olarak ikinci konudan yani yurdu korumaktan önce oluşmuştur. İli yurdu korumak kahramanlık destanlarından az önce veya onlarla beraber oluşmuştur. Bundan dolayı bu konu her iki türde de ortaktır. Kahramanlık destanları bütün türlerden daha baskın olduğu için masallardaki eski avcı-mergenler artık bahadıra dönüşmüştür.[147]

Şekil ve Üslup Özellikleri: Kahramanlık masallarının kendisine ait bir takım üslup özellikleri vardır. Kahramanlık masallarında aceleci olmayan bir anlatım tarzı ağır basmakta, kahramanca hayat tarzının tasvirileri yapılmakta, kahramanın düşmanla mücadelesi coşkulu bir tarzda anlatılmaktadır. Bu özellikleri ve konusu (yiğitlikle evlenme, düşmanla savaşma, olağanüstü güçleri olan mahlûklarla mücadele) kahramanlık masallarını destana yaklaştırmaktadır. Kahramanlık destanındaki bahadır tipi, onun vaktindeki yiğitlik ve kararlılık kesinlikle, temelde kahramanlık masalında gelişmiştir. Anonim halk nesrinin bu türü, kahramanlık destanının yani destan türünün en önemli kaynaklarından birisidir. Oysa kahramanlık destanlarıyla karşılaştırdığımızda kahramanlık masallarında olayın anlatılışı geniş kapsamlı bir epik türde değildir. Kahramanlıkla ilgili olayların heyecanı destandaki gibi kolektif ve toplumsal özellikte değildir. Yani daha yerel bir özellik gösterirler, halk hayatı destan seviyesinde anlatılmamaktadır.[148]

Kahramanlık masallarını diğer masallardan biraz daha uzaklaştırarak destana yaklaştıran bir özelliği de başlangıçlarında uzun uzadıya formel ifadelerin genel olarak bulunmamasıdır. Bu tarzda uzun bir formel ifadeyle başlamaları nadir görülür. Örneğin "Kerḳula Attı Kendebay" masalı *"erte erte ertede, eşki ḳuyruğu keltede"* şeklinde başlar. Kahramanlık masalaları genel olarak "*bayağı ṽaḳıtta, sonaṽ erte zamanda, bayağı ötken zamanda, ertede, burınğı zamanda, erte erte ertede vb. gibi"* ifadelerle başlar. Kahramanlık masalları grubuna dahil edilmiş olan meşhur destanların masal adı altında

[147] Ḳasḳabasov, **Janazıḳ,** s. 221.
[148] Ḳasḳabasov, **Janazıḳ,** s. 221.

kayda geçmiş nüshaları ise bu örneklerden farklı olarak herhangi bir zaman ifadesiyle başlamaz. Bu anlatılarda direk olay anlatılmaya başlanır. Kahramanlık masallarında bitiş formeli[149] olarak da *"onların tüm muradlarına eriştiği"* ibaresi yer alır. Bu ifade sadece masallarda değil bazı destanlarda da görülür.

Kahramanlık masalıyla kahramanlık destanı arasındaki ilişki sadece bunlardaki ruh ve konu birliğinde değil, konuyu anlatış şeklinde de vardır. Kahramanlık masallarının tamamına yakınında şiirle söylenen kısımlar bulunmaktadır. Bu kısımlar genelde kahramanın dostlarıyla veya düşmanlarıyla karşılıklı olarak konuştuğu diyalog kısımlarıdır. Masallardaki bu şiirli ifadelerin yer aldığı kısımlar destana göre biraz daha sıradan bir şekildedir. Masallarda böyle şiir şeklinde ifade edilen kısımların bulunması kahramanlık masalıyla kahramanlık destanının ne kadar yakın bir ilişki içerisinde olduğunu gösteren bir başka işarettir. [150]

Ḳasḳabasov, Kazakların kahramanlık masallarını oluşum şekli ve konu özelliklerine göre iki büyük kısma ayırmaktadır. Birinci kısım, eski/ arkaik kahramanlık masalları; ikinci kısım, sonraki devirlerde, XVIII- XIX. yüzyıllarda, jırdan (destandan) doğmuş olan kahramanlık masallarıdır. Halk arasında anlatılmakta olan destanlar yavaş yavaş unutularak kara sözle/ nesirle anlatılan masala dönüşmüştür, der ve örnek olarak da "Er Kökşe", "Şora", "Ḳoblandı" gibi destanların nesir şekillerinin de bulunmasını gösterir. "Er Töstik", "Şolpan Mergen", Arğı Mergen", "Ḳara Mergen (Ḳara Han)", "Aḳ Köbek" gibi, bu gün masala dönüşmüş olan epik anlatmaların bir zamanlar destan olduğu aşikârdır.[151] Arkaik kahramanlık masallarının konusu kahramanın bütün ömrünü kapsamaktadır yani biyografik bir tarzdadır. Bu masalların olay örgüsü şu şekildedir:

a) Prolog/ giriş, kahramanın doğumu,

b) Kahramanın evlenmesi/ evlilik sınavından geçme,

---

[149] Bitiş formelleri ile ilgili olarak bk. İbrahim Dilek, "Şalgandu Masallarında Bitiş Formeli Olarak Anlatıcının Masal Ülkesine Dönmesi", **Uluslar Arası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri, 26-28 Mayıs 2000,** KB Yay. Ankara, 2002, s. 257-264.

[150] Ḳasḳabasov, **Janazıḳ,** s. 232.

[151] Älkey Marğulan, **Ejelgi Jır-Anıızdar,** Jazuvşı Baspası, Almatı, 1985, s. 66.

c) Kahramanın evlendikten sonraki hayatı, düşmanla savaşması, onları yenmesi ve yaşlılığı vb.[152]

İkinci gruba dahil olan kahramanlık masalları yani XVIII-XIX. yüzyıllarda, jırdan (destandan) doğmuş olan kahramanlık masallarının teması bu kadar geniş değildir. Yani biyografik daire tam değildir. Bu masalların temel konusu boylar ve tayfalar; yani genel olarak Kalmuklar ile Kazaklar ve nadiren de diğer boylar arasındaki kavga, savaş ve bir boy bahadırının diğerinden öç alması gibi konulardır. Kahramanın hayatının ya da mücadelesinin sadece belirli bir kısmı anlatılır. Bundan dolayı da bu anlatılarda olaylar kahramanlık olmasına rağmen şekil ve üslup bakımından masaldırlar. Bu tarz anlatılarda olayın sonu destan gibi teferruatlı bir şekilde gelişmez, birden bire olaylar son bulur. Bu anlatılarda işlenen konular da kahramanlık olduğu için bu anlatılar adlandırırken de kahramanlığa vurgu yapılmakta bu sebeple de "kahramanlık masalı" kavramı kullanılmaktadır. Kahramanlık masallarında bazen masal konusu kahramanın nesliyle ilgili epilogları (son) da kapsamaktadır. "Jalğız Jigit Urpaḳtarı" adlı masal buna güzel bir örnektir. Kahramanın öcü çocuğu tarafından alınır. Çocuğunun öcü ise kendi çocuğu tarafından alınır. Yani masal dededen toruna kadar uzun bir hayat çizgisini kapsamaktadır.

İkinci kısmı oluşturan masalların çoğu, destanın nesir şeklidir. Fakat bazıları destanın mazmununu bütün olarak tekrar etmemektedir. Bunlar başka ek olaylarla kahramanlık destanının konusunun eksiğini tamamlamaktadır. Bunlardan bazıları olağanüstü masaldan kahramanlık masalına; kahramanlık masalından destana dönüşünü tamamlayamayan anlatmalardır. Bunlarda kahraman sadece canavarlarla karşılaşmakta ya da düşman tarafının bahadırıyla savaşmaktadır.[153] Buna örnek olarak Kazak Türkleri arasında Orak-Mamay[154] ve Nogay Türkleri arasında da Mamay[155] şeklinde yaygın olarak anlatılan destanı verilebilir. Kazak Türkleri arasında

[152] Bu kısımlar aynı şekilde Jirmunskiy'de de vardır. Jirmunskiy, **a.g.e,** s. 239-343.
[153] Ḳaskabasov, **Janazık,** s. 221-222.
[154] Askar Turğanbekov, **Ḳazaḳtıŋ Ḳaharmandık Jırı Oraḳ Mamay,** Arna Bas., Almatı, 2009.
[155] İhsan Kalenderoğlu, **Mamay, Nogay Türklerinin Kahramanlık Destanı,** Türksoy Yay., Ankara, 2010.

“Mamay Batır’ın Armanı” adlı bir masal vardır. Burada masalın kahramanı Mamay Batır, Jeztırnaḳları öldürür. Onun kahramanlığını duyan bir peri kızı ise ona âşık olarak yeryüzüne iner. Bu tarz anlatılarda masal kahramanı olarak sadece tanınmış bir destan kahramanının ismi geçmekte bunun dışında kahramanın destandaki özellikleri ve mücadelesiyle masaldaki olaylar, kahramanların isim benzerliği dışında herhangi bir ilişkileri bulunmamaktadır. Aynı durum “Jeztırnaḳ” adlı masalda da görülür. Bu masalın kahramanı da “Şora Batır”dır. Şora Batır Türk dünyasında yaygın olarak anlatılan destanlardan biridir. Bu masaldaki Şora Batır’la isim benzerliği dışında destan kahramanı Şora Batır arasında bir ilişki görülmemektedir.

Kahramanlık masallarının ilk grubuna dahil olanlar yani daha arkaik karakterli olanlar bünyelerinde masalsı unsurları daha fazla barındırmaktadır. Bu masalların destanlardan daha önce oluştuğu ve onlara kaynaklık ettiği düşünülmüştür.[156] Bu masallarda kahramana yolculuğunda ya da seferinde bazen olağanüstü özellikleri olan yardımcı kahramanlar (Er Töstik, Totan Batır), kahramanın kendi atı ve Simurg da yardım eder. Yer altına inip orada kalan yani yeryüzüne çıkamayan kahramanı genellikle oradan Simurg (Alp Karakuş) çıkarır. Simurg anlamda masallara ait bir unsurdur. Bundan dolayı Simurg’un dahil olduğu anlatılar masala daha yakındır.

Kahramanlık masallarında kahramana yardımcı olan kişiler ya da varlıklar olduğu gibi kahramanların devamlı savaştıkları düşmanları da vardır. Bunlar Jalmaṽız ve Jeztırnaḳ’tır. Bu tiplerden Jalmaṽız hem destanlar da hem masallarda karşımıza çıkarken Jeztırnaḳ ise sadece masallarda görülür. Bundan dolayı kahramanlık masallarını kendi içerisinde sınıflandırırken Jeztırnaḳların olduğu anlatıları herhangi bir ihtilafa maruz kalmadan doğrudan masal olduklarını söyleyebiliriz. Jalmaṽız tipi ise destanlarda da karşımıza çıkar. Buna en güzel örnek olarak da Türk dünyasında yaygın olarak anlatılan Alpamıs destanı verilebilir.

---

[156] Karl Reichl, **Türk Boylarının Destanları,** (Çev. Metin Ekici), TDK Yay., Ankara, 2002, s. 145.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

METİNLERİN ÖZETLERİ

Çalışma konusu olarak seçilen metinler *Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler*, 4. Tom, Jazuvşı Bas., Almatı, 1989'ten alınmıştır. Farklı yerden alınan metinler ise belirtilmiştir. Burada metinlerle ilgili yapılan açıklamalar da bu eserin son kısmında 295-301. sayfalar arasında verilen bilgilerden alınmıştır.

3.1. MASAL ŞEKLİ DE OLAN DESTANLAR

Ḳamabar Batır

"Ḳambar Batır" adlı bu metin N. S. Simirnova tarafından 1957 yılında İ. N. Berezin'in Leningrat'taki el yazmaları arasında bulunmuş ve 1959 yılında yayımlanan "Ḳambar Batır" adlı eser de yayımlanmıştır. Buraya da 1959 yılında yayımlanmış olan bu eserden alınmıştır.

I. Geçmiş zamanlarda Ḳambar adlı on dört yaşındaki birisi Ṽaḳ adlı yurdun geçimini tek başına sağlamaktadır.

II. Äzimbay adlı bir han on iki yaşındaki Nazım adlı kızını evlendirmek için tüm erkekleri toplar fakat kızı hiçbirini beğenmez.

III. Yaşlı bir adam onun kızına layık eşin Ḳambar adlı bir yiğit olduğunu söyler fakat Äzimbay, kızını fakir birine vermek istemez

V. Äzimabay'a Ormanbet adlı bir han elçi göndererek eğer kızını kendisine vermezse yurdunu yağmalayacağını söyler.

VI. Ormanbet, Äzimbay'ın ülkesine doğru yola çıkar. Äzimbay da Ḳambar'a haber göndererek ondan yardım ister.

VII. Ḳambar yardıma gelerek Ormanbet'in ordusunu dağıtır.

VIII. Äzimbay ilkin fakir olduğu için Ḳambar'a kızını vermek istemese de etrafındakilerin telkiniyle vermeyi kabul eder.

NAZIM ḲIZIN ÄNGİMESİ

"Ḳambar Batır" adlı destanın bir başka masal nüshası olan bu metin, 1956 yılında Pavlador'da N. Äminov tarafından S. Äbjanov'dan derlenmiştir.

Eser ilk defa “Babalar Sözi” adlı serinin kırk üçüncü cildinin 333-334. sayfalarında yayımlanmıştır.

I. Eski zamanlarda bir hanın Nazım adlı kızı, ben kendi istediğimle evleneceğim, der fakat yurdundan hiç kimseyi beğenmez. Han, sonra fakirliğinden dolayı Ḳambar adlı yiğidin çağırılmadığını söyler.

II. Ḳambar ilk önce fakir olduğu için çağırılmaz. Sonra onu da çağırırlar fakat Ḳambar gitmez.

III. Başka bir memleketin hanı da Nazım’ı almak ister.

IV. Ḳambar, o hanı yener ve Nazım Ḳız’ı alarak muradına erer.

ALPAMIS

Metin ESE’nin el yazmalar bölümünde bulunmaktadır. Anlatıcısı Ä. Ospanov, derleyicisi ise T. Sıdıḳov’tur. Daha önce yayımlanmamıştır.

I. Bayböri adlı bir zenginin hiç çocuğu olmamaktadır.

II. Eşiyle beraber yanlarına kurbanlık için hayvan alarak bozkıra giderler ve onları kesip Allah’tan çocuk isterler. Alpamıs adında bir oğulları ve Ḳarlığaş adında bir kızları olur.

III. Bayböri’nin Kalmuklar tarafından yağmalanan yılkılarının peşinden giden Alpamıs, Mıstan Kempir tarafından sarhoş edilerek zindana atılır.

IV. Alpamıs zindanda olduğunu ailesine bir turna tarafından gönderdiği mektupla haber verir.

IV. Kalmuk padişahının kızının yardımıyla zindandan kurtulan Alpamıs, padişahı öldürür.

V. Ultan Taz, Alpamıs’ın eşi Külbarşın’ı almak üzere toy yaparken Alpamıs kendi toyunun üzerine gelir ve Ultan Taz’ı öldürür.

ALTI JASAR ALPAMIS

Daha önce ḲE’nin üçüncü cildinde yayımlanmıştır. Metin MİK’ (Merkezî İlmi Kütüphane)’de bulunmaktadır. Abubakir Divayev tarafından derlenmiştir.

I. Jüzbay adlı bir zenginin oğlu olan Alpamıs, düşman tarafından yağmalanan yılkılarının peşinden gider.

II. Onun gelmekte olduğunu Kalmuk hanı rüyasında görür ve onu yakalamaya talip olan var mı, dediğinde Mıstan Kempir bu göreve talip olur.

III. Mıstan Kempir, Alpamıs'ı içki vererek sarhoş eder, Kalmuk hanı da onu zindana atar.

IV. Zindanda yattığını bir kazın kanadının altına koyduğu mektupla ailesine haber verir.

V. Zindanda yatan Alpamıs, hanın kızının yardımıyla kurtulur.

VI. Kurtulan Alpamıs, Kalmuk hanını öldürür ve onun bütün mallarını toplayıp kendi memleketine doğru yola koyulur.

KÖRUĞLI

Köruğlı (Köroğlu) destanının masal nüshası adı altında kayda geçmiş olan bu metin ESE'nin el yazmalar bölümünde bulunmaktadır. Derleyen kişi K. Däwletbayulı'dır. Buraya o nüshadan alınarak hazırlanmıştır.

I. Han'ın sınşısı olan Bagäli'nin eşi ölür ve ölen eşinin kabrinden bir çocuğun çıkıp girdiği söylenir. Begäli de onu yakalayarak evine getirir.

II. Begäli yine bir gün han için at aramaya gider. Getirdiği Ğiyrat adlı atı, han beğenmeyerek Begäli'nin gözünü oydurur.

III. Begäli yanına oğlu Köruğlu ile Ğiyrat'ı da alarak Jämbilbel'in dağını mesken edinir.

IV. Köruğlı babasından halasının Besbatır adlı biri tarafından kaçırıldığını öğrenir.

V. Besbatır'ın yurdunu bulan Köruğlı, halasının isteği üzere Besbatır'ın Aḳ Dinäs adlı kızını kaçırır. Sonrada Besbatır'ı öldürür.

VI. Kalmuk hanı Şıntemir, Köruğlı'nın atıyla silahlarını getirene büyük mükafatlar vereceğini söyler. Bu göreve Mıstan Kempir talip olur.

VII. Mıstan, dilenci kılığında Köruğlı'nın evine gelir ve Köruğlını, Aḳ Dinäs'i ve Ğiyrat'ı iyice ekşitilmiş kımızla sarhoş eder. Atı ile silahlarını alıp Şıntemir'e getirir.

VIII. Köruğlı, Şıntemir'in yurduna gelerek atını kurtarır ve kırk kardeşiyle beraber Jämbilbel'in dağını mekan tutar.

NÄRİK BATIR

Metin ilk olarak Dala Ṽalayatı Ḳazeti'nin 1896 yayımlanan 33. sayısında yayımlanmıştır. Derleyen kişi A. Alekterov'dur. Metin, bu eser için o nüshadan Ü. Subhanberlina tarafından hazırlanmıştır.

I. Närik adlı bir bahadır, çocuğu olmadığı için Kul Şora adlı birisini evlatlık olarak alır.

II. Öz çocuğu olmadığından acaba Allah bana bir çocuk vermez mi, diyerek Mendisuluṽ adlı on altı yaşındaki bir kızla evlenir.

III. Han, onun bu eşine göz diker ve kendi hastalığını bahane ederek Närik'i ölmesi için yerine getirilmesi zor bir göreve göndermek ister.

IV. Eşi, hanın isteğini anlayarak Närik'i uyarır ve geceleyin oradan kaçarlar.

V. Mendisuluṽ, Şora adlı bir erkek çocuk dünyaya getirir.

VI. Şora bozkırda koyun otlatırken Kırım Batır adlı biriyle karşılaşır. O kişi Şora'ya güzel bir at vereceğini söyler.

VII. Şora gider ve Taspager adlı atını alıp gelir.

AKBİLEK ḲIZ TURĞIN BALA

Eserde, "Köruğlı" anlatısıyla beraber bu anlatının da Köruğlı destanının masal nüshası olduğu belirtilse de bu yanlıştır. Çünkü kahramanların Köruğlı destanında yer alan kahramanlarla herhangi bir ilişkisi bulunmamaktadır. Derleyen İ. Nurmuğanbetov'tur. "Masal şekli olan destanlar" bölümünde bu konuyla ilgili etraflıca bilgi verilmiştir.

I. Nogay hanının kızları Ḳnikey ile Tinikey, Bögen, kafirden kız aldı diyerek onun eşi Aḳborıḳ'a düşman olurlar. Mıstan Kempir'le anlaşarak Aḳborıḳ doğum yaptığında onun çocuklarını aldırıp yerine bir çift köpek yavrusukoydururlar çocukları da çöldeki bir kuyuya attırırlar.

II. Eşinin köpek yavrusu doğurduğunu öğrenen Bögen, onu evden kovdurtur.

III. Kuyudaki çocukları kervancılar çıkarır ve çocuklardan erkek olanı kervancıların develerini ve yükünü alarak kuyunun etrafını mesken tutar.

IV. Çocukların yaşadığını öğrenen hanın kızları Mıstan Kempir'i yine gönderirler. Mıstan Kempir, kızı kandırarak ağabeyini ölmesi için yerine getirilmesi zor isteklerde bulundurur.

V. Çocuk bu isteklerin hepsini yerine getirir.

VI. Çocuk ve kız kardeşi, kendilerini ailesinden Mıstan Kempir'in ayırdığını öğrenir ve babalarının yurduna gelirler.

VII. Baba ve evlatlar kavuşur, babaları Bögen, Mıstan Kempir'i öldürtür.

ER TARĞIN

Daha önce yayımlanmamış olan bu metin MİK'nin el yazmalar bölümünde bulunmaktadır. Metin O. Ķiysıkov tarafından anlatılmış N. Sarkin tarafından da derlenmiştir.

I. Tarğın adlı bir bahadır kendi yurdunda birisini öldürdüğü için yurdunu terk ederek Kırım'daki Aķşahan'ın ülkesine gelir.

II. Aķşahan düşmanın kalesini kuşatır fakat alamaz. Tarğın tek başına kaleye girer, bu şekilde Aķşahan, düşmanın şehrini alır.

III. Tarğın'ın yiğitliğinin ününü duyan Aķşahan'ın Aķjünis adlı kızı ona âşık olur ve kendisini kaçırmasını ister. Onlar kaçarlar.

IV. Peşlerine düşen kişilerden sadece Ķart Kojaķ adlı bir yaşlı onlara yetişir fakat sonunda o da bunları gitmesini izin verir.

V. Tarğın ve Aķjünis, Nogay hanlarından Hanzada'nın yurduna gelir.

VI. Onun bahadırlığını bilen Hanzada ondan Kalmukları kovmasını ister. Tarğın onları kovar fakat beli kırılınca onu ve eşini Hanzada bir başına bırakır.

VII. Tarğın'ın sürdüğü Kalmuklar tekrar gelip Hanzada'nın yurdunu kuşatırlar. Hanzada, Tarğın'dan yine yardım ister ve eğer düşmanı yenerse tek kızını ona vereceğini söyler. Neticede Tarğın yine Kalmuklar'ı kovar.

VIII. Hanzada sözünden caymak ister fakat araya giren Sıpıra Jırav Tarğın'ın gönlünü ederek hanın kızı yerine hanın verdiği hediyeleri almasını ve kendi mülkünün sultanı olmasını söyler.

3.2. DESTAN ŞEKLİ DE OLAN MASALALLAR

ḲULAMERGEN

Daha önce yayımlanmamış olan bu metnin farklı varyantları da vardır. Buraya O. Eŋsengenov'un varyantı alınmıştır.

I.Ḳulamergen adlı bir bahadırın eşi saçını yıkarken bir tel saçı suya gider. Mıstan Kempir, saçı bulup hana getirir.

II. Han bu saçın sahibini almak isteyerek askerleriyle Ḳulamergen'in evine gelir ve onu yakalatıp bağlatır.

III. Eşi, hanın yanında geceler. Kızından ve oğlundan yardım isteyen Ḳulamergen'e oğlu yardım ederek onu kurtarır. Ḳulamergen han ve askerlerini öldürür.

IV. Nihayetinde Ḳulamergen, Mıstan Kempir'i de öldürür.

ALAMAN MEN JOLAMAN

Kahramanların adları farklı olmakla beraber "Ḳulamergen" in başka bir varyantıdır. Nüsha MİK'te bulunmaktadır. Masal daha önce Kazakça ve Rusça olarak ḲE ve KS'nin birinci ciltlerinde yayımlanmıştır. Buraya ḲE'nin birinci cildinden alınmıştır.

1. Alaman adlı birisinin Ḳaraşaş adlı eşi saçlarını yıkarken saçının bir teli suya gider. Saç telini gören zamanın Sultan adlı hanı, saçın sahibine âşık olur ve saçın sahibine getirecek kişinin ne dileği olursa yerine getireceğini söyler.

2. Mıstan Kempir göreve talip olur ve gelerek Ḳaraşaş'ın aklını çeler. Ḳaraş, Mıstan Kempir'e eşi Alaman'ı nasıl yakalayabileceklerini söyler. Han, Alaman'ın evine gelir ve onu yakalayıp bağlatır.

3. Bağlı olan Alaman'a eşi ve kızı yardım etmez, Oğlu Jolaman yardım eder. Oğlunun yardımıyla kurtulan Alaman, eşini ve kızını bağlayıp kayın babasına getirir. Kayın babası kızıyla torununu öldürür ve Alaman'a küçük kızını nikahlar.

4. Daha sonra Mıstan Kempir hileyle Alaman'ı öldürmeye çalışır. Nihayetinde Jolaman, Mıstan Kempir'i öldürür.

TOTAN BATIR

Halk arasında yaygın olarak anlatılan bu masalın öleŋ/ jır şeklinde de varyantları vardır. Masal nüshası daha önce ḲE'nin üçüncü cildinde ve "Altın Saḳa" adlı seçkide yayımlanmıştır. Buraya ḲE'nin üçüncü cildinden alınmıştır.

I. Ḳuabahan adlı hanın tek oğlu olan Totan müstakbel eşi olan Şıntemir Han'ın kızı Künikey'i aramak için tek başına yola çıkar.

II. Yolda kendisine olağanüstü özellikleri olan beş kişi daha katılır.

III. Şıntemir Han'ın ülkesine ulaşırlar ve onun ileri sürmüş olduğu tüm şartları arkadaşlarıyla beraber yerine getirirler.

IV. Künikey'i alarak yola çıkarlar. Yolda Mıstan Kempir'den de bu arkadaşları sayesinde kurtulur.

V. Babasının memleketine gelir ve babası onun için büyük bir toy yapar.

ḲOYŞI BATIR

Metin, Sincan (Uygur)'da 1980 yılında yayımlanmış olan "Ḳazaḳ Halıḳ Ertegileri" adlı seçkiden alınmıştır.

I. Bir koyun çobanı bahadırlığa heves ederek çobanlığı bırakır.

II. Gece vakti yer altındaki bir mağaraya bir adam tarafından tutsak edilmiş bir kız görür.

III. O kız, padişahın kaçırılan tek kızıdır. Kızı kurtarmaya talip olur ve yanına aldığı askerlerle kızı o adamın elinden kurtarır.

IV. Padişah, kızını koyun çobanına verir. Başka bir handa o kızı almak istemektedir. Koyun çobanı o hanı da yener.

V. Koyun çobanı ayrıca o memlekette peyda olan ejderhayı da öldürür ve böylece bahadırlığı herkes tarafından bilinir.

BATIR ḲOYŞI

Ḳ. Jubanşaliyev tarafından derlenen metin, ilk olarak ḲE'nin ikinci cildinde yayımlanmıştır. Metnin orijinali ESE'nin el yazmalar bölümündedir. Buradaki metin orijinal metinden alınmıştır.

I. Bir koyun çobanı bahadırlığa heves ederek çobanlığı bırakır.

II. Bir memlekete gelen koyun çobanı, dev tarafından kaçırılan padişahın tek kızını kurtarmaya talip olur.

III. Koyun çobanı yanına aldığı iki kişiyle yola çıkar ve ormanda *Ergejeyli* (cüce)'nin elinden kızını kurtarır. Yanındaki arkadaşları ona ihanet ederek onu yaya olarak ormanda bırakırlar.

IV. Bir dev tarafından ormanda tutsak edilir ve devin hayvanlarını otlatmaya başlar.

V. Dev onu serbest bırakır, o da geri döner ve padişaha kızını kendisinin kurtardığını söyler. İlkin bir çobana kızını vermek istemese de nihayetine padişah kızını ona verir ve ayrıca onu kendisine baş vezir yapar.

ḲOYŞI BATIR DESTANI

Bu metin ilk olarak , 1992 yılında Pekin'de yayımlanmış olan "Buwrıltoğay Aŭdanının Ḳiyssa-Dastandarı", adlı eserde yayımlanmıştır. Destanın icracısı Altay bölgesi, Buwrıltoğay ilçesi, Ḳaramağay Köyünde yaşayan Safidolla Kiysıkulı'dır. "Ḳoyşı Batır" destanı onun anlatımıyla mahalli halk edebiyatı araştırmacısı Kurban Kunıpiyaulı tarafından 1992 yılında yazıya geçirilmiştir. Destan daha sonra "Babalar Sözi" adlı eserin otuz birinci cildinde yayımlanmıştır. İncelediğimiz metin "Babalar Sözi"nden alınmıştır. Bu destanın konusu "Ḳoyşı Batır" masalı ile aynı olduğundan burada ayrıca özeti verilmeyecektir.

3.3. DİĞER METİNLER

AĞAYINDI EKİ JİGİT

Daha önce yayımlanmamış olan bu metnin orijinali ESE'nin el yazmalar bölümünde bulunmaktadır. Buraya el yazmadan alınmıştır.

I. Bir zenginin iki çocuğu vardır. Onlar bir gün yetim kalırlar.

II. Yiyecek aramak için yola çıkarlar ve ayrı ayrı yollardan giderler.

III. Küçük çocuk ormanda kimsenin olmadığı bir çadıra rastlar. Orası perilerin çadırıdır.

IV. Perilere yakalanan çocuk, onlara durumunu anlatır ve onlarda çocuğu bırakırlar.

V. Çocuk dağda avladığı hayvanı pişirirken yanına bir Jeztırnaḳ gelir. Çocuk onu öldürür.

VI. Sonra tek gözü olan biriyle karşılaşır ve o tek gözlü uyurken onu da öldürür. Daha sonra yurduna geri döner ve ağabeyiyle buluşup güzel bir ömür sürerler.

AḲJAN BATIR

Metnin orijinali ESE'nin el yazmaları bölümündedir. Ḳ. Jubanşaliyev tarafından derlenmiş ve ḲE'nin ikinci cildinde yayımlanmıştır. Buraya ḲE'nin ikinci cildinden alınmıştır.

I. Eski zamanlarda bir zenginin sürülerini hem kurt yemekte hem de hırsızlar çalmaktadır.

II. Zengin, sürülerine bakması için o zamanın bahadırı olan Aḳjan Batır'la anlaşır.

III. Aḳjan, yanına o zenginin kardeşi ve daha başka kişiler de alarak atlara bakmaya başlar.

IV. Bir gün zenginin kardeşini Tekgözlü Dev yer. Aḳjan önce Tekgözlü Devi ve sonra da o devin geride kalan iki akrabasını öldürür.

V. Yılkı sürüsüne iyi baktığı için zengin bir aygır sürüsünü hak olarak Aḳjan'a verir.

ALAKÖZ BATIR

ḲE'nin üçüncü cildinde yayımlanmıştır. Metnin orijinali MİK'nin el yazmalar bölümünde bulunmaktadır. Buraya el yazmadan alınarak hazırlanmışıt.r

I. Abılay Han zamanında bir zenginin on üç yaşında Alaköz adlı bir oğlu vardır.

II. Abılay Han, sefere çıkarken Alaköz'ü de götürmek istese de babası izin vermez. Sonra Alaköz, babasından izinsiz gider.

III. Babası da peşinde gelir ve Alaköz'e beddua eder.

IV. Savaş meydanında Alaköz, Botaköz adlı Kırgız bir bayan bahadır tarafından esir edilir.

V. O, Botagöz'ü güreşte yendiği için kız onunla kaçmayı kabul eder.

VI. Kaçıp yurduna yaklaştıklarında bir domuz, Botaköz'ün başını koparıp alıp gider. Alaköz ile Botaköz kavuşamazlar.

ÄLİBEK BATIR

Metin ilk önce A. V. Vasilyev'in tarafından 1898 yılında Orenburg'ta yayımlanmış olan "Obraztsı Kirgizkoy Narodnoy Slovesnosti" adlı seçkide daha sonra da ḲE'nin ikinci cildinde yer almıştır. Ḳ. Nurmağambetov tarafından derlenmiş olan metnin orijinali MİK'in el yazmalar bölümündedir.

I. Çocuğu olmayan bir zengin, yanına aldığı hayvanları bozkıra götürüp kurban eder ve Allah'tan çocuk diler.

II. Neticede Ḳanıkey ve Totay adlı bir kızıyla Älibek adlı bir oğlu olur.

III. Älibek hızla büyür ve bahadır olduğunu ispat eder.

IV. Älibek, kendisinin Aḳbilek adlı bir sözlüsü olduğunu öğrenir ve onu aramak için yola çıkar.

V. Yolda bir zenginin Ḳaraşa At adlı atını alır. Alibek, o atla deryayı geçerek Aḳbilek'in bulunduğu yere gelir ve Jekeşunaḳ adlı bir kişi Aḳbilek'i almak için toy yapmak üzereyken Alibek Aḳbilek'i kaçırır.

VI. Peşinden gelen Jekeşunaḳ'ı öldürür.

VII. Yaralanmış olan Älibek'i sözlüsü ve dostları öldü sanarak bırakırlar. Fakat Ḳaraşa At geri dönüp gelerek sahibini ayıltır.

VIII. Dostalarına ve sözlüsüne kavuşan Älibek, yurduna gelir ve toy yaparak Aḳbilek'le evlenir.

ALTIN AYDAR

İlk olarak Ibıray Altınsarin tarafından 1879 yılında Orenburg'ta yayımlamış olduğu "Kirgizskaya Hrestomatiya" adlı eserde, sonra A. V. Vesiyev'in "Obraztsı Kirgizkoy Narodnoy Slovesnosti" adlı eserinde yayımlanmıştır. Vasilyev nüshası daha sonra ḲE'nin ikinci cildiyle "Altın Saḳa" adlı seçkide yer almıştır. Buraya ḲE'nin ikinci cildinden alınmıştır.

I. İki eşi olan bir hanın küçük eşi bir oğlan bir kız doğurur. Büyük eşi bunu kıskanarak büyücü bir kadınla anlaşır ve çocukların yerine bir çift köpek yavrusu koydurur, çocukları da bir kuyuya attırır.

II. Eşinin köpek yavrusu doğurduğunu öğrenen han, küçük eşini kovar.

III. Cebrail (a.s) çocukları bir yaşlı kadına götürür. Çocuklar orada büyürler.

IV. Çocukların diri olduğunu öğrenen hanın büyük eşi yine büyücü kempir gönderir.

V. Kempir, kızı kandırarak ağabeyinden yerine getirilmesi zor isteklerde bulunmasını sağlar.

VI. Ağabeyi Altın Aydar, bu isteklerin hepsini yerine getirir. Bu görevleri yerine getirirken rastladığı iki peri kızıyla evlenir.

VII. Bir gün avda iken bir adamla karşılaşır ve onun kendi babası olduğunu öğrenir. Babası, kempiri cezalandırır.

VIII. Altın Aydar padişah olur ve tüm muradına erer.

AYUALPAŋ, SUṼDISALPAŋ, TAṼDITALPAŋ

Daha önce yayımlanmamış olan bu masal S. Bolatbayev tarafından derlenmiş ve MİK'te bulunmaktadır. Burada yayımlanmış olan metin orijinal nüshadan alınarak hazırlanmıştır.

I. Özbek Alihan adlı bir kişinin kızı babasına azık getirirken yolda bir ayı tarafından kaçırılır. O ayıdan Ayualpaŋ adında bir çocuk sahibi olur.

II. Çocuk hızla büyür ve babasını öldürdükten sonra yanına annesini de alarak annesinin ailesinin bulunduğu yere gelir.

III. Ayualpaŋ, annesinin ailesinin bulunduğu yerden kendisi gibi dev yaratılışlı birilerini bulmak için ayrılır.

IV. Dağları yerinden kaldırabilen Taṽdıtalpaŋ ve kocaman bir denizin suyunu bir anda içe bilen Suṽdısalpaŋ adlı kendisi gibi dev yaratılışlı olan kişilerle karşılaşır.

V. Onların yemeklerini sakalı beş karış, boyu bir tutam bir Jermıstan yedikten sonra yer altına iner. Diğer arkadaşları korktukları için onun peşinden Ayualpaŋ da iner.

V. Yer altında Jermıstan'ı öldürür ve onun esir olarak aldığı insanları kurtarır. O insanlar arasında bulunan en güzel kızı kendisine aldığı için diğer iki dev arkadaşı onu yeryüzüne çıkarmayarak orada bırakırlar.

VI. Ayualpaŋ, yer altında peyda olmuş bir ejderhayı öldürerek padişahın kızını ölümden kurtarır.

VII. Ayualpaŋ, yer altında Samurıḳ (Simurg)'un yavrularını ejderhadan kurtardığı için Simurg tarafından yeryüzüne çıkarılır.

VIII. Yeryüzüne çıkan Ayualpaŋ, arkadaşlarını bulup onları cezalandırır ve daha önce almak istediği güzel kızı kendisi alır.

AYUDÄṼ

Daha önce yayımlanmamış olan metnin orijinali MİK'in el yazmalar bölümündedir. Ü. Kulşımbayev tarafından derlenmiştir. Burada yayımlanan metin el yazmadan alınarak hazırlanmıştır.

I. Bir ayı tarafından kaçırılan padişahın kızı bir erkek çocuk dünyaya getirir. Çocuk fiziki olarak ayıya benzediği için kız, onun adını Ayudäṽ koyar. Çocuk hızla büyür ve annesini de yanına alarak onun ülkesine gelir.

II. Padişah, Ayudäṽ'i kızının çocuğu olarak değil de başka bir han tarafından kendisine hediye olarak gönderilmiş bir dev olarak tanıtır.

III. Halk, Ayudäṽ'den korkmaya başlar. Padişah ondan kurtulmanın yollarını arar ve onu yerine getirilmesi zor görevlere gönderir. Ayudäṽ, hepsini de yerine getirir.

IV. Ayudäṽ ve yine kendisi gibi olan bir dev arkadaşıyla yedi başlı Jalmaṽız'ı bulmaya gelir ve onun peşinden yer altına iner.

V. Yer altında Jalmaṽız tarafından kaçırılan insanları kurtarır ve onların içindeki en güzel kızı kendine alır. Dev arkadaşı onu kıskanarak yer altında bırakır.

VI. Yer altında, insanlara musallat olmuş olan bir çift ejderhayı öldürür.

VII. Semir (Simurg)'un yavrularını ejderhanın elinden kurtardığı için Semir kuş onu yeryüzüne çıkarır.

VIII. Yeryüzüne çıktıktan sonra hiç kimsenin olmadığı bir şehirde yalnız bir kızla karşılaşır. Kız, aslında şekil değiştirmiş yılandır.

IX. Baksıların dediğini yapar ve o kızın şekil değiştirmiş bir yılan olduğunu öğrenir. Baksıların verdiği yöntemle yılanı demir eve kapatırlar ve evi yakıp onu öldürürler.

X. Geri dönen Ayudäv̈, padişahı indirerek yerine padişah olmuş olan kendisi gibi dev olan arkadaşını ateşe atıp yakarak cezalandırır.

BATIR MEN BALA

Daha önce yayımlanmamış olan bu metnin orijinali MİK'in el yazmalar bölümünde bulunmaktadır. Beysenbayulı tarafından derlenmiştir.

I. Bir bahadır sefere giderken bir çocukla karşılaşır. Bahadır, önce çocuğu küçümsese de sonra onun kendisinden daha bahadır birisi olduğunu anlar.

II. İkisi bir toya gelir ve o toyda çocuk, karşısına kimsenin çıkmaya cesaret edemediği bir pehlivanı yener.

III. İkisi beraber yola düşer ve ormanda gecelerken onları öldürmeye çalışan Jeztırnaḳ'ı ve onun çocuklarını çocuk öldürür.

IV. Çocuğun kız kardeşi evlenmektedir. Kız kardeşi Jeztırnaḳ'ın başlığını almakta ısrar edince çocuk başlığı kız kardeşine gelir.

V. Bu Jeztırnaḳlardan geriye kalan sonuncusu, diğerlerinin intikamını almak için başlığın izini takip ederek çocuğun kız kardeşinin evine gelir.

VI. Çocuğun kız kardeşi de Jeztırnaḳ'ı öldürür.

BAYĞULAN

Daha önce yayımlanmamıştır. J. Tökeyev tarafından derlenmiş olan masalın orijinali MİK'in el yazmalar bölümünde bulunmaktadır.

I. Bayğulan adlı bir bahadır avlanırken büyüklüğü kendisinin iki katı olan bir adam görür ve onu yenip üzerine bir deveyi çöktürür.

II. Bayğulan'ın kardeşi, kendisinden habersiz olarak o adamı devenin altından kurtararak eve getirir. O kişi ev halkını kendisine tabi kılar.

III. Bayğulan'ı ölmesi için yerine getirilmesi zor isteklere annesi hastalığını bahane ederek gönderir. Fakat Bayğulan hepsinden de sağ olarak geri döner.

IV. Son seferinde zayıflamış olarak dönen Bayğulan'a diğer bahadır gelip saldırır. Bayğulan, annesinden, erkek ve kız kardeşinden, eşinden yardım ister fakat hiçbirisi yardım etmez. Sadece oğlu niyetlenir, ona da annesi müsaade etmez ve nihayetinde Bayğulan'ın öldüğünü düşünerek onu orada bırakıp giderler.

V. Bayğulan atı ve ablasının yardımıyla tekrar kendisine gelir.

VI. Bayğulan, kendisini öldürdüğünü düşünen bahadırın peşinden giderek oğlunu bulur sonra da o bahadırı öldürür.

BOZ ATTI BORAN BATIR

Daha önce yayımlanmamış olan bu masal Sincan (Uygur)'da 1980 yılında yayımlanmış olan "Ḳazaḳ Halıḳ Ertegileri" adlı eserden alınmıştır.

I. Eski zamanlarda bir Jeztırnaḳ peyda olur.

II. Kimse onun karşısına çıkmaya cesaret edemezken Boran Batır ormana onu aramaya gider.

III. Boran Batır, Jeztırnaḳ'ı öldürür. Onun çelik tırnaklarıyla para boncuklarını alır.

IV. Boran Batır'ın kızı evlenmek üzeredir ve Jeztırnaḳ'ın eşyalarını ısrarla ister, babası da verir.

V. Bir gece Jeztırnaḳ'ın geride kalan karısı, ölen Jeztırnaḳ'ın eşyalarının bulunduğu yer olan Boran Batır'ın kızının evine gelir.

VI. Boran Batır'ın kızı da onu öldürür.

DELDAŞ BATIR

Daha önce yayımlanmamış olan bu masal Sincan (Uygur)'da 1980 yılında yayımlanmış olan "Ḳazaḳ Halıḳ Ertegileri" adlı eserde "Eli Üşin Tuv̈gan Er" adıyla yayımlanmıştır.

I. Deldaş Batır yetişkin olduktan sonra çocukluğunda düşmanın esir ettiği anasını kurtarmak için sefere çıkar.

II. Deldaş, yolda hanın çobanı olan Tazşabala'ya rastlar ve onun şekline girerek hanın sığırlarına bakmaya başlar.

III. Hanın küçük kızıyla birbirlerini seven Deldaş, han razı olmasa da onunla evlenir.

IV. Han'ın hastalığı için şifa olacak geyiği avlamayı, Alp karakuşun her yıl gelip götürdüğü altın başlı gümüş kuyruklu kulunları bulup getirmeyi ve hanın diğer emirlerini Deldaş yerine getirir.

V. Anasını aramaya çıkan Deldaş, onun bir devin elinde olduğunu öğrenir.

VI. Deldaş, atının yardımıyla devi öldürür.

VII. Deldaş, anasını düşman elinden kurtarıp yurduna döner ve büyük toy düzenler.

DUÑDAR ḴIZ

Masal ilk defa V.V. Radlov tarafından "Obraztsı Narodnoy Literaturı Tyürkskih Plemen" adlı eserin üçüncü cildinde yayımlanmıştır.

I. Bir zenginin Duñdar Ḳız adlı bir kız çocuğu olur ve evlenme çağı geldiğinde, kim kendisinin ismini bilirse onunla evleneceğini, söyler.

II. Günün birinde bir delikanlı gelir ve onun ismini bilir. Bu şekilde kız onunla evlenmeyi kabul eder. Bu delikanlının aslında şekil değiştirmiş bir kurt olduğunu atının söylemesiyle öğrenir.

III. Kurdun evine vardığında yine atının yardımıyla oradan kurtulur.

IV. Bozkırda karşılaştığı Töstik adlı bir kişiye kendisini erkek olarak tanıtır ve onunla dost olup birlikte avlanmaya başlarlar.

V. Sonra o memleketin padişahının düzenlemiş olduğu toyda hedefe koymuş olduğu parayı o vurur ve padişahın kızını almaya hak kazanır.

VI. Kendisinin erkek değil kız olduğunu Töstik'e söyler ve onunla evlenir. Töstik, düşman üzerine sefere çıktığında ondan bir oğlu olur.

VII. Jalmañız Kempir (kurdun annesi) hileyle Duñdar Ḳız'ı kaynanasına öldürtmek isteyince atı Duñdar Ḳız'ı oradan kaçırır. Peşlerinden gelen Jalmañız'ı atı öldürür fakat at kendisi de ölür.

VIII. Duñdar Ḳız orada yaşamaya başlar ve oğlunu da büyütür. Sonra bir gün eşi Töstik'le karşılaşır ve hep birlikte memleketlerine dönerler.

ERKEMAYDAR

Bu masalda ilk olarak Radlov'un "Obraztsı Narodnoy Literaturı Tyürkskih Plemen" adlı eserin üçüncü cildinde "Erkäm Aydar" şeklinde yayımlanmıştır.

I. Erkemaydar adlı bir bahadırın Naran adlı kız kardeşini Erkemaydar'ın düşmanı olan Uzınsarı Alp almak istemektedir.

II. Bir gün Uzınsarı Alp gelir ve Naran'ı ikna eder. Naran da ona Erkemaydar'dan nasıl kurtulacağının çaresini bulabileceğini söyler.

III. Erkemaydar'ın kız kardeşi hastalanmış bahanesiyle Erkamaydar'ı ölsün diye ondan yerine getirilmesi zor isteklerde bulunur.

IV. Bu istekleri yerine getirmek için giderken Erkamaydar yol üzerinde üç kız kardeşe rastlar. Onlar, Erkemaydar'a, kız kardeşinin kendisinden ölmesi için diye zor isteklerde bulunduğu, söyleseler de Erkemaydar onlara inanmaz.

V. Son seferinde Erkemaydar zayıflamış olarak dönünce Uzınsarı Alp Erkemaydar'a saldırır ve onu Erkamaydar'ın kendi bıçağıyla öldürür.

VI. Atı giderek o üç kızı alıp Erkemaydar'ın yanına getirir. Bıçağı ata bağlayarak üç kız kardeş bıçağı çıkarırlar ve Erkemaydar da ayağa kalkar.

VII. Uzınsarı Alp'ın peşine düşen Erkemaydar, Uzınsarı Alp, Naran'ı almak için toy yaparaken onları bulur. Erkemaydar o toya *Tazşabala* (Keloğlan) kılığında gelir ve nihayetinde onu ve kız kardeşini öldürür.

VIII. O üç kızla evlenen Erkamaydar bütün muradına erer.

ESEKMERGEN

O. Eseŋgenov tarafından derlenmiş olan bu masalın el yazması ESE'nin el yazmalar bölümünde bulunmaktadır. ḲE'nin üçüncü cildinde yayımlanmıştır. Buraya el yazmadan alınarak hazırlanmıştır.

I. Bir kişi ölmeden evvel geride kalan tek çocuğu olan Esekmergen'e başından geçenleri anlatmaya başlayarak ona, yalnız başına ormana gitmemesini ve çorak yerdeki mezarda gecelememesini söyler.

II. Kendisine güvenen Esekmergen ormana gider ve orada avlanırken bir Jeztırnaḳ ile karşılaşır ve onu öldürür.

III. Sonra ormanda yine dolaşırken karşısına bir Taṽtaylaḳ (yabani deve) çıkar ve diline keserek Esekmergen onu da öldürür.

IV. Bunlardan sonra çorak yeri de arayan Esekmergen orayı da bulur ve orada geceler. Bir dev kendisini yakalar ve daha önce öldürdüğü Jeztırnaḳ ile Taṽtaylaḳ'ın kendisinin dostları olduğunu, diğer devlerle savaşırken kendisine yardım ettiklerini ve eğer o devleri yenmesine yardım ederse kendisini bırakacağını söyler.

V. Esekmergen o deve yardım eder ve birlikte diğer devleri öldürürler. Bunun neticesi olarak dev, Esekmergen'e altın ve gümüş vererek serbest bırakır.

VI. Kurtulmuş olan Esekmergen anasının yanına gelir ve zengin olup tüm muradına erer.

HANŞENTAY

Masal ilk olarak Radlov'un "Obraztsı Narodnoy Literaturı Tyürkskih Plemen" adlı eserin ücüncü cildinde "Kan Şentay" şeklinde yayımlanmıştır.

I. Ḳarıs Ḳara Batır adlı bir bahadırın atları, Dönen Ḳara Bağıs, Ḳunan Ḳara Bağıs ve güzel Jiyren* Atlı Kenje Ḳara Bağıs tarafından yağmalanır.

II. Atlarının peşinden giden Ḳarıs Ḳara Batır, bu üç bahadır tarafından yakalanarak bir kuyuya hapsedilir.

III. Ḳarıs Ḳara Batır'ın bir oğlu olur ve bir gün babasının yaşadığını öğrenerek onu aramak için peşine düşer ve babasını bulup kurtarır. Daha sonra yağmalanan yılkıları kurtarmak için o üç batırın peşine düşer.

IV. Günler sonra bir mağarada yaşlı bir kadınla karşılaşır ve onun göğsünden süt emer. Yılkıları yağmalayan o üç kişi bu kadının oğludur. Biraz sonra onlar gelir. Onları öldürecekken artık kardeş olduklarını söyleyerek yaşlı kadın buna müsaade etmez.

V. Diğer üçü için birer kız bulurlar ve onlar evlenir. Annesi, Hanşentay'a ise yol üzerinde bir sürü engellerin olduğu Aynahan adlı bir hanın kızının ona layık olduğunu söyler.

---

* Jiyren: Al, pas rengi.

VI. Çocuk yola çıkar ve atın yardımıyla tüm engelleri aşarak Aynahan'ın ülkesine gelir. Orada hanın hayvanlarını otlatan yaşlı bir adamla karşılaşır ve ondan Aynahan'ın kızını zorla başka birilerinin almak üzere olduğunu öğrenir.

VII. *Tazşabala* (Keloğlan) şeklinde düğüne gelir. Aynahan'ın ileri sürmüş olduğu tüm şartları yerine getirir ve Aynahan'ın kızını alır.

VIII. Dönüş yolunda Hanşentay'ın eşi ve yanındakileri bir Jalmaũız alarak yer altına iner. Hanşentay'da onun peşinden iner ve orada Jalmaũızla savaşırken Hızır ortaya çıkarak Jalmaũız'ı öldürür.

IX. Diğer insanlar, yeryüzüne çıkar fakat Hanşentay'ı yeryüzüne çekemezler. O da yer altında gezerken bir ejderhanın elinden Alp Karakuşun yavrularını kurtarır ve bundan dolayı kuş onu yeryüzüne çıkarır.

X. Hanşentay, yeryüzüne çıktıktan sonra kendi öz ailesini bulur ve kendi yurduna padişah olarak mutlu bir devran sürer.

JALĞIZ JİGİT URPAḴTARI

Daha önce yayımlanmamış olan bu masalın orijinal metni MİK'in el yazmalar bölümündedir. Masal B. Jaḳıpbayev tarafından derlenmiştir.

I. Jalğız Jigit adlı bir bahadır Kalmuklar üzerine çıktığı savaşta ölür.

II. Jalğız Jigit öldükten sonra geride kalan eşinden Ertuyaḳ adlı bir oğlu olur ve oğlu bir gün yaşlı bir kadından babasının Kalmuklar tarafından öldürüldüğünü öğrenir.

III. Ertuyaḳ'ın iline düşman saldırır fakat Ertuyaḳ onları bozguna uğratır. Daha sonrada Kalmuklar'ın peşine düşer.

IV. Düşmanla karşılaşır ve düşman ona, git yuva kur çoluk çocuk sahibi ol dokuz yıl sonra karşılaşalım, der.

V. Ertuyaḳ geri dönüp evlenir ve önce Şambay sonra da Temir adlı bir oğlu olur. Ertuyaḳ Şaşbay'la beraber dokuz yılın sonunda Kalmuklarla yeniden savaşmak için yola çıkar. Düşmanlarını öldürdükten sonra Ertuyaḳ kendisi de ölür.

VI. Şambay iline döner ve babasının malını mülkünü Jarabay adlı bir beyin sahiplendiğini öğrenir. Ondan babasının mallarından sadece atını aldıktan sonra kardeşiyle beraber Kalmuklar'ın üzerine sefere çıkar.

VII. Yolda Kalmuklar'ın çocukları Omar ve Ḳaraḳul ile karşılaşırlar ve onları öldürürler.

VIII. Günlerden bir gün Şaşbay kendisine kız aramak için yola çıkar ve şehrinde dışında bir çadırda ejderhaya verilmek üzere bekletilen padişahın kızıyla karşılaşır. Ejderha gelince Şaşbay onu öldürür ve padişahın kızını alır. Sonra bir devle karşılaşır ve bu sefer dev onu yakalayıp zindana atar.

IX. Ağabeyi gelmeyince Temir peşinden gelir ve zindanda yatan ağabeyini devin elinden kurtarır ve orada bulunan kızlardan birisini de Temir alır.

X. Şaşbay'ın Nayzabay, Temir'in ise Ḳılış adlı bir oğlu olur. Daha sonra Şaşbay babası Ertuyaḳ'ın mezarının başına gelir ve orada ölür.

XI. Şaşbay'ın oğlu Nayzabay Kalmuk bahadırının kızını yener ve onunla evlenir, sonrada onun yerine padişah olur. Temir de Kalmuklar'ın hepsini yener ve muradını erer.

JALĞIZ KÖZDİ DÄṼ

Daha önce yayımlanmamış olan bu masalın orijinali ESE'nin el yazmalar bölümündedir. Masalın anlatıcısı M. Ahmetov'dur.

I. Çok eski zamanlarda cimri bir zenginin oğlu, arkadaşlarının bir toyda kendisi ile alay etmesi üzerine memleketini terk eder ve yolda rastladığı, içinde her şeyin olduğu bir evi sahiplenir.

II. Bir gün oranın sahibi olan Tek gözlü bir dev gelir. Çocuk, devle dövüşür ve onu yenerek sarayın içindeki zindana atar.

III. Çocuk, memleketine giderek kız kardeşiyle annesini alıp yanına getirir.

IV. Annesi bir gün devi görür ve onu zindandan çıkarır. Bir müddet sonra çocuğun annesi, devden bir çocuk sahibi olur. Çocuğu diğer çocuğunun geleceği yolunun üzerine koyarak sanki sahipsiz bir çocukmuş gibi diğer çocuğunun bulmasını sağlar.

V. Dev, kadının önceki çocuğunu öldürmeye çalışır. Bu esnada çocuğun annesi ve kız kardeşi ona yardım etmezken devden olma çocuk ona yardım eder. Bu şekilde devi, kendi annesi ve kız kardeşini öldürür.

VI. İkisi sarayı sahiplenirler. Büyük çocuk evlenmek için gider fakat ejderha tarafından yakalanır. Küçük kardeşi de ağabeyini gelip kurtarır.

VII. Halkı ejderhadan kurtardıkları için padişah kızını büyük kardeşe, vezirin kızını da küçük kardeşe verir. Bu şekilde mutlu bir ömür sürerler.

JARTI TÖSTİK

Daha önce yayımlanmamış olan bu masalın orijinali ESE'nin el yazmalar bölümündedir. D. Tölebayev tarafından derlenmiştir.

I. Yaşlı bir karı kocanın Jartı Töstik adında bir çocukları olur.

II. Jartı Töstik on dört on beş yaşlarına geldiğinde babasının çıkma demesine karşın evin önündeki baytereğe çıkar ve oradan baktığında ileride yaş gruplarına göre sıra sıra insanların gitmekte olduğunu görür. Çocuk onların peşinden gitmeye karar verir.

III. Memleketteki sınşılar çocuğun yolculuğu için uygun olan tek atın yer altında yaşayan Tekgözlü Dev'in Ḳulaşolaḳ adlı atı olduğunu söylerler. O da yer altına gitmek istemediğini söyleyerek yaya olarak yola düşer.

IV. Yolda büyük bir ağacın başındaki Simurg'un yavrularını ejderhadan kurtarır sonra da onu yer altında yaşayan Tekgözlü Devin Ḳulaşolaḳ atını alması için yer altına indirir.

V. Yer altına iner ve Ḳulaşolaḳ atın yardımıyla devi öldürür ve atı alır. Ayrıca yine yer altı halkına musallat olmuş olan ejderhayı öldürür.

VI. Simurg onu yeniden yeryüzüne çıkarır ve ona memleketini Kalmuklar'ın istila ettiğini, sözlüsünü de başka bir kişinin almak için toy yaptığını söyler.

VII. Nişanlısını alır ve Kalmuklar'ı da kovar.

JAYIḲ PEN EDİL

Halk arasında yaygın olarak anlatılan bu masal ḲE'nin ikinci cildi, KS'nin ikinci cildi, KNS'nin ücüncü cildinde ve türlü kitaplarda yayımlanmıştır.

MİK'in el yazmalar bölümünde masalın farklı varyantları vardır. Burada yayımlanmış olan metin M. Ķosarov nüshasından alınmıştır.

I. *Jayıķ* (Yayık) ve *Edil* (İdil) adlı iki mergen kardeş vardır.

II. Jayıķ, ormanda tuhaf izlere rastladığını söylese de Edil ona inanamayarak kendisi de ormana gider. Edil orada Jayıķ'ın çadırını bulamaz çünkü Jeztırnaķ onu öldürmüştür.

III. Ormanda geceleyin onu öldürmeye gelen üç Jeztırnaķ'ı sırayla Edil öldürür.

IV. Sonra Edi kızını evlendirirken Jeztırnaķ'ın kevgirini de kızı ısrarla ister ve sonunda babasından alır.

V. Jeztırnaķ'ın geride kalan tek kızı annesinin eşyasını arayarak Edil'in kızının evine gelir.

VI. Edil'in kızı onu öldürür ve böylece huzur içinde yaşamaya başlarlar.

JELKİLDEK

Masal ilk olarak Radlov'un "Obraztsı Narodnoy Literaturı Tyürkskih Plemen" adlı eserinin üçüncü cildinde yayımlanmıştır. Masalın başka bir nüshası da Mäşhur Jüsip Köpeyev tarafından derlenmiş olup MİK'in el yazmalar bölümünde saklanmaktadır. Buraya M. Ş. Köpeyev nüshası alınmıştır.

I. Yüz doksan iki yaşındaki Nurmanbet adlı hanın kardeşi olan Äztemir sefere gider.

II. Nurmanbet'in kızları Künikey ile Tinikey bir düş görürler ve onu babalarına anlatırlar. Bu düşü Nurmanbet kendilerinin ölecekleri şeklinde yorumlar.

III. Nurmanbet'in yedi yaşındaki Jastülek adlı oğlu gelip babasından sefere gitmek için izin ister. Düşmanın bir kısmını kırdıktan sonra onların başı Telegey fırtına çıkarır. Çok üşüyen Jastülek eve döner. Peşinden gelen Telegey, Nurmanbet'i ve Jastülek'i öldürür, mallarını yağmalar, Kanikey ile Tinikey'i de götürür.

IV. Äztemir savaştan döner ve yurdunun halini görünce ağlayarak uykuya dalar. Rüyasına giren birisi Äztemir'e, Sarıbay adlı birinin yedi yaşına giren çocuğunun kendisinin öcünü alacağını söyler.

V. Äztemir, Sarıbay'ın yanına gelir ve onun oğluna Jelkildek adını koyduktan sonra Jelkildek'i ondan isteyerek alır.

VI. Äztemir geride kalan askerlerini de yanına alır ve hep beraber düşman üzerine sefere çıkarlar. Jelkildek düşmanı kırar fakat Telegey bir çukur kazdırır, atı kurtulsa da Jelkildek çukura düşer. Atını da Telgey bir zindana kapatır.

VII. Çukurda yatan Jelkildek gömleğini yırtarak nerede olduğunu, ne ihtiyacı olduğunu gömleğine yazar ve bir kaza vererek ailesine gönderir.

VIII. Ailesi oraya gelir ve kestikleri atların etini ona atarlar. O da yer ve sonra kuyudan çıkar.

IX. Çocuk kuyudan çıktıktan sonra bir Kempir'e rastlar. Onun dediklerini yerine getirdiği için Kempir, Telegey'in kızının gönlünü ona yapar. Sonrada atla beraber nasıl babasının elinden kurtulacağını söyler. Nihayetinde Jelkildek Telegey'in kızını alarak kaçar.

X. Jelkildek, Telegey'in yurduna gelir. Tinikey ölmüş olduğundan Kanikey'i kurtarır. Sonra Telegey'i yakalar ve Äztemir'e geitir.

XI. Sonra Jelkildek ile Äztemir havaya ok atarlar. Äztemir kendi okuyla ölür. Telegey'in kızına nikah kıyarak evlenir ve kendi yurduna döner. Gelse babasının çobanı Topayḳul, kız kardeşini zorla almak için düğün yapmaktadır. Topayḳul'u cezalandırır ve babasının malına sahip olarak bütün muradına erer.

JERDEN ŞIḲḲAN JELİM BATIR

Orijinali MİK'in el yazmalar merkezinden bulunan masal ḲE'nin rincib cildinde de ve "Altın Saḳa" adlı seçkide yayımlanmıştır. Burada yayımlanan metin ḲE'nin birinci cildinden alınmıştır.

I. Yaşlı ir kadının üç oğlu vardır. Komşulara gönderdiği çocuklardan birisi siste yolunu şaşırır, birisi de kaplan tarafından öldürülür. En küçük

çocuk ise bir evde üç deve rastlar ve onlardan ikisini öldürüp birini de kuyuya hapseder sonra devlerin evini ve eşyalarını sahiplenir.

II. Annesi, çocuk ava gittiğinde devi kuyudan çıkarır ve ondan bir çocuk sahibi olur. Sonra devden olan çocuğunu, diğer çocuğunun avdan dönüş yolunun üzerine bırakarak sanki kendisinin değilmiş gibi davranır.

III. Avdan dönerken çocuk yol üzerinde bu yeni doğmuş çocuğu bulup getirir ve annesinden ona bakması için ricada bulunur. Jelim Batır hızla büyür ve on günde on yaşına gelir.

IV. Bir gün çocuk evdeki devle karşılaşır ve onunla dövüşmeye başlar. Çocuk annesinden yardım ister fakat annesi yardım etmez. Jelim Batır'dan yardım istediğinde o gelerek devin başını keser. Çocuk da annesini orada cezalandırır.

V. Bir gün çocuk şehre gider fakat bir yıl geçmesine rağmen ondan bir haber gelmez. Ağabeyi bir hanın kızını ister. Orada bir dev de hanın kızını âşıktır ve çocuğu tutsak etmiştir.

VI. Jelim Batır gelerek ağabeyini devin elinden kurtarır ve devin kızını da kendisi alır. Muratlarına erişirler.

JEZTIRNAḲ

Daha önce Rusça olarak 1910 yılında "Sredniya Aziya" dergisinin onbirinci sayısında yayımlanmış olan masal Kazak Türkçesiyle yayımlanmamıştır. Metnin orijinali ESE'nin el yazmalar bölümünde bulunmaktadır. Bu eserdeki metin, el yazmalar bölümündeki metinden hazırlanmıştır.

I. Şora Batır adlı bir mergen, arkadaşlarıyla birlikte avlanmaya gider. Ormanda et pişirirken yanlarına bir kadın gelir ve ona da et verirler. Şora Batır onun Jeztırnaḳ olduğunu anlar

II. Geceleyin yataklarına ağaç tomruğu koyarlar ve kendileri ağacın başına çıkıp beklerler. Jeztırnaḳ gelip yataklarına saldırdığında onu öldürürler. Şora Batır onun çelik tırnaklarıyla diğer süs eşyalarını alır.

III. Evlerine dönerken yolda ak deveye binmiş alnının ortasında tek gözü olan ve öldürdükleri Jeztırnağın babası olan deve rastlarlar. Dev onları yakalayarak hayvanların bulunduğu yere hapseder.

IV. Dev, Şora Batır'a arkadaşlarından birini kesip pişirmesini onu yiyeceğini söyler. Bir iki arkadaşı kalıncaya kadar bu böyle devam eder.

V. Şora Batır, devin ateş karıştırdığı küsküyü ateşte kızdırır ve dev uyurken onun tek gözüne saplar. Şora Batır, bir tekeyi yüzer ve onu giyer. Dev hayvanları dışarı çıkarırken onu teke sanır bu şekilde Şora Batır dışarı çıkarak kurtulur.

VI. Şora Batır, kızını evlendirirken kızı ondan Jeztırnağın gerdanlığını ister. Şora Batır, kızının ısrarına dayanamayarak verir.

VII. Bir gün Jeztırnağın geride kalan tek çocuğu eşyaların kokusundan Şora Batır'ın kızının evini bulur. Şora Batır'ın kızı onu öldürür.

ḲALABAY BATIR

Ä. Böribayev tarafından derlenmiş olan metin 1956 yılında ESE'ye verilmiştir. Buraya bu nüshadan alınarak hazırlanmıştır.

I. Ḳalabay Batır adlı birisi ömrünün son demlerinde kendisini ziyarete gelip, artık bu dünyada bir arzunuz ve yenmediğiniz düşmanınız kalmamıştır, diyenlere arzusunu anlatmaya başlar.

II. Ḳalabay Batır kırk yiğidiyle seferden dönerken bir adam gelir ve bu Ḳalabay Batır çadırı mı, diye sorduktan sonra pişen tayı yiyip gider.

III. Ḳalabay uyanınca o kişinin peşine düşer ve gelip ona topuzla vurur fakat o kişi hiç oralı olmaz. Yine yolda bu tarz şeyler olur fakat o adam hiç aldırış etmez. O adam, Ḳalabay Baıtr'ı yolculuk sırasında türlü şekillerde sınar.

IV. Bunlar birlikte gelirler ve bozkırda gördükleri üç ak otağdan birisine o adam Ḳalabay Batır'a orada beklemesini söyler ve Ḳalabay Batır'ın kılıcını aldıktan sonra girer. Sonrada içeride bulunan bir kişiyi öldürür.

V. O dam sonra Ḳalabay Batır'a neden gelip kendisinin pişirilen tayını yediğini, bu öldürdüğü kişinin kim olduğunu anlatır ve adının da Köksal Batır olduğunu söyler.

VI. Sonra da Köksal Batır'la sonra buluşmak için sözleştiklerini, onun hala gelmediğini ve en büyük arzusunun da onu görmek olduğunu söyler. Sonrada, Köksal geliyor dedikleri anda Ḳalabay ölür.

Ḳ ARABATIR

Masal, I. Altınsarin'in "Kirgizskaya Hrestomatiye" adlı eserinde yayımlanmış sonra "Bizdiŋ Otan" gazetesinde kısaltılarak yayımlanmıştır. Masalın tam nüshası M. J. Köpeyev tarafından derlenerek ESE'nin el yazmalar merkezine verilmiştir. Buraya M. J. Köpeyev nüshası alınmıştır.

I. Oral (Ural) dağında yaşayanlardan birinin çocuğu olan Ḳarabatır, yağmacılar tarafından kaçırılır.

II. Yağmacılar çocuğu kendi memleketlerine götürdükten sonra koyun otlattırmaya başlarlar.

III. Çocuk bir gün koyun otlatırken kederlenerek ağlamaya başlar. Bu esnada yanına sırasıyla kargalar, saksağanlar, kazlar, kuğular ve kırlangıç gelir.

IV. Çocuk bu kuşların hepsine de sırayla kendi muskasını götürerek ailesine vermesini, bu şekilde nerede olduğunu onların bilmesini söyler. Bunu sadece kırlangıç yerine getirir.

V. Ailesi, Ḳarabatır'ın Türkmen yurdunda olduğunu anlar ve gelip çok hediyeler vererek oğullarını kurtarırlar.

Ḳ ARADÖŋ BATIR

Daha önce yayımlanmamış olan bu masal Ḳ. Bekhojin tarafından derlenmiştir. Orijinal metni MİK'in el yazmalar kısmındadır. Buraya orijinal metinden alınarak hazırlanmıştır.

I. Ḳaradöŋ Batır'ın çocukluğunda Kalmuklar şehri yağmalayarak Kazaklardan bir kızı alıp giderler. Ḳaradöŋ, bu kızdan Ḳaḳtırğay, Şajırḳay ve Şarpı adlı üç tane devin doğduğunu öğrenerek onları aramaya çıkar.

II. Ḳaradöŋ'ün gelmekte olduğunu öğrenen bu üç dev kaçar. O da onların kırk sürü kısrağını sürüp getirir.

III. Ḳaradöŋ Batır çocuğu olmadığı için on altı yaşında başka bir eş alır. Eş aldığı gün o üç dev gelir ve onun kırk sürü kısrağını alıp götürürler. Ḳaradöŋ onların peşinden gider fakat o üçü Ḳaradöŋ'ü yakalayarak zindana atarlar.

IV. Ḳaradöŋ'ün sonraki aldığı eşinden bir oğlu olur ve o oğlan bir yaşlı kadından babasının zindanda olduğunu öğrenerek gelip babasını kurtarır.

V. Kendisi diğer üç kişinin peşine düşer. Bir çadırda tek gözlü bir yaşlı kadınla karşılaşır ve onun göğsünden süt emer. O kadın o üç devin anasıdır. O devler gelince Ḳaradöŋ'ün oğlu onları öldürmeye niyetlenir fakat annesi artık kardeş olduklarını söyleyerek buna müsaade etmez.

VI. O üçü annelerine Ḳaradöŋ'ün oğlunu şikayet ederler ve anneleri de ondan kurtulmak için Mısır şehrindeki Künikey adlı güzeli gelin almak istediğini söyleyerek onu almaya gönderir. Ḳaradöŋ'ün adını de Ḳanışpen Batır koyar.

VII. Ḳanışpen yola çıkar. Yolda karşılaştığı engelleri atı sayesinde aşar ve Künikey'in yurduna *Tazşabala* (Keloğlan) şeklinde gelir. Künikey'in babası padişahtır. Onun ileri sürmüş olduğu şartların hepsini yerine getirerek Künikey'i alır.

VIII. Künikey ve birçok çeyizi aldıktan sonra kendi yurduna gelir ve böylece tüm muradına erer.

Ḳ.ARAÜYREK

D. Kempirbayev ve D. Musabayev tarafından derlenmiş olan masalın anlatıcısı R. Taygeldiyev'dir. Masal, ḲE'nin ikinci cildinde ve "Altın Saḳa" seçkisinde yayımlanmıştır. Buraya ḲE'nin ikinci cildinden alınmıştır.

I. Yoksul bir ailenin en küçük çocuğunun adı Ḳaraüyrek'tir. Ana babaları öldükten sonra üç kardeş farklı farklı yerlere giderler.

II. Ḳaraüyrek yolda giderken sırayla üç tana otağa rastlar. Girdiği üç otağda da bağlı ve ağzı çengelli iğne ile iğneli kız vardır. Bunları serbest bırakır ve onların ağabeylerini de sırayla öldürür.

III. Bu kızları yanına alır ve o öldürdüğü kişilerin mal mülküne de sahip olur.

IV. Sonra bir gün perişan halde olan iki ağabeyiyle karşılaşır. Kızların ikisini ağabeyleriyle evlendirir ve küçüğünü de kendisi alır.

V. Ağabeyleri güzel kızı kendisi aldı, bize çirkinlerini verdi diye ona kin duymaya başlarlar ve bir şekilde onun yaralanmasını sağlarlar. Sonrada onu orada bir başına bırakıp kendileri göçüp giderler.

VI. Bu halde olan Ḳaraüyrek'in yanına, kaçarken arkasını duman edip önünü açık eden bir adamla, çok hızlı koşan bir adam gelir. Bu üçü sonra bir kızı kaçırarak kendilerine yemek hazırlaması için yanlarına alırlar.

VII. Bu kız evde yalnızken ona bir Mıstan Kempir musallat olur ve kanını emmeye başlar. Ḳaraüyrek ve arkadaşları Mıstan'ı yakalar ve öldürürler.

VIII. Sonra Ḳaraüyrek, kendi ağabeyleri ile eşini bulur ve oraya tanınmadan gelir. Havaya ok atarlar, ağabeyleri kendi okları ile ölürler. Ḳaraüyrek o yurda padişah olur.

KERḲULA ATTI KENDEBAY

Masalın orijinali 1946 yılında E. Ismayılov başkanlığında oluşturulan folklor topluluğu tarafından derlenerek MİK'e verilmiştir. Masal ḲE'nin birinci cildinde ve KS'nin ikinci cildinde yayımlanmıştır. Burada yayımlanan metin orijinal metinden alınmıştır.

I. Ḳazanḳap adlı birisinin Kendebay adında bir oğlu olur. Kendebay hızla büyür ve altı ayda delikanlı olur.

II. Kendebay bir gün avda bir kurdun elinden ölmek üzere olan gebe bir kısrağı kurtarır ve onun kulununu alarak eve gelir. Kulun hızla büyür. Ona Kerḳula adını koyar.

III. Kendebay yine bir gün bozkırda gözü yaşlı bir çocuğa rastlar. Çocuk babasının düşman elinde olduğunu söyler. Kendebay da çocuğa babasını kurtarma sözü verir.

IV. Kendebay, atının yardımıyla çocuğun babasının bulunduğu yere ulaşır. Oranın hanının kölesiyle karşılaşır ve onu azat ederek kendisi sığırlara bakmaya başlar.

V. Orada Kendebay, hanın kaybolan altın kuyruklu kulunlarını atı yardımıyla bularak hana getirir. Yolculuk esnasında karşılaştığı devi, aslanı ve Kempiri öldürür.

VI. Han, küçük kızını Kendebay'a verir. Çocuğun babasını da zindandan çıkartır. Kendebay kendi yurduna gelir ve o yaşadığı müddetçe hiçbir düşman onun yurduna saldıramaz.

KÖKJAN BATIR MEN AYDAHAR

MİK'in el yazmalar bölümünde bulunan bu masal D. Ğalaliyev ve G. Ahmetova tarafından derlenmiştir. ḲE'nin üçüncü cildinde ve "Altın Saḳa" adlı seçkide yer almıştır. Bu eserde orijinal metinden alınarak yayımlanmıştır.

I. Yaşlı bir adamla kadın oğul hasreti çekmektedirler. Kadının rüyasında gördüğü birinin verdiği sekiz karpuz ve bir kavunu yiyince dokuz oğlu olur, en küçüğünün adını Kökjan koyarlar.

II. Babası, bir evde dokuz kız olduğunu öğrenir ve giderek dokuz oğlu için o kızlara dünür olur.

III. Babası ve kardeşleri Kökjan Batır'ın konma dediği dağda gecelerler ve bir ejderhanın tüm mallarını sahiplendiğini görürler. Ejderha, Kökjan Batır'ı kendisine vermesi karşılığında babasına malları geri verir.

IV. Kökjan Batır eşinin yanında bir gece yattıktan sonra ejderhanın bulunduğu yere gelir. Ejderha, onu yerine getirilmesi zor görevlere gönderir. Bu yolculuk esnasında Kökjan Batır, geceleyin karsağın izini takip edebilen, gökteki yıldızların sayısını bilen ve yeryüzündeki tüm balıkların sayısını bilen kişilerle karşılaşır.

V. Bunlar birlikte giderlerken bir toya denk gelirler ve o toydaki yarışmaları kazanan Kökjan, zenginin kızını alır ve ejderhanın bulunduğu yere doğru yola düşer.

VI. Bu esnada yolda sahipsiz ak otağlar görürler ve onlardan birine girip kendilerine barınak ederler.

VII. Bu esnada bir Mıstan Kempir Kökjan'ın yanındaki kızdan onun canının nerde olduğunu öğrenir ve onu öldürür. Olağanüstü özellikleri olan

arkadaşları onun öldüğünü anlayarak gelip bulurlar ve canını tekrar eski yerine koyduklarında Kökjan Batır dirilir.

VIII. Sonra bir gün yolda geride kalan eşinden olan oğluyla karşılaşır, yurduna döner ve bütün maksadına erer.

ḲUYIN BATIR

Masal Ä. Japarov tarafından derlenmiş olup orijinali ESE'nin el yazmalar bölümündedir. Masal, ḲE'nin ikinci cildinde "Ḳuyım Batır" ve KS' nin ikinci cildinde "Kain Batır" adlarıyla yayımlanmıştır. Masalın ESE'nin el yazmalar bölümünde D. Tölebayev tarafından derlenen bir başka nüshası daha bulunmaktadır. Burada Ä.Japarov nüshası yayımlanmıştır.

I. Mısır şehrinde yaşayan Alğan adlı bir zenginin üç oğlunun en küçüğü Ḳuyın'dır. Zengin, Allah'tan kendisine verdiği geri malı almasını ister ve öyle de olur.

II. Bu üç kardeş farklı farklı yerlere giderler. Ḳuyın, hanın öküzlerini otlatan bir adama evlatlık olur. Bir gün hanın öküzlerini kendisi otlatmak ister ve hepsini öldürür.

III. Bu yaptığını hana haber vermeye gelince kim olduğu bilinmeden hanın kızıyla birlikte geceleyin saraydan kaçarlar. Kız fal kitabına bakarak onun kendi alnına yazılmış olan kişi olduğunu anlar.

IV. Bunlar gelerek Budır Han adlı bir hanın otlağına konarlar. Bunları gören vezirleri kızın çok güzel ve hana layık biri olduğunu söyleyerek hanın aklını çelerler.

V. Mıstan Kempir'in verdiği akılla han, Ḳuyın'ı yerine getirmesi imkansız vazifelere göndererek ölmesini sağlamaya çalışır fakat Ḳuyın, hanın tüm isteklerini yerine getirir. Bu sefer esnasında ak, kara ve kızıl olmak üzere karşılaştığı üç devi öldürür, onların kızlarını da alır. Sonrada o ülkenin halkının isteğiyle padişah olur

VI. Ḳuyın'ın bir gün Arpalıs adında bir oğlu olur. Sonra o üç devin kızından da üç çocuğu olur.

VII. Arpalıs bir gün yolda babası Ḳuyın'ın anası ve babasıyla karşılaşır ve onları babasının yanına getirir. Yine başka bir gün, Ḳuyın'ın diğer

çocukları babasının iki ağabeyini bulurlar. Hepsi bir araya gelip güzel bir hayat sürerler.

MAMAY BATIRDIŊ ARMANI

Ş. Haymoldin tarafından derlenmiş olan masalın orijinali ESE'nin el yazmalar bölümündedir. Masal ḴE ve KS'nin ikinci cildiyle "Altın Saḳa" adlı seçki de yayımlanmıştır. Burada ḴE'nin ikinci cildinden alınan metin yayımlanmıştır.

I. Üç genç yolda giderken sırayla on köye rastlarlar. Sorduklarında bu köylerin hepsinin de Mamay Batır'ın olduğunu öğrenirler. Bu köylerin dokuzu, onun dokuz oğluna aittir. Onlar gelip Mamay Batır'ın çadırına misafir olurlar. Sonrada çocuklar Mamay Batır'a, sizin gibi insanın artık bu dünyada hiçbir hayali kalmamıştır deyince Mamay Batır onlara hayallerini anlatmaya başlar.

II. Mamay Batır'ın babası ve dedesi Üşaral denilen yere gidip bir daha dönmezler. Yetişkin olunca Mamay Batır da oraya gider. Orada karşılaştığı Jeztırnaḳ'ı öldürür, onun tırnaklarıyla baltasını alır.

III. Kızı evlenmek üzeredir ve babasından ısrarla Jeztrınağın baltasını ister. Babası da dayanamayarak verir. Bir gece Jeztırnağın geride kalan akrabası gelir ve baltayla Mamay Batır'ın kızı onu öldürür. Mamay Batır, bu kahramanlığından dolayı dokuz oğlum kız, tek kızım erkek olsaydı, ilk hayalim bu der.

IV. Mamay Batır'ın Jeztırnağı öldürmesi üzere bir peri kızı onun bahadırlığını âşık olur. Mamay Batır'la karşılaşır ve ona sabaha kadar gözünü kırpmadan durursa kendisiyle evleneceğini söyler. Fakat Mamay Batır, bir ara uykuya dalar ve peri kızı da geçip gider. Diğer hayali de o kıza kavuşmak istemesi fakat onu bir daha görememesidir.

NANBATIR

Daha önce yayımlanmamış olan bu masal "Ertegiler ve Aŋızlar" adıyla Sincan (Uygur)'da yayımlanmıştır. Masalın "Nanşı Batır" adlı başka bir varyantı da MİK'in el yazmalar bölümündedir. Buradaki metin 1958 yılında yayımlanan metinden alınmıştır.

I. Tobıḳbay adlı bir mergenin çocuğu olmamaktadır. Bir gün eşine üç aylık sefer çıktığını ve dönünceye kadar bir çocuk doğurmasını söyler.

II. Kadın bir gün ekmek pişirirken hamuru çocuk şeklinde yapar. Çocuk ağlıyor diye bir ses duyar ve baksa bu talih kuşudur. O hamur bir çocuk olmuştur.

III. Tobıḳbay ilkin inanmasa da sınayınca çocuğun kendi eşinden olduğun inanır. Çocuğun adı Nanbergen olarak kalır. Çocuk o zamanın ünlü bahadırları Temirbatır ve Suŭbatır'ın yaşadıkları dağa gider. Onlar buna Nanbatır derler.

IV. Onlar avlanırken evlerine boyu bir karış, sakalı yedi arşın bir yaşlı adam gelir ve yemeklerini yiyip gider. Diğer iki arkadaşının ona gücü yetmezken Nanbatır onu yakalar. Fakat yakaladıkları o yaşlı adam yer altına kaçar.

V. Onun peşinden yer altına inen Nanbatır o yaşlı adamı öldürür. Orada bulunan insanları ve kızları kurtarır. Kızların en güzelini kendisine alır. Yukarıda bekleyen iki arkadaşı güzel kızı yukarı çekince ona âşık olur ve Nanbatır'ı yer altında bırakırlar.

VI. Yer altından kurtardığı insanlarla beraber yerin yarığından bir merdiven yaparak Nanbatır yeryüzüne çıkar. İki arkadaşını cezalandırır ve kızla birbirlerine kavuşurlar.

TALASPAY MERGEN

Potanin tarafından derlenmiş olan bu metin, ilk olarak Kazak-Kirgizskiye i Altayskiye Predaniya Legendı i Skazki, adlı eserde yayımlanmıştır. Sonra 1972 yılında Kazahskiy Folklor v Sobranii G. N Potanina ve 2007 yılında yayımlanmış olan Trudı Po Etnografii i Folkloru gibi eserlerde yayımlanmıştır. Biz 1972 yılında yayımlanmış olan eserden aldık.

I. Geçmiş zamanlarda Koblandı Batır bir zenginin obasını yağmalar ve onun oğlu Karaman'ı öldürür.

II. Yağmalanan yurttan geriye samanların altına saklanan bir ihtiyarla kazanın altına saklanan bir çocuk kurtulur. Çocuğun adını ihtiyar, Talaspay koyar.

III. Talaspay büyüdükten sonra Karaman'ın yayını bulur ve onunla avlanarak yaşlı adama bakmaya başlar.

IV. Babasına bir gün bozkırda kuğular musallar olur ve ondan Talaspay Mergen'i sorarlar sonrada onu hırpalarlar.

V. Talaspay Mergen o kuğuların peşinden gider ve yolda hanın sığırlarını otlatan hırpani kılıklı bir keloğlana rastlar. Keloğlanı öldürür ve onun yerine geçerek hanın sığırlarına bakmaya başlar. O kuğular hanın kuğu şekline dönmüş olan kızlarıdır.

VI. Talaspay Mergen, hanın küçük kızıyla evlenir. Han damatlarından kendisine antilp eti getirmelerini ve Alş Karakuş tarafından götürülen kanatlı kara kısrağının yavrularını bulmalarını istemiş. O'nun bu isteklerini Talaspay Mergen yerine getirmiş. Talaspay Mergen eşini alarak yurduna dönmüş.

VII. Talaspay'ın oğlu olmuş ve oğluyla beraber Koblandı Batır'dan intikam almaya gitmişler. Dövüşmeden önce birbirlerine soru sormaya başlamışlar ve Koblandı ile Talaspay annelerinin kardeş olduğunu anlamışlar. Koblandı, kızını Talaspay'ın oğluna vermiş.

VIII. Sonra Koblandı'nın öldürdüğü İr Gokşe Batır'ın oğlu İr Kosay* gelmiş. Koblandı ve Talaspay onun karşısına çıkmışlar. İr Kosay, Koblandı ve Talaspay Mergen'in oğlunu öldürmüş. Talaspay Mergen'le Eri Kosay dövüşmeye başlamışlar, yenişemeyerek anlaşmışlar. Talaspay Mergen, han olmuş.

TUMARBAS BATIR

Orijinali ESE'nin el yazmalar bölümünde bulunan bu masal daha önce yayımlanmamıştır. Buraya orijinal metinden alınarak hazırlanmıştır.

I. Bir zenginin üç eşi vardır fakat hiç çocukları olmamaktadır. Evliya türbelerinde geceleyerek Allah'tan çocuk istemek için yola çıkar fakat yolda Jalmaȳız Kempir'in oğlu onu yer.

II. O gittikten sonra iki eşinin çocuğu olur. Büyük eşi Tumarbas küçük eşi de çocuğuna Baytas adını kor.

* Er Kökşe'nin oğlu Er Kosay.

III. Çocuklarla aşık oynarken Tumarbas, babasının avare bir şekilde gittiğini ve ondan haber alınmadığını öğrenir.

IV. Tumarbas yola çıkar, Jalmaṽız Kempir v eonun oğlunu öldürdükten sonra evine döner.

V. Annesinin Tumarbas için yaptığı peynirleri yiyen bir kuğuya tüfeğiyle ateş edince gökten bir insanın küçük parmağı düşer.

VI. Yolda bir hanın buzağılarını otlatan Keloğlan ile karşılaşır ve onun ortadan kaldırdıktan sonra yerine kendisi sığırcı olur.

VII. Bulduğu küçük parmak hanın küçük kızına aittir. Kız parmağını verince onunla evlenmeyi kabul eder. Hanın kızını aldıktan sonra Tumarbas memleketine gelir ve toy yaparak muradına erer.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KAZAK TÜRKLERİNDE MASAL ŞEKLİ OLAN DESTANLAR VE DESTAN ŞEKLİ OLAN MASALLAR

Çalışmamızın bu kısmında başlangıçta destan veya masalken sonraları farklı türlerde icra edilen anlatılar üzerinde durulacaktır. Buradaki temel amaç anlatıların her iki türünü karşılaştırarak türlerinin değişimlerini gözlemlemek ve bu şekilde bir türün oluşum sürecini ortaya koymaktır.

4.1. MASAL ŞEKLİ OLAN DESTANLAR

Bu başlık altında Kazak Türkleri arasında temelde destan olarak icra edilip bu isimle kayıtlara geçmekle beraber aynı zamanda masal şekli de olan destanlar üzerinde durulacaktır.

4.1.1. ḲAMBAR BATIR VE NAZIM ḲIZIN ÄNGİMESİ

Kazak Türkleri arasında yaygın olarak anlatılan destanlardan birisi de Ḳambar Batır'dır.[157] Destan ilk olarak özet şeklinde L. Meyer tarafından St. Petersburg'da 1865 yılında hazırlanan "Kirgizkaya Step Orenburskogo Vedomstva" adlı eserde yayımlanmıştır. 1888 yılında Ṽ.Tuhfatullin adlı Tatar vatandaşı, Zaysan bölgesinden derlenmiş olan destan nüshasını Kazan'da "Ḳiyssa(-i) Ḳambar"[158] adıyla bastırmıştır. Aynı nüsha 1903 yılında Karimov kardeşler tarafından "Toḳsan Üyli Tobır"[159] ismiyle bazı değişikliklerle yeniden yayımlanmıştır. Eseri yayına hazırlayanlar tarafından yapılan bu değişikliklerden bazıları şöyledir: 1888 yılındaki baskıda destanın ana kahramanı olan Ḳambar'ın sevgilisi Nazım'ın babası Han Äzimbay'ın yaşadığı yerin adı "Aḳ Aral" şehri iken 1903 yılındaki nüshada bu ad "Kök

---

[157] Destan hakkında daha detaylı bilgi için: N.S. Simirnova, "Osnovnıye Versii Kambara", **İssledovaniya Po Kazahskomu Folkloru",** (Sost. S.A. Kaskabasov), Jibek Jolı, Almatı, 2008, s. 180-266; Karl Reichl, "Formulaic Diction in Kazakh Epic Poetry", **Oral Tradition,** 4/3 (1989), s. 264-268; **Türk Boylarının Destanları,** s. 153-161 Ayrıca Kambar adının kökeni ve bu ad etrafında oluşan inançlarla ilgili olarak bkz. İsa Özkan, "Türkmenistan'daki Adak Yerleri ve Bu Yerlerle İlgili İnançlar", **Türk Kültürü**, Yıl: XXXI, S. 368, s. 730-740; Pervin Ergun, **Kambar Ata, Baba Gambar,** Kömen Yay., Konya, 2011. Ḳambar Ata, Kazak Türklerinde atların pîri olarak kabul edilir.

[158] Destanın adı Kazak kaynaklarında "Ḳissa Ḳambar" olarak geçmekle beraber, biz doğrusunun "Ḳiyssa-i Ḳambar" olduğu kanaatindeyiz. Çünkü Arap harfli olarak yayımlanmıştır ve terkipli olmalıdır.

[159] Bu nüsha; Mehmet Açа, **Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği,** Kömen Yay., Konya, 2002, s. 203-227'de Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Aral" olarak değiştirilmiştir. 1888 yılındaki nüshada Äzimabay'ın kızının adı "Nazım" iken 1903 yılındaki nüshada "Lazım" olarak değiştirilmiştir. 1888 yılındaki nüshanın uzunluğu 1210 mısra, 1903 yılındaki nüsha ise 1028 mısradır. Nüshalar mısra mısra karşılaştırıldığında 1888 yılındaki nüshada yer alan 186 mısra, 1903 yılındaki nüshada eksiktir ve ayrıca 5 mısra da 1888 yılındaki nüshadan farklıdır. 1888 nüshasında "kâfir, Rus" diyerek bahadırın düşmanın kalabalık askerlerini kılıçtan geçirmesi sanki Çarlık Rusya'nın askerlerini yok etmesi olarak kabul edilmiş ve bundan dolayı bu söz 1903 nüshasında kahramanlıkla ilgili Kazak Türklerinin anlatmalarında karşımıza çıkan tarihî epik düşman, "Kalmuk" sözcüğüyle değiştirilmiştir. J. Raḳışeva: "Bu değişikliğin Çarlık Rusya sansürünün etkisiyle yapıldığını tahmin ediyoruz", diye söylemektedir.[160] 1903 yılında basılan nüshada destanın o güne kadar yapılan ilk baskısı olduğu belirtilerek 1888 yılında yapılan baskı unutturulmaya ve halk hafızasından silinmeye çalışılmıştır. Bu da yine Çarlık Rusya'nın sansür hareketinin bir sonucudur. Ayrıca destandaki toplumsal terimler de değiştirilmiştir. Örneğin Äzimbay'la ilgili "*Köp Noğaydın Biyi edi* (Kalabalık Nogayın Beyi idi)", (1888 nüshası, 39.mısra) mısraındaki *biy (*bey) sözcüğü 1903 nüshasında "*Köp Noğaydın biri edi* (Kalabalık Nogay'dan biri idi)", (1903 nüshası, 39. mısra) şeklinde değiştirilmiştir. Sovyetler Birliği döneminde destanın ilk baskısı olan 1888 baskısında "dini sözlerin çokça kullanıldığı" ileri sürülmüştür. Bunun içinde o dönemin araştırmacıları bu nüshanın yerine 1903 nüshasını kullanmanın bilimsel olarak daha doğru olduğunu ifade etmişlerdir. Yine Sovyet dönemde 1953 yılında Kazak SSR'nin sansür organizasyonunun destanlarla ilgili tartışmasının neticesinde "Ḳambar Batır" destanı da diğer bazı destanlarla birlikte tahribata uğratılmıştır.[161]

Destanın başka bir nüshası da 1890 yılında S.Petersburg'da yayımlanan "Turetskaya Hrestomatiya" adlı eserin üçüncü cildinde

---

[160] J. C. Raḳışeva, " N. S. Simirnova Jäne Ḳambar Batır Jırı", **Folklorist H.S.Simirnova i Voprosı İzuçeniya Ustnogo Narodnogo Tvorçestva,** Almatı, 2009, s.76; J. Raḳışeva, "Ḳambar Batır Jırı", **Babalar Sözi,** 43.Tom, Foliant Baspası, Astana, 2007, s. 357-358.

[161] Raḳışeva, "Ḳambar Batır Jırı", s. 359; Raḳışeva, " N.S.Simirnova Jäne Ḳambar Batır Jırı", s. 75-77.

İ.N.Berezin tarafından "Ḳambar Bahadürdin Jırı" ismiyle yayımlanmıştır. Bir diğer nüsha da Abubakir Divayev[162] tarafından "Ḳambar Batır" adıyla 1922 yılında Taşkent'te yayımlanmıştır. Bu nüshalar arasında özellikle Berezin ve Divayev'in yayımlamış olduğu nüshalar önemlidir.[163] Ayrıca destanın 1923 yılında Ḳalkay Molda tarafından yazılan "Ḳiyssa Ḳara Ḳaska Attı Ḳambar", 1936 yılında Barmaḳ Muḳambayulı tarafından "Ḳambar Batır"; 1950 yılında Şapay Ḳalmağambetov tarafından 1888 ve 1922 yıllarındaki nüshalardan oluşturulan "Ḳambar Batır"; 1956 yılında Mayasar Japakḳov'tan derlenen "Ḳambar Batır" ve yine 1956 yılında Änuvar Şoḳatayev'ten derlenen "Ḳambar Batır" adlı nüshaları da vardır.

Yukarıda zikredilen nüshaların dışında, çalışmamızın da asıl kısmını oluşturan, kayıtlara "masal nüshası" adıyla geçmiş olan iki nüsha daha vardır. Bunlardan "Ḳambar Batır" adlı nüsha N.S.Simirnova tarafından Leningrat'taki İ.N.Berezin'in el yazmaları arasında 1957 yılında bulunmuştur. Bu nüsha 1959 yılında hazırlanan "Ḳambar Batır" adlı eserde ve 1989 yılında yayımlanmış olan "Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler" adlı eserin 279-280. sayfalarında yayımlanmıştır. Diğer bir masal nüshası da, "Nazım Ḳızın Ängimesi" adlı nüshadır. Bu nüsha, 1956 yılında Pavlador'da N. Äminov tarafından S. Äbjanov'dan derlenmiştir. Eser ilk defa "Babalar Sözi" adlı serinin kırk üçüncü cildinin 333-334. sayfaları arasında yayımlanmıştır. Biz de masal nüshaları adıyla kayıtlı olduğu için çalışmamıza her iki nüshayı da aldık.

Bizim çalışmamız, anlatının masal nüshalarıyla destan nüshalarını şekil ve muhteva açısından karşılaştırma esası üzerine kurulmuştur. Burada metinleri karşılaştırırken örnek olması açısından destanın en eski varyantlarından olan St. Petersburg'da 1890 yılında yayımlanan "Ḳambar Bahadürdin Jırı"[164] adlı nüshayı vermek istiyoruz. Bu nüshayı seçmiş olmamızın sebebi eski nüshalar arasında masal şekliyle en çok benzerlik

[162] Divayev, **Kazahskoye Narodnoye Tvorçestvo,** s. 57-114.
[163] J. Raḳışeva, "Ḳambar Batır Jırı", s. 337. Ḳambar Batır anlatısının tüm varyantları Muhtar Äẽzov adlı Edebiyat ve Sanat Enstitüsü tarafından çıkarılmakta olan **Babaları Sözi** adlı serinin 43. cildinde yayımlanmıştır.
[164] **Babalar Sözi,** 43.Tom, s. 11-47.

gösteren nüsha olmasıdır. Bu nüshanın bir diğer öne çıkan özelliği de diğer eski nüshalarda olmayan kahramana yardımcı, konuşan at motifinin de yer almasıdır. Bu mitolojik motif destanın bu nüshasının diğer nüshalardan daha eski olduğu izlenimini vermektedir. Destanın sonunda Ḳambar'ın tarihi kişiliğiyle ilgili bilgiler veriliyor olması da nüshayı diğerlerinden farklı kılan özelliklerden biridir.

"Ḳambar Bahadürdin Destanı"

Nogaylı yurdu ona bölünüp Ormanbet Bey öldükten sonra on iki bağlı Özbek yurdunu Äzimbay isimli han yönetmeye başlar. Äzimbay'ın yedi oğlu ve on iki Nazım adlı yaşında çok güzel bir kızı vardır. Äzimbay'ın çağdaşı ve aynı zamanda dostu olan Arşahan adlı bir başka han vardır. Arşahan, bir gün Äzimbay'a, "kızın Nazım'ın vakti geldiği halde neden hâlâ evlendirmiyorsun" deyince Äzimbay, idaresi altındaki herkesi toplayarak "kızını, kimi isterse onunla başlık parası almadan evlendireceği" haberini duyurur. Herkes toplanır fakat Nazım kız kimseyi beğenmez. Bunun üzerine orada bulunan bir Töleŋgit (Teleüt), Äzimbay'a gelerek "eğer fakir demezse halkını avcılıkla geçindiren on iki yaşındaki Ḳambar'dan daha yiğit ve kızına daha layık bir kimsenin olmadığını" söyler. Fakat Äzimbay, fakir birisine kızını vermeyeceğini söyler. Nazım, Ḳambar'ın ismini o esnada duyar.

Nazım bir gün abdest almaya çıktığında oradan geçmekte olan Ḳambar'ı görür. Ḳambar ona aldırış etmeden yoluna devam eder. Nazım, Ḳambar'ı yanına çağırır. Ḳambar ona gitmek istese de aklına yolunu gözleyen fakir halkı gelince vazgeçer. Nazım, Ḳambar'ın dönüşünü bekler. Fakat Ḳambar ona kendisi gibi bir fakirden ümidini kesmesini söyler ve yoluna devam eder. Giderken de Nazım'a: "Maḳiya adlı kâfir bir hanın asker toplayarak Äzimbay'ın üzerine sefere çıkıp Nazım'ı almak istediğini ve Maḳiya'nın geldiğinde kendisine haber vermesini" söyler.

Yolda Maḳiya'ya şeşen* olan Kelmenbet kâfir de katılır. Maḳiya, Nazım'ı istemeye Kelmenbet'i gönderir. Äzimbay kabul eder. Fakat hanın

* şeşen: Söz ustası, hatip. Konuşmacı

küçük oğlu Alşora bunu duyunca sinirlenerek Kelmenbet'e hemen oradan gitmesini söyler. Kelmenbet de eğer Nazım'ı vermezlerse Maḳiya'nın kalabalık ordusuyla onların yurtlarını talan edeceğini söyler. Alşora ise kâfire kız vermeyiz, diyerek Kelmenbet'in yanındakileri öldürür ve onun da kulak ve burnunu keserek ona, hanı Maḳiya'ya yurtlarını korumak için Ḳambar'ın onlara yeteceğini iletmesini, söyler. Maḳiya bunu duyunca çok öfkelenir ve Äzimbay'ın üzerine gelerek Nazım'ı yeniden ister. Alşora ile Arşahan, Äzimbay'a gelerek on iki gün Maḳiya'yı oyalamasını ister. Äzimbay, elçilere kızını vereceğini fakat kendisine on iki gün müsaade edilmesini ister. Elçiler gittikten sonra Ḳambar'a haber salar. Ḳambar geleceğini söyler.

Ḳambar yola çıkar. Kelmenbet şeşen Ḳambar'ın gelmekte olduğunu görür. Kelmenbet aslen Müslümanken sonradan kâfir olmuştur. Fakat yeniden Müslüman olmak ister. Bundan dolayı da Ḳambar'ı Maḳiya'ya öldürtmemenin bir yolunu arar. Ḳambar, Maḳiya'nın çadırına gelir. Karşılıklı atışırlar. Ḳambar öfkelenerek çadırdan çıkar ve onu "teke tek" dövüşmeye çağırır. O zaman Ḳambar'ın atı konuşmaya başlayarak ilk üç atışı Maḳiya'ya vermesini söyler. Ḳambar, Maḳiya'nın attığı üç oktan da atının yapmış olduğu değişik hamleler neticesinde kurtulur. Ḳambar attığı tek okla Maḳiya'yı öldürür. Bundan sonra Alşora ve Kelmenbet de ona yardıma gelirler ve hep beraber düşmanı dağıtırlar. Ḳambar, Äzimbay'a gelerek düşmanı yendiğini ve ondan kızını istediğini söyler. Äzimbay ise kızını onun gibi bir fakire vermeyeceğini söyler. Alşora ve Arşa Han, Äzimbay'a, Ḳambar gibi bir yiğide kızını vermesini söylerler. Evine dönmekte olan Ḳambar'ı Arşa Han tekrar getirir ve Ḳambar'ı Nazım'la evlendirirler. Kerey ile Ṽaḳ tayfalarının atası Er Ḳambar'dır. Ayrıca Er Kökşe de Ḳambar'la Nazım'ın çocuğudur.[165]

Destan'ın, "Nazım Ḳızın Ängimesi" isimli masal nüshası "Ḳambar Batır" adlı nüshadan daha kısa ve daha da özet bir şekildedir. Bu masalda Nazım ve Ḳambar'ın sadece adları geçer. Bundan dolayı destan şekliyle

[165] "Ḳambar Bahadürdin Jırı", **Babalar Sözi,** 43. Tom, Foliant Baspası, Astana 2007, s. 11-48. Ayrıca Potanin'in yapmış olduğu derlemeler arasında yer alan "Ir Kokşe i ego sın İr-Kosay/ Er Kökşe ve Onun oğlu Er Kosay" anlatısı da " U Kambara bıl sın İr-Kökşe/ Kambar'ın Er Kökşe adlı oğlu vardı" diye başlar. Bu da destanın sonunda verilen bilgileri doğrular niteliktedir. Grigoriy Potanin, **Trudı Po Etnografii i Folkloru,** 2-e izdaniye, Altın Kitap, Astana 2007, s. 164.

masal şeklinin karşılaştırmasında esas olarak “Ḳambar Batır” masalını alacağız fakat gerekli yerlerde diğer masalla ilgili bilgiler de vereceğiz. Karşılaştırmayı ilk olarak muhteva açısından yapmak istiyoruz.

a. Muhteva:

Masal nüshasının muhtevası temelde destan nüshalarının hepsiyle de benzerdir. Yani masal şekli, destanın nesir şeklindeki kısa bir özetinden ibarettir. Destan da olmayan, masallara özgü herhangi bir motif, masal metnine girmemiştir. Ana olay örgüsü benzer olmakla beraber masal nüshalarıyla destan nüshaları arasında bir takım farklılıklar da mevcuttur. Bunlar şunlardır:

-Destanda Äzimbay’ın yedi oğluyla Nazım adlı güzel bir kızı vardır. Masaldaysa sadece Nazım’dan ve bir yerde de küçük oğlundan bahsedilirken oğullarının sayısıyla ilgili herhangi bir bilgi verilmez.

-Destanda Nazım ve Ḳambar, on iki yaşındayken masalda Nazım yine on iki olmakla beraber Ḳambar on dört yaşındadır.

-Destanda Äzimbay’a, kızı Nazım’ı vakti geldiği halde neden evlendirmediğini söyleyen yine kendisi gibi bir han olan Arşahan’dır. Masalda ise bunu söyleyen Äzimbay’ın sevdiği vezirlerinden birisidir.

-Her iki nüshada da Nazım, toplanmış olan erkeklerden hiçbirini beğenmez. Bunun üzerine, destanda bir Töleŋgit (Teleüt) Äzimbay’a, eğer fakir demezse kızına yurdunu avcılıkla geçindiren Ḳambar’dan daha layık kimsenin olmadığını söyler. Masaldaysa yaşlı bir adam Äzimbay’a gelerek Ṽaḳ adlı bir yurdu avcılıkla geçindiren Ḳambar’ın onun kızına layık olduğunu söyler. Burada Nazım’ın kendi eşini seçmesi han ailelerinde ata erkil bir yapının olduğunu da göstermektedir. Bu örneğe Kazak Türkleri’nin masallarında da rastlamaktayız. Örneğin “Deldaş Batır” masalında han, üç kızını evlendirmek için ülkesinin bütün delikanlılarını toplar. İki büyük kızı, iki zenginin oğlunu seçerken küçük kızı, keloğlan şekline girerek hanın sığırlarını otlatmaya başlayan Deldaş’ı seçer. Han ne kadar ısrar etse de kızını kararından vaz geçiremez. Bu örneklerde hanın kızına talip olan fakir

kişi, Sovyetler Birliği döneminde ortaya çıkmış olan “Sosyalist Realizm (Toplumcu Gerçekçilik)” akımının etkisiyle edebi eserlerde ve halk anlatılarında görülen zenginin yerilerek fakirin övülmesi ilkesi değildir. Buradaki unsur halk muhayyilesinin kendi içerisinden çıkardığı bahadır kişileri hanın karşısına çıkarmaları ve ona karşı başarılı kılmalarıdır. Yani bu düşünce sözlü anlatı türlerinde genel anlamda görülen “zengin kız- fakir delikanlı” motifidir.

-Masalda, avlanarak bir geçitten aşan Ḳambar geçidin diğer tarafından kırk kızla gezmeye çıkmış ve çadır dikmiş olan Nazım’la karşılaşır. Destandaysa Nazım bir gün abdest almak için dışarıya çıktığında Ḳambar’ı görür. Fakat Ḳambar her iki anlatıda da Nazım’a aldırmadan yoluna devam eder.

-Nazım kızı almak isteyen başka bir han vardır. Bu hanın ismi masalda Ormanbet, destandaysa Maḳiya adlı kâfir bir handır. Ormanbet ismi destanda da geçer. Fakat burada Ormanbet’le Äzimbay’ın her ikisi de Nogaylı olarak gösterilir. Düşmanın ismi konusunda nüshalarda farklılıklar da vardır. Hanın ismi “Ḳiyssa(-i) Ḳambar” da kâfir han Maḳtım; Divayev’in derlemiş olduğu “Ḳambar Batır” da ise “Ḳaraman” olarak geçmektedir. Yine kâfir hanı, Nazım’ı istemek için Äzimbay’a masalda Jalmambet adlı vezirini gönderir. Destanda ise Maḳiya yolda kendisine katılan kâfir Kelmenbet Şeşen’i gönderir. Bu isim, “Ḳiyssa Ḳambar”da “Kelmenbet”; Divayev nüshasında ise “Kereyulı Kelmenbet” şeklinde geçer. Kelmenbet aslen Müslüman olduğu halde sonradan mürtet olan birisi olarak gösterilir ve destanın sonunda tekrar Müslüman olur.

-Masal’da Äzimbay’ın küçük oğlu, Nazım’ı istemeye gelen kişileri öldürür Jalmambet’in de burnunu ve kulağını keserek gönderir. Destanda aynı hadise vardır. Burada hanın küçük oğlunun adı Alşora olarak geçer. Bu isim “Ḳiyssa Ḳambar ve Divayev nüshasında “Alşıoraz” şeklinde geçmektedir. Destanda elçinin kulak ve burnunun kesilmesi ve yanındaki kişilerin öldürülmesine karşın aynı elçi han tarafından yine Äzimbay’a gönderilir. Bu sefer Äzimbay, Nazım’ı vereceğini söyler. Masaldaysa Ormanbet’in

ordusuyla Äzimbay'ın üzerine yürümesinden kızını vermeyeceğini söylediği anlaşılmaktadır.

-Masalda, üzerine gelen Ormanbet'ten çok korkan Äzimbay, iki vezirini göndererek Ḳambar'dan yardım ister. Destanda da aynı hadise vardır. Masalda Ḳambar, Äzimbay'ın yurduna gelerek düşmanı yener. Destanda olay daha tafsilatlıdır. Destanda Ḳambar, önce düşman hanı Maḳiya'nın çadırına gelir ve onunla konuşurlar neticede Ḳambar ona Nazım'dan vazgeçmesini söyler fakat Maḳiya dinlemez. Sonra dışarıya çıkarak karşılıklı ok atışırlar. O anda Ḳambar'ın "kara kaşka atı" dile gelerek ilk üç sırayı hana vermesini söyler. Atının dediği gibi yapar. Hanın oklarından atının yapmış olduğu manevralarla kurtulur ve kendisi okla Maḳiya'yı öldürür.

-Ḳambar düşmanı yener fakat hem masalda hem de destanda Äzimbay, onun gibi bir fakire kızını vermeyeceğini söyler. Masalda bu düşüncesinden sevdiği veziri; destandaysa ise küçük oğlu Alşora ile yine kendisi gibi bir han olan çağdaşı Arşahan'ın telkinleriyle vazgeçerek Nazım'ı Ḳambar'a verir.

-Masalda Ḳambar'ın Ṽaḳ tayfasından olduğu söylenir. Destanda ise Ṽaḳ ile birlikte Kerey tayfasının da atası olarak Er Ḳambar gösterilir. Ayrıca Er Kökşe'nin de Ḳambar'la Nazım'ın çocuğu olduğu söylenir.

b. Şekil:

Ḳambar Batırın şekil bakımında destan nüshaları manzum, masal nüshaları ise içerisinde az da olsa manzum kısımlar bulunmakla beraber büyük kısmı mensurdur. Anlatının masal nüshaları destan şeklinin kısa ve nesir halinde bir özetinden ibarettir. Bu özette destanın ana olay örgüsü saklanmıştır.

Şekil açısından tek benzerlik masal nüshasında bulunan ve bir yerde altı, bir başka yerde de beş mısra olan manzum ifadelerdir. Bu manzum ifadeler destanın değişik varyantlarında ya benzer şekilde ya da birtakım farklılıklarla geçmektedir. Şimdi masalda vezirin söylediği manzum ifadeyle, destanda Arşahan'ın söylemiş ifadeyi karşılaştıralım:

Masalda	**Ķambar Bahadürdin Destanı**
Äzimbay sındı hanımız	Äzimbayşa hanımız
(Äzimbay gibi hanımız)	*(Äzimbay gibi hanımız)*
Aķılğa diyķan danamız,	Aķılğa diyķan danamız,
(Akıllı (ve) bilgemiz)	*(Akıllı (ve) bilgemiz)*
Ķulaķ salıp tındaŋız.	Düniyeni nege körmeysiz,
(Kulak verip dinleyiniz)	*(Dünyayı neden görmüyorsunuz)*
On eki jasar Nazımnıŋ	*On eki jasar Nazımdı*
(On iki yaştaki Nazım'ın)	(On iki yaştaki Nazım'ı)
Beker künin ötkizip,	Küyevge nege bermeysiŋ?
(Günlerini boşu boşuna geçirip)	*(Neden evlendirmiyorsun?)*
Küyevge nege bermeysiŋ?	(68-72)
(Neden evlendirmiyorsun?)	

İfadelere bakıldığında destanda, masalda olan manzum satırlardan üçüncü satır farklı ve beşinci satır da eksiktir. Bunun dışında vezirin ifadesiyle Arşahan'ın ifadesi, ifade edişteki küçük farklılıklar dışında mana bakımından aynıdır.

Masalda geçen bir diğer manzum ifade Nazım'ın Ķambar'ı gördüğünde ona söyledikleridir. Bu ifadeler de masal ve destanda şöyledir:

Masalda	**Ķambar Bahadürdin Destanı**
Han süyikti Ķambar-aỹ	Han süyikti Ķambar-aỹ
(Han sevgili Ķambar hey)	*(Han sevgili Ķambar hey)*
Ķara ķasķa tulpardın	Ķara atıŋnın moynında
(Kara kaşka tulparın)	*(Kara atının boynunda)*
Ökpe, baỹır*, jalı bar-aỹ.	Ökpe, baỹır, jalı bar-aỹ.
(Ciğerleriyle, yelesi var hey)	*(Ciğerleriyle, yelesi var hey)*
Bizdikine kele ket,	Bizdikine tüse ket,

* ökpe-baỹır: Ak ciğer-kara ciğer. Biz metin aktarımında ciğer kelimesini kullanmayı tercih ettik

(Bizim buraya geliniz) *(Bizim buraya geliniz)*
Ḳant pen meyiz, şay bar-aỹ Ḳant pen meyiz, şay bar-aỹ
(Şeker ile kuru üzüm, çay var hey.) (Şeker ile kuru üzüm, çay var hey.)
(346-350)

Bu manzum kısımlarda ikinci ve dördüncü mısralardaki birkaç kelime farklılığı dışında masaldaki manzum kısmın destanda da aynen olduğu görülmektedir. Masaldaki bu satırlardan bazıları Divayev nüshasında da geçmektedir. Orada da şöyledir:

Han süyekti Ḳambar-aỹ, (530)

Ḳara atının moynında, (532)

Ökpe, baỹır, jal bar-aỹ. (533.

Bizdiŋ üyge tüsseyşi. (539)

Divayev nüshasında masalda olan satırlara ek olarak araya başka satırlar da girmiştir ayrıca masalda olan son satır yer almamaktadır. Yine Ḳiyssa(-i) Ḳambar'da da masaldaki ifadelere benzer ifadeler 268-270. satırlar arasında vardır.

Destanın bir diğer masal şekli olan "Nazım Ḳızın Ängimesi" adlı masalda da altı satırdan oluşan bir manzum kısım vardır. Bu manzum kısım "Ḳambar Batır" adlı diğer masal nüshasıyla da benzemekle birlikte en fazla "Ḳiyssa Ḳambar"[166] adlı destan nüshayla benzerlik göstermektedir. Benzerlik gösteren bu satırlar şu şekildedir:

Nazım Kızın Ängimesi	***Kiyssa(-i) Kambar***
Ḳara ḳasḳa attı Ḳambar-aỹ	Ḳara ḳasḳa attı Ḳambar-aỹ
(Kara kaşka atlı Ḳambar hey,)	*(Kara kaşka atlı Ḳambar hey,)*
Ḳara atıŋıŋ moynında	Ḳara atında jal bar-aỹ,
(Kara atının boynunda)	*(Kara atında jele var hey),*
Ökpe-baỹır, jal bar-aỹ.	Bizdiŋ üyge tüse ket,

[166] **Babalar Sözi,** 43. Tom, s. 49-83.

Ciğerleriyle, yelesi var hey.	*(Bizim evimize geliver)*
Bizdiŋ üyge tüse ket,	Şay samaṽrın işe ket.
(Bizim evimize geliver)	*(Semaver çayını içip (de) git)*
Ḳanşa meyman kelse de,	Ḳanşa meyman tüsse de,
(Ne kadar misafir gelse de)	*(Ne kadar misafir gelse de)*
Kütetin bizde äl bar-aṽ.	Kütkendey bizde äl bar-aṽ.

(Beklemeye bizim halimiz var hey) (Bekliyormuş gibi bizim halimiz var hey)

(268-273)

Bu manzum kısımlara bakıldığında masalda ikinci ve üçüncü satırlarda yer alan ifadelerin kısaltılarak destanda ikinci satırda ifade edildiğini, bunun yerine masaldan farklı olarak destanda dördüncü mısraın söylendiğini görmekteyiz.

-Bu masal nüshasıyla "Ḳiyssa Ḳambar" nüshası karşılaştırıldığında her iki nüshada da Ḳambar, fakirliğinden dolayı davet edilmez ve bu Ḳambar'ın gururuna dokunur. Yine masal nüshasında Nazım'ın ağabeyleri fakir olduğu için Ḳambar'ı hor görürler. Destanda da Nazım'ın en büyük ağabeyi Ḳoraz, kardeşinin onunla görüşmesini istemez ve küçük kardeşi Alşıoraz'dan Ḳambar'ı çağırmasını, onu öldürmek istediğini söyler. Ama masalın sonunda başka bir hanın da Nazım'ı istemesi üzerine kızın ağabeyleri Ḳambar'a gelerek Nazım'ı ona vereceklerini sadece kendilerini düşmandan kurtarmasını söyler. Destanda Ḳambar, Maḳtım'ın Nazım'ı alacağını öğrenir ve Ḳambar'ı duyan Maḳtım, Kelmenbet'i göndererek Ḳambar'ı çağırtır. Bu masalla destan arasındaki bir diğer benzerlikte diğer masalda olan Äzimbay'ın düşmanı yendiği halde fakir olduğundan dolayı Ḳambar'a kızını vermekten vazgeçmesi hadisesinin her ikisinde de geçmemesidir. Bu da "Nazım Ḳızın Ängimesi" adlı masal nüshasıyla "Ḳiyssa(-i) Ḳambar" adlı destan nüshasının benzer olduğunun bir diğer kanıtıdır diyebiliriz.

İnceleme konusu olarak ele aldığımız "Ḳambar Batır" destanının masal şekillerine bakıldığında her iki masal şeklinin de destanın varyantlarının ana hatlarıyla bir özeti olduğu görülmektedir. Masal adı altında kayda geçirilmiş

olan bu anlatılar destandan farklı olarak herhangi bir masal motifi içermemektedir. Yani bu anlatılar şekil açısından genelde mensur olduğu ve de destan şekline göre de çok kısa olduğu için araştırmacılar tarafından masal adı altında kayda geçmiştir.

4.1.2. ALPAMIS, ALTI JASAR ALPAMIS VE JELKİLDEK

Türk Dünyasında yaygın olarak anlatılmakta olan destanlardan birisi de Alpamıs(ş)'tır. Bu destan; Altaylarda Alıp Manaş, Özbeklerde Alpamış, Başkurtlarda Alpamışa, Tatarlarda Alıp Memşen, Dede Korkut'ta Bamsı Beyrek ve Kazaklarda Alpamıs adıyla bilinmektedir.[167] Kazak Türkleri arasında yaygın olarak anlatılmakta olan bu destanla ilgili ilk incelemeleri A. Divayev yapmıştır. Divayev, Sırıderya Vilayeti, Amuderya Bölümü, Törtköl bölgesinde yaşayan Karakalpak baksı Bekmuhammed Jiyemurat'tan destanı derleyerek 1897 yılında basıma hazırlamıştır. Divayev, derlemiş olduğu bu destanı nesir şeklinde Rusçaya aktararak 1901 yılında "Materialı Dlya Statistiki Sır-Darinskoy Oblası" adlı eserde yayımlamıştır. Daha sonra Divayev, bu destanı biraz redakte etmiş, Arapça ve Farsça sözlere Kazakça karşılıklar vermiş ve 1922 yılında hazırlamış olduğu "Batırlar Jırı" adlı eserde tekrar yayımlamıştır.[168] Divayev'in derlemiş olduğu bu varyant, bugün destanın en önemli varyantlarından biri olarak kabul edilmektedir. Alpamıs Destanının başka bir varyantını Jüsipbek Şayhıslamulı 1899 yılında Kazanda "Ḳiyssa-i Alpamış Batır Bu Turır"[169] adıyla yayımlamıştır. Bu varyant bugün, destanın en meşhur varyantıdır da denilebilir. Aynı metin daha sonra 1901,1905,1907,1910, 194,1916 yıllarında aynı şekliyle tekrar basılmış, metin daha sonra 1931 ve 1939 yıllarında Karakalpak versiyonuyla tamamlanarak yayımlanmıştır.[170]

Çalışmanın bu kısmında destanın "Alpamıs", "Altı Jasar Alpamıs" ve kahramanlarının isimleriyle olay örgüsü bakımından bazı farklılıkları olmakla

---

[167] Destan ve nüshaları hakkında detaylı bilgi için Kemal Üçüncü, **Kazak Türklerinin Kahramanlık Destanı Alpamış,** Töre Yay., İst. 2006

[168] T. Äkimova, "Alpamıs Batır", **Babalar Sözi,** 33. Tom, Foliant Basbası, Astana, 2006, s. 323.

[169] "Ḳiyssa-i Alpamıs Batır", **Babalar Sözi,** 34.Tom, Foliant Baspası, Astana 2006, s. 9-63. Metnin Türkiye Türkçesi için bkz. Üçüncü, **a.g.e.,** s. 72-181

[170] Ḳ. Alpısbayeva, "Alpamıs Batır", **Babalar Sözi,** 34, s.349-350.

beraber Alpamıs'ın masal şekillerinden kabul edilen "Jelkildek" adlı metinler üzerinde durulacaktır. "Alpamıs" masalının anlatıcısı Äli Ospanov, derleyicisi de T. Sıdıḳov'tur. Ospanov, 1876 yılında Türkistan ilçesinin Ḳoşmezgil köyünde doğmuş ve 1927'de de aynı yerde vefat etmiştir. O, Alpamıs'ı 14-15 yaşlarındayken eşinin annesi Rısbiyke Ḳurmanbaykızı'ndan dinlemiştir. Rısbiyke çok masal bilmekte ve Alpamıs'ı da çok güzel bir şekilde ve severek anlatmaktadır. Ä. Ospanov, Özbek Türkü olmakla beraber Kazakçayı da çok iyi bir şekilde bilmektedir.[171] Metnin diğer masal nüshası olan "*Altı Jasar Alpamıs* (Altı Yaşındaki Alpamıs)"ı Divayev, *Şımkent* (Çimkent'te) yaşayan Erkinbek Aḳınbekov'un el yazmasından almıştır. Bu nüshanın Rusçasını 1916 yılında "Velikan Alpamıs" adıyla "Turkestanskiye Vedomosti" gazetesinin 217 ve 218. numaralarında yayımlamıştır.[172] Çalışmanın bir diğer masal şekli ise "Jelkildek"tir. Masal ilk olarak Radlov'un, Obraztsı Narodnoy Literaturı Tyurkskih Plemen adlı eserin üçüncü cildinin 101-119 sayfaları arasında yayımlanmıştır. Metnin Mäşhur Jüsip Köpeyev'den derlenen bir varyantı da vardır. Bu varyant Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler adlı eserin dördüncü cildinde. Bu varyantlar arasında bir takım küçük farklılıklar vardır. Örneğin Äztemir adı Radlov da Öz Temir şeklinde geçmektedir. Üzerinde çalışmış olduğumuz metin de M.Ş. Köpeyev varyantıdır.

Çalışmanın bu kısmında metnin masal şekilleriyle destan şeklini karşılaştırılacaktır. Karşılaştırma yapılırken destan metni olarak Jüsipbek Şayhıslamulı tarafından 1899 yılında Kazan'da "Ḳiyssa-i Alpamış Batır Bu Turır" adıyla yayımlamış olan metin esas alınacaktır. Metinler arası ilişkinin görülmesi açısından burada destanın bu varyantın özeti verilecektir.

"Ḳiyssa-i Alpamış Batır Bu Turır"

"Eski zamanlarda Koŋırat yurdunun Jiydeli Baysın[173] yerinde malı mülkü çok fakat çocuğu olmayan Bayböri adlı bir zengin varmış. Bayböri'nin Ḳultay adlı bir amcası varmış.

---

[171] J. Saltaḳova, "Alpamıs", **Babalar Sözi,** 33. Tom, Foliant Basbası, Astana, 2006, s. 336.
[172] T. Äkimova, "Altı Jasar Alpamıs", **Babalar Sözi,** 33. Tom, Foliant Basbası, Astana, 2006, s. 337.
[173] Eunkyung Oh ile Mamatḳul Jorayev, birlikte kaleme almış oldukları makalede Aşina-Usun- (Bay) Usun-Baysın şeklinde bir etimolojik denemesinde bulunarak buradaki Baysın kelimesinin yer adından ziyade bir boy adı olduğunu ve Aşina boyu ile ilgili anlatının bu ve bunun gibi bazı Özbek boyları

Bir gün Bayböri, hayvanlarının arasında gezerken “keşke oğlum olsaydı bu mallarım ona kalırdı, ölürsem kime kalacak” diye düşünmüş. Bayböri, her gün ağlayarak “Allah’tan bir çocuk” istiyormuş. Bir gün Ḳultan’ın işçilerinden birisinin bir oğlu olur. Bayböri, o oğlanı alır ve sanki kendi çocukları olmuş gibi eve getirip toy yaparlar ve adını Ultan koyarlar. Ultan, büyür ve yiğit bir delikanlı olur. Fakat Ultan büyüdükten sonra Bayböri’ye kötü sözler söylemeye ve hakaret etmeye başlar. Bu sözler çok zoruna giden Bayböri, eline bir asa alarak bütün evliyaları gezer ve oralarda kendisine çocuk vermesi için Allah’a (c.c) yakarır. Sonunda Babay Tükti Şaştı Äziz’in kabrinde geceler. Rüyasında evliya ona, bir oğlu ve bir de kızının olacağını; oğlunun adını “Alpamıs”, kızının adını da “Ḳarlığaş” koymasını ister. Sonra da, “oğlun on yaşında yurt alır, atsalar ok geçmez, vursalar kılıç kesmez, ateşe atsalar yanmaz, suya atsalar batmaz. O, han olsun”, diye dua eder. Bunu duyunca Bayböri sevinir ve evine gelir. Bir müddet sonra eşi bir oğlan doğurur. Oğlundan bir sene sonra da bir kızı olur. Oğlanın adını Alpamıs, kızın adını da Ḳarlığaş koyarlar. Sonra da Alpamıs’ı Şekti adlı yerde yaşayan Sarıbay adlı bir zenginin kızı Külbarşın ile nişanlarlar. Alpamıs on yaşına geldiğinde Sarıbay kızını vermemek için ailesini de alır Çin’e kaçar. Alpamıs o zamanlar on yaşındadır ve Koŋırat yurduna hâkim olur. Babasına asi olan Ultan’ın kulağını ve ayak tabanları dilim dilim kestikten sonra koyun otlatmaya gönderir. Alpamıs, çocuklarla oynarken yaşlı bir kadının tek oğlunu boynuna yumrukla vurarak öldürür. O zaman yaşlı kadın “boş yere kendi yurdunun çocuklarını öldüreceğine gücün varsa gidip yarin Külbarşın’ı alsana” der. Bunu ilk defa duyan Alpamıs, asker toplayarak gidip savaşır ve yarini alıp gelir.

Alpamıs, Külbarşın’ı almaya gittiğinde Tayşıḳ adlı Kalmuk Hanı gelerek onların atlarını alıp götürür. Bunun üzerine Bayböri, “bana hiçbir faydan olmadı. Gözümün önünden git” der. Babasının bu sözleri zoruna giden Alpamıs, Şubarata binerek düşmana doğru yola çıkar. Alpamıs yola

---

arasında hala saklanmakta olduğundan bahseder. Eunkyung Oh-Mamatḳul Jorayev, “Alpamış Destanında Baysın kelimesinde Görülen Kurt Totemi”, **Türkiyat Araştırmaları**, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, S. 15, Güz, 2011, s. 149-157.

çıktığında Kalmuk Hanı bir rüya görür ve halkını toplayarak bu rüyayı onlara anlatır. O zaman bir Mästek Kempir* gelerek "eğer benim kel oğluma kızınız Ḳaraközayım'ı verirseniz ben, o düşmanınızı size getiririm" der. Han kabul eder.

Kempir, yanına han kızıyla beraber kırk kız, içki ve çadır da alır sonra Alpamıs'ın geçeceği yol üzerine giderek oraya çadır kurar. Alpamıs öğle vaktinin sıcağında Kempir'le karşılaşır. Kempir ağlamaktadır. Alpamıs neden ağladığını sorar. O da Bayböri'nin atlarını götüren Tayşıḳ'a engel olmaya çalışırken kırk oğlunun öldüğünü söyler ve Alpamıs'a gelip ölen çocukların eşlerinin yanında biraz durmasını söyler. O esnada yanındaki kırk kıza bunlar benim gelinlerim der. Sonra Kempir, sen dinlen ben kaza namazlarımı kılacağım der. Alpamıs, bu Kempir Müslüman'mış diyerek onun davetini kabul eder. Şubarat onun Kempir olduğunu anlar ve huysuzlanır. Alpamıs onun huysuzlanmasına öfkelenir. Sonra kadının arkasından onun çadırına giderler. Kırk kız gelir ve sırayla Alpamıs'a güzel sözler söyleyerek içki verirler ve sonra da çadırın örtülerini açarak onun cereyanda kalmasını sağlarlar. Sarhoş olan Alpamıs yel çarpmasıyla yıkılır. Kempir onun iyice sarhoş olduğunu anlar ve Tayşıḳ'ın askerlerine haber verir. Onlar da Alpamıs'ı hana getirir. Han, onu cellatlara verir fakat Alpamıs'a, onların okları batmaz, kılıçları kesmez. O'nu suya atsalar batmaz, ateşe atsalar yanmaz sonunda Kempir'e geri verirler, o da götürüp kırk kulaç zindana atar.

Alpamıs zindanda yedi yıl yatar. Ḳaraközayım da on yedi yaşına gelir. Hanın çobanı Keyḳuv̆at, zindanın civarında tekelerini otlatırken onlardan ikisi zindana düşer. Çoban, Alpamıs'tan tekeleri ister. Alpamıs da, sen her gün onlardan birini bana verip gücümü toplamamı sağlarsan çıkınca seni tüm muradına eriştiririm, der. Çoban kabul eder. Bir gün çobanın tekeleri biter. O zaman Keyḳuv̆at ne yapacağım diye düşünürken Alpamıs, tekenin kemiklerinden şıldırman denilen bir kaval yapar ve bunu çobana vererek kızın geçtiği yolda çalmasını söyler. O da Alpamıs'ın söylediği gibi yapar. Kız, şıldırmanı kimin yaptığını ısrarla sorunca çoban, zindandaki Alpamıs'ın

* Mästek Kempir: Anlatının diğer nüshalarında ve masallar da bu tip, Mıstan Kempir olarak geçer.

yaptığını söyler. Kız gelip Alpamıs'la tanışır, konuşurlar. Kız, onu zindandan çıkarmak ister. Alpamıs kendisini zindandan atının çıkarabileceğini söyler. Kız, Alpamıs'ın atını getirir ve Alpamıs'ı zindandan çıkarırlar. Kız, Alpamıs'a âşık olur. Alpamıs, hanı ve Kempir'i öldürür. Kalmuklar, onun hâkimiyetini kabul ederler. Alpamıs, Ḳaraközayım'ı alır ve kırk kızın en güzeli Narzangül ile de Keyḳuvãt'ı evlendirir, sonra da Keyḳuvãt'ı o yurdun yöneticisi yapar. Kendisi yurduna dönmeye karar verir.

Alpamıs, Jiydeli Baysın nehri boyunca gelir ve kendi yılkı sürüsüyle bir çadır görür. Gelse çadırda beş bey uyumakta, dedesi Tortay da çay yapmakta. Dedesi onu tanımaz. Uyuyan beş bey uyanıp "hâlâ çayı hazırlamamışsın" diyerek dedesini dövmeye başlayınca Alpamıs onları öldürür ve kendisini dedesine tanıtır. Dedesinden Ultan'ın artık han olduğunu, babasını deve çobanı, babasının amcası Ḳultan'ı da koyun çobanı yaptığını, anasının da odun taşıdığını öğrenir. Ayrıca kendisi giderken hamile olan karısından Jädiger adlı bir oğlu olduğunu ve Ultan'ın onu da, "kurdun yavrusu da kurt olur" diyerek eline zincir, ayağına pranga taktırarak kuzu otlattığını, bugün de toy yaparak karısını almak istediğini öğrenir. Babasının ve dedesinin yanına gelerek onlara kendini tanıtır. Kendisinin geldiğini oğluna müjdelemesi için Ḳultay'ı gönderir. Ḳultay gelince Ultan'ın, Külbarşın'ı zorla almak için toy yapıp kökpar* oynatmakta olduğunu görür. Ultan, o zaman Jädiger'i meydana getirtir ve onunla alay eder ve tekrardan kuzu otlatmaya gönderir. Jädiger kuzularına otlatırken zavallı bir kimse kılığında Alpamıs'ı görür. Alpamıs ona babası olduğunu söyler. Sonra Alpamıs yine biçare kılığında Ultan'ın yanına gelir ve bir gazel söyler. Ultan gazelden hoşlanmaz ve onu oradan uzaklaştırmalarını ister. Külbarşın, sesinden o divaneyi Alpamış'a benzetir. Daha sonra Ultan" nikâhı kıyalım Külbarşın'ı getirin" der fakat delikanlılar bir gün daha şarkı türkü söyleyip karşılıklı atışma yapalım diye ısrar ederler. Atışmaya Ultan'ın Badamşa adlı karısı çıkar. Alpamıs'ı çağırır ve onunla atışırlar. Sonra Alpamıs, eşi Külbarşın'la da karşılıklı söyleşirler. Düğünde ok atışma yarışmasına hedef olsun diye konmuş olan

* kökpar: İki takımın, başı kesilip iç organları çıkarılan oğlak veya keçiyi çekerek at üzerinde oynadıkları bir tür oyun.

jambıyı* Alpamıs vurur ve gelerek ödülünü sarhoş olmuş olan Ultan'dan ister. Ultan onu tanır ve korkarak topluluğun içine doğru kaçar. Alpamıs, Ultan'ı yakalayıp öldürür. Hepsi birbirine kavuşur. Alpamıs babasını yurduna han yapar."

Destanın özeti bu şekildedir. Alpamıs destanının elde bulunan diğer varyantları da olay örgüsü yönünden bu destanla benzerdirler. Bu varyantların içerisinde olay örgüsü yönünden Divayev'in Bekmuhammed Jiyemurat baksıdan derlemiş olduğu varyant farklıdır. Bu varyantta Alpamıs'ın, babası Sarıbay'la beraber Kalmuk yurduna göçen beşik kertmesi yari Külbarşın'ı gidip bulması ve onu alarak Jiydeli Baysın'a geri dönmesi anlatılır. Bu varyantta Alpamıs'ın babasının atlarının yağmalanması, onların peşinden Alpamıs'ın gitmesi, orada yakalanarak zindana atılması, zindanda hanın kızının ve çobanının aracılığıyla kurtulması, yurduna dönüşte kendi düğününün üzerine varması gibi hadiseler yer almamaktadır.[174] Yani anlatının bu varyantı Alpamıs'ın doğumu ve evlenmesi kısmını kapsamaktadır.

Destanın özetini verildikten sonra şimdi de anlatının masal ve destan şekilleri muhteva ve şekil bakımından karşılaştırılacaktır.

a. Muhteva:

Muhteva açısından masallar ve destanın benzer olduğunu görmekteyiz. Jelkildek masalı ise bu metinlerden biraz daha farklılık arz etmektedir. Çünkü "Jelkildek" Kazak Türkleri arasında masal olarak varlığını devam ettirmiş ve destanlaşma sürecine girmediği için masalsı arkaik unsurları daha fazla muhafaza etmektedir. Bundan dolayı karşılaştırma yapılırken "Alpamıs" adlı metinler temel alınacak, yeri geldikçe "Jelkildek" de bulunan benzerlikler gösterilecektir. Alpamıs'ın masal şekilleri ile destan şekilleri arasındaki benzerlikleri şöyle sıralayabiliriz:

-Alpamıs'ın babasının adı, Alpamıs masalında ve destanında Bayböri, Altı Jasar Alpamıs masalında Jüzbay şeklindedir. Jelkildek masalında Jelkildek Sarıbay adlı bir zenginin oğludur.

---

* jambı: Gümüş para.

[174] Divayev, **Kazahskoye Narodnoye Tvorçestvo,** s. 5-57.

-Bayböri, Alpamıs destanında ve masalında çocuk sahibi olmak istemektedir. Altı Jasar Alpamıs masalında ise Alpamıs, altı yaşında biri olarak karşımıza çıkar. Onun hayatının altı yaşından önceki kısmıyla ilgili bir bilgi verilmez. Jelkildek masalında da Sarıbay ve eşi bir çocuğa hasrettirler.

-Alpamıs destanında Bayböri, çocuğu olmadığı için amcası Ḳultay'ın yanında çalışanlardan birinin yeni doğan oğlunu evlatlık olarak alır ve adını Ultan koyar. Fakat bu çocuk, ileride Bayböri'ye dil uzatmaya ve Bayböri bir şey dese "zürriyetsiz yaşlı adam, konuşma", diyerek ona hakaret etmeye başlar. Ultan karakteri Alpamıs masalında anlatının sonunda Alpamıs'ın eşi Külbarşın'la zorla evlenen kişi olarak karşılaşılır. Yani masal şeklinde, Ultan'ın Bayböri'nin evlatlığı olduğundan bahsedilmez. Ultan tipinin karşılığı olarak Jelkildek masalında "Topayḳul" vardır. Topayḳul, Jelkildek'in babası olan Sarıbay'ın kölesi ve çobanıdır. Jelkildek masalında Jelkildek'in kız kardeşi ile zorla evlenmeye çalışan kişi Topayḳul'dur.

-Alpamıs masalında Bayböri ve Analıḳ adlı eşi iyice yaşlanmışlardır. Bir gün Analıḳ, eşi Bayböri'ye "deveden buğra, koyundan koç ve attan aygır alıp gel" der. Bunları alıp evliya evliya gezerek Allah'tan bir çocuk isterler. En sonunda yolun kenarında bulunan bir çalının yanında geceleyince rüyalarında, daha sonra Hızır olduğunu anlayacakları, bir yaşlı adam onlara bir oğlan ve bir yıl sonra da bir kızlarının olacağını, oğlunun adını Alpamıs, kızının adını Ḳarlığaş koymasını söyler. Alpamıs dünyaya geldikten sonra rüyasında gördüğü kişi tekrar görünür ve "içini yarattım kara demirden, sırtını yarattım çelik demirden, atsalar ok batmaz, vursalar kılıç kesmez. Suya atsalar batmaz, buna düşmanlık eden hiç kimse muradına ermez, adı Alpamıs Batır" diyerek dua eder. Bu Hızır'dır. Alpamıs destanında ise evliya evliya gezen kişi, Ultan'ın asiliğinden bıkmış olan Bayböri'dir. Bayböri, Baba Tükti Äziz'in kabrinde geceleyince rüyasına o girer ve Bayböri'ye bir oğlu ve sonrada bir kızı olacağını; oğlunun adını Alpamıs, kızının adını da Ḳarlığaş koymasını söyler. Sonra evliya, oğlu için "oğlun on yaşında yurt alır, atsalar ok geçmez, vursalar kılıç kesmez, ateşe atsalar yanmaz, suya atsalar batmaz. O han olsun" diye dua eder. Jelkildek masalında çocuğu olmayan Sarıbay'a gitmiş olduğu bir toyda çocuğu olmadığı için hürmet gösterilmez. O

da Allah'tan çocuk dilemek için eşiyle beraber bozkıra doğru yola çıkarlar. Sonra geze geze yorulurlar ve bir ak dikenin başında konaklarlar. O esnada gökyüzünden içinde bal olan gümüş kaşıklı bir gümüş tabak gelir ve o tabaktaki baldan yedikten sonra sonra onların bir oğulları ve bir de kızları olur. Jelkildek'in fiziki özellikleri de Alpamıs masallarında olduğu gibidir. Jelkildek'e "atılsa ok batmaz, kesilse kılıç kesmez, suya atsalar batmaz, ateşe atsalar yanmaz", şeklindedir. Jelkildek'in bu özelliklere nasıl sahip olduğuyla bilgi verilmez. Fakat Jelkildek'te Äztemir'in rüyasına giren Hızır, ona Sarıbay'ın oğlunu ve özelliklerini söyler.

-Alpamış on yaşına gelince destan ve masalda Külbarşın ile evlenir. Altı Jasar Alpamıs masalında ise Alpamıs'ın eşi ya da evliliğiyle ilgili bir bilgi verilmemektedir. Sadece masalın sonunda kendisini zindandan çıkaran padişahın kızını da yanına alarak kendi yurduna doğru yola çıkar.

-Alpamıs isimli masal ve destanda babasının yılkılarına Kalmuklar saldırır, bunun üzerine Alpamıs, intikam almak için sefere çıkar. Alpamıs masalında Bayöri'nin yılkılarını Kalmuklar'ın götürmesi üzerine babası Alpamısa, "sen doğduğundan beri malımın bereketi gitti" diye serzenişte bulunur. Bu ifade destanda "bu güne kadar senden bir fayda görmedim, gözümün önünden git", şeklindedir. Alpamıs bunun üzerine, Kalmuklar'ın üzerine sefere çıkar. Altı Jasar Alpamıs'ta ise olay daha farklıdır. Jüzbay'ın yılkılarını düşman götürünce babası ona, "Ben yaşlandım. Senin, yılkının arkasından giderek düşmandan öç almaya gücün var mı?" der. Alpamıs'ta yaşı küçük olsa da bahadır olduğu için düşman üzerine sefere çıkar. Jelkildek'in düşman üzerine sefere çıkması hadisesi bu anlatılardan farklıdır. Jelkildek, Äztemir'in Telegey tarafından öldürülen ve yağmalan yurdunun itikamını almak için Kalmuklar üzerine sefere çıkar.

-Alpamıs anlatılarında Alpamıs'ın atı Bayşubar, Alpamıs'ın yoluna çıkan yaşlı kadının kötü niyetli Mıstan Kempir olduğunu anlar ve onun peşinden gitmek istemez. Bunun üzerine Alpamıs, atına öfkelenir. Yani at destanlardaki "kahramanın sadık yardımcısı" olma ve "gerekli durumlarda kahramanı uyarma" rolünü burada da yerine getirmektedir. Ayrıca Bayşubar zindanda yatan Alpamıs'ı, her iki masalda da kuyruğunu zindana sarkıtarak

kurtarır. Jelkildek'te ise bu kısma rastlanmaz. Yani sefere çıkan Jelkildek, Kempir tarafından zindana atılmaz. Jelkildek, düşmanı olan Telegey'in kazdırmış olduğu çukura düşer ve o çukura hapsedilir.

-Alpamıs destanında ve Altı Jasar Alpamıs masalında Kalmuk Han'ı gördüğü bir rüyayı halkına ve aksakallara anlatır. Alpamıs'ın kendi üzerine sefere çıktığını öğrenir. Masalda ise Kalmuk Hanı, Alpamıs'ın kendisi üzerine sefere çıktığını sezer.

-Alpamıs anlatılarında Alpamıs'ı yakalamaya "Mıstan Kempir" yani "Cadı" talip olur. Mıstan Kempir, Alpamıs'ın geçtiği yola yanına aldığı kırk kızla beraber çadır kurar. Yoldan geçen Alpamıs'ı içki içirerek sarhoş eder ve yakalayıp Kalmuk Hanına teslim eder. Destanda Mıstan Kempir'in ismi Mästek Kempir (kısa boylu cadı) şeklinde geçer. Jelkildek masalında da "Kempir" tipine rastlanılmaktadır fakat orada kötü bir tip olarak karşımıza çıkar. Jelkildek'in kendi dediklerini yapması üzerine Kempir, Telegey'in kızının gönlünü Jelkildek'e kaydırmaya girişir ve dediğini de yapar. Şekil değiştirme özelliğine de sahip olan buradaki Kempir tipi diğer anlatılara göre bünyesinde biraz daha fazla arkaik unsurlar barındırmaktadır. Ayrıca Kempir'in iyi huylu olması, Jelkildek'in ona evlat olması ve masalın ilerleyen kısımlarında ondan "annesi" olarak da bahsedilmesi gibi hususlar bu anlatının daha eski olduğunu gösteren bir başka özelliktir. Çünkü burada mitlerde görülen tipler inancın dışına çıkarak masallarda ve destanlarda görülen olumsuz tiplere henüz daha tam olarak dönüşmemiştir.

-Alpamıs'ın her üç şeklinde de Alpamıs, Mıstan Kempir tarafından zindana hapsedilir. Destanda han, Alpamıs'ı cellatlara teslim eder fakat cellatlar onu bir tülü öldüremezler. Çünkü ona Baba Tükti Şaştı Äziz'in duası vardır. Cellatlar Alpamıs'ı öldüremeyince han onu Mıstan Kempir'e verir.

- Alpamıs'ın üç anlatısında da hanın kızı zindanda yatan kahramanın çıkması için yardım eder. Yine her üç anlatıda da yardımcı kahraman olarak çoban bulunmaktadır. Alpamıs destanında ve masalında çobanın adı Keyḳuv̆at; Altı Jasar Alpamıs masalında ise *ḳoyşı* (koyun çobanı) şeklinde geçer. Jelkildek'de böyle bir epizota rastlanılmamaktadır.

-Alpamıs destanında kendisinin zindandan çıkmasına yardım eden hanın kızı Ḳaraközayım'ı Alpamıs kendisi alırken Alpamıs masalında o, hanın kızı ile çoban Keyḳuv̆at'ı evlendirir. Altı Jasar Alpamıs'ta ise çoban, hanın kızı ve Alpamıs üçü beraber Alpamıs'ın yurduna doğru yola çıkarlar.

-Alpamıs masalında ve destanında Alpamıs'ın eşi Külbarşın'ı Ultan zorla almak için toy yapmaktadır. Yurduna dönen Alpamıs kendi düğününün üzerine gelir. Jelkildek masalında ise zorla evlenilen kişi Jelkildek'in kız kardeşidir ve onu babasının çobanı zorla almak istemektedir.

-Alpamıs'ın yurduna dönerken babasını ve eski akrabalarını görmesi, sonra kendi eşinin toyunun üzerine varması hadiseleri destanda teferruatlıca anlatılmıştır. Destanın yaklaşık yarısını bu kısımlar teşkil eder. Bu kısımlar Altı Jasar Alpamıs'ta hiç yer almazken Alpamıs masalında birkaç satırla geçiştirilir.

-Özellikle Alpamış masalına dikkatlice bakıldığında masalın, destanın ana hatlarıyla bir özeti olduğunu görülür. Altı Jasar Alpamıs masalı ise destanın Alpamıs'ın hapisten çıkması ve yurduna doğru yola çıkmasına kadar olan kısmını kapsamaktadır. Yani destanın yaklaşık yarısından fazlasıyla ilgili olarak bu masalda herhangi bir bilgiye rastlanmaz. Jelkildek masalı ise biraz daha farklıdır. Özellikle onun sefere çıkma serüveni kendi ailesi için değil kendisini rüyasında gören ve ismini de koymuş olan Äztemir adlı kişinin Kalmuklar tarafından öldürülen oğluyla aynı zamanda Han da olan ağabeyi Nurmanbet'in öcünü almak için sefere çıkar.

Buraya kadar verilenler genelde anlatılardaki benzerlikler üzerine kurulu olan kısımlardır. Şimdi de anlatının masal şekli ile destan şekli arasında motif ve epizot bakımından temel farklılıklar verilecektir:

-Alpamıs'ın, atı *Şubarat'ı* (Alacaat) seçmesiyle ilgili, Altı Jasar Alpamıs masalı ve Alpamıs destanında bahsedilmez. Alpamıs masalında ise düşman üzerine sefere gitmek için at seçmeye yılkı sürüsüne gelen Alpamıs, kamçıyı salladığında yanına bir *şubar (*alaca) tay gelir. Önce bunu beğenmeyerek geri gönderir. Biraz sonra aynı tay yine gelir. "Allah'ın yazdığı bu" diyerek taya dizgin vurduğunda tay tüylerini dökerek şekil değiştirir. Koşumlarını takarak eyerleyip üzerinde bindiğindeyse Bayşubar Tulpar şekline döner. Jelkildek

masalında onun atı küren attır. Sefere çıkmak için babasının kölesi ve çobanı olan Topayḳul'a bir at istemeye gelen Jelkildek'in kısmetini uyuz bir küren tay düşer. Jelkildek taya gem vurduğunda kunan, eğer vurduğunda dönen, bindiğinde beş yaşındaki at, sağrısına kamçıyla vurudğunda altı yaşındaki at olur.

-Zindana atılan Alpamıs, Alpamıs masalında kendi başına gelenlerle ilgili olarak yazdığı mektubu bir turnanın, Altı Jasar Alpamıs'ta tek gözü kör olan bir kazın kanadına bağlayarak yurduna gönderir. Jelkildek masalında ise düşmanın kazmış olduğu çukura düşen Jelkildek'in yanına kahverengi bir kaz gelip konar. Jelkildek küçük parmağını kanatıp, ak gömleğinin eteğini yırtıp, kendisinin çukurda kaldığını söyleyip: "Bana kırk biyenin etiyle kırk saba kımız gerek" diye küçük parmağının kanıyla yazarak memleketine gönderir. Bu motif anlatının Kazak Türkleri arasında derlenmiş olan eski destan varyantlarında bulunmamakla beraber Özbek Türkleri arasında derlenmiş olan versiyonunda (Fazıl Yoldaşoğlu) vardır. Orada da zindanda yatmakta olan Alpamıs'ın yanına yaralanmış bir kaz gelir. Alpamıs onu tedavi eder. Sonra kendi kanıyla yazmış olduğu mektubu sevdiklerine gönderir. Kaz sonunda Kungrat ilinde bulunan Babir Köl civarında yere iner ve Kalgırgaç orada ağabeyinden gelmiş olan mektubu alır. Sonra ağabeyinin dostu Karacan'a söyler, o da Alpamış'ı kurtarmak için yola koyulur.[175] Buradaki olay örgüsü ve kahramanların isimleri masallardakiyle benzerdir. Masallarda dostunun adı Ḳarabaydır. Karacan ismi ise Ḳarajan şeklinde Divayev'in derlemiş olduğu metinde Alpamıs'ın etkisiyle Müslüman olmuş Kalmuk bahadırı şeklindedir.

-Anlatının masal şekillerinde Alpamıs'tan aldığı mektupla onun düşman elinde esir olduğunu öğrenen dostu onu kurtarmaya gelir. Alpamıs masalında dostu Ḳarabay, kırk kulaç ipek urganla onu zindandan çıkarırken Alpamıs bunu gururuna yediremez. Dostunun ileride bu iyiliği başına kakacağından korkarak urganı keser ve tekrar zindana düşer. Altı Jasar Alpamıs masalında ise Ḳarabay onu urganla yukarı çekerken "dostum

[175] V. M. Jirmunskiy, **Türk Kahramanlık Destanları (I-II. Bölüm),** s. 126.

Ķarabay, ölen yaşlı bir kadının cenaze yemeğinde veya bir gelinin toyunda şaka yollu, kuyuda ölmek üzereyken senin hayatını ben kurtarmadım mı diyerek yüzüme vurur" diye düşünür ve "ölsem de kendi halimde öleyim" diyerek ipek urganı kesip yeniden zindana düşer. Buraya bakıldığında her iki masalda da Alpamıs aynı düşünceyle dostunun yardımını kabul etmez. Her iki metinde de Alpamıs'ın düşüncesi aynı fakat bu düşünceyi dile getiriş biçimi farklı cümlelerledir. Destanda ise Alpamıs'ın dostu Ķarabay ve dostunun onu zindandan kurtarma çabalarıyla ilgili kısım yer almaz. Jelkildek masalında ise kuyuya düşürülmüş olan Jelkildek ailesinden kendisini kurtarmaları yönünde bir talepde bulunmaz. Onun isteği ailesinin kendisine kırk kısrağın etiyle kırk saba kımız getirmeleridir. Çalmış olduğu kavalın sesinden Jelkildek'i bulurlar ve getirmiş oldukları yiyecekleri kırk kulaç ipek urganla ona indirirler. O bunları yer fakat doymaz. Sonra getirdikleri boz atı kestiklerinde onun bir parça etiyle doyar. Kahraman daha sonra ailesine kendisini çıkarmak için güçlerinin yetmeyeceğini söyler ve onlardan gitmesini ister. Kahraman bir müddet sonra kuyudan kendisi çıkar. Ama masalın ilerleyen kısımlarında karşılaştığı Kempir'e kendisini kuyudan atının çıkardığını söyler. Fakat kahraman, Kempir'e atını aradığını, onun nerede olduğunu bilmediğini söyler. At yedi kat zindanda Telegey'in kızıyla beraber durmaktadır. Metnin bu kısmında biraz tutarsızlık vardır.

Özellikle yukarıda bahsedilen, Alpamıs'ın her iki masal metninde olup da destanda olmayan motif, zindanda yatmakta olan kahramanın kendi iline kaz[176] veya turna[177] ile haber göndermesidir. Altı Jasar Alpamıs masalında kahraman, bir gözü görmeyen ve sürüden ayrı uçan kaz ile dertleşir ve

[176] "Kaz, Türk mitolojisinde çok akıllı ve bilgiç bir nefestir. O, şamanizmin kanun ve adetlerini çok iyi bilir, Kam'a hangi ilahı ziyaret etmesi, hangi yoldan gitmesi ve o ilahın huzuruna nasıl çıkması gerektiğini öğütler." D.I. Hlopina, "Mifologii i Tradasionnıh religioznıh Verovaniy Sorcev", **Etnografiya Naradov Altaya i Zapadnoy Sibiri**, Novosibirsk, 1978, s. 81'den naklen, Mefkûre Mollova, "Bir Şathiye ve Bir Bilmecede Kaz Kültü", **Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. Şükrü Elçin'e Armağan,** TKAE Yay., Yıl, XXIX/1-2, Ankara, 1993, s. 269. "Kaz Brahmanın olduğu kadar Kam'ın da binek kuşudur. Kam, önce davulunu at gibi kullanır, sonra at yoruldu diyerek atı bırakır ve kaza biner. Şimdi davul kaz olmuştur ve gökyüzünün yüksek katlarına Kam'ı taşır." N. P. Dırenkova, "Materialı Po Şamanstvu Na Teleutov", **Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii,** 10. Tom, Moskva- Leningrad 1949, s. 181-183'ten naklen Mollova, **a.g.m.,** s. 269.

[177] Türk kültüründe turna ile ilgili olarak bk. Şükrü Elçin, "Türk Halk Edebiyatında Turna Motifi", **Halk Edebiyatı Araştırmaları-I,** Akçağ Yay., Ankara, 1997, s 63-75.

onunla haber gönderir. Jelkildek'te ise kahverengi bir kazla haber gönderir. Destanlar da kahramanın atıyla konuşmasına, zor durumlarında atının kahramana yardım etmesine sıklıkla rastlanır. Fakat Türklerde mitolojik kuşlardan olan turna ve kazdan yardım istenilmesine rastlanılmakla beraber çok yaygın olan bir motif değildir. Bu motifin başka bir örneği Bögen Batır destanında da görülür.[178] Burada Bögen'in sözlüsü Aḳborık, Kalmuk Bahadır'ı Ḳarasüymen tarafından kaçırılır. Bu olayı Aḳborık gözyaşlarıyla yazmış olduğu mektubu bir karakuşun kanadına bağlar ve kuştan bunu sözlüsü Bögen'e götürmesini rica eder. Bu motife Alpamıs'ın masal şekillerinde rastlayıp destan şeklinde rastlamadığımızdan anlatının masal adı altında kaydedilmiş olan şekilleri olay örgüsü itibariyle de masala yaklaşmıştır diyebiliriz. Fakat burada Alpamıs destanının Özbek versiyonunda bu motifin bulunduğunu bildiğimizden dolayı değerlendirmeyi sadece Kazak varyantıyla değil de masal metinlerinin derlendiği Türkistan ve Şımkent coğrafyasına da sınır olan Özbek versiyonuyla beraber düşünmek gerekir. Özbek versiyonuyla beraber düşünüldüğünde yakın coğrafyadan ve kaynak kişilerden birisinin de "Özbek Türkü" olmasından dolayı bir etkileşimin olmasını normaldir. Burada masal metinlerini anlatanların Özbek versiyonu hakkında da bilgi sahibi olduğu düşüncesindeyiz. Hatta bunun gibi Türk Dünyasının tamamına mal olmuş anlatıların çok uzak olmayan geçmişte benzerlik derecesinde yakınlık gösterdikleri de bilinen bir gerçektir. Zaman ve mekân türler arasına halk edebiyatının tabiatından kaynaklanan bir takım farklılıklar meydana getirse de bu çizgi şeklinde olmamış, eski bir motif yukarıda görüldüğü gibi bir destanın pek çok varyant ve versiyonlarında saklanmazken kısa bir anlatı olan masal nüshalarında muhafaza edilmiştir.

Jelkildek masalında kahramanın kurtulması "bir zaman sonra kuyudan çıktı", şeklinde anlatılır. Masalın ileriki kısımlarında Jelkildek, karşılaştığı Kempir'e "atını aradığını, onun kendisini kuyudan çıkardığını", söyler. Bu masalda han kızıyla ilgili kısımlar daha farklıdır. Telegey, Jelkildek'in atıyla beraber kızını da zindana atar. Sonra Kempir, Jelkildek'e Telegey'in kızının

[178] "Bögen", **Babalar Söz,** 46. s. 427-464.

gönlünü kendisine varması için razı edeceğini söyler. Kempir'in verdiği akılla kız, atı babasından ister ve eğlencede binmek için dışarı çıkarır. Bu esnada Jelkildek çoban kılığında gelir ve orada buluna gençlere ,"Telegey'in kızının göğsüne dokunan kişinin bu dünyada başka bir hayali olmaz", der. Onların yababiliyorsan bunu sen yap demesi üzerine kızın atının arkasına biner ve dediğini yapar. Bu şekilde Jelkildek ve Telegey'in kızı birlikte kaçarlar. Masalda anlatılan bu kısım eski zamanlarda Kırgızlar ve Kazaklar arasında yaygın olan *"Kız kaçar ya da kız kovalama oyununyla ilgilidir. Divayev, bunu eski zamanlarda damat ve gelin arasındaki yarış olarak tasvir eder. Bu yarışta oğlan kızı yakalayarak onun göğsüne dokunmak için var gücüyle mücadele eder. Eğer yakalayamazsa bu bir rezalet olarak görülür. Bazende kız, eğerinden itekleyerek genci yere düşürür. Bu utanca maruz kalan genç, hayvanını keserek etinden oradakilere vermek zorundadır. Eğer kız attan düşerse bir cereme ödemez."*[179]

b. Şekil:

Şekil olarak Alpamıs ve Altı Jasar Alpamıs masalları mensurdur. Alpamıs masalında manzum olarak on altı satır; Altı Jasar Alpamıs masalında ise on bir satır bulunmaktadır. Altı Jasar Alpamıs masalındaki on bir satır destanda da vardır. Bu satırlar şöyledir.

Altı Jasar Alpamıs		**Kiyssa-i Alpamış Batır Bu Turır**
Men bir bugin tüs kordim,	(120)	Men bir bugin tüs kordim,
Köp ķiyındıķ is kördim.		Tüsimde jaman is kördim.
Zamanım ķağındı,		Zamanım meniŋ ķağındı,
Ķağındıday ne ķıldı.		Ķağınbasa ne ķıldı.
Ķavsa buķıra buvra bop,		Ķursavlı ķara buvra kep,
Ķarsı ķarap şabındı.		Ķarsı ķarap şabındı.
Tulımdımı tul ķılıp,	(139)	Aydarlımdı ķul ķıldı,
Aydarlımdı ķul ķılıp,		Tulımdımı tul ķıldı.

[179] Jirmunskiy, **a.g.e,** s. 277.

Solḳıldağan mırzamdı,	Solḳıldağan mırzamdı,
Tabanğa salıp jün ḳıldı.	Tabanğa salıp jün ḳıldı.
Ḳamşımen urıp jon ḳıldı.	…..

Destanda geçen bazı satırların Altı Jasar Alpamıs masalında da çok yakın bir şekilde yer almakta olduğunu görmekteyiz. Manzum kısımları da göz önünde bulundurarak Altı Jasar Alpamıs masalının anlatıcısının destanın bu varyantını iyi bir şekilde bildiği kanaatine varabiliriz. Bir diğer masal nüshası olan "Alpamıs"ta da manzum kısımlar yer almaktadır. Bu manzum kısımlara bizim ele almış olduğumuz destanda herhangi bir şekilde rastlanılmamaktadır. Alpamıs ve Altı Jasar Alpamıs metinlerini genel olarak değerlendirildiğinde bunlara destanın "mensur" varyantları demenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

4.1.3. KÖRUĞLI

Hemen hemen bütün Türk dünyası ile uzun asırlar Türklerle beraber yaşamış milletlerin hayatında derin izler bırakmış olan Köroğlu Destanı, kültürümüzün müşterekliği açısından bakıldığında destanî bir eser olmasının yanı sıra geçmişi taşıyan abidevî bir kıymete de sahiptir.[180] Köroğlu Destanı Tanrı Dağları'ndan Balkan'a, Hazar Denizinden Sibirya'ya kadar olan geniş bir coğrafyada yaşayan Türk topluluklarıyla beraber Türklere komşu olan Gürcü, Ermeni ve Tacikler arasında da yaygın olarak anlatılan bir destandır. Bilim adamları yaptıkları incelemeler neticesinde Köroğlu ile ilgili anlatıları Batı ve Doğu olmak üzere temel de ikiye ayırmışlardır. Batı nüshası diğer adıyla Kafkas (Ermeni, Gürcü, Dağıstan) nüshasına dâhil olan anlatmalar Azerbaycan; doğu nüshasına (Kazak, Karakalpak, Sibir Tatarları) dâhil olanlar da Özbek nüshasına yakınlık arz etmektedir. Türkmen nüshasında ise

[180] Dursun Yıldırım, "Köroğlu Destanının Orta Asya Rivayetleri", **Türk Bitiği,** Akçağ Yay., Ankara, 1998, s. 168.

hem Azerbaycan hem de Tacik nüshalarına yakınlık gösteren özellikler mevcuttur.[181]

Çalışma konumuz olan metin, Köroğlu destanının masal şekli olarak kayda geçirilmiş ve ilk defa 1989 yılında "Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler" adlı seçkinin dördüncü cildinin 191-199. sayfaları arasında yayımlanmıştır. Bu eserde metinle ilgili şu bilgiler vardır: "Halk arasında yaygın olarak anlatılan Köroğlu destanının masal şeklidir. Metin el yazmalar merkezi 841. numarada bulunmaktadır. Ḳ. Dävletbayulı tarafından derlenmiştir.[182] Bu metinle ilgili bilgiler Metin Arıkan tarafından hazırlanmış olan eserde de bulunmaktadır.[183]

Çalışmamız, anlatının masal şekli ile destan şekli arasındaki ilişkiyi ortaya koymak olduğu için anlatının destan şekli hakkında biraz bilgi vermek istiyoruz. Kazaklar arasında bu destan ilk olarak Ḳızıljar (Petropavl) şehrinde yaşayan Mirbabaulı Hasan 1870'li yıllardan itibaren derlemeye başlamış ve derlediği materyalleri "Hikayat Köruğlı Sultan"[184], "Üşbuw Ğavazhannıŋ Ḳiyssasıdür" adıyla 1885, 1890, 1895, 1906, 1909 ve 1915 yıllarında bastırmıştır. V. Moşçenskiy de, "Bozay Batır Jäne Onıŋ Balası Köruğlı" adıyla 1905 yılında "Turgayskaya Gazeta"nın 32, 33 ve 34. sayılarında yayımlamıştır. Bunlardan başka; 1910 yılında Erğalı Esenjolov'un yazdığı "Köruğlı" adlı destan, 1941 yılında Ämireş Jumağazin'den alınan "Köruğlı (Bozay Tuwralı)" destan, Ertay Ḳulsariyev'in anlattığı "Ğavazhan", Asayın Hangeldin'in derlediği "Türikpen Raŵşanbek Batır Tölebaydıŋ Balası Ḳalmaḳ Batırı Mahrammen Soğısı", 1967 yılında Taliğa Bekḳojina'nın Äbdilla Jürgenbayev'ten derlediği nüsha[185] ve 1982 yılında yayımlanan Jambıl nüshasıdır. Bunlara ek olarak Köroğlu'nun Kazak varyantları arasında en önemli olarak kabul edilen nüshalar, Raxmet Mäzḳojayev (1881-1976)'den

---

[181] Sağınğali Seyitov, **Ḳazaḳ-Turikmen Ädebiyeti Baylanısı,** Almatı, 2010, s. 24; Zekeriya Karadavut, **Köroğlu'nun Ortaya Çıkışı,** Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, Bişkek, 2002, s.1.

[182] **Ḳazak Halık Ädebiyati-Ertegiler,** s. 298-299.

[183] Metin Arıkan, **Kazak Destanları I, Köroğlunun Kazak Anlatmaları,** TDK Yay, Ankara, 2007, s. 39.

[184] Eser Arap harfleriyle yayımlanmıştır. Doğru ismi "Hikâyât-ı Köruğlı Sultân" şeklinde olmalıdır kanaatindeyiz.

[185] Mälike Ğumarova, "Köruğlı Eposı", **Batırlar Jırı,** 4.Tom, Jazuvşı Bas, Almatı,1989, s.7; S.Säkenov, "Tüsinikteme", **Babalar Sözi,** 49.Tom, Foliant Bas, Astana, 2008, 372-373.

derlenen varyantlardır. Mäzķojayev, 1958 yılında M. Äẽzov tarafından "Edebiyat ve Sanat Enstitüsü"ne davet edilmiş ve ondan Köruğlı destanının tam metnini derlenmiştir. Bu metinleri Orazgül Nurmağambetove ile Mälike Ğumarova derleyerek yayıma hazırlamıştır.[186]

Anlatının masal adı altında kaydedilen metni temelde ikiye ayrılmıştır. Birinci kısım Köruğlı'nın doğumu, babasıyla ilgili kısımlar, *Ğiyrat* (Kırat)'la ilgili bölümler, babasıyla beraber yurtlarından kaçıp Jämbilbel'i mesken tutmaları, daha önce kaçırılmış olan babasının kız kardeşinin düşman elinden tekrar kaçırması ve sonra o düşmanı öldürmesi kısımlarından oluşmaktadır. Masalın birinci bölümünün destan şekliyle ilişkisinin görülmesi açısından biz burada destanın tam ve güzel bir varyantı olmasından dolayı R. Mäzhojayev varyantının bir özetini vermek istiyoruz. Mäzhojayev, destanı "Köruğlı-Raẽşanbek, Mezarda Doğan Köruğlı, Ğiyrat/Kırat Hakkında, Köruğlı'nın Rayhan Arap ile Savaşı ve Köruğlı'nın Kızılbaş Şağdat Han ile savaşı olmak üzere dört bölüme ayırarak anlatmaktadır. Son bölüm masal metninde yer almadığı için o bölümü özet kısmına dâhil edilmeyerek destanın özeti üç bölüm halinde verilecektir.

KÖRUĞLI

Köruğlı-Raẽşanbek: Köroğlu'nun babası, Türkmenlerin Tekejävmit (Teke-Yomıt) oymağından Raẽşanbek, dedesi de Tolıbay sınşı'dır. Bunlar Aķılhan zamanında yaşamışlar. Bu zamanda Kızılbaş Şağdat adlı zalim bir han vardır. Bir gün Şağdat etrafındakilere "benden daha güçlü kimse var mı?" diye sorar. O zaman onun bahadırlarından Mahrambek adlı bahadırı, Türkmenlerde halkı tarafından sevilen bir hanın olduğunu o hanı çok büyümeden almanın iyi olacağını söyleyince Şağdat da makul görerek sefere çıkmaya karar verir. Raẽşan, bir gün kırlarda gezerken Şağdat'ın askerleri gelir onu yakalar ve alıp hana götürürler. Han, o gece bir rüya görür.

[186] B.Äzibayeva, "Köruğlınıŋ Şağdatķa Barğanı", **Babalar Sözi,** 48.Tom, Foliant Bas, Astana,2008, s. 474-475. Ayrıca Köroğlu'nun Kazak varyantları ve diğer versiyonları için; Yıldırım, **a.g.m.,** s. 169-179; Zekeriya Karadavut, **a.g.e,** s. 21-23; Metin Ekici, **Türk Dünyasında Köroğlu,** Akçağ Yay, Ankara, 2004, s, 40-41; Metin Arıkan, **Köroğlunun Kazak Varyantları,** Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1999, s.1-49 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Rüyasını halkına anlatır fakat kimse bu rüyayı tabir edemez. Sonunda Mıstan, Türkmen yurdunda Raŭşanbek'in soyundan Köruğlı adlı Müslüman bir bahadırın çıkarak kendisini öldüreceğini, bundan dolayı Raŭşan'ı öldürmesi" gerektiğini söyler. Etrafındakiler ise, öldürmenin ayıp olduğunu onu köle olarak satmanın daha iyi olacağını, söylerler. Pazarda onu kendisi gibi bir Türkmen olan Gäjdembek satın alır. Gäjdembek'in eşinin adı Küläyim, kızının adı Aḳanay ve kulunun adı da Babalı'dır. Gäjdembek, Köruğlı ile kızını evlendirir. Raŭşan, bir gün pazara doğru giderken bir at başı iskeleti görür ve bu atın bir tulpar olduğunu söyler. İnsanlar hayret eder. Bunu Şağdat da işitir. O da Raŭşan'a kendisinin at, deve, boğa gibi hayvanlarının en iyisinin hangisi olduğunu sınattırır ve en sonunda da kendisini sınamasını ister. Raŭşan ona aslen, "hanın değil fırıncının oğlu" olduğunu söyleyince de kızıp onun gözünü oydurur. Bunun üzerine Gäjdembek'le Raŭşan eşlerini orada bırakarak orayı terk etmeye karar verirler. Raŭşan, Gäjdembek'e pazardan bakımsız doru bir at aldırır ve o atın tulpar olduğunu ona nasıl bakılması gerektiğini söyler. O da denileni yapar ve kırk gün sonunda at tam bir tulpar olur. Oradan ikisi Türkmen ülkesine kaçarlar. Peşlerine Şağdat'ın iki atlısı düşer. Onlardan kurtulurlar. Sonra Türkmen ülkesine gelirler. Fakat atı yavaşlatamazlar. Kendilerini ipe sararak yakalarlar fakat at denize düşerek ölür.[187]

Mezarda Doğan Köruğlı: Raŭşanbek ve Gäjdembek gittikten sonra geride kalan Aḳanay hamiledir. Bir gün rüyasında kırklar ona görünür ve "ölümünün yaklaştığını, mezar içerisinde doğuracağını, o çocuğun adının "Köruğlı" olacağını, Kızılbaşlar'dan intikam alacağını ve kendilerinden dua alıp düşmana karşı geleceğini" söylerler. Aḳanay vakti gelince ölür. Ölmeden önce rüyasını Küläyim'e anlatır. Aḳanay mezarda doğurur. Kırklar sırayla çocuğa bakarlar, ona Köruğlı adını koyarlar ve kırk gün sırayla her biri onun yanında bekler. Bir gün Babalı, atları otlatırken Tolıbay'dan kalan ve Gäjdembek'in eline düşen bir atın Aḳanay'ın mezarına gittiğini görür. Mezarın başına gelince bir çocuğun ayak izlerini görür. Sonra çocuğu beklemeye başlar. Çocuk onu görünce kaçar. Olayı gelip Küläyim' e anlatır. Küläyim'in

[187] Arıkan, **Kazak Destanları I, Köroğlu'nun Kazak Anlatmaları,**. s. 56-111.

rüyasına giren kırklar ona "mezarın ağzından başlayarak biraz uzaklara doğru meyve dökmesini, çocuk mezardan çıkınca onu yakalayabileceğini" söylerler. Onlar çocuğu bu şekilde de yakalayamayınca çocuğu kırklar yakalayıp onlara verir. Köroğlı büyür. Bir gün aşık oynadığı çocuklardan kendisinin yalnızlığıyla ilgili sözler işitir. Annesine kendilerinin kim ve akrabalarının nerede olduğunu sorar. Annesi de babasıyla ilgili durumu anlatır. Bunun üzerine Köroğlı durmaz. Babalı, Raṽşan'dan kalan silahları boz kısrağa yükler ve köroğlı Türkmen ülkesine doğru yola çıkar. Köroğlı gelse babası ölmüş, ölmeden de Gäjdembek'i Barşayım adlı bir kızla evlendirmiştir.[188]

Ğiyrat Hakkında, Köroğlı'nın Rayhan Arap ile Savaşı: Köroğlı on üç yaşındadır. Dayısı ava gidince bir gün Köroğlı da gök kaşka tulparına binerek dağa gider. Altında argımak atı olan birisi gelir. Köroğlı atı çok beğenir ve o gelen kişiye, atınızla kısrağımı çiftleştirseniz olur mu, der. Gelen kişi Rayhan Arap'tır ve dayısının eşi Barşayım'a âşıktır. Eğer yengesini gösterirse isteğini kabul edeceğini söyler. Yengesi gelince Rayhan Arap yengesini kaçırır. Köroğlı kısrağına binip peşinden gitse de Rayhan Arap'a yetişemez. Eve gelir ve dayısına, bir cahillik yapıp Rayhan Arap'a yengesini kaçırtıdığını ve mutlaka bir gün intikamını alacağını, söyler. Aradan zaman geçer ve kısrağı Ğiyrat'ı doğurur. Köroğlı ona itinayla bakar ve o bir zaman sonra tam bir tulpar olur. Bir gün kırklar ona yine görünüp kendilerini tanıtırlar. Köroğlı'ndan ne istediğini sorarlar. O da "uzun bir ömür, baht, hep düşmanlarından üstün olmayı ve Ğiyrat'nın şöhretinin kendinden sonrakilere de kalmasını", diler. Sonra Rayhan'ın ülkesine doğru sefere çıkar. Önüne çıkan deryayı at, atlayarak geçer ve orada rastladığı bir çobandan Rayhan ve yengesi hakkında bilgi alır. Sonra gelip yengesini bulur. Rayhan Arap'ın Ḳurbangül adlı sözlü bir kızı vardır. Yengesi, Köroğlı onu kaçırmaya geldiğinde, halkın yüzsüz diye kendisini ayıplamasından korkar ve kendi yerine Ḳurbangül'ü götürerek dayısıyla evlendirmesini ister. Köroğlı da onu alıp kaçırır. Rayhan Arap peşlerine düşse de Ğiyrat'a yetişemez ve arkasından Köroğlı'na kızı ve

[188] Arıkan, **a.g.e,** s. 111-151.

Ğiyrat'la ilgili nasihatlerde bulunur. Köruğlı Ḳurbangül'ü getirerek dayısıyla evlendirir. Kızının kaçmasında parmağı olduğunu öğrenen Rayhan Arap, Barşayım'ı zindana atar. Bir yolunu bularak Köruğlı gelip zindandan yengesini kurtarır. Rayan Arap, Köruğlı'nın üzerine sefere çıkar. Onlar Karşılaşır. Rayhan Arap onun gücünü görünce pişman olur, barışırlar. Sonra Köruğlı Rayhan Arap'a, Kızılbaş Şağdat adlı bir düşmanı olduğunu söyler. O da beraberce gidip onunla savaşalım der." [189]

Destanın özetini verildikten sonra şimdi de anlatının masal adı altında kayda geçen şekliyle destan şekli muhteva ve içerik açısından karşılaştırılacaktır.

a. Muhteva:

-Masalda Köruğlı'nın babasının adı Begäli iken destanda Raṽşanbek'tir. Masalda sınşı* olan babasıdır destanda ise dedesi Tolıbay sınşı olarak zikredilmektedir.

-Masalda Begäli, Han'a at seçmeye gider. O gidince hamile olan eşi ölür ve bir zaman sonra mezarda doğum yapar. Destanda ise Raṽşanbek ile kayınbabası Gäjdembek Kızılbaş Şağdat Han'ın yurdundan Türkmen ülkesine kaçtıktan sonra geride bıraktığı hamile eşi Aḳanay ölür. Ölmeden önce kırklar gelerek ona öldükten sonra doğum yapacağını ve çok kahraman bir oğlu olacağını söylerler.

-Masalda, "Eşinin mezarına bir çocuk girip çıkıyor", şeklindeki sözü duyan Begäli, handan akıl istemeye gider. Han da ona eyer yaptırıp üzerine tutkal sürmesini ve yine bebek ve aşık gibi şeyleri de yanına alarak gidip mezarın yanına koymasını, erkek ise eyere bineceğini ve yapışacağını, o zaman onu yakalayabilceğini söyler. Destanda Aḳanay rüyasını annesi Küläyim'e anlatmıştır. Atların bakıcısı Babalı bir gün Aḳanay'ın mezarında çocuk izleri görür, Küläyim'in aklına o zaman rüya gelir. Küläyim'in rüyasına

---

[189] Arıkan, **a.g.e,** s. 151-219.

*sınşı: Münekkit, kâhin, eleştirmen. Bir nesnenin olumlu veya olumsuz olduğu konusunda fikir sahibi, bilge, üstad. Detaylı bilgi bk. Nezir Temür, **Kırgız Türklerinde Sınçılık Geleneği**, GÜ SBE, Ankara, 2002, (YYT)

giren kırklar, mezarın etrafına meyve koyarak çocuğu yakalayabileceklerini söylerler. Sonunda çocuğu yine kırklar yakalayarak Babalı ve Küläyim'e teslim ederler.

-Masalda Begäli yine bir gün Han'a at aramaya gider. Ğiyrat[190] denilen bir atı bulup gelir. Fakat han bu atı beğenmeyip "sınşının gözü kör olmuş", der ve Begäli'nin gözünü oydurur. Destanda Köruğlı'nın babasının gözünün oyulma hadisesi daha o doğmadan önce olmuştur. Kızılbaş Şağdat Han, Raŭşanbek'in sınşı olduğunu duyunca ona at, boğa, deve gibi hayvanları sınattırır. En sonunda da kendisini sınattırır. Kendisinin Han soyundan değil de "bir fırıncının oğlu olduğu"nu Raŭşanbek'ten duyuca hiddetlenir ve onun gözünü oydurur. Masalda hanın elinden Ğiyrat'ı da alarak baba oğul beraber kaçarlar ve Jämbilbel'i mesken tutarlarken destanda gözü oyulan Raŭşanbek ve onu pazardan köle olarak alıp kızını veren Gäjdembek eşlerini bırakarak beraber Türkmen yurduna kaçarlar.

-Masalda baba oğul kaçarken peşlerine üç atlı takılır. Köruğlı'nın atları tarif etmesi ve babasının verdiği taktikler neticesinde üç at da onlara yetişemez. Destanda da buna benzer epizot vardır. Şağdat, Raŭşanbek'e yılkılarının içinden tulpar olanları seçmesini ister. O da şağır ve sur olmak üzere iki tane at seçer. Daha sonra Gäjdembek ile Raŭşanbek Şağdat'ın ülkesinden kaçarken bu atlara binmiş kişiler peşlerine takılır. Bu atlar yaklaşınca Raŭşanbek'in Gäjdambek'e verdiği taktikler sayesinde kurtulurlar. Bu taktikler benzerlik gösterir: Masalda üçüncü at olan kara atın yaklaştığını babasına söyleyen Köruğlı'na babası, atı direk güneşin altına doğru sürmesini, çünkü kara atın gözünde şaşılık olduğunu ve güneş gözüne vurunca peşlerinden gelemeyeceğini söyler. Destanda da Gäjdembek Raŭşanbek'e, rengi kara, ayağı ala, gözü çakır bir at yetişti der. O zaman Raŭşanbek atını güneşe doğru sürmesini söyler. Böylece ondan da kurtulurlar. Bu epizota bakıldığında destanda Raŭşanbek atları kendisi seçmiş olduğu için tanır. Masalda ise bu atları onun seçip seçmediğiyle ilgili

[190] Köroğlu ve atının doğumuyla ilgili olarak bk; İsa Özkan, "Köroğlu Destanı'nda Kahramanın ve Atının Doğumuyla İlgili Motiflerin Tahlili", **Türk Dili,** S. 549, s. 223-233.

bilgi olmamakla beraber, kendisinin hanın sınşısı olmasından ve peşindekilerin de hanın adamları olduğundan dolayı o atları bilme ihtimali olduğun düşünebilir.

-Masalda, babasıyla beraber Jämbilbel'e yerleşen Köruğlı, babasından, Besbatır adlı bir kişinin babasının kız kardeşini (halasını) kaçırdığını öğrenerek sefere çıkar. Besbatır'ın yurduna ulaşır, halasını bulur, fakat halası, kendi yerine Besbatır'ın Aḳ Dinäs adlı kızını kaçırmasını söyler. Köruğlı, halasının yardımıyla kızı kaçırır. Bu kısım destanda da vardır. Rayhan Arap'a rastlayan Köruğlı onun atını çok beğenir ve ondan atını kendi kısrağıyla çiftleştirmesini ister. Rayhan Arap da yengesi Barşayım'la görüştürürse bu isteğini yerine getireceğini söyler. Barşayım, Rayhan Arap'a şarap verirken Rayhan Arap onun kulundan tutarak atına bindirir ve kaçırır. Aradan zaman geçince Ğiyrat doğar ve tulpar olur. Köruğlı Rayhan Arap'ın yurduna gelir ve yengesini bulur. Yengesi kendi yerine Rayhan Arap'ın kızı Ḳurbangül'ü kaçırmasını ve dayısıyla evlendirmesini söyler. O da öyle yapar. Bu kısım Köroğlu destanının Uygur versiyonu olan "Emir Gör Oğli" destanında da vardır. Burada Göroğlu dayısı Ahmet Han'a verdiği söz üzerine Ezim Köz Ayim'i kurtarmak için Şahtar şehrine gelir. Ancak Ezim Köz Ayim aradan üç yıl geçtiğini artık Ahmet Han'ın kendisini kabul etmeyeceğini söyleyerek Göroğlu ile gitmeyi istemez. Bunun üzerine Göroğlu Daniyat'ın yedi yaşındaki kızını kaçırır.[191]

Hem masalda hem de destanda karşılaşılan bir ortaklıkta masalda Besbatır, destanda da Rayhan Arap'ın atının sudan atlayamamasıdır. O zaman Besbatır durur ve Köruğlı'na "benim kara atım tohumunu Ğiyrat'ın anasına vermişti, sen başkasına verme", der. Destanda da Amuderya'dan atlasa da Ğiyrat'a yetişemez. Bunun üzerine Rayhan Arap Köruğlı'na Ḳurbangül ve Ğiyrat'la ilgili öğütler verir. Masalda Ğiyrat'ın geçmişiyle ilgili başlangıçta bilgi verilmezken destanda bu kısım ayrıntılı olarak anlatılır. Yani kahramanların isimleri değişmekle beraber özellikle masalın bu kısmıyla

[191] Alimcan İnayet, "Uygur Sahasındaki 'Emir Gör Oğli' Destanının Olay Örgüsü ve Bazı Motifler Üzerine", **Milli Folklor,** S. 61, s. 34.

destanın büyük ölçüde benzediği söylenilebilir. Ana olay masalda da muhafaza edilmiştir. Elbette masalda olaylar destana göre daha kısa ve özet şekilde anlatılmıştır.

-Masalda, kaçırarak Jämbilbel'e getirdiği Besbatır'ın kızı Aḳ Dinäs ile Köruğlu kendisi evlenirken destanda Rayhan Arap'ın kızı Ḳurbangül ile yengesinin söylediği gibi dayısını evlendirir. Ayrıca destanda Köruğlı'nın evliliğiyle ilgili bizim özet kısmına almadığımız dördüncü bölümün sonunda onun Ağajünis, Gülnar ve Mısḳal gibi peri kızlarıyla evlendiği bilgisi yer almaktadır.[192]

Masal adı altında kaydedilmiş olan metinde Köruğlı dışındaki kahramanlar ile destanda yer alan kahramanların isimleri farklıdır. Burada Köruğlı'nın babasının ismi olan Begäli ismine Köruğlı'nın hiçbir Kazak varyantında rastlanılmamaktadır. Sadece destanın bu varyantta geçen Babalı ismiyle masaldaki Begäli arasında bir benzerlik düşünülebilir mi sorusunu akla getirmektedir. Köruğlı'nın masal şeklinde mezardaki çocuğu babası Begäli, destan şeklinde ise dedesinin kulu olan Babalı yakalamaya çalışır. Ayrıca Türkmen versiyonunda Göroglı'nın babasının adı, Adı Beg'dir. Adı Beg ile Begäli arasında bir benzerlik kurulabilir mi sorusu da akla gelmektedir. Görüldüğü üzre masal olarak kayda geçmiş olan anlatıda temel olay örgüsü saklanmakla beraber kahramanların isimleri değişmiştir.

Yukarıda masal adı altında kaydedilmiş olan metnin iki kısımdan oluştuğu ve ikinci kısmını Köruğlı'nın atı Ğiyrat'ın düşmanlar tarafından kaçırılmasının oluşturduğundan bahsedilmişti. Köruğlı'nın Türkmen, Özbek, Azerbaycan ve Anadolu versiyonlarında sıkça rastlanmakla beraber Kazak varyantları arasında atın düşmanlar tarafından kaçırılması epizodunun yer aldığı tek varyant 1941 yılında yayımlanmış olan Ämireş Jumağazin varyantıdır. Başka varyantlarda da Köruğlı'nın Ğiyrat'tan ayrılma epizoduna rastlamaktayız. Fakat burada Köruğlı, atının "Gaip Erenler" tarafından alındığını bilir ve zaten at, bir müddet sonra kendisine iade edilir.[193] Bu

[192] Arıkan, **a.g.e,** s. 263.
[193] Säkenov, **a.g.m,** s. 372- 386.

epizodun sadece Ä. Jumağazin varyantında yer almasından dolayı burada bu varyantın özetini vermek istiyoruz:

Köruğlı/ Bozay Tuṽralı:

Türkmen halkının koruyucusu Bozay'ın altmış yaşında anası, yetmiş iki yaşında babası ve yedi yaşında bir oğlu vardır. Közey adlı bir Arap padişahı vardır. Onun yedi yaşındaki kızıyla Bozay yedi yaşındaki oğlunu nişanlar. Bozay gittiğinde anası, babası, eşi ve oğlu hastalıktan ölür. Türkmenler de bunların salgın hastalıktan öldüğünü düşünerek ölüleri görür ve o yurttan ayrılırlar. Bozay dönünce onların mezarlarını bulur. Mezarlara bakarken hamile olan karısının göğüslerini emmekte olan çocuğu görür. Çocuğu ne kadar çekse de anasından ayıramaz. Eşini de çocukla beraber mezardan çıkarır. Eşine bakar ve yanında ateş yakar. Bu, yeniden nasıl canlanır diye uğraşırken üç gün sonra kadının canı tekrardan bedenine girer ve kadın iyi olur. Bozay, çocuğun adını mezardan çıkan "Köruğlı" koyar ve onun için toy yapar. Sonra eşinin içinde kalmış olan salgın hastalık mikrobundan eşi de kendisi de hastalanır ve ölür.

Türkmenler toplanıp ölmüş olan Bozay'ın mallarını yağmalar ve çocuğu da ölmesi için orada bırakırlar. Onların bıraktığı o yurda Bayır adlı bir topluluk gelir. Hanın tezek toplayıcısı olan bir kadın, o çocuğu bulur ve evine götürür. Çocuğun ağlama sesini han duyar ve eşini oraya gönderir. Köle kadın çocuğun kendi çocuğu olduğunu söyler ve onun adını "Tabıldı" koyar. Çocuk büyür. Annesi diğer çocuklarla oynaması için ona aşık verir. Köruğlı, çobanla aşık oynar ve ona utulur. Sonra o, çobanı yere yıkar ve o zaman çobandan kendisinin Bozay'ın oğlu olduğunu öğrenir. Çoban Bozay'ın yılkıcısıdır. Çoban ona, Kenjebay isimli bir akrabasının olduğunu ve ayrıca kendisinin de Közey Hanın kızı ile sözlü olduğunu öğrenir. Akrabalarını aramak için yola çıkar ve Kenjebay'ı bulur. Onun atlarından bir at seçmek ister. Yanına arık bir tay gelir. Buna mı kaldım diyerek elindeki sopayla taya vurur. Tay o zaman konuşmaya başlayarak kendisinin asil bir at olduğunu söyler ve o anda asil bir tulpar şekline döner. Köruğlı, Közey'in yurduna gelir. Közey önce yetim bir çocuğa kızını vermek istemese de sonunda kızını ona

verir. Köruğlı avlanırken bir Arap padişahına rastlar. Padişah, hasta olduğunu, baksıların, dermanın Köruğlı'nın eşi Aḳmeden'in yüzünü bir defa koklamakta olduğunu, söylediklerini anlatır. Köruğlı kabul eder ve eşine bunu söyler. Eşi, o kişinin düşman olduğunu söylese de Köruğlı dinlemez. Arap, Akmeden'i gök ala atına bindirerek gök bulutların üzerinden aşar. Atı ona beklemesini karnında Arap'ın atından yavrusunun olduğunu söyler. At yavruladıktan sonra onu büyütür, o yavru Ğiyrat/Kırat'tır. Ğiyrat büyüdükten sonra giderek Arap'ın yurdundan eşi Aḳmeden ile Arap'ın kız kardeşi Külayim'i de kaçırır. Arap onun peşinden gelir. Köruğlı onu yener ve evine gelir. Arap padişahı peşlerinden gelse de Köruğlı onları kovar. Köruğlı Külayim'i de kendisine eş yapar.

Arap padişahı kendi ülkesine dönünce Ğiyrat'ı getireni altına boğacağını söyler. Kempir gelip, "Beni oraya götürürsen o atı alıp getiririm", der. Kempir'i Köruğlı'nın bulunduğu yere getirirler. O da Köruğlı'nın avlanmaya gittiği yol üzerine gelir ve gizlenir. Eşi, Köruğlı'na, "Bugün bir bela ile karşılaşacaksın, onu öldür", der. Köruğlı avlanırken Kempir'e rastlar. Kempir ağlayarak ona, dokuz oğlunu Arap padişahının öldürdüğünü, anası olmayana ana, hizmetçisi olmayana hizmetçi olmaya geldiğini söyler. Köruğlı onu atına bindirerek alıp evine getirir. Akmeden, Köruğlı'na neden sözünü dinlemediğini söyleyince Köruğlı onu azarlar. Kempir yemek yapmaya başlar. Kempir güzel yemek yaptığını söyleyerek bir çok acı, bir de çok tatlı içki hazırlar. Önce tatlı olan içkiyi onlara verir. Eşi, Köruğlına içkiden içmemesini söylese de o dinlemez. Kempir, Köruğlı'na ayrıca, gelinlerden kötülük gördüğünü söyler. Köruğlı da önce gelinler içsin, der. Önce gelinler ve sonra da Köruğlı içer. Hepsi dolu dolu içer ve sarhoş olurlar. Ğiyrat'a da içkiye batırılmış yem verir ve o da kendinden geçer. Kempir, Köruğlı'nın elbise ve silahlarını alarak Ğiyrat'a biner ve Arap padişahının ülkesine gelir.

Köruğlı ve eşleri kendilerine geldiklerinde olayı anlarlar. Köruğlı, atının peşine düşer fakat karşısına çıkan büyük deryadan geçemez. Balıkçıların denizden çıkaramadıkları kocaman balığı denizden çıkarması üzerine balıkçılar da yardımlarına karşılık olarak onu gemiyle deryanın diğer tarafına

geçirirler. Köruğlı, yaya olarak Arap padişahının yurduna ulaşır. Üstü başı perişan olduğu için onu biçare sanırlar ve herkes onu misafirliğe çağırır. Onu, beylerbeyi de misafirliğe çağırır. Beylerbeyi ona hangi memleketlere gittiğini, Köruğlı'nı tanıyıp tanımadığını sorar. Köruğlı'nın atını getirdiklerini fakat atın yem yemediğini söyler. Köruğlı'ndan ata yem yedirip yediremeyeceğini sorar. O da, Köruğlı'nın elbiseleri olsa yedirebileceğini söyler. Onlar da elbiseleri ona verirler. Elbiseleri giyerek Ğiyrat'ın yanına gelir, at onu tanır. Atı iyice yemler ve gücünü toplamasını sağlar. Sonra oradakilere "Köruğlı'nın bir oyunu vardı, onu size göstereyim, onun silahlarını getirin" der. Bu padişahın kulağına da gider. Oyunu görmeye o da gelir. Köruğlı, Ğiyrat'ı zıplatarak Araplar'ı öldürmeye başlar. Sonunda Arap padişahını güreşte yıkar ve hepsini öldürdükten sonra yurduna döner.

Meden, ana babamı çağırıp konuk edelim, der. Öyle yaparlar ve sonra onlardan izin isteyerek Türkmen yurdu Jämbilbel'e gelirler. Köruğlı, kendisine yardımcı olan hizmetçiyi de babasının yılkıcısını da bulur. Yılkıcıyı oraya han yapar ve yılkıcıdan hizmetçi kadına sanki kendi anasıymış gibi saygı göstermesini ister. Kenjebay'ı ve oranın hanını da çağırarak büyük toy yaparlar. Köruğlı çocuğu olmadığı için Äv̆ezhan adlı bir çocuğu ve sonraları on bir çocuğu daha evlatlık olarak alır, fakat hiçbirisi kendi çocukları gibi olmaz. Yeni doğmuş bir çocuğu evlatlık alırlar fakat o da büyüyüp onların öz çocukları olmadığını öğrenince geçip gider. Onlar çocuksuz olarak yaşarlar."[194]

Özeti verilen varyanttaki olaylar Köruğlı'nın atının Kempir tarafından kaçırılma hikâyesi, masal adı altında kayda geçmiş metnin ikinci kısmıyla örtüşmektedir.

-Masalda Kalmuk Hanı Şıntemir, destanda ise Arap padişahı, Köruğlı'nın atını getirene yüklü miktarda altın vereceğini söyler.

-Her ikisinde de kendisini Köruğlı'nın yurduna ulaştırmaları durumunda onun atını getirmeye Mıstan talip olur.

[194] "Köruğlı/ Bozay Tuv̆ralı", **Babalar Sözi,** 49. Tom, s.197-223

-Her ikisinde de Kempir, Köruğlı, eş (ler)i ve atına ,çki vererek sarhoş eder ve Köruğlı'nın eşyalarıyla beraber atını alıp götürür.

-Masalda Köruğlı'nın eşinin adı Aḳ Dinäs'dir. Destanda ise masaldakinden farklı olarak Köruğlı'nın iki eşi vardır. Birisi Mende/ Aḳmende diğeri de Külayim'dir.

-Her iki metinde de Köruğlı, atının tutulduğu yurda biçare bir kişi şeklinde gelir. O'na yem yemeyen ata yem yedirip yediremeyeceğini sorarlar. O da oradakilere Köruğlı'nın elbiseleri ve silahları olursa bu işi yapabileceğini söyler. Elbiseleri giyinip silahları kuşandıktan sonra oradakileri yener ve yurduna döner.

-Masalın bu kısmıyla destan metni karşılaştırıldığında kahramanların isimlerinin farklı olmakla beraber olay örgüsünün benzer olduğu görülmektedir. Masal metninde Köruğlı'nın atını aramaya gittiğinde evdeki kırk arkadaşı onun eşine, Köruğlı'nın dönmeyeceğini artık kendileriyle evlenmesini, söyler. Bu olay örgüsü destanın bu nüshasında bulunmaz.

-Destanın bu nüshasında diğer destan nüshalarından ve masal nüshalarından farklı olarak Arap, Köruğlı'nın eşini kaçırır. Köruğlı da Arap'ın elinden kendi eşiyle beraber Arap'ın kız kardeşi Külayim'i de kaçırır ve onunla da evlenir.

b. Şekil:

Masal adı altında kayda geçirilmiş olan metin, iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım tamamen nesir, ikinci kısım ise nazım nesir karışık bir şekildedir. Mensur kısımların ağırlıkta ve metnin kısa olmasından dolayı bu metnin masal sınıfına dâhil edildiğini düşünüyoruz. Bizim kanaatimizce bu metni masaldan ziyade destanın farklı bir nüshası olarak düşünmek daha doğrudur. Çünkü anlatıcı derleyen kişiye metni kısaltarak anlatmış izlenimini vermektedir. Ayrıca anlatının nazım nesir karışık olması da bu ihtimali göz önünde bulundurmamız gerektiğinin bir başka sebebidir. Çünkü anlatıda manzum kısımların olması, anlatının eski şeklinin destan olduğu ve anlatıcı

faktörüne bağlı olarak anlatıcının bunu nazım nesir karışık olarak ve özet şeklinde anlatma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

4.1.4. NÄRİK BATIR

Çalışmamıza konu olan "Närik Batır" adlı metin ilk olarak A. Alektorov tarafından 1896 yılında "Dala Ṽalayatının Gazeti"nin otuz üçüncü sayısında yayımlanmıştır. Bu metin daha sonra Y. Subhanberlina tarafından incelenerek 1989 yılında "Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyati-Ertegiler" adlı eserin dördüncü cildinde tekrar yayımlanmıştır.[195]

Masal adı altında kaydedilmiş olan bu anlatının aynı adla ve anlatının devamı diyebileceğimiz, "Närik'in Oğlu Şora", "Şora", "Şora Batır", "Er Şora" gibi adlarla kayda geçmiş destan şekilleri de vardır. Metinlerin aynı anlatının farklı türdeki icraları olduğunu düşündüğümüz için burada masal şeklinin yanında anlatıyla ilişkili olan "Närik" ve "Şora" destanları hakkında da bilgi vermek istiyoruz. "Närik" ve "Şora" destanları Türk halkları içerisinde yaygın olarak anlatılmakta olan destanlardandır. Destanın Nogay, Tatar, Karakalpak, Kazak ve Kırgız versiyonları vardır. Özellikle Şora Batır destanı Kazak Türkleri arasında çok yaygındır. 1930'lu yıllara kadar bu destanı bilmeyen çok az Kazak vardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1947-1953 yılları arasında kahramanlık destanlarından bazıları sosyalist bakış açısıyla "feodal ideolojinin kalıntısı" şeklinde görülerek bunların okutulmasına, yayımlanmasına ve incelenmesine Sovyetler Birliği rejimi tarafından yasak getirilmiştir. 1950'li yılların sonuna doğru bu destanların bazısına getirilen yasak kalkmasına rağmen "Oraḳ-Mamay", "Ḳarasay, Ḳazi", "Edige", "Eŋsegey Boylı Er Esim" gibi destanlarla beraber "Şora Batır" da yasaklı olmaya devam etmiştir.[196] Şora Batır destanının ilk nüshalarından birisi 1884 yılında Kazan şehrinde "Ḳiyssa-i Näriktin Uğlı Şora Batır" adıyla yayımlanmıştır. 1922 yılında Ä. Diṽayev Taşkent'te destanın iki varyantını

---

[195] **Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4.Tom., s. 300.

[196] Bolat Ḳorğanbekov, "Şora Batır Jırı Tuṽralı", **Babalar Sözi,** 45. Tom, Foliant Bas., Astana, 2007, s. 423; S. Säkenov, "Närik, Şora Jırları", **Babalar Sözi,** 51.Tom, Foliant Baspası, Astana, 2008, s. 405.

daha yayımlamıştır. S. Seyfullin ve S. Muḳanov gibi halkın mirasını korumaya çalışan kişiler de 1932 ve 1939 yıllarında bu metinleri tekrar yayımlamışlardır. Uzun bir aradan sonra 1995 yılında Ä. Ospanulı destanın, "Molda Musa" varyantını yayımlamıştır. 1998 yılında B.Ḳorğanbekov, "Şora Batır Destanı ve Onun Ulusal Varyantları" adlı bir doktora çalışması hazırlamıştır. Çalışma 2002 yılında kitaplaştırılmıştır.[197] Destanın Kazak Türkleri arasındaki temel varyantları 2007 yılında "Babalar Sözi" adlı serinin kırk beşinci cildinde yayımlanmış ve eserde Şora Batır'la ilgili geniş bilgi de verilmiştir.[198]

Bizim çalışmamıza temel olan "Narik" ve "Şora" destanları ise Murın Jırav tarafından anlatılan destanlardır. Bu destanlar, Murın Jırav'ın anlattığı "Kırım'ın Kırk Batırı" jırları arasında, "Karadön Batır jäne Onıŋ Urpaḳtarı" kısmında yer alır. "Närik" ve "Şora", 1989'da Almatı da çıkan "Batırlar Jırı" adlı serinin beşinci cildinde yayımlanmıştır. Aynı metinler daha sonra 2007 yılında çıkan, "Batırlar Jırı" adlı serinin dördüncü cildinde[199] ve "Babalar Sözi" adlı serinin ellibirinci cildinde tekrar yayımlanmıştır. Anlatının masal metniyle destan metni arasındaki ilişkinin görebilebilmesi bakımından "Närik Batır" destanının özetini vermek istiyoruz.

Närik Batır Destanı

"Seksen yaşındaki Närik, Kazan şehrinin hanıdır ve onun seksen beyi vardır. Bir gün onlardan kırkını çağırarak, "bir kadın almayı düşünüyorum, sizler ne dersiniz", diye sorar. O vakit Närik'in yaşları on beş ile yirmi beş arasında olan beş tane eşi vardır. Hanın beylerinin içerisinden en büyüğü olan Älibiy, "Siz yaşlandınız genç biriyle evlenip de ne yapacaksınız", der. Närik, kendi yurdundan kız almak ister, bunun için aramaya çıkar fakat kendisine gösterilen yirmi kızdan hiçbirini istemeyerek tekrar döner. Yurduna dönerken ormanda adamlarıyla beraber konaklar. Adamları uyurken kendisi de atını otlatmaya çıkar. Orada bir çobana rastlar. Durumunu anlatınca çoban ona, Asılnur adında Nogaylı bir ihtiyarın Mendi adlı çok güzel bir kızı

[197] Säkenov, "Närik, Şora Jırları", **a.g.m,** , s. 405-406
[198] Varyantları için bkz. **Babalar Sözi,** 45. Tom, s. 9-420.
[199] "Närik, Şora", **Batırlar Jırı,** 4.Tom, (Red. E. Düysenbayulı), Jazuvşı Baspası, Almatı, 2007, s.185-264.

olduğunu söyler. Närik, Asılnur'un evine gelir. Babası kızını vermeye razı olmaz. Närik, Mendi'ye beş tane eşinin olduğunu fakat çocuğunun olmadığını söyler. Mendi de, eğer iki katı başlık parası verirse onunla evleneceğini söyler. Närik ona, ailesiyle birlikte kendi yurduna gelmesini, orada beğendiği birisiyle babasını evlendirmesini söyler. Mendi kabul eder ve Nogaylı genç bir kızla babasını evlendirir. Sonra da Närik Mendi'yle evlenir.

Bir müddet sonra beyleri, Mendi güzel, Närik yaşlı diyerek hasetlenmeye başlar. Kendi aralarında, "Närik'i hile ile Kalmuklar'ın inşa ettikleri şehre gönderelim, Kalmuklar bunun Närik olduğunu anlayınca yaşatmazlar", diye istişare ederler. Närik, kırk beyinin yazdığı mektupla Kalmuk yurduna gidecek olur. Yola çıkmaya hazırlanırken Mendi gelip Närik'e, "Eğer şimdi gidersen geri dönemezsin. Gideceksen bile kendi elinle beni birine nikâhlayıp öyle git. Çünkü senin Nogaylıdan başka düşmanın yok. Bana rahat vermiyorlar. Bana göz dikmişler. Her yanım cimcikten mosmor oldu", der. Närik bakar ki gerçekten de Mendi'nin tüm vücudu morluklarla kaplıdır. El ayak çekilince Närik, kulu Telşora'yı Alibey'i çağırmaya gönderir. Alibey gelince, tüm bunlar senin başının altından çıktı, diyerek onun başını vurur. Daha sonra Närik, Telşora'yı da yanlarına alarak Mendi'yle beraber otağını develere yükleyip diğer beş eşini orada bırakarak Nogaylı yurdundan ayrılır.

O vakitlerde Närik'e düşman olan Kalmuklar'ın Ögizhan adlı bir hanları vardır. Närik onun şehrini yedi defa kuşatmış fakat alamamıştır. Närik, Kazan'dan kaçınca Ögizhan'ın yurdunun yakınına gelir. Ne yapması gerektiğiyle ilgili eşine danışır. Eşi de Ögizhan'a varıp Nogay yurdundan gelen bir kaçak olduğunu ve kendisine ormanın içinde geniş bir yer vermesini, söyler. Närik, Ögizhan beni hiç görmedi sadece ismimi duydu, diye düşünür. Ögizhan'ın huzuruna gelerek Mendi'nin söylediklerini söyler. O da gidip ormana yerleşin, der. Närik gelir ve ormana otağını diker.

Kalmuklar'ın çobanları dikilen otağı görüp gelip bakarlar; Närik'i, Telşora'yı ve Mendi'yi görürler. Ögizhan'a gelip dünkü Nogaylı ihtiyarın çok güzel bir karısı var. O, sana layık bir kadın, derler. Ögizhan bunun üzerine Närik'i çağırtarak dokuz aylık mesafede bir düşmanı olduğunu, yanına altı bin

asker alarak onun üzerine sefere gitmesini söyler. Närik, gitmeden önce eve gelir ve Mendi ile vedalaşıp yola çıkar. Närik yola çıkar çıkmaz iki haberci Mendi'ye gelerek Ögizhan'ın onu çağırdığını söyler. O, gitmek istemeyince de zorla götürüp Hanın huzuruna çıkarırlar. Ona eğer Ögizhan'ın karısı olursa refah içinde bir hayat süreceğini, söylerler. Mendi de onlara, Ögizhan'la evlenmektense ölmenin daha iyi olduğunu, söyler.

O esnada Närik, askerleri salıverip geri döner ve Ögizhan, Mendi'ye ne söyleyecekmiş diye evin dışından dinlemeye gelir. Eşinin sözleri biter bitmez kılıcını çekip içeri girer ve Ögizhan'la yanındaki on kişinin başlarını keser. Mendi de dışarı koşar, beraber ata binip kaçarlar. Gelip Telşora'yı da yanlarına alıp, otağlarını toplayıp yola çıkarlar. O zaman Mendi hamiledir. Yolda önde tehlike var mı, diye Närik önden gider ve Telşora'ya arkada yengesiyle beraber gelmesini söyler. Yolda giderken Mendi, deveden iner ve Närik'in sarı kızıl küheylan atına yaslanır o anda küheylanın dizleri bükülür. O yere bu olaydan sonra "Aygırbügildi" adı verirler. Mendi bir müddet sonra bir oğlan doğurur. İsmini Şora koyarlar. Ellerini yıkamak için Mendi su arar fakat bulamaz. Sonra Şora'nın iki ökçesiyle teptiği yerden iki pınarın çıktığını görürler. O yere o zamana kadar "*Şöltaỹ* (Çöldağ)" denmekteyken o vakitten sonra "*Egizbulaḳ* (İkizpınar)" denir.

Biraz ilerleyince Närik'in atını görürler. Mendi, Telşora'ya, önden gidip Närik'ten müjde iste, müjde olarak da seni azat etmesini iste, der. O da gider ve Närik'e oğlu olduğunu haberini verir. Daha sonra hep beraber giderek iki gölün arasında olan Närik'in eski yurduna yerleşirler. Aradan zaman geçer Şora üç yaşına gelir. Närik'in koyunları vardır. Şora bir gün koyunların peşinden gider ve bir kalabalık görür. Şora merak ederek o kalabalığa yaklaşır ve orada biriyle karşılaşır. O kişi kendisinin Nogay yurdundan Ḳulınşaḳ olduğunu söyler. Şora da kendisinin Närik'in oğlu Şora olduğunu söyler. Ḳulınşaḳ ona ganimetten pay vermek ister. Şora kabul etmez. Eğer ganimet verecekse bindiği ker* küheylan atı vermesini söyler. Ḳulınşak o atın doru tay adlı bir kardeşi olduğunu eğer duruyorsa onu verebileceğini söyler.

* ker: Koyu doru renk.

Ḳulınşaḳ evine dönünce doru tayın yetişkin bir aygır olduğunu görür ve bir uşakla onu Şora'ya gönderir. Närik de uşak aracılığıyla Ḳulınşaḳ'a altın işlemeli bir kürk gönderir ve Şora'yla ikisinin ahiretlik dost olduklarını söyler. Şora altı yaşında geldiğinde Närik'in Şora adlı bir oğlunun olduğu Nogay yurduna da ulaşır. Şora altı yaşında olmasına rağmen hâlâ keçi gütmektedir. Bu haline Telşora, sen böyle keçi güdeceğine babanı Kazan şehrinden çıkaran Nogaylıları düşünsene, der. Bundan sonra Şora eve gelir, babasının zırhını giyer kılıçlarını kuşanır ve Kazan'a doğru yola çıkar.

Ogizhan'ın Mendihan adlı bir oğlu vardır. O, Şora'yı öldürüp babasının intikamını almak istemektedir. Şora'nın yolunun üzerinde beklemeye başlar. Şora gelirken onun karşısına çıkar fakat karşılıklı ok atışmanın sonunda Şora'nın okuyla can verir. Şora, Kalmuklar'ın Kazan'ı kuşattığını ve Ädilşehan'ın kızı, "Hanjan"ı almak istediklerini duyar. O zaman Ädilşehan Nogaylı kırk yiğide haber gönderir. Düşmanı kovalayana kızını vereceğini söyler. Şora nara atarak gelir. Onun heybetini uzaktan gören Kalmuklar kaçar. Bunun üzerine kırk yiğitte Kalmuklar'a saldırır ve onları yenerler. Şehre dönen kırk yiğidin her biri Han'a, "düşmanı kaçıranın kendisi" olduğunu söyler. Han olayın doğrusunu Hanjan'a sordurur. Han, düşmanı kaçıranın Şora olduğunu anlar. Han, Şora'ya kim olduğunu sorar. O da Närik'in oğlu Şora olduğunu söyler. Hanjan'da Şora'nın yanına gelerek kendisini almasını ve babasının tahtına oturmasını söyler. Şora, "babasının haberi olmadan evlenemeyeceğini" söyler. Bu arada kırk yiğit Şora'yı öldürerek Hanjan'ı almanın planlarını yapar fakat Şora'dan korkup kaçarlar. Şora, Hanjan'a babasının izin vermesi halinde onunla evleneceğini söyler.

Şora'nın Kazan'a gittiğini duyan Ḳulınşaḳ da Şora'nın peşinden gelmiştir. Yolda karşılaşırlar. Beraber Kalmuk Mendihan'ın yurduna gelir ve şehrini ele geçirirler. Sonra Şora yurduna geri döner."[200]

Destanın özetini verdikten sonra şimdi de anlatının masal ve destan şekillerini muhteva ve şekil açısından karşılaştırmak istiyoruz.

---

[200] Fikret Türkmen-Metin Arıkan, "Närik", **Kazak Destanları IV, Kırım'ın Kırk Batırı,** (Anlatan: Murın Jırav Sengirbayev), TDK Yay, Ankara, 2007, s. 608-667.

a. Muhteva:

-Anlatının hem masal hem de destan metnine bakıldığında her iki metinin de ana kahramanlarının aynı olduğu görürülür.

-Destanda da masalda da Närik yaşlı bir kişidir. Masalda Närik'in yanındaki kişinin adı Ḳul Şora, destanda ise yanına kul olarak aldığı kişi Telşora olarak geçer.

- Närik'in aldığı eşinin adı masalda Mendisuluỽ, destanda Mendi ya da Akmendi olarak geçmektedir. Burada özellikle masaldaki ismin sonuna gelen güzel anlamındaki suluỽ sıfatının, Mendi'nin güzelliğine daima vurgu yapmak için her zaman isimle beraber kullanıldığı kanaatindeyiz. Bu açıdan kahramanların isimleri de aynıdır.

-Masalda da destanda da Närik'in oğlunun ismi Şora'dır. Masalda kul olan Şora ile karışmasın diye genel olarak Batır Şora şeklinde kullanılır.

-Destanda Närik Nogaylıdır ve Kazan şehrinin hanıdır. Masalda ise hanlığı falan yoktur. Masalda Närik, evlenmek istediği zaman doksan, destanda ise seksen yaşındadır.

-Hem masalda hem de destanda kahramanın evlenmesinin amacı çocuksuzluktur. Destanda Närik'in yaşları on beş ile yirmi beş arasında beş tane eşi vardır, fakat çocuğu yoktur. Masalda onun başka eşi olup olmadığından bahsedilmez.

-Masalda çok mal vererek bir fakirin Mendisuluỽ adlı on altı yaşındaki kızını alır. Destanda da Mendi'nin babası fakirdir ve eğer kendisine iki katı başlık parası verirse Närik'le evleneceğini söyler. Mendi destanda on sekiz yaşındadır.

-Masalda Ḳazagay Han, destanda ise Närik'in yanındaki kırk yiğidi, yaşlılığından dolayı Mendi'yi Närik'e yakıştıramazlar ve Närik'ten kurtularak Mendi'yi almak isterler.

-Masalda Ḳazaḳay Närik'e, çok hasta olduğunu ve hastalığının dermanının sadece ejderhanın sütünde olduğunu söyleyerek onu imkansız bir göreve, "barsa kelmeze/ giden gelmeze", göndererek Närik'ten kurtulup Mendi'yi almak ister. Destanda ise kırk yiğit onu Kalmuklar'a göndererek Kalmuklar'ın Närik'i öldürmesini sağlamaya çalışırılar. Destanda kahramanı

ölüme gönderme motifine bir başka yerde yine rastlamaktayız. Kalmuk Hanı Ögizhan da Mendi'nin güzelliğinin methini çobanlarından duyunca Närik'i, dokuz ay uzaklıktaki düşmanına göndererek öldürtmeyi ve ondan kurtularak Mendi'yi almayı düşünür.

-Masalda Mendisuluў Närik'e, hanın onu ölüme gönderdiğini ve o gittikten sonra kendisini almak istediğini söyleyince Närik, onu doğru mu söylüyor ya da kendisinin hana meyli mi var, diye sınamak ister. Çünkü kendisi doksan yaşında yaşlı bir ihtiyar, diğeri altın tahtın üzerinde bir handır. Destanda Ögizhan kendisini dokuz aylık mesafedeki düşmanının üzerine göndermek isteyince Närik askerleri gönderdikten sonra gelir ve dışardan Mendi'yi dinler. Her ikisinde de Mendi onları tersler. Destanda Närik, Ögizhan'ı öldürür. Masalda ise, "eğer hanı öldürürsem çok kan dökülür, halkın huzuru kaçar, halk bölünür" diyerek kendisi yurdu terk eder. Kırk yiğidin kendisini Kalmuklar'a gönderme hadisesinde de Mendi'nin "Nogaylıların bende gözü var", demesi üzerine yine gece vakti gizlice orayı terk ederler.

-Masalda kendi yurdunu, destanda ise Ögizhan'ın yurdunu terk ettiklerinde Mendi hamiledir. Masalda ve destanda kendisi tehlike var mı diye önde gider ve masalda Ķul Şora'ya, destanda Telşora'ya yengesine bakmasını söyler. Masalda eğer oğlan olursa gel müjde iste, kız olursa normal şekilde yolunuza devam edersiniz, der. Destanda böyle bir ifade yoktur. Destanda oğlan olunca onun adını Şora koyarlar. Masalda Närik, Ķul Şora'ya oğlanın adını ne koydunuz deyince o da, "Ķul Şora'nın kardeşinin adını Batır Şora koydum" der. Destanda, Mendi, Telşora'ya gidip müjde olarak Närik'e kendisini azat etmesini, söyle der. Destanda Telşora, Närik'e oğlu olduğunu söyler, fakat azatlıkla ilgili bir ifade geçmemektedir. Masalda kendisini azat edip etmeyeceğini anlamak için sınamak maksadıyla azat edilmesini ister. Närik onu azat eder fakat o geri gelir. Bu hadiselerden destanda bahsedilmemektedir.

-Masalda gidip bozkırda herhangi bir yere yerleşirler. Destanda Närik'in eski yurdu olan iki göl arasındaki bir yere yerleşirler. Destan'da Närik'in çok koyunu vardır. Şora, üç yaşındayken koyunların peşinden gider

ve orada Ḳulınşaḳ adlı biriyle karşılaşır. O kişi ona ganimetten hisse vermek isteyince o da ganimet değil de altındaki ker küheylan atı vermesini söyler. Ḳulınşaḳ ona bu atın, doru tay adlı kardeşinin olduğunu eğer duruyorsa onu verebileceğini söyler. Masalda koyunların peşinden koşuşturan Batır Şora bozkırda yanında eğerli kırk atı olan Kırım Batır isimli birisine rastlar. O kişi Batır Şora'nın Närik'in oğlu olduğunu duyunca ona bu kırk attan istediğini alabileceğini söyler. Batır Şora, Kırım Batır'a eğer vermek istiyorsa Kendi altındaki ker atı vermesini söyler. Kırım Batır da ona bu atın kardeşi var gel onu vereyim, der.

-Destanda Ḳulınşaḳ, atı bir uşakla gönderirken masalda Batır Şora, Kırım Batır'ın yurduna atı almak için kendisi gider. Kırım Batır'ın yurduna yaklaşınca gözcünün kalabalık düşman geliyor demesi üzerine Kırım Batır, hayır o gelen Batır Şora'dır. O kalabalık da onun ervahıdır, der. Bu hadise destanda da benzer şekilde vardır. Orada direk olarak ervah zikredilmez fakat Kazan şehrini kuşatan Kalmuklar'ın üzerine saldıran Şora'nın heybetinden Kalmuklar korkar kaçar. Ayrıca destanın devamı olan "Şora" Destanında da bu hadise vardır. Destanda Şora, yoldaşı "Ḳulınşaḳ'a kendisinin koruyucu ervahı olduğunu, o ervahı görürse kendisinden önce öleceğini söyler. Ḳulınşaḳ bunu merak eder. Şora da ona birazdan sen öleceksin, helalleşip ayrılalım der. Sonra Şora, "Doğu tarafından sana doğru bir ejderha gelecek ve seni yutmak isteyecek. O zaman sen eline silah alma. Silah alıp el kaldıracak olursan beni bir daha göremezsin", der. Biraz sonra ıslık çalarak bir ejderha gelir. Ḳulınşaḳ kılıcını çekip ejderhaya vurmak ister ama ejderha birden ortadan kaybolur. Ḳulınşaḳ bakar ki Şora da yok. Yer yarılmış ve Şora'yı yutuvermiştir.[201]

-Masal, Batır Şora'nın gidip Kırım Batır'ın yurdundan atını alıp eve dönmesiyle son bulur. Babası ona nereye kaybolduğunu sorunca o da Taspager atımı almaya gitmiştim, der. Taspager'i babası da binip sınar ve atının hakiki bir tulpar olduğunu ve on iki gün on iki gece dört nala sürse de atın yorulmayacağını söyler. Masalda geçmekte olan Taspager ismine Närik

[201] "Şora", Fikret Türkmen-Metin Arıkan, **Kazak Destanları IV, Kırım'ın Kırk Batırı,** (Anlatan: Murın Jırav Sengirbayev), TDK Yay, Ankara, 2007, s. 733.

Destanında rastlamamakla birlikte bu destanın devamı olan Şora Destanı'nda görülür. Bu destanda "Aktaş Han, Närik oğlu Şora'nın Taspager adlı küheylanını getirmeleri için altmış beyini gönderir. Onlarda Taspager'i kaçırır."[202] Bu açıdan bakıldığında "Närik Batır" masalının bünyesinde dairesel destan olan "Närik" ve "Şora" destanlarının her ikisinden de unsurları barındırdığı görülür. Zaten değerlendirilme aşamasında bu iki destanın birlikte düşünülmesi gerekmektedir. Çünkü her iki destanda da asıl unsur "Şora"dır. Närik Destanı'nda Şora'nın doğumu, yetişmesi ve bahadırlıklarından bahsedilir. Şora ya da Şora Batır Destanı'nda ise onun erlikleriyle beraber ölümünden de bahsedilir. Yani birinci destan Şora'nın doğumunu, kahramanlıklarını ve evlenmesini …vb gibi hadiseleri kapsarken ikinci destan evlilikten sonraki hadiseleri, başka kahramanlıklarını ve nihayet ölümünü de kapsamaktadır.

Masal ve destana bakıldığında doğal olarak masalda konuların sınırlı ve olay örgüsünün de kısa olduğunu görmekteyiz. Masal, temelde Närik'in çocuksuzluğu, yaşlılıkta çocuk sahibi olması (Şora'nın doğması) ve Şora'nın Taspager ata sahip olması üzerine kuruludur. Batır Şora, Kırım Batır'dan Taspager'i getirir ve böylece masal biter. Destanda ise bu olaylar daha uzun, teferruatlı ve benzetmelerle süslü bir şekilde, yani destan üslubuyla anlatılmaktadır. Ayrıca destana düşman unsuru olarak "Kalmuk" da girmiştir. Kalmuk Hanı ile Närik ezelden beri düşmandır. Bu düşmanlık çocuklarına da geçer. Yani Mendihan'la Şora'da düşmandır. Närik, Ögizhanı; Şora da Ögizhan'ın oğlu Mendihan'ı öldürür. Masal da Kalmuk'tan sadece iki yerde bahsedilir. Bunlardan ilkinde Kırım Batır kırk arkadaşıyla Kalmuk üzerine sefere gittiğini fakat arkadaşlarının öldüğünü söyler. İkincisi ise Närik, Şora'ya yeryüzü Kalmuk'la dolu olsa da Taspager'i on iki gün üzengi çıkarmadan sürebileceğini söyler. Burada destanda olduğu gibi kahramanın doğrudan Kalmukla karşılaşma hadisesine yer verilmemektedir.

b. Şekil:

[202] "Şora", **a.g.e,** s. 669.

-Närik Batır masalı mensurdur. Yani şekil bakımından anlatıya masal diyebiliriz. Destan ise genelde nazım olmakla beraber nesir kısımları da vardır.

-Närik Batır anlatısının masal şekline bakıldığında olayların destandaki işlenişinin biraz değişerek masal formatına uygun bir hale geldiği görülür. Bunun en açık örneği destanda kahramandan kurtulmak için onu Kalmuklar'a ya da dokuz aylık mesafedeki düşman üzerine sefere gönderilirken masalda bu unsur değişerek ejderhanın sütüne gönderilme şekline dönüşmüştür. Bu, Kazak masallarında sıkça karşımıza çıkan kahramanı "barsa kelmeze/ giden gelmeze" göndermedir. Yani, kuvvetle alt edilemeyen kahramandan kurtulmanın bir yoludur. Ejderha tipi ile destanlarda da bazen karşılaşılmakla beraber o aslında masal canlısıdır. Destanda ise düşman, Kazak tarihinden de aşina olunan, ve bir nevi destanların milli düşmanı diyebileceğimiz "Kalmuk"tur.

Sonuç olarak masal adı altında kaydedilmiş olan metin, hem şekil hem de olay örgüsü bakımında tek başına değerlendirildiğinde olay örgüsünün destan kurgusundan masala dönüştüğü için masal olarak değerlendirilebileceği kanaatindeyiz.

Ayrıca destanda zikredilmekte olan "Aygırbügildi" ve "Ekizbulaḳ" adlı yer adlarının buralara verilme hadisesi bize türler arasındaki etkileşim açısından güzel bir örnek sunmaktadır. Yani destan içerisine yer adlarıyla ilgili olarak iki tane de efsane zikredilmiştir.

4.1.5. AḲBİLEK ḲIZ - TURĞIN BALA

Çalışmamızın konusu olan "Aḳbilek Ḳız Turğın Bala" adlı metin, ilk olarak 1989 yılında yayımlanan "Ḳazak Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler" adlı eserin dördüncü cildinin 200-209. sayfaları arasında yayımlanmıştır. Eserin sonunda, bu anlatının "Türk halkları arasında yaygın olarak anlatılan Köruğlı adlı destanın masal şekli olduğu, eserin Edebiyat Sanat Enstitüsünün el yazmalar bölümünde saklandığı ve derleyeninin de İ. Nurmağambetov"[203]

[203] **Kazak Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4.Tom., s. 298-299.

olduğu şeklinde kısa bir bilgi verilmektedir. Bu bilgiler eserde yer alan "Köruğlı" anlatısıyla aynı ara başlık altında verilmiştir. Bu kısma bakıldığında verilen bilgilerin tamamen yanlış olduğu görülür. Anlatının kahramanları ya da kahramanların başından geçen olaylar "Köroğlu Destanının" Kazak Türkleri arasındaki herhangi bir varyantıyla benzerlik göstermemektedir.

Anlatı daha sonra da 2008 yılında çıkmış olan "Babalar Sözi" adlı serinin kırk altıncı cildinde "Bögen Batır, (İ Nurmağambetov Nusḳası, 2. Ülgi)"[204] adıyla yeniden yayımlanmıştır. Bu nüshayla ilgili olarak aynı eserde şu bilgiler verilmektedir: "Bu jır, SSSR bilim akademisinin Kazak şubesine 1935 yılında gelmiştir. Bu jır bazen "Aḳbilek Ḳız Tuğın Bala" olarak da adlandırılmaktadır. Derleyeni İ. Nurmağanbetov'dur. İlmi Kütüphane'nin el yazmalar kısmındadır."[205] "Babalar Sözi" adlı eserde, ayrıca "Bögen Batır" adıyla bir de destan bulunmaktadır. Bu destanla bizim çalışmamıza konu olan eser bazı yönlerden benzer olduğu için burada destan üzerinde biraz durmak istiyoruz.

"Bögen Batır destanına halk arasında "Janaydın Jalğızı" da denilmektedir. Destanı derleyen İ. Nurmağanbetov'dur. Nurmağanbetov, 1930'lu yıllarda Almata Pedagoji Enstitüsünde öğrenciyken destanı halk arasından derlemiş ve 1935 yılında "Ulusal Medeniyeti Araştırma Enstitüsüne" vermiştir. Metni kimden derlediğini belirtmemiştir. Destanın el yazma nüshası, İlmi Kütüphanede bulunmaktadır. Destan ilk olarak, 1987 yılında "Batırlar Jırı" adlı serinin üçüncü cildinde yayımlanmıştır. Bögen Batır'la ilgili bilgiler az da olsa M.Ğumarova'nın[206] çalışmasında vardır. Bögen Batır destanı daha sonra "Babalar Sözi" adlı serinin 2008 yılında çıkan kırk altıncı cildinde el yazmasındaki haliyle tekrar yayımlanmıştır.[207] Burada yayımlanan metin 1224 mısradır ayrıca mensur kısımlar da bulunmaktadır. Destanın 1987 yılında yayımlanan metiniyle el yazması karşılaştırıldığında ne yazık ki destanın biraz kısaltılmış ve ayrıca nesir kısımlarının da redaksiyona

---

[204] "Bögen Batır", **Babalar Sözi,** 46. Tom, Foliant Bas., Astana, 2008, s. 465-476.
[205] Ḳ. Alpısbayeva, "Bögen Batır", **Babalar Sözi**, 46, s. 490-491.
[206] M. Ğumarova, "Burın Zerttelmegen Jırlar", **Kazak Ädebiyetinin Tariyhı,** 1.Tom, Almatı, 1960, s. 479'den Ḳ. Alpısbayeva, "Bögen Batır", **Babalar Sözi**, 46, s. 488.
[207] "Bögen", **Babalar Söz,** 46. Tom, s. 427-464.

uğramış olduğu görülmektedir. Örneğin, 1987 yılındaki baskısında eserin el yazmasında bulunan 140 mısra eksiktir. Yine destanda geçmekte olan "kâfir" sözü, "düşman"; "Kalmuk" sözü de "Kızılbaş" sözüyle değiştirilmiştir.[208]

Bizim çalışmamızın asıl konusu, anlatının masal adı altında kayda geçen şekliyle destan şekli arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Fakat burada farklı adla kayda geçmiş, kahramanları aynı olan iki anlatının, kahramanın biyografik kronolojisini tamamlar şekilde olduğunu düşündüğümüzden destanın biraz genişçe bir özetini vermek istiyoruz.

Bögen Batır Destanı

"Nogay yurdunda, Jiyrenköl boyunda Janay adlı, hiç çocuğu olmayan, yaşlı bir adam vardır. Janay, günlerden bir gün Jiyrenköl'ün boyuna at yakalamaya gider. Fakat ne at ne tay hiçbir şey yakalayamaz. Güneşin sıcağı alnına vururken bir taraftan at yakalayamamasına bir taraftan çaresizliğine bir taraftan da çocuğunun olmamasına ağlamaya başlar. Öğle vaktinden sonra altında gök renkli eşeği, elinde asası, başında sarığı olan bir adam gelir. Janay, ona hürmet gösterir. Yaşlı adam ona neden ağladığını sorar. O da altmış yaşına geldiği halde hâlâ bir evlat sahibi olmadığını, söyler. Yaşlı adam ona evine dönüp tepenin başına çıkarak koyundan koç, deveden buğra, attan aygır kesip halka dağıtmasını ve onlardan dua almasını söyler. Janay eve dönerek onun dediklerini yapar. O, yaşlı adam Janay'a tekrar görünür ve ellerini aç diyerek ona, "ok batmayan, kılıç kesmeyen, suda batmayan, ateşte yanmayan, insan gücü yetmeyen" bir oğul vermesi için Allah'a dua eder, sonra gözden kaybolur. Aradan zaman geçer ve Janay'ın eşi "göğsü kapı gibi, baldırları beşik gibi, gövdesinden başı iri, kirpiğinden kaşı iri, korkusuz" bir erkek çocuk dünyaya getirir. Çocuğun ismini "Bögen" koyarlar. Çocuk hızla büyür, iki yaşında yurduna ünü yayılır, üç yaşında atları yakalar, dört yaşında yurdunun en yiğidi olur. Beş yaşında beline kemer takar, altı yaşında geldiğinde artık düşman gelse de savaşsam diyen bir bahadır olur.

[208] Ķ. Alpısbayeva, "Bögen Batır", s. 488-490.

Altı yaşlarındayken Nogaylı kırk çocukla oyun oynar ve oyunda onları yener, yenmezse de onların aşıklarını zorla alır. Nogaylı bu kırk çocuk ondan usanırlar ve kendi aralarında konuşarak onu çoban Jantekey'e şikâyet etmeye karar verirler. Jantekey, Nogaylılar'ın Aḳşahan adlı hanının koyun çobanıdır ve o, Janay ile yedi atadan beri düşmandır. Kırk çocuk gelip ağlayarak Bögen'i Jantekey'e şikayet ederler ve eğer Bögen'i öldürürse ölünceye kadar kendisiyle dost olacaklarını söylerler. O da kırk çocuğun ağlamasına dayanamayarak kabul eder. Jantekey sinirle Bögen'in yanına gelir. Bögen ona aşık oynayalım der. Oyunda Jantekey, hem onun tüm aşıklarını utar hem de onunla alay eder. Bunun üzerine Bögen eve gelerek ahırdaki Tayşubar'a biner ve Jantekey'in peşinden gider. Yetişir ve ona Nogaylı ile alay etmemesini ve kendisinden uttuğu aşıkları geri vermesini söyler. Fakat Jantekey oralı olmaz. Bögen ona aşıklarının içinden en iyisi olan "altın saḳa"sını vermesini buna karşılık kendilerinin hayvan sürülerinden birisini almasını ister. Jantakey "git başımdan, seni öldürürüm" dese de Bögen gitmez. O zaman Jantekey elindeki sopayla Tayşubar'a vurur, tay yere düşer. Çocuk, Jantekey'in, "altın saḳa"sını[*] vermeyeceğini anlayınca yaya olarak Jantekey'in yanına gelir, onu yakasından çektiği gibi atından aşağıya yuvarlar ve ondaki tüm aşıklarını alır. Tayşubar'a binip yola çıkarken arkasından Jantekey gelir, atının yularından tutar ve ona, altı aylık deryanın diğer tarafında yaşayan Ḳızılbas Ḳarayman'ın Aḳborıḳ adlı tek bir kızı olduğunu ve kendisine layık eşin o olduğunu, söyler.

Bögen, bunları duyduktan sonra eve gelir. Tayşubar'ı eyerler, zırhını giyer ve yola çıkmak üzereyken anası gelir. Anası ona, daha yaşının küçük olduğunu ve nereye gittiğini sorar. O, söylemese de anası, jantekey'in ona söylediğini anlar. Anası, Ḳızılbas Ḳarayman'ın kalabalık ordusu olduğunu, kendisini dinlerse bu sefere gitmemesi gerektiğini söyler. Fakat Bögen vazgeçmez. Anasına altı ya da on iki yılda geleceğini eğer bu süre içerisinde gelmezse kendisinden ümidini kesmesini söyleyerek yola çıkar. Anası da onu "Hasan, Hüseyin pirlere, Medine'de Hz. Muhammed'e, Türkistan'da Ahmet'e"

[*] saḳa: Aşık kemiklerinin en büyüğü.

emanet ettiğini söyler. Ayrıca Tayşubar'a da oğluna iyi bakmasını çünkü kendisi hayvan olmasına rağmen ona, abdestsiz yem vermediğini, susadığında su yerine süt verdiğini, boynuna kıldan değil ipekten ip bağladığını, sırtı güneşten yanmasın diye değerli kumaşlardan örtü örttüğünü, söyler. Çocuk yola çıkar. Tüm zorlu yollardan geçer. Sonunda karşısına altı aylık yol uzunluğunda derya çıkınca Tayşubar durur. Tayşubar o zaman konuşmaya başlayarak kendisini dinlendirmesini söyler. Bögen, tayı bırakır fakat tay gözden kaybolur. Bögen tayı kaybettiğini düşünerek çok üzülür ve uykuya dalar. Uyandığında Tayşubar'ın tam bir tulpara olup Şubarat şekline döndüğünü görür. Şubarat ona artık deryayı altı günde geçebileceğini söyler. Deryada giderken altıncı güne doğru Şubarat'ın dermanı tükenir. Su, onları alıp götürürken Bögen, pirlerden yardım ister ve onların yardımıyla atı tekrardan gayrete gelir. Böylece deryayı geçerler.

Sudan çıkınca Bögen, yorgun olduğundan uykuya dalar. O, uyuduğunda yedi gün yedi gece uyumaktadır. Uykuya daldığı yer, Ḳarayman'ın on dört yaşındaki Aḳborıḳ adlı kızının yanındaki kırk kızla beraber suya girdiği yerdir. Aḳborıḳ oraya gelirken uzaktan tepe gibi yatan Bögen'i görür. Onun Bögen olduğunu, on iki hanın bir araya gelerek onu yurtlarına yaklaştırmamak için karşısına çıkmaya gittiklerini söyler. Yanındaki kırk kıza, gidip onu uyandırmalarını ister. Fakat onlardan hiçbirisi cesaret edemezler ve şehirlerine geri dönerler. Aḳborıḳ, gördüklerini sevdiği yengelerinden birisine sanki rüyasında görmüş gibi anlatır ve bunu yormasını ister. Yengesi de babasının dün karşılamaya çıktığı çocuğu öldürdüğünü söyler. Yengesine düşü yanlış yorduğunu söyler ve uyumakta olan Bögen'i uyandırmaya gelir. Çocuğu ancak üçüncü bağırışında uyandırabilir. Uyanınca Bögen'e kendisinin, aramaya geldiği kişi, Aḳborıḳ, olduğunu söyler. Orada üç gün beraber vakit geçirirler. Sonra kız ona, Kalmukları boşu boşuna öldürmemesini, Ḳarayman Kalmuk'un bahadırlarının bir çift kara atı olduğunu onu getirirse bu atlarla deryayı rahatça aşabileceklerini söyler. Atları üç gün içinde alıp gelmesini, kendisinin de eve altın para almaya gideceğini, söyler. Bögen yola çıkar. Dokuz kat demir ahır içinde bulunan kara atları alır ve kızın dediği yere dört gün sonra gelir. Aslında kızın üç günlük dediği yol dört

günlüktür. Geldiğinde ne kız vardır ne de kızdan bir haber. Kız üç günde gelir. Ḳızılbas (Kızılbaş)'ın Ḳarasüymen adlı bir bahadırı da Aḳborıḳ'ı beklemektedir. Ḳarasüymen yanında iki atı olduğu halde deryada balık avlamaktadır. Aḳborıḳ'ın geleceğini bilen Ḳarasüymen karanlıkta gelmiş ve deryanın kenarında beklemektedir. Aḳborıḳ, karanlıkta onun Bögen olduğunu sanarak atlarından birine biner ve gider. Ancak tan attıktan sonra peşinden gittiği kişinin Bögen olmadığını anlar. Ḳarasüymen, Aḳborıḳ'ı getirerek kırk kulaç derinlikte bir zindana hapseder.

Dört günde bir çift kara atla Bögen geldiğinde kız da yoktur kızdan haber de. "Kâfirin kızı beni aldattı", diyerek getirdiği kara atları orada keser ve kendisi de Şubarat'a binerek kızın şehrine gider. Şehre gelince yaşlılardan başka kimsenin olmadığını görür. Şehirde bir şey bulamayacağını anlayınca Kalmukların on iki padişahının ordusuna varayım ve onlardan "Aḳborıḳ'ı bulmalarını isteyeyim", diyerek yola çıkar. Kalmuklar, Bögen daha uzaktan gelirken ondan korkar. Onlara Aḳborıḳ'ı bulun diye bağırır. Askerler bir kız için canımızdan olacağız diyerek kaçarlar. Ḳarayman'ın yanında sadece yüz asker kalır. Ḳarayman ona kim olduğunu sorar. O da Janay'ın oğlu Bögen olduğunu ve Aḳborıḳ'ı aradığını söyler. İkisi savaşmaya karar verirler. Yaşça büyük olduğu için ilk sırayı Ḳarayman'a verir. Ḳarayman'ın attığı ok Bögen'in dokuz kat olan zırhının sekiz katından geçer ve dokuzuncu katına doğru giderken "gaip eren kırk evliya" okun yönünü değiştirir. Yönü değişen ok bir tepeyi yerinden alarak bir çukura kor. Ayrıca okun hızından Şubarat dizlerine kadar yere gömülür. Çocuğun ok atmasına fırsat olmadan savaşmaya başlarlar. At üstünde dövüşürler, yenişemezler, atları yorulur. Yaya olarak dövüşmeye başlarlar. Çukurlar dolar, düz yerler çukur olur. Çocuğun dermanı tükenmeye başladığı anda ecdadından ve pirlerden yardım ister. Baba Tükti Şaştı Äziz'in ervahının yardımıyla Ḳarayman'ı sırtından yararak kalbini çıkartır ve öldürür. Ḳarayman'dan sonra, kaçan Kalmuklar'ın peşlerine düşerek onlardan Aḳborıḳ'ı bulmalarını ister. Onlar bulamayınca hepsini kılıçtan geçirir ve Aḳborıḳ'ı kendisi aramaya karar verir. Arar fakat bir türlü bulamaz. Çölde giderken Şubarat susuzluktan yürüyemeyecek duruma gelince kendisi Şubarat'ı sırtına alarak yürümeye devam eder.

Bu arada Aḳborıḳ, zindanda tutsak olarak tutulurken Ḳarasüymen'e, "beni aydınlık dünyaya çıkar, seninle evleneceğim", der. Ḳarasüymen onu çıkarır. Kamıştan bir kulübe yapar ve Aḳborıḳ'ı içine kor. Ḳarasüymen suda balık avlar bu şekilde hayatlarını devam ettirirler. Bir gün balığın artıklarına bir karakuş gelip konar. Aḳborıḳ kuşa "kendisinin Ḳarayman'ın kızı Aḳborıḳ olduğunu, Ḳarasüymen tarafından kandırılarak kaçırıldığını, Nogaylı yurdundan Bögen'in kendisini arayıp bulmadığını eğer yazacağı mektubu Bögen'e ulaştırırsa kendisiyle ölünceye kadar dost olacağını söyler. Karakuş da ona "kırk gündür yemek yemediğini, yemek yedikten sonra isteğini yerine getireceğini", söyler. Aḳborıḳ, gözünden akan kanla mektup yazar ve mektubu karakuşun kanadına bağlayarak gönderir. Karakuş, Bögen'i zorla bulur ve kanadının altındaki mektubu Bögen'in yanına yaklaşıp bırakır. Bögen mektubu okur ve Aḳborıḳ'ın başına gelenleri öğrenir.

Bögen atını dinlendirip kendisine getirdikten sonra yola çıkar. Yolda İlgek adlı bir ejderha karşısına çıkar. Ejderha ona geri dönmesini söylese de o dönmez. Ejderha kendisini sarar ve sıkmaya başlar. O da pirlerden yardım ister. Bu yılan aslında sihirle ejderha şekline dönmüş olan Ḳarasüymen'dir. Pirlerin yardımıyla ejderhanın sihri çözülür ve düşer. Ejderha düşünce kılıçla onun altı başını keser yedincisine takati yetmez. Yoluna devam ederek Aḳborıḳ'ın bulunduğu yere gelir ve uzaktan ona seslenir. Aḳborıḳ da ona, "Artık başka birinin karısı ve o kişiden de hamile olduğunu", söyler. Aslında Aḳborıḳ karnına elbiselerini doldurarak, Bögen ne diyecek diye, hamile bir kadın şeklinde dışarı çıkar. Bögen, bir değil on çocuğu olsa da onu alacağını söyleyince Aḳborıḳ bu cevaba memnun olur, Bögen'in yanına gelir. Beraber yola çıkarlar. Önce, Bögen'in düşmanı yendiği yere gelerek oradaki ganimetleri ve hayvanları alırlar. Sonra yola çıkarak Jiyrenköl'e ana babasının yurduna gelirler. Ana babası, oğlunun sağ selamet gelmesine sevinirler ve on sekiz yaşındaki kızla delikanlı haline gelirler. Oğulları için otuz gün eğlence kırk gün toy yaparlar."[209]

[209] "Bögen", **Babalar Söz,** 46. s. 427-464.

Anlatıya bakıldığında “Bögen Batır” destandaki kahramanlar ve yer adlarının, “Aḳbilek Ḳız Turğın Bala” adlı masal adı altında kaydedilmiş olan anlatıdaki kahramanlar ve yer adlarıyla aynı olduğu görülür. Metinleri karşılaştırıldığında, “Aḳbilek Ḳız Turğın Bala” adlı masal metininin, “Bögen Batır” adlı destanın başka bir varyantı hatta devamı olduğunu söyleyebiliriz. Bu açık bir şekilde görülmektedir. Destanda, Bögen’in “doğumu, yetişmesi ve evlenmesi” hadiseleri, masalda ise Bögen’in çocuk sahibi olması ve bunu takip eden olaylar anlatılmaktadır. Destan, kahramanın biyografisinin evliliğe kadar olan kısmını kapsar. “Bögen Batır” destanı Bögen’in Aḳborıḳ’ı alarak yaşadığı yer olan Jiyrenköl’e dönmesi ve orada ana babasının ona toy yapmasıyla son bulur. “Aḳbilek Ḳız Turğın Bala” masalı ise Aḳborıḳ’ın hamile olması ve “Nogay hanının kızları Ḳanikey ile Tinikey”in, “Bögen, kâfirden kız aldı” diyerek onun almış olduğu eşi Aḳborıḳ’a düşman olmaları ve daha sonra Ḳanikey ile Tinikey’in Mıstan Kempir ile konuşarak Aḳborıḳ’ın doğurmuş olduğu bir oğlan ve bir kızın yerine bir çift köpek yavrusu koydurma hadisesi ve bunu takip eden olaylarla devam eder. Masalın sonunda Bögen, oğlu Turğın için ayrı bir çadır kurdurur ve ona hisse verir. Böylece misyonunu tamamlar. Bu hadise aynı zamanda kahramanın biyografisini de tamamlar. Anlatının muhteva ve şekil özellikleri şu şekildedir.

a. Muhteva:

Muhteva olarak “Aḳbilek Ḳız Turğın Bala” anlatısının Bögen’in çocuk sahibi olması ve çocuklarının başından geçen olayları kapsadığından bahsetmiştik. Eğer bu olayı tek başına “Bögen Batır” anlatısından ayrı olarak değerlendirileecek olursa destana göre masalsı motiflerin daha ağır bastığını söyleyebiliriz. Mesela hanın kızlarının Mıstan Kempir aracılığıyla kötülük düşünmeleri, Mıstan Kempir’in Aḳbilek ile Turğın’ı götürerek kuyuya atması, Mıstan Kempir’in şekil değiştirerek Aḳbilek ile Turğın’ın evlerine gelmesi ve Turğın’ı yerine getirilmesi zor isteklere göndermesi motifleri daha çok masalsı unsurları içermektedir. Özellikle, kahramanı yerine getirilmesi imkânsız isteklere gönderme olarak diyebileceğimiz “*barsa kelmeze* (giden gelmeze)” gönderme motifine Kazak Türklerinin masallarında ve kahramanlık konulu

başka anlatmalarında da sıkça rastlamaktayız. Buna örnek olarak Ayaz Biy masalını verebiliriz. “Aḳbilek Ḳız Turğın Bala” anlatısında kahramanı, “giden gelmeze” gönderme hadisesi bir şekilde Mıstan Kempir’le ilişkilidir. Mıstan Kempir tipi ağırlıklı olarak masallarda görülmekle beraber destanlarda da karşımıza çıkabilmektedir. Alpamıs destanı bunun en güzel örneklerinden biridir. İçerik olarak Mıstan Kempir’in kötülükleriyle süslü olan “Aḳbilek Ḳız Turğın Bala” anlatısını sadece bu tipten dolayı masal olarak adlandıramayız. Bu anlatıyı değerlendirirken “Bögen Batır” destanını da göz önünde bulundurmamız gerektiği kanaatindeyiz. Destanın kahramanı Bögen, destan kahramanlarına layık bir şekilde pirlerin yardımıyla yaşlı bir ana babadan doğar, hızla büyür ve aşılması zor engelleri aştıktan sonra kendisine layık bir kişi ile evlenir. Kahramanın başından geçen olaylara bakıldığında masalsı unsurların burada da olduğu görülmektedir. Mesela Ḳarasüymen’in sihir yardımıyla yedi başlı bir ejderhaya dönüşmesi hadisesinde ejderha bize daha ziyade masalı çağrıştırmaktadır. Yine kahramanın atı Şubarat, başlangıçta sadece bir Şubartay’ken sonradan konuşma yeteneği de olan bir tulpara, Şubarat şekline, dönüşür. Konuşan at motifi bize arkaik destanları ve masallarını hatırlatır. Anlatının masal şeklinde karşılaşılan olağanüstülükler anlatının öncesini oluşturan destan şeklinde de fazlaca bulunmaktadır. Kahramanın etrafındaki olağanüstülükler dairesel bir şekilde devam etmektedir.

b. Şekil:

Şekil bakımından “Aḳbilek Ḳız Turğın Bala” anlatısının genel olarak mensur olmakla beraber manzum kısımları da bulunmaktadır. Biz, bu anlatının şekil olarak mensur kısımlarının çokluğundan ve muhteva açısından da olay epizodunun sınırlı olmasından, yani sadece çocuklarla ilgili kısmı kapsamasından, dolayı anlatının “masal” olarak kaydedildiği kanaatindeyiz. Anlatının masal şeklinde mensur kısımlar destan şekline oranla çok daha ağır basmaktadır. Bundan dolayı da anlatıyı ilk olarak masal adı altında kaydetmenin daha uygun olacağı kanaati ortaya çıkmış olabilir. Oysa eğer anlatının künyesi dikkatli olarak incelenmiş olsaydı yani her iki anlatının da

aynı tarihte (1935), aynı kişi tarafından (İ.Nurmağanbetov) ve aynı kahramanlarla ilgili olduğu göz önünde bulundurulsaydı sanırım anlatı masal başlığı altında kayda geçirilmiş olmazdı. Yine bu bilgiler ışığında metinle ilgili olarak anlatıcı faktörünün de göz önünde bulundurulması gerekirdi. Yani anlatı, farklı zamanlarda aynı kişiden de derlenmiş olabilir ve anlatıcı uzun ve tek parça olan anlatıyı ikiye bölmüş ve ikinci kısmı da ağırlıklı olarak nesir şeklinde anlatmış olabilir. Anlatıların vaka örgüsü bu şekilde düşünmemize rahatlıkla imkân vermektedir.

Tüm bu bilgiler ışığında masal olarak kaydedilen metne bakıldığında bu metin araştırmacılar tarafından şekil bakımından masal başlığı altında değerlendirildiği kanaati ortaya çıkmaktadır. Bize göre bu metin, destan metninin bir devamıdır ve destanla beraber düşünülmesi gerekir. Bundan dolayı da metne "Bögen Batır" destanının mensur varyantı, ikinci varyantı veya "Aḳbilek Ḳız Turğın Bala" destanı denmesinin daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

4.1.6. ER TARĞIN

Çalışmamızın konusu olan "Er Tarğın" anlatısının masal adı altında kaydedilmiş olan şekli "Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler" adlı serinin dördüncü cildinde yayımlanmıştır. Burada metinle ilgili olarak şu bilgiler vardır: *"Bilinen, Er Tarğın destanının ertegilik (masallık) türüdür. Daha önce yayımlanmamıştır. Derleyen N. Sarkin, anlatan O. Ḳiysıḳov'dur."*[210] Aynı metin, "Babalar Sözi" adlı serini kırk dördüncü cildinde masal olarak değil de derleyenin adı olan, "Ospan Ḳiysıḳulı nüshası" adıyla geçmektedir.[211] Bu varyant 1904 yılında Orenburg'ta N. Sarkin tarafından yayımlanmıştır. Sarkin, bu metni Ḳostanay şehrinin Keŋaral ilçesinin on ikinci Köyünde yaşayan Ospan Ḳiysıḳulı'ndan derlemiştir. Derlemiş olduğu metnin el yazması 1930 yılında el yazmaları merkezine ulaşmıştır.[212]

---

[210] **Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4.Tom, s. 300.
[211] "Er Tarğın", **"Babalar Sözi",** 44. Tom, Foliant Bas., Astana, 2007,s. 53-64
[212] Ḳ.Alpısbayeva, "Er Tarğın", **Babalar Sözi,** 44. Tom, Foliant Bas., Astana, 2007, s. 452-453.

"Er Tarğın" Nogaylılar zamanındaki tarihi olayların anlatıldığı destanlardan birisidir. Destan Kazak Türkleri arasında da yaygındır. Destan, ilk olarak Rus misyoner ve Türkolog N. İlminskiy tarafından yayımlanmıştır. İlminskiy, bu nüshayı Tabın kabilesinin meşhur "jırşısı" Marabay akından derlemiş ve 1862 yılında Kazan şehrinde yayımlamıştır. Bu nüsha değiştirilmeden daha sonra 1892, 1893,1909 ve 1914 yıllarında tekrar yayımlanmıştır.[213] Destan daha sonra Radlov'un derlemelerinde de yer almıştır.[214] 1939 yılındaki baskısından sonra çoğu Kazak folkloru örnekleri gibi "Er Tarğın" destanına da Sovyet Hükümeti tarafından yasak getirilmiştir.[215] Bu yasak ancak 1950'li yılların sonlarına doğru kalkmıştır. Er Tarğın, Kazak Türkçesiyle ve Rusça olarak "Kazak Destanları" ve Halk edebiyatı seçkilerinde yayımlanmaya devam etmiştir. N. İlminskiy'nin yayımladığı Murabay varyantı "Er Tarğın" ile ilgili destanların temel nüshası olarak kabul edilmiştir.[216]

Anlatının masal adı altında kaydedilen şekli ile destan şekli büyük ölçüde benzer olduğu için burada ayrıca destanın özetini verilmeyecektir. Anlatının destan ve masal adı altında kayda geçen nüshalarını muhteva ve şekil açısından incelemek istiyoruz.

a. Muhteva:

Anlatının muhteva açısından masal ve destan şekillerinde olayların benzer olduğu görülmektedir. Masal nüshasıyla destan nüshasının girişinde kahramanın milliyeti ilgili bilgilerin verildiği kısımda bir farklılık vardır. Masal olarak kaydedilen nüshada milliyet zikredilmezken destan, "Kırgız zamanında Kırgızlardan Tarğın adlı bir er", diye başlar. Bunun sebebi SSCB'ye yani 1917'ye kadarki dönemde Rus tarihçileri yazmış oldukları tarihlerinde Kazak Türklerini bazen "Kırgız-Kaysak" bezen de "Kırgız"; Kırgız Türklerini de "Kara

[213] Alpısbayeva, "Er Tarğın", **a.g.m,**, s. 449.
[214] Radlov, **a.g.e**, s. 119-166.
[215] Bu yasaklar Kazak Türkleriyle beraber diğer Türk boylarının bazı folklor ürünlerine de getirilmiştir. Bu yasaklar ve folklor metinlerine müdahalelerin Türkmenistan'daki örnekleri için bk. İhsan Kalenderoğlu, **Sovyet Dönemi Türkmen Folkloru,** Kurgan Edebiyat Yay., Ankara, 2011; Kırgızistan'daki örnekleri için; Nezir Temür, **Folklor ve İdeoloji (Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan'da Folklor Politikaları ve Çalışmaları 1917-1958),** TKAE Yay, Ankara, 2011.
[216] Alpısbayeva, "Er Tarğın", **a.g.m,** s. 449-450.

Kırgız" olarak adlandırmışlardır. Bundan dolayı İlminskiy varyantındaki bu sözün bugün "Kazak" manasına geldiğini burada belirtelim.[217] Masal adlı nüsha ile destan adı altında kaydedilen nüshaların benzerlikleri şöyle sıralanabilir:

-Aḳşahan'ın bir türlü yenemediği düşmanlarını sefere katılan Tarğın yener. Tarğın'ın yiğitliğini duyan hanın Aḳjünis adlı tek kızı onunla tanışmak ister ve sonra da her ikisi birbirlerini severler.

-Başka bir hanın oğlu da Aḳjünis'i almak istemektedir. Aḳjünis de Tarğın'dan kendisini kaçırmasını ister. Bunlar kaçar. Han, kızını geri getiren kişiyle evlendireceğini söyleyince herkes peşlerine düşer. Fakat kimse yetişemez. Sadece yaşlı Ḳart Ḳojaḳ yetişir. Ancak, Aḳjünis'in telkinleriyle Ḳart Ḳojaḳ onları bırakır.

-Kaçıp gittikleri yer Ormenbet'in Oŋ san Nogay yurdudur.

Gittikleri yerde han, Tarğın'ı Şağan Irmağının boyundaki Kalmuklar'ı kovmak için göndermek ister.

-Düşmanı gözlemek için çıktığı ağacın başından düşen Tarğın'ın omurgası yerinden çıkar.

-Han, yaralı olan Tarğın'ı orada bırakıp sonradan yardıma geleceğini söyler. Tarğın'ın kovduğu Kalmuklar'dan kalan yer olan Şağan Irmağının boyuna göçer.

-Destanda belini kendisi yerine oturturken masal şeklinde bu işlemi Aḳjünis yapar.

-Tarğın, hanın arkasından Şağan boyuna gelir. Han, Kalmuk saldırılarından dolayı Tarğın'a yardıma gelemediğini bundan dolayı kendisini affetmesini söyler. Han, yine ondan Kalmuklar'ı yenmek için yardım ister ve bunun karşılığında tek kızını ona vereceğini söyler.

---

[217] Ḳ. J. Jumaliyev, **Ḳazaḳ Eposı Men Ädebiyet Tariyhının Mäseleleri,** I. Tom, Ḳazaḳtın Memlekettik Körkem Ädebiyet Bas., Almatı, 1958, s. 105.

-Tarğın, Kalmuklar'ı yener fakat han, "Seni yedi atana kadar araştırdım. ḳoja ve töre* boyundan kimseyle akrabalığın yok" diyerek kızını vermez. Tarğın bu sefer hanı affetmeyeceğini söyleyerek Kırım'a doğru yola çıkar.

-Tarğından korkan han ve halk, o zamanlar yüz yaşını aşmış olan Sıpıra Jıraṽ'a giderler. Sıpıra Jıraṽ* ömründe dokuz han görmüş ve tolğaṽ* söyleyerek dokuz hanı düzeltmiştir.

-Sıpıra Jıraṽ hana gidip Tarğın'ın eteklerine kapanarak af dilemesini söyler.

-Han kızını verecek olur fakat Tarğın artık bizden kimseye güvenmez der. Sıpıra Jıraṽ da onlara, daha önce Şağan boyuna düşmanı kovmaya Tarğın'la beraber giden bahadırları göndermesini söyler.

-Bunlar gider ve Tarğın'ı razı ederek geri gelirler. Han utancından Tarğın'ın karşısına çıkamaz.

-Sıpıra Jıraṽ, Tarğın'a "bir kızı ne yapacağını, hanın kendisine sayısız mal mülk vereceğini, bunları alarak kendi yurdunun sultanı olmasını" söyler. Masalda bu son öğüdü veren Sıpıra Jıraṽ olarak zikredilirken bundan önceki yerlerde onun yerine yaşlı bir ihtiyar ismi kullanılır.

-Tarğın da Sıpıra Jıraṽ'ı dinler ve kendi yurdunun sultanı olur.

Bunlar, masal olarak kaydedilen nüshayla, destan olarak kaydedilen nüsha arasındaki benzerliklerdir. Masal olarak kaydedilen metindeki manzum kısımların kısalığından başka olaylarda temel bir farklılık gözükmemektedir. Yaralanan Tarğın ve onun eşi Aḳjünis'i han, Şağan'da bırakıp gider ve tekrar

---

* ḳoja ve töre: Kazak Türkleri arasında yer alan bu grup kendilerinin aslen Arap olduklarını, kojalar ise ehl-i beyit soyundan olduklarını söylerler. Ayrıca bunlar ak süyek olarak kabul edilirler.

* Sıpıra Jıraṽ: Hayatı hakkında kesin bilgi yoktur. Toktamış ile Edige zamanında, Mangıstaṽ ve Jayıḳ(Ural) boyu civarları ile Sarayşıḳ şehrinde yaşadığı tahmin edilmektedir.. Kazak, Karakalpak, Başkurt ve Nogay jıraṽları, Sıpıra Jıraṽ'ı Korkut Ata ile beraber akınlığın, jıraṽlığın atası olarak kabul etmektedirler. Metin Ergun, **Kopuz Sarını,** KB Yay., Ankara, 2002, s. 140; Metin Arıkan, **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Kazak Jırav ve Akınları,** Elik Yay., Uşak, 2010, s. 64.

* tolğaṽ: Belirli bir kişiye ya da olaya ithafen, dombıra eşliğinde makamla okunan şiir.

onları almaya kimse gelmez. O zaman Aḳjünis'in söylemiş olduğu tolğaṽ[*] masal metninde yoktur.

b. Şekil:

Şekil olarak masal adı altında kaydedilmiş metin nazım nesir karışıktır. Şekil bakımında bu metne biz masal diyemeyiz. Zaten olay örgüsü olarak da destandan farklı olarak herhangi bir masalsı unsur metne girmemiştir. Bundan dolayı da anlatı, şekil ve içerik bakımından da masal olarak kabul edilemez. Bu anlatı destanın başka bir varyantıdır. 1989 yılında neden bu nüshanın masal başlığı adı altında değerlendirildiğine hâlâ bir anlam verememekteyiz. Çünkü 2007 yılında aynı anlatı destanın başka bir nüshası olarak kayda geçmiştir. Orada bu nüshayla İlminskiy nüshası karşılaştırılmış ve "bu nüshasının ana nüshadaki olay örgüsünü bünyesinde barındırdığı, anlatıcının destanın temel nüshasındaki olayları bilmekle beraber bunları biraz kısaltılarak kendine ait bir üslupla anlattığı" ifade edilmiştir.[218]

1989 yılında metnin kim tarafından, kimden ve nerede derlendiği bilinmektedir. Bize göre anlatının destanın temel nüshasına göre daha kısa olması ve nesir kısımların da ağırlıkta olmasından dolayı masal başlığı altında yayımlanmış olduğunu düşünmekteyiz. Anlatıyı destanın bir başka varyantı olarak değerlendirmek daha doğru olur kanaatindeyiz.

4.2. DESTAN ŞEKLİ OLAN MASALLAR

Bu başlık altında, halk arasında masal olarak bilinmekle beraber belirli bir anlatıcı tarafından destan şeklinde ve üslubunda icra edilen ve bundan dolayı da destan olarak halk arasında yaygınlık kazanan anlatılar üzerinde durulacaktır.

4.2.1. ḲULAMERGEN, ALAMEN MEN JOLAMAN:

Ḳulamergen masalı Kazak Türkleri arasında yaygın olarak bilinen masallardan biridir. Bu masalın kahramanların adının farklı olamakla beraber

[*] tolğaṽ: Belirli bir olay ya da kişiye ithafen dombıra eşliğinde söylenen şiir.
[218] Alpısbayeva, "Er Tarğın", **a.g.m,** s. 453.

olay örgüsünün aynı olduğu Alamen Men Jolaman adlı başka bir varyantı daha vardır. Ayrıca "Ḳulamergen" masalı Ḳarakalpakar arasında vardır.[219] Bizim çalışma konusu olarak aldığımız masal ilk olarak 1989 yılında çıkan "Ḳazak Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler" adlı eserin dördüncü cildinde yer almıştır. "Ḳulamergen Men Joyamergen" adlı bir masal 1964 yılında çıkan "Ḳazaḳ ertegileri" adlı eserin üçüncü cildinde yayımlanmıştır.[220] "Alaman Men Jolaman" masalı ise ilk olarak, 1957 yılında çıkan Ḳazaḳ Ertegileri adlı eserin birinci cildinde yayımlanmıştır.[221] Daha sonra ise "Ḳazak Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler" adlı eserin dördüncü cildinde yer almıştır. Burada bu masalın "Ḳulamergen-Joyamergen" destanının masal nüshası olduğu söylenmektedir.[222]

Ḳulamergen masalı konu itibariyle icracıların dikkatini çekmiş ve bundan dolayı nazma çekilerek destan şeklinde icra edilmiştir. Destan şekli masal şeklinden daha yaygın olmuş ve destan şeklinin de birçok varyantları ortaya çıkmıştır. Elde bulunan kayıtlara bakıldığında bu masalın destan şekli ilk olarak Äbdirahman İzbasulı Bektasov tarafından 1909 yılında Kazan'da B.A.Dombrovskiy Baspahanası'nda Arap harfleriyle yayımlanmıştır. Aynı metin daha sonra 1912 yılında tekrar basılmıştır.[223] Bektasov, destanın başında "Ḳiyssa Ḳulamergen" adlı bu destanı kendisinin "öleŋ-şiir" şekline getirdiğini söylemektedir.[224] Destanın Kazak Türkleri arasında birtakım varyantları vardır.[225] Bu varyantların genel olarak yukarıdaki varyanttan türemiş olduğu görülmektedir. Destanın Moğolistan ve Çin'de yaşayan Kazaklar arasında da varyantları vardır. Moğolistan Kazakları arasındaki varyant 1991 yılında "*Halıḳ Murası* (Halk mirası)" adlı seçkide basılmıştır.[226] Çin'de yaşayan Kazaklar arasında derlenmiş olan nüshada Kazakistan

---

[219] "Kulamergen", **Karakalpak Folkloru,** Nükis, 1977, s. 150-152.
[220] **Ḳazaḳ Ertegileri,** 3. Tom, (Ḳurastırğan. E. Ismayılov), Almatı, 1964, s. 68-71.
[221] **Ḳazaḳ Ertegileri,** 1. Tom, (Ḳurastırğan. E. Ismayılov), Almatı, 1957, s. 54-59.
[222] **"Ḳazak Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler",** 4. Tom, s. 300.
[223] B. Äzibayeva, "Ḳiyssa(-i) Ḳulamergen", **Babalar Sözi,** 52.Tom, Foliatn Bas, Astana, 2008, s. 320; B. Äzibayeva, "Ḳulamergen", **Babalar Sözi,** 31. Tom, Foliant Baspası, Astana, 2006. s.331.
[224] **Babalar Sözi,** 52.Tom, s. 84
[225] Destanın varyantları hakkında bk. **Batırlar Jırı,** 3. Tom, Jazuv̆şı Baspası, Almatı, 1964, s. 537-538; Äzibayeva, **a.g.m,** s. 314- 320; Metin Arıkan, **Kazak Destanları II,** TDK Yay, Ankara,2007, s. 24-33
[226] "Ḳulamergen-Joyamergen", **Halık Murası,** Ölgiy, 1991, s. 179-210.

varyantı olan konuların tamamı vardır. [227] 1964 yılında yayımlanmış olan "Batılar Jırı" adlı eserin üçüncü cildinde destanın konusunu Kazaklar arasında eskiden beri yaygın bir şekilde anlatılmakta olan "Alaman-Jolaman" adlı masaldan alındığı belirtilmektedir.[228] Masal metinleri ile destan metni arasındaki ilişkinin görülmesi açısından Bektasov nüshasının burada özetini vermek istiyoruz:

Ḳiyssa(-i) Ḳulamergen Destanı

Ğazar adlı bir adada Ḳulamergen adlı avcı, mergen bir kişi yaşarmış. Künayim adlı eşi, yedi yaşında Şäriypa adlı bir kızı ve üç yaşında Joyamergen adlı bir oğlu varmış. Bir gün eşi, deryada saçını yıkamak isterken bir avuç saçı suya gider, saçı yakalamak istese de yakalayamaz. Evine dönerek olan biteni eşi Ḳulamergen'e anlatır. Eşi, saçı gören insanın Künayim'e âşık ve kendisine de düşman olacağını, söyler. Saç suya karışarak Bulğar şehrine gelir ve deryada balık avlayan yaşlı bir adamın ağlarına takılır. O da saçı alarak padişaha getirir. Padişah bu saçın ne olduğunu söyleyene çok mal mülk vaat eder. "Ḳurtḳa" adlı yaşlı bir kadın eğer kendisini oğluyla evlendirirse bu isteğini yerine getirebileceğini söyler. Padişah kabul eder. Ḳurtḳa da o saçın sahibinin kim olduğunu padişaha söyler. Padişah Ḳurtḳa'dan saçın sahibi olan kadının gönlünü kendisine yapmasını ister. O da bir kayığa binerek Ḳulamergenler'in yaşamış oldukları Ğazar adasına gelir. Künayim, Ḳurtḳa'yı suyun kenarında baygın vaziyette bulur ve alıp eve getirir. Ḳurtḳa, Ḳulamergen ava gittiği vakitlerde Künayim'in gönlünü çelmeye başlar ve ona Bulğar şehrinde Asım adlı bir padişah var sen onunla evlenmeyi düşün. O sultan; Ḳulamergen bir avcı der. Künayim, Ḳulamergen'e Asım padişahın gücünün yetmeyeceğini söyler. Ḳurtka da Künayim'e Ḳulamergen'in uyku vakitlerini sorar. Eşi, Ḳulamergen'in cumadan pazartesiye kadar üç gün uyuduğunu, padişahın askerlerinin pazartesi gelmelerini ve ayrıca eşinin Ḳulaker adlı atına da dikkat etmelerini söyler. Sonra Ḳurtḳa kayığa binerek padişaha gelir ve her şeyi anlatır.

---

[227] B. Äzibayeva, "Ḳulamergen", **Babalar Sözi,** 31. Tom, s. 332.
[228] **Batırlar Jırı,** 3. Tom, s. 537.

Padişah kırk yardımcısı ve üç yüz pehlivanıyla gemiye biner ve adaya gelerek uyurken Ḳulamergen'i bağlar fakat o urgan ve zincirleri koparır. Sonunda karısının verdiği iple onu baytereğe bağlarlar. Ḳulamergen'i orada da zapt edemeyince nihayetinde kapının sağ taraf eşiğine bağlarlar. Padişah orada Künayim'in yanında kalır. O esnada Ḳulamergen'in kızı uyanır. Babası onu yanına çağırır ve alnından koklamak ister. Fakat kız ona benim babam sen değilsin. Babam anamla uyuyor, der. Ḳulamergen ah u zar eder. Sesine oğlu Joyamergen uyanır. Aynı şeyi oğluna söyler. Oğlu da onun yanına gelir ve ağlar. Babası oğluna anasından, "Babamın altın saplı kınını ver", demesini söyler. O da gidip anasından ister. Çocuk kını alarak babasına gelir. Ḳulamergen, eşine güvenmediği için kının içinde bir bıçak saklamaktadır. Oğluna o bıçağı alarak urganları kesmesini söyler. Çocuk urganları keser. Serbest kalan Ḳulamergen padişahı ve adamları öldürüp karısını kızıyla beraber eşinin babasının evine getirir. Olan hadiseyi kayın babasına anlatınca o, kızını ve torununu öldürür ve Ballu Marjan adlı başka bir kızını Ḳulamergen'e verir.

Orada dokuz yıl kaldıktan sonra adasına dönmek için yola çıkmaya karar verir. Dedesi torunu Joyamergen'e at sürüsünün içerisinde Dildäş adlı bir tulparı verir. Hep beraber yola çıkarlar. Yolda ağlamakta olan bir çocuk görürler. Ballu Marjan çocuğu alma dese de Ḳulamergen çocuğu atına alır. Az sonra bakar ki o çocuk kendisinin tüm silahlarını alarak kaybolmuş. Bu çocuk Ḳurtḳa adlı kocakarının anası, yedi başlı Jalmaṽızın oğlu Oraḳ'tır. Oraḳ sihirle küçük bir çocuk şekline dönerek mergenin yolunda beklemeye başlamıştır. Sonra Oraḳ bir file binerek onların karşısına çıkar. Joyamergen onunla üç gün savaşır ve onun başını keser, askerlerini de öldürür. Birlikte adalarına dönerler. Oranın padişahı, Jalmaṽıza haber salar. Oraḳ'ın öldüğü haberini alan Jalmaṽız tekrar Ğazar adasına gelir ve Ballu Marjan'dan Ḳulamergen'i sorar. O da korkusundan Ḳulamergen ile Joyamergen'in avda olduklarını söyler. Jalmaṽız Cuma günü Ḳarataṽ'da Ḳulamergen'le savaşacağını söyledikten sonra gider. Ḳulamergen olanları öğrenir ve Jalmaṽız'dan kaçmaya karar verir. Jalmaṽız da onun peşine düşer ve altı ay sonra onu görür. Ḳulamergen de önüne çıkan Oral (Ural) dağına kaçar. Bu

arada Ballu Marjan rüyasında Ķulamergen'in oğlunu özlediğini görür. Joyamergen'e babanın yüzüğünü de alıp Ural dağına git ve babana yaklaşınca bu yüzüğü ona at. O zaman baban tekrardan kuvvetlenir, der. Ayrıca ona altın okla yay verip Jalmaȳız yaklaştığında bununla onu vurmasını söyler. Fakat iki defa atmamasını eğer atarsa Jalmaȳız'ın tekrar canlanacağını ve kendilerini öldüreceğini söyler. Joyamergen, atı Dildäş'a binerek on günde oraya ulaşır. Yüzüğü atınca Ķulaker at gücünü toplar ve uzaklaşır. Joyamergen oku atarak Jalmaȳız'ı vurur. Jalmaȳız, ne kadar ısrar etse de ikinci kez atmaz.

Babası adaya dönelim dediğinde kendisinin biraz avlandıktan sonra akşama arkasından yetişeceğini, söyler. Avdan dönüp deryanın kıyısına geldiğinde suyun yüzünde bata çıka yüzen top gibi yuvarlak bir şey görür. Yanına yaklaşıp ona bakarken o nesne atıyla beraber Joyamergen'i içine çeker ve suyun dibine götürerek orada bir sahraya bırakır. Joyamergen ne yapacağını bilmeden sağa sola yürürken ak bir otağ görür. Otağa doğru giderken kendisine yaklaşmakta olan bir aksakal görür. O aksakal Hızır'dır. Aksakal, Joyamergen'e, "Yer altı dünyasının padişahı Jılanbek'in onun bahadırlığını işittiğini ve bahadırlığını sınayıp kızı Künsuluȳ'u ona vereceğini söyler. Gördüğün o ak otağ Jılanbek'in otağıdır. Jılanbek seni Ğayın adlı büyücüye getirtti Burası yerin yedi kat altıdır", dedikten sonra Hızır gözden kaybolur. Joyamergen ak otağa doğru giderken atı Dildäş konuşmaya başlar ve ona ak otağın içerisinde bir sürü yılan olduğunu sırayla ak, boz, sarı ve kızıl yılanların gelerek tüm vücudunu saracağını o zaman kımıldamamasını söyler. Atın dediği gibi olur. Joyamergen kımıldamaz. Kızıl yılan gelince kımıldayacak gibi olur, kızıl yılan onu sokmaya niyetlenirken padişah engel olur. Jılanbek ona, kendisini Ğayın adlı büyücüye getirttiğini, deryanın altındaki altın kazanı getirirse kızını ona vereceğini, söyler. Joyamergen yola çıkarak deryanın yanına gelir. Deryaya bakar fakat altın kazanı göremez. Dildäş yine konuşmaya başlar. Deryanın altında altın kazanın olduğunu o kazana Joyamergen'in gücünün yetmeyeceğini bundan dolayı kendisinin almaya gideceğini, söyler. Üç günde kazana ulaşacağını o zaman suyun yükselip Joyamergen'in dizinden başlayarak altı günde tepesine kadar

ulaşacağını bu sürede kımıldamadan durmasını eğer kımıldarsa kendisini yutup öldüreceğini söyler. Dildäş gider. Su yükselerek Joyamergen'in gözlerine ulaştığında atı göreyim diyerek parmaklarının ucuna yükseldiğinde su eski haline döner. Deryadan kazan çıkar fakat atını bulamaz. Deryanın kıyısında gezerken atının kulaklarını görür. Cansız atı deryadan çıkarır ve baş ucunda ağlamaya başlar. Altı gün olduğunda at yeniden canlanır. Yer altında başında geçenleri anlatır ve kendisini Hızır'ın kurtardığını söyler. Joyamergen kazanı getirip padişaha verir. Padişah Künsuluў ile onu evlendirir. Ğayın adlı büyücü yine öyle top şekline dönüşür onları da karnının içine alarak adaya getirip bırakır. Babası sevinir. Oğlu kaybolunca Bulğar şehrine gidip padişah ile cadıyı öldürdüğünü söyler."[229]

Destanın özeti verildikten sonra Ķulamergen ve Alaman men Jolaman adlı masallar ile Ķissa(-i) Ķulamergen adlı destanı muhteva ve şekil açısından karşılaştırılacaktır.

a. Muhteva:

-Ķulamergen masalında ve Ķissa Ķulamergen de kahramanın adı Ķulamergen iken Alaman men Jolaman masalında Alaman şeklindedir.

-Masal ve destan metinlerinde kahramanın eşi, bir oğlu ve bir kızı vardır. Ķulamergen masalında kahramanın eşi ve çocuklarının ismi zikredilmez. Alamen Men Jolaman da kahramanın eşinin adı Ķaraşaş, Ķissa Ķulamergen de Künayim'dir. Ķissa Ķulamergen de oğlunun adı Joyamergen, Alamen Men Jolaman da ise Jolaman'dır. Kızının adı Ķissa Ķulamergen'de Şäriypa'dır. Ayrıca Alaman men Jolamen ile Ķıssa Ķulamergen de kızının ihanetini öğrenen Ķulamergen'in kayın babası kızıyla torununu öldürür ve yerine küçük kızını verir. Alaman men Jolaman da bu kızın ismi zikredilmezken destanda Balluў Marjan olarak geçer.

-Her üç anlatıda da kahramanın eşi deryaya saçlarını yıkamaya gittiğinde altın gibi olan saçlarından tel(ler) suya akıp gider. Bu saçı Ķulamergen masalında Mıstan Kempir, Alaman Men Jolaman da padişah ve

[229] "Ķiyssa(-i) Ķulamergen", **Babalar Sözi,** 52.Tom, s. 74-120.

arkadaşları, destanda ise bir balıkçı görür. Balıkçı ve Mıstan Kempir bu saçı alarak padişaha gelirler. Bunu gören padişah her üç metinde de saçın sahibine âşık olur.

-Han, saçın sahibini bulana çok para pul vaat eder. Ḳulamergen'de Mıstan, hana kel bir oğlu olduğunu ve eğer kızını onunla evlendirirse; destanda ise oğluyla kendisini evlendirirse dileğini yerine getireceğini söyler.

-Destanda, eşinin saçının suya gittiğini öğrenen Ḳulamergen eşine, saçını gören kişinin ona âşık ve kendisine düşman olacağını söyler. Masallarda bu konuyla ilgili bilgi verilmez.

-Her üç anlatıda da Jalmaũız, Ḳulamergen'in eşinin aklını çeler, ve eşinin yardımıyla Ḳula Mergen'in yakalanmasını sağlar.

-Yine Ḳulamergen'in nasıl yakalanabileceğiyle ilgili olarak bir çare bulmaya çalışan Jalmaũız, onun eşinden Ḳulamergen'in uyku vaktini sorar. Alamen Men Jolaman da Alaman kırk gün; destanda Ḳulamergen üç gün uyur. Yine Alaman Men Jolaman da eşinin vermiş olduğu ipek urganla, destanda da yine eşinin vermiş olduğu urganla ancak bağlayabilirler.

-Her üç metinde bağlı olan kahraman yanına gelen kızından yardım isteyince kızı, onun kendi babası olmadığını söyleyerek geçip gider. Yine her üç metinde de kahraman, oğlunun yardımıyla kurtulur.

-Ḳulamergen'in Jalmaũız'dan korkup kaçması üç anlatının ortak noktalarından birisidir. Ḳulamergen masalında onun ana babası Jalmaũız'ın ona yaklaştığında Jalmaũız'ı sol gözünden vurmasını söyler. Alaman men Jolaman masalında ve destanda eşi, onun zor durumda olduğunu rüyasında görür ve oğluna yüzüğü de alarak babasının peşinden gitmesini, babasına yaklaştığında yüzüğü ona fırlatmasını, yüzüğü alınca babasının ve atının gayrete gelerek Jalmaũız'dan uzaklaşacağını söyler. Destan da ayrıca Balluũ Marjan, Joyamergen'e altın bir okla yay verir ve bununla Jalmaũız'a bir defa atmasını, eğer iki defa atarsa onun tekrar eski gücünü kavuşup baba oğlu öldüreceğini söyler. Böyle yapar ve Jalmaũız'ı öldürür. Bu olay Alaman Men Jolaman masalında da vardır. Jolaman, Jalmaũız'a bir defa atar. Jalmaũız ona yine atmasını söylese de o atmaz. Eğer atsa Jalmaũız destanda olduğu gibi yeniden canlanacaktır. Bu masalda Jolaman, iki defa atmaması

gerektiğini bilir. Destanda bunu Balluỹ Marjan öğütlerken masalda böyle bir bilgi yoktur. Fakat Joyamergen'in iki defa atmaması gerektiğini bilmesi masaldaki bu kısımların anlatıcı tarafından anlatılmadığı aslında bu olayın da masalda yer aldığı düşüncesini vermektedir.

-Her iki masal da kahramanın Jalmaỹız'ın elinden kurtularak yurduna dönmesiyle son bulur. Destan ise oğlu Joyamergen'in kahramanlıklarıyla devam eder. Destanda Joyamergen'in, Jalmaỹız'ın oğlu Orak ile karşılaşması ve onu öldürmesi, daha sonra yer altı dünyasının padişahı Jılanbek tarafından kahramanlığının duyulması ve kızı Künsuluỹ ile evlendirilmek için büyücü Ğayın tarafından yer altına kaçırılıp orada bir sahra ortasında bırakılması, Joyamergen'e orasının yerin yedi kat altı olduğunun, kendisinin kim tarafından nasıl ve hangi amaçla kaçırıldığının ve burada ne yapması gerektiğinin Hızır tarafından söylenilmesi, Jılabenk'in Künsuluỹ'yu vermek için Joyamergen'den isteğini Joya Mergen'in konuşa bilen atı Dildäş'in yardımıyla yerine getirmesi, Dildäş'in yer altından altın kazanı çıkartması ve Joya Mergen'in Künsuluỹ ile evlenmesi kısımları masalda yer almaz. Belirtilenbu kısımlar, özellikle arkaik destanlar, kahramanlık masalları ve olağanüstü masallarda sıkça karşılaşılan motiflerdendir. Bu kısımlar her ne kadar derlenen masal metinlerinde olmayıp destan metninde olsa da anlatıcının dinlemiş olduğu ya da bildiği masal metninde bu kısımların olabileceği fikrini vermektedir.

-Anlatıda karşımıza baba oğlun birlikte mücadelesi görülmektedir. Zorda kaldığı durumlarda kahramanın imdadına oğlu yetişir. Han'ın elinde tutsakken oğlunun yardımıyla kurtulur. Yolda karşılarına çıkan Jalmaỹız'ın oğlu Oraḳ'ı da yine oğlu Joyamergen öldürür. Bu kahramanlık destanlarında görülen kahramanın özellikleridir. Fakat yedi başlı Jalmaỹız'ı sihirli altın okla öldürmesi, Ğayın tarafından yer altına götürüldüğünde karşılarındaki ak otağda kendisini bekleyen hadiselerin neler olduğunun söylenmesi, Jılanbek'in istediği altın kazanı atı Dildäş'in çıkarması sadece kendi gücüne güvenen arkaik kahramanlık destanlarının kahramanının değil daha ziyada olağanüstü masalların kahramanlarına ait özelliklerdir. Joyamergen'e

Jalmaũız'ı nasıl yeneceği Ballu Marjan tarafından söylenir ve kazanı da konuşan atı Dildäş çıkarır. Bunlar ona yardımcı olan kahramanlardır.[230]

Destandaki Balluũ Marjan, Alaman Men Jolaman masalındaki ismi zikredilmeyen Ķulamergen'in ikinci eşi biraz kâhinlik ve büyücülük özellikleri yansıtmaktadır. Destanda yolda ağlayan çocuğun düşman olduğunu bilerek onu ata almamasını ister. Bu kişi aslında yedi başlı Jalmaũız'ın oğlu Oraķ'tır. Alaman Men Jolaman masalında da aynı şekilde kahraman ve oğlu yolda bir çocuğa rastlar. Çocuğu almak ister fakat atı pıskırarak onun düşman olduğunu anlar. Destanda Ķulamergen'i ikaz eden eşi Balluũ Marjan; masalda ise atıdır. Masalda ata ait özellikler zikredilmezken burada çocukla ilgili olarak kahramanı uyarması atın destandaki Dildäş at gibi olağanüstü bir at olduğu izlenimini vermektedir. Ķulamergen destanda eşini dinlemeyerek ona çıkışır, masalda da "ey hastalıklı hayvan bir çocuk sana ne yapacak diyerek" yine atına çıkışır. Yani kahraman, eşine ve atına farklı metinlerde aynı tepkiyi vermiştir. Ayrıca Alaman men Jolaman da yolda başına gelen bu hadiseyi, çocuğu ata alınca çocuğun tüm silahlarını alarak kaybolmasını, eşine anlatınca eşi, gördükleri o çocuğun Jalmaũız olduğunu anlar. Burada da destandaki gibi yine eşinin yardımı sayesinde tehlikeyi anlar. Bu anlatılarda kahraman, kahramanın can yoldaşı at ve hayat yoldaşı eşi tarafından tehlikelerden haberdar edilmiş ya da kurtarılmıştır. Kahramana layık ve yardımcı kahraman olarak at motifine Kazak Türklerinin destanları, masalları ve kahramanlık masallarında sıkça rastlanılmaktadır. Örnek olarak, Ķambar'ın Ķaraķaşķa atı, Alpamıs'ın Bayşubar'ı, Er Tarğın'ın Tarlan'ı, Ķoblandı'nın Taybuũrıl'ını ve Er Töstik'in Şalķuyrıķ adlı atları zikredebiliriz. Kahramana yardımcı olan ve onu tehlikelerden haberdar eden eş motifine de yine Ayaz Biy masalı ve Er Tarğın destanında da görülür.

Anlatıların ana kahramanı olan Ķulamergen/ Alaman, avcıdır. Bu tipi M. Äũezov eski zamanların kalıntısı olan tipler olarak tarif eder.[231] Yani avcı mergen tipinin sonraki medeni kahramanlardan önce ortaya çıkmış olduğuna

[230] Äzibayeva, **a.g.m,** s. 315.
[231] Äũezov, **Ädebiyet tariyhı,** s. 101,169.

şüphe yoktur.[232] Destanda karşılaşılan tiplerden yılanlar ve yılanların padişahı olan Jılan/Yılanbek'in idaresi altında olan yılanlar insan şekline dönebilmektedir. Jılanbek, Joyamergen'e kötülük yapmamış aksine Joyamergen'in bahadırlığına hayran olup başka bahadırların yerine getiremedikleri görevi yerine getireceğine güvenmiş ve eğer yerine getirirse tek kızı Künsuluў'yu vereceğini taahhüt etmiştir ve sözünde de durmuştur. Sonunda Joyamergen yılanlar padişahının kızı Künsuluў ile evlenmiştir. Bu motif Ķasķabasov'a göre eski zamanlardaki totemik inançla yani yılan kültü ile ilişkilidir ve bu inançtan ortaya çıkmıştır.[233]

Destanda karşılaşılan motiflerden birisi de kahramana ihanet eden eş ve kız motifidir. Bu motife başka kahramanlık masallarında da rastlanmaktadır. Bunu Rahmankul Berdibay şu şekilde değerlendirir: *"Destanda Ķulamergen eşi Künayim'in vefasızlık göstererek birden düşmana dönmesi ve böyle bir acımasızlık yapması üstünkörü olarak bakıldığında delilsiz ve manasız olarak görülmektedir. Bunun temel sebebi Mıstan Kempir'in 'ömrün bozkırda, adada sıkıcı olarak geçip gitmekte' demesine Künayim'in çabucak aldanarak karakterinin birden değişmesi ve eşine düşman olması "anaerkil" dönemi arzulamanın, "serbest zamanı" elden bırakmamanın türlü bir görünüşü değil midir? Bunların arasındaki bu zıtlık ve farklılığın temelinde kadın vefasızlığı düşüncesinin yattığı aşikârdır."*[234]

Burada anlatının destan şeklinde geçen yer adlarına da değinmek istiyoruz. Destanın kahramanın *Ğazar* (Hazar) adlı bir adada yaşar. Buraya yakın olarak da *Bulğar* (Bulgar) şehri vardır. Yine kahraman, Jalmaўız'dan kaçarken *Oral* (Ural) dağlarına kaçarak orada gizlenir. Bu yer adlarına bakıldığında bunlar günümüzde Batı ve Kuzeybatı Kazakistan bölgelerini kapsamaktadır. Älkey Marğulan, yer adlarından yola çıkarak bu anlatıya temel olan hadiselerin Türk Kağanlığı zamanında Ural dağları ile Hazar Denizi arasında konuşlanmış olan Bulgar, Hazar, Kıpçak gibi halklarla ilgili

---

[232] Ibırayev, **a.g.e,** s. 235
[233] S. Kaskabasov, **Kazahskaya Volşebnaya Skazka,** Almatı, 1972, s. 153-159'dan naklen Äzibayeva, **a.g.m,** s. 317.
[234] Rahmanķul Berdibay, **Ķazaķ Eposı,** Almatı, 1982, s. 69.

olduğunu ileri sürer.[235] Ayrıca anlatıda kahramanın adının Ḳulamergen olması da düşündürücüdür. Çünkü ḳula/kula kirli sarı tonunda bir renktir. Yani kahramanın fizyolojik özellikleri de Marğulan'ın düşüncesini kanıtlar niteliktedir.

b. Şekil:

Şekil bakımından bakıldığında masalların büyük bir kısmı mensur; destan da tamamen manzumdur. Şekil dikkate alındığında destanın bu adla adlandırılması doğrudur. Fakat destanda anlatıcı, halk arasında yaygın olan bir masalı almış ve bunu destan şeklinde icra etmiştir. Yani anonim bir ürünü almış kendine has bir takım eklemelerle destan formatına sokmuştur. O zaman bu türü anonim halk edebiyatındaki destan sınıfında değerlendirmek doğru mudur? Eğer bu anlatıyı anlatıcı kendi eliyle destana dönüştürdüğünü eserinde söylüyorsa o zaman bizim bu eseri destan/ arkaik destan değil de *"manzum kahramanlık masalı"* olarak adlandırmamız daha uygun olmaz mı? Biz bu tabirin daha uygun olduğu kanaatindeyiz. Bir başka açıdan bakacak olursak şekil açısından nazım ya da nesir olması bir türü tanımlamak için yeterli bir kavram mıdır? Daha önce de bahsettiğimiz gibi Kazak Türkleri arasında nesir olan türler önceleri masal sonraları ise genel anlamda masal ve efsane olarak adlandırılmıştır. Burada da anlatıcı bir masalı almış, kendisinden de bir takım unsurlar ekleyerek olayı zenginleştirmiş ve manzum bir hâle getirmiştir. Bu duruma başka masallarda da rastlamaktayız. Örnek olarak Ziya Gökalp'in şiir haline getirmiş olduğu "Alageyik Masalı." Verilebilir. Burada sadece manzum olduğu için bu şiiri başka bir adla değil de ilk şekli bilindiği ve belirli bir kişi tarafından manzum hale getirildiği için masal olarak kabul edilmektedir. Aynı şekilde bir anlatının başlangıçta masal olduğu biliniyorsa ve anlatıcı bunu alarak destana çeviriyorsa bunu da farklı bir kavramla anlatmaya gerek olmadığı kanaatindeyiz. Başka bir açıdan bakıldığında anlatıcı olay örgüsünü zenginleştirmekle beraber Kazak Türkleri'nin kahramanlık konulu anlatılarının çoğunda görüldüğü üzre buraya

[235] Marğulan, **Ejelgi Jır, Anızdar,** s. 75-76.

gibi tarihi ve epik bir düşman olarak Kalmuklar unusrunu bir epizot olarak eklememiştir. Yine masallara ait bir unsur olan kahramanın genel anlamda ailesi veya en fazla kendi tayfası için mücadele etme burada da vardır. Destanlarda olduğu gibi bir milletin veya bir ülkenin korunması söz konusu değildir. Yine bir diğer unsur da destana girmiş olan yer altı dünyasıdır. Kazak destanlarında yer altı dünyasına pek rastlanılmaz. Yer altı dünyasına genellikle masallar, Er Töstik gibi kahramanlık masalları ya da arkaik destan olarak kabul edilen fakat genel olarak belirli bir anlatıcı tarafından mensurken manzumlaştırılan anlatılarda rastlanılır. Tüm bu unsurlar göz önünde bulundurulduğunda biz "Ḳissa(-) Ḳulamergen" anlatısına destan denilemeyeceği kanaatindeyiz. Yine 1964 yılında yayımlanmış olan "Batırlar Jırı" adlı eserin üçüncü cildinde de bu anlatının konusunun "olağanüstü masallara" benzediği, Kazaklar arasındaki destanların en eski türü olduğu ve bundan dolayı bu anlatıya "batırlıḳ ertegi/ kahramanlık masalı" da denilebileceği belirtilmiştir.[236]

4.2.2. TOTAN BATIR

Kazak Türkleri arasında yaygın olan masallardan biri de Totan Batır'dır. Masal ilk olarak "Ḳazaḳ Ertegileri" adlı eserin üçüncü cildinde 112-116. sayfaları arasında, sonra "Altın Saḳa" seçkisinin 288-290. sayfaları arasında yayımlanmıştır. Sonraları farklı seçkilerde de yer almıştır.[237] Çalışmamızda "Ḳazak Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler" adlı eserin dördüncü cildinde yayımlanmış olan metin esas alınmıştır.

Totan Batır masalının halk arasında destan şeklinde olan nüshaları da bulunmaktadır. Destan ilk olarak 1903 yılında Kazan'da Maarif matbaasında Arap harfleriyle "Ḳiyssa(-i) Dotan Ḳubaḳanbayuğlı" adıyla yayımlanmıştır. Bu metinde 2075 mısra ve az miktarda mensur kısımlar da vardır. Aynı metin 1915 yılında tekrar yayımlanmıştır. Metni yayımlayan Jüsipbek Şayhıslamulı'dır. Jüsipbek destanın sonunda:

---

[236] **Batırlar Jırı,** 3. Tom, Almatı, 1964, s. 7.
[237] **Ḳazak Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 297.

“Basında ertegi edi ḳiyssa bolıp
Ayağı bu sözimniŋ endi bitti.

Bu sözi osılayşa ḳiyssa ḳıldım,
Munı da köptiŋ bir nusḳa ḳıldım.
Näsip bolıp basılsa oljası bar,
Köp ḳızmetni burın men bosḳa ḳıldım.”[238]

(2066-2071. mısralar)

diyerek bu destanın aslında başlangıçta masal olduğunu ve bunu kendisinin destan şekline dönüştürdüğünü söylemektedir. Bu destanın varyantları da vardır, bunlardan bazıları şöyledir: “Dotan Batır” adlı destan 1150 mısradan oluşmaktadır. Elyazma 1940 yılında Mälim Jüsipov tarafından el yazmalar merkezine verilmiştir. “Dotan Batır” adlı diğer bir varyantta 1941 yılında Amangali Segizbayev tarafında el yazmalar merkezine verilmiştir ve 1950 mısradır. “Dotan Batır” adlı bir diğer varyant da 1948 yılında Ḳısıraŭbek Amantayev tarafından el yazmalar merkezine verilmiştir. Bu nüshaların hepsinin de 1903 yılında yayımlanmış olan metinden oluşturulmuş olduğu açıktır. “Ḳiyssa(-i) Dotan Ḳubaḳanbayuğlı” adlı metin daha sonra 1961 yılında yayımlanmış olan “Batırlar Jırı” adlı eserin ikinci cildinde kiril harfleriyle yayımlanmıştır.[239]

Çalışmamızın konusu anlatının masal şekliyle destan şeklini karşılaştırmak olduğundan burada destan şeklinin özetini vermek istiyoruz. Metinler içerisinde en eski metin olduğu için “Ḳiyssa(-i) Dotan Ḳubaḳanbayuğlı” adlı metin 1915 yılında Kazan’da yayımlanmış olan ikinci baskıdaki metin kullanılacaktır.

Ḳiyssa(-i) Dotan Ḳubaḳanbayuğlı

Ormanbet zamanında bozkırda Ḳubaḳanbay adlı, kırk oğlu ve kırk kızı olan bir zengin yaşarmış. Çocukları bekârdır. Bunların sekseni bir araya gelerek yakın yerde bir yurt varsa oraya gidelim diye kendi aralarında konuşurlar. Hayvanlarına bakan yaşlı bir adam, güney tarafında bir ormanlık

[238] “Ḳiyssa(-i) Dotan Ḳubaḳanbayuğlı”, **Babalar Sözi,** 52. Tom, s. 185.
[239] A. Aḳan, “Ḳiyssa(-i) Dotan Ḳubaḳanbayuğlı”, **Babalar Sözi,** 52. Tom, s. 323.

var oraya doğru gidin, der. Sonra da bu çocukların en küçüğü olan Dotan'a sürünün içerisindeki Karagök tayı almasını söyler. Böylece hep beraber yola çıkarak o ormanlığa gelirler ve dinlenmek için uyurlar. Bunlar uyurken bir Jalmaũız gelerek Dotan dışındakilerin hepsini yutar. Dotan eline tüfeğini alıp onu vuracakken Jalmaũız ona yalvarır ve Dotan'ın yutmuş olduğu kardeşlerini yeniden çıkarır. Jalmaũız ona, gün batısında yedi yıllık mesafede Şıntemir isimli bir han olduğunu onun Künikey adlı bir kızının olduğunu o kızı kendisine getirirse elinden kurtulacağını yoksa yine kendisiyle beraber hepsini yutacağını söyler. Dotan kabul eder. Ağabeyleri gelmek istemeyince Gök tay atına iki torba altın yükleyip yalnız olarak yola düşer. Yol uzun olduğundan tay da büyür ve bir tulpar at olur. Yolda giderken Totan'a *Tıŋlaũşı* (Dinleyici), *Aḳḳuũ atḳan* (Kuğu avlayan (Mergen)), *Jelayaḳ* (Yelayak), *Közbaylaũşı* (Gözbağlayıcı), *Taũsalmaḳtağan* (Dağkaldıran) adlarında olağanüstü özelliklere sahip kişiler de katılır.

Şıntemirhan'ın mekânı Muhit adlı denizin yakasıdır. Onun beş oğlu bir de kızı vardır. Kızı altın bir sarayda yaşamaktadır. Künikey rüyasında altı adamın şehrine geldiğini görür ve bu rüyasını en büyük ağabeyi akın Şorman'a anlatır. Ağabeyi de korkmamasını söyler. Dotan ve arkadaşları hanın yurduna yaklaşırlar. Bu arada Ḳalmuk Hanı Jaziyra da şehri kuşatır, o da Künikey'i almak istemektedir. Dotanlar yolda gelirken akın Şorman'la karşılaşırlar ve ona kim olduklarını ve babasının rüyasında Künikey'i gördüğünü ve onu bulması için kendisini gönderdiğini söyler. Ağabeyi, Künikey'e Dotanların geldiğini söyler. Künikey de Dotan'ı görür ve ondan hoşlanır. Künikey'i gördükten sonra Dotan, hanın huzuruna gelir. Han, Ḳalmuk hanı Jaziyra'yı öldürürse kızını vereceğini söyler. Dotan, handan Telkoŋır adlı bir at alır ve o atı yedeğine alarak tek başına Ḳalmukların üzerine gider ve Kalmuk askerlerini kırar. Bunun üzerine onun karşısına Jaziyra çıkar. Jaziyra'nın attığı oka Hızır-İlyas kalkan olur. Dotan'ın attığı ok Jaziyra'nın zırhını delerek onun yüreğine saplanır. Jaziyra'yı öldürdükten sonra Dotan, onun başını keser ve Şıntemir'e getirir. Şıntemir toy hazırlıklarına girer ve ondan başlık olarak yüz kısrak ister. Yüz kısrak satın alıp gelirler ve toy başlar.

Hanın, Orman adlı bir beyi, yalnız başına olan bir yolcuya kız verirsen halkın sana saygısı kalmaz, diyerek hanı düşüncesinden caydırmaya çalışır. Han da ona kanar ve yarışta kimin atı kazanırsa kızını ona vereceğini, söyler. Yarışı Dotan'ın kara gök atı kazanır. Han sonra güreş şartını koyar. Hanın çıkarmış olduğu Baraḳ adlı pehlivanı Dotan'ın arkadaşı Taṽsalmaḳtağış yener. Bundan sonra han yaya yarışı düzenler. Bu yarışta Jalmaṽız kempir kurnazlık yaparak Jelayaḳ'ı sarhoş etse de sonunda yarışı Jelayaḳ kazanır. Sonra han at başı kadar altını torbaya koyarak onu bir çam ağacına astırır ve ona nişan alma yarışı düzenler. Bu yarışı da Akkuğu Avlayan/ Mergen kazanır. Artık yapacak bir şey kalmaz. Şıntemir, Orman Bey'i yanına çağırır. O da, Künikey'i kaçıralım sonrada haberimiz yok gibi davranalım, der. Künikey'i uyurken sandığa koyup kırk yiğit kaçırır. Jertıŋlaṽşı/ Saḳḳulaḳ, olan hadisenin hepsini duyar ve arkadaşlarına anlatır. Közbaylaṽşı hızla giderek Künikey'i kaçıranların gözlerini bağlar ve sandıkla beraber Künikey'i çalıp getirir. Künikey'i Telkoŋır'a bindirirler ve böylece yedi kişi olarak dönmek için yola koyulurlar. Yolda Jalmaṽız'dan kurtulmak için bir çare aramaya başlarlar. Akkuṽatḳan (Kuğuavlayan)'ın aklına bir fikir gelir. Jelayaḳ insan üstü bir güzelliktedir. Ona kıldan saç örelim, kız elbiseleri giydirelim ve Künikey diyerek Jalmaṽız'a götürelim der. Jalmaṽız buna inanır. Daha sonra bir bahaneyle Jalmaṽız'ın elinden kaçmaya çalışır. Pehlivan'ın attığı tepelerden kurtulan Jalmaṽız, Mergen'in atışıyla can verir. Jalmaṽız'ın hazinesini de alarak yurda dönerler. Ḳubaḳanbay, Dotan'ın beş arkadaşına beş kızını verir.

Dotan, yurduna döndükten sonra babasının, ağabeylerine kız bul, demesi üzerine Dotan ağabeyleriyle beraber onlara kız aramaya çıkar. Ṽälihan idaresinde kırk bin çadırlık Ḳırıḳkboz adlı bir yurda misafir olurlar. O yurda Ḳalmukların Ḳaldan adlı Hanı oraya saldırır. Dotan'ın yardımıyla onları yenerler. Ṽälihan'ın isteği üzerine halk, Dotan'ı oraya han yapar. Dotan ağabeylerine o yurttan kız alır sonra da oradaki halkı da alarak kendi yurduna gelir. Daha sonra her yer onun hâkimiyeti altına girer."[240]

[240] "Ḳiyssa(-i) Dotan Ḳubaḳanbayuğlı", **Babalar Sözi,** 52. Tom, s. 121-185.

Destanın masal şekli ile destan şekli arasındaki ilişkinin görülmesi için burada metinler muhteva ve şekil açısından karşılaştırılacaktır.

a. Muhteva

-Metnin masal şeklinde kahramanın adı Totan, destan şeklinde ise Dotan olarak geçmektedir.

-Masalda Totan, Ḳubahan'ın tek oğludur. Destanda ise Ḳubaḳan'ın kırk oğlu, kırk kızı ve dokuz hanımı vardır. Dotan, Ḳubaḳan'ın toḳal olan yani ilk eşinden sonra almış olduğu eşlerinden birinin oğludur ve çocukların da en küçüğüdür.

-Destanda, Dotan'ın atı Ḳarakök ḳuṽlıḳ[241] bir yılkıdan doğmuştur ve sürünün en seçkin tayıdır. Yılkılara bakan yaşlı bir adam tarafından Dotan'a verilir. Masalda Totan'ın atıyla ilgili özel bir durumdan bahsedilmez. Sadece Totan'la aynı gece doğan bir kulunu babası ona hediye eder.

-Masalda ve destanda kahramanın yolculuğa çıkma nedenleri farklı şekilde beyan edilmektedir. Masalda Totan'ın yarine gitme vaktinin geldiği, yarinin adının Künikey, kayın atasının adının da Şıntemir olduğu babasına rüyasında söylenir. Destanda ise kardeşler etrafta bir yurt var mı gezip görelim düşüncesiyle yola çıkarlar ve bir yerde uyurken Jalmaṽız bunları yutar. Sonra da Dotan'a, eğer gün batısındaki Şıntemir adlı bir hanın Künikey adlı bir kızını alıp getirmezse bunları tekrardan yutacağını söyler. Jalmaṽız'la ilgili kısım masalda da vardır. Masalda Künikey'i aramaya giden Totan, Jalmaṽız'a rastlar. Jalmaṽız, Totan'a kendisini öldüreceğini söyleyince Totan, yaşının daha genç olduğunu, evlenip mürüvvetini gördükten sonra, dönüşte Künikey'i getirip kendisine vereceğini söyleyince Jalmaṽız onu serbest bırakır.

-Dotan, Şıntemir'in ülkesine Künikey'i almaya giderken destanda kırk erkek kardeşi, masalda ise hiçbir dostu onunla gelmek istemez. Bundan dolayı kahraman yolculuğa yalnız olarak çıkar.

---

[241] Ḳuṽlıḳ: ilk defa yavrulayan kısrak.

-Destanda, yolculuğa çıkan Dotan'ın bindiği tay zaman geçtikçe tüy döküp şekil değiştirerek kulun iken asil bir tulpar olur. Atla ilgili bu motif masalda yoktur.

-Dotan Künikey'i aramaya giderken yolda, olağanüstü özellikleri olan kişilerle karşılaşır. Onlarda Dotan'a, isimlerinin *Közbaylaw̃şı* (Gözbağlayıcı), *Tıŋlaw̃şı* (Dinleyici)[242], Mergen[243], *Jelayaḳ* (Yelayak) ve *Taw̃salmaḳtağan* (Dağkaldıran)[244] olduğunu, her birinin kendine özgü olağanüstü özelliklerinin olduğunu söyleyerek Dotan'ın seferine katılmak isterler. Kahramana yoldaş olan ve gerekli durumlarda özellikleriyle onu yardımcı olan bu kişilerin benzerleri "Er Töstïk" [245] ve "Kün Astındağı Künikey Ḳız"[246] masalında da vardır

-Masalda, Tıŋşı yer altındaki yedi memleketin savaşını; destanda Tıŋlaw̃şı ise yer altındaki bir hanın kızını evlendirdiğini ve kendisinin kulağını yere yapıştırarak bunu dinlediğini söyler. Ayrıca destanda Tıŋlaw̃şı yersiz yurtsuz biri olarak anlatılır.

-Destanda, Şıntemir'in tek kızı ve biri akın (şâir) olan beş oğlu varken masalda sadece tek kızından bahsedilir, oğullarıyla ilgili bir bilgi verilmez.

-Destanda, Künikey değerli taşlardan yapılma bir sarayda oturur. Onun sarayının güzelliğiyle ilgili tasvirler geniş yer tutar. Bu kısımlarla ilgili masalda herhangi bilgi bulunmamaktadır.

-Hem masalda hem de destanda Şıntemir Han, Ḳalmuklar'ı yenerse kızını Totan'a vereceğini söyler. Her iki şekilde de Totan, handan aldığı bir atı yedeğine alarak Ḳalmuḳlar'ın üzerine tek başına gider ve onları yener.

-Masalda, hanın beylerinden Baraḳ Batır, Künikey'e âşık olurken destanda Künikey'e âşık olan Ḳalmuk hanı Jaziyra'dır. Destanda hanın beyi

---

[242] Tıŋlaw̃şı: Destanda bir yerde Saḳḳulaḳ şeklinde de geçmektedir. Masalda *Tıŋşı* (Casus) olarak zikredilmekte.

[243] Mergen: Usta okçu. Destanda ondan "*aḳḳuw̃atḳan* (kuğu avlayan) olarak bahsedilmektedir. Bazen mergen ismi geçmekle beraber burada bu isim sıfat olarak kullanılmaktadır.

[244] Dağkaldıran. Destanda bazen pehlivan olarak da zikredilmektedir. Masalda ise ondan devin oğlu diye bahsedilmektedir.

[245] Bunlar Er Töstik'te: Jelayaḳ, Saḳḳulaḳ, Taw̃soğar, Költaw̃sar (Köljutḳış), Ḳırağı gibi karakterlerdir. **Ḳazak Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 5-30.

[246] Bu karakterler Kün Astındağı Künikey Ḳız'da: Taw̃ köterüw̃şi, Jer tıŋdaw̃şı, Költaw̃sar, Jelayaḳ'tır. "Kün Astındağı Künikey Ḳız", **Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 2. Tom, Jazuw̃şı Bas, Almatı, 1988. s. 5-11.

olarak karşımıza Orman Bey çıkar. O, Şıntemir Han'a kızını tek başına olan bir yolcuya vermemesini söyleyerek onu kızını verme fikrinden caydırır. Masalda da Baraḳ aynı gerekçeyle hanı sözünden caydırır.

- Düşüncesinden cayan han, Künikey'i vermek için hem masalda hem de destan da güreş, at yarışı, mergenlik ve yaya yarışını kazanması gibi şartlar ileri sürer. Bu yarışları meziyetlerine uygun olarak Totan'ın yanındaki arkadaşları kazanır. Bu motif hem masal da hem de destanda ortaktır.

-Masalda, Künikey'i Baraḳ Batır kaçırır. Destanda han, kendi beylerinden olan Orman Bey ile konuşup anlaşarak kızını kendi adamlarına kaçırttırır.

-Masalda, Ḳalmuklar ile ilgili sadece birkaç satırlık bir bilgi vardır. Ama destanda Ḳalmuklar, onlarla yapılan mücadeleler uzun uzadıya anlatılır. Dotan önce, Şıntemir'in şartı olarak Ḳalmukları yener. Sonra da ağabeylerine kız istemek için gittiği yurdun Ḳalmuklar tarafından istila edilmesi üzerine onlarla yine savaşır ve onları yener.

-Masalda Batır Baraḳ, destanda Orman Bey'in verdiği akılla Şıntemir Hanın kendi adamları tarafından kaçırılan Künikey'i Közbaylaṽşı gidip geri getirir.

-Jalmaṽız'dan kurtulmak için hem masal da hem de destanda insan üstü bir güzelliği olan Jelayaḳ'a kıldan saç yaparlar, kadın elbisesi giydirirler ve getirip bu Künikey, diye Jalmaṽız'a verirler. Bu aklı veren kişi olarak destanda Aḳḳuṽatḳan/ Mergen'in ismi geçer.

-Her iki metinde de hileyi anlayıp Jelayaḳ'ın peşine düşen Jalmaṽız'ı Mergen öldürür.

-Dotan'ın yurduna dönmesi, yanındaki beş arkadaşına babası Ḳubaḳanbay'ın beş kızını vermesi, babasının Dotan'dan ağabeylerine kız bulmasını istemesi, Dotan'ın ağabeyleriyle aramaya çıkması, misafir oldukları yurdun Ḳalmuklar tarafından istila edilmesi ve onları Dotan'ın kurtarması, o yurdun hanının, halkından Dotan'ı kendilerine han seçmesini istemesi. Dotan'ın han olarak kendi yurduna dönmesi gibi hadiselerden bahsedilmez. Masalın sonunda Ḳubahan büyük toy yapar ve hanlığını Totan'a verir.

b. Şekil

Anlatının masal şekli genel olarak mensurdur ve ayrıca ikişerli gruplar halinde farklı yerlerde dört tane de dörtlük bulunmaktadır. Destan şekli ise manzum olmakla birlikte konu geçişlerinde ve açıklamalarda çok az miktarda mensur kısma da sahiptir. Anlatının masal şekli destan şekline göre daha kısa ve özet şeklindedir. Yukarıda da söylediğimiz gibi anlatıcı bu anlatıyı masal olarak duymuş/ dinlemiş ve sonra buna kendisinden bir takım unsurlar da ekleyerek zenginleştirmiş ve manzum olarak destan şeklinde icra etmiştir. Özellikle Ḳalmuklarla olan savaşlar destan formatına uygun olarak uzun uzadıya ve teferruatlı bir şekilde işlenmiştir. Bunun dışında masalda olmayan herhangi bir destan unsuru ek olarak destana sokulmamıştır.

Anlatının masal şeklinde dört tane de dörtlük bulunmaktadır. Bu dörtlükler aynı ya da çok yakın olarak destanda da geçmektedir.

Totan Masalı	**Kiyssa(-i) Dotan Ḳubaḳanbayuğlı**
Atlar döndü Sarı Jazıkdan hızla	At döndü Sarıjazıḳtan hızla
Yalnız olana kılsın Allah yardım.	Yalnıza kılsın Allah yardımcılık
Türlü askerler arasından hemen öne geçip	Sayısız askerden tek başına öne çıktı
Totan'ın Ḳarakök'ü yalnız çıktı.	Dotan'ın Ḳarakök'ü yalnız çıkıp.
	(1363-1366.mısralar)
Ervahı Er Totan'a yardım etti şimdi	Ervahı Er Dotan'ın yardım etti şimdi
Kamçıyı Göktulpara vurdu şimdi	Kamçıyı Ḳarakök'e vurdu şimdi
Sayısız asker içinde birinci gelen Köktulparı	Sayısız asker içinden önde olan Ḳöktulparı
Gördükten sonra Şıntemir Han şaştı şimdi.	Gördükten sonra Şıntemir han şaştı şimdi.[247]
	(1367-1370.mısralar)
Jalmaũız kovalamaya başladı kaçtıktan sonra	Kempir, peşine düştü kaçtıktan sonra
Eteğini toplayamadı şaştıktan sonra	Elbisesini toplayamadı şaştıktan sonra
Eteğine dolanarak hızla yıkıldı.	Eteğine dolanıp hızla tökezledi
Sürünüp ayağını bastıktan sonra.	Dolanıp ayağına bastıktan sonra.
	(1666-1669. mısralar)
Jelayaḳ geliyor kuş gibi uçup	Jelayaḳ geliyor kuş gibi uçup,
Jalmaũız hızla yıkıldı yeri kucaklayıp	Yıkıldı hilekar jelmaũız yeri kucaklayıp

[247] "Ḳiyssa(-i) Dotan Ḳubaḳanbayuğlı", **Babalar Sözi,** 52. Tom, s. 163.

Sinirlenerek gömleğini çıkarıp, atıp Elbisesi parçalanıp gidince
Koşmaya başladı Mıstan, zorlukla yola düşüp.[248] Ardına düştü jelmaõızda yola düşüp.[249]
(1670-1673. mısralar)

Burada her iki metinde de manzum kısımların aynilik derecesinde benzer olduklarını görmekteyiz. Masalda geçen manzum kısımların bazen aynen bazen de yakın olarak destan da geçmesi anlatının bize masal şeklinin jır şeklinden daha sonra kayda geçirildiği ihtimalini de vermektedir. Anlatıcının dinlediği ya da bildiği masal metni bugün elde bulunan masal metni olmayabilir. Masal metnine, manzum dizeler sonradan da girmiş olabilir. Biz bu anlatının da halkın anonim düşüncesinden ortaya çıkmış bir destan olduğunu düşünmüyoruz. Bu anlatı da temelde masaldır. Destan olarak kabul edilen anlatı ise anlatıcının kendisine ait olan metindir. Eski halinin masal olduğu bilinen bu anlatıya, anlatıcı faktörünü de ekleyerek "Ķulamergen" de olduğu gibi "manzum kahramanlık masalı" demenin daha uygun olduğu kanaatindeyiz.

4.2.3. ĶOYŞI BATIR, BATIR ĶOYŞI

Çalışmamıza konu olan masallardan "Ķoyşı Batır (Çoban Bahadır)" masalı Çin'de yaşayan Kazak Türkleri arasından derlenmiş olan bir masaldır. Masal ilk olarak 1980 yılında Sincan'da basılmış olan "Ķazaķ Halıķ Ertegileri" adlı eserde yayımlanmıştır.[250] Aynı masal daha sonra 1989 yılında Almatı'da "Ķazak Halıķ Ädebiyeti-Ertegiler" adlı eserin dördüncü cildinde tekrar yayımlanmıştır. Bu masala benzer olan "Batır Ķoyşı (Bahadır Çoban)" adlı bir başka masal daha vardır. Bu masal, Ķ. Jubanşaliyev tarafından derlenmiş ve ilk olarak ĶE'nin ikinci cildinde yayımlanmıştır. Metnin orijinali ESE'nin el yazmalar bölümündedir. Bu masalda daha sonra 1989 yılında "Ķazak Halıķ Ädebiyeti-Ertegiler" adlı eserin dördüncü cildinde yeniden yayımlanmıştır.

---

[248] **Ķazaķ Halıķ Ädebiyeti, Eertegiler,** 4. Tom, s. 104-105.
[249] "Ķiyssa(-i) Dotan Ķubaķanbayuğlı", **Babalar Sözi,** 52. Tom, s. 172-173
[250] **Ķazak Halıķ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 298.

Ḳoyşı Batır masalının Çin'de yaşayan Kazaklar arasında olan aynı isimle derlenmiş olan bir de destan şekli vardır. Ḳoyşı Batır[251] destanı Çin'de yaşayan Kazaklar arasında eski zamanlardan beri bilinen bir destandır. Özellikle Altay bölgesinin bazı köylerinde çok yaygındır. Destanın icracısı Altay bölgesi, Buvrıltoğay ilçesi, Ḳaramağay Köyünde yaşayan Safidolla Ḳiysıkulı'dır. "Ḳoyşı Batır" destanı onun anlatımıyla mahalli halk edebiyatı araştırmacısı Ḳurban Ḳunıpiyaulı tarafından 1992 yılında yazıya geçirilmiştir. Destan konusunu Kazak yurdunda yaygın olarak anlatılan "Ḳoyşı Batır" adlı masaldan almıştır.[252] Çin'deki Kazaklar arasında yaygın olan bu destan 2006 yılında "Babalar Sözi" adlı serinin otuzbirinci cildinde kiril harfli olarak Kazakistan'da da yayımlanmıştır."[253]

Destana bakıldığında destanın aynı adı taşıyan masal ile aynilik derecesinde benzer olduğu görülmektedir. Olay örgüsü, kahramanların adı, kahramanın bahadırlığa heves etmesi ve sonunda bir bahadır olması gibi hadiseler tamamen aynıdır. Anlatılar arasındaki tek fark masalın tamamen mensur; destanın da tamamen manzum olmasıdır. Anlatıların her ikisi de Çin'de yaşayan Kazak Türkleri arasında derlenmiştir. Masal şekli destan şeklinden daha önce basılmıştır. Bizim kanaatimiz bu destanı anlatan kişinin masalı iyi bildiği ve bu masalı nazma çektiğidir. Çünkü olayların işleniş sırası, kahramanlar, kahramanların hissiyatı hem masal hem de destanda aynıdır. Bundan dolayı "Ḳoyşı Batır" adlı destanın destan değil de *"manzum bir kahramanlık masalı"* sayılması gerekmektedir. Daha önce de bahsedildiği gibi Türk boyları arasında anlatıcılar tarafından nazma çekilen başka masallar da vardır. Sırf manzum olmalarından dolayı bu türe farklı bir ad vermenin doğru olmadığı kanaatindeyiz.

"Ḳoyşı Batır" masalının Kazakistan'da yaşayan Kazak Türkleri arasında "Batır Ḳoyşı" adıyla bir de versiyonu bulunmaktadır. Bu iki masalda bir koyun çobanının başından geçen hadiseler anlatılmaktadır. Bu masallar

---

[251] "Ḳoyşı Batır", **Buvrıltoğay Aŭdanınıŋ Ḳiyssa-Dastandarı,** Ulttar Baspası, Beyjiŋ, 1992, s. 255-280.
[252] Ḳ. Alpısbayeva, **Babalar Sözi,** 31. Tom. Foliant Baspası, Astana, 2006, Almatı, s. 343.
[253] "Ḳoyşı Batır", **Babalar Sözi,** 31. Tom, s. 173-188.

arasında bir takım farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar şu şekilde sıralanabilir:

-Ḳoyşı Batır masalında kahraman, bahadırlığa heves ederek koyunlarına bakmakta olduğu zenginden hakkı olarak yirmi koyunla bir at alarak yola çıkar. Batır Ḳoyşı masalında ise kahraman yurdunu ve akrabalarını özlediği için zenginden beş yıllığına izin alır ve döndükten sonra yirmi yıl daha koyunlara bakacağı sözünü verir. Zengin de ona hakkı için bir kemik yay ile kunana benzer bir at verir.

-Ḳoyşı Batır daha önce ata binmediği için atı yedeğine alır ve yirmi koyunu ustalara vererek bir kılıç yaptırır. Sonra yolda karşılaştığı iki kişiyi öldürür. Daha sonra da bir adamın yer altındaki mağaraya bir kızı hapsettiğini görür. O adamın peşinden bir şehre gelir. Batır Ḳoyşı'da ise bu kısımlar yoktur. O, direk şehre gelir ve orada padişahın kızının bir dev tarafından kaçırılmış olduğunu öğrenir. Her ikisinde de padişahın kızını getirmeye o talip olur.

-Ḳoyşı Batır da padişahın kızını padişahın askerlerinden biri kaçırmıştır. Batır Ḳoyşı da ise kızı bir dev kaçırmıştır. Ḳoyşı Batır da yanına aldığı askerlerle beraber padişahın kızını kaçıran kişiyi öldürür ve kızı padişaha getirir. Batır Ḳoyşı da ise bir ormana ulaşan Batır Ḳoyşı ve yanındaki iki kişi *Ergejeyli* (Cüce) ile karşılaşırlar .Batır Ḳoyşı, Ergejeyliyi öldürerek onun elinde olan padişahın kızını kurtarır. Batır Ḳoyşı'yı yanındaki arkadaşları orada bırakarak faytonla kaçarlar. Batır Ḳoyşı yalnız başına ormanda dolaşırken dev tarafından yakalanır ve devin yılkılarına bakmaya başlar. Nihayetinde dev onu serbest bırakır. Diğer iki arkadaşıyla aynı anda padişahın ülkesine varır. Padişahın kızı kendisini kurtaran kişinin Batır Ḳoyşı olduğunu söyler. Padişah kızını fakir bir kişiye vermek istemese de onun bahadırlığını görünce vermek zorunda kalır.

-Ḳoyşı Batır'da ise kahraman, padişahın kızını kendisine götürdükten sonra padişah kızını vermeyi kabul eder. Ḳoyşı Batır orada kıza talip olan başka bir hanla ve halka musallat olmuş olan ejderhayla da mücadele ederek onları yener.

Bu iki masal temel de aynı olay üzerine kurulu olmakla beraber varyantlaşmıştır. Bunun nedenlerden bir tanesi de coğrafi farklılıktır. Temel de kahramanların herikisi de çobandır ve padişahın kızını kurtaran da yine bu çobanlardır. Fakat ana olay aynı olmakla beraber kahramanların savaştıkları varlıklar biraz farklılaşmıştır. Batır Ḳoyşı masalı Ḳoyşı Batır masalına göre daha fazla masalsı unsurları bünyesinde barındırmakta ve masal özelliği göstermektedir. Bu masalların varyantlaşmasına bir örnekte Batır Ḳoyşı masalında kahramanın padişahın kızını kurtarması üzerine padişahın kızı ona eşerbını hediye eder. Kahrman bu eşarbı unuttuğu için geri döner ve bu esnada arkadaşları onu bırakarak kaçarlar. Ḳoyşı Batır masalında ise kahraman, ejderhayı yendikten sonra padişahın kızı ona eşarbını hediye eder.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KAHRAMANLIK MASALLARININ EPİZOT YAPISI

Çalışmanın bu kısmı, kahramanın biyografisi temelinde "kahrmanlık masalları"nın epizot yapısına uygun bir şekilde incelenecektir. İncelemede anlatıların epizot yapısı temel olmakla beraber motiflere ve tiplere[254] de yer verilecek fakat biyografik bütünlüğün bozulmaması bakımından motifler ve tipler şeklinde farklı bir başlık açılmayacaktır. Bilim âleminde epik kahramanın biyografisini inceleyen bazı kalıplar oluşturulmuş ve oluşturulan bu kalıpların Türk kahramanlık anlatılarına uygulamalarıyla ilgili olarak Türkiye'de de bazı çalışmalar yapılmıştır.[255] Kazak Türklerinin epik karekterli anlatılarını incelemek için de Kazak Türkleri arasında çok fazla olmamakla beraber bazı çalışmalar yapılmıştır. İnceleme kısmına geçmeden önce bu çalışmalar hakkında bilgi vermek istiyoruz. Kazak Türklerinin masal ve destan kahramanlarının biyografisi üzerine yapılmış olan ilk çalışma Seyit Ḳasḳabasov'a aittir. Ḳasḳabasov, "Ertek Pen Epostıŋ Syujettik Tipologiyası"[256] adlı makalesinde masal kahramanının biyografisini;

1. Yaşlı ana baba.

2. Kahramanın dünyaya gelmesi:

a. Gaipten doğması,

---

[254] Epizot, motif ve tip kavramları için bk. Mustafa Sever, "Türk Halk Edebiyatında Birbirinin Yerine Kullanılan Bazı Terimler Üzerine, **Uluslar Arası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri, 26-28 Mayıs 2000,** KB Yay. Ankara, 2002, s. 651-656; Ayrıca epizot terimi hakkında detaylı bilgi için bk. Esma Şimşek, "Halk Hikâyelerinde Kullanılan 'Epizot' Terimi ve Türkçe Karşılığı Üzerine, **Uluslar Arası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri, 26-28 Mayıs 2000,** KB Yay. Ankara, 2002, s. 657-664.

[255] Kahramanın biyografisinin yapısal çözümleme modelleri ili iligili olarak bk. Metin Ekici, **Dede Korkut Hikayeleri Tesiri İle Teşekkül Eden Halk Hikayeleri,** AKM Yay., Ankara, 1995, s. 11-163. Özkul Çobanoğlu, **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş,** Akçağ Yay., Ankara, 2002, s. 189-195; "Lord Raglan'ın Batı Halk Kahraman Kalıbı Açısından Oğuz Kağan ve Er Töştük Destan Kahramanlarına Bir Bakış", **Folkloristik: Prof. Dr. Umay Günay Armağanı,** Feryal Matbaacılık, Ankara, 1996, s. 202-209; Öcal Oğuz, "Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Boğaç Han", **Milli Folklor,** Ankara, 1998, S. 40, s. 2-6; "Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Basat", **Milli Folklor,** Ankara, 1999, S. 41, s. 2-8; İsmet Çetin, "Türk Destan Kahramanları ve Köroğlu", **Milli Folklor,** Ankara, 1998, S. 39, s. 46-52; Nerin Köse, "Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Kocacaş, **Milli Folklor,** Ankara, 1999, S. 43, s. 19-23; "Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Kurmanbek ve Kurmanbek Destanları Üzerine", **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Dr. Himmet Biray Özel Sayısı,** Ankara, 1999, s. 253-261; Mehmet Çeribaş, **Kırgız Türklerinin Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı,** TKAE Yay., Ankara, 2011, s. 113-178.

[256] Seyit Ḳasḳabasov, "Ertek Pen Epostıŋ Syujettik Tipologiyası", **Ḳazaḳ Folklorının Tipologiyası,** Ğılım Baspası, Almatı, 1981, 235. 266.

b. Totem atadan doğması,

c. Atalar ervahının yardımıyla doğması,

d. Müslüman evliya-enbiya, pirlerin yardımıyla doğması,

e. Babası evde yokken doğması.

3. Kahramanın nişanlısını aramaya çıkması:

a. Yoldaki vakıalar (her türlü mahluklarla karşılaşarak onları yenmesi ve onlarla dost olması.

b. Gelecekteki kayın babası olacak kişinin hizmetkarıyla (keloğlan, koyun çobanı) karşılaşması, onun şekline girmesi.

4. Kayın babasının yerine tanınmadan gelmesi:

a. Kayın babasının yerinde çalışması,

b. Gelecekteki kayın babasının her türlü şartları ve görevleri yerine getirme.

c. Kayın babasının tahtına oturması.

5. Yurduna dönmesi.[257]

olmak üzere baş ana madde de incelemiştir. Aynı makalesinde Ḳasḳabasov, destan kahramanının biyografisini de;

1. Çocuksuz ana baba, onların durumu.

2. Kahramanın olağanüstü doğumu:

a.Totem atanın çocuğu,

b. Atalar ervahının yardımı

c. Müslüman evliya-enbiyaların yardımı

d. Çocuğun olağanüstü durumda (babası evde yokken) doğumu.

3. Çocuğun çok kuvvetli bahadır olup olağanüstü büyümesi:

a. Onun olağanüstü özellikleri (alplık)

b. Çocuk kahramanın gücünü tanıtıcı hareketleri.

c. Onun ilk kahramanlıkları.

4. Kahramanın eş aramaya çıkması:

a. Nişanlısını alması.

b. Yoldaki vakıalar. Her türlü mahlukları yenerek onlarla dost olması.

---

[257] Ḳasḳabasov, **a.g.m.,** s. 237.

5. Sevgilisini (nişanlısını) arayıp bulması:

a. Tanınmadan gelmesi.

b. Karşılaştıklarını yenmesi (yarış, güreş, atıcılık).

c. Eşiyle (kendi) yurduna gelmesi.

6. Bahadırın kendi yurdunu koruması, kahramanlık seferleri:

a. Yurdunun talan edilmesi

b. İstilacı düşmanla savaşması,

c. Düşmanı yenip, yurduna dönmesi.

7. Büyük sevinç, toy. Huzûr içinde ömür. Kahramanın oğlunun doğması

8. Bahadırın çocuğunun kahramanlıkları.[258]

Şeklinde sekiz ana başlık altında incelemiştir.

Kazak Türklerinde destan kahramanının biyografisi üzerine çalışan bilim adamlarından birisi de Şäkir Ibırayev'dir. Ibırayev hazırlamış olduğu "Epos Älemi" adlı çalışmasında kahramanın biyografisini şu şekilde incelemiştir:

I. Konu: Bahadıra özgü çocukluk çağı ve kahramanın evlenmesi/ Bahadıra layık dünürlük.

1. Tasvir, tayfa, boy, ana babasıyla ilgili bilgi.

2. Kahramanın olağanüstü doğumu

3. Bahadıra özgü çocukluk çağı

4. İlk kahramanlık. (Sonraki destanlarda rastlanılmamaktadır)

5. Nişanlıyla ilgili haber/ Nişanlıyı arama.

6. Nişanlı ile yarışmak, güreşmek veya damat adayları arasındaki rekabet.

7. Zafer ve kahramanın nişanlısıyla (kendi) yurduna dönmesi.

II. Konu: Bahadıra özgü kahramanlıklar

1. Düşman saldırısı hakkında haber

2. Sefere çıkma

[258] Ḳasḳabasov, **a.g.m.,** s. 240.

3. Bahadırların güreşmesi. Bazen kahramanın seferi uğurlu olmaz ve kahraman esir düşer.

4. Teke tek mücadele ve kahramanın yenmesi.

5. Zaferle dönüş.

III. Konu: Düşmandan (köleden, rakipten), tayfayı, boyu, nişanlıyı, akrabayı kurtarma.

1. Nişanlının veya akrabanın, tayfanın esir olması, eziyet çekmesiyle ilgili haber. (Rüya görme, işaret verilmesi)

2. Kahramanın nişanlısıyla düşmanın (Ḳobılandıda Alşağır Han), rakibin veya kölenin (Alpamısta Ultanḳul) evlenmeye niyetlenmesi.

3. Nişanlıyla gizli olarak haberleşme (Ḳobılandı) veya nişanlısının düğününe yabancı bir adamın şeklinde gelme (Alpamıs).

4. Güreşte, yarışta kahramanın tanınması.

5. Kendi yurduna dönme veya rakiplerin, kölelerin cezalandırılması.

6. Toy.[259]

Kazak Türklerinde bizim çalışma konumuzu oluşturan "kahramanlık masallarındaki kahramanın" biyografisiyle ilgili tek çalışma Ḳasḳabasov tarafından yapılmıştır. O, 1984 yılında hazırlamış olduğu "Ḳazaḳtıŋ Halıḳ Prozası" adlı çalışmasında kahramanlık masallarını geniş kapsamlı bir şekilde incelemiş, "Kerḳula Attı Kendebay" adlı masala uyguladığı bir yöntemle kahramanlık masallarındaki kahramanın biyografisini ana hatlarıyla ortaya koymuştur. Ḳasḳabasov'un bu masalda oluşturmuş olduğu kahraman kalıbı şu şekildedir:

I. Giriş

1. Kahramanın ana-babasıyla ilgili bilgi.

2. Geleceğin kahramanının doğumu, hızla büyümesi ve ilk kahramanlığı.

3. Kahramana layık atın doğması, büyümesi.

II. Başlangıç.

---

[259] Ibırayev, **a.g.e**, s. 247-248. Ibırayev'in bu uygulamasından yola çıkarak "Özkul Çobanoğlu Türk Epik Destanları Kahraman Kalıbı" oluşturmuştur. Bu kalıp için bk. Özkul Çobanoğlu, **Türk Dünyası Epik Destan Geleneği,** Akçağ Yay., Ankara, 2003, 343-423.

1. Kendebay'ın yetim çocuğa rastlaması, yağmayla ilgili haber alması

2. Kendebay'ın altı kuğu ile konuşup, mücadele etmesi

III. Temel Vakıa (Ana Olay)

1. Esir olan Mergenbay Batır'ı araması

1.1. Kerķula atın konuşmaya başlayarak kahramana yardım etmesi

1.2. Mergenbay'ın istilacı hanın yurduna gelmesi

1.2.1.Hanın sığırcısını göndererek onun yerine kendisinin sığırcı olması

1.3. Altın kuyruklu kulunları aramaya çıkması

1.3.1. Kerķulanın (Kendebay'ı) ateş deryasından geçirmesi.

1.3.2. Büyük adadaki (Simurg'tan) dokuz kulunu alıp kaçması

1.3.3. Yolda yedi başlı devi, yavuz aslanı, Jalmaũız Kempir'i öldürmesi.

1.3.4. Altın kuyruklu kulunları hana getirmesi

1.3.5. Han'ın yedi başlı devi, aslanı, Jalmaũız Kempir'i öldürmesini istemesi,

2. Razı olan hanın esir olarak tuttuğu Mergenbay'ı, adamları hayvanları serbest bırakması,

3. Han'ın küçük kızını Kendebay'a vererek toy yapması.

IV. Son

1. Kendebay'ın yurduna gelerek büyük toy yapması.[260]

Biz de Ķasķabasov'un "Kerķula Attı Kendebay" masalı üzerinde uyguladığı bu tasniften yola çıkarak, incelediğimiz kahramanlık masallarının kahramanların biyografisiyle ilgili bir tasnif oluşturduk ve incelememizi de bu tasnife göre yaptık. Oluşturulan tasnife göre incelemiş olduğumuz metinlerdeki kahramanların biyografileri şu şekildedir:

[260] Ķasķabasov, **Janazıķ,** s. 223-224.

1. Giriş

1.1. Kahramanın ana-babası.

1.1.1. çocuksuzluk ve çocuk sahibi olma yolları.

1.2. Kahramanının doğumu, hızla büyümesi ve ilk kahramanlığı.

1.2.1. Doğumu.

1.2.2. Hızla büyümesi ve ilk kahramanlığı.

1.3. Kahramanın yardımcısı olarak at.

2. Başlangıç.

2.1. Nişanlıyla ilgili haber alma.

2.2. Yurdunun talanıyla veya yakınlarından birinin esarette olduğuyla ilgili haber alma.

2.2.1. Kuğularla Karşılaşma.

2.3. Yakın çevresi tarafından kahramana ihanet edilmesi ve düşmanla işbirliği yapılması.

2.4. Ayı tarafından kaçırılma ve ayıdan çocuk sahibi olma.

3.Temel Vaka (Ana Olay)

3.1. Nişanlı hakkında haber aldıktan sonra yola çıkma.

3.1.1. Yoldaki olaylar.

3.1.1.1. Olağanüstü yardımcı kahramanlar.

3.1.1.1.1. Simurg/ Alp Karakuş.

3.1.2. Gelecekte kayın babası olacak kişinin hizmetkârıyla karşılaşması, onun şekline girme.

3.1.3. Kayın babasının yurduna tanınmadan gelmesi.

3.1.4. Kayın babasının yurdunda çalışması.

3.1.5. Gelecekteki kayın babasının her türlü şartlarını ve vermiş olduğu görevleri yerine getirmesi.

3.1.6. Kayın babasının tahtına oturması.

3.2. Yurdun talanıyla veya yakınlarından birinin esarette olduğuyla ilgili haber aldıktan sonra sefere çıkması.

3.2.1.Düşmanla savaşma.

3.2.1.1. Esir olma.

3.2.1.1.1. Esaretteyken kuş ile haber gönderme.

3.2.1.2. Esaretten kurtulma.

3.2.2. Olağanüstü varlıklarla mücadele.

3.2.2.1. Jalmaȳız.

3.2.2.2. Jeztırnaḳ.

3.2.2.3. Ejderha.

3.2.2.4. Dev.

3.2.2.5. Sakalı beş karış boyu bir tutam/ Ergejeyli/ Jermıstan.

3.2.2.6. Tavtaylaḳ.

3.2.3. Ölüp dirilme.

3.2.4. Dış can/ dış ruh.

3.3. Yakın çevresi tarafından kahramana ihanet edilmesi ve düşmanla işbirliği yapılarak kahramanı ölmesi için yerine getirilmesi zor görevlere (barsa kelmeze/ giden gelmeze) gönderilmesi.

3.3.1. Kahramanın yakın çevresinin ihanetini öğrenmesi ve onları cezalandırması.

4. Son

4.1. Yurduna Dönme ve Toy

4.1.1. Nişanlısını ya da eşini başka biri alırken toyun üzerine gelme.

5.1. GİRİŞ

5.1.1. Kahramanın Ana Babası:

5.1.1.1. Çocuksuzluk ve Çocuk Sahibi Olma Yolları:

Anlatılar genel olarak kahramanın ana ve babasının durumuyla ilgili tasvirlerle başlar. Bundan dolayı kahramanın biyografisini inceleyen araştırmacılar biyografinin ilk basamağını “kahramanın ana babası”yla ilgili bilgi kısmına ayırmışlardır.

Çocuksuzluk, destan kahramanın öneminin vurgulanması açısından kahraman daha doğmadan gelenek tarafından vurgulanır.[261] İncelenen metinlerde genel geçer kural olmamakla beraber kahramanın yaşlı, zengin ve çocuksuz gibi sıfatları olan ana babadan doğduğu görülmektedir. Bu özelliklerin tümü her zaman her anlatıda tekrar edilmez, ama en azından bu özelliklerden birine vurgu yapılır. Aile, çocuksuz olmasının üzüntüsünü yaşarken bazen bu durumlarının çevre tarafından yüzlerine vurulması bazen de bir toyda kendilerine hürmet gösterilmemesi gibi nedenlerden dolayı çocuksuzluğun vermiş olduğu yara iyice kanar. Bu durum neticesinde onlar da "Allah'tan çocuk istemek için" yola çıkar ve ne kadar yatır varsa hepsinde geceleyerek orada kendilerine çocuk vermesi için Allah'a yakarırlar.

Çocuksuz olan kişilerin toplum tarafından hor görülmesi ve onlara itibar edilmemesinin en eski örneklerinden birisi şüphesiz Dede Korkut boylarından olan ""Dirse Han Oğlı Boğaç Han" boyunda görülür. "Yılda bir kez toy yaparak Oğuz beylerini misafir eden hanlar hanı Han Bayındır yine bir gün toy vermektedir. Toy için attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdırır. Sonrada bir yere ak, bir yere kızıl ve bir yere de kara otağ diktirir. Oğlu olanları ak otağa, kızı olanları kızıl otağa, oğlu kızı olmayanları da kara otağa misafir etmelerini, altına kara keçe döşemelerini ve kara koyun yahnisinden vermelerini, yerse yemesini yemezse kalkıp gitmesini ve oğlu kızı olmayanı Allah Teala'nın horladığını (karğayıpdur) bundan dolayı da kendilerinin de horladığını, söyler. Toya giden Dirse Han'a da çocuğu olmadığından dolayı bu şekilde muamele ederler. O da evine gelir ve olanı eşine anlatır. Eşi de ona kalkıp ala çadır dikmesini, attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kurban etmesini, İç Oğuz ve Dış Oğuz Beylerini çağırmasını, aç görme doyurmasını, çıplak görse giydirmesini, borçluyu borcundan kurtarmasını ve tepe gibi et yığdırıp göl gibi kımız akıtmasını söyler. Dirse Han da eşinin söylediği gibi yapar ve nihayetinde Allah (c.c) onlara bir erkek çocuk verir."[262] Burada görülen hadise Dede Korkut'un Türkmenistan'da derlenmiş olan anlatmaları içerisinde de geçer: "Türkmen

[261] Naciye Yıldız, "Türk Destanlarında Çocuksuzluk", **Milli Folklor,** 2009, Yıl 21, S.82, s. 79.
[262] Muharrem Ergin, **Dede Korkut Kitabı-I,** TDK Yay., Ankara, 2004, 2. 77-81.

halkına hanlık eden Bayındır Han, topladığı maiyetine büyük kurultay düzenleyeceğini ve bu kurultaya gelenlerden kimin zürriyeti yoksa ona eziyet etmelerini, saygı göstermemelerini; oğlu olanları ak bayrak altına, ak keçenin üzerine oturtmalarını, kızı olan kişilere de hürmet göstermelerini söyler. Kurultaya Nesilsiz adlı kişi de katılır. Ona kimse hürmet göstermez, atını tutmaz, yer göstermez. Bu olaya öfkelenerek Bayındır Han'a gelen Nesilsiz'e Han; 'Sana Tanrı çocuk vermemiştir, cezalandırmıştır. Biz de seni cezalandırırız', diye söyler. Bey evine gelip eşine öfkelenir ve onu öldürmek ister. Nesilsiz'e eşi, "sen beni öldürme, açları doyur, çıplakları giydir, masum halkından biri dua ederse onun duası kabul olur ve oğlumuz doğar", der.[263] Çocuksuzluğu yüzünden horlanma hadisesi Edige destanının Özbek Türkleri arasındaki versiyonu olan "Tulumhuca" destanında da görülür. Toktamış Han, doksan beyinin içerisinde Tulumhuca'ya ayrı bir değer vermektedir. Başka beyler kıskanarak onu her zaman hana kötülemeye başlarlar. Neticede Tulumhucanın oğlu olmadığı için sarayda durmaması gerektiğine, onun saraydan kovulmazsa uğursuzluğunun bulaşacağına hanı inandırırlar ve onu saraydan kovdururlar.[264]

"Älibek" masalında "çocuk dilemek için bozkıra yolculuğa çıkan Älibek'in babası ve onun yanındakiler bir gölün kıyısına yerleşmiş ve orada eğlence düzenlemekte olan kalabalık bir topluluk görürler. Oraya yaklaştıklarında topluluktan bir gelin gelerek bu eğlencenin bir zenginin oğlunun sünnet toyu olduğunu söyler ve ayrıca bu toyda;

Oğlu olana yer var
Kızı olana kımız var
Oğlu kızı olmayanın
Bu toplulukta nesi var?

diyerek çoluk çocuğu olmayan kişilerin bu toyda yerleri olmadıklarını söyler. Onun bu sözleri Älibek'in ailesinin çocuksuzluk yarasını deşer. Bunun üzerine

---

[263] İsa Özkan, "Türkmenistan'da Derlenmiş Dede Korkut Boyları",**Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1995,** TDK Yay, Ankara, 1997, s. 284-285.
[264] **Tulumhuca,** Alişir Novaiy Nomindagi Uzbekiston Milliy Kutuphonasi Naşriyeti, Toşkent, 2006, s. 115'den naklen Jubanazar Asanov, **Edige, Anızdar Men Jırdar,** Orhon Baspa Üyi, Almatı, 2008, s. 88.

Älibek'in babası yanında getirmiş olduğu dokuz deveyi keser, dokuz yükü parçalar ve dokuz dostunu da memleketlerine geri gönderir."

Bu durum, yani çocuksuz olmaları yüzünden insanlar tarafından dışlanma hadisesi, "Duŭdar Ķız" masalında da görülür. Burada da zengin biri toy yapar ve toyda "Oğlu olmayana oturacak yer yok, kızı olmayana kımız yok, bu toya gelmesinler" diyerek haber gönderir. Fakat Duŭdar Ķız'ın annesi, babasına çok ısrar edince onlar da bir saba kımız alıp deveye yükler ve toya gelirler. Fakat toyda kimse onları karşılamaya çıkmaz ve bu durum da onların çok zoruna gider.

Çocuksuzlukları yüzünden dışlanan zengin tipine "Jelkildek" masalında da rastlanır. "Çocuğu olmayan Sarıbay adlı zengin, düzenlenen toya bilerek çağırılmaz. Yine de Sarıbay dört kısrağa dört saba kımız yükler ve yanına eşini de alarak düzenlenen toya gider. Hiç kimse onu karşılamaya çıkmaz ve ona hürmet de göstermez. O da orada bulunanlara sayıp söver. Kimse cevap vermez orada bulunan bir keloğlan Sarıbay'a selam verir fakat Sarıbay ona da küfür edince o çocuk, Sarıbay'a: "Selama küfür etme! Bu toy, çocuğu olanın gelebileceği bir toydu;

Oğlu olana yer var
Kızı olana eğlence var
Oğlu olmayana yer yok
Kızı olmayana eğlence yok.

diye söyler. Sarıbay bu söz üzerine hiddetlenir ve kısrakları boğazlar, sabaları yararak kımızları döker.

Çocuksuz olan kişiler bazen başkaları tarafından bu özellikleri yüzlerine vurulmak için, düzenlenen toylara kasıtlı olarak çağırırlar. "Ķoblandı Batır" destanının Aysan Baytabınulı nüshasında Kalmuk hanı Alşağır, Koblandının babası Kıdırbay'ın toya gelerek kendi oğlu ve kızını görsün ve çocuksuzluk ateşi iyice yansın diyerek bir toy düzenler. Düzenlemiş olduğu toya Ķıdırbay'ı çağırır. Kıdırbay'ın eşi, gitmeyelim, gidersen bizi küçük düşürür, dese de Ķıdırbay eşi Aķmanday'ı da yanına alarak gider. Gittikleri toyda kimse kendilerinin yüzüne bakmaz. Sonra Aķmanday evliya evliya

gezer ve rüyasında gördüğü bir adam kendisine bir oğlu ve kızı olacağını, oğlunun adını Ḳoblandı, kızınınkini de Aḳḳolan koymasını söyler."[265]

Çocuksuz olan ve bazen de çocuksuz olduklarından dolayı horlanan aileler çocuklarının olması için bir takım pratiklerde bulunurlar. Anlatılarda bunlardan en yaygın olanı yollara düşerek evliya evliya gezmek ve gecelediği her türbede Allah'a yakararak Ondan çocuk dilemektir. "Älibek" masalında çocukları olmayan bir zengin ve eşi, Allahtan çocuk istemek için yiyecek içeceklerini hazırlarlar. Eeşyalarını dokuz deveye yüklerler, yedeklerine doğurmamış dokuz kısrak alırlar ve yanlarına da dokuz dost alıp yola çıkarlar. Yolda toy yapan bir kalabalığın içerisinden gelen biri bu toyda çocuğu olmayana yer olmadığını söyler. Onlarda bu sözlere çok üzülür ve yanlarındaki her şeyi bırakarak ellerine demir asa alıp, ayaklarına demir çizme giyip, dilenci şeklinde yola düşerler. Bu motif yani ellerine demir asa alma ve ayaklarına da demir çizme giyme, anlatılarda sıkça görülür. Misal "Tumarbas Batır" masalında da çocuğu olmayan zengin, Allah'tan çocuk istemek için aynı şekilde ve yaya olarak yola düşer. "Älibek'in ailesi günler, aylar, yıllar boyunca hiçbir evliya bırakmadan hepsini gezerek orada gecelerler ve Allah'tan çocuk isterler. Demir asa çuvaldız, demir çizme demir para kadar kalır. Boyunları çıta gibi ince, bitleri serçe kadar olur. Fakat yine de dertlerine bir çare olmaz." Bazen de çocuksuz olan kişiler çocuk sahibi olmak için kurban keserek Allah'a yalvarırlar. "Alpamıs" masalında Alpamıs'ın anası Analıḳ eşi Bayböri'ye "sen seksene ben yetmişe geldim. Biz ölsek bu mala kim sahip olacak. Deveden buğra koyundan koç, yılkıdan aygır alıp gel" der. Bunlar bu hayvanları yanlarına alarak evliya evliya gezerler ve Allah'tan bir çocuk isterler. Kalan tek koçlarıyla beraber evinde dönerken yolun kenarında bulunan çalının yanına giderler ve koçu keserek orada gecelerler. Rüyasında yaşlı bir adam ona ayan olarak "kırkı mı vereyim biri mi?" diye sorar. Analıḳ, "Bir tane gerek" der. Bu yaşlı adam daha sonra çocuk doğduğunda çocuğun adını da koyar. "Alpamıs"ta görülen bu çocuk isteme şeklinin benzer şekli "Duŭdar Ḳız" masalında da görülür. Masalda toyda

[265] "Ḳobılandı Batır", **Babalar Sözi,** 37. Tom, Foliant Bas., Astana, 2006, s. 10-16.

rencide edilen Duŭdar Ķız'ın babası eve gelir ve "attan aygır, sığırdan boğa, koyundan koç ve keçiden teke" alarak bozkırdaki büyük bir gölün yanına gelir. Burada Allah'a yakarır ve getirmiş olduğu hayvanları kurban eder. "Älibek" masalında da çocuksuz olan çift yanlarına bir sürü eşyayla beraber dokuz da kısrak alarak yola çıkarlar. Burada yanlarına almış oldukları kısraklar da kurban edilmek için olmalıdır. Çocuk sahibi olmak için mallarını ihtiyaç sahiplerine dağıtma ve bozkıra çıkıp evliya evliya gezme motifi Kırgız Türklerinin "Er Töştük" destanında da görülür. Er Töştük'ün babası olan Elaman, dokuz oğlunun gitmesi üzerine Allahtan çocuk dilemek için eşiyle birlikte bozkıra gidip türlü çöllerden geçrler ve Baabeddin evliyanın mezarında gecelediklerinde rüyalarına Hızır (a.s) girer ve onlara dokuz elma verir. Sonrada doğacak çocuklarının adını "Töştük" koymalarını söyler.[266]

Çocuk istemek için bozkıra çıkma ve kurban etme geleneğinin neticesi bazen hemen görülür bazen de ümit kesildiği anda ortaya çıkan biri vasıtasıyla kendilerine çocukları olacağı müjdesi verilir. "Älibek" masalında tüm evliya yatırlarını gezen Älibek'in anası ile babası bir sonuç elde edemeden memleketlerine dönerken bozkırda yıkık bir mezara denk gelirler. Kocası gitmek istemese de eşi o mezarın yanına gider ve mezarın gölgesinde zikir çekmekte olan bir evliya görür. O evliyaya çocuğu olmadığını söyleyince evliya onun için dua eder, bir oğluyla iki kızı olacağı müjdesini verir ve "Oğlunun adını Älibek, kızlarının adını Ķanıkey ile Totay koy", dedikten sonra gözden kaybolur. "Duŭdar Ķız" masalında da göl kenarında getirmiş olduğu hayvanları kurban ettikten sonra uyuyan adama rüyasında, "Kır atı kurban edersen kızın olur" diye söylenir. O da eşi ne kadar karşı çıksa da kır atı kurban eder. Kır atın kurban edilmesine eşinin karşı çıkma sebebi kır atın "yılkıları kurda yedirmemesi ve hırsıza da vermesidir." Azerbaycan Türklerine ait olan "Kurbanî" destanında "çocuğu olmayan Mirzalı Han, bir ocağa giderek orada sadaka verir sonrada orada bir hayvan kurban ederek

[266] S. Sadırbayev, **Halıķ Ädebiyetinin Tariyhı Negizderi,** Kazak Üniversitete Bas., Almatı, 1992, s. 82-83.

bunu yetim ve kimsesizlere dağıtır. Bunun neticesinde onun ayın on dördü gibi bir oğlu olur."[267]

Çocuk sahibi olamayanlara her zaman doğrudan uhrevî bir kişi görünüp onlara müjde vermez. İşaret uhrevî olmakla beraber bazen bu şahıs değil de bir yiyecekte olabilir. Örneğin "Jelkildek" masalında çocuk istemek için bozkırı dolaşarak Allah'a dua eden Sarıbay eşiyle beraber bozkırı dolaşmaktan yorgun düşer ve zayıflamış eşini de sırtına alarak bir akdikene gelir. Diken elbisesine dolaşır ve yürümesine izin vermez. Yorgunluktan Sarıbay uyur fakat uyanık olan eşine gökyüzünden içinde gümüş kaşık olan bal dolu gümüş bir tabak gelir. Eşi, Sarıbey'ı kaldırır ve bunu yediklerinde gençliklerindeki güç kuvvetlerine kavuşurlar, neticede kadın hamile kalır. Yenilen bir yiyecekle çocuk sahibi olma motifine "Kökjan Batır Men Ajdahar" adlı masalda da rastlamaktayız. Kocası toya giden yaşlı kadın evde kalır ve uyur. Rüyasında uzun boylu kara bir adam ona ayan olarak "ben sana sekiz karpuz ve bir de kavun vereyim. Dokuz çocuğun olacak. Kavundan doğan en küçük çocuğunun adını Kökjan Batır koy" der. Yaşlı kadın gözünü açtığında yanında sekiz karpuz ve bir de kavun bulur. Onları yer ve aradan çok zaman geçmeden yaşlı kadın hamile kalır. Sonra dokuz oğlu olur. Onlardan en küçüğüne "Kökjan Batır" adını kor. Bu masala bakıldığında kadın, kendisine rüyasında verilen meyveler neticesinde hamile kalır. Ayrıca doğacak çocuğun diğerlerinden farklı olacağı rüyada onun isminin verilmesinden ve karpuzlardan farklı olarak bir de kavun verilmesinden belli olmaktadır. Yediği herhangi bir şeyle hamile kalma motifi hem dünya hem de Türk masallarında yaygın olarak karşılaşılan bir motiftir. Örneğin Başkurt kahramanlık masallarında çocuksuz olan kadın yediği elma, bezelye, arpa ve balık gibi şeyler neticesinde hamile kalır. Örneğin 'Batır i Argamak' adlı masalda yenilen bezelye sonucunda hamile kalma vardır."[268]

---

[267] Fahriyye Caferova, "Azerbaycan Âşık Destanlarında Elmadan Doğuş Motifleri", **Türkiyat Araştırmaları**, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, S. 10, Bahar, 2009, s. 32.

[268] R.R.Zinurova, "Motiv Çudesnogo Rojdeniya v Başkirskoy Bogatırskoy Skazke", **Vestnik Çelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta,** 2011, No: 11(226), Filologiya, İskusstvovedeniye, Vıpusk, 53, s. 53.

Yukarıdaki örnekte olduğu gibi yaşlılıkta çocuk sahibi olma, “Jartı Töstik” masalında da görülür. Jartı Töstik’in babası malı mülkü çok fakat çocuğu olmayan bir adamdır. Adam bir gün eşine, “Zenginliğin gereği yok “Allah’tan çocuk isteyelim, evliya evliya gezelim”, der. Bir yıl boyunca gezmedik evliya bırakmazlar fakat bir sonuç elde edemezler. Evlerine dönerken yolda gök ak çalı görürler yaşlı kadın, kocasının orada gecelemek istememesine rağmen çalının dibine yatar. Şafak sökmeye yakın ak sarıklı bir pir gelerek kadına “otuz oğul mu vereyim, yoksa hepsine denk bir oğul mu vereyim”, der. Yaşlı kadın “bir tane oğul ver” der. Sonra yaşlı kadın eve döndüğünde tuzlanmış ete aş erir ve evde kalan döşü yedikten sonra aş ermesi geçer.

Çocuksuzluk ‚Nanbatır” masalında da görülür. Masalda Tobıḳbay adlı mergen, adaletli ve barış sever bir han vardır. Bu hanın çocuğu olmamaktadır. Hanın bu durumuna tüm halkı üzülmektedir. Bir gün sefere çıkarken Tobıḳbay eşine seferden dönünceye kadar bir erkek çocuk doğurmasını yoksa kendisini bırakarak başka bir eş alacağını söyler. Eşinin isteğini nasıl yerine getireceğini bilemeyen kadın çok kederlenir ve ağlar. Bir gün ekmek pişirirken hamuru çocuk şeklinde açar ve dışarıda bulunan yer ocağını yakmaya gider. Sonra çocuğun ağlıyor diye bir ses duyar. Baktığında çadırın tavanındaki çapraz ağaçlara konmuş olan talih kuşunu görür. Baksa az önceki çocuk şeklindeki hamurun yerinde bembeyaz apalak bir erkek çocuğu ökçesiyle yeri teperek ağlamakta, az önceki açmış olduğu hamur çocuğa dönüşmüştür. Bu masalda diğer örneklerinden farklı olarak çocuksuzluk için herhangi bir pratik yapılmamaktadır. Ya da herhangi bir uygulama sonucunda ya da bir pir tarafından edilen duayla kadın hamile kalmamakta direk olarak talih kuşunun gelmesiyle çocuk şeklindeki hamur çocuğa dönüşmektedir. Ayrıca bu masalda eşin karısına bir dayatması ve bundan dolayı da kadının çaresiz kalması söz konusudur. Her iki eş bir araya gelerek bu durum için evliye evliya gezerek kurban sunmak ya da evliye türbelerinde bir gece yatmak gibi bir ritüel de yerine getirmemektedir.

Yaşlı karı kocanın çocuksuzluğu Tıva Türklerinin kahramanlık masallarından olan “Hayıdırıŋmay Bagay-ool”, masalında da görülür.

Masalda, kendisi yüz seksen, karısı da yüz yaşında olan Bulutay-Ege Han'ın çocukları yoktur. Bir gün karısı, hanaa kendilerinin çoluk çocukları olmadıklarından dolayı öldüklerinde mallarının kurda kuşa yem olacağını ve kötü kişilerin eline geçeceğini bundan dolayı da nadir bulunan bıldırcının etini yiyen yüz seksen yaşındaki erkeğin on sekiz, yüz yaşındaki kadının da on altı yaşına dönerek gençleşeceğini söyler. Askerleriyle bıldırcını aramaya çıkan han, uzun yıllar süren aramasının sonucu olarak onu bulur, orada Hayıdırıŋmay Bagay-ool otağına girip eti pişirirkern Hayıdırıŋmay Bagay-ool'un görkemliğine hayran kalırlar ve eti ateşte unuturlar. Et yanar, yanan etin yerine Hayıdırıŋmay Bagay-ool dualı kurum üzümle lokmayı karıştırarak bıldırcın şekli verir ve Han'a sunarken önce bıldırcının ciğerini, yüreğini, böbreğini vermelerini sonra kendisinin bıldırcın şeklinde yaptığı şeyi vermesini söyler. Onlar Hayıdırıŋmay Bagay-ool'un dediği gibi yaparlar. Han ve eşi gençleşir fakat yine de çocukları olmaz.[269]

5.1.2. Kahramanının Doğumu, Hızla Büyümesi ve İlk Kahramanlığı:

5.1.2.1. Doğumu:

Olağanüstü anlatıları oluşturan halk muhayyilesi, kahramanları benzer insanlarında yapabileceği görevleri yerine getiren kişiler olarak görmekten ziyade, kahramana doğum hatta ana rahmine düşmesinden başlayarak olağanüstü güçler atfetmişler ve kahramanın yaşamının tamamını bir olağanüstülükler geçidi olarak sunmuşlardır.[270] Geleceğin kahramanının hayatının ilk aşamasını oluşturan doğum, elbette kahramana yaraşır bir şekilde olacaktır. Epik düşünce, geleceğin kahramanının sıradan insandan farklı olduğunu göstermek için onun doğumunu mucizevî bir şekilde sunar.[271] Olağanüstü özelliklere sahip, halkının ve yaşadığı coğrafyanın koruyucusu olan kahraman daha dünyaya gelirken gelecekte başaracağı olağanüstü işlerin ipuçlarını da göstermiş olur. Kahramanın doğumu onun geleceğine ve yapacaklarına bir referanstır. Aynı şekilde kahramanın ileriki yıllarda yaptığı

---

[269] Açа, **Tıva Halk Masalları,** s. 253-260.
[270] Joseph Cambell, **Kahramanın Sonsuz Yolculuğu,** Kabalcı Yay., İstanbul, 2000, s. 356.
[271] Fahriyye Caferova, **a.g.m,** s. 32'den naklen; H. G. Koroglı, **Turkmenskaya Literatura,** Vısşaya Şkolo, Moskva, 1972, s. 224.

işlere bakıldığında onun sıradan bir insan gibi doğması elbette beklenemez. Kahraman, kahramanlara layık bir şekilde "olağanüstü" olarak doğar. *Bu olağanüstülüğün genel anlamda işlevlerinden birisi de kahramanın ilahî bir kökeni olduğunun vurgulanarak ona kutsallık ve saygınlık kazandırmaktır.*[272] Olağanüstü doğum motifinin masallardaki işleviyle destanlardaki işlevi birbirinden farklıdır. Masallardaki kahramanın temel işlevi fakiri zengine yaklaştırıcı; destandakinin ise yurdu düşmandan kurtarıcıdır. Bunlar, günlük hayatta da böyle adamlar olup kendi isteklerini yerine getirse, şeklindeki halkın mitolojik hayalleridir.[273]

"Alibek" masalının kahramanı olan Alibek'in doğum vakti yaklaştığında herkes toplanır. Çocuğun anne karnında içerisinde bulunduğu plasenta yırtılır ve altmış kanatlı ak çadırın içi suyla dolar. Çocuğun göbeğini kesmek için toplanmış olan bayanlar şapkalarını kayık, küpelerini kürek ederek sudan zorla çıkarlar. Daha sonra elinde altı karış *selebe*siyle (bıçak) Alibek doğar. Kahramanın silahıyla doğması Kazak anlatılarında yaygın olan bir motif değildir.

Geleceğin kahramanının olağanüstü bir şekilde doğması "Duўdar Ķız" masalında da görülür. Burada kahraman diğer anlatıların aksine "kız"dır. Geleceğin kahramanı bu masalda "kız" olsa da kahramanlara has bir şekilde doğar. Duўdar Ķız'ın doğum vakti yaklaştığında onun göbeğini kesmek için bayanlar toplanır. Duўdar Ķız, annesinin karnındayken annesine "toplanmış olan kişileri evden göndermesini, kendisinin bir başına da rahat bir şekilde doğabileceğini ve sonra da babasını çağırmasını" söyler. Babası geldiğinde babasına "doğayım mı?" diye sorar. Babasının "doğ", demesi üzerine bu sefer de "kendimi kendim yönetirsem doğarım yoksa doğmam", der. Babasının "kendini, kendin yönet" cevabı üzerine Duўdar Ķız doğar. Burada Duўdar Ķız gelecekte kahraman bir kişi olacağını anne karnında göstermiştir. Daha anne karnındayken konuşmaya başlar ve babasından iradesini

---

[272] Alimcan İnayet, "Köroğlu Destanı'nın Uygur ve Özbek Varyantlarına Göre Göroğlu/ Köroğlu'nun Doğumu", **Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslar arası Sempozyumu Bildiriler Kitabı,** Türksoy Yay., Ankara, 2011, s. 437.

[273] Baķıtķamal Ķanarbayeva, **Ķazaķtıŋ Nanım-Senimderiniŋ Folklordağı Körinisi,** Jazuўşı Bas., Almatı, 2004, s. 105.

kendisine vermesini ister." Genel anlamda kadın kahraman anaerkilliğin, erkek kahraman ise ataerkilliğin tipidir.[274] Bundan dolayı bu masalda eski devirlerden kalma olan "anaerkil" düşüncelerin masalın bünyesinde hala yaşamaya devam ettiği görülmektedir.

Türk dünyası destan geleneği içerisinde kahramanın olağanüstü doğumunun en güzel örneklerinden birisi elbette "Köroğlu" destanıdır. Köroğlu destanının masal adıyla kayda geçmiş olan nüshasında, "Han'ın sınşısı olan Begäli, han için at seçmeye gittiğinde hamile olan eşi ölür. Daha sonra eşinin kabrinden bir çocuğun çıkmakta olduğu ile söylentiler duyulur. Bunun üzerine hanın vermiş olduğu akılla Begäli, çocuğu yakalar ve adını 'Köruğlı' korlar." Bu motif Anadolu da derlenmiş olan bazı masallarda da görülür. Ankara'dan derlenen bir masalda da görülmektedir: "*Birisi mezarın birinde bir delik görür. Delikten bir çocuk çıkmaktadır. Çocuk, insanı görünce mezarın içine kaçmaktadır. Çocuğun annesi ölmüştür ve çocuk, annesinin bir memesinden gelen sütü emmektedir.. Köylüler toplanarak çocuğu mezardan çıkarırlar ve çocuğun adını Garip koyuyorlar.*"[275]

5.1.2.2. Hızla Büyümesi ve İlk Kahramanlığı

Destan kahramanları olağanüstü nitelikleriyle toplumların ideal tipleridirler. Bu nedenle destan kahramanları hem psikolojik hem de fiziki anlamda sıradan insanlardan daha farklı özelliklere sahiptirler.[276] *"Olağanüstü bir şekilde dünyaya gelen kahraman, çocukluk çağından itibaren kimliğini ispat etmeye başlar."*[277]

Kahramanın sıradan insanlardan farklı olarak doğum sürecinden itibaren olağanüstülüklerle başlayan hayatı büyüme sürecinde de devam eder. Geleceğin bahadırı olan kahramanın elbette sıradan bir insan gibi

---

[274] Meletinskiy, **a.g.e,** s. 334

[275] Öcal Oğuz, "Köroğlu Anlatılarının Doğu Eş-Metinlerinin Batıdaki İzleri, **Prof. Dr. Abdurrahman Güzel'e Armağan",** Ankara, 2004, s. 545.

[276] Ali Duymaz, "Oğuz Kağan Destanı'ndan Dede Korkut Kitabı'na Kahramanların Beden Tasvirlerinin Sembolik Anlamları Üzerine Değerlendirmeler", **Milli Folklor,** S. 76, Yıl 19, Ankara, 2007, s. 50.

[277] Ali Berat Alptekin, "Batı Türkleri (Azerbaycan-Türkiye) Destan, Masal ve Halk Hikâyelerinde Alp Tipi Evlilik", **Prof. Dr. Abdurrahman Güzel'e Armağan,** Ankara, 2004, s. 134.

büyümesi beklenemez. Kahramanın bu sürecini "Oğuz Kağan" destanından başlayarak genel anlamda Türk Destanlarında ve kahramanlıkla ilgili anlatılarında görmekteyiz. Oğuz Kağan destanında kahramanın olağanüstü doğum ve büyüme süreci şu şekilde anlatılmaktadır: "Yine günlerden bir gün Ay Kağan'ın gözü parladı, doğum ağrıları başladı ve bir erkek çocuk doğurdu. Bu çocuğun yüzü gök; ağzı ateş gibi kızıl, gözleri ela, saçları kaşları kara idi. Bu çocuk anasının göğsünden ilk sütü emdi ve bir daha emmedi. Çiğ et, çorba ve şarap istedi. Dile gelmeye başladı; kırk gün sonra büyüdü, yürüdü ve oynadı"[278].

İncelenen metinlerinde kahramanların yetişme süreci destan kahramanı özelliği göstermektedir. "Er Töstik" masalının kahramanı olan Töstik, diğer çocuklardan farklı bir şekilde büyür. Töstik, bir ayda bir yaşındaki çocuk gibi, üç ayda üç yaşındaki çocuk gibi, bir yılda on beş yaşındaki yeni yetme delikanlılar gibi olur. Töstik iki yaşına geldiğinde dövüştüğü kişileri alıp yere vuran bir bahadır olur."[279]

"Alibek Batır" adlı masalda Alibek, "bir günde bir yaşına, iki günde iki yaşına gelip yetişkin olmaya başlar. Altmış koyunun derisi Alibek'in aşığına, doksan koyunun derisi de topuklarına yetişmez". Burada masalsı öğeler mitik özellikleri bünyesinde barındırmaya devam etmiş ve tasviri itibariyle de olağanüstü bir kahraman tipolojisi çizmiştir. "Ayualpaŋ, Suўdısalpaŋ, Taўdıtalpaŋ" masalında masalın ana kahramanı olan Ayualpaŋ, doğduktan sonra çok vakit geçmeden konuşmaya başlar. "Ayudäў" masalında Ayudäў günde bir yaş büyür ve dev, bahadır, yakışıklı, insan şekilli ve ayı nesilli bir kahraman olur. Bu iki masalda kahramanların babaları bir ayı olduğu için kahramanların tasvirleri de ayıya benzetilmektedir.

"Jerden Şıққan Jelim Batır" masalında da kahramanın büyümesi olağanüstü özellikler gösterir. Jelim Batır "bir günde bir yaşa, iki günde iki yaşa, on günde on yaşa gelir". Bu özellikler "Kerқula Attı Kendebay" masalının kahramanı olan Kendebay'ın er yetme sürecinde de görülür. Kendebay, "aydan aya değil günden güne yürür ve altı yılda delikanlı olur.

---

[278] W. Bang-G.R.Rahmeti, **Oğuz Kağan Destanı,** İstanbul, 1936. s. 11.
[279] **Қazaқ Halıқ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 5.

Öyle güçlü bir bahadır olur ki dövüştüğünü alıp vurur, güreştiğini yıkar ve kuyuya düşen develeri kuyudan tek başına kaldırıp çıkarır.

"Ḳaradöŋ Batır" masalında Ḳaradöŋ Batır düşmana esir düştükten sonra, sonraki aldığı eşinden bir oğlu olur. "Çocuk beş günden sonra annesinin göğsünü kendi sorup emmeye başlar. On, on beş günden sonra yürüyerek köyün çocuklarıyla aşık ve top oynar."

Altay Türklerinin "Kozın Erkeş" destanında Kozın Erkeş doğduktan sonra çok geçmeden sayılı günler içinde er olur. Bir ay geçtikten sonra babasının okunu yayını alarak avlanmaya gitmeye başlar.[280] Saha Türklerinin Culuruyar Nugun Bootur Destanının kahramanı olan Nurgun Bootur, "Dokuz kat semanın üzerinde doğar doğmaz ayağa kalkar.[281] Kırgız Türkleri'nin Er Solotonoy destanının kahramanlarından olan Temir Han, *" yirmi günde güler, iki ayda oturmaya başlar, beş ayda on sekiz yaşındaki genç gibi görünür. Dokuz ayda konuşmaya başlar, aklı on yaşındaki çocuktan aşağı değildir. İki yaşında kendince zanaat öğrenmeye başlar ve halkın içindeki en iyi kopuzcu olur."*[282]

Bu örneklere bakıldığında her ne kadar masal olarak adlandırılan metinler olsa da buradaki kahramanlarında tipolojik açıdan birer destan kahramanı özelliği gösterdikleri görülmektedir. Kahraman tasvirlerinin teferruatlı ve onların mücadelelerinin de destan kahramanlarının mücadelelerine benzemesi bu anlatıları masaldan ziyade destana yaklaştırmaktadır.

5.1.3. Kahramanın Yardımcısı Olarak At:

Kahramanlık masallarında kahramanın değişmez yol arkadaşı ve yardımcısı attır. Yaylak kışlak hayatı yaşayan Türk ve Moğol topluluklarının kahramanlık masallarında güvenilir yardımcı olarak ata özel bir yer verilmektedir. Burada atlar uçmakta olan kuşu dişleriyle yakalayan, altı aylık

---

[280] İbrahim Dilek, **Altay Destanları-I,** TDK Yay., Ankara, 2002, s. 255.
[281] Murat Ersöz, **Culuruyar Nurgun Bootur Saha (Yakut) Türklerinin Kahramanlık Destanı,** Türksoy Yay., Ankara, 2010.s. 143.
[282] Çeribaş, **a.g.e.,** s. 116.

yolu altı adımda geçen, olağanüstü hızlı tulparlar şeklinde tasvir edilmektedir.[283]

Olağanüstü bir şekilde doğarak yetişen kahramanın tamamlayıcı unsuru attır. At, kahramanın zor zamanlarında onu sıkıntıdan kurtaran yardımcısıdır. Bundan dolayı olağanüstü kahraman olağanüstü ata sahiptir. Bu konuya en güzel örneklerden birisi Köroğlu ve Kırat örneğidir.

Kahramanın kendisine layık olan atı da tıpkı kahraman gibi olağanüstü bir şekilde ve hızla büyür. "Kerḳula Attı Kendebyay masalında Kendebay, bir gün avlanırken Karadağın çukurunda, derin uçurumun kenarında aslan gibi bir bozkurdun gebe bir kısrağı yemeğe başladığını görür. Kendebay koşarak varıp bozkurdu kuyruğundan tutar ve sallayarak fırlatıp atar, kurt ölür. Kendebay, kurdun derisini yüzüp kısrağın yanına geldiğinde kısrak can çekişmektedir. Hemen kısrağın karnını yarar ve kulunu çıkarır. Güzel bir erkek kulundur. Kendebay onu eve getirerek kulanın sütüyle büyütür. Kulun saat değil, dakikada büyür. Altı ayın içinde altı defa at olur. Kendebay ona Kerḳula ismini koyar ve onunla gece gündüz gezerek av avlar. Kerḳula peşine düşüp koştuğunda, ağzıyla kuşu yakalayacak kadar hızlı ve olağanüstü bir at olur. Kendebay, Mergenbay Batır'ı aramaya çıkıp büyük bir dağa geldiğinde Kerḳula at konuşmaya başlayara ona ne yapması gerektiğini söyler." Burada kahramanın atı yeri geldiğinde dile gelerek kahramana yol göstermekte ve karşılaşabileceği tehlikelere karşı da onu uyarmaktadır. Kendebay'a atı Kerḳula gitmek istedikleri yerin uzakta değil yakın olduğunu kendisini bırakmasını ve kuyruğundan bir tel almasını söyler. O teli yakınca at, Kendebay nerede olursa olsun hemen yanına geleceğini söyler. Bu motif masallarda daha ziyade Simurg'un tüylerinden birisini kahramana vermesi ve zor durumda olan kahramanın tüyü yaktığında Simurg'un gelerek kahramanı o durumdan kurtarması şeklinde geçer.

"Erkemaydar" masalında "kız kardeşi Naran'ı, Uzınsarı Alp'ın almak için geldiğini duyan Erkemaydar, kız kardeşiyle beraber bir kuyuya saklanır. Uzınsarı Alp onun yurdunu yağmalar. Erkemaydar kuyudan çıktığında

[283] Ḳasḳabasov, **Janazıḳ,** s. 232.

sadece uyuz bir küren tay kalır. Tayı tuttuğunda kunan*, dizginlediğinde dönen*, eyerleyip bindiğinde besti* at olur. At, aylık yere altı adımda, yıllık yere yedi adımda ulaşır." Bu masalda Erkemaydar kendi kız kardeşi tarafından ihanete uğrar ve kız kardeşi düşmanı olan Uzınsarı Alp ile işbirliği yapar, neticede Erkemaydar Uzınsarı tarafından öldürülür. Erkemaydar'ın öldüğünü anlayan Küren at kaçıp gider ve Erkemaydar'ın daha önce bozkırda karşılaşmış olduğu kızları yanına alarak Erkemaydar'ın yanına getirir. O kızlar yanlarında, masalda insanı diriltecek devaya sahip olarak gösterilen Jalmaŭız'ın yüreği, Tağalan'ın ak devesinin sütüyle gökçolak kurdunun ödünü getirirler. Fakat Erkemaydar'ın boğazına saplanmış olan bıçağı çıkaramazlar. Bunun üzerine Küren at dile gelerek bir urganın bir ucunu kendisine bir ucunu da bıçağa bağlamalarını söyler ve bu şekilde bıçağı çıkarır. Eğer bıçak çıkmasa yukarıda söylenmiş olan şeyler Erkemaydar'ı diriltemeyecektir. Burada yine kahraman at birlikteliği öne çıkar ve kız kardeşi bile kahramana ihanet ederken atı etmez. Bu örnek yaylak kışlak hayatı yaşayan toplumların ata bakış açısını göstermeye güzel bir örnektir.

"Altın Saķa" masalında da kahramanın at seçmesi ve atın şekil değiştirmesi hadisesi "Erkemaydar" masalıyle benzerdir. Kahraman sürüye gelip ķurıķ* sallayıp dizgini şakırdattığında yanına uyuz bir tay gelir. Çocuk, tayı yakalayıp dizgin vurduğunda tayın uyuzluğu geçer. Üzerine teğelti vurduğunda kunan, eyer vurduğunda dönen olur. Kolanını çektiğinde beş yaşındaki at, çocuk zıplayıp üzerine bindiğinde tulpar olur ve göz açıp kapayıncaya kadar göçtükleri yere gelir.[284]

"Alpamıs" masalında Alpamıs'ın babası olan Bayböri'nin koyunlarını kurtların öldürmesi ve Kalmukların da yılkılarını yağmalaması neticesinde Bayböri, Alpmamıs'a: "Sen doğduktan sonra sürülerimin bereketi gitti", diyerek serzenişte bulunur. Bunun üzerine Alpamıs, düşman üzere sefere çıkmak için yılkıya varır. Dizginini saldığında, bir *şubar* (alaca) tay gelir.

---

* kunan: Üç yaşına giren erkek at.
* dönen: Dört yaşındaki aygır.
* besti: beş yaşındaki at.
* ķurıķ: Atları yakalamakta kullanılan, ucuna ip bağlanmış uzun sırık.

[284] "Altın Saķa", **Ķazaķ Ertegileri,** Tom 4, s. 10.

“Dengim sen değilsin”, diyerek geri gönderir. Biraz sonra o tay yine gelir. “Allah’ın yazdığı buymuş” diyerek Alpamıs, taya dizgin vurur. Tay tüylerini dökerek şekil değiştirir. Koşum takımını vurarak eyerleyip üzerine bindikten sonra tay, Bayşubar tulpar olur.”

Dünyaya geliş şekli ve yetişme sürecinde bir dizi olağanüstü olaylar zinciriyle süslü olan kahramanın hayatının bir halkası da attır. Bundan dolayı kahramanın atı da bu halkayı tamamlar niteliktedir. “Älibek Batır” masalında Älibek, babasının sürüsüne gider ve yakın yerdeki dayısına gitmek için bir at seçmek ister fakat hiçbir at onu taşıyamaz. Bundan dolayı yaya olarak gider. Dayısı neden yaya geldiğini sorunca da: “Babam yılkı toplamıyor, it topluyormuş! Buraya binip gelmeye bir at bulamadım, yaya geldim. Bunun için bana binecek bir at veriniz”, der. Dayısı da yılkıdan istediğini almasını söyleyince kızıl bir kunanı seçerek alır. Annesi bu kunana Orḳızıl ismini verir.” Bu masalda Orḳızıl kahramana hayatının belirli bir süresince eşlik eder. Kahramanın misyonunun büyüklüğü bazen anlatının farklı bir yerinde kahramanın karşısına başka bir atı da çıkarabilir. Bu masalda da durum böyledir. Älibek, beşik kertmesi olan Aḳbilek’i aramaya gittiğinde ise büyük nehirden geçebilecek olan Ḳaraşa at adlı atı sahibinden isteyerek biner. Daha sonra beşik kertmesini bulur ve onu bir Kalmuk bahadırı almak için toy yaparken kaçırır ve nehirden geçerler. Kalmuk bahadırı peşinden gelir ve Älibek onu öldürür. Bu mücadelede yaralan Älibek bir zaman sonra kan kaybından bayılınca eşi ve arkadaşları onun öldüğünü düşünerek bırakıp giderler. Bir müddet sonra geri dönen Ḳaraşa at, bir kulan sürüsünün bayılan bir kulanı tedavi etmelerini görür ve hayvan da olsa sahibine bağlılığından aynısını Älibek’e uygular. Älibek ayağa kalkar. Eşi dostu kahramanı terk etse dahi sadık yoldaşı olan atı terk etmeyerek onun hayata yeniden dönmesini sağlar. Yani “Erkemaydar” masalında olduğu gibi atı, kahramanı hayata yeniden döndürür.

Bu hadiselere benzer bir örnek “Bayğulan” masalında vardır. “Ailesi tarafından ihanete uğrayarak öldürülen Bayğulan da yine atları yardımıyla hayata döner. Ölmüş olan Bayğulan’ın atları kahramanın ablasına ulaşırlar. Atın, kardeşi Bayğulan’a ait olduğunu anlayan ablası ata binerek Bayğulan’ın

bulunduğu yere gelir ve Bayğulan'ın yattığı kazılı yerin eninden ve uzunundan birer defa atladığında Bayğulan çok uyuduğunu söyleyerek ayağa kalkar."

"Deldeş Batır" masalında Deldaş'ın çocukluğunda yurdunun tüm malları düşman tarafından yağmalanır. Hayvanların içerisinde yalnızca ayağı kırılmış sarı bir kulun kalır. Deldaş'ın babası ona ot yolup verir, tegeş* ile sular. Bundan dolayı ona Sarıalategeş diye ad verirler. Kulun büyüdüğünde kaçsa yetişilmeyen, kovalasa kaçılmayan yürük bir at olur. Deldaş büyüdüğünde yağmalanan yurdunun öcünü almak için sefere çıkar. Sefere çıktığında Deldaş keloğlan kılığında, hanın ülkesine gelir. Bu esnada atının kuyruğundan bir kıl alır ve atını bırakır. Kılı yaktığı zaman atı hemen yanında hazır olur. Deldaş annesini aramaya çıktığında annesinin bir devin elinde esir olduğunu öğrenir ve devin bulunduğu yere gelir. Devle dövüşmeye başlar ve Deldaş yıkılır. Bu esnada atı gelerek devin ensesinden ısırır ve devi öldürür." Burada ölmek üzere olan Deldaş, atı sayesinde kurtulmuş olur.

"Duŭdar Ķız" masalında kahramanın atı onu her türlü tehlikeye karşı uyararak hayatta kalmasını sağlar. "İsmini bilen kişiyle evleneceğini söyleyen Duŭdar Ķız'ın ismini bir delikanlı bilir ve böylece onunla evlenir. Toy yapılır ve Duŭdar Ķız eşyalarını da alarak delikanlını yurduna doğru yola çıkar. Bu esnada Duŭdar Ķız'ın atı dile gelir ve delikanlının aslında yavuz bir kurt olduğunu şekil değiştirerek yakışıklı bir delikanlı şeklinde geldiğini ve ayrıca ondan kurtulmak için Duŭdar Ķız'a ne yapması gerektiğini de söyler. Bu şekilde Duŭdar Ķız, kurdun elinden kaçar. Peşine düşen Jalmaŭız Kempir'den kurtulmak için atıyla yüzerek gölün ortasına gelen Duŭdar Ķız'ın peşinden Jalmaŭız da gelir. Tam yakalayacakken atı tekmeleyerek Kempir'i öldürür. Gölden çıktıktan sonra Kempir'den aldığı bıçak yarası ile atın karnı yere düşer. Duŭdar Ķız ağlamaya başlayınca atı, ağlamamasını ve kendisinin dört ayağını keserek dört köşeye koymasını, sonra da Dört aygır sürüsü ol diye söylemesini ister. Gövdesini olduğu yerde bırakmasını ve altı kanat çadır ol, diye söylemesini ister. Duŭdar Ķız da dediklerini yapar ve atın ayakları

* tegeş: Su konulan büyük kap

dört aygır sürüsü, gövdesi de altı kanatlı bir ak çadır olur. Böylece Duŋdar Ḳız zengin olur." Burada olağanüstü özellikleri olan at hem yaşarken hem de öldükten sonra kahramana faydalı olmaya devam eder.

Konuşma özelliğinin yanında başka olağanüstü yönleri olan "at", "Hanşentay" masalında da görülür. "Hanşentay kendisine layık olan kızın Aynahan'ın kızı olduğunu öğrenir ve kardeşlerinden Jiyren atı alarak yola çıkar. Bir zaman sonra önlerine uzunluğu kırk günlük yol olan bir ateş çıkar. Ateşte yürüyemeyen Hanşentay, atını oraya bağlayıp uykuya dalar. O esnada Jiyren at Hanşentay'a kalkmasını ve artık onun atı olduğunu söyler. Sonrada sahibim beni sana verdiğinde kaçıp gelmemi söylemişti. Ben seni bırakıp gitmedim. Şimdi eyerimi al, ağnayayım; dizginimi al, dinleneyim, der. Böyle yapınca at eski, kuvvetli haline döner. Sonra üzerine binmesini söyler ve onu ateşten geçirir. Kırk günlük yanan ateşten geçtikten sonra atın dört ayağı yanar ve orada ölür. Annesinin vermiş olduğu ilacı Besmele çekerek: "Bu benim elim değil, annemin eli", diyerek atın tüm vücuduna sürdüğünde at, ayağa kalkar." Burada kahramanın ilacı ata sürme şekli eski Türk inancında yer alan "Umay Ana" kültünün izlerini hala saklamaktadır. Bu inanç İslamiyet'ten sonra "Fatma/Fadime Ana" inancına dönmüştür. Baksılar ve halk hekimleri insanları tedavi ederken "Bu benim elim değil Umay Ana'nın eli ya da Fadime Ana'nın eli" şeklinde söylerler. Bu gelenek bazen de ocak geleneğinin bir devamı olarak kimden el aldıysa onun ismini söyleme şeklinde geçer.

Kahraman, at seçmek için sürüye vardığında kahramanın yanına uyuz, cılız bir atın gelmesi "Jalğız Jigit Urparḳtarı" adlı masalda da görülür. "Babasını Kalmukların öldürdüğünü öğrendikten sonra yılkı sürüsünün yanına gelen Ertuyaḳ, dizgini şangırdattığında uyuz bir tay bakar. Ertuyaḳ beğenmeyerek yine şakırdatmış, yine aynı tay gelmiş. Bu nasibimizdir diyerek tayı tutup eyersiz olarak bindiğinde tay beş yaşındaki at olmuş. Evine gelip koşumlarını vurup ata bindiğinde yedi yaşındaki at olmuş."

"Ḳaradöŋ Batır" masalında Ḳaradöŋ'ün oğlu Ḳanışpen Batır, Mısır şehrindeki Künikey'i almak için gittiğinde bindiği atı dile gelerek önlerinde

ateş ve su deryası olduğunu ve gözünü aç deyinceye kadar açmamasını söyler. Bu şekilde iki deryadan da at Ḳanışpen'i geçirir."

Konuşan at motifi "Ḳuyın Batır" masalında da görülür. Han, Ḳuyın'ın eşine göz diker. Ḳuyın'ı ölmesi için yerine getirilmesi imkânsız görevlere gönderir. Ayböken'in sütünü getirmesi için gönderdiğinde Ḳuyın'ın atı dile gelerek Ayböken'den sütü nasıl alacağını söyler. O da atın dediğini yapınca Ayböken'den sütü alır, hatta onunla dost olur."

5.2. BAŞLANGIÇ

5.2.1. Nişanlıyla İlgili Haber Alma:

Kahramanlara özgü olağanüstü bir şekilde doğan ve olağanüstü bir şekilde yetişen kahraman, ilk kahramanlığını gösterip yurduna gerçek bir bahadır olduğunu gösterdikten sonra sıra onun evlenmesine gelmiştir. Çalışmamızı oluşturan kahramanlık masallarının temel konularından birisini "olağanüstü evlenme" oluşturmaktadır. Bundan dolayı bu konu incelenen metinlerde çokça işlenmektedir. Kahraman yiğitliğini ispat edip bahadır olduğunu gösterdikten sonra sıra ona layık eşin bulunmasındadır. Kahramanın evlenme şekli farklı türlerde olabilmektedir. Bazı anlatılarda kahramanın evlilik vakti geldiğinde yakın çevresi tarafından ona müstakbel eşiyle ilgili bilgi verilir. Bu anlatılarda "nişanlıyla ilgili haber alma" başlığı altında değerlendirilir.

Nişanlıyla ilgili haber alma "Älibek" masalında şu şekildedir: "Älibek, kız kardeşlerini zorla kaçıracağını söyleyen Şülüŋgir'i öldürdükten sonra ünü her tarafa yayılır ve dostlarının sayısı artar. Dostları artık onu evlendirmek ister. Älibek, dostlarından daha kendisi doğmadan kendisiyle söz kesilen, komşularının Aḳbilek adlı güzel bir kızı olduğunu, bu kızın ailesinin fakir olmasına bakmadan Älibek'in babasının 'eğer oğlum olursa Aḳbilek'i oğluma alacağım', diye vermiş olduğu bir sözü olduğunu öğrenir. Fakat Älibek'in anasıyla babası bozkıra kendilerine çocuk vermesi için Allah'a yakarmaya gittiklerinde dokuz boy bir araya gelerek sağa sola göçer. Göçen bu boyların arasında Aḳbilek'in ailesi de vardır. Aḳbilek iyi ve güzel bir kız olup tam da olgunluk çağındadır ve Älibek'ten üç dört yaş kadar da büyüktür. Dostları

Älibek'e Aḳbilek'ten daha güzel bir kız olmadığını ve onu almasını söylerler." Buraya kadar olan kısım kahramana nişanlısı hakkında haber vermekte okuyucuya ya da dinleyiciye de kahramanın "nişanlısını aramak için sefere çıkacağının" işaretini vermektedir.

Nişanlıyla ilgili haber alma motifi "Totan Batır" masalında biraz daha farklı olarak olağanüstü unsurları da içeren bir şekilde görülür. "Ḳubahan"ın Totan adında tek bir oğlu olmuştur. Bir gün rüyasında Ḳubahan'a: "Kalk! Totan'ın kayınbabasına gitme vakit geldi. Halkını topla, toyunu yap. Gitmek isterlerse yanına arkadaş ver; gitmezlerse Totan'ın kendisini gönder. Onun kayın atasının adı Şıntemir Han, yarinin adı Künikey. Künikey, Şıntemir Han'ın tek kızı. Totan'ın yolu yedi aylık yol, atı ve silahları ona göre uygun olsun", denir.

Kahramanın müstakbel eşiyle ilgili haber alması motifi "Hanşentay" masalında şu şekildedir. "Ḳarıs Ḳara Batır adlı bir kişinin yılkılarını Dönen Ḳara Bağıs, Ḳunan Ḳara Bağıs ve güzel Jiyren* Atlı Kenje Ḳara Bağıs yağmalarlar. Ḳarıs Ḳara Batır'da onların peşinden gider. Onlar Ḳarıs Ḳara Batır'ı yakalayıp kırk kulaç derinliğinde bir kuyuya atarlar. O, kuyudayken bir oğlu olur. Oğlu büyüdüğünde babasının düşman elinde esir olduğunu öğrenerek sefere çıkar ve babasını kurtarır. Sonra da o üç kişinin peşinden giderek yılkılarını kurtarmak ister. Bir dağdaki mağarada yaşlı bir kadınla karşılaşır. O kadının göğsünden emer. O üç kişi bu kadının çocuklarıdır. Sonra bu çocuk onlar gelince onlarla dövüşür. O üç çocuğu öldürecekken annesi onlarla kardeş olduğunu söyler. Böylece hep beraber yaşamaya başlarlar. Bir gün annesinden kendisine layık bir kızın olup olmadığını sorar. Israr etmesi üzerine annesi de kendisine layık bir kız olduğunu, fakat o kızın yaşadığı yere gidemeyeceğini gitse de dönemeyeceğini söyler. Bu kız Aynahan adlı bir hanın kızıdır. Onun ülkesinin bu tarafında yanan ateş arka tarafında da ateş deryası vardır. Kuş uçsa kanadı, at yürüse toynakları yanar. Çocuk ne olursa olsun gideceğini söyler ve yola çıkar. Yola çıkarken annesi o çocuğa Hanşentay ismini koyar.

---

* Jiyren: Al, pas rengi.

5.2.2. Yurdun Talanıyla veya Yakınlarından Birinin Esarette Olduğuyla İlgili Haber Alma:

Kahramanlık masallarının temel konularından birini de kahramanın yakın çevresini korumak için yapmış olduğu mücadeledir. Kahramanın sefere çıkma nedenlerinden birisi de kahraman daha doğmadan ya da çocukken yurdunun talan edilmesi ve ailesinden birisinin de bu talanda düşman tarafından esir edilmesidir. Kahraman büyüdükten sonra bir gün bu durumla ilgili bir haber alır. İlinin öcünü almak ve yakınını da esaretten kurtarmak için sefere çıkar. Haber alma genellikle kahramanın kendisini babasız biri olarak biliyorken bir gün birisi tarafından aslında babasının olduğunu fakat akıbetinin bilinmediğini öğrenmesidir. Kahraman, babasının olduğunu bazen oyun esnasında öğrenir. "Tumarbas Batır" masalında Tumarbas bir gün çocuklarla aşık oynarken kavga edip onlardan birinin aşığını zorla çekip alır. O zaman o çocuk da "sen bize eziyet edeceğine avare şeklinde giden babanı bulsana", der. Tumarbas hemen evine döner annesinden babasının nerede olduğunu sorar. Annesi de babasının o doğmadan eline demir asa alıp ayağına da demir çizme giyerek Allah'a kendilerine bir çocuk vermesi için yakarmaya gittiğini, o zamandan beri babasından haber almadığını söyler."

Kahramanın bahadırlık seferine çıkma sebeplerinden birisi de yakın akrabalarından birisinin düşman elinde olduğuyla ilgili haber almasıdır. Bu durum "Köruğlı" anlatısının masal adı altında kayda geçen metninde şöyledir: "Bulduğu at han tarafından beğenilmeyen ve bunun neticesinde han tarafından gözleri kör edilen Begäli sınşı yanına oğlu Köruğlını da alarak Jämbilbel dağına gelir. Köruğlı bir gün babasına alınacak öcünün olup olmadığını sorar. Babası da: "Eskiden Besbatır adlı bir bahadır benim kız kardeşimi kaçırmıştı", der. Bunun üzerine Köruğlı da babasının kız kardeşini (yani halasını) aramaya çıkar.

Kahramanın sefere çıkma nedenlerinden birisi de yurdunun yağmalanarak yakın ailesinden birisinin düşman tarafından esir edilmesidir. Kahraman bunu öğrendikten ya da olayı idrak etme çağına ulaştıktan sonra düşman üzerine sefere çıkar. "Deldaş Batır" masalında Deldaş sekiz yaşına

geldiğinde yurduna düşman saldırarak hayvanlarını yağmalar ve annesini de esir alıp giderler. “Ḳaradöŋ Batır” masalında da Ḳaradöŋ Batır daha çocukken Kalmuklar şehri yağmalayarak Kazaklardan bir kızı alıp götürürler. Ḳaradöŋ Batır büyüdükten sonra o kızdan Ḳaḳtırğay, Şajırḳay ve Şarpı adlı üç devin doğduğunu işiterek onları aramaya çıkar. Ḳaradöŋ Batır’ın gelmekte olduğunu duyan bu devler körpe oldukları için ona güçlerinin yetmeyeceğini bilirler ve korkup kaçarlar. Ḳaradöŋ Batır da onların yurduna gelir ve birkaç gün bekledikten sonra kırk sürü kısraklarını alıp gider. Giderken de orada bulunanlara, “Ben Kökşetaŭ’a varıp yarın kuşluğa kadar bekleyeceğim. Ne yapıp yapıp gelip yetişsinler, yoksa ben gideceğim”, der. Onlar gelmeyince yılkıları sürerek memleketine getirir. Daha sonra Ḳaradöŋ Batır, karısının çocuğu olmadığı için on altı yaşında başka bir kız daha alır. Düğün yaparken bu sefer de diğer üç dev gelerek onun yılkısından kırk sürü kısrağı sürüp götürürler. Götürürlerken de yılkıcıya, “Gelmeye niyeti varsa üç güne kalmadan bize yetişsin. Kökşetaŭ’a varıp konaklayacağız , eğer gelmezse gideceğiz”, derler. Ḳaradöŋ Batır bunu duyunca hemen gitmek istese de öneki eşinin ısrarıyla düğününü tamamlar ve bir gece yeni aldığı eşinin yanında kaldıktan sonra üç devin dediği yere gider. Orada onlarla karşılaşır ve üçüyle de aynı anda savaşır. Onlar Ḳaradöŋ Batır’ı yenerler ve deryanın ortasına kırk arşın zindan kazarak bahadırın elini ayağını bağlayıp o zindana atarlar. Deryanın ağzına da kırk köpeğin derisini çivileyerek suyun yönünü değiştirip o kuyunun üzerine akıtırlar. Sonra da kendileri kısrakları sürüp memleketlerine götürürler.

Ḳaradöŋ Batır gittikten sonra sonraki aldığı eşinden bir oğlu olur. Hızla büyüyen çocuk on, on beş gün içinde yürür ve köyün çocuklarıyla aşık ve top oynarken yaşlı bir kadının tek çocuğunu oyun esnasında öldürür. Yaşlı kadın çocuğu öldükten sonra Ḳaradöŋ Batır’ın oğluna gelir ve: “Biricik evladının hayrını görme”, benim çocuğumu öldüreceğine Kalmukların diri olarak deryanın ortasına attıkları babanın öcünü alsana”, der. Çocuk bunu duyar ve köyün başlıca aksakallarını çağırır. Bir koyun keserek onların duasını alır ve yanına da köyden elli yiğit alarak küren ata binip yola çıkar. Demir çizme, demir asa alıp babasının yattığı yere doğru yola çıkar. Bir müddet sonra

küren at çocuğu kaldırıp yürüyemez. Sonra çocuk küren atı boş bırakarak demir çizmesini giyer, demir asasını eline alır ve yola o şekilde devam ederek üç gün sonra babasına ulaşır. Çocuk gelip deryayı iki tarafa akıtır, çivili kazıktaki köpek derisini alıp atar ve zindandan babasını çıkarır. Babasının bedeninde sadece canı var, hiç kimseyi tanımıyor. Orada yabani at, yabani geyik avlayarak bir hafta vakit geçirir. Babası kendine gelmediğinden küren atın arkasına sağlamca bağlayıp sağrısına kamçıyla bir defa vurup memleketine doğru gönderir.

Bu masala ve masalda geçen hadisenin bir benzeri de "Hanşentay" masalında geçmektedir. "Eski zamanlarda kendisi doksan beş, eşi de seksen beş yaşında olan Ḳarıs Ḳara Batır adlı birisi varmış. Bir gün Dönen Ḳara Bağıs, Ḳunan Ḳara Bağıs, güzel Jiyren* Atlı Kenje Ḳara Bağıs adlı üç kişi gelerek Ḳarıs Ḳara Batır'ın yılkılarını alıp gitmişler. Bu olayı üç gün sonra fark eden Ḳarıs Ḳara Batır elinde kalan Taṽsarı adlı atına binerek onların peşinden gider. Onlara yetişir fakat onlar Ḳarıs Ḳara Batır'ı yakalayarak kırk kulaç bir kuyuya atıp üzerini kerpiçle kapatırlar, onun üzerine de bir derya getirerek akıtırlar. Deryanın dışını da kırk tana gözcü koyarlar. Ḳarıs Ḳara Batır sefere çıktığında seksen beş yaşındaki eşi hamiledir. O bir erkek çocuk dünyaya getirir. Çocuk on yaşına gelir. Annesine babası hakkında sorular sormaya başlar. Annesi de babasının peşinden gider korkusuyla ona babasının olmadığını söyler. O çocuk bir gün aşık oynarken yaşlı bir kadın ona, "Ey çocuğum, sen iyi bir çocuksun. Babanı aramayıp burada ne yapıyorsun" der. Daha sonra babasının kim olduğunu ve düşmanın peşinden gittiğini ancak ölü mü diri mi olduğunun bilinmediğini söyler."

"Kahramanlık masalları" nın kahramanı destan kahramanından farklı olarak tüm halkı ve milleti için değil de genel olarak ailesi ve yakın çevresi için mücadele eder. Kahramanlık masallarının kahramanı her ne kadar yerel bir hüviyete sahip olsa da o kahramanlık sıfatından dolayı çevresinde olan hadiselere duyarsız da değildir. Tip ve özellik yönünden destan kahramanıyla aynı özelliklere sahip olmakla beraber anlatılarda anlatılan olayların çevresi

* Jiyren: Al, pas rengi.

yönüyle destanlardan ayrılır. Olağanüstü yeteneklere sahip olan kahraman genelde yurdunun talanı ve yakın çevresinden birinin esarette olduğuyla ilgili haber alma neticesinde sefere çıkmakla beraber bazen de "Kerḳula Attı Kendebay" masalında olduğu gibi gözü yaşlı bir çocuktan ailesinin düşman tarafından esir edildiğini duymasından sonra onun ailesini kurtarmak için sefere çıkar. "Av avlayarak yurt yurt gezen Kendebay, başı kel, gözü yaşlı ve elbiseleri de paramparça olan kuzu otlatan bir çocuğa rastlar. Ona ağlamasının sebebini sorunca çocuk kendisinin, "Mergenbay adlı bir bahadırın tek çocuğu olduğunu, düşmanın yurtlarına saldırarak annesi ve babasıyla beraber her şeylerini alıp gittiklerini, kendisinin yetim kaldığını ve bir zengine çobanlık yaptığını söyler. Kendebay da çocuğa babasını kurtaracağını söyler ve çocuğun babasını bulmak için sefere çıkar.

5.2.2.1. Kuğularla Karşılaşma:

Kahraman çıkmış olduğu seferde kendisine musallat olan kuğularla karşılaşarak onlarla mücadele eder. Burada mücadele edilen ya da karşılaşılan kişi aslında padişahın ya da hanın şekil değiştirerek kuğu şekline dönmüş olan kızlarıdır. Kuğu ile kadının karşılaştırılması ve sonrada benzer kılınması oldukça eski bir motiftir. Masal, efsane ve nadir olarak da destanlarda peri kızları yüzmek için göle gelirler, sonrada elbiselerini giyinerek kuğu/ kaz şekline dönüşerek uçup giderler. Eğer onların elbisesi saklanırsa o kızlar uçamayarak yeryüzünde kalırlar.[285] "Kerḳula Attı Kendebay" masalında düşman tarafından kaçırılan babası Mergenbay'ı kurtaracağını söyleyen Kendebay'a o çocuk birkaç gün kendisi ve çobanlarla kalıp dinlenmesini ve sonra yola çıkmasını söyler. Kendebay dinlenirken diğer çobanlar eve geldiği halde çocuk gelmez. Kendebay onu baygın bir halde bulur. Çocuk gün batarken altı kuğunun gelip Kendebay burada mı diye sorduklarını, çocuğun da Kendebay benim diye cevap verdiğini, kuğuların kanatlarıyla çocuğu itip kaktığını öğrenir. Sonraki gün Kendebay çocuğun

[285] Jean Paul Roux, **Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar,** Kabalcı Yay., İstanbul, 2005, s. 339.

elbiselerini giyer ve kuğuları beklemeye başlar. Altı kuğu gelip tepesinde uçmaya başlar ve:

Kendebay sal burada mı?
Kerḳula at elde mi?
Bağlı durup nuru parlıyor mu?
Balak (paça) tüyü sallanıyor mu?

diye sormuşlar.

Kendebay, çoban çocuk olup:

Bağlı (olarak) nurum parlıyor,
Paça yünüm sallanıyor,

diye cevap verir. Kuğular sinirlenir ve yine kanatlarıyla vurmaya başlar. Kendebay da birsinin yakalar ve onun bir tüyü elinde kalır. Sonraki günler beklese de kuğular gelmez. Sonra Kendebay yurduna döner anne ve babasına bir yıllık yiyecek hazırlar ve silahlarını kuşanıp yola çıkar. Günler aylarca yol yürür. Sonra bir yere geldiğinde atı Kerḳula dile gelir ve hem çocuğun babasının hem de kuğunun kanadının sahibinin önlerindeki dağın diğer tarafındaki deryanın ortasında bulunan adada olduğunu söyler. Mergenbay'ın zindanda ve zindanın anahtarının da altmış ırmağın döküldüğü denizin dibinde olduğunu, o kuğunun kanadı da o adadaki hanın kızının olduğunu da söyler. Sonra da önlerinde o hanın kölesi olduğunu, onun bir savaş esiri olduğunu ve o adama memleketine gitmeye yetecek para vermesini onun yerine kendisinin hanın sığırlarını otlatmasını söyler." Atın dediklerini yapar ve o adamın yerine hanın sığırlarını otlatmaya başlar.

Kerḳula Attı Kendebay masalında olduğu gibi kuğuların gelerek bir kişiye musallat olmaları ve ondan kahramanı sormaları hadisesei Talaspay Mergen masalında da görülür. Talaspay Mergen'de kendisini hırpalamaya çalışan kuğulara ok atar ve onlardan altın taşı bir yüzük düşer. Bu masalda da kuğular aslında şekil değiştirmiş olan padişahın kızlarıdır.

Kahramanın kuğu ile karşılaşması motifi "Tumarbas Batır" masalında da görülür. Tumarbas Batır seferden döndüğünde annesine, kendisi için peynir yapıp yapmadığını sorar. Annesi de her gün yaptığını fakat bir kuğunun gelerek onları yiyip gittiğini söyler. Tumarbas'ta kuğuyu bekler ve

ona tüfeğiyle ateş eder. Kuğudan bir parça kopup düşer. O parça bir insanın küçük parmağıdır. Parmağı cebine koyarak kuğunun peşine düşer.

5.2.3. Yakın Çevresi Tarafından Kahramana İhanet Edilmesi ve Düşmanla İşbirliği Yapılması:

Sözlü anlatılarda kahraman yabancı ulus, komşu topluluklar ve boylarlarla mücadele ederken bazen akrabalarının ihanetine uğrayarak onlarla da mücadele etmek zorunda kaldıkları görülmektedir.[286] Kahramana ihanet eden kişiler anne, kız kardeş, erkek kardeş, eş ve kızdır. İncelenen metinlerde kahramana herkes ihanet ederken oğlu yardım eder ve kahraman bazen oğlu sayesinde kurtulduğu da olur. "Bayğulan" masalının kahramanı olan Bayğulan bir gün avlanırken dağ başında büyüklüğü kendisinin iki katı olan uyuyan bir adam görür. Adamı uyandırarak, onunla dövüşmek ister ve elindeki kamçısını ikiye katlayarak adamın alnına vurur. Adam sanki sinek konmuş gibi alnını bir defa kaşıdıktan sonra tekrar uyur. Bir daha vurduğunda adam ayağa kalkar ve dövüşmeye başlarlar. Sonunda Bayğulan onu yere vurur, adamın incik kemiği kırılır. Bayğulan kendinsin çökse kalkmayan; kalksa çökmeyen bir devesini getirerek adamın üzerine çökertir ve kendisi de yoluna gider. Kardeşine de adamın bulunduğu yeri işaret ederek o tarafa gitmemesini söyler. Kardeşi bir gün oraya gitmiş ve adamı görmüş. Adam, Bayğulan'ın kardeşini ikna eder ve kendisini nasıl kurtaracağını söyler. Kardeşi de annesinin verdiği akılla adamı getirir. Adamı getirdikten sonra Bayğulan'a göstermeden evdeki yükün arkasına bir yer yaparak adamı orada saklar. Adam çok zaman geçmeden iyi olur ve evin içindekileri de kendisine tabi kılar. Sonra da Bayğulan'a kötülük düşünmeye başlamış. Bu masalda Bayğulan'ın ailesi kendisine ihanet ederek onun daha önce savaşıp incik kemiğini kırdığı düşmanla işbirliği yapmaya başlar.

"Erkemaydar" masalında da kahramanın düşmanıyla işbirliği yaparak kahramana ihanet eden aile fertlerine rastlıyoruz. Burada kahramana ihanet eden kişi onun kız kardeşidir. "Erkemaydar'ın Naran adlı bir kız kardeşi

[286] Mehmet Açа, "Türk Kahramanlık Destanlarında İç Mücadele ve Yakın Akrabaları Tarafından İhanete Uğrayan Kahraman", **Milli Folklor,** S. 44, s. 18.

vardır. Onu Uzınsarı Alp adlı bir kişi almak istemektedir. Uzınsarı, Naran'ı almaya geldiğinde Erkemaydar ve Naran bir kuyuya saklanırlar. Uzınsarı onları bulamaz fakat yurtlarını talan eder. Bir gün Erkemaydan uzun bir sefere gittiğinde Uzınsarı Alp gelir ve yıllardın onu aradığını ve kendisiyle evlenip evlenmeyeceğini sorar. Kız da ağabeyi Erkamaydar'ın çok cesur bir pehlivan olduğunu nerde olurlarsa olsunlar ikisini de bulup öldüreceğini söyler. Uzınsarı da ondan, 'Korkmamasını, gerçeği söylemesini, kendisini sevip sevmediğini', sormuş. Kız da ona: 'Seviyorum. Seninle evlenirim. Sen beni alıp gidersen ben sana bir yol bulup söylerim', der. Burada Naran, ağabeyine düşman olan Uzınsarı Alp ile evlenmeyi kabul eder ve ona ağabeyini nasıl yeneceğinin yolunu da söyler.

"Jalğız Közdi Däv" masalında kahramana ihanet eden annesi ve ablasıdır. Eski zamanlarda cimri bir zenginin tek oğlu vardır. O çocuk bir gün köyde olan bir düğüne gitmek için babasından izin ister. Babası isterse gidebileceğini fakat boş yere at yormamasını bundan dolayı bir öküze binerek gitmesini söyler. Çocuk da öyle yapar. Düğünde toplanan yaşıtları zenginin oğlunu öküze binmiş olarak görünce dalga geçerler. Bu, çocuğun zoruna gider ve o memleketi terk eder. Yolda giderken sisler içinde altınla kaplı büyük bir saray görür. O sarayı sahiplenir. Bir gün sarayın sahibi olan tek gözlü bir dev gelir. Orada dövüşmeye başlarlar. Çocuk sonunda devi yener ve bağlayıp saraydaki zindana koyar. Bir gün memleketine gitmeye karar verir. Gitse memleketini düşman basmış, halk açlıktan kırılmakta. Babasının öldüğünü ve annesiyle kız kardeşinin kaldığını görmüş. Onları da alıp sarayına getirir. Yiğit her gün ava gitmektedir. Annesi evi dolaşırken bir gün zindanda yatan devi görür. Dev ondan yiyecek ister ve neticede gücünü toplar. Sonrada onun annesinin aklını çelerek kendisini zindandan çıkarttırır. Annesiyle de yakınlaşır. Dev'den hamile kalan annesi bir erkek çocuk doğurur. Sonrada annesi ve ablası devle birlik olup her gün ava gidip gelen çocuğunu öldürmeye karar verir.

Kahramana ihanet eden eş ve kız kardeş, "Ķulamergen" ve aynı masalın bir diğer varyantı olan "Alaman men Jolaman" masallarında da görülür. Bu masallarda olay şu şekildedir: Ķulamergen/ Alaman'ın eşinin suya

giden saçını birileri bulur ve bu bir şekilde hana ulaşır. Han bu saçın sahibine âşık olur. Han, Mıstan Kempir aracılığıyla Ḳulamergen'in eşinin aklını çelerek onu han ile evlenmeye ikna eder. Hanın askerleri gelir ve Ḳulamergen'i bağlarlar. Karısı, hanın yanında geceler. Geceleyin onun yanına kızı gelir. Ḳulamergen, kızından yardım ister fakat kızı gerçek babasının annesiyle birlikte yattığını söyleyerek babası olarak hanı gösterir. Oğlundan yardım ister ve oğlunun yardımıyla iplerinden kurtulur ve hanı öldürür. Karısıyla kızını alarak kayınbabasının yanına gelir. Kayınbabası da kendi kızıyla torununu öldürür.

"Jerden Şıḳḳan Jelim Batır" masalında ise kahramana ihanet eden annesidir. "Üç çocuğuyla yalnız yaşayan bir kadın çocuklarına şapan alır ve büyük oğlunu köyün diğer tarafındaki evlere boyğazı* istemeye gönderir. Çocuk siste yolunu şaşırır. Ağabeyinin peşine ortanca çocuğu gider ve yolda bir kaplan çocuğu yer. Sonra küçük çocuk gider o da yolunu şaşırır ve içinde üç devin uyumakta olduğu bir eve gelir. Evdeki anahtarlarla evin kapılarını açmaya başlar ve bir odada durmakta olan üç tulpardan birini alır. Diğer odalarda da zırh ve silah vardır. Onlardan seçerek en iyilerini alır. Sonra çocuk devlere meydan okur ve sırayla ikisini öldürüp üçüncüsünü de iyice yorduktan sonra evin yanındaki kuyuya sokar ve kuyun ağzını da büyük bir taşla kapatır. Sonra çocuk annesini de getirip devin evini sahiplenir. Yaşlı kadın bir gün kuyuyu açtığında devi görür. Dev çıkar ve kadını öldürmeye niyetlenir. Kadında kendisini öldürmezse ona eş olacağını söyler. Kadın, devi kuyudan çıkarır evine getirir ve orada bir sandığı koyar. Çocuğu evde yokken devle gönül eğlendirir ve nihayet devden bir oğlu olur. Çocuğun adını 'jerden şıḳḳan Jelim Batır', koyarlar. Bir gün devin saklandığı sandığı Jelim Batır'ın göstermesiyle gören bahadır sandığı açar ve devle dövüşmeye başlar. Annesinden yardım ister fakat annesi deve yardım eder. Sonunda Jelim Batır'ın yardımıyla devi öldürür. Arkasından bir yumrukla annesini de öldürür."

* boyğazı: Yeni alınan şeyler için verilen hediye.

Yukarıdaki anlatılarda karşılaşılan temel motif birinci derecede yakını tarafından ihanete uğrayan kahraman motifidir. Bu anlatılarda kahramana ihanet eden anne ve eş, kahramanın düşmanıyla evlenir. Sonrada durum ortaya çıkınca kendi evladının ya da Ḳulamergen de olduğu gibi eşinin ortadan kaldırılması için kahramanın düşmanına yardımcı olur. Bu masallarda her seferinde kahramana oğlu ya da erkek kardeşi yardım eder. Bayğulan masalındaysa erkek kardeşi de yardımcı olmaz. Oğlu yardımcı olmaya çalışır onun da elinden pek bir şey gelmez. Erkek kardeş ve erkek evlat anlatılarda kahramana olan vefasıyla ön plana çıkar.

Kahramana kız kardeşi tarafından ihanet edilmesi Şor destanı "Kan Pergen"de de görülür. "Kan Pergen'in kız kardeşi Kan Argo, ağabeyinin düşmanı olan Kara Mös ile evlenir ve ayrıca ağabeyine karşı kötülük düşünerek onu öldürmek ister. Fakat bunda muvaffak olamaz ve ağabeyi tarafından ihanetinin cezası olarak öldürülür.[287]

Kahramana ihanet her zaman anne ve kız kardeş tarafından yapılmaz. Nadir olarak kahramana kardeşlerinin de ihanet ettiği olur. Buna örnek olarak "Bayğulan" masalına yukarıda değinmiştik. Bu motife bir başka örnek de "Ḳaraüyrek" masalıdır. "Geçmiş zamanlarda yaşlı bir karı kocanın üç oğlu vardır. Onlar ölünce üç kardeş hayatlarını devam ettirmek için iş aramaya çıkarlar. Sonra büyük iki kardeşler küçük kardeş olan Ḳaraüyrek'ten ayrılarak farklı bir yola giderler. Ḳaraüyrek yol üzerinde üç kızla karşılaşır ve onları bulundukları durumdan kurtarır. Sonrada onları yanına alır, onlardan birisini de kendisine eş olarak seçer. Aradan yıllar geçer Ḳaraüyrek zengin olur, diğer iki ağabeyi ise iyice perişan olurlar. Günlerden bir gün bozkırda diğer ağabeyleri ile karşılan Ḳaraüyrek onlara acıyarak yanına alır ve daha karşılaştığı kızlardan ikisini ağabeyleriyle evlendirir. Bir müddet sonra ağabeyleri, "Kendi güzel kızı aldı, bize çirkin kızı verdi" deyip Ḳaraüyreği öldürmeyi düşünürler. Bir gün anlaşarak gece yarısı olunca Ḳaraüyreğin çadırına gelirler. Tırpanı kapıya yatay şekilde bağladıktan sonra ahır tarafına gidip bağırmaya başlamışlar. Uyuyan bahadır, koyunlara kurt saldırdığını

[287] Metin Ergun, **Şor Kahramanlık Destanları,** Akçağ Yay., Ankara, 2006, s. 421-433.

düşünerek koşarak dışarı çıktığında dizlerini tırpan keser ve o da yere düşer. Ḳaraüyreğin eşi, eşini halini görür tırpanı kapıdan çözer ve eşinin yarasını sarar. Sabahleyin ağabeyleri gelip, kardeşinin feryadına, gelininin ağlamasına bakmadan çadırını yıktırarak, göçürüp alıp giderler. Kardeşlerini orada bırakarak, iki ağabeyi yanlarına yengelerini de alarak memleketten uzaklaşıp giderler. Ḳaraüyrek acı çekip, feryat edip, ağlar ve eşinin kendisi için sakladığı yiyeceklerden yer. Sonra onun yanına "düşmandan kaçarken arkasını duman edip, önünü açık ederek kurtulabilen ve iki ayağına kazan kadar taşları bağlayarak koşan *Jelayaḳ* (Yelayak), olağanüstü özellikleri olan iki insan gelir. Ḳaraüyreği Jelayaḳ taşımaya başlar." Burada öz kardeşleri tarafından ihanet eden Ḳaraüyreğe onun hayatını devam ettirmesi için masal dünyası tarafından olağanüstü özelliği olan iki yardımcı verilir. Burada kardeşlerinin Ḳaraüyreği öldürme düşüncelerinin altında yatan sebep kıskançlıktır.

5.2.4. Ayı Tarafından Kaçırılma ve Ondan Çocuk Sahibi Olma:

Bütün Dünya masallarında olduğu gibi Kazak Türklerinin masallarında da hayvan masalları önemli bir yekûna sahiptir. Hayvan masallarının bir kısmında olaylar hayvanlar arasında geçer ve hayvan dünyası alegorik bir tarzda işlenir. Bazı masallarda ise masal kahramanlarından olan hayvanlar, insanların yanında yer alır. İnsan ve hayvan dünyasının iç içe girmiş olduğu bu masallarda bazen insanla hayvanın evlenmesi de görülür.[288] İncelenen metinlerde hayvanla evlenme iki şekilde görülmektedir. İlki doğrudan hayvanla evlenme, ikincisi ise şekil değiştirerek insan şeklinde kahramanın karşısına çıkan bir hayvanla evlenme şeklindedir. Doğrudan hayvanla evlenme, ayı ile evlenme şeklindedir. Bu masallarda ayı tarafından kaçırılan kız, bir mağaraya kapatılır ve ondan bir çocuk sahibi olur. Çocuk babasının ayı olmasını kabullenemeyerek babasını ya öldür ya da yener ve annesi ile beraber annesinin yurduna döner. İnsan şekline dönen bir hayvanla evlenme

[288] İbrahim Dilek. "Sibirya Türk Masallarında Hayvanla Evlenme", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi,** S. 22, Konya, 2007, s. 208.

ise güzel bir kız şekline dönmüş olan yılanla evlenme ve delikanlı şekline giren bir kurtla evlenme şeklinde birer masalda görülür.

"Ayualpaŋ, Suўdısalpaŋ, Taўdıtalpaŋ" masalında çift sürerek hayatını sürdüren Özbek Alihan'ın kızı, babasına yemek götürürken yolda bir ayıya rastlar. Ayı tarafından kaçırılan kız, bir mağaraya hapsedilir. Daha sonra kız, ayıdan bir çocuk sahibi olur. Kız, çocuğunun adını, babası ayı olduğu için Ayualpaŋ koyar. Hızla gelişen çocuk çok geçmeden konuşmaya başlar ve bir yaşına geldiğinde annesine kendileriyle ilgili sorular sormaya başlar. Annesi hakkındaki gerçeği öğrendikten sonra mağaranın kapısındaki taşı tekmeleyerek açar. Kendilerini görüp yanına gelen babasıyla dövüşerek onu öldürür ve sonra annesiyle beraber annesinin memleketine gelirler."

Buna benzer bir olay örgüsü yani ayının bir kızı kaçırarak ondan çocuk sahibi olma motifi "Ayubala" masalında da görülür. "Ormanda dolaşırken bir ayıya yakalanan tilki, eğer kendisini serbest bırakırsa kendisini padişahın kızını ayının eline düşüreceğini söyler. Böylece padişahın kızının bulunduğu yere gelirler. Ayı orada kızı alarak kaçırır sonra dağda taştan bir ev yapar ve içine de otağ kurarak yaşamaya başlar. Padişahın kızının ayıdan bir oğlu olur. Kız, çocuğun adını Ayudäў koyar. Oğlu gününe bir yaş yaşayarak hızla büyür ve dev, bahadır, yakışıklı bir delikanlı olur. Annesine kendisinin kim olduğuyla ilgili sorular sorar. Gerçeği öğrendikten sonra kapıya bir tekme atarak kazan gibi taşı açar ve annesini de alarak dışarı çıkar. Karşılarına çıkan ayıyı bacağından tutarak fırlatır ve annesiyle birlikte onun ülkesine gelir."

Buna benzer bir hadise "Ayubala" adlı bir başka masalda da görülür. Orada ayı tarafından kaçırılan beş çocuğu olan ve kocası ölmüş bir kadındır. Ayı tarafından kaçırılan kadının ayıdan üç çocuğu olur. Çocuklardan ikisi ayıya birisi insana benzer. İnsana benzeyen çocuk, daha sonra annesini sırtına alarak ayının elinden kaçar ve annesinin yaşadığı memlekete gelirler.[289]

[289] "Ayubala", **Kazak Ertegileri,** 1. Tom, Jazuўşı Baspası, Almatı, 2000, s. 86-91

Hayvanla evlenmenin şekil değiştirerek insan suretine dönmüş bir hayvanla evlenme şekli “Ayudäṽ” masalında görülür. “Jalmaṽızın peşinden yer altına inen ve onu orada öldüren Ayudäṽ, Simurg’un yavrularını ejderhadan kurtardığı için Simurg tarafından yeryüzüne çıkarılır. Gece gündüz yürüyerek bir şehre gelen Ayudäṽ, şehre geldiğinde camide yüksek sesle Kuran okuyan bir kızdan başka kimsenin olmadığını görür. Çocuk kızı görür görmez ona âşık olur. Kız da çocuğu seviyor gibidir. Çocuk şehirde neden kimse olmadığını sorunca kız, şehir halının dinden çıkarak Allah’a dil uzattıklarını ve mallarının zekâtlarını vermedikleri için yerin yuttuğunu kendisinin Allah’ı tek, Kuranı hak bildiği için sağ kaldığını söyler. Bir hafta geçmeden çocuk halsizleşir ve vücudu yeşile dönmeye başlar. Baksılar, eşiyle arasında gizli bir işin olduğunu eve gittiğinde yemeklere çok tuz atmasını ve tüm suları dökmesini söylerler. Kız gece kalkıp su bulmayıp yatağa tekrar yattığında yılan olur sonra da uzanarak evin önündeki arktan su içer. Çocuk bunları görür ve gidip baksılar ile o ülkenin padişahına anlatır. Padişah demirden büyük bir ev yapar çocukta eşini insanların olduğu bir yere gidelim der. Kız da oradaki insanları da yerim diyerek kabul eder. Çocuk, kızı alıp getirir ve demir eve sokar. Daha sonra kızı içeriye kilitleyip demir evin etrafına koydukları körükleri ateşleyerek kızı öldürürler. Evi açtıklarında kömür gibi olmuş yılanın bedenini görürler. Bu yılan bin yaşındadır ve her türlü sihri bilmektedir. Bu şekilde güzel bir kıza dönerek delikanlılarla evlenmekte sonra da onları yutmaktadır. Sonunda o şehre gelip şehirdeki insanların hepsini yutar ve caminin kubbesine çıkıp güneşin altında yatarken delikanlının gelmekte olduğunu görür ve onu da kandırır.”

Şekil değiştirerek insan şekline dönen bir hayvanla evlenme “Duṽdar Ḳız” masalında da görülür. “Çocuksuz bir ailenin tek çocuğu olarak olağanüstü bir şekilde doğan ve gelişen Duṽdar Ḳız, evlilik çağı geldiği halde hâlâ ismi konulmamıştır. Evlenme şartı olarak da ismini bilen kişiyle evlenecektir. Bir gün bir delikanlı gelir ve onun adının Dudaṽ Ḳız olduğunu söyler. Duṽdar Ḳız da onunla evlenmeyi kabul eder. Toy yapılıp kız delikanlının memleketine giderken atı onu ikaz eder ve evlendiği kişinin aslında bir kurt olduğunu ve şekil değiştirip insan şeklinde geldiğini söyler.

Kurdun evine vardıktan sonra Duvdar Ḳız bir yolunu bularak onun elinden kaçar."

Ayı tarafından kaçırılan kadının ondan çocuk sahibi olması Tıva Türklerinin "Ayı Oğlu Iygalak-Kara Möge" masalında da görülür. "Orman kıyısında yaşayan zengin bir hanın hizmetçisi olan kadın, ayı tarafından kaçırılır ve büyük bir kuyuya hapsedilir. Daha sonra kadın bu ayıdan bir çocuk sahibi olur. Çocuk hızla büyür ve annesini de alarak mağaradan çıkar. Karşısına çıkan babası olan ayıyı da kulağından tutarak fırlatır."[290]

5.3. TEMEL VAKA (ANA OLAY)

Bu bölüm kahramanın asıl mücadelesinin anlatıldığı kısımdır. İncelenen metinlerde kahraman, "Nişanlıyı arama, yurdun talan edilerek yakınlardan birinin esarette olmasıyla ilgili haber alma ve kahramanın yakınlarının ihanet ederek onu öldürmek amacıyla yerine getirmesi zor görevlere gönderme" olmak üzere üç sebepten dolayı bahadırlık seferine çıkar. Bunlardan ilki nişanlıyı arama yani nişanlı hakkında haber aldıktan sonra onu aramaya çıkmadır.

5.3.1. Nişanlı Hakkında Haber Aldıktan Sonra Aramaya Çıkma:

Olağanüstülüklerle süslü bir biyografiye sahip olan kahramanın evlenmesi de olağanüstüdür. Konu olarak "kahramanlıkla evlenme" ve "aileyi ya da boyu" koruma, kahramanlık masallarının temel konularından birini oluşturur. Bundan dolayı kahramanlık masallarındaki kahraman, farklı amaçlar için sefere çıkmış olsa da bu sefer esnasında müstakbel eşiyle tanışır. "Älibek" masalının kahramanı olan Älibek, kız kardeşlerini zorla almak isteyen Şülüŋgir'i okla vurup öldürdükten sonra ünü her tarafa yayılmış ve dostlarının sayısı da artmıştır. Älibek, dostlarından kendisi daha doğmadan komşularının kızı olan Aḳbilek adlı bir kızla sözünün kesildiğini öğrenir. Fakat bu kız, çocuk hasreti çeken Älibek'in ailesi kendilerine bir çocuk vermesi için bozkıra Allah'a yakarmak için gittiklerinde yurdu terk eden dokuz boya

[290] Mehmet Açа, "Tıva Masal Dünyasına Bir Örnek: 'Adıg Oglu Iygalak-Kara Möge'", **Prof.Dr. Saim Sakaoğlu'na Armağan,** Konya, 2006, s. 388.

katılarak ailesiyle beraber gitmiştir. Bunun üzerine babası her ne kadar istemese de Älibek nişanlısını aramak için yanına dokuz arkadaş ve yedeğine de dokuz yorga at alarak yola çıkar.

Nişanlısı ya da müstakbel eşi hakkında haber aldıktan sonra yola çıkma, "Totan Batır" masalında şu şekilde görülür: "Ḳubahan adlı bir hanın Totan adında tek oğlu vardır. Bir gün Ḳubahan'a rüyasında 'oğlu Totan'ın kayınbabasına gitme vakti geldiği, kayınbabasının adının Şıntemir ve müstakbel eşinin adının da Künikey olduğu', söylenir. Han, erkenden kalkarak, halkını toplayıp gördüğü rüyayı anlatır ve toy yapıp Totan'ı Şıntemir Han'ın yurduna göndermeye hazırlanır. Fakat o kadar uzak yola hiç kimse yol arkadaşı olup gitmeyi göze alamaz. Totan yalnız gitmek zorunda kalır. Babası, Totan'ı Köktulpar'a bindirir ve yoluna adak kurban keserek yolcu eder. Arkadaşları birkaç günlük yola kadar eşlik ettikten sonra geri dönerler." Burada kahramanın nişanlısı hakkında haber aldıktan sonra yolculuğa çıkması, bu uzun ve tehlikeli yolculuğu hiç kimsenin göze alamayarak kahramanın yalnız başına kalması "kahramanlık masallarına" uygun bir motiftir. Kahramanlık masallarında kahraman, destan kahramanlarından biraz farklı olarak seferlerine genellikle yalnız başına çıkar ve daha çok kendi gücüne güvenir. Bu, böyle olmakla birlikte Totan'a masalın ileriki bölümlerinde olağanüstü özellikleri olan yardımcı kahramanlar da katılacaktır. Bu özellik halk muhayyilesinin kahramanın çıkmış olduğu bu uzun ve zorlu seferde ona sıradan insanların arkadaşlığı ve yardımının yetmeyeceğini düşünmesi ya da sıradan insanların onun yanına layık görülmemesindendir. Bundan dolayı seferin zorluğuna uygun olarak kahramanın yanına olağanüstü özellikleri olan yardımcı kahramanlar yerleştirilmiştir.

Kahramanın müstakbel eşiyle ilgili haber aldıktan sonra etrafındakilerin bu yolculuğun ne kadar tehlikeli olduğunu söylemelerine ve gitmemesi için kendisini ikna çabalarına rağmen kahraman onları dinlemeyerek, bahadırlığın gereği olarak sefere çıkar. "Hanşentay" masalında Ḳarıs Ḳara Batır, yılkılarını yağmalayan Dönen Ḳara Bağıs, Ḳunan Ḳara Bağıs ve güzel Jiyren* Atlı

* Jiyren: Al, pas rengi.

Kenje Ḳara Bağıs'ın peşinden gider. Onlarda Ḳarıs Ḳara Batır'ı yakalayıp kırk kulaç zindana atarlar. Daha sonra "Hanşentay" ismini alacak olan çocuğu da gelip kuyudan babasını kurtarır ve babasını kurtarır ve babasını kuyuya atanların peşinde düşer. Bir mağarada karşılaştığı bir yaşlı kadının göğsünden sütünü emer. O kadın o üç kişinin anasıdır. Böylece onlarla kardeş olup beraber yaşamaya başlar. Annesinden kendisine layık bir kız olup olmadığını söyler. Annesi de ona, ateş deryasının diğer tarafındaki ülkenin padişahı olan Aynahan adlı bir kişinin kendinse layık bir kızı olduğunu söyler. Kahramanda yol hazırlıklarını yapar ve yola çıkar. Atının yardımıyla yolu üzerindeki ateş denizinden geçerek Aynahan'ın ülkesine ulaşır."

5.3.1.1. Yoldaki Olaylar:

Eş arama, düşmandan intikam alma, ölmesi için yerine getirilmesi zor görevlere gönderilme gibi nedenlerle sefer çıkan kahraman, bu sefer sırasında türlü olaylar ve engellerin yanında kendisine yardımcı olan kişi ya da varlıklarla karşılaşır.

5.3.1.1.1. Olağanüstü Yardımcı Kahramanlar

İncelenen metinlerde kahramanın bahadırlık seferinde veya evlenmek için çıkmış olduğu yolculuk sürecinde ona yardımcı olan olağanüstü özelliklere sahip bir takım kahramanların da eşlik ettiği görülür. Aslında anlatılarda kahramana amacına ulaşması için yardımcı unsurların çoğalması anlatıyı olağanüstü masalara biraz daha yaklaştırır. Kahramanlık masallarında ise kahraman genellikle kendi gücüne güvenir ve mücadelesini de yalnız olarak yapar. Bununla birlikte bazı kahramanlık masallarında kahraman, sefere çıktığı zaman yolda olağanüstü özellikleri olan kişilerle karşılaşır ve bu kişiler çıkmış olduğu seferde kahramana eşlik etmek isterler. Bunun sebebi, halk muhayyilesinin sevmiş olduğu kahramanın hiçbir düşmana yenilmesini istememesidir. Bundan dolayı kahramanın yanına

olağanüstü özellikleri olan yardımcılar yerleştirir.[291] İncelenen masallarda karşılaşılan olağanüstü yardımcı kahramanlar[*] şunlardır:

Taŷsoğar: Bu tip, anlatılarda olağanüstü bir güce sahip yani dağları yerlerinden kaldırarak birbirlerine vurabilecek güçte ve aynı zamanda da dev olan bir tipi temsil eder. "Er Töstik" masalında "Er Töstik yer altında giderken ona yardımcı olmak için yolunu bekleyen olağanüstü yardımcılardan birisi de Taŷsoğar'dır. Töstik, yol arkadaşlarıyla beraber Temir Han'ın ülkesine doğru giderken uzaktan sanki üzerinde başka bir dağ varmış gibi görülen bir dağ görürler. Yaklaştıklarında bir adamın dağı kaldırmakta olduğunu görürler. Bu adam Töstik'e yoldaş olmak için beklediğini, kendi yurdunun en bahadır kişisi olduğunu, yer altında da yeryüzünde de kendisine denk gelebilecek herhangi bir kimse olmadığını ve gücü içine sığmadığı için dağları kaldırmayaı kendisine meşgale edindiğini söyler."[292] "Totan Batır" masalında da Totan, babasına rüyasında verilen haber neticesinde müstakbel yari olduğunu öğrendiği Şıntemir Han'ın Künikey adlı kızını aramaya giderken karşısında bir *Ulıtaŷ* (Uludağ) görünür. Yaklaştığında dağların birbirine çarpıp durmakta olduğunu görür. Totan gelip baksa bir devin üç oğlu mal kavgasına düşmüş, babaları da güçlerine göre mal vereyim diyerek onlara dağları kaldırtmaktadır. Dağları kaldırarak en fazla tutan, devin küçük oğludur. O da Totan'a katılmaya karar verir. Burada devin oğlunun ismi zikredilmez, masalın sonuna doğru ondan *Taŷ köterüŷşi* (Dağ kaldıran) diye bahsedilir. Temir Han'ın yurduna giderken Taŷsoğar yol üzerindeki dağları yerinden kaldırarak da Töstik ve yanındaki yol arkadaşlarına yol açar. Temir Han'ın ilinde düzenlenen ve kazanan tarafın Temir Han'ın kızıyla evleneceği yarışlardan biri olan güreş müsabakasında Taŷsoğar karşısına çıkan tüm pehlivanları yener. Aynı olay, "Totan Batır" masalında da görülür. "Kızını Totan'a vermemek için türlü bahaneler ileri süren ve düzenlenen yarışta yenen kişiye kızını vereceğini söyleyen Şıntemir Han'ın düzenlemiş olduğu

---

[291] Berdibay, **a.g.e**, s. 21.

[*] Orta Asya ve Güney Sibirya kahramanlık destanlarındaki yardımcı tipler için bk: Pınar Zaloğlu, Orta Asya ve Güney Sibirya Türklerinin Kahramanlık Destanlarında Yardımcı Tipler, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 2011. (YYT)

[292] **Ķazaķ Halıķ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4.Tom, s. 17.

güreş müsabakasında han tarafından müsabakaya katılan ve aynı zamanda Künikey'i o da almak isteyen Batır Baraḳ'ı güreşte devin oğlu yener. Han'ın tüm isteklerini yerine getiren Er Töstik ve arkadaşlarına han bir saray yaparak orada misafir eder. Fakat bu saray tamamen demirdendir ve onlar saraya girince kapıları Temir Han'ın adamları tarafından kapatılır. Sonra da dağ gibi ateşler yakılarak kahraman ve arkadaşları öldürülmeye çalışılır. Bu esnada Taŋsoğar (bu defa Taŋköşirer olarak zikredilir) kapıya tekme atar ve kapı arkasının üzerine düşer.

"Ayualpaŋ, Suŋdısalpaŋ, Taŋdıtalpaŋ" masalında bir çiftçinin kızını kaçırarak onu zorla mağaraya kapatan bir ayının çocuğu olarak dünyaya gelen Ayualpaŋ, daha sonra babasını öldürür ve annesini de yanına alarak annesinin eski yurduna gelir. Ayualpaŋ burada çocuklarla oynarken kazara onlardan bir kaçını öldürmeye başlar ve kendisi için babası (aslında dedesidir) kan hakkı ödemeye başlayınca ailesinden kendisi gibi bir dev bularak onunla yaşamak istediğini söyleyerek izin ister ve yola çıkar. Yolda gelirken dağların birbiriyle savaşıp durduğunu görür. Yanına geldiğinde orada bir dev olduğunu görür. Devle güreşirler ve Ayualpaŋ, devi yıkar. Sonra onlar arkadaş olurlar. Burada Ayualpaŋ'ın karşılaştığı kişi dağları yerinden kaldırdığı için ona "Taŋdıtalpaŋ" denilmiştir. Bu masalın kahramanı olan Taŋdıtalpaŋ, Er Töstik'in kahramanı olan Taŋsoğar ile aynı özelliklere sahiptir.

Taŋsoğar ve Taŋdıtalpaŋ'la aynı özelliğe sahip kahramanlar başka masallarda da karşımıza çıkmaktadır. "Ayudäŋ" masalında da ayı tarafından kaçırılan padişahın kızı bir mağaraya hapsedilir ve orada padişahın kızı, ayından "Ayudäŋ" adlı bir çocuk sahibi olur. Sonra o da "Ayualpaŋ" masalında olduğu gibi annesini yanına alarak mağaradan çıkar, babası olan ayıyı yener ve annesinin babası olan padişahın memleketine gelir. Burada Ayudaŋ'den o ülkenin halkı korkar ve padişah ondan kurtulmak için onu ölmesi için zor görevlere gönderir. Bu görevlerden bir tanesi de *Jamantaŋ* (Yamandağ)'da bulunan iki dağı birbirine çarpıp duran devi yakalayarak, bağlayıp alıp getirmesidir. Burada iki dağı birbirine çarpan devin özellikleri

Taŋsoğar ve Taŋdıtalpaŋ'la aynıdır. Fakat burada dev sadece dev olarak geçer bunun yanında herhangi bir sıfat kullanılmaz. Bu örneklerde olağanüstü güçlü olan dev'e sıradan bir isim değil de meziyetine uygun bir isim verilmiştir. Bunun en önemli özelliği gücüne vurgu yapılması açısından dağları bile yerlerinden kaldırabilecek bir güce sahip olmasıdır. Bundan dolayı burada bu tiplere dağları bile kaldıracak kadar güçlü olmalarına istinaden "taŋ/ dağ" sözcüğüyle başlayan isimler verilmiştir.

Tıva Türklerinin masallarından olan "Adık Oglu Iygılak-Kara Möge" masalında da Taŋsoğar ya da Taŋdıtalpaŋ tipiyle benzer özelliklere sahip olarak "Haya Turar Ulug-Kara Möge (Kaya-Kaldırır Ulug-Kara Möge)" adlı bir tip vardır. Bu tipin temel özelliği, bir kayayı çekip kaldırır ve başka bir kayanın yerine koyar.[293]

Jelayaḳ: İsminden de anlaşılacağı üzere *Jelayaḳ* (Yelayak)'ın temel özelliği çok hızlı koşmasıdır. O, hız açısından sanki rüzgâr gibidir. "Er Töstik" masalının kahramanı Töstik yer altına düşer. Orada Jılan/ Yılan Babı Han'a Temir Han'ın kızını getirmek için yola çıkar. Yolda karşısına çıkan kahramanlardan birisi de Jelayaḳ/ Yelayak'tır. Kahramana olağanüstü bir şekilde hızlı olması yönüyle yardımcı olan bir tipi temsil eden Jelayak, Er Töstik'teki fonksiyonu ve özellikleriyle "Kün Astındağı Künikey Ḳız"[294] masalında da görülür. Han tarafından ateş denizinin diğer tarafında yaşayan hanın kızı olan "kün astındağı Künikey Ḳız'ı" bulması için gönderilen yaşlı bir kadının tek çocuğu olan masalın ana kahramanı, yola çıktığında yolda olağanüstü özellikleri olan birtakım kişilerle karşılaşır. Bunlardan birisi de Yelayak'tır.

Masalda Töstik yanındaki arkadaşlarıyla ıssız bozkırda giderlerken geyikleri sıkıca bağlayan bir adam görürler. Bu adamın iki ayağında bağlı olan kazan kadar iki kara taş vardır. Adam ayağında bağlı olan o taşlarla yürüyerek, kaçan geyiklerin hepsini yakaklamaktadır. O adam kendisinin

[293] Mehmet Açа, **Tıva Halk Masalları**, Kömen Yay., Konya, 2007, s. 223.
[294] "Kün Astındağı Künikey Ḳız", **Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 2. Tom, s. 5-11.

“Jelayaḳ adlı yürük” olduğunu söyler.[295] “Totan Batır” masalında da Totan, yari Künikey’i bulmak için seyahat ederken bozkırda ayağında kazan gibi iki taş bağlı olan ve açık alanda geyikleri kovalayarak yakalayan bir adam görür. Bu Jelayaḳ denilen yürük kişidir. “Kün Astındağı Künikey Ḳız” masalında da Jelayak “iki ayağına iki batman taş bağlayıp çukur yerlerden de bayırlardan da koşan” bir kişi olarak tasvir edilir. Temir Han’ın yurdunda düzenlenen yarışlardan biri olan “yaya yarışı”na Er Töstik ve arkadaşlarını temsilen Jelayak katılır. Temir Han tarafından ise yarışmacıların arasında han tarafından özellikle sokulmuş olan bir Mıstan Kempir vardır. Yarış başladıktan sonraki ilk konak yerinde Mıstan Kempir, Jelayak’a gelerek, ‘canım sen yoruldun, ben başındaki bitlere bakayım. Sen uyuyup dinlen, yarış başlayınca ben seni uyandırırım’, diyerek onu kandırıp uyumasını sağlar. Jelayak gamsız kedersiz olarak uyur. Bir zaman sonra uyansa yarışmacılar çoktan gitmişler. Jelayak, Kemir’in kendisini kandırdığını anlar ve bir avuç toprak alarak kuş gibi uçup, fırtına gibi tozu dumana katarak gider ve yarışı bitirmek üzere olan Kempir’in yanına gelerek toprağı Kempir’in gözüne saçar. Kempir gözünü ovalamakla meşgulken Jelayak yarışı kazanır.

“Kün Astındağı Künikey Ḳız” masalında da ateş deryasının diğer tarafında yaşayan Hanın kızı Künikey’i getirmesi için görevlendirilen çocuğun yanında da bir Jelayak vardır. Hanın ülkesine ulaştıklarında han, kızını vermek için bir takım yarışlar tertip eder. Bu yarışlardan bir tanesi de “yaya yürüme” yarışıdır. Han tarafından bir Mıstan Kempir diğer taraftan da Jelayak yarışmaya çıkar. Mıstan Kempir’in verdiği içkiyle sarhoş olan Jelayak’ı çocuk, kendisine aksakallı yaşlı bir adam tarafından verilen hançer ile uzaktan işaret vererek uyandırır ve uyanan Yelayak iki avucuna toprak alarak hızla gelir ve Mıstan Kempir’in gözlerine saçar. O esnada Jelayak öne geçerek yarışı kazanır.

“Er Töstik” ve “Kün Astındağı Künikey Ḳız” masalında görülen bu olay “Totan Batır” masalında da görülür. Şıntemir Han’ın düzenlemiş olduğu

[295] **Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4.Tom, s. 16.

yarışlardan biri olan “yaya yarışında” Totan tarafını temsilen Jelayak katılır. Han tarafından bir Mıstan Kempir çıkarılmış. Mıstan Kemıpir “susamış olana su” diyerek Jelayaka şarap vererek sarhoş eder. Jelayak orada iki gün uyur. Üçüncü gün uyanır ve kalkıp koşmaya başlar. Kempire yaklaşır ve “äyt Kempir” dediğinde geriye dönen Kempir’in gözlerine elindeki toprağı saçar. Kempir gözlerini ovalamakla meşgulken Jelayak yarışı kazanır. Ayrıca “Totan Batır” masalında Jelayak’ın diğer masallarda bahsedilmeyen bir özelliği daha karşımıza çıkar. Bu özellik onun olağanüstü bir güzelliğe sahip olmasıdır. Jalmaẽız’a yakalanan ve kendisini serbest bırakması karşılığında, Künikey’i aldıktan sonra getirerek ona vereceğini vadeden Totan, bu durumu arkadaşlarıyla paylaştığında insanüstü güzelliğe sahip olan Jelayak’a at kuyruğundan saç örerler ve bu Künikey diye Jelayak’ı Jalmaẽız’a verirler. Erkeklerin güzellik yönünden bayanlarla karşılaştırılması gibi bir epizot incelenen diğer masal metinlerinde karşılaşılmamaktadır.

“Ḳaraüyrek masalında, masalın ana kahramanı olan Ḳaraüyrek’in iki ağabeyleri “kendi güzel kızı aldı, bize çirkin kızları verdi” diyerek hainlik düşünür ve onu öldürmeye karar verirler. Gece yarısı onun çadırının kapısına yatay şekilde bir tırpan koyarlar ve ahır tarafına varıp bağırırlar. Ḳaraüyrek’te koyunlara kurt saldırdığını düşünerek hızla kapıdan çıkmak isterken ayaklarını tırpan keser ve yere düşer. Sonra kardeşleri onu orada bırakırlar ve onun eşini de yanlarına alarak, geçip giderler. Orada kalan Ḳaraüyrek’in yanına sadece kendi tuvalet ihtiyacını giderme yetisine sahip bir adam gelir. Bunlara daha sonra “iki ayağına kazan gibi iki taş bağlamış olan” *Jelayaḳ* (Yelayak)’tır. Jelayaḳ ayaklarındaki taşı bırakır ve onların yerine Ḳaraüyreği sırtına alı. Bu şekilde yaşarlar. Burada kahramana yardımcı olarak görülen Jelayaḳ tipi kahraman ihanete uğramış, yaralı ve çaresizken ortaya çıkararak kahramanın hayatını kolaylaştırır. Kahraman dizlerinden yaralı olduğu için yürüyemeyecek bir durumdadır ve bundan dolayı da masal düşüncesi ayağını kullanamayan kahramana bir nevi ayağını yeniden verir, yani onun karşısına Jelayak’ı çıkarır. Daha sonrada yine kahraman müşkül duruma düştüğü vakit Jelayak hızıyla kahramanı bu durumdan kurtarır. “Ḳarḳüyrek”

masalının sonunda Ḳaraüyrek tarafından tuzağa düşürülen Jalmaũız kendisini serbest bırakması karşılığında ne isterlerse yapacağını söyler. Ḳaraüyrek'in isteklerinden birisi de Jelayak'ı Jelayaklık'tan çıkarmasıdır. O zaman Jalmaũız onu yutar ve sonra kustuğunda normal bir insan haline dönüştürür. Aynı şey "Ḳaraüyrek'e yardımcı olan gözü sakat olan adam için de uygulanır. Jalmaũız tarafından yutulup sonra tekrar kusulduğunda güzel gözlü bir kişi olur ve bu sakatlık kusurundan kurtulur. Burada kahramanların normal insan şekline dönüşmesi için Jalmaũız tarafından yutulması ve kusulması kahramanın yeniden doğuşunu da simgeler. Eski zamanlardaki mitik düşünceler burada masal içerisindeki bir unsur olarak görülür.

Ḳaraüyrek masalındaki olay örgüsüne benzer bir olay da "Aḳḳoyan" masalında görülür. Aḳḳoyan iki ağabeyi tarafından dizlerinden yaralanarak bir başına bırakılır. O, çadırının içinde bir başına dururken bir geyiği kovalamakta olan iki kolu olmayan çolak bir kişi gelir. Geyiği Aḳḳoyan okla vurur. O adam Aḳḳoyan'ı sırtına alır ve birlikte giderek geyiği alıp gelirler. Bu esnada iki gözü kör bir adam yanlarına gelir. Daha sonra çolak kollu, gözleri görmeyen kişiyi yanına alır o da Aḳḳoyan'ı sırtına alır ve bu şekilde yaşamaya başlarlar. Bu masalda çolak olanın hüneri çok hızlı olması; gözleri görmeyen kişinin hüneri ise bağırdığında etrafı kap karanlık duman kılmasıdır.[296]

Saḳḳulak-Tıŋşı-Tıŋdaũşı: Bu tipin özelliği ister yer altı isterse yerüstü olsun, olan her hadiseyi duymasıdır. Bir nevi casusta denilebilir. "Er Töstik" masalında Töstik'in yer altında Jılan Babı Han için Temir Han'ın kızını almaya giderken bozkırda ona yardımcı olmak için bekleyen kahramanlardan biri de Saḳḳulaḳ'tır. Töstik yer altında giderken ıssız bozkırda yere bir sağ kulağını bir sol kulağını dayayarak sanki yer altında bir şeyler dinliyormuş gibi görünen bir adama rastlar. Bu adam, "Kendisinin Töstik'e yoldaş olmak için bekleyen yer altı dünyasının meşhur *tıŋşısı* (duyucu/ dinleyici) olduğunu, herhangi bir sırrın kendisinden gizli bulunmadığını, uzaktaki ve yakındaki her

[296] "Aḳḳoyan", **Ḳazaḳ Ertegileri,** I.Tom, Jazuũşı Bas., Almatı, 2000, s. 171.

şeyi duyabildiğini ve adının da Saḳḳulaḳ olduğunu", söyler.[297] Bu özelliklere sahip olan bir tip "Totan Batır" masalında *Tındaṽşı* ismiyle görülür . Totan ve yanındaki arkadaşları Şıntemir Hanın ülkesine giderken çorak bir yerde bir adamın eğilip kulağını yere yapıştırarak ses dinlediğini görürler. Bu adam meşhur *Tındaṽşı* (Dinleyici/ Duyucu)'dur ve onun bilmediği bir şey yoktur. Onun için yerin altı da üstü de birdir. Töstik ve arkadaşları Temir Han'ın yurduna geldiklerinde Termir Han ve halkının Töstiklerin gelmekte olduğunu haber alarak yurtlarını terk ettiklerini görürler. Onların nereye gittiklerini Saḳḳulaḳ dinler ve "insan basmaz" denilen bir yere yerleştikleri haberini verir. Er Töstik ve dostları Temir Han'ın yurduna vardıklarında toy için kesilen tüm hayvanları ve hazırlanan tüm yemekleri yediği halde doymayan Költaṽısar'ı yemeğine zehir katarak öldürmeyi düşünen Temir Han'ın halkının bu niyetini Saḳḳulaḳ duyar ve bunu Töstik'e söyler. Bu şekilde arkadaşlarını kurtarmış olur. "Totan Batır" masalında hanın kızı Künikey'in Batır Baraḳ tarafından kaçırıldığını Tınşı öğrenir ve bu durumdan Totan'ı haberdar eder.

Költaṽısar-Kölјutḳış: Er Töstik'te Töstik ve arkadaşları artık beş kişi olup bozkırda yollarına devam ederken büyük bir göl görürler. Gölün suyu bir anda kaybolup gider ve sonra yine bir anda yeniden ortaya çıkarak kenarından taşmaya başlar. Onlar buna bir mana veremezler. Bu su nereden gelip nereye gidiyor, diye araştırdıklarında kamışların arasında oturan bir kişinin gölün suyunu yudumladığında gülün suyunun yok olduğunu, ağzından döktüğünde suyun tekrar gölü doldurduğunu görürler. Gelip bu adama kim olduğunu sorduklarında o adam: "Cihandaki her şeyin oburuyum. Bana bu yalan dünyada doyma yok. Bir gölün suyu karnıma zerre kadar olmaz. Ne kadar büyük derya olursa olsun bir defada yudumlarım. Ben *Költaṽısar* (Göl yok eden) adlı erim", der.[298] Onlar hep beraber Temir Han'ın yurduna giderken yolları üzerinde bulunan yedi gölü Költaṽısar bir anda yutarak yollarını açar. Költaṽısar, Temir Han'ın yurduna vardıklarında Temir Hanın kızını almak isteyen Keşe Han'ın başlık parası için getirdiği ve toy için kesilen ağıl ağıl koyunlar, katar katar develer, sürü sürü atlar Költaṽsar'ı doyurmaya

[297] **Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4.Tom, s. 16.
[298] **Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4.Tom, s. 17.

yetmez. Neticede onun yemeğine zehir katarak ondan kurtulmayı düşünürler. Temir Han göle düşmüş olan ve kenarları kırk kulaç olan büyük kazanını "eğer hakiki yiğitse" Er Töstik çıkarsın der. Töstik Költaʋısar'a gölün suyunu yutmasını söyler. O da suyu yutmaya çalışır fakat su, avurduna sığmaz. Suyun üçte biri kaldığında *Köljutar'ın* (Göl yutar) avurdu suyla dolar. Bundan sonra bu görevi Er Töstik'in müşkül durumlarında yardımına koşan ve aynı zamanda da konuşabilen Şalḳuyrıḳ adlı atı alır. Burada olağanüstü özelliği olan yardımcı kahramanın görevi yerine getirmekte çaresiz kalması anlatıda kahramandan sonra öne çıkarılmak istenilen yardımcı kahramanın Er Töstik'in atı Şalḳuyrıḳ olduğu düşüncesini doğurur. Diğerleri Töstik'e yolda katılmakla beraber Şalḳuyrıḳ ona eşi tarafından verilmiş ve bir ömür boyu kahramanın can yoldaşı izlenimini vermektedir. Er Töstik ve arkadaşlarını demir saraya kilitleyerek yakmaya çalışan Temir Han'ın adamlarının bu girişimi esnasında Költaʋısar (bu dafa Köljutar olarak zikredilmektedir) avurdunda kalmış olan bir gölün suyuyla etraflarındaki tüm ateşi söndürerek kurtulmalarını sağlar.

Ḳırağı: Er Töstik kendisine katılan beş olağanüstü yoldaşıyla beraber giderken uzaktan bir höyük görür. Höyüğe yaklaştıklarında onun başında yere doğru eğilen biri durmaktadır. Adam, "Yer altının açık gözlüsüyüm. Töstik senin başından geçenlerin hepsini de görmekteyim. Benim tüm hünerim açıkgözlülük. Yerin altında da üstünde de benim gözüm için uzak olan bir yer yoktur. Ne olursa olsun dikkatlice baktığımda hepsini de görürüm", der. O da Töstiklere katılır ve yedi kişi olarak Temir Han'ın iline doğru yola koyulurlar. Temir Han'ın yurdunun "insan basmaz" bir yer olduğunu Saḳḳulaḳ bildirdikten sonra Ḳırağı onların altı dağın arkasında, yedi gölün yukarısındaki uçsuz bucaksız kayalığın alt tarafına giderek saklandıklarını söyler.

Saksağanların kuyruğunu saksağana hissettirmeden bağlayan adam/ Közbaylaʋşı: Töstik yer altına düştüğünde Jılan Babı Han'la karşılaşır ve onun arasının bozuk olduğu Temir Han adlı bir hanının kızını istediğini ve Temri Han'ında kızını vermediğini öğrenir. Eğer kızı getirirse

kendi kızını Töstik'e vereceğini söyler. Töstik kızı alıp getirmek için yola çıkar. Bozkırda giderken "ağacın başında duran iki saksağanın kuyruğunu onlara hissettirmeden yolan ve yine onlara hissettirmeden birinin kuyruğunu diğerine takan" bir adam görürü. Bu adama kim olduğunu sorunca o adamdan "yeryüzündeki Töstik'in yer altına düştüğünü duyduğunu ve ona yoldaş olmak için yolunu beklediğini söyler. Töstik ona "Töstik'e yoldaş olmak için nasıl bir hünerin var?", diye sorduğunda o adam "aldığını insana sezdirmeyen çok yetenekli biriyim. Hayvanların en dikkatlisi saksağan olsa da demin olduğu gibi ben onların kuyruklarını çalarak birinin kuyruğunu diğerine taktığımı sezmezler", der.[299] Töstik ona aradığı kişinin kendisi olduğunu söyler. "Totan" masalında da aynı hünere sahip olan bir kişi karşımıza çıkar. Totan yari Künikey'i bularak, almak için giderken omanda "saksağanlara hissettirmeden yakalayarak onların kuyruklarını yolan ve sonra saksağanları tekrardan serbest bırakan bir adam görür. Bu adama kim olduğunu sorduğunda o adam kendisinin *Közbaylaŭşı* (Gözbağlayıcı) olduğunu ve meşgalesi olmadığı için saksağanların gözlerini bağlayarak zaman geçirdiğini söyler. "Totan Batır" masalında Batır Baraķ tarafından kaçırılan hanın kızı Künikey'i Közbaylaŭşı bir anda giderek alıp getirir.

Mergen/ Kuğu avlayan: Totan yarini almak için kayın atasının ülkesini aramaya giderken göl kenarında elinde tüfek olan bir adama rastlar. Birbirlerinin halini hatırlarını ve kim olduklarını sorarlar. Bu adam meşhur Mergen'dir. Attığı av bir gün sonra aynı zamanda düşmektedir. Önceki gün bir kuğu vurmuştur, çok geçmeden o kuğu düşer. "Totan Batır" masalında Şıntermir Han'ın düzenlemiş olduğu yarışlardan biri olan "altın kabağa ok atma" yarışında hiç kimse hedefe vuramazken Totan'ın Mergen'i vurur. "Totan Batır" masalında Künikey diyerek Jalayak'ı vermiş oldukları Mıstan'ın bunların hilesini anlayarak peşlerine düştüğünde Jelayaķ zorda kalarak arkadaşlarının yanına kaçar, Közbaylaŭşı, Mıstan'ın gözlerini bağlayamaz, Taŭ köterüŭşi'nin Kempire attığı küçücük dağ onu yıkamaz. Tıŋdaŭşı durumu Mergen'e haber verir ve neticede Mergen, Kempir'i okla vurarak öldürür.

[299] **Ķazaķ Halıķ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4.Tom, s. 16.

Burada sadece Mergen'in başarılı olması anlatının eskiliğini gösteren bir delildir. Bu anlatı eski zamanlarda insan hayatının avcılıkla sürdüğü dönemin izlerini taşıdığından dolayı burada mergenlik/ avcılık hüneri ön plana çıkmıştır.

Yukarıda bahsedilen olağanüstü özellikleri olan kahramanların dışında kendilerinden herhangi bir isimle değil de "Kökjan Batır Men Aydahar" masalında olduğu gibi sahip oldukları hünere göre bahsedilen tipler de vardır. Bu kişiler şu hünerlere sahiptir:

Karsağın izine süren adam: Kökjan Batır bir başına yolda giderken yalnız olan atlı bir adama rastlar ve bu adamla tanıştıktan sonra ondan bir şeyler anlatmasını rica eder. O kişi de işittiklerimi mi yoksa bildiklerimi mi anlatayım? diye sorar. Kökjan Batır da "işitilen yalan olur, bildiğini söyle" diye cevap verir. Benim bildiğim şey "ben geceleyin karsağın izine düşerek onu takip edebiliyorum", der. Daha sonra Jalmaũız tarafından canının yorganın altında bulunan bir bıçağın ucunda olduğu öğrenilen Kökjan Batır, Jalmaũız'ın bıçağı bulup ateşte kızdırarak suya atması neticesinde ölür. Arkadaşlarının gönlüne bir sıkıntı düşer ve "karsağın izine düşen" adam onun nerede olduğunu gelip bulur. Buradakiyle aynı fonksiyona sahip olmakla beraber "kırk yıl önce basılmış olan izi takip edebilme" hünerine sahip olan bir yardımcı kahraman da "Ayubala"[300] masalında vardır. Bu tipe benzer bir tip "Kurt-İsteer (Kurt İzler)" şeklinde "Çedi Alışkı" adlı masalda da vardır.[301]

Yıldızların sayısını bilen adam: Kökjan Batır ile "karsağın izine düşen adam" yolda giderlerken yalnız olan atlı bir adama rastlar ve bu adamla tanıştıktan sonra Kökjan Batır "bir şeyler anlat yol kısalsın", diyerek o kişiden bir şeyler anlatmasını ister. O kişi de işittiklerimi mi yoksa bildiklerimi mi anlatayım? diye sorar. Kökjan Batır da "işitilen yalan olur, bildiğini söyle" diye cevap verir. O zaman o adam "Ben gökyüzündeki yıldızların sayısını biliyorum" der. Kökjan Batır'ın canının Jalmaũız tarafından bulunması ve neticede Kökjan Batır'ın ölmesi üzerine arkadaşları tuhaf bir hisse kapılırlar.

---

[300] "Ayubala", **Kazak Ertegileri,** 1. Tom, s. 86-91.
[301] Aça, **a.g.e.,** s. 223.

O zaman yıldızların sayısını bilen kişi: "Parlak yıldız kayıp gitti, Kökjan Batır dünyadan gitti, şimdi onun sevdiğini arayıp bulmak lazım", der. Bu şekilde Kökjan Batır'ın öldüğünü kendisine has özelliğini kullanarak arkadaşlarına bildirir. Bu motif biraz farklı olarak "gökteki yıldızlara bakarak iyiyi ve kötüyü bilme" şeklinde "Ayubala" masalında da vardır.[302]

Dünyadaki tüm balıkların sayısını bilen adam: Kökjan Batır, "karsağın izine düşen adam" ve "gökyüzündeki yıldızların sayısını bilen adam" üçü beraber yolda giderlerken yine yalnız bir atlıya denk gelirler. Kökjan Batır onunla da tanışır ve ondan bir şeyler anlatmasını ister. O kişi de daha öncekiler gibi "bildiklerimi mi anlatayım, işittiklerimi mi? diyerek aynı soruyu sorar. Kökjan Batır da diğer kişilere verdiği "işitilen yalan olur, bildiğini söyle" cevabını ona da verir. O kişi de "ben yeryüzündeki tüm balıkların sayısını biliyorum" der. Kökjan Batır'ın Jalmaŭız tarafından öldürülmesi üzerine diğer iki yardımcının meziyetleriyle onun başına gelen durum anlaşılır ve gelip onu bulurlar. Bundan sonra devreye "dünyadaki tüm balıkların sayısını bilen adam" girer. Bu adam balıkları saydığında turna balığının olmadığını görür. Hemen suya atlayarak *Edil* (İdil)'in derinliklerindeki turna balığını bulur. Onu eve getirip karnını yarıp bakar ki çakı onun içinde. Çakıyı Kökjan Batır'ın yattığı yorganın sağ alt köşesine koyduklarında Kökjan Batır hareket etmeye başlar. O zaman bu arkadaşları çakının Kökjan Batır'ın canı olduğunu anlarlar. Çakıyı alıp ateşte kızdırırlar ve suya batırdıktan sonra tekrar yorganın altına koyarlar. Kökjan Batır uyanıp: "Çok uyumuşum ğoy" diyerek hızla yerinden ayağa kalkar. Bu epizotun biraz farklı bir şekli "Ayubala" masalında vardır. Orada Ayubala'ya yardımcı olan kişinin hüneri "dünyadaki tüm balıkların dilini bilmesi"dir. Burada Ayubala'nın canı okun ucundaki temrendedir. Kempir onu Ayubalanın eşinden öğrenir ve suya atar. Bu olaylar "yıldızlara bakarak iyi ve kötüyü anlayabilen" kişiye malum olur. "Kırk yıl önce basılmış izi takip edebilen" kişinin yardımıyla Ayubala'yı bulurlar ve "balıkların dilini bilen adam" vasıtasıyla da okun ucunu çıkarırlar.

[302] A.g.e, s. 86-91.

Üç gün içerisinde onu tekrardan canlandırırlar.[303] Altay Türklerinin Maaday-Kara destanında da yukarıda bahsedilen kahramanlardan bazıları görülür. *Kögüdey Mergen zırhını giyinip yola çıktığında hepsi birbirinden farklı özelliklere sahip altı kişiyle karşılaşır. Bunlar Yer Dinleyen, Dağ Göçüren, Göl-İçen, Taş Toplar, Hep Sıçrar ve Kaz-Vuran'dır.*[304]

5. 3.1.1.1.1. Simurg/ Alp Karakuş:

Simurg, Türk edebiyatına bir tip olarak İran edebiyatından geçmiştir. İran edebiyatında Sîmurg ya da Sîreng adıyla anılan bu kuş Arap edebiyatında Anka adıyla anılır. Türkler ise bu kuşun Arapça ve Farsça adlarını birleştirerek Zümrü-dü Anka demektedirler.[305] Simurg, Kafdağı'nda yaşadığı varsayılan, tüyleri renkli, insana benzeyen, asla yere konmayıp daima yükseklerde uçan, kendisinde her kuştan bir âlamet bulunduran ve adı var kendisi yok bir kuştur.[306] Türk boylarının destan ve masallarında uzun bir epizod olarak önemli bir yer alan Simurga sadece İran edebiyatından geçmiş bir unsur olarak bakmak doğru değildir. Daha önce Tuğrul, Alp Karakuş… vb gibi adlarla anılan bu kuşun yerine İslam ve İran edebiyatının etkisiyle Simurg girmiştir.[307] Anlatılarda Simurg ve Alp Karakuş kavramının birlikte kullanılmış olması da bu tezi doğrulamaktadır. Kazak Türklerinin sözlü edebiyatında Simurg kuşu; Samurıḳ ve Alıp Ḳaraḳus şeklinde kullanılırken bir yerde de, "Ayudäv" adlı masalda, Semir şeklinde kullanılmıştır. Kazak Türklerinin sözlü anlatıları içerisinde genel olarak masallarda karşımıza çıkan Simurg kuşu, yer altına inmiş olan kahramanın yeryüzüne çıkarılması rolünü üstlenir. [308]

---

[303] "Ayubala", **Kazak Ertegileri,** 1. Tom, s. 86-91.
[304] Selahaddin Bekki, **Uzak Türk İllerinde Destanlaşan Evlilikler,** Öncü Kitap Yay., Ankara, 2009, s. 116.
[305] Bahattin Ögel, **Türk Mitolojisi,** TTK Yay., Ankara, 2003, s. 108.
[306] İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü,** Akçağ Yay., Ankara, 1995, s. 39.
[307] Abudulkadir İnan, "Türk Folklorunda Simurg ve Garuda", **Makaleler ve İncelemeler,** TTK Basımevi, Ankara, 1968, s. 350.
[308] Simurg'un Dünya milletlerindeki adlandırılmaları ve Türk masallarında üstlenmiş olduğu fonksiyonlarla ilgili olarak bk. Ali Duymaz, "Anadolu ve Balkan Türklerinin Halk Anlatmalarında Mitolojik Bir Kuş: Zümrüdü Anka", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** C.1, S. 1. Balıkesir, 1998. s. 91-96,

Masallarda Simurg, olağanüstü bir şekilde tasvir edilir. Simurg gelirken yel çıkar, kar, dolu, yağmur yağar, sert fırtına olur. Simurg gelirken kanat çırpışlarından yel çıkar. Yavrularımı yine mi ejderha yedi, diye ağladığında yağmur yağar. Kumalağı dolu, tükürüğü kar gibi yağar. Ağacın başına konduğunda ağaç onun ağırlığından sanki selam veriyormuş gibi yere kadar eğilerek sonra tekrar eski haline gelir.

İnsanlara kötülük yapan Jalmaṽız, Jermıstan, Ergejeyli…vb gibi tiplerin peşinden yer altına inen kahraman, düşmanı olduğu canlıyı öldürdükten sonra tekrar yeryüzüne çıkmak istediğinde arkadaşları tarafından ihanete uğrayarak yer altında bırakılır. İhanete uğramasının temel sebebi de bu canlılar tarafından yer altına yenilmek üzere kaçırılmış olunan kızlardan en güzelini kendisi almak istemesi ve diğer arkadaşlarının bunu kıskanmasıdır. "Ayualpaŋ, Suṽdısalpaŋ, Taṽdıtalpaŋ", masalında Jermıstan'ın peşinden yer altına inen Ayualpaŋ, Jermıstan'ı öldürdükten sonra arkadaşları tarafından ihanete uğrayarak yeryüzüne çekilmez. Ayualpaŋ, yer altında gezerken Simurg'un yavrularını yemek üzere olan başka bir kuşun elinden kurtarır. Bundan dolayı Simurg onu yeryüzüne çıkarır."

"Ayudäṽ" masalında yedi başlı Jalmaṽızın peşinden yer altına inen Ayudäṽ, Jalmaṽızı öldürdükten sonra sıra yeryüzüne çıkmaya geldiğinde, kızlardan güzel olanı kendisi aldığı için dev arkadaşı tarafından ihanete uğrayarak yukarı çekilmeyip yer altında bırakılır. Ayudäṽ yer altında gezerken baytereğin başında bulunan Simurg'un yavrularını yemek için bir ejderhanın ağaca tırmanmakta olduğunu görür. Ejderhayı öldüren Ayudäṽ'i Simurg yeryüzüne çıkarır."

Simurg, yer altında bulunan kahramanı yeryüzünde çıkarırken kahramandan kendisine yiyecek için kırk mes et ve kırk mes su hazırlamasını ister. Kahraman, kuş sağa döndüğünde bir mes eti, sola döndüğünde bir mes suyu kuşun ağzına atar. Bu şekilde yeryüzüne yaklaştıklarında et de su da biter. Kahraman et için kaba etinden bir parça keserek, su için ise bir gözünü çıkarır verir. Yer yüzüne indiklerinde bunu fark eden Simurg, kahramanın canını dostu için feda etmesinden dolayı ya ona tüyünden bir tel verir ya da "Ayudäṽ" masalında olduğu gibi dev yaratılışlı, eli yüzü tüylü olan kahramanı

yutar ve tekrar kustuğunda çok güzel bir insan şekline getirir. Ayrıca kahramanın et bitince kesmiş olduğu kaba etini yaladığında tekrar yerine gelir. Gözünü yaladığında gözü de eskisinden daha iyi olur. Burada Simurg'un tedavi edici bir özelliğe sahip olduğu da görülür. L.L. Lelekov, Simurg'un bu kabiliyetinin eski Avrasya mitlerinde " gökten ya da kutsal dağda bulunan hayat ağacının dalını getiren kartal" tipinin kalıntısı olarak görmektedir. Bize göre bu tip eski Kazaklarda (bütün Türk halklarında) olduğu için etkileri hala anlatılarda görülmektedir.[309]

"Hanşentay" masalında eşi ve hayvanlarıyla beraber eşyalarını yağmalayarak yer altına giden Jalmaʋızın peşinden yer altına inen Hanşentay, Hızır'ın yardımıyla ondan kurtulur. Sonra eşi ve onun yanındaki herkesi yeryüzüne gönderir fakat arkadaşları Hanşentay'ı yeryüzüne çekmeye kuvvetleri yetmez. Bundan dolayı yer altında kalan Hanşentay orada gezerken bir baytereğin başında bulunan Alp Karakuş'un yavrularını yemek üzere olan ejderha/ yılandan yavruları kurtarır. Bundan dolayı da Alp Karakuş, Hanşentay'ın yer altında bulunan Jalmaʋız'ın getirmiş olduğu eşyalarıyla beraber onu yeryüzüne çıkarır."

"Ḳuyın Batır" masalında yukarıdakilerden farklı olarak Alp Karakuş yeryüzünde yaşar. Padişah tarafından ölmesi için "su aygırının sütünü" getirmek için gönderilen Ḳuyın Batır bu görevi nasıl yerine getireceğini bilmemektedir. Çünkü su aygırına ulaşmak için önünde devler ve aşılması imkânsız olan bir sürü dağlar vardır. Ayböken kendisine bozkırda bulunan gökyüzüyle birleşmiş gibi görülen Bayterek'in başında bulunan Alp Karakuş'un yavrularını ejderhanın elinden kurtarırsa o kuşun kendisini bu engellerden aşırabileceğini söyler. O da giderek yavruları yemek üzere olan ejderhayı öldürür ve kuşları kurtarır. Sonra Alp Karakuş gelerek Ḳuyın Batır'ı yutar ve tekrar kustuğunda Ḳuyın Batır'a yüz kişinin gücü gelir. Daha sonra kuş, Ḳuyın'ı alarak gitmek istediği yere götürür. Alp Karakuş tarafından yutulup kusulduğunda kahramanın olağanüstü özelliklere sahip olması hadisi Kızgılar'ın Er Töştük destanının masallaşmış şekli olan "Kence Bala"

[309] Serikbol Ḳondıbay, **Arğıḳazaḳ Mifologiyası**, Törtinşi Kitap, Dayk-Press Bas., Almatı, 2004, s. 198.

masalında da görülür. Kahraman, Alp Karakuş'un yavrularını ejderhalardan kurtarır. Bunun neticesinde kuş, kahramanı yutar ve sonra tekrar tükürdüğünde kahraman artık ok batmaz, kılıç kezmez bir hâle gelir.[310]

Er Töstik'te de yer altına inen Er Töstik yer altında Jılan Bapı Han'ın isteklerini yerine getirir ve onun kızını alır. Yer üstüne çıkılacak yere gitmek için yola çıktıklarında yol uzun olduğu için yanındaki kişilerle hanın kızı ölür. Er Töstik bir baytereğin dibine gelir. Baytereğe tırmanmakta olan ejderhayı öldürerek yavruları kurtarır. Bundan dolayı Alp Karakuş tarafından yeryüzüne çıkarılır."

5.3.1.2. Gelecekteki Kayınbabası Olacak Kişinin Hizmetkârıyla Karşılaşması ve Onun Şekline Girmesi:

Bu epizot genellikle kahramanın nişanlısını aramak için çıktığı seferin bir süreci olmasına rağmen sadece nişanlıyı arama seferinde karşımıza çıkmaz. Çünkü kahraman bazen nişanlısı hakkında haber aldıktan sonra onu aramak için sefere çıkmakla beraber bazen de yurdunun intikamını almak için çıkmış olduğu sefer esnasında müstakbel nişanlısıyla karşılaşır. "Deldaş Batır" masalında Deldaş sekiz yaşındayken düşman tarafından yurdu talan edilir ve anası da esir alınarak götürülür. Deldaş yetişkin olup durumu idrak ettikten sonra anasını bulmak ve düşmandan da yurdunun intikamını almak için sefere çıkar.

Deldaş sefere çıkar, günlerce aylarca gider ve dağlardan çöllerden aştıktans sonra bir ırmağın kenarında sığır otlatan bir *Tazşabala* (Keloğlan)'ya rastlar. Deldaş ona kendisinin oraya gelme amacını anlatır ve düşmanın alıp götürdüğü malı ve anası hakkında bir bilgisi olup olmadığını sorar. Keloğlanda ona, 'senin aradığın düşmanı ben tam olarak bilmiyorum, bu hanların arasında olan bir hadise. Bundan dolayı bizim hanın bu olaydan haberi var mı, gizlice bir soruştur', diye söyler. Daha sonra Deldaş, Keloğlandan otlattığı sığırların Siyirlı Bay adlı bir padişahın olduğunu ve o sığırları ırmaktan nasıl geçirdiğini, nasıl sağdığını, nasıl bağladığını ve bundan başka ne gibi görevlerinin olduğunu öğrenir. Keloğlanın

[310] Zekeriya Karadavut, "Kırgız Masallarında Mitolojik Unsurlar", **Milli Folklor,** 2010, S. 85, s. 77.

görevlerinden biri de hanın üç kızının ayaklarını yağ ile ovmaktır. Tüm bunları öğrendikten sonra Deldaş, Keloğlan ile pehlivan görünüşlü olmasından dolayı güç sınaşmak ister. Karşılıklı olarak tokatlaşırlar. Keloğlanın vurduğu tokat Deldaş'ı yakın bir yere kadar götürürken Deldaş'ın ona vurduğu tokat Keloğlan'ı bir kilometrelik yere kadar uçurur. Sonra da Keloğlana yeni elbiselerle altın para verir ve ona "senin yerine sığırlara ben bakayım, sen kendi işine bak deyip onu hanın azabından kurtararak kendi memleketine gönderir. Sonrada Keloğlan'ın elbiselerini kendisi giyer, silahlarını Sarıalatageş adlı atına bağlar ve atının kuyruğundan iki tel aldıktan sonra atını bırakır ve hanın sığırlarına bakmaya başlar.

Gelecekteki kayınbabası olacak kişinin hizmetkârıyla karşılaşma "Kerḳula Attı Kendebay" masalında da vardır. Kendebay bir gün avlanırken hüngür hüngür ağlayarak kuzu otlatan üstü başı yırtık bir çocuğa rastlar. Çocuğa niçin ağladığını sorunca çocuk da anne babasının düşman tarafından götürüldüğünü ve tüm mallarının da yağmalandığını söyler. Çocuğa babasını kurtaracağını söyleyerek çocuğun babası olan Mergenbay'ı aramaya çıkar. Daha sonra çocuktan kendisini soran ve çocuğu hırpalayan altı kuğu ile karşılaşır. Sonra onlardan birinin bir tel kanadını alır. Yurduna döner ailesine bir yıllık yiyecek hazırladıktan sonra silahlarını kuşanır ve yola çıkar. Atı Kerḳula dile gelerek ona her şeyi anlatır ve aradıklarının önlerindeki ülkede olduğunu, o ülkenin hanının sığırlarına bakan bir kölesi olduğunu, o çobana memleketine ulaşmasına yetecek kadar para vermesini ve onun yerine hanın sığırlarını otlatmasını söyler. Kendebay dediği gibi yapar fakat akşam olup da sığırları eve götürme vakti geldiğinde sığırları ırmaktan geçirmeye çalışır fakat geçiremez.

Kızların kuğu şekline dönüşerek kahramanın bulunduğu yere gelme hadisesi "Tumarbas Batır" masalında da görülür. Annesinin Tumarbas Batır için yaptığı peynirleri yiyen kuğuya pusu kuran ve tüfeğiyle ona ateş ettiğinde ondan bir insan parmağının düştüğünü gören Tumarbas onun peşinde giderek deryanın kenarında bin tane buzağı otlatan bir Keloğlana denk gelir. Keloğlandan buzağıların Aḳbar adlı bir hanın buzağıları olduğunu ve onları nasıl bağlayıp nasıl çözdüğünü başka ne gibi görevi olduğunu öğrenir ve

Keloğlanı ortadan kaldırarak kendisi Keloğlan olup buzağılara bakmaya başlar.

Kuğu şekline dönmüş kızların kahramana musallat olması "Talaspay Mergen" masalında da vardır. Kendisini büyüten yaşlı adamın yanına bozkırda kuğular gelirler, onu hırpalarlar ve ondan Talaspay Mergen'i sorarler. Talaspay kuğularla kaşılaşır onu da hırpalamaya çalışsalarda Talaspay onları kaçırır ve onlardan bir altın yüzük düşer. Talaspay yaşlı adam için bir yıllık yiyecek hazırladıktan sonra yola çıkar. Bir ırmağın kenarında Kadır Han adlı bir hanın sığırları otlatmakta olan paspal bir çocukla karşılaşır. Masalda bu çocuk için pis-paspal tabiri kullanılır. Masal Rusça olarak yayımlandığı için burada bu sözcükten kastedilen anlamın diğer masallarda olduğu gibi Tazşabala olduğunu düşünüyoruz. Talaspay bu çocuktan o ülkenin hanı, kızları ve çocuğun başka ne gibi görevleri olduğunu öğrendikten sonra onu öldürür sonra da onun yerine hanın sığırlarına bakmaya başlar.

Gelecekteki kayınbabasının hizmetkârıyla karşılaşma "Hanşentay" masalında da vardır. Fakat burada kahraman gelecekteki kayınbabasının hizmetkârıyla karşılaşmadan önce zaten şeklini değiştirip Keloğlan kılığında gelir. Babası Ḳarıs Ḳara Batır'ı kaçırarak kırk kulaç kuyuya atan kişilerin peşinde gelen Hanşentay babasını kurtararır. Annesinden uzak bir ülkede yaşayan Aynahan adlı bir padşihın kızı olduğunu ve o kızın kendisine layık olduğunu öğrenir. Atının yardımıyla önlerindeki engeli aşarlar ve atının önerisiyle şekillerini değiştirler. Atı küren bir tay olayım, Hanşentay da Keloğlan olur. Geldiklerinde altmış yaşlarında, başı ala, deve otlatan bir adama denk rastlarlar. Ondan Aynahan'ın kızını Şaŋıraḳay, Ḳaḳtırḳay ve Şarḳay adlı üç alpın zorla alıp toy yaptıklarını öğrenir ve Keloğlan şeklinde o toya gelir.

5.3.1.3. Kayınbabasının Yurduna Tanınmadan Gelmesi:

Kahramanın müstakbel kayın babasının hizmetinde bulunan hizmetçi veya *Tazşa-Tazşabala* (Keloğlan) şekline girdikten sonra kayın babasının bulunduğu yere gelir. "Deldaş Batır" masalında Siyirlibay adlı hanın sığırlarını

otlatan Keloğlanın yerine Deldaş geçer. Akşama doğru Deldaş sığırları nehirden geçirirken Keloğlanın söylemiş olduğu sözü unutur ve bundan dolayı gecikir. Keloğlanın sığırları getirmesi gecikince hanın kızları buna ne oldu diyerek ırmağın kenarına gelirler ve Keloğlanın nehirden sığırları geçiremediğini görürler. “Şaşkın Keloğlan şaşırmışsın, neden sığırları ‘başlangıcın sığırı başla’ diyerek ırmaktan geçirmiyorsun”, derler. Deldaş’ın sözler o zaman aklına gelir ve sığırları ırmaktan geçirerek eve getir.

“Kerḳula Attı Kendebay” masalında da masalın kahramanı olan Kendebay, hanın çobanına memleketine ulaşmasına yetecek kadar para verir ve onun yerine sığırları otlatmaya başlar.

Kahraman gelecekteki kayınbabasının yurduna gelir. Kayınbabasının yurduna gelen kahraman kendi şeklinde değil de yukarı da olduğu gibi genellikle *Tazşabala* (Keloğlan) şeklinde gelir. “Ḳaradöŋ Batır” masalında Mısır padişahının kızı Künikey’i aramak için yola çıkan kahraman, atının yardımıyla yolundaki engellerden olan ateş ve su denizinden geçer. Sudan sonra bir baytereğin dibine gelirler ve orada atıyla beraber suya girerler. Küren kaşka at, minnacık olur; Ḳanışpen Batır da bir Keloğlan şekline dönüşür. Bu şekilde Künikey’in yaşadığı şehre gelirler.

“Hanşentay” masalında Hanşentay, annesinin kendisine layık olan kızın uzak bir ülkede yaşayan Aynahan’ın kızı olduğunu söylemesi üzerine Hanşentay yola çıkar ve atının yardımıyla o ülkeye ulaşır. Şekillerini değiştirerek atı bir küren tay, kendisi de Keloğlan olur. Bu şekilde gelip hanın develerini otlatan birisinden hanın kızını Şaŋıraḳay, Ḳaḳtırḳay ve Şarḳay adlı üç alpın hanı korkutup zorla almak üzere olduklarını öğrenir. Hanşentay aceleyle toya gelir. Toya geldiğinde durmakta olan üç arḳımaḳ at görür ve onların yanına kötü küren tayı bağlar. Damat ile dünürlerin oturduğu çadıra gelir ve Keloğlan kötü kılıcını dünürler ile damadın kılıçlarının arasına koyar. Sonrada kendi giderek toy için kesilen etlerin hepsini yer. Küren tayı da diğer atları tepmeye, Keloğlanın kılıcı diğerlerinin kılıçlarını dürtükleyerek rahatsız etmeye başlar. Damat ve yanındakiler bize yemek kalmadı diye sinirlenirler. Keloğlan onlar için hazırlanan yemeği de yer, ortalığın altına üstüne getirip

gider. Aynahan'ın kızı sınşının* Sarıḳız adlı kızıyla oturmaktadır. Sınşının kızı, Aynahan'ın kızına "onu Ḳaḳtırḳay'ın değil de Keloğlanın alacağını", söyler. Sonrada Aynahan'ın yarın haberci göndererek kızının toydan ve damattan razı olup olmadığını soracağını söyler. O zaman babasına, damattan da toydan da razı değilim diye cevap vermesini ve beni neden pehlivan güreştirip de galip gelene vermedin; at yarıştırıp da yenene vermedin, diye söyle der.

Kahramanın Keloğlan şekline girerek gelecekteki kayınbabasının yurduna gelmesi "Tumarbas Batır" masalında da vardır. Tumarbas Batır, Aḳşahanın buzağılarına bakan Keloğlandan her şeyi öğrendikten sonra Keloğlanı ortadan kaldırarak onun şekline girer, sonra da Keloğlan şeklinde Aḳşahan'ın yurduna gelir.

Kahramanın şekil değiştirmesi ya da hanın hayvanlarına bakan çobanın yerine geçmesi "Talaspay Mergen" masalında da görülür. Kadır Han'ın çobanını öldürerek onu yerine sığırlara bakmaya başlar.

5.3.1.3.1. Kayınbabasının Yurdunda Çalışması:

Keloğlanı göndererek onun yerine Siyirlibay adlı hanın sığırlara bakmaya başlayan "Deldaş Batır", akşam sığırları getirir ve Keloğlanın kendisine söylemiş olduğu sözleri söyleyince hayvanlar sağılır ve bağlanır. Gece olunca hanın kızlarının ayaklarının altını yağ ile ovar ve Keloğlanın yaptığı tüm işleri yapar. Deldaş'ın oturup kalkmasından, yaptığı işlerden ve hareketlerinden önceki Keloğlan olmadığını, bunun bilgili, akıllı bir delikanlı olduğunu küçük kız sezer fakat ablalarına bildirmez. Diğerlerine hissettirmeden ayağının ovalanmasını keser. Sonra üç kız bir gün nehrin etrafında gezmeye çıkarlar. Bu esnada nehrin berrak suyunda yüzen Deldaş'ın suretini gören küçük kız ona âşık olur ve hislerini Deldaş'a açar. Deldaş da kendisinin asıl maksadının düşmanın esir ettiği annesini kurtarmak olduğunu, hanın kızını alarak bir musibete uğrayabileceğini söyler. Ardından kendisinin de ondan hoşlandığını, fakat onun ülkeyi yöneten hanın kızı

* sınşı: Münekkit.

olduğunu, hanın hiçbir şeyi olamayan bir Keloğlana vardı diyerek kendilerine kötülük yapabileceğini söyler. Kız da kendisinin artık dengini bulduğunu, ondan vazgeçmeyeceğini söyler. Böylece ikisi güle oynaya hayatlarına devam ederler.

Günlerden bir gün hanın kızları kendi aralarında konuşmuşlar ve zengin biriyle evlenmek istediklerini söylerler. Bu niyetlerini babalarına hissettirmek için bunlar üç olgun elma alarak anneleri aracılığıyla babalarına gönderirler. Babası bunun anlamını anlamasa da eşinin "kızların evlenmek istiyorlar" demesi üzerine babası ülkedeki tüm delikanlıları toplayarak kızlarının karşısından geçirir. İki kız iki zenginin çocuğunu seçer. Küçük kız kimseyi seçmez en sonunda Keloğlan da çağrılınca onu seçer. Babası çok kızarak ona çadırını ahıra kurmasını söyler.

"Kerḳula Attı Kendebay" masalında Kendebay, Mergenbay'ı bulmak için onun esir olduğu ülkeye gelir. Sonra bir nehrin kenarında o ülkenin hanının sığırlarını otlatan bir adamla karşılaşır. O adama ülkesine dönmeye yetecek para verir ve onun yerine hanın sığırlarını otlatmaya başlar. Akşama olunca sığırları eve götürmek için nehirden geçirmeye çalışır fakat başaramaz. Sinirlenir ve sığırları fırlatmaya başlar. Bunu hanın küçük kızı görür ve niye her gün ki gibi: "*Ayrılğırdın* (*Ayrılmışın*) suyu ayrıl" demiyorsun diye bağırır. Bu sözleri söyleyince ırmak ikiye ayrılır ve ortasından yol açılır. Bu şekilde Kendebay sığırları otlatmaya devam eder.

"Tumarbas Batır" masalında "hanın buzağılarına bakan Keloğlanın yerine geçerek hanın ülkesine gelen Tumarbas, buzağılar bağlandıktan sonra hanın evine gelir. Hanın kızları her gün olduğu gibi Keloğlanı bir derinin içerisine koyarak törden[*] kapıya, kapıdan töre doğru yuvarlamışlar. Geceleyin gizlenerek hanın kızlarının yattığı yerde yatan Tumarbas hanın küçük kızı olan Ḳanıkey'in iniltili sesini duyar. Kızın yanına varır ve ne olduğun sorar. O da küçük parmağına kurşun değdiğini ve parmağını bulup getiren kişiyle evleneceğini söyler. Tumarbas da kızın küçük parmağını verir ve kız onunla evlenmeyi kabul eder. Han bir gün halkına herkes toplansın, üç kızımı kimi

[*] tör: Baş köşe.

isterlerse ona vereceğim, der. Herkes toplanır. Bir memleketten tek başına gelse de Tumarbas, hanın kızını alır ve muradına erer." Bu anlatı uzun bir masalın biraz kısaltılmış şekli intibaını vermektedir. Örneğin hanın kızı Tumarbas'ın ününü duymuş olmalıdır. Bundan dolayı da onu peşine sürüklemek için şekil değiştirerek kuğu şeklinde gelip Tumarbas'ın annesinin yapmış olduğu peynirleri yemesi de mümkündür. Yine masalın son kısmında hanın tüm halkını toplayarak kızlarını kimi isterse ona vereceğini söylemesi hadisesinden sonra, Keloğlanın küçük kıza talip olması üzerine hanın bir takım şartlar da ileri sürmesi gerekirdi. Eğer han bir şart öne sürmeyecek olsa yukarıdaki diğer masallarda olduğu gibi halkını toplamazdı. Yine başka bir açıdan da han, kızını bir Keloğlana vermeyi kabul etmez ya da edecek olsa onun kahramanlıklarını görmek için bazı isteklerde bulunurdu.

Talaspay Mergen masalında da kahramanın başına gelen hadiseler Tumarbas Batır'ın başına gelenlere benzer. Hanın çobanını öldürerek onun yerine geçen Talaspay Mergen Kadır Han'ın evine gelir ve daha önceki çobanın yapmış olduğu hizmetlerden biri olan hanın kızının ayağının altını yalama işini kesmiş olduğu dille yapar. Sonra hanın kızı Talaspay'la evlenmek ister. Han rıza göstermese de netice Talaspay, hanın tüm isteklerini yerine getirir ve küçük kızla evlenir.

Kahramanın müstakbel kayınbabasının yurduna tanınmadan gelmesiyle ilgili motif Altay Türklerinin Kozın Erkeş destanında da vardır. Kahraman Kozın Erkeş bilgelik kitabına baktığında kendisine eş olacak kişinin Kara Küren atlı Karatı Kağan'ın tek kızı olan Bayım Sur'un olduğunu görür. Annesi gitmesini istemese de yola çıkar ve Karatı Kağan'ın hayvanlarına bakan Kodur Uul' a rastlar. O, Karatı Kağan'ın kızını Ceti Sabar kardeşlerin en küçüğü olan Altın Sabar'a kızını vermeyi kabul ederek bir sürü hediyeler aldığını ve toy düzenlediğini söyler. Daha sonra Kodur Uul, Kozın Erkeş'e kılık değiştirip bir *Tastarakay* (Keloğlan) şekline dönmesini söyler ve bu şekilde birlikte toya gidelim der. Kozın Erkeş'in Kızıl Küreŋ atı silkinerek ayağı sürçen bir tay, Kozın Erkeş de silkinerek bir Tastarakay olur. Bu şekilde Karatı Kağan'ın yurduna gelirler. Karatı Kağan kızını Altın Sabar bahadıra vermek üzereyken Kodur Uul gelir ve "Bir dakika benim ulu kağanım. Tek

kızınızı evlendireceğiniz bu anlamlı günde iki gencin iyi düşündüğünü bilmek, ana-babasının yüreğine huzur doldurmak için bir iki kanıt gösterse ne olur? der. Kağan kabul eder ve kızının eline üç yaşındaki kısrağın etiyle üç yaşındaki koyunun kuyruğunu verelim, bunlarla sevdiği kişinin sırtına vursun, der. Tüm halkı kızının önünden geçirir kız kimseye vurmaz, en sonunda Tastarakaya vurur. Kağan çok kızar tekrar aynı şeyi yaptırır, kız yine Tastarakay'a yani Kozın Erkeş'e vurarak onu istediğini belli eder.[311]

5.3.1.4. Gelecekteki Kayınbabasının Her Türlü Şartlarını ve Vermiş Olduğu Görevleri Yerine Getirmesi:

Müstakbel kayınbabasının yurduna şekil değiştirerek bir Keloğlan ya da hanın hizmetçisi şeklinde gelen kahraman, kayınbabasının kızını vermek için ileri sürmüş olduğu tüm şartları yerine getirir. "Deldaş Batır" masalında Han, büyük kızlarını iki zengin çocuğuyla, küçük kızını da, kendisi istemese de kızının ısrarına dayanamayarak Keloğlan şekline girerek sığırlarını otlatan "Deldaş"a verir. Deldaş, evlenir ve hanın kızıyla beraber yaşamaya başlar. Han bir gün hastalanır ve baksı, hastalığının şifasının geyik etinde olduğunu söyler. Hanın sevdiği zengin damatlarıyla beraber Deldaş da han için geyik avlamaya gitmek için izin ister. Han, onlara güzel silahlarla iyi atları verirken Deldaş'a ise koyuna bile yetişemeyen kötü bir atla urgan boyu yere zar zor ulaşan bir yay verir. Üçü yola çıkar. Diğer damatlar bir şey vuramazken Deldaş üç geyik vurur. Damatlar bunu görür ve birini isterler. Deldaş'ta, "yüzüğümü kalçalarınıza damga olarak basarsam veririm", der ve geyikleri verir. Onlar geyikleri hana getirirler.

Yine "Deldaş Batır" masalında hanın atlarından bir kısrak her yıl, başı altın kuyruğu gümüş gibi parlayan bir kulun doğurmaktadır. Fakat bir Alp Karakuş gelerek o kulunu doğduğu gün alıp gitmektedir. Kimse Alp Karakuştan kulunları koruyamaz. Yine kısrağın doğum zamanında hanın elinin altındaki tüm mergenlerle beraber hanın damatları da beklemeye başlar. Kuş gelirken çıkan fırtınanın şiddetinden herkes bayılır bir Deldaş

[311] Dilek, **Altay Destanları-I,** s. 258-272.

kalır. Kuş, kulunu alırken Deldaş okla atarak kulunun kuyruğunu koparır. Sonra han, kulunları getirene çok büyük mükâfatlar vaat eder. Diğer damatlarla beraber Deldaş da yola çıkar. Yolda baytereğin başında bulunan kuşun yavruları bir ejderha yemek için ağaca tırmanmaktadır. Deldaş ejderhayı öldürür. O yavrular Alp Karakuşun yavrularıdır. Deldaş durumunu anlatınca Alp Karakuş, kulunları her yıl kendisinin aldığını ve bu iyiliği karşısında tüm kulunları ona getireceğini söyler, ayrıca yurdunu yağmalayanların bulundukları yeri de haber verir. Deldaş kulunları alarak memleketine gelir. Onun geldiğini öğrenen hanın diğer iki damadı Deldaş'ı kandırarak kulunları almak isterler ve onu hileyle çadırın içine kazdıkları kuyuya düşürürler. Sonra Deldaş, Alp Karakuşun kendisine verdiği tüyü yakarak onu çağırır ve kuyudan kurtulur. Hana gelerek atları kendinsin getirdiğini daha önce geyiği de kendisinin avladığını söyler ve bunu da ispat eder. Böylece han Deldaş'ın evini sığır ahırından çıkararak ona özel otağ diktirir. Deldaş'ı da baş veziri yapmak ister fakat Deldaş buna razı olmaz.

Müstakbel kayınbabasının her türlü şartlarını ve vermiş olduğu görevleri yerine getirme "Kerḳula Attı Kendebay" masalında da görülür. Mergenbay'ı aramak için yola çıkan ve onun esir edildiği ülkeye gelen Kendebay, o ülkenin hanının sığırlarını otlatan köleyle karşılaşır. Ona yurduna dönecek kadar para verdikten sonra sığırları kendisi otlatmaya başlar. Günlerden bir gün han, iki çocuğuna "bugün kara kısrak yavrulayacak. Bu dokuzuncu yavrulaması, yavruladığı günün gecesinde yavrusu kayboluyor, bugün siz kısrağı gözetleyin", der. Akşamleyin hanın iki çocuğu kısrağı gözetlemeye gittiğinde gizlice Kendebay da gider. Bir müddet sonra hanın çocukları uyuya kalır. Şafak sökmeye yakın kısrak, altın kuyruklu, kunduz yünlü küheylan bir kulun doğurur. Bu esnada gökyüzünden bir bulut gelerek kulunu kaldırıp götürmeye başlar. Kendebay kulunu kuyruğundan yakalar fakat kuyruk koparak Kendebay'ın elinde kalır. Sonraki gün han, çocuklarını çağırdığında çocuklar, "Ne kısrak yavruladı ne de başka bir şey oldu", derler. Kendebay izin isteyerek olan hadiseyi anlatır ve kulunun kuyruğunu hana gösterir. Han, çocuklarıyla beraber Kendebay'a kulunları

aramaya çıkmalarını kulunları ve kuşu bulmadan gözlerine gözükmemelerini söyler.

Kendebay ırmaktan geçip, Kerḳula atın daha önce kendisine vermiş olduğu kuyruğun kılını yaktığında Kerḳula at gelir. Silahlarını kuşanır, zırhını giyinir ve atına binerek Kendebay yola koyulur. Bir müddet sonra at durur ve dile gelerek önlerinde ateş deryasının olduğunu, gideceği yerin o deryanın diğer tarafında olduğunu, gözlerini yummasını ve aç diyene kadar açmamasını söyler. At onu büyük bir deryanın ortasında bulunan bir adaya getirir. Kendebay gözünü açtığında ada da altın yalaktan su içen altın kuyruklu sekiz kulunla kuyruğu olmayan bir kulunu görür. Kerḳula at konuşmaya başlayarak ileride gökyüzüyle birleşen baytereğin başında *Samurıḳ* (Simurg) yuvası olduğunu, o kuşun altı ayda bir yiyecek almaya gidip orada on beş gün kaldığını ve kuşun gelmesine hala altı gün olduğunu söyler. Kuşun bizi yakalamaması için altı saatte altı aylık yok gitmemiz gerek, üzerime binip altın yalağı önüne al, kulunlar o yalaktan vazgeçmezler, bizim peşimizden gelirler, der. Sonra da bu sefer ateş deryasının etrafından dolaşmaları gerektiğini ve yollarında yedi başlı dev, aslan ve yaşlı büyücü olmak üzere üç engelleri olacağını söyler. Kendebay, yedi başlı dev, arslan ve genç bir kız suretinde karşısına çıkan Mıstan Kempir'i öldürür. Bunların öldürdüğünün kanıtı olarak da devin gözünü, aslanın azı dişini ve Mıstan Kempir'in de başını alarak heybesine koyar ve yoluna devam eder. Kendebay kulunları hana getirip verir. Han, Kendebay'ı başköşeye oturtur ve kim olduğunu sorar. O da kim olduğunu ve geliş amacını söyler. Han da ona Mergenbay'ın kendilerinde olduğunu, onu tutmalarındaki asıl amaçlarının namını duydukları Kendebay'ı yakalayarak kulunlarını kaçıran Karakuş'a göndermek istediklerini söyler. Mergenbay'ı yakaladıklarını fakat Kendebay'ın gelmediğini bundan dolayı da altı kızının kuğu şekline girerek onu aramaya çıktıklarını, o kanadında küçük kızına ait olduğunu söyler. Ayrıca bir şartı daha olduğunu bu şartının: "Dünyada yedi başlı dev, kükreyen aslan ve yaşlı Jalmaṽız Kempir var. Bu üçünü öldürerek başlarını alıp bana getirirsen Mergenbay'ı serbest bırakıp, malını iade edeceğim. Küçük kızımı verip seni damat yapacağım", der. Kendebay da heybesinden aslanın azı dişini,

Kempir'in başını ve devin gözlerini çıkararak hanın önüne koyar. Han da dediği gibi yaparak zindanda yatan Mergenbay'ı, onun eşini, eline düşen başka adamları da azat eder. İstila edip aldığı malların geri verir. Küçük kızını Kendebay'a verip otuz gün oyun, kırk gün toy yapıp, çok hediyeler verip Kendebay'ı memleketine yolcu eder. Kendebay yurdunun malını sürüp getirerek sahiplerine geri verir.

Gelecekteki kayınbabasının yurduna gelerek onun isteklerini yerine getirme "Totan Batır" masalında da görülür. Burada Totan, kayınbabasının yurduna kılık değiştirerek tanınmadan gelmez. O, babası Ķubahan'a rüyasında denildiği üzere kayınbabasının ve yarinin kim olduğunu bilerek kayınbabasının ülkesine gelir ve müstakbel eşine talip olur. Totan kayınbabasının ülkesine gelirken bu kadar uzun bir yolculuğa onunla beraber çıkmaya kimse razı olmaz. Yola tek başına çıkar ve yolculuk esnasında *Közbaylaṽşı* (Göz bağlayıcı), *Jelayaķ* (Yelayak), Mergen, *Tıŋdaṽşı* (Duyucu) ve *Taṽ köterüṽşi* (Dağ kaldırıcı) olmak üzere olağanüstü özellikleri olan beş kişi daha katılır ve bunlar Şıntemir Han'ın ülkesine gelirler. Totan, hanın yanına gelir ve ona geliş amacını söyler. Han da bunu makul karşılar. Han, kızını vermeyi *Edil* (İdil) boyunda yaşayan Sahın adlı Kalmuk hanını yenerek, suyunu, yerini ve halkını kendisine tabi olmaya razı etmesi karşılığında kabul eder. Totan tek başına Kalmuk yurduna varır, askerlerini ve hanını öldürür, yurdunu da Şıntemir Han'a bağlanmaya razı edip geri döner. Han kabul eder. Hanın, Batır Baraķ adlı bir pehlivanı da Künikey' e âşıktır. Gelip hana: "Yalnız başına, binek atlı, zayıf kamçılı bir çocuğa Künikey'i verip göndermek doğru değil, güreşte, at yarışında, altın kabağa ok atmada ve yaya yarışında kazanırsa Künikey'i alsın", diyerek hanı caydırır. Totan bu şartları kabul eder. Güreşte han tarafından Batır Baraķ, Totan tarafından devin oğlu (Taṽ köterüṽşi) çıkar, devin oğlu yıkar. Altın kabağa ok atma yarışında han tarafından üç yüz mergen çıkarılır fakat hiçbirisi hedefi vuramaz. Totan'ın Mergen'i vurup düşürür. At yarışında han tarafından üç yüz kişi katılır, Totan ise kendi atıyla katılır ve yarışı kazanır. Sonra yaya yürüme yarışı olur. Han bu yarışı bir Mıstan Kempir'i de katar. Totan tarafından ise Jelayaķ katılır. Mıstan Kempir, Jelayaķ'ı içki vererek sarhoş eder fakat uyanan Jelayaķ hızla

giderek yarışı kazanır. Bu şekilde Totan kayınbabası olan Şıntemir Han söylemiş olduğu tüm şartları yerine getirir.

"Ḳaradöŋ Batır" masalında da Ḳaradöŋ'ün oğlu olan Ḳanışpen Batır, Keloğlan şeklinde Künikey'in şehrine gelir. Birisi gelip Künikey'e talip olmuştur. Kızın babası da karşı çıkmaya gücü yetmediği için, kırk iğnenin gözüne ok atmak, tüm halkı bir araya toplamak ve at yarışını kazanmak olmak üzere üç şart koşar. Bunları yerine getirirse kızını vermeyi kabul eder. Halk toplanır iğneyi kimse vuramaz. Keloğlan da yarışa katılmak için izin ister ve kemik yayı ile atarak kırk iğnenin gözlerini kırk parça eder. Padişah bir Keloğlana kızını verir mi? elbette vermez. Tekrar baytereğin yanına gelerek suya gömülür. Kendisi ve atı eski hallerine dönerler. Yeniden düğüne gidip kendisi tanıtarak iğneleri vuran kişinin kendisi olduğunu söyler.

Sonra at yarışı olur. Babasının tanışı olan bir yaşlı adamın on altın yaşındaki oğlunu atına binip yarıştırır. Hileyle çocuğu uyutsalar da sonunda yine onun atı kazanır. Sonra Kalmuk bahadırı ile güreş tutma vardır. Ḳanışpen Batır güreşte Kalmuk bahadırını alıp yere vurur ve beliyle ayağını kırar. Tüm şartları yerine getirdikten sonra padişah, kızını vermeyi kabul eder.

"Ḳaradöŋ Batır" masalında olduğu gibi "Hanşentay" masalında da kahraman, Keloğlan şekline dönüşerek toya gelir. Sınşının kızı, Aynahan'ın kızına onunla Ḳaḳtırḳay'ın değil de Keloğlanın evleneceğini, babasına kendisini yarış düzenleyerek güreşte ve at yarışında yenen kişiye vermesini ve bu toya razı olmadığını söylemsini, ister. Kız da öyle yapar. Aynahan da kızının dediği gibi yapar. Yarış için yedi bin at toplanır. Keloğlanın atını sürmeye kimse bulunmaz. Kendisi, kızı diğerleri alıp kaçar diyerek sürmek istemez. Sonra kendi memleketinin kızı olduğunu söyleyen bir kadın gelir ve atını yedi yaşındaki kendi çocuğundan başka kimsenin süremeyeceğini söyler. Yarış başlar ve yarışı Keloğlanın atı kazanır. Sıra güreşmeye geldiğinde Keloğlanın kendilerini yeneceğini anlayan üç kişi, kendi memleketlerinde Sasıḳḳara Alp adlı birisini getirirler. Keloğlan, atının vermiş olduğu akılla onu yener. Sonunda Aynahan kızını Hanşentay'a verir.

Kahraman, müstakbel kayınbabasının yurduna her zaman kılık değiştirerek gelmez. Bazen "Totan Batır" masalında olduğu gibi direk gelerek padişahın kızına talip olur ve padişahın tüm şartlarını yerine getirir bazen de padişah tarafından yerine getirildiği takdirde çok mükâfatlar vaat edilen bir göreve kendiliğinden talip olur. Padişah aynı zamanda kahramanın müstakbel kayınbabası da olmaktadır. Bundan dolayı bu tür motifleri de "kahramanın kayınbabasının her türlü şartlarını ve vermiş olduğu görevi yerine getirmesi" başlığı altında değerlendirmek gerekmektedir.

Bu duruma uygun olay örgüsü "Ḳoyşı Batır" masalında vardır. Bir koyun çobanı bahadırlığı heves eder ve yıllardır koyunlarına baktığı zenginden bu hizmeti karşılığında yirmi koyunla bir at alır. Daha sonra bu koyunları vererek çok güzel bir kılıç yaptırır. Bozkırda giderken yer altındaki bir mağaraya bir adamın bir kızı hapsetmiş olduğunu görür. Daha sonra yoluna devam ederek bir ülkeye gelir. O, yer altına kapatılan kızın padişahın kaçırılan kızı öldüğünü öğrenir. Padişaha gelerek bu görevi yerine getirebileceğini söyler. Padişah, kızını getiren kişiyle kızını evlendireceği sözünü vermiştir. Nihayet yanına aldığı askerlerle görmüş olduğu yer altı mağarasına gelir ve kızı kaçıran kişiyi öldürdükten sonra kızı alarak padişaha getirir. Sonra padişahın kızını almak isteyen komşu ülkenin hanını da yener. Ayrıca o memleketin halkına musallat olarak onlardan her yıl on koyunla bir kız almakta olan bir dev vardır. Deve verilecek kız sırası padişahın kızına gelmiştir. Sonunda koyun çobanı bir şekilde ejderhayı da öldürür.

Olay örgüsünün bir kısmı "Ḳoyşı Batır" masalıyla benzeyen "Batır Ḳoyşı" adlı masalda da dev tarafından kaçırılan padişahın tek kızını getirmeye bir koyun çobanı talip olur. O, yanına aldığı iki kişi ve bir faytonla kızı aramaya gider. Kız, bir dev tarafından esir alınmıştır. Devi öldürerek kızı kurtarır. Yolda arkadaşlarının ihanetine uğrasa da nihayetinde padişahın kızı kendisini kurtaranın o olduğunu söyler. Han, kızını koyun çobanına vermek istemese de onun bahadırlığını gördükten sonra korkar ve kızını vermeyi kabul eder. Ayrıca tüm servetinin yarısını verir ve koyun çobanını da kendisine baş vezir olarak tayin eder.

Buna benzer bir hadise Altay Türklerine ait olan Kozın Erkeş destanında da vardır. Bu destanda kahraman, kayınbabasının yurduna Tastarakay şeklinde gelir. Karatı Kağan kızının eline üç yaşındaki koyunun kuyruğuyla üç yaşındaki kısrağın etini vererek kızından sevdiği kişiye bununla vurmasını ister. Kız da Tastarakaya yani Kozın Erkeş'e vurarak onu istediğini göstermiş olur. Karatı Kağan buna çok öfkelenir ve kızını vermek için başka şartlar öne sürmeye başlar. Oradaki halka, "Kara denizin beri yanında, elli perde sıralı durur. Onların biraz öte yanında elli aygır mal durur. Kara denizin o yanındaki kara dağın başına çıkıp, kara denizi geçerek, elli aygır malı aşarak, elli perdeye ayak değdirmeden sıçrayıp gelen kişi benim kızımı gerçekten alsın", der. Yedi başlı Celbegen* alp, Ceti Sabar kardeşler, Altın Sabar, Kudur Uul da bu yarışmaya katılır fakat Tastarakay yani Kozın Erkeş kazanır. Sonra da karatı Kağan'ın kızı olan Bayım Sur'u kaçırır.[312]

5.3.1.5. Kayın Babasının Tahtına Oturması:

Kayın babası tarafından kahramana bazen tahtı teklif edilirken bazen de kahramandan kendisinin baş veziri olması istenir. Kahraman kendisinden istenilen bu duruma her zaman olumlu yanıt vermez. "Deldaş Batır" masalında kayın babası olan Siyırlıbay Han'ın tüm isteklerini yerine getiren Deldaş'ı Siyırlıbay Han baş veziri yapmak ister fakat Deldaş "bunun gibi hakikatsiz hanın veziri olmaktansa olmamak daha iyi", diyerek bu isteği kabul etmez.

"Batır Ḳoyşı" masalında dev tarafından kaçırılan padişahın tek kızını bulmaya bir koyun çobanı talip olur. Ormana giderek devin elinden kızı kurtarır. Daha sonra padişah, kızını bir koyun çobanına vermeyi kendisine ar kabul ederek bu niyetinden vazgeçer. Koyun çobanı öyleyse savaşacağımız yeri söyle der. Savaşta koyun çobanının bahadırlığını gören padişah kızını vermeyi kabul eder. Sonrada malının yarısını da vererek koyun çobanını kendisine baş vezir yapar.

---

* Celbegen: Kötülük saçan yaratıklardan biridir. Eril olarak düşünülür. Sözlü anlatılarda yedi, yetmiş veya yetmiş yedi başlı olarak geçer. Kanı kara renklidir.

[312] Dilek, **Altay Destanları-I,** s. 272-276.

5.3.2. Yurdun Talanıyla veya Yakınlarından Birinin Esarette Olduğuyla İlgili Haber Aldıktan Sonra Sefere Çıkması:

Yurdunun talan edildiği ve akrabalarından birinin düşman tarafından tutsak edildiğiyle ilgili haberi aldıktan sonra elbette kahraman elbette kahramanlara uygun bir şekilde etrafındakilerin "gitme" demelerine aldırmadan düşman üzerine sefere çıkacaktır. "Hanşentay" masalında Hanşentay on yaşına geldiğinde daha kendisi doğmadan, babası Ḳarıs Ḳara Batır'ın yılkılarını yağmalayan Dönen Ḳara Bağıs, Ḳunan Ḳara Bağıs ve güzel Jiyren* Atlı Kenje Ḳara Bağıs adlı kişilerin peşinden gittiğini ve ondan bir daha haber alınmadığını aşık oynarken bir yaşlı kadından duyan Hanşentay, babasını kurtarmak için düşman üzerine sefere çıkmaya karar verir.

Aşık oynarken kahramanın babası hakkında haber alma hadisesi anlatılarda sıkça karşımıza çıkan bir motiftir. Burada oyun esnasında diğer çocukların zorla aşıklarını alan kahramana ya çocuklar tarafından ya da o çocukların anneleri olan yaşlı bir kadın tarafından "çocuklara eziyet edeceğine babasını araması" söylenir. Burada verilmek istenen mesaj "sen güçlü kuvvetli ve bahadır bir kişisin. Bahadıra çoluk çocukla oyun oynamak yakışmaz"dır. O, babasını kurtarmalı ya da ailesinin intikamını almalıdır. Bu epizot "Tumarbas Batır" masalında şöyledir: Aşık oynarken çocukların aşıklarını zorla alan Tumarbas'a çocuklardan biri "bize eziyet edeceğine avare bir şekilde (bozkıra Allah'tan çocuk dilemeye) giden babanı bulsana", der. Bunun üzerine Tumarbas, babasını aramaya çıkar.

Kahraman bazen de ailesinden birisinin düşman tarafından kaçırıldığını duyar ve bunun üzerine onu kurtarmak için sefere çıkar. Köruğlı'nın masal adıyla kaydedilen nüshasında bu olay şöyledir: "Babası Begäli sınşı ile birlikte Jämbilbel dağını mekân tutar Köruğlı, babasının kız kardeşinin (halasının) Besbatır adlı bir kişi tarafından kaçırıldığını babasından öğrenir ve bunun üzerine onu bulmak için sefere çıkar.

---

* Jiyren: Al, pas rengi.

Bazen kahraman talan edilen yurdunun ve kaçırılan annesinin intikamını almak için de sefere çıkar. “Deldaş Batır” masalında Deldaş sekiz yaşındayken annesi düşman tarafından esir edilerek götürülür. Büyüyüp bahadır olan Deldaş, halkının öcünü düşmandan almak ve annesini de kurtarmak için düşman üzerine sefere çıkmaya karar verir. Talan edilen yurt ve kaçırılan insanlar her zaman kahramanın yakını olmaya bilir. Bunun için istisnai durumlar da olabilir. Örneğin “Kerḳula Attık Kendebay” masalında Kendebay avlanırken kuzu otlatan gözü yaşlı ve elbiseleri yırtık olan bir çocuğu denk gelir. Çocuğa ağlamasının sebebini sorar. Çocuktan düşman tarafından ana-babasının kaçırıldığını ve tüm mallarının da yağmalandığını öğrenir. Çocuğun babasını kurtaracağına söz verir ve çocuğun babası olan Mergenbay’ı aramak üzere yola çıkar.

Kahramanın sefere çıkması her zaman geçmişte olan bir olayın intikamını alma şeklinde değildir. Bazen de kahramanın aklının yettiği zamanlarda saldırı olur ve kahraman düşman peşinden gider. Alpamıs masalında olay buna benzer olmakla birlikte biraz farklılığı da vardır. Düşman saldırısı neticesinde kahraman direk iradesini ortaya koyup hareket etmez, ancak babasının dert yakınmasından sonra yola çıkar. “Alpamıs” masalında Alpamıs’ın babası olan Bayböri’ye bir gün çoban gelir ve beş koyununu kurt öldürdüğünü, yine başka bir zamanda yılkıcı gelir ve yılkılarını Kalmuklar’ın sürüp götürdüğünü derler. Bu haberleri duyduktan sonra Bayböri, oğlu Alpamıs’a, “Sen doğduktan sonra malımın bereketi gitti”, diyerek yakınır. Bunun üzerine Alpamıs Kalmuklar üzerine sefere çıkar.

5.3.2.1. Düşmanla Savaşma:

Kazak Türklerinin kahramanlık konulu anlatılarında kahramanlar Jalmaṽız, Jeztırnaḳ ve Tekgözlü Dev gibi mitolojik canlılarla mücadele eder. Kahramanlık masallarında kahraman, bu tarz mitolojik kökenli canlıların yanında günümüz dünyasından, tarihi seyir içerisinde sınır komşusu olarak yaşadıkları kavimlerle de mücadele eder. Kazak Türklerinin kahramanlık konulu anlatmalarında en çok karşımıza çıkan düşman bir Moğol boyu olan Kalmuklar’dır. İster destan, ister masal isterse halk hikâyesi diye

adlandırabileceğimiz tür olsun bunların hepsinde de en çok karşılaşılan düşman Kalmuklar'dır. İncelenen metinlerde de bu düşünceye uygun olarak bahadırlar en çok Kalmuklarla savaşmaktadır.

"Ḳaradöŋ Batır" masalında Ḳaradöŋ'ün çocukluğunda Kalmuklar, şehri yağmalayarak bir Kazak kızını kaçırır. Sonra bu kadından Ḳaḳtırğay, Şajırḳay ve Şarpı adlı üç dev doğar. Ḳaradöŋ onların peşine gider fakat onlar korkar gelemez. Sonra onların yılkılarını sürüp getirir. Ḳaradöŋ Batır, eşinden çocuğu olmadığından dolayı on altı yaşında bir kız daha alır. Toy esnasında o üç dev gelerek Ḳaradöŋ'ün yılkılarını sürüp götürür. Ḳaradöŋ onların peşinden gider fakat onlar Ḳaradöŋ'ü yenerek zindana atarlar. Sonraki eşinden aldığı eşinden bir çocuğu olur. O çocuk gelerek Ḳaradöŋ'ü zindandan kurtarır ve üç devin sürüp götürdüğü yılkıların peşinde gider. Bir şehre gelir ve orada bulun altı çadırdan birine çadıra girer. Çadırda tek gözlü bir yaşlı kadın vardır. O kadın da Müslüman'dır ve o üç devin annesidir. Ḳaradöŋ ondan yiyecek ister. Kadın da üç çadırda üç devin yiyeceği olduğunu söyler. Gider yiyeceklerin hepsini yer. Sonra da gelir ve yaşlı kadının göğsünden emer. Sonra yaşlı kadın üç devin gelmekte olduğunu ve saklanmaları gerektiğini söyler. Çocuklar gelir ve orada Müslüman kokusu aldıklarını söylerler. Çocuk ve yanında geldiği arkadaşı oraya çıkarlar. Sonra dışarıya çıkıp dövüşmeye başlarlar. Çocuk iki devi, Şarpı'yı da çocuğun arkadaşı alıp yere vurur. Onları öldürmeye hazırlandığında o çocukların anası gelip: "Evladım, ananın ak sütünü geçiyor musun? Onları öldürme! Onlar da evladım, sen de evladımsın, der. Çocuk o kadından emdiğine pişman olur fakat neticede çocuk ve yanındaki arkadaşı da o deve evlat olurlar.

Ḳaradöŋ Batır masalında kahramanın mücadelesi bununla sınırlı değildir. O üç devin annesi tarafından kahraman ölmesi için Mısır şehrinin padişahının kızı olan Künikey'i almak için gönderilir. Bu yolculuğun amacı o kıza ulaşmanın imkânsız olması ve kahramanın bu yolculuk sırasında ölmesidir. Ḳaradöŋ Batır'ın oğlu yola çıkarken devlerin annesi ona Ḳaradöŋ Batır'ın oğlu Ḳanışpen Batır ismini verir. Künikey'in bulunduğu ülkeye gelen ve babasının söylemiş olduğu tüm şartları yerine getiren Ḳanışpen Batır'a

padişah kızını vermeyi kabul eder. Fakat Ḳanışpen önce Kalmukların kökünü kurutup sonra Künikey'i almak ister. Bundan dolayı da padişahtan altmış tane yiğit asker alır. Yanına aldığı askerlerle gidip Kalmuk ordusunu dağıtırlar, sağ kalanları da kovalayarak şehirlerine sokar. Padişahlarını yakalar, kiliselerini yıkarak hepsini Müslüman eder. Sonra da o ülkenin padişahı ile kayınbabası olan padişahı birbirine dost eder.

"Er Tarğın" anlatısında Tarğın, Şağan'ın boyundaki Kalmukları oradan kovar ve oraya tebaasıyla birlikte Hanzada Han yerleşir. Daha sonra ağaçtan düşüp omurgası çıkan Tarğın'ı geride bırakan Hanzada'ya yine Kalmuklar saldırır. Hanzada da Tarğına yurdunu kurtarırsa tek kızını vereceğini söyler. Tarğın, Kalmuk askerlerinin karşısına çıkar. Kalmuklardan Dombaṽıl adlı bir bahadırlarla teke tek mücadeleye çıkar. Onun attığı ok Tarğın'ın zırhının dokuzuncu katına saplanıp kalır. Tarğın attığı okla Dombaṽıl'ı öldürür. Sonrada Kalmuklara saldırırı ve hepsini kırdıktan sonra Hanzada Han'a gelir.

"Ḳambar Batır" masalında Ḳambar, Kalmukların saldırılarından korkan Nogay hanı Äzimbay'ın, "Düşmanımı yenerse kızım Nazım'ı ona vereceğim" demesi üzerine Äzimbay'ın yurduna gelir ve düşmanın tamamını kılıçtan geçirir.

"Alpamıs" ve "Altı Jasar Alpamıs" masallarında da kahraman, Kalmuklarla savaşır. Kalmukların sürüp götürdüğü babasının yılkılarının peşinden giden Alpamıs, Jalmaṽız Kempir tarafından zindana düşürülse de zindandan çıkar ve Kalmuklardan suçlu olanları kılıçtan geçirerek intikamını alır.

"Aḳbilek Ḳız Turğn Bala", anlatısında Turğın, Elek suyundan su almak için geldiğinde suyun etrafının Kalmuklarla kaplı olduğunu görür. Onlarla savaşmaya başlar ve on günün sonunda onları yener, sağ kalanları da kaçar.

5.3.2.1.1. Esir Olma:

Kahramanın türlü amaçlar için çıkmış olduğu sefer her zaman zaferle sonuçlanmaz. Kahramanın başarısız olarak düşman elinde düştüğü de olur. "Batır Ḳoyşı" masalında herkesin güzelliğine ve zekâsına hayran kaldığı hanın tek kızı bir gece dev tarafından kaçırılır. Koyun çobanından kızı

bulmasını isterler. O da yanına iki kişi alarak kızı aramaya gider. Koyun Çobanı, ormanda devi (bazen *Ergejeyli* (cüce) olarak da geçer) öldürerek kızı kurtarır. Kız da ona eşarbını hediye eder. Eşarbı ormanda unutur ve almak için geri döndüğünde arkadaşları onu bırakıp padişahın kızını da yanlarına alarak kaçarlar. Koyun çobanı ormanda gezerken bir dev tarafından yakalanır ve ine götürülür. Burada koyun çobanı uzun süre kalır ve sonra devin isteklerini yerine getirince dev tarafından serbest bırakılır.

"Alpamıs" masalında Alpamıs'ın babası olan Bayböri'nin yılkılarını Kalmuklar sürüp götürürler. Bunun üzerine babası oğlu Alpamıs'a: "Sen doğduktan sonra malımın bereketi kalmadı", diyerek dert yanar. Bunun üzerine yola çıkar. Kalmuk Han'ı, Alpamıs'ın sefere çıktığını anlar ve adamalarını toplayarak Alpamıs'ı kimin yakalayabileceğini sorar. Padişahın vereceği ödülü almak için Mıstan Kempir padişahtan almış olduğu kırk kız ve kırk çadır verirlerse yakalayacağını söyler. İstediklerini alır ve Alpamıs'ı beklemeye başlar. Kempir, Alpamıs'a çok yalvarır, Alpamıs onu kıramayarak dikmiş olduğu çadıra verir. Kempir ve yanındaki kırk kız Alpamıs'a içki vererek sarhoş eder, Kempir de onu götürüp zindana atar. Alpamıs'ın Altay Türkleri arasındaki vaersiyonu olan Alıp Manaş destanında Alıp Manaş, Ak Kağan'ın kızını almak için yola çıkar. Ak Kağan'ın ülkesine gelince uykuya dalar. Bunu duyan Ak Kağan giderek onu öldürmeye çalışsade ona ok batmaz, kılıç kesmez. Neticede uyumakta olan Alıp Manaş'ı kazmış oldukları doksan kulaçlık kuyuya zincirleyip atarlar.[313]

"Ḳaradöŋ Batır" masalında da Ḳaradöŋ'ün çocukluğunda Kalmuklar şehri yağmalar ve bir Kazak kızını alıp götürürler. Sonra bu kızdan üç tane devin doğduğunu öğrenen Ḳaradöŋ onların üzerine sefere çıkar. Fakat o devler daha küçük olduklarından Ḳaradöŋ'ün karşısına çıkamayarak kaçarlar. Ḳaradöŋ de onların kısraklarını sürüp getirir. Sonra da eşinden çocuğu olmadığı için başka bir eş alırken bu üç dev gelip onun kısraklarını sürüp götürürler. Ḳaradöŋ, eşinin yanında bir gece kaldıktan sonra onların peşinden gider. Onlara ulaşır ve üçüyle beraber savaşır. Onlar Ḳaradöŋ Batır'ı

[313] Metin Ergun, **Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş,** KB Yay., Ankara, 1998, s. 141-147.

yenerler. Sonra da deryanın ortasına kazdıkları kırk arşın zindana hapseder ve giderler.

"Hanşentay" masalında kahramanın düşman üzerine sefere gitmesinin sebebi düşman tarafından yağmalanan yılkılarıdır. Doksan beş yaşında olan Ḳarıs Ḳara Batır'ın yılkıları Dönen Ḳara Bağıs, Ḳunan Ḳara Bağıs ve güzel Jiyren* Atlı Kenje Ḳara Bağıs tarafından sürülüp götürülür. Bunun üzerine Ḳarıs Ḳara Batır onların peşinden gider. Üç Ḳara Bağıs onu yakalarlar ve götürerek evlerinin yanına kazmış oldukları kırk kulaç kuyuya hapsederler. Üzerini tahta ve kerpiçle kapatırlar ve bunların üzerine de bir derya getirirler. Deryanın dışına da kırk gözcü koyalar.

Yukarıdaki örneklerden farklı olarak "Alköz Batır" masalında kahramanın esir olması farklı bir sebebe bağlanmaktadır. Burada kahramanın seferinin uğurlu olmamasının nedeni babasından aldığı bedduadır. "Abılay Han zamanında bir zenginin Alaköz adlı bir oğlu vardır. Abılay Han, savaşa giderken bu çocuğunda kendisiyle beraber gelmesi için babasından izin ister. Babası da, oğlunun küçük olduğunu düşünerek onun yerine altmış ala at vereyim, der. Abılay Han kabul eder. Ordu sefere gittikten sonra Alaköz bahadır da ordunun peşinden gider. Arkasından babası da gelir. Çocuğu babasından kaçmaktadır. Babası yanına gelmesini ona dua edeceğini söyler. Alaköz yanına gelince de ellerini ters çevirerek açıp: "Bu gidişinle Ḳırgız'a varıp, yedi yıl kalarak, sekizinci yıl yurduma gel", şeklinde beddua eder. Kazaklarla Kırgızlar karşılaşırlar. Alaköz Batır teke tek mücadeleye çıkar. Alaköz gelip Ḳırgız'ın bahadırına mızrağını saplar fakat babasının bedduası gücünü aldığından mızrağı geçmez, gücünü hiç kullanamaz. Ḳırgız'ın bahadırı, Alaköz'ü mızrakla vurur ve eyerinin arkasına bağlayarak alıp memleketine götürür. Abılay Han savaşmayarak memleketine geri döner. Ondan sonra Ḳırgız'ın bahadırı babasına gelip: "Bu getirdiğim ganimetim", der. Burada Alaköz Batır'ın savaşta gücünü kullanamayarak esir olması babasının sözünü dinlememesine bağlanmaktadır.

* Jiyren: Al, pas rengi.

5.3.2.1.1.1. Esaretteyken Kuş İle Haber Gönderme:

Kahramanın tutsak olduktan sonra kendi yurduna kuşlarla haber göndermesi çok sık olmamakla birlikte destanlar da ve masallarda görülen bir motiftir. “Alpamıs” masalında Mıstan Kempir tarafından sarhoş edilerek zindana atılan Alpamıs, zindanda yatarken uçup giden turnaları görür. Sonra turnalardan birisini yakalar ve ana-babasına, kız kardeşine, dostu Ḳarabay’a selam söyleyip mektubu turnanın kanadına bağlar. Turna, Alpamıs’ın kuş avladığı yere gelir ve orada kız kardeşi Ḳarlığaş’a rastlar. O da mektubu alır okur. Dostu Ḳarabay da bunu duyar ve Alpamıs’ı kurtarmak için onun yattığı yere gelir.

Alpamıs masalının bir diğer varyantı olan “Altı Jasar Alpamıs” masalında da “yine düşman tarafından yağmalanan babasının yılkılarının peşinden giden Alpamıs, Mıstan Kempir tarafından sarhoş edilmek suretiyle yakalanarak zindana atılır. Bir gün Alpamıs tepesinde uçan bir top kazı yanına çağırır. O kazlar gelir fakat onun Alpamıs olduğunu öğrenince uçup giderler. Sonra sürüden ayrı olarak uçan bir gözü kör bir kaz gelir. Alpamıs’ta ona, mektup yazıp senin kanadının altına koyayım. Sen varıp Koğalı’ya kon. Kız kardeşim Ḳarlığaş orada seni görür. Kanadındaki kâğıdı görüp seni öldürmez, der. Kaz uçup gider. Kız kardeşi Ḳarlığaş kazı yakalar ve kanadının altındaki mektup görür. Ḳarlığaş mektubu okur ve Alpamıs’ın dostu Ḳarabay’ı durumdan haberdar eder. Ḳarabay da Alpamıs’ı kurtarmaya gider.”

Alpamıs’ın Kazak Türkleri arasındaki bir diğer masal varyantı olan “Jelkildek” te kahraman, Telegey tarafından kazdırılmış olan çukura düşer ve çıkamaz. Daha sonra onun yanına kahverengi bir kaz gelip konar. Jelkildek, küçük parmağını kanatarak ak gömleğinin yırtmış olduğu eteğine başına gelenleri yazar ve ailesinden kendisine kırk kısrak etiyle kırk saba kımız getirmelerini ister. Sonrada bunu kaza vererek memleketine gönderir.

Kahramanın kaz ile ailesine haber göndermesi Altay Türklerinin Alıp Manaş destanında da görülür. Ak Kağan tarafından uyurken zindana atılmış

olan Alıp Manaş, yazmış olduğu mektubu, koluna konan bir kazın kanadının altına koyarak onunla ailesine haber gönderir.[314]

Kahramanın almak için sefere çıktığı nişanlısı bazen düşman tarafından kaçırılır. Buna örnek olarak "Bögen"[315] destanı verilebilir. Nogaylı yurdunun yiğidi olan Bögen aşık oyununda çocukları yener, yenemezse de aşıklarını zorla alır. Onlarda Bögen'i çoban Jantekey'e şikâyet ederler. Jantekey de gelir Bögen'in tüm aşıklarını alır ve onunla alay eder. Bu Bögen'in zoruna gider sonra Jantekey'in yanına gelerek onu yakasından tutup atından aşağı yuvarlar. O zaman Jantekey onun bir bahadır olduğunu görür ve ona, "Altı aylık deryanın diğer tarafında yaşayan Ḳızılbas Ḳarayman'ın Aḳborıḳ adlı tek bir kızı olduğunu ve kendisine layık eşin o olduğunu", söyler. Bunun üzerine Bögen sefere çıkar. Kızla karşılaşır. Kaçmak için onun sözleşirler fakat Kalmuklar'dan Ḳarasüymen adlı bir bahadır Aḳborıḳ'ı kaçırarak kırk kulaç zindana atar. Aḳborıḳ zindanda uzun süre kaldıktan sonra Ḳarasüymen'e, Eeer kendisini zindandan çıkarırsa onunla evleneceğini, söyler. O da Aḳborıḳ'ı dışarıya çıkarır ve deryadan avladıkları balıkları yiyerek hayatlarını devam ettirirler. Bir gün balığın artıklarına bir karakuş gelip konar. Aḳborıḳ, kuşa, kendisinin Ḳarayman'ın kızı Aḳborıḳ olduğunu, Ḳarasüymen tarafından aldatılarak kaçırıldığını, Nogaylı yurdundan Bögen'in kendisini arayıp bulamadığını eğer yazacağı mektubu Bögen'e ulaştırırsa kendisiyle ölünceye kadar dost olacağını, söyler. Karakuş da ona "kırk gündür yemek yemediğini, yemek yedikten sonra isteğini yerine getireceğini" söyler. Aḳborıḳ, gözünden akan kanla mektup yazar ve karakuşun kanadına bağlayarak gönderir. Karakuş, Bögen'i güçlükle bulur ve kanadının altındaki mektubu Bögen'in yanına yaklaşıp bırakır. Bögen mektubu okur ve Aḳborıḳ'ın başına gelenleri öğrenir."

Yina Kazak Türklerinin kahramanlık masallarından olan "Ḳarabatır" masalında Ḳarabatır genç yaşta yağmacılar tarafından kaçırılır. Kaçıran kişiler Ḳarabatır'a kendi koyunlarını otlattırırlar. Ḳarabatır bir gün yine

---

[314] Ergeun, **a.g.e.,** s. 151, 155.
[315] "Bögen", **Babalar Sözi,** 46. Tom, s. 427-464.

bozkırda koyun otlatırken kederlenir. O esnada yanına karga konar. Ḳarabatır, kargaya:

Ey kargalar kargalar,
Kan görse hızlananlar,
Muskamı alsana,
Bizim ele varsana.
Muskamı (onlara) vererek sevindirip
Hediyeni alsana.

der. Karga bir defa gak dedikten sonra uçup gider. Bir zaman sonra yanına saksağan gelip konar.

Ey, saksağan, saksağan,
Ölesiye yiyip bitiren.
Muskamı alsana,
Bizim ele varsana.

Sakasağan da şık şık ederek uçup gider. (Yanına) turna gelip konar.

Uzun boyunlu turnalar,
İyiliksever mirzalar,
Muskamı alsana,
Bizim ele varsana.

Turnalar da “tırav-tırav” diyerek uçup giderler. Sonra yanına kazlar gelip konar.

Ey, kazlar, ey kazlar,
Sizlere söylenen naz var,
Muskamı alsana,
Bizim ele varsana.

Kazlar ḳanḳ-ḳanḳ deyip uçup giderler. (Sonra yanına) kuğular gelip konar.

Gölden uçan kuğularım,
Kuş asilzadesi tuğlarım,
Muskamı alsana
Bizim ele konsana.

Kuğular duracakmış gibi onun karşısında yatay uçarlar fakat sonra giderler. Biraz sonra kırlangıç gelir.

Ey, kırlangıç, dostum ey!
Düşmanda kaldım jabı* gibi,
Muskamı alsana.
Bizim ele varsana.

Kırlangıç uçup o tarafa, bu tarafa gider fakat sonunda çocuğa kıyamayarak, gelip çocuğun dizine konar. Çocuk: "Babam muskamı görüp tanısa da hangi memlekette olduğumu bilemez, buna bir işaret koyayım", diyerek kendi kolunu bıçağı batırarak kanatır ve kanıyla muskasının üzerine düşmanın damgasını yapar. Öylece muskayı kırlangıcın boynuna bağlar ve yurdunu, ana-babasını, tek kız kardeşini hepsini de söyledikten sonra kırlangıcı uçurur. Kırlangıç tüm engelleri aşarak Ḳarabatır'ın yurduna varır. O esnada annesi ve babası sırayla ağıt yakarak ağlamaktadırlar. Bunu duyan kırlangıç onların Ḳarabatır'ın annesiyle babası olduğunu anlar ve gelip onların karşılarına konar. Ana babası muskayı alıp damgasına görünce Ḳarabatır'ın Türkmen'in eline düştüğünü anlar. At hazırlayıp adam toplayarak giderler ve çok hediyeler vererek Ḳarabatır'ı alıp geri dönerler.

Yukarıdaki olay örgüsüne benzer bir olay "Altın Saḳa"[316] masalında da vardır. Burada biraz farklı olarak zor durumda olan çocuk, kuşlardan ailesine değil de kendi köpeklerine haber vermelerini ister. "Jalmaũızdan kaçarak bir bäytereğin başına çıkan bir zenginin tek oğluna Jalmaũız yetişir ve çocuğun çıkmış olduğu baytereğin dibini kazmaya başlar. Biraz sonra çocuğun yanına "ḳarḳ ḳarḳ" ederek kargalar gelir. Çocuk kargalara "Ey kargalar kargalar, kanadı ile yorgalar. Yayladaki beş töbetime* haber veriniz. Beni Jalmaũız kempirin elinde ölmekten kurtarsın", der. Kargalar uçup giderler. Biraz sonra ördekler gelir. Çocuk onlara da aynı şeyi söyler. Onlar da uçup giderler. Biraz sonra kırlangıç gelir ve ağaca konar. Çocuk kırlangıca da ağlayarak aynı şeyi söyler. Daha önce çocuk kırlangıcın yuvasını gördüğü halde onlara bir şey

* jabı: cins olamayan at.
316 "Altın Saḳa", **Kazak Ertegileri,** Tom 4. Jazuũşı Baspası, Almatı, 2000, s. 9-12.
* töbet: Bir cins iri erkek köpek.

yapmadığından ikisi dost olmuşlardır. Bundan dolayı kırlangıç giderek çocuğun töbetlerine haber verir. Onlarda gelerek Jalmaẽızı paramparça ederler ve çocuğu da kurtarırlar."

Esir olan kahramanın kuşla haber göndermesi "Yusuf Bey Ahmet Bey (Bozoğlan) Destanı"nda farklı olarak yakınları tarafından esir olan kahramana haber gönderme şeklinde görülür. Yusuf Bey ve Ahmet Bey esir düşerler ve üzerinden yedi yıl çıkar. Öldüklerine dair söylentiler çıkmaya başlar. Gülhatıca, Yusuf Bey'in yavru iken alarak büyütmüş olduğu beş turnayla onlara bir mektup gönderir. Turnalar mektubu zindandaki Yusuf Bey'e ulaştırırlar. Gülhatıca'nın kendilerini zindandan kurtarmakla ilgili elinden bir şey gelmeyeceğini düşünür ve turnalardan ona sadece selam söyler ve bir mektup yazarak dayısı Bozoğlan'a gönderir. Böylece onların sağ olduğu haberi gelir.[317] Burada turnalar evcil bir kuş olmamasına rağmen Yusuf Bey tarafından yavru iken alınıp büyütülerek onlara bir nevi evcil bir kuş hüviyeti kazandırılmış ve evcil olmalarından dolayı turnaların mektubu götürerek ulaştırabileceği inancı okuyucuya verilmiştir.

5.3.2.1.2. Esaretten Kurtulma:

Türlü amaçlar için sefere çıkan kahraman sık olmamakla beraber düşman tarafından esir edildiği de olur. Esir edilme hadisesi her zaman bir mücadele esnasında değil bazen de Alpamıs'ta olduğu gibi kahramanı gafil avlama şeklinde görülür. Mıstan Kempir tarafından sarhoş edilirek zindana atılan Alpamıs, zindanda yatarken, "Alpamıs" masalında bir turnayla, "Altı Jasar Alpamıs" ve "Jelkildek" masallarında bir kazla gönderdiği mektupla ailesini durumundan haberdar eder. Alpamıs'ın esir olduğunu öğrenen dostu Ḳarabay, Alpamıs'ı kurtarmaya gelir. Urgan sarkıtarak bulunduğu yerden Alpamıs'ı çıkarmaya başlar. Fakat bunu guruna yediremeyen Alpamıs zindanın yarısına geldiğinde, "Dostum yaptığı bu iyiliği başıma kakar", diyerek urganı keser ve yattığı zindana yeniden düşer. "Altı Jasar Alpamıs" masalında da yine dostu Ḳarabay, Alpamıs'ı kurtarmaya gelir. Kırk kulaç ipek

[317] İsa Özkan, **Yusuf Bey-Ahmet Bey (Bozoğlan) Destanı,** KB Yay., Ankara, 1989, s. 518-524.

urganla dostunu zindandan çekmeye başlar. Yolun yarısına geldiğinde Alpamıs: "Bu Ḳarabay dostum ölen yaşlı bir kadının cenaze yemeğinde veya bir gelinin toyunda şaka yollu, kuyuda ölmek üzereyken senin hayatını ben kurtarmadım mı, diyerek yüzüme vurur", diye düşünür ve: "Ölürsem de kendi halimde öleyim", diyerek ipek urganı kamayla keser ve yeniden zindanın dibine düşer. Dostu çaresiz kalır ve geri döner. Alpamıs zindanda yatmaya devam ederken hanın çobanı Keyḳuvat, koyun otlatırken tekelerden birisi zindana düşer. "Altı Jasar Alpamıs" masalında bu teke padişahın kızının tekesidir. Alpamıs'tan tekeyi ister fakat Alpamıs, tekeyi geri göndermez. Sonrada çobanla anlaşır ve tekeyi göndermesi karşılığında çoban her gün ona iki koyun vermeyi kabul eder. Bir gün deve kemiğinden bir saldırman* yapar ve bunu çobana padişahın kızı Ḳaraközyım'in geçtiği yolun üzerinde çalmasını ve kız kimin yaptığını sorunca zindandaki adamın yaptığını söylemesini ister. O da öyle yapar. Kızla Alpamıs tanışır. Kıza kendisini ancak atı Bayşubar'ın kurtarabileceğini söyler. Kız, Alpamıs'ın elbiselerine giyerek atın yanına varır. Alpamıs'ın geldiğini sanan Şubarat da kaldığı demir evi yıkarak çıkar, Alpamıs'ın yattığı zindana gelir ve kuyruğunu sarkıtarak onu kurtarır. Alpamıs zindandan çıkar hanı, Kempir'i ve Kalmukların suçlu olanlarını öldürür.

Anlatının Altay Türkleri versiyonu olan Alıp Manaş'ta da yine kahramanı kurtarmak için yakın arkadaşı olan Ak Köben gelir. Fakat diğer anlatılardan farklı olarak kahramanın arkadaşı bu anlatıda kahraman mektup yazıp kazla gönderdiğinde kendisine selam söylemediği için kahramana yardım etmez. Alıp Manaş'ın kendisini kurtarması için yakınmasına da aldırmadan orada bulunan bir tepeyi getirerek zindanın üzerine kapatır.[318] Alıp Manaş atı Ak Boz'ın getirmiş olduğu kutsal köpüğü içince gücüne güç gelir ve zincirlerini kırarak zindandan kurtulur.[319]

Kahraman intikamını almak için düşman üzerine sefere çıkar. İntikamın gerekçesi her zaman düşmanın saldırarak kahramanın bir yakınını

* sıldırman: Bir tür üflemeli çalgı.
[318] Ergun, **a.g.e,** s. 167.
[319] Ergun, **a.g.e,** s. 201-203.

öldürmesi değildir. Bazen de kahramanın hayvanları ya da hayvan sürüleri düşman tarafından sürülerek götürülür. Düşmanın peşinden giderek onlarla karşılaşan kahramanın düşmana yenilerek düşman tarafından esir edildiği de olur. Esir edilen kahraman daha sonra genellikle kendisi esir edildikten sonra doğan oğlu tarafından kurtarılır."Ḳaradöŋ Batır" masalında Ḳaradöŋ, yılkılarını sürüp götüren Ḳaḳtırğay, Şajırḳay ve Şarpı'nın peşlerinden giderek onlara yetişir. Üçüyle de savaşmaya başlar. Sonunda üç dev Ḳaradöŋ'ü yenerler ve deryanın ortasına kazmış oldukları kırk arşın zindana hapsederler. Ḳaradöŋ Batır sefere çıkarken sonraki almış olduğu eşinden bir oğlu olur. Oğlu aşık ve top oynarken bir yaşlı kadının çocuğunu öldürür ve yaşlı kadından babasının düşman elinde olduğunu öğrenir. Memleketinden yanına aldığı elli kişiyle babasının bulunduğu yere gelir ve babasını kurtarır. Babası kendinde olmadığı için atına sıkıca bağlayarak memleketine gönderir.

Düşman tarafından esir edilen kahramanın oğlu tarafından kurtarılma hadisesi "Hanşentay" masalında da vardır. Dönen Ḳara Bağıs, Ḳunan Ḳara Bağıs ve güzel Jiyren* Atlı Kenje Ḳara Bağıs tarafından sürülüp götürülen yılkılarının peşinden giden doksan beş yaşındaki Ḳarıs Ḳara Batır o üç kişi tarafından yakalanır. Onlar kırk kulaç kuyu kazarlar ve onu içine atarlar. Üzerine tahta ve kerpiçle kapatırlar. Sonra da üzerine bir derya getirirler ve yanına da kırk gözcü koyarlar. O sefere çıktığında hamile olan seksen beş yaşındaki eşinin bir oğlu olur. Bir gün aşık oynarken yaşlı bir kadın: "Ey, çocuğum, sen iyi bir çocuksun. Babanı aramayıp da burada ne yapıyorsun?", der. Çocuk: "Siz babamı biliyor musunuz?", der. Yaşlı kadın: "Biliyorum, baban Ḳarıs Ḳara adlı on bin yılkısı olan bahadırdı. Düşmanın alıp götürdüğü yılkılarının peşinden gitmişti. Babanın ölü mü diri mi olduğunu bilmiyorum. Sen babanı arayıp bulsana", diye söyler. Düşmanın elinde kurtularak gelen babasının Taṽsarı atını tutup biner. At dile gelerek, "Babasının düşman elinde esir ve hâlâ diri olduğunu, eğer kendisinin babasının neslinden bir yiğitse babasını bulması gerektiğini", söyler. Çocuk ata biner fakat at çocuğu kaldıramaz. Atı koltuğunun altına alarak gider ve babasının bulunduğu yere

* Jiyren: Al, pas rengi.

gelir. Çocuk gelirken deryanın yanında bulunan gözcülere kendisini tanıtır ve hepsinin başını keser. Deryayı yararak başka bir tarafa akıtır. Kuyunun içine biraz su akıtır. Su, babasını alıp yüzeye çıkarır. Babasına kendisini tanıtır. Babasını Taŭsarı ata bindirerek memlekete gönderir. Kendisi de babasının gitme, diye ısrar etmesine rağmen yılkıların peşinden gider.

Yukarıdaki olay örgüsünden farklı olarak "Alaköz Batır" masalında kahraman kendini esir alan kişi tarafından kurtarılır. Babasını dinlemeyerek sefere katılan Alaköz'e babası beddua eder. Bundan dolayı da onun tüm gücü gider. Kırgız'ın bahadırı tarafından esir alınır. Onu esir alan aslında Botagöz adlı bir bayandır. Orada sekiz yıl kalır. Sonra kendisini esir alan Botagöz onunla güreşmek ister. Güreşte Alaköz, kızı yener. Bunun üzerinde kız Alaköz'e: "Sen benden güçlüsün, ben seninle kaçarım", der. Sonrada birlikte kaçarlar.

5.3.2.2. Olağanüstü Varlıklarla Mücadele:

5.3.2.2.1 Jalmaŭız/ Jalmaŭız Kempir/ Kempir:

Jalmaŭız, Kazak Türklerinin halk edebiyatında genel anlamda kötülük, hıyanet ve düşmanlığı temsil eder.[320] Anlatılarda çoğunlukla yaşlı kadın şeklinde tasvir edilen Jalmaŭız, çocukları çalarak yer. Bazen de şekil değiştirerek ciğer şekline girer ve su üzerinde yüzer. Sonrada rastladığı insanı çaresizlik içinde bırakarak çocuğunu kendisine vermeye mecbur bırakır. Jalmaŭız, bazı masallarda kızları kandırarak ya da korkutarak onların parmaklarından kanlarını emer. Bu masalsı tipte iki mitlojik tip olan Mıstan Kempir ile zalim canavar Jalmaŭız tipleri birleşmiştir. Yedi başlı Jalmaŭız sadece Mıstan, Jalmaŭız Kempir türünde değil Jeztırnaḳ, dev, peri gibi mitolojik ve masalsı tiplere görünüş olarak da rol olarak da benzemektedir. Bundan dolayı "Jalmaŭız" ismi sadece mitolojik bir tip değil, aynı zamanda

[320] Ğabdullin, **a.g.e,** s. 180; Jalmaŭız tipinin Türk dünyasındaki karşılığı ve örnekleri için bk. Alimcan İnayet, **Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi, Yalmavuz-Celmoğuz,** Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2010.

korkunç ve zalim tiplerin genel adıdır denilebilir.[321] Jalmaũız mitik düşünceden doğup sonraları fonksiyon değiştirerek masalsı bir tipe dönüşmüştür.[322] Jalmaũız, Kırgız Türkleri'nin anlatılarında calmooz ve celmaguz[323] Altay Türkleri'nin anlatılarında celbegen, celven, elbegen; Tuva Türklerinde, Celbege, Hakas Türklerinde Çilbegen şeklinde geçmektedir.[324] Genel olarak Jalmaũız, Kempir, Mıstan ya da Mıstan Kempir adlarıyla anlatılarda yer alan Jalmaũız tipi, Jeztırnaḳtan farklı olarak hem masallarda hem de destanlarda görülür. Jeztırnaḳlar ise masallarda karşımıza çıkarken destanlarda görülmez. Jalmaũız tipine masallarda görülen cadı veya kocakarı tipi de diyebiliriz.

İncelenen metinlerde Jalmaũız, kahramanın amacına ulaşmaması için her türlü kötülüğü yapar. "Ḳaradöŋ Batır" masalında "Ḳanışpen Batır evlilik için çıkmış olduğu seyahatte müstakbel kayınbabasının yurduna ulaşır. Kayınbabası kızını vermek için bir takım şartlar ileri sürer. Bunlardan bir tanesi de at yarışında kahramanın atının kazanmasıdır. Kahramanla birlikte başka kişilerin de talip olduğu padişahın kızı için yapılan yarışta, kahramanın yarışmayı kazanmasını engellemek için diğer rakipler tarafından yarışmaya katılmış olan bir Kempir, Ḳanışpen Batır'ın atına binen çocuğun yarışmayı kazanmasını engellemeye çalışır. Ḳanışpen Batır'ın çocuğa verdiği akılla çocuk koynuna toprak koyar ve Kempir onu engellemeye çalışırken toprağı Kempirin gözüne saçar. Yol üzerindeki üç Kempirden de aynı şekilde kurtulur."

Ḳaradön Batır masalındakiyle benzer bir hadise "Totan Batır" masalında da görülür. Hanın kızını almak için gelen Totan'dan kayınbabası bir takım şartları yerine getirmesini ister. Bunlardan birisi de yaya yarışıdır. Yaya yürüme yarışında han tarafından bir Mıstan Kempir çıkar. Totan

---

[321] **Mifologiya Entsiklopediya,** (Red. Ye. M. Meletinskiy), Nauçnoye İzdatelstvo, Bolşaya Rossiskaya Entsiklopediya, Moskva, 2003, s. 214; Serikbol Ḳondıbay, **Kazak Mifologiyasına Kirispe,** Tolıḳ Şığarmalar Jiynağı, 1.Tom, Arıs Baspası, Almatı, 2008, s. 30.

[322] Riyza Älmuhanova, **Ḳazaḳ Folklorındağı Antikalıḳ Sarındar,** Arıs Bas., Almatı, 2009, s. 151.

[323] K. K. Yudahin, **Kirgizko-Russkiy Slovar,** Frunze, 1985, s. 222,246; Bu tarz mitolojik varlıkların Türk Dünyasındaki örnekleri bk., Naciye Yıldız, "Türk Destanlarında Kötü Huylu Devler", **Milli Folklor,** S. 87, Ankara, 2010, s. 41-51.

[324] Ferah Türker, "Altay Türklerinin Anlatmalarında Mitik Bir Varlık: Celbegen", **Millî Folklor,** 2012, Yıl 24, S. 94, s. 84

tarafından çıkan Jelayaḳ'ı içki vererek sarhoş eder. Uyanan Jelayaḳ iki avucuna toprak alır ve yanından geçerken Kempir'in gözüne saçar.

"Ḳaraüyrek" masalında Ḳaraüyrek ve arkadaşları tarafından kendilerine yemek hazırlaması için kaçırılan Sarḳıt adlı kız, bir gün kedi tarafından evdeki ateş söndürülünce uzaklarda gördüğü bir ışığa ateş almak amacıyla gider. O ateş, Jalmaṽız Kempir'in parıldayan gözüdür. Kız ondan ateş isteyince Jalmaṽız, eğer parmağından emdirirse ateş vereceğini yoksa vermeyeceğini ve kendisini yutacağını söyler. Kız da kabul eder. Daha sonra Jalmaṽız, Ḳaraüyrek ve arkadaşları ava gittiğinde gelip kızın parmağından kanını emmeye başlar. Üç dört günde kız bir deri bir kemik kalır ve sonunda olanları Ḳaraüyrek ve diğerlerine anlatır. Daha sonra onlar tuzak kurarak Jalmaṽız'ı yakalarlar. Jalmaṽız kendisini öldürmemelerini, ne isterse yapacaklarını söyleyince Ḳaraüyrek, "Jelayağı Jelayaḳlıktan çıkarmasını, Sarḳıt'ı güzel bir kız yapmasını ve gözü sakat olan arkadaşını da güzel gözlü yapmasını" ister. Jalmaṽız onları yutup sonra tekrar kusar ve dediklerini yerine getirir. Sonra Ḳaraüyrek ve arkadaşları onu öldürürler. "Burada Jalmaṽız'ın insanların eksikliklerini gidermek gibi olağanüstü özellikleri vardır. Bu özelliğe Kazak masallarındaki *Samurıḳ* (Simurg) da sahiptir. Ḳaraüyrek masalında görülen olay örgüsüyle benzer bir olay da Ali Berat Alptekin tarafından derlenmiş olan "Congalaz Karısı" [325] adlı masalda da vardır. Bu masaldaki Jalmaṽız kelimesiyle Congalaz kelimesi birbirini çağrıştırmakta ve fonksiyonları da benzemektedir.

Jalmaṽız, anlatılarda devamlı zalim ve eline düşenin kurtulamayacağı bir tip olarak tasvir edilir. Bundan dolayı bazen kahramanlardan kurtulmak için onlara Jalmaṽız'ı öldürme görevi de verilir. "Ayudäṽ" masalında padişahın ayı tarafından kaçırılan kızı ile ayının çocuğu olan Ayudäṽ, ayının ininden kaçarak annesinin babası olan padişahın ülkesine gelir. Orada herkes bunda korkar ve ondan kurtulmanın bir çaresini arar. Padişahın yanında bulunanlardan birisi, "Falan yerde yedi başlı bir Jalmaṽız var. İşte

[325] Ali Berat Alptekin, **Taşeli Masalları,** Akçağ Yay., Ankara, 2002, s. 443-445; Cadı tipi için bk. Bilge Seyidoğlu, "Cadı Tipi Üzerine", **Şükrü Elçin Armağanı,** Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Armağanı, Ankara, 1983, s. 109-114.

ona varırsa onun elinden sağ kurtulamaz", diye söyler. Padişah da o devi öldürüp gelmesi için Ayudäv'i gönderir. O da yanına aldığı diğer dev arkadaşıyla giderek Jalmaõız'ın altı başını koparır. Yedinci başı yuvarlanarak yer altına gider. Peşinden giden Ayudäv bularak onu da öldürür."

Yukarıdaki masalda olduğu gibi kahramandan kurtulmak için onu Jalmaõız'ın üzerine gönderme motifi "Erkemaydar" masalında da vardır. Erkemaydar'ın kız kardeşi Naran, onun düşmanı olan Uzınsarı Alp ile evlenmeye ve ağabeyinden de kurtulmaya karar verir. Kız yalancıktan hastalanır ve hastalığına, "Şu tarafta yedi başlı bir Jalmaõız'ın var olduğunu duymuştum. Bana, onun bir kaşık kanı gerek. Onu içersem iyi olurum", der. Ağabeyi: "Zor da olsa alırım. Kız kardeşimin yolunda ölürsem şehidim" diye cevap vererek yola düşer. Jalmaõız'ı bulur ve öldürür.

Kahramanlar Jalmaõız'la karşılaşıp sıkıntıyı düştüklerinde bazen onların imdadına Hızır, Kırk Şilten, Baba Tükti Şaştı Äziz gibi kişiler yetişir. Buna en güzel örneklerden birisi "Hanşentay" masalıdır. "Hanşentay" masalında bir Jalmaõız tarafından kaçırılarak yer altına götürülen eşinin peşinden Hanşentay da beline urgan bağlayarak yer altına iner. Yer altında giderken bir çadır görür ve gelip çadıra girer. O çadır, eşini kaçıran yedi başlı Jalmaõızın çadırıdır. Çadırın içinde bir uyuduğunda yedi gün yedi gece uyuyan Jalmaõız uyumakta ve yanında da kendi eşi de ağlayarak durmaktadır. Hanşentay'ın eşi ona, gücünün Jalmaõız'a yetmeyeceğini söylemesine rağmen Hanşentay dinlemeyerek kılıcını çeker ve Jalmaõızın bir başını uçurur. Sonra ayağa kalkan Jalmaõız'la yedi gün yedi gece dövüşür. Yenişemezler ve dinlenelim diye sözleşirler. O vakitte bir aksakallı adam gelerek "bu dünyayı (yer altı) silip süpürüp bitirdin. Senin ikinci dünyada (yeryüzünde) ne hakkın var? Senin ağlattığın insanların gözyaşları derya oldu", diyerek Jalmaõız'a sopayla vurur. Jalmaõız'ın yedi başı paramparça olur. O adam Hızır'dır ve Hanşentay'ın anasının duasıyla oraya gelmiştir.

Kahraman, Jalmaõızla karşılaşır ve ona kuvvetinin yetmeyeceğini anlar. Bundan dolayı kendisini bırakması karşılığında Jalmaõız'a kendi çocuğunu vereceğini söyler. "Er Töstik" masalında Er Töstik'in babası Ernazar, devesini ararken bir devenin bir Mıstan Kempir'in elinde olduğunu

görür. Kempir onu yakalyıp boynunu sıkmaya başlar. Ernazar, sırayla kendisini bırakması karşılığında Kempir'e dokuz gelinini, onların çeyizlerini, ağıl dolusu koyunlarını, gelinlerinin en küçüğü Kenjekey'i, sekiz oğlunu vermeyi teklif eder fakat o kabul etmez. En sonunda Er Töstik'i vereceğini söyleyince Kempir, Ernazar'ı bırakır. Sonrada Ernazar'dan Töstik'i kendisine nasıl vereceğini öğrenir.[326]

"Altın Saķa"[*] masalında Jalmaũız ciğer şeklinde su üzerinde yüzerek gelir, sonra Jalmaũız şekline dönerek sudan çıkar ve avcının yanına gelir. Avcı ona "kendisini bırakması karşılığında at başı kadar altın ve tüm yılkı sürüsünü vereceğini taahhüt etse de Jalmaũız bunu kabul etmeyerek avcıdan tek oğlunu ister."[327] Bazen de kahraman, Jalmaũız!a kendisini bırakması karşılığında eşini ona vereceğini söyler. "Totan Batır" masalında müstakbel eşini almak için kayın babasının ülkesine doğru yola çıkan Totan, yolda Jalmaũız'a rastlar. Jalmaũız, Totan'ı yiyeceğini söyleyince Totan, Jalmaũız'a daha kendisinin genç olduğunu, evlenip mürüvvetini gördükten sonra almak için yola çıktığı Künikey adlı müstakbel eşini dönüşte kendisine vereceğini söyler. Dönüşte olağanüstü özellikleri olan arkadaşlarıyla beraber Jalmaũızı öldürmeye çalışırlar ve en sonunda Mergen okla vurarak Jalmaũız'ı öldürür."

Jalmaũızlar halka veya halk için mücadele eden insanlara düşmanlık edip hanlar, vezirler ve halkı ezen kimselerin hizmetinde yer alırlar. Bundan dolayı kahramanın ortadan kaldırılması ile ilgili bir düşünce hasıl olduğunda kötü niyetli insanların başvurduğu yegâne tiplerden biridir. "Aķbilek Ķız Turğın Bala", anlatısında Nogay Hanının kızları olan Ķanikey ile Tinikey, Bögen bahadır, "Kâfirden kız aldı diyerek" onun almış olduğu Aķborıķ adlı eşine düşman olurlar. Mıstan Kempir'le konuşarak Aķborıķ doğum yaptığı zaman ona zarar vermeyi düşünüp Mıstan Kempir'le anlaşırlar. Aķborıķ Turğın adında bir oğul ve Aķbilek adında bir kız dünyaya getirir. Hanın kızları gelerek Aķborıķ'a ayının bunun derisini koklatır ve bayıltırlar. Sonrada Mıstan Kempir'e çocukları ortadan kaldırması için iki torba altın para verirler. Mıstan,

---

[326] **Ķazaķ Halıķ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 11-13.
[*] saķa: Aşık kemiklerinin en büyüğü.
[327] "Altın Saķa", **Ķazak Ertegileri,** 4. Tom . s. 9-12.

çocukların yerine iki köpek yavrusu kor ve çocukları alarak götürüp bir kuyuya atar. Daha sonra çocukların yaşadığını öğrenen hanın kızları Mıstan Kempir'i yine gönderirler. Kempir, Aḳbilek'i kandırarak ağabeyinden yerine getirilmesi güç isteklerde bulundurur. Kempir burada gittiği seferda Turğın'ın ölmesini istemektedir. Fakat Turğın hayatta kalır. Nihayetinde bir gün babası Bögen'le karşılaşır. Bögen, Mıstan'ı öldürtür.

Benzer bir olay örgüsü "Altın Aydar" masalında da görülür. "Kocasına verdiği söz üzerine altın aydarlı* bir oğlan ile kız doğuran hanın küçük eşini kıskanan büyük eşi, Mıstan Kempir'le anlaşarak onun doğurmuş olduğu çocukları bir kuyuya attırır ve yerine de bir çift köpek yavrusu koydurur. Kuyuya atılan çocukları Cebrail (a.s) kuyudan çıkararak bir yaşlı kadına verir. Çocukların sağ olduğunu öğrenen hanın büyük eşi, Mıstan Kempir'i çocukları ortadan kaldırması için yine gönderir. Çocukların evine gelen Kempir, kızı kandırarak ağabeyinden yerine getirilmesi güç isteklerde bulunmasını sağlar. Altın Aydar bunların hepsini de yerine getirir. Altın Aydar bir gün avda tesadüfen bir adamla karşılaşır. Karşılarına bir av çıkar. İkisi de avı vurmaya niyetlendiğinde av dile gelerek bunların baba ve oğul olduklarını söyler. Babası daha sonra Kempir'in başını vurdurur.

Bu epizota "Muŋlıḳ, Zarlıḳ" destanında da rastlanır. "Altımış eşi olduğu halde Şanşar Han'ın çocuğu olmamaktadır. Sonradan aldığı Ḳanşayım adlı eşi hamile kalır. Altmış eş bu kadını kıskanır ve Kempir'le anlaşırlar. Kempir de bir gün gelir Ḳanşayım'ın ve yüzüne üfler, kadın bayılır. Ḳanşayım altın aydarlı bir oğlan ile gümüş aydarlı bir kız doğurur. Kempir çocukları alır ve yerlerine bir çift köpek yavursu koyar."[328]

Bazı anlatılarda olay yukarıdakinden biraz daha farklı olarak gelişir. Kahramanın düşman üzerine sefere çıktığını öğrenen düşman hanı kahramanı öldüren ya da yakalayan kişiye vaatlerde bulununca bunu yerine getirmeye Mıstan Kempir talip olur. "Alpamıs" ve "Altı Jasar Alpamıs" masallarında "Alpamıs'ın kendi üzerine sefere çıktığını öğrenen Kalmuk Hanı

* aydar: Saçın tepesinde bırakılan bir demet saç, perçem.

328 "Hikayat (ı) Muŋlıḳ, Zarlıḳ", **Babalar Sözi,** 52. Tom, s. 19. Destan hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Derya Özcan, Kazak Batırlık Destanları Üzerine Bir İnceleme, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2011 (YDT)

onu yakalayan kişiye büyük mükâfatlar vaat edince buna Mıstan Kempir talip olur. Yanına aldığı kırk kızla beraber Alpamıs'ın geçeceği yolun üzerine gelir ve kırk çadır kurar. Sonrada içki vererek onu sarhoş edip zindana atar." Kahramanın Kempir tarafından sarhoş edilmesi "Köruğlı" anlatısında da vardır. Kalmuk Hanı Şıntemir, Köruğlı'nın Ğiyrat'ını getirene çok altın vereceğini vaat eder. Bu göreve yine Mıstan Kempir talip olur. Yukarıdakilerden farklı olarak burada yakalanmak istenen kahraman değil onun atıdır.

Bazı anlatılarda da kahramanın eşine göz diken han, kahramanı ortadan kaldırarak eşini alabilmek için Mıstan Kempir'e başvurur. "Ķulamergen" ve bu masalın başka bir varyantı olan "Alaman Men Jolaman" masallarında Ķulamergen'in eşi saçını yıkarken saçından bir tel suya gider. Bu tel daha sonra hana ulaştırılır. Han bu saç teline görür görmez âşık olur ve bu saç telinin sahibini kendisine getirecek kişiye büyük vaatlerde bulunur. Buna Jalmaũız Kempir talip olur. Ķulamergen'in eşine gelerek onun aklını çeler ve Ķulamergen'e ihanet ederek han ile evlenmeye razı eder. Daha sonra Ķulamergen'in oğlu Mıstan'ı öldürür. Kahramanın yakınına göz dikerek onu almak isteme ve bunu yerine getirmesi için Mıstan Kempir'e başvurma hadisesi "Kökjan Batır Men Aydahar" masalında da vardır. Bir gün Kökjan Batır avlanmaya gidince kız İdil'e saçlarını yıkamaya gider. Karşı tarafta bir kişi gelir ve onu görür. Kızın bir tel saçı suya gider. Karşı taraftaki o kişi saç telini alarak Mıstan Kempir'e gelir ve bu saçın eşine ait olduğunu ve eşinin İdil'in karşı tarafında bilinmeyen bir kişinin elinde olduğunu söyler. Kempir gelerek kızın ağabeyinin canının olduğu çakıyı suya atar ve Kökjan Batır ölür. Kızı da sarhoş ederek kayığa kor ve İdil'in karşı yakasına götürerek hapseder. Daha sonra arkadaşları gelerek çakıyı sudan çıkararak Kökjan Batır'ı kurtarır o da giderek hapiste olan kızı kurtarır.

Jalmaũız ifadesi bazen de genel anlamda kötülüğü vurgulamak için sıfat olarak da kullanılır. "Duũdar Ķız" masalında "Duũdar Ķız'ın evlendiği kişinin şekil değiştirmiş bir kurt ve onun eşinin de yedi halkı yok eden "Jalmaũız kurt" olduğundan bahsedilir.

Jalmaũız Kempir'in yenilmeyeceği düşüncesinden hareketle padişahlar kızlarını almak isteyen damat adaylarından yerine getirmesini istediği şartlardan birisi de "Kerķula Attı Kendebay" masalında olduğu gibi "Jalmaũız Kempir'i" öldürmeleridir.

Jalmaũızlar'ın aileleri de vardır. Onlarda kendisi gibidir. "Tumarbas Batır" masalında bozkırda dolaşan bir zengin, karşısında çıkmakta olan incecik bir duman görür. Oraya geldiğinde evin içerisinde oturan bir Jalmaũız Kempir görür. Biraz sonra dışarıdan birisi gelir ve orada insan kokusunun olduğunu söyler. Kempir de, "Ağzına bir lokma olacak bir adam var", der. Bu gelen Jalmaũız Kempir'in oğludur. Eve girer ve zengini yer.

5.3.2.2.2. Jeztırnaķ:

Jeztırnaķ Avcı ve mergenler hakkındaki mitlerle masallarda karşılaşılan pirinç (bakır) burunlu, bakır tırnaklı, olağanüstü güce sahip olan bir tiptir. Avcılara ve mergenlere geceleyin güzel bir kız şeklinde görünür. Güzel kız şeklinde görünen Jeztırnaķ, avcılar tarafından yemek yenilmeye davet edildiğinde ellerini yeninden çıkarmadan yemek yer. Bu şekilde avcılar da onun Jeztırnaķ olduğunu anlarlar. Jeztırnaķ, Kırgızlarda "cez tırmak" veya "cez tumşık", Tuvalarda "çulbus" ya da "şulbus", Buryatlarda ise "mu-şubun" şeklinde ifade edilir.[329] Altay Türklerinde ise bu tipin karşılığı olarak Almıs tipi vardır. Almıs bazen almın ve albın şeklinde de yer alır.[330] Jeztırnaķların aileleri de vardır fakat erkek Jeztırnaķlara çok seyrek rastlanmaktadır. Erkek Jeztırnaķlar ancak kendi baltaları ile öldürülebilmektedirler. Jeztırnaķların mağaralarında çokça hazineleri vardır. Jeztırnaķ, mitolojideki "albastı" tipinin masallardaki karşılığıdır. Albastı ise eski avcıların iyesi ve koruyucusu olan "Arğı-Eje"dir.[331] Jeztırnaķ masallarda görülür, destanlarda görülmez. Bundan

---

[329] **Mifologiya Entsiklopediya,** s. 214-215; Serikbol Kondıbay, **Kazahskaya Mifologiya, Kratkiy Slovar, Estetika Landşaftov Mangistav,** 5.Tom, Polnoye Sobraniye Soçinenniy, , İzdatelstvo Arıs, Almatı, 2008, s. 132.

[330] YADANOVA, K. V., "Vstreça Ohotnika S Duhami-hozyayevami/ Almısom, Opıt Ukazatelya Syujetov İ Versiy Po Materialam Altayskoy Folklornoy Tradatsii", **Drevnosti Sibiri i Tsentralnoy Azii.** C. 6. Nauç. Tr. (Red. V. İ. Soyönova) Gorno-Altaysk, 2009, No: 1-2 (13-14) s. 174.

[331] Ķondıbay, **Kazak Mifologiyasına Kirispe,** s. 30.

dolayı jeztırnağın yer aldığı “kahramanlık masalları” destandan ziyade masala daha yakındır diyebiliriz.

Jeztırnaḳ, genellikle kahraman ormanda avlanırken ya da ormanda gecelerken karşısına çıkar. “Batır Men Bala” masalının kahramanı olan çocuk, yolculuğa çıkar ve gece konaklamak için sık bir ormanlığa gelir. Ateş yakıp, yemek pişirirken yanına birisi gelir. Çocuk et yerken o adama da verir. Adam eti yiyormuş gibi yaparak başının üzerinden arkaya atar. Çocuk dikkatlice bakınca onun adam değil Jeztırnaḳ olduğunu anlar. Yemekten sonra o adam gider. Çocuk bir ağaç keserek getirip yatağına yatırır ve kendisi de eline tüfeğini alarak beklemeye başlar. Biraz sonra Jeztırnaḳ gelerek yatağa saldırır o esnada çocuk tetiği çeker. Yaralanan Jeztırnaḳ’ın peşinden giden çocuk bir kovuğun içine girip ölmüş olan Jeztırnaḳ’la karşılaşır. Çocuk, orada Jeztırnağın iki çocuğunu görür ve onları da öldürür. Bu çocukların bir de babası olduğunu düşünerek onu bekler fakat Jeztırnaḳların babası gelmez. Çocuk da evlenmek üzere olan kız kardeşi için Jeztırnaḳ’ın eşyalarından bir säv̈kele* alarak Jeztırnaḳların babasını kendi evinde beklemeye karar verir. Evine döndükten sonra kız kardeşi evlenirken Jeztırnaḳ’ın säv̈kelesini ısrarla ister. Çocuk da vermek zorunda kalır. Fakat verirken kız kardeşine yedi ya da dokuz yılda säv̈kelenin sahibinin arayıp bulacağını söyler. Gece yatarken eline bir keskin bıçakla bir yılkı budu almasını ve o geldiğinde butla ensesine vurmasını söyler. Kız kardeşi de öyle yapar. Bir gün yedi başlı Jeztırnaḳ kendisinin başlarıyla konuşarak gelir ve içeri girdiğinde kız, but ile Jeztırnaḳ’ın ensesine vurur. Jeztırnaḳ doğrulmaya çalıştığında bıçağı yüreğine saplayarak öldürür.”

Yukarıdaki masalda olduğu gibi Jeztırnaḳ’ı öldüren kahraman onun eşyalarından bazılarını alarak eve gelir. Daha sonra evlenmek üzere olan kızı ya da kız kardeşi Jeztırnaḳ’ın eşyalarını vermediği müddetçe evlenmeyeceğini söyler. Eşyaları alan kız, evlendikten sonra Jeztırnaḳ’ın ailesinden geriye kalan kişiyi de öldürür. Böylece halk Jeztırnaḳlardan kurtulmuş olur. Buna benzer bir olay örgüsü “Boz Attı Boran Batır” masalında

* säv̈kele: Değerli taşlarla süslenmiş gelin başlığı.

da vardır. “Kimsenin karşına çıkamadığı Jeztırnaḳ’ı öldürmek için ormana giden Boran Batır yemek pişirirken karşısına birisi gelip oturur. Boran Batır ona çelik semserinin ucuyla et uzatır. Jeztırnaḳ, eti semserin ucuyla beraber yer. Sonra Jeztırnaḳ gider. Boran Batır gece kendi boyunda bir ağacı keserek getirip yatağına yatırır. Üzerine de şapanını örter ve onu bir insana benzetir. Daha sonra Jeztırnaḳ gelerek Boran Batır olduğunu düşündüğü kütüğe saldırır. Bu esnada Boran Batır yayıyla atarak onu öldürür. Ölen Jeztırnağın para boncuk ve çelik tırnaklarını alır. Boran Batır’ın evlenmek üzere olan kızı Jeztırnaḳ’ın para boncuklarıyla bakır tırnaklarını ister. Babası çaresiz razı olur. Fakat evlenince evinde but saklamasını, gece uyumamasını söyler. Evlendikten sonra bir gün Jeztırnaḳ’ın geride kalan karısı onun evine gelir. Kız kapı arkasına saklanır. İçeri girip ateşi yakmak isteyen Jeztırnaḳ’ı butla vurarak Boran Batır’ın kızı öldürür.”

Bu olay örgüsünün benzeri “Jeztırnaḳ” adlı masalda da görülür. “Arkadaşlarıyla ava giden Şora Batır arkadaşlarına, avlandıkları yerde Jeztırnaḳların olduğunu duyduğunu, söyler. Bir gün akşama doğru ateş yakıp et pişirirken çalılıkların içinde bir bayan çıkarak yanlarına gelir. Bunun Jeztırnaḳ olduğunu Şora Batır anlar. Bıçağının ucuyla ona et verir. Jeztırnaḳ yeniyle parmaklarını kapatarak eti ağzına atar. Şora Batır, geceleyin yedi arkadaşıyla beraber yataklarına yedi çam kütüğü yatırır ve börklerini de kütüklerin başına geçirir. Sonra kendileri de ağacın başına çıkarak beklerler ve Jeztırnaḳ gelip de çam kütüklerine saldırınca hep beraber okla atarak Jeztırnağı öldürürler. Bütün tırnakları çelik, üzerindekilerin tamamı sölkebay[*], altın ve gümüş saç bağıdır. Bunların hepsini alıp Şora Batır ve arkadaşları oradan gider. Yurduna döndüğünde Şora Batır, kızını evlendirmeye karar verir. Kızı, Jeztırnaḳ’ın eşyalarını kendisine vermezse evlenmeyeceğini söyler. Sonunda Şora Batır eşyaları verir. Bir gün gece yarısı Jeztırnaḳ gelir. Şora Batır’ın kızı çadırın tavanında duran, keçinin kurutulmuş buduyla vurarak Jeztırnaḳ kızın başını ocağa sokar, öldürür.” Burada kızın babasından baltayı özellikle istemesi sanki Jeztırnaḳlardan bazılarının

[*] Gümüş akçe

sadece kendi baltalarıyla öldürülebileceğini bildiği izlenimini verir. Ayrıca kızın Jeztırnağı öldürmeye talip olması da onun karekterindeki kahramanlığa bir vurgudur.

"Mamay Batır'ın Armanı" adlı masalda da Mamay Batır'ın babası ve dedesi Üşaral denilen yere avlanmaya gidip bir daha dönmezler. Yetişkin olunca Mamay Batır da oraya avlanmaya gider ve Jeztırnaḳla karşılaşır. Yukarıdaki örneklerde olduğu şekliyle Jeztırnaḳ'ı öldürür. Jeztırnağın tırnaklarını kesip alır ayrca Jeztırnağın evinin tepesinde duran ak baltasını da alır. Mamay Batır'ın tek kızı vardır ve evlenmektedir. Babasından Jeztırnaḳ'tan getirmiş olduğu ak baltayı ister. Babası Jeztırnaḳ'ın ailesinden geride kalanın gelip baltayı bulacağını söyleyerek vermek istemese de kızını ikna edemez. Evlendikten sonra kızı uyumayarak Jeztırnaḳ'ı beklemeye başlar. Jeztırnaḳ gelip çadırdan içeri girdiğinde ak baltayla başını uçurarak öldürür.

"Jayıḳ Pen Edil" masalında Edil ormana avlanmaya gider. Orada vurduğu avı pişirip gecelemeye hazırlanırken birisi gelir. Edil ona et verir. Edil kuşkulanır ve gece olunca yatağına bir tomruk koyarak onu cepkeniyle kapatır ve kendisi de tüfeğini doldurup bir yere gizlenerek beklemeye başlar. Biraz önceki kişi gelerek yatağa tırnaklarıyla saldırır. Bu esnada ateş ederek Edil onu öldürür. Edil onun demir parmaklarını keserek alır, altın ve gümüş düğmelerini de alır. Bu Jeztırnaḳ'ın alnında tek güzü vardır. Üç gece aynı olaylar tekrar olur ve Edil üçünü de öldürür. Sonra onun eşyalarını alarak eve gelir. Kızı evlenmek üzeredir ve kendisinden Jeztırnaḳ'ın kevgirini ister. O da geride Jeztırnaḳ'ın bir kızı olduğunu söyleyerek vermek istemese de kızını ikna edemeyerek verir ve kızına birkaç yıl geceleri uyumadan beklemesini söyler. Bir gün Jeztırnaḳ, Edil'in kızının evine girdiğinde Edil'in kızı, Jeztırnağın başına vurarak onu öldürür.

"Esekmergen" ve "Ağayındı Eki Jigit" masallarında da kahramanların Jeztırnaḳ ile karşılaşmaları ve onu öldürmeleri yukarıdaki örneklerle benzer şekildedir. "Esekmergen babası gitmesini istemese de ormana gider. Orada karşılaşmış olduğu Jeztırnaḳ'ı öldürür. "Ağayındı Eki Jigit" masalında iki kardeşten küçük olanı, avlanmak için gitmiş olduğu ormanda Jeztırnaḳ ile

karşılaşır. Yatağına insan şekline benzeterek ağaç dalları koyar ve Jeztırnaķ gelip yatağına saldırdığında gizlenmiş olan delikanlı, tüfeğiyle onu vurarak öldürür.

Yukarıda görülen örneklerde Jeztırnağın tasviri, onun avcılara saldırma şekli ve avcıların da onları öldürme şekli aynıdır. Kahramanlar ve olay örgüsü değişmekle beraber masallardaki Jeztırnaķlarla ilgili olan kısımlar aynı şekildedir.

5.3.2.2.3. Ejderha:

Ejderha sözcüğü Türk sözlü anlatılarında evren, evran ve ejdeha gibi kelimelerle birlikte büyük yılan anlamında kullanılan kavramlardan biridir.[332] *"Dünyanın birçok yerinde kötülüğün veya şeytanî eğilimlerin bir sembolü olarak efsane ve masallarda yer alan ejderha ile mücadele motifinin ağırlık merkezi Orta ve Uzak Doğu'dur."*[333]

"Ayualpaŋ, Suṽdısalpaŋ, Taṽdıtalpaŋ" masalında Jermıstan'ın peşinden yer altına inen Ayualpaŋ'a arkadaşları güzel kızı kendisi aldığı için kötülük düşünürler ve onu yer altından yeryüzüne çıkarmayarak orada bırakırlar. Yer altında yürürken karşısına çıkan bir eve giren Ayualpaŋ evde bir kadının iğ eğirdiğini bir kadının da ekmeğini tükürüğüne banarak yediğini görür. Bunun sebebi sorduğunda su kuyularından ejderha çıktığından dolayı su içemediklerini ve ejderhanın her gün bir koç, bir kız bir de erkek yediğini söyler. Ayualpaŋ onlardan saka sırığını alarak su getirir. Sonraki gün sıra o memleketin padişahının kızındadır. Ayualpaŋ eğer kendisini yeryüzüne çıkarmanın bir yolunu bulurlarsa ejderhadan onları kurtaracağını söyler. Kuyunun yanına gider ve kuyudan çıkan ejderhayı öldürür."

"Ayudäṽ" masalında yer altına inerek Jalmaṽız'ı öldüren Ayudäṽ, orada Jalmaṽız'ın elinden kurtardığı kızlardan en güzelini kendisi alır. Sonra arkadaşına kendilerini yukarıya çekmelerini söylediğinde arkadaşı güzel kızı kendisine aldı diye onu çekmeyerek yer altında bırakır. Yer altında dolaşırken

---

[332] Kemal Yüce, **Saltuknâme'de Tarihi, Dinî ve Efsanevî Unsurlar,** Kültür ve Turizm Bak. Yay, Ankara, 1987, s. 200-221.
[333] Ahmet Yaşar Ocak, **Bektaşi Menakıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri**, İletişim Yay., İstanbul, 2000, s. 205.

orada bulunan ejderhalardan korktuğu için sessizce çift süren bir adama rastlar. Orada bulunan ejderhalar insan sesi duyduklarında gelerek insanı yutmaktadırlar. Çocuk adamın yerine çift sürmeye başlar. Onun sesine gelen ejderhaları öküzlerinin yerine çifte koşar ve böğürterek bütün ormanlık yerleri sürdürür. Sonrada yorulmuş olan ejderhaları sulamaya götürür. Su içerek karınları şişen ejderhaları Ayudeäv̈ tekrar kovalar ve ejderhaların karınları yarılıp ölürler."

"Esekmergen" masalında babasının gitme demesine karşın ormana giden Esekmergen orada karşılaştığı Jeztırnaḳ ve Taṽtaylaḳ'ı öldürdükten sonra artık hiçbir tehlike kalmadı diyerek ormanda geceler. Uyandığında etrafını büyük bir dağın sardığını görür. Sonra dağ silkinerek büyümeye ve konuşmaya başlar. Kendisinin ejderha olduğunu, kendi akrabaları olan Jeztırnaḳ ile Taṽtaylaḳ'ı öldürdüğü için hileyle eline düşürdüğünü söyler. Jeztırnaḳ ile Taṽtaylaḳ'ın zor zamanlarda kendisine yardım ettiğini bundan dolayı eğer kendisine yardım ederse onu serbest bırakacağını söyler. Esekmergen de kabul eder. O ejderha kendi yurdundaki son ejderhadır. Diğerlerini ordalı* başka ejderhalar öldürmüşler. Ordalı ejderhalar yine gelir. Esekmergen eline kılıcı ile öldürmüş olduğu Jeztırnaḳ'ın tırnaklarını alarak ordalı ejderhalara saldırır ve onları öldürür. Bunun üzerine ejderha ona at başı kadar altın ve koyun başı kadar gümüş vererek onu yurduna gönderir."

"Jartı Töstik" masalında Tekgözlü Dev'in koyun boyunlu Ḳulaşolaḳ atını almak için Simurg'un yardımıyla yer altına inen Jartı Töstik, devi öldürerek onun atını alır. Sonra orada giderken ağaç saban ile yeri süren yaşlı bir kadınla erkek görür. Jartı Töstik gelip onlara selam verdiğinde yaşlı kadın ondan yavaş konuşmasını ister. Bunun sebebini soran Jartı Töstik'e orada bir ejderhanın ortaya çıktığını, ejderhanın bir uyuduğunda kırk gün, kırk gece uyuduğunu, uyandığında insan olsun hayvan olsun her hayvanı yuttuğunu bundan dolayı kendilerinin ejderhanın ilk uyuduğunda tarlayı ektiklerini, ikinci uyuduğunda suladıklarını, üçüncü uyuduklarında da biçip topladıklarını söyler. O zaman Töstik bütün gücüyle bağırır. Uyanan ejderha

* ordalı: Sülalesi büyük olan.

ıslık çalarak ağzını açar ve oradaki tüm canlıları içine çekmeye başlar. Jartı Töstik de atıyla beraber yuvarlanarak ejderhanın ağzına gider. O zaman Jartı Töstik kılıcını çekerek ejderhanın içine girer ve ejderhayı iki tarafından dilip kuyruğundan çıkıverir."

"Jalğız Jigit Urpaḳtarı" adlı masalda Temir, ağabeyi Şaşbay'a: "Böyle durmamız doğru değil, birimiz eş alalım. Yol büyüğün, siz gidip kendinize kız arayınız", der ve bunun üzerine yola çıkan Şaşbay, yola düşer ve şehre yaklaşık bir kilometrelik bir yerde duran bir çadır görür. Çadırın içinde güzel bir kız oturmaktadır. Kız onun görünce "ejderha gelecek, siz gidiniz", der. Sonra da köylerine bir ejderhanın gelerek kendisine her gün yemek için bir kız vermelerini yoksa şehrin hepsini yutacağını, artık kızların bittiğini ve bugün sıra padişahın tek kızı olan kendisinde olduğunu, söyler. Şaşbay, kıza uyuyacağını söyler. O, uyuduğunda yedi gün yedi gece uyurmuş. Şaşabay, ejderhanın geleceğine aldırmadan uyur. Bir vakitte ejderha gelir. Kız, Şaşbay'ı uyandırmaya çalışmış fakat uyandıramaz. Bıçakla dürtmek ister fakat öleceğinden korkar. En sonunda ağlayarak gelip Şaşabay'ın başına oturduğunda gözyaşı Şaşbay'ın yüzüne damlar. Uyanan Şaşbay kılıcına alarak ejderhaya doğru yürür. Ejderha onu içine çekmeye çalıştığında ok ile atarak onu ikiye böler."

Ejderha ile mücadele motifi İslamî etkinin sahip olduğu Hz. Ali Cenknâmelerinde[334], Hacı Bektaş-ı Velî ve halifelerinin menkabelerinden bahseden Vilâyet-nâme'de[335], Saltuknâme'de[336], Danişmendnâme'de[337], İskenderdernâme'de[338] ve bazı veli menkabelerinde de karşımıza çıkmaktadır.

---

[334] İsmet Çetin, **Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997.

[335] Burada Sarı Saltuk, Hacım Sultan ve Otman Baba'nın ejderha ile mücadeleleri anlatılır. Abdulbaki Gölpınarlı, **Vilâyet-nâme, Menakıb-ı Hacı Bektâş-ı Veli,** İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1995. s. 45-175

[336] Necati Demir-Mehmet Dursun Erdem, **Saltık Gazi Destanı,** C.I-II-III, Destan Yay.,, Ankara, 2007, s. 547-551; Yüce, **a.g.e,** s. 221-226.

[337] Necati Demir, **Dânişmendnâme**, (II. Kısım), Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü Yay., 2002, s. 48.

[338] Muvaffak Eflatun, "*Ahmedî'nin İskender-nâmesi'nde Destân Unsurları",* **Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslar arası Sempozyumu Bildiriler Kitabı,** Ankara, 2011, s. 383-385

5.3.2.2.4. Dev:

Sözlü anlatılarda ister masal, ister halk hikâyesi isterse destan olsun en yaygın olan tiplerden birisi devdir. İncelenen metinlerde "dev"ler genellikle tez gözlü olarak tarif edilir. İncelen metinlerdeki Tekgözlü Dev tarifi, Dede Korkut Hikâyeleri'nden olan "Basat Depegözi Öldürdügi Boy" da geçen Tepegöz tipiyle benzer özelliklere sahiptir. "Oğuz elinde türeyen Tepegöz'ü öldürmeye talip olan Basat, Tepegöz tarafından yakalanır. Sonra Tepegöz uyurken ocağa koyup kızdırdığı şişi Tepegöz'ün tek gözüne saplar.Uyanan Tepegöz mağaranın ağzını tutar. Basat da mağarada bulunan koyunların arasında karışır. Bazı ve kuyruğuyla birlikte bir koçu yüzerek onun derisini kendi üzerine geçirir ve bu şekilde gözleri görmeyen Tepegöz'ü kandırarak mağaradan dışarıya çıkar."[339]

"Jeztırnaḳ" adlı masalda Şora Batır ve arkadaşları ormana avlanmaya gider. Orada karşılaşmış oldukları Jeztırnağı öldürüp evlerine dönerken yolda ak deveye binmiş, alnının ortasında tek gözü olan bir deve rastlarlar. O dev, Şora Batır'a: "Öldürdüğün Jeztırnağın babası, tek gözlü benim, sen benim neslimi kuruttun!", diye bağırır ve onları koyunlarının arasına katarak sürüp getirir sonrada yedi katlı demir bir ağıla hapseder. Onun içinde yedi tane demirden yapılmış çadır evi vardır. O demir çadıra Şora Batır'ı yedi arkadaşıyla beraber hapseder. Sonra Şora Batır'dan her gün bir arkadaşını kesip büyük kazanda kendisi için pişirmesini ister. Şora Batır da onun dediğini yapar. Sonra dev: "Ben yatıyorum. Yattığımda gözümü yumarsam uyumuyorum, yummasam uyuyorum", der. Şora Batır, bir iki arkadaşı kaldığında devin maşa olarak kullandığı büyük demiri ateşe koyup kızdırır ve dev uyurken onun gözüne saplar. Dev bir türlü ölmez. "Tuf" dediğinde Şora Batır iki arkadaşıyla beraber evin tütün çıkan yerinden dışarı çıkar. Fakat kapı kilitli olduğundan devin koyunlarının arasında bulunan serkeyi* yüzüp içine Şora Batır kendisi girer ve bu şekilde dışarı çıkar."

---

[339] Ergin, **a.g.e**, s. 212.

* serke: 5-6 yaşında kısırlaştırılmış erkek keçi

Şora Batır'ın, Tekgözlü Devin elinden kurtulmasına benzer bir olay "Ağayındı Eki Jigit" masalında vardır. "İki kardeş, babaları öldürdükten sonra yetim kaldıkları için artık hayatımıza av avlayarak devam edelim diye karar verirler. Yolculuğa çıktıklarında kardeşler ayrılır. Küçük kardeş ormanda karşılaştığı Jeztırnağı öldürdükten sonra orada alnında tek bir gözü olan bir adamla karşılaşır. Çocuk, evi barkının olmadığını, evlatsıza evlat, çobanı olmayana çoban olmak için dolaştığını söyler. Tek gözlü adam onu evine davet eder. Uyurken tek gözlü adamın gözü ateş gibi parlayıp odayı aydınlatmaktadır. Çocuk, tek gözlü adam uyurken onun et pişirdiği demiri ateşte kızdırır ve onun gözüne saplar. Sonra ahırdaki ceylan ve geyiklerin arasına saklanır. Çocuk orada bulunan bir tekeyi kesip yüzer ve onun derisini giyer. Boynuzunu boynuz, başını baş yapıp giydikten sonra geyikler ile beraber dışarı çıkarak tek gözlü adamın elinden kurtulur." "Jeztırnaķ" masalında Şora Batır'ın ve "Ağayındı Eki Jigit" masalında masal kahramanı olan çocuğun devin elinden kurtulma hadiseleri "Basat Depegözi Öldürdügi Boy" da Basat'ın Tepegöz'ü öldürme şekliyle benzerlik gösterdiği görülmektedir. Bu da Tekgözlü Dev tipinin Türk boyları arasındaki eskiliğine ve kaynak olarak da tekliğine delalet etmektedir.

"Jalğız Közdi Däv" masalında bir zenginin çocuğu, babasının cimriliğinden dolayı arkadaşlarının kendisiyle alay etmesi üzerine yurdunu terk ederek yola çıkar. Bozkırda gördüğü büyük bir evi sahiplenir. Sonra evin sahibi olan Tekgözlü Dev ortaya çıkar ve çocuk onu yenip sarayın içindeki zindana götürüp hapseder. Çocuk sonra bu saraya annesi ve kız kardeşini de getirir. Annesi devin bulunduğu yerden çıkarır ve ondan bir çocuk sahibi olur. Daha sonra annesi ve dev birlik olarak çocuğu öldürmeye çalışsalar da çocuk, devden olan kardeşinin yardımıyla devi öldürür."

"Jerden Şıķķan Jelim Batır" masalında bir yaşlı kadın çocuklarını komşularına gönderir. Çocuklardan birisi sisten dolayı yolunu şaşırır, ikincisini bir kaplan parçalar. Üçüncü çocuğu da gider ve bir evde uyumakta olan üç dev görür. Çocuk, devin silahlarını aldıktan sonra onlardan ikisini öldürür ve birisini de evin yanındaki bir kuyuya hapseder. Annesini de getirir sonra da devin evini sahiplenir. Çocuk bir gün avdayken annesi kuyudaki

devi görür. Dev, kadını öldürmeye kalkışınca kadın, “Beni öldürme, sana eş olayım”, der. Böylece kadınla dev evlenir. Bir müddet sonra kadın, devden bir çocuk doğurur. Sonra dev, kendisini kuyuya atan çocuğu öldürmeye karar verir. Çocukla mücadeleye tutuştuklarında annesi çocuğuna değil de sonradan evlendiği deve yardım eder. Çocuğa ise babası dev olan kardeşi yardım eder ve bu şekilde devi öldürürler.” Bu iki masalda olay örgüsü, dev tipolojisi, kahramana annesinin ihanet ederek devle evlenmesi ve kahramanın yardımına babası dev olan kardeşinin yardım etmesi benzerlik göstermektedir.

“Batır Ḳoyşı” masalında dev tarafından kaçırılmış olan padişahın kızını bulmak için yola çıkan koyun çobanı ormanda büyük bir devle karşılaşır. Dev: “Dünkü küçük devi öldüren sen misin? Gir bu ine, diyerek onu alıp inine götürür ve ona atlarına baktırmaya başlar. Bir zaman sonra seni yarın evine göndereceği fakat sandığı açıp eşyalara bakma, der. Çoban bakar ve bunun üzerine dev ona iki yıl daha çobanlık yaptırır. Yine bir gün dev aynı şekilde hiçbir şeye dokunmamasını söyler. Fakat çoban yine dayanamaz ve evin içerisinde gezerken bir gevher taşı alır. Dev bunu da anlar ve ona yine bir yıl atlarına baktırır. En sonunda yine bir yere gideceğini ve hiçbir eşyaya dokunmamasını söyler. Bu sefer çoban hiçbir şeye dokunmayınca ona bir at, eski bir para çantası, eski bir kemer ve paslanmış bir kılıç vererek yurduna gönderir.” Burada dev, masallarda karşılaşılan normal dev tipinden farklı olarak yakalamış olduğu kahramanı öldürmeyerek onun sabrını sınar. Sonunda da onu serbest bırakır.

Kahramanların devle mücadelesi İslamî bir etkiyle yazılmış olan eserlerde de görülmektedir. Fütüvvet ehlinin âdab ve erkânı ile fütüvvetin şartlarını anlatan eserler olan Fütüvvet-nâmelerde de devle mücadele görülmektedir. Derviş Mim Ahmed Fütüvvet-nâmesi’nde Hz. Ali bir sefer esnasında karşısına çıkan, boyu minare gibi olan bir devle karşılaşır ve onu öldürür.[340]

---

[340] Ali Torun, **Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler,** Kültür Bak. Yay., Ankara, 1998, s. 495.

5.3.2.2.5. Sakalı Beş Karış Boyu Bir Tutam/ Ergejeyli/ Jermıstan:

Bu tip Kazak folklorunda *"Sakalı beş karış boyu bir tutam, Boyu bir karış sakalı kırk karış, boyu bir karış, sakalı yedi kez (arşın), Sakalı kırk karış, Ergejeyli, Jermıstan*" gibi isimlerle adlandırılır. Ergejeyli mitolojik bir tip olarak yer altındaki ölüler ülkesinin sahibi olarak kabul edilen "Argı-aje (Erlik)"nin oğlu anlamına gelir. Bundan dolayı masallarda o, yeryüzüne çıkarak insanları ve hayvanları bir çırpıda yer ve sonra yeniden yer altına iner.[341] Bu tipin adlandırmalarından birisinin de *Jermıstan* olması onun yer altındaki Mıstan ya da yer altındaki kötülüğün temsilcisi olduğunu akla getirmektedir. Çünkü Mıstan ya da Mıstan Kempir bir anlamda anlatılardaki kötülüğü temsil eden tiplerin ortak adıdır.

"Ayualpaŋ, Suŭdısalpaŋ, Taŭdıtalpaŋ" masallarında bir araya gelen bu üç dev ormanda giderken üzeri demirle kaplı ağaç bir ev görürler. İçerisinde kimse olmayan ve ahırında yüz öküzü olan bu evi kendilerine mekân ederler. Her gün sırayla birisi yemek yapmaya ikisi de ava gitmeye başlamışlar. İlk önce Suŭdısalpaŋ yemek yapmak için evde kalır. Bir öküzü kesip pişirirken dışardan kapıyı aç diye bir ses gelir. Suŭdısalpaŋ açmayınca o zaman kendim giriyorum diyerek kapının eşiğini kaldırarak içeriye *"sakalı beş karış boyu bir tutam*" birisi girer. Bu kişi *Jermıstan*'dır. Kazandaki eti kendisine vermesin ister. Suŭdısalpaŋ vermeyince bir defa "tüf" diyerek Suŭdısalpaŋ'ı yıkar sonra da kazandaki eti yer ve etin suyunu da içip gider. Suŭdısalpaŋ tekrar yemek hazırlar ve arkadaşlarının kendisiyle dalga geçmesinden korkarak onlara bu durumdan söz etmez. Sonraki gün Taŭdıtalpaŋ evde kalır. "*Sakalı beş karış boyu bir tutam*" adam şeklinde bir şey yine gelir. Aynı şeyleri ondan da ister. Eti vermeyince "tüf" diye onun yüzüne doğru da üfler fakat Taŭdıtalpaŋ yıkılmaz ve onu sakalından tutup yere vurduktan sonra evin belağacına asar. Arkadaşları gelir, onlara Jermıstan'ı gösterdiğinde Jermıstan yere düşerek kaçıp gider. Ondan damlayan kan izleri evin arkasındaki susuz bir kuyuya ulaşmaktadır. Diğer arkadaşları korktukları için Ayualpaŋ beline ip bağlayarak kuyudan yer altına iner. Orada bulunan bir eve

[341] Kondıbay, **Kazahskaya Mifologiya, Estetika Landşaftov Mangistau,** s. 123.

girer ve gördüğü altı kızdan Jersmıstan'ın nerde olduğunu sorar. Kızlar da onun canının farklı farklı yerlerde olduğunu ve nasıl öldürebileceğini Ayualpaŋ'a söylerler. Onların dediği şekilde Ayualpaŋ, *Jermıstan*'ı öldürür."

Kahramanların ormanda yaşarken "Ergejeyli" tipiyle karşılaşmaları "Nanbatır" masalında da görülür. "Nanbatır ünlerini duyduğu Temirbatır ve Suŋbatır'ın mergenliğini duyarak onlarla birlikte yaşamayı isteyen Nanbatır ailesinin duasını alarak onların yanına gelir. Onlar çam ağacından temeli yetmiş kat, kapısı yedi kat olan ev yaparlar sonra sırayla ikisi ava gidip birisi yemek yapmak için evde kalmaya başlar. Suŋbatır'ın evde kaldığı bir gün biri gelerek kapıyı açmasını ister. Kapıyı açmayınca yedi kat kapıyı yere düşürerek "*Boyu bir karış, sakalı yedi kez (arşın)*" apak kuğu gibi yaşlı bir adam gelir ve ondan kazanda pişirmekte olduğu eti ister. Vermeyince "kıs" diye gülerek bir ayağıyla Suŋbatır'ın ensesine basar ve eti artıklarıyla beraber silip süpürerek yiyip gider. Olan hadiseyi arkadaşlarına anlattığında arkadaşları "yumruk kadar yaşlı adama gücün yetmedi mi?", diyerek onunla alay ederler. Sonraki gün evde Temirbatır kalır. Yaşlı adam yine gelir. Temirbatır ile dövüşmeye başlarlar. Onu da yere vurur ve bir ayağıyla ensesine basarak eti silip süpürüp gider. Temirbatır arkadaşlarına, "yaşlı adama dünyada hiçbir güç yetmez" diyerek oradan gitmeleri gerektiğini söyler. Nanbatır kabul etmeyerek kendisi de yaşlı adamla karşılaşmak ister. Evde kalan Nanbatır'a yaşlı adam gelerek kapıyı aç diye bağırır. O da kapıyı açar. Yaşlı adam ondan et ister, o da verir. Yine et istediğinde vermez ve ikisi dövüşmeye başlar. Nanbatır sakalından tutarak onu yere vurur ve sürüyerek evin yanındaki bir baytereğe bağlar. Arkadaşları geldiğinde onlara yakaladığı yaşlı adamı göstermek için baytereğin yanına geldiğinde yaşlı adamın baytereği köküyle sökerek sürükleyip gitmiş olduğunu görürler. Sonra onu takip ederler ve yaşlı adamın yerin yarığından yer altına indiğini görürler. Diğer ikisi cesaret edemeyince Nanbatır eline kılıç alıp beline urgan bağlayarak yer altına iner. Yer altı kesilmiş bir kümbet gibidir ve orası *"Boyu bir karış sakalı yedi karış"*larla doludur. Nanbatır onların hepsini öldürür. Orada bulunan adamları kurtarır. Sonra bir odada güzel bir kızın yanında

yanı üzerine yatmakta olan, baytereği sürüp getiren yaşlı adamı görür ve kılıçla başını uçururarak onu da öldürür."

"Batır Ḳoyşı" masalında da yukarıdaki masallarda olduğu gibi ormanda bulunan kahraman ve yanındakiler "Ergejeyli" ile karşılaşırlar. Burada "Ergejeyli"nin yaşadığı yer olarak yer altından falan bahsedilmez. Mıstan Kempir'in kahramanlar ormanda gezerken onları "Ergejeyli"nin gelebileceğiyle ilgili olarak uyarması onun Mıstan Kempir'den daha güçlü bir tip olduğunu akla getirir. Ayrıca kahramanları uyardıktan sonra Mıstan'ın kaybolarak "Ergejeyli"nin ortaya çıkması onun aslında ikisinin de aynı canlı olduğu ve şekil değiştirme özelliğine de sahip olduğunu akla getirmektedir. "Ḳoyşı ve yanındaki iki arkadaşı padişahın kızını aramak için devlerin mekân tutmuş olduğu dağlık yere gelirler. Orada Ḳoyşı bir arkadaşına ormanda kuş avlamasını söyler. Ormana giden arkadaşının karşısına çıkan Mıstan Kempir, orada *Ergejeyli* (Cüce)nin olduğunu ve oradan gitmesini söyler. Çok geçmeden küçük boylu bir adam gelerek onunla dövüşmeye başlar ve Ḳoyşı'nın arkadaşına dayak atar. Bu hadiseden arkadaşlarına bahsetmez. İkinci gün diğer arkadaşı gider. Önceki arkadaşının başına gelenler bunun da başına gelir. Sonraki gün eline yayını alarak Ḳoyşı kendisi gider. O da Ergejeyli ile karşılaşır. Ergejeyli ona saldırmaya hazırlandığında Ḳoyşı, Ergejeyli'ye misafir yemeği getirdiğini söyler. Ergejeyli'nin evine girince Ḳoyşı ona vurduğu kazı verir. Ergejeyli kazın etini pişirirken kazan kaynamaya başladığında Ḳoyşı, küçük devi kaldırıp kazana atar. Küçük dev de boğularak ölür."

5.3.2.2.6. Taŵtaylaḳ:

Taŵtaylaḳ (dağ devesi ya da vahşi deve) Kazakistan'ın Mangıstav bölgesinde yaşayan Kazakların sözlü anlatılarında görülen bir tiptir. Onlar arasında:

Taŵtaylaḳtı öltirgen (Taŵtaylaḳtı öldüren)
Esek (Asağ) degen er şıḳḳan (Esek adlı er çıkmış)

Şeklinde şiirlerde rastlanılan Taŭtaylaķ, dilinin değdiği her yeri koparan korkunç bir devedir. O, sadece Jeztırnaķların tırnaklarıyla öldürülebilmektedir.[342]

İncelenen masallar içerisinde "Taŭtaylaķ"a sadece "Esekmergen" adlı masal da rastlanmıştır. "Esekmergen, babası gitme dese de ormana gider. Orada karşılaştığı Jeztırnaķ'ı öldürür. Sonrada orada avladığı avları pişirirken geceleyin yanına Taŭtaylaķ gelir. Esekmergen önce Taŭtalaķ'tan çekinmiş fakat sonra sakinleşmiş ve kendi kendine: "Bunun canı dilindedir. Çünkü yaladığı yeri oyduğunu söylerlerdi", diye düşünmüş ve onun dilini kesip almış. Böylece Taŭtaylaķ da ölür. Bir varlığın tip olarak kabul edilebimesi için en az incelenen metinlerde iki örneği olması gerekmektedir. Biz sadece bir örneği bulmamıza rağman Taŭtaylaķ'ın başka metinlerde ya da boylarda rastlanabileceği düşüncesiyle tanıtma maksadıyla buraya aldık.

5.3.2.3. Ölüp Dirilme:

Eski inançlarla ve kültürlerle ilgisi açık olan "ölüp dirilme" motifi, tek bir millet veya bölgeye has olan motiflerden değildir.[343] Türk boylarının kahramanlıkla ilgili anlatılarında görülmekte olan "ölüp dirilme" motifinin işlevi, günümüze kadar, tabiatın ölüp dirilmesi, öldürülen kahramanın yeniden dirilerek intikam alması gibi gerekçelere dayandırılarak açıklanmaya çalışılmıştır.[344] İncelenen metinlerde görülen ölüp dirilme motifinin örnekleri şu şekildedir: "Älibek Batır" masalında, "Älibek, beşik kertmesi olan Aķbilek'i bulur ve Jekeşunaķ adlı bir Kalmuk bahadırının onu almak için toy yaptığını öğrenir. Neticede geceleyin Älibek, Aķbilek'i kaçırarak büyük deryadan geçer. Bunu anlayan Jekeşunaķ, Älibek'in peşine düşer. Älibek Jekeşunaķ'ın gelmekte olduğunu anlar ve onu beklemeye başlar. Gelince iki kahraman ok atışmaya karar verirler. Älibek attığı okla Jekeşunaķ'ı öldürür. Sonra giderek Aķbilek ve dostlarına yetişir. Bir iki gün geçtikçe sonra Jekeşunaķ'ın okundan

---

[342] Ķondıbay, **Ķazaķ Mifologiyasına Kirispe,** s. 44.
[343] Şükrü Elçin, "Göçebe Türk Destanlarında Ölüp-Dirilme Motifi, **Halk Edebiyatı Araştırmaları-1,** Akçağ Yay., Ankara, 1997, s. 61.
[344] Mehmet Açа, "Şamanlığa Geçişteki Ölüp Dirilme Ritüelinden Türk Destanlarındaki Ölüp Dirilmeye", **Milli Folklor,** S. 54, s. 76.

aldığı yarayla kan kaybeden Älibek hastalanır ve bayılır. Aḳbilek ve dostları feryat figan ederler ve Älibek'in öldüğünü düşünürler. Onu gömmeye kıyamayarak orada bırakırlar ve Älibek'in atı olan Ḳaraşa atı da yanlarına alarak giderler. Daha sonra Ḳaraşa at tekrar dönerek Älibek'in öldüğü yere gelir. Orada gözyaşı dökerken onların yanına bir kulan sürüsü yaklaşır. Onları Ḳaraşa at teper. Teptiğinde sürünün içerisinden bir kulan yere düşer. Biraz sonra başka bir kulan sürüsü gelerek bir kucak kuru otu çiğneyerek yığılıp kalan kulanın üzerini bu otla kaplarlar. Yatmakta olan kulan çok geçmeden ayağa kalkar ve gider. Bunu gören Ḳaraşa at da bir kök ak pelin otunu koparıp çiğneyerek Älibek'in bedenini kaplar. Älibek titreyip hızla ayağa kalkar." Bu masalda öldüğü düşünülen kahramanı anlatılarda kahramana olan vefasıyla bilinen atı diriltir. Aslında burada kahraman tam olarak ölmemiştir ama öldüğü düşünülür. Kahramanın sadık dostu ve yardımcısı olan at, kulanların bir kulanı diriltmesi ya da tedavi etmesini görerek aynı şekilde sahibini tedavi etmiştir.

"Altın Aydar" masalında Altın Aydar kız kardeşinin kendisinden istediği altın sandığı getirmek için yer altına iner. Bir peri kızının, "Topaltan evde ölsen haber et", diye bağırdığında Altın Aydar taş kesilir. Kahramanın atı eve döner. Bunu gören kız kardeşi, ağabeyinin öldüğünü düşünür ve ata binerek onun yanına gelir. Onun ağlamaklı halini gören bir peri kızı ona acır ve ağabeyi Altın Aydar'ı diriltir. Burada kız kardeşinin ağabeyine olan vefası ön plana çıkar. Bu vefayı ve fedakârlığı gören bir peri kızı da kıza yardım ederek onun vefasının karşılığını verir.

"Erkemaydar" masalında Erkemaydar, kız kardeşinin onun düşmanı olan Uzınsarı Alp ile işbirliği yaparak kendisinin ölmesi için zor görevlere göndermesi neticesinde eve zayıflamış olarak döner. Zayıflamış olan Erkemaydar'a saldıran Uzınsarı Alp, uzun uğraşlar neticesinde Erkemaydar'ı ancak kendisinin hançeriyle öldürür. Erkemaydar'ın öldüğünü anlayan atı kaçıp gider ve daha önce seferleri sırasında bozkırda rastlamış olduğu üç kıza varır. Onlar da Erkemaydar'ı kız kardeşinin getirmesi için göndermiş oldukları Jalmaũız'ın yumruk gibi yüreğini, Tağalan'ın ak devesinin sütünü ve yine Tağalan'ın gökçolak kurdunun ödünü getirirler. Bunlar öleni diriltmeye

deva olan şeylerdir. Sonrada Erkemaydar'ın atının yardımıyla hançeri çıkarırlar ve kahraman, "Derin uyuyup gitmişim", diyerek ayağa kalkar. Burada da yine kahramana yardımcı olan atıdır. Atı yolda karşılaşmış olduğu üç kıza gidip haber vermese kahraman öylece kalacaktır. Bu örneklerde görüldüğü gibi dirilme âdi ve sıradan insanlar için değil, daha çok Alpler ve yiğitler için dilenmiş ve istenmiştir. Bu dirilme genellikle kahramanın atlarının yardımıyla olmuştur. Ölen kahramanın yeniden dirilmesi bir savaşı veya cihadı tamamlamak içindir.[345]

Anlatılarda ölüp dirilen her zaman kahraman değil bazen de onu zor durumlardan kurtararak hayatta kalmasını sağlayan atıdır. "Hanşentay" masalında Hanşentay, ateş deryasının diğer tarafında yaşayan Aynahan'ın kızını almak için yola çıktığında karşısına uzunluğu kırk günlük mesafe olan ateşten bir yol çıkar. Ateşten çıktıklarında atının dört ayağı yanıp düşer ve atı, Hanşentay'a kendisinin öldüğünü söyleyip veda eder. Hanşentay rüyasında annesini görür ve annesi ona vermiş olduğu ḳotırın kara ilacını söyler. Hanşentay da besmele çeker ve, "Bu el benim elim değil, anamın eli", diyerek ilacı ata sürer. At birden bire silkinerek ayağa kalkar. Burada Hanşentay'ın söylemiş olduğu sözlerin kökeni eski Göktanrı inancına dayanan ve günümüzde de hâlâ bazı değişikliklerle varlığını devam ettirmekte olan "Umay Ana" inancının devamıdır. Kazaklar arasında tedavi esnasında bugün hâlâ halk hekimlerinin söylemiş oldukları, "Benim elim değil, Umay Ana'nın eli ya da benim elim değil Fatıma Ana'nın eli"[346], şeklinde söylenen sözün farklı bir söyleniş biçimidir. Çünkü Hanşentay ilacı anasından almış bundan dolayı eli de anasından almıştır. Bu, ocak inancıyla da alakalıdır. Çünkü ocak ailelerde bu inanç ailede birinin diğerine el vermesi neticesinde el verilen kişiye geçer.

Kahramanın ölüp dirilmesi "Jalğız Jigit Urpaḳtarı" adlı masalda da görülür. Ana ve babası Kalmuklar tarafından öldürülen Jalğız Jigit yetişkin oldukten sonra yanına bir arkadaşını da alara Kalmukların peşinden gider. İkisi iki taraftan Kalmuklara saldırırlar ve üçüncü günün sonunda arkadaşı

---

[345] Bahattin Ögel, **Türk Mitolojisi,** II. C., TTK Yay., Ankara, 2002, s. 586-588.
[346] Serikbol Ḳondıbay, **Arğıḳazaḳ Mifologiyası,** III. Kitap, Dayk-Press Bas., Almatı, 2004, s. 17

Jalğız Jigit'in başının bir tarafta, gövdesinin bir tarafta yatmakta olduğunu görür. Arkadaşı onun başını göcdesine ekler ve üç gün ağlayarak, "Allah'ım dirilt", diye yakarır. Bunun sonunda Jalğız Jigit, "Düşman hangi tarafta!", diyerek hızla ayağa kalkar. Bu masalda kahraman herhangi bir olağanüstülük neticesinde değil de arkadaşının duasıyla Allah'tan tarafından diriltilir.

5.3.2.4. Dış Can/ Dış Ruh:

Soyut düşünme seviyesine tam olarak ulaşamadığından dolayı ilkel insan, soyut kavramları somutlaştırarak maddi bir şekle büründürmüş ve onları belirli bir şekilde ve yapıda yansıtma ihtiyacı hissetmiştir.[347] Dış can ya da dış ruh teorisi, anlatılarda kahramanın güvenlik amacıyla canını, hayvan ve bitkiler gibi nesnelere bırakabilme imkânına inanmaktır. Dış ruh kavramına ilk dikkat çeken James Frazer olmuştur. Frazer özellikle masallarda devlerin ve kahramanların ruhlarının farklı yerlerde, farklı varlıklarda yer aldığını; dolayısıyla ölmeleri için bu ruhun bulunduğu yerin veya varlığın tespit edilmesi ve öncelikle onun öldürülmesi gerektiğine işaret etmiştir.[348]

Yukarıdaki düşüncelere uygun olarak, incelenen masalların bazılarında kahramanın ya da kahramanın mücadele ettiği varlığın canının kendi bedeninde değil de başka bir yerde saklı olduğu görülür. "Ayualpaŋ, Suvdısalpaŋ, Tavdıtalpaŋ" masalında bu üç arkadaş bir ormana gelirler. Orada sırayla ikisi ava gidip birisi evde yemek yapar. Her gün gelerek bir *Jermıstan* (Cüce) bunların etini çekip alarak zorla yer. En sonunda Ayualpaŋ onu yakalar fakat o kaçar. Jermıstandan damlayan kanları takip ederek onun evin arkasındaki kör bir kuyuya girdiğini görürler. Ayualpaŋ beline ip bağlayarak aşağıya iner ve orada bir grup kızla karşılaşır. O kızlar kendilerini Jermıstan'ın kaçırdığını söylerler. Daha sonra kızlar, "Jermıstanın gövdesinin ayrı bir yerde, canının ayrı bir yerde, ayağı ve kolunun ayrı bir yerde olduğunu" söyler kızlar. Ayualpaŋ. Jermıstanın canının nerede olduğunu sorar. Kızlar da "bu evde üç soba var. O sobanın birincisinde canı, ikincisinde

[347] Mustafa Sever, "Masallarda Dış Can (Canın Beden Dışında Saklanması)", **Milli Folklor,** S. 60, s. 161.
[348] Ali Duymaz, "Türk Folklorunda Dış Ruh Tasarımı", **Bilig,** Bahar/ 2008, S. 45. s. 3.

gövdesi, üçüncüsünde de ayağıyla kolu var", diye cevap verirler. Ondan sonra Ayualpaŋ iki sopasını eline alıp birinci sobaya bir vurduğunda param parça eder, sobanın içinde kahverengi kaz ve ördek vardır, onları da öldürür. Şimdi ölmeyen nesi kaldı diye sobanın bir diğerini açıp baksa gövdesi kımıldayıp durmakta. Onu da sopayla param parça ederek ayağını kolunu kırar hepsini de öldürür."

"Ayudäṽ" masalında Ayudäṽ Jalmaṽız Kempir'in altı başını keser yedinci başı yuvarlanarak bir karanlık kuyuya düşer ve kaybolur. Ayudäṽ onun peşinden yer altına iner. Orada büyük bir kaleye denk gelir ve kalenin içinde bulunan, Jalmaṽız tarafından bağlanmış, insanları serbest bırakır. Orada bulunan kızlardan Jalmaṽız'ın nerede olduğunu sorar. Kızlar da: "Şu eve giriniz, girdikten sonra iki kapı var. O kapılardan gök kapıyı açınız. Ondan sonra iki kapı, onu da açtıktan sonra yine bir kapı var. İşte o kapıda büyük bir gök sandık var. O gök sandığın içinde gökgüvercin var. O gökgüvercini yakalayıp yavaş yavaş tüylerini yolarsan sonunda yuvarlanarak bir baş gelir. Baş yuvarlanıp karşınıza geldiğinde güvercinin başını koparırsanız yuvarlanıp gelen baş ağzını bir defa açıp gözünü yumar. İşte ancak o zaman yedi başlı Jalmaṽız dünyadan el çekip ölür", diye cevap verirler. O da onların dediğini yapar ve böylece Jalmaṽız ölür.

Dış can masallarda genellikle kişinin uzağında saklanmakla beraber bazen de masal kahramanının kendi içerisinde belirli bir nesne şeklinde saklı durmaktadır. Burada soyut olarak tasavvur edilen can somutlaştırılmıştır. "Ḳuyın Batır" masalında kahraman yolda karşılaştığı iki devi öldürür ve üçüncü olarak Kızıl Dev'in çadırına gelir. Orada onun kızıyla karşılaşır. Kız ona: "Benim babamla yedi gün, yedi gece dövüşeceksin. O zaman babamın bir burun deliğinden ak ipek, bir burun deliğinden kızıl ipek çıkıp sallanır. Sen onları tutama geldiğinde çekip kopar. Onlar benim babamın canı", der. Ḳuyın da devin kızının dediği gibi yapar ve Kızıl Dev'i bu şekilde öldürür.

Kahramanın ölmesi için canının nerede olduğunun bilinmesi gerekir. Bu durumu bilen Jalmaṽız Kempir kahramanın bir yakınına baskı yaparak onun canının nerede olduğunu öğrenmeye çalışır. "Kökjan Batır Men Aydahar" masalında Kökjan Batır'ı öldürebilmek için Jalmaṽız Kempir onun

kız kardeşinden canının nerede olduğunu öğrenmesini yoksa kendisini öldüreceğini söyler. Kız da ağabeyine birkaç gün üstü üste ısrar edince Kökjan'dan canının, "Sağ tarafta duran yorganın altındaki çakının ucunda. Ağzını açıp da kimseye söyleme", der. Bunu kızdan öğrenen Kempir çakıyı bulunduğu yerden çıkararak ateşte kızdırır sonrada kaldırıp suya atar ve Kökjan ölür, sonra olağanüstü vasıfları olan Kökjan Batır'ın arkadaşları yıldızlara bakarak onun öldüğünü anlar, izini takip ederek gelip bulurlar ve turna balığının karnındaki bıçağı bularak çıkarıp tekrar yorganın altına koyarlar. Bu şekilde Kökjan Batır yeniden dirilir."

"Ayubala" adlı masalda usta bir mergen olan Ayubala'nın canı gök okun ucunda (temreninde) dir.[349]

5.3.3. Yakın Çevresi Tarafından Kahramana İhanet Edilmesi Ve Düşmanla İşbirliği Yapılarak Kahramanı Ölmesi İçin Yerine Getirilmesi Zor Görevlere (Barsa Kelmeze/ Giden Gelmeze) Gönderilmesi:

Kahraman bazen yakın çevresi tarafından ihanete uğrar. Kahramanın doğrudan öldürülemeyeceğinin bilincinde olan yakın çevresi, kahramandan yerine getirilmesi zor isteklerde bulunurlar. Burada temel amaç kahramanın çıkmış olduğu seferde, kendisinden istenilen şeyi yerine getiremeyerek öleceğinin düşünülmesidir. "Bayğulan" masalında, "Bayğulan, dağda rastlayıp yendiği ve üzerine bir deveyi çökerttiği kişi, kardeşi tarafından bulunarak eve getirilir. Adam iyi olduktan sonra ev halkını kendisine tabi kılar ve sonrada Bayğulan'a kötülük düşünmeye başlar. Sonrada Bayğulan'ın annesine, 'Sen hastalan. Sonra hiç kimsenin gidemediği Akşahan Dağında bir dağ ve o dağda insanoğlunun avlayamadığı bir geyik var. O geyiğin ödünü yersem iyi olurum', diye söyle. Bayğulan ona gider. Bu yolculuktan sağ selamet dönemez, dönse bile zayıflamış olarak gelir. O zaman savaşarak yeneriz, yoksa o bize yenilmez", der. Annesi dediğini yapar. Bayğulan da geyiğin ödünü getirmek için yola çıkar. Oraya ulaşır ve geyiği de bulur. Geyiği vuracağı anda geyik dile gelerek annesinin ona kötülük düşündüğünü söyler.

[349] "Ayubala", **Ertegiler,** 1. Tom, s. 86-91.

Bayğulan inanmayarak geyiği öldürür ve ödünü alıp getirir. Anası ödü yer ve oğlunun sırtını sıvazlar. Oğlunun ne kadar yolculuk yapsa da zayıflamadığını görür. Sonra annesi yine hastalanır ve bu sefer de, "Mäden şehrinin arkasında hiç kimsenin yaşamadığı bir yerdeki nehirde yaşayan büyük bir *şayan* (akreb)ın ödünü yesem iyi olurum", der. Bayğulan yola çıkar. Yolda atı ona annesinin kötülük düşündüğünü söyler. Bayğulan inanmaz ve atının başına bir tekme atar. Meşakkatli bir yolculuktan sonra şayanın bulunduğu nehre ulaşır. Şayanı öldürecekken şayan ona annesinin kötülük düşündüğünü, söyler. Fakat Bayğulan dinlemeyerek şayanı öldürür ve onun ödünü getirir. Bu sefer yine annesi oğlunun sırtını sıvazlar ve oğluna ne kadar zayıflamış olduğunu söyler. Böyle der demez saklanmakta olan adam gelir ve Bayğulan ile dövüşmeye başlar. O zaman Bayğulan annesinden yardım ister. Annesi: "İki aygırın kavgasında benim ne işim var. Dövüşür biri yener, diyerek" oturuverir. Sonra kız kardeşinden yardım ister. Kız kardeşi de: "İki buğranın dövüşmesinde benim ne işim var, birisi yener", der. Sonra erkek kardeşinden yardım ister. O da: "İki koçun toslaşmasında ne işim var? Biri yener" diyerek kendi yoluna gider. Sonra eşinden yardım ister. Eşi de: "iki boğanın vuruşmasında ne işim var, biri yener, der. Bayğulan dört yaşındaki çocuğunu çağırır. Çocuk eline hançerini alıp babasına gelirken annesi çocuğa vurur ve çocuğunu bayıltır. Sonra diğer adam Bayğulan'ı yener. Onun öldüğünü düşünerek orada bırakırlar ve orada göçüp giderler.

"Erkemaydar" masalında Erkemaydar'ın Naran adlı kız kardeşi Erkemaydar'ın düşmanı olan Uzınsarı Alp ile anlaşarak evlenmeye karar verirler. Ağabeyinin ikisini de öldüreceğini söyleyen Naran daha sonra Uzınsarı Alp'a ağabeyinden nasıl kurtulacağını da söyler. Sonra da ağabeyine hasta olduğunu ve bu hastalıktan kurtulmak için kendisine yedi başlı Jalmaʊız'ın bir kaşık kanının (yüreğinin) gerekli olduğunu söyler. Ağabeyi yola çıkar ve yol üzerinde bir çadırda rastlar. Çadırda bulunan kıza nereye gittiğini söyleyince o kız, Erkemaydar'a: "Bahadır olsanız da aklınız az imiş. Kız kardeşin seni ölsün, geri dönmesin diye göndermiş. O Jalmaʊız'a kimsenin gücü yetmiyor. Biz, üç kız kardeş onunla savaşmaktayız", der. Daha sonra Erkemaydar farklı mesafelerde bulunan diğer iki kızın çadırına

da uğrar. Onlar da ilk önceki kızın söylediğini söylerler. Kızların büyüğü, Jalmaũız'ın bir uyduğunda yedi gün uyuduğunu ve şimdi uykuda olduğunu söyler. Erkemaydar oraya ulaşır ve neticede Jalmaũız'ı öldürerek yüreğini alır. Dönüşte yolda gördüğü kızlara uğrar. Erkemaydar gece uyurken o kız Jalmaũız'ın yüreğini bir öküzün yüreğiyle değiştirir. Erkamaydar uzun yolculuktan sonra kız kardeşine gelir. Kız kardeşi bakar ki ağabeyi bu yolculukta zayıflamamış. Uzınsarı Alp'a ağabeyine gücünün yetmeyeceğini bundan dolayı ağabeyini yine zor bir sefere göndereceğini söyler. Kız yüreği yer ve iyi olur.

Kızkardeşi sonra yeniden hastalanır. Bu seferde: "Bana Tağalan'ın ak devesinin sütü gerek. Sütü içersem iyi olurum. Tağalan'ın ak devesinin buğrası varmış. O buğra gözü gördüğü canlıyı öldürüyor. Ona varıp o buğrayı öldüresin" , der. Erkemaydar yola koyulur ve yine daha önce gördüğü üç kıza uğrar. Onlar yine kendisine: "Ey Erkemaydar, akıllı olsan da ahmakmışsın. Kız kardeşin seni ölüme göndermiş. O, Tağalan'ın ak devesini insan yenemiyor", diye cevap verirler. Kızlardan en büyüğü: "Tağalan'nın ak devesinin sütünü biz de almak istedik fakat buğrasından korktuğumuzdan varamıyoruz. Alabilirsen sadece uyurken alırsın", der. Erkemaydar oraya ulaşır. Sütü alır ve uzun uğraşlar sonunda buğrayı öldürür. Dönüşte yine kızlara uğrar. Büyük kız, Erkemaydar uyurken onun getirdiği sütü başka bir devenin sütüyle değiştirir. Erkemaydar, bir zaman sonra evine ulaşır. Kız, sütü içip iyi olur.

Erkemaydar sonra düşman üzerine sefere çıkar. O zaman kız kardeşi yine hasta olur. Bu sefer de: "Bana Tağalan'ın *kökşolaḳ* (gökçolak) kurdunun ödü gerek", der. Erkemaydar'ın bu seferki yolculuğu da aynı şekilde olur. Kızlar yine onu ikaz ederler fakat Erkemaydar aldırmaz. Sonrada yine büyük kız o kurdu ancak uyurken öldürebileceğini söyler. Erkemaydar gider ve uzun mücadeleden sonra kurdu öldürerek ödünü alır. Dönüşte yine kızlara uğrar. Büyük kız kurdun ödünü başka bir kurdun ödüyle değiştirir. Erkemaydar evine döner. Kız, Uzınsarı Alp'a ağabeyinin bu sefer zayıfladığını ve gidip onunla savaşmasını söyler. Eve gelince savaşmaya başlarlar. Yedi gün, yedi gece savaşırlar. Erkemaydar: "Ey, canım Narancan, dar karında yattık, aynı

göğüste emdik. Bunun altına dolu at, kayıp yıkılsın. Benim altıma un serp!", der. Kız kardeşi onun ayağının altına dolu, Uzınsarı'nın ayağının altına un serper. Uzınsarı, Erkemaydar'ı doluda kaydırarak alıp yere vurur. Öldüreyim dese kılıç kesmez, atsa tüfek işlemez. "Bunu ne yapalım", der. Kız: "Kırk kadının sidiğiyle su verilmiş keskin bir bıçağı var, ona işlerse bir o bıçak işler", der. Uzınsarı, Erkemaydar'ı o bıçakla öldürüp kız kardeşini ve evini barkını alıp gider."

Kahramanı ölmesi için zor görevlere gönderilmesinde kahramanın ailesi ya da kız kardeşi her zaman kahramana ihanet etmez. Bazen de "Aḳbilek Ḳız Turğın Bala" masalında olduğu gibi Kempir tarafından kandırılan kahramanın kız kardeşi ağabeyinden türlü isteklerde bulunur. Ağabeyi de bu istekleri yerine getirmek için yola çıkar. "Kuyuya atmış olduğu çocukların sağ kaldığını öğrenen Kempir, yeniden kuyunun olduğu yere gelir. Orada çadır ve otlayan hayvanların olduğunu gören Kempir dilenci şekline girerek o çadıra gelir. Dilenci olduğunu öğrendikten sonra Aḳbilek Ḳız, Kempir'i içeri davet eder. Kızdan ağabeyi Turğın'ın geliş yolunu öğrenen Kempir yola çıkar. Turğın onu alıp eve getirir. Mıstan Kempir, eve iyice alıştıktan sonra kıza: "Kıpçak'ın dağında Kalmuk padişahının Täpeltes adlı kızı var, onu alıp getirsin. Ağabeyine söyle bana gelin gerek; sana yenge gerek", der. Bu sözü Aḳbilek kabul edip ağabeyine birkaç defa ağlar ve ağabeyini Täpeltes'i aramaya gönderir. Turğın, Täpeltes'i alıp gelir. Mıstan Kempir yine gelir ve kıza: "Turğın'ı gönder, Elek sudan su aldır, içsen çok iyi olur", der. Turğın Batır giderek suyun etrafına yerleşmiş olan kalabalık Kalmuk askerini yenerek suyu alıp gelir."

Kahramanın ölmesi için yerine getirilmesi zor görevlere gönderilmesinin sebeplerinden birisi de o yurdun hanının kahramanın eşine göz dikmesidir. Kahramanı normal yollarla yenemeyeceğini bilen han, onu ortadan kaldırmak için bir çare aramaya başlar. Etrafında bulunanların verdiği akılla han, kahramanı yerine getirilmesi imkânsız olan görevlere gönderir. Bu motif "Ḳuyın Batır" masalında da vardır. Eski zamanlarda bir zenginin üç çocuğu vardır. Bunlardan en küçüğünün adı Ḳuyın'dır. Zengin bir gün Allah'tan malını mülkünü almasını ister. Öyle de olur. Hiçbir şeyleri

kalmayınca çocukları sağa sola gider. Ḳuyın yolda Hanın sığırlarına bakan yaşlı bir adama rastlar. Onun yanına gelir. O adam da Ḳuyın'ı evlatlık olarak alır. Bir gün Ḳuyın, hanın tüm öküzlerini öldürür. Yaşlı adam bu haberi hana nasıl vereceğini söyler. Ḳuyın, hana kendisinin haber verebileceğini söyleyerek hana gelir. Han da onu sonraki gün kabul edebileceğini, ahıra gidip yatmasını söyler. Ahıra gidince karanlıkta bir kişi "geldin mi?", der. O da evet der. Ahırda bulunan iki tulparı eyerlerler ve yola çıkarlar. Sabah olunca kaçtığı kişinin padişahın kızı olduğunu, kız da bu kişinin alnına yazılan delikanlı olduğunu falcı kitabına bakarak anlar. Bunlar bu şekilde Budır Han adlı bir hanın otlağına gelirler. O otlağı bekleyen dev ne kadar bağırsa da onları korkutamaz. Sonra hanın adamları gelir ve Ḳuyın ile karısını görürler. Hanın adamları Budır Han'a vararak o Ḳuyın'ın çok güzel bir karısı olduğunu ve o çocuğun eşini istemesini hana söylerler. Han'da onun eşini almak için bir yol aramaya başlar. Mıstan Kempir, Han'a hastalanmasını kendisinin hanı tedavi etmeye geleceğini ve bu hastalığın çaresinin de "Ayböken"in sütünde olduğunu halka ilan edeceğini söyler. Sonra, Ayböken'in sütünü kim getirecek, deyince siz daha önce herkese söylersiniz, onlar da "Ḳuyın" diye bağırırlar. Ayböken'e kimsenin gücü yetmemektedir ve kimse ona kovalayarak yetişememektedir. Han, Mıstan Kempir'in dediği gibi yapar ve Ḳuyın, halkın isteğiyle bu işe talip olur. Olayı eşine söyleyince o falcı kitabına bakarak durumu anlar ve Ḳuyın'a "Han ak zırhını, dokuz kıvrımlı ak semserini ve kara tulpar atını veriyorsa git", der. Han da bu isteklerini kabul eder. Kara tulpar aynı zamanda konuşabilen bir attır. O, atın verdiği akılla Ayböken'e ulaşır ve onun sütünü alıp hana getirir. Han iyi olduğunu söyler.

Han, Mıstan Kempir'i çağırtarak Ḳuyın'ın eşinin aşkıyla yandığını ve söyler. Onun verdiği akılla yine hastalanma numarası yapar ve bu sefer de Ḳuyın'ı, Ak Dev, Kara Dev ve Kızıl Dev adlı devlerin elinde olan suaygırının sütüne gönderir. Mıstan Kempir, Ḳuyın'ın bu görevden gelemeyeceğini ve o gittikten sonra eşini nikâhına alabileceğini söyler hana. Ḳuyın gittikten sonra han, onun eşini almak için çadırına geldiğinde eşi bu durumu anlar ve fal kitabını açıp dua eder. Böylece çadırının etrafı dokuz kat surlarla çevrilir. Bu suru han ve adamları bir türlü yıkamaz. Ḳuyın daha önceki görevinde

Ayböken'le dost olmuştur. Bundan dolayı onun verdiği akılla Alp Karaḳus'un yavrularını ejderhadan kurtarır ve o kuş da Ḳuyın'ı engellerden aşırır. Sonra yolda sırayla o devlerin kızlarıyla karşılaşır. En sonunda devleri de öldürüp suaygırıyla beraber devlerin kızlarını da alıp gelir. Han ne yapacağını şaşırır. Mıstan Kempir de elinden artık başka bir şey gelmeyeceğini söyler. Han orada korkudan ölür. Ḳuyın o yurda padişah olur.

Kahramanın eşine göz dikme ve bundan dolayı da kahramanı ölüme gönderme "*Kün Astındağı Künikey Ḳız* (Güneşin Altındaki Künikey Kız)" masalında da görülür. "Yaşlı ve dul bir kadının tek oğlu vardır. Onun on kadar keçisi vardır. Oğlu da onları otlatmaktadır. Bir gün altın boynuzlu bir ala geyik görür ve onu yakalar. Onu hana getirip hediye almak ister. Vezir geyiği görür ve ister fakat o, geyiği hana verir. Han ona hediye vermek isteyince veziri, geyiğin altına konan biri altın biri gümüş suyuna batırılmış iki kanatlı tahtı getirmesini ister. Çocuk, tahta yerin yarığını diken yaşlı bir kadının annesine verdiği akıl neticesinde ulaşır ve tahtı getirdikten sonra vezir yer altındaki altın ağacı getirmesini ister. Altın ağacı kendisine ayan olan aksakallı yaşlı bir adamın dediklerini yerine getirerek alıp getirir. Vezirler buna hasetlenerek bunu gelemeyeceği bir yere göndermek isterler ve nihayetinde hiç kimsenin aramakla ulaşamadığı "Kün astındağı Künikey Ḳızı" bulmasını isterler. Hana bu düşüncelerini, "Yaşlandınız artık, sizin hiç çocuğunuz yok, falan yerde Künikey adlı bir kız var. Size yoldaş olması için o kızı bulup size getirsin", derler ve handa bu düşünceyi kabul ederek çocuğu ateş denizinin diğer tarafında yaşayan hanın kızı olan Künikey kızı getirmeye gönderir. Kahraman da uzun ve meşakkatli bir yolculuktan sonra bu görevi yerine getirir. [350]

Han, tarafından kahramanın eşine göz dikilerek kahramanı ölmesi için yerine getirilmesi imkânsız görevlere gönderilmesi "Ayaz Biy"[351] masalında da vardır. "Aklı ve zekâsıyla hanın takdirini ve dostluğunu kazanan masalda kötü sıfatıyla isimlendirilen bir kişiyi hanın diğer vezirleri çekemezler. Bir araya gelerek bir çare ararlar ve Kötü'nün eşini hana methederek o kadının

[350] "Kün Astındağı Künikey Ḳız", **Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 2. Tom, Jazuvşı Bas, Almatı, 1988. s. 5-11.
[351] S. Muḳanov-Ḳ. Bekhojin, **Ḳazaḳ Ädebiyeti,** Orta Mekteptin 8-Klasına Arnalğan Hrestomatiya, Törtinşi Basıluvı, Ḳazaḳtın Memlekettik Oḳuv Ḳuraldar Baspası, 1951. s. 9-20.

Kötü'ye değil de hanın kendisine layık bir kişi olduğunu söylerler. Han da bu kadını almanın bir yolunu arar. Vezirlerde biz onu "*barsa kelmeze* (giden gelmeze)" gönderelim derler. Han, Kötü'yü çağırır, eşi bu durumu anlar ve kocasına ne yapması gerektiğini söyler. Han, onu çağırır ve kendisini *barsa kelmez* (giden gelmez)" denilen yerde tüyünün birisi altın birisi gümüş olan "incili koyun" denilen bir koyunun var olduğu, koyunun tüylerinden bir elbise çıktığını ve o koyunun derisini giymek istediğini söyler. Sonra kanadının biri altın biri gümüş olan "incili ördek" olduğunu ve onu taç yapıp giymek istediğini söyler. Sonra devin bir tırısa kalktığında yüz kilometre giden "incili kara küheylan"ını istediğini söyleyerek han, Kötü'yü tamamen yalan yere göndermiş. Kötü eşinin verdiği akılla gitmeyerek saklanır ve hanın onun evine gelerek eşine Kötü'ye bırakıp kendisine varmasını söylediğinde onun verdiği cevabı duyar. Sonra padişah yaptığından pişman olur. Kötü de orada eşini yanına alarak başka bir yurda göç eder.

Kahramanı ölmesi için yerine getirilmesi zor görevlere gönderilmesi "Altın Aydar" masalında da vardır. "Eski zamanlarda bir hanın iki eşi vardır fakat çocuğu yoktur. Bir gün han seferdeyken eşi bir oğlan ve bir kız doğurur. Diğer eşi bunu kıskanarak Mıstan Kempir'le anlaşır. Mıstan Kempir de çocuklar doğduğunda onları çalarak bir kuyuya atar ve yerine iki tane köpek yavrusu koyar. Kadına da sen köpek yavrusu doğurdun diye söyler. Han gelir ve durumun böyle olduğunu öğrenince karısını sürer. Çocuklar kuyuya atılınca Cebrail gelir ve onları alıp çocuğu olmayan yaşlı bir kadına getirip verir. Birkaç yıl sonra yaşlı kadın ölür. Çocukların yaşadığını öğrenen hanın diğer eşi çocukları öldürmesi için yine Mıstan Kempir'i gönderir. Kempir, ağabeyi avda iken kızın yanına gelir ve ona: "Ağabeyine falan yerde Külmes Han adlı hanın bir kısrağı olduğunu ve onun yavrularının arğımaḳ ve tulpar olduğunu" söyledikten sonra gider. Kız da bunu ağabeyine söylemiş. Ağabeyi yola çıkar. Yolunda büyük bir derya vardır. Deryadan kayıkla geçerken bir peri kızı gelir ve suyu dalgalandırarak sandalı devirmek ister. Altın Aydar o zaman kızın kolundan tutup parmağındaki yüzüğü alır. Çocuk, hanın yurduna gelir ve isteğini hana bildirir. Hanın kısrağının yavrularını her yıl bir peri kızı alıp gitmektedir. Altın Aydar bekler yine peri kızı bulut şeklinde gelerek

kulunu almaya çalıştığında kılıcını sallar, peri kızının kanadı düşer. O kanadı Altın Aydar alır. Kalan kulunla birlikte yüzüğü de alarak gelip kız kardeşine verir. Çocuğun ölmediğini öğrenen Mıstan Kempir yine gelir ve kıza bir yerlerde altın sandık olduğunu söyler. Kız da ağabeyinden onu getirmesini ister. Çocuk yola çıkar ve bir Kempir'den o sandığın yer altında olduğunu öğrenir. Yer altına iner ve bir peri kızı onu taşa çevirir. Ağabeyi gelmeyince kız peşinden gider ve aynı şekilde o da yer altına iner. Kızın ağabeyine üzüntüsünü gören bir peri kızı ağabeyini tekrar canlandırır. Sonra Altınaydar sandığı aramaya devam eder. Bir çadıra gelir. O çadırın içine iki güvercin gelir ve iki peri kızına dönüşür. Onlar Altın Aydar'ın yüzüğünü ve kanadını aldığı peri kızlarıdır. O kızlar kendi aralarında konuşmaya başlar yüzüğü ve kanadı alan kişiyle evleneceklerini söylerler. Altın Aydar da saklandığı yerden çıkar ve onlara kendini tanıtır ve onlarla evlenir. Bir gün avda iken bir adama rastlar. Beraber avlanırken önlerine bir av çıkar. O adam ava nişan aldığında o av dile gelerek adama: "Bu senin çocuğun", çocuğa da: "Bu senin baban, sizleri Masatı Kempir denilen büyücü Kempir ayırdı", dedikten sonra gözden kaybolur. Babası çocuğu yanına alarak eve gelir. Mıstan Kempir'in de başını vurur." Burada Mıstan Kempir çocuğun ölmesi için kız kardeşi aracılığıyla onu zor görevlere gönderir. Bu görevlerin sonunda insanın hayatta kalamayacağını bilmektedir. "Altın Aydar" masalında olduğu gibi çocuğu olmayan eşin çocuğu olan eşi kıskanma hadisesi Uygur Türklerinin Çın Tömür Batur Destanında da vardır. "Eski zamanlarda bir hanın iki eşi vardır fakat çocuğu yoktur. Günlerden bir gün han avdayken onun küçük eşi bir erkek çocuk doğurur. Hanın büyük eşi onu kıskanarak hizmetçilere çocuğu göle attırır ve yerine köpek yavrusu getirtir. Yine han bir gün ava gittiğinde küçük eşi bu sefer de bir kız dünyaya getirir. Büyük hanım bunu da göle bıraktırıp yerine bir kedi yavrusu getirtip koydurur."[352]

Kahramandan kurtulmak için onu yerine getirilmesi imkânsız görevlere gönderilmesi "Ayudäv" masalında da vardır. "Padişahın tek kızı bir ayı tarafından kaçırılarak mağaraya hapsedilir. Sonra o kız, ayıdan bir çocuk

[352] Alimcan İnayet, **Uygur Halk Destanları-1,**TDK Yay., Ankara, 2004, s.156.

dünyaya getirir. Çocuk büyüdükten sonra o karanlık mağaradan çıkar, babası ayıyı öldürür ve annesinin ülkesine gelirler. Bu durumu padişaha anlatırlar ve padişah bunu kimseye söylemez. O dev çocuğun kendi torunu değil de başka bir padişah tarafından kendisine gönderildiğini söyler. Padişah, çok şekilsiz bir görüntüsü ve doymaz iştahı olan Ayudäỽ adlı bu çocuktan kurtulmanın yollarını aramaya başlar. Danışmanları: "*Jaman Toğay* (Kötü Orman) adlı ormanlığa iki bağ kamış getirmeye göndermek gerek. O ormanlığa hiç kimse gidip görememiştir. Orada yırtıcı avlar, yaban domuzları çok. Onlar, onu yerler", diye söylerler. Ayudäỽ'i gönderirler. O, o ormana gider ve topladığı kamışları bir yaban domuzuna yükleyerek getirir. Padişah daha beter korkar. Sonra yanındakiler bu sefer de *Jamantaỽ* (Yamandağ)'da ki iki dağı bir birine çarpıp duran devi yakalayarak, bağlayıp getirmelerini söyler. Ayudäỽ, giderek o devi bağlayıp getirir. Artık padişahın elindeki dev iki olmuştu. Mıstan'ın verdiği akılla bu sefer bunları *barsa kelmez* (giden gelmeze) göndermek gerektiğini söyler ve iki devi beraber yedi başlı Jalmaỽız'ı öldürmeye gönderirler. Jalmaỽız'a varırlar ve onun altı başını keserler. Yedinci başı yuvarlanarak yer altına gider. Peşinden Ayudäỽ da yer altına gider. Orada Jalmaỽız'ı öldürür.

Kahramanı kendi güçleriyle öldüremeyeceklerini anlamaları neticesinde kahramanı öldürmek için onu yerine getirilmesi imkânsız görevlere gönderilmesi "Ḳaradöŋ Batır" masalında da vardır. Babası Ḳaradöŋ'ün Ḳaḳtırğay, Şajırḳay ve Şarpı adlı üç dev tarafından kaçırılarak kırk arşın bir kuyuya hapsedildiğin öğrenen Ḳaradöŋ Batır'ın oğlu gelir ve babasını kurtarır. Sonra da o üç devi aramaya gider. Bir şehirde altı tane ak çadır görür ve onlardan birine girer. İçeride tek gözlü yaşlı bir kadın vardır. Ondan yiyecek ister. O da oğulları olan üç devin yiyeceklerinin üç çadırda olduğunu söyler. Çocuk gider onları yer ve yetmediğini söyler. Sonra o kadın göğsünü emdirir. Üç dev geldiğinde yanındaki arkadaşıyla beraber onları yenerler ve öldürecekken o devin annesi göğsünden ona süt verdiğinden dolayı kardeş olduklarını söyler. Onlar beş kişi olup ava çıkmaya başlarlar. O üç dev, çocuktan korkarlar ve annesine kendilerini bu beladan kurtarmalarını söylerler. Annesi de yarın Cuma günü, ava gitmeyin. Ben halkı toplayıp

gelinim olmadığını, Mısır şehrindeki Künikey güzeli gelin olarak alsam bu dünyada başka bir arzum kalmaz, onu kim getirecek, derim. Çocuk çıkar ve ben gideyim, der ve gittikten sonra kurtuluruz, der. Dediği gibi yapar. Çocuk, bu göreve talip olur. Onlardan iyi bir at ister. Yaşlı kadın da Ḳaḳtırğay'ın küren sakar atını al der. Sonrada topluluğun önünde Ḳaradöŋ Batır'ın oğlu Ḳanışpen Batır olsun diyerek o çocuğa orada at koyar.

Ḳanışpen Batır yola çıkar. Yol üzerinde karşısına çıkan ve gözün gördüğü yerde av, kuş veya mal olsun mızrakla vurarak pişirip yiyen iki devle karşılaşır. Ḳanışpen Batır onları yener. Korkudan o iki dev Müslüman olur. Daha sonra yolda Ḳanışpen'i üç defa sırtından atan atı yakalayıp onlar geri getirir. At sonra dile gelerek önlerinde yılan ile ejderha engelinin olduğunu söyler. Biraz sonra karşılarına çıkan yılanlar ile ejderhayı Ḳanışpen Batır öldürür. Sonra yollarına devam ederler. Ateş ve su deryası çıkmış önlerine. At: "Sen gözünü yumup üstüme otur. Ne zaman ben yere inip silkinirsem bu sana işaret, o zaman birden gözünü aç" der ve hızla uçarak yola koyulur. Uçup giderken su deryasından geçip ateş deryasından at çıkıverdiğinde Ḳanışpen, "geçmişimdir" deyip gözünü açtığında atın arka iki ayağı yanıp kalır.

Sonra sudan geçip bir baytereğin dibine varırlar. Küren kaşka at suya gömülerek minnacık bir at, Ḳanışpen de *Tazşabala* (Keleoğlan) olur. Sonra Künikey'in yaşadığı şehre gelirler. Ḳanışpen Batır burada Künikey'in babasının söylemiş olduğu şartları yerine getirir ve babası da Künikey'i ona vermeyi kabul eder.

Kahramanı ölme yani barsa kelmeze gönderme motifi diğer Türk boylarının masallarında da görülür. Altay Türklerine ait olan *Barza Kelbes* (Gitse Gelmez) adlı masalda eski çağlarda Altay bölgesindeki Altın-Tuu adlı dağ, av hayvanlarıyla ünlüdür. Fakat bir defasında oraya avlanmaya giden iki kardeş geri dönmezler. Daha sonra oraya avlanmaya giden başka kişilerde dönmemeye başlayınca halk orayı *Barza Kelbes* (Gitse Gelmez) diye adlandırır. En sonun da Ösküs-Uul, Barza Kelbes adlı dağa giderek orada

bulunan Almıs'ı* öldürür.[353] Bu masalda giden insanlar geri dönmediğinden dolayı bir dağın adı halk tarafından değiştirilmiştir. Kazak Türkleri'nin masallarından farklı olarak burada bu kavram bir yeri ifade etmektedir. Kazak Türklerinde ise o görevi yerine getirmek için yola çıkan kişinin geri dönme ihtimali olmadığından dolayı yerden ziyade kahramanın yolculuğu ve onun yerine getirmesi gereken görev bu adla anılır.

5.3.3.1. Kahramanın Yakın Çevresinin İhanetini Öğrenmesi ve Onları Cezalandırması:

Kahramanın annesi, kız kardeşi ve çok nadir olarak da erkek kardeşi kahramana ihanet ederek onu öldürmeyi düşünür. Bu ihanet genellikle kahramanın düşmanıyla evlenme ve onunla işbirliği yaparak kahramanı ortadan kaldırma şeklindedir. "Bayğulan" masalında Bayğulan'ın dağda rastlayıp yendiği adam (Ḳarabatır,) erkek kardeşi tarafından eve getirilip saklanır ve tedavi edilir. Adam iyi olduktan sonra ev halkını kendisine tabi kılar. Sonra da kahramanın bir şekilde ölmesi için annesi hastalığını bahane ederek onu yerine getirilmesi imkânsız olan türlü görevlere gönderir. Bu görevlerden zayıflamış olarak dönen Bayğulan o adamla savaşa tutuşur. O adam Bayğulan'ı yener ve onun öldüğünü düşünürerek ailesi onu orada bırakır ve başka bir tarafa göç ederler. Bayğulan'ın yayından başka diğer silahlarını orada bırakırlar. Kahramanın kula kaşka atıyla küçük atı konuşurlar ve bir yerde onun bir akrabası olduğunu söylerler. Kula kaşka at giderek Bayğulan'ın kız kardeşinin çadırına gelir. Kız ata binmeye çalışır. Ata bindiğinde at onu alarak direk Bayğulan'ın yanına getirir. Orada kazılı duran bir yer vardır. Ablası onun üzerinden ve eninden bir atladığında Bayğulan, "Derin uykuya dalmışım", diyerek ayağa kalkar. Sonra durumu anlar. Malı mülkü ablasına bırakır, kendisi kötü elbiseler giyerek küren kaşka atına biner ve peşlerinden gider. Kendi hayvan sürülerine ve çobanlarına rastlar. Onlarda kendi çocuğunu sorar. Çocuğun eziyet çektiğini ve buzağıları

* Almıs: Almıslar Erlik'in hizmetkârları olan kötü ruhlardır. Masallardaki tasvirlerine göre dişleri ve tırnakları bakırdandır. O bunları göstermemek için elini yeninden çıkarmaz ve ağzını açarak gülmez. Kazak Türklerinin masallarında görülen "Jeztırnaḳ" tipinin Altay Türklerindeki karşılığıdır.

[353] İbrahim Dilek, **Altay Masalları,** Alp Yayınları, Ankara, 1997, s. 458-459.

otlattığını öğrenir. Çocuğun yanına gelir ve kendisini tanıtır. Sonra da dilenci şeklinde Ḳarabatır'ın evine gelir. Ḳarabatır bir geyiği hedefe koydurmuş nişan aldırmaktadır. Kimse vuramaz, Bayğulan geyiği vurur fakat kemik yay kırılır. Ḳarabatır bu dilenci şeklinde gelen kişiye Bayğulan'ın yayını getirmelerini söyler. Bayğulan yayı ile atar ve çocuğuyla halkının dışındakileri cezalandırır." Burada kahramanın kendisine ihanet eden annesi, kız kardeşi, erkek kardeşi ve eşine ne yaptığından açık olarak bahsedilmez. Masalın sonunda çocuğuyla halkını sağ selamet alıp önceki yurduna gelir. Buradan da bunların dışında kalan kişileri cezalandırdığı anlaşılmaktadır.

"Erkemaydar" masalında kahraman, kız kardeşi tarafından ihanete uğrar. Erkemaydar'ın düşmanı Uzınsarı Alp ile evlenmeyi kabul eden ve bir şekilde ondan kurtulmayı düşünen kız kardeşi Naran, hastalanmış numarası yapar. Sırayla ağabeyinden hastalığı için Jalmaṽız'ın yüreğini, Tağalan'ın ak devesinin sütünü ve yine Tağalan'ın gökçolak kurdunun yüreğini ister. Bu yolculuğa her çıktığında bozkırda üç kız kardeşe rastlar. Onlar, kız kardeşinin kendisini ölmesi için gönderdiğini söylese de kahraman buna inanmaz. Kardeşinin isteklerini yerine getirir. Dönüşte üç kız kardeşin büyüğü, Jalmaṽız'ın yüreğini bir öküzün yüreğiyle, Tağalan'ın ak devesinin sütünü normal bir deve sütüyle ve kurdunun yüreğini de normal bir kurt yüreğiyle değiştirir. Bunları sırayla kız kardeşine götürür. Üçüncü seferinde artık ağabeyinin zayıfladığını gören Naran, bunu Uzınsarı Alp'a söyler ve o da gelerek Erkemaydar ile dövüşmeye başlar. Kardeşinden yardım istese de kardeşi yardım etmez. Sonunda Uzınsarı Alp, Erkemaydar'ı ancak kendi bıçağıyla öldürür, Naran sulu ve evini barkını alarak gider. Erkemaydar öldükten sonra onun küren atı bozkırdaki üç kıza gider. Küren at kızları üzerine bindirerek alıp getirir. Kızlar da Jalmaṽız'ın yüreğini, Tağalan'ın devesinin sütüyle gökçolak kurdunun ödünü alıp gelirler. Bunlar öleni diriltmeye devadır. Tedavi ederek diriltmek isterler, fakat bıçağı bir türlü çıkaramazlar. Sonra küren atın verdiği akılla yedi kat ipek urgan hazırlayıp bir tarafını ata, bir tarafını da bıçağa bağlarlar. Küren at bıçağı çıkarır. Erkemaydar da: "Derin uyumuşum", diyerek ayağa kalkar. Kız kardeşinin kendisini öldürmek istediğini anlar. O kızları kendisine eş olarak alır ve

sonrada Uzınsarı Alp ile kız kardeşinin peşine düşer. Onları bulur ve kılık değiştirip Keloğlan kılığında onların toyuna varır. Uzınsarı Alp'ı bulur ve onu öldürür. Kız kardeşini de atın arkasına bağlayarak cezalandırır."

Kahramana yakın çevresi tarafından ihanet edilmesi ayrıca, Jalğız Közdi Däv̆, Ḳulamergen, Alaman Men Jolaman, Jerden Şıḳḳan Jelim Batır gibi masallarda da görülür.

5.4. SON

5.4.1. Yurduna Dönme ve Toy:

Kahramanın yurduna dönmesi kahramanın maksadını yerine getirdiğinin bir göstergesidir. Kahramanın maksadı bazen bahadırlık bazen evlilik için yapılan bir seferin sonucudur. Bazen de kahraman yurdu yağma edildikten sonra aile fertlerinden ya da kendi yurdundan esir edilen birini kurtarmak için sefere çıkar. Kahraman çıkmış olduğu bu sefer esnasında müstakbel nişanlısıyla da karşılaşır ve onu alarak kendi baba ocağına döner. "Deldaş Batır" masalında Deldaş yurdu yağmalanır ve annesi de esir edilerek götürülür. Deldaş da bunun intikamı için yola çıkar yolda kayın pederi olacak hanla karşılaşır ve onun tüm isteklerini yerine getirir sonra da düşmandan intikamını alır ve annesiyle yurdunun yağmalanan mallarını da düşmanın elinden kurtarıp, yanına eşini de alarak kendi yurduna döner. Deldaş sefere çıktığında geride kalan babası eşiyle oğluna ağlamaktan gözlerini kaybetmiştir. Bunların dönüşünün sevinciyle hem babasının gözü tekrardan açılır hem de yeniden gençleşir.

"Älibek Batır", daha kendisi doğmadan kendisiyle söz kesilen Aḳbilek adlı sözlüsünün olduğunu duyduktan sonra onu aramaya çıkar. Onu bulduktan sonra alıp kendi yurduna döner. Älibek'in annesiyle babası oğlu ve gelinin sağ selamet dönmelerine sevinerek toy yaparlar.

"Kerḳula Attı Kendebay" masalında Kendebay, bozkırda karşılaştığı bir çocuğa babasını kurtaracağı sözünü verir ve yolculuğa çıkar. Bu yolculukta müstakbel kayınbabası ile karşılaşan Kendebay onun tüm isteklerini yerine getirir. Bunun üzerine kayınbabası küçük kızını Kendebay'a verir ve otuz gün eğlence kırk gün toy yapar."

“Nanbatır” masalında Nanbatır “boyu bir karış sakalı yedi arşın” olan bir yaşlı adamın peşinden yer altına iner ve onu öldürür. Daha sonra o adamın yemek için tutsak ettiği kızları kurtarır ve en güzelini de kendisi alır. Yer yüzüne çıktıktan sonra sevdiğini de yanına alarak yurduna dönerler ve toy yaparlar.”

“Toy” başlığı altında asıl vurgulanmak istenen, kahramanın nişanlısını alarak yurduna dönmesi üzerine yapılan evlilik toyudur. Bundan başka metinlerde kahraman doğduğu zaman ya da herhangi bir seferden sağ selamet döndüğü zaman da toy yapılır. Buradaki “toy” bir sevinç göstergesinin sonucu olarak eğlence anlamındadır. Bu konuya şu örnekler verilebilir: “Aḳjan Batır” masalında bir zengin, Aḳjan Batır’ın kendi atlarını hırsızlardan ve Jeztırnaḳtan korduğu ve Jeztırnağı da öldürdüğü için halkını toplayarak at yarıştırıp toy düzenler”. “Ayualpaŋ, Suṽdısalpaŋ, Taṽdıtalpaŋ” masalında bir kız ayı tarafından kaçırılır ve sonradan o ayıdan bir çocuk sahibi olur. Çocuk büyüdükten sonra ayıyı öldürür ve annesini yanına alarak annesinin yurduna gelir. Kızın ailesi kızlarının dönmesine çok sevinirler ve toy yaparlar. “Boz Attı Boran Batır” masalında Boran Batır Jeztırnağı öldürdüğü için halk çok sevinir ve toy yapar. “Duṽdar Ḳız” masalında Duṽdar Ḳız’ın eşi düşmanla savaşmak için sefere gider. Bu esnada Duṽdar Ḳız’ın bir oğlan çocuk doğurduğu haberi savaşta olan eşine gelir. Eşi de annesine toy yapmasını söyler.” “Jeztırnaḳ” masalında Şora Batır’ın Jeztırnağı öldürüp yurduna sağ salim dönmesi üzerine halk sevinir ve toy yapar. “Ḳaradöŋ Batır” masalında düşmanın peşinden giden Ḳaradöŋ Batır’dan bir daha haber alınamaz. Ḳaradöŋ Batır sefere gittikten sonra hamile olan eşi bir erkek çocuk dünyaya getirir. İl-halk toplanarak kahramandan geriye bir nesil kaldı diyerek çok sevinirler ve toy yaparlar”.

5.4.1.1.Nişanlısını veya Eşini Başka Biri Alırken Toyun Üzerine Gelme:

Kahramanın “nişanlısını başka biri alırken toyun üzerine gelme” motifi anlatılarda farklı şekillerde görülür. Bazen kahraman tanımadığı ve kendisiyle daha doğmadan ya da çocukken söz kesilmiş olan nişanlısını aramaya çıkar. Kahraman nişanlısını bulduğunda onu başka biri almak üzeredir.

Nişanlısını başka birisi alırken toyun üzerine gelme motifi Dede Korkut boylarından "Kam Pürenin Oğlı Bamsı Beyrek" boyunda da geçer. Düşman eline esir düşen Beyrek on altı yıllık esaretten sonra kâfir beyinin kızının yardımıyla oradan kaçar ve tanınmadan kendi yurduna gelir. Yurduna geldiğinde Yalancı oğlu Yaltacuk halka Beyrek'in öldüğünü söyleyip nişanlısı Banı Çiçek'i almak için toy yapmaktadır. Ozan şeklinde toyun üzerine gelen Beyrek, yarışmada damadın yüzüğüne ok atar ve vurur, kız kardeşleriyle, nişanlısıyla ve toyda bulunan başkalarıyla söyleşir. En sonunda da kendisini tanıtır ve Yaltacuk sazlığa kaçar. Sazlığı yakarak onu yakalar ve Yaltacuk'un Beyrek'in ayaklarına kapanması üzerine Beyrek onu affeder."[354]

"Älibek Batır" masalında kendisi daha doğmadan "Aḳbilek" adlı bir kızla sözü kesildiğini ve Aḳbilek'in de uzaklara göçtüğünü öğrenen Älibek, nişanlısını aramak için yola çıkar ve büyük deryayı geçerek kızın bulunduğu yere gelir. Buraya gelen Älibek deryadan geçtikten sonra genç bir kadınla karşılaşır ve o kadından Aḳbilek'in bugün kınasının yakıldığını yarında düğünü olarak Jekeşunaḳ adlı Kalmuk tarafından zorla alındığını öğrenir. Älibek, Jekeşunaḳ'ın çadırına gelir ve onunla tanışır. Sonra Jekaşunaḳ "boş durmaktansa ok atışalım" der ve beraber avluya çıkarlar. Jekeşunaḳ ne kadar üstün bir bahadır olduğunu Älibek'e göstermek ister. Onun attığı oku yanında bulunan kırk dostu giderek zar zor çekip çıkarırlar. Älibek'in attığı oku ise Jekeşunaḳ kırk dostuyla beraber varıp çıkaramaz. Älibek iki parmağının arasıyla çeker ve kendi okunu çıkarır. Daha sonra herkes yattıktan sonra Aḳbilek'in otağına gider ve ona kendini tanıtır. Sonrada Aḳbilek'in ailesi ve yengesinin de yardımıyla geceleyin nehirden geçerler.

Kahramanın nişanlısını kahraman yokken başka birinin almaya niyetlenmesi ve toy yapması "Jartı Töstik" masalında da görülür. "Yer altındaki Tekgözlü Devin Ḳulaşolaḳ atını aramak için yola çıkan Jartı Töstik, Samurıḳ (Simurg)'un yavrularını ejderhadan kurtarır ve yer altında iner. Orada atı bulur ve sonra yine Simurg tarafından yeryüzüne çıkarılır. Ayrıca Simurg, Jartı Töstik'e sözlüsünü toy yaparak bugün başka birisinin almak

[354] Ergin, **a.g.e,** s. 139-151.

üzere olduğunu ve yurdunun da Kalmuklar tarafından istila ettiği haberini verir. Jartı Töstik geler ve orada bulunanlardan bu kimin toyu olduğunu sorar. "Bu toy Jartı Töstik'in almak için söz kestiği fakat kendisi meczup olup geçip gitti ve kayboldu, şimdi nişanlısını başka birisine vermek istiyorlar, bu toy onun toyu" cevabını alır. Hızla giderek sinili bir şekilde "alıp getir nişanlımı" diye bağırır ve nişanlısını alıp gider.

Yukarıdaki motiflerden farklı olarak "Kam Pürenin Oğlu Beyrek" boyunun Kazak Türkleri arasındaki versiyonlarından olan "Alpamıs" masalında kahraman kendisinin daha önce evli olduğu eşini başka birisi almak üzere toy yaparken toyun üzerine gelir. "Jiydeli Baysın yerinde Ḳoŋırat adlı ilde yaşayan Bayböri adlı zenginin oğlu olan Alpamıs, babasının bir gün: "Sen doğduktan sonra malımın bereketi gitti" diyerek dert yanması üzerine Kalmuklar'ın yağmaladığı hayvanlarının peşinden gider. Onun geldiğini haber alan Kalmuk hanı durumu sezerek Mıstan Kempir'den yardım ister. O da Alpamıs'ın yoluna çıkar ve ona ikram ettiği içkiyle sarhoş edip zindana atar. Daha sonra o hanın kızı ve atı Bayşubar'ın yardımıyla zindandan çıkar ve kendi yurduna döner. Köyüne yaklaştığında kökpar oynayan insanları görür. Bir koyun çobanından bu kökpar* oyununun sebebini sorduğunda o çoban: "Alpamıs adlı bir oğlunun olduğunu, onun yedi yıl önce düşmanın peşinden gittiği ve bir haber olmadığını söyler. Gelinini de (Alpamıs'ın eşi Külbarşın) Ultan Taz'ın* kendine eş yapmak için toy düzenlediğini, bu kökpar oyununun da o olduğunu söyler. Alpamıs toya gelir ve Jar-jara* katılır. Eşiyle karşılıklı olarak jar jar söylerler. Eşi onu tanır. Sonra da tüm muradına erişir." Alpasmı'ın destan nüshalarında Alpamıs, Ultan'ı öldürür." Alpamıs'ın Altay Türkleri arasındaki versiyonu olan Alıp Manaş'ta kahramanın eşini, en yakın dostu ailesine onun öldüğü yalanını söyleyerek almaktadır. Alıp Manaş zindandan atının yardımıyla kurtulur ve bir Tastarakay (Keloğlan) şeklinde yurduna, eşinin toyunun üzerine gelir ve eşiyle karşılıklı olarak söyleşirler.

*kökpar: İki takımın, başı kesilip iç organları çıkarılan oğlak veya keçiyi çekerek at üzerinde oynadıkları bir tür oyun.
*Destan nüshasında Ultan, Alpamıs'ın babasının evlatlığıdır.
*Jar-jar. Düğün törenlerinde söylenen geleneksel bir tür, yar yar.

Alıp Manaş, sonunda turna şekline dönerek gök yüzüne uçan Ak Köbön'ü yayıyla atarak öldürü.[355]

Kahramanın toyun üzerine gelme hadisesi her zaman kendi toyu değil bazen de kız kardeşini başka birisi almak üzereyken toyun üzerine gelme şeklindedir. Alpamıs'ın Kazak Türkleri arasındaki başka bir masal varyantı olarak kabul edilen "Jelkildek" masalında, düşman Telegey'in peşinden giden Jelkildek, Telegey tarafından kuyuya düşürülür. Oradan kurtulan Jelkildek, Telegey'in yurdunu yakıp yıktıktan ve Telegey'i de öldürdükten sonra yurduna gelir. Yurduna gelse Topayḳul adlı babasının çobanı Jelkildek'in tek kız kardeşini zorla alıp toy yapmaktadır. Jelkildek, Topayḳul'u cezalandırır ve halkına han olur.

[355] Ergun, **a. g.e,** s. 237-245.

ALTINCI BÖLÜM
METİNLER

6.1. MASAL ŞEKLİ OLAN DESTANLAR

6.1.1. ḲAMBAR BATIR

Burınğı zamanda bir bek jarlı ṽak, degen el bar eken. Sol ṽaḳıtta on tört jasar Ḳambar degen bala ḳulan, kiyik atıp berip asırap turadı eken.

Ṽaḳ eliniŋ jel jağında altı künşilik jerde Äzimbay degen hannıŋ eli bar eken. Sol hannıŋ on eki jasar Nazım Suluṽ degen ḳızı bar eken.

Bir küni Äzimbayğa bir jaḳsı köretuğın ṽäziri kelip söyleydi. Söylegende ne deydi?

Äzimbay sındı hanımız,
Aḳılğa diyḳan danamız,
Ḳulaḳ salıp tıŋdaŋız.
On eki jasar Nazımnıŋ
Beker künin ötkizip,
Küyeṽge nege bermeysiŋ?

Sonda Äzimbay on aḳ üy tigip, jurtın jiyıp, ayttı: “Kimge ḳızım tiyemin dese, soğan ḳalıŋ malsız beremin”,dedi.

Nazım Suluṽ eşbireṽin de jaratpay äkesine kelip ayttı: “Bul jiyılğan kisilerdiŋ işinde jılḳıdan asaṽ at ustap mine alatını joḳ”, dep.

Sonda bir ḳart kisi kelip ayttı:

-Ṽaḳ degen eldi asırap jürgen Ḳambar degen bala bar. Ḳuṽ kedey demeseŋiz, sol sizdiŋ ḳızıŋızğa ılayıḳ.

Sonda han oğan aşuṽlandı:

-Men ḳızımdı ḳuṽ kedeyge berip ḳutırdım ba, dep.

Nazım Suluṽ äkesiniŋ ḳasında turıp Ḳambardıŋ atın jazıp aldı.

Bir küni Ḳambar batır ḳulan, kiyik atıp, bir ötkelden ötip, arğı jağına şığa kelse, Nazım Suluṽ ötkeldiŋ aṽzında ḳırıḳ ḳızben seyilge şığıp, şatır tigip otır eken. Ḳambardı körip aytadı:

Han süyekti Ḳambar-aṽ,
Ḳara ḳasḳa tulpardıŋ

Ökpe, baũır, jalı bar-aũ.

Bizdikine kele ket,

Ķant pen meyiz, şay bar-aũ.

Ķambar batır oğan ķayrılmay ötip ketedi.

Äzimbay hannıŋ eliniŋ ıķ jağında bir jaũı bar edi. Ormambet degen baydıŋ eli edi. Ormambet Äzimbayğa Jalmambet degen ũäzirin jiberdi:

-Mağan Nazım sülüũdı bersin dep. Ägarda bermeseŋ, tartıp alamın dep.

Sonda Äzimbaydıŋ kenje uğılı jibergen kisilerdiŋ barşasın öltirip, Jalmambettiŋ ķulaķ-murnın kesip ķuũıp jiberedi.

Sonda Jalmambet öziniŋ hanına keledi. Han munı körip aytadı:

-Ũäzirim, sen Nazımdı körip, körimdigine ķulaķ-mürnıŋdı kesip berdiŋ be? dedi.

Jalmambet ayttı:

-Jibergen kisileriŋizdi bärin öltirdi, meniŋ ķulaķ- mürnımdı kesip aldı, dedi.

Ormambet bek ķattı aşuũlanıp, köp äsker jiyğızıp, Äzimbay hannıŋ eline taman jürdi.

Sonda Äzimbay bek ķattı ķorķıp, Ķambarğa eki ũäzirin jiberdi. Eki biy Ķambarğa kelip ayttı:

-Seni Äzimbay han jaũımdı muķatıp bersin dep şaķırtŋalı bizdi jiberdi. Ägarda jaũın müķatıp berseŋ, Nazım sülüũdı sağan beredi.

Bulardıŋ sözin estip bolğan soŋ, Ķambar ķara ķasķa atına minip, Äzimbaydıŋ eline kelip, jaũın jeŋip berip, Nazımdı alamın dep Äzimbaydıŋ otırğan üyine kelip kirdi. Äzimbay:

-Sendey ķuũ kedeyge ķızımdı bermeymin, dep ayttı. Sonda Ķambar hanğa aşuũlanıp “jurtıŋdı şabamın”, dep, atına mindi.

Munı körip, hannıŋ bürıŋğı jaķsı köretüğın ũäziri kelip hanğa ayttı: “Siz ķızıŋızdı Ķambarğa beriŋiz, munan jaķsı küyeũ taba almassız, dep.

Sonda han bermek bolıp, at şaptırıp toy ķılıp, köp jılķı aydatıp jöneltti.Söytip, Ķambardıŋ arķasımen Ũaķ eli bayıdı.

ĶAMBAR BATIR*

Geçmiş zamanlarda çok yoksul Ṽaķ adlı bir memleket varmış. Ṽaķ (memeleketindeki) halkın geçimini kulan geyik avlayarak on dört yaşında Ķambar adlı bir çocuk temin ediyormuş.

Ṽaķ yurdunun yel tarafında altı günlük yerde Äzimbay denilen bir hanın yurdu var imiş. O hanın on iki yaşında Nazım Suluṽ adlı bir kızı varmış.

Bir gün Äzimbay'a sevdiği bir veziri gelip söylemiş. Söylediğinde ne demiş:

-Äzimbay gibi hanımız.
Akıllı bilgemiz.
Kulak verip dinleyiniz.
On iki yaştaki Nazım'ın
Günlerini boşu boşuna geçirip
Neden evlendir miyorsunuz?

O zaman Äzimbay on tane çadır dikip halkını toplamış: "Kızım kime varmak isterse ona başlık parasız vereceğim", diye söylemiş.

Nazım kız hiç kimseyi de beğenmeyip babasına gelmiş:

-Bu toplanan insanların arasında atların içinden asi bir atı yakalayıp binebilecek kimse yok, demiş.

O zaman yaşlı bir adam gelip:

-Ṽaķ denilen memlekete bakan Ķambar Batır denilen çocuk var. Fakir-fukara demezseniz o, sizin kızınıza layık, demiş. O zaman Han, ona sinirlenerek "ben kızımı fakir fukaraya (niye) vereyim, kudurdum mu?", demiş. Nazım Suluṽ babasının yanında durup Ķambar'ın adını (kafasına) yazmış.

Bir gün Ķambar Batır kulan, geyik avlayarak bir geçitten geçip karşı tarafa geldiğinde Nazım Suluṽ, kırk kız ile gezmeye çıkıp geçidin ağzına çadır dikmişler imiş. (Nazım Suluṽ) Ķambar'ı görüp:

Han sevgili Ķambar hey!
Kara kaşka tulparın,
Ciğerleriyle, yelesi var hey!

* **Ķazaķ Halıķ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 279-281.

Bizim buraya geliniz,

Şeker ile kuru üzüm, çay var hey!

Ḳambar Batır ona doğru gitmeyerek geçip gitmiş.

Äzimbay Han'ın yurdunun güney tarafında bir düşmanı var imiş. Orası Ormanbet denilen hanın yurduymuş. Ormanbet, Äzimbay'a Jalmambet adlı vezirini: "Bana Nazım Suluṽ'yu versin, diye göndermiş. Eğer vermezseniz zorla alırım", demiş.

O zaman Äzimbay'ın küçük oğlu, gönderilen kişilerin hepsini öldürmüş ve Jalmambet'in de kulak ve burnunu keserek kovup göndermiş.

O vakit Jalmambet kendi hanına gelmiş. Han bunu görüp:

-Vezirim, sen Nazım'ı görüp, görümlük için kulağını burunu mu kesip verdin? demiş.

Jalmambet:

-Gönderdiğiniz kişilerin hepsini öldürdü, benim de kulağımı, burnumu kesti, demiş.

Ormanbet çok sinirlenmiş. Kalabalık asker toplayarak Äzimbay Han'ın yurduna doğru yola çıkmış.

O zaman Äzimbay çok korkmuş ve Ḳambar'a iki vezirini göndermiş. İki bey Ḳambar'a gelip:

-Äzimbay Han, düşmanımı yensin, diyerek seni çağırmaya bizi gönderdi. Eğer düşmanı yenersen Nazım Suluṽ'yı sana verecek.

Bunların sözünü duyduktan sonra Ḳambar, kara kaşka atına binerek Äzimbay'ın yurduna gelmiş ve düşmanı yenmiş. Sonra Nazım'ı alayım diye Äzimbay'ın oturduğu çadıra gelip girmiş.

Äzimbay :

-Senin gibi fakire kızımı vermem, demiş. O zaman Ḳambar, hana sinirlenip:

Yurdunu yıkarım! diyerek atına binmiş.

Bunu görerek, hanın sevdiği veziri gelmiş (ve) hana:

-Siz kızınızı Ḳambar'a veriniz, bundan daha iyi bir damat bulamazsınız, demiş.

O zaman Han, kızını vermeyi kabul etmiş ve at yarıştırıp toy yaptırmış, bir sürü yılkı vererek onları göndermiş.

Böylece Ḳambar'ın himayesinde Ṽak ili zenginleşmiş.

6.1.2. NAZIM ḲIZIN ÄNGİMESİ

Bayağıda bir han bolıptı. Onıŋ Nazım deytin suluṽ ḳızı bolğan eken. Ol ḳız "özim süygenime baramın, men bay taŋdap kimdi köŋilim süyse, bay-kedeyligine ḳaramastan köŋilim süygenine baram" degeneken. Soğan han äkesi elin-jurtın jiyıp, bay-kedey demey, bärin şaḳırtıptı. Aldınan bärin ötkizse, eşbir adamdı Nazım ḳız jaḳtırmaydı. Sonda han aytıptı şaḳıruṽşığa: "Bul eldiŋ bärin tamam şaḳırıp boldıŋdar ma? Ḳalğan el bar ma?" Sonda şaḳıruṽşı hanğa: "Toḳsan üyli Tobır, seksen üyli jebir, sonıŋ börin asıraytın Ḳambar degen kedey bar, sonıŋ elin kedeysinip şaḳırmadım", depti. Kedeysinip şaḳırmağan Ḳambar, han ḳanşa şaḳırsa da barmaptı. Aṽılınıŋ maŋınan äri-beri aŋ atıp, aŋşılıḳpen küneltipti. Ötip jürgende ḳızdıŋ köŋili Ḳambarğa tüsedi eken. Onı körip bilip jürgen eken. Ḳızdıŋ ağaları Ḳambardı kedeysinip mensinbeydi eken.

Künderden bir küni Ḳambar Nazımnıŋ aṽılınıŋ maŋınan aŋ atıp ötip bara jatḳanda jolın tosıp turıp ḳızdıŋ Ḳambarğa aytḳan sözi:

Ḳara ḳasḳa attı Ḳambar-aṽ,
Ḳara atıŋnıŋ moynında
Ökpe-baṽır, jal bar-aṽ.
Bizdiŋ üyge tüse ket,
Ḳanşa meyman kelse de,
Kütetin bizde öl bar-aṽ.

Sonda da moyın burmay Ḳambar ötip jüre beredi eken. Sol arada basḳa bir eldiŋ hanı "ḳızdı mağan ber, bermeseŋ, eliŋdi şabamın» deydi eken. Sonda Ḳambarğa ḳızdıḳ ağaları kelip, ḳorḳıp, Ḳambardıŋ ayağına jığılıp «jesiriŋdi öziŋ al, biraḳ mınaṽ jaṽdan bizdi ḳutḳar" degen eken. Sonda Ḳambar eldiŋ namısına şıdamay, jaṽmen soğısıp, onı jeŋip, Nazım ḳızdı özi alıp muradına jetipti.

NAZIM ḲIZIN HİKÂYESİ*

Eski zamanlarda bir han varmış. Onun, Nazım adlı güzel bir kızı varmış. O kız, “kendi istediğimle evleneceğim. Ben eş seçip kimi gönlüm isterse zenginliğine fakirliğine bakmadan gönlümün sevdiğime varacağım”, diyormuş. Onun için han babası yurdunu, halkını zengin fakir demeden herkesi çağırtıp toplamış. (Kızın) önünden hepsini geçirmiş. Nazım Ḳız hiçbirinden hoşlanmamış. O zaman han (halkı) davet eden kişiye “bu yurtta bulunan kişilerin tamamını çağırdın mı? Kalan kişi var mı? (demiş). O zaman davet eden kişi, hanaa: “Doksan evli Tobır, seksen evli Jäbir, onların hepsinin nafakasını temin eden Ḳambar adlı bir fakir var. Onun yurdunu fakirliğinden dolayı küçümseyerek çağırmadım”, demiş. Hor görülüp çağırılmayan Ḳambar, han (sonradan) ne kadar çağırsa da gitmemiş. Köyünün civarında ileri-geri av avlayıp avcılıkla günlerini geçirmeye devam etmiş. Geçip gittiğini gördüğünde kızın gönlü Ḳambar’a düşmüş. (Kız) onu görüp biliyormuş. Kızın ağabeyleri Ḳambar’ı hor görerek beğenmemişler.

Günlerden bir gün Ḳambar, Nazım’ın köyünün civarında av avlayarak giderken (Nazım) onun yolunu beklemiş ve kızın Kambar’a söylediği söz:

-Kara kaşka atlı Ḳambar hey!
Kara atının boynunda,
Ciğerleriyle, yelesi var hey!
Bizim evimize geliver,
Ne kadar misafir gelse de,
Beklemeye bizim halimiz var hey!

Ḳambar, başını (kızdan) tarafa çevirmeden geçip gitmiş. O arada başka bir memleketin hanı (kızın babasına): “Kızı bana ver, vermezsen yurdunu yağmalarım”, diyormuş. O zaman kızın ağabeyleri korkup, Ḳambar’ın yanına gelmiş ve ayağına kapanıp: “Kkızı kendin al, fakat bizi bu düşmandan kurtar”, demişler. O vakit Ḳambar yurdun şerefi için düşmanla savaşmış (ve) onları yenmiş, Nazım Ḳız’ı alıp muradına ermiş.

* **Babalar Sözi,** 43. Tom, Foliant Baspası, Astana, 2007, s. 333-334

6.1.3. ALPAMIS

Burınğı ötken zamanda, Jiydeli Baysın degen jerde, ḳoŋırat degen elde Bayböri degen bay bolıptı. Bir küni Bayberiniŋ Analıḳ attı kempiri:

-E, bay, biz ölip ketsek, bul malğa kim iye boladı? Jasımız bolsa keldi, sen keldiŋ seksenğe, men keldim, jetpiske, dedi. Bayböri: “Ne aytasıŋ?”, dedi. Söytip Bayböri bayğa Analıḳ attı kempiri: “Tüyeden buṽra, ḳoydan ḳoşḳar, jılḳıdan ayğır äkel”, dedi. Onıŋ aytḳanın jasaydı. Maldı alıp äṽliye kezedi. Mal soyıp, Ḳudayğa: “Bala ber”, dep jılaydı. Arıstanbabḳa barıp tüneydi. Äṽliyelerdiŋ bärinen payda bolmadı. Ḳalğan jalğız ḳoşḳarımen eline ḳaytıp kele jatadı. Joldıŋ jağasında turğan şeŋgelge barıp tüneydi. Ḳoşḳarın soyadı. Jatıp kempiri tüs köredi. Tüsinde şal kisi ayan beredi: “Ḳırıḳtı bereyin be, birdi bereyin be?”, deydi. Kempir: “Bireṽ-aḳ kerek”, dep aytadı. Bala jerge tüskende aḳ tayağı bar şal kirip, atın ḳoyıp beredi eken. Ğayıp boladı. Oyansa, tüsi eken. Ḳuṽanıp şalın türtip oyatadı. “Sol tüsti men de kördim”, deydi Bayböri. Ḳuṽanısıp eline keledi. Toğız ay on künde ul bala tuṽadı, artınan bir jıldan soŋ ḳız tuṽadı. Bayağı tüsindegi kisi kelip: “İşin jarattım ḳara şoyınnan, sırtın jarattım bolat temirden, atsa mıltıḳ ötpeydi, şapsa ḳılış kespeydi, suṽğa salsa batpaydı, buğaŋ ḳas ḳılğan eşbir muratḳa jetpeydi, atı, Alpamıs batır”, dep bata beredi. Bul Ḳızır edi, közden ğayıp boldı. Alpamıstı on jasḳa kelgen soŋ, Sarıbay baydıŋ ḳızı Gülbarşınğa üylendiredi.

Bayğa bir küni ḳoyşı kelip: “Bes ḳoyındı ḳasḳır öltirip ketti”, deydi. Bir jıldan soŋ jılḳışı kelip: “Bayböri bay, jılḳındı ḳalmaḳ şaṽıp ketti”,- deydi. Bul sözdi estigen soŋ, balasına ḳarap: “Sen tuṽğan soŋ, malımnıŋ berekesi ketti”, dep nalıydı. Munan keyin Alpamıs jılḳığa baradı. Jügenin silkip edi, bir şübar tay jetip keldi. “Teŋim sen emessiŋ”,- dep laḳtırıp jiberedi. Birazdan soŋ ol tağı ḳaytıp keledi. “Ḳudaydıŋ jazğanı osı eken”, dep, sol taydı jügendeydi. Tay jünin tastap türlene tüsedi. Toḳımın salıp erlep üstine mingen soŋ, tay Bayşubar tulpar bolıp şığa keledi.

Ḳalmaḳtıŋ hanı, Alpamıstıŋ attanğanın sezedi. Ol adamdarın jiynap söz saladı: “Alpamıstı ustaṽ kimniŋ ḳolınan keledi?”, deydi. Köp ortasınan mıstan kempir şığıp, patşanıŋ berem degen mülkine ḳızığadı. Ḳırıḳ otaṽ, ḳırıḳ ḳız berüṽin ötinedi. Alpamıstı kütip jata beredi. Bayşubar, kempirdiŋ duşpan

ekenin sezdiredi. Kempir äbden jalınğan soŋ, surаṽı boyınşa tikken otaṽına baradı. Alpamısḳa ḳızdar ḳımızdı berip-berip mas etedi. Üydiŋ jel jağın aşıp ḳoyğandıḳtan, batırğa jel tiyip, esin bilmey ḳaladı. Aparıp osıdan soŋ batırdı zındanğa saladı. Jata beredi, patşanıŋ ḳoyşısı Keyḳuṽat ḳoy jayıp jürip, ḳoŋıraṽlı serkeni zındanğa tüsirip aladı. Ḳoyşı, Alpamıspen kelisip künine eki ḳoydan berip turadı. Bir küni patşanıŋ ḳoyı taṽsıladı. Alpamıs amal tabadı. Tüyeniŋ süyegin aldırıp, sıldırman jasap, onı Keyḳuṽatḳa berip, hannıŋ ḳızı Ḳaraközayımğa jiberedi: “Sonıŋ kele jatḳan aldınan tart”, deydi.

Osı kezde Alpamıs zındanda jatıp uşıp bara jatḳan tırnalardı köredi. Daṽıstap edi: “Ölgeniŋnen turma”, dep kete baradı. Sol kezde olardıŋ bireṽin ustap alıp äke-şeşesine, ḳarındasına, dosı Ḳarabayğa sälem aytıp, hat jazıp, onı ḳanatına baylaydı.

Ün şığarmay uşıp kele jatıp, tırnalar bir aṽıldıŋ tusında daṽsın şığarıp jiberedi. Onı körgen bireṽler ustap alıp üyine äkeledi. Soyayın dep jatḳanda ḳanatındağı hattı körip ḳalıp: “Ḳoyındar, soymandar, Alpamıs munı estise, bizdi tiri ḳoymaydı”, dep tırnanı baratın jolına ḳoya beredi.

Tırna Alpamıstıŋ ḳus aṽlaytın jerine keledi. Ḳarındası Ḳarlığaşḳa kez boladı. Hattı alıp oḳıydı. Munı estip Alpamıs jatḳan jerge dosı Ḳarabay keledi. Ḳarabay arḳan salıp tartıp şığara bastaydı. Biraḳ namıstanıp, Alpamıs dosınıŋ komegine barmaydı. Zındannıŋ jartısına kelip ḳalğanda ḳırıḳ ḳulaş arḳandı ḳıyıp jiberip, jatḳan jerine ḳayta tüsedi. “Keyin osı dosım bul istegen jaḳsılığın betime basar”, deydi. Dosı ḳoştasıp eline ḳaytadı.

Hannıŋ ḳızı Ḳaraközayım baṽ işinde Keyḳuṽatḳa jolığıp ḳalıp: “Bul sıldırmaŋdı kim istedi?”, deydi. “Özim jasadım”, dese, ḳız senbeydi. Jalınğan soŋ, munı Alpamıstıŋ istegendigin aytadı. Ḳız Alpamısḳa apar dep äṽre etedi. Ertip kelip batırdı körsetedi. Alpamıs, ḳızdan atı Bayşubardıŋ jağdayın suraydı. Ḳaraközayımğa:

Ḳaraköz közіŋ süziler,
Kökiregiŋde janıŋ üziler.
Sen ketseŋ, köŋilim buzılar,
Ğarıp köŋilimdi sen aṽla,

deydi.

Alpamıs osıdan keyin özin ḳalay bosatuṽdıŋ amalın aytadı. Ḳaraközayım Alpamıstıŋ kiyimin kiyip dıyṽana bolıp batırdıŋ atına baradı. İyesiniŋ kiyimin bilip Şubar temir üydi buzıp şığadı. Bayşubar Alpamıs jatḳan zındanğa kelip, ḳüyrığın salbıratıp batırdı bosatıp aladı. Şığısımen handı, kempirdi öltiredi. Ḳalmaḳtıŋ jazıḳtıların teğis ḳıradı.

Alpamıs, ḳoyşı Keyḳuṽatḳa hannıŋ ḳızı Ḳaraközayımdı ḳosadı. Bul ḳalmaḳ eline Keyḳuṽattı han saylaydı. Ol jurttı biylep tura beredi.

Alpamıs köŋili tınğan soŋ eline ḳaytadı. Aṽlına jaḳındap ḳalğanda bir ḳoyşını köredi, jurttıŋ kökpar şaṽıp jatḳanın köredi. Alpamıs ḳoyşıdan: “Anaṽ kökpar ne?”, dep suraydı. Sonda ḳoyşı:

-E, şırağım, Alpamıs değen balam bar edi, ketkenine jeti jıl boldı, habarsız. Kelinimdi Ultan taz äyel etem dep kökpar şaṽıp, toy jasap jatır, deydi. Anaṽ sonıki! deydi. Sol küni toyğa baradı. Balası Jädigerdi körip, tabısadı. Jar- jarğa ḳatısadı. Badam Saḳaṽ söz bastaydı:

Esik aldı ayuṽan,
Şıldıyap ötedi keyüṽen.
Moynında tilde marjan,
Men bäybişe, Gülbayşın toḳal,

deydi. Alpamıs aytadı:

İyne ötkennen jip ötedi ḳıldırıḳ,
Dabıl tiyse jerge ḳonbas buldırıḳ.
Atasızdıŋ körgen küni ḳurısın,
Bir baytaldıḳ ḳuldan jedim judırıḳ.
Ḳuttı bolsın baba, ḳılğan toyıŋız,
Uyat dur, toydı ḳoyıŋız.

Osılay degen soŋ Gülbarşın öziniŋ eri ekenin tanıydı.

Munan keyin Alpamıs türli aṽırtpalıḳtarmen Ultan tazdı öltiredi. Alpamıs elin aman-esen körip, degenine jetkizedi. Üyişine körmegen jaḳsılığın körgizedi.

ALPAMIS[*]

Geçmiş zamanda Jiydeli Baysın yerinde Ḳoŋırat adlı ilde Bayböri denilen bir zengin varmış.

Bir gün Bayböri'nin Analıḳ adlı eşi:

-Ey bay, biz ölüp gitsek bu mala kim sahip olacak? Yaşımız kemale erdi. Sen geldin seksene, ben geldim yetmişe, demiş. Bayböri: "Ne demek istiyorsun?", demiş.

Böylece Bayböri baya Analıḳ adlı eşi: "Deveden buğra, koyundan koç, yılkıdan aygır alıp gel", demiş. (Bayböri), onun söylediğini yapmış. Malları alıp evliyaları gezmiş. Hayvan kesip, Allah'a: "Evlat ver!", diye ağlamışlar. Arıstanbab'a varıp orada gecelemişler. Evliyaların hiçbirinden bir fayda olmamış. Kalan tek koçlarıyla beraber evlerine dönerken, yolun kenarında bulunan çalının yanına gidip orada gecelemişler. Koçu kesmişler. Uyuduğunda karısı bir düş görmüş. Düşünde yaşlı bir adam ona ayan olup: "Kırkı mı vereyim, biri mi?" demiş. Yaşlı kadın "Bir tane gerek", diye söylemiş. Çocuk doğduğunda ak asalı yaşlı bir adam (içeriye) girip adını koyduktan sonra kaybolmuş. Uyansa düş imiş. Sevinerek kocasını dürtüp uyandırmış. "O düşü ben de gördüm", demiş Bayböri. Sevinerek yurtlarına geri gelmişler. Dokuz ay on günden sonra bir oğlan çocuğu, ardından bir yıl sonra da bir kız çocuğu dünyaya getirmiş. Daha önce, düşünde gördüğü kişi gelip: "İçini yarattım kara demirden, sırtını yarattım çelik demirden, atsalar kurşun geçmez (ok geçmez), vursalar kılıç kesmez. Suya atsalar batmaz, buna düşmanlık eden hiçbir kimse muradına ermez, adı Alpamıs Batır", diyerek dua etmiş. Bu, Hızır imiş. (Hızır) gözden kaybolmuş. Alpamıs'ı, on yaşına geldikten sonra Sarıbay adlı zenginin kızı Külbarşın'la evlendirmişler.

Baybiri'ye bir gün çoban gelip: "Beş koyunu kurt öldürüp gitti", demiş. Bir yıl sonra yılkıcı gelip: "Bayböri bay, yılkılarını Kalmuklar sürüp gitti", demiş. Bu sözü işittikten sonra (Bayböri), çocuğuna bakıp: "Sen doğduktan sonra malımın bereketi gitti", diyerek dert yanmış. Bundan sonra Alpamıs yılkıya varmış. Dizginini sallamış, bir *şubar* (alaca) tay yetip gelmiş. "Dengim

[*] **Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 271-275.

sen değilsin", diyerek göndermiş. Biraz sonra o tay yine gelmiş. "Allah'ın yazdığı buymuş", diyerek o taya dizgin vurmuş. Tay tüylerini dökerek şekil değiştirmiş. Koşum takımını vurarak, eyerleyip üstüne bindikten sonra tay, Bayşubar tulpar oluvermiş.

Kalmuk Hanı, Alpamıs'ın sefere çıktığını sezmiş. O, adamlarını toplayıp: "Alpamıs'ı yakalamak kimin elinden gelir?", demiş. Kalabalığın ortasından Mıstan Kempir çıkmış. Padişahın vereceğim dediği mal ilgisini çekmiş. Mıstan Kempir, kırk çadır ve kırk kız vermelerini rica etmiş. Alpamıs'ı beklemeye başlamış. Bayşubar, Kempir'in düşman olduğunu sezmiş. Kempir çok yalvardıktan sonra isteği boyunca (Alpamıs), Kempir'in dikmiş olduğu otağa varmış. Alpamıs'a kızlar çokça kımız verip sarhoş etmişler. Çadırın yel tarafını açtıklarından bahadıra yel değip aklı başından gitmiş. Bundan sonra kahramanı götürüp zindana atmışlar. (Alpamıs orada) yatıvermiş, padişahın çobanı Keyḳuv̆at koyun otlatırken çanlı tekeyi zindana düşürmüş. Çoban, Alpamıs'la anlaşıp gününe iki koyun vermeye başlamış. Bir gün padişahın koyunu bitmiş. Alpamıs başka bir çare bulmuş. Devenin kemiğini getirtip saldırman* yapmış ve onu Keyḳuv̆at'a vererek hanın kızı Ḳaraközayım'a göndermiş: "Onun geçtiği yolda, önünden çal", demiş.

O vakitte Alpamıs zindanda yatarken uçup giden turnaları görmüş. Onlara: "Ölseniz de yolunuzdan geri kalmayın", diye seslenmiş. O anda onların birisini yakalamış, mektup yazmış ve ana-babasına, kız kardeşine, dostu Ḳarabay'a selam söyleyip mektubu turnanın kanadına bağlamış.

Turnalar ses çıkarmadan uçup gelmişler ve bir köyün kenarında ötmeye başlamışlar. Onu gören birileri yakalayarak alıp evine getirmiş. Turnayı kesmeye niyetlendiğinde kanadındaki mektubu görüp: "Durun, kesmeyin! Alpamıs bunu duyarsa bizi sağ bırakmaz", diyerek turnayı gideceği yola koyu vermişler.

Turna, Alpamıs'ın kuş avladığı yere gelmiş, orada kız kardeşi Ḳarlığaş'a rastlamış. Ḳarlığaş mektubu alıp okumuş. Bunu duyup Alpamıs'ın yattığı yere dostu Ḳarabay gelmiş. Ḳarabay urgan salmış ve Alpamıs'ı

* kaval

çekerek kuyudan çıkarmaya başlamış. Fakat gururuna yediremeyen Alpamıs, dostunun yardımına razı olmamış. Zindanın yarısına geldiğinde kırk kulaç urganı kesip yattığı yere tekrardan düşmüş. “Sonra dostum yaptığı bu iyiliği başıma kakar”, demiş. Dostu, Almapıs’la vedalaşıp memleketine dönmüş.

Hanın kızı Ḳaraközayım bağ içinde Keyḳuv̆at’a rastlayıp: “Bu kavalı kim yaptı?”, demiş. Keyḳuv̆at, “Ben yaptım” dese de kız inanmamış. Kız, yalvardıktan sonra bunu Alpamıs’ın yaptığını söylemiş. Kız, beni Alapamıs’a götür diye ısrar etmiş. Kızı yanına alarak gelip bahadırı göstermiş. Alpamıs, kızdan atı Bayşubar’ın halini sormuş ve Ḳaraközayım’a:

Karagöz gözün süzülür
Sinende canın koparılır
Sen gitsen gönlüm bozulur
Garip gönlümü sen avla,

demiş.

Alpamıs bundan sonra kendisinin nasıl kurtaracağının yolunu söylemiş. Ḳaraközayım, Alpamıs’ın elbiselerini giyip divane bir şekle bürünerek kahramanın atına varmış. Sahibinin elbiselerini tanıyan Şubar, demir evi yıkıp çıkmış. Bayşubar, Alpamıs’ın yattığı zindana gelip kuyruğunu sarkıtarak bahadırı kurtarmış. Alpamıs çıkmasıyla hanı ve Kempir’i öldürmüş. Kalmukların suçlu olanlarının hepsini öldürmüş.

Alpamıs çoban Keyḳuv̆at’a gelip hanın kızı Ḳaraközayım’ı vermiş. Bu Kalmuk yurduna Keyḳuv̆at’ı han seçmişler. O, halkı yönetmeye başlamış.

Alpamıs gönlü rahatladıktan sonra memleketine dönmüş. Köyüne yaklaştığında bir koyun çobanı görmüş. İnsanların kökpar oynadıklarını görmüş. Alpamıs çobandan: “Bu kökpar neyin nesi”, diye sormuş. O zaman çoban:

-E, yavrucuğum, Alpamıs denilen evladım vardı. Gitmesine yedi yıl oldu, hala haber yok. Gelinimi Ultan Taz kendisine eş yapmak istiyor. (Bundan dolayı da) kökpar oynayıp toy yapıyor, bu onun toyu demiş.

Alpamıs, o gün toya varmış. Çocuğu Jädiger'i görmüş ve onunla kucaklaşmışlar. O, jar-jara* katılmış.

Badam Saḳaŭ söze başlamış:

Kapı önü eyvan
Şıngırdayarak geçti kervan
Boynunda dilde mercan
Ben-beybişe*, Külbarşın kuma

demiş. Alpamıs:

İğne geçenden ip geçer kıl gibi
Davul değse yüreğe konmaz buldırıḳ*
Atasızın gördüğü gün kurusun,
Bir baytaldık* kuldan yedim yumruk.
Kutlu olsun baba yaptığınız toyunuz,
Ayıp olur, toyu bırakınız.

Böyle dedikten sonra Külbarşın onun, kendisinin eri olduğunu tanımış.

Bundan sonra Alpamıs türlü zorluklarla Ultan Tazı öldürmüş. Alpamıs yurdunun sağ selamet olduğunu görmüş ve tüm isteklerine ulaşmış. Çadır içine görmediği güzelliği göstermiş.

6.1.4. ALTI JASAR ALPAMIS

İlgergi bir zamandarda Jüzbay degen bir bay bolıptı. Onıŋ Alpamıs degen bir ulı bar edi. Bir künderde Jüzbayğa teli jılḳısına jaŭ şabadı. Jüzbay turıp sonda balasına aḳıl salıp:

-Aŭ, balam, men bolsam ḳartaydım, sen jılḳını ḳuŭıp barıp, jaŭdan kek aluŭğa şamaŋ bar ma?, deydi. Sonda altı jasar Alpamıs bala da bolsa batır bolğan soŋ, jılḳısın şaŭıp ketkenine şamdanıp, özineŋ Bayşubarın ustap minip, Bayşubardı ḳamşımen urıp, eşkimmen söylespey, jılḳı soŋınan jöney berdi. Alpamıstıŋ attanğanın ḳalmaḳtıŋ hanı tüsinde körip, el-jurtın jiyıp alıp, körgen tüsin halḳına bayan ḳıldı:

---

* Jar-jar. Düğün törenlerinde söylenen geleneksel bir tür, yar yar.
* beybişe. Hanım. Eşlerin en büyüğü sonrakiler toḳal yani kuma.
* buldırıḳ: kır tavuğu.
* baytal: 2-4 yaş arası yavrulamamış kısrak, bir baytaldık: onun değerinde olan

Men bir bügin tüs kördim,
Köp ķıyındıķ is kördim.
Zamanım ķağındı,
Ķağındıday ne ķıldı?
Ķaṽsa buķıra buṽra bop,
Ķarsı ķarap şabındı.
Tulımdımdı tul ķılıp,
Aydarlımdı ķul ķılıp,
Solķıldağan mırzamdı
Tabanğa salıp jün ķıldı,
Ķamşımen urıp jon ķıldı,

dep jurt aķsaķaldarına aytadı. Sonda turıp aķsaķaldar patşanıŋ tüsin bılay joryydı:

-Jüzbaydıŋ balası altı jasar Alpamıs kelip, osı jurttı alar, deydi.

Patşa: “Sol Alpamıs osında kelmey turıp, Alpamıstı ķolğa tüsirip alıp kelüṽşi talapker bar ma?”, dep halķına jar saladı. Sonda bir kempir patşağa kelip:

-Mağan bir otaṽ tigip, ķırıķ ķız jiyıp ber. Alpamıstı ķolğa tüsireyik, deydi. Patşa munısın maķul körip, aytķanınıŋ bärin dayın ķıladı. Kempir ķırıķ ķızdıŋ ķolına ķırıķ kese araķ-şarap berip, ķırıķ otaṽğa alıp barıp otırğızadı. Kempir, Alpamıstıŋ keletin jolın barıp tosadı. Sol ṽaķıtta Alpamıs kele jatır edi. Alpamıstıŋ atı kempirdi bilip, jürmey turıp aladı. Alpamıstıŋ aşuṽı kelip Bayşubardı ura bastaydı. Bayşubar jürmey tizerlep jata ķaldı. Ķasına kempir kelip:

-Äy, balam, atıŋ jürmese, şarşağan şığar, seniŋ jolıŋa ķarap, ķırıķ ķız küni-tüni kütüṽde. Tezirek bar, deydi. Alpamıs “ķız” degen sözdi estigen soŋ, atın basına bir teṽip, tastap jüre beredi. Kelip otaṽğa kirse, ķırıķ ķız otır eken. Ķoldarında bir-bir kese araķ-şarap bar. Ķızdar ärķaysısı kezek-kezek nazdanıp Alpamısķa araķ-şarap berip, äbden mas ķıladı. Alpamıs mas bolıp jığıladı. Ķırıķ ķız köterip barıp zındanğa saladı. Atın patşağa aparıp beredi. Alpamıs zındanda birneşe kün jata beredi. Bir küni Alpamıstıŋ töbesinen bir top ķaz uşıp bara jatır eken. Ķazdardı Alpamıs şaķırıp edi, olar ķasına uşıp keldi. Sol ṽaķıtta ķazdar:

-Kimsiŋ, neğıp jatķan adamsıŋ? dep suraydı. Alpamıs:

- Men Alpamıspın,- deydi.

Ķazdar:

-Alpamıs bolsaŋ, jatķanıŋnan turma! dep kete baradı. Eŋ soŋında bir bayğus ķaz ketip bara jatır eken, sonı şaķıradı, ķaz kelip:

-Ne deysiŋ?-deydi. Ķarasa, ķazdıŋ bir közi soķır eken.

-Ay, ķaz, köziŋe ne bolğan?- deydi. Ķaz:

-Jas kezimde anamdı bir mergen atıp alıptı. Jetim sorlı köp ķazğa kelsem, eşteŋe jegizbey, meni jetimsinip közimdi şuķıp şığardı, deydi. “Aŭzı küygen ürip işer”, degendey köp ķazdan ķalıp, jeke uşamın. Jalğız közden ayrılıp öleyin be? depti. Sonda Alpamıs:

-Seniŋ ķanatıŋnıŋ astına hat jazayın. Sen Ķoğalığa barıp ķon! Meniŋ ķarındasım Ķarlığaş sonda ķus salıp jürgen şığar, ķusı seni iler. Ķanatıŋdağı hattı körip, seni öltirmes, deydi. Egerde aŭıldardıŋ töbesinen öte ķalsaŋ, daŭısıŋdı şığarma, deydi. Ķaz osı Alpamıstıŋ aytķan sözimen uşıp kete beredi. Uşıp bara jatıp bayağı Alpamıstıŋ nasıyhattap aytķanı esinen şığıp ketip, bir aŭıldıŋ töbesinen ötip bara jatıp “ķaŋķ” etedi. Ol aŭıldağı bir aŭırğan adamğa ķazdıŋ eti kerek dep täŭip aytķan eken. Ķazdı ķay jaķtan tabamız dep otırğan soŋ, üydiŋ iyesi älgi ķazdı atıp aldı. Baŭızdayın dep jatķanda, ķanatınıŋ astındağı hattı oķıp körip, jaralı ķazdı ķoya beredi. Ķaz uşıp Ķoğalı kölge kelip ķonadı. Alpamıstıŋ balası basķa bir balanıŋ ķazdıŋ ķanatımen oynap jürgenin körip:

-Mağan da ķanat taŭıp ber, deydi tätesi Ķarlığaşķa. Ķarlığaş balanıŋ tilin alıp, Ķoğalı kölge barıp, bayağı jalğız ķazdı ildiredi. Ustalğan ķaz tuŭlağanda ķanatındağı hat uşıp tüsedi. Ķarlığaş ağasınıŋ sälemin oķığasın, ķolındağı suŋķardı ķusķa salmay, köziniŋ jası at jalın juŭıp, elge ķaytadı. Ķarlığaş üyine barmay, jılağan boyımen Ķarabay degen bir dosım bar edi, soğan habarlayın dep kele jatadı. Kele jatķan Ķarlığaştı körip, Ķarabay otın astına jasırınıp kaladı. “Mağan bir jumıspen kele jatır ğoy”, dep oylaydı. Ķarlığaş kele:

-Ķarabay ķayda? Alpamıstan hat keldi, dep daŭıstaydı. Ķarabay otın astınan şığıp, Ķarlığaştıŋ ķolındağı hattı oķıp, jılap: “Men izdep baramın”, dep

derev on tüyege azıq arttırıp, qırıq qulaş jibek arqan alıp, birneşe kün jol jürip, Alpamıs jatqan zındannıŋ basına keledi. “Alpamıs, qaydasıŋ?” dep şaqırıp edi, eşbir dıbıs bermedi. Qarabay dosı: “Eger tiri bolsa dıbıs berer edi-av, ölgen şığar”, dep zar jılap otırıp aladı. Közineŋ jası zındanda uyıqtap jatqan Alpamıstıŋ betine tamadı. “Bul nemene?” dep şoşıp oyanadı. Közin aşıp qarasa, dosı Qarabay zındannıŋ basına kelip, közineŋ jasın köl qılıp, saqalın suv qılıp jılap otır. Alpamıs dosın tanıp:

-Aman esensiŋ be? dep hal suraydı. Qarabay dosına tamaq berip quvattandırıp, qırıq qulaş jibek arqandı salıp, arqannan ustatıp, zındannıŋ jarım ortasına kelgende, Alpamısqa: “Bul Qarabay dosım kempirdiŋ ası, kelinniŋ toyında äzil söz qılıp, qudıqta öleyin dep jatqanınan tiriltip almadım ba dep betime salıq qılar” degen oy kelip: “Ölsem öz jayıma öleyin”, dep jibek arqandı qos kezdikpen kesip jiberedi de, zından tübine tüsedi. Qarabay arqanı üzilip dosın şığaruvğa lajı bolmay zarlap, jılap zından basında jın urğan adamday qulap tüsedi. Bir vaqıtta esi kelip, eline qaytadı. Qalmaq hanınıŋ qoy jayıp jürgen bir qoyşısı bar edi. Bağıp jürgen qoylarınıŋ işinde han qızınıŋ bir konırav tağıp qoyğan serkesi bar eken. Sol serke Alpamıs jatqan zındannıŋ qasında sekirip jürip, abaysızda Alpamıs jatqan zındanğa tüsip ketedi. Alpamıs ustap jibermeydi. Qoyşınıŋ aşuvı kelip:

- Serkeni şığar, eger şığarmasaŋ, qazanday qara taspen urıp öltiremin, deydi. Alpamıs:

-Ursaŋ ur, biraq bermeymin, deydi. Qoyşı taspen ura bastaydı. Alpamıs urğan tasın qaytadan özine laqtırıp jibere beredi. Aqırı qoyşı jalınadı:

-Eger serkeni bermeseŋ, meni patşanıŋ qızı öltiredi, bere kör, dep turıp aladı. Sonda Alpamıs:

-Künine bir qoydan berip turasıŋ ba, serkeŋdi jibereyin, deydi. Qoyşı maqul dep künine bir qoydan bermekşi boladı. Qoyşı osı vädesimen künde bir qoydı Alpamısqa bere-bere, aqırı qoydıŋ bärin tavısadı. Bayağı patşanıŋ qızınıŋ serkesin de Alpamısqa beredi. Sonda turıp qoyşı:

-Men endi qaytemin, öletuğın boldım, deydi.

-Qayğı jeme, qoyşı, dep bir sıbızğını qoyşığa berip, osı sıbızğını keşke taman bir şalğın işinde tart, davsın patşanıŋ qızı estip keler. Sonda munı kim

istedi dese, tabanıŋdı tilip tuz ķuysa da aytpa, deydi. Eger ķoymay jalınsa aytarsıŋ, bayağı zındandağı adam jasadı dersiŋ, deydi. Ķoyşı, Alpamıstıŋ aytķanınday sıbızğı tartadı. Bul sıbızğınıŋ daŭsımen hannıŋ ķızı kelip: “Munı ķaydan aldıŋ?”, deydi. Ķoyşı aytpaydı. Tabanın tilip tuz ķuyadı. Onda da aytpaydı. Aķırı ķız jalınadı. Ķoyşı kim istegenin aytadı. Ķız turıp: “Soğan meni alıp bar”, deydi. Ķoyşı: “Meniŋ ayağım jürüŭge jaramaydı”, dep otırıp aladı. Äbden lajı ķurığan ķız ķoyşını moynına mingizip, ķudıķķa äkeledi. Ķudıķķa kelgen soŋ, Alpamıs pen ķız birbirine ğaşıķ boladı. Ķız:

-Sağan men tiyemin, biraķ seni ķalay şığaruŭğa boladı? deydi.

Alpamıs:- Meniŋ atım ķayda?- deydi.

-Atıŋ patşanıŋ ķolında.

-Endeşe, sen ol attı minemin dep al da, ķoya ber, bir jaman dıyŭananıŋ kiyimin kiyip alıp, patşanıŋ aldına bar. Sol ŭaķıtta at mına belbeŭdi körse, oķıranadı. Sosın patşa seni tanıp oķırandı dep, senen surar, “bul attı bağıp ber, aķşa beremin”, der. Sonda sen aķşanıŋ keregi joķ, men äşeyin-aķ bağayın dep aytarsıŋ, deydi. Ķız, Alpamıs aytķanday jaman kiyim kiyip patşanıŋ aldına keledi. At oķıranıp ķoya beredi. Ķız Alpamıstıŋ aytkanınıŋ bärin aytadı. Sonda patşa özineŋ ķızı ekenin bayķamay: “Baķsaŋ baķ”, dep, attı ķolına beredi. Ķız, attı şeşip ķoya beredi. At şaŭıp otırıp tikeden tike Alpamıs jatķan ķudıķķa keledi. Kelip közineŋ jasın mölt mölt etkizip, ķudıķtıŋ janında turadı. Alpamıs atına ķarap:

- Meni mına şuķırdan şığaruŭ üşin ķuyrığıŋdı şuķırğa salbırat, dep tüsindirip, atınıŋ ķuyrığınan ustap ķudıķtan şığadı da, keşke taman ķız, ķoyşı üşeŭi ķosılıp, ķalmaķķa kelip tiyip, jaŭ şapķanday ķılıp, patşanı ornında öltirip, barlıķ maldarın jıynap alıp, üşeŭi aydap jüre beredi. On künşilik jol jürip eline jetedi.

ALTI YAŞINDAKİ ALPAMIS

Geçmiş zamanlarda Jüzbay denilen bir zengin varmış. Onun Alpamıs adlı bir oğlu varmış. Bir gün Jüzbay’ın yılkı sürüsünü düşman yağmalayarak götürmüş. Jüzbay o zaman çocuğuna danışmış:

“Ey, evladım! Ben yaşlandım. Senin, yılkının arkasından giderek düşmandan öç almaya gücün var mı?”, demiş

O zaman Altı Jasar Alpamıs çocuk da olsa bahadır olduğu için, yılkılarının alıp götürülmeleri zoruna gitmiş. Kendisinin Bayşubar adlı atına binmiş ve atı kamçılayarak hiç kimseye bir şey demeden yılkının peşinden gitmiş.

Alpamıs’ın sefere çıktığını Kalmuk hanı rüyasında görmüş. Halkını toplayıp gördüğü rüyayı:

Ben bugün bir düş gördüm
Çok yaman bir iş gördüm
Benim zamanım tükendi
Tükendiği gibi ne oldu?
Yaşlı buğra gibi olup,
Karşısına bakıp kudurdu.
Saçı örgülüyü dul kılıp,
Aydarlımdı* kul kılıp,
Eğilen beylerimi,
Ayağının altına alıp yün kıldı.
Kamçıyla vurup sırt kıldı.

diyerek halkın aksakallarına anlatmış. O zaman aksakallar padişahın düşünü:

-Yüzbay’ın çocuğu Altı Jasar Alpamıs gelip bu yurdu alacak, diye yormuşlar.

Padişah: “O Alpamıs’ın buraya gelmesini engellemeye, onu yakalayarak, alıp getirmeye talip olan var mı?” diye halkına haber salmış. O zaman bir Kempir, padişaha gelip:

-Bana bir otağ dik ve kırk kız ver, Alpamıs’ı yakalayalım demiş.

Padişah onun isteğini makul görüp söylediklerinin hapsini hazırlamış.

Kempir, kırk kızın eline kırk kâse içki vererek onları alıp götürüp kırk otağa oturtmuş. Kempir, Alpamıs’ın geleceği yola varıp beklemeye başlamış. O vakitte Alpamıs gelmekteymiş. Alpamıs’ın atı, Kempiri tanıyıp yürümemeye

* aydar: Erkek çocukların saçlarının tepesinde bıraktığı saç, perçem.

başlamış. Alpamıs sinirlenip Bayşubar'a vurmaya başlamış. Bayşubar yürümeyip diz çöküp kalmış.

Kempir, Alpamıs'ın yanına gelip:

-Ey, evladım, atın gitmiyorsa yorulmuştur. Senin yolunu gözleyip kırk kız gece gündüz beklemekte. Çabucak yanlarına var, demiş.

Alpamıs "kız" denilen sözü duyduktan sonra atın başına bir tekme vurmuş ve (atı orada) bırakıp gitmiş. Gelip çadıra girse ellerinde birer kâse içki olan kırk kız oturmakta. Kızların her biri Alpamıs'a cilvelenerek sıra sıra içki verermiş ve iyice sarhoş etmişler. Alpamıs sarhoş olup yığılmış. Kırk kız, Alpamıs'ı kaldırıp, götürerek zindana atmışlar. Atını da götürüp padişaha vermişler. Alpamıs zindanda bir süre yatmış. Bir gün Alpamıs'ın üzerinden bir top kaz uçumaktaymış.

Alpamıs, kazları çağırmış, onlar uçarak yanına gelmişler. O vakitte kazlar:

-Kimsin, ne yapıyorsun? diye sormuşlar. Alpamıs:

-Ben, Alpamısım, demiş.

Kazlar:

-Alpamıs isen, yattığın yerden kalkma! deyip gitmişler.

En sonunda bir biçare kaz gidiyormuş. Alpamıs onu çağırmış. Kaz gelip:

-Ne diyorsun? demiş. Baksa kazın bir gözü kör imiş.

-Hey, kaz, gözüne ne oldu? demiş. Kaz:

-Genç vaktimde anamı bir avcı vurmuştu. Yetim, biçare olarak kaz sürüsüne geldiğimde hiçbir şey yedirmediler. Yetimliğinden dolayı hor gördüler ve gagalayarak gözümü çıkardılar, demiş. "Ağzı yanan üfleyip içer", denilir, kaz sürüsünden ayrı uçuyorum. Kalan tek gözümü de kaybedip öleyim mi? demiş.

O zaman Alpamıs:

-Mektup yazıp senin kanadının altına koyayım. Sen Koğalı'ya varıp kon! Benim kız kardeşim Ḳarlığaş orada kuş salıp dolaşıyordur, seni yakalar. Kanadındaki kâğıdı görüp seni öldürmez, demiş. Eğer köylerin tepesinden geçersen sesini çıkarma, demiş.

Kaz, Alpamıs'ın söylediği sözle uçup gitmiş. Uçarken Alpamıs'ın nasihatı aklından çıkıp gitmiş ve bir köyün üzerinden uçarkan "ḳanḳ" etmiş. O köydeki bir hasta adama baksı, sana kazın eti gerek, diye söylemiş. Kazı nereden bulalım diye düşünürken evin sahibi deminki kazı atıp vurmuş. Boğazlamaya niyetlendiğinde kanadının altındaki kâğıdı görmüş ve kâğıdı okuduktan sonra yaralı kazı salı vermiş.

Kaz uçup Koğalı Göl'e gelip konmuş. Alpamıs'ın çocuğu, başka bir çocuğun kazın kanadıyla oynadığını görüp:

-Bana da kanat bulup ver, demiş halası Ḳarlığaş'a.

Ḳarlığaş, çocuğun söylediğini yerine getirmeye söz verip Koğalı Göl'e giderek deminki yalnız kazı yakalamış. Yakalanmış olan kaz çırpındığında kanadındaki yazı uçup düşmüş. Ḳarlığaş, ağabeyinin selamını okuduktan sonra kolundaki doğanı kuşa salmamış ve gözünün yaşı at yelesini yıkar (bir halde) memleketine dönmüş.

Ḳarlığaş evine gitmeyip, ağlayarak ağabeyinin Ḳarabay adlı dostuna haber vermeye gelmiş. Ḳarlığaş'ın geldiğini gören Ḳarabay, "bana bir iş için geliyor ğoy", diye düşünerek otların altına saklanmış.

Ḳarlığaş gelip:

-Ḳarabay nerde? Alpamıs'tan mektup geldi, diye bağırmış. Ḳarabay otların altından çıkmış ve Ḳarlığaş'ın elindeki mektubu okumuş, ağlamış, "ben aramaya gidiyorum", demiş. Ardından hemen on deveye azık yükletmiş, kırk kulaç ipek urgan almış ve birkaç gün yol yürüdükten sonra Alpamıs'ın yattığı zindanın başına gelmiş. "Alpamıs, nerdesin?", diye seslenmiş. Hiçbir ses gelmemiş. Ḳarabay: "Eğer diri olsa ses verir idi, ölmüş olabilir", diye kederinden oturmup ağlamış. Ḳarabay'ın gözünün yaşı zindanda uyuyan Alpamıs'ın yüzüne damlamış. Alpamıs, "bu ne?" diye korkarak uyanmış. Gözünü açıp baksa dostu Ḳarabay zindanın başına gelmiş, gözyaşını göl, sakalını su edip, ağlayıp duruyormuş. Alpamıs, dostunu tanıyıp:

-Sağ selamet misin? diye halini sormuş. Ḳarabay, dostuna yemek vererek kuvvetlendirmiş ve kırk kulaç ipek urganı zindana salmış. Alpamıs'ı urgandan tutturup, yukarı doğru çekmeye (başlamış ve) zindanın yarısına geldiğinde Alpamıs: "Bu dostum Ḳarabay, ölen yaşlı bir kadının cenaze

yemeğinde veya bir gelinin toyunda şaka yollu, kuyuda ölmek üzereyken senin hayatını ben kurtarmadım mı, diyerek yüzüme vurur", diye düşünmüş ve: "Ölürsem de kendi halimde öleyim", diyerek ipek urganı çift kamasıyla kesmiş ve yeniden zindanın dibine düşmüş. Ḳarabay, urgan kopup dostunu çıkarmaya çaresi kalmadığı için kederinden zindanın başında cin çarpmış adam gibi düşüp kalmış. Ḳarabay, bir zaman sonra kendine gelmiş ve memleketine dönmüş.

Kalmuk Hanının koyunlarını otlatan bir çobanı varmış. Baktığı koyunların içinde hanın kızının çan taktığı bir serke* de varmış. O teke Alpamıs'ın yattığı zindanın çevresinde dikkatsizce zıplayıp dururken zindana düşmüş. Alpamıs tekeyi yakalamış ve geri göndermemiş. Koyun çobanı sinirlenip:

Teke'yi gönder! Eğer göndermezsen seni kazan kadar kara taşla vurup öldürürüm, demiş. Alpamıs:

-Vurursan vur, fakat (tekeyi) göndermiyorum, demiş. Çoban taşla Alpamıs'a vurmaya başlamış. Alpamıs onun vurduğu taşları tekrardan kendisine fırlatmış.

Sonunda koyun çobanı yalvarmış:

-Eğer tekeyi vermezsen padişahın kızı beni öldürür, veriver deyip durmuş. O zaman Alpamıs:

Gününe bir koyun verecek misin? Tekeyi göndereyim, demiş.

Çoban, makul, diyerek gününe bir koyun vermeyi kabul etmiş. Koyun çobanı bu sözüne göre günde bir koyunu Alpamısa vermeye başlamış, nihayetinde koyunların hepsini bitirmiş. Padişahın kızının tekesini de Alpamıs' a vermiş.

O zaman koyun çobanı durup:

-Ben şimdi ne yapacağım, öldürürler beni, demiş.

-Kaygılanma çoban deyip kavalı koyun çobanına vermiş ve "bu kavalı akşama doğru bir çimenliğin içinde çal. Padişahın kızı kavalın sesini duyup gelir. O zaman bunu kim çaldı derse ayağının altını kesip tuz bassa da

* serke: Beş, altı yaşlarında ve kısırlaştırılmış olan erkek keçi.

söyleme", demiş. Eğer seni bırakmayıp yalvarırsa söylersin, zindandaki adam yaptı, dersin.

Çoban, Alpamıs'ın söylediği gibi kaval çalmış. Bu kavalın sesine hanın kızı gelip: "Bunu nereden aldın?" diye sormuş. Çoban söylememiş. Çobanın ayağının altını kesip tuz basmış. Çoban yine de söylememiş. Sonunda kız yalvarmış. Koyun çobanı, kavalı kimin yaptığını söylemiş. Kız durup: "Beni ona götür", demiş. Koyun çobanı: "Ben bu ayaklarla yürüyemem", deyip oturmuş.

Büsbütün çaresiz kalan kız, çobanı boynuna bindirerek, alıp kuyuya gelmiş.

Kuyuya geldikten sonra Alpamıs ile kız birbirlerine âşık olmuşlar.

Kız: "Ben sana varacağım, fakat seni buradan nasıl çıkarabiliriz?", demiş.

Alpamıs: "Benim atım nerede?", demiş.

-Atın padişahın elinde.

-Öyleyse sen, o atı bineceğim diyerek al da bırakıver. Bir kötü divanenin elbisesini giyerek padişahın karşısına var. O zaman at bu kemeri görürse pıskırır. Sonra padişah, at seni tanıyıp pıskırdı, diye sana, "bu ata bak, para vereyim", der. O vakit sen, paranın gereği yok, ben bedava bakarım diye söylersin, demiş.

Kız, Alpamıs'ın söylediği gibi kötü elbiseler giyip padişahın karşısına gelmiş. At pıskırıvermiş. Kız, Alpamıs'ın söylediklerinin hepsini padişaha demiş. O zaman padişah, kendisinin kızı olduğuna dikkat etmeyerek: "Bakacaksan bak", deyip atı vermiş. Kız, atı çözüp salıvermiş. At hızla gidip dosdoğru Alpamıs'ın yattığı kuyuya gelmiş. Gelip gözyaşını parıl parıl ettirip kuyunun yanında durmuş.

Alpamıs, atına bakıp:

-Beni bu çukurdan çıkarmak için kuyruğunu çukura sarkıt, demiş. Atının kuyruğundan tutup kuyudan çıkmış. Akşama doğru kız, çoban (ve Alpamıs) üçü bir araya gelerek Kalmuklar'a gelmişler ve onlara dalaşarak düşman kırmış gibi etmişler. Padişahı yerinde öldürüp bütün mallarını toplayarak üçü sürüp gitmişler. On günlük yoldan sonra illerine dönmüşler.

6.1.5. JELKİLDEK

Burınğı zamanda Nurmanbet degen han bolğan, han jüz toḳsan eki jasağan, onıŋ Äztemir degen inisi bar eken. Äztemir ḳırıḳ eki kisige bas bolıp ḳolğa ketti. Nurmanbettiŋ eki ḳızı bolğan, biriniŋ atı Künikey, biriniŋ atı Tinikey eken. Eki ḳız uyıḳtağanda tüs köripti. Taŋerteŋ jeŋgesine keledi, bir şapandı jamıldı, ekeŭi bir jeŋnen bas şığardı: “Men bir tüs kördim, ot jağalay is kördim, eki de ḳara teŋ kerdim, sorğalap aḳḳan ḳan kördim, jorışı, jeŋge, tüsimdi!”.

Jeŋgesi ḳayın ağasına keldi, tüstiŋ joruŭın suradı. “Bul tüsti kim kördi?” dedi ol. “Men, men!” dedi ḳatın. Ḳayın ağası ayttı: “Munı körgen sen emessiŋ, munı körgen eki ḳızım eken, kelsin, tusıma kelip aytsın”, dedi. Eki ḳızı Künikey men Tinikey keldi äkesiniŋ tusına.

Jamağat, dedi,
Ḳulaḳtarıŋ beri sal,
Keŋesterindi arı sal.
Bugin tünde tüs kördim,
Ot jağalay is kördim.
Eki de ḳara teŋ kördim,
Sorğalap aḳḳan ḳan kördim,
Jorışı, äke, bul tüsti!

Ḳızdar bü tüsti aytḳan soŋ, basḳalar bu tüsti estidi. Mağınasın bilgen baḳsılar, aḳsaḳaldı ağalar, bası şalmalı babalar: “Ağaŋ bügin keler, dedi, oljalı üyge ener”, dedi.

Nurmanbettiŋ ḳızdarı Künikey men Tinikey bul sözderge nanbadı.

Nurmanbet han ayttı:
Jüz toḳsan eki jasağan,
Ḳazdıŋ etin asağan,
Äztemir üyde joḳ boldı,

dedi.

Nurmanbettiŋ saḳalınan jas sorğalap: “Ölemiz”, dep jılaydı. Nurmanbettiŋ jeti jasar Jastülek degen balası bar eken, jeti ḳırdıŋ astında alpıs balamen asıḳ oynap jatır eken, jılağan Nurmanbettiŋ daŭsın balası estip

keldi. Keldi de: Han iyem, nege jılaysız? dedi. Han ayttı: Jılamay ķayteyin, Äztemir üyde bolmadı, dedi. Balası ayttı:

Jılama, äkem, sen, dedi,
Oŋ bataŋdı ber! dedi.
Düldülindi saylaşı,
Semserindi ķayraşı!
Bul aṽır jolğa barayın,
Jaṽğa oyran salayın.
Bir kelgenin bir ķırayın,
Eki kelgenin eki ķırayın,
Birine birin ķosayın?

dedi. Äkesi ayttı balağa:

Seniŋ alar jaṽıŋ joķ,
Boyıŋ seniŋ ösken joķ,
Buğanaŋ seniŋ ķatķan joķ,
Balaķta jüniŋ jetken joķ.

Bala tilin almadı, batasın suradı, äkesi oŋ batasın berdi:

Jortķanda jolıŋ bolsın,
Joldasıŋ Ķıdır bolsın, Alla äkbar!

dedi, düldüline mingizip semserin berdi: “Bar, balam, dedi, Düldüliŋ oŋ ayağımen jer tarpısa, sol ayağın kökke köterse, kelme, dedi, sol ayağımen jer tarpısa, oŋ ayağın kökke köterse, ķayt balam! dedi.

Jeti jasta Jastülek düldüline minedi, semserin ķolına aladı: “Aman-esen bolındar!” dep jürip ketti. Bir beldiŋ üstine şığıp alısķa ķaradı, jaṽ kele jatır eken. Tulpardan tüsti, bala aldıŋğı ayılın bos tarttı, artķı ayılın berik tarttı. Onan soŋ atına mindi, bir kelgenin bir ķırdı, eki kelgenin eki ķırdı, birin-birine ķosadı, köp jaṽdı jaypadı. Jaṽdıŋ eŋ ayağında äsker bası Telegey alıp bar eken, Telegey aytadı:

Jamağattar, tura turıŋız,
Bu jerde ot jağıŋız,
Ķumalaķ şaşayıķ,
Bal aşayıķ,

Ķoy jaṽırının jağayıķ,
Jaṽdı alar aylanı tabayıķ.

Ķumalaķ şaştı, bal aştı,
Jaṽırın jağıp ķarastı.
Bizdi tosıp jatķan jaṽ eken,
Jeti jasar Jastülek däṽ eken.
Atsaķ, onı ata almaymız,
Şapsaķ, onı şaba almaymız,
Atsaķ, mıltıķ tiymeydi,
Şapsaķ, ķılış ötpeydi.
Al, oğan amal ne?
Äsker bası Teleğey
Kündi boran soķtırdı,
Ayaz ķataydı,
Bala toŋdı, jaṽradı.

Toŋğan soŋ äkesiniŋ aytķanı esine tüsti: “Düldüliŋ oŋ ayağımen jer tarpıp, sol ayağın kökke köterse, ķaytpa, eğerde sol ayağımen jer tarpıp, oŋ ayağın kökke koterse, ķayt”, degeni esine tüsti.

Kün boran boldı, suṽıķ boldı, bala muzdadı, toŋdı. Düldül sol ayağımen jer tarpıdı, oŋ ayağın kökke köterdi, tülparına mindi de keyin ķayttı. Ülken apası Tinekey, kişi apası Künikey aldınan şıķtı.

“Tondıŋ ba, ķarağım-ay!?” Muzdadıŋ ba, şırağım-ay!” dep atınan tüsirdi, üyine engizdi. Bir apası basın aldına alıp, ķoynına saldı, bir apası ayağın ķoynına saldı. “Toŋğan bası jılınsın, muzdağan ayağı jılınsın”, desti.

Eki apası Tinikey men Künikey artına ķaradı, jaṽ kelip ķalğan eken. Üyinde jeti ķulaķtı ķazanı bar eken, sonı jeti jasar Jastülektiŋ üstine töŋkerip, eki apası jaṽıp jasırıp tastadı. Jaṽ kelip ķaldı. Aķ şaharın şaptı. Jüz toķsan eki jasağan Nurmanbettiŋ basın aldı. Malın da, janın da alıp, ķaytıp bara jatıp äsker bası Teleğey ayttı: “Bizdi alğan jaṽ munda joķ eken, ol jeti jasar Jastülek. Öltirmey ketsek, bul düniye bizdiŋ boyımızğa siŋbeydi, tabuṽ kerek!” deydi. Sonda ķuṽ ayaķ kempir ayttı: “Men ol balanı taṽıp bereyin,

jasırğan jerin kördim. Meniŋ malımdı, meniŋ janımdı tügel ķaytarsaŋ aytamın", dedi. Ķolbası Telegey ayttı: "Tanısaŋ tügel al", dedi. Ķuў ayaķtıŋ düniye-malın tügel özine berdi. Balanıŋ ķazan astında jatķanın aytıp ķoydı. Telegey ķazannıŋ ķasına keldi, ķazandı köterdi, bala jatır eken, sol jerde balanıŋ basın aldı, basın ķanjığasına bayladı, ķan aķtı sorğalap, äsker bası Telegey ķalıŋ eldi jetim-jesir etip ķayttı keyin.

Künderde bir kün Äztemir keldi. Aķ şahar aŋırap ķalğan eken. Äkesi joķ, inisi joķ, şeşesi joķ, ķatını joķ, eki ķarındası tağı joķ. Öziniŋ astında minip jürgen bedeў biyesi bar edi, attan tüsti, jıladı:

Jüz toķsan eki jasağan,
Ķazdıŋ etin asağan
Nurmambettey han iyem,
Düspanğa basıŋ aldırdım,
Ötindi jaўğa jardırdım,
Men özim üyde joķ boldım,
Joķ boldım da boķ boldım.
Şuğadan tüsken ķiyındım,
Maķpaldan tüsken oyındım,
Künikeydey köriktim,
Tinikeydey tektim,
Özim barda ayttırıp,
Teŋiŋe, ķalķam, bermedim!
Aķırında bireўge
Teginnen tegin olja ķıldırdım,
At kötine saldırdım.
Äsirese, sol kekti ķayteyin!
Üyde jürsem, muŋdasım,
Jolda jürsem, joldasım,
Jeti jasar Jastülek,
Ķaўırsınıŋ ķatķan joķ,
Balaķta jüniŋ şıķķan joķ,
Boyıŋ seniŋ ösken joķ,

Aḳılıŋ seniŋ tolğan joḳ,
Ḳapıda kettiŋ, jalğızdıḳtıŋ jamanı-ay!

Jeti kün jıladı, jeti tün jıladı, Jılağanda Äztemir jer baṽırlap suladı, jılay-jılay uyıḳtadı. Söytip, uyıḳtap jatḳanda onıŋ ḳasına bir adam keldi:

Äztemir, köter basıŋdı,
Tür, türegel, dedi.
Äztemir basın köterdi,
Köterip basın otırdı.
Kelgen adam söylepti:
“Sen ol jaṽğa barma, depti,
Alar jaṽıŋ ol emes,
Sarıbay degen han bar,
Sonıŋ bir balası bar.
Atsa mıltıḳ tiymeydi,
Şapsa ḳılış ötpeydi,
Otḳa salsa küymeydi,
Suṽğa salsa batpaydı,
Ḳarğasa ḳarğıs jetpeydi,
Sarıbaydıŋ balası eken,
Jeti jasḳa bıyıl jetken,
Atın äli ḳoyğan joḳ,
Keğiŋdi alar sol bolar.
Manağı Äztemir turdı,
Beti-ḳolın juṽdı,
Bir ḳoydı jalınıp soydı,
Bir ḳasıḳ et jedi,
Manağı tüsinde körğen adam Ḳıdır eken.

Ḳara bedeṽ biyesin erttep minip, Sarıbaydı izdep joneldi.

Sarıbay değen bay eken,
Künderdiŋ birinde
Jiyın toyğa,
Tört biyemen, tört sabamen barğan eken,

Sarıbay bir balağa zar eken.

Ḳuvlar otirik toyğa Sarıbaydı şaḳıradı. Sarıbay ḳatının ertip tört biyemen, tört saba ḳımız artıp keldi. Aldınan eşkim şıḳḳan joḳ, ḳurmet te joḳ. Sarıbay aşuvlandı, kisilerdi boḳtadı. “Adamşılıḳtarıŋ joḳ eken, bizdi mazaḳ ḳıldıŋdar!” dedi. Avıldağılar Sarıbayğa javap ḳaytara almadı. Bir kişkene tazşa bala bar eken, sol sırtḳa şıḳtı, sälem berdi, Sarıbay sälemin almadı, boḳtadı, bala ayttı: “Sälemdi boḳtama, bul toy balası bardıŋ keletüğın toyı.

Ulı barğa orın bar,
Ḳızı barğa ḳızıḳ bar.
Ulı joḳḳa orın joḳ,
Ḳızı joḳḳa ḳızıḳ joḳ.

Sarıbay munı estip, doldanıp, tört biyeni bavızdap tastap, tört saba ḳımızdı jarıp tastap, ḳatınımen ekevi üyine ḳayttı. Astına mingen bozjorğa atı bar eken, bozjorğa attı beldevge bayladı, özi ḳatınımen ekevi Ḳudaydan bir bala surap, eki etegin beline türip alıp: “A Ḳuday, özi ḳay jaḳtasıŋ, ḳayda bolsaŋ da, mine, biz senen bala surap ḳaŋğırdıḳ!” dep japan tüzge bet aldı. Ḳaŋğırıp jürip ketti. Jüre-jüre Sarıbay arıḳtaydı, ḳatının arḳaladı, bir aḳ tiḳenekke keldi, kiyiminiŋ etegi tikenekke ilinip jürgizbedi, ḳatını şarşadı, otırdı, Sarıbay uyıḳtap ḳaldı, ḳatını uyıḳtağan joḳ eken, aspannan bal tolı kümis tabaḳ tüsti, işinde kümis ḳasıḳ bar eken.

Türegel bayım,
Tilekti berdi Ḳudayım,
Aspannan tabaḳ tüsti!
Sarıbay türegeldi.
“Bismillä!” dep bir ḳasıḳ bal jedi.
Ḳatınına bayı ayttı:
“Sen de je!” dedi.
Ḳuday bala berer, dedi.
Ḳatını bärin de jep ḳoydı,
Ekevi mas boldı,
Birin-biri ḳuşaḳtap jığıldı,
Jas küngi ḳuvat-küşteri kirdi,

Sonan soŋ esin jiyıp,
Közderiniŋ jasın tıyıp,
Boyları bir-birine emirenip iyip,
Birin-biri ķuşaķtap süyip,
Oynap-külip üylerine ķayttı.
Ķatını buṽaz boldı.
Bir ṽaķıtta ķatını bosandı.
Bir ķız, bir ul taptı.

Olar endi toy ķıldı, araķ-şarap berdi, on biye soydı, on ķoy soydı, on siyır soydı, joğarğı eldi şaķırdı, tömengi eldi şaķırdı, ayamay malın ķırdı, jurt jiyılıp kelgende, tabaķ tartıp bergende, kelgen jurttı sıyladı, miner atın mingizdi, kiyer tonın kiygizdi, atı joķķa at berdi, tonı joķķa ton berdi. Soyılğan maldı jegen soŋ, jiyılğan köp toyğan soŋ, kelgen eli tarķadı. Şalķar köldiŋ basına şatır tikti, bala oynap jürdi, tobılğıdan jaķ ķıldı, şiyden oķ ķıldı, käri kempirdi, käri şaldı attı. Ölgen kempirler men şaldardıŋ tuṽıstarı Sarıbayğa kelip jıladı: “Balaŋızdı tıyıŋız”, dedi. Äkesi balasın şaķırdı: “Balam, oyındı ķoy, jılķığa bar!” dedi. Sarıbaydıŋ alıp ķulı bar eken, toķsan ķoydıŋ terisi oğan telpek tımaķ şıķpaydı eken. Manağı Sarıbaydıŋ balası jılķığa ketti, Topayķulğa keldi. Aķ saķalı bar eken, saķalınıŋ ağın jurt “ķayıŋ” deydi eken, ķarasın “ķarağay” deydi eķen, kün ıstıķ bolğanda toķsan torı ala ayğırdıŋ üyiri saķalına üyezdep turadı eken. Sol kezde Äztemir jılķığa keldi, Ķarağaydıŋ işin panalap köleŋkeleyin dep atın bir ağaşķa baylap jatıp ķaldı. Topayķul ayttı: “Saķalımnıŋ işinde bit jür, balam, alıp berşi!” dedi. “Bit jür” degenge ķarasa, Äztemir han eken, mingeni ķara bedeṽ biye eken, Sarıbaydıŋ balası Äztemir handı uṽıstap ustap Topayķulğa alıp keldi. “Sen meniŋ saķalımnıŋ işinde neğıp jürsiŋ? Urımısıŋ?” dedi. Äztemir ayttı: “Joķ, men urı emespin, bir beyşara adammın”, dedi. “Olay bolsa nege keldiŋ, ķayda barasıŋ, barmağımnıŋ arasına salıp seni joķķılayın ba?” dedi. Sarıbaydıŋ balası ayttı:

“Tiyme bayğuşka, sizdiŋ saķalıŋızdı künde körip jürgen biz bilemiz, bul sorlı ķaydan bilsin!” “Neğıp jür ediŋ, ağatay?” dedi.

“Sarıbaydıŋ aṽılın izdep jürmin, özi mırza, özi jomart” deydi. “Atı joḳḳa at beredi, tonı joḳḳa ton beredi, sonday mırzağa barayın, jeti jasar balası bar eken, atsa oḳ otpeydi, şapsa, ḳılış kespeydi, balasın surayın”, dedi Äztemir.

Bala ayttı: “Barsaŋ anaṽ beldiŋ astında, bizdiŋ aṽılımız bar, Sarıbaydıŋ balası menmin”.

Äztemir ketti, bir ṽaḳıtta Sarıbaydikine keldi. Äztemir handı attan köterdi, üyge otırğızdı, amandastı, esendesti.

-Ḳayda barasıŋ? dedi.

-Sizge keldim, dedi.

-Bizdikinde ne bergeniŋ, ne otkizgeniŋ bar edi? dedi bay.

-Sizdiŋ bir balaŋız bar eken. Onıŋ atı äli ḳoyılğan joḳ eken, ädeyi at ḳoyıp, aydar tağayın dep keldim, dedi. Sarıbay ayttı:

-Bärekeldi, senen basḳa kisige ḳoyğızğan joḳ edim, oyımdağım jaŋa tabıldı, dep ḳuṽandı. Äztemir balanıŋ atın: Jeti jasar Jelkildek bolsın, dedi. Äkesi: Jaḳsı, jaraydı, dedi. Han:

-At alamısıŋ, at bereyin, ton alamısıŋ, ton bereyin, dedi. Äztemir:

-Almaymın, at pen tondı är ekiniŋ birine, egizdiŋ sıŋarına berip jürsiŋ ğoy, seni şın mırza dep estip keldim, mağan bergiş bolsaŋ balandı ber, balandı ḳalap surağalı keldim, seniŋ mırzalığıŋdı sınağalı keldim, dedi. Sarıbay: balamdı nege bereyin, tur, jonel! dep aḳırdı.

Äztemir jılap şığıp ketti. Sarıbay üyine keldi, ḳatını ayttı. “Ne surap kelgen eken?” dedi. Sarıbay ayttı: “Bizdiŋ jalğız balanı suray kelgen eken, sonı men bermey ursıp ḳuṽıp jiberdim”, dedi. Ḳatını ayttı: “Burıŋğılardıŋ “düniye sasıḳḳa, tastan ḳattığa bitedi” degeni osı eken-aṽ, aḳılıŋ joḳ eken, bayğus bayım. Mırza Ḳudaydıŋ mırzalıḳ ḳılıp bergen närsesine kisi sarandıḳ ḳılmasa bolar ma? Bizdi Ḳuday ḳuṽ bas degen attan ḳutḳardı, bizge sol ḳanağat, şaḳır, beri kelsin, alsın!” dedi.

Sarıbay tımağın ḳolına alıp, bılğap şaḳırdı, Äztemir şaḳırğan soŋ keldi. “Men balamnıŋ özin taptım, minezin tapḳanım joḳ. Balanıŋ özine bar, bala sağan erip ketemin dese, betinen jarılḳasın, ḳayda barsa jolı bolsın, bir jaman aljığan şal, ḳaḳıyğan kempir ḳızığın kördi ne, körmedi ne, tiri bolsa ḳızığın halıḳ, jurt körsin!” dedi.

Äztemir jılқığa bardı, Topayқul: “İnime ne dep at қoydıŋ?” dedi. Äztemir ayttı: “Jeti jasar Jelkildek bolsın dep at қoydım”. Topayқul ayttı: “Jap-jaman at eken”. Bala ayttı: “Ağam, aқılıŋ joқ eken, bizğe osı қoyğan at jaқsı”. Äztemir ayttı: “İnim, sağan keldim, sen mağan қattı kereksiŋ”. Bala ayttı: “Kerek bolsam, meni äkemnen suradıŋ ba?” dedi. Äztemir: “Suradım, balam özi bilsin dep öziŋe jiberdi”, dedi.

“Jaraydı, ağa, men barayın”, dedi bala. “Ağatayım, mağan bir at ber, ölip ketsem meniŋ janım sende tursın, aқırette қolıŋnan alayın. Tiri bolıp kelsem malımnıŋ jarımı seniki bolsın, sen ağa bol, men ini bolayın, mınaw äke-şeşemdi sen kut, mağan bir at ber”, dedi Topayқulğa.

Jılқınıŋ jayılıp jatқan dalası bes şaқırım eken, Topayқul balanı ertip jüripti. Bir dariyanıŋ jağasında turıp Topayқul jılқı bitkendi қuyrığınan ustap alıp dariyanıŋ ortasına şop etip tüsip ketipti. Suwğa balıқtay baypandap, üyrektey қayқandap eki jağına da şıқpay dariyada jüzip jüre beripti. Topayқul şalma tastap tartқan eken, taydı süyrep ala almaptı. Sonan soŋ bala şalmanı Topayқuldan “Beri äkel” , dep julıp alıp, taydıŋ moynına tastap jiberip tartıp қalğan eken, tay jılp berip қasına қalayşa, neğıp kelip қalğanın bilmey қalıptı. Topayқul jügendeymin dep umtılğan eken, tay tuwlağanda қuldıŋ қalıŋ қarağay bolıp jürgen saқalın dal-dal қılıp, қuldıŋ basın it müjigen қuw bastay қılıptı. Sonan soŋ jeti jasar Jelkildek özi jügendeymin dep umtılğan eken, tay bülk etpeydi, basın iyzegendey basın iyzep “қılşa moynım talşa” dep tura beripti. Jügen salsa, қunan bolıptı, er-toқımın salğanda dönen bolıptı, minse, besti bolıptı, sanına қamşı tiygende altı jasar at қalpına tüsip, oқ jılanday oynaқtatıp minip alıp: “Hoş, esen bol!” dep jönele beripti.

Äztemirdi äkesine jiberipti: “Mağan oŋ batasın bersin, қara қorjının bersin, semserin bersin”, depti.

Äztemir Sarıbayğa keldi, Sarıbayğa balasınıŋ aytқanınıŋ bärin tügel ayttı. “Jorıқta jolıŋ bolsın, joldasıŋ Қıdır bolsın”, dep oŋ batasın berdi.

Äztemir jeti jasar Jelkildekti artınan қuwıp özініŋ elініŋ şetine keldi, қırıқ jigitin ertip aldı. Қırıқ bir kisi boldı. Bäri bas қosıp Jelkildekke jetti. Aydalada anttastı. “Қay қaşқanımızdı Қuday tapsın!” desti. Jer ortasına keldi.

Jeti jasar Jelkildek Äztemirge: “Taŭ basına şıḳ, jaŭdı ḳara, körine me, bayḳa!” dedi.

Äztemir taŭğa şıḳtı, töŋirektiŋ tört burışına köz jiberdi.

“Oybay!” dep taŭdan tömen ḳaray jügirdi, keldi de atḳa mindi; “Ḳaşıŋız, ḳaytıŋız, jaŭ köp-aḳ, biz alar jaŭ emes!” dedi. Ḳaştı Äztemir joldasımen, jeti jasar Jelkildek asın işti, küreŋşe atḳa mindi, ḳaşḳandardı ḳuŭıp jetti: “Tura, tur!” dedi. “A, Äztemir, aytısḳan söz osılay ma?” Äztemir ayttı: “Ḳaytıŋız, biz ḳorḳamız, jaŭdıŋ sanı köp, biz azbız”, dedi. Bala ayttı: “Joḳ, ağa, ḳaytpaymın, sen ḳaytsaŋ jüre ber, noḳtalı basḳa bir ölim, ḳaşḳan ḳatın isi”, dedi.

Bala atınıŋ basın burıp alıp, jaŭğa ḳaray jürdi, bir obanıŋ basına şıḳtı. Jaŭ kelip ḳalğan eken. Küreŋ atḳa til bitti: “Äy, iyem, tüs üstimnen, ayılıŋ baŭırıma, jügeniŋ keŋsirigime batıp baradı, ḳuyısḳanıŋ ḳuyrığıma batıp baradı, bel turmanıŋ bosatatın emes. Meni jalaŋaşta, er-toḳımdı al, aŭnayın, jügenimdi al, ḳuŭnayın, oŋ jağıma bir aŭnayın, sol jağıma bir aŭnayın, ondı-soldı aŭnap şöp jeyin, tilekti berse jasağan, üstime meniŋ er biter, boyıma eren küş biter”, dedi. Ayıldı ağıttı, er-toḳımdı sıpırdı, jügendi aldı, ḳoya berdi. At aŭnadı, oŋ jağına aŭnadı, sol jağına aŭnadı, şöp asadı, türegeldi, at kümis er-toḳımdı boldı kisi ḳarap turğanday! Jelkildek tulparına minip aldı. “Aldıŋğı ayılımdı bos tart, artḳı ayılımdı berik tart!” dedi. “Mağan min de közindi jum, jaŭğa aralaspay kezindi aşpa! Jüregiŋ aynır, tayıp ketsem mağan sert, taysalıp soḳsaŋ sağan sert!” dedi tulparı.

Jelkildek atḳa mindi, közin jumdı, at aspanğa uşḳanday alıp uştı. Jelkildek jaŭdıŋ ortasına kirip, etine tayaḳ tiygende közin aştı. Ortada jürgen soŋ jaŭdıŋ azın-köbin bayḳay almadı. Töbeles sala berdi. Bir mezgilde attıŋ ayağınıŋ astına ḳarasa, attıŋ tizesinen ḳan. Maŋayında jan ḳalmaptı, ölgeni ölip, ölmegeni basın saŭğalap, ḳaşḳan eken. Bala bir obanıŋ basına kelip, attan tüsti, jelpindi. Äsker bası Telegey degen alıp eken, künşilik jerden bayḳaydı eken. “Bul bizdiŋ alar jaŭ emes, atsa, mıltıḳ ötpeydi, şapsa, ḳılış kespeydi, ḳarğasa, ḳarğıs jetpeydi, otḳa salsa, küymeydi, suŭğa salsa, batpaydı, erekşe jaralğan jan eken, jalğız-aḳ munıŋ boyında aḳıl joḳ” , depti ol.

“Jigitter, or ḳazıŋızdar, munı orğa tüsireyik, or ḳazsandar tereŋ ḳazındar! Munıŋ mınaw or eken, mınaw kisi jığılarlıḳtay jer eken-aw degen oyında däneme bolmaydı, jay jerdey körip, şaw̃ıp ötip ketemin dep dalaḳtap kelip tüsedi de ḳaladı”, dedi Telegey.

Jigitteri jiyılıp or ḳazdı, jeti Jasar Jelkildek jelpinip otır eken, äsker bası Telegey duğa oḳıdı. Jelkildek atına minip tura şaptı. Atı orğa sürine jazdap, ḳarğıp şığıp ketti. Jelkildek orda ḳaldı. Atın Telegey ustap aldı. Telegeydiŋ ḳızı: “Oljaŋızdı mağan baylarsız”, dedi äkesine. “Ne ḳılasıŋ, sen erkek emessiŋ, ḳızsıŋ!” dep attı bermedi. Ḳızı: “Meyramda jegip seyilge şığamın”, dep ḳıyıldı. Telegey ḳızına: “Jüziḳara bolarındı bilip em, bul attı sağan bersem, meniŋ basım kesiler. Jeti jaw̃dıŋ biri sen boldıŋ, ajalım senen bolsa, oğan ne şara?” dep ḳızğa attı beredi.

Jeti ḳabat temir üyge attı engizdi, ḳızdı da engizdi. “Osı üyden attı da şığarmandar, ḳızdı da şığarmandar, bul üyden bosanıp bular şıḳsa, bizge bul jarıḳ düniye joḳ”, dedi. Bir jeti jasar balanı ekew̃ine kütüw̃şige ḳoydı, sırtınan köp ḳarauw̃ılşı ḳoydı.

Jeti jasar Jelkildek orda jatır eken. Bir ḳoŋır ḳaz ḳaŋḳıldap kelip ḳasına ḳondı. Jelkildek öziniŋ şınaşağın ḳanatıp, aḳ jeydesiniŋ etegin jırtıp alıp, öziniŋ orda jatḳanın aytıp: “Mağan ḳırıḳ biyeniŋ eti kerek, ḳırıḳ saba ḳımız kerek”, dep şınaşağınıŋ ḳanımen jazıp, eline jiberdi. “Sarıarḳa degen jerge bar, Sarıbay degen bayğa bar, üyiniŋ ḳaḳ ḳasına bar da ḳon. Mine, meniŋ köylegimniŋ şüberegi ekenin tanır, bulardı senen alar da, öziŋe tiymey ḳoya berer!” dedi. Ḳoŋır ḳaz alıp uştı, Sarıbaydikine jetti. Taŋerteŋ Sarıbay tısḳarığa ḳuman ala şığıp däret aldı, ḳasına ḳoŋır ḳaz kelip ḳondı. Balama bereyin dep ustap aldı, ḳızın şaḳırdı, ḳızına bul ḳazdı berdi. Bala ḳazdı üyine alıp kelip sıladı, sıypadı. Ḳanatınıŋ astında jelbirep jürgen şüberekti kördi. “Bul ne ḳılğan şüberek?” dep aynaldırıp körip ağasınıŋ köyleginiŋ jırtığı ekenin tanığan soŋ, ḳızı paḳır şoşıp ḳalıp, eŋirep ḳoya berdi. Ḳızdıŋ jılağan daw̃sına Sarıbay keldi, şeşesi keldi, dosı keldi. “Nemene bop ḳaldı?” dep ürpiyisip ḳaldı. Ḳız ayttı: “Jalğız ağamnıŋ köyleginiŋ jırtığı mınaw̃ şüberek, özi ḳıp-ḳızıl ala ḳan”, dedi. Şeşesi jügirip kelip: “Känekiy!” dep ḳolınan julıp alıp ḳaradı. “Sol üşin jılap jamandıḳ, sumdıḳ bastama, betpaḳ ḳız!” dedi. “Balam,

Ḳudayğa şükir, tiri eken, özi orda jatır eken. Munıŋ bärin özi oyınan şığarıp, tiriligin, esendigin bildirip öz ḳolınan baylap, öz ḳolınan özi ḳılmasa, aṽada uşıp jürgen ḳus ölgen kisiniŋ kiyimin jırtıp ala ma, munşa şıymaydı sala ma? Mınaṽ ḳan jäne jaradan aḳḳan ḳan emes, öz denesinen özi ıḳtiyarımen şığarğan ḳan, jaramen aḳḳan aram ḳan tüsi ḳaraltım boladı, mınaṽ ḳıp-ḳızıl taza ḳan ğoy, buğan jılaytuğın ne bar? Meniŋ balam ajaldan öledi, jaṽdan ölmeydi", dedi.

"Tur, bar! Soy da ḳır malındı, jiy jurtındı, ḳırıḳ tuṽ biye alıp, ḳırıḳ saba ḳımız alıp, oziŋ körgen boz jorğa attı jetelep!" degen soŋ, Sarıbay joğarğı elin şaḳırtıp jorğa biye soydırdı, tömengi elin şaḳırttı, töbel biye soydırdı, ḳırıḳ saba äkelip, bärin ḳımızğa toltırıp, elin-jurtın jiyıptı. "Jamağat, ḳulaḳ salıŋdar, boz bala at-ton alındar! Jas balam Jelkildek orğa tüsip ḳalıptı, jarağan attı minisip, jarağan tondı kiyisip, jabıla soğan barayıḳ!" dedi.

Bozbalalar: "Baramız! Beysenbi küni jüremiz!" dedi.

Taŋ attı. Beysenbi küni Sarıbay ayttı: "Baratuğındarıŋ jürinder!" dedi. "Bay, oziŋ barmasaŋ, baratuğınımız joḳ!" dedi jurt. Sarıbay aşuṽlandı, ḳatının, ḳızın, dosın ḳasına ertti. Ḳırıḳ biye aldı, ḳırıḳ saba ḳımız aldı, ketti, bir künde balağa keldi. Bala sıbızğı tarttı, sol sıbızğınıŋ daṽsımen taptı. Amandastı, ḳırıḳ ḳulaş jibek arḳanmen tamaḳ tüsirdi. Aşıḳḳan eken, bir biyeniŋ etin bir-aḳ jedi, süyegin murnınan şığardı, ḳırıḳ biyeniŋ etin ḳırıḳ asap jep ḳoydı. Ḳırıḳ saba ḳımızdı jarıp balanıŋ aṽzına ağızdı, ḳırıḳ saba ḳımızdı tügesti. Dosı: "Toydıŋ ba?" dedi. "Joḳ, toyğanım joḳ, ḳırıḳ biyeniŋ işinde özim körgen mal joḳ eken, boz at bar ma, bar bolsa, soyıŋız!" dedi. Boz attı soydı, bir japıraḳ etine toydı.

"Endi ḳaytıŋdar! Sender meni şığara almaysındar", dedi. Äkesi, şeşesi jılay-jılay ḳaytıp ketti. Jelkildek orda jatıp ḳaldı. Bir ṽaḳıtta Jelkildek ordan şığıp ketti. Bala kele jatsa, jerdiŋ astınan bir tütin şığadı, tütin şıḳḳan jerge kelse, bir üy boldı, ol üyge endi: "Assalaṽmağalayküm", dedi, bir ḳuṽ ayaḳ kempir bar eken: "Ṽağalaykümassalam! Joğarı şıḳ, sälemşi balam", dedi. "Ḳayda bara jatḳan adamsıŋ?" dedi. Bala ayttı: "Ulsızğa ul bolayın, ḳızsızğa ḳız bolayıŋ dep jürgen janmın", dedi.

Kempir ayttı: “Mağan bala bol, bala ḳılayın” dedi. Bir ayaḳ boza ḳuyıp berdi, bala işti, kempirge bala bolıp turdı. Bir künde baladan suradı: “Ḳaydan jürgen balasıŋ? Ayt mağan şınıŋdı”. Bala aytarın da bilmedi, aytpasın da bilmedi. “Şeşeke, şınımdı aytayın, Sarıbay degenniŋ balası edim, solay bir jaṽğa şığıp edim, äskerbası Telegey Nurmambet degen hanımızdı öltiripti, Tinikey, Künikey degen eki apamdı alıp ketipti, jeti jastağı Jastülek degen baṽırımdı baṽızdaptı, sol jaṽdan kegimdi alayın dep edim, dedi Ḳuday ol tileṽimdi bermedi, äskerbası Telegey meni aldap orğa tüsirdi, astımdağı mingen atım düldül edi, sol atımnıŋ ḳayda ketkenin bilmey ḳaldım. Sonan bir ṽaḳıtta iyem dep meni esirkep, ayap, jalğızımda bolısıp ordan äzi şığardı, sol meniŋ jürgen män-jayım”, dedi.

Kempir ayttı: “Jaḳsı, bul sözin şın eken. Sen mağan şın bala bolsaŋ otınğa bar, otınımdı boḳtama”, dedi. Bala otınğa ketti, otındı jayaṽ jürip jiyıp alıp, arḳalaṽğa kelğende, otındı boḳtap saldı. Bir arḳa otındı alıp keldi. Kempir bir ayaḳ köje berdi: “Balam, nege boḳtadıŋ?” dedi. “Erteŋ boḳtamasaŋ, toğayğa bar”, dedi. “Toğayımnıŋ bärin ḳopar, jalğızın ḳalğızba, ḳopara almasaŋ basıŋdı alamın”, dedi. Bala jattı, uyıḳtadı, erteŋ turdı, beti-ḳolın juṽdı, toğayğa bardı, ağaştardı ḳopardı, jalğız ağaş tastamadı. Alıp kele jatır edi, közi terledi, kempirdi boḳtadı, kempirdiŋ üyiniŋ ḳasına toğaydı üyip tastap bala, üyge keldi. Kempir ayttı: “Nege boḳtadıŋ?” Bala ayttı: “Janı keyigen täŋirisin ḳarğaydı” demep pe edi, özindi jaratḳan Ḳudaydan ḳalaysıŋ, adamnıŋ şaması kelmeytuğın jumısḳa jürt boḳtasın dep jumsaydı ğoy dep, boḳtağanım sol, onan seniŋ dänemeŋ ketken joḳ, jumısıŋ ornına kelgen soŋ ne bar?”, dedi.

“Jaraysıŋ, balam, jaraysıŋ, sen mağan ḳızmet ḳıldıŋ, tilimdi alıp, aytḳanıma könip, aydaṽıma jürdiŋ, jaman kempirdiŋ ḳolında ne tür deysiŋ demediŋ. Endi men de sağan bir jaḳsılıḳ ḳılayın. Telegeydiŋ ḳızına barayın, ol ḳardı sağan köndirip, üyinde tura almastay ḳılayın”, dedi.

“Şeşe, seni jolata ma, üyine kirgize me?” dedi. Kempir jötelip, şaşalıp ḳaldı.

“Oybay! Mına şunaḳ ne deydi? dedi. Men kök kepter bolıp uşpaymın ba, ḳızdıŋ jatḳan temir üydiŋ terezesine ḳonbaymın ba! Men sağan bir oŋdı

bay taũıp keldim demeymin be, onan soŋ ol ķarda jan ķala ma?" dedi de kempir kök kepter bolıp uşıp ketti.

"Ķız biykeş, küreŋ attıŋ iyesi seni ķaşan keledi dep eki közi seniŋ jolıŋda sarğaydı. Sorlı-aũ, sağan ne boldı, osı sıķıldı at ķolıŋa tüskende, januũardı oynaķtatıp minetin bir kez bolsa, ķalay dätiŋ şıdaydı? Temir üyde ķatķanıŋnıŋ ğana basına otırmısıŋ, äke-şeşeŋ seni ķanşa jaķsı körgenmen bay bola ma, jaman küŋ-aũ?!" degende ķız ayran-asar boladı.

"Özim de osı körgen soŋ, attıŋ ıyesi atın ķalay da bir izdep kelip tabar dep bağıp jatır edim, biraķ men onı ķaydan taũıp, ķay jerden jolığayın?" dedi.

"Ũay, balaşığım, men sağan aytayın, ol balanı osı şaharğa alıp kelip, bir bayğa jalşılıķķa jürgizeyin, jurt aŋız ķılar, bir jat, böten jurttıŋ jas balası pälenşe bayğa jaldanıp ķoyşı bolıptı", dep ärkim taŋırķap söz ķılar, sol söz bireũden bolmasa bireũden ķulağıŋa jeter, sonda sen öziŋnen oziŋ alasurıp aũır, esikten törge ķaray domala, törden esikke domala, "Ne ķıldı, ne ķıldı?" dep senen surar, sonda sen ayt: "İşim pıstı, ķusa bolıp ölüũge taķaldım, küreŋ arğımaķpen seyilge şıķsam eken, jazıķ japan dalanı körsem eken" , de. Äkeŋ sum ğoy, biler, şığarmas. Şeşeŋe jalın, şeşeŋ şığartar. Seni dalağa şığarmaķşı bolsa, äkeŋ el-jurtın jiyar, toy ķılar, araķ-şarap berer. İşken mas, jegen toķ bolar, sonda sen şığıp seyilde jürgende bozbalalar aŋız ķılısar: "Telegeydiŋ jalğız ķızınıŋ emşegin ustağannıŋ armanı bar ma eken", dep. Sonda ķoy bağıp jürgen ķoyşı: "Nesi bar deysiŋ?" dep, sağan kelip şap etip jabısar. Sonda sen artıŋa mingizip al da ķaş. Men kündi tuman ķılayın, sonda ķutılarsındar, dep aķıl üyretti.

Kempir üyine ķayttı, balağa keldi. "Balam, seni ķız süydi, seni aparıp bayğa jaldayın, jılına bir ķoy ber deyin", dedi. Bala: "Jaraydı, şeşe, men özim barıp jalşılıķķa jüreyin, siz üyde duğagöy bolıp otıra beriŋiz, ķız ķolıma tüsse, salıp osında kelermin", dep bala jönele berdi. Kempir batasın berip ķala berdi. Bala şaharğa keldi. "Aķıŋa ne alasıŋ?" dep edi: "Bir jılğı eŋbegime bir ķoy berseŋ boladı", dedi.

"Jaraydı, ķoydı jaķsı baķsaŋ, ķoy ķotanınan örip jönelgende, tura almay soŋında ķalğan jamanı seniki bolsın", dedi bay. Bala: "Boladı", dep ķızıl ögizdi minip alıp ķoy jaydı.

Bir künderde Telegeydiŋ jalğız ḳızı aṽruṽ boldı. Esikten törge domaladı, törden esikke domaladı, äkesine kisi jiberdi. “Äkem kelsin, men aṽruṽmın, ḳusa bolıp baramın, seyilge şıḳsam jaḳsı bolar edi?”, dedi. Jibergen kisisi ḳızdıŋ äkesine kelip aytti: “Ḳızıŋız aṽruṽ boldı, ḳusa bolıp ölip baramın deydi, seyilge şıḳsam jaḳsı bolar edim dep aytti ḳızıŋ”, dedi.

Äkesi aytti: “Jatsın, seyilge şığarmaymın, şıḳtı boldı, ḳız ḳaşadı”, dedi.

Şeşesi aytti. “Adammen üyir bolğan joḳ, tiri pendemen til ḳatısḳan joḳ, aytḳanmen ḳaşa ma, seyilge şığar. Ḳuday jaratḳan jarıḳ düniyeni körsin, köŋili basılsın, tipti dalağa şıḳpağan soŋ, ḳusa bolıp ölip keter”, dedi.

“Urğaşılıḳ ḳıldıŋ, mağan bolıspadıŋ, ḳızıŋa bolıstıŋ. Eger osıdan ḳaşıp ketse, men onı ḳuṽmaymın, üyde ḳasımda otırğan seniŋ basındı alamın”, dedi äkesi.

Ḳızdı seyilge şığarmaḳşı boldı. El-jurtın, jamağatın jiydı, toy ḳılıp, as berdi. Ḳızı küreŋşe atḳa salt mindi, seyilge şıḳtı, söytip jürgende Jelkildek keldi. “Osı küreŋ atḳa minip jürgen kimniŋ ḳızı?” deydi. Köp jamağat ayttı: “Telegeydiŋ ḳızı”, Jelkildek ayttı: “İtter-aṽ, bireṽiŋ jandasıp, janamalap barıp emşegin ustasandar bolmay ma?” dedi. Ḳarap turğan kop bozbala: “Jaman ḳoyşınıŋ koŋili kökte-aṽ! Er bolsaŋ, sen barıp ustay ḳoyşı!” dedi. Ḳızıl ögizdi borbaylap, borbaylap, aṽḳalaḳtatıp jetip bardı. Bir ḳolın emşegine saldı, bir ḳolın erdiŋ artḳı ḳasına saldı, ḳızdıŋ artına şap ete tüsip, bir-aḳ ḳarğıp minip aldı da: “Al, jiber attıŋ basın!”, dedi. Jelkildektiŋ taḳımı tiygenin küreŋ at bilgen soŋ, körgen kördi, körmegen köre almay ḳaldı, kökke uştı ma, jerge kirdi me degendey boldı da ketti, Telegeydiŋ el-jurtı üyilip ḳala berdi. Jelkildek ḳızdı aman-esen şeşesinikine alıp keldi.

Ḳızdı sonda ḳoydı da, özi küreŋ atḳa minip, ḳaytadan Telegeydiŋ jurtına keldi. Tinikey, Künikey apaların izdep jürse, Tinikey ölgen eken, Künikey sonıŋ basında jılap otır eken. Tinikey ölgenine üş kün bolğan eken, Künikey sonı ḳayterin bilmey otır eken. Jelkildek keldi de Künikeyge: “Men Sarıarḳa degen jerden, ḳazaḳ degen elden izdep kelgen baṽırıŋmın, apatay, Sarıbaydıŋ balasımın, atım Jelkildek”, dedi. Sol jerde türegelip ḳuşaḳtasıp koristi.

“Aynalayın, ķarağım, senen aynalayın, artımızdan bizdi izdeytindey ul tuṽğan halķımnan aynalayın!” dep jılap, maṽķın äreŋ bastı. Ülken apasın aķ jaṽıp aruṽlap, tereŋ ķazıp tepkilep komdi de, tiri ķalğan apası Künikeydi alıp şeşesinikine keldi.

Özi küreŋ atķa mindi, semserin ķolına aldı, Telegeydiŋ şaharına bardı. Äsker bası Telegeydiŋ şaharın şaptı. Telegeydi ustap aldı. Murnın testi, jip ötkizdi, jetektep alıp keldi, şeşesiniŋ üyine keldi, apasın alıp jürdi, Telegeydiŋ ķızın aldı, törteṽ bolıp öz eline keldi. Äztemirge jolıķtı. Amandastı. Köristi. “O, jasağan, körseter kün bar eken!” dedi. Toy ķıldı. Äztemirge ini boldı.

“Mına Telegeydi ağanday ķılıp sırtınan jarıp ötin alsın öz ķolımen dep, alıp keldim”, dedi Jelkildek.

“Oy, buğan ne ķılsaķ ta obal joķ edi, sen mağan ini boldıŋ, munan tuṽğan ķız mağan kelin boldı, Ķudayğa razımın. İnim sağan da razımın, tap seni tapķan anaŋnan aynalayın, munıŋ ķasıķtay ķanın, şıbınday janın ķiy, kelinim, men seni esen körgen ķuṽanışım üşin bayladım”, dep ķol-ayağın bosatıp, murnınan jibin aldı.

Telegey ayttı. “Munan da meni öltirip tastağandarıŋ jaķsı edi, endi men ne dep jüziķara bolıp, ķalğan el-jurttıŋ betin köremin! Tiri jürsem tatar nesibem, ölsem topırağım osı jaķtan buyırğan eken!” dedi.

Äztemir ayttı. “Aytısķan sözimiz bar edi ķaşpaymın degen, ķaştım, onıŋ üşin töbemizden oķ atısayıķ”.

Jelkildek ayttı: “Atpa! Men keştim”, dedi.

Äztemir ayttı: “Joķ, bolmaydı, atısayıķ töbemizden”.

Jelkildek ayttı: “Ķoy, ağa!” dedi. Aķır bolmadı, ķoymadı, aytķan tildi almadı, töbesinen oķ atpaķ boldı.

“İnimsiŋ, burın sen at”, dedi Jelkildekke.

Äztemir öz tobesine özi oķ attı. Oķ däl töbesine kele jatır edi, Jelkildek oķtı ķağıp jiberdi. Oķ barıp jerge tüsti. Endi Jelkildek öziniŋ töbesinen özi attı, oķ keldi de jerge tüsti.

“Kel, tağı atayıķ!” dedi Äztemir.

“Ķoy bolar, osı atısķanımız jetedi. Ekeṽmiz de aķ ekenbiz, tiri ķaldıķ”dedi.

Äztemir til almadı, “tağı atuṽ kerek” dep turıp aldı.

Jelkildek: “Atıspaymız, ölginde men bolmasam oḳ kelip töbeŋe tiyetin edi, men oḳtı ḳağıp jerge jiberdim”, dedi.

Äztemir ayttı: “Men Ḳudayğa jalğanşı bolıp, jalğan düniyede jürgenimnen ölgenim artıḳ, özimdi özim Ḳudayğa bergenim,” dep oḳtı attı. Töbesinen oḳ däl keldi de tiydi. Äztemir ölip ḳaldı. Jelkildek jıladı. Äztemirdi kömdi. Telegey ayttı: “Men ölgen Äztemirge de razımın, Jelkildek sağan da razımın, ḳızım sağan da razımın, sen bolmağanda Nurmanbetke ne ḳılğan bolsam, mağan da Äztemir sonı ḳılsa kerek-ti. Endi men de äzimdi özim haḳḳa beremin, jalğan düniyede jartı pende bolıp kün keşkenşe ölgen artıḳ”, dep, uşıp türegelip töbesine oḳ attı. Atḳan oğı däl keldi de tiydi. Jelkildek onı da jaḳsılap komdi. Telegeydiŋ ḳızın aldı. Nekesin ḳıydırdı. Künikey apasın süygenine berdi. Öz eline ḳayttı. Jerine keldi. Sarıbay äkesi tiri eken, şeşesi tiri eken, jalğız ḳarındasın Topayḳul zorlıḳpen almaḳ bolıp, toy ḳılıp jatır eken. Äkesi, şeşesi ḳartayıptı. Jelkildek Topayḳulğa aşuvlandı: “Opasız, meniŋ ḳarındasımdı zorlap nege almaḳ boldıŋ?” dep javızdı jazaladı. Äkesiniŋ malın maldandı. El-jurtına bas bolıp, barşa muratına jetti.

JELKİLDEK*

Geçmiş zamanlarda Nurmanbet denilen bir han varmış. Han yüz doksan iki yaşındaymış. Onun Äztemir adlı bir kardeşi varmış. Äztemir, kırk iki kişiye komutan olup sefere gitmiş. Nurmanbet’in iki kızı varmış. Birinin adı Künikey, birinin adı da Tinikey imiş. İki kız, bir düş görmüşler. Sabah erkenden yengelerine gelmişler, bir şapanı örtünmüşler ve her biri şapanın bir kolundan başlarını çıkarıp: “Ben bir düş gördüm, ateş ardında iş gördüm. İki de kara yük gördüm. Akıp giden kan gördüm, yorsana yenge düşümü!” demişler.

Yengesi kayın ağabeyine (hana) gelmiş. Düşün yorumunu sormuş. “Bu düşü kim gördü?”, demiş o. “Ben, ben!” demiş kadın. Kayın ağabeyi (han): “Bunu gören sen değilsin, bunu gören iki kızımmış. Gelsinler, karşıma

* **Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 112-126. Bu masal metninin başka bir varyantı; V. V. Radlov, **Obraztsı Narodnoy Literaturı Tyurkskih Plemen,** Tom III. S. Petersburg, 1970, s. 101-119’dan yayımlamıştır. Bu varyantlar arasında küçük farklılıklar vardır. Örneğin Äztemir adı Radlov da Öz Temir şeklinde geçmektedir.

gelip söylesinler", demiş. İki kızı Künikey ile Tinikey babasının karşısına gelmiş. (Han):

Cemaat, dedi
Kulaklarınızı buraya verin,
Düşüncelerinizi daha sonraya bırakın.
Bu gece düş gördüm,
Ateşin ardında iş gördüm,
İki kara yük gördüm,
Akıp giden kan gördüm,
Yorsana baba, bu düşü!

Kızlar bu düşü söyledikten sonra başkaları bu düşü duymuş. Manasını bilen baksılar, aksakallı büyükler, başı sarıklı çocuklar: "Amcan bugün gelir, demiş. Ganimetli eve girer", demiş.

Nurmanbet'in kızları Künikey ile Tinikey bu sözlere inanmamış.

Nurmenbet Han söylemiş:
Yüz doksan iki yaşayan,
Kazın etini yiyen,
Äztemir evden gitti, demiş.

Nurmenbet'in sakalından yaş süzülüp: "Öleceğiz", diyerek ağlamış. Nurmanbet'in yedi yaşında Jastülek adında bir çocuğu varmış. Yedi bozkırın ardında altmış çocukla aşık oynuyormuş. Ağlamakta olan Nurmanbet'in sesini çocuğu duyarak gelmiş. Gelip de: Hanım, efendim, niçin ağlıyorsunuz? demiş. Han: Ağlamayıp da ne yapayım. Äztemir evde yok, diye söylemiş. Çocuğu:

Ağlama babam sen, demiş,
Hayır duanı ver! demiş,
Düldülünü hazırla,
Semserini keskinle,
Bu, zor yola varayım.
Düşmanı bozguna uğratayım,
Bir geleni bir öldüreyim,
İki geleni iki öldüreyim,

Birbirine ekleyeyim mi? demiş.

Babası çocuğuna:

Senin öldürecek düşmanın yok,
Senin boyunun büyüdüğü yok,
Köprücük kemiğinin sertleştiği yok,
Bacağında çıkan tüyün yok.

Çocuk söz dinlememiş, (babasından) rızasını istemiş. Babası razılığını bildirmiş:

Sefere çıktığında yolun açık olsun,
Yoldaşın Hızır olsun, Allahu Ekber! demiş.

Düldülüne bindirip semserini vermiş: "Var evladım", demiş. Düldülün sağ ayağıyla yeri tepip, sol ayağını göğe kaldırsa geri dönme, demiş. Sol ayağıyla yeri tepip, sağ ayağını göğe doğru kaldırsa geri dön! demiş.

Yedi yaşındaki Jastülek, düldülüne binip semserini eline almış: "Sağlıcakla kalın", diyerek yola çıkmış. Bir yamacın üzerine çıkarak uzaklara doğru bakmış, düşman geliyormuş. Atından inmiş, atın öndeki kolanını gevşetip, arkadakini sıkmış. Ondan sonra atına binerek bir geleni bir kırmış, iki geleni iki kırmış, onları birbirine vurup bir sürü düşmanı yok etmiş. Düşmanın en sonunda asker başı Telegey Alp varmış. Telegey:

Cemaat, durunuz!
Bu yerde ateş yakınız,
Kumalak saçalım,
Fal açalım,
Koyunun kürek kemiğini yakalım.
Düşmanı yenecek hileyı bulalım.
Kumalak saçmış, fal açmış,
Kürek kemiğini yakıp bakmış,
Bizi bekleyen düşman imiş,
Yedi yaşındaki Jastülek dev imiş.
Atsak onu vuramayız,
Saldırsak onu kesemeyiz.
Atsak, tüfek işlemiyor,

Kessek kılıç kesmiyor.
Artık buna ne çare?
Asker başı Telegey,
Fırtına çıkarmış,
Ayazı şiddetlendirmiş,
Çocuk çok üşümüş, donmuş.

Üşüdükten sonra babasının söylediği sözler aklına gelmiş: “Düldül, sağ ayağı ile yeri tepip sol ayağını göğe kaldırsa dönme. Eğer sol ayağıyla yeri tepip sağ ayağını göğe kaldırırsa dön”, dediği aklına gelmiş.

Fırtına gelmiş, hava soğumuş, çocuk buz gibi olup donmuş. Düldül sol ayağıyla yeri tepip sağ ayağını göğe kaldırmış. Çocuk, tulparına binerek geri dönmüş. Büyük ablası Tinikey, küçük ablası Künikey çocuğu karşılamaya çıkmışlar.

“Dondun mu, ey yavrucuğum! Buz gibi mi oldun ey canım! diyerek, atından indirip evine götürmüşler. Bir ablası Jastülek’in başını önüne alıp koynuna koymuş. Bir ablası ayaklarını koynuna sokmuş. “Donan başı ısınsın, buz gibi olan ayağı ısınsın”, demişler.

İki ablası Tinikey ile Künikey geriye baktıklarında düşmanın geldiğini görmüşler. Evinde yedi kulplu kazanı varmış. O kazanı yedi yaşındaki Jastülek’in üzerine ters çevirerek iki ablası onu kazanın altına saklamışlar. Düşman gelmiş, Ak şehri kırıp geçirmiş. Yüz doksan iki yaşındaki Nurmanbet’in başını vurmuşlar. Malını da halkını da alarak, dönüp gitmiş asker başı Telegey: “Bizi yenen düşman burada yokmuş. O, yedi yaşındaki Jastülek. Onu öldürmeden gidersek bu dünyada bize rahat yok, bulmamız gerek!”, diye söylemiş. O zaman hilekâr Kempir: “Ben, o çocuğu bulurum, saklandığı yeri gördüm. Benim malımın ve halkımın tamamını geri verirsen söylerim”, demiş. Komutan Telegey: “Malını tanıyorsan hepsini al”, demiş. Hilekârın bütün malını kendisine vermiş. Kempir, çocuğun kazanın altında olduğunu söylemiş. Telegey, kazanın yanına gelerek kazanı kaldırmış, çocuk orada durmaktaymış. Orada çocuğun başını kesmiş ve heybesine bağlamış, kan süzülüyormuş. Komutan Telegey kalabalık yurdu dul-yetim koyduktan sonra geri dönmüş.

Günlerden bir gün Äztemir gelmiş. Ak şehir boş kalmış imiş. Babası yok, erkek kardeşi yok, anası yok, eşi yok, iki kız kardeşi de yokmuş. Kendisinin bindiği bedeṽ* kısrağı varmış, attan inerek ağlamaya başlamış:

Yüz doksan iki yaşında,
Kazın etini yiyen,
Nurmenbet gibi han efendim.
Düşmana başını aldırdım,
Ödünü düşmana yardırdım,
Ben, kendim evde yoktum,
Yok oldum da bok oldum.
Çuhadan düşen kırpıntım,
Maḳpaldan* düşen oyundum.
Künikey gibi güzelim,
Tinikey gibi biriciğim.
Kendim varken söz kesip,
Dengine yavrum vermedim!
Sonunda birine,
Ucuzdan da ucuz ganimet ettirdim,
At arkasına bindirttim.
Özellikle, bu öcü nasıl edeyim!
Evdeyken sıkıntıyı paylaştığım,
Yolda yürüsem yoldaşım,
Yedi yaşında Jastülek,
Kürek kemiğinin sertleştiği yok,
Bacağında tüylerinin çıktığı yok,
Boyunun büyüdüğü yok,
Aklının kemale erdiği yok,
Kazara gittin, yalnızlığın kötülüğü hey!

* bedeṽ: Yarış atı.
* maḳpal. Kadifeye benzer bir kumaş türü, peluş.

Yedi gün, yedi gece ağlamış. Ağladığında Äztemir yerde sürünüp yatmış. Ağlaya ağlaya uyuklamış. Böylece uyurken onun yanına bir adam gelmiş.

Äztemir kaldır başını,
Kalk, ayağa kalk, demiş.
Äztemir başını kaldırmış,
Kaldırıp başını oturmuş.
Gelen adam söylemiş:
“Sen o düşmana varma, demiş.
Öldüreceğin düşman o değil,
Sarıbay denilen han var,
Onun bir çocuğu var.
Atsalar ok değmiyor,
Kesseler kılıç kesmiyor,
Ateşe atsalar yanmıyor,
Suya atsalar batmıyor,
Beddua etseler beddua işlemiyor.
Sarıbay’ın çocuğuymuş,
Yedi yaşına bu yıl basmış,
Adını hâlâ koymamış,
Öcünü alacak odur.
Deminki Äztemir kalkmış,
Elini yüzünü yıkamış,
Bir koyunu (Allah’a) yalvarıp kesmiş,
Bir kaşık et yemiş,
Az önce düşte gördüğü adam Hızır’mış.

Kara bedeỹ kısrağını eyerleyerek binmiş ve Sarıbay’ı aramaya çıkmış.

Sarıbay denilen zengin imiş.
Günlerin birinde,
Kalabalık düğüne
Dört kısrak ve dört saba ile varmış.
Sarıbay bir çocuğa hasretmiş.

Düzenbazlar, toya Sarıbay'ı kasten çağırmışlar. Sarıbay, eşini yanına alıp dört biyeye dört saba* kımız yükleyip gelmiş. Karşılamaya hiç kimse çıkmamış, hürmet de göstermemiş. Sarıbay sinirlenmiş. Adamlara sövmüş. "İnsanlığınız yokmuş, bizimle alay ettiniz", demiş. Köydekiler Sarıbay'a cevap verememişler. Bir küçücük keloğlan varmış, o dışarıya çıkıp selam vermiş. Sarıbay selamını almamış, sövmüş. Bala: "Selama küfür etme! Bu toy, çocuğu olanın gelebileceği bir toydu", demiş.

Oğlu olana yer var,
Kızı olana eğlence var.
Oğlu olmayana yer yok,
Kızı olmayana eğlence yok.

Sarıbay bunu duyup hiddetlenmiş. Dört kısrağı boğazlayıp koymuş, dört saba kımızı yarıp atmış ve eşiyle beraber evine dönmüş. Altında, bindiği boz küheylan atı varmış. Boz küheylan atı beldeṽ'e* bağlamış. Kendisi eşiyle beraber Allah'tan bir çocuk istemek için iki eteğini bellerine dürmüşlar ve, "Ey Allah'ım, sen hangi taraftasın. Nerede olsan da işte biz senden bir çocuk diliyoruz", diyerek yaban bozkıra doğru yola çıkmışlar. Yürüyüp dolaşarak gitmişler. Dolaşa dolaşa Sarıbay zayıflamış, eşini sırtına almış, bir ak dikene gelmişler. Elbisesinin eteği dikene dolanmış, yürüyememiş. Eşi yorulmuş, oturmuş, Sarıbay uyuyup kalmış, eşi uyumamış. Gökyüzünden bal dolu gümüş bir tabak inmiş. İçinde gümüş kaşık varmış.

Ayağa kalk eşim
Dileği verdi Allah'ım
Gökten tabak geldi!
Sarıbay ayağa kalkmış.
"Bismillah" deyip bir kaşık bal yemiş.
Karısına, kocası söylemiş:
"Sen de ye!" demiş.
Allah çocuk verir, demiş.
Karısı hepsini yiyip koymuş.

---

* saba: Kımız hazırlamak için kullanılan, at derisinden yapılmış olan kap.
* beldeṽ: Çadırı saran ip.

İkisi sarhoş olmuş,
Birbirini kucaklayarak yığılmışlar.
Gençliklerindeki güç kuvvetleri gelmiş.
Ondan sonra akılını başına toplayıp,
Gözlerinin yaşını kesip,
Bedenleri birbirine aşırı sevgi gösterip,
Birbirlerini kucaklayıp, öpüp,
Oynayıp, gülüp evlerine dönmüşler.
Eşi hamile kalmış.
Bir vakitte eşi doğum yapmış.
Bir kız bir oğlu olmuş.

Onlar şimdi toy yapıp içki vermişler. On kısrak, on koyun, on sığır kesmişler. Yukarı memleketi çağırmışlar, aşağı memleketi çağırmışlar. Cimrilik etmeyerek hayvanlarını kesmişler. (Sarıbay), halk toplanıp geldiğinde yemekler ikram ederken gelenlere hürmet etmiş. Binene atına binmesinde, giyene elbisesini giymesinde (yardımcı olmuş). Atı olmayana at vermiş, elbisesi olmayana elbise vermiş. Kesilen hayvanlar yendikten, toplananlar doyduktan sonra gelen insanlar dağılmış. Geniş gölün başına çadır dikmiş. Çocuklar oynayıp yürümüş. Kızılcıktan yay, vişneden ok yapıp yaşlı erkeklere ve kadınlara atıyormuş. Ölen yaşlı erkek ve kadınların akrabaları Sarıbay'a gelip: "Çoğunuza engel olunuz", diye ağlamışlar. Babası çocuğun çağırarak, "Evladım, oyunu bırak, yılkıya git", demiş. Sarıbay'ın alp bir kölesi varmış. Doksan koyunun derisinden ona bir kalpak çıkmıyormuş. Sarıbay'ın çocuğu yılkıya gitmiş. Topayḳul'a gelmiş. Topayḳul'un ak sakalı varmış. Sakalının aklarına halk "kayın", karasına "çam ağacı", diyorlarmış. Gün sıcak olduğunda doksan doru ala aygır sürüsü sakalına toplanıp duruyormuş. O vakitte Äztemir yılkıya gelmiş. Çamların içine girip gölgeleneyim diyerek, atını bir ağaca bağlayıp, yatıp uyumuş. Topaylul: "Sakalımın içinde bit yürüyor. Çocuğum onu alsana", demiş. "Bit yürüyor" dediğinde baksa Äztemir Hanmış. Bindiği kara bedeṽ kısrakmış. Sarıbay'ın çocuğu, Äztemir Han'ı avucuna alarak Topayḳul'a gelmiş. "Sen benim sakalımın içinde ne yapıyorsun? Hırsız mısın? demiş. Äztemir: "Yok, ben hırsız değilim, bir biçare adamım", diye

söylemiş. “Öyleyse neden geldin, nereye gidiyorsun. Parmağımın arasına alıp seni öldüreyim mi?”, demiş. Sarıbay’ın balası:

“Dokunma zavallıya! Sizin sakalınızı her gün gördüğümüzden biz biliyoruz, bu talihsiz nerden bilsin!”. “Ne yapıyordun ağabeyciğim?” demiş.

“Sarıbay’ın köyünü arıyordum. Kendisi bey, kendisi cömert”, demiş. “Atı olmayana at veriyormuş, elbisesi olmayana elbise veriyormuş. Öyle beye varayım, yedi yaşında çocuğu varmış. Atsa ok geçmiyor, vursa kılıç kesmiyormuş. Çocuğunu isteyeyim” demiş Äztemir.

Çocuk: “Gideceksen şu belin altında bizim köyümüz var. Sarıbay’ın çocuğu benim”, demiş.

Äztemir gitmiş. Bir vakitte Sarıbay’ın köyüne gelmiş. Äztemir Han’ı attan kaldırıp, eve oturtmuş. Selamlaşıp halini hatırını sormuş.

-Nereye gidiyorsun? demiş.

-Size geldim, demiş.

-Bizimkine ne vermiştin, ne hakkın geçmişti? demiş bay.

-Sizin bir çocuğunuz varmış. Onun adı hala konulmamış. Ona at koyup aydar* bırakayım diye geldim, demiş.

Sarıbay:

-Eyvallah, senden başka kişiye (çocuğun adını) koydurmamıştım. Aklımdaki şimdi yerine geldi diyerek kıvanmış. Äztemir, çocuğun adı: Yedi yaşında Jelkildek* olsun, demiş. Babası: “Güzel, tamam ” demiş.

Han: “At alırsan at vereyim. Elbise alırsan elbise vereyim” demiş.

Äztemir: “Almayayım. At ile elbiseyi her iki kişinin birine, ikinizin razı olduğuna veriyorsunuz ğoy. Senin gerçek bey olduğuna işiterek geldim. Vereceksen bana çocuğunu ver. Çocuğunu istemeye geldim; beyliğini sınamaya geldim”, demiş. Sarıbay: “Çocuğumu neden vereyim, kalk, git!” diye bağırmış.

Äztemir ağlayarak çıkıp gitmiş. Sarıbay evine gelmiş, eşi: “Ne istemeye gelmiş?”, demiş. Sarıbay: “Bizim tek çocuğumuzu istemeye gelmiş. Ben vermeyerek, kızıp kovaladım”, demiş. Eşi: “Eskilerin, ‘dünya kokmuşlar

* aydar: başın tepesinde bırakılan saç. Çocuğa göz değmemesi için bırakılır.
* Jelkildek. Sallanan, dalgalanan manasına gelmektedir.

ve taştan katılar içindir" dedikleri buymuş hey, aklın yokmuş, zavallı kocam. Bey, Allah'ın beylik kılıp verdiği şeylere insan pintilik yapmazsa olur mu? Allah, bizi 'nesilsiz' isminden kurtardı. Bize bu yeter. Çağır, beri gelsin, çocuğu alsın", demiş.

Sarıbay kalpağını eline alıp, utanarak Äztemir'i çağırmış. Äztemir, Sarıbay çağırdıktan sonra gelmiş. "Ben çocuğun kendisini buldum, huyunu bulmadım. Çocuğun kendisine git çocuk seninle berber gitmek istiyorsa kendisi karar versin. Nereye giderse yolu açık olsun. Bir kötü bunak yaşlı adam, kıpırdamadan duran bir yaşlı kadın, mürüvvetini görse ne görmese ne. Yaşarsa mürüvvetini millet görsün, halk görsün!" demiş.

Äztemir, yılkıya gelmiş. Topayḳul: "Kardeşime ne ad koydun?", demiş. Äztemir: "Yedi yaşındaki Jelkildek olsun diye ad koydum", demiş. Topayḳul: "Çok kötü at imiş", demiş. Çocuk: "Ağabeyim akılın yokmuş, bize koyduğu bu ad güzel", demiş. Äztemir: "Kardeşim sana geldim, sen bana çok gereksin", demiş. Çocuk: "Gerek olsam babamdan bana izin aldın mı?", demiş. Äztemir: "İzin istedim, evladım kendisi bilir diyerek sana gönderdi", demiş.

"Tamam ağabey, ben geliyorum", demiş çocuk. "Ağabeyciğim, bana bir at ver, ölüp gitsem benim canım sende dursun. Ahirette senden alırım. Diri olarak gelirsem malımın yarısı senin olsun. Sen ağabey ol, ben kardeş olayım. Bu ana-babamı sen bekle, bana bir at ver", demiş Topayḳul'a.

Yılkıların otladıkları alan beş kilometrelik yermiş. Topayḳul, çocuğu yanına alarak gitmiş. Bir nehrin kenarında durup Topayḳul atların yetişkin olanlarını kuyruğundan tutarak nehrin karşısına fırlatmaya başlamış. O zaman bir uyuz küren tay nehrin ortasına şap edip düşmüş. Suda, balık gibi kıvrılıp, ördek gibi belini büküp suyun iki tarafına da çıkmayarak nehrin ortasında yüzmekteymiş. Topayḳul kement atmış, tayı sürükleyememiş. Ondan sonra çocuk, kemendi Topayḳul'dan "beri getir", diyerek çekip almış ve tayın boynuna doğru fırlatıp kementi takmış. Tayın birden bire yanına nasıl, ne yaparak geldiğini anlamamış. Topayḳul gem vurayım diyerek ileri atılmış. Tay şahlandığında Kul'un sık çam ormanı gibi olan sakalını dal dal, başını it kemirmiş kuru baş gibi etmiş. Ondan sonra yedi yaşındaki Jelkildek kendisi gem vurayım diyerek hamle yapmış. Tay kıpırdamamış. Başını

eğiyormuş gibi başını sallayıp "boynuma yular taksana" diye bekliyor gibiymiş. Gem vursa ḳunan, eğerini vursa dönen olmuş. Bindiğinde beş yaşında, sağrısına kamçı değdiğinde altı yaşındaki at şekline dönerek ok yılanı gibi hoplayıp, zıplatarak binmiş: "Hoş, esen ol!", diyerek yola koyulmuş.

Äztemir'i babasına göndermiş: "Bana hayır dua etsin, kara heybesini ve semserini* versin" demiş.

Äztemir, Sarıbay'a gelmiş. Sarıbay'a çocuğunun dediklerinin hepsini söylemiş: "Seferde yolun açık olsun. Yoldaşın Hızır olsun", diyerek babası rızasını vermiş.

Äztemir, yedi yaşındaki Jelkildek'in arkasından giderek kendi memleketinin yakınına gelmiş. Kırk yiğidini yanına almış, kırk bir kişi olmuşlar. Hepsi bir olup Jelkildek'e yetişmişler. Issız bozkırda: "Nereye gideceğimizi Allah göstersin", diye yemin etmişler. Yer ortasına gelmişler. Yedi yaşındaki Jelkildek, Äztemir'e: "Dağın başına çık, düşmana bak; görünüyor mu, gözle", demiş.

Äztemir dağa çıkmış. Dört tarafa bakmış.

"Oybay!",* deyip dağdan aşağıya doğru koşmuş. Gelerek, ata binip: "Kaçın, geriye dönün, düşman çok fazla. Bizim yenebileceğimiz düşman değil!", demiş. Äztemir yoldaşlarıyla beraber kaçmış. Yedi yaşındaki Jelkildek yemeğini yemiş ve kürence atına binerek, kaçanların arkasından yetişip: "Durun!", demiş. "Ey, Äztemir, verdiğimiz söz böylemiydi? Äztemir: "Geri dönün, biz korkuyoruz, düşmanın sayısı çok, biz azız", demiş. Çocuk: "Yok ağabey, dönmüyorum, sen dönersen dön. Yularlı, başka bir ölüm. Kaçmak kadın işi", demiş.

Çocuk atının başını çevirerek düşmana doğru gitmiş. Bir höyüğün başına çıkmış. Düşman gelmiş imiş. Küren at konuşmaya başlamış:

"Ey efendim, üstümden in. Kolanın böğrüme, dizginim genzime batıyor. Kuskun kuyruğuma battı. Bel eyerim çıkmaz. Beni soyundur, eyer ve teğeltiyi çıkar ağnayayım. Gemimi çıkar sevineyim. Sağ yanıma bir ağnayayım, sol yanıma bir ağnayayım. Sağlı-soğlu ağnayıp ot yiyeyim.

* semser: Bir tür kılıç, Acem kılıcı.
* Oybay: Eyvah, Aman Allahı'm!

Dileğimi verse Yaradan, benim üzerime eyer gelir, bana müstesna güç gelir", demiş. Kolanı çözmüş, eyeri sıyırmış, dizgini çıkarmış, atı koyuvermiş. At ağnamış, sağ tarafına ağnamış, sol tarafına ağnamış. Ot yemiş, ayağa kalkmış. At gümüş eyerli ve gümüş teğeltili olmuş, insana bakıyormuş gibiymiş. Jelkildek, tulparına binmiş. "Ön kolanımı boşa çek, arkadaki kolanı sık!", demiş. "Bana bin de gözünü yum, düşmanla karşılaşmadan gözünü açma! Miden bulanır. Ayağım sürçse bana ayıp, kayıp düşsen sana ayıp", demiş tulparı.

Jelkildek, ata binmiş, gözünü yummuş. At gökyüzüne uçuyormuş gibi uçmuş. Jelkildek düşmanın ortasına girip tenine sopa değdiğinde gözünü açmış. Meydana girdikten sonra düşmanın azına çoğuna bakmayarak savaşmaya başlamış. Bir vakitte atının ayağının altına baksa atın dizine kadar kan, etrafında canlı kalmamış. Öleni ölmüş, ölmeyeni canını kurtarıp kaçmaktaymış. Çocuk bir höyüğün başına gelerek attan inmiş, nefeslenmiş. Asker başı, Telegey denilen alpmış. Bir günlük mesafeden gözetliyormuş. "Bu, bizim yenebileceğimiz düşman değil. Atsalar tüfek işlemiyor, vursalar kılıç kesmiyor. Beddua etseler beddua işlemiyor. Ateşe atsalar yanmıyor, suya atsalar batmıyor. Müstesna yaratılmış insanmış. Bunda sadece akıl yok", demiş o.

"Yiğitler, çukur kazınız! Bunu çukura düşürelim. Çukur kazarsanız derin kazın. Bu şöyle bir çukurmuş: Bu, adam düşecek yermiş diye aklında hiçbir şey olmayacak. Düz yer gibi görerek, hızla geçip, gideyim diyecek. Nafile gelip, düşecek", demiş Telegey

Yiğitler toplanıp çukur kazmışlar. Yedi yaşındaki Jelkildek nefesleniyormuş. Asker başı Telegey dua okumuş. Jelkildek atına binip doğru sürmüş. Atı çukura düşeyazmış, sıçrayıp çıkmış. Jelkildek çukurda kalmış. Atını Telegey yakalamış. Telegey'in kızı:

"Ganimetinizi bana veriniz", demiş babasına: "Ne yapacaksın, sen erkek değil kızsın!", diyerek atı vermemiş. Kızı: "Bayramda (arabaya) koşup yürüyüşe çıkayım", diyerek nazlanmış. Telegey kızına: "Yüzünün kara olduğunu bilirdim. Bu atı sana verirsem benim başım kesilir. Yedi düşmanın

biri sen oldun. Ecelim senin elinden olsa ona ne çare?", diyerek ona atı vermiş.

Yedi kat demir eve atı koymuş, kızı da koymuş. "Bu evden atı da çıkarmayın, kızı da. Bu evden bunlar çıkarsa bize bu aydınlık dünya yok", demiş. Yedi yaşındaki bir çocuğu ikisine hizmetçi koymuş. Arakasından da bir sürü bekçi koymuş.

Yedi yaşındaki Jelkildek çukurda yatıyormuş. Bir kahverengi kaz öterek gelip yanına konmuş. Jelkildek küçük parmağını kanatıp, ak gömleğinin eteğini yırtıp, kendisinin çukurda kaldığını söyleyip: "Bana kırk kısrağın etiyle, kırk saba kımız gerek", diye küçük parmağının kanıyla yazarak memleketine göndermiş. "Sarıarḳa denilen yere var, Sarıbay denilen zengine var, evinin tam karşısına varıp da kon. İşte, benim gömleğimin parçası olduğunu tanırlar. Bunları senden aldıktan sonra dokunmadan seni bırakırlar, demiş. Kahverengi kaz (gömleğin parçasını) alıp uçmuş. Sarıbay'ın yurduna ulaşmış. Sabah erken Sarıbay ibrik alarak dışarıya abdest almaya çıkmış. Kahverengi kaz gelip yanına konmuş. Sarıbay çocuğuma vereyim diyerek kazı yakalamış. Kızını çağırmış, kazı kızına vermiş. Çocuk kazı evine getirip okşamış sevmiş. Kanadının altında sallanıp duran bez parçasını görmüş. "Bu da neymiş", diyerek çevirip bakmış ve ağabeyinin gömleğinin yırtığı olduğunu tanımış. Sonra zavallı kız hüngür hüngür ağlamaya başlamış. Kızın ağlama sesine Sarıbay gelmiş, anası gelmiş, dostu gelmiş. "Ne oldu" diyerek korkup kalmışlar. Kız: "Tek ağabeyimin gömleğinin yırtığı bu kumaş parçası, (o da) kıp kızıl ala kan", demiş. Anası koşarak gelip: "hani" diyerek elinden çekerek almış ve bakmış. "Bunun için ağlayarak kötü, kara habere başlama, rezil kız!", demiş. "Evladım Allah'a şükür sağmış, kendisi çukurdaymış. Bunun hepsini kendisi düşünerek, yaşadığını, esenliğini bildirip kendi eliyle bağlamış. Kendi eliyle kendisi yapmasa havada uçup giden kuş, ölen kişinin elbisesini yırtıp alabilir mi, böyle karalamayı yaza bilir mi? Bu kan, yaradan akan kan değil. Kendi vücudundan kendi isteğiyle akıttığı kan. Yara ile akan haram kanın rengi karaya çalar. Bu kan kıpkızıl temiz kan ğoy. Bunun için ağlayacak ne var? Benim evladım ecelden ölecek, düşmandan ölmeyecek", demiş.

“Kalk, var” kes de kır malını. Halkını topla, kırk doğurmamış kısrak, kırk saba kımız alıp kendi gördüğün boz küheylan atı yedeğine al!”, dedikten sonra Sarıbay yukarı memleketteki insanlarını çağırtıp, küheylan kısrak kestirmiş. Aşağı taraftaki insanlarını çağırtarak sakar kısrak kestirmiş. Kırk saba getirerek hepsini de kımızla doldurmuş ve yurdunu, halkını toplamış. “Cemaat, dinleyiniz, yiğitler, at elbise alın! Genç evladım Jelkildek kuyuya düşüp kalmış. İşe yarayan ata binip, uygun elbiseyi giyip, hep beraber oraya gidelim!”, demiş.

Delikanlılar: Gidelim! Perşembe günü yola çıkıyoruz! demiş.

Şafak sökmüş. Perşembe günü Sarıbay: “Gidecek olanlar, yürüyün!” demiş. “Sarıbay, sen gelmezsen, biz gitmek istemiyoruz!”, demiş halk. Sarıbay sinirlenmiş, eşini, kızını, dostunu yanına almış. Kırk kısrak almış, kırk saba kımız almış, gitmiş. Bir gün Jelkildek’e ulaşmışlar. Çocuk kaval çalıyormuş. O kavalın sesinden onu bulmuşlar. Selamlaşıp kırk kulaç ipek urgan ile ona yemek indirmişler. Jelkildek acıkmış imiş. Bir kısrağının etini bir seferde yemiş, kemiklerini burnundan çıkarmış. Kırk kısrağın etini kırk defa da yemiş. Kırk saba kımızı yarıp çocuğun ağzına akıtmışlar. Kırık saba kımızı bitirmiş. Dostu “doydun mu”, demiş. “Yok, doymadım. Kırk kısrağın içinde kendi gördüğüm mal yokmuş. Boz at var mı? Varsa kesiniz!” demiş. Boz atı kesmişler. Bir parça etiyle doymuş.

“Artık siz geri dönün! Sizler beni çıkaramazsınız”, demiş. Babası, anası ağlaya ağlaya geri dönmüşler. Jelkildek çukurda kalmış. Bir vakitte Jelkildek çukurdan çıkıp gitmiş. Çocuk giderken yerin altından çıkan bir duman görmüş. Duman çıkan yere gelse bir evmiş. O eve “esselamu aleyküm”, demiş. Bir hilebaz Kempir varmış. “Ve alayekümselam! Yukarı çık, selam veren çocuğum”, demiş. “Nereye gidiyorsun?” demiş. Çocuk: “Oğlu olmayana oğul olayım, kızı olmayana kız olayım, diyerek gezen bir insanım”, demiş.

Kempir: “Bana evlat ol, evlat kılayım”, demiş. Bir kap boza koyup vermiş, çocuk içmiş. Jelkildek, Kempir’e çocuk olmuş. Bir gün çocuktan: “Kimsin nesin?” Bana doğruyu söyle”, diye sormuş. Çocuk söyleyeceğini de söylemeyeceğini de bilememiş. “Anacığım, gerçeğini söyleyeyim. Sarıbay

denilenin (kişinin) çocuğuydum. Bir düşman üzerine sefere çıktım. Asker başı Telegey, Nurmanbet denilen hanımızı öldürdü, Tinikey ve Künikey adlı iki ablamı alıp gitti. Yedi yaşındaki Jastülek adlı kardeşimi öldürdü. O düşmandan öcümü alayım diyordum, demiş. Allah bu isteğimi vermedi. Asker başı Telegey beni hileyle kuyuya düşürdü. Altımda bindiğim atım düldül idi. O atımın nereye gittiğini bilmiyorum. Sonra bir vakitte sahibim diyerek, acıyıp, merhamet gösterip yalnızlığımda gelerek beni (kuyudan) kendi çıkardı. İşte benim durumum bu", demiş.

Kempir: "İyi, bu sözün doğruymuş. Eğer sen bana gerçek evlatsan oduna git, (gittiğinde) odunuma sövme", demiş. Çocuk oduna gitmiş. Odunu yaya olarak toplamış ve sırtına alıp gelirken oduna küfretmiş. Bir yük odunu alıp getirmiş. Kempir bir kap köje* vermiş. "Evladım niye küfrettin?" demiş. "Yarın küfretmezsen ormanlığa var", demiş. "Ormanlığın hepsini topla, hiçbirini bırakma. Toplayamazsan başını alırım", demiş. Çocuk yatıp uyumuş. Sabah kalkıp, elini yüzünü yıkayıp ormanlığa varmış. Ağaçların hepsini kesmiş, tek ağaç bırakmamış. Ağaçları getirirken gözü terlemiş, Kempir'e küfretmiş. Çocuk, ağaçları Kempir'in evinin yanına yığıp, eve gelmiş. Kempir:

"Niye küfrettin?" demiş.

"Canı acıyan, Tanrısına beddua eder", denilmez miydi. Seni yaratan Allah'tan istiyorsun, adamın gücü yetmeyen işe, halk sövsün diyerek gönderdi ğoy, küfretmemin nedeni bu. (Küfretmemden) senin hiçbir zararın yok, senin işin görüldükten sonra ne var?", demiş.

"Aferin evladım, aferin. Sen bana hizmet ettin. Sözümü dinleyip, söylediğime inanıp gönderdiğim yere gittin. Kötü Kempir'in elinde niye bekliyorum demedin. Şimdi ben de sana bir iyilik yapayım. Telegey'in kızına varayım, o alçağın gönlünü sana razı edip evinde duramayacak hale getireyim", demiş.

"Ana, (o) seni yaklaştırır mı, evine sokar mı?", demiş. Kempir öksürüp, boğazı tıkanıp kalmış.

---

* köje: Bir tür çorba.

“Oybay! Bu şunaḳ* ne diyor?”, demiş. Ben gök güvercin olup uçmuyor muyum, kızın durduğu demir evin penceresine konmuyor muyum! Ben sana iyi bir zengin bulup geldim demez miyim. Ondan sonra o alçak da can kalır mı?”, diyerek Kempir gökgüvercin olup, uçup gitmiş.

“Kız biykeş!* Küren atın sahibi ne zaman gelecek diyerek iki gözü senin yolunda, yolunu gözlemekten sarardı. Biçare hey, sana ne oldu, bunun gibi at eline geçti. Hayvanı hoplayıp zıplatıp binecek bir vakit olsa, (binmeden) nasıl sabrediyorsun? Demir evde kuruyup tek başına otuyorsun, ana-baban seni bu kadar sevmekle beraber zenginler mi, ey kötü köle?” dediğinde kız hayretler içinde kalmış.

“Kendim de bunu gördükten sonra, atın sahibi nasıl olsa atı arayarak, gelip bulur diye bekliyordum. Fakat ben onu nereden bulup nerden görüşeyim?”, demiş.

“Vay, evlatçığım, ben sana söyleyeyim. O çocuğu alıp gelerek, bu şehirde bir zengine hizmetçiliğe vereyim. Halk söylenmeye başlar, dedikodu yapar. Bir yad, yabancı halkın genç çocuğu falanca zengine hizmetçi olmuş, çoban olmuş”, diyerek herkes şaşırarak (ondan) söz eder. O söz birinden olmazsa birinden kulağına ulaşır. O zaman sen kendi kendine çırpınıp hasta ol. Kapıdan baş köşeye, baş köşeden kapıya doğru yuvarlan. “Ne oldu, ne oldu?”, diye (baban) senden sorar. O zaman sen: “Canım sıkıldı, kederden ölecek gibiyim. Küren atla gezmeye çıksam yazı yabanı görsem”, diye söyle. Baban acımasız ğoy, anlar, çıkarmaz. Anana yalvar, anan çıkartır. Seni dışarıya çıkarmak istese baban il-yurdu toplayıp toy yapar, içki dağıtır. İçen sarhoş, yiyen tok olur. O zaman sende çıkıp gezmeye başladığında delikanlılar kendi aralarında, “Telegey’in tek kızının göğsüne dokunanın (bu dünyada) başka bir arzusu kalır mıymış”, diye konuşmaya başlarlar. O zaman koyun otlatan çoban: “Ne diyorsun?”, diyerek gelip seni yakalar. O vakit sen (çobanı) ardına bindirip alıp kaç. Ben ortalığı duman kılarım. O zaman kurtulursunuz”, diye akıl vermiş.

---

* şunaḳ: Kulağı kesik ya da yapışık olan.
* biykeş: Genç kızlar ile kadınlara söylenen kibar hitap şekli.

Kempir evine dönüp çocuğun yanına gelmiş. “Evladım, kız seni sevdi. Seni götürüp zengine hizmetçiliğe vereceğim ve ücretine de bir koyun ver diyeceğim”, demiş. Çocuk : “Tamam, ana ben kendim varıp hizmetçi olayım, siz evde dua edip bekleyiniz. Kız elime geçerse alıp buraya getireyim”, diyerek çocuk, yola çıkmış. Kempir evde kalarak dua etmeye başlamış. Çocuk şehre gelmiş. (Zengin,) “hakkına ne istiyorsun” demiş. “Bir yıllık emeğime bir koyun verseniz olur”, demiş.

“Tamam, koyunlara iyi bakarsan koyun sürüsünü otlatmaya gittiğinde yerinden kalkamayarak sona kalan kötü koyun seninki olsun”, demiş zengin. Jelkildek, “oldu” diyerek kızıl öküze binip koyun otlatmaya başlamış.

Günlerden bir gün Telgey’in tek kızı hasta olmuş. Kapıdan başköşeye, başköşeden kapıya doğru yuvarlanmaya başlamış. Babasına adam göndermiş. “Babam gelsin, ben hastayım, canım sıkılıyor, gezmeye çıksam iyi olurdu”, demiş. Gönderdiği adam kızın babasına gelip: “Kızınız hasta olmuş, can sıkıntısından ölüp gideceğim dedi. Gezmeye çıksam iyi olurdum diye söyledi kızınız”, demiş.

Babası: “Dursun, gezmeye çıkarmıyorum. Çıkarasa kız kaçar”, diye söylemiş.

“Anası: “insanla bir araya geldiği yok. Diri insanla konuştuğu yok. Söylemeyle kaçacak mı, gezmeye çıkar. Allah’ın yarattığı aydınlık dünyayı görsün gönlü teskin olsun. Dışarıya hiç çıkmazsa kederden ölüp gider”, demiş.

“Kadınlık ettin. Beni desteklemeyip kızını destekledin. Eğer buradan kaçıp giderse ben onu takip etmem. Evde, yanımda duran senin başını alırım”, demiş babası.

“Kızı gezmeye çıkarmaya karar vermiş. İl-halkını, cemaatini toplayarak toy yapıp, yemek vermiş. Kızı kürence ata bir defa da binip gezmeye çıkmış. Öylece gezerken Jelkildek gelmiş. “Bu küren ata binip gezen kimin kızı?” demiş. Kalabalık topluluk: “Telegey’in kızı”, demiş. Jelkildek: “Ey itler, biriniz yanına yaklaşarak, gidip göğsüne dokunsa olmuyor mu?”, diye söylemiş. Bakmakta olan bir sürü delikanlı: “Hey, kötü çobanın gönlü havada! Yiğitsen sen varıp dokun çoban!”, demişler. Kızıl öküzü kamçılaya kamçılaya

bağırtarak (kıza) yetişmiş. Bir elini göğsüne atıp bir elini eyerin arka kenarına atmış. Kızın arkasına hop diye birden sıçrayarak, binip:

“Hadi, atın başını salıver!”, demiş. Jelkildek’in dizlerinin değdiğini küren at anladıktan sonra gören görmüş, görmeyen görememiş. Göğe mi uçtu, yere mi girdi diyenler olmuş. Telegey’in il-halkı toplanıp kala kalmışlar. Jelkildek, kızı alıp sağ salim anacığının yanına getirmiş.

Kızı orada koyup, kendi küren ata binerek tekrardan Telegey’in yurduna gelmiş. Tinikey ve Künikey adlı ablalarını arasa Tinikey ölmüş; Künikey onun başında ağlayıp oturmaktaymış. Tinikey’in ölümüne üç gün oluyormuş. Künikey onu ne yapacağını bilmeden otuyormuş. Jelkildek gelip Künikey’e: “Ben Sarıarḳa denilen yerden, Kazak denilen ilden (seni) arayıp gelen kardeşinim ablacığım, Sarıbay’ın çocuğuyum, adım Jelkildek”, demiş. Orada ayağa kalkıp kucaklaşmışlar.

“Yavrucuğum, canım, seninle yavrum, arkamızdan bizi arayacak oğlu olan halkımı seveyim, biriciğim!”, diyerek ağlayıp, kederini zorla dindirmiş. Büyük ablasını temizleyip kefenlemiş ve mezar kazıp güzelce gömmüş, diri kalan ablası Künikey’i alıp anasının yanına gelmiş.

Kendisi küren ata binmiş ve semserini eline alarak Telegey’in şehrine varmış. Asker başı Telegey’ın şehrini yakıp yıkmış, Telegey’i yakalamış. Telegey’in burnunu delip ip geçirmiş ve yanına alarak anasının evine gelmiş. Ablasını da alıp yürümüş. Telegey’in kızını almış. Dört kişi olup kendi yurduna gelmiş. Äztemir’e uğramış. Selamlaşmış, görüşmüş. “O, Yaratanın göstereceği gün varmış!”, demiş. Toy yapmış. Äztemir’e kardeş olmuş.

“Bu Telegey’i ağabeyin gibi yapıp kendi eliyle sırtından yarıp ödünü çıkarsın diyerek, alıp getirdim”, demiş Jelkildek.

“Oy, buna ne yapsak da vebali yok. Sen bana kardeş oldun. Bundan doğan kız bana gelin oldu. Allah’tan razıyım. Kardeşim senden de razıyım, Seni doğurandan annenden de yavrucuğum. Bunun kaşık gibi kanını akıtıp, sinek gibi canını al. Gelinim, ben seni sağ selamet gördüğüme sevindiğim için bağladım”, diyerek elini ayağını çözerek burnundan ipini çıkarmış.

Telegey söylemiş: “Beni öldürsen bundan daha iyiydi, ben şimdi ne yapayım, bu utançla il-halkın yüzüne nasıl bakayım! Diri kalsam nasibim (böyleymiş), ölürsem nasibim toprağım diğer tarafındanmış”, demiş.

Äztemir: “Verdiğimiz söz vardı kaçmıyorum dedim, kaçtım. Onun için tepemizden ok atışalım”, diye söylemiş

Jelkildek:

“Atma, ben vazgeçtim”, demiş.

Äztemir: “Yok, olmaz, atışalım başımızdan”, demiş.

Jelkildek: “Bırak, ağabey!”, demiş. Razı edememiş, bırakmamış, söylediği sözünden vazgeçmemiş, tepelerinden ok atmaya girişmişler.

“Kardeşimsin, önce sen at”, demiş Jelkildek’e.

Äztemir kendi tepesine kendi ok atmış. Ok direk tepesine doğru gelirken Jelkildek oka vurmuş, ok varıp yere düşmüş. Şimdi Jelkildek kendi tepesinden kendisi atmış, ok gelmiş yere düşmüş.

“Gel, tekrar atalım!”, demiş Äztemir.

“Bırak, oldu. Ok atıştığımız yeter. İkimizde hatasızmışız, diri kaldık”, demiş (Jelkildek.)

Äztemir vazgeçmemiş, “tekrar atmak gerek”, diyerek hazırlanmış.

Jelkildek:

“Atışmıyoruz, az öncekinde ben olmasam ok gelip başına düşecekti, ben oku vurup yere düşürdüm”, demiş.

Äztemir: “Allah (katında) yalancı olarak yalan dünyada yaşamaktansa ölmem daha iyi. Kendimi kendim Allah’a verdim”, diye söylemiş ve ok atmış. Ok direk gelip başına düşmüş. Äztemir ölmüş, Jelkildek ağlamış. Äztemir’i gömmüş. Telegey: “Ben, ölen Äztemir’den de razıyım, Jelkildek den de razıyım, kızım senden de. Sen olmasaydın Nurmanbet’e ne yaptıysam bana da Äztemir’in onu yapması gerekirdi. Artık ben de kendimi kendim Hakka vereyim. Yalan dünyada yarı kul olup ömür geçirmektense ölmek daha iyi”, diyerek hızla ayağa kalkıp başına ok atmış. Attığı ok direk gelip başına değmiş. Jelkildek onu da güzelce gömmüş. Telegey’in kızını almış. Nikâhını kıydırmış. Künikey ablasını sevdiğine vermiş. Kendi memleketine dönmüş, yerine gelmiş. Sarıbay babası diriymiş, anası diriymiş. Tek kız kardeşini

Topayķul zorla alarak toy yapıyormuş. Babası, anası ihtiyarlamış imiş. Jelkildek, Topayķul'a sinirlenmiş: "Hain, benim kız kardeşimi zorla niye almaya çalışıyorsun?", diyerek zalimi cezalandırmış. Babasının malını sahiplenmiş, il-halkına baş olup bütün muradına erişmiş.

6.1.6. KÖRUĞLİ*

Begäli sınşı hanğa at sınap beretin sınşı eken. Birneşe ret at sınap beredi. Tağı bir küni at sınaṽğa ketedi. Ol ketkende äyeli jükti eken, jükti äyeli Begäli ketken soŋ, düniyeden ötedi. Bir künderi: "Äyeliniŋ ķabırınan bala şığıp jür", degen söz boladı. Begäli äyeliniŋ ķabırınan bala şığıp jür degendi estip: "Ne isteymin?" dep hanğa baradı.

Sonda han Begälige bılay dep aķıl ķosadı: "Sen barıp er jasat, onıŋ üstine şırış jaķtır, ķuṽırşaķ jasat, asıķ alıp, bärin de alıp barıp kördiŋ aṽzına ķoy. Äyel bala bolsa ķuṽırşaķ oynar. Er bala bolsa, erge minip alıp jerdi sabalap otırar. Er körge siymaydı ğoy, balanı şırış ustap alıp jibermes, sosın ustap aluṽğa boladı", dedi.

Osı zattardı ķoyıp, özi molanıŋ tübine barıp, buğıp jata ķaladı, bir mezgilde bala körden şığıp, erge minip alıp, "şuṽ-şuṽlep" jerdi sabalay bastaydı, ķuṽırşaķtardı laķtırıp tastaydı. Bunı körip Begäli balanı ustay aladı, bala baķırıp jılaydı: "Meniŋ emip jatķan aķ mamam bar, şeşem de, äkem de sen emes", deydi. Jılap ķoymağan soŋ balanı ķaytadan ķoya beredi. Bala körge kirip ķayta şığıp: "Aķ mamam bar edi, şeşem bar edi, bireṽi de joķ, ķuṽ süyek bolıp jatır, äkem sen ekensiŋ", dedi.

Balanı ertip, üyine alıp barıp, balanıŋ atın körden şıķķan Köruğlı dep ķoydı. Toğız kün toyın, on eki kün oyın jasaydı. Bir-eki jıldan keyin, balası ösken soŋ, han Begälige tağı at izdetip jiberedi. Sol ketkennen üş ay jürip, üş at arıtıp, bir Ğiyrat degen attı alıp keledi, onı hanğa aparıp beredi. Ol at toķsan urğanda ayağın toğız basadı. "Sınşınıŋ közi ağarğan eken, közin oyıp alıp, atın özine aparıp berinder", deydi han.

Begäliniŋ közin oyıp alıp attı özine äkelip beredi.

---

* **Ķazaķ Halıķ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 191-199.

Begäli balasına aytadı: “Bir julım üy tigip, attı sonıŋ işine ḳoy, eki jağına eki şelek suỹ ḳoyıp, üydiŋ esigin jap, oziŋ ḳaytıp kelip ḳarama”, deydi. Köruğlı: “Ḳarağanda, bunıŋ nesi bar, men bir ḳarayınşı”, dep oylaydı, ḳaytıp kelip ḳarasa, attıŋ eki ḳanatı bar eken, onı samaỹırdağı suỹğa salıp tur eken. “Ḳanatı bar attı jaman dep äkemniŋ közin oyıp aldı”, dep Köruğlı köşege şığıp alıp, hannıŋ ata-babasın ḳoymay sökken. Üyge ḳaytıp kelip; Äke, attıŋ ḳanatı bar eken ğoy, deydi.

-Balam, bireỹge ayttıŋ ba? dep suradı äkesi.

-Aytḳanım joḳ, köşege şığıp hannıŋ ata-babasın ḳoymay sögip ḳayttım, depti. Begäli:

-Oybay, balam attı alıp kele gör, depti. Köruğlı attı alıp kelip, sol atḳa minip ekeỹi ḳaşadı, ol kezde Köruğlı segiz jasta eken. Ḳaşıp kele jatıp:

-Apırmay, äke, mına bir ḳasḳa at bizge jetti ğoy.

-Balam, ol käri ayğırdıŋ balası-dı, äri-beri şapḳan soŋ buỹını talıp, jete almay ḳaladı, depti.

Bir zamanda:

-Äke, mına bir sur at jetti ğoy, depti.

-Ol jetip eş närse ḳılmaydı, ol bir ḳuỹlıḳtıŋ balası edi, depti.

-Äke, mına bir ḳara at jetti ğoy, depti.

-Äy, käpir, üş ḳuỹlıḳtıŋ balası edi, bir köziniŋ sası bar edi, ḳalıŋ bozdıŋ işimen tuỹra künniŋ astına ḳaray jür, közine kün şağılıp, ter ḳuyılğasın ḳalar, depti, aytḳanınday ḳara at jüre almay ḳalıptı.

Sonda turıp Begäli sinşı balasına:

-Ä, balam, künniŋ batısında ne kördiŋ? depti.

Sonda bala:

-Bir ḳara ḳoyu bult körinedi, depti.

-Ol bult emes, Jämbilbeldiŋ taỹı, onıŋ Temirḳazıḳ jağında jalğız ayaḳ jolı bar-dı, sol jolmen jür, sol taỹ bizdiŋ mekenimiz bolar, depti. Sol taỹdıŋ künşığıs jağınan barıp üstine şıḳsaŋ, üstinde keŋ üy bar, taỹdıŋ jağasına barıp tüs, depti. Künbatıs jağında bir äỹliye bar, soğan bar, äỹliye ne berer eken, depti.

Erteŋine bala barıp tünep ḳaytıp kelipti.

-E, balam, ne ķıl dedi, depti.

-Ana keṽekte bir kisiniŋ kiyer kiyimi, ķaruṽ-jarağı bar, sonı barıp al, dedi, depti.

-E, Ķuday bergen eken, barıp alıp kel, depti. Barıp alıp keldi.

Bir künderde taṽdıŋ astınan kireşi jürdi. Äkesi balasına:

-Kireşige barıp otın al, otın jaķ ta, oziŋ tamaķ iş, mağan tamaķ ala kel, depti.

Tünde tamaķtanıp, jatıp ķalğan soŋ, bekterin öltirip, ķaraşasın tüye-müyesimen aydap taṽdıŋ üstine şığardı. Taṽdıŋ üstine şıķķan soŋ, bireṽin ağa, bireṽin ini ķılıp ağayın-tuṽmalastay bolıp otıra beredi.

Bir küni Köruğlı otırıp äkesinen:

Kegiŋ ketken jer bar ma? dep suradı. Sonda äkesi:

-Şırağım, bayağıda Besbatır degen batır meniŋ ķarındasımdı tartıp alıp ketti, depti.

Köruğlı Besbatırdıŋ elin izdep ketedi, Bir künderde Köruğlı Besbatırdıŋ elin taṽıp, üy sırtınan kelip, söyles degende, bir kempir şığadı.

-E, balam, kimdi izdep kelesiŋ? depti.

-Meniŋ izdep kele jatķanım Besbatırdıŋ eli, depti.

-Şırağım, onda seniŋ ne isiŋ bar edi? depti.

-Iķtiyarsız tartıp alıp ketken bir apayım bar edi, deydi.

-Ol apaŋ men, biraķ meni ne ķılasıŋ, alıp jürüṽiŋe jaramaymın, aljıp ölüṽge ķaldım, onan da Besbatırdıŋ Aķ Dinäs attı suluṽ ķızı bar, oğan men “sırttağı kisige şalap aparıp ber” deyin şalaptı ustap turıp, bir ķolınan tart, men köterip jibereyin, atıŋa mingestir de ķaş, äne, süytseŋ seniŋ kegiŋ ķaytadı, deydi.

-Sırttağı kisige ķımız apar, deydi.

Ķız ķımız alıp şığadı. Köruğlı ķımızdı ustay turıp, ķızdı bir ķolınan tartıp edi, kempir artınan köterip jiberedi.

-Besbatırdıŋ bes kün uyıķtaytın uyķısı bar, biraķ oyansa, jetedi, sen ķapı bolma, dedi de ķala berdi kempir.

Ol ketken soŋ Besbatır oyandı, ķara ayğırğa minip tura ķuṽdı, Besbatır Köruğlığa jaķındağanda bir dariyağa tap boladı. Köruğlı Ğiyrattı dariyağa

salıp jiberip edi, Ğiyrat ar jağına barıp dürs ete tüsti. Ḳara ayğır ḳarğıp edi, bir ayağı suvğa malına tüsti, sonda Besbatır: “Köruğlı tura tur, men sağan bata bereyin”, deydi. “Ḳara at zärin Ğiyrattıŋ şeşesine berip edi, Ğiyrattıŋ zärin basḳağa bermegeysiŋ, jolıŋ bolsın jüre ber, joldasıŋ ḳayırlı bolsın”, dedi de, Besbatır ḳala berdi. Aḳ Dinästi alıp Köruğlı äkesine ḳaytıp keldi.

Bir küni Köruğlı Aḳ Dinäske:

-Osı ḳara jerdiŋ üstinde meniŋ ḳayratıma şaḳ keletin kisi bar ma eken? deydi. Sonda Aḳ Dinäs:

-Meniŋ äkem Besbatır seni taḳımına ḳısıp alıp keter edi, deydi. Sonda Köruğlı:

-Men seniŋ äkeŋniŋ basın äkelip bereyin, dep kete berdi. Aḳ Dinäs:

-Äkem Täşkent pen Ḳoḳannıŋ arasında jalğız özi kire salıp jüredi, bara ğoy, dedi. Aytḳanınday Täşkent pen Ḳoḳannıŋ arasında kire salıp ketip baradı eken. Köruğlı jaḳınday barğanda, Besbatır:

-Köruğlımısıŋ, ḳonaḳ bol, tüs beri, deydi. Sonda Köruğlı:

-Men tüspeymin, deydi.

-Olay bolsa, keyin tura tur, deydi Besbatır.

Sonan soŋ Besbatır atına minip, Köruğlığa ḳarsı barıp Köruğlınıŋ jelkesinen ustap alıp, taḳımına ḳısıp, attan tüsiredi. Onıŋ atın alıp:

-Bul attı Aḳ Dinäs kelip alıp ketsin, deydi. Bir küni Köruğlı Besbatırdı aŋdıp jürip, ḳol oḳpen atadı, ol oğı ötpeydi. Besbatır “ḳonıp jürgen masa men sona bolar” dep jüre beredi.

Bir mezgilde Besbatırdıŋ taŋ uyḳısı kelip ketkende Köruğlı onı atıp ḳaladı, oḳ jılp ötip ketedi. Besbatır Köruğlığa:

“Meniŋ işigimdi alıp beliŋe orap ḳoy, meniŋ aruvağım sağan ḳonadı”, deydi. Sonda işikti sınayın dep ağaşḳa orap ḳarap edi, ağaştı ḳiyıp tüsedi, Besbatırdıŋ oyı “Köruğlını söytip ḳiyıp tüssin” değeni eken.

Köruğlı Besbatırdıŋ basın kesip alıp, eline kelip, Aḳ Dinäsḳa:

-Mine äkeŋniŋ bası, deydi.

-Ä, Köruğlı, sen meniŋ äkemniŋ aruvağın uyıḳtatıp attıŋ ğoy, bolmasa, sen öltire almaytın ediŋ, dedi. Sen mağan äkemniŋ ḳara atın ber, ḳonağına

soydırıp, üstine jay saldırıp keleyin, dedi Aḳ Dinäs. Söytip eline barıp äkesiniŋ basına jay saldırıp ḳayttı.

* * *

Künderde bir kün Ḳalmaḳtıŋ hanı Şıntemir halḳına jar saladı:

-Köruğlınıŋ Ğiyratı men ḳaruṽ-jarağın äkelip bergen kisiniŋ töbesinen ḳuyğan altındı eteginen tüsirer edim, deydi.

Sonda bir mıstan kempir: “Ä, Şıntemir, meni jelmayamen aparıp tastasaŋ, men äkelip berer edim”, deydi. Sonda onı Jämbilbeldiŋ taṽınıŋ astına äkelip tastaydı. Kempir moyınına dorba salıp, ḳayırşı bolıp kelip, Köruğlınıŋ üyine tüsedi. Sonda Köruğlı:

Şeşeme ḳımız ber, deydi. Aḳ Dinäs kempirge ḳımız ḳuyıp beredi.

-Oybay, ḳarağım, tamaḳtı kelistirip jasay almaydı ekensiŋ, deydi kempir.

-Ä, şeşe, tamaḳtı sen jasay ğoy, deydi Köruğlı. Sonda mıstan:

-Ḳoy, ḳarağım, meniŋ üyimde jetim balam bar ğoy, soğan baruṽım kerek ḳoy, dedi.

-Eşteme etpes, dedi Köruğlı.

-Bes kün ḳımız işpey otırasıŋ, dedi kempir.

Ḳımızdı äbden araḳ ḳılıp aşıtıp, Köruğlığa beredi. Ol mas bolıp jığılıp ḳaldı. Aḳ Dinäske berip edi, ol da jığılıp ḳaldı. Ḳımızdı Ğiyratḳa da berip mas etedi.

Endi kempir Köruğlınıŋ Ğiyratına minip, ḳaruṽ-jarağın alıp Şıntemirge tarta beredi.

Bir mezgilderde Köruğlı esin jiyıp, atın joḳtap äyeli Aḳ Dinäske aytḳanı:

Kök Ğiyratımnan ayrılıp,
Ḳanatım ḳaldı ḳayrılıp,
Basıma ḳayğı salındı,
Ḳaruṽ-jaraḳ aldırıp,
Belim ḳaldı mayrılıp.
Er atınan ayrılsa,
Ölgeni bolar düniyede,
Men bir izdep keteyin,

Turıp munda ne eteyin?
Kök Ğiyrattıŋ jolına
Janımdı ḳurban eteyin.
Şamam kelse Ğiyrattıŋ
Artınan ḳuvıp keteyin.
Ḳuv tayağın tayanıp,
Öksip-öksip jıladı,
Közinіŋ jasın buladı.
Közinen aḳtı ḳandı jas,
İşinde ḳanı aralas.

Aḳ Dinäs:

-Ḳoy taḳsır, jılama, jılamaḳ sizge büurıḳ yomes, bizge büyrıḳ, sizge izdemek buyrıḳ, deydi. Men sağan ḳos judırıḳ, toḳsan ḳurt jasap bereyin, sonsın künine bir ḳurt jeseŋ de, ḳarnındı aşırmas. İzdegen jeriŋe toḳsan künde jetersiŋ, tulpardıŋ basḳan izi oşaḳtıŋ ornınday bolıp oyılıp ḳalatın, sonıŋ soŋınan jürip tabarsıŋ, dedi. Köruğlınıŋ ḳolına temir tayaḳ, basına temir telpek, üstine şekpen, ayağına temir kebis, ḳolına ḳos judırıḳ, toḳsan ḳurt berip jolğa saladı. Köruğlı keterinde Aḳ Dinäske ḳoştasıp aytḳanı:

Aḳ Dinästey alğanım,
Düniyeniŋ bildim jalğanın.
Kök Ğiyrattan ayrılıp,
Basıma ḳayğı salğanım.
Barısı seksen kün eken,
Jolı jürer mol eken,
Ḳiyındığı sol eken,
Ḳapalanıp ḳayğırma,
Bir jıldardıŋ işinde,
Aman bolsam kelermin,
Duşpanıŋa aldırma.
Duşpandıḳ etken kisini
Aman bolsam körermin,
Sazasın onıŋ berermin,

dep ķırıķ inisiniŋ biri Asandı şaķırıp alıp, Köruğlı söyley bastaydı: Asandayın inisiŋ, Osınday ķıyın jerlerde, Jaķsılıķ isiŋ bilinsin.

Mınaw turğan Aķ Dinäs
Ķaldı jeŋgeŋ ķolıŋda,
Sırtınan ķarap torırsıŋ.
Malım meniŋ jiynağan
Seniŋ ķaldı ķolıŋa,
Duşpanğa bermey ķorırsıŋ.

Osılay dep tapsırıp, Köruğlı atın izdep jürip ketedi. Seksen kün degende Şıntemirdiŋ eline jetedi. Köruğlınıŋ atınıŋ tört ayağı tört ķızıķta, bası bir ķazıķta, jemdi laķtırıp berip turadı eken. Ğiyrat Köruğlını körip, ķazıķtı sındırıp tastadı da; Köruğlınıŋ ķasına erip jüre beredi. Munı körgen Ķalmaķtar hanğa barıp aytadı. Sonda han: -Ol kisini şaķırıp alıp kel, deydi. Köruğlını alıp keledi. Sonda han turıp:

-Sen Köruğlınıŋ atın taniysıŋ ba? deydi.

-Ya, tanımın, munı men bes jıl baķķanmın, deydi.

-Onda sen onı bağa ber, deydi.

-Ķoy, oybay, meniŋ şeşem ölgen, bes balam jetim ķalıp otır, onı ķayda tastap ketemin, öledi ğoy, deydi.

-Ölse de jaldan, baķ degen soŋ, baķ, deydi.

Sodan Köruğlı, özin Ķalmaķtarğa tanıtpay, Ğiyrattı bağa beredi, attı äbden semirtedi.

Han bir küni at bağuwşını şaķırtıp alıp odan:

Kök Ğiyrattı oynata bilemisiŋ? dep suraydı.

-Köruğlınıŋ ķaruw-jarağı, kiyimi bolsa, oynawğa boladı, deydi at bağuwşı.

-E, onda kiyim-keşegi tabıladı, deydi.

-Olay bolsa men oynatayın, deydi. Şarbaķtıŋ işine jatķızıp ta, şawıp jürip te, kölbetip te oynatadı. Kärüğlı batır: “Osı attı şarşatıp alarmın, jıldamıraķ keteyin”, dep oylaydı. Endi hanğa aytadı: “Bunıŋ oyını jetti, belgi şanşıp oķ ķoyıp, sonı atıp oķ ötkizüw kerek, onan basķağa toķtamaydı”, deydi. Jeti belgi şanıştı da:

Köruğlı bek bola bilmedim,
Jeti belden oķ ketire bilmedim,

dep atıp ķalıp edi, oķ jılp ete tüsti.

-Ustay körinder, darbazanı jaba kär, mınaw Köruğlı eken ğoy, deydi han. Darbazanı japķanşa jıldam şığıp ketti. Ķalmaķtar jabılıp ķuwıp, soğıs sala beredi. Köruğlı da ķaşa urıs salıp kete beredi, on bes kün degende attıŋ silesi ķatıp äbden şarşaydı, üş ķatar Ķalmaķtar ķamap aladı, Köruğlı sosın atına söyley bastaydı:

Ay, Ğiyrat at, Ğiyrat at,
Jämbilbeldiŋ tawınan,
Jayaw izdep jetkenim.
Ayamadım men sen üşin
Kökirekte şıbın janımdı,
Jawğa tastap ketpegin.
Äzireyildey ayandap,
Ajaldıŋ bildim jetkenin.
Tuwğan birge ağa joķ
Aldıma ķorğan eterge,
Ne bolmasa inim joķ,
Ne bolmasa bala joķ,
Ata menen ana joķ,
Jalğızdıķtan basķa
Düniyede meniŋ minim joķ.
Mäyi jasap bal bergen
Elde ķaldı ķarasam,
Aķ Dinästey anaŋız,
Jarıķ jüzin körüwge,
Ķayrat etip ķaraŋız.
Üş ķatardan ķamağan
Ķalmaķtı ķarğıp asadı,
Ğiyrattıŋ pısı basadı.

Munı körgen Ķalmaķtar: “Biz bosķa ķırılatın şığarmız, ķaytalıķ”, dep keyin ķaytıp ketti. Töbeden asķanşa Ğiyrat ķırlap-ķırlap jeledi, töbeden asķan soŋ at jürmey ķaladı. Köruğlı attı jetelep özi jayaṽ kete beredi.

Köruğlı Ķalmaķķa ketkennen soŋ, onıŋ asırap alğan ķırıķ inisi Aķ Dinäske:

-Köruğlı ketti, endi sen bizge tiy, deydi. Aķ Dinäs “Köruğlı ertеŋ kelgende men ne betimdi aytam”, deydi. Ol sözdi inileri tındamaydı, sonda turıp Aķ Dinästiŋ aytķanı:

Jarattıŋ Alla keterge,
Men jolıķtım bederge.
Munan artıķ jamandıķ
Düniyede öter me?
Ķor bolıp büytip jürgenşe,
Ķorlıķtı Munday körgenşe,
Emes pe jaķsı ölgenim, Ķurısın büytip jürgenim.
Äṽelinde, jasağan,
Bireṽge ķoydıŋ bende ķıp,
Uşpadan uşıp keteyin
Ķurısın däṽren sürgenim.
Köruğlıday batırmen
Birge erip ketpedim.
Äṽelinde men sorlı
Boların bılay bilmedim.
Tuṽısķanday bola alar dep,
Ķulağıma ilmedim,

dep Jämbilbeldiŋ taṽınan uşıp kelip ketip edi, köyleginiŋ etegi keṽlep barıp, tübiri bir, bası bölek bir töbeniŋ üstine äkelip tüsiredi. Sol töbeniŋ baṽırına Köruğlınıŋ ķoyşısı kelip, ķoy bağıp, Aķ Dinäspen söylesip, es bolıp otıradı.

Bir künderi bolğanda azığı taṽsılıp, özi şarşap atı arıp Köruğlı eldiŋ şetine kelgende, ķoydı ķayırıp jürgen ķoyşığa kezdesip, ķoyşını şaķıradı. Ķoyşı:

-Mazamdı almaşı, Aḳ Dinästey jeŋgem taŭdıŋ basında otırğanda, dedi de kete berdi. Köruğlı tağı şaḳıradı. Ḳoyşı jügirip kelip tal tayaḳpen Köruğlınıŋ basına tastap kelip jiberedi. Köruğlı esi aŭıp barıp jığıladı. Ḳoyşı, Aḳ Dinäske ḳaytıp keldi.

-Anaŭ kim, şıraḳ? dedi. Sonda ol:

-Äy, bilmeymin, bir kök at jetektegen bireŭ, uḳsatıp turıp taldırıp jıḳtım, dedi.

-Oybay, ol ağaŋ ğoy, dedi. Ḳoyşı, Köruğlı jatḳan jerge jügirip kelip, Köruğlını arḳalap, Ğiyrattı jetektep Aḳ Dinäske ḳaytıp keledi.

Aḳ Dinäs Köruğlını eki-üş kün bağadı, adam ḳılıp aladı, Ğiyrat ta demaladı. Ḳoyşı Ğiyrattıŋ üstine Köruğlını taŋıp, “şuŭ” degen eken, at ḳarğıp taŭdıŋ basına şığadı. Ḳoyşı men Aḳ Dinäs tağı da: “şuŭ” dep edi, at tömen ḳarğıp tüse ḳaldı. Aḳ Dinäs aruŭ, Köruğlığa basınan ötkeniniŋ bärin ayttı. Onda Köruğlı: “Körermiz”, dedi de elge bardı. Köruğlı keldi degendi esitip ḳırıḳ inisi ḳırıḳ tesikke kirip ketedi. Köruğlı otırıp toy jasaydı, inilerin şaḳırıp aladı.

-E, inilerim, men ketken soŋ jeŋgeŋe köz salıpsındar, “ağa ölse jeŋge mura, at ölse saŭır”, degen ğoy, ḳaşpay-aḳ ḳoyındar, deydi.

Söytip, Köruğlı Jämbilbeldiŋ taŭın jaylap otıra beredi.

KÖRUĞLI:

Begäli sınşı, hana at sınayıp veren sınşı imiş. (Han’a) birçok kez at sınayıp vermiş. Yine bir gün at seçmeye gitmiş. O gittiğinde eşi hamile imiş. Hamile eşi, Begäli gittikten sonra dünyadan göçmüş. Bir gün: “eşinin kabrinden çocuk çıkıyor”, diye bir söz duyulmuş. Begäli, eşinin kabrinden çocuk çıkıyor denildiğini duyup: “Ne yapayım?” diyerek hana varmış.

O zaman han, Begäli’ye şöyle bir akıl vermiş: “Sen gidip eyer yaptır, onun üstüne tutkal sürdür; bebek yaptır, aşık al, hepsini de götürüp mezarın ağzına koy. Kız çocuğuysa bebekle oynar; erkek çocuğuysa eyere binip yeri döver durur. Eyer mezara sığmaz ğoy, çocuğu tutkal yapıştırıp bırakmaz, ondan sonra çocuğu yakalayabilirsin” demiş.

Bu eşyaları (mezarın ağzına) koymuş ve kendisi de mezarın dibine varıp saklanmış. Bir vakitte çocuk mezardan çıkarak eyere binip "şuv-şuvlayarak" yeri dövmeye başlamış, bebekleri fırlatıp atmış. Begäli bunu görüp çocuğu yakalamış. Çocuk:

"Benim emdiğim ak mamam* var. Anam da babam da sen değilsin" diye bağırarak ağlıyormuş. Çocuk, ağlamayı kesmediği için onu tekrardan bırakmış. Çocuk mezara girmiş ve tekrardan çıkıp: "Ak mamam var idi, anam var idi, birisi de yok, kuru kemik olup kalmışlar, babam senmişsin" demiş.

Çocuğu yanına alarak eve götürmüş. Çocuğun adını mezardan çıkan Köruğlı diye koymuş. Dokuz gün toy, on iki gün eğlence yapmış. Bir-iki yıldan sonra, çocuğu büyüdükten sonra, han Begäli'yi yine at aramaya göndermiş. Bu gidişle Begäli üç ay gezmiş, üç at yormuş, sonunda Ğiyrat denilen bir atı alıp gelmiş ve onu götürerek hana vermiş. O at doksan urgana ayağını dokuz basıyormuş. Han: "Sınşının gözü kör olmuş. Gözünü oyun, atını da götürüp kendisine verin" demiş.

Begäli'nin gözünü oymuşlar, atı da getirip kendisine vermişler.

Begäli, çocuğuna: "Bir kulübe yap, atı onun içine koy. İki tarafına iki kova su koy, kulübenin kapısını kapat, kendin de bakmadan geri gel" demiş.

Köruğlı: "Bakılacak bunun nesi varmış, ben bir bakayım", diye düşünmüş. Geri dönüp gelip baksa atın iki kanadı var, onları semaverdeki suya batırıp durmakta.

"Kanadı olan bir ata kötü dedi ve babamın gözünü oydurdu", diyerek Köruğlı meydana çıkıp hanın ata-babasını bırakmadan sövmüş. Eve dönüp gelip:

-Baba, atın kanadı varmış ğoy, demiş.

-Evladım, hiç kimseye söyledin mi? diye sormuş babası.

-Söylemedim, meydana çıkıp hanın ata-babasını koymayıp sövüp geldim, demiş.

* Mama: mitlojideki mama mı? Buraya bilgi ekle.

Begäli: -Oybay, evladım atı alıp gel, demiş. Köruğlı atı alıp gelmiş. O ata binerek ikisi kaçmışlar. O vakit Köruğlı sekiz yaşındaymış. Kaçıp giderken:

-Aypırımay, baba, şu bir kaşka at bize yetişti ğoy.

-Evladım, o, yaşlı aygırın yavrusuydu, sağa sola dolu dizgin koştuktan sonra takati tükenip yetişememişti, demişti.

Bir zamanda:

-Baba, bir boz at yetişti ğoy, demiş.

-O yetişip hiçbir şey yapamaz, o bir ḳuṽlıḳın* yavrusu idi, demiş.

-Baba, şu bir kara at yetişti ğoy, demiş.

-Ay, zavallı, üç ḳuṽlıḳın yavrusu idi. Bir gözünde şaşılık vardı. Sık otların içinden direk güneşin altına doğru git. Gözüne güneş çarpıp ter indikten sonra geride kalır, demiş. Söylediği gibi kara at yürüyemeyip kalmış.

O zaman durup Begäli sınşı çocuğuna:

-Ä, evladım, gün batısında ne görünüyor demiş.

O zaman çocuk:

-Bir kara koyu bulut görünüyor, demiş.

- O bulut değil. Jämbilbel'in dağı. Onun Temirḳazıḳ (kutup yıldızı) tarafında sadece yaya olarak yürünebilecek bir yol var. O yoldan git, o dağ bizim mekânımız olacak, demiş. O dağın gün doğusu tarafından gidip tepesine çıksan üstünde geniş bir çadır var. Dağın kenarına var, demiş. Gün batısı tarafında bir evliya var. Ona var, evliya ne veriyormuş? demiş.

Sonraki gün çocuk varmış, (orada) geceleyip (geri) gelmiş.

-E, evladım, (evliya) ne yap dedi, demiş.

-Şu kovukta bir kişinin elbiseleri, silah-teçhizatları var, onları gidip al dedi, demiş.

-E, Allah vergisi, gidip alıp gel, demiş. Varıp alıp gelmiş.

Bir gün dağın alt tarafında yük taşıyan (bir kervan) gidiyormuş. Babası çocuğuna:

* ḳuṽlıḳ: İlk defa yavrulayan kısrak.

-Yük taşıyanlara varıp odun al, odunu yakıp kendin yemek ye bana da yemek alıp gel, demiş.

Geceleyin yemek yiyip, yattıktan sonra (yük taşıyıcının) beylerini öldürüp halkını deve-mevesiyle sürerek dağın üzerine çıkarmış. Dağın üzerine çıktıktan sonra birisini ağabey birisini kardeş yapıp, ağabey kardeş gibi olup yaşamaya başlamışlar.

Bir gün Köruğlı babasından: "Almak istediğin öç var mı?" diye sormuş. O zaman babası:

-Yavrucuğum! Eskide Besbatır adlı batır benim kız kardeşimi alıp kaçırdı, demiş.

Köruğlı, Besbatır'ın yaşadığı yeri aramaya gitmiş. Bir gün Köruğlı, Besbatır'ın memleketini bulmuş. Besbatır'ın çadırının dışına gelip seslendiğinde yaşlı bir kadın çıkıp:

-E, evladım! Kimi arıyorsun, demiş.

-Benim aradığım yer Basbatır'ın yurdu, demiş.

-Yavrucuğum, orada senin ne işin vardı, demiş.

-Rızası olmadan, kaçırarak, alıp gittiği bir ablam vardı, demiş.

-O ablan benim, fakat beni ne yapacaksın, alıp götürmene yaramam. Bunadım, ölümüm yaklaştı. Bunun yerine Besbatır'ın Aḳ Dinäs adlı güzel bir kızı var. Ben ona "dışarıdaki kişiye kımız götür" diyeyim. Kımızı aldıktan sonra onu bir kolundan çek, ben de onu (arkasından) kaldırayım, atına bindirip kaç. Böyle yaparsan senin öcün alınır, demiş.

Yaşlı kadın eve girip kıza:

-Dışarıdaki kişiye kımız götürüp ver, demiş.

Kız, kımız alıp çıkmış. Köruğlı, kımızı alıp kızı bir kolundan çekmiş, yaşlı kadın (da) kızı ardından kaldırmış.

Besbatır'ın beş günlük uykusu var, fakat uyanırsa sana yetişir, sen gafil olma, diyerek orada kalmış yaşlı kadın.

O gittikten sonra Besbatır uyanmış. Kara aygıra binerek doğru (Köruğlı'nın) peşinden gitmiş. Besbatır Köruğlı'na yaklaştığında bir ırmağa denk gelmiş. Köruğlı, Ğiyrat'ı ırmağa doğru sürmüş. Ğiyrat diğer tarafına varıp güm edip düşmüş. Kara Aygır sıçramış, bir ayağı suya batmış, o zaman

Besbatır: “Köruğlı dur, ben sana dua edeyim”, demiş. “Kara at tohumunu Ğiyrat’ın anasına vermişti, Ğiyrat’ın tohumunu başkasına vermeyesin, yolun açık olsun git, yoldaşın hayırlı olsun” demiş de Besbatır orada kalıvermiş. Aḳ Dinäs’i alıp Köruğlı babasına geri dönüp gelmiş.

Bir gün Köruğlı Aḳ Dinäs’e:

-Bu kara yerin üstünde benim gücüme denk gelecek kimse var mıymış? demiş.

O zaman Aḳ Dinäs:

-Benim babam Besbatır seni atın eğerine sıkıştırıp alıp gider idi, demiş.

O zaman Köruğlı:

-Ben, senin babanın başını alıp getirip vereyim, deyip gidivermiş.

Ak Dinäs:

-Babam, Täşkent ile Ḳoḳant’ın* arasında yalnız olarak kendisi yük taşıyor, var, demiş. Söylediği gibi Täşkent ile Ḳoḳant’ın arasında gidip varmış. Köruğlı yaklaştığında Besbatır:

- Köruğlı mısın, misafirim ol, buraya in, demiş. O zaman Köruğlı:

-Ben inmiyorum, demiş.

-Öyleyse, tekrar kalk, demiş Besbatır.

Ondan sonra Besbatır atına binip Köruğlı’na karşı varmış. Köruğlı’nın ensesinden tutarak eyerine kıstırıp attan indirmiş. Onun atını alıp:

-Bu atı Aḳ Dinäs gelip alıp gitsin, demiş. Bir gün Köruğlı, Besbatır’ı takip edip el okuyla atmış. Ok geçmemiş. Besbatır, “Konan sivrisinek ile büvedir*” diyerek yoluna devam etmiş.

Bir vakitte Besbatır’ın tan uykusu geldiğinde Köruğlı onu okla vurmuş, ok kayıp girmiş.

Besbatır Köruğlı’na: “Benim işigimi* alıp beline sar, benim ruhum sana konar” demiş. O zaman işigi deneyeyim diyerek ağaca sarıp bakmış, (işigi) ağacı kesip düşmüş. Besbatır’ın düşüncesi, “Köruğlı’nı bu şekilde kessin”,

---

* Ḳoḳant: Hokant.
* büve: Sığır sineği.
* işik: içi hayvan dersinden dışı kumaştan bir tür dış giyim.

demekmiş. Köruğlı Besbatır'ın başını kesip alarak memleketine gelmiş ve Aḳ Dinäs'e:

İşte babanın başı, demiş.

-A, Köruğlı, sen benim babamın ervahını uyutup ondan sonra okla attın ğoy, yoksa sen öldüremezdin, demiş. Sen bana babamın kara atını ver, misafirine (hayvan) kestirip, üstüne mezar yaptırıp geleyim, demiş. Aḳ Dinäs böylece yurduna vararak babasının başına mezar yaptırıp dönmüş.

* * *

Günlerden bir gün Kalmuklar'ın hanı Şıntemir, halkına haber salmış:

-Köruğlı'nın Ğiyratı ile silahlarını getiren kişinin altını tepesinden koyup eteğinden dökeceğim, demiş.

O zaman bir Mıstan Kempir: -A, Şıntemir, beni jelmaya ile götürüp bırakırsan ben onu alıp getirir veririm, demiş. O zaman onu, alıp Jämbilbel'in dağının altına getirip koymuş. Kempir, boynuna heybe takıp dilenci şeklinde Köruğlı'nın evine gelmiş.

O zaman Köruğlı: "Anama kımız ver", demiş. Aḳ Dinäs, Kempire kımız koyup vermiş.

-Oybay, yavrucuğum, yemeği güzel yapamıyormuşsun, demiş Kempir.

-Ä, ana, yemeği sen yapıver, demiş Köruğlı.

O zaman Mıstan: "Olmaz yavrucuğum, benim evimde yetim çocuğum var ğoy, ona gitmem gerek ğoy, demiş.

-Bir şey olmaz, demiş Köruğlı.

-Beş gün kımız içmeden durasın, demiş Kempir.

Kımızı iyice ekşitip içki yapıp Köruğlı'na vermiş.

O, sarhoş olup yığılıp kalmış. Aḳ Dinäs'e de kımız vermiş imiş. O da yığılıp kalmış. Kımızı Ğiyrat'a da verip sarhoş etmiş.

Artık Kempir, Köruğlı'nın Ğiyratına binip silahlarını alıp Şıntemir'e doğru gitmiş.

Bir vakitte Köruğlı kendine gelip atına ağıt yakarak eşi Aḳ Dinäs'e söylemiş:

Gök Ğiyratımdan ayrılıp
Kanadım kaldı kırılıp

Başıma keder salındı,
Silahlarımı aldırıp,
Belim kaldı bükülüp.
Er, atından ayrılsa,
Ölümü demektir dünyada.
Ben bir aramaya gideyim,
Durup burada neydeyim?
Gök Ğiyrat'ın yoluna
Canımı kurban edeyim.
Gücüm yeterse Ğiyrat'ın
Peşine düşüp gideyim.
Kuru değneğine dayanıp,
Hıçkıra hıçkıra ağladı.
Gözünün yaşını döktü
Gözünden kanlı yaş aktı,
İçine kanı karışmış.

Ak Dinäs:

-Bırakınız, efendim ağlamayın. Ağlamak size buyruk değil, bize buyruk; size aramak buyruk, demiş. Ben sana çift yumruk (büyüklüğünde), doksan ḳurt* yapıp vereyim, sonra her gün bir ḳurt yersen karnını acıktırmaz. Aradığın yere doksan günde ulaşırsın. Tulparın bastığı yerdeki izi ocak yeri gibi oyulup kalıyor, onu takip ederek bulursun, demiş. Köruğlı'nın yoluna demir sopa, başına demir miğfer, üzerine cepken, ayağına demir ayakkabı, eline çift yumruk, doksan ḳurt verip yolcu etmiş. Köruğlı giderken Aḳ Dinäs'e vedalaşıp söylediği:

Ak Dinäs gibi aldığım
Dünyanın bildim yalanın.
Gök Ğiyrat'tan ayrılıp,
Başıma kaygı saldım.
Varışı seksen gün imiş,

* ḳurt: süzülmüş yoğurttan yapılan peynir

Gidecek yolu çok imiş,
Zorluğu bu imiş.
Kederlenip üzülme,
Bir yılın içinde,
Sağ-salim olsam gelirim,
Düşmanına aldırma.
Düşmanlık eden kişiyi
Sağ-salim olsam görürüm,
Cezasını onun veririm,

deyip kırk kardeşinden biri olan Asan'ı çağırıp Köruğlı söylemeye başlamış:

Asan gibisinin kardeşi,
Bunun gibi zor yerlerde,
İyilik işin bilinsin.
Bu duran Aḳ Dinäs
Kaldı yengen elinde,
Ardından bakıp takip edersin (gözlersin).
Malım benim topladığım
Senin kaldı eline,
Düşmana vermeyip korursun.

Böyle diyerek görev verip Köruğlı atını aramaya yürüyüp gitmiş. Seksen gün dediğinde Şıntemir'in yurduna varmış. Köruğlı'nın atının dört ayağı dört kazıkta, başı bir kazıkta, yemi önüne fırlatıp veriyorlarmış. Ğiyrat, Köruğlı'nı görüp kazıkları kırıp atmış ve Köruğlı'nın yanına doğru gelmiş. Bunu gören Kalmuklar, gidip hana söylemişler. O zaman han:

-O kişiyi çağırıp gelin, demiş. Köruğlı'nu alıp gelmişler. O zaman han durup:

-Sen Köruğlı'nın atını tanıyor musun? demiş.

-Evet tanıyorum, ben buna beş yıl baktım, demiş.

-O zaman sen ona bakıver, demiş.

-Ḳoy, oybay, benim anam öldü. Beş çocuğum yetim kaldı. Onları nereye bırakıp gideyim, ölürler ğoy, demiş.

-Ölseler de çalış bak, bak dedikten sonra bak, demiş.

Ondan sonra Köruğlı, kendisini Kalmaklara tanıtmadan Ğiyrata bakmaya başlamış. Atı iyice tavlandırmış.

Han, bir gün at bakıcısını çağırıp ondan: “Gök Ğiyrat’ı oynata bilir misin?” diye sormuş.

-Köruğlı’nın silahları, elbiseleri olsa oynata bilirim demiş, at bakıcısı.

-E, o zaman onun giyim-kuşamı bulunur demiş.

-Öyle olursa ben oynatırım, demiş. Çitin içine de yatırmış, dolu dizgin de koşturmuş, yan yatırıp da oynatmış. Köruğlı Batır: “Bu atı yoruyorum, hızla gideyim” diye düşünmüş. Artık hana: “Bunun oyunu yeter, işaret koyup ok batırıp, ona ok atıp saplamak gerek, ondan başka durmaz”, demiş. Yedi tane işaret saplayıp:

Köruğlı bey olamadım,
Yedi belden ok getiremedim,

deyip okunu atmış, ok kayıp düşmüş.

-Yakalayın, darbazayı kapatın, bu Köruğlı imiş ğoy, demiş Han. Darbazayı kapatıncaya kadar hızla çıkıp gitmiş. Kalmuklar toplanıp arkasından gelmiş ve savaşmaya başlamışlar. Köroğılı da kaçarken savaşmaya başlayarak gidivermiş. On beş gün olduğunda atın dermanı tükenip iyice yorulmuş, üç sıra Kalmuk (etrafını) sarmış. Sonra Köruğlı atına söylemeye başlamış.

Ay, Ğiyrat at, Ğiyrat at,
Jämbilbel’in dağından,
Yaya arayıp bulduğum.
Esirgemedim ben sen için
Göğsümde sinek canımı,
Düşmana bırakıp gitme.
Azrail gibi açıkça
Ecelin bildim geldiğin.
Öz ağabeyim yok
Karşıma kale etmeye,
Yahut olmazsa kardeşim yok,
Yahut olmazsa çocuk yok,

Baba ile ana yok,
Yalnızlıktan başka,
Dünyada benim kusurum yok.
Meyi yapıp bal veren
Yurtta kaldı baksam,
Ak Dinäs gibi ananız,
Aydınlık yüzünü görmeye,
Gayret edip bakınız.
Üç sıra kuşatan
Kalmuk'ı sıçrayıp aştı,
Ğiyrat'ın heybeti bastı.

Bunu gören Kalmuklar: "Biz boşu boşuna ölüp gideriz, geri dönelim" deyip sonra geri dönüp gitmişler. Tepeden aşıncaya kadar Ğiyrat dağdan bayırdan yel gibi gitmiş. Tepeden aştıktan sonra at yürüyememiş. Köruğlı atı yedeğine alıp yaya gitmeye başlamış.

Köruğlı, Kalmak'a gittiksen sonra, onun büyütmek için evlatlık aldığı kırk kardeşi, Aḳ Dinäs'e:

-Köruğlı gitti, artık sen bizimle evlen, demiş. Aḳ Dinäs "Köruğlı yarın geldiğinde ben hangi yüzle ona bunu söyleyeyim", demiş. Bu sözünü kardeşleri dinlememiş, o zaman durup Aḳ Dinäs'in söylediği:

Yarattın Allah giderken,
Ben uğradım belaya,
Bundan fena kötülük
Dünyadan geçer mi?
Zavallı olarak böyle yaşayacağıma,
Böyle eziyet göreceğime,
Ölmem daha iyi değil mi,
Kurusun böyle yaşamam.
Öncesinde yapan,
Birisine koydun köle edip,
Uçurumdan uçup gideyim
Kurusun devran sürdüğüm.

Köruğlı gibi batır ile
Beraber gitmedim.
Evvelinde ben bahtsız
Böyle olacağımı bilmedim.
Akraba gibi olur deyip,
Kulak asmadım.

deyip Jämbilbel'in dağından gömleğinin eteği yayılarak uçup dibi bir, başı bölük bir tepenin üstüne konmuş. O tepenin kenarında Köruğlı'nın koyun çobanı gelmiş. Koyun otlatıp Aḳ Dinäs ile konuşarak arkadaş olup oturmuş.

Bir gün azığı tükenmiş, kendi yorulmuş, atı da bitkin düşen Köruğlı, yurdunun yakınına geldiğinde koyunları otlatan koyun çobanına rast gelmiş. Koyun çobanını çağırmış. Koyun çobanı:

- Aḳ Dinäs gibi yengem dağ başında otururken beni rahatsız etmesene, demiş geçip gitmiş. Köruğlı yine çağırmış. Koyun çobanı koşarak gelip ağaç değnek ile Köruğlı'nın başına vurmuş. Köruğlı'nın aklı başından gidip varıp yığılmış. Koyun çobanı, dönüp Aḳ Dinäs'e gelmiş.

-Şu kim, yavrucuğum? demiş. O zaman o:

-Äy, bilmiyorum, yedeğine gök atı olan birisi, bayıltıp yıktım, demiş.

-Oybay, o senin ağabeyin ğoy, demiş. Koyun çobanı, Köruğlı'nın yattığı yere koşarak gelmiş. Köruğlı'nı sırtına, Ğiyrat'ı da yedeğine alıp Aḳ Dinäs'e dönüp gelmiş.

Ak Dinäs Köruğlı'na iki üç gün bakmış, onu kendine getirmiş, Ğiyrat da dinlenmiş. Koyun çobanı, Ğiyrat'ın üstüne Köruğlı'nı sıkıca bağlayıp "şuv" demiş. At zıplayıp dağın başına çıkmış. Koyun çobanı ile Aḳ Dinäs yine "şuv" demiş. At aşağı sıçramış. Aḳ Dinäs suluv Köruğlı'na başından geçenlerin hepsini anlatmış. O zaman Köruğlı: "Görürüz" diyerek memleketine varmış. Köruğlı'nın geldiğini işiten kırk kardeşi kırk deliğe girmiş. Köruğlı oturup toy yapıp kardeşlerini çağırmış.

-E, kardeşlerim, ben gittikten sonra yengenize göz koymuşsunuz. "Ağabey ölse yenge miras, at ölse sağrı miras" denilir ğoy, kaçmayın, demiş.

Böylece Köruğlı Jämbilbel'in dağını mekan tutup yaşamış.

6.1.7. NÄRİK BATIR*

Burınğı zamanda Närik degen batır bolıptı. Özinen tuўğan balası joķ eken, bir ķul Şora degen balanı asırap, bala ķılıptı. Bir küni oylaptı: “Özimnen tuўğan balam joķ, “kisi balası kisendese de turmas”, degen söz bar edi, meniŋ munım kelispeydi eken. Ķartayğanda meni kim kütedi, süyegimdi kim ķolınan juўıp aruўlap ķoyadı, onan da ķalıŋ berip, bir ķatın alayın, Ķuday tağala mağan da bir bala bermes pe eken”, dep. Sol künde jası toķsanda eken, köp mal berip, bir jarlınıŋ Meŋdisuluў degen on altı jasar ķızın alıptı.

Bir küni hanı Ķazaķay nökerlerimenen ķus sala saharağa şığıptı. Ķolındağı aķ suŋķar değen ķusın ķuskа jiberipti, suŋķar jibergen ķusına barmay, böten jaķķa uşıp jönelipti. Han biraz jerge şeyin ķuўıp, jete almay, özi şarşap, toķtap, bir joldasın eki atpenen manağı ķustıŋ ketken jönine jiberipti “taўıp alıp kel” dep. Joldası ķuўıp kelse, aydalada bir jalğız üy tür eken. Suŋķarı sonıŋ töbesine kelip ķonıptı. Hannıŋ jasaўılı üydiŋ ķasına kelip: “Üyde kim bar? Kisi bar ma, mına hannıŋ ķusın alıp ber”, depti. Böten adam joķ eken, Närik batırdıŋ üyi eken. Meŋdisuluў şığıp, ķusın alıp beripti, munıŋ suluўlığına talıp tüsip ķalıptı. Biraz jatıp, esin jiyıp, türegelip, atına minip, ķusın alıp, hanğa kelipti. Han suraptı: “Nege keşiktiŋ?” dep. “Suŋķar dalada bir üydiŋ üstine ķonıp edi, bir äyel şığıp alıp berdi, sonıŋ suluўlığına talıp biraz jattım, esimdi jiyıp atķa minip kelgenim”, deydi. Sonan soŋ: “Men sol äyeldi alamın, mağan tiysin”, dep kisi jiberipti. Onda Mendisuluў aytıptı: “Hanıŋa sälem ayt, arıstanıŋ aldındağısın mısıķ, ķasķırdıŋ aldındağısın ķoyan ala ma eken?” depti. Hanğa kelip aytķan soŋ, han oylaptı: “Närikti Arıstan dep, meni mısıķ degeni ğoy, Närik batırdı ķasķır dep, meni ķoyan degeni ğoy. Närik batırğa älimiz jetpes, küresse küşimiz jetpes, onan da munı şaķırıp alıp, barsa kelmes ölimge jumsap, ķatının söytip alayın”, dep, han bir küni “naўķastandım” dep jatıptı. Närіķ batırdı şaķırıp alıp aytıptı: “Närik batır, men naўķastanıp öletin boldım, därigerler aytadı, aydahar jılannıŋ sütin işseŋ jazılasıŋ, bolmasa älesiŋ dep. Sol aydahardıŋ sütin äkelüўge jalğız-aķ seniŋ küşiŋ keledi, özgeniŋ şaması kelmeydi, sonı mağan taўıp äkelip ber. Arılmas at, taўsılmas azıķ bereyin”, depti. Närik batırdıŋ oyında eş närse joķ: “Olay bolsa, taķsır, men barayın, siz ölğenşe, men öleyin, men ölsem, jalğız-aķ

özimniŋ üyim iyesiz ḳalar, siz ölseŋiz, bükil jurt ıiyesiz ḳalıp böten jurttarğa olja bolar, bügin üyime barıp, erteŋ jüreyin", dep üyine kelipti. Jamağatı Mendisuluv̄ suraptı: "Han nege şaḳırğan eken?" dep. Närik batır aytıptı: "Han bek ḳattı nav̄ḳas eken, nav̄ḳasına aydahardıŋ süti kerek, sonı alıp kel dep şaḳırğan eken, soğan erteŋ jüreyin dep keldim", depti. Onda Mendisuluv̄ aytıptı: "Hannıŋ nav̄ḳası tügil eş närsesi joḳ, seni barsa kelmeske jumsap, sen ketken soŋ meni alayın degen oyı bar, sen oğan barma", depti. Onda Närik batır işinen oylaptı: "Munı sınayın, men toḳsandağı käri şalmın, anav̄ altın taḳtıŋ üstindegi han, bayḳayın, osı ḳatınnıŋ özi hanğa ḳızığıp, astırtın söylesip jürgen şığar. Aydaharğa baramın dep keteyin de, tünde jasırınıp kelip üyimdi bayḳayın, ḳatınnan bolıp jürgen bolsa, onda ḳatındı öltireyin, ḳatın naḳaḳ bolıp, hannan bolsa, onda handı öltireyin", dep, hannan at minip, azıḳ alıp ketipti. Tünde jasırınıp ḳaytıp kelip, üyin tındap tursa, han birneşe joldastarımen üyge enip Mendisuluv̄ğa aytıptı: "Seni aljığan şaldan ḳutḳarıp özim alayın dep keldim, seniŋ jas v̄aḳıttağı ömiriŋ düniyeden beker bosḳa ötpesin dep, endi özimniŋ sarayıma jür", depti. Onda Mendisuluv̄ aytıptı: "Men äv̄elden-aḳ aytıp edim ğoy, mağan toḳsandağı şal bolsa da, Ḳudaydıŋ buyrıḳtı ḳosḳan adamı. Tiri bolsa özin, ölse aruv̄ağın kütip otıramın, mağan han kerek emes, endi köp otırma, üyimnen şığıŋız", depti. Sol v̄aḳıtta han aşuv̄lanıp üyinen şığıptı. Artınşa han ketken soŋ, Närik batır üyine kelip ḳatınına köŋili bitip razı bolıptı. Onan soŋ oylaptı: "Handı öltirsem, ḳasındağı hannıŋ jarandarı da ḳarap turmas, beker köp adam ḳırılıp, ḳanı tögilip, jurt büliner, onan da bir böten jaḳḳa özim keteyin", dep, erteŋinde üyin jığıp köşipti. "Artımnan köp ḳuv̄ıp kelse, öz obalı özine, kelmese, eş adamğa tiymeymin", depti. Birneşe kün köşip, bayağı asırap alğan ḳul Şorağa aytıptı: "Mendisuluv̄ sol v̄aḳıtta ayı jetken jükti eken, men ilgeri barıp pälen jerde bir tav̄ğa üy salayın, sen şeşendi alıp meniŋ artımnan kel, mağan jetkenşe şeşeŋ bosanıp ul tapsa, özimnen kelip süyinşi sura, ḳız tapsa, özderiŋ jaylarıŋmen kelersinder", dep, özi ilgeri jüre beripti. Birneşe künnen soŋ Mendisuluv̄ tolğatıp bir ul bala tav̄ıptı. Ḳul Şora süyinşi surayın dep äkesiniŋ soŋınan ḳuv̄ıp beripti. Kelse, äkesi üy salıp jatır eken: "Süyinşi, äke, şeşem ul taptı", degende, "Ḳalağanındı al, şırağım, iniŋniŋ atın kim ḳoydıŋ?" depti. "Ḳul

Şoranıŋ inisin batır Şora ḳoydım", depti. "Şırağım, süyinşiŋe eliŋe ḳaytḳıŋ kelse, azat ḳılayın", depti. "Turamın deseŋ, ekeṽindi bala ḳılayın, sen ağası, ol iniŋ bolsın", depti. Onda ḳul Şora: "Sen ulıḳsat berseŋ, elime ketemin". Atınan tüsip, atın özine berip, jayaṽ jüğirip jüre beripti. Barıp-barıp bir ḳırdıŋ astına tüsip, ḳayta kelip aytıptı: "Äke, men seni tastap ḳayda keteyin? Nege seneyin dep edim, azat etkeniŋ ras bolsa, soŋımnan ḳuṽmas, onda bala da ḳılar, joḳ şınımen azat etpegen bolsa, meni tek ḳul etüṽ üşin jumısıma ḳızığıp jürgen bolsa, onda meni jibermes dep oylap edim, endi men sende tursam, ras bala bolarmın, batandı ber", dep, batasın alıp, şeşesin köşirip äkesine äkelipti. Munan soŋ üy salıp sol jerde turıptı.

Närik ḳartayğanşa bala körmey tarığıp jürgen adam, balası erjetkenşe asığıp: "Üyde tursam ṽaḳıt ötpes, Türikpen jurtına barıp at-turman, ḳaruṽ-jaraḳ istetip keleyin, osınıŋ bir "ata" degen tilin esitip ölsem armanım bolmas edi", dep, jürip ketipti. Närik sol jurtta jeti jıl jüripti. Bir küni üyine ḳaytıp kele jatḳanın ḳatını Mendisuluṽ körip, eḳi balasın aldınan şığarıptı, "äkeŋ keledi" dep. Ḳuşaḳtap, balasın süyip, birin aldına mingizip, birin artına mingizip, üyine kelipti. Närik üyine kelip tınığıp, demin alıp, ekeṽi söylesipti: "Ḳudaydan bala tilep onıŋ ḳızığın kördik, endi ḳalıŋ berip, ḳız ayttırıp, munıŋ da ḳızığın köreyik", depti. Bir küni ḳul Şoranı ertip barıp jaḳın jerdegi bir baydıŋ ḳızın ayttırıp ḳuda bolıptı. Jürerde batır Şora aytıp ḳalğan eken: "Ağa, barğan jeriŋnen mağan bir on şaḳtı ḳoy aydap äkelip ber, sonı ermek ḳılıp oynap jüreyin", dep. Jaŋa bolğan ḳudasınan eş närse almay tek bir on ḳoy alıptı "balağa oyınğa kerek" dep. Onda ḳudaları külisipti: "Närik batırğa düniye ḳajet emes, tek bala oynap jürüṽge", dep. Bir küni batır Şora on ḳoydı ḳuṽalap dalada oynap jürse, er-toḳımı men ḳırıḳ at aydağan bir adam jaḳındap kelip, munıŋ bala ekenin körgen soŋ, munımen söylesip ne sözge jariymın dep burılıp jüre beripti. Sonda Şora batır özine jolıḳpayın dep balasınıp ketkenine aşuṽlanıp, şaḳırıp, toḳtatıp kelip sälem berip: "Jolıŋ bolsın, kimsiŋ?" depti. Onda ol kisi aytıptı: "Şırağım, oziŋ kimniŋ balasısıŋ?" dep. "Närik batırdıŋ balasımın", depti. "Ağamız Närik batır aman ba, Ḳırım batır degenmin, ḳasıma ḳırıḳ kisi alıp pälen jerdegi Ḳalmaḳḳa attanıp barıp edim, ḳırıḳ joldasımdı öltirtip, ḳırḳınıŋ atın aydap, tek özim ğana ḳaytıp kele jatırmın",

depti. Onda Şora batır aytıptı: “Olay bolsa, bizdiŋ aṽılğa jürip ağaŋa körisip, ḳonaḳ bolıp ketersiz”, depti. Onda Ḳırım batır aytıptı: “Alla riyza bolsın, şırağım, isim asığıs, ağamızğa sälem ayt”, depti. Närik batırdıŋ balası: “Şora batırğa Ḳırım batır dalada jolığıp ḳonaḳası berüṽge jaramay ḳur aṽız jiberdi degen sözge ḳoyar-aṽ”, dep: “Atıŋnan tüs, mına ḳoydı soyıp, osı jerde ḳonaḳası jegizip jibereyin”, dep bolmay atınan tüsiripti. Ḳoyın aydap kelip bärin de soyayın degen eken. Ḳırım aytıptı: “Şırağım, at ḳağıp şarşap jürğen adamğa bir ḳoy da bolar”, dep. Bir ḳoyın pisirip, jeğizip, attandırayın dep turğanda, Ḳırım batır aytıptı: “Şırağım, mınaṽ attardıŋ arasınan ḳalağan atıŋdı alıp ḳal”, dep. Onda Şora batır aytıptı: “Mınaṽ ḳırıḳ atıŋızdıŋ işinde men minetin körinbeydi. Mağan ḳiysaŋız, mınaṽ astıŋızdağı ker atıŋızdı beriŋiz”, depti. Ḳırım batır aytıptı: “Şırağım, sağan at ḳiymastıḳ istemeymin, biraḳ jasımnan minip, jaṽ jaṽlağan käri joldas bolğan at edi, munıŋ bir tuṽğan inisi besti bir ker at bar, munan artıḳ bolmasa kem emes, sonı kelip alıp ket”, deydi. Onda Şora batır aytıptı: “Barıp alayın, öziŋ eliŋe neşe künde jetesiŋ?” dep, “Ḳırıḳ atḳa ḳırıḳ kündik, ker attan tüspey otırsam, bes künde jetemin”, depti. “Jaraydı, endeşe öziŋiz eliŋizge barğanda barıp alarmın”, deydi Şora. “Sağan degen attıŋ atı Taspager degen, onımen Ḳalmaḳtıŋ jurtın aralap jüregin şaylıḳtır, atağındı aruṽaḳ kötersin”, dep Ḳırım batır jüre berdi. Ḳırım batırdıŋ sälemin Närikke aytıptı. Munan soŋ kündegidey ḳoyın aydap jüre beripti. Bir küni Mendisuluṽ aytıptı: “Bıyılğı istetip äkelgen kiyimiŋdi kiyindirip, ḳaruṽ-jarağındı asındırıp, ḳuṽanayıḳ ta”, dep. Närik te: “Jaraydı”, dep kiyimin kiyindirip, ḳaruṽ-jarağın asındırıp, jarasḳanına ḳuṽanıp aytıptı: “Endi meniŋ şubar tulparıma altın at-turmanın salıp mingizip, astıŋa jarasḳanın köreyik”, dep, erttep mingizip, kiyiminiŋ, ḳaruṽ-jarağınıŋ, at-turmanınıŋ balasına jarasḳanına ḳuṽanıp, äke-şeşesi aytıptı: “Şırağım, olay-bulay ayandap jürşi”, dep. Bala özi de ḳuṽanıp, är närseni oylap, olay-bılay jürgende bayağı Ḳırım batır esine tüsip, onan barıp alamın degen Taspager at esine tüsip oylasa, baram degen küni asıp ketken eken. Bir ṽaḳıtta bala şaṽıp ala jöneldi. Balasınıŋ ḳayda ketkenin bile almay, olay-bulay izdep taba almay, äke-şeşesi, ağası jılap otıra beripti. Bir küni Ḳırım batırdıŋ daladağı ḳaraṽılşısı şaṽıp kelipti: “Ol şeti men bul şetine köz jetpeytin köp jaṽ keledi”, dep. Onda

Ķırım batır aytıptı: “Ķorıķpandar, ol jaŭ emes şığar, jeti jasar jas bala, men tanısam küşti Närikulı Şora batırdıŋ kelip Taspagerdi alatın mezgili bolğan. Sol Şora batırdıŋ aruŭağı şığar. Bireŭdiŋ tilinde, bireŭdiŋ közinde bar, eşķaysısıŋ şıķpaŋdar, men özim barıp, el işine kirgizbey, sol jerde toķtatıp, üstine üy aparıp tigip, ķonaķ etip atın berip jöneltermin”, dep. Şora batırdıŋ aldınan kelip: “Batır, saparıŋ oŋğarılsın, ata-babaŋnıŋ aruŭağı ķalıŋ ķaptap keledi eken, el işine kirme, osı jermen jöneltemin”, dep. Üy alıp kelip tigip, ķonaķ etip, atın berip ķaytarıptı. Atına köŋili bitip, ķuŭanıp, üyine kelip, “äke-şeşem meni ne dep otır eken, öldi dep jılap ötır ma eken bileyin” dep jasırınıp kelip, üyin tıŋdaptı. Tıŋdap tursa, äkesi-şeşesine aytıptı: “Joķ päleni bastap kiyim kiygizip ķuŭantamın dep, jalğız baladan ayrıldıŋ”. Onda şeşesi aytadı: “Kiyim kiygizgenmen jayaŭ bala ķayda baratın edi, joķ sumdıķtı bastap aljığan atıŋa mingizemin dep, alıp ķaşıp ketken ğoy”, dep. Äke, şeşesi söytip otırğanda, Şora batır kirip kelipti. Ekeŭi eki jağınan ķuşaķtap suraptı: “Şırağım, ķaydan keldiŋ?” dep. “Ķırım ağama barıp jaŭ jaŭlaytın Taspager atımdı alıp keldim. Äke, neşe kün, neşe tün şabısķa şarşamaydı eken, şığıp sınap beriŋiz”, depti. Äkesi şığıp sınap körip: “Şırağım, atıŋ ķayırlı bolsın, nağız tulpardıŋ özi eken, düniye jüzi ķara tuman bolsa, jer jüzine Ķalmaķ tolsa, üzeŋgi şığarmastan on eki kün, on eki tün şabısķa şarşamas”, depti. “Olay bolsa on eki kün, on eki tünde düniye tolğan jaŭ bolsa da ķırarmın”, depti.

NÄRİK BATIR

Eski zamanlarda Närïk denilen bir batır varmış. Kendisinin çocuğu yok imiş. Kul Şora adlı bir çocuğu evlat edinip büyütmüş. Bir gün: “Benden olan çocuğum yok, “İnsanoğlu zincire vursan da durmaz” denilen söz vardır diye düşünmüş. Bunu kabullenemedim. Yaşlandığımda beni kim bekleyecek, cenazemi kim eliyle yıkayıp temizleyerek (mezara) koyacak. Bunun için başlık verip bir hatun alayım. Allahu Teala bana da bir çocuk vermez mi” demiş. O gün doksan yaşında imiş. Çok mal vererek bir fakirin Mendïsuluŭ adlı on altı yaşındaki kızını almış.

Bir gün Hanı Ḳazaḳay yaverleriyle kuş salarak av avlamak için sahraya çıkmış. Kolundaki ak doğan denilen kuşunu kuş yakalamaya göndermiş. Doğan, gönderdiği kuşa gitmeyerek başka tarafa doğru uçup gitmiş. Han, biraz peşinden gittikten sonra yetişemeyerek yorulup durmuş. Bir arkadaşını iki at ile o kuşun gittiği tarafa göndermiş. "Bulup getir" demiş. Arkadaşı kuşun peşinden gelse bozkırda bir yalnız çadır duruyor. Doğan onun tepesine gelip konmuş. Hanın yüzbaşısı çadırın yanına gelip: "Çadırda kim var? Kimse var mı? Şu, Han'ın kuşunu alıp ver" demiş. Yabancı kimse yokmuş. Närïk Batır'ın çadırıymış. Mendïsuluỹ çıkıp Han'ın kuşunu alıp vermiş. Mendïsuluỹ'nun güzelliğinden yüzbaşı bayılıp düşmüş. (Dalgın bir şekilde) biraz yatmış, kendine geldikten sonra ayağa kalkarak kuşu alıp atına binmiş ve Han'a gelmiş. Han: "Niye geciktin?" diye sormuş. Doğan, bozkırda bir çadırın üzerine konmuştu. (Çadırdan) bir kadın çıkıp (doğanı) alıp verdi. O kadının güzelliğinden bayılıp (dalgın bir şekilde) biraz yattım. Ayıldıktan sonra ata binip geldim" demiş. Ondan sonra: "Ben o kadını alayım, bana varsın" diyerek Han adam göndermiş. O zaman Mendïsuluỹ: "Hanına selam söyle. "Aslanın önündekini kedi, kurdun önündekini tavşan ala bilir miymiş?" demiş. Han'a gelip bunları söyledikten sonra, Han düşünüp: "Närïk'e aslan, bana kedi demiş ğoy. Närïk Batır'a kurt, bana tavşan demiş ğoy. Närïk Batır'a halimiz yetmez, güreşse gücümüz yetmez. Onun için bunu çağırıp giden gelmeze (barsa kelmez) ölüme gönderip böylelikle eşini alayım" demiş. Han, bir gün "hastalandım" diyerek yatmış. Närïk Batır'ı çağırıp: "Närïk Batır, ben hastalandım, ölecek gibiyim. Tabipler ejderhanın sütünü içersem iyi olacağımı, yoksa öleceğimi söylediler. O ejderhanın sütünü getirmeye sadece senin gücün yeter, başka kimsenin gücü yetmez. Onu bulup getirerek bana ver. Yorulmaz at, tükenmez azık vereyim" demiş. Närïk Batır'ın aklında hiçbir şey yok: "Öyleyse, efendim ben varayım. Siz öleceğinize ben öleyim. Ben ölsem yalnız kendi evim sahipsiz kalır. Siz ölseniz bütün halk sahipsiz kalarak başka milletlere ganimet olurlar. Bugün evime gideyim, yola yarın çıkayım" deyerek evine gelmiş. Eşi Mendïsuluỹ: "Han seni niye çağırmış?" diye sormuş. Närïk Batır: "Han çok hasta. Hastalığına deva için ejderhanın sütü gerekmiş. Onu alıp gelmem için çağırmış. Ona "yarın yola çıkayım

diyerek geldim” demiş. O zaman Mendïsuluỹ: “Hanın hastalık değil hiçbir şeyi de yok. Seni giden gelmeze (barsa kelmez) gönderip sen gittikten sonra beni alma düşüncesi var, sen gitme” demiş. O zaman Närïk Batır düşünüp: “Bunu sınayayım. Ben doksan yaşında yaşlı bir adamım. Diğeri, altın tahtın üstündeki Han. Gözetleyeyim, bu kadının kendisi Han’a meyilli olup gizli gizli konuşuyor olabilir. Ejderhaya gidiyorum diyerek gideyim de geceleyin gizlice gelip evi gözetleyeyim. Görüşme arzusu kadındansa o zaman kadını öldüreyim. Yok kadının günahı yok Han’da ise o zaman hanı öldüreyim” deyerek handan azık ve at alarak gitmiş. Geceleyin gizlice evine dönerek gelip dinlese Han, birkaç yoldaşıyla eve girip Mendïsuluỹ’ya: “Seni, bunamış yaşlı adamdan kurtarıp kendime almak için geldim. Bu dünyada ömrünün gençlik çağları boşu boşuna geçmesin, diyorum. Hadi benim sarayıma yürü” demiş. O zaman Mendïsuluỹ: “Ben önceden de söylediydim ğoy. Bana doksan yaşındaki yaşlı adam da olsa Allah’ın takdiri. Diri olsa kendisini, ölü olsa ervahını bekleyeceğim. Bana Han gerek değil. Artık çok oturmayınız, çadırımdan çıkınız” demiş. O zaman Han sinirlenerek evden çıkmış. Han gittikten sonra ardından Närïk Batır çadırına gelmiş, gönlü eşinden razı olmuş. Ondan sonra düşünmüş: ”Hanı öldürsem hanın yanındaki yarenleri de bakıp durmaz. Boş yere bir sürü adam kırılır, kan dökülür, halk bölünür. Bunun için kendim bir başka tarafa gideyim” deyerek ertesi gün çadırını söküp göçmüş. “Ardımdan kalabalık takip ederse kendi veballeri kendi boyunlarına. Gelmezlerse hiç kimseye dokunmam”, demiş. Birkaç gün gittikten sonra, alıp büyüttüğü Şora’ya: “Mendïsuluỹ o vakitte ayı dolmuş hamile imiş. Ben önden gidip falan yerde bir dağa çadır kurayım. Sen ananı alıp benim arkamdan gel. Bana ulaşıncaya kadar anan doğum yapıp oğlu olursa gelip benden müjde iste, kızı olsa kendiniz normal şekilde gelirsiniz” diyerek kendisi ileri yürümüş. Birkaç gün sonra Mendïsuluỹ sancılanıp bir oğlan doğurmuş. Kul Şora müjde isteyeyim diyerek babasının arkasından gitmiş. Gelse babası çadır kurmakta. “Müjde baba, anam oğlan doğurdu” dediğinde, “istediğini al yavrucuğum, kardeşinin adını ne koydun?” demiş. “Kul Şora’nın kardeşinin adını Batır Şora koydum” demiş. Yavrucuğum müjde olarak memleketine dönmek istiyorsan seni azat edeyim. Kalayım dersen

ikiniz de evladım olun. Sen ağabeyi o kardeşin olsun" demiş. O zaman Kul Şora: "Siz izin verirseniz memleketime gideyim" demiş. Atından inip atını babasına vermiş ve koşarak yola düşmüş. Gide gide bir bozkırın kenarına varmış, sonra tekrardan geri dönüp: "Baba, ben seni bırakıp nereye gideyim? Niye inanayım demiştim. Azat ettiği doğruysa arkamdan gelmez. O zaman evlat da eder, yok gerçekten azat etmiyorsa, beni sadece kul etmek için, çalışmamı sevdiği için yanında tutuyorsa o zaman beni göndermez diye düşündüm". Artık ben seninle kalsam gerçek çocuğun oluyorum, hayır duanı ver" demiş. Hayır duasını almış ve anasını alıp babasına getirmiş. Bundan sonra çadır kurup orada yaşamaya başlamışlar.

Närïk yaşlanıncaya kadar çocuk sahibi olmayıp sıkıntı çeken bir adam olduğundan çocuğu yetişene kadar acele edip: "Evde dursam vakit geçmez, Türkmen yurduna varıp at eyeri ve silah yaptırıp geleyim. Bunun bir "baba" diyen sözünü duyup ölsem başka hayalim yok idi" (duysam başka bir şey istemem) demiş ve yürüyüp gitmiş. Närïk, o memlekette yedi yıl kalmış. Bir gün evine dönüp gelirken kadını Mendïsuluў görmüş, iki balasını "babanız geldi" diyerek onu karşılamaya çıkarmış. Närïk, çocuklarını kucaklayarak sevip birini önüne birini de arkasına bindirerek evine gelmiş. Närïk evine gelip dinledikten sonra eşiyle konuşmuşlar: "Allah'tan evlat isteyip evlat sevgisini gördük. Şimdi çeyiz verip kız isteyip bununda mürüvvetini görelim" demişler. Bir gün Kul Şora'yı yanlarına alarak gidip yakın yerdeki bir zenginin kızına dünür olmuşlar. Giderken Batır Şora: "Ağabey, gittiğiniz yerde bana on kadar koyun alarak sürüp getir. Onları kendime meşgale edip oynayayım" demiş. Yeni olan dünüründen hiçbir şey almayıp sadece on kadar koyun alıp "çocuğa oyun oynamak için gerek" demiş. O zaman dünürler: "Närïk Batır'a mal gerek değil sadece çocuğa oynamak için" diyerek gülüşmüşler. Bir gün Batır Şora, on koyunu kovalayıp bozkırda oynarken eyerli kırk tane at süren bir adam gelerek yaklaşmış. Bunun çocuk olduğunu gördükten sonra bununla konuşup ne diye söz harcayayım diyerek dönüp devam etmiş. O zaman Şora Batır, (onun) çocuk görerek kendisine uğramamasına çok sinirlenmiş ve çağırıp o adamı durdurmuş ve yanına gelmiş, selam verip: "Yolun açık olsun, kimsin" demiş. O zaman o kişi: "Yavrucuğum sen kimin çocuğusun?" diye

sormuş. “Närïk Batır’ın çocuğuyum” demiş. “Ağabeyimiz Närïk Batır sağ-selamet mi? Kırım Batır denilen bahadırım. Yanıma kırk kişi alıp falan yerdeki Kalmuk’a sefere gitmiştim. Kırk yoldaşımı öldürtüp kırk atını sürüp sadece kendim geri dönüyorum” demiş. O zaman Şora Batır: “Öyleyse bizim köye gidip ağabeyinle görüşüp misafir ol, sonra gidersiniz” demiş. Kırım Batır: “Allah razı olsun yavrucuğum. İşim acele, ağabeyimize selam söyle” demiş. Närïk Batır’ın oğlu: “Şora Batır’a, Kırım Batır bozkırda rast gelip (ona) yemek yedirmeden aç karnına gönderdi denilen söz zoruna gider”, dedikten sonra “atından in şu koyunu kesip burada sana yedirip (sonra seni) göndereyim” demiş ve gitmesine razı olmayıp atından indirmiş. Koyunları sürüp getirip hepsini de keseyim demiş. Kırım: “Yavrucuğum, at sürüp yorulan adama bir koyun da yeter” demiş. Bir koyunu pişirip yedirdikten sonra sizi yolcu edeyim diye hazırlığa giriştiğine Kırım Batır: “Yavrucuğum, bu atların arasından istediğin atı al” demiş. O zaman Şora Batır: “Bu kırk atınızın içinde benim bineceğim at görünmüyor. Kıysanız, bana altınızdaki şu ker* atı veriniz” demiş. Kırım Batır: “Yavrucuğum sana ata kıyamamazlık yapmıyorum fakat bu at, gençliğimden beri binerek düşman zapt ettiğim kadim yoldaşım olan atım. Bunun bir erkek kardeşi var, bundan fazla değilse aşağı değil, onu gelip al” demiş. O zaman Şora Batır: “Varıp alayım. Sen kendi yurduna kaç günde ulaşırsın?” demiş. “Kırk ata kırk günlük yol. Ker attan inmeden gidersem beş günde varırım” demiş. “Tamam, öyleyse siz memleketinize vardığınızda gelip alayım” demiş Şora. “Sana söylediğim atın adı Taspager, onunla Kalmuk’un yurdundan geçerken onların gözünü korkut. Ününü, atalarının ruhu yüceltsin” deyip Kırım Batır gidivermiş. Kırım Batır’ın selamını Närïk’e söylemiş. Bundan sonra her günkü gibi koyun sürmeye devam etmiş. Bir gün Mendïsuluỹ: “ (Şora’ya) bu yıl yaptırıp getirdiğin elbiseyi giyindirip silahlarını kuşandırıp sevinelim” demiş. Närïk de “tamam” deyip elbiselerini giyindirip silahlarını kuşandırmış, yakışmasına sevinip: “Şimdi benim şubar tulparıma koşum takımını vurup seni bindireyim. (Senin) altına yakıştığını görelim” demiş. Atı eyerlemiş, onu bindirmiş. Elbiselerinin, silahlarının, atın

* ker: Koyu doru.

koşumlarının çocuğuna yakıştığına görüp sevinen ana-babası: “Yavrucuğum, sağa sola yürüyüp gezinsene” demiş. Çocuk kendi de sevinip her şeyi düşünüp sağa sola gezerken Kırım Batır aklına gelmiş. Düşünse gelip alayım dediği Taspager at aklına gelip geleceğim dediği gün geçip gitmiş. Bir vakitte çocuk hızla yola çıkmış. Çocuğunun nere gittiğini anlamamışlar. Sağı solu arayıp bulamayarak ana-babası ve ağabeyi ağlayıp durmuşlar. Bir gün Kırım Batır’ın bozkırdaki gözcüsü hızla gelmiş: “O ucundan bu ucuna göz yetmeyen kalabalık düşman geliyor” demiş. O zaman Kırım Batır: “Korkmayın, o düşman değil. Yedi yaşındaki çocuk. Ben tanıyorum, güçlü Närïk oğlu Şora Batır’ın gelip Taspager’i alacağı vakit oldu. O kalabalık, Şora Batır’ın atalarının ervahıdır. Birisinin dilinde, birisinin gözünde var. Hiçbiriniz çıkmayınız. Ben kendim varıp halk içine sokmayarak orada durdurayım. Üzerine, götürüp çadır dikip misafir ettikten sonra atını verip gönderirim” demiş. Şora Batır’ın karşısına çıkıp: “Batır, seferin uğurlu olsun, ata-babanın ervahı çok, her tarafı kaplayıp geliyor. Halk içine girme, buradan yolcu edeyim” demiş. Çadır alıp getirip dikmiş, misafir ettikten sonra (da) atını verip göndermiş. Atına gönlü razı olmuş. Sevinerek evine gelip “ana babam bana ne deyip duruyorlar, öldü diye ağlıyorlar mı öğreneyim” diye gizlenerek gelip çadırını dinlemiş. Dinlese babası anasına şöyle söylüyormuş: “Yok falanı diye başlayarak elbise giydirip sevindireyim deyip tek çocuğumuzu kaybettin”. O zaman anası: “Elbise giydirmeyle yayan çocuk nereye gidecekti, yok uğursuzluğu başlattın. Bunayan atına bindireyim deyip alıp kaçıp gitti ğoy” demiş. Ana-babası böyle deyip dururken Şora Batır gelip çadıra girmiş. İkisi iki taraftan kucaklayıp: “Yavrucuğum nerden geldin?” diye sormuşlar. “Kırım ağabeyime varıp düşman zapt eden Taspager atımı alıp geldim. Baba, günlerce dörtnala sürmeye yorulmuyor, çıkıp sınayıp görünüz” demiş. Babası çıkıp sınayıp görüp: “Yavrucuğum atın hayırlı olsun, hakiki tulparmış. Dünya yüzü kara duman olsa, yeryüzüne Kalmuk dolsa, üzengi çıkarmadan on iki gün, on iki gece dört nala sürmeye yorulmaz” demiş. “Öyleyse on iki gün on iki gece de dünya düşmanla dolu olsa da hepsini öldürürüm” demiş.

6.1.8. AḳBİLEK ḲIZ - TURĞIN BALA*

Künderde kün ötkende,
Kün mörine jetkende,
Aḳborıḳ buṽaz boladı
Tuṽarmanğa jaḳındap.

Bul Noğaylı hanınıŋ ḳızdarı Ḳanikey, Tinikey, Bögen käpirden ḳız aldı dep, ḳastıḳ oylap, AḳborıḲḳa küŋdes boladı, egerde bala tapsa, oğan zalal keltirmekşi bolıp, mıstan kempirge soylesip ḳoyadı.

Bögen batırdıŋ äyeline ḳüttı bolsın aytamız dep, Ḳırımnıŋ ḳırıḳ batırı keledi. Äldeneşe kün ḳonaḳ bolğannan keyin, ḳaytuṽlarına tayanğanda, ḳırıḳ batır bılay deydi: “Bögen batır, Edil-Jayıḳ boyında it salıp, ḳus jügirtelik, bizben birge jür”, deydi, batırlardıŋ käŋilderin ḳıymay, Bögen erip ketedi.

Bul batırlardı surasaŋ,
Süyiniştiŋ ulı Toğan bar,
Al, oŋayın deseŋ, soğan bar!
Ḳırımnan şıḲḳan Tarğın bar,
Jaṽ kelse, jalğız özi bar,
Al, sol künderde ḳarasaŋ,
Basılmay jürgen ḳarḳın bar.
Bul batırdıŋ işinde kimder bar da, kimder joḳ,
Jaŋbırşınıŋ ulı Telağıs,
Boḳsaḳtıŋ boyı boz ḳamıs,
Musadan tuṽğan otız ul,
Endi Smayıl tobayaḳ,
Oylap tursaŋ o da bar.
Oraḳtan ḳalğan ḳos jetim,
Ḳarasay, Ḳazıy bu da bar.
Bayböri bay balası Alpamıs batır tağı bar.
Alpamıspenen dös bolğan

* **Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Eretgiler,** 4. Tom, s. 200-212.

Näsili käpir demeseŋ,
Ḳarajan batır, bu da bar.
Osı sözge ḳulaḳ sal,
Ḳulağıŋ sal da esiŋe al,
Esiŋe alsaŋ nesi bar.
Bul kisiniŋ işinde,
Şıntemir ulı Ädilhan,
Astına mingen sarı ala at,
Ḳoltığında ḳos ḳanat,
Eŋirep jürgen er edi,
Ayıbı jalğız demeseŋ,
Sımbatı suluv̈ töre edi,
Ädilhan töre, bu da bar.

Bul v̈aḳıtta batırlar jürmekşi bolıp, Bögendi ertip, ḳırıḳ bir batır Edil-Jayıḳḳa keledi. Ḳırıḳ bir batırdıŋ iti ḳaŋḳıldap, ḳustarı saŋḳıldap, mäz. Bögen keterinde eline: “Äyelim bala tapsa, süyinşi surap Aḳ Jayıḳḳa kelersiŋ”, dep tapsıradı. Batır mäz-mayram bolıp jüre beredi. Bögen ketken soŋ, kop keşikpey, Aḳborıḳ tolğatıp bir ul, bir ḳız tabadı. Ulınıŋ atın Turğın, ḳızınıŋ atın Aḳbilek ḳoyadı. Munı Ḳanikey, Tinikey estip, Aḳborıḳḳa aḳ ayudıŋ murın terisin iyistetip taldırıp tastap, eki balanıŋ ornına eki ittiŋ küşigin salıp mıstan kempirdi şaḳırıp alıp, eki balanıŋ ekev̈in de joḳ et dep, eki ḳorjın bas dildä beredi. Bul sozdi kempir estigen soŋ, ḳolına temir tayaḳ alıp, ayağına temir etik kiyip, eki balanı arḳa- lap jürip kete beredi. Temir tayaḳtan tebendey, temir etikten teŋgedey ḳalğanda, eki balanı betpaḳtıŋ şölindegi, jolav̈şınıŋ jolındağı seksen kündik şölde jatḳan ḳırıḳ ḳulaş şıŋırav̈ğa salıp, kempir keyin ḳayttı.

Bul v̈aḳıtta ḳatınıŋ küşik taptı dep ayta almay, ḳalay estirtüv̈diŋ amalın taba almay, Noğaylı ruv̈ı seŋdey soğıladı. Äytse de kop v̈aḳıt ötpey-aḳ, bir adam Bögen batırğa habar saluv̈ğa baradı. Bul v̈aḳıtta batır elden habar bolmadı dep, asıp-sasıp, ḳus salıp, it jügirtüv̈ge koŋiliniŋ ḳoşı kelmey jürgen kez edi. Sol kezde av̈ıldan habarğa barğan kisige jolıḳtı. Bögen batır amandasıp boluv̈ğa şıdamay: “Aman ba? dep suradı. Habarşınıŋ sözi:

Eldiŋ amandığı ḳürısın!
Keşegi bir kündegi,
Baḳtıŋ asḳan kezinde,
Birneşe jıl jol jürip,
Körip alğan koriktiŋ,
Süyip alğan tektiŋ,
Soğısıp alğan Aḳborığıŋ,
Toğız ay, toğız kün bolğanda,
Ḳos ḳara moynaḳ küşik taptı,

dep habar berdi. Bul ṽaḳıtta batır ne boların bilmey, ḳasında jürgen ḳırıḳ batırdı şaḳırdı. Bular kelgen soŋ: “Ay, jigitter, keşegi Aḳborıḳ ḳos ḳara moynaḳ it taṽıptı, sonı darğa asıp, ya bolmasa Ḳula suṽ degen darıyyadağı aralğa aparıp, eki küşigimen tastaŋız”, dep buyrıḳ beredi. Batır aytḳan soŋ, amal bar ma, ḳırıḳ batır Aḳborıḳtı taṽıp alıp, darğa asuṽğa ḳıymay, Ḳula suṽdağı aralğa eki küşigimen äkelip tastap, keri ḳayttı.

Endigi habar budan üş kün burın mıstan kempirdiŋ şıŋıraṽğa kelip tastağan eki balanıŋ jayınan.

Jiyren köl men ḳırıḳ ḳulaş şıŋıraṽdıŋ eḳi arası seksen kündik jer eken. Biraḳ, bul şıŋıraṽ bolsa kerek. Kempir tastağannan keyin, üş künnen soŋ, ḳırıḳ narğa jük artḳan kerüṽender on kün şölde jürip, şıŋıraṽğa kelip ḳondı. Şöldep kelgender jügin tüsirmey jatıp, şıŋıraṽğa ḳaṽğa saladı, bul salğan ḳaṽğanı eki bala julıp alıp ḳala beredi. Sonımen ḳırıḳ ḳaṽğasın salsa da, kerüṽender suṽ alıp işe almay şöldep eler boladı.

Köp kerüṽenniŋ işindegi bir moldası kelip: “Meni ḳudıḳḳa sal, bolsa da şöldep öletin boldıḳ ḳoy”, dep beline arḳan baylatıp ḳudıḳḳa tüsti. Bul ṽaḳıtta ḳudıḳtıŋ tübine jaḳındağanda, ḳaṽğanıŋ üstinde tompıyıp otırğan eki balanı kördi. Moldanı bala köre salıp, basın julıp alayın dep, tura ümtılıp edi, ḳasındağı ḳarındası adam ekenin bilip jibermedi. Eki balanıŋ sözi:

Ḳuday edi panamız,
Şıŋıraṽ edi anamız,
Şıŋıraṽdan tuṽğan balamız,
Ḳudaydan böten pana joḳ,

Şıŋıraw̃dan böten ana jöḳ,
Ḳulaḳtan böten ḳara joḳ,
Täŋiri salsa şara joḳ,
Olay bolsa, ey ağa,
Suw̃ alam dep oylama!

dep, suw̃ bermeydi. Suw̃ kerek bolsa, bizdi jarıḳ düniyege şığarıp, türli olja ber, deydi. Molda olja men jarıḳ düniyege şığaram dep w̃ädesin beredi. Molda arḳandı silkip, eki balanı ḳuşaḳtastırıp, ḳaw̃ğanı jıynap, dalağa şığadı. Balalarğa köylek, dambal berip, ḳalaşılar äbden tınığıp alıp, eki künnen keyin köşe bastaydı. Bala erip ketedi. Balağa berem degen sıylığın üş künge şeyin bermey äw̃re etedi. Bul w̃aḳıtta bala sıylıḳ bermeytinin bilip aşuw̃lanadı, kireşiler nege aşuw̃lanasıŋ dep ura bastaydı. Tegi batırdıŋ tuḳımı bolğandıḳtan Turğın bala ḳorlıḳḳa şıdamay, ḳalaşılardıŋ ḳolındağı ḳırıḳ narın, seksen tay jügin tartıp alıp, saw̃dagerlerdi ḳaŋğırtıp ḳaldıradı. Ḳırıḳ nar, seksen tay jükpen, şıŋıraw̃dıŋ basında ḳalğan ḳarındası Aḳbilekke keledi. Kelgennen soŋ, jükti aḳtarıp kiyinip aladı. Ḳabırğadan jaḳ, jıŋğıldan şıŋğaḳ oḳ jasap ḳulan-bulan atıp, kün körip jata beredi.

Bayağı Bögen batır ḳayğılanıp, ḳatını küşik tapḳan soŋ, jurt betin köre almay, üyde jata beredi eken. Bögenniŋ ḳayğılanğanın bilip, öziniŋ joldastarı, ḳırıḳ batır ḳayta kelip, sälemdesip Jayıḳ boyına it salıp, ḳus jügirtüw̃ge ertip ketedi. Edil-Jayıḳḳa ḳaray ḳırıḳ kökjal, kileŋ batırlar kele jat ḳan.

Ḳırıḳ kökjal birigip,
Köringenge urınıp,
Aw̃ızdarı birigip,
Edilge ḳaray jüredi.

Edil suw̃ınıŋ boyındağı jer betindegi ḳalıŋ toğaylıḳtıŋ şöbindey bolıp suw̃ğa ḳonğan aḳḳuw̃, ḳaz, üyrek, tağı ḳustarğa, ḳırıḳ bir kök tuyğındarın uşırıp jiberedi. Bul w̃aḳıtḳa şeyin Bögen batırdıŋ sarı ala tuyğını ömirde ḳaşpağan edi. Bul ḳusḳa salğan w̃aḳıtta jer baw̃ırlap ḳaşa bastaydı. Sol ḳaşḳan sarı ala tuyğın ḳaşuw̃men kelip, eki bala meken etken ḳırıḳ şıŋıraw̃dıŋ ḳasına kelip, ḳalaşınıŋ jurtına ḳonadı. Tuyğınnıŋ ḳonğanın bilip, Aḳbilek Suluw̃ tuyğınnıŋ şubatılğan jibek baw̃ınan ustap ḳolına ḳondıradı. Tuyğınnıŋ ḳaşḳan izimen

kop ũaķıttan keyin Bogen keledi. Kele jatķan Bogendi korip, jaķındağanda Aķbilek Suluũ ķol ķuũsırıp sälem beredi. Bala körmegen sorlı boyı eljirep ketip, sälemin ķabıl aladı. Ekeũi amandasıp bolğannan keyin: “Tuyğınımdı ber”, dep Bogen batır ķızdan suraydı. Ķızdıŋ sözi:

-Ata, ağayındı ekeũ edik, özimnen ülken ağam bar edi, soğan tüyğınındı ber, ağam ermek etsin, deydi.

Ķuday edi panamız,
Şıŋıraũdan tuũğan balamız.
Ķula jonda esip ek,
Aynalayın jan ata,
Tuyğınındı beriŋiz!
Ķasımdağı ağamnıŋ
Astında atı, ķolında ķusı joķ.
Ermek etsin jan ağa,
Sen bermeseŋ, jan ata,
Kimderge barıp aytamız,
Kimderdi izdep tabamız?
Jalğız edi ağayekem,
Tuyğınındı berip ket.
Ermek etsin jan kökem.
Ağammen dos bolıŋız,
Men üşin attan tüsiŋiz,
Jamandı-jaķsı tamaķ bar,
Attan tüsip, jan ata,
Bizden tamaķ işiŋiz.
Ağam aŋğa ketip edi,
Jan kökemdi köriŋiz.
Bizbenen dos bolıŋız,
Tuyğınıŋızdı beriŋiz, deydi.

Bögenniŋ sözi:

Mandaydağı eki köz
Bir-birine el emes.

Meni sıylap, ata deseŋiz,
Ataŋdı äṽre mazaḳ etpeŋiz!
Mazaḳ etüṽindi jan balam,
Eki düniyede jön körmen,
Jöŋ bolmasa, jan balam,
Tuyğınımdı beriŋiz,—

dep Bögen batır tuyğınına ḳolın üsınadı. Söytip, tuyğının alıp Bogen batır eline ḳaytıp kele jatadı.

Sarı ala tüyğındı ḳamşı etip,
Şubar attı güṽletip,
Eki iyığınan dem alıp,
Şandatıp, jer tanabın,
Jan-jağına alaŋdap,
Bögen sındı sur peren
Eline kelgen sekildi.
Eŋsesi biyik aḳ orda,
Eŋkeyip barıp kiredi.
Tüse bara ḳuladı,
Ḳur daladağı balanı
Körgen soŋ zarlanıp:
“Ḳudayım şıŋıraṽğa bala beripti,
Mağan nege bermeydi”, dep jılaydı.

Tuyğını ḳaşḳan soŋ, Bögen batır sonı ḳuṽıp ketip edi dep, ḳırıḳ batır Edil boyına tağı ertip ketpekşi bolıp, tağı ke- ledi. Bul sapar batır ḳan jutıp, öte jüdeṽ bolğandıḳtan ḳı- rıḳ batırdan ulıḳsat surap, barmay ḳaladı, sol ḳalğannan Bögen işkeni as, kiygeni kiyim bolmay jata berbdi.

Ḳanikey men Tinikey kempirge aytadı: “Biz bir habar estidik, bir eki bala şıŋıraṽ edi anamız, dep zarlap jür, deydi. Olay bolsa, sol balanı ḳayda tastadıŋız? Ɒolsa, joḳ etiŋiz, altı ḳorjın bas dildä beremiz”, deydi. Bul habardı estigen kempir ḳuṽarıp, eki etegin türinip, empeŋ ḳagıp jüre beredi. Birneşe kün jürgennen keyin özineŋ tastağan şıŋıraṽına jaḳınday kelip bayḳasa, burınğıday emes, üy, jayılıp jürgen maldı köredi. Bir sumdıḳtıŋ bolğanın bilip,

kempir ḳayırşı bolıp, tigüṽli turğan üyge keledi. Kirip kelse, ay dese aṽzı bar, kün dese közi bar jas ḳız bala otır eken, sonı köredi. Ḳız, kempirdi körip, sälem beredi, sälem berip bolğan soŋ: “Neğıp, ḳaydan jürgen adamsız?” dep ḳız suraydı. Kempir: “Üy joḳ, küy joḳ, bala, bay joḳ, elimnen adasıp jürmin, ḳayırşı kempir edim”, deydi. “Ḳayırşı edim”, degen soŋ, üyinde turğan ḳulannıŋ bir sanın berip toyğızadı. Keteyin dep jatḳanda kempir ayttı: “Ağaŋnan da ḳayır suraymın, keletin jolı ḳaysı?” deydi. Ḳız: “Keletin jolı künşığıs, ketetin jolı künbatıs”, dep ağasınıŋ jolın körsetti. Kempir, balanıŋ keletin jolına ḳaray jürip kele jatḳanda, balanı kördi de, joldıŋ oŋ ezüṽine ḳıysayıp ḳulay ketti. Turğın batır kempirmen isi bolmay, on ḳulanı ḳolında, on ḳulanı arḳasında, öte şıḳtı. Üyge kelgesin ḳarındası ayttı: “Aldıŋızdan ḳayır surağan kempir jolıḳtı ma, jolıḳsa ne berdiŋiz?”, dedi. “Ay, ḳarağım, nege jiberdiŋ, şeşe etip alatın edik”, dep kempirdiŋ jatḳan jerine ḳaray jügirip barıp, kempirdi suṽ bürkip tiriltip alıp, üyine alıp keldi. Mıstan kempir äbden üyrenip alğan soŋ, ḳızğa ayttı mınanı: “Ḳıpşaḳtıŋ taṽında Täpeltas degen Ḳalmaḳ patşasınıŋ ḳızı bar, sonı äkelsin, ağaŋa ayt, mağan kelin kerek, sağan jeŋge kerek”, deydi. Bul sözdi Aḳbilek ḳabıl etip, ağasına äldeneşe ret jılap Täpeltesti izdetip jiberedi. Ağası jayaṽ izdep ketedi. Ḳara jolmen kele jatsa, jol üş ayırıladı, joldıŋ ärḳaysısında jazuṽı bar eken. Elek ağımı, Ayagöz, Täpeltes degen.

Üşinşi jolğa tüsip kele jatḳanda, äbden şarşap äli ḳurıp pana taba almay kele jatḳanda, aldınan şıḳḳan tütindi köredi. Jaḳındap kelip ḳarasa, aḳ otaṽ tigüṽli tur eken. Sälem berip kirip kelse, bir kempir otır, şöldegen bala kele sala kempirdiŋ eki emşegine aṽız saldı, äbden suṽsının ḳandırıp emip bolğan soŋ, baladan kempir suradı: “Neğıp jürgen adam- sıŋ?”, ”Täpeltes degen Ḳalmaḳ ḳızın izdep almaḳḳa kelemin”, deydi. Kempir aytadı: “Meniŋ emşegimniŋ iyimegenine ḳırıḳ jıl edi, sağan iyidi, Täpeltes meniŋ ḳızım edi”, degi. Sol jerde kempir otız kün oyın, ḳırıḳ kün toyın istep, Turğın batırğa ḳızın berdi. Üş kün jolda jürgen soŋ Täpeltes Turğınğa ayttı: “Sen şeşeme barıp sälem berip ket. Bir, eki ret buyımım bar dep ayt ta, üşinşi rette ḳolıŋızdağı jay tasıŋızdı ber dep sura”, dedi.

Turğın batır, Täpiltestiŋ aytḳanın istep şeşesine sälem berip, keterde bir-eki buyımım bar dep, üşinşi rette “jay tasıŋızdı ber” dep süradı. Kempir berip ḳala berdi. Tastı ḳolına ustap eki kün jürip şıŋıraṽğa kelip jetti.

On eki ay ötkesin, bayağı mıstan kempir ḳızğa ayttı: “Turğındı jumsap, Elek aḳ suṽdan suṽ aldır, işseŋ ete jaḳsı boladı”, dep aldaydı. Aḳbilek jılap, ḳoymay, ağasın suṽğa jumsadı. Turğınnıŋ ḳayınınan minip kelğen ḳara şolaḳ tulparın mingizip, ḳolına ḳara şolaḳ ḳılış berip, attandırıp jiberedi.

Turğın batır bayağı ḳara jolğa tüsip, Elekke ḳaray jüretin ayrığına ḳaray kele jatsa, aldınan aspanmen tiresken bäyterekti kördi. Ḳasına kelip, atın baylap demalıp otırğanda, terek basındağı üş balapandı körip, ḳarap tursa, terektiŋ ar jağında on şaḳırımdıḳ jerde eki jılan talasıp jür eken. Köre saldı da, atın terekḳe baylaṽımen ḳaldırıp, özi ḳılışın ḳolına alıp eki jılandı öltirip, atına kelip, atın otḳa ḳoya berip ḳaytadan demalıp otıra ketedi, közi ilinip ketip uyıḳtap ḳaldı. Batır Turğın uyıḳtap jatḳanda:

Jaŋbırlatıp, şıḳtatıp,
Taṽ ḳabaḳtay domalap,
Tas burşaḳtay japalap,
Alıstan jerdi ḳuṽırıp,
Samurıḳ ḳus keledi.
Kele salıp samurıḳ
Balanı jütpaḳ boladı.
Üş birdey balapan:
“Aynalayın, anayeke,
Oybay jütpa, dep, balanı”,
Alḳımınan aladı.
“Olay bolsa, balam”, dep,
Balanı saŋḳıp tastaydı.

Sodan keyin Samurıḳ: “Nege jutpa dep ayttındar”, dep suraydı. “Öltirme dep aytḳanımız, bul adam bizdiŋ duşpanımız eki aydahardı öltirdi”, deydi. “Sondıḳtan öltirme dep aytḳanımız”, deydi. Zatı hayuṽan ğoy, solay bolsa da adam ḳadirin bilip, özinşe sıylıḳ körsetti. Sonımen Turğın dem alıp, Elek suṽğa ḳaray jol şekti. Birneşe kün jol jürgennen keyin Elek jaḳındadı.

Aynalası ḳalıŋ Ḳalmaḳtıŋ eli eken, budan ḳalay suỹ aluỹın bilmey, aynalıp jürip, Elektiŋ juḳalaỹ jerine kelip suỹ üşin oyrandı saladı.

Suỹdı Turğın aladı, Ḳalmaḳtar ḳarsı turadı. Ḳarsı turğan Ḳalmaḳḳa Turğın urıs saladı. Äbden ḳızıp alğan soŋ,

Şuỹıldağan Ḳalmaḳtıŋ
Oŋ kelgenin oŋ attı,
Sol kelgenin sol attı,
Tipti jaỹğa bolmadı,
On kündey soğıs boladı,
Solḳıldağan mırzasın
Tabanğa salıp jün ḳıldı.
Ḳaḳpanıŋ aỹzın ḳandatıp,
Şarbaḳtıŋ aỹzın şandatıp,
Bir ay jarım bolğanda,
Urısḳa şıḳḳan Ḳalmaḳtı
Tegis bärin ḳıradı.
Ḳırılğanı ḳırılıp,
Ḳalğanı ḳaşıp ketedi.

Ḳalmaḳtı ḳırıp bolğansın, Turğın batır eline ḳaytadı. Bul suỹın alıp ḳaytıp kele jatıp, samurıḳtıŋ balapanı ḳalğan terekke soğadı. Sol jerde üş kün, üş tün dem alıp jatadı. Bul terekte demalıp jatḳannan keyin, samurıḳ ḳus aytadı:

Ay, dostım, Turğın,
Jaḳsınıŋ jaỹı jaman-dı.
Jaḳınnan jaỹ şıḳsa,
Aỹdarıp keter tabandı.
Abaylaşı, andaşı,
Aỹdarıp ketip ḳalmasın,
Üyinde bar bir duşpan,
Ölimge seni aydağan,
Ölimge basıŋ baylağan.
Tabanına duşpannıŋ
Ḳapılısta tüspegin!

Osı sapar barıŋız,
Mäni-jayın bayḳaŋız,
Ḳıyın-ḳıstaṽ is tüsip,
Ḳıynala ḳoysaŋ, jan dostım,
Özime ḳaytıp keliŋiz.

Sodan keyin üyine ḳaytuṽğa oylanıp, ḳus bolsa da amandasıp bolıp, Turğın batır atına minip, eline ḳaytpaḳ boldı. Jolda neşe kün jürip, üyine, aman-esen şıŋıraṽdağı Aḳbilek ḳarındasına, Töpeltes äyeline keledi.

At dübiri estilip,
Jügire üyden şığadı.
Ḳarındası Aḳbilek
Oymaḳtay aṽzı bürilip,
Aş belinen büralıp:
“Aynalayın, ağajan,
Aman-esen kelgeniŋ,
Tilekti Ḳuday bergeni”.
Sılḳıldağan Aḳbilek
Ağasınıŋ atın jetelep,
Üyge äkep tüsirdi.

Ağasınıŋ äldeneşe ṽaḳıt jürip äkelgen aḳ suṽın işip ḳarap, suṽdıŋ asıl ekenine taŋ ḳaldı. Söytip otırıp öṽelgi Täpiltesten äkelgen aḳ tasına bürkip ḳarap, bal aşıp edi: “Ağasımen ekeṽi jas kezinen şeşesinen ayrılğanın, jalmaṽız kempirdiŋ ekeṽin ḳırıḳ ḳülaş şıŋıraṽğa salğanın, odan eki balanıŋ şığıp kün körgenin, ekinşi ret jalmaṽız kempir şıŋıraṽğa kelip Turğın ağasın kelmeske aydaṽın, ekeṽin tapḳan boyda eki iyttiŋ küşigin taptı dep, äkesi Bögen äyeli Aḳborıḳtı darıyyağa jibergenin jäne özderiniŋ ḳaŋğırıp jürgenin bildi. Münı ağasına aytıp tüsindirgennen keyin, kempir munı sezip ḳalıp, äkki bolğan ḳuṽ bas kempir ḳaşadı. Turğın ḳaşḳan kempirdi ustap alıp baylap ḳoyadı. Odan keyin, tamaḳ işip alıp, aḳ otaṽın jığıp ozderiniŋ tuṽğan jeri Jiyrenkölğe köşip, köştiŋ ortasına kempirdi baylaydı. Öziniŋ tuṽğan jerine neşe kün jol jürip, kelip jetken sekildi. Jolda köşip kele jatḳanda koşten ozıp, Turğın batır ḳayğılanıp jatḳan äkesi Bögenge kelip, aḳ ordağa tüsip, atın

baylap, irkilmey, äkesiniŋ üyiniŋ esigin bağıp ḳaravʉılda türğan ḳırıḳ jigitke ḳaramay, öltiremiz degen sözderine ḳülaḳ aspay, kirip keldi. Üyge kirip jüresine ḳarap otıra ḳaladı. Bögen üyge kelgen dıbıstan adam ekenin bilip, bir közin aşıp ḳarasa, jas ḳana bala eken. Bögenniŋ jüregi, tüla boyı eljirep ketip, közinen jas töge bastaydı. Közinen tögilgen jasımen ḳasḳa bolğan, bala körmegen Bögen: “Ḳaydan, neğıp jürgensiŋ?” dep suraydı.

Turğın: “Ay, baba, basındı köter, biz de Noğaylınıŋ balasımız”, dep jaʋap beredi. Bögen: “Ḳay Noğaylı dediŋ?” Turğın: “Ülken atamız Noğaylınıŋ işindeği ataḳtı Janay ḳartı eken, sonıŋ balası Bögen, şeşemiz Aḳborıḳ”, dep jaʋap berdi. “Ḳazir şeşemiz ḳayda, sonı taʋıp ber”, dedi.

Bögen: “Ne dep otırsız?” dep basın köterip aldı da: “Ay, ḳarağım, ḳaydan jürsiŋ, ḳanday adamsıŋ? Jönindi dürıstap ayt”,dedi. Turğın: “Nesin aytayın, mına suʋdı alıp osı tasḳa ḳoyıp, ḳarap biliŋiz, meni köp söyletpe”, deydi de jay tastı Bögenge ustatıp, jayına otıra beredi. Esik aldındağı ḳırıḳ jendet: “Batırdıŋ üyine ömirde ruḳsatsız at baylanbağan, betimen at baylağan kim?”, dep attarın öynatıp jetip keledi. Oğan Turğın eş närse dep ḳısılmay, ḳasḳayıp otıra beredi. Äkesi tasḳa ḳarap, dalağa jügire şığıp, ḳırıḳ jendetke: “Darıyyadağı Aḳborıḳtı äkel!”, deydi. Batır aytḳan soŋ amal joḳ, burınğıday zaman joḳ, ḳırıḳ jendet şabuʋıldap bürınğı belgili darıyyadan artıḳ tuʋğan suluʋdı, süyip alğan batırdıŋ Aḳborıḳ jarın uzamay-aḳ alıp keledi. Eki küşik it bolıp ösken eken, olardı ḳosa äkeledi.

Aḳborıḳ kelgennen keyin, mına jağınan Turğın, ḳarındası Aḳbilek, äyeli Täpeltes, ülken köş kerüʋennen olar da keledi. Bögen balası, äyeli kelgennen soŋ, koŋili tasıp, bükil Noğaylı elindegi halıḳtı şaḳırıp, sansız mal soyıp, otız üy tigip, otız kün oyın, ḳırıḳ kün toyın ḳılıp, altın ḳabaḳtı attırıp, Noğaylı elin ḳızıḳḳa battıradı. Mıstan kempirdi halıḳ aldında darğa asıp öltiredi. Oğan ḳosılıp, düşpandıḳ ḳılğan hannıŋ ḳızı Ḳanikey men Tinikeydiŋ jurt aldında betine küye jağılıp, ayıptarı äşkerelinedi. Bunıŋ üstine, oziniŋ joldastarı Ḳırımnıŋ ataḳtı ḳırıḳ batırın ḳonaḳ etip, üş aydıŋ jüzi bolğanda, toyınıŋ ayağı tarḳap bitedi. Böğen balası tabılğannan keyin köŋili tasıp, äldeneşe jıl ḳayğılı jürgenin umıtıp, Turğınğa üy tigip, enşisin berip, düniyeden armansız bolıp ötedi.

AḲBİLEK ḲIZ-TURĞIN BALA:

Günlerden gün geçtiğinde
Gün mühür gibi olduğunda
Aḳborıḳ hamile olup
Doğum zamanı yaklaşmış.

Bu Nogaylı hanın kızları Ḳanikey ile Tinikey, Bögen, kâfirden kız aldı diyerek kinlenmişler ve (Bögen'in eşi) Aḳborıḳ'a düşman olmuşlar. Eğer çocuğu olursa ona zarar vermeyi düşünerek Mıstan Kempir'le konuşmuşlar.

Bögen Batır'ın eşine göz aydın diyelim, diyerek Kırım'ın Kırk Batırı gelmişler. Birkaç gün misafir olup geri dönüş vakitleri geldiğinde Kırk Batır şöyle demişler: "Bögen Batır, Edil-Jayık boyunda it salıp kuş uçuralım, bizimle beraber gel". Batırların gönüllerini kırmayarak Bögen de onlarla gitmiş.

Bu batırları sorarsan
Süyiniş'in oğlu Toğan var,
Al, kolayını desen, ona var!
Kırım'dan çıkan Tarğın var,
Düşman gelse yalnız kendi var.
Al, o günlerde baksan,
Basılmayan kuvvet var.
Bu batırların içinde,
Kimler var da kimler yok.
Janbırşı'nın oğlu Telağıs,
Boksakın boyu boz kamış,
Musa'dan doğan otuz oğul,
Şimdi Smayıl tobayaḳ
Düşünüp dursan o da var.
Orak'tan kalan iki yetim
Karasay, Kazi bu da var.
Bayböri Bay balası

Alpamıs Batır da var.
Alpamıs ile dost olan
Nesli kâfir demesen,
Karajan Batır, bu da var.
Bu söze kulak ver,
Kulağını ver de aklına al,
Aklına alsan nesi var.
Bu kişilerin içinde
Şıntemir oğlu Ädilhan,
Altında bindiği sarı ala at,
Koltuğunda iki kanat,
Hüngün hüngür ağlayan er idi,
Kusuru yalnız demesen,
Görünüşü güzel asil idi,
Ädilhan asil, bu da var.

Bu vakitte batırlar yola çıkmak isteyip Bögen'i yanlarına alarak kırk bir batır *Edil-Jayıḳ* (İdil-Yayık)'a gelmişler. Kırk bir batırın itleri havlayıp kuşları çığlık atıyor, kendileri de neşe içindelermiş. Bögen giderken iline: "Eşimin çocuğu olursa müjde istemeye Ak Jayıḳ'a gelirsiniz", diye emir vermiş. Batır, neşeli-mutlu bir şekilde gitmiş. Bögen gittikten sonra, çok geçmeden Aḳborıḳ doğum sancısı çekip bir oğul (ile) bir kız doğurmuş. Oğlunun adını Turğın, kızının adını Aḳbilek koymuşlar. Bunu işiten Ḳanikey ile Tinikey, Aḳborıḳ'ı ak ayının burun derisini koklatarak bayıltmışlar ve iki çocuğunun yerine iki köpek yavrusu koymuşlar. Sonra Mıstan Kempir'i çağırıp, iki çocuğun ikisini de ortadan kaldır, diyerek iki heybe altın para vermişler. Kempir, bu sözü duyduktan sonra eline demir sopa almış, ayağına demir çizme giymiş, iki çocuğu da sırtına alarak yürüyüp gitmiş. Demir sopa çuvaldız, demir çizme demir para kadar kaldığında iki çocuğu susuz çöldeki, seksen günlük yoldaki, kırk kulaç kuyuya attıktan sonra Kempir geri dönmüş.

Bu vakitte eşin köpek yavrusu doğurdu diye söyleyemeyip ne yapacaklarının çaresini bulamayan Noğaylı boyu, buz gibi olmuş. Yine de çok vakit geçmeden bir adam, Bögen Batır'a haber vermeye varmış. O vakitte

Batır, memleketten neden haber gelmedi diye şaşırdığından kuş salıp it koşturmayı canı istemiyormuş. Bu vakitlerde köyden haber getirmekte olan kişiye rastlamış. Bögen Batır selamlaşmayı bekleyemeden: “Sağ-salim mi? diye sormuş. Habercinin sözü:

Yurdun sağ-salimliği kurusun,
Dünkü bir günde,
Talihin döndüğü vakitte,
Birkaç yıl yol yürüyüp,
Görüp aldığın güzelin,
Sevip aldığın bir tanen,
Savaşıp aldığın Aḳborıḳ’ın,
Dokuz ay, dokuz gün olduğunda,
Kara boyunlu iki köpek yavrusu doğurdu,

diye haber vermiş. O anda batır ne yapacağını bilememiş ve yanındaki kırk batırı çağırmış. Onlar geldikten sonra: “Ey, yiğitler! Dün Aḳborıḳ kara boyunlu iki köpek yavrusu doğurmuş, onu dara asın veya olmazsa Ḳula Su denilen nehirdeki adaya götürüp iki köpek yavrusuyla beraber atın”, diye buyruk vermiş. Batır söyledikten sonra yapmamaya çare var mı? Kırk Batır, Aḳborıḳ’ı bulmuşlar. Dar’a asmaya kıyamayarak Ḳula Su’daki adaya iki köpek yavrusuyla beraber götürüp bırakmışlar ve geri dönmüşler.

Şimdiki haber bundan üç gün önce Mıstan Kempir’in getirip kuyuya attığı iki çocuğun durumundan.

Jiyren Göl ile kırk kulaç kuyunun arası seksen günlük yer imiş. Fakat bu kuyu olsa gerek. Kempir, çocukları kuyuya bıraktıktan üç gün sonra, kırk deveye yük yüklemiş bir kervan, on gün çölde yürüdükten sonra gelip kuyunun başına konmuş. Susamış olan kervan, yüklerini indirmeden kuyuya ḳaṽğa* indirmişler. Bu indirdikleri ḳaṽğaları iki çocuk çekip koparmış. Netice de kırk ḳaṽğa indirseler de kervancılar su alıp içemeyerek susuzluktan öle yazmışlar.

* ḳaṽğa: deriden yapılmış su kovası

Kervan topluluğunun içinden bir hoca gelip: “Beni kuyuya indirin, ne olursa olsun, susuzluktan ölecek olduk”, diyerek beline urgan bağlatıp kuyuya inmiş. Kuyunun dibine yaklaştığında kovanın üstünde durmakta olan iki sevimli çocuğu görmüş. Hocayı, çocuk görüp başını koparayım diyerek ileri atılmış. Yanındaki kız kardeşi gelenin insan olduğunu bilip göndermemiş.

İki çocuğun sözü:

Allah idi sığınağımız,
Kuyu idi anamız,
Kuyudan doğan çocuğuz.
Allah’tan başka dayanak yok,
Kuyudan başka ana yok,
Kulaktan başka kara yok,
Tanrı gönderse çare yok,
Öyle olsa ey ağabey,
Su alayım diye düşünme!

deyip su vermemişler. Sana su gerekse bizi aydınlık dünyaya çıkarıp türlü ganimetler ver, demişler. Hoca onlara ganimet vermeye ve onları aydınlık dünyaya çıkarmaya söz vermiş. Hoca ipi silkeleyip iki çocuğu kucaklaştırıp kovayı toparlayıp dışarı çıkmış. Çocuklara gömlek ve iç giyim vermişler. Şehirliler iki gün iyice dinlendikten sonra yola çıkmışlar. Çocuk da onlarla beraber gitmiş. Çocuğa vereceğiz dedikleri hediyeleri vermeyerek üç gün oyalamışlar. Bu vakitte çocuk, onların hediye vermeyeceklerini anlayıp sinirlenmiş. Kervancılar niye sinirleniyorsun diye kızmaya başlamışlar. Kökü bahadır neslinden olduğu için Turğın bala, hor görülmeye sabredemeyerek şehirlilerin ellerindeki kırk deveyi ve seksen tay yükülerini çekip almış ve tacirleri de kovalayıp göndermiş. Kırk deve ve seksen tay yük ile kuyunun başında kalan kız kardeşi Aḳbilek’e gelmiş. Geldikten sonra yükü indirerek giyinmiş. Kaburgadan yay, ılgın ağacından ok yapıp ḳulan-bulan* avlayarak hayatlarını sürdürmeye başlamışlar.

* ḳulan-bulan: yabani atla geyik.

Deminki Bögen Batır, eşi köpek yavrusu doğurduktan sonra kederlenmiş ve insan içine çıkamayarak evde durmaya başlamış. Bögen'in kederlendiğini anlayan arkadaşları kırk batır tekrardan gelmişler. Selamlaştık sonra *Jayıḳ* (Yayık) boyuna it salıp kuş koşturmaya Bögen'i yanlarına alıp gitmişler. Edil-Jayıḳ'a doğru kırk bozkurt, yalnız batırlar geliyormuş.

Kırk bozkurt birleşip,
Rast gelene çarpıp,
Ağızları bir edip,
Edil'e doğru gitmişler.

Edil (İdil) suyu boyunda yeryüzündeki sık çalılığın otları gibi olup suya konan kuğu, kaz, ördek ve başka kuşlara kırk bir gök şahinlerini uçurup göndermişler. Bu vakte kadar Bögen Batır'ın sarı ala şahini hiç kaçmazmış. Bu kuşlara gönderdiğinde yere sürünerek kaçmaya başlamış. O, kaçan sarı ala şahin, o kaçışla iki çocuğun mesken ettiği kırk kulaç kuyunun yanına gelerek şehirlilerin terk ettikleri yere konmuş. Şahinin konduğunu gören Aḳbilek Suluṽ, şahinin sürüklenen ipek bağından tutup koluna kondurmuş. Şahinin kaçtığı yolu izleyerek uzun zaman sonra Bögen de gelmiş. Aḳbilek Suluṽ, gelmekte olan Bögen'i görüp o yaklaştığında ellerini kavuşturarak selam vermiş. Bögen'in çocuk görmeyen talihsiz boynu halsizleşip gitmiş, (kızın) selamını almış. İkisi selamlaştıktan sonra: "Şahinimi ver" diyerek Bögen Batır, kızdan şahinini istemiş. Kız:

-Baba, ağabeyli kardeşli iki kişiydik. Benden büyük ağabeyim var. Şahinini ona ver, ağabeyim kendine uğraş edinsin, demiş.

Allah idi sığınığımız,
Kuyudan doğan çocuklarız.
Ḳula sırtta büyüdük.
Canım can ata.
Şahininizi veriniz!
Yanımdaki ağabeyimin,
Altında atı, kolunda kuşu yok.
Uğraş edinsin can ağabeyim,
Sen vermezsen can ata,

Kimlere varıp söyleyelim,
Kimleri arayıp bulalım?
Yalnız idi ağabeyciğim.
Şahinini verip git.
Uğraş edinsin can ağabeyim.
Ağabeyimle dost olunuz,
Benim için attan ininiz,
İyi-kötü yemek var,
Attan inip can ata,
Bizden yemek yiyiniz.
Ağabeyim ava gitti idi,
Can ağabeyimi görünüz.
Bizimle dost olunuz,
Şahininizi veriniz, demiş.

Bögen'in sözü:

Alındaki iki göz,
Birbirine el değil.
Bana saygı gösterip ata diyorsanız,
Atanızı avare edip alay etmeyiniz!
Alay etmeyi can evladım,
İki dünyada doğru görmeyin,
Doğru olmasa can evladım
Şahinimi veriniz,

deyip Bögen Bartır şahinine elini uzatmış. Böylece şahinini alıp Bögen Batır memleketine doğru yönelmiş.

Sarı ala şahinini kamçı edip,
Ala atı hızla sürüp,
İki omzundan nefes alıp,
Tozu dumana katarak hızla gidip,
Etrafına şaşkın şaşkın bakıp,
Bögen gibi delikanlı,
Memleketine gelir gelmez,

Ensesi büyük ak çadıra,
Varıp eğilip girmiş,
Girer girmez düşmüş.
Issız bozkırdaki çocuğu,
Gördükten sonra kederlenip:
"Allah'ım, kuyuya evlat vermiş,
Bana niye vermedi", diye ağlamış.

Şahin'i kaçtıktan sonra Bögen Batır onun peşinden gitmişti demiş kırk batır. Onu tekrardan yanlarına almaya niyetlenerek yeniden Edil boyuna gelmişler. Bu sefer batır, iyice hüzünlenip kederlendiğinden Kırk Batır'dan izin isteyerek ava gitmemiş. Evde kaldığında Bögen'in yediği yemek, giydiği elbise olmamış.

Ḳanikey ile Tinikey, Kempire: "Biz bir haber duyduk. Bir iki çocuk; kuyu idi anamız, diye feryat ediyorlarmış, demişler. Öyleyse siz, o çocukları nereye bıraktınız? Oradaysalar, ortadan kaldırınız. Altı heybe büyük altın para verelim", demişler. Bu haberi işiten Kempir, sevinip hemen yola düşmüş. Birkaç gün gittikten sonra kendisinin çocukları attığı kuyuya yaklaşmış, dikkatlice baksa kuyu eskisi gibi değil. Çadır'ı ve otlayan hayvanları görmüş. Bir uğursuzluk olduğunu anlayan Kempir, dilenci şekline girerek dikili duran çadıra gelmiş. Gelip çadıra girse ay denilse ağzı, gün denilse gözü olan genç bir kız çocuğu duruyormuş. Kız, Kempiri görüp selam vermiş. Selam verdikten sonra: "Ne yapıyorsunuz, nerden geliyorsunuz?", diye sormuş Kempir: "Ev yok, ateş yok; çocuk, eş yok. Memleketinin yolunu kaybetmiş yaşlı bir dilenci kadınım", demiş. "Dilenciyim" dedikten sonra kız, evinde duran kulanın bir budunu vererek Kempir'i doyurmuş. Kempir gitmeye hazırlandığında: "Ağabeyinden de hayır isteyeyim, hangi yoldan gelecek?" demiş. Kız: "Dönüş yolu gün doğusu, gittiği yol gün batısı" diyerek ağabeyinin yolunu göstermiş. Kempir, çocuğun geleceği yola doğru yürüyüp giderken çocuğu görmüş ve yolun sağ tarafına eğilerek düşüp gitmiş. Turğın Batır, Kempir'e aldırmayarak on kulanı elinde, on kulanı arkasında geçip gitmiş. Eve geldiğinde kız kardeşi: "Karşınıza sadaka isteyen bir Kempir çıktı mı? Çıktıysa ne verdiniz?" demiş. "Ay, canım, niye gönderdin? Alır ana ederdik",

demiş ve Kempir'in yattığı yere doğru koşarak varmış. Yaşlı kadının yüzüne su çalarak ayıltmış, alıp evine gelmiş. Mıstan Kempir, (eve) iyice alıştıktan sonra kıza şöyle demiş: "Kıpçak'ın dağında Kalmuk padişahının Täpeltes denilen kızı var, onu alıp getirsin. Ağabeyine söyle bana gelin gerek; sana yenge gerek", demiş. Bu sözü Aḳbilek kabul edip ağabeyine birkaç defa ağlamış ve ağabeyini Täpeltes'i aramaya göndermiş. Ağabeyi yaya olarak aramaya gitmiş. Kara yoldan gelirken yol üçe ayrılmış. Yolun her birinde, "Elek yönü, Ayagöz, Täpeltes" denilen yazı var imiş.

Üçüncü yola girip devam etmiş. Takati tükenip iyice yorulmuş. Bir barınak bulamayarak yoluna devam ederken karşıda çıkmakta olan bir duman görmüş. Yaklaşıp baksa dikili duran bir ak çadır. Selam verip çadıra girse yaşlı bir kadın oturuyor, iyice susayan çocuk gelip yaşlı kadının iki göğsüne ağzını uzatarak, iyice emip susuzluğunu kandırtıktan sonra yaşlı kadın, çocuktan: "Nereden gelip nereye gidiyorsun?", diye sormuş. "Täpeltes adlı Kalmuk kızını bulup almaya gidiyorum", demiş. Kempir: "Benim göğsüm kırık yıldır süt vermiyordu, sana verdi. Täpeltes benim kızım", demiş. Orada Kempir otuz gün oyun kırk gün toy yaparak Turğın Batıra kızını vermiş. Üç gün yol yürüdükten sonra Tapaltes Turğın'a: "Sen anama varıp selam ver. Bir iki defa, isteğim var diye söyle de üçüncü defa da elinizdeki geniş tasınızı veriniz diyerek iste", demiş.

Turğın Batır, Täpeltes'in söylediğini yaparak anasına selam vermiş. Giderken bir iki isteğim var dedikten sonra üçüncü defa da "geniş tasınızı veriniz", demiş. Kempir vermiş. Tası eline alıp iki gün yürüdükten sonra kuyuya gelmiş.

On iki ay geçtikten sonra deminki Mıstan Kempir, kıza: "Turğın'ı gönder, Elek ak sudan su aldır, içsen çok iyi olur", demiş. Aḳbilek ağlayıp durmayarak ağabeyini suya göndermiş. Turğın'ı kayınından alıp binerek geldiği kara çolak tulparına bindirmiş ve eline kara çolak kılıç verip yola göndermiş.

Turğın Batır, önceki kara yola düşüp Elek'e doğru gidilecek yol ayrımına doğru gelirken karşısında gökyüzüyle birleşen bayterek'i görmüş. Yanına gelip atını bağlamış, dinlenirken terek başındaki üç yavruyu görmüş.

Baksa terek'in arka tarafında on kilometrelik yerde iki yılan dövüşmekte. (Onları) görür görmez atını terek'e bağlı bırakıp kendi, kılıcını eline alarak iki yılanı öldürmüş. Tekrardan gelip atını otlamaya bırakarak kendisi dinlenmeye başlamış. Gözleri kapanıp uyuyup kalmış. Batır Turğın uyurken:

Yağmurlatıp, çiseletip,
Dağ, kabak gibi yuvarlanıp,
Taş, dolu gibi lapa lapa yağıp,
Uzaktan yeri kavurup,
Samurıḳ (Simurg) kuş gelmiş.
Gelip Samurıḳ,
Çocuğu yutmak istemiş.
Yavruların üçü birden:
"Sevgili anacığım,
Eyvah yutma, deyip çocuğu,
(Analarının) boğazından almışlar.
"Öyle ise evladım", diyerek,
Çocuğu çıkarıp koymuş.

Ondan sonra Samurıḳ: "Niye yutma dediniz" diye sormuş. "Öldürme dememizin sebebi, bu adam bizim düşmanımız iki ejderhayı öldürdü, onun için öldürme diye söyledik", demişler. Kendisinin aslı hayvan ğoy, öyle olsa da insan kadrini bilerek kendine göre hediye göstermiş. Öylece Turğın dinlenip Elek suya doğru yola koyulmuş. Birkaç gün yol yürüdükten sonra Elek'e yakınlaşmış. Elek'in etrafı kalabalık Kalmukların yurduymuş. Bundan nasıl su alacağını bilmemiş ve dolanıp yürüyerek Elek'in yanına gelip su için (düşmana) saldırmış.

Suyu Turğın aldı,
Kalmuklar karşı durdu.
Karşı duran Kalmuk'la
Turğın savaşmaya başladı.
İyice kızdıktan sonra,
Uğuldayan Kalmuk'un,
Sağdan gelenini sağa attı

Soldan gelenini sola attı,
Asla düşmana yenilmedi,
On gün kadar savaş oldu.
Titreyen beylerini,
Ayağının altına alıp yün etti.
Kale kapısının ağzını kana bulayıp,
Çitin ağzını kana bulayıp,
Bir ay yarım olduğunda,
Savaşmaya çıkan Kalmuk'un,
Hepsini kırdı.
Kırılanı kırılıp,
Kalanı kaçıp gitti.

Kalmukları kırdıktan sonra Turğın Batır yurduna dönmüş. Bu suyu alıp geri dönerken Samurık'ın yavrularının olduğu terek'e uğramış. Orada üç gün üç gece dinlenmiş. Terek'te dinlendikten sonra Samurık kuş ona:

Ey dostum Turğın,
İyinin düşmanı kötüydü.
Yakından düşman çıksa,
Yıkıp gider tabanı.
Dikkatli ol, gözle,
Yıkıp gidip kalmasın.
Evinde var bir düşman,
Seni ölüme gönderen,
Ölüme başını bağlayan.
Düşmanın ayağının altına,
Ansızın düşmeyin!
Bu sefere varınız,
Durumunuza dikkat ediniz,
Meşakkatli işe düşüp,
Zorda kalırsan can dostum,
Bana tekrar geliniz.

Ondan sonra evine dönmeyi düşünüp kuş da olsa vedalaşarak Turğın Batır, atına binip iline dönmek için yola çıkmış. Günlerce yol yürüyüp sağ salim evine, kuyudaki Aḳbilek kız kardeşine, Täpeltes eşine gelmiş.

Atın ayak sesi duyulup,
Koşarak evden çıkmış.
Kızkardeşi Aḳbilek
Yüksük gibi ağzı büzülüp,
İnce belinden bükülüp:
“Canım ağabeyciğim,
Sağ selamet gelmen,
Dileğimi Allah verdi.”
Kıkır kıkır gülen Aḳbilek,
Ağabeyinin atını yedeğine alıp,
Eve getirip indirmiş.

Ağabeyin kaç zamandır yürüyerek alıp getirdiği ak suyu içmiş, suyun asıl olduğuna şaşırıp kalmış. Böylece durup eskiden Täpeltes’ten alarak getirdiği ak tasa eğilip bakıp fal açmış: “Ağabeyi ile ikisi çocukluk vakitelerinde anasından ayrıldığını, Jalmaũız Kempir’in ikisini kırk kulaç kuyuya attığını, oradan iki çocuğun çıkarak yaşamasını, ikince defa Jalmaũız Kempir’in kuyuya gelip Turğın ağabeyini gelmeze göndermesini, ikisini doğurduğu zaman iki köpek yavrusu doğurdu diye babası Bögen’in, eşi Aḳıborıḳ’ı ırmağa gönderdiğini ve kendilerinin gezip tozduğunu öğrenmiş. Bunu ağabeyine söyleyip anlattıktan sonra Kempir bunu sezmiş. Kurnaz, düzenbaz Kempir kaçmış. Turğın, kaçan Kempir’i yakalayıp bağlamış. Ondan sonra yemek yiyip ak çadırını toplamış ve göçün ortasına Kempir’i bağlayarak kendilerinin doğdukları yere, Jiyren Göl’e, doğru göçmüşler. Birkaç gün yol yürüdükten sonra kendi doğdukları yere yaklaşmışlar. Yolda göçüp gelirken Turğın Batır göçten öne geçmiş ve kederli bir şekilde duran Bögen’e gelmiş. Ak çadıra inerek atını bağlamış ve çekinmeden babasının kapısında bakıp duran kırk yiğide bakmadan, öldürürüz denilen sözlerine kulak asmadan gelip girmiş. Çadıra girip dizlerine bakarak, oturup beklemeye başlamış. Bögen, eve gelen sesten adam olduğunu anlamış ve bir gözünü

açıp baksa sadece genç bir çocuk. Bögen'in yüreği, tüm vücudu titreyip gözünden yaş dökülmeye başlamış. Gözünden dökülen yaşlarla kederlenen çocuk sahibi olmayan Bögen: "Neredensin, kimsin, necisin?", diye sormuş.

Turğın: "Ey, baba! Başını kaldır bizde Noğaylının çocuğuyuz", diye cevap vermiş. Bögen: "Hangi Noğaylı dedin?" demiş. Turğın: "Büyük atamız Noğaylının içindeki Janay yaşlı imiş. Onun çocuğu Bögen, anamız Aḳborıḳ", diye cevap vermiş. "Şimdi anamız nerde, onu bulup veriniz", demiş.

Bögen: "Ne diyorsunuz?", diyerek başını kaldırmış da: "Ay, yavrucuğum, nereden geliyorsun, kimsin? Durumunu doğruca anlat", demiş. "Nesini söyleyeyim? Bu suyu alıp şu tasa koyup bakıp öğreniniz, beni çok söyletmeyin", diyerek geniş tası Bögen'e verip öylece oturmuş. Kapının önündeki kırk cellat: "Batırın evine şimdiye kadar izinsiz at bağlanmamıştı, yüzüyle at bağlayan kim?", diyerek atlarını oynatıp yetişip gelmişler. Onlara Turğın hiçbir şey demeye sıkılmadan ve çekinmeden oturuvermiş. Babası tasa bakmış ve koşarak dışarıya çıkıp kırk cellata: "Nehirdeki Aḳborıḳ'ı alıp gelin!", demiş. Batır söyledikten sonra çare yok, eskisi gibi zaman yok, kırk cellat hızla giderek önceki bilinen ırmaktan doğuştan çok güzel, batırın severek aldığı Aḳborıḳ yarini hemen alıp gelmişler. İki köpek yavrusu büyüyüp köpek olmuş. Onları da alıp getirmişler.

Aḳborıḳ geldikten sonra, bu tarafında Turğın, kız kardeşi Aḳbilek, eşi Täpeltes, büyük göç kervan ile onlar da gelmiş. Bögen çocukları ve eşi geldikten sonra gönlü coşup bütün Nogaylı elindeki halkı çağırmış. Sayısız hayvan kesmiş, otuz çadır dikip otuz gün oyun, kırk gün toy yapmış ve altın kabağa ok attırıp Noğaylı elini sevince gark etmiş. Mıstan Kempir'i halkın önünde dara astırıp öldürtmüş. Onunla beraber düşmanlık eden hanın kızı Ḳanikey ile Tinikey'in suçları halkın içinde yüzlerine vurulup ayıpları ortaya çıkarılmış. Bunun üstüne kendi yoldaşları, Kırım'ın ünlü kırk batırını misafir edip üç ayın yüzü olduğunda toyunun sonu gelip bitmiş. Bögen çocukları bulunduktan sonra gönlü sevinçten coşmuş. Ve yıllarca kederli yaşadığını unutup Turğın için çadır diktirerek ona hissesini vermiş ve bu dünyada gözü arkada kalmamış.

6.1.9. ER TARĞIN*

Bayağıda Tarğın degen bir batır bolıptı. Öz elinde kisi öltirip, ayıptı bolıp, jazadan ḳorḳıp, ḳaşıp Ḳırım jurtına ketipti. Ol mezgilde Ḳırımda ḳırıḳ han bar eken. Olardıŋ eŋ ülkeniniŋ atı Akşahan eken. Tarğın Aḳşahan elinde turdı. Onıŋ munda turğanına köp mezgil ötedi. Jurt onıŋ batır ekenin bilmepti. Köpten beri Ḳırım halḳınıŋ bir jaṽı bar eken. On san Oymaṽıt, toğız san Torğaṽıt deytin eki hannıŋ ḳolastı edi. Olalay-Bulalay atgı Noğay-Tatarda batırlar boldı. Olardıŋ elin burın ala almağan. Tarğın elge ḳonaḳ bolıp jürgende Aḳşahan jaṽın şaṽıp, onıŋ elin Ḳırmaḳḳa attanadı. Köp mıŋ ḳol aldı. Tarğın da jaṽdı öz ḳolımen bir şappaḳḳa attanadı. “Jür, attan” dep onı han şaḳırmaptı. Tarğınnıŋ özderimen birge kele jatḳanın bireṽi de sezbepti. Eşkim de onı eskermegen. Aḳşahannıŋ köp ḳolı jetken soŋ, Torğaṽıt eli şıŋ ḳağıp, baraban soğıp köp äsker jiyıp, zor soğıs etti. Saharada ölgen kisiniŋ ḳanı bulaḳ bolıp aḳtı, ḳorğandı buzıp, ala almay, sırtınan ḳamap soğıs etti. Tarğın batır soğısḳa kirmey, tek ḳana sırtgan ḳarap turdı. Oğan eşkim köz de salmağan. Aḳşahan ḳolı köp ḳırılıp, eline ḳaytpaḳşı boldı. Munı Tarğın batır kördi. Tarğın degen sabazıŋ hannıŋ ḳaytarın sezedi.

Ḳudaydan küş suraydı.
Sonda atına minedi.
Ḳaşḳannan ölgen jaḳsı dep.
Ḳudaydı aṽzına ap batır şabadı.
Mağan järdem täŋir dep,
Umtıldı batır atın ḳamşılap.

Sırtta jürgen kop ḳolğa köz salmay, Er Tarğın işki ḳorğanğa kirdi şaṽıp.

Sırttağı jürgen Aḳşahan ḳolı onıŋ işki ḳorğanğa kirgeniŋ kerip, ḳaptap şaharğa şaṽıp kirdi. Ḳorğandı buzdı; Jaṽın jeŋip eline ḳaytıp kelgen soŋ, bayağı ḳorğandı buzıp şahardı alğan Er Tarğın batırdı izdetip aldına şaḳırttı. Tarğın öziniŋ ruṽı Ḳazaḳ ekenin hanğa bayandaydı. Haŋ öz eliŋe Ḳazaḳtıŋ kelgenine taŋ ḳaladı. Tarğın: “Elimde kisi öltirip ayıptı bolıp, jer aṽıp ḳaşıp keldim”, dedi. Haŋ batirdıŋ ḳaşḳanına seniŋkiremedi. Tarğın ayttı: “Öz elimdi

* **Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s.. 281-290.

ḳıruvğa ayadım”, dedi. Munan soŋ han Tarğındı äsker bastıḳḳa sayladı. Ol mezgilde hannıŋ bir ḳızı bar eken Aḳjünis attı, özi öte suluv bolğan. Suluvlığı Ziliyhadan kem bolmağan. Tarğınnŋıŋ erligin ḳünderi hanşağa bayan ḳıp aytısıptı. Oğan ḳız sırtınan körmey-aḳ ğaşıḳ bolıp, bir ḳuldı mıŋ dildağa jaldap Tarğındı şaḳırttı. Özi jigitti kütip, altın terezeden ḳarap turadı. Birazdan soŋ Tarğın batır terezeniŋ tusına kelip ḳızğa habarlasadı. Ḳız, batırdı körip, terezeden üyine kirgizip, onımen tanısıp, aldına neşe türli as ḳoyıp, ḳonak etip altı-jeti sağattay, ḳız Tarğın ḳaytarda oğan sırıŋ ayttı: “Elimizde bir Ḳalmambet deytin mırzanı men bayḳamay ḳateden öltirdim. Ḳalmambetteŋ soŋ körgen mağan layıḳ batır jigit sensiŋ, dedi. Ḳay mezgilde şaḳırğanımda mağan kelip jüriŋiz, sizben birge ḳayğı basayın”, dedi. Sonan arman Er Tarğın jasırın Aḳjünis Suluvğa kelip jürdi. Bir vaḳıtta Aḳjünisti ayttıruvğa bir han balası javşı saldı. Aḳşahan kızınan suradı: “Mına kelgen kisige ne dep javap beremiz?”, dep. Ḳız javabın üş künnen soŋ bermekşi boldı. Aḳjünis, Tarğın batırmen aḳıldasıp oğan tiymekşi bop, äkesinen jasırınıp, onı Tarğın alıp ḳaşpaḳşı bolıptı. Süytip Aḳşahannıŋ bir jüyrik jorğasına ḳızdı mingizip, Tarğın alıp ḳaşıp jöneldi. Üş künnen soŋ hanğa ḳızı Aḳjünis Suluvdıŋ ḳaşḳanın bildiripti. Han munı estip, ol birevmen ḳaşkan şığar dep elindegi barlıḳ jigitti tügendetipti. Tarğınnan basḳası üyinde bolıptı. Han aḳsüyek ḳızınıŋ ḳara Ḳazaḳ, tuvğan-tuvısḳanı joḳ jalğız jigitpen ḳaşḳanına öte köŋili kalıp, namıs etip, ḳalasındağılardan kimde-kim olardı ḳuvıp jetip, jigitti öltirip, ḳızın ayırsa, soğan bermekşi boldı. Köp jurt ḳuvmaḳşı bolıp atḳa minisip attandı. Joruḳḳa jürip şıdamay, arıp-aşıp ḳayta elge taraptı. Birak bir ḳart şal: “Bozbala uyalmay elge ḳaytsa”, men Tarğın men Aḳjünisti ḳuvıp, jolında ne ölemin, ne ar-namıs üşin hanşanı ḳul Tarğınnan ayıram dep artınan ḳuvıp ketti. Ol batırdan ḳoruḳpadı. Bir mezgilde Tarğınnıŋ tarlan atı jer tebinip, pısḳırdı. Tarğın deytin batırdıŋ atı tek ḳana jav körse, ne oğan jaḳındasa pısḳırıp, kisineydi eken. Tarğın jan-jağına ḳarap, artında alıstan özderin ḳuvıp kele jatḳan bir jandı köredi.

Sonda Tarğın aytıptı,

Aytḳanında ne depti:

Ey, Aḳjünis, Aḳjünis,

Aķjünistey jan dostım,
Ķız bolsaŋ da joldasım,
Öziŋmenen bir aylas,
Osı jolda mundasım.
Men artıma köz salsam,
Bir närseni köremin,
Bulay şapsaķ ķaştı der.
Meni körip sastı der.
Kisi ķuvıp jetsin dep, bğan ķarsı burılıp ķarap turadı.
Tomağa közdi ķasķa azban
Jeldey jalı suvıldap,
Ķuyrığı onıŋ jelbirep,
Ķattı şavıp keledi.
Alpıs-jetpis jası bar
Taysalatın jan emes,
Tarğınğa ķuvıp jetedi,
Munı Tarğın köripti.
Er ekenin bilipti,
Alpıstan asķan jası dep,
Oğan sälem beripti.
Ķarsı aldına köz salsa,
Kürkiregen daladay,
Älpetine ķarasa,
Tastan salğan moladay.
Odan Tarğın suraydı,
Surağanda ne deydi:
-Ey, ķart ağay, ķart ağay,
Ķarşığaşa umtılıp,
Bürkitterşe tüyilip,
Munşama sen asığıp,
Ķay saparğa barasıŋ?
Ķartıŋ oğan javap beredi:

-Töbedegi juldızday,
Böriktegi ķundızday,
Betiŋ suluṽ körikti.
Äyel de bolsa serkedey,
Akjünistey suluṽdı
Alıp ķaşıp kelesiŋ.
Janıŋa ķılış asasıŋ,
Jasım ķarttaṽ bolmasa,
Ķaza jetip ölmesem,
Janındağı joldastı
Tartıp alıp ketemin.

Sonda Tarğın aytadı,
Aytķanında ne deydi:
-Ķızdı tartıp alğanday
Sen kim oziŋ bolasıŋ?

Sonda ķuṽ şal söylepti,
Söylegende ne depti:
-Men-menmin, men-menmin,
Men de sendey batırmın.
Atı-jönimdi surasaŋ,
Köp ruṽ Ķırım jurtında,
Tüpki babam Er Külik,
Meniŋ äkem Ķoyanaķ,
Men Ķoyanaķ balası Ķart Ķojaķ.
Barımtada olja alğan,
Talastı jerde tendik alğan,
Kezegen jaṽğa ötkizgen,
Torğaṽıt buzıp jol salğan
Ķart Ķojaķ deytin batırmın.
Tarğın da jaṽap beredi:

-Jaḳḳan ottay ḳaṽlasın,
Batırlıḳtan minsizsiŋ.
Ḳasḳır da bolsaŋ Jünisti
Ḳalay tartıp alasıŋ?

Sonda şalıŋ söyleydi;
-Ḳuday mağan buyırsa,
Kök semsermen şabarmın,
Baldağın ḳanğa boyarmın,
Osılayşa men etip,
Ḳızdı tartıp alarmın.
Äṽelgi ret meniki,
Soŋğı ret seniki.
Şınımen tuṽğan er bolsaŋ,
Maydanğa sen şıḳ, endi.

Tarğın bul şalğa kezekti birinşi berse de, şal ḳırşınday jas jigitti atıp öltirüṽge közi ḳıymaydı. Onıŋ ḳırşın jasın ayap bir doğal oḳpen ğana atıp, Tarğınnıŋ janındağı jüz alpıs kez oğın uṽattı. Tarğın kezegi jetken soŋ Ḳart Ḳojaḳḳa umtıldı. Ḳart Ḳojaḳ aytgı: Toḳta, men seni ayağannan ğana oğındı uṽattım, meniŋ ayağanıma tüsinbeseŋ, ḳızdı öz erkiŋmen mağan bermeseŋ, tağı ḳaytadan maydanğa barıp tur, men sağan erligimdi körseteyin, dedi. Tarğin onıŋ ayağanına tüsinip, ḳızdı tastay öz jönine jüre berdi. Ol tastap ketken soŋ, ḳız eŋirep jıladı. Ḳart aytadı: Meni kemsinesiŋ be, ne ḳartsınasıŋ ba, äkeŋniŋ etken buyrığı: “Kim Tarğınnan ayırsa, soğan beremin degen, öltirse ḳunsız da”, degen. Jılap mazamdı ketirseŋ, osı jerde basındı ḳılışpen şabarmın, degen. Sen mağan ḳara, mağan bir jeriŋ jaḳpasa, men seni almaymın, dedi.

Sonda Aḳjünis aytadı,
Aytḳanda ne deydi:
-Ey, Ḳart Ḳojaḳ, Ḳart Ḳojaḳ,
Atıŋnıŋ basın tart Ḳojaḳ.

Ķoyda bağlan ķozı edim.
Jılķıda şanŋķan boz edim.
Ķıtay men Ķırımnan
Neşe töre jiynalsa,
Men olardıŋ daŋķı edim.
Menen ne jay suraysıŋ,
Möldirep turğan jayım bar,
Tilep turğan sözim bar,
Eŋiregen jasım bar,
Şatasıp jürgen basım bar.
Ķosağımnan ayırma,
Meni äkeme ķaytarma,
Ķojaķ batır men deysiŋ,
Biz jalınğan beyşara,
Tilekti bermes bolar ma
Siz sıyaķtı mırzalar.
Bes jasında ķart Ķojaķ,
Jas şıbıķtay iyilip,
Bir şiyden oķ atıp,
Atķan oķtı joğaltıp,
Käne, şıķķan müyiziŋ?
On jasķa kelgende
Ķızıl maķpal kiyinip,
Kümis belbeõ buõınıp,
Ķız sekildi körinip,
Bala boldıŋ bir mezgil,
Käne, şıķķan müyiziŋ?
Jiyırma bes jasında
Aķ baltırdı türinip,
Oymaķtay aõzıŋ' bürinip,
Köri buõraday ķamdanıp,
Ķas batırday şamdaŋıp,

Birew̃ ḳorlap söz aytsa,
Şınımenen arlaŋıp,
Ḳızdardı baḳtıŋ bir mezgil,
Käne, şıḳḳan müyiziŋ?

Otız bestegi jasında
Ḳayraw̃lı nayza ḳolğa alıp,
Ḳoŋır säske tüsti alıp,
Jaw̃dı körseŋ tüw̃yilip,
Jeŋsiz beren ḳiyinip,
Kökserek atgı ḳamşılap,
Ḳorğandı buzdıŋ ayğaylap,
Käne, şıḳḳan müyizin?
Ḳırıḳ bestegi jasında
Jiyılısḳa barıp boy tüzep,
Daw̃ğa bardıŋ til bezep,
Ḳızıḳ kördiŋ bir w̃aḳıt,
Käne, şıḳḳan müyiziŋ?

Alpıs bestegi jasında,
Saḳal-murtıŋ ağarıp,
Denendegi tamırıŋ
Barlığı da suw̃alıp,
Ayırayın deymisiŋ
Suluw̃dı körip ḳuw̃anıp,
Öltirseŋ de sağan barmaymın,
Erik berseŋ süymeymin,
Burın balḳıp mırza bolsaŋ da,
Seniŋ basıŋ bul künde,
Jerdegi jatḳan ḳuw̃ tezek.

Munı esitken soŋ Ḳart Ḳojaḳ esine tüsip, köp oylap turdı. “Bul aḳsüyek ḳanşa jılap bes jasınan beri de ḳılğanımdı taw̃ıp ayttı, endigi jasımdağı ne ḳılatınımdı

da bilip aytar, jas balanı alıp obalına ḳalmayın", dep onı Tarğınğa ḳosıp jiberedi. "Menen ötken däv̆ren senderge ḳuttı bolsın", dep. Tarğın ḳızben Edildegi Ormanbettiŋ on san Noğayına keledi. O mezgilde Noğayda on han bar eken. Olardıŋ birev̆iniŋ atı Hanzada eken, Tarğın kelip osı hannıŋ bir biyiniŋ üyine ḳonadı. Biy: "Kimsiŋ?" dep suradı. Tarğın şının aytadı: "Aḳşahannıŋ Aḳjünis Suluv̆ ḳızın alıp ḳaşıp kele jatḳan Olalaydıŋ Torğav̆ıt degen jurtın ḳırğan Tarğın batır ekenin esitip, olardı zor sıylay bastaydı. Birazdan soŋ biy hanğa kelip olardı jarıya etip, han Tarğınnıŋ batırlığına ḳızığıp, ol öz jurtın umıtsın dep olardı ḳalasındağı barlıḳ mırza-törelermen tanıstırıp, altın sarayda Aḳjünis Suluv̆men tursın dep biyine buyrıḳ etti. Jiynalğan jurt: "Tarğın Şağan boyın jaylaytın Ḳalmaḳ jurtın ığıstırıp, bizge jerin tartıp äpersin", dep hannan ötindi. Tarğın jurtgıŋ ötinişin hannan esitip, öz janına Ḳarasay balası Ḳabandı, Alşağır balası Tebendi, Ämir balası Sabandı alıp, Şağannıŋ boyın jaylağan Ḳalmaḳtı böten jaḳḳa ığıstırdı. Suv̆ jağasında jalğız ağaş basına şığıp Ḳalmaḳtı ḳarayın dep, ağaş basındağı köldeneŋ şıḳḳan butaḳḳa minip otırğanda, butaḳ sınıp, batır jerge jığılıp, omırtḳası şığıp, zor ḳıynaladı. Janındağı joldastarı nayzalarına salıp, aldarına öŋgerip, Hanzadağa alıp keledi. Hanzada ḳanşama emdese de, Tarğın jazılmadı. Hannıŋ eli burınğı Ḳalmaḳtıŋ jaylav̆ı Şağan boyına köşip barıp ḳondı. Aḳjünis pen Tarğındı atımen soŋınan kelip alarmız dep jurtḳa tastap ketti. Onda Tarğın tamağı tav̆sılıp, hannan eş kisi kelmegen soŋ, öz eli de esine tüsip, sarnap jılap atımen, Aḳjünispeŋ arızdasıp köp jılastı. "Jav̆ğa barğanda ağaştan jığılıp öldi, ne jav̆dan öldi der", dep, Tarğın tükke tiygizbese de, endi ḳatınına bastırğan eken, beli sırt etip ornına tüsipti.

Altı ḳulaş belbev̆men Belin orap buv̆adı.

Ḳudaydan kömek tiledi,
Aruv̆aḳ järdem bolğay dep,
Tayanıp barıp turadı.
Turmısına ar etip,
Töŋireginen ḳarmalap,
Aḳjüniske süyenedi.
Bersin täŋirim tilekti,

Ķuvantsın bizdey jürekti,
Äkel, Jünis, Tarlandı!
Arķasına er saldı,
Ķuvanbasķa ne ķaldı?
Tarlan atķa mingesti,
Keşe jurtķa tastağan
Noğaylığa ķaray jüredi,
Bir mezgilder bolğanda,
Astarındağı atı pısķırdı,
Jerdi tağı tebindi,
Januvar büytip ne bildi?

Tarğın, atınıŋ tekke pısķırmaytın sırın biletin edi. Aķjüniske: “Jan-jağıŋa ķaraşı, bir närse körinbey me?”, dedi. Aķjünis ķarap edi aldıŋğı jağında emeski bir-eki ķara körindi.

Er Tarğın: “Endi tekke pısķırma, men seni endi eşkim üşin terletpeymin, omırtķam şığıp jalğızdığım bilindi ğoy, endi jönimdi tabayın”, dedi. Aķjünis ayttı: “Sen ķur öz jönindi tapķanşa, jurtına tastap ketken elge barıp jamandarın ķorķıtıp, jaķsılarına aķıl sal”, degen soŋ, Tarğın Aķjünispen kelip, Hanzada eliniŋ şetine kelip tüsti. Ol mezgilde bayağı Tarğın ığıstırıp jibergen Ķalmaķtar Şağan boyına ķayta kelip, Hanzada elin ķamap jatır eken. Ķalmaķ hanına Hanzadanıŋ suluv jalğız ķızın ayttırıp jatır eken, suluvdı bermeseŋ, elindi şabamın depti. Tarğın men Aķjünistiŋ kelgenin estip, han barlık jaķsıların jiyıp, olarmen amandasıp: “Sizderge kisi jiberüvge mına elimdi ķamap jatķan javdan eşbir ķol tiymedi, ayıpķa buyıra körmeŋiz”, dedi. Tarğın ayttı: “Bul Ķalmaķtı bayağıday tağı ığıstıruvğa meniŋ äzir älim joķ, olardı ķalayşa jeŋüvdi men senderge üyreteyin”, dedi. Sonda Tarğın bılayşa üyretti:

Bul barğannan baramın,
Ķırımğa men ķaytarmın,
Ķırımdağı ķırıķ ķurdas
Janıma men ertermin.
Ķuday mağan buyırsa,

Ķayta sağan kelermin,
Aman-esen saw kelsem,
Basındı şawıp alarmın,
Ķol astıŋa älek salarmın!

Jaŵdan ķutılar ayla osı. Közime körinbey ketinder! dedi. Han munı estip ķattı ķorķıp, Tarğınğa öz ayıbı üşin jalğız ķızın Aķjünis üstine bermek boldı. Jurt ayıbı üşin, onıŋ ķolın aldı. Tarğınnıŋ aşuŵı kelip, hannıŋ eline kelip, ķonak bop jattı. Beli de jazılıptı. Bul elge Tarğınnıŋ kelip jatķanın esitpey, han ķızın bermegen soŋ, bayağı Ķalmaķ attanıp, baraban soğıp, hannıŋ üstine kelipti. Jaŵ kelgenin esitip, Tarğın batır atına minip, tolıp jatķan kalmaķtıŋ äskerine ķarsı keledi. Ol jaķtan Dombaŵıl degen bir batır jekpe-jekke Tarğınğa ķarsı şığıp söyleydi:

Alayın desem oŋaysıŋ,
Almayın desem toğaysıŋ.
Aytşı mağan jöniŋdi,
Neğıp jürgen Noğaysıŋ?
Sonda Tarğın söyleydi,
-Asuŵdan asuŵ bel, deydi.
Asa ürgen jel, deydi.
Jöŋimdi men aytayın,
Öjet Tarğın men, deydi.
İzdegenim sen, deydi.

Dombaŵıl sonda söyleydi:
Kelbetiŋe ķarasam,
Jası kişi jas ulsıŋ,
Kezegimdi ber, depti.

Tarğin sıŋdı batır kezegin berip, jaŵğa ķasķaya ķarap turdı. Dombaŵıl jağınan oğın suŵırıp alıp, ķaķ jüregin közdep ok atķan eken, Tarğınnıŋ torğaŵıtınıŋ segiz ķabatınan ötip, toğızıŋşı ķabatına toķtadı. Munan soŋ Dombaŵıl, Tarğıŋğa kezek berdi. Tarğın oķ tartıp, Dombaŵıldı atınan sulatıp jıķtı. Ķalmaķtar batırdıŋ attan jığılıp ölgeŋin körgen soŋ, Tarğındı ķamap,

ustamaḳşı bolıptı. Tarğın muŋısıŋ körip, ḳolına ḳaruṽ-jarağın alıp jaṽğa ḳasḳırşa şaptı. On bir kün soğısıp, on ekinşi künde Tarğın aşığıp, Tarlan atıŋıŋ arıp, Ḳalmaḳtıŋ ḳırılıp, eziŋiŋ dalada jalğız ḳalğanıŋ köripti. Jaṽdıŋ ḳırılğanın ḳırıp, ḳaşırğanıŋ ḳaşırıp, esen-aman Hanzada hanğa kelip, at şaptırıp, toy etipti. Jurt köp kün mäjilis etipti.

Söytedi de han ayttı: “Aḳsüyek ḳızımdı sağan berüṽge atalarımnın, aruṽağınan ḳorḳamın, dedi. On san Ormanbetten tandap bir suluṽ ḳızdı al”, depti. Tarğın bul aldaṽına şıdamay, Aḳjünisti ayıp, ḳattı aşuṽlanıp, öz eline ḳaytıp ketedi. Hanzada onan zor ḳorḳıp malın bağa almadı, otın jağa almadı. Jurtının barlıḳ iyği jaḳsıların, biylerin şaḳırıp, elindegi bir aḳıldı ḳart biyge aḳıldaspaḳḳa barıptı. Sonda ḳart söyleydi:

Söylegende ne deydi:
-Han men terem, kelipsiŋ,
Biy men mırzam, otırsıŋ,
Bizge aḳıl salıpsız,
Bizdiŋ tildi alsaŋız,
Tarğın sındı batırğa
Barlığıŋ da barsaŋız,
Ḳarap tügel ḳansaŋız,
Ḳıymıldağan janıŋız
Batırdı eske alınız.

Ayağına bas urıŋız,
Toḳtamay ketse eline,
Tatuṽ bolıp haliŋiz.
Aşuṽlansa eliŋe,
Jırtpay ketpes jağandı.
Jayratar kelse tobındı.
Jılatpay ketpes balandı.
Ḳıyratpay ketpes ḳalandı.

Jurt aḳıldasıp, aytıstı: “Bizdiŋ işimizde Tarğın nanarlık endi bir kisi de joḳ, hanşanı beremiz degenge endi batır nanar ma eken?”, desti. Sonda bir

aḳıldı aḳsaḳal ayttı: “Oğan el işinen tandap batır jiberiŋiz, olar birbiriniŋ sezine nanar”, dep bayağı ḳasına ergen Ḳaban Ḳarasay balasına tağı eki batır joldas berip, Tarğınnıŋ artınan ḳuvdırıp jiberedi. Olar batırdı ḳuvıp jetip, ayağına bas urıp, jalınıp aşuvın keştiredi. Söytip, olar Tarğınmen Hanzada eline ḳaytıp kelipti. Han Tarğınğa uyalıp eşteŋe dey almaptı. Sonda el işinen bir biy söyleydi:

Ey, batırım, batırım,
Söz söyleydi aldında
Sıpıra jıravˇ baḳırıp.
Hanı, halḳı jiyılıp,
Ayt dep otır bizderge
Nazar etip tıŋdasaŋ,
Biz aytamız sizderge.
Ataḳtı tuvğan er bolsaŋ,
Ne ḳılasıŋ bir kızdı?
Mınaˇ turğan hanıŋız,
Bärimiz de janımız,
Sıy etedi alıŋız.
Ḳara laşın beredi,
Kölden kölge salsayşı,
Ḳara tulpar beredi,
Javıŋa karsı minseyşi,
Baldağı altın aḳ beren,
Onı da han beredi,
Budan basḳa kök ḳasḳa,
Tağı sizge beredi.
Ne ḳılasıŋ bir ḳızdı?
Mıŋ jılḳısın beredi,
Ne ḳılasıŋ bir ḳızdı?
Bes jüz aˇıl beredi,
Öz aldıŋa sultan bol,
Ne ḳılasıŋ bir ḳızdı?

Süygen jerdi jaylaşı,
Ḳanşa batır bolsan da,
Tura almassıŋ bul sıyğa,
Mıyıŋ bolsa basında
Osığan oy salsayşı.

Tarğın aşuvınan ḳaytıp, bergen sıylıḳtarın alıp, öz aldına han bolıp, muratına jetip, ḳartayıp ölipti.

ER TARĞIN:

Eski zamanlarda Tarğın adlı bir bahadır varmış. Kendi yurdunda adam öldürdüğünden suçlu duruma düşmüş ve cezadan korkup kaçarak Kırım memleketine gitmiş. O zamanda Kırım'da kırk han var imiş. Onların en büyüğünün adı Aḳşahan imiş. Tarğın, Aḳşahan'ın memleketinde yaşamış. Onun orada yaşamaya başlamasından çok zaman geçmiş. Halk onun bahadır olduğunu bilmiyormuş. Uzun zamandan beri Kırım halkının bir düşmanı var imiş. On bin Oymaṽıt, dokuz bin Torğaṽıt denilen iki hanın emrinin altında imiş. Olalay-Bulalay adlı Noğay-Tatarda bahadırlarmış. Onların yurdunu önce alamamış. Tarğın o elde misafir olup yaşarken Aḳşahan düşmanı öldürüp onların yurdunu kırmaya sefere çıkmış. Binlerce asker almış. Tarğın da düşmanı kendi eliyle öldürmeye sefere çıkmış. "Yürü, yola çık" diye onu han çağırmamış. Tarğın'ın kendileriyle beraber geldiğini hiçbiri sezmemiş. Hiç kimse de onu dikkate almamış. Aḳşahan'ın kalabalık ordusu ulaştıktan sonra, Torğaṽıt halkı şıŋ* vurup davul çalıp çok asker toplayarak çetin savaş etmiş. Sahrada ölen insanların kanları pınar olup akmış. Kaleyi tahrip etmiş (fakat) alamadığı (için) dışarıdan kuşatarak savaşmış. Tarğın Bahadır, savaşa girmeyerek sadece dışardan bakıp durmuş. Ona hiç kimse dikkat de etmemiş. Aḳşahan, çok askeri kırıldığından iline dönmeye karar vermiş. Bunu Tarğın Bahadır görmüş. Tarğın denilen babayiğit, hanın geriye döneceğini anlamış. Allah'tan kuvvet istemiş.

O zaman bindi atına

* şıŋ: Bir müzik aleti.

Kaçmaktansa ölmek daha iyi deyip
Allah'ın adın ağzına alarak bahadır saldırmış.
Bana yardım et Tanrı deyip
Bahadır ileri atıldı atını kamçılayıp.

Dışarıdaki kalabalık askere aldırış etmeden Er Tarğın hızla içerdeki avluya girmiş.

Dışarıda duran Aḳşahan'ın askerleri onun içerideki kaleye girdiğini görüp her yanı sarıp hızla şehre girmişler. Kaleyi yıkıp düşmanını yenip yurduna dönüp geldikten sonra, deminki kaleyi yıkıp şehri alan Er Tarğın bahadırı aratıp karşısına çağırtmış (han). Tarğın kendisinin boyunun Kazak olduğunu hana açıklamış. Han kendi memleketine Kazak'ın gelmesine hayret etmiş. Tarğın: "Yurdumda adam öldürüp suçlu duruma düştüm, göçüp kaçıp geldim" demiş. Han, bahadırın kaçtığına inanmamış. Tarğın: " Kendi yurdumu kırmaya kıyamadım" demiş. Bundan sonra han, Tarğın'ı komutan olarak seçmiş. O zamanda hanın Aḳjüŋis adlı çok güzel bir kızı var imiş. Güzelliği Züleyha'dan aşağı değilmiş. Tarğın'ın yiğitliğini han kızına anlatıp konuşuyorlarmış. Tarğın'a kız uzaktan, görmeden âşık olup bir köleyi bin dildäye tutarak Tarğın'ı çağırtmış. Kendi, delikanlıyı altın pencereden bakarak bekleyip durmuş. Biraz sonra Tarğın Bahadır pencerenin yanına gelip kıza haber etmiş. Kız, bahadırı görüp, pencereden evine girdirip, onunla tanışıp, önüne nice türlü yemek koyup altı yedi saat kadar misafir etmiş. Kız, Tarğın geri dönerken ona sırrını söylemiş: "Memleketimizde bir Ḳalmambet denilen beyi ben dikkat etmeden, kazara öldürdüm. Ḳalmambet'den sonra gördüğüm bana layık bahadır delikanlı sensin, demiş. Ne zaman çağırsam bana geliniz, sizinle beraber kederimi hafifleteyim, demiş. Ondan sonra Er Tarğın gizlice Aḳjüŋis güzele gelip durmuş. Bir vakitte Aḳjüŋis'i istetmeye bir han çocuğu elçi göndermiş. Aḳşahan kızından: "Bu gelen kişiye ne diye cevap verelim?" diye sormuş. Kız, cevabımı üç günden sonra vereyim demiş. Aḳjüŋis, Tarğın Bahadır ile danışıp ona varmak isteyip, babasından gizlice onu Tarğın Bahadır alıp kaçmış. Böylece Aḳşahan'ın bir yüğrük atına kızını bindirip Tarğın alıp kaçmaya yönelmiş. Üç günden sonra hana kızı Aḳjüŋis'in kaçtığını bildirmişler. Han bunu duyup o birisiyle kaçmıştır, diyerek

memleketindeki tüm delikanlıları saydırmış. Tarğın'dan başka herkes evinde imiş. Han aḳsüyek* kızının kara Ḳazaḳ, hısım akrabası yok yalnız delikanlıyla kaçmasına çok içerlenip gururuna dokunup şehrindekilerden kim onların peşinden gidip yakalayıp delikanlıyı öldürüp kızını getirirse kızını ona vereceğini söylemiş. Bir sürü insan arkalarından gitmeyi isteyip ata binerek yola çıkmışlar. Sefere çıkan delikanlılar dayanamayarak bitkin düşüp tekrardan yurtlarına dönmüşler. Fakat bir yaşlı adam: "Delikanlılar utanmayıp memlekete dönseler de ben Tarğın ile Aḳjüŋis'in peşinden gidip yolunda ya öleyim ya da ar-namus için prensesi (han kızını) kul Tarğın'dan kurtarayım" diyerek peşlerini düşüp gitmiş. O, Tarğın'dan korkmamış. Bir vakitte, Tarğın'ın Tarlan atı yeri tepip pıskırmış. Bahadırın Tarlan adlı atı sadece, düşman gördüğünde ya da ona yaklaştığında pıskırıp kişniyormuş. Çekip etrafına bakıp arkasında uzaktan kendilerinin peşinden gelen birini görmüş.

O zaman Tarğın söylemiş,
Söylediğinde ne demiş:
-Ey, Aḳjüŋis, Aḳjüŋis
Aḳjüŋis gibi can dostum
Kız olsan da yoldaşım
Kendinle bir aylas*,
Bu yolda kederdeşim.
Ben ardıma baksam
Bir şey görüyorum
Böylece hızla sürsek kaçtı der.
Beni görüp korktu der.

Adam arkamızdan gelip ulaşsın diyerek ona doğru dönüp bakıp durmuş.

Tomağa* gözlü ala azban*
Yel gibi yeleleri hışırdayıp
Kuyruğu onun sallanıp
Çok hızlı geldi.

---

* aḳsüyek: Asilzâde.
* aylas: Doğum yapacağı vakitleri birbirine yakın olan kadınlar.
* tomağa: Kartalın gözlerini kapalı tutmak için başına geçirilen deri örtü.
* ala azban: Kısırlaştırılmış hayvan.

Altmış-yetmiş yaşı var
Çekinecek insan değil,
Tarğın'ın ardından gelip yetişti.
Bunu Tarğın görmüş.
Er olduğunu anlamış.
Altmıştan fazla yaşı deyip
Ona selam vermiş.
Karşısına baksa,
Gürleyen bozkır gibi
Görünüşüne baksa
Taştan yapılmış mezar gibi
Ondan Tarğın sormuş
-Ey yaşlı amca, yaşlı amca
Atmaca gibi hamle edip
Kartallar gibi ileri atılıp
Sen bu kadar acele edip,
Hangi sefere gidiyorsun?
Yaşlı adam ona cevap vermiş:
-Tepedeki yıldız gibi
Börkteki kunduz gibi
Yüzün güzel görkem
Kadın da olsa serkedey*
Akjüŋis gibi güzeli
Alıp kaçıp gidiyorsun.
Yanına kılıç asmışsın
Yaşım geçmiş olmasa,
Ecel yetip ölmesem,
Yanındaki yoldaşı
Çekip alıp gideceğim.

* serke: Beş altında yaşlarında olan kısırlaştırılmış teke.

O zaman Tarğın söylemiş,
Söylediğinde ne demiş:
-Kızı çekip alacak gibi
Sen kim olasın?

O zaman kurnaz yaşlı adam söylemiş,
Söylediğinde ne demiş:
-Ben-benim, ben-benim,
Ben de senin gibi bahadırım.
Adımı sorarsan
Çok uruklu Kırım yurdundan,
Dedem Er Külik,
Benim atam Ḳoyanaḳ,
Ben Ḳoyanaḳ'ın çocuğu Ḳart Ḳojaḳ.
Baskında ganimet alan,
Münakaşalı yerde tendik (eşitlik) alan,
Rast gelen düşmanı öldüren,
Zırhı parçalayıp yol açan
Ḳart Ḳojaḳ denilen bahadırım.
Tarğın da cevap vermiş:

Yakılan ateş gibi alev alevsin
Bahadırlıkta kusursuzsun.
Kurt da olsan Jüŋis'i
Nasıl çekip alacaksın?

O zaman yaşlı adam söylemiş:
-Allah bana izin verse
Kök semser ile vururum
Baldağını* kana boyarım

* baldaḳ: Koltuk değneği.

Dediğim gibi ben yapıp,
Kızı çekip alırım.
İlk sıra benimki,
Son sıra seninki.
Gerçekte yiğit olsan
Meydana çık sen şimdi.

Tarğın bu yaşlı adama ilk sırayı verse de yaşlı adam bu gencecik delikanlıyı atıp öldürmeye kıyamamış. Onun genç yaşına acıyıp bir sivri olmayan ok ile atmış. Tarğın'ın yanındaki yüz altmış arşın okunu parçalamış. Tarğın sırası geldikten sonra Kart Ķojaķ'a hamle etmiş. Ķart Ķojaķ söylemiş: "Dur, ben sana merhamet ettiğim için sadece okunu parçaladım. Benim merhamet ettiğimi anlamadıisen, kızı kendi isteğinle bana vermezsen, tekrar meydana varıp dur. Ben sana yiğitliğimi göstereyim, demiş. Tarğın onun merhamet ettiğini anlayıp, kızı bırakıp kendi yoluna devam etmiş. O bırakıp gittikten sonra kız hıçkıra hıçkıra ağlamış. Ķart: "Beni küçümsüyor musun, yaşlı mı görüyorsun?". Babanın verdiği buyruğu (bu): "Kim Tarğın'dan alırsa kızımı ona vereceğim, dedi. Öldürsem cezası da yok. Ağlayıp canımı sıkıyorsun. Burada başını kılıçla keserim. Sen bana bak! Bir yerini beğenmezsem ben seni almam" demiş.

O zaman Aķjüŋis söylemiş,
Söylediğinde ne demiş:
-Ey Ķart Ķojaķ, Ķart Ķojaķ,
Atının başını çevir Ķojaķ.
Koyunda semiz kuzu idim.
Yılkıda bembeyaz boz idim.
Ķıtay ile Kırım'dan
Ne kadar asilzade toplansa
Ben onların ünü idim.
Benden ne halimi soruyorsun
Parlayıp duran halim var
Dileyip duran sözüm var

Hüngür hüngür yaşım var
Karışıp duran başım var
Eşimden beni ayırma,
Beni babama götürme.
Ḳojaḳ Bahadır ben diyorsun
Biz yalvaran biçarelerin,
Dileğini yerine getirmemek olur mu
Sizin gibi mirzalar.
Beş yaşında Ḳart Ḳojaḳ
Genç fidan gibi eğilip
Bir sazdan ok atıp
Attığın ok kaybolup
Hani, ne kazandın?
On yaşa geldiğinde
Kızıl maḳpal* giyinip
Gümüş kemer takınıp,
Kız gibi görünüp
Çocuk oldun bir zaman,
Hani ne kazandın (kazancın ne)?

Yirmi beş yaşında
Ak baldırını dürülüp
Yüzük gibi ağzın büzülüp
Yaşlı deve gibi kederlenip
Gerçek bahadır gibi gururu kırılıp
Birisi küçük görüp söz söylese
Gerçektende arlanıp
Kızlara baktın bir vakit
Hani, ne kazandın?

* maḳpal: Bir tür değerli kumaş.

Otuz beşteki yaşında
Eline sivri mızrak alıp
Konur kuşluk vakti şeklini alıp
Düşman görsen saldırıp
Kolsuz çelik zırhını giyinip,
Kökserek* atı kamçılayıp
Kaleyi yıktın bağırıp
Hani, ne kazandın?
Kırk beşteki yaşında
Topluma varıp boy gösterip
Davaya vardın dil süsleyip
Güzel yaşadın bir zaman
Hani ne kazandın?

Altmış beşteki yaşında,
Sakal bıyığın ağarıp
Vücudundaki damaların
Hepside çekilip
Ayırayım diyor musun.
Güzeli görüp sevinip
Öldürsen de sana varmıyorum,
İrade versen sevmiyorum
Geçmişte parlak bey olsan da
Senin başın bugünde
Yerde yatan kuru tezek.

Bunu işittikten sonra Ḳart Ḳojaḳ her şey aklına gelip çok düşünmüş. “Bu ak süyek o kadar ağlayıp beş yaşımdan beri ne yaptığımı bulup söyledi. Şimdiki yaşımda ne yapacağımı da bilip söyler. Genç kızı alıp vebalinde kalmayayım”, deyip onu Tarğın’ın yanına katıp göndermiş ve “benden geçen

* Kökserek: Kazak Türklerinin milli oyunlarından biri. Genç kurtların en güçlüsü.

devran sizlere kutlu olsun", demiş. Tarğın, kız ile İdildeki Ormanbet'in on bin Noğayına gelmiş. O zamanda Noğay da on han var imiş. Onlardan birisinin adı Hanzada imiş. Tarğın gelip o hanın bir beyinin evine misafir olmuş. Bey: "Kimsin?" diye sormuş. Tarğın gerçeği söylemiş: "Aḳşahan'ın Aḳjünjis güzel kızını alarak, kaçıp gelen Olalayın Torğaṽıt denilen yurdunu kıran Tarğın Bahadır olduğunu işitip onlara büyük saygı göstermeye başlamış. Biraz sonra bey, hana gelip onları haber edip, Han Tarğın'ın bahadırlığına imrenip o öz yurdunu unutsun diyerek onları şehrindeki tüm bey-asilzadeler ile tanıştırıp, altın sarayda Aḳjünjis güzel ile yaşasın diye beyine emir vermiş. Toplanan halk: "Tarğın, Şağan boyuna yerleşmiş olan Kalmuk ülkesini sıkıştırsın, onların yerini alıp bize versin", diye handan rica etmişler. Tarğın halkın ricasını handan duyup yanına Ḳarasay'ın oğlu Ḳaban'ı, Alşağır'ın oğlu Teben'i, Ämir'in oğlu Saban'ı almış ve Şağan boyuna yerleşmiş olan Kalmuklar'ı başka tarafa göndermiş. Su kenarındaki tek ağacın başına çıkıp Kalmuklar'a bakayım demiş. Ağaç başındaki yatay çıkan dala binip oturduğunda dal kırılmış. Bahadır yere yığılıp omurgası çıkmış, çok acı çekmiş. Yanındaki arkadaşları mızraklarına koyup önlerine oturtup Hanzada'ye alıp getirmişler. Hanzada ne kadar tedavi ettirse de Tarğın iyi olmamış. Han'ın halkı daha önce Kalmuklar'ın yaylası olan Şağan boyuna göçmüş. Aḳjünjis ile Tarğın'ı atıyla sonradan gelip alırız diyerek eski yurtlarında bırakıp gitmişler. O zaman Tarğın'ın yiyeceği bitip han tarafından hiçbir kimse gelmediği için kendi memleketi aklına düşüp ağlayıp inleyerek atıyla, Aḳjünjis ile vedalaşıp çok ağlaştı. "Düşmana vardığında ağaçtan düşüp öldü değil de düşmandan öldü der" deyip, Tarğın hiç kimseye (sırtına) dokundurmasa da şimdi eşine bastırtmış, beli sırt edip yerine oturmuş.

Altı kulaç kemerle
Beline sarıp bağlamış
Allah'tan yardım diledi,
Ervahlar yardım ediniz deyip,
Dayanıp varıp kalkmış
Hayatından utanıp
Etrafından tutup

Aḳjüŋis'e dayandı.
Versin Tanrım dileği,
Getir Jüŋis Tarlan'ı.
Üzerine eyer vurdu
Sevinmezse ne kaldı?
Tarlan ata bindi
Dün eski yurtta bırakan
Noğaylıya doğru gitti.
Bir vakit olduğunda
Altındaki atı pıskırdı,
Yeri yine tepti,
Hayvan böyle yapıp ne anladı?

Tarğın, atının boşuna pıskırmayacağını biliyor idi. Aḳjüŋis'e: "Etrafına bak, bir şey görünmüyor mu? demiş. Aḳjüŋis bakmış, ön tarafta belli belirsiz bir iki karartı görmüş.

Er Tarğın: "Artık boşuna pıskırma, ben seni şimdi hiç kimse için terletmem. Omurgam çıktığında yalnızlığım anlaşıldı ğoy. Artık doğruyu bulayım", demiş. Aḳjüŋis: "Sen boşuna kendi yönünü bulacağına, yurduna bırakıp giden insanlara varıp kötülerini korkutup iyilerine akıl danış" dedikten sonra Tarğın, Aḳjüŋis ile Hanzada memleketinin yakınına gelip inmiş. O zaman, daha önce Tarğın'ın sürüp gönderdiği Kalmuklar, Şağan boyuna tekrardan gelip Hanzada yurdunu kuşatmışlar imiş. Kalmuk hanı, Hanzada'nın güzel tek kızını istetmekteymiş. Güzeli vermezseniz yurdunuzu kılıçtan geçiririm, diyormuş. Tarğın ile Aḳjüŋis'in geldiğini duyan han, bütün iyi adamlarını toplayarak (gelip) onlarla selamlaşmış: "Sizlere adam göndermeye şu yurdumu kuşatıp düşmandan hiç elim değmedi, kusura bakmayınız" demiş. Tarğın: "Bu Kalmuk'u önceki gibi yine çekilmek zorunda bırakmaya (benim) artık gücüm yok. Onları nasıl yeneceğinizi ben sizlere öğreteyim", demiş. O zaman Tarğın böyle söylemiş:

Bu vardığımdan varayım
Kırım'a ben geri döneyim,
Kırımdaki kırk akranım

Yanıma ben alırım.
Allah bana izin verse,
Tekrardan sana gelirim,
Sağ-selamet gelsem,
Başını kesip alırım,
Askere korku salarım.

Düşmandan kurtulacak taktik bu. Gözüme görünmeden gidiniz" demiş. Han bunu duyup çok korkmuş ve Tarğın'a kendi kusuru için tek kızını Aḳjüŋis'in üstüne vermek istemiş. Halk kusuru için onun askerini almış. Tarğın'ın siniri geçmiş ve hanın yurduna gelerek misafir olmuş. Beli de iyi olmuş. Bu yurda Tarğın'ın geldiğini duymayan Kalmuklar, han kızını vermediği için sefere çıkıp davul çalarak hanın üzerine gelmişler. Düşmanın geldiğini duyup Tarğın Bahadır, atına binip her tarafı kaplayan Kalmuk'un askerine karşı gelmiş. O taraftan Dombaṽıl denilen bir bahadır teke tek Tarğın'a karşı çıkıp:

Yenmek istesem kolaysın
Yenmeyim desem toğaysın
Söyle bana durumunu
Hangi Noğaysın?
O zaman Tarğın:
Geçitten geçite bel, denir.
Çok üfleyen yel, denir.
Kim olduğumu ben söyleyeyim,
Cesur Tarğın ben, dedi
Aradığım sen, dedi.
Dombaṽıl o zaman:
Görünüşüne baksam,
Yaşı küçük genç oğlansın.
Sıramı ver, demiş.

Tarğın gibi bahadır sırasını düşmana vererek çekinmeden bakıp durmuş. Dombaṽıl yayından okunu sıyırıp alarak Tarğın'ın tam yüreğine nişan alıp atmış. Tarğın'ın zırhının sekiz katından geçip dokuzuncu katında

durmuş. Bundan sonra Dombaỹıl, Tarğın'a sırayı vermiş. Tarğın, ok çekip Dombaỹıl'ı atından düşürerek boylu boyunca uzatmış. Kalmuklar, bahadırın attan düşüp öldüğünü gördükten sonra Tarğın'ı kuşatıp yakalamak istemişler. Tarğın bunu görüp eline silahlarını alarak düşmana kurt gibi saldırmış. On bir gün savaşıp on ikinci günde Tarğın acıkmış. Tarlan atının zayıfladığını, Kalmuk'un kırıldığını, kendisinin bozkırda yalnız kaldığını görmüş. Düşmanın kırılanını kırıp kaçırdığını kaçırıp sağ selamet Hanzada Han'a gelmiş ve at yarıştırıp toy yaptırmış. Halk günlerce toy meclisi kurmuş.

Böylece Han de: "Aksüyek kızımı sana vermeye atalarımın ervahlarından korkuyorum, demiş. On san bin Ormanbet'ten seçip bir güzel kızı al" demiş. Tarğın, (hanın) bu aldatmasına sabredemeyip Aḳjüŋis'i alıp çok sinirlenip kendi yurduna geri dönüp gitmiş. Hanzada, ondan çok korkup malına bakamamış, ateşini yakamamış. Halkından tüm iyileri, beyleri çağırıp memleketindeki bir akıllı yaşlı beye akıl danışmaya varmış. O zaman yaşlı adam:

Söylediğinde ne demiş:
-Han ile asilzadeler gelmişsiniz.
Bey ile mirzam, otursun,
Bize akıl soruyorsunuz,
Bizim sözümüzü dinleseniz,
Tarğın gibi bahadıra,
Hepinizde varsanız,
Bakıp tamamen kanaat etseniz de
Kımıldayan canınız
Bahadırı dikkate alınız.
Ayağına kapanınız,
Durmayıp gitse memleketine
Tatlı olur haliniz.
Sinirlense (senin) halkına,
Yırtmadan gitmez yakanı.
Ağlatmadan gitmez çocuğunu
Yıkmadan gitmez şehrini.

Halk kendi aralarında danışıp konuşmuşlar: “Bizim içimizde artık Tarğın’ın inanacağı bir kimse yok. Prensesi verelim dediğimizde artık bahadır bize inanır mı?” demişler. O zaman bir akıllı aksakal: “Ona halk içinden seçerek bir bahadır gönderiniz. Onlar birbirlerinin sözlerine güvenirler” diye söylemiş. Öncede yanında giden Ḳaban Ḳarasay’ın çocuğuna daha iki kişiyi de arkadaş ederek Tarğın’ın arkasından göndermişler. Onlar peşinden gidip bahadıra yetişmişler. Ayaklarına kapanarak yalvarıp sinirini yatıştırmışlar. Böylece onlar Tarğın’la beraber Hanzada yurduna geri dönüp gelmişler. Han, Tarğın’a utancından hiçbir şey söyleyememiş. O zaman yurt içinden bir bey söylemiş:

Ey, bahadırım, bahadırım,
Söz söyledi karşında
Sıpıra Jıraṽ bağırıp.
Hanı, halkı toplayıp,
Söyle diyor bizlere.
Dikkat verip dinlesen,
Biz söyleriz sizlere.
Meşhur doğmuş yiğit olsan,
Ne yapacaksın bir kızı?
Şu duran hanınız,
Hepimizde insanız,
Hediye edecek alınız.
Kara laçin veriyor,
Gölden göle salınız.
Kara tulpar veriyor
Düşmana karşı bininiz,
Baldağı altın ak zırh
Onu da han veriyor,
Bundan başka gök ḳaskḳa
Onu da size veriyor,
Ne yapacaksın bir kızı?
Bin yılkısın veriyor,

Ne yapacaksın bir kızı?
Beş yüz köy veriyor,
Kendi toprağına sultan ol
Ne yapacaksın bir kızı?
Sevdiğin yere yerleş (istediğin yeri mekan tut)
Ne kadar bahadır olsan da
Dayanamazsın bu hediyelere
Aklın varsa başında
Bunu düşünsenize.

Tarğın sinirinden vazgeçip verilen hediyeleri alıp kendi yerine han olup muradına yetip yaşlanıp ölmüş.

6.2. DESTAN ŞEKLİDE OLAN MASALLAR

6.2.1. ĶULAMERGEN*

Bayağıda bir Ķulamergen degen batır, özi aŋşı jigit bolıptı. Batırlığı elge jayılğan adam boladı, onıŋ äzine layıķtı suluv äyeli boladı. Sol eldegi han är jerden suluv äyel izdep surav saladı eken. Bir kuni hanğa bir mıstan kempir keledi. “Sizge men layıķtı adam tabayın, meniŋ üyimde tazşa balam bar, soğan ķızındı berseŋ”, deydi mıstan. Han buğan kelisip: “Endi, mağan layıķtı suluv äyel izde”, deydi.

Ķulamergenniŋ äyeli bir küni darıyyanıŋ jağasına barıp basın juvıp otırğanda, bir buvda altın şaşı suvğa ağıp ketedi. Bul şaştı mıstan kempir tavıp alıp hanğa aparadı.

-Bul kimniŋ şaşı? Ne de bolsa osı äyel meniki bolsın, deydi han. “Taķsır, bul Ķulamergenniŋ äyeliniŋ şaşı”, deydi mıstan. “Olay bolsa, ķazir üyiniŋ kül-talķanın şığarıŋdar da, äyeldi munda ökelinder”, deydi han äskerlerine. Bul kezde Ķulamergen aŋğa ketken bolatın. Hannıŋ äskerleri kelip, üydiŋ kül-talķanın şığarıp, Ķulamergenniŋ äke-şeşesin sabap, äyelin baylap alıp ketedi. Ķulamergenniŋ bir er balası men ķız balası boladı. Olar üyde ķaladı. Ķulamergen aŋnan kelgende, osınday jağday bolıp edi. Endi

* **Ķazaķ Halıķ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 150-151.

Ḳulamergen hannıŋ üyine kelip: “Üy salıp ber, äyelimdi ḳayır, äytpese bäriŋdi de ḳıramın”, deydi. Hannıŋ äskerleri köp bolsa kerek. Ḳulamergendi hannıŋ bosağasına baylap tastaydı. Ḳulamergenniŋ äyeli han ḳasında jatadı. Tün mezgilinde üyge öziniŋ ḳızı keledi.

“Ana ḳılıştı alıp ber, meniŋ ḳol-ayağımdı şeş”, deydi mergen. Buğan ḳızı jaṽap bermey ḳaşıp ketedi. Sonıŋ artınan balası keledi. Buğan da: “Ana ḳılıştı alıp ber, ḳol-ayağımdı şeş”, deydi. Bala ündemey, dıbısın bildirmey barıp, hannıŋ basındağı ḳılıştı alıp, äkesiniŋ baylaṽlı turğan arḳandarın ḳıyıp-ḳıyıp tastaydı. Ḳol-ayağı bosağan Ḳulamergen hannıŋ özin, äskerlerin ḳıradı. Olgen hannıŋ äskerleriniŋ işinde mıstannıŋ tazşa balası boladı. Endi ölgenniŋ öşin aluṽ üşin mıstan Ḳulamergendi öltirüṽdiŋ amalın ḳarastıradı. Ḳulamergen üyine keledi. Ḳulamergenniŋ soŋına mıstan kempir tüsedi. Ḳulamergen äke-şeşesinen aḳıl suraydı. Äkesi aytadı: “Sen astındağı atıŋmen ḳaşıp ket, seniŋ ḳayda ketkenindi biz aytpalıḳ, söytip jürgende sen üzap ketesiŋ. Eger mıstan kempir seni bir jerden ḳuṽıp jetetin bolsa, sen mıstan kempirdiŋ sol közinen at, äytpese ḳulamaydı, osını orında”, depti. Ḳulamergen ḳaşıp ketedi. Mıstan kempir Ḳulamergenniŋ üyine kelip kempir-şaldan balasınıŋ ḳayda ḳaşıp ketkenin suraydı. “Biz bilmeymiz, ḳayda ketkenin, ol jöninde köp surap basımızdı ḳatırma”, deydi mergenniŋ ata-anası. Mıstan kempir eşteŋe önbesin bilgen soŋ, jelmayamen talay jerdi bosḳa kezedi. Söytip jürgende bir ay ätip ketedi. Aḳırında Ḳulamergenniŋ soŋınan ḳuṽıp jetedi. Ḳulamergen jelmayamen kele jatḳan sol mıstan kempir ekenin bilip, turıp ḳaladı. Birinşi kezekti mıstan aladı da, Ḳulamergendi atadı. Biraḳ oğı tiygenmen Ḳulamergenniŋ saṽıtınan öte almay ḳaladı. Ekinşi kezekti Ḳulamergen aladı da, äkesiniŋ aytḳanınday mıstannıŋ sol közinen atadı. Mıstan kempir jerge ḳulap, ölip ketedi. Ḳulamergen mıstannıŋ jelmayasın jetektep eline kelip, ḳızıḳtı däṽren süredi

Ḳ U L A M E R G E N

Eski zamanlarda bahadırlığı tüm yurda yayılmış Ḳulamergen adlı bahadır bir avcı varmış. Onun kendisine layık güzel bir eşi varmış. O memleketin hanı her yerden güzel kadın arayıp soruşturuyormuş. Bir gün

hana bir Mıstan Kempir gelmiş, “Benim evimde kel oğlum var, eğer ona kızınızı verirseniz ben, size layık birini bulurum” demiş. Han buna razı olup:

-Şimdi, bana layık güzel bir kadın ara! demiş. Ḳulamergen’in eşi bir günü deryanın kıyısına gidip başını yıkarken, bir demet altın saçı suya düşüp gitmiş. Bu saçı Mıstan Kempir bulup hana götürmüş.

-Bu kimin saçı? Ne pahasına olursa olsun bu kadın benim olmalı, demiş han.

“Efendim, bu, Ḳulamergen’in eşinin saçı, demiş Mıstan. “Öyleyse, şimdi evini darmadağın edip kadını buraya getirin, demiş han askerlerine. O zaman Ḳulamergen avda imiş. Hanın askerleri gelerek evi darmadağın etmişler ve Ḳulamergen’in ana-babasına eziyet edip eşini de bağlayarak alıp gitmişler. Ḳulamergen’in bir oğlu ile bir kızı varmış. Onlar evde kalmışlar. Ḳulamergen avdan geldiğinde durum böyle olmuş imiş. Şimdi Ḳulamergen hanın evine gelip:

“Evimi yap eşimi geri ver, yoksa hepinizi öldürürüm” demiş. Hanın askerleri çok olsa gerek. Ḳulamergen’i hanın eşiğine bağlayıp koymuşlar. Ḳulamergen’in eşi hanın yanında gecelemiş. Gece vakti eve Ḳulamergen’in kızı gelmiş.

“Şu kılıcı alıp ver, benim elimi ayağımı çöz”, demiş Mergen. Kızı buna cevap vermeden kaçıp gitmiş. Onun arkasından oğlu gelmiş. Ona da: “Şu kılıcı alıp ver, elimi ayağını çöz” demiş. Çocuk konuşmadan, ses çıkarmadan giderek hanın başındaki kılıcı almış ve babasının bağlı olduğu urganları kesmiş. Eli-ayağı çözülen Ḳulamergen, hanın kendisini ve askerlerini öldürmüş. Ölen hanın askerlerinin içinde Mıstan’ın kel oğlu da varmış. Şimdi ölenlerin öcünü almak için Mıstan, Ḳulamergen’i öldürmenin bir yolunu aramaya başlamış. Ḳulamergen evine gelmiş. Ḳulamergen’in ardından Mıstan da gelmiş. Ḳulamergen ana-babasına akıl sormuş. Babası: “Sen altındaki atınla kaçıp git, senin nereye gittiğini biz söylemeyiz, bu şekilde sen uzaklara gidesin. Eger Mıstan Kempir arkandan gelip bir yerlerde sana yetişecek olursa sen Mıstan Kempir’i sol güzünden vur, yoksa düşmez, bunu yerine getir” demiş. Ḳulamergen kaçıp gitmiş. Mıstan Kempir, Ḳulamergen’in evine gelip yaşlı ana-babasından çocuklarının nereye kaçıp gittiğini sormuş.

“Nereye gittiğini biz bilmiyoruz, bu konuyla ilgili çok soru sorup başımızı ağrıtma” demiş mergenin ana-babası. Mıstan Kempir hiçbir şey öğrenemeyeceğini anladıktan sonra Jelmaya ile birçok yeri boşu boşuna gezmiş. Öylece gezerken bir ay geçmiş. Ahirinde Ķulamergen’nin arkasından yetişmiş. Ķulamergen, Jelmaya ile gelenin Mıstan Kempir olduğunu anlayarak durup onu beklemiş. Birinci sırayı Mıstan alarak Ķulamergen’i atmış. Oku değmiş fakat Ķulamergen’in zırhından geçememiş. İkinci sırayı Ķulamergen almış ve babasının söylediği gibi Mıstan’ın sol gözüne (nişan alarak) atmış. Mıstan Kempir yere düşerek ölüp gitmiş. Ķulamergen Mıstan’ın Jelmayasını yedeğine alarak eline gelip mutlu bir devran sürmüş.

6.2.2. ALAMAN MEN JOLAMAN*

Burınğı vaķıtta erligi jannan asķan Alaman degen bir mergen bolıptı. Sulu͡vlığı hor ķızınday onıŋ Ķaraşaş attı äyeli bolıptı. Ķaraşaş atanu͡vı, şaşı altınday jaltırap, beline tusedi eken. Bir ul, bir ķızı bolıptı. Bir küni Alaman aŋğa şığıp ketse, äyeli men ķızı su͡vğa tüsedi. Sonda bir şaşı üzilip su͡vğa ketedi. Şaşın alamın deydi, ala almaydı, ķaytıp üyine keledi. Bul munımen tursın. Endi hannan söyleyik.

Bir küni Sultan han u͡väzirin ertip, ķırıķ jigitimen ta͡vğa şığıp kele jatsa, alıstan jıltırağan bir närseni köredi. Olar: “Bul ķalay, aydahar ma, jılan ba?”, dep dağdarıp turadı da: “Ne de bolsa baralıķ”, deydi. Kelse, bir şaş bir ülken ķoğağa bögelip ķalıptı da üstinen su͡v sarıldap asıp tögilip jatır eken. Han şaştı körip, bul şaştıŋ ıyesine ğaşıķ böladı. Han üyine keledi. Bükil ķol astındağı bilimpazdarın jıyıp: “Şaştıŋ iyesin tabındar!”, dep buyıradı. Olar taba almaydı.

Han aķırında: “Eger de osını kimde kim taba alatın bolsa, ne tilese de rıyza ķılamın”, dep eline jar saladı. Birneşe künnen keyin hanğa bir jalma͡vız kempir keledi.

-Eger de meniŋ ķalağanımdı berseŋ, onı äkelip berü͡vim oŋay. Ol ta͡vda turatın Alaman degen mergenniŋ Ķaraşaş attı ķatını,- deydi.

Han munı estip:

---

* **Ķazaķ Halıķ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 259-262.

-Oy, şeşe! Sizdi ķalay deseŋiz de riyza etemin, mağan äkep ber, deydi.

Kempir äkep berüŭge üŭäde etip jol tartadı. Eş närse bilmegen adam bolıp, Alamannıŋ jüretin jolına kelip jatadı. Alaman kele jatsa jolda jatķan kempirdi keredi.

-E, şeşe, ne istep jatırsız? dedi.

Kempir:

-Men jetim- jesir biyşaramın. Osı jerge kelip edim, endi jürüŭge därmenim bölmay jatırmın, şırağım! deydi.

Alaman:

-Mağan şeşe bolasız ba? deydi.

Kempir:

-Bolayın, şırağım! deydi.

Alaman kempirdi mingestirüŭ üşin ķasına keleyin dese atı osķırıp jolatpaydı. Atı kempirdiŋ duşpan ekenin biledi.

Alaman:

-E, jığılğır, osı jaman kempir ne ķıluŭşı edi! dep atın urıp urıp, kempirdi mingestirip aladı. Alaman sol boyımen üyine keledi. Alamannıŋ eş närse oyında joķ. Künde aŋğa şığıp ketedi. Ol ketken ŭaķıtta älgi kempir äyelin azğıra bastaydı. Kempir:

-Ķarağım, Ķaraşaş-aŭ! Turmısıŋ bolsa mınaŭ eken. Bayıŋ kündiz ketse tünde keledi. Eşbir körgen ķızğılıķtı iygiligiŋ joķ. Egerde meniŋ aytķanımdı isteseŋ, ömiriŋ ķızğılıķpen ötetin jaķsı küyeŭ taŭıp berer edim, deydi.

Ķaraşaş:

-Ol kim? Egerde jaķsı bolsa, aytķanıŋızdı isteyin, deydi.

-Ey, şırağım, ne degeniŋ? Men jamanşılıķ isteŭşi me edim? deydi.

Ķaraşaş:

-Aytşı, şeşe! deydi.

Kempir:

-Ol ädildigi halıķtan asķan Sultan degen han, deydi.

Ķaraşaş tiymekşi boladı. Kempir:

-Ķarağım, bayındı ķaytıp üstap alamız?- deydi. Ķaraşaş:

-Onı ḳanday arḳanmen baylasa da, üzip kete beredi. Üyde bir jibek arḳan bar. Ol özi bir uyıḳtasa, ḳırıḳ kün uyıḳtaydı. Sol uvaḳıtta baylap aluvğa boladı, deydi.

Kempir munı estip, ḳuvana-ḳuvana hanğa habar beredi. Han munı estigennen keyin bir tünde barlıḳ äskerimen kelip uy- ıḳtap jatḳan jerinde Alamandı baylap aladı.

Alaman bosağada baylavlı. Han kündiz tüni Ḳaraşaşpen oynap jata beredi. Bir vaḳıtta baylavlı turğan Alamannıŋ ḳasına ḳızı kelip ḳaladı.

-Balam-ay, şırağım, meni tanıymısıŋ? Ḳanday küyde jatırmın? Şeşeŋniŋ sandığında bir almas kezdik bar. Şeşeŋe barıp: “Äkemniŋ kezdigin ber!”, dep jılay berseŋ alıp beredi, deydi.

Aḳılğa kelmegen jas säbiy buğan tüsinbeydi.

-Sen meniŋ äkem emessiŋ, meniŋ äkem şeşemniŋ ḳoynında jatır, deydi de kete baradı.

Alaman odan beter ḳapalanıp ḳala beredi. Birazdan soŋ ḳa- sına oynap jürip ul balası Jolaman kelip ḳaladı. Alaman:

-Ḳarağım Jolaman, beri kelşi! Men ḳay küyde jatırmın? deydi.

Balası ḳasına keledi.

-Şeşeŋniŋ sandığında bir almas kezdik bar, barıp: “Äkemniŋ kezdigin ber!”, dep jılay berseŋ, beredi, deydi. Bala şeşesine barıp: “Äkemniŋ kezdigin ber”, dep jılay bergen soŋ, han: “Mına jügermekti ḳurtşı, ne ḳılar deysiŋ?”- deydi. Şeşesi kezdigin äperedi. Bala kezdikti äkesine äkeledi. Alaman arḳan şınjırlardı körsetip: “Mınanı kes!”, deydi. Bala kesedi. Alaman bosanadı da, handı jatḳan jerinde öltiredi. Hannıŋ äskerin ḳırıp saladı.

Söytip, ḳatını men ḳızın ḳosaḳtap atasınıŋ üyine aydap aparıp, oğan ḳızınıŋ istegen isin bastan ayaḳ aytadı. Atası münı esitkennen keyin aşuvlanıp, öz ḳızı men jiyen ḳızın ḳosa öltiredi. Alamanğa üyindegi kişi ḳızın nekelep ḳosadı.

Jolaman erjetedi. Bayağı jalmavız kempir patşanıŋ ölgenin bilip, Alamannıŋ üstindegi ḳaruvların jıynap aluv üşin, sıyḳırlıḳpen Alaman men Jolamannıŋ jüretin jerine jas bala bolıp jatadı. Alaman men Jolaman aŋnan kele jatsa, jolda şırıldap jılap jatḳan jas balanı köredi. Balanı alayın dese, atı

osḳırıp jolamaydı. Alaman: “Oy, jamandatḳır, osı jas bala ne ḳıluvşı edi?” dep, jügirip barıp balanı ilip aladı.

Älden vaḳıttan keyin ḳarasa, üstindegi saymandarı men mingesken bala joḳ. “Bül ḳalay?”, dep tıp tıypıl bolıp üyine keledi. Körgen vaḳıyğalarınıŋ bärin äyeline bayan etedi. Ol bilimpaz adam eken, oylanıp otıradı da, jalmavız kempir ekenin sezedi. “Ol jalmavız kempir eken. Ne de bolsa, sen ḳaş, bul jerde bolsaŋ ol ḳoymaydı”, deydi.

Alaman ḳaşuv üşin tavdan ḳamşı saptay ḳılıp, bir ḳorjın jıŋğıl kesip aladı. Süytip ḳaşa bastaydı, atınıŋ basḳan jeri ḳazğan oşaḳtay bolıp ḳaladı eken. Birneşe künnen keyin Alamannıŋ üyine jelmaya minip, jalmavız kempir kelip: “Alaman ḳayda?”, dep suraydı. “Alaman ḳaşıp ketti”, dep javap beredi äyeli. Jalmavız kempir bayağı oyılıp ḳalğan izben ḳuva jöneledi. Alaman atı şarşağan kezde jıŋğıldan berip ḳoyadı eken, ol januvar sonı ḳırşıldatıp şaynap, şaba beredi. Jalmavız kempir künşilik jerden demimen tartıp uzatpaydı eken.

Bir küni tünde Alamannıŋ äyeli tüs koredi, tüsinde kempirdiŋ jaḳındağanın sezedi. Üyḳısınan şoşıp oyanıp, balasına: “Äkeŋe jalmavız kempir jeteyin dep ḳalıptı, erterek atıŋa min de mına jüzikti alıp bar, jaḳındağan kezde laḳtırıp jibersеŋ, äkeŋ ḳağıp aladı. Sol kezde astındağı atı künşilik jerğe jetedi. Sonda jalmavız kempir aḳıradı. Sol vaḳıtta mandayındağı jalğız közin basıp ḳal jäne eki ret at- pa”, deydi.

Onıŋ jüzigi ğajayıp jüzik eken. Bala jüzikti alıp äkesinin ketken jağına ḳaray jüredi. Birneşe künderden keyin äkesiniŋ ḳaşıp jürgen jerine keledi. Kelse, äkesi bürıŋğıday emes, azıp-tozğan eken. Jüzikti äkesine laḳtırıp jiberedi, äkesi ḳağıp aladı. Sonda astındağı atı künşilik jerge jetedi.

Kempir balanı körip, artına ḳarap sürlanıp, aḳırğan kezde, bala ḳaḳ maŋdayındağı jalğız közden basıp ḳaladı. Kempir ökire ḳülaydı. Ḳülap jatıp: “Batır bolsaŋ tağı da at!”, deydi. Bala atpaydı. Sebebi, eger eki ret atsa, jalmavız kempir ḳaytadan tirilip ketedi eken. Kempir öledi.

Bir mezgilde äkesi keledi. Kelse, jalmavız kempir ölgen. Alaman ḳuvanğanınan balasımen jılap körisedi. Söytip, olar avılına kelip, murat maḳsatına jetken eken.

ALAMAN İLE JOLAMAN

Geçmiş zamanlarda insanüstü yiğitliği olan Alaman adlı bir mergen varmış. Onun, güzelliği huri kızları gibi olan Ḳaraşaş adlı bir eşi varmış. Ḳaraşaş olarak adlandırılmasının nedeni altın gibi parlayarak beline dökülen saçlarından dolayı imiş. Bir oğlu bir kızı varmış. Bir gün Alaman ava gittiğinde eşi ile kızı yıkanmak için suya girmişler. O zaman Ḳaraşaş'ın bir tel saçı kopup suya gitmiş. Saçını yakalamaya çalışsa da yakalayamayarak geri dönüp evine gelmiş. Bu böylece dursun. Şimdi handan haber verelim.

Bir gün Sultan Han vezirini yanına alıp kırk yiğidiyle dağa çıkarken uzaktan parlayan bir şey görmüş. Onlar: "Bu ne, ejderha mı, yılan mı?" diyerek afallayıp kalmışlar ve: "Ne olursa olsun gidip bakalım", demişler. Varsalar, bir saç büyük bir kamışa takılıp kalmış. Üzerinden su dolanarak aşıp dökülüyormuş. Han saçı görüp bu saçın sahibine âşık olmuş. Han evine gelmiş. Hükmü altındaki bütün bilginleri toplayıp: "Saçın sahibini bulun!" diye buyurmuş. Onlar bulamamışlar.

Han ahirinde: "Eğer bunu kim bulursa ne dileği varsa yerine getireceğim" diye haber salmış. Birkaç günden sonra hana bir Jalmaṽız Kempir gelmiş.

-Eğer benim istediğimi verirsen onu alıp getirmek kolay. O, dağda yaşayan Alaman denilen mergenin Ḳaraşaş adlı eşi, demiş.

Han bunu duyup:

-Oy, ana! Siz ne isterseniz yerine getiririm. Onu alıp bana getiriver, demiş.

Kempir, Ḳaraşaş'ı getirmeye söz vererek yola düşmüş. Her şeyden bihaber bir insan kılığında Alaman'ın geçip gittiği yola gelip yatmış. Alaman gelirken yolda yatmakta olan Kempiri görmüş.

-Hey, ana, ne yapıyorsunuz? demiş.

Kempir:

-Ben dul-yetim biçareyim. Buraya gelmiştim. Artık yürümeye dermanım kalmadı evladım! demiş.

Alaman:

-Bana ana olur musunuz? demiş.

Kempir:

-Olayım, evladım! demiş.

Alaman, Kempir'i atına bindirmek için onun yanına yaklaşayım dediğinde atı pıskırıp yaklaştırmamış. Atı Kempir'in düşman olduğunu anlamış.

Alaman:

-Ey hastalıklı hayvan! Bu biçare yaşlı kadın sana ne yapacaktı! diyerek atına vurduktan sonra Kempiri atına bindirmiş.

Alaman o şekilde eve gelmiş.

Alaman'ın aklına herhangi bir kötülük gelmemiş. O, her gün ava gidip gelmeye devam ediyormuş. Kempir, o gittikten sonra Alaman'ın eşinin aklını karıştırmaya başlıyormuş.

Kempir:

-Yavrucuğum, Ḳaraşaş-aṽ! Hayatın böyle, kocan gündüz gidip gece geliyor. Hayatında eğlenceli hiçbir şey yok. Eğer benim dediğimi yaparsan ömrünü eğlenceli geçireceğin iyi bir koca bulup veririm, demiş.

Ḳaraşaş:

-O kim? Eğer iyiyse söylediklerinizi yaparım, demiş.

-Ey, yavrucuğum, ne diyorsun? Ben kötülük yapar mıyım? demiş.

Ḳaraşaş:

-Söyler misiniz, ana! demiş.

Kempir:

-O, adilliği herkesten yüce, Sultan denilen han, demiş.

Ḳaraşaş gitmeye razı olmuş.

Kempir:

-Yavrucuğum, kocanı nasıl yakalayabiliriz? demiş.

Ḳaraşaş:

-Onu hangi urgan ile bağlarsan bağla koparıp gider. O, bir uyursa kırk gün uyur. Evde bir ipek urgan var, o zaman bağlayabiliriz, demiş.

Kempir bunu duyup sevine sevine hana haber vermiş. Han bunu duyduktan sonra bir gecede tüm askeriyle gelip yatıp uyuduğu yerde Alaman'ı bağlamış.

Alaman eşikte bağlı. Han gece-gündüz Ḳaraşaş ile gönül eğlendiriyormuş. Bir gün bağlı duran Alaman'ın yanına kızı gelmiş.

-Evladım-ay, yavrucuğum, beni tanıyor musun? Nasıl bir haldeyim? Ananın sandığında keskin bir kama var. Anana gidip: "Babamın kamasını ver!" diye ağlayıversen alıp verir, demiş.

Aklı yetmeyen genç çocuk bunu düşünmemiş.

-Sen benim babam değilsin! Benim babam anamın koynunda yatıyor, diyerek gitmiş.

Alaman iyice kederlenmiş. Biraz sonra yanına oynayarak oğlu Jolaman gelmiş.

Alaman:

-Yavrucuğum Jolaman beri gelsene! Nasıl bir haldeyim? demiş.

Çocuğu yanına gelmiş.

-Anenin sandığında keskin bir kama var, gidip: "Babamın kamasını ver" diye ağlasan verirdi, demiş. Çocuk anasına varıp: "Babamın hançerini ver" diye ağlayıverdikten sonra han: "Bu afacanı gözden kaybetsene, ne yapacak diyorsun?" demiş. Anası kamayı alıp vermiş. Çocuğu kamayı babasına getirmiş. Alaman urgan-zincirlerini gösterip: "Bunları kes!" demiş. Çocuk kesmiş. Alaman serbest kalıp hanı yattığı yerde öldürmüş. Hanın askerlerini de kırıp koymuş.

Böylece karısını ve kızını bir araya getirip bağlamış ve sürüyerek babasının evine götürmüş. Ona kızının yaptıklarını baştan ayağa anlatmış. Babası bunu duyduktan sonra sinirlenip öz kızıyla torununu beraber öldürmüş. Alaman'a, evindeki küçük kızını nikâhlayıp vermiş.

Jolaman yetişkin olmuş. Önceki Jalmaṽız Kempir, padişahın öldüğünü anlamış ve Alaman'ın üzerindeki silahlarını toplayıp almak için sihirle Alaman ile Jolaman'ın geçtikleri yere körpe bir çocuk şeklinde yatmış. Alaman ile Jolaman, avdan gelirken yolda hüngür hüngür ağlayıp duran körpe çocuğu görmüşler. Çocuğu alayım dese at pıskırıp yaklaşmıyormuş. Alaman: "Oy,

hastalıklı at! Bu körpe çocuk sana ne yapacaktı?" deyip koşup giderek çocuğu kapıp almış.

Biraz sonra baksa üstündeki teçhizatı ve bindirdiği çocuk yok. "Bu ne?" deyip hiçbir şeyi kalmamış bir halde evine gelmiş. Gördüğü olayın hepsini eşine anlatmış. Eşi bilge bir insanmış. Düşünmüş ve onun Jalmaṽız Kempir olduğunu anlamış. "O Jalmaṽız Kempir imiş. Ne olursa olsun sen kaç, burada durursan o seni yaşatmaz" demiş.

Alaman kaçmak için dağdan ılgın kesip onları kamçı sapı kadar yaparak heybesine koymuş ve kaçmaya başlamış. Atının bastığı yer, kazılmış ocak gibi olup kalıyormuş. Birkaç günden sonra Alaman'ın evine jelmayaya[*] binerek Jalmaṽız Kempir gelip: "Alaman nerde?" diye sormuş. "Alaman kaçıp gitti" diye cevap vermiş eşi. Jalmaṽız Kempir deminki oyulup kalan izlerin peşinden gitmeye başlamış. Alaman, atı yorulduğu zaman ılgından veriyormuş. O hayvan onu sertçe ısırarak koparıp çiğniyor ve hızla gitmeye başlıyormuş. Jalmaṽız Kempir onu bir günlük yerden nefesiyle çekerek uzaklaştırmıyormuş.

Bir gün, gece vakti Alaman'ın eşi bir rüya görmüş. Rüyasında Kempir'in (Jolaman'a) yaklaştığını sezmiş. Uykusundan korkarak uyanıp çocuğuna: "Babana Jalmaṽız Kempir yetişmek üzere. Erkenden atına bin de bu yüzüğü al ve var. Yaklaştığında fırlatıp atarsan baban yakalar. O zaman babanın altındaki atı bir günlük yere ulaşır. O vakit Jalmaṽız Kempir böğürmüş. O onda alnındaki tek gözüne okla at ve sakın iki defa atma" demiş.

Onun yüzüğü sihirli bir yüzük imiş. Çocuk yüzüğü alıp babasının gittiği tarafa doğru yola koyulmuş. Birkaç günden sonra babasının kaçmakta olduğu yere gelmiş. Gelse babası eskisi gibi değil, perme perişan bir halde. Yüzüğü babasına fırlatmış, babası yakalamış. O zaman altındaki atı bir günlük yere ulaşmış.

Kempir, çocuğu görüp arkasından bakmış ve beti benzi atıp bağırdığı anda çocuk, Kempir'in tam alnındaki tek gözüne atıp vurmuş. Kempir

[*] jelmaya: Tek hörgüçlü yürük deve.

böğürüp düşmüş. Düşüp yatıp: “Bahadır isen tekrar at” demiş. Çocuk atmamış. Sebebi eğer iki defa atsa Jalmaũız Kempir tekrardan dirilecekmiş.

Kempir ölmüş.

Bir vakitte babası gelmiş. Gelse Jalmaũız Kempir ölmüş. Alaman sevincinden çocuğuyla ağlayarak kucaklaşmış. Böylece onlar köylerine gelip murat maksatlarına ulaşmışlar.

6.2.3. TOTAN BATIR*

Erte, erte, ertede Ķubahan degen han eken, malınıŋ sanı joķ eken. Handığınıŋ kölemi jeti ayşılıķ jol eken. Ķubahan jalğız ul käredi, ulınıŋ atın Totan ķoyadı. Ül tuũğanda bir biyesi ķosa ķulındaptı. Ol ķulındı ulına arnaptı. Ķubahan bir küni tüs koredi. Tüsinde: “Tur! Totannıŋ ķaynına baratın kezi jetti. Elindi jıy, toyındı jasa. Barsa joldas ert, barmasa ozin jiber. Onıŋ ķayın atasınıŋ atı Şıntemir han, jarınıŋ atı Künikey. Künikey Şıntemir hannıŋ jalğız ķızı. Jolı jeti ayşılıķ jol, atı, ķaruũ-jarağı say bolsın”, deydi.

Han erte türıp, elin jiyıp, korgen tüsin aytadı. Jäne toy jasap, Totandı Şıntemir hannıŋ eline jibermekşi boladı. Biraķ sonşa alıs jolğa eşbir adam joldas bolıp baruũğa jaramaydı. Totan jalğız ketetin boladı. Totanğa kok tulpardı mingizedi. Jolına aķsarbas şalıp attandırıp, birneşe künşilik jerden joldastarı keri ķaytısadı.

Totan jolın durıs bilmese de tüs korgen atası, künniŋ batısına ķaray jüre berse tabadı degen bağıtpen jürip keledi. Künderde bir küni jalğız üyge kezigedi. Jol surayın dep tıstan daũıstaydı. Üydiŋ işinen bir jalmaũız kempir şığadı. Jon surağan Totanğa: “Attan tüs, seni jeymin, bul jolmen eşbir adam balası jürüũge tiyis emes” , dep kärlenedi.

Totan: “Men jaspın, üyleneyin, ķızıķ koreyin, ķaytarda Künikeydi sağan äkelip bereyin. Meni jiberiŋiz”, dep jalınadı. Kempir Totannıŋ tilegin ķabıl alıp, durıs jolğa siltep ķoya beredi. Totan odan arı jüre beredi.

Künderde bir küni Totan ķalıŋ ormanğa kezdesedi. Jürip kele jatsa, saũısķandardı bildirmey ustap alıp, ķuyrıķ ķanatın julıp alıp ķoya berip, ermek

* **Ķazaķ Halıķ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 102-106.

jasap jürgen bir adamdı köredi. Totan kelip sälem berip, amandasadı. Jürisin tüsindiredi. Bul adam köz baylaṽşı adam eken. Jumısı bolmağansın, saṽısḳannıŋ közin baylap, ermek jasap jür eken. Ol kisi Totanğa: “Ulıḳsat etseŋiz, sizge joldas bolıp barıp ḳaytayın, ḳızıḳ köreyin”, dep tilek bildiredi. Totan ulıḳsat etedi. Sonımen ekeṽi joldas bolıp odan äri jüre beredi.

Birneşe kün jürip, ormannan şığadı. Aşıḳ alanda bir adam kiyikterdi ḳuṽıp ustap jür eken. Ayağına baylağan ḳazanday eki tası bar. Totandar bul adamğa kelip amandasadı. Jön surasadı. Bul Jelayaḳ degen jüyrik eken. Ayağına tas baylamasa ekpinimen toḳtay almaydı eken. Sonımen “sizge joldas bolıp ḳızıḳ körip ḳaytayın” dep, ol da Totan batırğa ilesedi. Üşeṽi joldas bolıp jüre beredi. Künderde bir küni köl jağasında mıltıḳ ustap otırğan adamğa kezdesedi. Jön surasadı. Bül kisi ataḳtı mergen eken. Atḳan oğı bir täṽlikte sol atḳan mezgilinde tüsedi eken. Keşe bir aḳḳuṽ atḳan eken, ä degenşe sol aḳḳuṽ tüsedi. Jön-mänisin bilgennen keyin “men de sizge joldas bolıp ḳızıḳ körip keleyin”, dep birge jüredi.

Endi bular törteṽ bolıp kele jatadı. Künderde bir kün sortaŋ jerge tap boladı. Jağalap jürip kele jatsa, bir adam jerge jabısıp, ḳulağın tösep tıŋ tındap jatḳanın köredi. Jön surasıp bilisedi. Bul adam ataḳtı tıŋşı eken. Onıŋ bilmeytini joḳ. Oğan jerdiŋ astı-üsti bäri birdey. Bolğan ṽaḳıyğanı bilip otıradı eken. “Ḳazir jer astında jeti el soğısıp jatır, sonı tındap jatır edim”, deydi. Söylese kele: “Men de sizge joldas bolıp, ḳızıḳ körip ḳaytayın”, degen tilegin aytadı. Totan maḳül köredi.

Endi beseṽi bolıp ilgeri jüre beredi. Künderde bir küni bularğa Ulıtaṽ kerinedi. Jaḳındağanda taṽlar birine-biri soğılıp ḳozğalıp turadı. Bular tandanısıp tura ḳaladı. Bäri jaḳın baruṽğa ḳorḳadı. Joldastarın osı arağa ḳoyıp, Totan özi baradı. Eger bir janjal bola ḳalsa, joldastarı kömekke äzir turadı.

Kelse bül taṽdı bir däṽ meken etedi eken. Onıŋ üş balası bar eken. Balaları enşige talasadı eken. Äkesi: “Olay bolsa, ärbiriŋe küşteriŋe ḳaray enşi beremin. Ḳaysıŋnıŋ küşiŋ köp bolsa, özimde ḳalasıŋ”, dep taṽdı kötertip tür eken. Taṽdıŋ birdey bolmaṽı sebebi ärḳaysısınıŋ jasına, küşine ḳarap ölşep kötertken eken. Taṽdı köbirek ḳozğap turğan kişi ulı eken. Totan

barğansın jön surasadı. Olar enşilerin bälisedi. Däwdiŋ kişi ulı: “Men de ḳızıḳ körip ḳaytayın”, dep Totanğa eredi.

Sonımen bular altaw bolıp jolğa şığadı. Oyın-sawıḳpen jüre beredi. Sapar öte ḳızıḳtı boladı. Jüre-jüre bular Şıntemir hannıŋ eliniŋ şetine ilinedi. Anıḳtap surap bilisedi.

Şıntemir hannıŋ ordasına kelip habarlasıp, ḳonaḳ üyge tüsedi. Ḳonaḳ üyde neşe türli sawıḳşıl handar bar eken. Sawıḳ aspaptarı da jetkilikti. Hanğa habar etip, jönin mälim etüwge kisi jiberip, bular üydi-üyge bölinip jata beredi. Künderde bir küni han bulardı şaḳırtıp, Totannıŋ tilegin maḳuldap, Künikeydi belgili şartpen bermekşi boladı.

-Edil boyında Sahın degen ḳalmaḳtıŋ hanı bar. Sonı jauwlap jerin, suwın, elin mağan köndirip ber. Ḳasıŋa joldas, astıŋa at bereyin. Eger munı orındamasaŋ, Künikeydi bermeymin, deydi han.

-Jaraydı, deydi Totan Mağan joldastıŋ keregi joḳ, özimniŋ joldastarım da osında jata bersin. Barğanşa minip baratın at ber, özimniŋ atım tınıḳsın, deydi.

Han “maḳul” dep bir ḳara tulpar beredi. Totan ḳaruw-jarağın saylap alıp, joldastarımen ḳoştasıp, jolğa şığadı. Sol ketkennen batır birneşe ay habarsız ketedi. Ḳalmaḳtıŋ eline barıp, soğıs saladı. On jeti künde ḳalmaḳ hanınıŋ äskerin ḳoyday ḳırıp, özin öltirip, elin köndirip, Şıntemirge ḳaratıp elge ketedi. Ḳalmaḳ hanınıŋ basın Şıntemirdiŋ aldına äkelip tastaydı. Han razı bolıp toydıŋ jabdığına kirisedi. Biraḳ hannıŋ Batır Baraḳ degen paluwanı Künikeyge ğaşıḳ eken. Kelip handı azğıradı: “Jalğız bastı, salt attı, sabaw ḳamşılı bir balağa Künikeydi berip jiberüw jön emes. Äli de bolsa şart ḳoyu kerek. Küreste, at bäygesinde, altın ḳabaḳ atuwda, jayaw jarısta ozıp şıḳsa alsın, äytpese, Künikeydi berüwge bolmas”, deydi. Han Baraḳ batırdıŋ sözine konip, Totanğa bäseke jayın tüsindiredi. Totan: “Meyli, han özi bilsin, men bärinen de ḳaşpaymın, deydi. Toy bastaladı. Äweli küres bastaladı, bas baluwanğa han jağınan batır Baraḳ, Totan jağınan däwdiŋ balası şığıp, küresedi. Jartı kün küreskennen keyin Totannıŋ baluwanı jığadı. Altın ḳabaḳ atısadı. Han üş jüzdey mergen şığarğan eken. Birewi de tiygize almaydı. Totannıŋ mergeni atıp tüsiredi.

At bäygesi bastaladı. Attı üş künşilik jerdegi sarı ḳazıḳtan jiberedi. Han üş jüzdey kök moyın jüyrik şığaradı. Totan kök tulparmen özi şabadı.

At ḳayttı sarı jazıḳtan şubatılıp,
Jalğızğa ḳılsın alla järdemşilik.
San ḳoldan ä degende ozıp şıḳtı
Totannıŋ ḳara kögi jalğız şığıp.

Aruṽağı er Totannıŋ asadı endi,
Ḳamşını Kok tulparğa basadı endi.
San ḳoldan ozıp kelgen Kök tulpardı
Körgen soŋ Şıntemir han sasadı endi.

Söytip, Totan at bäygesinen de ozıp şığadı. Endi jayaṽ jarıs boladı. Han bir mıstan kempir şığaradı. Totan Jelayaḳtı şığaradı. Bular da joğarıdağı at jiberilgen jerden jarıspaḳ boladı. Mıstan kempir “şölge işetin suṽ”, dep, Jelayaḳḳa şarap berip mas ḳıladı. Ol mas bolıp, uyıḳtap ḳaladı. Mıstan jügirip ketip ḳaladı. Jelayaḳ sol jatuṽmen eki kün jatadı. Üşinşi kün tursa kempir joḳ, ketip ḳalğan. Bul olardıŋ eŋ soŋğı jügiretin üşinşi küni eken. Jelayaḳ mıstannıŋ aldağanın biledi de, tura jügiredi. Säske tüsten asḳanda kempirdiŋ ḳarasın köredi. Jerden bir uṽıs topıraḳ aladı da, kempirge jetip kelip: “Äy, kempir!”, degende mıstan jalt ḳaraydı. Ḳolındağı topıraḳtı mıstannıŋ közine şaşıp jiberedi. Kempir közin uṽḳalap ḳalğanda, Jelayaḳ kütip turğan köpşilikke jügirip jetip keledi. Han jeŋiledi. Künikeydi beretin boladı. Bular jayğasıp jata beredi.

Künderde bir küni Batır Baraḳ ḳırıḳ küymeli arba dayarlap, oğan eki ḳız, bir delbeşi mingizip Künikeydi tünde alıp ḳaşadı. Erteŋine tıŋşı bilip ḳalıp, Totanğa aytadı. Totan ḳalanı ḳıramın dep atına minip, köşege şığadı. Biraḳ köz baylaṽşı jügirip kelip jalınadı.

-Eldi büldirme, men özim alıp kelemin, deydi. Söytip ḳuṽıp jetip, basḳa küymelerdeginiŋ közin baylap, Künikeydi alıp keledi. Künikey kelgesin bular jolğa şığadı.

Bular oynap-külip kele jatadı. Joldastarı ärbir ozderiniŋ mekeninde ḳalmaḳ boladı. Totan muŋayadı. Jolda Künikeydi mıstan kempirdiŋ kütip

turğanın, oğan bergen ṽädesin joldastarına aytadı. Joldastarı birge muŋayadı. Aḳırında oylap-oylap aḳıl tabadı. Jelayaḳ jannan asḳan suluṽ eken. Osı Jelayaḳḳa attıŋ ḳüyrığınan şaş öredi. Mıstanğa jaḳındağanda Künikeydi jolğa ḳoyıp, barlıḳ kiyimin Jelayaḳḳa kiygizip, ḳızdı kempirge äkelip beredi. “Totan Künikeydi alıp uzap ketti-aṽ”, degen kezde, Jelayaḳ: “Äje, dalağa şığıp keleyin”, deydi. Jelayaḳ esikten şığa ḳaşadı, jalmaṽız tura ḳuṽadı.

Jalmaṽız tura ḳuṽdı ḳaşḳannan soŋ,
Etegin jıyya almadı sasḳannan soŋ.
Oralıp etegine üş jığıldı
Sürinip ayağına basḳannan soŋ.

Jelayaḳ kele jatır ḳustay uşıp,
Jalmaṽız üş jığıldı jerdi ḳuşıp.
Köylegin ızalanıp şeşip tastap,
Ḳosıldı mıstan zorğa jolğa tüsip.

Jalmaṽız da jüyrik eken. Jelayaḳtı sastıradı. Janı ḳısılğan Jelayaḳ keşegi artta ḳalğan joldastarına ḳaray ḳaştı.

Közbaylaṽşı jalmaṽız mıstannıŋ közin baylay almadı. Taṽ köterüṽşi kempirge bir kişirek taṽdı laḳtırıp edi, kempir oğan da jığılmadı. Bul jaydı tıŋşı bilip, mergenge habarladı. Kütip turğan mergen ğana kempirdi atıp öltiredi. Jelayaḳtı ajaldan ḳutḳaradı. Totan Künikeydi alıp eline keledi. Ḳubahan Han ülken toy jasap, handığın beredi.

TOTAN BATIR

Çok eski zamanlarda Ḳubahan adlı bir han varmış. Malının sayısı bilinmiyormuş. Hanlığının büyüklüğü yedi aylık yol imiş. Ḳubahan’ın tek oğlu olmuş. Oğlunun adını Totan koymuş. Oğlu doğduğunda bir kısrağı da yavrulamış. O kulunu oğluna hediye etmiş. Ḳubahan bir gün düş görmüş. Düşünde: “Kalk! Totan’ın kayın babasına gitme vakit geldi. Halkını topla, toyunu yap. Gitmek isterlerse yanına arkadaş ver; gitmezlerse Totan’ın

kendisini gönder. Onun kayın atasının adı Şıntemir Han, yarinin adı Künikey. Künikey, Şıntemir Han'ın tek kızı. Yedi aylık yol, atı ve silahları ona göre uygun olsun" demiş.

Han, erkenden kalkarak, halkını toplayıp gördüğü rüyayı anlatmış ve toy yapıp Totan'ı Şıntemir Han'ın yurduna göndermeye hazırlanmış. Fakat o kadar uzak yola hiç kimse yol arkadaşı olup gitmeyi göze alamamış. Totan yalnız gitmek zorunda kalmış. Totan'ı Köktulpar'a bindirmiş ve yoluna adak kurban keserek yolcu etmiş. Arkadaşları birkaç günlük yola kadar eşlik ettikten sonra geri dönmüşler.

Totan yolu iyi bilmese de düş gören babasının gün batısına doğru gidersen bulursun, dediği yöne doğru gitmeye başlamış. Günlerden bir gün tek bir eve rast gelmiş. Yol sorayım diyerek dışarıdan seslenmiş. Evin içinden bir Jalmaũız Kempir çıkmış. Yön soran Totan'a: "Attan in! Seni yiyeceğim. Bu yolda hiçbir insanoğlu gidemez", diyerek kızmış.

Totan: "Ben gencim. Evleneyim, mürüvvetimi göreyim. Dönüşte Künikey'i getirip sana vereyim. Bana müsaade ediniz" diye yalvarmış. Kempir, Totan'ın dileğini kabul edip doğru yolu göstererek gitmesine izin vermiş. Ondan sonra Totan, yoluna devam etmiş.

Günlerden bir gün Totan sık bir ormana gelmiş. Yürüyüp giderken, saksağanları bildirmeden tutarak kanadını kuyruğunu yolup, tekrardan bırakan (bunu) kendisine uğraş edinen bir adam görmüş. Totan gelerek, selam verip hâl hatır sormuş. Nereye gittiğini anlatmış. Bu adam *Közbaylaũşı* (Göz bağlayıcı) adam imiş. İşi olmadığı için saksağanların gözünü bağlayarak zaman geçiriyormuş. O adam Totan'a: "İzin verirseniz size arkadaş olup (bende sizinle) gidip geleyim, macera yaşayayım" diyerek isteğini bildirmiş. Totan kabul etmiş. Böylece ikisi arkadaş olup yollarına devam etmişler.

Birkaç gün gittikten sonra ormandan çıkmışlar. Açık alanda bir adam geyikleri kovalayıp yakalıyormuş. Ayağına bağladığı kazan gibi iki taş varmış. Totanlar bu adama gelip selam vermişler. Yön sormuşlar. Bu *Jelayaķ* (Yelayak) denilen yürük imiş. Ayağına taş bağlamasa hızından

duramıyormuş. Neticede “Size arkadaş olup, macera yaşayıp döneyim” diyerek o da Totanlar’a katılmış.

Üçü arkadaş olup yola devam etmişler. Günlerden bir gün, göl kenarında elinde tüfek olan bir adama rastlamışlar. Yön sormuşlar. Bu adam meşhur Mergen imiş. Attığı av bir gün sonra aynı zamanda düşüyormuş. Önceki gün bir ak kuğu vurmuş ä deyinceye kadar o ak kuğu düşmüş. Nereden gelip nereye gittiklerini öğrendikten sonra “ben de size arkadaş olup macera yaşayıp geleyim” diyerek bunlara katılıp yola devam etmiş.

Artık bunlar dört kişi olarak yollarına devam etmişler. Günlerden bir gün çorak bir yere gelmişler. Kenarından yürüyüp giderken bir adamın eğilip kulağını yere yapıştırarak ses dinlediğini görmüşler. Bu adam meşhur *Tıŋdavşı* (Dinleyici) imiş. Onun bilmediği yokmuş. Onun için yerin altı da üstü de fark etmiyormuş. Olup biten tüm vakaları biliyormuş. “Şimdi yer altında yedi memleket savaşıyor. Onları dinleyip duruyordum” demiş. Konuşarak yaklaşıp: “Ben de size arkadaş olup macera görüp geleyim” diye isteğini bildirmiş. Totan uygun görmüş.

Artık beş kişi olup yollarına devam etmişler. Günlerden bir gün bunlara *Ulıtav* (Uludağ) görünmüş. Yaklaştıklarında dağlar birbirine çarparak hareket ediyormuş. Bunlar şaşırıp kalmışlar. Hepsi yaklaşmaya korkmuşlar. Arkadaşlarını orada bırakarak Totan kendisi varmış. Eğer bir kavga olursa arkadaşları yardıma hazır bir vaziyette bekliyorlarmış.

Gelse bu dağı bir dev mekân etmiş. Onun üç çocuğu varmış. Çocukları mal kavgasına düşmüşler. Babası “öyle olsa her birine güçlerine göre pay vereyim. Hangisinin gücü fazlaysa bende kalsın” deyip dağı kaldırtıp duruyormuş. Dağın bir seviyede durmayışının sebebi her birinin yaşına, gücüne bakıp ölçüp kaldırtıyormuş. Dağı kaldırıp en fazla tutan küçük oğluymuş. Totan varıp yön sormuş. Onlar hisselerini bölüşmüşler. Devin küçük oğlu: “Ben de macera yaşayıp geleyim” diyerek Totan’ın peşinden gelmiş.

Neticede bunlar altı kişi olup yola çıkmışlar. Oyun-eğlenceyle yollarına devam etmişler. Yolculukları çok eğlenceli olmuş. Gide gide bunlar Şıntemir Han’ın memleketinin yakınına ulaşmışlar. İyice sorup öğrenmişler.

Şıntemir Han'ın ordasına gelip haber verip konuk evine inmişler. Konuk evinde nice türlü eğlence düşkünü hanlar varmış. Eğlence araçları da çokmuş. Han'a haber edip durumlarını bildirmeye haberci göndermişler. Bunlar da ev ev ayrılarak beklemeye başlamışlar.

Günlerden bir gün han, bunları çağırtmış. Totan'ın dileğini makul karşılayarak belirli bir şartla Künikey'i vermeyi kabul etmiş.

-İdil boyunda Sahın denilen Kalmuk Hanı var. Onunla savaşıp, yerini, suyunu, halkını bana tabi olmaya razı et. Yanına arkadaş, altına at vereyim. Eğer bunu yerine getiremezsen Künikey'i sana vermem, demiş han.

-Tamam, demiş Totan. Bana arkadaşın gereği yok, kendi arkadaşlarım da burada kalıversinler. Oraya gitmek için binebileceğim bir at ver, kendi atım dinlensin, demiş.

Han "tamam" deyip bir kara tulpar vermiş. Totan silahlarını seçip almış ve arkadaşlarıyla vedalaşıp yola çıkmış. O gidişiyle Batır'dan birkaç ay haber çıkmamış. Kalmuk eline varıp savaşmış. On yedi günde Kalmuk Hanının askerlerini koyun gibi kırıp, hanı öldürüp ilini Şıntemir'e bağlanmaya razı ettikten sonra Şıntemir'in memleketine gelmiş. Kalmak hanının başını Şıntemir'in önüne getirip atmış. Han razı olup toy hazırlığına girişmiş. Fakat, hanın Batır Baraḳ denilen pehlivanı da Künikey'e âşık imiş. Gelip hanı caydırmış:

-Tek başına, binek atlı, zayıf kamçılı bir çocuğa Künikey'i verip göndermek doğru değil. Tekrardan şart koymak gerek. Güreşte, at yarışında, altın kabağa ok atmada, yaya yarışında kazanırsa Künikey'i alsın, aksi takdirde vermek olmaz, demiş. Han, Baraḳ Batır'ın sözlerine inanıp Totan'a yarış mevzunu açmış. Totan:

-Tamam, han kendi bilir, ben hiçbirinden de kaçmıyorum, demiş. Eğlence başlamış. Önce güreş yapılmış. Baş pehlivanlığa han tarafından Batır Baraḳ, Totan tarafından devin oğlu çıkıp güreşmişler. Yarım gün güreştikten sonra Totan'ın pehlivanı yıkmış. Altın kabağa ok atışmışlar. Han üç yüz kadar mergen çıkarmış. Hiçbirisi de vuramamış. Totan'ın Mergen'i vurup düşürmüş.

At yarışı başlamış. Atları üç günlük yerdeki Sarıjḳazıḳ'tan* yarışa başlatmışlar. Han üç yüz kadar gök boyun yürük at çıkarmış. Totan Köktulparı ile kendisi yarışmaya çıkmış.

Atlar döndü Sarıjazıḳtan (Sarıyazıdan) hızla
Yalnız olana kılsın Allah yardım.
Türlü askerler arasından hemen öne geçip
Totan'ın Ḳarakök'ü yalnız (öne) çıktı.

Ataları er Totan'a yardım etti şimdi
Kamçıyı Göktulpara vurdu şimdi
Sayısız asker içinde birinci gelen Köktulparı
Gördükten sonra Şıntemir Han şaştı şimdi.

Böylece, Totan at yarışını da kazanmış.

Şimdi yaya yarışı başlamış. Han bir Mıstan Kempir çıkarmış. Totan Jelayaḳ'ı çıkarmış. Bunlar da yukarıdaki at gönderilen yerden, Sarıḳazıḳ'tan*, yarışmaya başlamışlar. Mıstan Kempir "susayana içecek su" deyip, Jelayaḳ'a şarap vererek sarhoş etmiş. O, sarhoş olup uyuyup kalmış. Mıstan koşup gitmiş. Jelayaḳ o uyumayla iki gün uyumuş. Üçüncü günü uyanıp baksa Kempir yok, gitmiş. Bu onların en son koşacakları üçüncü günmüş. Jelayaḳ, Mıstan'ın kendisini aldattığını anlayarak kalkıp koşmaya başlamış. Kuşluk vakti öğleyi geçtiğinde Kempirin karartısını görmüş. Yerden bir avuç toprak alarak gelip Kempir'e yetişip: "Äyt, Kempir!" dediğinde Mıstan geriye doğru bakmış. Elindeki toprağı Kempirin gözüne saçmış. Kempir gözlerini ovalayıp kaldığında Jelayaḳ, bekleyen kalabalığa doğru koşarak varmış. Han yenilmiş. Künikey'i vermeyi kabul etmiş. Bunlar yerleşip beklemeye başlamışlar.

Günlerden bir gün Batır Baraḳ kırk faytonlu araba hazırlayıp, ona iki kız, bir sürücü bindirerek geceleyin Künikey'i alıp kaçmış. Sabahleyin Tıŋşı bu durumu öğrenip Totan'a haber vermiş. Totan, şehrini başına yıkarım

*Doğrusu Sarıjazıḳ olmalıdır.
* Doğrusu Sarıjazıḳ olmalıdır.

diyerek atına binerek dışarıya çıkmış. Fakat Közbaylaṽşı (Gözbağlayıcı) koşarak gelip yalvarmış.

-Yurdu harap etme, ben kendim alıp getireyim, demiş. Böylece peşinden giderek yetişip önce faytonlarındakilerin gözlerini bağlamış ve Künükey'i alıp gelmiş. Künikey geldikten sonra bunlar yola çıkmışlar.

Bunlar güle-oynaya geliyorlarmış. Arkadaşları her biri kendilerinin yerlerinde kalmak istemişler. Totan kederlenmiş. Yolda Künikey'i Mıstan Kempirin beklediğini, ona verdiği sözü arkadaşlarına anlatmış. Arkadaşları da onunla beraber kederlenmişler. Düşüne düşüne sonunda bir yol bulmuşlar. Jelayaḳ, insanüstü güzellikteymiş. O, Jelayaḳ'a atın kuyruğundan saç örmüşler. Mıstan'a yaklaştıklarında Künikey'i yola koyup onun tüm elbiselerini Jelayaḳ'a giydirip kız diyerek getirip Kempire vermiş. "Totan, Künikey'i alıp uzaklaşıp gitti denilen vakitte", Jelayaḳ: "Nene, dışarı çıkıp geleyim", demiş. Jelayaḳ kapıdan çıkıp kaçmış. Jalmaṽız peşinden kovalamış.

Jalmaṽız kovalamaya başladı, kaçtıktan sonra
Eteğini toplayamadı şaştıktan sonra
Eteğine dolanarak hızla yıkıldı.
Sürünüp ayağını bastıktan sonra.

Jelayaḳ geliyor kuş gibi uçup
Jalmaṽız hızla yıkıldı yeri kucaklayıp
Sinirlenerek gömleğini çıkarıp, atıp
Koşmaya başladı Mıstan, zorlukla yola düşüp.

Jalmaṽız da yürük imiş. Jelayaḳ'ı şaşırtmış. Zorda kalan Jelayaḳ dünkü arkada kalan dostlarına doğru kaçmış.

Göz bağlayıcı, Jalmaṽız Mıstan'ın gözünü bağlayamamış. Taṽ köterüṽşi (Dağ kaldıran), Kempire bir küçücük dağı atmış kempir bununla da yıkılmamış. Bu durumu Tıŋdaṽşı bilip Mergene haber vermiş. Sadece, bekleyen Mergen, Kempir'i okla vurarak öldürmüş. Jelayaḳ'ı ecelden kurtarmış.

Totan, Künikey'i alıp memleketine gelmiş. Ḳubahan Han büyük toy yaparak Totan'a hanlığını vermiş.

6.2.4. ḲOYŞI BATIR*

Ertede bir Ḳoyşı bolıptı, köp ömirin ḳoy jayıp ötkizipti, söl ömirine deyin at minip körmepti. Bir adammen bel ustasıp küresip kermepti.

Bir küni ḳorıḳtıḳ pisirip otırıp oyğa ketipti. "Yapıraw, osı men ḳalaymın, jasımnan atḳa bir minbedim, küşimniŋ ḳandayın da bilmedim, sınsınaḳtan ötpedim". Sol mezette kozi saptı ayaḳtıŋ ernewine üymelegen şıbınğa tüsedi. Üymelegen şıbındı pışaḳpen jasḳap ḳaladı. Ölgen şıbındı sanasa ḳırıḳ eken. Ḳoyşı: "Joḳ, men de keremet küşti adam ekenmin", dep oylaydı. Bir pışaḳpen ḳırıḳ jannıŋ basın aldım. Eger ḳolımda ḳılış bolsa, neşew ölmek! Köp el mağan "batırmın" dep bösedi. Solarıŋ menen batır emes şığar-aw", deydi. Koŋiline bir jelik kirip, ḳoy bağuwdı tastap, batırlıḳ önerge kirispekşi boladı. Bir küni bayğa kelip:

-Köp jıldar malşınız bolıp keldim, mağan bereriŋiz bolsa, beriŋiz, ketem! deydi. Özin jibergisi kelmegenine ḳaramay, aḳırı baydan neşe jılğı eŋbek aḳısı üşin jıyırma erkek ḳoy, bir at alıp jolğa şığadı.

At minip körmegen ol atın jetelep, ḳoyın aydap, bir ḳala- nıŋ şetine keledi. Ol jerden temirşi ustalardı köredi. Ḳöyşı olarğa:

-Mına jıyırma erkek ḳoydı alıp, kelistirip otırıp asıldan bir ḳılış soğıp berinder! Ḳılıştıŋ ḳınına "bir şapḳanda ḳırıḳ jannıŋ basın alğan ḳılış" dep jaz, deydi. Jıyırma ḳoyğa bir emes, birneşe ḳılıştıŋ keletinin biletin ustalar söz ḳayırmay maḳul boladı. Ḳılıştı degenindey ğıp soğıp beredi. Ḳoyşı ḳılıştı asınıp, attı jetelep tağı da ketedi. Bir iyenge kelip atın arḳandap ḳoyıp uyıḳtaydı. Üyḳılı oyauw jatḳan bir mezetinde janında kübirlep söylep turğan eki adamnıŋ dübiri estiledi. Aḳırın tıŋdasa, biri:

-Bir şapḳanda ḳırıḳ jannıŋ basın alsa, düniyede buğan ne şaḳ kelmek, ekewmizdiŋ batır bolıp jürgenimiz beker eken, deydi. Ekinşi biri: "Oyatıp jön surayıḳ, ḳaydan keledi eken, ne ḳılğan adam eken, bileyik", deydi.

---

* **Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 136-143.

-Joķ, munday adamnıŋ aşuvı ķıyın boladı, özi oyansın, jönin sonan soŋ bilermiz, deydi anav.

Bular söytip söylesip, ķozğalaķtap turğanda birevíniŋ ayağı Ķoyşınıŋ ayağına tiyip ketedi, Ķoyşı ķarğıp turıp:

-Bul kim meni basınıp jürgen? dep ķılışın sermep ķalğanda, biriniŋ bası uşıp ketedi. Biri atına mine ķaşadı. Ķoyşı batır ķuvıp jetip til alayın dese, atķa minetin därmeni joķ. Lajsızdan öziniŋ atı men ölgenniŋ atın jetelep artınan eredi. Attı adam barğan jerge jete almay, tünde tağı iyenge ķonadı. Imırt jabılıp, ķas ķarayğanda alıstan bir ottıŋ jarığı körinedi.

Bir turıp: “El boluv kerek, barayın”, dese, bir turıp: “Jete almaymın ğoy”,- deydi. Söytip otırğanda ot ķozğalıp jürgen tärizdenedi. Barğan sayın jaķındaydı. “Ne bolsa da köreyin” dep onı tosadı. Söytip, şam kötergen adam däl janına kelip, şamın ķoyıp jer ķaza bastaydı. Topıraķ birtalay biyiktegende älgi adam tömen tüsip ketedi.

Ķoyşı topıraķtı daldalap kelip ķarasa, ķudıķtan bir esik körinedi. Tındasa, bir ķızdıŋ davsı şığadı. Älgi kirgen adam oğan:

-Sen mendik bolasıŋ ba, joķ pa? deydi. Ķız:

-Ölsem de sendik bolmaymın, deydi.

Älgi adam ķızdı şapalaķpen eki tartıp, bir şını suv, eki japıraķ ķatķan nan beredi de, ķayta şığıp esikti jaba bastay- dı. Ķoyşı şeginip ketedi. Şam kötergen adam esikti ķayta kömip, izimen ķaytıp ketedi. Ķoyşı eki atın jetelep artınan eredi. Tün ortası tayanğanda älgi adam bir ķamalğa keledi de, esigin aşıp enip ketedi. Ķoyşı kire almay sırtında ķaladı.

Ķamal bir hannıŋ ķalasınıŋ ķorğanı eken. Ol hannıŋ bir ķızı joğaladı. Bunı bükil el bolıp taba almay, aķırında han öziniŋ eki batırına izdetedi. Anadağı Ķoyşığa kezigip, biri älip, biri ķaşıp ketken sol hannıŋ batırları eken. Ol hanğa: -Bir keremet adam kördik, bärimizdi öltirdi, men ķaşıp kutıldım, onıŋ ķılışında “Bir şapķanda ķırıķ jannıŋ ba- sın alğan ķılış” dep jazılğan jazuv bar. Tapsa ķızdı osı tabadı, deydi.

Bul habardı estigen han, elge: “Birinşi, ķızımdı kim tapsa, soğan beremin; ekinşi, osınday bir batırdı körgen adam bolıp mağan habarlasa, oğan sıylıķ beremin”, dep jar saladı.

Ķoyşı batır däl osı söz bolıp jatķan bir mezette ķalağa keledi. Ķarasa, ķala ıyyu ķıyyu, barlıķ jerge habarlandıruv̆ şığarılğan. Köp eldiŋ közi Ķoyşığa tönedi. Ķoyşı bir ahuv̆aldı tusinbey birev̆den suraydı, odan hannıŋ ķızınıŋ joğalğanın, onı tapķan kisige beretinin, bir jaŋa batır joninde ķav̆eset tarağanın estiydi. Ķoyşı batır: “Meniŋtündegikörgenķızımäsilisolboldı, hanğa barıp tabatındığımdı aytayın, ķızın berip jatsa köreyin”, dep oylaydı. Köşede ustayın dep bata almay, jabıla töngen adamdarğa: “Neğıp tursındar, han ordası ķayda?”, deydi. El jol körsetip, aralarınan jol beredi. Eki atın jetelep Ķoyşı ordağa tartadı. Orda aldınan bayağı ozi oltirgen batırdıŋ joldası şığıp, jalpaķtap han ordasına ertip äkeledi. Han dağı ornıŋan turıp, ķarsı alıp kütip, bir üyge jatķızıp, demin aldıradı. Erteŋindehannıŋözikelipjönin suraydı. Ķoyşı: “Meniŋjönimdisuramaŋız, biraķ öziŋizdiŋ nege izdet-keniŋizdi aytıŋız”, deydi. Öziniŋ ķayda baratının, ķaydan kelgenin aytpaydı. Hannıŋ zorlap aytķızatın reti joķ. Öziniŋ izdetken buyımtayın aytadı: “Ķızım joğalğan edi. Kim tapsa soğan beremin, dep jarlıķ şığarıp ta ķoydım. Jolbarıstay küşti jorığıŋızdıŋ daŋķın estip, bir tapsa siz tabar dep edim”, deydi.

-Men tapsam, aytķanıŋızdı orındaysız ba? deydi Ķoyşı.

-Han eki aytpaydı, orındaymın, deydi.

-Onday bolsa, men tabamın. Ķırıķ attı äsker dayındaŋız, keşke attanamın. Erteŋalıpkelemin.

Han ķırıķ äskerdi äzirleydi. Ķoyşı ķırıķ äskerdi bastap, keşke jaķın attanadı. Äskerlerdi keşegi tüni körgen ķudığınıŋ töŋiregine jasırın ornalastırıp bekinip jatadı. Tün bolısımen bayağı bağıttan şam jarığı tağı şığadı. Bular ünsiz jata beredi. Şam kötergen adam tağı da tündegidey ķudıķtı ķazıp, işine tüsken kezde Ķoyşı adamdarın ķaptatadı. Şam kötergen adam da asķan batır edi. Hannıŋ ķızın alıp ķaşķanda da, öz küşine sengen edi. Biraķ tar ķüdıķtıŋ işinde erkin ķıymılday almay ķolğa tüsedi. Sonda da ķırıķ adamnıŋ birneşev̆in öltiredi. Aķırı jeŋgen Ķoyşı jaķ batırdıŋ basın kesip, ķızdı hanğa alıp keledi.

Han serti boyınşa Ķoyşığa ķızın ķospaķ boladı. Ķoyşı: “Ṽädeŋizde turıŋız, äzirşe toy ķılmaŋız”, deydi. Arada birtalay kün ötedi. Äsili hanğa

basḳa bir han ḳuda tüspek bolıp elşi salğan eken, oğan äli jaŭap ḳaytarılmay jatıp ḳızı joğalıp, ḳudalıḳ ayaḳsız ḳaladı. Odan keyingi jağday özimiz körgendey, ḳızdı Ḳoyşığa täŭeldi etedi.

Munı esitken ekinşi han: “Han basımdı kemitti. Mağan jaŭap bermey, ḳızın ḳaŋğırıp jürgen bireŭge atastırıptı”, dep ḳorlanadı. Namıstanıp soğıs jarıyyalaydı.

“Soğıstan bul han ḳısıladı. Ne ḳıların bilmey ḳattı sasıp, ŭäzirlerimen aḳıldasadı. Ŭäzirleri de basḳa aḳıl taba almay; “Küyeŭdiŋ özimen söylesip, aḳıl alayıḳ. Ḳızdı batırdan alıp berüŭ odan da ḳıyınğa soğıp jürmesin”, deydi. Küyeŭge aḳıl saladı. Küyeŭ işinen ḳattı ḳısıladı. Alayda namısın jibermeŭ üşin, bir ıŋğayı bolar dep, “täŭekel” deydi: “Soğıssa soğısınan ḳorḳamız ba, soğısḳa soğıspen jaŭap beremiz”, dep soğıs mindetin öz üstine aladı. Sonımen hanğa: “Ḳaşsa ḳutılatın, ḳuŭsa jetetin bir bäyge at äzirleŋiz, tartsa üzilmeytin ayıl turmanı bolsın, aŭdarsa ala almaytın, aŭdarıssa alatın üzeŋgi, tepkişegi bolsın”, deydi.

Han küyeŭiniŋ bul mindetin aŭırlamaydı. Apşısı ḳuŭırılğan kezde aybar bolğan küyeŭ balasınıŋ senimine ḳattı razı boladı. Ŭäzirler de: “Bäse, küyeŭ balamız beker adam emes eken”, desedi. “Soğısḳa soğıspen jaŭap beremiz”, degen kesim boyınşa, soğıs jarıyyalaŭşı hanğa: “Turıstıḳ beremiz”, dep jaŭap ḳaytaradı. Künderin belgileydi.

Jüyrik te äzirlenedi. Ḳoyşı öz küşine özi senbegendikten jüyrik atpen ḳaşpaḳ niyetinde edi.

Biraḳ han küyeŭ balamdı jaŭ jazım ḳılıp ketpesin dep sırtınan mıḳtap küzettirip ḳoyğan edi. Küşti küzetten ol ḳaşıp şığa almaydı.

Bul aralıḳta soğıs küni toladı. Tuŭ ketergen eki jaḳ soğıs maydanına jıynaladı. Birneşe serikterimen, ḳorğaŭşılarımen atın jetelep Ḳoyşı batır da şığadı. Batırlar aldımen jekpe jekke şığadı. Ḳoyşı batır jaḳtan kezekke şıḳḳandar bir birlep jeŋilip, kezek Ḳoyşığa keledi. Ḳoyşı ḳılışın asınıp, tepkişegine ayağın salıp maydanğa şığatın bolğanda, babına kelgen jüyrik Ḳoyşını teris alıp ḳaşıp, tayauŭda turğan ḳalıŋ ḳarağay ormanğa kirip ketedi.

Eki jaḳtıŋ äskerleri de buğan ḳayran ḳaladı. Bul jaḳ Ḳoyşı ḳaştı ma dep abırjıydı. Jaṽ jaḳ: “Jeŋildi, bizge bata almadı!”, dep ḳuṽanadı. Sonımen, “Endi basıp kirüṽ kerek”, dep dayındaladı.

Bul kezde asaṽday tuṽlap alıp ḳaşḳan Ḳoyşınıŋ atı arındap jürgende, tübi şirip eŋkeyip turğan bir iyin ḳarağayğa kiymeleydi. Ḳarağaydıŋ iyini aşamay erdiŋ ḳasına kiyiledi. Erekşe äzirlengen er-turmannıŋ eş jeri bülinbeydi. Mıḳtı at oŋgerilip ḳalğan ḳarağaydı ala jöneledi. At erkimen endi topḳa ḳaray, jaṽ jasaḳtarına ḳaray tartadı.

Ḳarağaydıŋ işinen batır “ḳarağaydı öŋgerip” şığa kel- gende, ḳayın jaḳ: “Ya, sät!”, dep ḳattı ḳuṽanısadı. Basıp kirgeli turğan jaṽ jaḳ bükil bir ḳarağaydı öŋgerip kele jatḳan batırdı körgende ḳattı şaylığıp: “Bül ḳaharına mingen eken, jekpe-jekti ḳoyıp bärimizdi ḳıyratatın boldı”, dep ığıstap turğan mezette- aḳ topḳa aralasıp ketedi.

Attıŋ arınımen ḳarağayğa soğılğan ḳarsı jaḳtıŋ adamı at-matımen julınday-julınday uşadı. Alda turğan batırlarınıŋ da birneşeṽi at jalın ḳuşadı. Ḳarağaydıŋ ol bası bir, bul bası bir bulğaḳtağanda artḳı jaḳḳa ädeyi sermep jürgendey körinedi. Aldı toytarılğan jaṽ dür berip ḳaşadı. At ḳaşḳan eldiŋ sarınımen ilesip ere jöneledi. Jaṽ: “ḳuṽıp keledi”, dep ḳaşadı. Ḳayın jaḳ: “ḳuṽıp baradı”, dep ḳuṽanadı. Osı kezde Ḳoyşı batırdıŋ ḳayın atası: “Jä, ḳaşḳan javğa ḳatın biy, degen, ol eldiŋ şekarasın buzbay-aḳ ḳoysın. Toḳtat”, dep adam jiberedi. Bul kezde attıŋ arını da basılğan edi. Ḳoyşı batır da jüregin toḳtatıp, at tizginin alğan edi. Tartıp körgende at bayağıday emes, toḳtay ḳaldı. Ḳarağaydı köterip attan alıp edi, ala aldı.

“E, batırlıḳ degen osı eken ğoy, dep oylaydı ol, şınında batırmın, ḳızdı izdep şıḳḳan hannıŋ äṽelgi eki batırınıŋ birin öltirdim. Ḳızdı alıp ḳaşıp ḳudıḳḳa tığıp jürgen dökeydi öltirdim. Mine, ḳırıḳ şıbın emes, aldımnan ḳırıḳ san jaṽ ḳaştı, ḳarağaydı köterip attan ap tastadım”.

Sonımen ol atınıŋ basın artḳa büradı. Attı özi basḳaradı. Bul kezde artınan ḳayın atası jibergen adamdar da kelip, käṽkelektep ḳarsı aladı. Han tobı da tuṽların köterip, jeŋis dabılın ḳağıp duṽman jasaydı. Sonımen, jasaḳtar maydannan ḳaytadı. Ḳoyşı batır endi tepkişeksiz salt atḳa mine

alatın boladı da: “Bul at şarşadı”, dep basḳa at minedi. Söytip, Ḳoyşı el aldında märtebe tabadı. Onıŋ batırlıḳ jorığı edäṽir ondı bolıp şığadı.

Düniyede adam balasınıŋ köresisi tügesile me? Osı elden jıl sayın alman alıp türatın bir aydahar boladı eken. Sonıŋ näṽbeti kelip ḳaladı. Jurt aydahardı joyuğa budan ilgeri laj taba almağandıḳtan, jılına on ḳoy, bir ḳız berip turadı eken.

Sonıŋ saldarınan düniyege jaŋa kelgen ḳız bala künine tizimge alınıp, on segiz jasḳa tolğanda aydaharğa berilip otıradı eken. Bul jolı aydaharğa beriletin ḳız kezegi hannıŋ ḳızına kelgen eken. Han özi şığarğan jarlıḳ ükimin özi orındamaṽğa mümkin emes. Batırğa bergen ḳızın aydaharğa berüṽge mäjbür boladı. Sol üşin “ḳaytemiz?” dep batırğa kep aḳıl saladı.

-Amal bar ma, joya alamız ba? deydi. Ḳoyşı batır batırlıḳ jorığında äli künge deyin desi ḳaytpağanın, al aydahar bir hannıŋ ḳızına emes, muḳım elge zıyyan tiygizip otırğanın oylap: “Amal bar, joya alamız”, deydi.

Han batır küyeṽdiŋ: “Joḳ, bolmaydı”, degendi aytpaytın nağız batır ekenine onan äri razı boladı. “Aydahar kelse, küyeṽ bar”, dep jaylanıp jata beredi.

Ḳoyşı endi basḳaşa oylaydı: “Ḳılış şaba alamın. At mine alamın, ḳarağaydı köterip alamın-aḳ, al tilsiz jaṽ aydaharğa ne dermin, ḳanday amal ḳıla alarmın?.” Ḳoyşı bul oyın uşıḳtay almay, tünde ḳılışın aladı da, jeŋil kiyimmen ğana ḳaşıp şığadı. Jüre jüre taŋ atadı. Özi şarşağan, mıyday daladan pana taba almaydı. Ḳarasa, bir bäyterek tur. “Sonıŋ basına şığıp japırağın panalayın, kün ötkizsem, tün bola orın aṽıstırarmın”, dep bäyterektiŋ basına şığıp aladı.

Taŋ atḳan soŋ han küyeṽdi şaḳırtsa, joḳ. Ḳattı ḳısıladı. Aḳırı: “Küyeṽ onımen soğısuṽğa şığıp ketti, eger ḳaşıp ket- se amal joḳ, onda ḳızdı aydaharğa beremiz”, dep oylap, on ḳoy men ḳızdı alıp, aydaharmen kezdesetin jerge jüredi.

Söytse, aydahardıŋ keletin jeri sol bäyterek eken. El sonıŋ janındağı bir töbege jıynaladı. Bayterektiŋ butağın ḳuşaḳtap otırıp közi ilinip ketken Ḳoyşı eldiŋ uṽ-şuṽına oyana kelip ḳarasa, el abır-sabır, uṽ-şuṽ, jılaṽ...

-Äne, äne, ḳozğaldı, keletin boldı, deydi.

-Bular neni körip tur, ķay jaķtan keledi, dep Ķoyşı jan-jağına ķarasa, körinbeydi. Satırlağan, ısıldağan dıbıs astınan şığadı. Ķarasa, aydahar bäyterektiŋ tübinde, öziniŋ astında zähar şaşıp, endi ķozğalıp, jürip baradı eken.

Aydahar ornınan ķozğalğanda Ķoyşı abırjıp, ķattı şoşıydı. Otırğan butağınan ķozğalıp, bir butaķķa daldalana bergende, minip otırğan butaķ opırılıp tüsedi de, Ķoyşı aşasınan aydaharğa minip ķaladı.

Özi öz bolğalı munday haldi kärmegen aydahar da seskenip, ķuyrığımen jer sabalap şabınadı. Isķırığı jer jarıp tuṽlaydı. Üstinen tüsse öletinin bilgen Ķoyşı da neğurlş üsti- nen tüspeṽdi oylaydı. At minip üyrengen taķımı da ķatayıp jabısa beredi. Han bolıp, el bolıp: “Oypırmay, bul ķanday jürek jutķan batır edi”, dep dabırlasadı. Bireṽler: “Ķılışpen nege şappaydı”, dese, endi bireṽler: “Şap, şap”, dep ayğaylaydı. Tağı bireṽler: “Aydahardı mingende, senen aķıl suramağan batır şaba almay jür ğoy deysiŋ be, özi bilsin, tamaşasın köreyik”, deydi.

Al Ķoyşı säl de bolsa boy toķtatıp, tuṽlap jürgen aydahardıŋ aydarınan ustaydı. Aydahar juṽasıy bastaydı. Söytse, aydahardıŋ janı aydarında eken. Aydardı ķısıp tartıp üstasa juṽasıp, bosatsa ķuyrığımen sabalağanın köredi. Ķoyşı endi aydahardıŋ aydarşen ädistenip alğan soŋ ķısıp, tartıp ustap ķuyrığınan ķılıştıŋ ķırımen uradı.

Aydahar jügendeṽli attay jönge tüsedi. Aydardı tizgin, ķılıştı ķamşı ğıp, aydaharğa mingen Ķoyşı batır halıķtıŋ, hannıŋ aldına keledi. Bastapķıda özi aytķan “sın-sınaķtar dan” ätken Ķoyşı, endi senimdi türde aydahardıŋ aydarın mıķtap üstap, ķılışın ķuyrığına ķoyıp turıp: “Aydahar jaṽlarıŋ osı ma?”, deydi hanğa.

“Han jaṽap ornına tağzım etedi. Ķuṽanğan jurt şuṽıldasıp şaşuṽ şaşadı. Ķız jaṽlığın üstadı. Ķoyşı batırlı.ķ jorığında ķorķa jürip ösip, jeŋile jürip jetilipti. Bay ķolında at minip körmegen Ķoyşı öz jolında aydahar minipti. Aydahardı aydarınan baylap, ķılışın ķuyrığına ķoyıp jürip üyretipti.

Ḳoyşı batır*

Eski zamanlarda bir koyun çobanı varmış. Ömrünün çoğunu koyun otlatarak geçirmiş. O, o güne kadar ata binmemiş, bir adamla bel tutuşup güreşmemiş.

Bir gün ḳorıḳtıḳ* pişirirken aklına bir düşünce gelmiş. "Yapıraṽ*, ben nasıl bir adamım? Bu yaşıma kadar bir kere ata binmedim, gücümün nasıl olduğunu bilmedim, bir sınavdan geçmedim. O vakitte gözü ağaç kabın kenarına toplanan sineklere düşmüş. Toplanmış sinekleri bıçağını sallayarak ürkütmüş. Ölen sinekleri saysa kırk tane. Koyun çobanı "yok, ben de çok güçlü adammışım" diye düşünmüş. Bir bıçakla kırk canın başını aldım. Eğer elimde kılıç olsa kaç tanesi ölürdü! Bir sürü insan beni "batırım" diye överdi. Onlar benden daha batır da değillerdir, demiş. Gönlüne bir coşkunluk gelip koyun çobanlığını bırakıp batırlığa heves etmiş. Bir gün gelip zengine:

-Yıllardır çobanınızım. Bana vereceğiniz varsa veriniz, gideceğim! demiş. Onun kendisini göndermek istememesine bakmadan, nihayetinde zenginden yıllarca emeğine karşılık yirmi erkek koyunla bir at alarak yola çıkmış.

Ata hiç binmediğinden atını yedeğine alıp koyunları sürerek bir şehrin kıyısına gelmiş. Orada demirci ustaları görmüş. Koyun çobanı onlara:

-Bu yirmi erkek koyunu alarak bana asil bir kılıç yapınız! Kılıcın kınına "bir vuruşta kırk canın başını alan kılıç" diye yazınız, demiş.

Yirmi koyuna bir değil, birçok kılıcın edeceğini bilen ustalar, onun dediğini iki etmeden kabul etmişler. Kılıcı dediği gibi yapıp vermişler. Koyuncu kılıcı kuşanıp atı da yedeğine alarak yine yola düşmüş. Bir bozkıra gelip atını bağlayarak uyuklamış. Uykulu uyanık yattığı bir vakitte yanında fısıltıyla konuşan iki adamın sesini duymuş. Dinlese, biri:

-Bir vuruşta kırık canın başını alsa, dünyada buna ne denk gelir? İkimizin batır diye gezmesi boşuna, demiş. Diğeri, uyandırıp nereden gelip nereye gittiğini, ne yaptığını ne ettiğini sorup öğrenelim" demiş.

---

* Ḳoyşı: Çoban, koyun çobanı.
* ḳorıḳtıḳ: Koyun çobanlarının bozkırda öğle yemeği için kızgın taş atarak pişirdikleri süt.
* Yapıraṽ: Eyvah.

-Yok bunun gibi adamın siniri yaman olur, kendi uyansın durumunu ondan sonra öğreniriz demiş, diğeri.

Bunlar bu şekilde konuşup hareket edip dururlarken birinin ayağı koyun çobanının ayağına değmiş. Koyun çobanı sıçrayıp kalkıp:

- Kim bu ayağıma basıp duran? diye kılıcını salladığında birinin başı uçup gitmiş, diğeri, atına binip kaçmış. Ḳoyşı Batır peşinden gideyim, yetişip konuşturayım dese ata binmeye mecâli yok. Çaresizlikten kendi atıyla ölenin atını yedeğine alarak onun arkasından gitmiş. Atlı adamın gittiği yere ulaşamayarak geceleyin yine bozkırda konaklamış.

Akşamın alaca karanlığı geçip kapkaranlık olduğunda uzakta bir ışık görünmüş.

Kalkıp: “insanlar olmalı, oraya varayım” demiş. Yerinden bir kalkıp: “Kalkamıyorum ğoy” demiş. Öylece otururken ışık hareket etmeye başlamış gibi görünmüş. Işık giderek ona yaklaşmış. “Neymiş göreyim” diyerek onu beklemiş. Öylece elinde çıra olan bir adam direk yanına gelip çırayı yere koyup yeri kazmaya başlamış. Toprak epeyce biriktiğinde biraz önceki adam aşağıya inip gitmiş.

Koyuncu toprağı kendisine siper ederek gelip baksa kuyunun içinde bir kapı görünüyor. Dinlese bir kızın sesi gelmekte. Deminki kuyuya giren adam ona:

-Sen benimle evleniyor musun, evlenmiyor musun? demiş.

Kız:

-Ölsem de seninle evlenmem, demiş.

Az önceki adam kıza iki tane tokat vurduktan sonra bir kap su, iki parça kuru ekmek vermiş ve tekrardan kapıyı kapatmaya başlamış. Koyun çobanı geriye çekilmiş. şamla gelen adam kapıyı tekrardan gömmüş ve geldiği yoldan dönüp gitmiş. Koyun çobanı iki atını yedeğine alarak o adamın arkasından gitmiş. Gece yarısı olduğunda deminki adam bir sura gelerek kapısını açıp girmiş. Koyuncu giremeyerek dışarıda kalmış.

Surlar bir hanın şehrinin kalesiymiş. O şehrin hanının tek kızı kaybolmuş. Bunu bütün halk bir araya gelip bulamamış. Sonunda han

kendisinin iki batırını, kızını aramaya göndermiş. Koyuncunun rastladığı biri ölüp diğeri de kaçıp giden kişiler o hanın batırlarıymış. Hana:

-Bir olağanüstü adam gördük. Birimizi öldürdü, ben kaçıp kurtuldum. Onun kılıcında "bir vurduğunda kırk canın başını alan kılıç" diye bir yazı vardı. Bulursa kızı o bulur, demiş.

Bu haberi işten han, insanlara "bir, kızımı kim bulursa ona vereceğim; iki, öyle bir batırı görüp de bana haber veren adama hediyeler vereceğim" diye haber salmış.

Ḳoyşı Batır tam da bu sözlerin söylendiği vakitte şehre gelmiş. Baksa şehir yaygaralı, her yere haberciler çıkarılmış. İnsan topluluğun gözü Koyun çobanına dönmüş. Koyun çobanı bir şey anlamamış ve birden sormuş. Ona, hanın kızının kaybolduğunu, hanın onu bulan kişiye vereceğini ve yeni bir batırla ilgili söylentinin yayıldığını öğrenmiş. Ḳoyşı Batır: "Benim geceleyin gördüğüm kız, tam da o kız". Hana varıp bulabileceğimi söyleyeyim, kızını verirse göreyim" diye düşünmüş. Sokakta yakalayayım deyip bulamayan birbirinin üzerine abanmış adamlara:

-Ne yapıyorsunuz, hanın çadırı nerde? demiş. İnsanlar aralarından yol açarak yol göstermişler. İki atını yedeğine alarak Ḳoyşı çadıra doğru gitmiş. Çadırda kendisini karşılamaya önceki kendisinin öldürdüğü adamın arkadaşı çıkmış. Hürmet göstermiş, eşlik ederek hanın çadırına getirmiş. Han dahi yerinden kalkarak karşılamış ve bir çadıra yerleştirerek dinlendirmiş. Sonraki gün hanın kendisi gelip kim olduğunu sormuş. Koyun çobanı:

Benim kim olduğumu sormayınız fakat kendinizin neden beni arattığınızı söyleyiniz, demiş. Kendisinin kim olduğunu, nereden gelip nereye gittiğini söylememiş. Han, zorla söylettirmek için ısrar etmemiş. Kendisini aratma arzusunu söylemiş:

-Kızım kayboldu. "Kim bulursa ona vereceğim" diye haberciler çıkardım. Kaplan gibi güçlü hücumunun şöhretini işitip bulsan bulsan sen bulursun" dedim, demiş.

-Ben bulursam söylediklerinizi yerine getirecek misiniz? demiş Koyun çobanı.

-Han ikiletmemiş, yerine getireceğim, demiş.

-Öyleyse ben bulurum. Kırk atlı asker hazırlayınız, akşam yolca çıkacağım. Yarın alıp getiririm.

Han kırk askeri hazırlamış. Koyun çobanı kırk askerin başına geçerek akşama doğru yola çıkmış. Askerleri dün gece gördüğü kuyunun civarına gizleyerek yerleştirip beklemeye başlamış. Geceyle beraber önceki taraftan ışık yine görünmüş. Bunlar sessizce beklemişler. Elinde çıra taşıyan adam yine önceki gece olduğu gibi kuyuyu kazıp içinde girdiğinde Ḳoyşı'nın adamları etrafını sarmış. Şam taşıyan adam da çok batır imiş. Hanın kızını alıp kaçtığında da kendi gücüne güvenmiş. Fakat dar kuyunun içinde serbest hareket edemediğinden yakalanmış. O zamanda kırk adamın birçoğunu öldürmüş. Sonunda onu yenen Ḳoyşı, diğer batırın başını kesip kızı alıp Hana getirmiş.

Han söz verdiği gibi Koyun çobanına kızını vermeye razı olmuş. Koyun çobanı:

-Sözünüzde durunuz. Şimdilik toy yapmayınız, demiş. Arada biraz gün geçmiş. Hana daha önce başka bir handa dünür gelmek isteyip elçi göndermiş. Ona cevap verilmeden kızı kaybolmuş, isteme sonuçlandırılmamış. Ondan sonraki durum bizim gördüğümüz gibi. Kızın Koyun çobanıyla sözünü kesmişler.

Bunu duyan ikinci han:

-Han itibarımızı düşürdü. Bana cevap vermedi. Kızını başıboş gezen biriyle söz kesti, diye öfkelenmiş. Namus meselesi edip savaş ilan etmiş.

Bu han savaştan çekinmiş. Ne yapacağını bilemeyerek şaşırıp kalmış. Vezirleriyle müşavere etmiş. Vezirleri de başka çare bulamamışlar: "Damadınızla konuşup fikrini alalım. Kızı batırdan alıp (diğer hana) vermek bundan daha kötü bir duruma yol açmasın" demişler. Damada fikrini sormuş. Damat içten çok sıkılmış. Ancak namusunu göndermemek için, bir çaresi bulunur diyerek, "tevekkül" demiş.

-Savaşsa savaşmaktan korkuyor muyuz? Savaşa savaşla karşılık verelim! diyerek savaşın sorumluluğunu kendi üzerine almış. Böylece Hana:

-Kaçsa kurtulacak, kovalasa yetişecek bir yürük at hazırlayınız. Çekildiğinde kopmayacak koşumu olsun. Bir tarafa ağ mayan üzengisi ve basamağı olsun! demiş.

Han, damadının bu isteğini beğenmiş. Çaresizlikten kavrulduğu vakitte cesaretli olan damadının güvenine çok memnun olmuş. Vezirler de:

-Tamam, damadımız boş adam değilmiş, demişler. “Savaşa savaşla karşılık verelim” diye anlaşmaları boyunca savaş hazırlığına girişen Hana: “Meydan savaşı yapalım” diye cevap vermişler. Günlerini belirlemişler.

Yürük at da hazırlanmış. Koyun çobanı kendi gücüne güvenmediğinden yürük atla kaçmak niyetindeymiş.

Fakat Han, damadımı düşman öldürmesin diyerek arkasına sağlam gözcüler koymuş. Sağlam gözcülerden kaçıp kurtulamamış.

Bu arada savaş günü gelmiş. Tuğ çekip iki tarafta savaş meydanında toplanmış. Yol arkadaşlarıyla ve korucularla beraber atını yedeğine alarak Ḳoyşı Batır da meydana çıkmış. Batırlar ilk önce meydana teke tek çıkmışlar. Ḳoyşı Batır tarafında meydana çıkanlar bir bir yenilip sıra Ḳoyşı’ya gelmiş. Ḳoyşı, kılıcını kuşanmış, ayağını üzengiye salıp meydana çıkacakken, olgunluk çağındaki yürük at Ḳoyşı’yı alarak ters yöne doğru hızla kaçmış ve yakındaki sık çam ormanına girmiş.

İki tarafın askerleri de buna şaşırıp kalmış. Bu taraf, Ḳoyşı kaçtı mı diyerek apışıp kalmışlar. Düşman tarafı: “Yenildi, bize cesaret edemedi!” diye sevinmişler. Neticede artık basıp girmek gerek” diyerek hazırlanmışlar.

Bu vakitte, deli gibi şaha kalkarak kaçan Ḳoyşı’nın atı hızla giderken dibi çürüdüğünden eğik duran bükülmüş bir çama girmiş. Çamın kıvrımını aşamamış, çam eyerin yanına yıkılmış. Özel olarak hazırlanan eyer takımının hiçbir yeri yırtılmamış. Kuvvetli at, önünde duran çamı alıp yürümüş. At artık serbestçe topluluğa doğru, düşman askerlerine doğru yürümüş.

Çamların içinden batır “çamı önüne alıp” çıkıp geldiğinde, kayın babası tarafı: “ Evet, başardı” diyerek çok sevinmişler. Basıp girmekte olan düşman tarafı tüm bir çamı önüne alarak gelen batırı gördüklerinde cesaretleri kırılıp: “Bu sinirlenmiş, teke teki bırakıp hepimizi birden harap edecek” diye çekinip korkup dururlarken Koyun çobanı birden topluluğun içine girip gitmiş.

Atın hızıyla çamın çarptığı karşı tarafın adamları at-matıyla parça parça olup, sağa sola savrulmuşlar. Ön safta duran batırların da çoğu at kaçmaya başlamışlar. Çamın o başı bir, bu başı bir sallandığında arka taraftan bakınca arka tarafa doğru sanki bilerek kollarını açıp yürüyormuş gibi görünüyormuş. Önü kesilen düşman birden kaçmış. At, kaçan insanların sesiyle (temposuyla) peşlerine takılıp takip etmeye başlamış. Düşman, "arkamızda geliyor" diyerek kaçmış. Kayın (tarafı): "Peşlerinden gidiyor, kovalıyor" diyerek sevinmişler. O zaman Koyun çobanı Batır'ın kayın babası:

-Tamam, "kaçan düşmana kadın bey denilir". O memleketin sınırını bozmadan koysun, durdur! diye adam göndermiş. Bu vakitte atın hızı da yavaşlamış. Ḳoyşı Batır da heyecanını basıp atın dizginini çekmiş. Dizgini çekip baksa at önceki gibi değil, durmuş. Çamı kaldırıp attan almaya çalışmış, almış.

"E, batırlık denilen buymuş ğoy" diye düşünmüş o. Gerçektende batırım, kızı aramaya çıkan hanın evvelki iki batırının birini öldürdüm. Kızı alıp kaçarak kuyuya saklayan iri kıyım adamı öldürdüm. İşte, kırk sinek değil önümden kırk tane düşman kaçtı. Çamı kaldırıp attan alıp koydum.

Böylece o atının başını geriye çevirmiş. Atı kendisi idare etmeye başlamış.

Bu vakitte arkasından kayın atasının gönderdiği adamlarda gelip iltifat ederek karşılamışlar. Hanın topluluğu da tuğlarını kaldırıp zafer davullarını vurup şenlik yapmışlar. Böylece askerler meydandan dönmüşler. Ḳoyşı Batır şimdi "bu at yoruldu" diyerek başka bir ata, eğersiz çıplak bir ata, binmiş. Böylece Koyun çobanı halk arasında ün kazanmış. Onun batırlık seferi geniş ve mükemmel olmuş.

Dünyada insanoğlunun göreceği biter mi? O memlekette her yıl insanları alıp yiyen bir ejderha varmış. Onun vakti gelip kalmış. İnsanlar ejderhayı yok etmeye bir çare bulamadıklarından yılına on koyunla bir kız vermekteymişler. Bu sebepten dünyaya gelen kız çocuğu gününde sıraya alınarak on sekiz yaşına dolduğunda ejderhaya veriliyormuş. Bu şekilde ejderhaya verilecek kız sırası Hanına kızına gelmiş. Han kendi çıkardığı emrin hükmünü kendisinin yerine getirmemesi mümkün olmadığından Batıra

verdiği kızını ejderhaya vermeye mecbur kalmış. Bunun için “nasıl edelim” diye Batıra akıl sormaya gelmiş.

-Çaresi var mı, bir yol bulabilir miyiz? demiş. Ḳoyşı Batır, batırlık yolunda hala o güne kadar şevki geçmemiş. Ejderhanın bir hanın kızına değil, bütün halka zarar verip durduğunu düşünüp:

-Çaresi var, bir yol buluruz, demiş.

Han, batır damadının: “Yok, olmaz” diye cevap vermediğinden onun gerçek batır olduğuna memnun olmuş. Ejderha gelse, damat var” diyerek rahatlamış.

Ḳoyşı, artık başkaca düşünmeye başlamış. “Kılıç kullanabiliyorum, ata bine biliyorum, çamı kaldırabiliyorum, fakat dilsiz düşman ejderhaya ne derim, nasıl bir çare bulurum?”…

Ḳoyşı, bu düşüncesinden gözü korkup geceleyin kılıcını alarak sadece hafif elbiseyle kaçıp gitmiş. Gele gele tan atmış, yorulmuş. Düz bozkırda barınacak bir yer bulamamış. Baksa bir bayterek var. “Onun başına çıkıp yapraklarının arasında barınıp gün geçireyim, gece olunca yer değiştiririm” diyerek baytereğin başına çıkmış.

Tan attıktan sonra Han, damadını çağırtsa damadı yok. Çok çaresiz kalmış. Sonunda “damat, onunla savaşmaya gitti. Eğer kaçıp gittiyse çare yok, o zaman kızı ejderhaya vereceğiz” diye düşünüp on koyunla kızını alarak ejderhayla buluşacakları yere yürümüş.

Neticede ejderhanın geleceği yer o bayterek imiş. Halk baytereğin yanındaki bir tepeye toplanmış. Baytereğin dalına sarılmış durup gözü kapanıp giden Ḳoyşı, insanların uğultusuna uyanıp baksa, insanlar gürültü-patırtı, uğultu, ağlama…

-İşte, işte, kımıldadı, geliyor, demişler.

-Bunlar neye bakıp duruyor, hangi taraftan gelecek diyerek Ḳoyşı etrafına baksa, (bir şey) görünmüyor. Patırdayan, ıslık çalan ses altından çıkmış. Baksa, ejderha baytereğin dibinde, kendisinin altında, zehir saçarak hareket edip yürümekte.

Ejderha yerinden kalktığında Koyun çobanı, şaşırıp çok korkmuş. Oturduğu daldan kalkıp başka bir dala duldalandığında bindiği dal parçalanıp düşmüş. Ḳoyşı, ejderhaya binip kalmış.

Kendi kendisi olalı böyle hal görmeyen ejderha da korkup kuyruğuyla yeri döverek ortalığı kasıp kavurmuş. Islığı yeri yarıyormuş, şahlanmış. Üzerinden düşse öleceğini bilen Koyun çobanı da mümkün olduğu kadar düşmemeyi düşünmüş. At binip öğrendiği gibi bacaklarının içiyle sağlamca yapışıvermiş.

Han olsun, el olsun: "Oypırım-ay, bu nasıl cesaretli bir batırmış" diyerek uğultu etmeye başlamışlar. Birileri: "Kılıçla niye vurmuyor" dese başka birileri: "vur, vur" diye bağırıyorlarmış. Bir başkaları: "Ejderhaya bindiğinde senden akıl sormayan batır, vuramıyor mu diyorsun. Kendi bilsin, seyredip görelim" demişler.

İşte Ḳoyşı zar zor da olsa yavaşlatarak şahlanıp giden ejderhanın aydarından* tutmuş. Ejderha uysallaşmaya başlamış. Demek ki ejderhanın canı aydarındaymış. Aydarı sıkarak çektiğin çektiğinde uysallaştığını, gevşettiğinde kuyruğuyla yeri dövdüğünü görmüş. Ḳoyşı artık ejderhanın aydarından bilerek tuttuktan sonra sıkıp çekerek kuyruğuna kılıcının kenarıyla vuruyormuş.

Ejderha dizginli at gibi uysallaşmış. Aydarı dizgin, kılıcı kamçı yapıp ejderhaya binen Çoban Batır halkın, hanın karşısına gelmiş. Başlangıçta kendi söylediği "imtihandan" geçen Ḳoyşı artık güvenli şekilde ejderhanın aydarını sağlamca tutup kılıcını kuyruğuna koyup:

-Düşmanınız ejderha bu mu? demiş Hana.

Han cevap yerine, hürmet etmiş.

Sevinen insanlar uğuldu etmiş ve saçı saçmışlar. Kız eşarbını ona vermiş. Batırlık yoluna korkarak başlayan Ḳoyşı kolayca büyümüş ve olgunlaşmış. Zengin elinde at binip görmeyen Koyun çobanı kendi yolunda ejderhaya binmiş. Ejderhayı aydarından bağlayıp kılıcıyla kuyruğuna vurarak yürümeye alıştırmış.

---

* aydar: Başın tam tepesinde bırakılan saç, perçem.

6.2.5. ḲOYŞI BATIR DESTANI*

Bir bayğa Ḳoyşı Batır jalşı bolğan,
Ḳapamen jüregi onıŋ şerge tolğan.
Oyı onıŋ batırlıḳpen el ḳorğamaḳ,
Jigittiŋ közi edi äbden tolğan.

Jas Ḳoyşı osı isti armandaydı,
Köŋili ḳoy bağuṽdı ar oylaydı.
“Arıstanmen ayḳasıp, jolbarıspen
Şayḳasıp, küş sınasam”, dep oylaydı.

Dalada ḳorıḳtıŋ ḳıp sütin işti,
Ḳiyaldap oyına aldı ärbir isti.
Şetine saptıayaḳtıŋ ḳaptap kelip,
Kün ıstıḳ, ḳara şıbın ḳona tüsti.

Sabımen pışağınıŋ ḳaldı urıp?
Şıbındı üymelegen saldı ḳırıp.
Sanasa, ḳanşa ekenin bilmek bolıp,
Ölgeni däl bir jolğı boldı ḳırıḳ.

Oyladı: “Bir jolda öldi ḳırıḳ ḳatıp,
Batırlar maḳtanadı beker şatıp.
Ḳolıma ḳılış alıp şapsam jaṽğa,
Ḳalmay ma ḳızıl ḳanğa bir-aḳ batıp.

Sonımen jayılmay ma batır atım?
Jaralğan ḳasiyetti adamzatpın.
Halıḳtıŋ jaṽın jeŋsem urıs salıp,
Alğısın almaymın ba jamıyğattıŋ.”

Bay bildi bul Ḳoyşınıŋ turmastığın,
Söziniŋ bürıŋğıdan ḳiyğaştığın.
Ḳaḳısına jiyırma ḳoy, bir at berip:
- Aḳıŋ joḳ? dedi? endi soḳır tıyın.

At minip tuṽmısında ol körmegen,
At jetektep, ḳoy aydap jüre bergen.
Belgisiz ḳanşalıḳtı jol jürgeni,
Salıŋğan bek tamaşa şahar körgen.

Şaharğa tuṽra keldi ḳoyın aydap,
Köŋilinde ärbir isti keledi oylap.
“Soḳtırtıp ustağa almas ḳılış,

* **Babalar Sözi,** 31. Tom, Foliant Bas. Astana 2006, s.173-188.

Bereyin osı ķoydı soğan aydap.”

Bar eken bir bürışta ķalıŋ usta,
Ķolöneri artılğan osı tusta.
- Ķaķısına jiyırma ķoy men beremin,
Bir ķılış soğıp ber, dep ayttı ķısķa.

Tiyedi jiyırma ķoyğa neşe ķılış,
Ustağa ķiyın emes munday jumıs.
“Maķul” dep söz ķayırmay soķpaķ boldı,
Ustalıķ käsip etken payda ķuvğış.

- Ķınabı jaķsı bolsın örnek salğan,
Jan joldasım etpekpin ķolıma alğan.
Jazuv jaz ķınabına ädemilep:
“Bir jolda ķırıķ adamnıŋ basın alam.”

Ķoyşı Batır sonı aytıp? ketip ķaldı,
Vağdalı küni de jetip ķaldı.
Aytķanday dayarlap ķoyğan eken?
Ķoyşı aluvğa ķılışın jetip bardı.

Ķılışın aldı dağı Ķoyşı ketti,
Bir yen ķalıŋ orman sayğa jetti.
At minip ömirinde körmegen jan?
Jetelep atın jayav tentirepti.

Arķandap atın Ķoyşı ķaldı jatıp,
Uyķığa şarşağan soŋ ketti batıp.
Oyansa, ķasında jür bir-eki adam,
Tün türilip, taŋ dağı ķalğan atıp.

Özara bul eki adam keŋesedi,
- Bul jatķan beker adam emes, dedi.
Bir şavıp ķırıķ adamnıŋ basın alsa,
Münımen ķanday adam teŋesedi.

Bulardıŋ sözin estip “batır” jattı,
Eki adam munı körip bası ķattı.
- Oyatıp söylessek, dep birevi aytsa,
Birevi ayttı: Aşuvı bolar ķattı.

Ekevi ketpek boldı endi ķaşıp,
Atına minbek boldı asıp-sasıp.
Ķapıda sasķalaķtap biri barıp,
Batırdıŋ bir ayağın ķaldı basıp.

Қылışын Қоyşы Батыр қолына алды,
Тура үмтылып, ayанbay siltep қaлды.
Şayқасы туŋғış ret sätti bolıp,
Biriniŋ Қоyşы Батыр basын aлды.

Jöneldi endi biri jan saӱғalap,
Artынan Қоyşы Батыр turды қarap.
Қuӱғanmen jayaӱ oğan jete almastы?
Özirşe atқa minüӱ aӱыр talap.

Kün şığa at jetelep tağы jürdi,
Taӱ körkin tamaşalap bärin kördi.
Batырды alıp uşқan asқaқ arman?
Sondıқtan қanşa jürse erinbedi.

Kün batқan soŋ bir iyen jerge keldi,
Boluӱğa “taӱ қıranы” buӱğan beldi.
Er jastap, juldыz sanap jatыr edi,
Alыstan jarқырağan bir ot kördi.

Oyladы: “El bolsa eger barayын, dep,
Bir habar ne de bolsa alayын, dep.
Egerde jasanğan el jaӱым bolsa,
Jayratıp bärin қırıp salayын, dep.”

Қarasa älgi jarıқ қozğaladы,
“Ot alıp kim kezedi bul dalanы?
Anıқtap ne ekendigin ayırıp ap,
Artынan is қılayын”, dep oyladы.

Älgi ot birte-birte keldi jaқын,
Anıқtap batыr otыr bayқap artын.
Қarasa şam ustağan jalğыz adam,
Қasына kelip tüsti baylap atын.

Şamdы қoyıp kürekpen қazadы jer,
Topıraқ üyip jatыr şığarıp ter.
Baspalap Қоyşы Батыр körip otыr,
Sabırlы baspaytuğын ol dağы er.

Älgi adam jer üŋgirdiŋ betin aştы,
Қoyşы kördi bir suluӱ қalam қastы.
- Süyesiŋ be meni? dep zekiredi,
Biylik joқ қыz bayğusta, tökti jastы.

Қызdы ol şapalaқpen betke tarttы,

Ķoyşı Batır baspalap ķarap jattı.
Bir şını suṽ, bir tilim nan berdi de
Üŋgir aṽızın ķızdı sap, ķayta japtı.

Japtı da ķayta ketti kelgen izben,
Ğajayıp is kezikti japan tüzden.
Jetelep Ķoyşı atın, jürdi artınan,
Soŋında ne boların körmek közben.

Osılay ekeṽi de ketti jürip?
Aŋğarmadı Ķoyşını ol da bilip.
Aldıŋğı adam burındaṽ keldi dağı,
Bir ülken ķaķpağa kep ketti kirip.

Ķaķpanıŋ ol esigin aldı jaṽıp,
Ķoyşekeŋ kire almadı ebin taṽıp.
Dem aldı atın ustap sol arada,
Kezi eken tün ortası ķalğan aṽıp.

Kün şıķan soŋ töŋirekke közin saldı,
Jiynalğan anıķ kördi barşa jandı.
Alıp ķamal işinde bir şahar tur,
Salınğan ğıymarattar tügel sändi.

Bul şahar da bir hannıŋ ķalası eken,
Han ķızı köp adamnıŋ talası eken.
İz-tozsız hannıŋ ķızı joğalıptı,
Ķoyşı körgen ķız hannıŋ balası eken.

El-jurt bop bul ķızdı köp izdepti,
Ķoyşı körgen habarşı hanğa jetti.
Han dağı namıspenen ķaharlanıp,
Täṽekel batırlarğa ükim etti.

İzdegen bağanağı eki batır,
Birine tüspep pe edi “zaman aķır”.
Ķaşķanı hanğa kelip habar berdi:
Ormanda jan körmegen bir däṽ jatır.

Joldasımnıŋ bir şaṽıp basın aldı,
Ķaşıp zorğa ķutılıp janım ķaldı.
Dep jazğan jazuṽı bar ķılışında:
“Bir şaṽıp ķırıķ adamnıŋ basın aldı.”

Ķızıŋdı tabar bolsa osı tabar,
Köpti körip, köp jortķan adam bolar.
Sol adamdı bir taṽıp söylesüṽge

Hanğa kep jetkizedi anıḳ habar.

Munı estip han jurtına etti buyrıḳ,
Keltirdi ṽäzirlerin jurttı jiyıp.
“Ḳızımdı kim tapsa eger, sol adamğa,
Beremin razılıḳpen neke ḳiyıp”.

Tağı da bir batır bar japan tüzde,
Alıs emes şaharğa osı kezde.
Körgen adam habarın mağan aytsa,
Beretin sıylığım köp tağı sizge.

Şaharğa han salğanda solay süren,
At jetelep bul topta batır jürgen.
- Bul ne ḳılğan köp adam, ne ḳılğan is?
Dep suraydı köringen ärbireṽden.

Bireṽ ayttı: Han ḳızı joğalğanın,
Onı izdep jurttıŋ bäri sandalğanın.
Kim tapsa, ḳızın soğan bermek boldı,
Bilmedi jurt ol ḳızdı kim alğanın.

“Däl eken odan tünde körgen ḳızım,
Men barıp hannıŋ endi körsem jüzin.
Tabam dep hanğa barıp ṽağda berip,
Büyırsa, men alamın osı ḳızın.”

Dedi de hannıŋ tarttı ordasına.
Ḳalıŋ el ḳaṽmalağan ortasında.
Ustaṽğa eşbir adam bata almaydı,
Körgen jan süyinedi tulğasına.

- Han ordası ḳay jerde? Hanğa baram,
Bolmaŋdar mağan, jurtım, eşbir alaŋ!
Jetelegen eki attıŋ bireṽin tanıp?
Jügirdi joldası ölip, ḳaşḳan adam,

Ḳuraḳ uşıp Ḳoyşığa sälem berdi,
- Köretin kün boldı-aṽ, dep, sizdey erdi.
Beri ḳaray jüriḳiz, dedi dağı?
Süyinşi surap batır hanğa keldi.

Han dağı ḳarsı aldı onı özi şığıp?
Üy berdi jatuṽına ol tınığıp.
Aldına neşe aluṽan ḳoydı tağam,
Kütüṽşiler iyilip ḳol ḳuṽsırıp.

Han keldi ḳasına onıŋ jönin surap,
Batır da han betine ḳoydı ḳarap.
- Jönimdi äzir meniŋ suramaŋız,
Aytıŋız, ḳoyatuğın bolsa talap.

Han ayttı: Köpti körgen siz bir dana,
Biri isten meniŋ köŋilim boldı ala.
Bar edi jalğız ḳızım älpeştegen,
Joğalıp tabılmadı bar ma şara?

Jurt jiyılıp ḳızımdı köp izdedi,
At jeter araladı japan tüzdi.
Bir tapsa, köpti körgen siz tabar, dep,
Osı üşin şaḳırtıp em ätey sizdi.

Halıḳḳa bul jumıstı jariya ettim,
Ayırılıp jalğız ḳızdan zapar şektim.
Ḳızımdı kim tapsa, eger, bermek bolıp,
Osılay bul jumısḳa ṽağda ettim.

Söyledi sonda turıp Ḳoyşı Batır:
- Men tabam ṽağdaŋda tursaŋ aḳır.
Ḳasıma saymanımen dayın bolsın,
Jüretin birge ilesip ḳırıḳ batır.

Tabamın bügin tünde ḳızdı barıp,
Kelemin ordaŋızğa erteŋ alıp.
Ṽağında osı bolsın sizge aytar,
Jürmeŋiz is bitken soŋ sertten tayıp.

- Han basım ḳağıs ketse bolar ḳara,
Bul iske alaŋ bolma, batır bala.
Ḳızımdı tiri taṽıp kelseŋ boldı,
Ḳosamın şın niyetpen sağan ğana.

Jol tarttı Ḳoyşı Batır tuṽra bastap,
Körgen jer kökireginde tündi jastap.
Ḳasına däl ḳudıḳtıŋ barğannan soŋ,
Ḳorşaṽ ḳıp sabazdardı ḳoydı tastap.

Saylaṽıt ḳırıḳ batır dayın turdı,
Ḳoyşı Batır bağıp tur keler joldı.
Mezgili tayanğanda keletuğın,
Alıstan kädimgidey şam körindi.

Keldi de or basına jedeldetip,
Ol ḳazdı ḳara jerdi ekpindetip,

Tereŋdep esigine tayağanda,
Tüs-tüstan ḳırıŋ batır keldi jetip.

Ustadı ḳalıŋ adam munı äreŋ,
Ol dağı batır eken asḳan eren.
Sondıḳtan hannıŋ ḳızın alıp ḳaşıp,
Öziniŋ almağına äbden sengen.

Alısıp jan üzdirdi bir ḳanşasın,
Ol jalğız, ḳarsı jaḳ köp ne ḳıla alsın.
Aḳırı Ḳoyşı Batır jeŋip şığıp,
Jalğızdıŋ sol arada aldı basın.

Şığarıp ḳudıḳtağı ḳızdı aldı,
Maḳsatı oyındağı orındaldı.
Bölentip ḳuṽanışḳa patşanı,
Tabıspen Ḳoyşı Batır ḳaytıp bardı.

Patşa orındamaḳ aytḳan sözin,
Batırğa toyın jasap bermek ḳızın.
- Özirşe toy jasaṽğa asıḳpa? dep?
Batır da sabır saḳtap üstadı özin.

Bul hannıŋ köpten asıp daŋḳı artḳan,
Teŋesken bir patşa bar jaḳın tartḳan.
Kezinde osı ḳızğa ḳuda tüsip,
Aluṽğa elşi salıp sol suratḳan.

Elşige patşa jaṽap bere almağan,
Öytkeni ḳız joğalıp bolğan alaŋ.
Jağdaydı sodan bergi bayan ḳılıp,
Söyleyin eki sözdi eki hannan.

Körşi han söz söylegen aşuṽmenen,
İs eken jaralğannan men körmegen.
Kemitip patşa atımdı kerek etpey,
Ataŋsız bir ḳoraşḳa ḳızın bergen.

Osını aytıp, şaḳırttı ṽäzirlerin,
Tüsirmek edim hannan jaḳsı kelin.
Barıŋdar hanğa tağı elşi bolıp,
Ḳız bermese, soğısar aytsın jerin.

Soğısḳa ḳapı ḳalmay dayındalsın,
Öytpese ḳızın berip “ḳalıŋ” alsın.
Biliŋder ḳaysısına maḳul eken,
Ekiniŋ birin taŋdap özi oylansın.

Kidirmey bul habar da hanğa jetti,
Estigen el-jurtınan zäre ketti.
Han jiynap ṽäzir men manaptarın,
- Amalın tabıŋdar, dep jarlıḳ etti.

Ṽäzirler ayttı: Munı küyeṽ bilsin,
Ortağa şaḳırıŋız ol da kelsin.
Aḳılmen amal taṽıp şeşüṽ kerek,
Ökiner is bolmasın ḳara dürsin.

Aḳılın, haneke, onıŋ alğanıŋ jön?
Eş adam ol kisige kele almas teŋ.
Soğıstan ḳorḳıp ḳızdı bergenimenen,
İs taṽıp almayıḳ biz onan ülken.

Şaḳırıp batırdan han aḳıl aldı,
Öziŋ şeş dep aṽır jük salmaḳ saldı.
- Soğıssa, soğısayıŋ, ḳorḳamız ba?
Dep batır ḳız berüṽge namıstandı.

Ol sonda patşağa ḳoydı talap?
- Soğısta men minetin attı jarat.
Temir er-türmandarı berik bolsın,
Ḳaṽipsiz minetuğın tepkişek sap.

Atıŋız jüyrik bolsın ḳuṽsa jeter,
Eriḳiz bos bolmasın ursa keter.
Jiyıŋız äskerlerdi saylaṽıttan,
Jatpayıḳ endi ḳarap biz de beker.

Patşa ämir ḳılıp, äsker jiydı,
Batırdı ḳalıŋ ḳolğa basşı ḳoydı.
“Jürmesin, dep, ḳapıda jazım ḳılıp”,
Saḳtanıp neşe jerden küzet ḳoydı.

Soğısḳa eki jaḳ ta dayındaldı,
Han üşin ḳan tögüṽge el sandaldı.
Han käpersiz sarayda jatır şalḳıp,
“Tabar, dep, küyeṽ balam bir amalın”.

Jüyrik at, er, tepkişek dayın boldı,
Padiyşa bastap keldi ḳalıḳ ḳoldı.
Batırğa käṽkelektep ḳuraḳ uşıp,
Äskerler sapırılıp oŋ men soldı.

Ilajsız batır sonda şıḳtı jaṽğa,

Öz oyı ketüṽ edi ḳaşıp taṽğa.
Küzeti hannıŋ ḳoyğan küşti bolıp,
Bul oyın bolmadı äste orındaṽğa.

Jetelep jayaṽ jürdi bozjüyrikti,
Maydanğa eki jaḳ ta jiyılıptı.
Jasanıp kelgen jaṽlar ḳarap turmas,
Batırlar bastap ketti jekpe-jekti.

Ayḳasıp ḳarsılastı neler mıḳtı,
Biri şaṽıp, bireṽi nayza tıḳtı.
Eregesken eki erdiŋ bireṽi ölip,
Han üşin talay adam ḳanın tökti.

Küyeṽge kezek keldi endi aḳır?
Taṽsılıp öz jağınan jeke batır,
Mingizdi tulparına tilek tilep,
Ayaḳ sap tepkişekke mindi batır.

Jöneldi alıp ḳaşıp älgi jüyrik,
Tulpar ed jarap turğan küyi kelip.
Ḳuṽandı ḳarsı jağı “ḳaştı anaṽ” dep,
Ḳayın jaḳ “ḳırar, deydi, ḳayta kelip.”

At ketti sayğa taman ḳuyın bolıp,
Ḳalıŋ jurt taŋırḳap tur munı körip.
İyilgen tübi şirik bir ḳarağay
Köldeneŋ er aldına ḳaldı ilinip.

Ḳopardı ḳarağaydı attıŋ küşi,
Temir er aşamaylı berik isi.
Aynalıp at ḳaytadan topḳa şaptı,
Belgili boldı osılay “batır küşi.”

Ekpindep keled şaṽıp ḳarsı jaḳḳa,
Ḳayın jaḳ aytıp jattı “Ḳuday saḳta!”.
Öŋgerilgen ḳarağay körgen kezde
Iğıstı zäresi uşıp ḳarsı jaḳ ta.

Söytkenşe ḳalıŋ jaṽğa ketti kirip,
Uğar emes bireṽdi-bireṽ bilip.
Esi ketip, soğılıp ḳarağayğa
Adamınıŋ bir ḳanşası jatır ölip.

Öŋgergen teŋseledi en ḳarağay,
Üyirip jürgendey-aḳ batır solay.
Ekpinmen ağaş soḳḳan kezderinde

Birge uştı atımenen adam talay.

Ķarsı jaķ japırılıp tura ķaştı,
Küyeӳ jaķ uran salıp ķuӳa şaptı.
Tulpar da aӳır jükpen köp şapķan soŋ,
Boldırıp osı kezde turıp ķaptı.

Ķoyşı Batır tizgindi aldı ķolğa,
Basın burıp jüyrikti saldı jolğa.
Batırdıŋ aldındağı ķarağaydı
Äskerler aldı jerge äreŋ, zorğa.

Jüyriktiŋ batır sonda basın tartıp,
Ķuӳandı jeŋisine tasıp-şalķıp.
Ķayın atası batırğa jiberdi adam,
- Ķuӳmasın ķaşķan jaӳdı, kelsin ķaytıp.

Jibergen adam jetti ķuraķ uşıp,
Batırğa tağzım etti attan tüsip.
Oralıp batır ķayta kelgen kezde,
El jetti taŋğalıp, taŋırķasıp.

Batırğa barlıķ eldiŋ köŋili toldı,
Şayķası sätti boldı neşe jolğı.
Han dağı küyeӳine dän riyza,
- Jeŋimpaz batır eken, dep, aķ joldı.

Oyladı osı kezde Ķoyşı Batır:
“Düniye bastan talay ötip jatır.
At minip, ķarağaydı men öŋgerdim,
Ķırıķ emes, san ķırıķtıŋ bası jatır.

Äӳeli bir batırdıŋ basın aldım,
Ķız urlağan däӳge de älek saldım.
Jayın elge jazıķsız soğıs salğan
Ķatıgez hannan jurttıŋ kegin aldım.”

Erlikke közi jetken el iylanad,
Er dep seni tanısa el, kiredi ajal.
Ķiysının är närseniŋ keltirip tur?
Jaratķan barşa jandı jalğız Jappar.

Tınımsız düniye öter kürespenen,
Jan jasamaķ özindik ülespenen.
Sol elden alman alıp turatuğın
Bar eken bir aydahar ķur ötpegen.

Tiri jan bolmaptı oğan ḳarsı kelgen,
On ḳoy men bir ḳız ala jılına elden.
Tizimdep el işinen jas ḳızdardı,
Kelgender öz kezegi soğan bergen.

Kezi edi aydahardıŋ tağı kelgen,
Şuvlasıp ḳalmadı ürey ḳalıŋ elden.
Kezegi ḳız beretin patşa da bop,
Sondıḳtan el şuvlasıp zar enjiregen.

Padıyşa ılajsızdan boldı maḳul,
Tappasa küyev bala endi aḳıl.
Aydahardı ḳurtpasa, jurttı ḳırıp
Tüsedi el basına zaman aḳır.

Han kelip küyevinen suradı aḳıl,
- Şarası tabılar ma, oylan, batır.
Ar körip taysaḳtavdan batır sonda:
- Amal bar, ḳorıḳpaŋız! dedi aḳır.

"ḲKayıspay ḳanday iske maḳul, deydi,
Kim körgen jürek jutḳan munday erdi.
Aydahar kelse endi alaŋsızbın,
Bağıma bul batırdı ḲKuday berdi."

Tek, han emes aydahar eldiŋ javı,
Masıl bop el basına tüsken tavı.
"Amal bar", dep batırdıŋ aytḳandığı
Halıḳ ḳamı, aydahar ata javı.

Otırıp ḲKoyşı Batır oyğa battı:
"Urısım budan burın boldı sätti.
At mindim, ḳılış şaptım, ḳızdı taptım,
Aydaharmen ayḳasuv janğa battı."

Köp oylap jete almadı oy tübine,
Kez boldı bir ḳiyın is tağı, mine.
Kiyinip jeŋil kiyim, is tağı, mine,
Tün jastanıp kelipti bir iyenge.

Taḳır jer, aynalası adır dala,
Kez boldı bir bäyterek jalğız ğana.
Taŋ atıp, kün türilip ḳalğan eken,
Terekke batır şığıp ḳıldı pana.

"Kün ıstıḳ terek basın panalasam,
Ayaldap osı arada demimdi alsam.

Bet tüzep, kün batқan soŋ tağı jürip,
Tabılar bir bekinis aralasam.”

Batırğa terek bası orın boldı,
Eki közge tığılıp, uyқı toldı.
Azıraқ közi ilinip ketken eken,
Şuӳıldap bir töbege adam keldi.

Bul kelgen patşa bastap şahar eli,
Aydahar elden alman alar jeri.
Küyeӳdi izdep bär jerden tappağan soŋ,
Bergeli қoy men қızdı alıp keldi.

Şahardan jurt batırdı köp izdegen,
Ketti me, biraқ, қaşıp älde bizden.
Nemese aydaharmen ayқaspaқ bop,
Jür me eken jolın tosıp japan tüzden.

Amal joқ şınımenen ketse қaşıp,
Endi aynalsaŋ, ӳaқıt ketedi asıp.
Birer järdem batırdan bolmasa eger,
Қoy men қız aydaharğa bolar näsip.

Patşanıŋ kelgen osı “jem” bergeli,
Jılasıp, şuӳıldasıp қalıŋ eli.
Aydahar däl terektiŋ tübinde eken,
Üstinde batır қalğıp turğan edi.

Şuӳlağan el daӳısı ketti üdep?
“Keledi anaӳ, endi қozğaldı”, dep.
Oyanıp el daӳısınan batır sonda,
Köz saldı aynalağa “ne boldı”, dep.

Isқırısıp aydahar da zahar şapitı,
Münı körip batırıŋ қattı sastı.
Tasalanıp butaққa қalmaқ boldı,
Özin jötkep, қarmanıp jantalastı.

Ustağan butaŋ sınıp, batır uşıp,
Üstine aydahardıŋ mine tüsti.
Körmegen munday isti jaralğannan,
Adamnan aydahardıŋ zäresi üştı.

Isқırdı қuyrığımen jer sabalap,
Қalıŋ el şuӳlasuӳda “ya Қudaylap!”
“Ne degen jürek jutқan batır”, edi,
Tünnen kelgen eken ğoy osını oylap.”

Zärlenedi aydahar tipti üdep,
Üstinen Ḳoyşı Batır emes tüspek.
Taḳımın barğan sayın ḳattı ḳıstı,
Tüse ḳalsa eger de, özi ölmek.

Köŋili endi ornıḳtı jürek toḳtap,
Aydarınan ustadı biraḳ şoḳtap.
Aydahar biraz sonda bäseŋdedi,
Ḳuyrığı jer sabaṽdan ḳaldı toḳtap.

Bar küşi aydahardıŋ aydarda eken,
Ḳoyşı Batır ustadı onı bekem.
Ḳılış-ḳamşı, aydardı tizgin ḳılıp,
Minip ap aydahardı topḳa kelgen.

Taŋ ḳaldı köp jamağat munı körgen,
- Oypırmay, batır edi netken eren!
Aydahar astındağı juṽasıptı,
Bolıp ed jaḳa ğana ḳunı peren.

- Şapsaŋşı endi batır ḳılışpenen,
- Alsaŋşı basın kesip endi tezden.
- Mingende aydahardı özi bildi,
Suramas şapsa aḳıl endi senen.

Minip ap aydahardı top jiyınğa?
Ḳılıştı basıp otır ḳuyrığına.
Suradı batır sonda patşadan:
- Aydahar, ḳız jutatın şın osı ma?

Patşa basın ıyip tağzım etti,
Batırlıḳ taŋ ḳaldırdı ḳalıŋ köpti.
Ḳutḳarğan kör aṽzınan hanşa da
Batırğa öz jaṽlığın tartuṽ etti.

Armanın aḳır batır orındadı,
El ḳorğaṽ edi basta oyındağı.
Sol jerde aydahardıŋ basın aldı,
Aydardı jibermesten ḳolındağı.

Eliniŋ aldı batır ıḳılasın,
Halıḳtıŋ ırazı etip käri-jasın.
Ḳızın berip, nekelep padiyşa da,
Köterdi äsker basḳa däräjäsin.

Ḳoyşı edi ḳorlıḳ körgen bay ḳolında,

Jüretin ḳısı-jazı mal soŋında.
Ḳamşılap aydahardı at ḳıp mindi,
Talaptı er talaptanğan öz jolında.

Bay tügil, padıyşa da basın ıydi,
Ḳızın berip, körsetti artıḳ sıydı.
Er jigit eldiŋ ḳamın oylaṽ kerek,
Ne ḳılmaḳ elden ayap basta miydı.

Ḳorḳa jürip soŋında boldı batır,
Egeskenge tüsirdi zamanaḳır.
Maḳsatı Ḳoyşı bolmay, el ḳorğaṽ ed,
Talpınıp armanına jetti aḳır...

“Nur jaṽar talaptığa” degen ras,
Adamğa talaptanbay baḳıt ḳonbas.
El üşin jas şağıŋda eŋbek siŋir,
Kärteygende ḳayratıŋ boy da turmas.

ḲOYŞI BATIR (ÇOBAN BAHADIR) DESTANI:

Bir baya Ḳoyşı Batır hizmetçi olmuş,
Onun yüreği üzüntüyle kederle dolmuş
Düşüncesi onun bahadırlıkla ili korumak,
Delikanlının gözü hepten dolmuş.

Genç Ḳoyşı bu işi hayal ediyordu,
Gönlü koyun bakmayı ar görüyordu.
“Aslan ile savaşıp kaplan ile
Dövüşüp, gücümü sınasam”, diye düşünüyordu.

Bozkırda ḳorıḳtıḳ* yapıp süt içti,
Hayal edip düşüncesine aldı her bir işi.
Kenarına ağaç kabın üşüşüp,
Gün sıcağında kara sinekler konup düştü.

Sapıyla bıçağının vurdu,
Toplanmış sinekleri kırdı,
Kaç tane diye bilmek isteyip saysa
Öleni bir seferde tam kırk oldu.

Düşündü: “Bir seferde öldü kırkı katılıp
Batırlar övünüyor boş yere konuşup.
Elime kılıç alıp saldırsam düşmana
Kalmaz mı kızıl kana, hepsi batıp.

* ḳorıḳtıḳ: Koyun çobanlarının bozkırda öğle yemeği için kızgın taş atarak pişirdikleri süt.

Böylece yayılmaz mı, batır adım,
Yaratılmış mukaddes ademoğluyum.
Halkın düşmanını yensem savaşıp
Alkışını almaz mıyım cemiyetin.”

Bay anladı bu çobanın durmayacağını,
Sözünün önceki gibi değil, kestirip attığını,
Hakkına yirmi koyun, bir at verip,
- Bundan böyle beş kuruş hakkın yok, dedi.

O, ömründe at binip görmemiş,
Atı yedeğinde, koyunları sürüp yola düşmüş.
Belli değil ne kadar yol yürüdüğü
Çok güzel inşa edilmiş bir şehir görmüş.

Doğru şehre gelmiş, koyunları sürüp,
Gönlünde her bir işi geldi düşünüp.
“Yaptırıp ustaya keskin kılıç,
Vereyim bu koyunları ona sürüp.

Bir köşede var imiş kalabalık usta,
El hüneri fazlaymış bu hususta.
-Karşılığına yirmi koyun ben vereyim,
Bir kılıç yapıp ver, diye söyledi kısa.

Geliyordu yirmi koyuna nice kılıç,
Ustaya zor değil böyle iş.
“Tamam” deyip söz söylemeden yapmayı kabul etti,
Ustalık göstermiş, kazanç arayıp.

- Güzel olsun yaptığın nakış, kınına,
Can yoldaşım edeceğim alıp elime.
Yazı yaz kınına güzelce:
“Kırk adamın başını alırım, bir seferde”.

Ḳoyşı Batır bunu söyleyip gitti,
Söz verdiği günü de yetip geldi.
Söylediği gibi hazırlayıp koymuş,
Ḳoyşı kılıcını almaya varıp yetti.

Çoban, kılıcını aldı ve gitti,
Issız sık bir ormanlık vadiye geldi.
At binip ömründe görmeyen insan,
Atı yedeğine avare dolaşıyordu.

Çoban atını bağlayıp yatıp kaldı,(yattı)

Yorulduğu için uykuya batıp kaldı.
Uyansa etrafında durmakta bir iki adam,
Gece geçip tan dahi atıp kaldı.

Kendi aralarında iki adam konuşuyorlardı,
-Bu yatan boş adam değil, dedi.
Bir vuruşta kırk adamın başını alsa,
Buna hangi adam denk gelirdi.

Bunların sözlerini duyup "bahadır", bekledi,
İki adam bunu görüp düşündü.
-Uyandırıp konuşsak, diye birisi söylese,
Diğeri söyledi: - Siniri olabilir katı.

İkisi gitmeye karar verdi artık kaçıp
Atına binmek istediler korkup şaşıp.
Şaşkınlığından biri varıp kazara
Batırın bir ayağına kaldı basıp.

Kılıcını Ḳoyşı Batır eline aldı,
Kalkıp (kılıcını) sallayıp kaldı.
Savaşı ilk seferinde uğurlu olup,
Birinin Ḳoyşı Batır başını aldı.

Şimdi biri canını kurtarmaya yöneldi
Ardından Ḳoyşı Batır bakıp durdu.
Peşinden gitmekle yaya, yetişemezdi ona,
Şimdilik ata binme ağır talepti.

Gün doğunca atı yedeğinde, yine yürüdü,
Dağ görkemini seyredip hepsini gördü.
Bahadırı alıp götüren büyük hayal,
Bunun için ne kadar yürüse erinmedi.

Gün battıktan sonra bir bozkıra geldi,
"Dağ ḳıranı"* olmaya karar verdi.
Eyere yaslanıp yatıverdi yıldızlara bakarak
Uzaktan parlayan bir ateş gördü.

Düşündü: "İl olsa eğer varayım, deyip
Bir haber ne de olsa alayım, deyip
Eğerde oradakiler düşman olsa,
Yerle bir edip hepsini öldüreyim, deyip."

Baksa az önceki ışık hareket etti,

* ḳıran: Kartalgillerin genel adı.

“Ateş alıp kim gezmekte bu bozkırı?
Öğreneyim ne olduğunu önce bunun,
Ona göre bir şey yapayım” diye düşündü.

Deminki ateş yavaş yavaş geldi yakın.
Öğrenmek için bahadır oturmakta dikkatlice bunun.
Baksa elinde çıra olan bir adam,
Yanına gelip indi, bağladı atın.

Çırayı koyup kürekle kazdı yer,
Toprak yığıyor, çıkararak ter.
Gizlice Ḳoyşı Batır görmekte,
Sabırlı gizleniyor o dahi er.

Deminki adam yer altı mağarasının yüzünü açtı,
Ḳoyşı gördü bir güzel, kalem kaşlı.
-Seviyor musun beni? deyip bağırdı,
İrade yok biçare kızda, yaş döktü.

O, tokatla kızın yüzüne vurdu,
Ḳoyşı Batır gizlenip bakıp durdu.
Bir bardak su, bir dilim ekmek verdi de,
Kızı içeri koyup mağara ağzını tekrardan kapadı

Kapattı da tekrar gitti geldiği izle
Acayip bir iş denk geldi yaban düzde(bozkırda).
Atını yedeğine alıp Ḳoyşı, gitti peşinden,
Sonunda ne olacağın görmek istedi gözüyle.

Böylece ikisi de yürüyüp gitti,
O da Ḳoyşıyı bilip fark etmedi.
Deminki adam daha önce geldi yine,
Gelip bir büyük kaleye girip gitti

O, kalenin kapısının önünü kapatıp,
Koyun çobanı giremedi bir yolunu bulup.
Dinlendi atını tutup o arada,
Vakitmiş gece yarısının geçtiği.

Gün doğduktan sonra etrafa baktı,
Toplanmış herkesi açıkça gördü bütün insanları
Alıp içinde bir şehir durmakta,
Yapılmış binaların hepsi güzeldi.

Bu şehir bir Hanın şehriymiş,
Hanın kızı için çok insan çekişiyormuş.
İzsiz tozsuz Hanın kızı kaybolmuş,

Ḳoyşının gördüğü bu kız, Hanın kızıymış.

İl-halk bir araya gelip bu kızı çok aramıştı,
Ḳoyşıyı gören haberci Han'a yetti.
Han dahi arlanıp kahırlanıp,
Tevekkül deyip batırlara emir verdi.

Arayan deminki iki bahadır,
Birine gelmemiş miydi "ecel vakti".
Kaçanı, Han'a gelip haber verdi:
-Ormanda görülmemiş bir dev yaşıyor.

Arkadaşımın bir vuruşta başını aldı,
Kaçıp zorla kurtuldum, canım sağ kaldı.
Diye yazılmış yazı var kılıcında:
"Bir vuruşta kırk adamın başını aldı."

Kızını bulsa bulsa o bulur,
Çok görmüş, çok sefere çıkmış adama benzer.
O adamı bulup bir konuşmaya
Han'a gelip ulaştırdı açık haber.

Bunu işitip Han, yurduna etti buyruk,
Getirdi vezirlerini halkı toplayıp.
"Kızımı eğer kim bulursa o kişiye,
Vereceğim rızamla nikâh kıyıp."

Yine bir batır var yaban düzde,
Uzak değil şehre bu vakitte.
Gören kişi bana haber verse,
Verecek hediyelerim çok daha size.

Şehre han saldığında böyle haber,
Atı yedeğinde bahadır da bu kalabalıkta var.
-Bu kalabalık ne, bunlar ne yapıyorlar?
Diye soruyordu gördüğü her birinden.

Birisi söyledi: -Han'ın kızı kaybolmuş,
Onu arıyor halkın hepsi koşuşturup.
Kim bulursa (Han), kızını ona verecekmiş,
Bilemedi insanlar o kızı kim almış.

"Tam orada gece gördüğüm kızı,
Ben varıp Han'ın şimdi görsem yüzünü.
Bulayım diyerek Han'a varıp, söz verip,
Nasip olursa ben alayım bu kızını.

Dedi de gitti Han'ın sarayına.
Toplanmış insan kalabalığının ortasına.
Yakalamaya hiçbir insan cesaret edemiyordu,
Gören insan hayranlıkla baktı heybetine.

-Han sarayı nerede? Han'a gideceğim,
Engel olmayınız bana, halkım hiçbir merakla!
Yedeğindeki iki atın birisini tanıyıp,
Koştu yoldaşı ölüp (kendisi) kaçan adam.

Hürmet göstererek Ḳoyşı'ya selam verdi,
-Görecek gün oldu-aṽ diyerek sizin gibi eri.
Bu tarafa doğru yürüyünüz, dedi de
Müjde isteyip bahadır, Han'a geldi.

Han dahi kendisi çıkıp onu karşıladı,
Yatıp dinlenmesi için ona ev verdi
Önüne nice türlü yemek koyup,
Hizmetçiler eğilip el pençe divan durdu.

Han geldi yanına onun kim olduğunu sormaya,
Bahadır da bakıp durdu Han'ın yüzüne.
-Kim olduğumu şimdi benim sormayınız,
Söyleyiniz, istediğiniz talep olsa.

Han söyledi:- Siz, güngörmüş bir bilge,
Bir işten oldu benim gönlüm huzursuz.
Vardı tek kızım üzerine titrediğim,
Kaybolup bulunmadı var mı çare?

Halk toplanıp kızımı çok aradı,
Gezdiler bozkırın at gidebilecek yerlerini,
Bir bulsa güngörmüş siz bulursunuz, deyip,
Bunun için özellikle çağırtmıştım sizi.

Halka bu işi ilan ettim,
Kaybedip tek kızımı azap çektim.
Eğer kızımı kim bulursa ona verecek olup,
Böylece bu işe söz verdim.

Söyledi o zaman durup Ḳoyşı Batır,
-Ben bulurum sözünde dursan ahir.
Yanımda teçhizatlarıyla hazır olsun,
Beraber gidecek benimle kırk bahadır.

Bulacağım bugün gece kızı varıp,
Geleceğim sarayınıza yarın alıp.

Vaktinde bu olsun size söyleyeceğim,
Olmayınız iş bittikten sonra sözden cayıp.

-Han başım, sözümde durmasam olur kara.
Bu işi merak etme bahadır bala.
Kızımı diri olarak bulup gelsen yeter,
Sadece can u gönülden (kızımı) vereyim sana.

Yola düştü Ḳoyşı Batır o şekilde,
Gördüğü yer aklında, geceki yattığı yer.
Tam kuyunun yanına vardıktan sonra,
Yiğitlerine her tarafı kuşattırıp koydu

Seçilmiş kırk yiğit hazır durdu,
Ḳoyşı Batır gözlüyor (onun) geleceği yolu.
Geleceği vakit geldiğinde ,
Önceki gibi, uzaktan çıra göründü.

Çukur başına çarçabuk geldi,
O, kara yeri hızla kazdı.
Derine gidip kapısına geldiğinde,
Her yandan kırk batır yetip geldi.

Yakaladı kalabalık bahadırlar bunu zar zor,
O dahi batırmış pek müstesna.
Onun için hanın kızını alıp kaçırmış,
Kendisinin gücüne çok güvenip.

Savaşıp, canını aldı bir kaçının,
O yalnız, karşı taraf çok, ne yapabilsin.
Sonunda Ḳoyşı Batır yenip
Orada kesti başını, yalnız kişinin.

Kızı kuyudan çıkarıp aldı,
Aklındaki maksadı yerine geldi.
Padişahı sevince gark edip,
Bulmasıyla Ḳoyşı Batır geri dönüp vardı.

Padişah yerine getirmek istedi verdiği sözü,
Batıra toy yaparak vermek kızını.
-Şimdilik toy yapmaya acele etme, deyip,
Batır da sabır edip tuttu kendini.

Bu Han'ın herkesi geçmiş ünü,
Eşit olan bir padişah var yakın gördüğü
Zamanında bu kıza dünür olup,
Almak için elçi gönderip o (da) istetmiş.

Elçiye padişah cevap verememiş,
Çünkü kız kaybolup tedirginliğe düşmüş.
Durumu ondan sonraki beyan kılıp,
Söyleyeyim iki sözü iki handan.

Komşu Han sinirle konuşmuş,
Doğduğumdan beri görmedim böyle iş.
Küçük düşürdü padişah adımı, gerek görmeden,
Kızını verdi birine, sıradan tanınmamış.

Böyle deyip çağırttı vezirlerini,
Alacaktım Han'dan, güzel gelini.
Gidiniz Han'a yine elçi olarak,
Kızını vermezse söylesin savaşacak yerini.

Savaşa gecikmeden hazırlansın,
Ya da kızını verip "başlık" alsın.
Öğreniniz hangisini kabul ediyor,
İkisinden birini seçip kendisi düşünsün.

Çok geçmeden bu haber de Han'a yetti,
Duyan il-yurdun ödü koptu.
Han toplayıp vezirlerle beylerini,
-Çaresini bulunuz, diye emretti.

Vezirler söyledi:- Bunu damat bilsin,
Çağırınız ortaya ,o da gelsin.
Akılla çare bulup çözmek gerek,
Pişman olacak iş olmasın, kötülük çıkmasın.

Hanım, onun düşüncesini almanız doğru,
Hiç kimse ona olamaz denk.
Savaştan korkup kızı (diğer hana) vermekle,
İş almayalım başımıza, ondan büyük.

Han çağırıp bahadırdan fikrini aldı,
Kendin çöz diyerek ağır yük saldı.
-Savaş istiyorsa savaşalım, korkuyor muyuz?
Diyerek bahadır, kız vermeye arlandı.

O, o zaman padişahtan etti talep,
-Savaşta bineceğim atı tedarik et.
Demir eyer koşumu sağlam olsun,
Tehlikesiz binilebilecek üzengi yap.

Atınız yürük olsun kovalasa yetişir,

Eyeriniz boş olmasın vurulsa gider.
Toplayınız askerleri seçkinlerden,
Durmayalım şimdi bakıp biz de boş yere.

Padişah buyruk salıp asker topladı,
Batırı kalabalık askere komutan yaptı.
“Aniden başına bir şey gelmesin diye”,
Felaketin önüne geçmeye nice yerden gözcü koydu.

Savaşa iki tarafta hazırlandı.
Han için kan dökmeye herkes koşuşturdu.
Han, kaygısız, sarayda durmakta övünüp
“Bulur, deyip damadım bir yolunu.”

Yürük at, eyer, üzengi hazır oldu.
Padişah yöneterek geldi kalabalık askeri.
Bahadıra iltifat ederek ilgi gösterip
Askerler dağılmıştı sağ ile sola

Çaresiz, bahadır o zaman çıktı düşmana,
Kendi düşüncesi kaçıp gitmek idi, dağa.
Hanın koyduğu gözcüleri güçlü olup,
Olmadı bu düşüncesini (imkan), asla gerçekleştirmeye.

Yedeğine alıp yaya yürüdü bozyürüğü
Meydana iki tarafta toplanmıştı.
Silahlanıp gelmiş düşmanlar, bakıp durmaz,
Bahadırlar başladı teke tek’e.

Dövüşüp karşılaştı neler güçlü,
Biri kılıçla vurdu biri mızrak sapladı.
Dövüşen iki erden birsi ölüp,
Han için bir sürü insan kanını döktü.

Damada sıra geldi artık sonunda,
Tükenmişti teke tek için bahadır kendi tarafında.
Bindi tulparına dilek dileyip,
Bindi bahadır ayak salıp üzengiye.

Alıp kaçmaya yöneldi deminki yürük,
Tulparın tam da en kuvvetli hali gelip.
Sevindi karşı taraf “bu kaçtı”, deyip,
Kayın tarafı “kırar diyordu, tekrardan gelip.”

At gitti vadiye doğru kasırga olup,
Kalabalık halk hayret etti bunu görüp.
Eğilmiş, kökü çürük bir çam,

Eyerin önüne yatay olarak kaldı takılıp.

Yerinden kopardı çamı atın gücü,
Demir eyer aşamaylı* sağlam işi.
Geri dönüp at tekrardan kalabalığa saldırdı,
Belli oldu böylece "bahadırın gücü."

Dolu dizgin geldi karşı tarafa,
Kayın tarafı söyleyip duruyor "Allah'ım koru."
Önüne alınmış çamı gördüğü vakit,
Çekinip ödü koptu karşı tarafın da.

Böyle yapana kadar kalabalık düşmana gitti girip,
Anlamadı birisi birisini bilip.
Akılları gidip çarpılınca çama,
Adamların bir kısmı yatmakta ölüp.

Önüne aldığı büyük çam yalpalandı,
Toplayıp gidiyormuş gibi bahadır öyle.
Ağaç hızla çarptığı vakitlerde,
Atıyla beraber savruldu bütün adam.

Karşı taraf bozguna uğrayıp doğru kaçtı,
Damat tarafı nara atıp arkalarından sürdü.
Tulparda ağır yük ile çok koştuğu için,
Bu vakitte durup kaldı.

Ḳoyşı Batır dizgini aldı ele,
Başını çevirip yürüğü saldı yola.
Bahadırın önündeki çamı,
Askerler güç bela aldı yere.

Yürüğün, bahadır o zaman başını çevirip
Sevindi yenmesine taşıp coşup.
Kayın babası, bahdıra gönderdi adam,
-Peşinden gitmesin kaçan düşmanın, geri gelsin dönüp.

Gönderdiği adam yetti, hürmet gösterip,
Bahadıra saygı gösterdi attan inip.
Geri dönüp bahadır tekrardan geldiği vakitte,
Halk geldi hayretler içinde kalıp.

Bahadırdan tüm halk memnun oldu,
Savaşı uğurlu oldu nice yolu.

* aşamay: Atın üzerinde rahat oturmayı sağlayan eyer. Ata binmeyi öğrenen (5-6) yaşındaki çocuklar öncelikle bu eyerde alışıp sonra normal eyere otururlar.

Han dahi damadından tam razı,
-Muzaffer bahadırmış, demiş, açık yolu.

Düşündü o vakitte Ḳoyşı Batır:
“Dünya baştan hepsi geçip gidiyor.
At binip çamı ben önüme aldım,
Kırk değil, nice kırkın başı yatıyor.

İlk önce bir bahadırın başını aldım,
Kızı kaçıran devi de boşa saldım.
Öylesine suçsuz yere savaş açan
Merhametsiz Han’dan halkın öcünü aldım.”

Yiğitliği gözüyle gören halk inandı,
Er diyerek seni tanısa il, girer ecel.
Her şeyin uygun zamanını getirmekte,
Yaratan tüm insanları tek Cabbar.

Yalan dünya geçer mücadeleyle.
İnsan yapar kendince paylaşmayla.
O yurttan alacağını alıp duran.
Var imiş bir ejderha boş geçmeyen.

Diri insan yokmuş ona karşı gelen,
On koyun ile bir kız alıyormuş her yıl ilden.
Sıraya koyup halk içlerindeki genç kızları,
Gelenler kendi sırası ona veriyormuş.

Vaktiymiş ejderhanın yine geleceği,
Gürültü yapıp bırakmadı korku kalabalık ilden.
Kız verilecek sıra padişah da olup,
Onun için halk gürültü edip ağlıyormuş.

Padişah çaresizlikten etti kabul,
Bulmasa damat şimdi bir akıl.
Ejderhayı öldürmese, halkı kırıp
Düşecek il başına en sonunda.

Han gelip damadından sordu fikir,
-Çaresi bulunur mu, düşün Bahadır.
Ar görüp korkmaktan bahadır o zaman:
-Çare var, korkmayınız! dedi ahir.

“Yılmadan nasıl işe makul, dedi,
Kim görmüş bunun gibi gözü pek eri.
Ejderha gelse artık kaygısızım,
Bağıma bu Bahadır’ı Allah verdi.”

Sadece hanın değil ejderha, yurdun düşmanı,
Sırtından geçinip, halkın başına düşen dağı,
"Çare var" deyip bahadırın söylediği,
Halkın tasası ejderha, ata düşmanı.

Durup Ḳoyşı Batır düşünceye daldı:
"Mücadelem bundan evvel oldu uğurlu.
At bindim, kılıç salladım, kızı buldum,
Ejderha ile savaşmak çok zor geldi".

Çok düşünüp ulaşamadı düşünce dibine,
Denk geldi zor bir iş daha, işte.
Giyinip hafif elbise iş daha işte,
Gece yarısı gelmişti bir bozkıra.

Çorak yer etrafı tepecik bozkır,
Denk geldi bir bayterek sadece.
Tan atıp güneş yükselip gitmiş,
Bahadır, tereke çıktı sığınmaya.

"Gün sıcak, terek başında korunsam,
Bekleyip bu arada dinlensem.
Yola koyulup güneş battıktan sonra yine gidip,
Bulunur bir kale, dolaşsam.

Bahadır'a terek başı yer oldu,
İki gözüne sokulup uyku doldu.
Gözü azıcık kapanıp gitmişti (ki)
Gürültü ederek bir tepeye insanlar geldi.

Başlarında Padişah, bu gelenler şehir halkı,
Ejderhanın halktan alacağını alacağı yeri.
Her yerde damadını arayıp bulamadıktan sonra,
Alıp koyunlar ile kızı vermeye geldi.

Şehirde halk, bahadırı çok aramış,
Kaçıp gitti mi yoksa bizden.
Veya ejderha ile savaşmak isteyip,
Yolunu bekleyip duruyor mu yaban düzde.

Çare yok gerçekten gittiyse kaçıp,
Şimdi dolaşsak vakit gitti geçip,
Bahadırdan bir yardım olmazsa eğer,
Koyunlar ile kız, olurlar ejderhaya nasip.

Bu "yemi" vermeye Padişah gelmiş,

Kalabalık halk gürültü ederek ağlaşmış.
Tam da terek'in dibindeymiş Ejderha,
Üzerinde duruyormuş bahadır, uyuklamış.

Gürültülü sesi halkın gitti şiddetlenip,
"Geliyor işte, şimdi hareket edip", deyip.
Uyanıp halk sesinden Bahadır o zaman,
Baktı etrafına "ne oluyor" deyip.

Islık çalarak ejderha da zehir saçtı,
Bunu görüp Batır çok korktu.
Gizlenip dalın ardında kalmak isteyip,
Dalı kavrayarak kendisini gizlemeye çalıştı.

Tuttuğu dal kırıldı, Batır uçtu,
Üstüne ejderhanın binip düştü.
Böyle işi ömründe görmeyen
Ejderhanın, Bahadır'dan ödü koptu.

Islık çalıp kuyruğuyla yeri dövüp,
Kalabalık halk gürültü çıkardı "Ey Allah" deyip.
"Nasıl gözü pek bir bahadır,
Geceden gelmiş ğoy bunu düşünüp".

Korktu ejderha, hepten şiddetlendi,
Üstünden Ḳoyşı Batır düşmedi.
İyice sıktı taḳımını[*], düşer düşmez,
Eğer düşerse kendisi ölecekti.

Keyfi yerine geldi heyecanı gidip,
Aydarından[*] tuttu (ejderhayı) birden toparlayıp.
Biraz sonra ejderha yavaşladı,
Kuyruğu yeri dövmekten kaldı durup.

Tüm gücü ejderhanın aydarda imiş,
Ḳoyşı Batır, aydarını sağlamca tutmuş.
Kılıcı kamçı, aydarı dizgin yapıp,
Ejderhaya binip kalabalığa gelmiş.

Bunu gören kalabalık hayretler içinde kaldı,
-Oypırmay, ne kadar da müstesna Bahadır'mış!
Altındaki ejderha uysallaşmıştı,
Olmuş idi biraz önce çok öfkeli.

[*] Taḳım. At sırtına oturulduğunda ata değen dizlerin iç kısmı.
[*] aydar: Başın tam tepesindeki saç, perçem.

-Vursana şimdi Bahadır, kılıçla,
-Artık başını kesip alsana hızla.
-Bindiğinde ejderhayı kendisi bildi,
Sormaz senden şimdi, vuracaksa kılıçla.

Binip ejderhaya, kalabalık topluluğa,
Kılıcı vurup duruyor kuyruğuna.
Sordu Bahadır o zaman padişahtan:
-Bu mu gerçekten, kız yiyen Ejderha?

Padişah başını eğerek hürmet etti,
Bahadırlığı hayrete düşürdü kalabalığı.
Mağaradan kurtardığı han kızı da,
Bahadıra, kendi eşarbını hediye etti.

Batır sonunda hayalini yerine getirdi,
İl korumaktı, evvel aklındaki.
Orada başını kesti ejderhanın,
Bırakmadan elindeki aydarı.

Batır, takdirini aldı yurdunun,
Razı edip yaşlı gencini halkının,
Kızı verip nikâhladı padişah da,
Derecesini komutanlığa yükseltti (onun).

Koyşı idi, horluk gören bayın elinde,
Geziyordu yaz kış mal ardında.
Kamçılayarak ejderhayı at edip bindi,
Talip er talebine kavuştu kendi yolunda.

Bay şöyle dursun padişahta başını eğdi,
Kızını verip gösterdi çok fazla saygı.
Er delikanlı ilin tasasını düşünmeli,
Ne yapacak ilden esirgeyip baştaki aklı.

Korkarak başlayıp sonunda oldu Bahadır,
Karşı gelenin başına felaket geldi zahir
Maksadı çoban olmayıp yurt korumaktı,
Düşüp peşine hayalinin, ulaştı ahir.

“Nur yağar talep edene” denilen doğru,
İnsana talep etmeden talih konmaz.
Yurt için genç çağında hizmet et,
Yaşlandığında gücün sende kalmaz.

6.2.6. BATIR ĶOYŞI*

Erte zamanda bir Ķoyşı bir baydıŋ esiginde jiyırma jıl ķoy bağıptı. Künderde bir kün el-jurtın sağınıp, tuwğan-tuwısķandarına barıp ķaytuwğa baydan bes jılğa ulıķsat aladı. Ol üşin kelgen soŋ tağı da jiyırma jıl baydıŋ ķoyın bağatın boladı. Jiyırma jılğı aķısına bay Ķoyşığa bir sarja men bir ķunan şığar at beredi. Ķoyşı ķuwanışı ķoynına sıymay eline ķaytadı.

Ķoyşı birneşe kün jürgennen keyin, bir elge keledi. Kelse, el-jurtı jiynalıp, abdırap, şarşap otır eken. Surastırsa, hannıŋ sözge şeber, körkemdigine köz taŋ ķalğanday jalğız ķızın bir tünde uyıķtap jatķan jerinen Däw urlap alıp ketipti. Han ne isterin bilmey eldi aķıldasuwğa jiyğan eken.

Hannıŋ şabarları şetten kelğen Ķoyşığa män-jaydı aytıp:

-Osı Däw alıp ketken ķızdı tawıp äkelgen kisige hanımız sıylıķ beredi, siz tawıp äkele alarsız ba? deydi.

-Jaraydı, izdeyin, altı aylıķ tamaķ dayarlasın, ķasıma eki mıķtı joldas ertip, üşewmizge bir küymeli arba bersin, deydi Ķoyşı az oylanıp.

Han habarlanıp Ķoyşınıŋ aytķandarın beredi.

Üşewi elden şığıp birneşe ay jol jüredi. Bir waķıttar bolğanda Däwler mekendegen tawlı aymaķķa keledi. Üşewi toķtap, demalıp tınıķpaķ bolıp ormannıŋ arasına tüsedi, tınığıp jatadı. Bir küni Ķoyşı: “Barıp toğaydan ķus awlap kel”, dep ülken joldasın jiberedi. Ol toğaydı aralap ķüs taba almay jürip, bir jer ķıstawğa kezdesedi.

Aldınan mıstan kempir şığıp:

-Sen nege keldiŋ? Ķazir, osında ergejeyli bar, ol seni öltiredi, iziŋşe ket, deydi. Ķoyşınıŋ joldası batırsınıp:

-Men odan ķorıķpaymın, dep kete ķoymaydı. Bir waķıtta anaday jerden boyı kişi bir adamnıŋ kele jatķanın keredi. Boyı kişi bunı körip:

-Äy, sen nege keldiŋ, körmegenindi körseteyin be? dep soķtığa ketedi. Ķoyşınıŋ joldası älsirep, özinen birneşe ese kişi ergejeyliden tayaķ jep keri ķaytadı. Biraķ joldastarına bolğan oķıyğa tuwralı eşteŋe aytpaydı.

---

* **Ķazaķ Halıķ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 209-214.

Ekinşi küni Ḳoyşınıŋ joldası ḳus awlawğa ḳolına sarja alıp şığadı. Toğaydan eşbir ḳus taba almay, aldıŋğı küni joldası basınan keşirgen jağdayğa bu da uşıraydı. Basınan ötken oḳıyğa tuwralı bul da eşteŋe aytpay: “Toğaydan eşbir ḳus taba almadım”, dep keledi.

Üşinşi küni ḳolına sarjasın alıp, Ḳoyşınıŋ özi toğay aralap keledi. Bul toğaydı aralap jürip, bir ḳaz atıp aladı. Sodan bul da bayḳamay jaŋağı jer ḳıstawdıŋ üstinen şığadı. Tağı da mıstan kempir aldınan şığıp:

-Ä... sen tağı keldiŋ be? Ket ḳazir, kişkentay kelse seni öltiredi! deydi.

Ḳoyşı:

-Men odan ḳorıḳpaymın sarjam bar, onımen kelisermin, deydi. Solay degenşe mıstan kempir joḳ bolıp ketedi de, kişkentay kelip ḳaladı. Kişkentay ayḳaylap:

-Tağı keldiŋ be? Tındamaydı ekensiŋ, dep judırığın ala jügiredi. Ḳoyşı:

-Toḳta, kelisermiz. Sağan ḳonaḳası äkeldim, deydi.

Kişkentay:

-Käne, körset, deydi. Ḳoyşı:

-Jür üyiŋe kireyik, mine, ḳaz, dep ḳolındağı ḳazın beredi. Kişkentay bunı ertip üyine kiredi. Odan keyin ḳazdıŋ etin ḳazanğa asa bastaydı. Ḳoyşı andıp otırıp, ḳazan ḳaynap kele bergende kişkentay Däwdi köterip alıp, ḳazanğa salıp jiberedi de ḳaḳpağın jaba ḳoyadı. Tunşığıp erjegeyli ölip ketedi. Ḳoyşı jer ḳıstawdı aralap, barlıḳ esikterdi aşıp ḳarap jürse, bir altındağan esikke tap boladı. Esikti aşsa, bölme işinde han ḳızı otır. Han ḳızı Ḳoyşını körip:

-Ḳaydan keldiŋ, bünda ḳalay kirdiŋ? Ḳazir Däw keledi, deydi.

-Däwdi jayğastırdım, jür, äkeŋe alıp ḳaytamın, seni izdep keldim, deydi Ḳoyşı. Ḳız kiyine bastaydı. Ḳoyşığa bir jibek oramal, altın saḳıyna beredi. Biraḳ Ḳoyşı jer ḳıstaw işine ol oramaldı umıtıp ketedi.

Sonımen Ḳoyşı men hannıŋ ḳızı ekewi toğayğa joldastarına kele bergende, Ḳoyşınıŋ esine umıtılğan oramal tüsedi. Ḳoyşı keri ketpek bolsa, han ḳızı:

-Barma! Basḳa oramal bereyin, deydi.

-Mağan äweli alğan oramalım kerek, deydi Ḳoyşı. Joldastarına:

-Meni küte turındar, tez kelermin, dep ḳaytıp ketedi. Joldastarı “maḳul” dep ḳala beredi.

Ḳoyşı jer ḳıstawğa barıp, oramaldı aladı, Däwdiŋ sıbızğısın da alıp, joldastarına ḳaray keri jügiredi. Olarğa jaḳındap kele bergende, joldastarı attarına ḳamşı basıp buğan ḳaramay ḳaşa jöneledi. Ḳoyşı äri ayḳaylap, beri ayḳaylap toḳtata almay jayauw ḳala beredi.

Ḳoyşınıŋ eki joldası han ḳızın ḳorḳıtıp, arbağa otırğızıp, özderi ḳızdı hanğa tapsırıp jaḳsı ataḳḳa iye bolğısı keledi.

Jalğız ḳalğan Ḳoyşı toğaydı aralap, sıbızğı tartıp jürse, innen bir ülken Däw şığa keledi:

-Keşegi kişi Däwdi öltirip, sıbızğısın alğan sen be? Kir mına inge! deydi. Ḳoyşı amalsızdan inge kiredi. İn degeni tawdıŋ ḳuwısı bolıp, Däw, Ḳoyşığa jılḳısın baḳtıradı. Bir jıl boyı jılḳısın jaḳsı baḳḳanı üşin Däw razı bolıp:

-Erteŋ eliŋe, üyiŋe jiberem, mına kebejeni aşıp, ondağı zattarğa ḳolındı tiygizip jürme, deydi de, özi aŋğa ketip ḳaladı.

Ḳoyşı, Däw ketken soŋ, “ne bolsa da meyli” dep kebejeni aşadı. Aşsa, işi tolğan altın eken. Ḳoyşı judırıḳtay eki altındı janına salıp aladı. Bir waḳıtta Däw kelip:

-Kebejeni aşḳan kim? deydi.

-Eşkim aşḳan joḳ, deydi Ḳoyşı.

-Endeşe, mınaw ḳaydağı altın? dep Ḳoyşınıŋ janındağı altındı suwırıp aladı.

Däw bul urlığı üşin tağı da eki jıl jılḳı bağuwğa ḳaldıradı. Künderde bir küni eki jıl da bitedi. Tağı da Däw bir jaḳḳa barıp kelmek bolıp: “Eş närseğe tiyuşi bolma, erteŋ eliŋe ḳaytaramın” deydi de, özi bir jaḳḳa ketip ḳaladı.

Ḳoyşı aynala ḳarap jürse, bir burışta üyilip jatḳan ğawhar tastarğa tap bolıp, birewin alıp, etiğiniŋ ḳonışına tığadı. Bir mezğilde Däw kelip, zattarın tügendegende, bir gawhar tası joḳ bolıp şığadı. Däw izdep jürip, Ḳoyşınıŋ etiginiŋ ḳonışınan bünı da tawıp aladı.

Tağı da Ḳoyşını ayıptap bir jıl jılḳı baḳtıradı. Endi Ḳoyşı muŋayıp şarşap, eş närsesine tiymestey boladı. Bir jıl da bitedi. Däw tağı bir jaḳḳa ketpek bolıp: “Endi erteŋ eliŋe jiberem, eş närsege tiyuşi bolma”, deydi.

Ḳoyşı: “Jaraydı”, dep ḳaladı. Däw ketedi, Ḳoyşı eş närsesine tiymey saḳtıḳ jasaydı.

Däw kelip, zattarın tügendep, zattarı tügel bolğan soŋ, razı bolıp, bir şamalı at pen eski şıylan, eski belbew, tot basḳan ḳılış berip eline ḳaytaradı. Däw, Ḳoyşığa: “Joldastarıŋ ketkeli tört jıl boldı, olar adasıp jür, äli bir jılsız eline bara almaydı”, deydi de, jürüw jolın üyretedi.

-Osı arada dariya bar, sonıŋ üstinen tike öt, ḳız bergen oramaldı köterip, ḳılışındı bulğap şap, sol kezde aldıŋnan suw üstine köpir turadı da, artıŋnan sına berer, eliŋe joldastarıŋmen ḳatarlas jetersiŋ, deydi.

Ḳoyşı atına minip, oramalın köterip, ḳılışın bulğap, şaba beredi. Dariyanıŋ üstinen köpir turadı da, artınan ḳıyray beredi. Atı da jüyrik bolıp şığadı, üş ay degende hannıŋ özine jetedi, soŋınan “joldastarı” da jetedi.

Ḳoyşı kelgenin habarlamay bir üyde ḳonıp jatadı. Erteŋine han ḳızı kelgen soŋ, elin jiynap ülken toy jasaydı. Toyğa köp jurt keledi. Han sarayındağı aldıŋğı topḳa barıp Ḳoyşı da otıradı.

Sol jerde Ḳoyşınıŋ ḳolındağı saḳıynasın körip, hannıŋ ḳızı hanğa ḳarap:

-Meni Däwden ḳutḳarğan mına batır, deydi. Han önı esitip, Ḳoyşıdan barlıḳ jağdaydı surap biledi, Ḳoyşı tastap ketken eki joldasın tabanda darğa astırıp öltirtedi.

Toy bolıp, at şaptırılıp, küres boladı. At bäygesinde Ḳoyşınıŋ atı ozıp kelip, birinşi bäyge aladı. Küreste Ḳoyşı, hannıŋ baluwanın jığıp, abıroylı boladı.

Toy bitken soŋ, Ḳoyşı hanğa kelip:

-Al, han ḳızındı tawıp äkeldim, sıylığımdı ber, joğalıp tabılğan ḳızındı da mağan ḳiyarsıŋ, deydi.

Han wädesinen tayıp:

-Ḳızımdı Ḳoyşığa bere almaymın, özimdey hannıŋ ulına beremin, basıŋ aman, bäygendi aldıŋ, odan artıḳ sıylıḳ ḳayda? deydi. Ḳoyşı aşuwlanıp:

-Wädendi orında, äytpese urısatın jerindi ayt! deydi.

-Jaraydı, deydi han.

Erteŋine taŋ atḳan soŋ, maydan bastalıp, han jalğız Ḳoyşığa bes jüz äskerin şığaradı.

Ḳoyşı oramalın köterip, ḳılışın bulğap, soğısḳa kirisedi. Ḳılışın oŋğa siltese, oŋ bolıp, solğa siltese, sol bolıp, hannıŋ bes jüz äskeriniŋ birin ḳaldırmay ḳıradı.

Bunı körgen hannıŋ zäresi uşıp, batırlığın tanıp ḳorıḳḳanınan Ḳoyşığa ḳızın beredi, bar baylığınıŋ teŋ jartısın bölip berip, bas wäziri ğıp belgileydi.

BATIR ḲOYŞI*

Eski zamanlarda bir koyun çobanı, zenginin birinin kapısında yirmi yıl koyun bakmış. Günlerden bir gün il-yurdunu özlemiş ve hısım-akrabalarına varıp gelmek için zenginden beş yıllığına izin almış. Bunun için de geldikten sonra yirmi yıl daha zenginin koyunlarına bakmayı kabul etmiş. Yirmi yıllık hak için zengin, Ḳoyşı'ya bir sarja* ile kunana benzer bir at vermiş. Koyun çobanı, sevinci göğsüne sığmayarak yurduna dönmek için (yola çıkmış).

Koyun çobanı, birkaç gün gittikten sonra bir memlekete gelmiş. Gelse il-yurt toplanmış şaşkınlık içinde yorgun bir vaziyette durmaktalar. Soruştursa hanın söze kusursuz, güzelliğine gözün hayran kaldığı şeşen* tek kızını bir gece uyuduğu yerden dev biri gizlice alıp gitmiş. Han ne yapacağını bilmeyerek halkı akıl danışmaya toplamış imiş.

Hanın ulakları, uzaktan gelmiş olan koyun çobanına durumu anlatıp:

-Bu, devin alıp gittiği kızı bulup getiren kişiye hanımız hediyeler verecek. Siz bulup getirebilir misiniz? demişler.

-Tamam, arayayım. Altı aylık yiyecek hazırlasın, yanıma iki sağlam arkadaş ve üçümüze bir faytonlu araba versin, demiş koyun çobanıaz düşündükten sonra.

Han, haberdar olup koyun çobanının söylediklerini vermiş.

Üçü memleketten çıkıp birkaç ay yol yürümüşler. Bir vakit olduğunda devlerin mekân tutukları dağlık yere gelmişler. Üçü dinlenmek ve rahatlamak

---

* Ḳoyşı: Koyun çobanı.
* sarja: kemikten yapılmış bir tür yay.
* şeşen: söz ustası, hatip.

için ormanın içinde durmuşlar ve dinlenmeye başlamışlar. Bir gün koyun çobanı: "Varıp ormandan kuş avlayıp gel", diyerek büyük arkadaşını göndermiş. O, ormanlığı dolaşıp kuş bulamamış ve bir kışlağa denk gelmiş.

Önüne Mıstan Kempir çıkıp:

-Sen niye geldin? Şimdi burada *Ergejeyli* (Cüce) var, o seni öldürür, hemen geri git, demiş. Koyun çobanı'nın arkadaşı yiğitlik taslayıp:

-Ben ondan korkmuyorum, diyerek geri dönmemiş. Bir vakitte yakınından küçük boylu bir adamın geldiğini görmüş. Küçük boylu bunu görüp:

-Hey, sen niye geldin, görmediğini göstereyim mi? deyip dövüşmeye başlamış. Koyun çobanı'nın arkadaşının takati tükenmiş ve kendisinden birkaç kat küçük cüceden dayak yiyerek geri dönmüş. Fakat arkadaşlarına, olan hadise hakkında hiçbir şey söylememiş.

İkinci gün koyun çobanının arkadaşı eline sarja alıp kuş avlamaya çıkmış. Ormanda hiçbir kuş bulamamış. Önceki günkü arkadaşının başından geçen hadiselerle bu da karşılaşmış. Başından geçen hadiseyle ilgili bu da hiçbir şey anlatmamış. "Ormanda hiçbir kuş bulamadım", diyerek gelmiş.

Üçüncü günü eline sarjasını alıp koyun çobanının kendisi ormanda (kuş) aramaya başlamış. O, ormanda dolaşmış ve bir kaz vurmuş. Sonra bu da dikkat etmeden deminki kışlağa varmış. Yine Mıstan Kempir karşısına çıkıp:

-Hey! Sen yine mi geldin? Hemen git, Ergejeyli gelirse seni öldürür, demiş.

Koyun çobanı:

-Ben, ondan kokmuyorum sarjam var, onunla anlaşırım, demiş. Öyle diyene kadar Mıstan Kempir kaybolup gitmiş ve Ergejeyli gelmiş. Ergejeyli bağırıp:

-Yine mi geldin? Dinlemiyormuşsun, diyerek yumruğunu çekip (koyun çobanına doğru) koşmuş. Koyun çobanı:

-Bekle! Anlaşabiliriz. Sana yemek getirdim, demiş.

Ergejeyli:

-Nerede, göster ,demiş koyun çobanı:

-Hadi, evine girelim. İşte kaz, diyerek elindeki kazı vermiş. Ergejeyli bunu alıp evine girmiş. Ondan sonra kazın etini kazanda pişirmeye başlamış. Koyun çobanı dikkatle bakmış, kazan kaynamaya başladığında küçük devi kaldırıp kazana atmış ve kapağını kapatmış. Ergejeyli, boğularak, ölüp gitmiş. Koyun çobanıkışlağı gezip bütün kapıları açıp bakmış ve altından bir kapıya denk gelmiş. Kapıyı açsa odanın içinde han kızı oturmakta. Hanın kızı koyun çobanını görüp:

-Nerden geldin, buraya nasıl girdin? Şimdi dev gelir, demiş.

-Devi hallettim. Yürü seni alıp babana götüreyim, seni aramaya geldim, demiş koyun çobanı. Kız giyinmeye başlamış. Koyun çobanına bir ipek eşarp vermiş. Fakat koyun çobanı o eşarbı kışlağın içinde unutmuş.

Neticede Ḳoyşı ile hanın kızı beraber ormandaki arkadaşlarına geldiklerinde Ḳoyşı'nın aklına unuttuğu eşarp gelmiş. Ḳoyşı geri gitmek istediğinde han kızı:

-Gitme! Başka eşarp vereyim, demiş.

-Bana ilk aldığım eşarp gerek, demiş koyun çobanı. Arkadaşlarına:

-Beni bekleyin, tez gelirim, diyerek geri dönüp gitmiş. Arkadaşları "tamam" deyip kalmışlar.

Koyun çobanı kışlağa varıp eşarbı ve devin kavalını da alıp arkadaşlarına doğru tekrar koşmuş. Onlara yaklaşıverdiğinde arkadaşları atlarını kamçılayarak buna bakmadan kaçmaya başlamışlar. Koyun çobanı biraz ileri-geri bağırıp (onları) durduramayarak yaya kalıvermiş.

Koyun çobanının iki arkadaşı, han kızını korkutarak arabaya bindirmişler. Kendileri kızı hana teslim ederek iyi bir üne sahip olmak istiyorlarmış.

Yalnız kalan koyun çobanı ormanda gezip, kaval çalarken inden büyük bir dev çıkıp gelmiş:

-Dünkü küçük devi öldürüp kavalını alan sen misin? Gir bu ine! demiş. Koyun çobanı çaresiz, ine girmiş. İn dağın içindeymiş. Dev, koyun çobanına yılkılarını baktırımaya başlamış. Bir yıl boyu yılkılarına iyi baktığı için razı olan dev:

-Yarın seni yurduna, evine göndereyim. Bu ağaç sandığı açıp ondaki eşyalara elini sürme, dedikten sonra devin kendisi ava gitmiş.

Koyun çobanı, dev gittikten sonra, “ne olsa da tamam”, deyip sandığı açmış. Açsa içi dolu altın. Ḳoyşı yumruk kadar iki altını yanına koymuş. Bir vakitte dev gelip:

-Sandığı açan kim? demiş.

-Hiç kimse açmadı, demiş koyun çobanı.

-Öyleyse bu nerenin altını? deyip koyun çobanının yanına sakladığı altınları çekip almış.

Dev, onu bu hırsızlığı için iki yıl daha yılkıları bakmaya koymuş. Günlerden bir gün iki yıl da dolmuş. Yine devin bir tarafa gidip gelmesi gerekip: “Hiçbir şeye dokunma, yarın seni memleketine göndereceğim” demiş de kendisi bir tarafa gitmiş.

Koyun çobanı gezip bakınırken bir köşede yığılmış duran gevher taşlara rastlamış ve onlardan birini alıp çizmesinin koncuna gizlemiş. Bir vakitte dev gelip eşyalarını kontrol ettiğinde bir değerli taşı eksik çıkmış. Dev taşı aramış ve koyun çobanının çizmesinin koncunda bunu da bulmuş.

Koyun çobanını cezalandırarak bir yıl daha yılkılarına baktırmış.

Artık koyun çobanı (iyice) kederlenmiş, yorulmuş ve devin hiçbir şeyine dokunmamış. Bir yıl da dolmuş. Dev, yine bir tarafa gitmeye niyetlenip: “Artık yarın seni memleketine göndereceğim, hiçbir şeye dokunma”, demiş. Ḳoyşı: “Tamam” diyerek (evde) kalmış. Dev gitmiş, koyun çobanı hiçbir şeye dokunmamaya dikkat etmiş.

Dev gelip eşyalarını saymış. Eşyaları eksiksiz olduğu için razı olmuş. Bir vasat at, eski bir para çantası, eski bir kemer ve paslanmış bir kılıç vererek yurduna göndermiş. Dev, koyun çobanına: “Arkadaşların gideli dört yıl oldu. Onlar yollarını kaybettiler. Hâlâ bir yıldan önce yurtlarına ulaşamazlar”, demiş ve gideceği yolu tarif etmiş.

-Yolunun üzerinde ırmak var, onun üstünden direk geç, (geçerken) kızın verdiği eşarbı kaldırıp kılıcını sallayarak 0na vur. O zaman önüne, su üstüne, köprü yapılıp arka taraftan (tekrar) yıkılıverir. Yurduna arkadaşlarınla peş peşe varırsın”, demiş.

Koyun çobanı, atına binip eşarbı kaldırmış ve kılıcını sallayıp vuruvermiş. Irmağın üzerinden köprü ortaya çıkıp arka taraftan (yeniden) yıkılmaya başlamış. Atı da yürük bir ata dönmüş. Üç ayda hana ulaşmış, peşinden "arkadaşları" da ulaşmış.

Koyun çobanı, geldiğini haber vermeyerek bir eve girip beklemeye başlamış. Sonraki gün han, kızı geldikten sonra halkını toplayarak büyük bir toy yapmış. Toya çok insan gelmiş. Han sarayındaki biraz önceki kalabalığa varıp Ḳoyşı da oturmuş.

Orada Ḳoyşı'nın elindeki yüzüğü gören hanın kızı, hana bakıp:

-Beni devden kurtaran bu bahadır, demiş. Han bunu duyup koyun çobanından bütün hadiseyi sorup öğrenmiş. Ḳoyşı'yı bırakıp giden iki arkadaşını hemen dara astırıp öldürtmüş.

Toy yapılarak at yarıştırılıp güreş tutulmuş. At yarışında Ḳoyşı'nın atı önde gelerek birinci olmuş. Güreşte koyun çobanı, hanın pehlivanını yıkıp itibar kazanmış.

Toy bittikten sonra koyun çobanı, hana gelip:

-Hadi han, kızını bulup getirdim, hediyemi ver. Kaybolup (tekrar) bulunan kızını da bana verirsin, demiş.

Han sözünden cayıp:

-Kızımı koyun çobanına vermiyorum, kendim gibi hanın oğluna vereceğim. Sağ-selametsin, ödülünü aldın, ondan daha büyük hediye nerde? demiş. Koyun çobanı sinirlenip:

-Sözünü yerine getir, yoksa savaşacağımız yeri söyle! demiş.

-Tamam, demiş han.

Sonraki gün şafak söktükten sonra meydana çıkıp han, tek koyun çobanına karşı beş yüz askerini çıkarmış.

Koyun çobanı eşarbı kaldırıp kılıcını sallayıp savaşa girmiş. Kılıcını sağa sallasa sağdaki, sola sallasa soldaki ölmüş. Hanın beş yüz askerden hiçbirini bırakmadan hepsini öldürmüş.

Bunu gören hanın korkudan ödü patlamış. Bahadırlığını görüp korktuğundan koyun çobanına kızını vermiş. Tüm zenginliğinin yarısını bölerek ona vermiş ve onu baş veziri olarak tayin etmiş.

6.3. DİĞER METİNLER

6.3.1. AĞAYINDI EKİ JİGİT

Bir baydıŋ eki balası bolıptı. Olar jetim ķalıptı. Sonda eki bala jan bolmağan soŋ: “Aŋ aṽlayıķ, deydi Elik aṽlap künimizdi köreyik”, deydi.

Sonda ekeṽi birlesip jürip kele jatķanda, tört-bes kün jürğende azıķtarı taṽsılıp, ekeṽiniŋ ķarnı aşadı. Ne isterin bilmey japandağı bir bulaķtıŋ ķasına kep, suṽdı işip-işip uyıķtap ķaladı. Ülkeniniŋ tüsine bir aķsaķaldı adam kiredi. Sonda ülkenine aytķan: “Seniŋininŋnen sağan opa kelmeydi. Oğan öte jaķın jürme. Biraz jerğe barğanda budan ayrıl. Bir jerğe barğanda jol eki ayırıladı, joldıŋ oŋ jaķ ayırılımına sen tüs, sol jağına inindi jiber. Oŋ ķol jağına barğanda, talıķsıp uyıķtaysıŋ. Joldıŋ üstine jatpay, oŋ jağına şığıp uyıķta. Sol uyıķtağanınŋnan erteŋ erte kozindi aşıp ala sap, oŋ jağına ķarasaŋ, bir ottıŋ ornınday jerden, buṽ şığıp jatar. Sol jerdi aşsaŋ, at basınday altın jatar. Sonı ala sap, tezirek eliŋe ķayt”, deydi.

Sonımen bala aķsaķaldıŋ tiline erip, aytķanın istep, eline ķaytıp barıp, türmıstanıp ketedi.

Al, inisi sol jolmen jürip otırıp bir ķayķaymağa şığadı. Jotanıŋ üstine şığıp, jan-jağına ķarap otırdı. Ķ arap otırıp, bir ortan suṽdıŋ boyınan altı ķanat aķ orda köredi. “Al, endi ķarnım aşıp ketti, kim bolsa da soğan barayın”, dep barıp ordağa kiredi. Üyde jan adam joķ, bir ķazan et ķaynap jatır. Etten “kisi asına sabır”, dep azdap ķana alıp jeydi. Sonan keyin burıştağı bir jaman böstektiŋ işine kirip, buğınıp otıradı.

Sonda şaŋıraķtan uşıp eki kepter keledi. Al, eki kepter ot basına tüskende bireṽi ayday, bireṽi kündey ķız bop tüsedi. Bala ķarap, sığalap körip otıradı. Sonda kişi ķız ķuṽ eken, jan-jağına ķarap: “Oypırmay, bizdiŋ üyden kisi kiyiktiŋ iyisi şığadı ğoy!”, deydi. Äpkesi:

-Äy, ķoyşı, ķaydağı kisi munda keledi? Ķ ulazığan taṽdıŋ basına iyis kelüṽşi me edi? dep ekeṽi etten alıp jey beredi.

Söytip jep otırğanda, tağı eki kökek ķolında tayağı bar eki şal bolıp tüsedi.

-Oy, balalar, kisi kiyiktiŋ iyisi bar osında, adamzattıŋ balası bar osı jerde ķarandar, ķarandar! dep bolmaydı bir şal.

Tegi ķoymastay bolğannan keyin, şaldıŋ sözinen ķorķıp, bala ornınan turıp, artımenen sırğıy beredi. Sonda şal balanı: “Asa tayaķpenen urıp öltirem”, deydi.

-Baba, mağan az uvaķıt berseŋiz, arızımdı aytsam, sonan keyin ruķsat, öltirseŋiz, deydi bala. Ağayındı ekev edik. Äke-şeşemdi birevler öltirip edi, özim bir jetimmin. Aştan eletuğın bolğan soŋ, tav-tastı ķaŋğırıp jürip, ağayındı ekevmiz şığıp edik. Al, endi janımdı ķıysaŋız, endi kelmeyin, deydi de bala jılaydı.

-Al, onday bolsa bar, dep şal balanıŋ javırınınan sıypap ķoya beredi.

Sondağı körgen üyi diyu-periniŋ üyi eken. Odan jürip otırıp, bala ķulazığan tav basına ketti. Ķaŋğıp kele jatıp, bir mıltıķ tavıp aladı. Eliktiŋ terisinen kürke tigip alıp, eliktiŋ etin burķıldatıp otırsa, közdiŋ uşında jıltıldağan ot şığadı. Etti jeyin dep tabaķķa tüsirip jatķanda kelip, ķolın jeŋinen şığarmay, bir suluv kelinşek:

-Äriyne, dep üyge kiredi.

-Ey, sen munda ķaydan keldiŋ? Munda adam balası joķ, dep bala tik aytadı.

Javap joķ.

-Äriyne, dep küledi.

-Äy, sen nege keldiŋ? dep jäne aytadı bala.

-Äriyne, ot alayın dep keldim, deydi.

-Ot alayın dep kelseŋ et je, dep pışağınıŋ uşımen et beredi. Ķolın jeŋinen şığarmay et aladı.

-Öy, sen nege ķolındı şığarmaysıŋ? Körset ķolındı! deydi bala.

-Äriyne, dep ķolın şığarmay, älgi kelinşek kişkene ot ustap ketedi.

Ol ketkennen keyin bala butaķ jiynap bala ķusatıp buvadı. Tösegine adamşa jatķızıp, kiyimin javıp, ottı öşirip, ezi teseginiŋ janına mıltığın alıp turadı. Bala uyıķtadı-av degen kezde kelinşek “äriyne” dep kirip kelip, butaķtı bıtırlatıp, ķıyratıp jatķanında jigit ķatındı tuvra maŋdaydan atıp öltiredi. Onı öltirip

dalağa tastap ķoyıp, aşıp ķarasa, jıyırma saŭsağı tügel jez tırnaķ eken. Jıyırma saŭsağın tügel kesip aladı.

“Lağnat, seni it-ķus jesin!”, dep tastap ketedi.

Jürip otırıp bir jirge kelse, öŋkey taŭdıŋ elik-kiyikterin bir adam bağıp jür eken.

-Assalaŭmağalaykuŭm, ata! dep bala oğan jaķındasa, maŋdayında jalğız közi bar adam eken.

-Öy, balam, ķulazığan taŭ basında sen neğıp jürsiŋ, munda ķaydan keldiŋ? deydi Jalğızkoz.

-Ata, panasız jan edim, ata-anam joķ edi. Balasızğa bala bolayın, malşısı joķķa malşı bolayın dep edim, dep jılaydı.

-Söytip onı üyine ertip keledi. Malın tas ķorağa ķamap ķoydı.

-Üyge jür, tamaķ işemiz, deydi. Üyine kirip asuŭlı turğan etti jeydi. Jatar ŭaķıtta şal:

-Al, balam, sen uyıķtağanında menen ķorıķpa. Meniŋ közim ķaraŋğıda ot bop janıp ketedi üydiŋ işin jarıķ ķıp, deydi.

-Jaraydı ata, ķorıķpaymın. Endi dalağa şığıp keleyinşi, dep dalağa şıķtı.

Et pisirip jürgen istik temirin ottıŋ astına tığıp ķoyadı. Birazdan soŋ şal uyıķtaydı. Sonda şaldıŋ közi ot bop jaynaydı, bala uyıķtamay ķarap jatadı. Üyıķtadı-aŭ degen kezde bala şaldıŋ kerek-jarağın jiynap, rettep ķoydı da, bayağı şaldıŋ közine istik temirdi tığıp aldı. Şal turğanşa, bala ķaşıp ketti, ķoradağı elik-kiyiktiŋ arasına kirip ketti.

-Jerdiŋ betinde közim joķ bolsa da tiri ķoymaymın! dep şal aķırdı.

Bala bir tekeni alıp urıp soyıp, sonıŋ terisin kiyip, müyizin müyiz, basın bas ķıp kiyip aladı da, kiyikpen birge şığıp ketedi. Bılay şıķķannan keyin “Ķuday ķutķarsa, ķutıldım”, dep eline ķaytıp, baŭırımen tabısıp, jaķsı turmıstanıp ketken eken.

İKİ ERKEK KARDEŞ*

* **Ķazaķ Halıķ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 230-233.

Bir zenginin iki çocuğu varmış. Onlar yetim kalmış. O zaman iki çocuk, kimseleri olmadığı için: “Av avlayalım, ceylan avlayarak hayatımızı devam ettirelim”, demişler.

İkisi beraber yola düşmüşler. Dört beş gün gittikten sonra azıkları bitmiş, ikisinin karnı acıkmış. Ne yapacaklarını bilmeden yabandaki bir çeşmenin yanına gelip su içtikten sonra uykuya dalmışlar. Büyüğünün düşüne aksakallı bir adam girerek ona “Senin kardeşinden sana vefa yok, ona çok yakın durma. Biraz gittikten sonra ayrıl. Bir yere vardığınızda yol ikiye ayrılıyor. Yolun sağ ayrımına sen git, sol tarafına kardeşini gönder. Sağ tarafına vardığında dalıp uyuyacaksın. Yolun üstünde yatma, sağ tarafına çıkıp uyu. Uyuduktan sonra ertesi gün erkenden gözünü aç. Sağ tarafına bakarsan ateş yeri kadar bir yerde çıkmakta olan duman görürsün. Orayı açarsan at başı kadar bir altın var. Onu al çabucak memleketine dön” demiş.

Böylece çocuk, aksakalın sözünü dinlemiş ve söylediklerini yerine getirdikten sonra memleketine geri dönerek hayatını devam ettirmiş.

Fakat kardeşi o yoldan gidip bir yamaca çıkmış. Yamacın üstüne çıkıp etrafına baktığında bir su boyunun ortasında altı kanat bir ak çadır görmüş. “Artık karnım acıktı. Ne olursa olsun oraya gideyim” diyerek varıp çadıra girmiş. Çadırda hiç kimse yokmuş. Bir kazan et kaynayıp duruyormuş. Etten, “kişi yemeğine sabır” diyerek azıcık alıp yemiş. Ondan sonra köşedeki kötü bir pöstekinin[*] içine girip gizlenerek beklemeye başlamış.

O zaman şaŋıraḳtan[*] uçup iki güvercin gelmiş. Onlar ateşin başına inerken biri ay biri güneş gibi (güzel) bir kız şekline dönmüşler. Çocuk bakıp gözetleyip oturmuş. Küçük kız zekiymiş, etrafına bakıp: “Oypırmay, bizim evde insan geyiğinin kokusu geliyor ğoy” demiş. Ablası:

-Hey bırak! Hangi insan buraya gelecek? Issız dağın başına koku gelir miydi? demiş. İkisi etten alıp yemişler.

Onlar et yerken yine iki güvercin ellerinde bastonu olan iki yaşlı adama dönüp gelmişler.

---

[*] pösteki: Deri minder, döşek.
[*] şaŋıraḳ: Çadırın en üst noktası, kubbesini oluşturan yuvarlak.

-Oy, çocuklar, insan geyiğin kokusu var burada, insanoğlunun çocuğu var burada bakın, bakın! deyip durmuş yaşlı adamlar.

Böyle deyip huzur vermedikten sonra yaşlı adamın sözünden korkan çocuk, yerinden kalkarak arkasını dönüp hızla dışarıya doğru gitmiş. O zaman yaşlı adam: “Bastonla vurup öldüreyim” çocuğu demiş.

-Baba, bana azıcık vakit verseniz de durumumu anlatsam. Ondan sonra öldürecekseniz size ruhsat, demiş çocuk. Ağabeyli kardeşli iki kişiydik. Anamı babamı birileri öldürdü, ben bir yetimim. Açlıktan ölecek duruma geldikten sonra, ağabeyli kardeşli iki kişi yola çıkıp başıboş bir şekilde dağı taşı gezdik. Hadi artık canımı bağışlayınız, artık gelmeyin, diyerek çocuk ağlamış.

-Hadi, öyleyse git, deyip yaşlı adam çocuğun sırtını sıvazlayıp salıvermiş.

Çocuğun orada gördüğü ev, devin-perinin eviymiş. Çocuk oradan gidip ıssız bir dağ başına gelmiş. Gezerek gelirken bir tüfek bulmuş. Ceylanın derisinden de kulübe dikmiş. Ceylan etini kaynatırken uzaklarda parlamakta olan bir ateş görmüş. Eti yemek için tabağa koyduğunda kolunu yeninden çıkarmadan güzel bir gelin gelip:

-Elbette, diyerek eve girmiş.

-Hey, sen buraya nereden geldin? Burada insan evladı yok diye direk söylemiş çocuk.

Cevap yok.

-Elbette deyip, gülmüş.

-Hey, sen niye geldin? diyerek yine söylemiş çocuk.

-Elbette, ateş almaya geldim, demiş.

-Ateş almaya geldiysen et ye, deyip bıçağının ucuyla et vermiş. Elini yeninden çıkarmadan eti almış.

-Hey, sen niye elini çıkarmıyorsun? Göster elini! demiş çocuk.

- Elbette deyip elini çıkarmadan biraz önceki gelin küçük bir ateş alıp gitmiş.

O gittikten sonra çocuk, dal toplayarak onları bir çocuk şekline benzeterek bağlamış. Yatağına adam gibi yatırarak elbiseleriyle örtmüş.

Kendi ateşi söndürüp, tüfeğini eline alarak yatağının yanında beklemeye başlamış. Çocuk uyudu uyacak denilen vakitte gelin “elbette” diyerek, gelip (çadıra) girmiş ve dalları çatırdatarak kırarken delikanlı, kadını tam alnına nişan alarak öldürmüş. Onu öldürüp dışarı çıkartarak açıp baksa yirmi parmağının tamamı Jeztırnak imiş. Yirmi parmağının hepsini keserek almış.

“Lanet, seni it-kuş yesin”, diyerek onu orada bırakıp gitmiş.

Yürüyüp bir yere gelmiş. Orada dağın bütün ceylanlarını-geyiklerini bir adam bakıp duruyormuş.

-Esselamu aleykum, ata! deyip çocuk ona yaklaşsa alnında tek gözü olan bir adam.

-Ey evladım! Issız dağ başında ne yapıyorsun, buraya nereden geldin? demiş Tekgöz.

-Ata, evi barkı yok bir adamım, ana-babam da yok. Evlatsıza evlat; çobanı olmayana çoban olayım diyorum, diyerek ağlamış.

-Öyleyse bana evlat ol, benim çocuğum yok, demiş yaşlı adam.

Böylece onu alıp evine getirmiş. Hayvanlarını taş ağıla sokmuş.

-Eve gel, yemek yiyelim, demiş. Evine girip pişmiş duran eti yemişler. Yatacakları zaman yaşlı adam:

-Evladım, sen uyurken benden korkma. Benim gözüm karanlıkta ateş olur yanar, evin içini aydınlatır, demiş.

-Tamam ata, korkmam. Şimdi dışarı çıkıp geleyim diyerek dışarı çıkmış.

Et pişirdiği sıcak demiri ateşin altına gömmüş. Biraz sonra yaşlı adam uyumuş. O zaman yaşlı adamın gözü ateş olup parlamaya başlamış. Çocuk uyumayarak beklemiş. Yaşlı adamın uyuduğu vakitte çocuk, onun araç-gereçlerini bir araya getirerek toparlamış. Deminki yaşlı adamın gözüne sıcak demiri saplamış. Yaşlı adam kalkıncaya kadar çocuk kaçıp ahırdaki ceylan ve geyiklerin arasına karışmış.

- Gözüm olmasa da seni yeryüzünde diri bırakmayacağım, diye yaşlı adam bağırmış.

Çocuk bir tekeyi alıp yere vurmuş ve yüzmüş, onun derisini giymiş, boynuzunu boynuz, başını baş yapıp giyerek geyikler ile beraber dışarı çıkıp

gitmiş. Bu şekilde çıktıktan sonra “Allah kurtarırsa kurtuldum” demiş ve yurduna dönerek kardeşiyle buluşup güzel bir ömür sürmüşler.

6.3.2. AḴJAN BATIR

Ertede bir bay bolıptı, malı köp bolıptı. Äsirese, jılḳısı sonday köp bolıptı. Jılḳısınıŋ sanı altı ayğır üyir bolıptı. Jaz otip, küz tayanğanda jılḳılardı bağuv̈ ḳıyınğa tüsedi. Bir jağınan jılḳılarğa ḳasḳır tiyse, ekinşi jağınan jılḳını şetinen bildirmey urlaytın belgisiz bir urı payda boladı.

Bay ḳıstıŋ tayanıp kele jatḳanın oylap, ḳar tüskende jılḳılardı dalağa baḳtıruv̈, äri ḳündelikti joğaluv̈ın tıyu üşin, jılḳı bağuv̈şı adamdı izdev̈ge kirisedi.

Sol kezde elge atı şıḳḳan jılḳışı, äri batır, äri mergen, mal degende jalğız torı atı bar, Aḳjan degen kedey bar eken. Ol tuv̈ralı bay estiy sala, Aḳjannıŋ üyine baradı. Aḳjan batırğa jalınıp: “Altı üyir jılḳımdı bağıp ber, ḳıstan aman esen alıp şıḳsaŋ, bir ayğır üyir jılḳını aḳıŋ üşin alasıŋ”, deydi. Aḳjan batır: “Ḳasıma bes kisi ber”, deydi. Bay: “Ḳasıŋa özimniŋ inimdi berem, ḳalğan tört jılḳışı av̈ıl adamdarı boladı”, deydi.

Aḳjan batır “ḳup” dep torı atına minip, baydıŋ av̈ılına keledi. Odan keyin ol tügel sanap, altı ayğır üyir jılḳını, bes kisi baḳtaşısımen ḳaramağına aladı. Budan keyin bular ḳostanıp, altı ayğır üyir jılḳını şöbi ḳalıŋ, suv̈ı mol ḳopalı jerge aydap äkeledi. Ḳopanıŋ işinen ıŋğaylı jerge jalḳışılar altı ḳanat kiyiz üy tigedi. Onda tamaḳ işedi, bası artıḳ kiyim-keşekterin ḳoyadı, kezekpen demaladı, boran künderi panalaydı. Künder artınan künder, aylar artınan aylar ötip jatadı. Biraḳ jılḳı işinen jılḳı joğaluv̈ degen bolmaydı.

Künderde bir kün Aḳjan batır altı üyir jılḳımen jalğız özi ḳalıp, ḳalğan tuv̈arşıların üyge tamaḳtanuv̈ğa ḳayıradı. Keşke ḳaray besev̈i kelisimen bir tuv̈ biyeni soyıp, etin tay ḳazanğa salıp, kiyiz üydiŋ ortasına jer oşaḳḳa asadı. Besev̈i etti pisirip, jep, jayğasıp bolğan soŋ jılḳığa barmaḳ boladı. Biraḳ, baydıŋ inisi tuv̈ biyeniŋ etine toyğan soŋ, uyḳısı kelip “av̈ıradı” da, ol kiyizge oranıp üyde ḳaladı. Ḳalğan törtev̈i attarına minip, jılḳığa barıp, Aḳjan batırdı üyge tamaḳḳa jibermek bolıp jöneledi.

Bular barğan soŋ Aķjan batır üyge ķaytadı. Onıŋ torı atı sonday jüyrik bolğan eken deydi, tipti aldınan ketken ķarağa jetpey tınbaydı eken, artınan ķuvğan ķarağa eşbir izin bildirmeydi eken. Aķjan batır atın jeldirip kele jatsa, altı ķanat kiyiz üy ornınan tört süyem joğarı köterilip, astınan ottıŋ sävlesi körinip tür eken deydi. Esiktiŋ tusına taman ķarsılay jürse, üydiŋ naķ ortasında jalğız közdi däv ķolına üyde ķalğan baydıŋ inisin alıp, onı otķa ķaķtap jep otır eken deydi. Aķjan batır kiyip ketip, jalğız közdi dävdiŋ tap közinen közdey otırıp, sarjamen atadı. Sol kezde däv altı ķanat kiyiz üydi köterip ala jöneledi.

Baķsa, Aķjannıŋ joldastarı jılķığa üyden attanıp ketisimen, däv üyge kelip, ķazandağı etti jep, odan keyin kiyizge oranıp jatķan jalķavdı üstap alıp otķa ķaķtap jey bastağan eken deydi.

Budan keyin Aķjan batır dävdiŋ izine tüsip, soŋınan ķuvğan da otırğan eken deydi. Taŋ ķaraŋğısı bolğan kezde barıp javdıŋ üŋgirindey bir inge kiredİ, Aķjan batır atın ķaŋtara tastap, ķolına sarjasın üstap däv kirgen inge kiredi. Köp jürmey-aķ ķolı jalaŋaş dävdiŋ denesine tiyedi. Süyrep alıp şıķsa, däv ölip ķalğan eken deydi. Köŋili tınğan Aķjan batır ķuyğıtıp joldastarına keledi. Oķıyğanı tügeldey aytıp, kiyiz üyin ķaytadan ķurap tigip beredi.

Aķjan batır joldastarına: “Men elge barıp bayğa bolğan oķıyğanı aytayın, bul däv üş ağayındı deytin edi. Ķalğan eki tuvması mağan keler, senderge tiymes, jılķını jaķsı bağındar, men barıp ķaytayın”, deydi. Joldastarı maķuldap, ķoş aytısıp, Aķjan batırdı şığarıp saladı.

Eli salt attığa üş kündik jol eken deydi. Aķjan batır şıķķan küni keşke bir avılğa ķonbaķ bolıp, kelip tüsedi. Keşke tüsken üyine bir jat adam kelip, Aķjan batırmen sözge kirisedi. Älgi jat adam keterinde Aķjannan keşke, ķay jerge uyıķtaytının surap, özinin bunıŋ ķasına jatķısı keletinin aytadı. Aķjan batır oğan: “Esiktiŋ aldına, aķ jadağayımdı ayķara jamılıp, torı attı belime baylap jatarmın”, deydi.

Aķjan batır munıŋ jat adam ekenin sezip, tünde esiktiŋ aldına tomar ağaş tastap, onıŋ üstine aķ jadağayın ayķara javıp, atın tomarğa baylap, ozi esik aldındağı sayğa jasırınıp, sarjasın ķolına ustap baķılap otıradı. Tün ortası avğan soŋ, bir kezde aspannan bir ülken ķaraķus uşıp kelip, at

baylauwlı turğan tomardı kele büredi. Aqjan batır sarjamen atıp qaladı. Däw tomardı süyrey jöneledi. Atına minip, izimen Aqjan batır barsa, ölip te qalğan eken deydi. Odan keyin qonğan üyimen qoştasıp, Aqjan batır bağıtımen eline jöneledi. Kelesi küni de jolda qonğan üyinde osınday oqıyğa bolıp, sonımen üşinşi däwdi de öltiredi.

Aqjan batır eline jetip, barlıq bolğan oqıyğanı aytadı jäne de bayğa baydıŋ inisin däw öltirgenin aytadı. Bay inisiniŋ ölgenine jılap, maldarınıŋ aman qalğanına quwanıp, elin jiyıp, toy jasap, at şaptıradı.

Aqjan batır da keri oralıp, jılqılarğa barıp, joldastarımen baydıŋ jılqıların aydap äkelip, bayğa tapsıradı. Bay jılqıların aman alıp şıqqanı üşin, däwlerdi öltirgeni üşin Aqjan batırğa kelisim boyınşa bir üyir jılqını beredi. Aqjan batır bir üyir jılqını üyine aydap keledi. Burın basınan ötken kedeyligi umıtılıp, Aqjan batır barşa maqsatına jetken eken deydi.

"Eŋbek etseŋ, durıs et" degen maqal osıdan qalğan eken deydi.

AQJAN BATIR*

Eski zamanlarda hayvanları, özellikle de atları çok fazla olan bir zengin varmış. Atlarının sayısı altı aygır sürüsüymüş. Yaz geçip güz geldiğinde, yılkıları otlatmak zor olmaya başlamış. Bir taraftan atlara kurt saldırsa diğer taraftan bilinmeyen bir hırsız payda olup atları çalıyormuş.

Zengin, kışın kapıda olduğunu düşünmüş ve hem kar yağdığında atlarına bozkırda baktırmak hem de günden güne kaybolmalarına engel olmak için atlarına bakacak adam aramaya başlamış.

O zaman memlekette meşhur olan yılkıcı, mal olarak sadece doru atı olan hem bahadır hem de mergen olan, Aqjan adlı bir fakirmiş. Zengin onu duyar duymaz Aqjan'ın evine varmış. Aqjan Batır'a yalvarmış: "Altı sürü atımı bakarak onları kıştan sağ salim çıkarırsan bir aygır sürüsünü (sürülere bakma) hakkı için alırsan", demiş. Aqjan Batır: "Yanıma beş kişi ver", demiş. Zengin: "Yanına kendi kardeşimi vereyim, kalan dört kişi köyün adamları", demiş.

* **Qazaq Halıq Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 43-46.

Aḳjan Batır peki, diyerek doru atına binmiş ve zenginin köyüne gelmiş. Ondan sonra o, sürünün hepsini sayarak altı aygır sürüsünü, beş çobanıyla beraber gözetimine almış. Daha sonra bunlar ikişer ikişer altı sürü atı, otu sık, suyu bol kamışlı bir yere sürüp getirmişler. Kamışların içinde uygun bir yere at bakıcıları altı kanatlı çadır dikmişler. Orada yemek yiyor, fazla olan elbiseleriyle araç-gereçlerini koyuyor, sırayla dinleniyor ve fırtınalı günlerde sığınıyorlarmış. Günlerin ardından günler, aylarında ardından aylar geçip gidiyormuş. Fakat yılkıların içinde yılkı kaybolması diye bir şey olmuyormuş.

Günlerden bir gün Aḳjan Batır, altı sürü atla yalnız kendi kalıp kalan bakıcıları çadıra yemek yemeye göndermiş. Akşama doğru beşi gelir gelmez bir kısır kısrağı kesip geniş kazana koyarak çadırın ortasındaki yer ocağında pişirmişler. Beşi eti pişirip yemişler ve rahatladıktan sonra, yılkılara gitmeye hazırlanmışlar. Fakat zenginin kardeşi, kısrağın etiyle doyduktan sonra, ağırlaşıp uykusu gelmiş. O, keçeye sarınıp çadırda kalmış. Kalan dört kişi atlarına binerek, yılkılara gidip Aḳjan'ı çadıra yemek yemeye göndermeye gitmişler.

Bunlar vardıktan sonra Aḳjan Batır eve dönmüş. Onun doru atı o kadar hızlıymış ki, önünden giden karartıya yetişmeden yatışmıyor, ardından takip eden karartıya hiçbir izini bildirmiyormuş. Aḳjan Batır, atını hızla sürerek gelse altı kanatlı çadır, yerinden dört karış yukarı kaldırılmış altından ateşin ışığı görünmekte. Kapıya doğru yürüse çadırın tam ortasında tek gözlü bir dev eline çadırda kalan zenginin kardeşini almış, ateşte kızartmış yiyormuş. Aḳjan Batır savaş silahlarını alıp gelmiş ve tek gözlü devin tam gözüne nişan alarak sarja* ile atmış. O zaman dev, altı kanatlı çadırı kaldırarak götürmeye koyulmuş.

Şanslarına Aḳjan'ın yoldaşları, evden ata binip yılkıya gitmesiyle dev, çadıra gelmiş. Kazandaki eti yiyip ondan sonra da keçeye sarınmış uyuyan tembeli alıp, ateşte kızartarak yemeye başlamış.

Bundan sonra Aḳjan Batır, devin peşine düşüp takip etmeye başlamış. Dev, tan karanlığı vaktinde giderek düşman mağarası gibi bir ine girmiş.

* sarja: Kemikten süslenerek yapılmış bir tür yay ve bu yayın oku.

Aḳjan Batır atını boş bir yere bırakarak, eline yayını alıp devin girdiği ine girmiş. Çok geçmeden eli, devin çıplak vücuduna değmiş. Onu, sürüyerek alıp çıkarsa dev ölmüş. Gönlü ferahlayan Aḳjan Batır, doludizgin arkadaşlarının yanına gelmiş. Hadiseyi baştan sona anlatıp çadırı tekrardan kurmuş.

Aḳjan Batır, arkadaşlarına, "ben memlekete varıp olan biteni zengine anlatayım, bu devin ağabeyli kardeşli üç kişi olduğu söylenirdi. Kalan iki akrabası bana gelir, sizlere bir şey yapmaz. Yılkılara iyi bakın, ben gidip geleyim", demiş. Arkadaşları kabul edip, vedalaşarak Aḳjan Batır'ı yolcu etmişler.

Aḳjan Batır'ın memleketi atla üç günlük yol imiş. Aḳjan Batır, çıktığı günün akşamı bir köye gelmiş ve geceyi orada geçirmek istemiş. Akşamleyin misafir olduğu eve yabancı bir adam gelerek Aḳjan Batır ile konuşmaya başlamış. Az önceki yabancı adam giderken Aḳjan'a, akşama nerede uyuyacağını sormuş. Kendisinin de onunla yan yana yatmak istediğini söylemiş. Aḳjan Batır ona: "Kapının karşısına, ak jadağayımı* açarak onunla örtünüp, doru atı da belime bağlayıp yatacağım", demiş.

Aḳjan Batır bunun düşman olduğunu anlayarak geceleyin kapının karşısına ağaç kütüğü koymuş ve üstüne de ak jadağayını kapatmış. Atını kütüğe bağlayıp kendisi kapının yanında uygun bir yere gizlenmiş ve yayını eline alarak beklemeye başlamış. Gece yarısından sonra, bir vakitte gökten büyük bir Karakuş gelip atın bağlı olduğu kütüğü pençelemiş. Aḳjan Batır yay ile ona atmış. Dev, kütüğü sürüklemeye başlamış. Atına binip peşinden Aḳjan Batır varsa dev ölüp kalmış. Ondan sonra misafir olduğu ev ile vedalaşıp Aḳjan Batır memleketine doğru yola çıkmış. Sonraki günde yolda misafir olduğu evde aynı hadise olmuş. Neticede üçünü de öldürmüş.

Aḳjan Batır, memleketine ulaşıp olan bütün hadiseyi anlatmış ve zengine, kardeşini devin öldürdüğünü söylemiş. Zengin, kardeşinin ölümüne ağlayıp, hayvanlarının sağ salim olduklarına sevinmiş. Memleketini toplayarak, toy verip at yarıştırmış.

---

* jadağay: Astarsız dikilmiş olan dış giyim

Aḳjan Batır da geri dönerek atlara varmış ve arkadaşlarıyla beraber zenginin atlarını sürüp getirerek zengine vermiş. Zengin, atlarını sağ salim koruduğu ve devleri de öldürdüğü için Aḳjan Batır'a anlaşmaları gereğince bir yılkı sürüsünü vermiş. Aḳjan Batır yılkı sürüsünü sürerek evine getirmiş. Önceden başından geçen fakirliği unutulup, Aḳjan Batır bütün maksatlarına ulaşmış denilmiş.

"Eŋbek etseŋ durıs et/ Çalışırsan, doğru çalış", diye söylenen atasözünün buradan kaldığı söylenir.

6.3.3. ALAKÖZ BATIR

Ertede Abılay han zamanında bir baydşç Alaköz degen ulı bolıptı. Alaköz on üş Jasar batır eken. Bir küni Abılay han jaṽğa attanuṽğa köp ḳol jıyıptı. Batırdıŋ äkesinen: "Ala' közdi mağan ber, jorıḳḳa tuṽ üstap barsın", deydi. Alaközdiŋ äkesi:

-Joḳ, haneke, balam jas, balamdı bıyılşa tastap ket, alpıs ala at bereyin, depti. Abılay han: "Jaraydı, olay bolsa", dep, köp nökerimen jorıḳḳa şığıptı. Üş kün ötken soŋ Alaköz üyinde otırıp oylaydı. "Men bul äskerden ḳalğanım ne ḳılğanım", dep, batırlığına şıday almay, öziniŋ bir ḳanattı Ḳarager deytin atına minip alıp, üş kün ozıp ketken äskerlerdi bir sağatta ḳuṽıp jetipti. Sonan soŋ Alaköz bularmen birigip ketedi. Tört künnen soŋ artınan äkesi ḳuṽıp keledi. Balası ḳaşıp üstatpaydı. Äkesi aytadı:

-Äy, balam, kel endi bata bereyin! deydi. Alaköz jaḳındap kelip turdı. Äkesi ḳolınıŋ sırtın jayıp ayttı: "Osı barğanıŋnan Ḳırğız barıp jeti jıl jatıp, segizinşi jıl ḳolıma kel", deydi. Alaköz munıŋ batasın tındamay jüre beredi. Äkesi ḳaytip ketedi.

Bular jorıḳta jürip, Ḳırğız batırlarımen kezdesip ḳaladı. Ḳırğızdıŋ Alataṽınıŋ berjağında Alaköz, batırlar jağınan Ḳırğızdıŋ batırı şıḳtı. Alaköz kelip, Ḳırğızdıŋ batırın nayzamenen şanışḳan eken, nayzası ötpey, eş ḳaruṽ ḳıla almaydı. Äkesiniŋ ḳarğısı küşin alğan eken. Ḳırğızdıŋ batırı Alaközdi nayzamenen şanşıp alıp, artına bökterip eline jüre beredi. Abılay han soğıspay eline ḳaytıp ketti. Sonan soŋ Ḳırğızdıŋ batırı äkesine kelip aytadı: "Mınaṽ äkelgen oljam", deydi. Äkesi aytadı:

-Öltire kör, közi ķalay jaman edi! deydi. Şeşesi aytadı: Öltirme, ķul bolıp jürsin, deydi. Alaközge üş kündey as bermeydi, törtinşi küni az ğana as berdi. Söytip, jeti jıl Ķırğızda baylaṽlı jattı. Segizinşi jıl bolğanda Ķırğızdıŋ bir begi ölgen eken, jurt soğan as berüṽge ķızdan ruķsat süraydı. Alaközdi tüsirip alıp kelgen Ķırğızdıŋ batır ķızı atı Bötaköz eken. Bötaköz jurtınıŋ bärin biylep turadı eken. Ruķsat beredi. Bötakez özi bügin basım aṽırdı dep, asķa barmay ķaladı. Ķızdıŋ äkesi, eki ağası bäri asķa ketedi. Bötaköz üyde ķaladı. Bir ṽaķıtta Botaköz baylaṽlı jatķan Alaközge aytadı: “Alaköz turşı, küreseyik”, deydi. Alaköz ķorķıp: “kürespeymin”, deydi. Söytse de ķız bölmay küresedi. Botakäz Alaközdi köterip jığayın degen eken, jığa almadı, sonan soŋ Alaközge ayttı: “Sen ķara ķul”, dep namısına tiyedi. Sonda Alaköz ķızdı köterip alıp, jerge bir ķoydı. Ķız ayttı: “Sen menen küşti ekensiŋ, men senimen ķaşam”, deydi. Alaköz: “Jaraydı”, deydi. Ķız Alaközdi ķımızğa toyğızadı, bir ṽaķıtta Botaközdiŋ äkeleri, ağaları keledi. Botaközdiŋ sıbağası dep bir tay üyitip, köp ķoylar üyitip äkelgen eken. Botaköz jartısın baylaṽlı jatķan Alaközge berdi, ağaları munı körip, ķarındasın jek köredi, kün keş boladı, ķızdıŋ eki ağasınıŋ eki jüyrik arğımağı bar eken. Sonı suṽıtıp ķoyğan eken.

Tünde Alaköz üyıķtap oyansa, baylaṽlı jatķan ayaķ ķolı bos jatır eken. Bir ṽaķıtta Botaköz Alaközğe kelip: “Jür, ķaşayıķ!”, deydi. Alaköz turıp özinіŋ burınğı kiyimin kiyip aladı. Ekeṽi aķıldastı: “Nege minip ķaşamız”, dep. Alaközdiŋ üyinen kelgen jüyrik atı Alaköz jamandıķ oylağanda ustatpaytın edi. Eki ağasınıŋ suṽıtıp ķoyğan eki arğımağına ekeṽi minip alıp, Botaköz äkesiniŋ mıŋ kisi sıyatuğın şatırın alıp, ķaşıp ketipti. Botakäz Alaközge aytadı: “Äkem bizdi üş kün ķuṽadı, biz mınaṽ ağaşķa jasırınayıķ”, deydi. Aṽıldıŋ janında jiyırma şaķırım jerde bir ķalıŋ ağaşpķa ekeṽi jasırınadı. Bir ṽaķıtta äkesi ķus bolıp uşıp, ağaştıŋ töbesinen ötipti. Künuzaķķa izdep taba almay, keşke taman üyine ķaytıp ketedi. Tağı da küni tüni ķarap taba almaydı. Botaköz Alaközben ekeṽi ķaşıp ketedi. Jolda kele jatıp, köp kün jürip, eline jetüṽge bir kün ķaldı degende, bir darıyağa ekeṽi kelip şatırdı tigip, Alaköz şatırda otırıp ķaladı. Botaköz suṽğa barıp şomılıp jatsa, bir eki şoşķa kelip, bireṽi Botakezdiŋ basın üzip alıp ketedi. Bir ṽaķıtta Alaköz tısķa şıķsa,

Botakäz ölip ķalıptı. Munı körip sadağın alıp jügirip kelip, älgi şoşķanıŋ bireŭin atķan eken joķ, ekinşisin atıp, işin ķarasa, sonda eken. Alaköz bastı äkelip jılap eline keledi. Jurtımenen amandasıp, muŋın aytadı: “Meniŋ tilegimdi berseŋiz”, depti. Jurtı tilegin beredi. Alaköz darıyağa kelip, Botaközge tam turğızıptı. Söytip, “Ķudanıŋ ķudiretimen”, äkesiniŋ “duğasımen” ķız ekeŭi bir-birimen ķosıla almay, ölip ketken eken deydi.

ALAKÖZ BATIR*

Eskide Abılay Han zamanında bir zenginin Alaköz adlı oğlu varmış. Alaköz on üç yaşında bir bahadır imiş. Bir gün Abılay Han, düşman üzerine sefere çıkmak için kalabalık asker toplarken Alaköz'ün babasından: “Alagöz'ü bana ver, seferde tuğu tutsun”, demiş. Alaköz'ün babası:

-Yok, hanım, çocuğum genç, çocuğumu bu yıl bırakıp git, altmış ala at vereyim, demiş. Abılay Han: “Tamam öyleyse” diyerek kalabalık yaverleriyle sefere çıkmış. Üç gün geçtikten sonra Alaköz evinde oturup düşünmüş: “Ben bu askerlerden kalmakla ne yapıyorum”, diyerek, bahadırlığından sabredemeyip kendisinin kanatlı Ķarager adlı atına binmiş ve peşlerinden giderek üç gün önce yola çıkan askerlere bir saatte ulaşmış. Ondan sonra Alaköz bunlarla bir araya gelerek yola devam etmiş. Dört günden sonra arkasından babası yetişip gelmiş. Çocuğu kaçıp kendisini babasına yakalattırmıyormuş. Babası:

-Ey, evladım gel şimdi dua edeyim, demiş. Alaköz yaklaşıp gelmiş ve durmuş. Babası ellerini ters çevirerek açıp: “Bu gidişinle Ķırgız'a varıp, yedi yıl kalarak sekizinci yıl yurduma gel” demiş. Alaköz bunun duasını dinlemeyerek devam etmiş. Babası geri dönüp gitmiş.

Bunlar sefere gidip Ķırgız bahadırlarıyla karşılaşmışlar. Ķırgızlar'ın *Alataŭ* (Aladağ)larının beri yanında Alaköz, diğer taraftan da Ķırgızlar'ın bahadırı çıkmış. Alaköz gelip Ķırgız'ın bahadırına mızrağını saplamış, mızrağı geçmiyor, gücünü hiç kullanamıyormuş. Babasının bedduası gücünü almış imiş. Ķırgız'ın bahadırı, Alaköz'ü mızrakla vurmuş ve eyerinin arkasına

* **Ķazaķ Halıķ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 233-234.

bağlayarak alıp memleketine gitmiş. Abılay Han savaşmayarak memleketine geri dönmüş. Ondan sonra Ḳırgız'ın bahadırı babasına gelip: "Bu getirdiğim ganimetim", demiş. Babası:

"Öldür, gözleri nasıl da yamanmış", demiş. Anası: "Öldürme, köle olsun", demiş. Alaköz'e üç gün yemek vermeyip dördüncü gün azıcık yemek vermişler. Böylece yedi yıl Ḳırgız'da bağlı kalmış. Sekizinci yıl olduğunda Ḳırgız'ın bir beyi ölmüş. Halk ona yemek vermek için kızdan izin istemiş. Alaköz'ü esir edip getiren Ḳırgız'ın bahadır kızının adı Botaköz'müş. Botaköz, halkının hepsini yönetiyormuş. İzin vermiş. Botaköz kendisi bugün başım ağrıyor diyerek yemeğe gitmemiş. Kızın babası, iki ağabeyi, hepsi de yemeğe gitmişler. Botaköz evde kalmış. Bir vakitte Botaköz, bağlı duran Alaköz'e: "Alaköz kalksana, güreşelim", demiş. Alaköz korkup: "Güreşmiyorum", demiş. Böyle yapsa da kız kabul etmemiş. Botaköz, Alaköz'ü kaldırıp yıkayım demiş, yıkamamış. Ondan sonra Alaköz'e: "Sen kara köle", diyerek alay etmiş. O zaman Alaköz, kızı kaldırıp yere vurmuş. Kız: "Sen benden güçlüymüşsün, ben seninle kaçarım", demiş. Alaköz, "tamam", demiş. Kız, Alaöz'ü kımızla iyice doyurmuş. Bir vakitte Botaköz'ün babası ve ağabeyleri gelmiş. Botaköz'ün payı diyerek bir sürü tay ve koyun toplayıp getirmişler. Botaköz yarısını bağlı duran Alaköz'e vermiş. Ağabeyleri bunu görüp kız kardeşlerinden nefret etmişler. Gün akşam olmuş. Kızın iki ağabeyinin iki yürük arğımakı var imiş. Onları dinlenmeye koymuşlarmış.

Geceleyin Alaköz uyuyup uyansa bağlı olan eli ayağı çözülmüş duruyor. Bir vakitte Botaköz, Alaköz'e gelip: "Yürü, kaçalım", demiş. Alaköz kalkıp kendisinin önceki elbiselerini giymiş. İkisi: "Neye binip kaçalım", diye müşavere etmişler. Alaköz'ün evinden gelen yürük atı, Alaköz kötülük düşündüğünde kendisini yakalatmıyormuş. İki ağabeyinin dinlenmeye koydukları iki arığımaka ikisi binmiş. Botaköz, babasının bin kişi sığan çadırını da almış ve kaçıp gitmişler. Botaköz, Alaköz'e: "Babam bizi üç gün takip eder. Biz şu ağaca saklanalım", demiş. Köyün yanına yirmi kilometre yerde bir kalın ağaca ikisi saklanmış. Bir vakitte babası kuş olup, uçarak ağacın tepesinden geçmiş. Uzun vakitler arayıp bulamayarak akşama doğru evine geri dönüp gelmiş. Tekrar gece gündüz arayıp bulamamış. Botaköz ile

Alaköz ikisi kaçıp gitmiş. Yolda gelirken, günlerce yürüyüp yurduna ulaşmaya bir gün kaldığında bir deryaya gelip çadırlarını dikmişler. Alaköz çadırda oturup kalmış. Botaköz suya varıp yıkanırken bir iki domuz gelmiş. (Domuzlardan) birisi Botaköz'ün başını koparark, alıp gitmiş. Bir vakitte Alaköz dışarı çıksa Botaköz ölmüş. Bunu görüp yayını almış ve koşarak gelip deminki domuzların birisini vurmuş, yok. İkincisini vurup içine baksa orada. Alaköz, başı alıp ağlayarak memleketine dönmüş. Yurdundakilerle selamlaşıp derdini anlatmış: "Benim isteğimi yerine getiriniz", demiş. Halkı isteğini yerine getirmiş. Alaköz deryaya gelip Botaköz'e mezar yapmış. Böylece "Allah'ın kudretiyle", babasının "duasıyla" kızla ikisi birbirine kavuşamayarak ölüp gittikleri söylenir.

6.3.4. ÄLİBEK BATIR

Ertede bir bay bolğan eken, tört tüligi say bolğan eken, bir perzentke zar bolğan eken. Sol bay bäybişesimen ekeŭi, Ķudaydan bala tileŭge toğız narğa toğız toğanaķ jük artıp, toğız tuŭ biye jetektep, toğız joldas ertip, azıķtülikti jiynap alıp, jolğa şığadı.

Jolaŭşılar birneşe kün jol jürip, şarşap kele jatsa, özen boyında buŭdaķtap bultpen aralasıp şıķķan kok ala tütin, ķara ķurtşa ķaynap jatķan mal, ķalıŋ el, ersili-ķarsılı şaŭıp jürgen köp adam körinedi. Bul bir ülken toy toylap jatķan aŭıl eken. Toydıŋ kimdiki ekenin bilüŭ üşin aŭılğa jaķındap kelgende, jolaŭşılardıŋ aldarınan bir jas äyel kezdese ketipti. Bul kezdesken jas äyelden jän surağan eken, ol: Osı eldiŋ pälenşe degen bayı balasın sündetke otırğızıp, soğan jasap jatķan toyı.

Bul toyda:

Uldılarğa orın bar,
Ķızdılarğa ķımız bar.
Ulı-ķızı joķtardıŋ
Bul jiyında nesi bar?

depti.

Suŭırılıp, suŭmandap, sur jılanday ķadalğan kelinşektiŋ sözine bul ekeŭi ķattı nazalanıp: "Balamızdıŋ joķtığın ķazdı", depti de, toğız nardı jarıp,

toğız toğanaḳtı ḳıyıp, toğız joldastı elderine ḳayırıptı. Özderi temir tayaḳ ustap, temir etik kiyip, ḳayırşı bolıp, oylağan maḳsattarına jetüṽ üşin jayaṽ jol tartıp jürip ketedi. Birneşe kün, ay, jıldap jüdep-jadap, äṽliyeden äṽliye ḳoymay sıyınadı.

Temir tayaḳ teben iynedey,
Temir etik teŋgedey bolıp,
Moynı ırğayday,
Biti torğayday boladı.

Biraḳ eşteme öndire almay, äbden jüdep-jadap, Ḳudayğa ökpelep, elderine ḳaytadı. Birneşe kün jol jürip kele jatıp, bir küni kün bata ḳulap jatḳan eski jartı molağa kizdesedi. Buğan äyel: “Barayıḳ”, deydi, bayı: “Jartı mola tügil, bütin moladan da tük bolğan joḳ”, dep barğısı kelmeydi. Bayınıŋ sözine ḳaramastan äyeli molağa baradı. Bul molağa kelip jetse, molanıŋ köleŋkesinde, aḳ säldesi basında, ḳarager atı astında, zikir salıp, bir äṽliye tur eken. Äyeldi kore salıp: “Öŋi-tüsi ḳaşıp, jüdep-jadap jürgen ne ḳılğan adamsıŋ? dep suray bastaydı. Äyel öziniŋ balağa muḳtajdığın, kop zamannan beri Ḳudaydan tilegenmen, eşteme bermegendigin aytıp, Ḳudayğa narazı bolıp, eline ḳaytıp kele jatḳandığın bayan etedi. Sonda äṽliye turıp: “Men sağan eki ḳız, bir ul bereyin, ḳolıŋdı jay, jılama”, deydi de suṽdırlatıp batasın bere bastaydı. “Ulıŋ atın Älibek, ḳızdarıŋnıŋ atın Ḳanıkey men Totay ḳoy”, deydi de ğayıp boladı.

Birneşe künder, aylar ötkende, kempir-şal bayağı ozderiniŋ şıḳḳan meken-jaylarına kelip jetedi. Elge kelgen soŋ da birneşe künder, aylar ötedi. Künderde bir kün kempir arıstanıŋ etine jerik bolıp: “Şalım! Tilegiŋiz bir perzent edi. Olay bolsa men bala kezimde oynap jürgende, ozimizdiŋ aṽıldıŋ artında bir Aral toğay degen toğay bar edi, Aral toğay işinde Şabaḳ toğay bar edi. Sonıŋ işinde bir arıstan bar edi, däl sonıŋ etine jerik boldım”, deydi.

Şal özi mergen eken. Jasınan atḳanı aŋ bolğan, mergendikke ote ḳumar eken, sondıḳtan: “Jaraydı, barayın”, deydi şal.

-Erteŋ erte turasıŋ, aḳboz atḳa minesiŋ, ḳınay beldi buṽasıŋ, ḳılışıŋdı moynıŋa asınasıŋ, Aral toğay işinde Şabaḳ toğay, Şabaḳ toğay işinde şekesinen tüsip jatḳan arıstandı äkelesiŋ, deydi kempir.

Bay erteŋ erte turadı, aḳboz atḳa minedi, ḳınay beldi buṽadı, ḳılışın moynına asınıp, Aral toğayğa baradı. Aral toğay işindegi Şabaḳ toğayğa baradı. Şabaḳ toğaydıŋ işin aralap kele jatsa, bir arıstan şäkesinen tüsip, eki közi ottay jaynap, şalğa şapḳalı dayındala bastaydı. Sonda şal jaḳındap kelip, arıstanğa: “Arıstanım, ḳabılanım, mağan şappa, ayğa şap! Ayğa şapsaŋ mıŋ kündik, mağan şapsaŋ bir kündik”, degen eken, şaldıŋ maḳtaṽına nasattanıp, mıŋ kündik azıḳtı birden almaḳ boladı da arıstan ayğa şabadı. Ayğa ḳaydan jete alsın! Moynı üzilip, mert bolıptı.

Sol jerde mergen arıstanğa oḳ şığarmay, ḳanjar salıp, basın kesip alıp, arıstandı ekige belip, aḳboz atḳa artıp alıp ḳaytadı. Aḳboz attı jedeldete tebine, sıypay ḳamşılap, jele jortıp, ḳuṽanışı ḳoynına sıymay, üyine keledi. Kele sala, arıstannıŋ etin tay ḳazanğa asıp pisiredi de, ülken astaṽğa tuṽrap, jerik bolğan kempirine bere bastaydı. Kempir arıstannıŋ etin astaṽdan ḳos ḳoldap ol urtına bir, bul urtına bir tıḳtı; Süyegin murnınan sığıp tastay berdi.

Toğız ay, toğız kün bolıp, mezgili jetti. Kempir tolğattı. Janındağı körşileri kempirdiŋ tolğatḳanın estip, janjaḳtan jiynala bastadı. Ḳız ḳırḳın, ḳatın-bala barlığı jiynalıp, ḳaptap ketedi. “Ḳaşan bosanadı? dep kütip otırğan ḳız, ḳatındardıŋ ḳalıŋ ortasında bir mezgilde kempirdiŋ ḳağanağı ḳarḳ, sağanağı sarḳ etti. Alpıs ḳanat aḳ orda suṽğa tolıp ketedi. “Kindikti men kesem, men kesem”, dep otırğandar ḳasabasın ḳayıḳ ḳılıp, sırğaların eskek ḳılıp, suṽdan azar şığadı. Eŋ aldımen Älibek tuṽadı, altı ḳarıs selebesin ḳolına ala tuṽadı. Onıŋ artınan Ḳanıkey men Totay tuṽadı. Sonımen kempir bir ul, eki ḳız tabadı. Alpıs ḳoydıŋ terisi Älibektiŋ asığına, toḳsan ḳoydıŋ terisi tobığına jetpeydi. Balaları bir künde bir jasap, eki künde eki jasap erjete bastaydı.

Älibek bir künderi şeşesine:

-Jaḳın jerde men baratın üy bar ma? deydi.

Şeşesi:

-Ḳarağım, sen baratın jaḳın jerde nağaşıŋnıŋ üyi bar, soğan barıp, köŋilindi koterip oynap külip ḳayt, deydi.

Älibek şeşesiniŋ tilin alıp, nağaşısınıŋ üyine barmaḳşı boladı. Buğan baruỹ üşin Älibek jılḳısına kelip, jılḳışığa at ustatıp minse, äkesiniŋ jiynağan malınan onı bir jılḳı kötere almay, beli üzilip ḳala beredi.

Älibek nağaşısınıŋ üyine jayauỹ baradı. Nağaşısı aldınan şığıp, jiyeniniŋ kelgenine ḳuỹanıp, jayauỹ kelgen sebebin suraydı. Älibek ıza bolıp:

-Äkem jılḳı jiymay, it jiyğan eken! Osında minip kelüỹge bir at taba almay, jayauỹ keldim. Sondıḳtan mağan minetin at beriŋiz, deydi.

Nağaşısı jılḳıdan özi tandap aluỹına erik berip, jılḳısına ertip kelse, oözge jılḳıdan özgeşe bolıp bir ḳızıl ḳunan kozine tüse ketedi. Älibek ustap alıp ḳarğıp minip, ḳızıl ḳunanmen şapḳılap otırıp şeşesine keledi.

-Şeşeke, şeşeke! Nağaşımnıŋ üyinen äkelğen ḳunanıma at ḳoyıp beriŋiz, deydi.

Sonda şeşesi:

-Orğıy orğıy jügiretin Orḳızıl bolsın! dep bata beredi. Tağı bir künderde nağaşısınıŋ üyinde Ḳumarlan degen it küşikteydi degendi estip, Älibek ḳayta keledi. Nağaşısı aldınan şığıp:

-Jiyenjan, nege keldiŋ? deydi.

-Sizdiŋ Ḳumarlan attı itiŋizdiŋ bir küşigin ḳalay keldim, deydi. Nağaşısı:

-Ḳumarlanğa oziŋ barıp jır aytıp, maḳtap-maḳtap almasaŋ, ol küşigin eşkimge bermeydi, dedi.

Sonda Älibektiŋ aytḳanı:

Ey, Ḳumarlan, Ḳumarlan!
Bazardağı pistedey,
Murnıŋ sülüỹ Ḳumarlan.
Altı taspa ḳamşıday
Jonıŋ suluỹ Ḳumarlan,
Tizip ḳoyğan monşaḳtay
Tisiŋ suluỹ Ḳumarlan,
Bir küşigiŋ berseyşi-ay!

deydi. Ḳumarlan şınında maḳtaỹ süyetin it eken. Älibektiŋ maḳtağanına razı bolıp, artḳı ayağımen bir küşigin sermep tastay beripti. Älibek küşikti ala salıp, şeşesine kelip:

-Şeşeke, şeşeke, nağaşımnan äkelgen küşigime at ķoyıp beriŋiz, deydi.

Sonda şeşesi ķolın jayıp:

-Atı Ķubaķus bolsın, deydi.

Buğan ķosımşa Ķara bürkit attı jaķsı ķus ta taŭıp aladı. Älibek Orķızıl, Ķubaķus, Ķara bürkit üşeŭin sılap sıypap boyına kir juŭıtpay, jaķsılap ösiredi. Bir künderde üyine Älibek işte jatķanda, şeşesi men äkesine dos bolğan kisi keledi. Älibek dosına:

-Ya, dostım, ne ķalay keldiŋ? dep ķurmet etedi.

Sonda dosı otırıp:

-Batır, işten ala tuŭğan altı ķarıs selebendi ķalay keldim, deydi.

Älibek:

-Dostım, selebemniŋ isi ķiyın.

Selebeni jasaŭğa kelgende,
Ķırıķ bir usta jiyılğan.
Egeŭine kelgende,
Elüŭ usta jıyılğan.
Taptaŭına kelgende,
Tamam usta jıyılğan.
Selebem ķınıma sıyınğan,
Ķınım basıma sıyınğan.
Basım barıp äŭliyege sıyınğan.

Sondıķtan selebemdi bere almaymın, deydi. Dosı:

-Endeşe, küşigindi ber, deydi.

Älibek:

-Küşigimniŋ isi odan da ķıyın, bul küşigim tuŭğanda:

Ķolbaŭlınıŋ tülkisi
Ķolandasıp jürgen kün,
Elbaŭlınıŋ tülkisi
Elendesip jürgen kün.
Jaŭsalı men Baysalı
Ķuşaķtasıp jatķan kün.

Künder basın ķoya almay,
Şömişimen ķatķan kün.

Sondıķtan küşigimdi bere almaymın, deydi.

Dosı batırdan eşteme almay, aşuvlanıp, şığıp ketedi. Batırdıŋ oyına dosınıŋ aşuvlanğanı kirip te şıķpaydı. Öziniŋ Orķızılın, ķıran ķusın baptay beredi. Bir künderde Orķızıldıŋ oynaķtağanın, asığınan jer ķazıp, kermege turmağandığın, Ķubaķustıŋ ķaŋķıldap, üyge jatpağandığın, Ķara bürkit ķustıŋ saŋķıldap, tomağağa şıdap otırmağandığın korip, batır şıday almay, aŋğa şıķķan eken. Bir aķ maral kezdesipti. Sonda maral ķayğırıp:

Ey, Ķubaķus, Ķubaķus,
Döŋgelek bitken müyizim.
Sayğa bitsin deymisiŋ?
Ķolķalı jürek, ķos büyrek
Tättisin onıŋ jeymisiŋ?
Altı taravı aķ müyiz
Adıra ķalsın deymisiŋ?
Artımdağı üş büzavı
Jetim ķalsın deymisiŋ?

deydi. Sonda bul sozge Ķubaķus:

Döŋgelek bitken müyiziŋ
Sayğa bitse ķayteyin.
Ķuyrıķ jesem, ķoy desem,
Şeşekem köŋilin ķayteyin.
Orğıy-orğıy jügirgen
Orķızıl köŋilin ķayteyin.
Ķolķalı jürek, ķos büyrek
Tättisin onıŋ ķayteyin,

dep, javap berip maraldı bas saladı.

Batır Ķubaķus ķıymılına razı bolıp, maraldı tendep, ķuvana ķuvana avlına kelse, aldınan şeşesi şaşın jayıp, betin jırtıp, şığa kelipti:

-Oybay, balam, zär jeyin, zär jegende ḳan jeyin! Sen joḳta üyge Şüliŋgir degen batır kelip, bir ayaḳ saṽmal işip ketti. “Bügingi küni Älibekti oltirip, Ḳanıkey men Totaydı alam”, dep ketti. Mınaṽ jatḳan sonıŋ izi, deydi.

Älibek Şüliŋgirdiŋ astındağı altı ḳulaş ala baytalınıŋ izine ḳarasa, ottıŋ ornınday bolıp jatır eken. Burın munday keremet batırlarmen kezdesip körgen emes. Biraḳ, eki közinen ḳan ağıp, zar jutıp jılağan şeşesin körgen soŋ, tağat ḳılıp tura almay, atınıŋ basın burıp alıp, Şüliŋgirdi ḳuṽıp ketipti.

Şüliŋgirdiŋ izine tüsip kele jatsa, köp uzamay-aḳ, aṽıldıŋ sırtḳı jağında, toğay arasında künniŋ batuṽına ḳarap, ḳabağınan ḳar, kirpiginen muz jaṽğan ḳaharlı Şüliŋgir Älibekke şabuṽıl jasamaḳḳa tosıp tur eken. Älibek Şüliŋgirdiŋ ḳaharlı keskininen ḳaṽiptenip, Şüliŋgirge:

Oy, Şüliŋgir, Şüliŋgir,
Orḳızılday at bersem,
Miner me ediŋ Şüliŋgir?
Ḳara bürkit ḳus bersem,
Salar ma ediŋ Şüliŋgir?
Ḳubaḳustay it bersem,
Jügirter me ediŋ Şüliŋgir?
Oğan razı bolmasaŋ,
Ḳanıkey men Totaydı
Ḳosa bersem ekeṽin,
Ḳuşar ma ediŋ, Şüliŋgir?

dep jalınadı. Sonda Şüliŋgir:

Ḳara bürkit ḳusındı
Ḳus saldırsam alamın.
Ḳubaḳustay itindi
İt jügirtsem alamın.
Orḳızılday atındı
Atḳa minsem alamın.
Ḳanıkey men Totaydı
Älibekti öltirsem alamın!

depti. Älibek aḳır bir ölim bar ğoy degendey ıza bolıp, Şüliŋgirge:

Bizdiŋ, bizdiŋ bizdiŋ ḳul,
Bizdiŋ üyge tüsken ḳul.
Köbik saṽmal işken ḳul,
Köpşigine tosḳan ḳul,
Ḳalmaḳtı erdiŋ ḳasınan
Däl jürektiŋ basınan!

dep sadaḳpen Şüliŋgirdi tartıp ḳalğanda, Şüliŋgirdiŋ öŋmeninen ötip oḳ tuṽ sırtınan şığıptı. Älibek Şüliŋgirdiŋ saṽıt sayman, ḳaruṽ jarağın alıp, astındağı altı ḳulaş ala baytalın jetektep, aṽlına keledi.

Sonan bastap Älibektiŋ batır, mergen degen atağı jer jaradı. Noğaylı degen elge ḳadiri artadı. Älibektiŋ joldastarı köbeyedi. Olar Älibekke äyel alğızbaḳşı boladı. Älibek tuṽmay turğanda ayttırğan bir korşisiniŋ Aḳbilek deytin suluṽ ḳızı bolğanın, bul ḳızdıŋ äkesi men şeşesiniŋ kedey ekendigine ḳaramay, Älibektiŋ äkesi, özinen erkek bala tuṽsa osı Aḳbilekti Älibekke alıp berem dep aytḳan sözderi bolğan eken. Joldastarı seylesip otırıp, Älibekke osı äŋgimeni aytadı. Biraḳ, Älibektiŋ äkesi men şeşesi bala tileṽge ketkende, toğız ruṽ el bolıp, jan jaḳḳa keşip ketken elderdiŋ işinde Aḳbilektiŋ üyiniŋ işi de birge ketipti.

Aḳbilek özi suluṽ, jaḳsı bolıp, boy jetip otırğan kezi. Älibekten üş tört jas ülken. Joldastarı Älibekpen söylesip otırıp: “Sol Aḳbilekti al, odan suluṽ ḳız joḳ”, dep aḳıl beredi. Älibek, Aḳbilektiŋ ḳanday ekenin jaḳsı biledi.

Älibek bir künderde: “Äyel alam”, dep, äkesine kisi saladı. Äkesi balasınıŋ bul talabına öte ḳuṽanıp, eline: “Noğaylı eliniŋ barlıḳ ḳızdarı jiyılsın, Älibek tandağanın aladı”, dep jar saladı. Munı estigensin jan jaḳtağı eldiŋ suluṽ ḳızdarı jiynaladı. Älibekti bir döŋniŋ basına otırğızadı, barlıḳ jiynalğan ḳızdar:

Ḳarḳaraların ḳarsı kiyip,
Taḳıyyaların däl kiyip,
Ayaḳtarın şekiy basıp,

Älibektiŋ aldınan birtindep öte bastaydı. Ertemen ötken ḳızdar kün bata azar bitedi. Älibek jiynalğan ḳızdardıŋ eşbirin de jaratpaydı, ḳayda ketse de Aḳbilekti izdep barıp almaḳşı boladı.

Älibek bir künderde äkesine: “Ķaydan da bolsa Aķbilekti izdeymin, soğan ruķsat etiŋiz”, deydi. Äkesi oğan barar joldıŋ ķaṽipti ekenin, eki ortada dariya barın aytıp, jibergisi kelmeydi. Älibek buğan konbey, äkesiniŋ ruķsatın aladı. Aķbilekti izdep, toğız joldas, toğız jorğa jetektep, jol jügin artıp, jürüṽge dayarlanğanda, äkesi kelip: “Ķarağım, osı jüretin jolında pälenşe baydıŋ balası jılķısın otarlap jatır, sonıŋ dariyadan ötetin Ķaraşa at degen atı bar, sonı surap min”, deydi.

Älibek äkesiniŋ aķılın ķabıl alıp, azıķ tüligin ķamdap, elimen ķoş aytısıp, joldastarın ertip, Aķbilekti izdep jürip ketedi. Kün tün ķatıp jürip otırıp, birneşe künderde baydıŋ otardağı jatķan jılķısına keledi de, joldastarımen aķıldasıp, köringen jılķı, sirä, ķaraşa attıŋ keskini bolar dep, jele jortıp, sıypay ķamşılap, jılķınıŋ şetine tayap kelip, nazar salıp ķarasa, jılķı semiz, küyli, moyındarı ķurıķtay, asır salıp, biriniŋ soŋınan biri oynaķtap, özenge ķaray ketip baradı eken. Suṽğa ķaray şapķılağan jılķınıŋ ķızığına ķaray ķaray, birazdan soŋ jılķınıŋ ķalıŋ ortasına kelgendigin bilmey ķaladı.

Jan jaķķa köz jiberip ķarasa, bul ķara ķurtşa ķaynağan otardağı baydıŋ jılķısı eken. Jılķı ortasında ķaz ķatar aķ şatırdı tigip, otardağı jılķı basında baydıŋ balaları jatır eken. Batır joldastarımen ķatar turğan eki aķ otaṽdıŋ janına jetip kelip, ruķsat surap tüse ķaladı. Eki üydiŋ arasında kermede, moynı kere ķulaş, eki közi ottay jaynap, asığınan jer ķazıp turğan attıŋ turpatına batır ķadala ķaradı. Üyde otırğan baydıŋ balası sırtķa şığıp, kelgen ķonaķtardı kütip alıp, ķurmet etedi.

Batır joldastarımen üyge kiredi, at soğıp şarşap kelgen ķonaķtar şay ķaynağanşa tınığuṽ üşin tördiŋ aldına ķısayıp jata ketisedi. Ķonaķtar demalıp tınıķķan soŋ, bay balası ķonaķtarmen keŋes bastaydı. Batır özderiniŋ nege kelgenin, ķayda baratındıķtarın bayandadı. Bul jerge at mayın suray kelgenin, pälenşe elge dariyadan ötip ketken jesirin izdep bara jatķanın aytadı. Batırdıŋ ne sebeppen kelgenin bilgen soŋ, Ķaraşa attıŋ mayın berüṽge bay balasınıŋ käŋili ketedi, biraķ jeti künşilik jerde jatķan äkesinen ruķsat suraṽğa tuṽra keledi. Ķaraşa at siyaķtı attı ruķsatsız berip jiberüṽ ķıyınıraķ boladı. Äkesinen ruķsat suraṽğa Ķaraşa atķa minip alıp jeti künşilik jerdegi äkesine jürip ketedi.

Äkesi balasınıŋ kele jatḳanın Ḳaraşa attıŋ dübirinen bilip, janında jatḳan kempirine:

Oḳtaṽday ḳatıp tur sana,
Ottı ürgiştep jaḳ sana,
Esikti aşıp baḳ sana,

dep kempirin oyata bastaydı. “Ḳaraşa at, Ḳaraşa at bolğalı dübiri munday ḳattı şıḳḳan joḳ edi”, deydi şal. Bul sözdi aytḳanşa bolmay, balası kelip, üydiŋ janına tüse ḳaladı. Balasına bay:

Jelpildegen tuṽ bar ma?
Jer ḳayısḳan jaṽ bar ma?

Ḳaraşa at, Ḳaraşa at bolğalı dübiri munday ḳattı şıḳḳan joḳ edi, dep suraṽ beredi. Sonda balası äkesine:

Jelpildegen tuṽ da joḳ,
Jer ḳayısḳan jaṽ da joḳ,

deydi de: “Er Älibek batır teŋizden ötken jesirin izdep baradı eken, soğan teŋizden ötüṽge, Ḳaraşa attıŋ mayın süray keldi. Bereyin be, bermeyin be?”, dep sizden ruḳsat sürağalı keldim, deydi.

Äkesi balasına:

-Ḳarağım, “At ayağan jerge ḳaraydı, ḳus ayağan kökke ḳaraydı”, degen maḳal bar. At ayama, ber, dep ruḳsatın beredi.

Balası Ḳaraşa atḳa minip alıp, izinşe keyin ḳaytıp, otarda jatḳan jılḳısına jetip kelse, keterinde ḳazanğa salğan ettiŋ köbigi äli taramağan eken. Batır bay balasınıŋ ḳayda barıp kelgenin süraydı. Bay balası äkesine barıp, Ḳaraşa attıŋ mayın berüṽge ruḳsat alıp kelgenin ayttı.

Erteŋinde Ḳaraşa atḳa minip, Orḳızıldı baydıŋ balasına tastap, Älibek uzaḳ saparğa şığadı. Birneşe künderden keyin dariyanıŋ jağasına kelip, joldastarın tastap, batırdıŋ özi Ḳaraşa atḳa minip alıp, dariyadan ötedi. Suṽ betinde kele jatıp köz salsa, ḳaptap jatḳan ḳalıŋ el, kök ala tütin körinedi. dariyadan şığa bergende ḳolında eki şelegi bar, bir jas äyel suṽğa ḳaray jürip keledi eken. Bul äyel Älibekti köre salıp:

Atıŋnıŋ moynı ḳıpşaḳtay,
Sadağıŋ aṽzı şaḳpaḳtay.

Suwıq tüsti sür jigit,
Atı-jönindi ayt jigit,

deydi. Älibek batır bul sözge:

Jeldep ketken jeti otaw,
Qayıra şökken qara ingen,
Jez buydalı sarı taylaq,
Joqşımın da joqşımın!

deydi. Äyel:

Jeldep ketken jeti otaw,
Jetpis jalşı bolmasın.
Qayıra şökken qara ingen
Enekeŋiz bolmasın.
Jez buydalı sarı taylaq
Biykeş janım bolmasın.
Bügingi küni qına toy,
Erteŋgi küni sına toy.
Üy artınan jaw şıqtı,
Jekeşunaq däw şıqtı!

El-jurtımızdı qırıp-joyıp, qalmaqtıŋ batırı Aqbilekti alğalı jatır, deydi.

Batır, Jekeşunaq jatqan üydi surap alıp, kirip barğan eken, ol öz janınan orın beripti. Älibek batırdıŋ janına otıradı. Eki batır jön surasıp, birimen biri tanısqannan keyin, Jekeşunaq: “Qarağım, inim, qarap otırğanşa ermek bolsın sadaq atısayıq”, deydi. Älibek te qabıl alıp, ekewi awlaqqa baradı.

Jekeşunaqtıŋ qırıq joldası bar eken, sadaq atatın jerge erte jüredi. Jekeşunaq ozinşe elden asqan batır ekendigin Älibekke korsetpekşi eken, onıŋ atqan oğın qırıq joldası barıp azar suwırıp äkeledi eken. Älibektiŋ atqan oğın Jekeşunaq qırıq joldasımen barıp suwıra almağan soŋ, ozi barıp eki sawsağınıŋ arasımen suwırıp aladı.

Osımen keş batadı. Jekeşunaq, Älibektiŋ erligine taŋ qalıp, awır oyğa tüsedi de jatıp qaladı. El jatqan kezde Älibek, Aqbilek otıratın aq otawğa qaray

kele jatsa, bul kelgen batırdıŋ kim ekenin bile almay Aḳbilek jar jar aytıp otır eken.

Esigim aldı joŋışḳalı, jar-jar,
Äṽel bahar aşılar külseŋ äni, jar-jar!
Tanımaymın, ḳay Noğaydıŋ ulısıŋ?
Bilseŋ äni, jar-jar.

Sondağı Älibektiŋ bergen jaṽabı:

Esigim aldı joŋışḳalı, jar-jar,
Äṽel bahar aşılar külsem äni, jar-jar,
Tanımasaŋ Aḳbilek tanıtayın,
Meniŋ atım Älibek, bilseŋ äni, jar-jar.

Aḳbilektiŋ bağanağı suṽ basında kezdesken jeŋgesi: “Biykeşjannıŋ şın küyeṽi jaŋa keldi”, dep, atası men enesinen, barlıḳ elden süyinşi suray bastaydı. El jıyıladı, biraḳ Jekeşunaḳtan ḳorḳıp, Älibek pen Aḳbilekti jasıra turadı da, tün işinde dariyadan ötkizip ḳoya beredi.

Älibek taŋğa tayaṽ dariyanıŋ jağasında jatḳan joldastarına jetip keledi. dariyada aḳḳuṽday bolıp jüzip kele jatḳan Aḳbilek pen Älibektiŋ diydarına toymay, ḳaşan jandarına jetkenşe tağat ḳılmay turğan joldastarı suṽ jağasına kelğende, ḳuṽanıp aldarınan şığıp, ekeṽin ḳarsı aladı. Endi bul jerden jol tartıp elğe ḳaytadı.

Taŋ atıp, el turğan kezde Aḳbilektiŋ jeŋgesi, habar berüṽ üşin Jekeşunaḳḳa keledi. Sondağı onıŋ Jekeşunaḳḳa aytḳanı:

Atıŋnıŋ moynı ḳıpşaḳtay,
Sadağıŋnıŋ aṽzı şaḳpaḳtay,
Suṽıḳ tüsti sur jigit
Biykeş jandı alıptı da ketipti,

deydi. Jekeşunaḳ kelinşektiŋ bul sözine ıza bolıp, ḳamşımen arḳadan tartıp jiberipti. Sonda kelinşek ızamen barıp Jekeşunaḳḳa:

Ataŋa nälet, it keṽin,
Eneŋe nälet, it keṽin,
Ḳolıŋnan eki kelse, birin iste,
Biykeşti däl ḳolımnan jönelttim!

depti. Jekeşunaķ ķattı aşuṽlanıp ķara arğımaķpen dariyadan ötip, Älibektiŋ artınan ķuṽıp ketipti. Älibek Jekeşunaķtıŋ kele jatķanın bilip, joldastarın ilgeri jiberip, özi jaṽdı tosıp, keyin ķalğan eken.

Jekeşunaķ kele sala-aķ Älibekke ķaharlana soķtığadı. Älibek Jekeşunaķķa: “Jesiriŋnen ayrılıp kelgen sorlı adamsıŋ. Sondıķtan kezekti sağan berdim”, deydi. Sol-aķ eken, Jekeşunaķ aşuṽlı küşine şıday almay şirenip turıp sadaķpen tartıp saladı. Älibek aman ķalıp, kezek aladı da, ķaķ jürektiŋ bası dep, öler jeri osı dep tartķanda, Jekeşunaķ attan ökire ķulaydı. Älibek keşke ķaray joldastarına jetip keledi. Bir-eki kün ötken soŋ bir jerge keş kelip toķtaydı. Älibek aṽırıp ķaladı. Jekeşunaķpen atısķanda jaralanğan jerin eskermey, ķansırap ķalıptı. Älibek osı arada talıp ķaladı.

Aķbilek zar jılap, joldastarı uṽlap şuṽlap, ķayğılanıp, Älibekti öldi dep eseptep jäne onı kömüṽge ķiymay sol jerge tastap, jürip ketedi. Ķaraşa attı köşke tirkep aladı. Bir künderde köşke tirkeṽli kele jatķan Ķaraşa at ķapalanıp, hayuṽan da bolsa özиniŋ üstindegi batırı joķ bolğan soŋ: “Men ne ķılıp köşke tirkelip kele jatırmın? dep, ıza bolıp, keyin şeginip ķalıp, şılbırın üzip, ķaytadan bağanağı Älibektiŋ ölgen jerine keledi. Batırdıŋ keṽdesinen iyiskep turadı, ķayğırıp, muŋayıp, ıza boladı. Sol mezgilde art jağınan bir top ķulan jayılıp keldi. Älibektiŋ keṽdesin aşıp iyiskep, eki kezinen jas mölt mölt togilip turğan Ķaraşa at artına jaķındap kelgen ķulandardı artķı ayağımen teṽip jiberedi. Tepken ṽaķıtta kop ķulannıŋ işinen bir ķulan murttay uştı. Basķa ķulandar buğan ķaramay, oz betterimen jayılıp jüre berdi. Jığılıp jatķan ķulannıŋ talıp jatķanı, ya bolmasa ölip jatķanı belgisiz. Biraz ṽaķıt ötken soŋ tağı da bir top ķulandar jayılıp keldi de, jığılıp jatķan ķulanğa bir top kodeni şaynap şaynap, bürkip jiberdi. Jığılıp jatķan ķulan uşıp tura kelip silkinip, kelgen ķulandarmen birigip, oynaķtap jüre berdi. Hayuṽan da bolsa, ketip ķalğan joldastarı jığılğan ķulanğa ķaytıp kelip, turğızıp alğanın Ķaraşa at bayķap tursa kerek.

Ķaraşa at, känekiy, dem bolmas pa eken degendey bir tüp juṽsan-ködeni julıp alıp, şaynap-şaynap Älibekke bürkip jiberdi. Älibek selk ete tüsip, uşıp tura keldi. Jan jaķķa ķarasa, köşteri körinbeydi, adam joķ, aŋ taŋ ķalıp turadı da, Ķaraşa atķa minip alıp, koştiŋ artınan ķuṽa bastaydı. Ķaraşa at jan

ḳoysın ba? Künşilik jerge ketken köşke salıp urıp jetip keldi. Ḳayğırıp, uwlap şuwlap bara jatḳan kelinşek pen joldastarı jalt ḳarap, Ḳaraşa attıŋ oynaḳtap kele jatḳanın körgen soŋ, toḳtay ḳaladı.

Älibek ırğıtıp, atıp kelip, kelinşegi men joldastarına körisip, özініŋ ḳattı uyıḳtap ḳalğandığın bayandadı. Älibektiŋ oyını oyın, külkisi külki bolıp, birneşe kün jol jürip, jolawşılar özderiniŋ elderine keldi. Äkesi men şeşesi balası men kelini aman-esen kelip ḳosılğandığına toy jasaydı. Ḳaraşa attıŋ mayı üşin baydıŋ balasına sıy berip razı ḳıladı. Söytip, Älibek batır men Aḳbilek Suluw ḳızıḳ körip däwren süredi.

ÄLİBEK BATIR*

Eski zamanlarda bolluk içerisinde, istediği gibi yaşayan bir zengin varmış. Bir çocuğa hasretmiş. O zengin, hanımıyla beraber, Allah'tan çocuk dilemek için dokuz deveye dokuz yük yüklemişler. Yedeklerine de dokuz doğurmamış kısrakla dokuz dost alıp, yiyecek-içeceklerini hazırlayarak yola çıkmışlar.

Yolcular birkaç gün yol gidip yorgun olarak yollarına devam ederken, nehir boyunda dumanı bulutlara karışan gök ala tütün, kara kurt gibi kaynaşan mal, kalabalık halk ve sağa sola koşuşturan bir sürü insan görmüşler. Bu, büyük bir toy yapan köymüş. Toyun kimin olduğunu öğrenmek için köye yaklaştıklarında yolcuların karşısına genç bir kadın çıkmış. Bu rastladıkları genç kadından yol-güzergah sormuşlar. O: "Bu memleketin falanca zengini çocuğunu sünnet ettiriyor, toy onun.

Bu toyda:

Oğlu olana yer var
Kızı olana kımız var
Oğlu kızı olmayanın
Bu toplulukta nesi var?

demiş.

* **Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 71-83.

Pervasızca, ukalalık ederek boz yılan gibi sokan gelinin sözüne bu ikisi çok üzülüp: “Çocuğumuzun yokluğunu deşti”, diyerek, dokuz deveyi kesmiş, dokuz yükü parçalamışlar ve dokuz arkadaşlarını da memleketlerine göndermişler. Kendileri demir asa alıp, demir çizme giyerek dilenci şeklinde, muratlarına nail olmak için yaya olarak yola düşmüşler. Günlerce, aylarca, yıllarca yorgun argın, hiçbir evliya koymadan yalvarmışlar.

Demir asa, çuvaldız iğne gibi
Demir çizme, demir para gibi olup
Boynu ipince,
Biti serçe gibi olmuş.

Fakat hiçbir netice olmamış. İyice yorgun-bitkin düşüp Allah’a sitemkâr olup memleketlerine dönmeye koyulmuşlar. Birkaç gün yol yürüdükten sonra bir gün, gün batarken yıkık, eski, yarım bir mezara denk gelmişler. Buna eşi, “varalım”, demiş. Kocası “yarım türbe şöyle dursun, tam türbeden de hiçbir fayda olmadı”, diyerek gitmek istememiş.

Kocasının sözüne bakmadan eşi türbeye varmış. Bu türbenin yanına varsa mezarın gölgesinde, ak sarığı başında, ḳarager atı altında, bir evliya zikir çekip duruyormakta. Kadını görüp: “Beti benzi kaçmış, yorgun argın yürüyen, sen kimsin? diye sormaya başlamış. Kadın, kendisinin çocuğa muhtaçlığını, uzun zamandan beri Allah’tan istemesine rağmen Allah’ın hiçbir şey vermediğini, Allah’a kırgın olup, memleketlerine dönmekte olduklarını anlatmış. O zaman evliya: “Ben sana iki kız, bir oğul vereyim; ellerini aç, ağlama”, diyerek hızla dua etmeye başlamış. “Oğlunun adını Älibek, kızlarının adını Ḳanıkey ile Totay koy”, demiş ve kaybolmuş.

Nice günler, aylar geçtikten sonra, yaşlı kadınla adam, yola çıktıkları önceki yurtlarına geri gelmişler. Memleketlerine geldikten sonra da nice günler aylar geçmiş. Günlerden bir gün yaşlı kadın aslanın etine aşerip:

“Beyim! Dileğiniz bir oğul idi. Öyle olsa ben çocukluk çağımda oynarken kendi köyümüzün ardında Aral Orman denilen ormanlık vardı. Aral Orman içinde Şabaḳ Orman vardı. Onun içinde bir aslan vardı. İşte onun etine aşerdim”, demiş.

Yaşlı adam mergen imiş. Gençliğinde av avlıyormuş, mergenlikte çok hünerliymiş. Bunu için:

-Tamam, gideyim, demiş yaşlı adam.

-Yarın erkenden kalkasın akboz ata binesin, belini bağlayasın, kılıcını boynuna asasın, Aral Orman içinde Şabaḳ Orman, Şabaḳ Orman içinde çömelip duran aslanı alıp getiresin, demiş yaşlı kadın.

Zengin, ertesi gün erkenden kalkmış, akboz atına binmiş, belini sıkmış, kılıcını boynuna asıp Aral Orman'a varmış. Aral Orman içindeki Şabaḳ Orman'a varmış. Şabaḳ Orman içinde dolaşırken iki gözü ateş gibi parlayan çömelmiş duran bir aslan, yaşlı adama saldırmaya hazırlanıyormuş. O zaman yaşlı adam aslana yakınlaşıp:

"Aslanım, kaplanım, bana saldırma, aya saldır! Aya saldırsan bin günlük, bana saldırsan bir günlük" demiş. Yaşlı adamın methetmesiyle gururlanıp, bin günlük azığı birden almak isteyen aslan, aya saldırmış. Aya nasıl yetişsin! Boynu kırılarak ölüp gitmiş.

Orada mergen, aslana ok çıkarmadan hançerle aslanın başını kesip almış ve aslanı ikiye bölüp akboz ata yükleyerek alıp geri dönmeye başlamış. Akboz atı hızla sürüp, okşayarak kamçılayıp, rüzgâr gibi koşturup, sevinci koynuna sığmayarak eve gelmiş. Gelir gelmez aslanın etini geniş kazana koyarak pişirmiş ve büyük yemliğe doğrayıp aşeren eşine vermeye başlamış. Yaşlı kadın aslanın etini yemlikten iki eliyle alıp o avurduna bir, bu avurduna bir tıkmış, kemiğini burnundan sıkıp çıkararak atıvermiş.

Dokuz ay, dokuz gün olup vakti gelmiş, yaşlı kadının doğum sancısı başlamış. Yanındaki komşuları yaşlı kadının doğum sancısı çektiğini duyup, her taraftan toplanmaya başlamışlar. Kız-kırgın, kadın çocuk hepsi toplanıp doldurmuşlar. "Ne zaman doğuracak?" diye bekleyen kız, kadınların kalabalığının ortasında bir anda yaşlı kadının "Ḳağanağı ḳarḳ, sağanağı sarḳ/ çocuğun anne karnında içinde bulunduğu zar"* birden yarılmış. Altmış kanat ak çadır suyla dolmuş. "Göbeğini ben keseyim, ben keseyim" deyip duranlar şapkalarını kayık, küpelerini kürek edip sudan güçlükle çıkmışlar. En önce

* Ḳağanağı ḳarḳ, sağanağı sarıḳ: Dertsiz, kaygısız. Ḳağanaḳ: Hayvan yavrusunun ana karnındayken içinde bulunduğu ince zar.

Älibek doğmuş. Altı karış selebesi* elinde doğmuş. Onun ardından Ḳanıkey ile Totay doğmuş. Neticede yaşlı kadının bir oğlu iki kızı olmuş. Altmış koyunun derisi Älibek'in aşığına, doksan koyunun derisi topuğuna yetişmiyormuş. Çocukları bir günde bir yaşına, iki günde iki yaşına gelip yetişkin olmaya başlamışlar.

Älibek bir gün annesine:

-Yakın yerde benim gidebileceğim bir ev var mı? demiş.

Annesi:

-Yavrucuğum, senin gidebileceğin, yakın yerde dayının evi var. Oraya gidip, eğlenip oynayıp gülüp geri gel, demiş.

Älibek annesinin söylediklerini dinleyerek dayısının evine gitmeye karar vermiş. Oraya gitmek için Älibek yılkılarına gelip yılkıcıya at tutturup binse babasının topladığı yılkılardan hiçbir yılkı onu kaldıramamış, belleri kırılıp kalıvermişler.

Älibek dayısının evine yaya olarak varmış. Dayısı karşılamaya çıkıp yeğeninin gelmesine çok mutlu olmuş ve yaya gelmesinin sebebini sormuş. Älibek sinirlenip:

-Babam yılkı toplamıyor, köpek topluyormuş! Binip buraya gelmek için bir at bulamadım, yaya geldim. Bunun için bana binecek bir at veriniz, demiş.

Dayısı yılkıdan kendisinin seçip almasına izin vermiş ve onu yanına alıp yılkılarının yanına getirdiğinde yılkılardan farklı olan bir kızıl kunana* gözü düşmüş. Älibek onu yakalayarak, atlayıp binmiş ve kızıl kunan ile koşarak anasının yanına gelmiş.

-Anacığım anacığım! Dayımın evinden alıp getirdiğim kunanıma at koyunuz, demiş.

-O zaman anası:

-Atlaya atlaya koşan Orḳızıl olsun! deyip dua etmiş. Yine bir gün dayısının evinde Ḳumarlan adlı köpeğin yavrulamakta olduğunu işitip Älibek tekrardan gelmiş. Dayısı karşılamaya çıkıp:

-Yeğencan, niye geldin? demiş.

---

* selebe: Savaşta kullanılan ucu sivri, keskin ve büyük bir tür bıçak.
* kunan: üç yaşındaki erkek at.

-Sizin, Ḳumarlan adlı köpeğinizin bir yavrusunu istemeye geldim, demiş. Dayısı:

-Ḳumarlan'a kendin varıp jır söyleyip övmezsen o, yavrusunu hiç kimseye vermez, demiş.

O zaman Älibek'in söylediği.

Ey Ḳumarlan Ḳumarlan
Pazardaki çekirdek gibi
Burnun güzel Ḳumarlan.
Altı tasma kamçı gibi
Sırtın güzel Ḳumarlan,
Dizilmiş boncuk gibi
Dişin güzel Ḳumarlan
Bir yavrunu versene-ay!

demiş.

Ḳumarlan gerçekten de övülmeyi seven köpekmiş. Älibek'in methine razı olup, arka ayağıyla bir yavrusunu ittirerek vermiş. Älibek, yavruyu alıp anasına gelip:

-Anacığım, anacığım, dayımdan getirdiğim yavruya at veriniz, demiş.

O zaman anası elini açıp:

-Adı Ḳubaḳus olsun, demiş.

Buna ilaveten Ḳara Bürkit* adlı iyi bir kuş da bulup almış. Älibek, Orḳızıl, Ḳubaḳus, Ḳara Bürkit üçüne titizlikle bakarak bedenlerine kir yaklaştırmadan özenle büyütmüş. Älibek içerideyken bir gün evlerine, ana-babasına dost olan, birisi gelmiş. Älibek dostuna:

-Evet dostum, ne istemeye geldin? diye hürmet etmiş.

O zaman dostu oturup,

-Bahadır, annenin karnından beraber doğduğun altı karış selebeni istemeye geldim, demiş.

Älibek

-Dostum, selebemin işi zor

* Bürkit: Kartal

Selebemi yapmaya geldiğinde
Kırk bir usta toplandı.
Eğelemeye geldiğinde,
Elli usta toplandı.
Tam tavına geldiğinde
Tüm ustalar toplandı.
Selebem kınına sığınır,
Kınım başıma sığınır,
Başım gidip evliyaya sığınır.

Bunun için selebemi veremiyorum, demiş. Dostu:

-Öyle ise köpek yavrusunu ver, demiş.

Älibek:

-Köpeğimin işi ondan da zor. Bu köpek doğduğunda
Ķolbaṽlının tilkisi
Kolandastığın gün
Elbbaṽlının tilkisi
Meraklandığı gün
Jaṽsalı ile Baysalı
Kucaklaştıkları gün
Günler başını koyamayan
Kepçe ile katılan gün.

Onun için yavrumu veremiyorum, demiş.

Dostu, bahadırdan hiçbir şey alamayarak, sinirlenip çıkıp gitmiş. Bahadırın aklına dostunun sinirlendiği girmiş de çıkmıyormuş. Kendisinin Orķızılını, avcı kuşunu besiye çekmeye başlamış. Bir gün Orķızılın oynamasından, aşığı ile yer kazıp ipte durmamasını, Ķubaķus'un havlayarak evde durmamasını, Ķara Bürkit kuşun çığrışıp, tomağada* sabredip durmamasını görüp, bahadır bekleyemeyerek ava çıkmış. Bir ak marala rast gelmiş. O zaman maral kederlenip:

Ey Ķubaķus, Ķubaķus

* Kartalın gözlerini kapalı tutmak için başına geçirilen deri örtü.

Yuvarlak çıkan boynuzum
Saya bitsin diyor musun (der misin)
Şahdamarlı yürek, iki böbrek
Tatlısını onun yer misin.
Altı dal ak boynuz
Mahrum kalsın diyor musun.
Ardımdaki üç buzağı
Yetim kalsın diyor musun.

demiş. O zaman bu söze Ḳubaḳus

Yuvarlak çıkan boynuzun
Sayğa bitse ne yapayım.
Kuyruk yesem, bırak desem,
Anacığım gönlünü neyleyim.
Sıçraya sıçraya koşan
Orḳızıl gönlünü neyleyeyim.
Şahdamarlı yürek, iki böbrek
Tatlısını onun neyleyim

diye cevap vererek marala saldırmış.

Bahadır, Ḳubaḳus'un yaptığı işe memnu olup maralı yükleyerek sevine sevine köyüne geldiğinde, anası saçını dağıtıp yüzünü yırtarak karşısına çıkıp gelmiş.

-Oy bay, evladım zehir yiyin, zehir yediğinizde kan yiyin! Sen yokken eve Şüliŋgir adlı bahadır gelip, bir ayak kımız içip: "Bugünkü gün Älibek'i öldürüp, Ḳanıkey ile Totay'ı alacağım" diyerek gitti. Şu duran onun izi, demiş.

Älibek, Şüliŋgir'in altındaki altı kulaç ala baytalının* izine baksa, ateş yeri gibi olmuş durmakta. Älibek, daha önce bunun gibi mükemmel bahadırlar ile karşılaşıp görmemiş. Fakat iki gözünden kan akıp dert çekmekte olan anasını gördükten sonra, takat gösterip bekleyemeden atının başın çevirerek Şüliŋgir'in peşinden gitmiş.

* batyal: 2-4 yaş arasında henüz yavrulamamı at.

Şüliŋgir'in peşine düşüp gitse, çok geçmeden, köyün arka tarafında, orman arasında, gün batımına bakıp göz kapaklarından kar, kirpiğinden buz yağan hiddetli Şüliŋgir, Älibek'e saldırmak için beklemekte. Älibek, Şüliŋgir'in hiddetli görünüşünden korkup, Şüliŋgir'e:

Oy Şüliŋgir Şüliŋgir
Orḳızıl gibi at versem
Biner miydin Şüliŋgir?
Ḳara Bürkit kuş versem
Salar mıydın Şüliŋgir?
Ḳubaḳus gibi köpek versem
Koşturur muydun Şüliŋgir?
Ona razı olmasan
Ḳanıkey ile Totay'ı
Beraber versem, ikisiyle
Evlenir miydin Şüliŋgir?

diye yalvarmış. O zaman Şüliŋgir:

Ḳara Bürkit kuşunu
Kuş göndersem alırım.
Ḳubaḳus gibi köpeğini
Köpek koştursam alırım.
Orḳızıl gibi atını
Ata binsem alırım.
Ḳanıkey ile Totay'ı
Älibek'i öldürsem alırım!

demiş. Älibek, neticede bir ölüm var ğoy, diyerek öfkelenip Şüliŋgir'e

Bizim bizim bizim kul
Bizim eve düşen kul
Köpük kımız içen kul
Minderinde bekleyen kul
Kalmuk erin kaşından
Tam yüreğinin başından!

Demiş ve yayını çekip Şüliŋgir'e attığında, (ok), Şüliŋgir'in göğsünden girip ta sırtından çıkmış. Älibek, Şüliŋgir'in zırh, silah teçhizatlarını ve altındaki altı kulaç ala baytalını yanına alıp köyüne gelmiş.

O zamandan başlayıp Älibek'in bahadır, mergen diye ünü her tarafa yayılmış. Älibek'in Nogaylı yurdunda itibarı artıp dostları çoğalmış. Onlar Älibek'i evlendirmek istemişler. Älibek, (kendisi daha) doğmadan (kendisiyle) söz kesilen komşusunun Aḳbilek adlı güzel bir kızı olduğunu, bu kızın anası ile babasının fakir olmalarına bakmadan Älibek'in babasının, eğer kendisinin erkek çocuğu olursa Aḳbilek'i, Älibek'e alacağım diye verilen sözleri varmış. Dostları konuşup, Älibek'e bu durumu anlatmışlar. Fakat, Älibek'in babası ile anası çocuk dilemeye gittiklerinde dokuz boy, bir araya gelip sağa sola göçmüşler. (Bu) giden insanların içinde Aḳbilek'in ailesi de varmış.

Aḳbilek kendisi güzel, iyi bir kız olup (tam da) olgunluk çağındaymış. Älibek'ten üç dört yaş büyükmüş. Dostları Älibek'le konuşup: "O Aḳbilek'i al, ondan güzel kız yok" diye akıl vermişler. Älibek, Aḳbilek'in nasıl birisi olduğunu iyice öğrenmiş.

Älibek bir gün, "evlenmek istiyorum" diye babasına adam göndermiş. Babası, çocuğunun bu isteğine çok sevinip memleketine "Nogaylı elinin tüm kızları toplansın, Älibek seçtiği kızı alacak" diye haber salmış. Bunu duyan civardaki illerin tüm güzel kızları toplanmış. Älibek'i bir küçük tepenin başına oturtmuşlar. Toplanan tüm kızlar:

Ḳarḳaralarını[*] karşı giyip
Başlıklarını doğru giyip
Ayaklarını güzelce basıp

Älibek'in karşısından birer birer geçmeye başlamışlar. Sabah erkenden geçmeye başlayan kızlar gün batarken zar zor bitmiş. Älibek toplanan kızların hiçbirini de beğenmemiş. Nereye gitmiş olsa de Aḳbilek'i bulup almak istiyormuş.

Älibek bir gün babasına: "Nerede olursa olsun, Aḳbilek'i arayacağım, buna ruhsat veriniz" demiş. Babası ona gideceği yolun tehlikeli olduğunu, iki

[*] Ḳarḳara: Genç kızların ve gelinlerin özel günlerde başlarına giydikleri uzun, konik şapka.

ortada büyük derya olduğunu söyleyerek göndermek istememiş. Älibek buna ikna olmayarak babasından izin almış. Aḳbilek'i aramaya dokuz dost, dokuz yorga at yedeğine almış ve yol yükünü yükleyip, yola çıkmaya hazırlandığında babası gelip "yavrum, bu gideceğin güzergâhta falanca zenginin çocuğu yılkıları otlatıyor. Onun, nehirden geçebilecek Ḳaraşa at denilen atı var. Onu isteyip bin" demiş.

Babasının öğüdünü dinleyen Älibek, yiyecek içeceğini hazırlayarak halkıyla vedalaşmış ve dostlarını da yanına alarak Aḳbilek'i aramaya yola çıkmış. Geceyi gündüze katıp giderek günler sonra, zenginin otlaktaki yılkılarına ulaşmış. Dostlarıyla danışıp görünen yılkı Ḳaraşa at olabilir demiş ve atını yel gibi sürmüp, okşarmış gibi kamçılayarak yılkının yanına yaklaşmış. Baksa yılkı tavlı, ahenkli ve boyunları sırık gibi. Yılkılar güle oyna birinin ardından biri hoplaya zıplaya ırmağa doğru gitmekteler. Suya doğru koşan atların ilginç görüntüsüne bakarken biraz sonra yılkı sürüsünün ortasına geldiğini anlamamış.

Etrafına göz gezdirip baksa meydanda bu kara kurt gibi kaynayan, zenginin otlaktaki yılkısı imiş. Yılkı ortasına sıra sıra ak otağ dikmiş, otlaktaki yılkının başında zenginin çocukları duruyormuş. Bahadır, dostlarıyla beraber sıra halinde duran iki ak otağın yanına gelip izin isteyerek attan inmiş. İki çadırın arasında kermede[*] boynu tam bir kulaç, iki güzü ateş gibi yanmakta olan ve aşığıyla yer kazıp duran atın görünüşünden bahadır gözlerini alamamış. Evde oturan zenginin çocuğu dışarı çıkıp gelen konukları karşılayıp hürmet göstermiş.

Bahadır, dostlarıyla beraber otağa girmiş. At sürüp yorulan konuklar çay kaynayana kadar istirahat etmek için törün karşısına yanları üzerine yatmışlar. Konuklar dinlenip rahatladıktan sonra, zenginin çocuğu konuklarla sohbete başlamış. Bahadır, kendilerinin niye geldiklerini, nereye gittiklerini anlatmış. Buraya at yağı sormaya geldiğini, nehirden geçerek falanca memlekete giden beşik kertmesini[*] aradığını anlatmış. Bahadır'ın ne sebep

[*] kerme: Bir şeyi asmak için gerilen ip

[*] jesir: dul. Burada Aḳbilek'ten bahsedilirken jesir (dul) tabiri kullanılmıştır. Sebebi çocukken bunları ailelerinin kendi aralarında beşik kertmesi yapmış olmasıdır ve bundan dolayı evli sayılmaktadırlar.

ile geldiğin öğrendikten sonra Ḳaraşa atın yağını vermeye zenginin çocuğunun gönlü olmuş. Fakat yedi günlük yerde duran babasından izin istemeye gitmiş. Ḳaraşa at gibi bir atı izinsiz verip göndermek çok zor olmuş. Babasından izin istemek için Ḳaraşa ata binerek yedi günlük mesafedeki babasına gitmiş.

Babası çocuğunun gelmekte olduğunu Ḳaraşa atın ayak sesinden anlayarak yanında yatan eşine:

Oklava gibi hareketsiz durur musun?
Ateşi üfleyip yakar mısın?
Kapıyı açıp bakar mısın?

diyerek eşini uyandırmaya başlamış. "Ḳaraşa at Ḳaraşa at olalı ayak sesinin gürültüsü bu kadar çok çıkmamıştı" demiş yaşlı adam. Bu sözünü bitirmeye kalmadan çocuğu, evin yanına gelip (attan) inmiş. Çocuğuna zengin:

Dalgalanan tuğ var mı?
Sayısız düşman var mı?

Ḳaraşa at, Ḳaraşa at olalı gürültüsü bu kadar çıkmamıştı, diye sormuş. O zaman, çocuğu babasına:

Dalgalanan tuğ da yok
Sayısız düşman da yok

demiş ve "Er Älibek Bahadır nehirden geçen beşik kertmesini aramak için (nehirden) geçmek istiyor: Ona nehirden geçmesi için Ḳaraşa atın yağını istemeye geldi. Vereyim mi, vermeyeyim mi? diye sizden ruhsat sormaya geldim, demiş.

Babası çocuğuna

-Yavrucuğum. "At esirgeyen yere bakar, kuş esirgeyen göğe bakar" diye atasözü var. At esirgeme ver, diyerek izin vermiş.

Çocuğu Ḳaraşa ata binip, geldiği gibi izinden tekrar dönerek otlakta duran atlarına gelse giderken kazana koyduğu etin köpüğü hala yayılmamış. Bahadır, zengin çocuğuna nereye gidip geldiğini sormuş. Zengin çocuğu babasına gidip Ḳaraşa atın yağını vermeye izin alıp geldiğini söylemiş.

Evli olmakla beraber bir araya hiç gelemedikleri için dul tabiri kullanılmıştır. Metinde Akbilek'ten bahsedilirken dul tabirinin kullanıldığı yerlerde biz beşik kertmesi tabirini kullanacağız.

Sonraki gün Älibek, Ḳaraşa ata binip, Orḳızıl'ı zenginin çocuğuna bırakarak uzun sefere çıkmış. Nice günlerden sonra nehrin kıyısına gelimiş. Dostlarını orada bırakan bahadırın kendisi Ḳaraşa ata binip nehirden geçmiş. Su yüzünde geçerken baksa etrafı kaplamış kalabalık insanlarla gök ala duman görünmüş. Nehirden çıkarken, kolunda iki kova olan bir genç kadın suya doğru gelmekteymiş. Bu hanım Älibek'i görür görmez:

Atının boyu Kıpçak gibi
Yayının ağzı çakmak gibi
Soğuk görünüşlü boz yiğit
Kimsin nesin söyle yiğit

demiş.

Älibek Batır bu söze:

Yel gibi giden yedi otağ,
Kayıra çöken kara ingen*,
Bakır gemli sarı taylak*
Arıyorum da atıyorum!

demiş. Kadın:

Yel gibi giden yedi otağ,
Yetmiş fakir olmasın.
Kayıra çöken kara dişi deve
Kaynananız olmasın.
Bakır gemli sarı taylak
Biykeş canım olmasın.
Bugünkü günü kına toy
Yarınki günü gerçek toy.
Ev ardından düşman çıktı
Jekeşunaḳ dev çıktı!

İl-halkımızı kırıp Kalmuk'un bahadırı Aḳbilek'i almakta, demiş.

Bahadır, Jekeşunaḳ'ın durduğu çadırı sorup varıp girmiş. Jekeşunaḳ ona kendi yanında yer vermiş. Älibek, bahadırın yanına oturmuş. İki bahadır

* ingen: Dişi deve.
* taylak: iki yaşını doldurmamış dişi deve yavrusu.

hal hatır edip birbiriyle tanıştıktan sonra Jekeşunaḳ “yavrucuğum, kardeşim, bakıp oturmaktansa uğraş olsun, ok atışalım” demiş. Älibek de kabul etmiş ve ikisi avluya çıkmışlar.

Jekeşunaḳ’ın kırk dostu varmış. Ok atılacak yere beraber gitmişler. Jekeşunaḳ kendince herkesten üstün bir bahadır olduğunu Älibek’e göstermek istiyormuş. Jekeşunaḳ’ın attığı oku kırk dostu varıp zar zor çekip çıkararak getirmişler. Älibek’in attığı oku, Jekeşunaḳ kırk dostuyla varıp çıkaramadıktan sonra (Älibek) kendisi gidip iki parmağının arasıyla çekip çıkarmış.

Bu şekilde akşam olmuş. Jekeşunaḳ, Älibek’in yiğitliğine hayran kalarak derin bir düşünceye gark olmuş. Herkes yattığı vakit Älibek, Aḳbilek’in oturduğu ak otağa doğru giderken bu gelenin kim olduğunu bilmeyen Aḳbilek jar-jar* söylemeye başlamış:

Kapımın önü yoncalı jar jar
Evvel bahar açılır gülsen işte jar jar
Tanımıyorum hangi Nogaylı oğlusun
Bilsen onu jar jar

O zaman Älibek’in verdiği cevabı

Kapım bahar yoncalı jar jar
Evvel bahar açılır gülsem işte jar jar
Tanımasan Aḳbilek tanıtayım
Benim adım Älibek, bilsen onu jar jar

Aḳbilek’in biraz önce subaşında karşılaştığı yengesi: “Biykeş canın (küçük hanım) gerçek eşi yeni geldi” diyerek kayın atasıyla kayın anasından da bütün herkesten de müjde istemeye başlamış. İnsanlar toplanmış fakat Jekeşunaḳ’tan korkup, Älibek ile Aḳbilek’i saklamışlar ve geceleyin Nehirden geçirip bırakmışlar.

Älibek tana yakın nehrin kıyısında duran dostlarına gelmiş. Deryada ak kuğu gibi yüzüp gelen Aḳbilek ile Älibek’in yüzlerine doymayan, ne zaman yanlarına ulaşacaklarına sabırsızlanan dostları su kıyısına geldiklerinde,

* jar jar: Düğün törenlerinde söylenen geleneksel bir tür, yar yar

sevinip karşılarına çıkarak, ikisini karşılamışlar. Artık buradan memleketlerine doğru yola çıkmışlar.

Tan atıp, yurt kalktığı vakitte Aḳbilek'in yengesi, haber vermek için Jekeşunaḳ'a gelmiş. O zaman onun Jekeşunaḳ'a söylediği

Atının boynu Kıpçak gibi
Yayının ucu çakmak gibi
Soğuk görünüşlü boz yiğit
Biykeş canı aldı da gitti,

demiş.

Jekeşunaḳ, gelinin bu sözlerine çok öfkelenerek kamçıyla gelinin sırtına vurmuş. O zaman gelin öfkeyle gidip Jekeşunaḳ'a:

Atana lanet it kẽvin,
Ebene lanet it kẽvin,
Elinden iki geliyorsa birini yap,
Biykeşi kendi elimle yolcu eltim.

demiş.

Jekeşunaḳ çok sinirlenip kara arğımak ile deryadan geçip Älibek'in peşine düşmüş. Älibek, Jekeşunaḳ'ın gelmekte olduğunu anlayıp dostlarını ileri göndererek kendisi düşmanı beklemek için geride kalmış.

Jekeşunaḳ gelir gelmez Älibek'e öfkeyle sataşmış. Älibek, Jekeşunaḳ'a: "Eşini[*] kaybeden talihsiz adamsın. Bunun için ilk sırayı sana veriyorum" demiş. O anda Jekeşunaḳ sinirinden kendisini tutamayıp gerinerek yayını çekip atmış. Älibek sağ salim kalmış (ve) sırayı alıp tam yüreğinin başı, ölümcül yeri orası diyerek (okunu) attığında Jekeşunaḳ bağırarak attan düşmüş. Älibek akşama doğru dostlarına yetişmiş. Bir iki gün geçtikten sonra akşamleyin bir yere gelip durmuşlar. Älibek hastalanmış. Jekeşunaḳ ile atıştıklarında yaralanan yerini önemsememiş, kan kaybetmiş. Älibek orada bayılmış.

Aḳbilek zar ağlayıp dostları vaveyla koparıp kederlenmişler (ve) Älibek'in öldüğünü düşünmüşler. Onu gömmeye kıyamayarak oraya bırakıp

[*] burada da Aḳbilek'ten bahsedilirken jesir yani dul diye bahsedilmiş. Jekeşunaḳ'ın onu almak için toy yapmasından ve Älibek'in de toyun üzerine varmasından dolayı böyle denmiş kanaatindeyiz.

gitmişler. Ḳaraşa atı göçe katmışlar. Göçle beraber giden Ḳaraşa at bir gün kederlenip hayvan da olsa kendi üzerindeki bahadırı olmadığından: “Ben neden göce katılıp gidiyorum?” diyerek öfkelenmiş. Sonra çekinerek yularını koparmış ve tekrardan demin ki Älibek’in öldüğü yere gelmiş. Bahadırın göğsünü koklayıp kederlenip, hüzünlenip, öfkelenmiş. O vakitte arka tarafından bir kulan sürüsü otlayarak gelmiş. Älibek’in göğsünü açıp koklayan iki gözünden boncuk boncuk yaşlar dökülen Ḳaraşa at, arkasına yaklaşmış olan kulanları arka ayaklarıyla tepmiş. Teptiği zaman kulan sürüsünün içinden bir kulan aniden yere düşmüş. Başka kulanlar buna bakmadan otlayarak kendi yollarına gitmişler. Yığılıp kalan kulan bayıldı mı öldüğü mü belli değilmiş. Biraz vakit geçtikten sonra yine bir kulan sürüsü otlayarak gelip yığılıp yatan kulanı bir kucak kuru otu çiğneyerek (o kulanın üzerini) kaplamışlar. Yığılıp kalan kulan silkinmiş ve hızla kalkarak gelen kulanlara karışıp oynayarak gitmiş. Hayvan da olsa giden dostlarının yığılıp kalan kulanı tekrardan gelerek kaldırmalarına Ḳaraşa at dikkat etmiş olsa gerek.

Ḳaraşa at, hadi, nefes olmaz mıymış denilmiş gibi bir kök ak pelin otunu koparıp, çiğneyip çiğneyip Älibek’i kaplamış. Älibek titreyip hızla kalkmış, etrafına baksa göçleri görünmüyor, adam yok. Şaşırıp kalmış (sonra) kalkmış ve Ḳaraşa ata binip göçün ardından gitmeye başlamış. Ḳaraşa at can koysun mu? Bir günlük yere giden göçe gelip yetişmiş. Keder içinde uğuldaşarak gitmekte olan gelin ve dostları geriye bakıp Ḳaraşa atın oynayarak geldiğini gördükten sonra durmuşlar.

Älibek atlayıp gelip, atıp gelip, gelini ve dostlarıyla kucaklaşıp kendisinin çok derin uykuya daldığını anlatmış. Älibek’in oyunu oyun, gülmesi gülme olmuş. Günlerce yol yürüdükten sonra yolcular kendi memleketlerine gelmişler. Anasıyla babası, çocuğuyla gelini sağ selamet gelip kavuştuklarına toy yapmışlar. Ḳaraşa atın yağı için zenginin oğluna hediye verip razı etmişler. Böylece Älibek bahadır ile Aḳbilek evlenip bir devran sürmüşler.

6.3.5. ALTIN AYDAR

Burınğı zamanda baylığı tasığan, malı mıñğırğan han bolıptı. Eki äyel alsa da, bala süymepti. Birde han uzaḳ saparğa şığıp, jer şarlap ḳaytuvğa bel baylaydı. Sonan soñ eki äyelinen:

-Men kelgenşe ne istep, ne taŭıp ķoyasıñdar, dep suraydı. Sonda bäybişesi:

Men altındağan aķ saray saldırıp ķoyamın, deydi. Al ekinşi äyeli:

-Men altın aydarlı bir ul, bir ķız tabamın, deydi. Sodan han sapar şegip ketedi.

Han eki jıldan keyin oraladı. Sonda bäybişesiniñ altındağan aķ saray saldırıp ķoyğanın köredi. Kişi äyeli şınında da altın aydarlı bir ul, bir ķız tapķan eken, bäybişe munı kündep bir sıyķır kempirmen til biriktirip, jaña tuŭğan balalardı ürlap aladı da, eki küşikti elge körsetedi. “Sen küşik taptıñ”, dep ķuŭıp jiberedi. Eki balanı mıstan kempir kudıķķa tastaydı. Sol kezde ķudaydıñ ķudiretimen Jebireyil perişte ķus bop uşıp keledi de, eki näresteni ķudıķtıñ tübine tüsirmey, ķağıp aladı. Sodan ķalanıñ şet jağında turatın bir kempirge aparıp beredi de, ğayıp boladı. Han kelip, ekinşi öyeliniñ ķayda ekenin surağanda, küşik tapķan soñ ķuŭıp jibergenderin aytıp, köñilin şaylıķtırıptı.

Aralıķta biraz jıl ötken soñ, eki balanı asırağan kempir düniyeden ötedi. Es kirip ķalğan bala sadaķ äzirlep alıp, añ-ķus aŭlaydı da, etin tamaķ, terisin kiyim ķıp kiyip kün köredi. Bir taŭdıñ etegine. barıp, üñgirdi üy ķıp, sonda panalap ömir keşedi.

Bul balalardıñ tiri ekenin sezgen ögey şeşesi:

-Altın aydarlı balanıñ közin joy, dep bayağı mıstan kempirdi jumsaydı. Mıstan balanı izdeŭge şığadı. Üyşikti taŭıp aladı. Bala añğa ketken eken, üyde otırğan ķarındasın käredi. Oğan:

-Ağaña ayt, mına jaķta Kelmes han degenniñ bir biyesi bar, künde ķulındaydı. Ķulındarı kil tulpar boladı. Sol ķulınnıñ bireŭin alıp kelse, tabanı jerge tiymeydi, dep azğırıp ketip ķaladı. Kempir osı ķastıķpen balanı öltirmek boladı. Öytkeni, bul saparğa barğan kisi adasıp öledi eken. Keşke taman ağası keledi. Ķarındası bul küngi körgen-bilgenin tutas aytadı. Munı estigen ağası ķarındasına özi kelgenşe jetetindey azıķ äzirlep beredi de, ķulındı izdep saparğa attanadı.

Jolda ülken bir dariyağa kezdesedi. Bul dariyadan ķayıķpen ķayırlap zorğa ötedi eken. Altın aydar dariyanı keşip ötpek boladı. Dariyanıñ orta

tusına kelgende bir periniñ ḳızı suṽdı şayḳap, tolḳın tuṽdıradı. Kemelerdi aṽdarıp tastaydı. Bir kezde taṽday tolḳın äzine töngen sätte Altın Aydar tolḳın tuṽdırıp jürgen ḳızdıñ ḳolın ustay aladı da, saṽsağınan saḳıynasın, bileginen bilezigin suṽırıp aladı. Ḳız ḳaşıp ketedi. Tolḳın basıladı da, jigit saparın jalğastıradı.

Birneşe künnen keyin Kelmes hannıñ jerine jetedi. Hannıñ özine baradı. Biyesi ḳulındap jatır eken. Altın Aydar: “Taḳsır, ruḳsat etiñiz, bul ḳulındı men alayın”, deydi. Jaña tuṽğan ḳulındı bir peri alıp kete beredi eken. Han:

-Buyırsa alarsız, deydi. Altın Aydar ḳulındı küzetip tura beredi. Bir kezde toḳımday ḳara bult tönip kelip, ḳulındı alıp bara jatḳanda Altın Aydar ḳılışpen ora şabadı. Sonda peri ḳızınıñ bir kebisi uşıp tüsedi. Ḳulın da aman ḳalıptı. Sonı köterip barıp, hanğa körsetedi. Sonda han batasın beredi. Altın Aydar ḳulındı jetelep üyine keledi. Ḳarındasına saḳiyna men bilezikti beredi de, özi añ aṽlaṽğa ketedi.

Mıstan kempir tağı da keledi de, ḳulın men saḳiynanı körip, ḳızdı azğıradı.

-Minekiy, men senderge jaḳsılıḳ oylaymın. Ağañ ḳulınğa ḳosa, sağan bilezik pen saḳiynanı da ala keldi. Endi tağı bir jakḳa barsın. Sol jaḳtan altın sandıḳ äkeledi. Kempir osını aytıp, ketip ḳaladı. Ağası kelgen soñ, ḳarındası sandıḳtı aytıp:

-Sonı mağan äkelip ber, dep tilek ḳoyadı. Ağası tulpar bolğan ḳulındı minip, jürip ketedi.

Jolda bir kempirge kezigedi. Kempir birdeñeni jamap otıradı. Bala kelip:

-Şeşe, amansız ba, ne istep otırsŋ? depti. Ol Kempir aytıptı: “Men osı jerdiñ jarığın tigip otırmın, ne uşin deseñ, osı jerge öziñdey batırlar kirip ketedi de, bir sandıḳ üşin oledi”, depti. Sonda bala:

-Mağan da sandıḳ kerek edi, dep, kirip ketipti. Jerdiñ astınan bir perişte şığıp, ayḳay saladı:

-Topaltas, üyde ölseñ, habarlas!

Altın Aydarlı bala tas bolıp ḳatıp ḳaladı. Tulpar bir-eki kün iyesin tosadı da, şıḳpağan. soñ, ḳaytıp barıp üydiñ ḳasında jılap turıptı. ḳız, ağasının

ölgenini bilip, tulparğa minip, kempirge kelip manağı jerdiñ jırtığın jamap otırğan kempirdi körip, ağasın suraptı. “Ağañ ölgen, sen artınan barma, barsañ, sen de ölesiñ! depti. Sonda ķız aytıptı: “Men ağamdı körip ölemin, depti. Kempir aytıptı: “Jer üstinde men muñdıķ, jer astında sen muñdıķ, jılay Ber”, depti. Ķız osılayşa jılap, kirip bara jatķanda, aldınan periniñ ķızı şığıp, munı ayap, ağasın tiriltip beredi. Sonan soñ bir ülken ķalıŋ ağaş körip, soğan kelipti de ķarındasın tulparın men ağaştıñ şetine ķoyıp ketipti. Altın Aydardıŋ özi ağaştın işin aralap jürip, bir aķ otaỹ köripti. Otaỹğa kirip, biraz turğan soñ, periniñ eki ķızı uşıp kelip. Üydiñ tusına ķonıptı da, ekeỹi birine-biri aytıptı.

-Äy, men bir ķorıķtım, nege deseñ, suỹda jürip, kemeni, kemelerdi aỹdarıp jürgenimde, bir bala meniŋ ķolımdağı saķiynamdı tartıp aladı. Men ol balanı körsem sogan tiygen bolar edim. Sonda kişisi aytıptı: “Men de bir ķorıķtım. Nege deseñ, men bir hannıñ ķulının künde alıp ketüỹşi edim, bir küni alayın dep kelgenimde bir bala küzetip tur eken. Men sogan tiyer edim” degende. “mine, tiyetin bolsaŋ olardı tartıp ağlan men bolatınmım”, dep, Altın Aydar atıp türegeldi. Sonan soŋ eki ķız buğan nekesin ķiyıptı. Bul bala perinin ķızdarın otaỹımen köşirip, manağı ķarındası men tulparın tastap ketken jergen alıp keldi. Sonaŋ soŋ bäri jiyılıp, burınğı ornına köşti.

Sol jerde tört-bes jıl ömir sürip turdı. Neşe künder ötti. Bala är künde aŋğa şığıp jürdü. Bir künü aŋğa şığıp jürse, bir adam kezigedi. Ekeỹi tanısıp, ilgeri jürüp kele jarsa, aldarınnan bir aŋ şıķtı da, kölbeleŋdey basıp jüre berdi. Sol ỹaķıtta bala da, manağı kisi de atayın dep tura umtılastı. Sol-aķ eken älgi aŋ kisi boldı da, atayın degen adamğa ayttı: “Mınaỹ seniŋ balaŋ”, dedi. Balağa ayttı: “Mınaỹ seniŋ äkeŋ”, dedi. Senderdi Msatı kempir degen siyķırşı kempir ayırğan”, dedi de, özi joķ boladı. Sonan soŋ äkesi men balası birin-biri bilip, jılap körüstü de, äkesi balasın üyine ertip kelipti. Masatı Kempirdi şaķırtıp aldırıp, şaỹıp öltitipti. Kişi ķatının küşik taptıŋ dep ķayırşı ķılıp ķaŋğırtıp jibergen eken. Sonı aldırıp, özine burınğıday ķatın etipti. Altın Aydar bala patşa bolıptı. Barşa murat basına jetipti.

ALTIN AYDAR*

Eskide bir han varmış. Onun iki eşi varmış. Onların çocukları olmuyormuş. O vakitlerde bu zengin sefere çıkmayı düşünüp eşlerine: “Ben gelinceye kadar ne yapacaksınız, ne bulacaksınız?” demiş. O zaman büyük eşi: “Ben, sen gelinceye kadar altından güzelce bir ev yaptıracağım” demiş. Küçük eşi: “Ben altın aydarlı* bir oğlan ile bir kız doğuracağım. Erkek çocuğun adı Altın Aydar olacak” demiş. Ondan sonra han sefere gitmiş.

Han, iki üç yıl seferde bulunduktan sonra geri dönüp gelmiş. O zaman onun büyük eşi ev yaptırıp koymuş, küçük eşi de altın aydarlı bir oğulla bir kız doğurmuş. Fakat onu kıskanan, hanın büyük eşi bir büyücü kadına söyleyerek (diğer kadının) çocuklarını çalıp kuyuya atmış. Küçük kadına: “Sen köpek yavrusu doğurdun” demiş. Han gelip köpek yavrularını görmüş ve küçük eşini kovmuş. İki çocuğu deminki Kempir, kuyuya atmış. O zaman, Allah’ın kudretiyle *Jebireyil* (Cebrail) melek, kuş şeklinde gelerek (çocukları) ayağıyla kaldırıp götürmüş ve şehrin kenarındaki bir yaşlı kadına getirip vermiş. O yaşlı kadının oğlu da kızı da yok imiş. Orada iki çocuk üç dört yıl kalmışlar. Onları büyüten yaşlı kadın ölmüş. Ondan sonra çocuk, eline tüfek alıp kulan-geyik avlayıp onların etlerini yemek yapmışlar, derilerini yıkamışlar. Sonra da bir dağın çukuruna getirerek o etleri yiyecek edip orada yaşamaya başlamışlar.

O çocukların diri olduğunu öğrenip önceki düşmanlık eden (üvey) anası: “Altın aydarlı çocuğu öldürüp gel” diyerek aynı büyücü Kempiri (tekrardan) göndermiş. Ondan sonra büyücü Kempir, o çocuğu arayarak gelmiş, çocuk avda imiş. Kız kardeşi evde oturuyormuş. Ona: “Ağabeyine söyle, şu tarafta Külmes Han adlı hanın bir kısrağı var. Her gün yavruluyor. Onun yavruları arğımaḳ, tulpar oluyor” dedikten sonra gitmiş. Kempir kastlıkla çocuğu öldürmek istiyormuş. Bu yola giden kişinin yolunu kaybedip ölmesi herkesin malumuymuş. Akşam ağabeyi gelmiş. O zaman kız kardeşi her şeyi anlatmış. Ondan sonra ağabeyi kulunu aramak için yola çıkmış.

---

* **Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 227-230.
* aydar: Saçın tepesinde bırakılan bir demet saç, perçem.

Yolda giderken bir deryaya rastlamış, o deryanın diğer tarafına insanoğlu kayıkla güç bela geçiyormuş. Altın Aydar deryayı geçip giderken bir peri kızı deryayı dalgalandırıp kayığı devirmeye geliyormuş. O, kayığı devirecekken Altın Aydar onu kolundan yakalayıp elindeki yüzüğünü ve bileziğini çekip almış ve yoluna devam etmiş. Yürüyüp gelmiş ve Külmes Han'a: "Ey, efendim, izniniz olursa kulununuzu almak istiyorum" demiş. O zaman han: "Kısmet olursa alırsınız" demiş.

Kulunu bir peri kızı her yıl alıp gidiyormuş. O zaman çocuk bunu gözetlemeye başlamış. Bir peri kızı bulut şeklinde gelip (kulunu) alıp gitmeye yöneldiğinde Altın Aydar kılıcını sallamış. O zaman perinin kanadını Altın Aydar almış. Ondan sonra hana gelip kulunu göstermiş. O zaman han buna dua etmiş. Altın Aydar kız kardeşine gelip kulunu, yüzüğü vermiş ve ava gitmiş.

Büyücü Kempir yine gelip kulun ile yüzüğü görüp kız kardeşine: "İşte, ben sizlere iyilik düşünüyorum, ağabeyin sana yüzük alıp geldi. Onu, yine bir tarafa göndereyim. Gidip oradan altın sandık getirsin" dedikten sonra gözden kaybolmuş. Ağabeyi geldikten sonra kız kardeşi: "Yine güzel bir sandık vardı, alıp bana getir" demiş. Ondan sonra ağabeyi tulpar kuluna binerek yürüyüp gitmiş.

Yolda bir yaşlı kadın görmüş. O, yerin yarığını yamayıp duruyormuş. Çocuk gelip: "Ana, ne yapıyorsun?" demiş. O Kempir: "Ben, yerin şu yarığını dikiyorum. Niye dersen senin gibi bahadırlar gelip buradan giriyorlar ve bir sandık için ölüyorlar" demiş. O zaman çocuk: "Bana da o sandık gerek" diyerek (yarıktan) girip gitmiş. Yerin altından bir peri çıkıp: "Topaltas evde ölsen, haber et" diye bağırdığında Altın Aydarlı çocuk taş olup katılıp kalmış. Tulpar, bir iki gün bekleyip (Altın Aydar) gelmedikten sonra geri dönüp gelmiş ve ağlayıp durmuş. Kız, ağabeyinin öldüğünü anlayıp tulpara binerek Kempir'e gelmiş ve biraz önceki yeri yamayıp oturan o Kempiri görüp ağabeyini sormuş. Kempir: "Ağabeyin öldü, gitme. Gidersen sen de ölürsün" demiş. O zaman kız: "Ben ağabeyimi görüp (de) öleyim" demiş. Kempir: "Yerüstünde ben kederli, yer altında sen kederli, diye ağlayıver" demiş. Kız böyle diyerek ağlayıp yer altına girmiş ve orada giderken karşısına bir peri

kızı çıkıp buna acıyarak kızın ağabeyini diriltmiş. Ondan sonra büyük sık bir ağaçlık görüp oraya gelmiş. Altın Aydar, kız kardeşini atla beraber ağacın yanına koyup kendisi gitmiş. Altın Aydar'ın kendisi ağaçlık içinde gezerken bir ak çadır görmüş. Çadıra girip biraz durduktan sonra perinin iki kızı uçup gelmiş ve çadırın yanına konup ikisi birbirlerine: "Hey, ben bir korktum (bir korktum)! Niye dersen suda gidip kayığı devirmeye çalıştığımda bir çocuk, benim elimdeki yüzüğümü çekip aldı. Ben o çocuğu görsem onunla evlenirdim demiş. O zaman ikincisi: "Bende bir korktum (bir korktum!). Niye dersen bende bir hanın kulununu her gün alıp gidiyordum. Bir gün almaya geldiğimde bir çocuk gözetleyip duruyordu. Ben kulunu aldığımda elimdeki kulunu çekip aldı. O (çocuk), bulunsa ben ona varırdım" dediğinde, "işte, (eğer) evlenecek olursanız onları çekip alan bendim" diyerek Altın Aydar fırlayıp ayağa kalkmış. Ondan sonra iki kız bununla nikâhlarını kıymış. Bu çocuk perinin kızlarını çadırıyla beraber göçürüp az önceki kız kardeşiyle tulparını bıraktığı yere gelmiş. Ondan sonra hepsi toplanıp önceki yerlerine göçmüşler.

Orada dört beş yıl yaşamışlar. Nice günler geçmiş. Çocuk her gün ava gidiyormuş. Bir gün ava giderken bir adama rast gelmiş. İkisi tanışıp ileri doğru yürüyüp giderken karşılarından bir av çıkıp gözlerinin önünde yürümeye başlamış. O zaman çocuk da deminki kişi de onu vurayım diyerek hamle etmişler. O anda deminki av insan olmuş ve (kendisini) vurmaya hazırlanan adama: "Bu senin çocuğun" demiş. Çocuğa (da): "Bu senin baban" demiş. Sizleri Masatı Kempir denilen büyücü Kempir ayırdı" dedikten sonra kendisi gözden kaybolmuş. Ondan sonra babasıyla çocuğu birbiriyle tanışıp ağlayarak kucaklaşmışlar. Babası çocuğunu yanına alarak evine gelmiş. Masatı Kempiri çağırtarak başını vurup öldürmüş. Küçük eşini köpek yavrusu doğurdun diyerek dilenci edip başıboş göndermiş imiş. Onu getirttirip kendisine eskisi gibi eş yapmış. Altın Aydar bala padişah olmuş. Tüm muradına erişmiş.

6.3.6. AYUALPAŊ, SUṼDISALPAŊ, TAṼDITALPAŊ

Ertede bir Özbek Aliyhan degen bolğan eken. Onıŋ äyeli, jalğız ḳızı bar eken. Balası da ḳolındağı sol birеṽ-aḳ, barlığı üşеṽ eken.

Özi kedey, jalğız atımen ḳos aydap jüredi eken. Jaz bolsa, ḳıs bolsa sol jalğız torı şolaḳ atınıŋ küşimen eŋbek etip, kün korip jüripti. Bir küni ḳos aydap jürgen Aliyhannıŋ ḳarnı aşıp üyine keleyin dese, alıs. Onan soŋ sol küni keş tüsisimen üyine kelip, äyeline mınanı aytadı: “Ḳatın, sen ertеŋgisin men ḳosḳa jürerde bir ḳap nandı, bir şanaş köje dayındap mağan berip jürmeseŋ, meniŋ kündiz ḳosta jürip ḳarnım aştı. Üyge keleyin desem, üy alıs boldı, attı şığarıp, atpen şaṽıp kelip tamaḳtanuṽğa atımnıŋ özi şarşap tür ğoy dep ayadım. Özime ḳarap, atımdı ayadım”, dep äyeline osını aytadı. Tünde äyeli küyeṽiniŋ aytḳanın umıtıp ketken eken, ertesine bayağı erkegi keşegi meniŋ tamaḳtarımdı ber dep surağanda, äyeliniŋ esine sonda tüsedi de: “Maḳul, men pisireyin de ḳızdan berip jibereyin”, deydi äyeli. “Onda meyli, ḳızdan kötertip jiberseŋ jiber”, deydi küyeṽi.

Sonan soŋ: “Ḳızıŋ meni ḳaydan tabadı, men odan da bir etek joŋḳanı alıp, jetkenşe birden är jerge tastap otırarmın, sol joŋḳanıŋ tüsken jerinen jürip meni taṽıp alsın”, dep ketedi ḳızdıŋ äkesi. Sonımen äkesi jumısına ketedi. Äyeli nanın, kojesin dayındap pisire beredi. Artınan köjeni pisirip, nanın japḳan soŋ ḳızdıŋ şeşesi ḳızına nanın salıp, meske koje ḳuyıp bayağı joŋḳa tüsken jerdi korsetip jiberedi äkesine. Sonımen ḳız jolda kele jatsa, bir ülken ayudıŋ inine kelip jolığadı. Ḳız eŋ alğaşta neniŋ ini ekenin bilmeydi. Demalıp otırıp üŋireygen inniŋ aṽzına kelip ḳarasa, ar jağı ḳap-ḳaraŋğı adam ḳorḳatın, onan soŋ ḳaşıp ketpek bolıp, jıldamıraḳ ḳaşa jöneleyin dep umtılğanda, innen bir ayu şığa kelip, ḳızdı üstay alıp inine alıp kirip ketedi.

Ayuekeŋ özine äyel etip ḳızdı menşiktep aladı. Ḳız kündiz dalağa şığa almaydı. Şığa almasın dep inniŋ aṽzın taspen bastırıp ketedi de, tünde özi kelip jatadı. Ḳızğa ḳayğı tuṽdı, üstalğannan eki-üş kündey jılap otırıp, bir japıraḳ nandı zorğa jeytin bolıp jürdi. Sonımen äke-şeşesi ḳızın sol küni ḳarap taba almağan. Ḳızdı ayu ustap alğanın äke-şeşesi bilmeydi. Ḳız ayudıŋ ḳolına barğalı köp jıldar otedi. Ḳorlıḳtı korip ayudıŋ ininde jarıḳ körmey jata bergen. Bir jıldarda ḳız jükti bolıp bir bala tabadı. Bala kündiz, ayu ininde joḳ

kezde tuṽadı ḳızdıŋ baḳıtına. Ḳız ol balanıŋ ḳasına birge tösekke jatpaydı. Artınan balanıŋ atın “Ayualpaŋ” ḳoyadı. Munıŋ äkesi ayu, soğan säykes atı Alpaŋ bolsın degen oyı tuṽra bolıp şıḳtı. Bala tuṽğan soŋ kop uzamay balağa til bitti. Balanıŋ jası birge kelgen kez edi.

-Şeşe, meniŋ közim ḳanday, üyleriŋ ḳaraŋğı, men tük kormeymin, bizdiŋ üyimiz osınday ḳaraŋğı bolatın b.a edi? dep şeşesinen suradı Ayualpaŋ. Şeşesi mınanday jaṽap berdi:

-Bizdiŋ üy munday bolmaydı, bul ayudıŋ üyi, men Aliyhan Özbektiŋ ḳızı edim. Jiyırmadan asḳan kezde äkeme tamaḳ äketip, bara jatıp, osı ayudıŋ inine kez keldim, onan soŋ meni ininiŋ aṽzına kele bergende ustap aldı. Sonımen ayuğa müsäpir bolıp otırmın, ḳarağım. Endi meniŋ baḳıtıma, jarığım, sen tuṽdıŋ. Endi sen ülkeyip jetseŋ, osı ayudan ḳutılsaḳ, äke şeşeme barar edim. Mine, men üyden şıḳḳalı üş jıldan asıp bara jatır, dep balası Ayualpaŋnıŋ suraṽına jaṽap ḳaytarğan şeşesi. Şeşesiniŋ sözin estigennen keyin Ayualpaŋ:

-Endeşe, şığayıḳ, esikti men aşayın, dep ülken ḳazanday tastı, inniŋ aṽzındağı tastı teṽip jibergende, tas burınğı jatḳan ornınan ḳozğalıp, esik aşılğan eken deydi. Artınan şeşesine:

-Käne, jüreyik öz üyimizge! dep şeşesin jetektey bastaydı. Şeşesi balası kişkentay bolğan soŋ, senbey ayu öltirip ḳoyadı dep şıḳpaydı. Balağa “dalağa şıḳpa”, dep aytḳan eken, oğan da bolmay bala şeşesin dalağa jetektep şığadı. Ekeṽi dalağa şıḳsa, dalada eşteme joḳ, jatḳan ḳuṽ dala, jerde bir töbe şoşayıp turğan. Basḳa ızındap uşḳan şıbın estilmeydi. Jan joḳ, dalada bir jolmen ḳol ustasıp bir sayğa kelgen jerde ayu aldınan ḳarsı şığıptı. Bala şeşesin ḳalḳasına ustap ayuğa ḳarap tura ḳalğan eken, ayu balağa tura jügirip kelip ustasa tüsedi. Küresip, bala sonda küşti, dop domalaḳ, sol kişisentay bir jastağı uṽaḳtısında jiyırma bestegi jigittey edi. Ayuğa ḳarsı turıp, şeşesin ḳoyıp, özi alısıp, jağalasıp jür eken deydi. Köpten soŋ, balanıŋ beli mayısıp jığılmaḳ bolğanda, dalada bir tışḳan ḳazğan inniŋ üstin ayu basıp ketken eken. Küşpen alısıp jürgende älsirep, baladan bürın ayağın tığıp alıp jalp etip jığılıptı. “Äṽ, däṽ perim, jığıldıŋ ğoy”, depti de, bala ayudıŋ basın ḳolımen burap julıp alıp, terisin sıpırıp alıp, şeşesimen ekeṽi üyge ḳaytıptı.

Jolmen jürip kele jatıp, äke-şeşesin ḳızdıŋ özi bir jaḳḳa koşken şığar dep oyladı. Dalada kele jatḳan bir adamnan suradı, burınğı äkesi Aliyhannıŋ üyin, üyiniŋ jönin surap aldı. Ol kisi köşelerin, üyine deyin aytıp berdi. Sonımen ekeŭi burınğı ḳızdıŋ oz üyine keledi. Törkinine kelse, äke-şeşesi tanımay ḳaladı. Otırıp jön surasa ketkende, bayağı joğalğan ḳızı boladı. Ḳız üyine kelgennen şeşesi tanığan bolatın. Äkesi men şeşesi jönin aytḳan soŋ, tanıp, ḳuşaḳ jayıp körisip äbden sağınğan ḳızın kordi. Onıŋ balası Ayualpaŋmen tanısıp betterinen süyedi. Kopke şeyin aŭılı uŭ-şuŭ bolıp jatḳan soŋ, el jiynalğan. Artınan toy jasağan. Sonımen bir balasın eki bala ğıp taŭıp alğan. Bala balalarmen oynap jürip, küş korsetip oltire berse kerek ḳarsı turğandarın. Ol üşin äkesi ḳun tartatın bolıp jüripti. Älden äkesinen uyat bolıp jürgenin biledi Ayualpaŋ. Sonan soŋ bir küni äkesinen suraydı:

-Äke, meniŋ sizge kop paydam joḳ. Men ölmesem sizdermen körisermin, mağan osınday kezde batandı bergin, men özim siyaḳtı däŭdi taŭıp alayın, sonan soŋ teŋimmen birge kün köreyin, dep suraydı. Sonan soŋ äkesi batasın beredi. Balası äke-şeşesine, öz şeşesine ḳoştasıp ketedi. Betalbatı bir dalanı kezip ketedi. Bala jalğız özi bir taŭdıŋ ḳuŭısına kelip ḳarasa, bir taŭlar bir-birimen soğısıp jatır deydi. Älgi taŭdıŋ däl ḳasına kelip:

-Aŭ, dostım, munda kim bar? dep ayğayladı Ayualpaŋ. Sonda bir taŭdıŋ işinen özi siyaḳtı bir däŭ şığa kelgende: Endi sizge küresüŭ kerek pe? Joḳ bolmasa soğısuŭ kerek pe? degen sözdi aytadı Ayualpaŋ. Ana däŭ aytadı: Men küresem, deydi. Sonan soŋ ekeŭi kürese kete, aḳırı Ayualpaŋ jığadı. Sonaŋ soŋ: “Endi ekeŭmiz Ḳuday ḳosḳan dos bolalıḳ”, dep ekeŭi birge dos boladı. Sonımen Ayualpaŋ, Taŭdıtalpaŋ bop ekeŭi ermektesip kele jatsa, aldarınan bir ülken däŭ kezdesedi. Onda ḳarasa, bir teŋizdiŋ suŭı ekinşi teŋizge atılıp, birimen biri soğısıp jatḳanday bolıp jatır eken. Onı ekeŭi körip: “Munda kimbar?” dep ayḳayladı. Onan: “Suŭdısalpaŋ!” dep ülken dariyadağı suŭdıŋ astınan şığa keldi deydi. “Al, endeşe, küreseyik”, deydi. “Maḳul, küressek küreseyik!” dep Ayualpaŋmen kürese ketkende, sonımen, Taŭdıtalpaŋ ḳusatıp onı da jıḳtı. Ayualpaŋ: “Al, endeşe, üşeŭmiz Ḳuday ḳosḳan dos bolayıḳ”, deydi. “Maḳul, bolsaḳ bolayıḳ”, dep üşeŭi jolmen jürip, bir ülken özenge keledi. Söytse, onda bir üstin temirmen japḳan ağaş üy tur

eken deydi. Ol üyde bir adam joķ deydi. Ķorada bir jüz ögiz baylaṽlı tur eken deydi. Ol ögizdiŋ aldında otķa jem-şöp salatın at aķırı bar eken deydi. Onıŋ işinde ögizderge salğan şöbi, jemi bar eken. Birin jep bolsa, astınan opıyıp şığadı deydi, ķoyşı, barlıķ üyden bir adam taba almaydı. Biraķ jüz ögizden basķa ķıbır etken jan tabılmaydı, sonan soŋ üşeṽmiz osı üydi meken etip turalıķ, aķırı bizden basķa bir de ķaraṽşı bul üyge tabılmadı ğoy dep, üşeṽi sol üydi meken etip turadı. Bireṽi üyde ķaladı, kündiz eki joldastarı taṽdan aŋ aṽlap, küneltedi. Eŋ aldımen Suṽdısalpaŋ birinşi küni üyde tamaķ dayındaṽğa ķaldı. Suṽdısalpaŋ bir ögizdi soyıp, üş ķazanğa sonday üş ogizdi soyıp tamaķ pisirip alğan kezde, tamaķ pisirip otırğan Suṽdısalpaŋnıŋ üyine bir adam kelip, sırttan: “Esigindi aş!” deydi. Suṽdısalpaŋ:

“Joķ, aşpaymın, kerek bolsa eziŋ aşıp alğın, men aşpaymın, deydi. Üyge kelgen kisige esik aşıp bermeydi”, dep jaṽap ķaytaradı. Sonda sırtta turğan adam: “Aşpaysıŋ ba?” dedi. Sonda üydegi Suṽdısalpaŋ: “Joķ!” deydi.

“Al bolmasa, özim kireyin”, dep esiktiŋ bosağasınıŋ astındağı tabaldırıķtı köterip ķoyıp astınan kirip keledi. Suṽdısalpaŋ uşıp türegelip ķarasa, saķalı bes ķarıs, boyı bir tütam bir adam ekenin köredi. İşinen: “Oypırmay, bul ķanday adam?” dep oylaydı. Sonıŋ arasında: “Äy, mağan ana säkiniŋ bireṽin astıma ķoy da üstine meni otırğızşı”, deydi. Onan soŋ Suṽdısalpaŋ: “Joķ bayeke, men otırğızbaymın, oziŋ otır kerek etseŋ”, dep jaṽap beredi. Onaŋ soŋ, boy bermeğen soŋ, bayağı kelgen adam özi bir säkige boyı zorğa jetkendi. Tırmısıp şığa säkige otırıp: “Sen bağanalı beri tilimdi almap ediŋ, endi mağan ķazandağı etten äperşi”, deydi. Onan soŋ Suṽdısalpaŋ: “Alıp je kerek bolsa oziŋ”, dep jaṽap beredi. Jermıstan eken deydi sol jerdegi adam, jan bitkenniŋ barlığın bir-birlep jep bitken, endi adamdardı bitirgen soŋ ögizdi jeṽge kelip jürgen eken deydi bayağı. Suṽdısalpaŋ äpermeymin degende ol: “Äpermeseŋ!” dep bir ret “süf!” dep salıp ürlegende Suṽdısalpaŋ jığıladı. Ana jermıstan ķazandağı ettiŋ bärin jiyıp-terip jep, sorpasın işip, dalağa şığıp ketken eken deydi.

Suṽdısalpaŋ ornınan türıp ķarasa, ķazanda et te joķ, sorpa da joķ, ķur ķazannıŋ üşeṽi de bos turğanın köredi. İle-şala artınan üş ögizdi soyıp, üş ķazanğa etin salıp, asıp, ķaynağan kezde bayağı eki joldası keledi.

“Käni, äli künge etiŋ pispepti ğoy?” degende, bayağı kelgen adamın Suŭdısalpaŋ aytpaptı joldastarına. Nege deseŋ bir jerden estip turğan bolsa, keyin meni oŋdırmas dep, älgini aytpaydı. Eki joldasına: “Meniŋ jaŋğız özimniŋ älimniŋ kelgeni osı”, depti de ķoyıptı Suŭdısalpaŋ. Onan soŋ, etti jep bolğan soŋ, sol üyde jatķan üşeŭi sol küni tünedi. Eşteme üşeŭine kezdesken joķ. Endi ekinşi küni Taŭdıtalpaŋ ķaladı tamaķ pisirüŭge. Sol küni tamağın pisirip otırğanda, ana eki joldası ketip ķalğanda aŋğa, Taŭdıtalpaŋğa tağı bireŭ kelip: “Aş, esigindi!” dep sırttan esikti urıp ayķaylaydı. Taŭdıtalpaŋ turıp esikti aşpaydı, “Aşıp al kerek bolsa”, dep otıra beredi. Azdan soŋ burınğıday esikti köterip ķoyıp, saķalı bes ķarıs, boyı bir tutam bir adam suŭretti bireŭ kirip keledi. “Äy, ķalķam, balam, säkige şığarşı”, deydi Taŭdıtalpaŋğa. “Ķoy, siz kişkene bala emessiz ğoy, şığıŋız”, dep ķoydı. Onan soŋ özi tırmısıp säkige şığıp alıp: “Endi ķazandağı etti äperşi”, deydi. Onan soŋ: “Alıp jeŋiz, kerek bolsa”, deydi Taŭdıtalpaŋ.

-Äpermeysiŋ be?

-Äpermegende ne ister ediŋ? deydi.

-Endeşe, “süff!” dep Taŭdıtalpandı ürlegen betinde dem salıp edi, ol Suŭdısalpaŋ ķusap jığılmadı.

-Ä, şalım, menimen oynağıŋ kep jür eken, dep saķalınan ustap alıp jerge bir urıp belağaşķa salbıratıp baylap ķoydı. Biraz ŭaķıt ötken joķ bayağı aŋğa ketkender keldi.

-Keşe Suŭdısalpaŋnıŋ etin bireŭ tartıp jep ketken eken. Mine, bügin et tez pisti. Bul ķalay, tabındarşı kim jegen? dep Suŭdısalpaŋnan suradı.

-Eşkim kelgen joķ, dedi Suŭdısalpaŋ.

-Al, endeşe, mağan bireŭ kelip etimdi tartıp jegeli äŭreledi. Men oniŋ äŭresine köngenim joķ, özin ustap alıp saķalınan baylap ķoydım, dedi joldastarına Taŭdıtalpaŋ. Sonda:

-Äy, käne, ol kisi ķayda? dep joldası Ayualpaŋ surağanda: “Äne, ana töbendegi belağaşta salaŋdap turğan ne eken, bayķaşı”, dep ķaray bergende, baylaŭlı turğan mıstan sop etip jerge tüsip, ķaştı da ketti. Otırğan üş batır onı ķayda barsa da ustaymız dep tamağın jep boluŭğa otıra berdi. Azdan soŋ üşeŭi tamağın jep boldı da, dalağa şığıp ķarasa, ķan tamğan

jerlerge, sol ķannıŋ tamğan jerinen üydiŋ artında bir suŭı joķ ķudıķ bar eken deydi, sol ķudıķķa kep tüsip ketken eken bayağı jermıstan. Artınan üş däŭ “sen tüs, men tüs” dep turadı da, aķırında üşeŭiniŋ işinde eŋ batırı, eŋ mıķtısı ķudıķķa ķırıķ ķulaş arķan baylap, ana ekeŭine ustatıp ķara ağaştan şoķpar kesip alğan, sol şoķpardı beline ķıstırıp Ayualpaŋ tüsti. Tüsip kele jatıp ķarasa, bir üydiŋ töbesi körinip tur deydi. Tüsip barıp sol üydiŋ tobesinen basıp, astına ķarasa, bir esik közine körinipti. Älgi esikti aşıp kep jiberse, ar jağında altı ķız otır eken deydi. Sol ķızdardıŋ ķasına barıp:

-Ķalķam, neğıp otırğan adamsındar? dep suradı. Sonda olar:

-Oy, adamzat keldi, dep ķuŭanıp ķalğan eken. Artınan ķızdardan jön surağanda bılay depti:

“Osı ķudıķtıŋ üstindegi jerdiŋ barlığı tolğan bir el edik, depti. Sol eldiŋ barlığın osı jaŋağı siz ķuŭıp kelgen jermıstan jep bitirdi, al eŋdi bir-eki künnen soŋ bizdi de jep bitiredi. Sol neşe mıŋdağan elden jaŋğız altaŭımız ķaldıķ, bizdi de bitiredi”, depti. “Al ol jermıstannıŋ keŭdesi bölek turadı. Janı bölek, ayaķ-ķolı bölek turadı”, dep tüsindirdi deydi ķızdar Ayualpaŋğa. Onan soŋ endi bul jermıstannıŋ janı ķay jerde turadı degende, mına üyde üş peş bar, sol peştiŋ birinşisinde janı bar, ekinşisinde keŭdesi, üşinşisinde ķol-ayağı bar dep, solay söyleydi ķızdar Ayualpaŋğa. Sonan soŋ Ayualpaŋ eki şoķparın ķolına alıp, birinşi peşti bir ķoyğanda, kül-talķanı şığadı jäne bir ķoyğanda peştiŋ işinde ķoŋır ķaz, üyrek eken, sonı öltiredi. Endi ölmegen nesi ķaldı dep peştiŋ ekinşi bireŭin aşıp ķarasa, keŭdesi ķıymıldap jatır eken. Onı tağı şoķparmen bir mıjğılap, ayaķ-ķolın sındırıp, bärin de köŋildegidey etip öltirip, altı ķızdı ķudıķtan şığaradı beline arķan baylap. Şığarıp bolğan soŋ, endi işindegi eŋ suluŭın men özim alamın, ana ķalğan beseŭin sender ge bölip beremin degende, ana eki joldası ķudıķtan Ayualpandı: “Nege sen ķızdıŋ jaķsısın özine tandap alasıŋ da, bizge jamanın beresiŋ” dep şığarmay ķoyıptı. Sonda Ayualpaŋ ķudıķtan şığa almay jılağan bir kun, bir tün. Erteŋgisin ķudıķtıŋ aŭzına bir ķız kelip:

-Äy, ağay, siz nege jılaysız? Olar ķudıķtan şığarmadı dep ķur jasıma. Artıŋızdağı üydiŋ işinde, bir burışında, oŋ jaķ burışta jermıstannıŋ jerdiŋ astına tüsip jüretin jolı bar. Sol jolmen bir iyığıŋmen sırğanay berseŋ, jerdiŋ

astına tüsesiŋ. Közindi jumdağı sırğanay bergin, dep ḳız aḳılın aytadı. Sonda Ayualpaŋ ḳızdıŋ aytḳanın istep, joldı taṽıp alıp, ḳumırsḳanıŋ jolınday izben jorğalay beredi. Bir köpten soŋ jerdiŋ astına top etip tüskenin bilmey ḳaladı özi. Ḳarasa, köp aṽıldar otır eken deydi. Sol aṽıldarğa Ayualpaŋ baradı. Bir üyge kirip barsa, bir äyel urşıḳ ıyirip otır eken, bir äyel tükirigine nan ıylep otır eken deydi. Sonan soŋ:

-Sizderdŋ suṽlarıŋız ḳayda, bularıŋız ne? dep suraydı. Sonda äyel turıp mınanı aytadı:

-Ḳudığımızdan bir aydahar şığıp, endi sol ḳudıḳtan suṽ işe almay otırmız, deydi. Onan soŋ künine bir ḳoşḳar, bir ḳız, bir erkekten jep turadı. Sodan ḳorıḳḳanımızdan suṽğa barmaymız, deydi äyel.

-Mağan moyın ağaştı beriŋiz, men suṽ äkeleyin, deydi Ayualpaŋ. Moyın ağaş pen baḳırdı ustata berdi Ayualpaŋğa. Ayualpaŋ ḳudıḳtan barıp eki şelek suṽdı äkep, nandı ıylep, tamaḳtanıp alıptı. Erteŋine esiktiŋ aldında patşa bir adam, bir ḳoşḳardı ustap tur deydi. “Bunıŋız ne?” degende: “Bul mına ḳudıḳtan aydahar şığadı, soğan bergeli turmın”, deydi. Ol:

-Patşa-eke, men odan ḳutḳarayın. Meni armanıma jetkizesiz be? deydi. İya, ḳarağım, jetkizeyin, meni osı päleden ḳutḳar! deydi. Maḳul, mağan bir ḳılış taṽıp bergin. Öziŋ eldi dalağa şığarmay turğın. Men aydahar ḳudıḳtan şıḳḳanda ḳaḳ ayırıp jığayın, deydi. Sonımen Ayualpaŋ ḳılıştı ḳaḳıytıp ḳolına mıḳtı ustap alıp turdı. Uzın aḳ sırıḳtay bolıp şığa salısımen Ayualpandı juttı da jiberdi. Esinen tanıp Ayualpaŋ aṽzınan tilip otırıp, ḳuyrığınan bir-aḳ tilip şığadı ḳolındağı ḳılışpenen. Aydahar öldi, onı Ayualpaŋ kömdi. Patşa oğan öte riyza boldı. Patşa:

-Men ḳırıḳ kez satı jasatıp, sonımen seni jerdiŋ üstine şığarayın, eger armanıŋ sol bolğan bolsa, dedi. Äytpese, meniŋ ornıma patşa bol, men äkeŋ bolayın, bir ḳızımdı bereyin. Mağan patşa bol jäne bala bol, eldi biylep tur, dedi. Oğan Ayualpaŋ könbedi.

-Meni jer üstine şığarsaŋız, sol bolısḳanıŋız boladı, dep suradı Ayualpaŋ patşadan. Onan soŋ: “Jaraydı”, dep patşa järdem berdi. Ayualpaŋ: “Siz ḳırıḳ kez satını jasap bolğanşa, men bir jerge barayın, mümkin mağan

özdiginen birdeme kezdeser, oğan minip şığatın bolsam, beker äўrelenbeŋiz dep aytayın artınan kelip", dep, bir jerge ḳarap jürip ketti.

Sodan Ayualpaŋ bir jolmen kele jatḳanda: "Jeydi-aў, jeydi-aў!" dep ayğay salğan adam daўsı siyaḳtı bir daўıs kez bolıp şıḳtı deydi. Ḳarasa, bir ağaştıŋ basında Samurıḳ degen ḳustıŋ balapandarı, şeşesi jerdiŋ üstine şığıp ketkende bir ḳus pa, birdemeler kelip jep kete beredi eken. Sol balapan jeytin ḳustı Ayualpaŋ öltiredi şoḳparımen urıp. Ağaştıŋ basına ḳarasa, üş balapan:

-Keliŋiz, jaḳsılıḳḳa jaḳsılıḳ, bizdi jeytin ajaldan alıp ḳaldıŋız. Endi ḳanday armanıŋ bar? Bizdiŋ apamız keledi, soğan biz aytamız. Bizdiŋ şeşemiz ḳayda barsaŋ da bir sätte jetkizedi. Ol kelgenşe meniŋ ḳanatımnıŋ astına jata turğın, biraḳ meniŋ şeşem kelgende, aspannan jel turadı, ḳar, burşaḳ, jaŋbır jaўadı, ḳattı daўıl boladı, sodan ḳorıḳpağın, dep aytadı ülkeni. Balapanınıŋ birinen keyin bireўi: "Burşaḳ bolıp jaўğan ḳumalağı, ḳanı közиniŋ jası balapanımdı jep ḳoydı ma dep kele jatḳanda jılağan, jel ekpini, ḳar ḳaḳırığı, dep solay aytadı. Üşinşi bireўi bılay deydi:

-Şeşem kelgende, adamzattıŋ ıysi şığadı ğoy dep aytadı. Onda sen ḳorıḳpa, deydi. Sonıŋ arasında sol aytḳannıŋ bäri boldı. Bir tüyedey ḳus ağaşḳa kelip ḳona ketti deydi. Sonıŋ arasında Ayualpaŋdı jutıp jiberip edi: Balapandarı:

-Tasta, ḳaḳbas, tasta! dep, keyin tasta degende, aўzınan jutıp artınan tuўdı deydi. Sonda. Sen neğıp jürgen adamsıŋ? dep suraydı Ayualpaŋnan. Sonda Ayualpaŋ:

-Men jerdiŋ üstine şığatın adam edim. Men kele jatsam, sizdiŋ balapandarındı birdeme jemek bolğan eken, men körip, ol närseni urıp öltirdim, endi meni jer betine şığarsaŋız eken, dep suraydı. Balapandarınan: Kim Alpaŋnıŋ istegen paydasın aytadı? degende, bäri şuўlap jaḳsılığın aytıstı.

Onan soŋ Samurıḳ ḳus: Kökke alıp uşuўğa ḳırıḳ ḳulınnıŋ etin, ḳırıḳ buzaўdıŋ mesine suў alıp kelgin. Meŋ seni jer üstine şığarayın", deydi. Sonan soŋ Ayualpaŋ patşağa barıp jaŋağı aytḳan ḳırıḳ ḳulınnıŋ etin, ḳırıḳ buzaўdıŋ mesimen suў alıp keledi. Sonımen samurıḳ ḳus jer astındağı patşağa Ayualpandı alıp keledi. Patşağa ḳoş aytısadı. Sonımen ḳustıŋ tapsırmasın

orındap, üstine minip, aspanğa koterilip uşadı. Azıḳtarı taṽsıladı. Samurıḳ ḳus däṽdi aldamaḳşı boladı. Ḳus: “Endi ekeṽmiz de ḳulaymız-aṽ” dep aytadı kökke bes-altı ḳulaş ḳalğanda. Ayualpaŋ. “Nege ölemiz, ḳulamaymız da ölmeymiz, sizge ne kerek?” degende. “Bir japıraḳ et kerek”, dep ayttı deydi. Sonda Ayualpaŋ özineŋ san etinen ḳol basınday et kesip beredi. Sonan soŋ ḳus kökke şığarıp, jerdiŋ betine aparıp tastaydı deydi. Ḳus Ayualpaŋnan:

-Seniŋ jaŋa keyingi bergen etiŋ neniŋ eti edi, sonı mağan aytşı? deydi. Ayualpaŋ:

-Ol et, meniŋ san etim edi, deydi.

-Äy, dostım-ay, janındı joldasıŋnan ayamaydı ekensiŋ, dep Ayualpaŋnıŋ et kesip alğan jerin, sannıŋ kesilgen ornın bir jalap alğan eken samurıḳ ḳus, sonda jegen eti ornına tüskendey bolıp ḳalıptı deydi.

-Ä, men seni joldastıḳḳa ḳanday eken dep aldağan edim, dep ḳus şının aytḳan eken deydi.

Ayualpaŋ bayağı eki joldasın taṽıp alıp, olardı ḳosaḳtap ḳoyıp sabap, bes ḳızdı solarğa berip, burınğı alam degen suluṽ ḳızın özi alıp mal maldanıp, jan jandanıp, al, ekeṽin jeke bir jaḳḳa şığarıp, bayağı üyde jüz ögizdiŋ bireṽi de ḳalmağan eken, sonan sırttan aŋ aṽlap äyelimen kün körip ketken eken deydi.

AYUALPAŊ, SUṼDISALPAŊ, TAṼDITALPAŊ*

Eski zamanlarda Özbek Alihan denilen biri varmış. Onun eşi ve bir kızı varmış. Çocuğu elindeki o tek çocukmuş, hepsi üç kişilermiş. Kendisi fakir, tek atıyla çift sürüyormuş. Yaz da olsa kış da olsa o tek doru çolak atının gücüyle çalışarak hayatını geçiriyormuş. Bir gün çift süren Alihan’ın karnı acıkmış, evime gideyim dese ev uzak. Ondan sonra o günün akşamı evine gelip eşine şöyle söylemiş:

-Kadın, sen sabahleyin ben çift sürmeye giderken bir kap ekmeği, bir şanaş* köje* hazırlayıp bana vermesen gündüz çift sürerken benim karnım

* **Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 126-134.

acıkıyor. Eve geleyim desem ev uzak, atı çözüp atla hızla gelip yemek yemeye de atım yorulur diyerek kıyamıyorum. Kendime bakıp atıma acıdım. Eşi, kocasının geceleyin söylediklerini unutmuş. Sabahleyin kocası yemeğimi ver dediğinde eşinin aklına o zaman düşmüş de: "Tamam, ben pişireyim de kızdan göndereyim" demiş eşi. "O zaman tamam, kızla gönderirsen gönder" demiş kocası.

Ondan sonra: "Kızın beni nerden bulacak. Ben onun için bir etek yonga alıp ulaşana kadar her gittiğim yere bırakırım. O yongaların düştüğü yerleri (takip ederek) gelip beni bulsun", demiş de gitmiş kızın babası. Böylece babası işine gitmiş. Eşi ekmeğini, köjesini pişirip hazırlamış. Pişirdiği köjenin üzerine ekmeğini kapatmış. Sonra kızın anası, kızına ekmeğini vermiş, mese köje koymuş ve az önceki yongaların düştüğü yeri göstererek babasına göndermiş. Bu şekilde yolda giderken kız, büyük bir ayının inine rastlamış. Kız ilk önce neyin ini olduğunu anlamamış. Dinlenip çukur inin ağzına gelip baksa arka tarafı kapkaranlık, adam korkuyormuş. Ondan sonra kaçıp gitmek istemiş ve kaçmak için hızla ileriye doğru atıldığında inden bir ayı çıkıp gelmiş ve kızı yakalayarak, alıp inine götürmüş.

Ayı, kızı kendisine eş ederek sahiplenmiş. Kız gündüz dışarı çıkamıyormuş. Kız çıkamasın diye ayı, inin ağzını taşla kapatıp gidiyormuş ve geceleyin de gelip kendisi açıyormuş. Kız endişeye kapılmaya başlamış. Yakalandıktan sonra iki üç kadar ağlamış, bir parça ekmeği zorla yiyormuş. Neticede ana-babası o gün kızı arayıp bulamamışlar. Ana-babası, kızlarını ayının yakaladığını bilmiyorlarmış. Kızın ayının eline düşmesinden çok yıllar geçmiş. Kız ayının ininde eziyet çekip ışık görmeden yaşamaktaymış. Yılların birinde kız hamile kalmış ve bir erkek çocuk doğurmuş. Çocuk, kızın şansına gündüz ayı, ininde olmadığı vakitte doğmuş. Kız o çocuğun yanında onunla beraber yatakta yatmıyormuş. Arkasından çocuğun adını "Ayualpaŋ" koymuş. Bunun babası ayı, ona uygun ad Alpaŋ olsun düşüncesi uygun gelmiş. Çocuk doğduktan sonra çok vakit geçmeden konuşmaya başlamış. Çocuk bir yaşına

---

* şanaş: Keçi derisinden yapılan, içine ayran, kımız vb. konulan tulum.
* köje: Çorba.

geldiği sıralarda gündüz inde otururken anasına Şöyle bir soru sormuş. O zaman anasına:

-Ana, benim gözüm nasıl? Evimiz karanlık, ben hiçbir şey görmüyorum. Bizim evimiz böyle karanlık mı olacak? diye sormuş anasına Ayualpaŋ. Anası şöyle cevap vermiş:

-Bizim evimiz böyle değil. Bu ayının evi, ben Özbek Alihan'ın kızıydım. Yirmi yaşını bitirdiğim vakitlerde babama yemek götürürken bu ayının inine rast geldim. Ondan sonra ininin ağzına geldiğimde ayı beni yakaladı. Neticede ayının elinde biçare olarak yaşıyorum, yavrucuğum. Şimdi benim bahtıma canım, sen doğdun. Artık sen büyüyüp yetişsen bu ayından kurtulsak ana-babama giderdik. İşte, ben evden çıkalı üç yılı geçiyor" diye çocuğu Ayualpaŋ'ın sorusuna cevap vermiş anası. Anasının sözünü işittikten sonra Ayualpaŋ:

-Öyleyse çıkalım, kapıyı ben açarım diyerek büyük kazan gibi taşa, inin ağzındaki taşa, tekme attığında taş yerinden hareket edip kapı açılmış. Arkasından anasına:

-Hadi, gidelim kendi evimize, diyerek anasını yanına alıp gitmek istemiş. Anası, çocuğu küçük olduğu için (ona) güvenmeyip ayı bizi öldürür diye çıkmıyormuş. Çocuğa: "Dışarıya çıkma" demiş. Çocuk kabul etmemiş. Çocuk anasını yanına alarak mağaradan çıkmış. İkisi dışarıya çıksa dışarıda sivrilmiş durmakta olan bir tepeden başka hiçbir şey yok, kuru bozkır. Bundan başka uçan sinek vızıltısı da duyulmuyormuş. İnsan yok, dışarıda bir yol ile vadinin birleştiği bir yere geldiklerinde karşılarına ayı çıkmış. Çocuk anasının duldasına çekilerek ayıya bakıp kalmış. Ayı, çocuğa doğru koşup gelmiş, onlar tutuşmuşlar, güreşmeye başlamışlar. Çocuk o zaman güçlü, yus-yuvarlak. O küçük (çocuk), bir yaşındayken yirmi beşindeki yiğit gibiymiş. Ayıya karşı durup annesini bırakıp kendi dövüşüp mücadele etmeye başlamış. Çok zaman sonra, çocuğun beli bükülüp yıkılacak gibi olduğunda ayı, dışarıda bir farenin kazdığı inin üstüne basmış. Kuvvetle dövüştükleri için halsizleşip, çocuktan önce ayağını ine sokunca ayı birden bire dönüp yıkılmış. "Aỹ, dev perim, yıkıldın ğoy" demiş ve çocuk ayının başını eliyle büküp koparmış. Derisini de sıyırıp almış ve anasıyla beraber ikisi eve

dönmüşler. Yolda gelirken kız, ana-babası bir tarafa göçmüş olabilir diye düşünmüş ve yolda gelen bir adamdan babası Alihan'ın evinin nerde olduğunu sormuş. O kişi, sokaklarını evine kadar söylemiş. Öylece ikisi kızın eski evine gelmişler. Oraya geldiğinde ana-babası kızı tanımamışlar. Oturup kim olduğunu sorduklarında kızdan, onun önceden kaybolan kızları olduğunu anlamışlar. Kız evine geldiğinden anası tanımış. Babası ile anası, kızları kendi durumunu anlattıktan sonra kızlarını tanıyıp kucaklaşmışlar ve çok özledikleri kızlarıyla haset gidermişler. Kızlarının çocuğu Ayualpaŋ ile tanışıp onu yüzlerinden öpmüşler. Olay, herkes tarafından köyde duyulduktan sonra halk toplanmış. Arkasından toy yapmışlar. Neticede bir çocuklarını iki çocuk olarak bulmuşlar. Ayualpaŋ, çocuklarla oynayarak güç gösterip kendisine karşı çıkanları öldürmüş olmalı ki babası* kan hakkı ödemeye başlamış. Daha şimdiden babasına ayıp olduğunu anlamış Ayualpaŋ. Ondan sonra bir gün babasından izin istemiş:

-Baba, benim size çok faydam yok. Ben ölmezsem sizlerle (tekrar) karşılaşırım. Bana şimdi hayır duası etseniz de ben de kendim gibi dev bulup ondan sonra dengimle birlikte yaşasam, demiş. Ondan sonra babası hayır duasını vermiş. Çocuğu ana-babasıyla, öz anasıyla vedalaşıp gitmiş. O gitmeyle bir bozkırı dolaşmış. Çocuk tek başına bir dağın duldasına gelip baksa dağlar birbiriyle savaşıp duruyormuş. O dağın tam yanına gelip:

-Hey, dostum, burada kim var? diye bağırmış Ayualpaŋ. O zaman bir dağın içinden kendisi gibi bir dev çıkıp gelmiş: "Şimdi size güreşmek mi gerek? Yoksa dövüşmek mi? demiş Ayualpaŋ. O dev: "Ben güreşirim" demiş. Ardından ikisi güreşmişler, sonunda Ayualpaŋ yıkmış. Ondan sonra: "Artık ikimiz Allah'ın bir araya getirdiği dost olduk" diyerek ikisi birbiriyle dost olmuşlar. Neticede Taʋdıtalpaŋ ile ikisi vakit geçirerek giderken karşılarına büyük bir dev çıkmış. O zaman baksa bir denizin suyu ikinci denize atılıp birbiriyle savaşıp duruyormuş gibi görünüyormuş. Bunu ikisi görüp: "Orada kim var?" diye bağırmışlar. Oradan: "(Ben) Suʋdısalpaŋ" deyip büyük deryadaki suyun altından çıkıp gelmiş. "Hadi öyleyse, güreşelim" demiş

* kızın babası burada Ayualpaŋ'ın babası olarak da gösterilmekte. Yani onun ayının oğlu olduğu metinde benimsenmemekte.

(Ayualpaŋ). “Tamam, güreşeceksek güreşelim” demiş ve Ayualpaŋ ile güreşmeye başlamış. (Ayualpaŋ) neticede, Taṽdıtalpaŋ gibi onu da yıkmış. Ayualpaŋ: “Hadi, öyleyse üçümüz Allah’ın bir araya getirdiği dost olalım” demiş. “Tamam, olacaksak olalım” diyerek üçü yola çıkmışlar ve bir büyük nehre gelmişler. Baksalar, orada üzeri demirle kapalı büyük bir ağaç ev varmış. O evde hiçbir insan yokmuş. Ahırda bağlı duran yüz öküz varmış. O öküzlerin karşısında, içinde öküzlere verilen ot ve yemin koyulduğu bir at yemliği varmış. Onlar yemlerden birini yeseler, altından diğer yem çıkıyormuş. Onlar evlerde hiçbir insan bulamamışlar. Orada, yüz öküzden başka kımıldayan canlı da yokmuş. Ondan sonra, üçümüz bu evi (kendimize) mekân edip yaşayalım. Neticede bizden başka bu eve bekçi de bulunmaz ğoy, diyerek üçü, o evi mekân tutup yaşamaya başlamışlar. Gündüz birisi evde kalıyormuş (diğer) iki arkadaşı da dağa av avlamaya gidiyor, (bu şekilde) hayatlarını devam ettiriyorlarmış. Birinci gün ilk önce Suṽdısalpaŋ evde yemek hazırlamak için kalmış. Suṽdısalpaŋ bir öküzü kesmiş. Sonra aynı şekilde üç öküzü kesip üç kazana koyup yemek pişirirken, yemek pişiren Suṽdısalpaŋ’ın evine bir adam gelmiş ve dışarıdan: “Kapıyı aç” demiş. Suṽdısalpaŋ:

“Yok, açmıyorum, gerekse kendin aç. Ben açmıyorum” demiş. Eve gelen kişiye kapıyı açmıyoruz” diye cevap vermemiş. O zaman dışarı da duran adam: “Açmıyor musun:” demiş. O zaman evdeki Suṽdısalpaŋ: “Yok” demiş.

“Tamam, öyleyse kendim giriyorum” diyerek kapının önündeki eşiği kaldırıp altından girmiş. Suṽdısalpaŋ hızla ayağa kalkıp baksa sakalı beş karış, boyu bir tutam bir adam olduğunu görmüş. İçinden “ Aypırm-ay! Bu nasıl adam?” diye düşünmüş. Onun arasında: “Aṽ, şu sedirin birini benim altıma koyda beni onun üzerine oturt” demiş. Ondan sonra Suṽdısalpaŋ:

“Yok, bayeke, ben oturtmuyorum, gerekse kendin otur” diye cevap vermiş. İkna edemedikten sonra ardından biraz önceki gelen adam, kendinin boyu bir sekiye zorla yetiyormuş, tırmanarak çıkıp sekiye oturmuş ve: “Sen deminden beri sözümü dinlemiyordun. Şimdi bana kazandaki etten getirsene” demiş. Ondan sonra Suṽdısalpaŋ: “Gerekse kendin alıp ye” diye cevap

vermiş. Oradaki adam Jermıstan imiş. Oradaki canlıların hepsini teker teker yiyip bitirmiş. Şimdi adamları da bitirdikten sonra öküzleri yemeye gelmiş imiş. Suṽdısalpaŋ, getirmiyorum dediğinde o: “Getirmezsen” demiş ve bir kere “tüf” diye üfürdüğünde Suṽdısalpaŋ yıkılmış. O Jermıstan kazandaki etin hepsini toparlayıp yemiş ve etin suyunu da içip dışarıya çıkıp gitmiş.

Suṽdısalpaŋ yerinden kalkıp baksa kazanda et de yok etin suyu da yok. Kazanların üçünün de boş durduğunu görmüş. Arkasından derhal üç öküz daha keserek etlerini üç kazana koymuş pişirirken iki arkadaşı gelmiş.

“Hani, hala bir günde etin pişmemiş ğoy?” dediklerinde, biraz önce gelen adamı Suṽdısalpaŋ arkadaşlarına söylememiş. Niye dersen bir yerden duyan olsa sonra bana rahat vermezler diyerek deminki olayı anlatmamış. İki arkadaşına: “Benim elimden gelen bu” deyip koymuş Suṽdısalpaŋ. Ondan sonra, eti yedikten sonra, o evde duran üçü orada gecelemişler. Üçüne de hiçbir şey olmamış. Şimdi ikinci gün yemek pişirmek için evde Taṽdıtalpaŋ kalmış. O gün, iki arkadaşı ava gittikten sonra yemek pişirmekte olan Taṽdıtalpaŋ’a birisi yine gelip:

“Aç kapıyı!” diye dışardan kapıyı vurup bağırmış. Taṽdıtalpaŋ kalkıp kapıyı açmamış. “Gerekse kendin aç”, demiş. Biraz sonra önceki gibi kapıyı kaldırıp sakalı beş karış, boyu bir tutam adam şeklinde bir şey girip gelmiş. “Aṽ canım, evladım, beni sekiye çıkarsana” demiş Taṽdıtalpaŋ’a. O da: “Ḳoy, siz küçük çocuk değilsiniz, (kendiniz) çıkınız” deyip koymuş. Ardından kendi tırmanarak sekiye çıkıp: “Şimdi, kazandaki eti alıp bana ver” demiş. Ondan sonra: “Gerekse kendiniz alıp yiyiniz,” demiş Taṽdıtalpaŋ.

-Getirmiyor musun?

-Getirmezsem ne yapacaksın? demiş.

-Öyleyse “tüf” diye Taṽdıtalpaŋ’ın yüzüne doğru üflemiş. Suṽdısalpaŋ (Taṽdıtalpaŋ gibi) yıkılmamış.

Hey, yaşlı adam canın benimle oynamak istiyormuş, diyerek sakalından tutup bir defa yere vurmuş ve belağaça bağlayıp, sallandırıp koymuş. Çok zaman geçmeden ava giden diğerleri gelmiş.

-Dün, Suvdıdalpan’ın etini birisi alarak, yiyip gitmiş. İşte bugün et tez pişti. Bu nasıl, bulsanıza kimin yediğini? diye Suṽdısalpaŋ’dan sormuşlar.

-Hiç kimse gelmedi, demiş Suŋdısalpaŋ.

-Öyleyse işte, birisi bana gelip etimi alıp yemeye uğraştı. Ben onun uğraşmalarına kanmadım. Onu yakalayarak sakalından bağlayıp koydum, demiş arkadaşlarına Taŋdıtalpaŋ. O zaman:

-Hey, hani o adam nerede? diye yoldaşı Ayualpaŋ sorduğunda: "İşte, şu tependeki belağacından sallanıp duran neymiş baksana", deyip de oraya baktığında bağlı duran mıstan şap diye yere düşmüş ve kaçıp gitmiş. Oturan üç bahadır: "O nereye giderse gitsin yakalarız" diyerek yemeklerini yemeye oturmuşlar. Biraz sonra üçü yemeklerini yemişler ve dışarıya çıkıp baksalar yerde kandamlaları var. O kandamlaları evin arkasında susuz bir kuyuya varmaktaymış. Deminki Jermıstan, o kuyuya girip gitmiş. Arakasından üç dev "sen in, ben ineyim" deyip durmuşlar. Sonunda üçünün içinde en bahadırı, en kuvvetlisi Ayualpaŋ, kırk kulaç ip bağlayıp (ipi) o ikisini tutturmuş. Karaağaçtan sopa kesip o sopayı beline kıstırıp Ayualpaŋ kuyuya inmiş. İnerken baksa bir evin tepesi görünüyor. İnip o evin tepesine basıp altına baksa bir kapı görünmekte. O kapıyı açıp baksa (kapının) arka tarafında altı tane kız oturmaktaymış. O kızların yanına varıp:

-Canlarım, (burada) ne yapıyorsunuz? diye sormuş.

O zaman onlar:

-Oy, insanoğlu geldi diye sevinmişler. Arkasından kızlardan kim olduklarını sorduğunda kızlar şöyle cevap vermişler:

"Bu kuyunun üstündeki yerin hepsini dolduran bir halktık. Bu insanların hepsini, o biraz önce sizin kovaladığınız Jermıstan yiyip bitirdi, demiş. İşte şimdi bir iki gün sonra bizi de yiyip bitirecek. O, binlerce insandan sadece altımız kaldık. Bizi de bitirecek" demiş. "İşte o Jermıstanın gövdesi ayrı bir yerde, canı ayrı bir yerde, ayağı kolu ayrı bir yerde duruyor" diye anlatmış kızlar Ayualpaŋ'a. Ondan sonra şimdi bu Jermıstanın canı nerede duruyor dediğinde, bu evde üç soba var. O sobanın birincisinde canı, ikincisinde gövdesi, üçüncüsünde de ayağı-kolu var, demiş kızlar Ayualpaŋ'a. Ondan sonra Ayualpaŋ iki sopasını eline alıp birinci sobaya bir vurduğunda param parça etmiş ve bir vurduğunda sobanın içinde kahverengi kaz ve ördek varmış, onları öldürmüş. Şimdi ölmeyen nesi kaldı diye sobanın bir diğerini

açıp baksa gövdesi kımıldayıp durmakta. Onu da sopayla param parça ederek ayağını kolunu kırıp hepsini de içinden geçtiği gibi yaparak öldürmüş. Altı kızı bellerine urgan bağlayarak (kuyudan) çıkarmış. Çıkardıktan sonra şimdi içlerinden en güzelini ben alayım, kalan beşini sizlere vereyim dediğinde, o iki yoldaşı kuyudan Ayualpaŋ'a: "Niye sen kızın güzelini seçip kendine alıyorsun da, bize kötülerini veriyorsun" diyerek onu kuyudan çıkarmamışlar. O zaman Ayualpaŋ kuyudan çıkamayarak bir iki gün ağlamış. Sonraki gün kuyunun ağzına bir kız gelip:

Hey ağay! Siz neden ağlıyorsunuz? Onlar sizi kuyudan çıkarmadılar diye boş yere üzülmeyin. Ardınızdaki evin içinde, bir köşesinde, sağ taraftaki köşede, Jermıstanın yerin altına indiği yol var. O yolla omzunun üzerinden kayarak gidersen yerin altına inersin. Gözünü yum da kay diye kız akıl vermiş. Sonunda Ayualpaŋ, kızın söylediğini yapıp karınca yolu gibi yolda sürünüvermiş. Bir zaman sonra yerin altına top edip düştüğünü kendi de bilmemiş. Baksa bir sürü köy var. O köylere varmış Ayualpaŋ. Bir eve varıp girse bir kadın iğ eğiriyor bir kadın tükürüğüne ekmek batırıyormuş. Ondan sonra:

-Sizin sularınız nerede, bu yaptığınız ne? diye sormuş.

O zaman kadın durup şöyle demiş:

-Su kuyumuzdan bir ejderha çıktı, artık o kuyudan su içemiyoruz, demiş. Ondan sonra her gün bir koç, bir kız, bir erkek yiyor. Ondan korktuğumuzdan suya gidemiyoruz, demiş kadın.

-Bana saka sırığını veriniz. Ben su getireyim demiş Ayualpaŋ. Saka sırığı ve kovayı vermişler Ayualpaŋ'a. Ayualpaŋ gidip iki kova su getirip ekmekle banıp yiyerek karnını doyurmuş. Sonraki gün kapının karşısında padişah, bir adamla bir koçu tutmuş durmaktaymış. "Bu ne?" dediğinde: "Bu, bu kuyudan ejderha çıkacak, ona vereceğim" demiş.

O:

-Padişah baba! Ben, ondan sizi kurtarayım. Benim isteğimi yerine getirir misiniz? demiş. Evet evladım, yerine getireyim beni bu beladan kurtar, demiş. Tamam, bana bir kılıç veriniz. Kendiniz de insanları dışarı çıkarmayınız. Ben ejderha kuyudan çıktığında tam ortadan ikiye ayırıp

yıkacağım, demiş. Öylece Ayualpaŋ kılıcı sağlamca eline alarak dimdik tutup beklemeye başlamış. (Ejderha) uzun ak sırık gibi olup (kuyudan) çıkar çıkmaz Ayualpaŋ'ı yutmuş. Kendini kaybedip Ayualpaŋ, elindeki kılıcıyla (ejderhanın) ağzından dilmeye başlayarak birden kuyruğundan çıkmış. Ejderha ölmüş, Ayualpaŋ onu gömmüş. Padişah da buna çok sevinmiş. Padişah:

-Ben kırk arşın merdiven yaptırıp onunla seni yerin üstüne çıkarayım, eğer istediğin bu ise, demiş.

-Yoksa benim yerime padişah ol, ben baban olayım, bir kızımı vereyim. Bana padişah ve evlat ol, halkı yönet, demiş.

Ona Ayualpaŋ razı olmamış.

-Beni yerüstüne çıkarsanız, o yaptığınız yeter, diyerek Ayualpaŋ, padişahtan izin istemiş. Ondan sonra tamam deyip padişah yardım etmiş. Ayualpaŋ: "Siz kırk arşın merdiveni yapıncaya kadar ben de bir yerlere varayım. Belki bana kendiliğinde bir şey denk gelir. Ona binip yeryüzüne çıkacak olsam boş yere meşgul olmayınız diye gelip size söylerim" diyerek bir yerlere doğru yürüyüp gitmiş.

Ondan sonra Ayualpaŋ yolda gelirken: "Yiyecek-aṽ, yiyecek-aṽ" diye bağıran insan sesine benzer bir ses duyulmuş. Baksa, bir ağcın başında Samurıḳ denilen kuşun yavruları. Anaları yerin üstüne çıkıp gittiğinde bir kuş mu, bir şeyler gelip onları yiyip gidiyormuş. O yavru yiyen kuşu Ayualpaŋ, sopasıyla vurup öldürmüş. Ağacın başına baksa üç yavru:

-Geliniz, iyiliğe iyilik. O, bizi yiyecekti, bizi ecelden kurtarınız. Şimdi, ne dileğiniz var? Bizim anamız gelecek, biz ona söyleyelim. Bizim anamız, nereye gitmek istiyorsan seni bir anda oraya ulaştırır. O gelinceye kadar kanadımın altında durunuz. Fakat benim anam geldiğinde, gökten yel çıkar, kar, dolu, yağmur yağar, sert fırtına olur. Onlardan korkmayınız, diye söylemiş büyüğü. Yavruların birinden sonra diğeri: "Dolu olup yağan kumalağı; kanı, gözünün yaşı, yavrularımı yedi mi diye gelirken ağlaması; yel, hızı; kar-tükürüğü, diye söylemiş. Üçüncüsü de şöyle demiş:

-Anam geldiğinde, ademoğlunun kokusu geliyor ğoy, der. O zaman sen korkma, demiş. O arada o söylenenlerin hepsi olmuş. Deve gibi bir kuş gelip ağaca konmuş ve o arada Ayualpaŋ'ı yutup koymuş.

Yavruları:

-Çıkar, merhametsiz, çıkar. Sonra onu bırak dediklerinde, ağzından yutup g.tünden çıkarmış. Ondan sonra sen kimsin, ne yapıyorsun? diye sormuş Ayualpaŋ'dan. O zaman Ayualpaŋ:

-Ben, yeryüzüne çıkmak isteyen bir insanım. Ben gelirken sizin yavrularınızı bir şey yemeye çalışıyordu. Ben görüp, o şeyi vurup öldürdüm. Şimdi, beni yeryüzüne çıkarsanız, diye sormuş. Yavrularından : "Kim Alpaŋ'ın işlediği faydayı anlatacak?" dediğinde hepsi, cıvıldaşarak iyiliğini söylemişler.

Ondan sonra Samurıḳ kuş: "Göğe doğru uçmaya kırık kulunun etini ve kırk buzağının mesine su koyarak alıp getir. Ben seni yeryüzüne çıkarayım" demiş. Ondan sonra Ayualpaŋ, padişaha varıp deminki söylediği, kırk kulunun etini ve kırk buzağının mesiyle de su alıp gelmiş Hülasa Samurıḳ kuş yer altındaki padişaha Ayualpaŋ'ı alıp gelmiş. Padişahla vedalaşmış. Böylece kuşun dediklerini yerine getirmiş ve üzerine binerek gökyüzüne doğru uçmuş. Azıkları tükenmiş. Samurıḳ kuş, Ayualpaŋ'ı kandırmak istemiş. Kuş: "Artık ikimizde öleceğiz-aṽ" diye söylemiş, göğe beş altı kulaç kaldığında. Ayualpaŋ: "Niye öleceğiz, düşmeyeceğiz de ölmeyeceğiz, size ne gerek?" dediğinde: "Bir parça et gerek" diye söylemiş. O zaman Ayualpaŋ, kendi bacağından el kadar et kesip vermiş. Ondan sonra kuş göğe yükselerek yeryüzüne götürüp bırakmış. Kuş Ayualpaŋ'dan:

-Senin demin en son verdiğin et ne etiydi, onu bana söylesene? demiş.

Ayualpaŋ:

-O et, benim kalça etimdi, demiş.

-Hey, dostum-ay, canını arkadaşından esirgemiyorsun, diyerek Ayualpaŋ'ın et kesip aldığı yerini, kaba etinin kesilen yerini, bir kez yalamış Samurıḳ kuş. O zaman yenilen eti yerine gelmiş gibi olup kalmış.

-Hey, ben seni arkadaşlıkta nasılsın diye kandırmıştım, diyerek kuş gerçeği söylemiş.

Ayualpaŋ önceki iki yoldaşını bulup onların başlarını bir araya getirerek cezalandırmış. Beş kızı onlara verip önceki almak istediği güzel kızı kendisi almış. Mal mallanıp can canlanıp diğer ikisini ayrı başka bir tarafa göndermiş. Önceki evde yüz öküzün birisi de kalmamış. Onun için dışarıdan av avlayıp eşiyle hayatlarını sürdürmüşler.

6.3.7. AYUDÄÕ

Bayağıda bir ayu taõda aŋ aõlap eş närse taba almay kele jatsa, ḳarsı aldınan bir tülkige kez bolıp, sasḳalaḳtap ḳalay ḳaray ḳaşarın bilmey ayudıŋ astınan jıp etip öte şığayın dep baõırına enip ketkende, ayu ḳoltığına ḳısıp jibermey ustap aladı. Ayu:

-Endi seni jeymin, öziŋnen öziŋ duõşar boldıŋ, dedi.

Sonda turıp tülki:

-Joḳ, taḳsır, siz meni jemeŋiz, men sizge amaldap patşanıŋ ḳızın ḳolıŋızğa tüsirip bereyin, dep jalındı. Buğan ayu:

-Jaraydı onda, käne, eger patşanıŋ ḳızın ḳolıma tüsirip berseŋ, men seni jemeymin, dedi. Tülki:

-Olay bolsa, meniŋ artımnan ḳalmay jürip otırıŋız, men sizdi alıp barıp bir üyilgen şoptiŋ astına jasıram da, patşanıŋ ḳızınıŋ jatḳan ḳorğanına barıp, ḳızdardı amaldap, aldap siz jatḳan jerge alıp kelemin, sol kezde dayarlanıp turıp ḳızdı ustap alıŋız da, ḳasındağı ḳırıḳ baḳşa duõaldan asıp taõğa ḳaray bet alıŋız, dedi. Aytḳanınday tülki ayudı adıp kelip ülken bolıp üyilgen şöpke jasırıp, özi han ḳızınıŋ ḳorğanına kirdi. Tülkini körgen ḳızdar:

-Äy, äy, anaõ tülkini ḳaraŋızdarşı. Jürinder, özin ustap; alayıḳ, dep bir top ḳızdar düre ḳoydı. Bir kezde kelgen ḳızdardı tülki aldap ḳuyrığın berip, ustay bergende jalt burılıp şığıp ta ketti. Ḳoltıḳtarınıŋ arasınan zıp berip, eki ayağınıŋ arasınan jılt etip ätip, ḳızdardı äbden şarşatıp, özderin ıza ḳılıp boldı.

Bir kezde basın juõıp taranıp bolğan patşa ḳızı: “Bäriŋ de adam emes ekensiŋder, sol bir tülkini ustaõğa şamalarıŋ kelmedi”, dep bir ḳora ḳızdıŋ arasına kirdi. Tülkini arı ḳuõıp, beri ḳuõıp ustay almadı. Ḳayta ḳızdardı alıstatıp alıp kelip, bayağı üyilgen şöptiŋ ḳasına alıp keldi. Şöpti aynalıp biraz

jürdi. Ayu ḳızdardan ḳaysısın ustarın bilmey aŋḳayıp eki kezi tesilip biraz turdı da, tülkiniŋ ḳuyrığın ustay bergen patşanıŋ ḳızınıŋ belinen şap berip ustadı da, ḳasındağı ḳırıḳ baḳşa duvaldan astı da, taŭğa ḳaray jänep berdi.

Onıŋ artınan bir tesikten jıp berip tülki de ötip ketti. Uŭlap-şuŭlap ḳızdar ḳaldı. Birsıpırası hanğa habar berüŭge ketti. Patşanıŋ ḳızın aparğan ayu taŭdan tas üy salıp aldı da, ḳızben otaŭ ḳurıp otıra berdi. Patşa da ḳızdı taŭ men tas izdep tappay, aḳırı ayuğa jem boldı dedi de, ḳızdan küderin üzdi.
Künderde bir kün ḳız ayudan bir ul tuŭadı, ulı künine bir jasaytın boldı, özi däŭ, özi batır, kelbetti adam, türi ayu näsildi boldı. Atın Ayudäŭ dep ḳoydı. Jetige kelgen Ayudäŭ şeşesinen jön suray bastadı: “Men kimnen tuŭdım? Äkem ḳayda? Bul taŭda ne ḳılıp jürsiŋ? Adamı bar, el-jurt degendey, bir şaharğa barayıḳ”, dedi.

Şeşesi basınan atḳarğan ŭaḳıyğanı balasına tegis aytıp şıḳtı. Onı esitken bala: “Men bul taŭda ayudı äke ḳılıp turmaymın”, dep şeşesiniŋ ḳolınan jetektedi. Şeşesi:

-Şırağım, men özim patşanıŋ ḳızı bolsam, tiygen küyeŭim adam emes, taŭdıŋ ayuı bolsa, onıŋ üstine kiyim joḳ jalaŋaşpız, ḳalay barıp äke-şeşeniŋ közine körinemiz, joḳ, men barmaymın, dep şeşesi jer baŭırlap jatıp aldı. Munıŋ aḳırın sezgen bala esiktegi ḳara ḳazanday tastı bir teŭip dalağa şığıp, taspen ḳayta jaŭıp, tırday jalaŋaş salıp urıp bir şaharğa keldi.

Kele bir jerde öŋkey äyel kiyimi, erkek kiyimin satıp otırğan dükenşige kez boladı. Şeşeme dep türli kiyimderdi tandap aldı. Özine de alıp isiydi de: “Pulın erteŋ kelip töleymin”, dedi de, tıs berdi. Buğan dükenşi aşuŭlanıp eteginen şap berdi. “Eger barlıḳ malıŋnan ayrılğıŋ kelmese bosat”, dedi de, ḳolın ḳağıp tastap jıp berip dükennen şıḳtı.

Äkelgen kiyimderimen şeşesin bäyşeşektey kiyindirip, şeşesiniŋ eline ḳaray jolğa bastı.

Bir mezgilde aŋnan ḳaytḳan ayu üyine kelse, üyi aşıḳ-şaşıḳ, üydiŋ esigin bastırıp ketken tas taŭdıŋ eteginde jatır. Balanıŋ istegen soyḳanın sezip, izine tüsip ḳuŭa jeneldi.

-Senderge kim betaldı jüre bersin, dedi. Ḳaytındar! dep aldınan şıḳḳan ayudıŋ sıyrağınan ustap taŭdıŋ tobesine ḳaray bir-aḳ attı da, jüre berdi.

Ķız balasın ertip üyine keldi. Äke-şeşesimen jılasıp köristi. Bolğan oķıyğanı bastan-ayaķ ayttı, ayudan tuŭğan balasın körsetti.

Munı esitken, balanı körgen patşa ķapa bolıp, el-jurttan namıs ķılıp, ķızına ket deŭge öz perzenti, ayta almaydı, ketpe deyin dese erip kelgen balasınan el-jurt ķorķatınday, korgende adamzattıŋ denesi türşigedi. Bet-aŭzın jün basķan, adam ķorķarlıķ. Aķırı ķızınıŋ ķaytıp kelgenin eşkimge jariya etpey, balanı: “Mınaŭ bir pälen şahardağı patşa dosım özi däŭ, özi batır bolğan soŋ, tartuŭğa äkelip bergen däŭim edi”, dep jariyaladı.

Munı körgen el-jurt şoşıp: “Taķsır, mına däŭiŋizdiŋ betin aŭlaķ salmasaŋız, bala-şağa körgende juregi uşıp keter. Älden-aķ esitken jurt, körgen kisi ķorķıp keşke dalağa şığuŭdan ķaldı”, degen arızdar da tüsti. Onıŋ üstine Ayudäŭ bir jegende ķırıķ kisiniŋ jeytuğın tamağın jeytin boldı. Bir uyıķtasa jeti kün-jeti tün uyıķtaytın, bir uyıķtamasa jeti kün-jeti tün uyıķtamaytın boldı.

Aķırı patşanıŋ özi de balanıŋ közin ķurtuŭ şarasına kiristi. Elindegi barlıķ ķuŭ, sumdardı, aķılgöylerdi jiynap balanı ölimge jumsaŭdı ķarastırdı. Keŋesşiler: “Jaman toğay degen toğaydan eki baŭ ķamıs äkelüŭge jumsaŭ kerek, mine sol toğayğa eşkim barıp körgen emes, onda jırtķış aŋdar, ķabandar köp, solar jep ķoyadı”, dedi. Bul aķıldı patşa da durıs körip, balanı şaķırtıp, “Jaman toğaydan” eki baŭ ķamıs äkelip berüŭdi buyırdı. Patşanıŋ buyrığı eki bolmaydı. Tamaķķa juŭan toyğan bala Jaman toğayğa da jetti. Toğaydağı ķorķıldağan ne ķabandardı da kördi. Ķuyrığın burap şabınğan jolbarıs, barıstardı kördi. Eki baŭ ķamıstı orap bolıp, baķırtıp jürip bir ķabandı da ustap äkeldi. Onıŋ ķulağın tesip, ķamıstan buyda ķılıp, üstine ķamısın artıp, onıŋ üstine özi minip, keş bata patşanıŋ ķorğanına kelip tüsti.

Munı körgen patşa baladan odan beter şoşıy bastadı. “Mınaŭ ķaban şoşķaŋnıŋ közin joğalt!” dep patşa baybalam saldı. “Onday bolsa, mine”, dep artķı eki sıyrağınan ustap ķabandı ķorğannan asıra laķtırıp jiberdi.

Patşa keŋesşilerdi jäne jiynap tağı balanı ölim jolına jumsaŭdı aŋız ķıldı. Aķırı keŋesşilerdiŋ bireŭi: “Menimşe, Jamantaŭdağı eki taŭdı bir-birine soğıstırıp jatķan däŭdi bağındırıp baylap äkelüŭge jumsaŭ kerek. Bir öletin bolsa, sol soğıstırılıp jatķan eki taŭ arasına ķısılıp oledi” dedi.

Patşa balanı jäne şaḳırtıp sol eki taʋdı soğıstırıp jatḳan däʋdi baylap alıp kelüʋdi buyırdı.

Künderde bir kün baladan ḳutıldım ğoy dep otırğan patşanıŋ aldına eki taʋdı birine-birin soğıstıratın däʋdi baylap äkelip berdi. Munı korgen patşa baladan tuʋra ḳutılmaytının endi bildi. Onıŋ üstine eki birdey alpaʋıt däʋlerdi tamaḳtandıruʋ da oŋay tiymeytin boldı. Patşa endi eldegi barlıḳ mıstandardı jiynap, bolıp otırğan jağdaylardı taldap aldarınan ötkizdi. Sonda turıp jüz bes jasḳa kelgen bir mıstan jer jüzindegi jalmaʋızdardı, barsa ḳaytpas ḳiyın joldardı biledi eken. Sol: “Pälen jerde bir jeti bastı jalmaʋız bar, mine, soğan barsa, sonıŋ ḳolınan aman ḳaytpas edi”, dedi.

Patşa eki däʋdi birdey şaḳırtıp köz körmes, ḳulaḳ estimes jerdegi jeti bastı jalmaʋız kempirdi öltirip kelüʋdi buyırdı.

Däʋler ḳırıḳ kündik jol azığın alıp, özderi mıḳtı uyıḳtap, köz körmes, ḳulaḳ estimes jalmaʋızğa attandı.

Aydan ay ötti, künderden kün ötti, azıḳ-tüliḳ taʋsılıp, izdep kele jatḳan jalmaʋızğa da kelip jetti.

Kelse, aydala, ḳula tüzde ḳırıḳ ḳulaḳtı bir ḳazanda may ḳaynatıp jatır, ḳasında aʋzında bir tisi joḳ, ḳuyrığında ḳırtısı joḳ bir jalmaʋız adamdardı ḳabat-ḳabatınan kogendep ḳoyıp, jaŋağı ḳaynap jatḳan mayğa bir-birden tandap äkelip tüsirip-tüsirip, süzip alıp jaŋadan tamaḳtanayın dep aldına alıp otırğan üstinen kez boldı.

Munı korgen Ayudäʋdiŋ ḳasındağı däʋ jalt etip burılıp kelgen jolına ḳaray ḳaşa jöneldi. Ayudäʋ jalmaʋızdıŋ ḳasına jaḳındap kele berdi, sol kezde jalmaʋız ornınan turıp: “Şırağım, jetimsirep ḳaydan kelesiŋ, öziŋniŋ ḳarnıŋ aşıptı ğoy, kel jaḳındap otır, tamaḳtan. Seni eken dep tamaḳ dayındap otır edim”, dep ḳasına jaḳındap keldi de, ḳaynap jatḳan mayğa ḳaray iyterip jiberip edi, bala turğan ornınan bılḳ etken de joḳ. Sol kezde kempirdiŋ burım şaşınan ustap turıp ḳaynap jatḳan mayğa pisip-pisip aldı. Sol eken balanıŋ jan-jağınan ḳaptağan jalmaʋızdar tolıp ketti. Bala ḳılışın suʋırıp alıp kelgenin kelgendey basın ḳağıp alıp turdı. Sonda aḳırğı ḳalğan jetinşi kempir joḳ bolıp, ḳur bir bas domalay ḳaştı. Bala artınan ḳuʋa-ḳuʋa aḳır jete almay ḳoydı. Biraḳ köz ayırmay artınan tüsip ḳuʋa berdi, domalağan bas barıp-barıp bir şuḳırğa

tüsti de joḳ boldı. Kelip ḳarasa, tübi körinbeytin bir şıŋıraw, ol bastıŋ ḳayda kelip, ḳayda turğanın kisi boljap bolmaydı. Bala aynalıp bağanağı ḳazannıŋ tübine keldi. Kelip ḳıyrap jatḳan altı kempirdi kordi. Jetinşisin izdep tappay, aḳırı şıŋıraw zındanğa tüsip joḳ bolğan bastı jalmawızdıŋ jetinşi bası dep uḳtı. Tübinde de solay edi.

Endi kögendegi türğan halıḳtı tegis bosattı. Olar: “Örkeniŋ össin, ḳarağım!” dep alğıs berip, bet-betine tarastı. Bir kezde şıbın janın ḳayda tastarın bilmey şöp-şöptiŋ arasına tığılıp jürgen däw de kelip jetti. Kelgen däwge jaŋağı halıḳtar baylawlı turğan kögenderdi arḳalatıp, bağanağı bas domalap barıp joḳ bolğan şuḳır-zındanğa alıp kelip, jaŋağı arḳandı ḳaytadan esip, ülken arḳan ḳıldı. Ayudäw joldasına tüs dep, joldası bir tüserge erlik ḳılıp tüsse de, kişkene zından ḳudıḳtıŋ ḳaraŋğılaw jerine barğanda: “Oybay, tunşıḳtım! Öldim! Tartıp alşı, tartıp al!” dep ayḳay saldı.

Däwdi tartıp alıp Ayudäw: “Endi men tüsemin, biraḳ osı zından-ḳudıḳtıŋ basında meni küt, eger jeti künniŋ işinde menen habar bolmasa, meni öldi dep esepte de kete ber, ḳaşan men kelip arḳandı ḳaḳḳanda tarta ber”, dedi de, zından-ḳudıḳḳa tüsip ketti.

Tüse-tüse Ayudäw jerdiŋ astına tüsti. Jerdiŋ astında da jer bar, onda da el-jurt bar, biraḳ jer betindey asa jarıḳ, äwesi taza, küni ötkir emes. Sonda da bolsa jer betindegi halıḳtardıŋ isteytin käsip-tirşilikterin olar da isteydi eken.

Sonımen Ayudäw kep jürmey-aḳ ülken darbazalı ḳorğanğa kez boldı. Ne de bolsa osı ḳorğanğa kireyin, ne bar, ne joğın bileyin, söytip jalmawızdıŋ mümkin jolın biler. Onı surayın degen oymen darbazanı aşıp jiberip kirip barsa, işi tolğan kögendewli turğan halıḳ. Mına jerde eŋkey käri kisiler. Bir jerde öŋkey orta jasarlar, ana jerde oŋkey jastar, ḳısḳasın aytḳanda jalmawız halıḳtardı tür-türine ḳaray kogendep tastaptı.

Kirgen balağa: “Men arıḳ, mınaw semiz, men arıḳ, mınaw semiz”, dep birin-biri korsetip jatḳan halıḳ. Bala:

-Men jalmawız emespin, dedi de barlıḳ halıḳtı bosatıp ḳoya berdi de, endi işisi bir üyge kirip barsa, öŋkey suluw ḳızdar baylawlı eken. Olar da jaŋağılarşa: “Men arıḳ, mınaw semiz”, dep jattı. Olardı da bosatıp bolğan soŋ,

endi jalmaũızdıŋ ḳayda jüretinin, ḳayda turatının, onıŋ janınıŋ ḳayda saḳtalatının suradı. Ḳızdar ḳoldarımen korsetip:

-Anaũ üyge kiresiz, kirgen soŋ eki esik bar. Sol esiktiŋ kök esigin aşıŋız, onan soŋ ḳos esik, onı da aşḳan soŋ, jaŋa bir esik bar. Mine, sol esikte ülken kois sandıḳ bar. Sol kök sandıḳtıŋ işinde kök kepter bar, sol käk kepterdi ustap alıp birtindep jünin jula berse, bir bas aḳırındap domalap kele beredi. Sodan sol bas jaḳındap aldıŋızğa kelip ḳalğanda basın julıp alsaŋız, domalap kelgen bas aũzın bir-aḳ aşadı da, kezin jumadı. Mine, sonda ğana jeti bastı jalmaũız düniyeden ḳol üzip ḳaytıs boladı, dedi.

Bala ḳızdardıŋ aytuũınşa barlıḳ esikterdi aşıp, kok sandıḳtı da aşıp, kök kepterdiŋ jünin juldı. Bas domalap balanıŋ aldına kele bergende, kök kepterdiŋ basın jülıp alıp edi, domalap kelgen bas aũzın bir-aḳ aştı da, közin jumdı.

Jalmaũızdı öltirgen Ayudäũ endi jer betine şığuũdı ḳam etti. Ḳızdardıŋ işinen tandap bir suluũdı äyeldikke aldı. Söytip, bağanağı jer betine şığatın zındanğa kelip edi, sol kezde aytḳan ũädeli küni bügin keşke bitpek eken. Endi bolmağanda däũ de jiynalıp ketkeli jatır eken. Kelip, arḳanğa ḳızdı bayladı da arḳandı ḳaḳtı. Sarğayıp kütip otırğan däũ tartıp aldı. Alıp ḳarasa, bet-aũzın jün basḳan, bas terisi kelispegen Ayudäũ emes, bir ay men kündey adam aytḳısız suluũ. Munı körgen däũ Ayudäũdi tartıp aluũğa kelgende taban astında aram oyğa ketti. Jaḳındap ḳudıḳtıŋ aũzına kele bergende jipti ḳırḳıp jiberdi. Ḳızdıŋ ḳolınan jetektep elge ḳaray jol ḳoyadı. Ayudäũ ḳudıḳ-zındannıŋ o şetine bir, bu şetine bir soğılıp, ḳaytadan jer astına tüsti endi ḳaytıp jer betine şıḳpaytın suũ tübine siŋgen ḳara tastay bop. Endi ne isteũ kerek? Terisine siymay joldasınıŋ istep ketken ittigine ıza bolıp, eger jer betine şığatın kün bolsa, ḳayda bolsa da izdep taũıp, ot ḳoyıp örtep jiberüũdi şart ḳıldı da: “Ḳoy, ḳur ḳapa-renjüũden dım şıḳpas, onan bılay-bılay ḳıdırıp, ölmes ḳamın oylaũ kerek”, degen oymen uzın jolğa tüsti de betaldı jüre berdi.

Uzın jolmen jürip kele jatsa, “şuũ-şuũ” degen bireũdiŋ daũsı äreŋ degende estiledi. Janına burılıp ḳarasa, bir kisi ḳos aydap jür eken, ne de bolsa soğan barayın dep ḳasına tayauũ kele berip:

-Assalaũmağalaykuũm! dedi.

Balanıŋ ayḳayına kisi şoşıp ketip, jalt ḳarağanda tip-tik bolıp, jüregi ḳabınan şığıp kete jazdadı. Bala ḳorıḳḳanın sezip: “Oy, äke, menen ḳorıḳpaŋız! Men de siz ḳusağan adammın”, dep ḳasına kelip otırdı. Bala:

-Sizdiŋ menen ḳorıḳḳanıŋız ba, joḳ älde basḳa öziŋizdiŋ ḳos aydağandağı saltıŋız ba? Daṽsıŋız äreŋ degende şığadı, ḳos aydağan kisiniŋ daṽsı köş körim jerden şığüṽşı edi ğoy, dedi. Kisi balağa jaḳındap sıbır daṽıspen:

-Şırağım, mına jerde eki aydahar bar, sol aydaharlar kisiniŋ daṽsın estise, kelip jutıp jiberedi. Mine, sol aydahardan ḳorıḳḳanımnan äreŋ daṽsımdı şığarıp aydap jatḳanımnıŋ sebebi sol, dedi. Bala:

-Olay bolsa, siz üyge barıp mağan bir mes ḳımız, ḳırıḳ nan, bir şara köje äkelip beriŋiz. Men siz äkelgeniŋizşe jeriŋizdi aydap ḳoyamın, dedi.

Munı esitken diyḳan kisi aŋ-taŋ bolıp, balanıŋ bas-ayağın bir şolıp ötip: “Opır-ay, özi bolsa kip-kişkene bir neme, bul men ketken soŋ ayḳaylap aydap, daṽsına jılandardı şaḳırar da, eki ögizimdi juttırıp alar, ḳoy, onan da öz tirligimdi istey bereyin”, dedi özine özi. Söytip biraz bögelip turıp edi, bala:

-Nesine ḳarap tursız, bar degen soŋ barsaŋızşı! dedi ayḳaylap, Kisige ketpeske eş amalı bolmay ḳaldı. Öytkeni endi jäne bir märte ayḳaylasa, jılandar kelip barlığın ḳosa jutuṽdan tayınbas. Onan da bas amanda aytḳanın isteyin dedi de, jügirip üyine ḳaray bet aldı. Jarım jolğa barıp ḳart senbesten bir şöpti panalap turıp aldı.

Bir mezgilde bala ornınan turıp ögizderdi tabına saldı da, ändetip turıp ölenderden jiberdi. Diyḳan kisi:

-Mınanı ḳuday uratın boldı-aṽ, dep erni men barmağın kezek-kezek tistep, jermen-jeksen bolıp şopke buğa tüsti. Bir kezde daṽsın esitken ḳos jılan balanıŋ eki jağınan ısḳırıp şığa keldi. Jılandardıŋ arḳası künge şağılısıp jalt-jult etkenin körip turğan diyḳan kisi:

-Ḳap, mınaṽ itke ḳosımdı senip berip, ögizderimdi jılanğa jem ḳıldım-aṽ, dep otırğan ornınan bir turıp, bir jürip, bir otırıp baybalam saldı.

Sol ṽaḳıtta balağa jaḳındap kelgen jılandardı körgen bala eki ögizdi moyınturıḳ ağaştan bosatıp jiberip, kelgen jılandardı ḳostı da, ökirtip jerdi jırta berdi.

Munı körgen diyķan kisi balanıŋ däṽlik batırlığına taŋ-tamaşa bolıp, jügirip elge ķaray jöneldi.

Elge barıp patşağa körgen-bilgenin bayan etti. Patşa segiz sanattarımen tezdete attanıp, bolıp jatķan ṽaķıyğanıŋ däl üstinen jetti.

Kelse, aydaharlarmen bükil toğaylı jerdi jırtıp tastağan, eki aydahar suṽsap, işteri birine-biri ķabısıp okirip ķulağanda, daṽıstarı patşanıŋ ķulağın jarıp ketti.

Bala alıp barıp, suṽardı, suṽdı işip-işip eki ķarnı eki jaķķa bultıyıp şıķtı. Sol kezde bala tağı da ķuṽıp edi, jılandardıŋ ķarındarı jarılıp tabanda öldi. Munı körgen patşa balanı ķattı ķuṽanışpen ķarsı alıp, jılandardan ķutılıp, halķına toğaylı jerdiŋ ķaṽipsiz, malğa aydaṽ bolğanın ķuṽanış etip, üş kün udayı toy ķılıp, balanı basına köterip töre tuttı.

Toy etip eldegi şaŋ-şuŋ daṽıstar basılıp bolğan soŋ, patşa bükil ṽäzirlerin jiynap balanı şaķırıp:

-Al, endi şırağım, ne tilek etesiŋ menen? dep suradı. Sonda bala:

-Taķsır, men ne tileymin, mağan eş närseniŋ keregi joķ. Biraķ meni jer betine şığarsaŋız bolğanı, dedi. Patşa oylanıp otırıp bir mezgilde ķattı kürsinip:

-E, şırağım-ay, eŋ ķiyın jerden ustadıŋ-aṽ, dedi. Olay bolsa, bul jer astındağı adam balası jer betine şığa almaydı, biraķ Külditöbe deytin töbeniŋ basında ülken şınar terek bar, sol terektiŋ töbesine jıl sayın Semir ķus degen jer jüzindegi eŋ ülken ķus balalaydı. Mine, sol ķustıŋ balaların jılda bir aydahar jılan jutadı. Balalarınan ayrılğan ķus bozdap, onıŋ bozdağanına bükil halıķ ķosıla bozdaydı. Öytkeni ol ķustıŋ eşkimge zıyyanı joķ, eşkimge tötenşe isteytin ķıyyanatı bolmaydı, biraķ tarıķķan kisilerdiŋ muŋın şeşedi dep esitemiz. Eger sol ķustıŋ jılannan balaların aman-saṽ alıp ķalsaŋ, sonda ol ķus laj joķ jer betine şığarar edi. Biraķ ol üşin ķırıķ mes et, ķırıķ mes suṽ aluṽ kerek. Bul zattardı özimiz dayar etemiz. Onan basķa eşķanday ķoldan keler is joķ, dedi patşa.

Patşa barlıķ jol azıķ jer betine uşıp şığuṽ kerek-kemtigin tügeldep, balanı päṽkeskeletip Külditöbeniŋ ķasına äkelip saldı.

Bala ülken şınar terektiŋ ḳasına kelse, bir aydahar terekti örmelep jaŋa ğana şığıp bara jatır eken. Terek basında bastarın tömen salıp şıyḳıldağan ḳustıŋ balaların kordi. Bala jılandı ḳoya berip biraz turdı. Bir kezde jılan balapandarğa jaḳındap bireṽin aṽzına sala berğende däldep turıp basınan altın sadaḳtıŋ bolat üştı, ḳos ḳanattı, tobılğı saptı oğın otırğızdı. Isḳırğan jılan är butaḳḳa bir-bir ilinip jerge tüsti. Jerge tüsken jılandı eki-üş bölip, ḳılışpen tuṽrap tastadı da, özi taldıŋ basına şıḳtı.

Ölimnen alıp ḳalğan balanı balapandar ortasına alıp, balanıŋ ol betinen, bul betinen kezek-kezek süyisti. Söytip turğanda ülken daṽıl boldı. “Bul ne?” dep suradı bala. Balapandar: “Bul bizdiŋ şeşemizdiŋ kele jatḳanı, sonıŋ ḳanattarın ḳaḳḳandağı payda bolğan jeli”, dedi. Bir mezgilde ḳattı jaŋbır jaṽdı. “Bul ne?” dep tağı suradı. “Bul bizdiŋ şeşemizdiŋ älde balalarımdı jılan jep ḳoydı ma, älde tiri me eken”, dep ḳamığıp jılap kele jatḳanı. Jeti künnen beri bizdi körgen joḳ. Bir alıs jolğa sapar şegip ketken edi”, dedi balapandar. Sälden soŋ aspannan ḳuyılıp terektiŋ basına kelip ḳondı. Ḳonğanda şınar terektiŋ bası jerge iyilip sälem etkendey boldı. Balapandar balanı ḳanattarınıŋ astarına tığa ḳoydı. Kelgen şeşesin korip balapandar ḳuṽandı. Balapandarınıŋ aman-saṽlığın korip, şeşesiniŋ ḳuṽanğanın adam aytıp bolmas. Balaların tamaḳtandırıp, aman-esen aytısıp bolğan Semir ḳus: Nemene, osı jerden kisiniŋ iyisi şığa ma? dep suradı.

-Joḳ, eşkim kelgen joḳ, degen daṽıstar şıḳtı.

Şeşesi aŋ-taŋ bolıp: Ne bolğan senderge? Ömiri barlığıŋ da söylemeṽşi edinder, älde menen jasırıp tursıŋdar ma? dedi aşuṽlanğan türmen.

Balapandar:

-Eger bir ḳasıḳ ḳanın keşirseŋiz aytamız, dedi.

-Keşirdim, ayt, dedi şeşesi.

-Aytsaḳ, jaŋa bir mezgilde aydahar jılan bizdi jegeli jatḳanda, aman-saṽ bizdi ayırıp aldı. Senbeseŋiz anaṽ jatḳan jılandı köriŋiz, dedi de, ḳanattarın köterdi.

-Mınaṽ ma? dep aṽzına sala saldı. Balapandar şırıldap şeşesiniŋ keŋirdeginen tas bolıp ustap ḳaldı. Balanı loḳsıp tastay saldı da:

-Ay, şıraḳtarım, beker ettinder, äytpegende balanı suluw bir adamzattıŋ artığı ḳılıp şığarar edim, ḳap, senderdiŋ aytḳandarıŋ bolsın, dedi de, jaylasıp otırıp baladan tegis jay surap, balaların aman-saw alıp ḳalğanına köp rahmet ayttı.

Bala basınan keşirgen bükil waḳıyğaların tegis aytıp şıḳtı. Joldasınıŋ ittik ḳılıp tastap ketkenin, kelip jılandı öltirip balapandardı aman saḳtap ḳalğanına şeyin aytıp bolğanda: “Ḳane, endi menen ne tileysiŋ, tilegenindi ayt”, dedi. Bala:

-Sizden meniŋ jalğız ğana bir tilegim meni jer betine şığarsaŋız, dedi. Semir ḳus biraz toḳtalıp turdı da:

-Ḳap, şırağım, ḳiyın jerden ustadıŋ, biraḳ jaraydı. Jer betine şığarsam, şığarıp-aḳ tastayın, dep kelisimge keldi.

Olay bolsa bayağı patşanıŋ aytḳanınday ḳus ta:

-Ḳırıḳ mes et, ḳırıḳ mes suw alıp, mağan artıp, közindi tas ḳılıp jum da, eki ḳolıŋmen meniŋ awzımnıŋ eki ezüwin ustap otırğın. Oŋ jaḳḳa ḳarağanımda, et ber, sol jaḳḳa ḳarağanımda suw ber, dedi. Bala patşanıŋ äkelip dayarlap ḳoyğan ḳırıḳ mes eti men suwın jaḳsılap Semir ḳusḳa artıp, özi eki közin şart jumıp eki ḳanattıŋ ortasına otırıp aldı.

Ḳus eki ḳanatın ḳomdap, biraz Külditöbeni aynalıp, aynalıp jürdi de, aspanğa köterilip barıp bulttarğa kirdi de, joḳ boldı.

Bir waḳıtta solğa ḳaray jalt ḳaradı. Bir mes suwdı julıp alıp awzına saldı. Sälden keyin oŋ jaḳḳa ḳaradı. Onda bir mes etti julıp alıp awzına saldı. Söytip, osınday tärtippenen solğa ḳarasa suw, oŋğa ḳarasa et berip otırdı.

Bir kezde jer betine şığuwğa arḳan boyı ḳalğanda et te, suw da tawsıldı. Eki ḳanatı talıp, suw terge tüsip därmeni ḳurıp kele jatḳan ḳus şöldep sol jaḳḳa jalt ḳarap edi, beretin eş närse bolmadı. “Endi jer betine şığıp ḳalğanda onıŋ da, meniŋ de ḳulap, jer astına tüsip opat bolğanşa, ya bolmasa jaradar bolıp, onıŋ taş-pışın tartḳanşa, basḳaşa aytḳanda aytḳan jerde päle joḳ, äzegi talıp, ḳorek ḳıluwğa dım tappay kele jatḳan beyşara ḳanat ḳağısınan adasıp jerge urıp ketedi ğoy, onan da bolmas, bir közim joḳ bolsa boladı da”, dep bir közin oyıp aldı da, awzın aşıp şöldep kele jatḳan ḳustıŋ awzına saldı.

Jer betine şığa bergende oŋğa ḳaradı, onda sanınıŋ ḳara kesek etinen kesip alıp berdi. Artınşa uzamay jer betine şığıp, biraz jorğalap bardı da otırdı, ḳondı.

Bala aman-saw şıḳtı, şıḳḳanı ḳurısın közinen aḳḳan ḳan betin juwıp, sanınan aḳḳan ḳan ayaḳtarın juwıp, ḳansıratıp talıḳsırattı.

Munı körgen ḳus jüregi ḳalıbınan şığıp kete jazdadı. “Meniŋ üstimde kele jatıp uyıḳtap, közindi ḳarğa şuḳıp ḳoydı ma? Älde jaŋa jer betine şığarda bergen suwıŋ men etiŋ burınğı berip kele jatḳan suwıŋnan, etiŋnen ozğeşe, ote tätti edi. Sonda osı közindi oyıp berdiŋ be?” dep suradı.

Bala nesin jasırsın, bolğan istiŋ et pen suw tawsılğanda et pen suwdıŋ ornına közin oyıp, san etin kesip bergenin ayttı.

Sol kezde: “Käne, közindi äkel”, dep ḳan ağıp turğan kozdi jalap jibergende közi burınğışa jarḳ ete ḳaldı, sol sıyyaḳtı sanın da jaladı. Burınğışa et payda bolıp, ḳalpına tüsti. “Bul jetkiliksiz sizge”, dep Semir ḳus balanı jutıp jiberdi de, ḳaytadan jerge tastadı. Jerge tüsken bala jer jüzindegi suluwdıŋ biri, aḳılına aḳıl, küşine küş ḳosılıp adam aytḳısız adamzattıŋ periyzatı boldı.

Semir ḳus balanıŋ töbesin kökke tiygizgendey etip aytḳan wädesin sol sağatta orındap, balamen aman-saw ḳoş aytısıp, bawırına balasınday ḳısıp-ḳısıp, ḳamığıp, köziniŋ jasın bir togip aldı da:

-Şırağım, mağan ırza bol, men sağan ırzamın, inişekterindi olimnen ḳutḳarğanındı, ejelgi jawım jılandı oltirgenindi umıtpaymın, tarıḳḳan jerde mınaw meniŋ ḳılşığımdı tutatsaŋ men dayarmın, ḳayda bolmayın, sen üşin bir ḳasıḳ ḳanımdı ayamaymın, dedi de, ḳılşıḳ jüninen julıp berdi. Ḳayta-ḳayta ḳoş aytısıp, arı ḳarap uştı da ketti. Bala ḳustıŋ ḳarandağan, ḳalbandap ḳaḳḳan ḳanatınıŋ ekpini bäsendep ḳarası körinbey ketkenşe ḳarap turdı da, bul beri ḳaray jürdi.

Bala kün jürip, tün jürip bir şaharğa kez boldı. Bul şaharda ḳıbırlağan jan joḳ, erbiyip-erbiyip ḳur ḳaŋsip ḳalğan üylerden basḳa eş närse joḳ. Bala aŋ-taŋ bolıp, tım bolmasa bir jan bar şığar dep bükil şahardı aralap şığıp kele jatsa, bir ülken meşitten saŋḳıldap bir ḳuran oḳıp otırğan ḳız balanıŋ dawsı şıḳtı.

“Bul kim boldı eken, osınşa şahardan bir kisi körgem joḳ, bul jalğız kisi ne ḳılıp otır eken, ne de bolsa barıp köreyin”, dedi de, meşitke kelip kirdi.

Kirse, ay men kündey bir sülüṽ ḳız suṽdıratıp ḳuran oḳıp otır. Kirip kelgen bala ḳızdı körip tabanda ğaşıḳ boldı. Ḳız da balanı süygen türmen ornınan türıp sälemdesti.

Eki jas biraz otırıp aydala, iyesiz üyde köp ṽaḳıtḳa deyin äŋgime ḳurıp otırdı.

Bala osınday ülken şahardan ḳızdan basḳa jan körmegenin aytuṽmen ḳabat, şahardıŋ halḳı ḳayda, mal-janı ḳayda ekenin süradı. Ḳız:

-Bul şahardıŋ halḳı dinnen şığıp, Äziretke tili tiygendikten, malınan mal, ḳayır-zeket bermegendikten jer jutḳan. Jalğız ğana men Arabtıŋ moldasınan jasırınıp oḳığan edim, dindi ustay bildim, Ḳurandı aḳ dep bilip, ḳudaydı jalğız-aḳ dep bildim. Mine, sonıŋ arḳasında meniŋ aman ḳalğanımnıŋ sebebi osı, dedi.

Buğan sengen bala ḳızğa ḳosıladı da, bir şahardı özderi biylep tura berdi. Bir jeti ötpey-aḳ bala azıp-tozıp, denesin kök et basıp, kok baḳa bola bastadı. Özi aṽıra bastadı. Munday halge özi tuṽıp duṽşar bolmağan bala bir jasırın sırdıŋ barın sezğendey boldı. “Kop tejeldemey eli bar, jurtı bar bir şaharğa barıp, täṽipke barıp, tamır ustatayın”, dep jürip ketti.

“Köp keşikpey tez ḳayt, men ḳorḳamın jalğız äzim”, dep pısıḳtap ḳız ḳaldı. Bala ḳabatındağı bir şaharğa jetip, täṽip-baḳsılardı taptı, tamırın ustattı. Aṽruṽın ayttı. Tamır ustağan täṽipter: “Seniŋ eşteme aṽruṽıŋ joḳ, jalğız ğana äyeliŋ ekeṽiŋniŋ aralarında bir jasırın is bar eken, tezdetip üyiŋe bar da, keşke tamaḳ istegende, äyeliŋ tamaḳḳa bir uṽıs tuz salsa, sen eki uṽıs tuz sal, tamaḳtıŋ tuzı aşı bolsın. Sonan soŋ tösekke jatarda äyeliŋniŋ közin ala berip üydegi suṽdıŋ barlığın tögip tasta. Söyt te uyıḳtamay, uyḳılı oyaṽ bolıp jata ber. Sol kezde äyel men ekeṽiŋniŋ aralarındağı jasırın is şeşiledi”, dedi.

Baḳsı-täṽiptiŋ aytḳanın istep, bala tün bolğanda tösegine jattı. Bir kezde ḳoynında jatḳan ḳatın ornınan turdı da, bükil ḳazan-ayaḳtı saldırlatıp, pıyyala-şäynekterdiŋ birin ḳoymay sırğıtıp, bir ḳasıḳ suṽ tappadı da: “Bir ḳasıḳ suṽ ḳalmaptı ğoy?” dedi de ḳayta kelip jattı. Birazdan soŋ tağı da ornınan turdı da, üydiŋ esigin aştı. Kelip tösekke jattı da, jılan boldı. Isḳırıp suṽsıdı da,

esikten basın şığarıp, ağıp jatқan arıққa moynın sozıp, bir kezde bası suўğa jetse kerek, solқ-solқ etkizip jutқanda jarım beli balanıŋ қasında jatır edi, balanıŋ қarnın soқtı. Bir kezde jıyırılıp denesin tartıp aldı da, қaytadan adam bolıp, balanı қattı қuşaқtap turıp, bul betinen bir, ol betinen bir süydi de, uyқığa kirdi. Munı körgen bala şın aralarında jasırın istiŋ barın közimen körgen soŋ, jılan äyelinen denesin aўlaқ salıp äreŋ degende tandı atқızdı.

Erteŋine äyelin aldap: “Endi bul eli joқ, jurtı joқ jerden ne isteymiz, onan da men el-jurt izdeyin de, solarğa қosılayıқ”, dedi.

Köpten oylap jürgeni de sol edi. Jılan äyeli:

-Barsaŋ bar, biz de el қatarlı tütin şığarıp otıralıқ, dedi de, ulıқsat etti.

Bala közi korgen baқsı-balgerlerge kelip, bolğan jasırın isterdiŋ türin ayttı. Bul habar patşanıŋ da қulağına tiydi. Patşa:

-Eger ol jılan bolsa, bükil şahardı jutadı. Sondıқtan oğan arnap şoyın üy salıp, jan-jağınan körik қurıp, amaldap kirgizip alıp, otқa küydirip oltirüў kerek, degen oyğa kiristi.

Aytқanınday-aқ ülken şoyın üy istetti. Söytip barlıқ kerek zattarmen jabdıқtap bolğan soŋ bala üyine kelip:

-Al, қatınım, köşemiz, patşa biz üşin bir ayauўlı temir üyin bosatıp berdi, dedi.

Munı esitken қatın tura ma, münıŋ oyı da bir şaharğa amaldap jetip alıp, osı şaharday tıp-tıypıl etüўge niyet қılıp jür edi. Sol sätte köşip, patşalıқ şaharğa kelip tüsti. Қoralı қoydı körgen қasқırşa eki közi tesilip, şaharğa kirgennen jan-jağına қaraўmen boldı. “Mınaў şetinen bastap jutsam ba eken, ya ana şetinen bastap jutsam ba eken”, dep özi tereŋ oyğa şomıp ta keldi.

Temir üyge kelip tüsken bala sır bermesten düniyetirlikterin kirgizüўmen boldı. Äyel de onı-munısın jayğastırıp jürgen boldı. Bir kezde äyel üyge süŋgip kirip üydiŋ äbzelderimen tanısa bastağanda, bala közin ala berip esikti mıқtı japtı da tısқa zıp қoydı. Esikti sırtınan қulıptap bolğan bala üydiŋ jan-jağınan dayarlap қoyğan korikterdi basuўğa dep kütip jatқan bir top kisige habar etti.

Duўıldap jiynalğan halıқ körikterdi tus-tusınan basıp jiberdi. Bir kezde üy қızdı. Üy қızğanda üydegi қatınnıŋ aқırğı “öldim” dep şıққan daўsı bir-aқ

şıḳtı da, jılan bolıp ḳuyrığımen üydiŋ ḳabırğaların olay da urdı, bılay da urdı. Bir kezde ḳıp-ḳızıl bolıp ketken temir üy suvıp basılğanda aşıp kärse, küygen kömir bolıp, tomar-tomar bolıp janğan jılannıŋ denesin kördi.

Patşa keşke bükil väzir, jasavıl, segiz sanat-manaptarın şaḳırıp, bolğan oḳıyğanıŋ äŋgimesin baladan suradı.

Bala jer astınan şığıp bir jan joḳ, ḳaŋsığan şaharğa kez bolğanın, onan eşkimdi körmey meşitte ḳuran oḳıp otırğan jalğız ğana ay men kündey ḳızğa jolığıp, şahardağı bolğan oḳıyğanıŋ äŋgimesin surağandığın aytıp şıḳtı.

Onımen ḳabatta öziniŋ basınan keşirip kele jatḳan kemşilikterin javıp, eger osı ḳız jılan bolıp şıḳpay, şın öziniŋ aytḳanınday bolsa, ömirlik joldas etip elime barmaḳ edim degendi ayttı da tomen ḳaradı. Äŋgime anıḳ boldı. Aytuvşılardıŋ sözine ḳarağanda jılannıŋ oḳıyğası mınav bolıp şıḳtı.

“Bul jılan mıŋ jasap türli türde sıyḳırlıḳ önerdiŋ barlığın biletin bolğan. Aḳırı jannan asḳan suluv ḳız bolıp oğan kezdesken jigitterge tiyip, sonımen halḳı köp jerge kelip alıp, burınğışa jılan bolıp eldi, jurttı jutüvmen kele bergen. Aḳırı ol şaharğa da kelip, osınday retpen onı da jutıp, endi ḳalay ḳarap jürerin bilmegen jılan meşittiŋ töbesine şığıp kün közinde jatḳan. Kele jatḳan kisini körgen soŋ tabanda adam bolıp, kitap oḳıp otıra ḳoyğan edi. Aḳırı kelip mınav bolıp şıḳtı. Jılan da şın ajalına jolıḳḳan eken. Ölgeni de jaḳsı boldı. Olay bolmağanda bizdiŋ şaharğa da kelip jutḳan bolar edi”, dep kop öŋgime aytısıp tarastı.

Özine-özi kelip demalıp, tınıḳḳan bala patşamen ḳoşaman aytısıp, eline ḳaray jolğa şıḳtı.

Künderde bir kün eline de kelip jetti. Eliniŋ şet jağasına kelip, malşı balalarğa jolığıp, bükil avıldağı jaŋalıḳ habarlardıŋ barlığın da bildi.

Malşılardıŋ aytuvına ḳarağanda, burınğı oziniŋ joldası patşanı ornınan tüsirip, ezi patşa bolıp, eldi bir şıbıḳpen aydap zulımdıḳ istep otırğandığın, nağaşı atasın ḳorlap, otınşı, suvşı etip otırğanın esitti.

Munı esitken bala toğaylı jerden toğız tüyege şeŋgel otın arttırıp, patşa dosınıŋ üyine keldi. Balanı körgen patşa şıbın janın ḳayda tığarın bilmey, ḳoy ne de bolsa jalınayın, jalbarınayın, mümkin keşirim eter dep aldınan şığıp sälem berdi.

Bala sälemin almay toğız tüyege artılğan şeŋgeldiŋ ortasına baylap, bükil halḳınıŋ aldında ot ḳoyıp ertep jiberdi. Söytip, elin er, jerin jer ḳılıp, bala murat-maḳsatına jetken eken.

AYIDEV[*]

Eski zamanlarda bir ayı dağda avlanıp, hiçbir şey bulamayarak gelirken, karşısına bir tilki çıkmış. Şaşkınlığında nereye doğru kaçacağını bilmeden, ayının altından birden sıvışayım diyerek ayının altına doğru indiğinde, ayı koltuğunu kısıp tilkiyi geçirmeyerek tutmuş.

Ayı:

-Şimdi seni yiyeceğim. Kendi kendine yakalandın, demiş.

O zaman durup tilki:

-Yok, efendim, siz beni yemeyiniz. Ben bir yolunu bulup padişahın kızını sizin elinize düşürüp vereyim, diye yalvarmış.

Buna ayı:

-Tamam, öyleyse. Hadi, eğer padişahın kızını benim elime düşürürsen seni yemeyeceğim, demiş.

Tilki:

Öyleyse beklemeden benim arkamdan geliniz, ben sizi alıp götürüp büyük bir ot yığınının altına gizleyeyim. Padişahın kızının yaşadığı kaleye varıp bir yolunu bulup kızları kandırarak alıp sizin beklediğiniz yere geleyim. O zaman hazırlanıp kızı yakalayın ve yanındaki kırk bahçe duvarından aşarak dağa doğru gidiniz, demiş. Söylediği gibi tilki, ayıyı alıp getirerek büyük bir ot yığınının altına saklamış ve kendi han kızının kalesine girmiş.

Tilkiyi gören kızlar:

-Hey, hey, şu tilkiye baksanıza! Yürüyün, onu yakalayalım diyerek, bir top kız aniden onu yakalamaya koyulmuş. Bir vakitte kızları kandırarak tilki, kuyruğunu onlara vermiş. Kızlar kuyruğundan yakaladıklarında birden geriye dönüp, onların koltuklarının arasından hızla geçip, iki ayaklarının arasından geriye doğru geçip, kızları iyice yorarak sinirlendirmiş.

---

[*] **Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 89-101.

Bir vakitte saçlarını yıkamış taranmakta olan padişahın kızı: “Hiçbiriniz adam değilsiniz. Şu bir tilkiyi yakalamaya gücünüz yetmedi” diyerek bir sürü kızın arasına girmiş. Tilkiyi o tarafa kovalayıp bu tarafa kovalayıp yakalayamamış. Tilki tekrar kızları uzaklaştırıp deminki yığının yanına getirmiş. Otu dönüp biraz yürümüş. Ayı, kızların hangisini yakalayacağını bilmeden, şaşırıp gözlerini dikip biraz durmuş da tilkinin kuyruğunu tutan padişahın kızının belinden birden bire tutarak yanındaki kırk bahçe duvarından aşmış ve dağa doğru gitmeye başlamış.

Onun arkasından bir delikten hızla tilki de geçip gitmiş. Kızlar bağırıp çağırıp kalmışlar. Bir kısmı hana haber vermeye gitmişler.

Padişahın kızını kaçıran ayı, dağda taş ev yapmış. Kızla otağ kurarak yaşamaya başlamış. Padişah da kızını dağı taşı arayıp bulamamış. Sonunda, ayıya yem oldu diyerek kızdan ümidini kesmiş.

Günlerden bir gün kızın, ayıdan bir oğlu olmuş. Oğlu günde bir yaş yaşamış. Kendi dev, bahadır, yakışıklı insan şekilli, ayı nesilli olmuş. Adını Ayudäv koymuş. Yedi yaşına geldiğinde Ayudäv anasından durumu vaziyeti sormaya başlamış: “Ben kimden doğdum? Babam nerede? Bu dağda ne yapıyorsun? İnsanın yaşadığı il-halk denilen bir şehre gidelim” demiş.

Anası başından geçen olayların hepsini anlatmış. Bunu duyan çocuk: “Ben bu dağda ayıyı baba kılıp durmuyorum” diyerek annesini elinden tutarak yanına almış. Annesi:

-Yavrucuğum, ben padişahın kızı olsam da benim evlendiğim kocam insan değil dağın ayısı. Üstüne üstük elbisemiz yok, çıplağız. Nasıl gidip ana-babamın gözüne görünelim. Yok, ben gelmiyorum, diyerek anası bağrına taş basıp, kalmış. Bunun sonunu sezen çocuk, kapıdaki kara kazan kadar taşa bir tekme atarak dışarı çıkmış ve tekrar taşla kapayıp çırılçıplak şekilde bir şehre gelmiş.

Gelerek bir yerde tamamen bayan ve erkek elbiseleri satan bir dükkâncıya rastlamış. Anneme diyerek türlü elbiseler seçip almış. Kendisine de alıp giymiş ve: “Parasını yarın gelip ödeyeyim” demiş de dışarı çıkmış. Buna çok sinirlenen dükkâncı, birden bire onun eteğinden tutmuş. (Ayudäv):

“Eğer bütün malını kaybetmek istemiyorsan bırak” demiş de eliyle ittirip hızla dükkândan çıkmış.

Alıp getirdiği elbiselerle anasını kır çiçeği gibi giyindirdikten sonra anasının yurduna doğru yola düşmüşler.

Bir zaman sonra ayı avdan dönerek eve gelse evi açık saçık. Evin kapısını kapattığı taş, dağın eteğinde yatıyor. Çocuğun yaptığı karışıklığı anlayarak izlerine düşüp peşlerinden gitmeye başlamış.

-Sizlere kim izin verdi de gidiyorsunuz, geri dönün, demiş. (Ayudäv), karşılarına çıkan ayının baldırından tutarak dağın tepesine doğru fırlatıp atmış ve (yoluna) devam etmiş.

Kız, çocuğunu yanına alarak evine gelmiş. Ana-babasıyla ağlaşarak hasret gidermişler. Olan hadiseyi baştan ayağa anlatarak ayıdan doğan çocuğunu göstermiş.

Bunu duyan, çocuğu gören padişah endişeye kapılıp ilden, halktan utanmış (fakat) kızına, öz evladı olduğundan git diyememiş. Gitme diyeyim dese beraber gelen çocuğundan il-halk korkacak gibiymiş, gördüğünde insanoğlunun tüyleri diken diken oluyormuş. Ağzı yüzünü kıl kaplamış, adam korkuyormuş. Neticede kızının geri geldiğini hiç kimseye bildirmemiş. Çocuğa da: “Şu falan şehirdeki padişah dostumun, kendisi bahadır ve dev olduğu için bana hediye olarak getirip verdiği dev” diye bildirmiş.

Bunu gören halk korkup: “Efendim, bu devinizi uzaklara salmazsanız. Çoluk çocuk gördüğünde ödü kopar. (Daha) şimdiden duyan insanlar, gören kişiler korkup akşam dışarı çıkmamaya karar verdiler” diye ricalar da gelmiş. Üstüne üstük Ayudäv bir yediğinde kırk kişinin yediği yemeği yemeye başlamış. Bir uyuduğunda yedi dün yedi gece uyumaya; uyumadığında yedi gün yedi gece uyumamaya başlamış.

Sonunda padişahın kendisi de çocuktan kurtulmanın çaresini aramaya başlamış. Memleketindeki bütün hilekâr, açıkgöz (ve) bilginleri toplayarak çocuğu ölüme göndermenin bir yolunu araştırmış. Danışmanlar “Jaman Toğay (Yaman orman) denilen ormanlığa iki bağ kamış getirmeye göndermek gerek. O ormanlığı hiç kimse gidip görememiştir. Orada yırtıcı avlar, yaban domuzları çok. Onlar, onu yerler” demişler. Bu aklı padişah da

doğru bularak çocuğu çağırıp Jaman Toğay'dan iki bağ kamış getirmesini buyurmuş. Padişahın buyruğu ikiletilmezmiş. Karnını iyice doyuran çocuk, Jaman Toğay'a da ulaşmış. Toğaydaki homurdayan yaban domuzlarını da kuyruğunu kıvırıp oturan kudurmuş kaplanları da parsları da görmüş. iki bağ kamışı toplamış. Bir yaban domuzunu da yakalayıp, bağırtarak getirmiş. Onun kulağını delip kamıştan gem yapmış, üzerine kamışı yüklemiş ve onun üstüne de kendi binip, akşam olurken padişahın kalesine gelmiş.

Bunu gören padişah, çocuktan daha da beter korkmaya başlamış. "Bu yaban domuzunu gözden kaybet!" deyip padişah telaşlanmış. (Ayudäv): "Öyleyse, işte" diyerek arka iki baldırından tutarak, yaban domuzunu fırlatıp kaleden aşırmış.

Padişah, danışmanları yine toplayıp tekrar çocuğu ölüm yoluna göndermelerini söylemiş. Sonunda danışmanlardan birisi: "Bana göre Jamantaṽ/ Yamandağ'da ki iki dağı birbirine çarpıp duran devi yakalayarak, bağlayıp alıp getirmeye göndermek gerek. Eğer ölürse o birbirine çarpılan iki dağ arasında sıkışıp ölür" demiş.

Padişah, çocuğu yine çağırıp o iki dağı birbirine çarpan devi bağlayıp alıp getirmesini buyurmuş.

Günlerden bir gün, çocuktan kurtuldum ğoy deyip oturan padişahın karşısına iki dağı birbirine vuran devi bağlayarak alıp getirip vermiş. Bunu gören padişah, çocuktan tam olarak kurtulamayacağını artık anlamış. Bunun üstüne ikisi bir devasa devleri doyurmak da kolay olmuyormuş. Padişah artık memleketteki tüm Mıstanları toplayıp, durumu anlatmış. O zaman, yüz beş yaşına gelmiş bir Mıstan, yeryüzündeki Jalmaṽızları, barsa kelmez (giden gelmez) zor yolları biliyormuş. O: "Falan yerde yedi başlı bir Jalmaṽız var. İşte ona varırsa onun elinden sağ kurtulamaz" demiş.

Padişah iki devi beraber çağırıp göz görmez, kulak işitmez yerdeki yedi başlı Jalmaṽız Kempiri öldürüp gelmeyi buyurmuş. Devler kırk günlük yol azıklarını almışlar ve kendileri de iyice uykularını aldıktan sonra göz görmez, kulak işitmez Jalmaṽıza (doğru) yola çıkmışlar.

Günlerden gün geçmiş, aylardan ay geçmiş. Yiyecek içecekleri bitmiş, aramaya geldikleri Jalmaṽıza da ulaşmışlar.

Gelseler yabanda, ıssız bozkırda kırk kulaklı bir kazanda Jalmaũız yağ kaynatıyor. Yanında ağzında hiçbir dişi yok, kuyruğunda kırışığı yok bir Jalmaũız, adamları üst üstü koyarak sıra sıra bağlayıp koymuş ve deminki kaynamakta olan yağa birer birer seçerek getirip batırıp batırıp süzüyor. Ve yeniden yemek yiyeyim diyerek önüne alıp oturduğu vakte denk gelmişler.

Bunu gören Ayudäṽ'in yanındaki dev, geriye dönerek izinin üstüne kaçmaya başlamış. Ayudäṽ, Jalmaũız'ın yanına yaklaşmış. O zaman Jalmaũız yerinden kalkıp: "yavrucuğum, yetim gibi nereden geliyorsun. Senin karnın acıkmıştır ğoy. Gel, yaklaş otur. Yemek ye. Sen geleceksin diye yemek hazırlıyordum" diyerek yanına yaklaşmış ve onu kaynayan yağa doğru itmiş. Çocuk durduğu yerden kımıldamamış. O anda Kempir'i saç örgülerinden (beliklerinden) tutarak kaynayan yağa sokup sokup çıkarmış. O zaman çocuğun etrafını Jalmaũızlar sarmışlar. Çocuk kılıcını sıyırıp gelenin başını gelir gelmez vurmaya başlamış. O vakit sona kalan yedinci Kempir kaybolup kuru bir baş yuvarlanarak kaçmış. Çocuk ardına düşüp kovalamış kovalamış yetişememiş. Fakat göz ayırmadan peşine düşüp takip etmeye başlamış. Yuvarlanan baş gide gide bir çukura düşmüş, kaybolmuş. Gelip baksa dibi görünmeyen bir uçurum. O başın nereden gelip nerede yaşadığını insan tahmin edemiyormuş. Çocuk dolanıp demin ki kazanın yanına gelmiş. Gelip param parça olmuş altı Kempir'i görmüş. Yedincisini, arayıp bulamadığı sonunda zindan kuyuya düşüp kaybolan başın, Jalmaũızın yedinci başı olduğunu anlamış. Gerçektende öyleymiş.

Artık kögendeki[*] bağlı bulunan insanların hepsini çözmüş. Onlar:

"Örkenin össün[*] yavrucağum" alkış verip, herkes kendi bildiğini anlatmış. Bir zamanda sinek canını nereye koyacağın bilemeden ot çöpün arasına saklanan dev de gelmiş. Gelen deve, demin ki insanların bağlı durdukları kögenleri yükleterek biraz önce başın yuvarlanarak gidip kaybolduğu zindan çukuruna gelmişler. Deminki urganları tekrar eğirerek büyük bir urgan yapmışlar. Ayudäṽ arkadaşına in demiş. Arkadaşı inmek için

[*] kögen: koyun, kuzu, keçi ve oğlakları boynundan bağlamak için özel yapılan ip.
[*] Çoluk çocuğun, neslin çok olsun anlamında bir deyim.

erkeklik yapıp bir defa inse de küçücük kuyunun karanlık yerine ulaştığında: “Eyvah! Nefes alamıyorum, öldüm, çekin”, diye bağırmış.

Devi yukarı çekip Ayudäṽ: “Şimdi ben ineceğim, fakat bu zindan çukurunun başında beni bekle. Eğer yedi gün içinde benden haber olmazsa beni öldü say da git. Ne zaman gelip urganı sallarsam beni çekiver” dedikten sonra zindana inmiş.

İne ine Ayudäṽ, yer altına inmiş. Yerin altında da yer var. Orada da il-halk var. Fakat yeryüzü gibi aydınlık, havası temiz, güneşi etkili değilmiş. Öyle olsa da yeryüzündeki insanların yaptıkları iş güçleri onlar da yapıyorlarmış.

Neticede Ayudäṽ çok gitmeden büyük darbazalı bir kaleye denk gelmiş. Ne olsa da bu kaleye gireyim. Ne var ne yok öğreneyim. Bu şekilde Jalmaṽızın belki yolunu öğrenirim. Onu sorayım düşüncesiyle darbazayı açıp girip baksa içi dolu sıra sıra bağlanmış insanlar. Bu yerdekilerin hepsi yaşlı kişiler. Bir yerde tüm orta yaşlılar, şurada tüm gençler, kısaca söyleyecek olursak Jalmaṽız insanları türüne göre sıra sıra bağlayıp koymuş.

Giren çocuğa: “Ben zayıf bu semiz, ben zayıf bu semiz” deyip birbirini gösteriyormuş insanlar.

Çocuk:

Ben Jalmaṽız değilim, demiş de bütün insanları serbest bırakmış. Sonra içerideki bir eve varıp girse tamamen güzel kızlar, bağlı duruyor. Onlar da az öncekiler gibi. “Ben zayıf, şu semiz” deyip durmuşlar. Onları da çözdükten sonra artık Jalmaṽızın nerede gezip nerede oturduğunu, onun canının nerede saklı olduğunu sormuş. Kızlar elleriyle gösterip

-Şu eve giriniz, girdikten sonra iki kapı var. O kapılardan gök kapıyı açınız. Ondan sonra iki kapı, onu da açtıktan sonra yine bir kapı var. İşte o kapıda büyük bir gök sandık var. O gök sandığın içinde gökgüvercin var. O gökgüvercini yakalayıp yavaş yavaş tüylerini yolarsan sonunda yuvarlanarak bir baş gelir. Ondan sonra baş yuvarlanıp karşınıza geldiğinde güvercinin başını koparırsanız yuvarlanıp gelen baş ağzını bir defa açıp da gözünü yumar. İşte ancak o zaman yedi başlı Jalmaṽız dünyadan el çekip ölür, demiş.

Çocuk, kızların söyledikleri gibi tüm kapıları açmış, gök sandığı da açmış ve gökgüvercinin tüylerini yolmuş. Baş yuvarlanarak çocuğun önüne geldiğinde gökgüvercinin başını koparmış. Yuvarlanıp gelen baş, bir defa ağzını açmış da gözünü yummuş.

Jalmaṽızı öldüren Ayudäṽ, artık yeryüzüne çıkmanın tasasına düşmüş. Kızların içinden güzel bir kızı seçip eş olarak almış. Böylece, deminki yeryüzüne çıkılacak zindana gelmiş. O zaman, söylediği günün vakti o gün akşama bitiyormuş. Artık gelmediğinden dev de toplanıp gitmeye hazırlanıyormuş. Gelip urgana kızı bağlamış ve urganı sallamış. Yolunu gözleyip bekleyen dev çekip çıkarmış. Çıkarıp baksa ağzı yüzünü kıl kaplamış, sevimsiz Ayudäṽ değil. Ayla güneş gibi insanın anlatamayacağı kadar bir güzel. Bunu gören dev, sıra Ayudäṽ'i çekip çıkarmaya geldiğinde aklına kötü düşünce gelmiş. Ayudäṽ, yakınlaşıp kuyunun ağzına geliverdiğinde ipi kesmiş. Kızı elinden tutarak yanına alıp memleketine doğru yola koyulmuş. Ayudäṽ, zindan kuyunun o kenarına bir varıp bu kenarına bir varıp tekrar yer altına inmiş. Artık yerüstüne çıkmayan su dibinde kalan kara taş gibi olmuş. Şimdi ne yapmak gerek? Kendi kendini yiyip, yoldaşının yaptığı itliğe öfkelenip, eğer yerüstüne çıkacak gün olursa nerde olursa olsun arayıp bulup, ateşe atıp yakmaya yemin etmiş ve: "Ḳoy, kuru tasa-kederden hiçbir şey çıkmaz. Onun için sağı solu gezinip ölmemenin yolunu düşünmek gerek" düşüncesiyle uzun yola düşüp yürümeye başlamış.

Yolda yürüyüp gelirken "şuṽ, şuṽ" diye zar zor çıkan bir ses gelmiş. Yanına doğru dönüp baksa bir kişi çift sürmekte. Ne olursa olsun ona varayım diyerek yanına doğru yaklaşıp:

-Esselamau aleyküm, demiş

Çocuğun bağırmasına adam korkup hızla geriye döndüğünde kaskatı kesilip yüreği yerinden çıka yazmış. Çocuk korktuğunu sezip: "Oy, baba, benden korkmayınız! Ben de sizin gibi insanım" diyerek yanına gelip durmuş.

Çocuk:

-Siz benden korktuğunuzdan mı, yoksa kendinizin çift sürme şekliniz mi? Sesiniz zar zor duyuluyor. Çift süren kişinin sesi göç görüm yerden duyulur ğoy, demiş. Adam çocuğa yaklaşarak kısık bir sesle:

-Yavrucuğum, burada iki ejderha var. O ejderhalar insan sesini duyduklarında gelip yutuyorlar. İşte, bu ejderhalardan korkuyorum, kısık sesle sürmemin sebebi bu, demiş.

Çocuk:

-Öyleyse siz eve gidip bana bir mes kımız, kırk ekmek ve bir şara* köje getiriniz. Ben, siz (bunları) getirinceye kadar yerinizi süreyim, demiş.

Bunu duyan çiftçi şaşkınlık içinde kalarak, çocuğu baştan ayağa süzüp "opır-ay, kendisi küçücük bir şey. Bu, ben gittikten sonra bağırarak çift sürer de sesiyle yılanları çağırır, iki öküzümü yutturur, ḳoy. Bunun için kendi işimi kendim yapayım" demiş kendi kendine. Böylece biraz duraksamış. Çocuk:

Ne diye bakıp duruyorsunuz? Git denildikten sonra gitsenize, demiş bağırarak. Adama gitmekten başka çıkar yol kalmamış. Çünkü, şimdi bir kez daha bağırırsa yılanların gelip hepsini birden yutmasından korkmuş. Onun için sağ selametken söylediğini yerine getireyim demiş ve koşarak evine doğru yola koyulmuş. Yolunu yarıladıktan sonra yaşlı adam, güvenemeyip, bir otun arkasına sinerek beklemeye başlamış.

Bir vakitte çocuk yerinden kalkıp öküzleri salmış da şarkı türkü söylemeye başlamış.

Çiftçi adam:

-Bunun Allah balasını verecek aṽ, deyip dudağı ile parmağını sıra sıra ısırmış ve yerle bir olup otların arkasına saklanmış. Bir vakitte sesini işiten iki yılan, çocuğun iki tarafından ıslık çalarak çıkıp gelmişler. Yılanların sırtlarının gün ışığında kamaşıp parıl parıl ettiğini gören çiftçi:

Tüh, böyle ite koşumu güvenip verdim de öküzlerimi yılana yem ettim oy, deyip oturduğu yerden bir kalkmış, bir yürümüş, bir oturmuş, telaşa düşmüş.

O zaman kendisine yaklaşmakta olan yılanları gören çocuk iki öküzü boyunduruk ağacından boşandırarak göndermiş ve gelen yılanları çifte koşup, böğürterek yeri sürdürüvermiş.

---

* şara: büyük kap

Bunu gören çiftçi, çocuğun devlik bahadırlığına hayretler içinde kalıp, koşarak yurduna doğru yola koyulmuş.

Yurduna varmış ve padişaha gördüğünü, bildiğini anlatmış. Padişah, sekiz sıra (askerle) tezden yola çıkıp olmakta olan hadisenin üzerine gelmiş.

Gelseler (Ayudäṽ), ejderhalarla bütün ormanlık yeri sürüp koymuş. İki ejderha susayıp, karınları birbirine yapışıp bağırarak düştüklerinde sesleri padişahın kulağını patlatmış.

Çocuk, (ejderhaları) alıp götürüp sulamış. Suyu içen (ejderhaların) iki karnı iki tarafa şişip çıkmış. O zaman çocuk, (ejderhaları) tekrar kovalamış. Yılanların karınları yarılıp hemen ölmüşler. Bunu gören padişah, çocuğu çok büyük bir sevinçle karşılamış. Yılanlardan kurtulmasına, halkına ormanlık yeri de tehlikesizce sürmesine çok sevinip padişah, üç gün durmadan toy yapmış ve çocuğu baş üstünde tutarak törde oturtmuş.

Toy bitip eldeki şan şun sesleri kesildikten sonra padişah bütün vezirlerini toplayarak, çocuğu çağırıp:

-Haydi, şimdi (söyle) yavrucuğum, ne dilek diliyorsun benden? diye sormuş. O zaman çocuk:

-Efendim, ben ne dileyeyim, bana hiçbir şeyin gereği yok. Fakat yeryüzüne çıkarsanız olur, demiş. Padişah düşünüp bir vakitte derinden iç çekip:

-Ey, yavrucuğum-ay, en zor yerden tuttun-aṽ, demiş. Öyle olsa bu yer altındaki insanoğlu yeryüzüne çıkamıyor. Fakat *Külditöbe* (Küllütepe) denilen tepenin başında büyük çınar terek var. O tereğin başına her yıl Semir kuş denilen yeryüzündeki en büyük kuş yavruluyor. İşte, o kuşun yavrularını her yıl bir ejderha yılan yutuyor. Yavrularından ayrılan kuş, bağıra çağıra ağlıyor. Onun ağlamasına bütün halk da beraber ağlıyor. Çünkü o kuşun hiç kimseye bir zararı yok. Hiç kimseye olağanüstülük yaparak hıyanetlik yapmadı. Fakat yoksulluk çeken insanların sıkıntısını çözdüğünü duyuyoruz. Eğer o kuşun yavrularını yılanlardan sağ salim kurtarırsan o zaman o kuş çare yok (seni) yeryüzüne çıkarır. Fakat onun için kırk mes et, kırk mes su almak lazım. Bunları biz hazırlarız. Bundan başka elden gelen hiçbir iş yok, demiş padişah.

Padişah bütün yol azığını, yeryüzüne uçup çıkmaya gerek olacak eksikliklerini tamamlayıp çocuğu faytona bindirerek Külditöbe'nin yanına getirip bırakmış.

Çocuk büyük baytereğin yanına gelse daha yeni, bir ejderha tereğe dolanarak tırmanmaya başlamış. Tereğin başında, başlarını aşağıya salıp çağrışan kuşun yavrularını görmüş. Çocuk, yılanı (kendi haline) koyuverip biraz beklemiş. Bir vakitte yılan yavrulara yaklaşarak birisine ağzını uzattığı anda (çocuk), (ejderhanın) başına nişan alarak altın yayın çelik uçlu, iki kanatlı, kızılcık saplı okunu atmış. Islık çalan yılan her dala birer birer çarparak yere düşmüş. Yere düşen yılanı kılıçla doğrayarak ikiye üçe bölüp bırakmış da kendisi dalın başına çıkmış.

(Kendilerini) ölümden kurtaran çocuğu, yavrular ortalarına alıp o yanağından bu yanağından sırayla öpmüşler. Bu şekilde dururken büyük (bir) fırtına olmuş. "Bu ne" diye sormuş çocuk.

Yavrular:

Bu, bizim anamızın gelişi, o kanatlarını çırptığında peyda olan yel" demiş.

Bir vakitte çok şiddetli yağmur yağmış.

"Bu ne?" diye yine sormuş (çocuk). "Bu bizim anamızın, yoksa yavrularımı yılan yedi mi, ya da (yavrularım) diri mi?" diye üzülüp ağlayarak gelmesi. Yedi gündür bizi görmedi. Bir uzak yola gitmişti" demiş yavrular. Biraz sonra gökyüzünden inerek gelip tereğin başına konmuş. Konduğunda çınar tereğin başı yere eğilip selam veriyormuş gibi olmuş. Yavrular, çocuğu kanatlarının altına saklamışlar. Gelen analarını gören yavrular sevinmişler. Yavrularının sağ-salim olduklarını gören anlarının sevincini insan anlatamıyormuş. Yavrularını karınlarını doyurup hal hatır ettikten sonra Semir kuş: Nasıl şey, burada insanoğlunun kokusu mu geliyor? diye sormuş.

-Yok, hiç kimse gelmedi, diye sesler çıkmış.

Anası şaşırıp: Ne oldu sizlere? Şimdiye kadar her şeyi söylerdiniz. Yoksa benden saklıyor musunuz? demiş sinirli bir şekilde.

Yavrular:

-Eğer bir kaşık kanını affederseniz söyleriz, demişler.

-Affettim, söyle, demiş anası.

-Söyleyelim, yine bir vakitte ejderha yılan bizi yemeğe niyetlendiğinde sağ-selamet bizi kurtardı. İnanmıyorsanız şu yatan yılana bakınız, diyerek kanatlarını kaldırmış.

-Bu mu? diyerek ağzına atmış. Yavruları çığrışarak analarının gırtlağından taş olup tutup kalmışlar. Midesi bulanıp çocuğu çıkarmış da:

Ey, yavrularım, boş yere böyle yaptınız. Yoksa çocuğu güzel bir insanoğlundan daha da fazlası yapıp çıkaracaktım. Tuh, sizlerin dediği gibi olsun demiş de yerleşip oturarak çocuktan bütün vaziyeti sormuş. Yavrularını sağ salim kurtardığına çok teşekkür etmiş.

Çocuk, başından geçen olayların hepsini anlatmış. Arkadaşının itlik yaparak, (onu) bırakıp gittiğinden gelip yılanı öldürerek yavruları sağ salim kurtarmasına kadar anlattığında “hadi şimdi benden ne diliyorsun, dileğini söyle” demiş (Semir).

Çocuk:

-Sizden benim tek bir dileğim beni yeryüzüne çıkarmanız, demiş.

Semir kuş biraz duraklamış da:

-Tüh, yavrucuğum, zor yerden yakaladın, fakat tamam. Yeryüzüne çıkarabilirsem çıkarıp bırakayım, diyerek razı olmuş.

Öyle olunca, demin ki padişahın söylediği gibi kuş da:

-Kırk mes et, kırk mes su alarak, bana yükleyip, gözünü taş edip yum ve iki elinle benim ağzımın iki kenarını tutarak otur. Sağ tarafa baktığımda et ver, sol tarafa baktığımda su ver, demiş. Çocuk, padişahın hazırlayarak, getirip koyduğu kırk mes et ile suyu düzenleyerek Semir kuşa yüklemiş ve kendisi, iki güzünü şarta göre yumarak (kuşun) iki kanadının ortasına oturmuş.

Kuş iki kanadını hazırlayıp, bir müddet Külditöbe’yi dolanmış dolanmış da göğe yükselerek bulutlara girip gözden kaybolmuş.

Bir vakitte sola doğru hızla bakmış. Bir mes suyu çekip alıp ağzına salmış. Biraz sonra sağ tarafa bakmış. O zaman bir mes eti alıp ağzına salmış. Öylece bu düzenle sola baksa su, sağa baksa et verip oturmuş.

Yeryüzüne çıkmaya urgan boyu kaldığı bir vakitte et de su da bitmiş. İki kanadının dermanı bitip, kan ter içinde kalarak takati tükenip kuş, susayıp sol tarafa hızla bakmış. Verilecek hiçbir şey kalmamış. “Şimdi, yeryüzüne çıkarken onun da benim de düşüp felakete uğramaktansa, başkaca söylemek gerekirse söylenen yerde felaket yok, çok acıkıp, yiyecek hiçbir şey bulamadan gelen çaresiz kanat vuruşlarıyla yolunu şaşırıp yere de düşebilir. Öyle olacağına bir gözüm olmasa da olur”, diyerek bir gözünü oyarak, çıkarıp ağzını açmış susuzluktan yanan kuşun ağzına atmış.

Yeryüzüne çıktığında (kuş) sağa bakmış, o zaman (Ayudäṽ), bacağının kara büyük etinden kesip vermiş. Ardından çok geçmeden yeryüzüne çıkarak, yavaşça varıp konmuş.

Çocuk sağ salim çıkmış. Çıkması batsın, gözünden akan yaş yüzünü yıkamış, kaba etinden akan kan ayaklarını yıkamış ve kan kaybettirip bayıltmış.

Bunu gören kuşun yüreği yerinden çıkıp gide yazmış. “Benim üstümde gelirken uyuya kaldı da gözünü karga mı oydu? Yoksa az önce yeryüzüne çıkarken verdiğin su ile et, önceki verdiğin sudan etten başkaca, çok lezzetliydi. O zaman gözünü mü oyup verdi? Diye (kendi kendine) sormuş.

Çocuk neyini saklasın. Olan işi, et ile su bittiğinde, onların yerine gözünü oyup, kaba etini kesip verdiğini söylemiş.

O zaman: “Hadi, gözünü getir” deyip kan akan güzü yaladığında gözü eskisi gibi parlayıp kalmış. Onun gibi kaba etini de yalamış. Eskisi gibi et peyda olup, eski haline gelmiş. “Bu yetersiz size” deyip Semir kuş çocuğu yutmuş da tekrar çıkarmış. Yere düşen çocuk, yeryüzündeki güzellerden biri, aklına akıl, gücüne güç eklenip insanın anlatamayacağı kadar insanoğlunun perisi olmuş.

Semir kuş, çocuğun başını göğe değmiş gibi ederek verdiği sözü o saatte yerine getirmiş. (Sonra) çocukla sağ selamet vedalaşarak, evladı gibi bağrına basıp gözyaşların dökmüş:

Yavrucuğum, benden razı ol. Ben senden razıyım. Kardeşçiklerini ölümden kurtarmanı, ezel ki düşmanım yılanı öldürmeni unutmayacağım. Sıkıntıda kaldığın yerde bu benim tüyümü yakarsan ben hazır olurum.

Nerede olursam senin için bir kaşık kanımı esirgemem, demiş de tüylerinden koparıp vermiş. Tekrar tekrar vedalaşarak ileriye bakıp uçup gitmiş. Çocuk, kuşun hayal meyal görünen, yalpalayarak vuran kanadının hızının yavaşlayarak kuşun, karartısı gözden kaybolana kadar beklemiş ve beri tarafa doğru yola koyulmuş.

Çocuk, gece gündüz yürüyerek bir şehre gelmiş. Bu şehirde hareket eden canlı yok. Göze çarpan boş, kurumuş kalan evlerden başka bir şey de yokmuş. Çocuk şaşırıp, hiç olmazsa bir insan var çıkar deyip bütün şehri gezmiş çıkarken büyük bir camiden yüksek sesle Kuran okuyan bir kız çocuğunun sesini duymuş.

"Bu kimmiş? Bu kadar şehirden bir kişi görmedim. Bu yalnız insan ne yapıyormuş? Ne olursa olsun varıp göreyim" demiş de gelip camiye girmiş.

Girse ay ile güneş gibi bir güzel kız hışırdayarak Kuran okumakta. Gelip giren çocuk kızı görür görmez âşık olmuş. Kızda çocuğu sever gibi bir şekilde yerinden kalkarak (çocukla) selamlaşmış.

İki genç oturup sessiz, sahipsiz evde geç vakte kadar konuşmuşlar.

Çocuk, bu kadar büyük bir şehirde kızdan başka insan görmediğini söylemiş ve ardından şehrin halkı nerede, mal-canın nerede olduğunu sormuş. Kız:

-Bu şehrin halkı dinden çıkarak Allah'a dil uzattıklarından, mallarından mal, hayır-zekat vermediklerinden (onları) yer yuttu. Sadece ben gizlenerek Arap'ın hocasından, okumuş idim. Dini tutup Kuran'ı hak bildim, Allah'ı tek bildim. İşte, onun arkasında benim sağ selamet kalmamın sebebi bu, demiş.

Buna inanan çocuk, kızla evlenerek, bir şehri kendileri yönetmeye başlamışlar. Bir hafta geçmeden çocuk halsizleşerek, vücudunu gök et basıp gök kurbağa olmaya başlamış. Kendisi hastalanmaya başlamış. Böyle bir duruma doğduğundan beri yakalanmayan çocuk bir sırrın olduğunu sezmeye başlamış. "Çok durmadan, ili-halkı var bir şehre varıp, baksılara varıp, tamır ustatayın[*] (tedavi olayım) diyerek yürüyüp gitmiş.

[*] tamır ustaṽ: halk hekimlerinin kişinin bileğindeki damara dokunarak ondaki hastalıklar hakkında bilgi vermesi, tedavi etmesi. Tamır ustatuṽ: muayane olmak.

“Çok gecikme, tez dön. Ben tek başıma korkuyorum” diye tembih etmiş kız. Çocuk yakınındaki bir şehre vararak, tabip-baksıları bulup tamır ustatmış, hastalığını söylemiş. Tamır ustagan baksılar: “Senin hiçbir hastalığın yok. Yalnız, sadece eşinizle ikinizin arasında gizli bir iş var. Çabucak evine var, akşama yemek yaptığında eşin yemeğe bir avuç tuz atsa sen iki avuç at, yemeğin tuzu çok olsun. Ondan sonra yatağa yatarken eşine göstermeden evdeki suyun hepsini dök. Böyle yap da uyuklama, uykulu uyanık olarak dur. O zaman eşinle ikinizin arasındaki gizli iş çözülür” demiş.

Baksı tabibin söylediğini yerine getirip çocuk gece olduğunda yatağına yatmış. Bir vakitte koynunda yatan kadın yerinden kalkarak bütün kap kacağı tıngırdatmış, bütün fincan çaydanlıkların hiçbirini bırakmadan sırkıtmış, bir kaşık su bulamamış ve: “Bir kaşık su kalmamış ğoy” diyerek tekrar gelip yatmış. Biraz sonra yine yerinden kalkmış ve evin kapısını açmış. Gelip yatağa yatmış da yılan olmuş. Islık çalarak, inip kapıdan başını çıkarmış ve akmakta olan arka boynunu uzatmış. Bir vakitte başı suya ulaşmış olsa gerek, titreyerek yutkunduğunda belinin yarısı çocuğun yanında duruyormuş. Çocuğun karnını sokmuş. Bir vakitte büzülerek vücudunu çekip tekrar insan şekline dönerek çocuğu sıkıca kucaklayıp o yanağından bir bu yanağından bir öpmüş de uykuya dalmış.

Bunu gören çocuk aralarında gerçekten de gizli bir işin olduğunu gözüyle gördükten sonra yılan eşinden bedenini uzaklaştırıp güçlükle sabah etmiş.

Sonraki gün eşini kandırıp: “Artık bu ili-halkı yok yerde ne yapalım, onun için ben il-halk arayayım da onlara katılalım” demiş.

Çoktandır düşüncesi de bu imiş. Yılan eşi:

-Varırsan var. Biz de il gibi tütün çıkarıp oturalım, diyerek izin vermiş.

Çocuk güzünün gördüğünü, baksı-falcılara gelmiş ve olan gizli işlerin şeklini anlatmış. Bu haber padişahın da kulağına gelmiş.

Padişah:

-Eğer o yılansa bütün şehri yutar. Ona mahsus demir ev yaparak, her tarafına körük kurmuş. Bir yolunu bularak, (onu) içeri sokup ateşte yakarak öldürmek gerek, diye düşünceye kapılmış.

Söylediği gibi derhal büyük bir demir ev yaptırmış. Böylece tüm gerekli eşyalarla doldurduktan sonra çocuk evine gelip:

-Hadi kadınım göçelim. Padişah bizim için kıymetli bir demir evini boşaltıp verdi, demiş.

Bunu duyan kadın durur mu. Bunun düşüncesi, yolunu bularak bir şehre varıp, (şimdiki yaşadığı) şehir gibi tamamen yok etmeye niyetlenip duruyormuş. O vakitte göçüp padişahın şehrine gelmişler. Ağıldaki koyunu görmüş kurt gibi iki gözü yerinden çıkacakmış gibi olarak şehre girer girmez etrafına bakmaya başlamış. “Bu tarafından başlayıp da mı yutsam, şu taraftan mı başlayıp yutsam” diye kendi kendine derin bir düşünceye dalarak gelmiş.

Demir eve gelen çocuk, sır vermeden araç gereçlerini eve yerleştirmeye başlamış. Kadın da eşyalarını yerleştirmeye başlamış. Bir vakitte kadın eve girerek ev eşyalarını tanımaya başladığında çocuk, gizlice kapıyı sağlam bir şekilde kapatarak hızla dışarıya çıkmış. Kapıyı arkasından kilitleyen çocuk, evin etrafına hazırlayarak koydukları körükleri “yak” demsini bekleyen bir grup insana haber vermiş.

Toplanmış uğuldaşan halk, körükleri her taraftan ateşlemişler. Bir vakitte ev ısınmış. Ev ısındığında evdeki kadının en son, “öldüm” diyen sesi bir defa çıkmış ve yılan olup kuyruğuyla evin duvarlarının o tarafına bu tarafına vurmuş. Bir zamanda kıp kızıl olan demir evi soğuduğunda açıp baksalar yılanın kütük kütük yanmış kömür olmuş bedenini görmüşler.

Padişah akşam, bütün vezir, yüz başı, sekiz beylerini çağırarak olan hadiseyi çocuktan sormuş.

Çocuk, yer altından çıkıp hiçbir insanın olmadığı harap şehre denk geldiğini, orada hiç kimseyi görmeden camide Kuran okumaktan olan sadece ay ile güneş gibi bir kıza rastladığını ve şehirde olan hadiseyi sorduğunu söylemiş.

Ondan sonra kendisinin başından geçen olumsuzlukları söyleyip eğer o kız yılan çıkmayıp gerçekten (kızın) kendisinin anlattığı gibi olsa bir ömürlük yoldaş edip memleketime varacaktım diye söyleyip yere doğru bakmış. Olay anlaşılmış. Anlatanların sözlerine bakıldığında yılan hadisesi şöyle olmuş:

“Bu yılan bin yaşamış ve her türlü sihirleri de biliyormuş. Sonunda insanüstü güzel kız olup ona denk gelen yiğitlerle evlenmiş. Böylece insanı çok yerlere gelerek onları yutuyor (sonra) eskisi gibi yılan oluyormuş. İnsanları yutmaya geliyormuş. Sonunda o şehre de gelip yine aynı şekilde o şehirdekileri de yutup artık nasıl edeceğini bilmeyen yılan, caminin tepesine çıkıp güneşin altında yatmaya başlamış. Gelmekte olan bir insan gördükten sonra insan olup, oturup kuran okumaya başlamış. Sonunda gelip böyle olup çıkmış. Yılanda gerçek eceline uğramış. Ölmesi de iyi olmuş. Öyle olmasa bizim şehre de gelip yutabilirdi” diye çok hadise anlatılıp yayılmış.

Dinlenip rahatlayarak kendine gelen çocuk, padişahla vedalaşarak ülkesine doğru yola çıkmış.

Günlerden bir gün memleketine de ulaşmış. Yurdunun yakınına gelerek, sığır çobanı çocuklara uğrayıp köydeki yeni haberlerin hapsini öğrenmiş.

Sığır çobanlarının söylediklerine bakıldığında kendisinin önceki arkadaşı (dev), padişahı yerinden indirip kendisi padişah Olmuş. Memleketi bir sopayla yönetip zulüm ediyormuş. Anne tarafından dedesini horlayarak (onu) oduncu, sucu yaptığını duymuş.

Bunu duyan çocuk, ormanlık yerden dokuz deveye çalı ve odun yükleyerek padişah dostunun evine gelmiş. Çocuğu gören padişah, sinek canını nereye saklayacağını bilmeden ķoy ne olsa da yalvarayım, yakarayım belki affeder diye karşısına çıkıp selam vermiş.

Çocuk, (onun) selamını almayarak dokuz deveye yüklenen çalılıkların ortasına bağlamış ve bütün halkın karşısında ateşe atıp yakmış. Böylece ilini er, yerini yer edip çocuk murat maksadına ermiş.

6.3.8. BATIR MEN BALA*

Ertede bir batır jorıķķa attanıp kele jatır i! eken. Köz uşınan bir ķara körinedi. Tayap keli se, älgi bir astında ķara tayı bar bala eken.

Baladan batır jön suraganda: “Serik bolatın joldas izdep jürmin” ,deydi.

---

* **Ķazaķ Halıķ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 160-164.

Batır:

-Sağan men serik bolamın, deydi. Ekeŋi joldas bolıp kele jatadı. Balanıŋ qolındağı qamşısı öte jaqsı eken, batır älgi qamşını balağa layıq körmey, özi alğısı kelip, batır aluŋdıŋ qıysının bilmey, astındağı arğımağına senip: Balam, qamşımızdı bäygege tigip jarısayıq. qay ozğanımız pälen jerden tosıp alayıq, deydi.

Bala: “Jaraydı”, deydi de, ekeŋi jarısıp ketedi. Batır jarısıp kele jatıp artına qarasa, artında bala körinbeydi. “Apıray, şınımen-aq ozıp ketkeni me?” dep aldına qarasa, bala belgilegen jerlerinde batırdı kütip tur eken. Batır ayandap kelip üyalıp, qolındağı qamşısın balağa beredi. Bala:

-Ata, öz qamşım bar ğoy, mağan bireŋdiŋ qamşısınıŋ keregi joq. Siz bolmasaŋ ız, deydi.

Sodan keyin ekeŋi tağı da jüredi. Jürip kele jatıp bir köp jılqığa kezdesedi. Jılqını aralap kele jatsa, bir tay qazannıŋ aŋdanınday attıŋ izine kezdesedi. İzge tüsip kele jatsa, attıŋ izi joğalıp ketip, ornına esiktey-esiktey jayaŋ adamnıŋ izi kezdesedi. Söytip kele jatqandarında aldarınan bir kiyiz üy kezdesedi. Üydiŋ beldeŋinde bir ülken at qaŋ taruŋlı tur eken. Älgi iz osı attıki eken desedi. Söytip kelip, üydiŋ janına toqtaydı. Üydiŋ işinde bir-eki adam söylesip otıradı. Eki adam özderinşe sıbırlasıp otırmız dese de, batır men balağa ayğaylap aytqanday estiledi.

Ekeŋiniŋ sözi mınaŋ eken. Bireŋi:

-Ey, sen älgi attı tünde joldı aralağanda, terletip tastağan joqpısıŋ? deydi. Ekinşisi:

-E, ol nesine qınynaladı, birese minip, birese arqalap otırdım, deydi.

Söytse, jaŋağı batır men bala jılqı aralağandağı birese tay qazan aŋmağınday at izi, birese esiktey jayaŋ izi bolıp jürgen mına üydegi adamnıŋ birese attı minip, birese arqalap jürgendegisi eken. Bala:

-Ata, tüseyik, ne de bolsa körermiz, deydi. Batır:

-Ay, balam! Meniŋ jüregim tayqaqtap tur-aŋ, deydi. Endeşe, tüspey-aq qoyalıq, dep ekeŋi jürip ketedi. Jürip kele jatıp batır:

“Apıray ä! Osı bala menen göri bala bolsa da batırlaṽ. Osı älgi üydiŋ men maŋayınan jürüṽden ḳorḳıp turğanda, ol tüsip kereyik ne de bolsa deydi”, dep oylanıp, balağa ḳarap ḳoyadı.

Jürip kele jatıp ekeṽi bir toyğa kezdesedi. Toyğa kelse, eki par bolıp paluṽan kürestirip jatır eken. Bular kelip bir az jağına ḳosılıp otıradı. Bir ṽaḳıtta ana jaḳtan bir otırğanı tüyedey, turğanı üydey bir baluṽan şığadı. Bular otırğan jaḳtan oğan ḳarsı eşkim şıḳpaydı. Bala batırğa:

-Ata, men şıḳsam ḳaytedi? deydi. Batır:

-Oybay, ḳarağım-aṽ! Ananıŋ türi anaday, seniŋ türiŋ mınaday, öltiredi ğöy, nemene, öziŋ burın eşḳanday baluṽandığıŋ boluṽşı ma edi? dep suraydı. Bala:

-Ata, eşbir istegen batırlıḳ, erligim joḳ edi. Biraḳ munan da jasımda, bes-altı kezim boluṽ kerek, äkemniŋ bir kisi alatın buṽrası boluṽşı edi. Sol buṽra tüyeşiden basḳa eldiŋ bärin alıp tastap, jalğız tüyeşige tiymeṽşi edi. Bir küni älgi buṽra tüyeşini de öltirip tastaptı. Aṽıldan adamdı şığarmay turıp aldı. Sonan men osı ayaḳtı maldan ḳorḳıp tursındar ma dep, buṽrağa ḳarsı şığa keldim. Buṽra aṽzın aşıp tap bergende, mandaydan judırıḳpen ḳoyıp jiberip edim, mıyı aṽzına tüsip öldi. Ekinşi, odan keyin sol habardı estip, elimizdiŋ bir ḳolbası bolğan batırı menimen bir jolıḳsam dep, andıp jürip, bir küni ḳolımda ḳamşımnan basḳa tügim joḳ, jılḳı ḳayıra şıḳḳanda älgi jaṽ bolıp tiyip, meni “u rıp tasta!” dep soyılmen bastan salıp ötkende, mağan onıŋ soyılı eş närse etpedi. Men öte bergende janınan ḳamşımen osıp jiberip edim, ḳabırğası sögilip ketipti. Sol jerde til ḳatpay ölip edi. Osı ekeṽinen basḳa eşḳanday batırlığım da, baluṽandığım da joḳ, dedi. Batır:

-Endeşe, ḳarağım, öziŋ bil, şığam deseŋ şıḳ. Men tilegindi tileyin, dedi.

Sonan bala kiyimin şeşe salıp baluṽanğa şığadı. Ana däṽ baluṽan ayḳay salıp:

-Ay, analarıŋ bala ğoy! dedi, öledi, äri alıŋ dar, deydi. Bala julıp alğanday:

Ölsem ḳunım tölеṽsiz bolsın, dep ustasa tüsedi. Ustay ala balanı laḳtırıp jiberedi. Bala ayağınan tik tura ḳaladı. ḳayta kelip ustasa tüskende,

tağı laķtırıp jiberedi. Tağı da jığılmay ayağınan tik tura ķaladı. Bul ıza bolıp ketip: “Oypırmay, mağan ne boldı?”, dep jügirip kelip, buğana tusınan ķapsıra ustay alıp tartıp ķalğanda, buğanasın julıp aladı. Däў baluўan sol jerde til ķatpay öledi. Älgi däў baluўannıŋ adamdarı: “Kisimizdi öltirdiŋ, ķunın ber”, dep daў şığaradı. Eki jaķtan bitim şığıp toķtatıp, balağa tüye bastatķan toğız etip bäygesin beredi. Bala alğan bäygesiniŋ bärin batırğa beredi de, özi batırmen ķoş aytısıp jürip ketedi. Jürip kele jatıp, ķonalķalıķķa bir ķalıŋ toğayğa jetedi. Kürke tigip ot jağıp tamaķ pisirip otır eken, esikten saldırlatıp bir adam kiredi. Bala et jegende älgi adamğa et berse, ötirik jegensip töbesinen laķtırıp jiberip otır eken. Bala bayķay otırıp munıŋ adam emes, jeztırnaķ ekenin biledi. Tamaķ işip bolğan soŋ, älgi adam ketip ķaladı. Bala onıŋ özin andıp kelip ketkenin bilip ozi tösegine jatpay, tesegine bir ağaş kesip alıp kelip jatķızadı da, ozi mıltığın alıp andıp otıradı. Uyıķtadı-aў degen kezde älgi ķayta aynalıp kelip, eptey basıp balanıŋ töseginde jatķan ağaştı keўde tusınan ķarķıldap külip bas saladı. Sol ўaķıtta bala közdep atıp, mıltıķpen basıp kep ķaladı. Jeztırnaķ murttay tüsip, ķayta türegelip jürip ketedi. Tamğan ķannıŋ izimen jürip ķalıŋ ağaş işindegi ķuўısķa kiredi. Eptep kelip esiginen sığalasa, esiginen kire ķulap ölgen eken. Bas jağında bir-eki kişkene balası jılap otır eken. Bala äri-beri körip, osı eki kişkene bala ne ķıladı, dep üyge kirip kelgen eken, eki balası: “Şeşemizdi öltirip, endi özimizdi öltireyin dep keldiŋ be?”, dep ekeўi jağasına jabısa tüsedi.

Bala ekeўiniŋ de basın kesip aladı. Üyin aķtarıp ķarasa, üyinde düniye-närsesi bar eken. Balanıŋ uzatayın dep jürgen bir ķarındası boladı eken, sonıŋ säўkelesi joķ eken, soğan närsesinen bir ğana säўkele aladı. “Biraķ alğanmen munıŋ eki balasın, ķatının öltirdim. Endi bulardıŋ äkesi bar ğoy, ol osı säўkeleniŋ iysimen bir izdep tabadı. Onı ne de bolsa osı aradan kütip alayın”, dep neşe kün tosadı. Biraķ äkesi kelmeydi. Kelmegen soŋ: “Ne de bolsa üyimnen kütip alayın”, dep jürip ketedi. Kelgennen keyin birneşe künnen soŋ, ķarındasın uzatadı. ķarındası uzatarda ağasınan älği säўkeleni suratadı. Ağası äkelerin äkelse de, munıŋ iyesi izdep kelgende osınıŋ iysimen ķarındasıma baradı ğoy, onan da özimde tursın dep bermegen eken.

ķarındası suratıp bolmağan soŋ , köŋilin ķıymay, beredi. Bererde ķarındasın şaķırıp alıp:

-Şırağım, bolmadıŋ endi, al, biraķ ne jeti jılda, ne toğız jılda munıŋ iyesi izdep keledi. İyesi jeti bastı jeztırnaķ. Ol kelgende kündiz kelmeydi, tünde keledi. Öziŋ ķaşan sonıŋ közin joyğanşa, tünde uyıķtama, kündiz uyıķta. Tünde otırğanda ķolıŋa bir jılķınıŋ sanın al, bir ötkir pışaķ al, kire bergende sanmen jelkege salıp jiber. Sonda ol mandayşa tüsip ketken eken dep keṽdesin joğarı kötere berer, söl tusta pışaķtı suğıp al, onan ķaşsaŋ, oziŋ ölgeniŋ, deydi.

Söytip, ķarındasın uzatadı. Barğan soŋ ķarındası tünde jatpaydı. Öŋkey ğana kündiz uyıķtaytın boladı. Barğan küyeṽi ķatınım jındı, tünde ķasıma jatpaydı dep neşe ret oķıtadı da, ķaratadı da, biraķ eşbir em bolmaydı.

Bir küni tünde otırğanda ķorada: “İysi mına jaķtan şığadı, joķ, mında eken”, degen daṽıstar şığadı. Eptep esikten sığalasa, jeti bastı jeztırnaķ özinıŋ bastarımen söylesip kele jatır eken. San men pışaķtı alıp esiktiŋ ķayırılısına tura ķaladı. Esikten jeztırnaķ kire bergende jelkeden ķoyıp jiberedi. Jeztırnaķ:

-Mınaṽ ittiŋ maŋdayşası ķulağalı turğan ba? dep keṽdesin kötere bergende, jüregine pışaķpen suğıp aladı. Jeztırnaķ sol jerde öledi. Kelinşek söl jerden bayın oyatıp alıp, neşe jıldan beri nege tünde jatpay jüretinin, eşķanday jınınıŋ joķ ekenin osınday zor ķaṽipti kütip jüretinin aytadı. Sodan el ķatarına kirip, bir el biylegen adam boladı.

BAHADIR İLE ÇOCUK

Eski zamanlarda bir bahadır sefere çıkmış gidiyormuş. Uzakta, göz ucunda bir karartı görmüş. Yanına yaklaşsa deminki karartı, altında kara tayı olan bir çocuk imiş. Bahadır, çocuktan halini sorduğunda çocuk: “Yoldaş olacak arkadaş arıyorum”, demiş.

Bahadır:

-Ben, sana yoldaş olurum, demiş. İkisi yoldaş olup yola devam etmişler. Çocuğun elindeki kamçısı çok güzelmiş. Bahadır o kamçıyı çocuğa

layık görmeyerek kendisi almak istemiş. Bahadır, kamçıyı almanın uygun bir fırsatını bilmeden altındaki arğımak atına güvenip: “Evladım, kamçımızı yarışa dikip yarışalım. Nereden başlayalım, falan yerden bekleyelim”, demiş.

Çocuk: “Tamam”, demiş ve ikisi yarışmaya başlamışlar. Bahadır yarışırken ardına baksa ardında çocuk görünmüyormuş. “Eyvah, gerçekten de geçti mi?”, deyip önüne baktığında çocuk belirttikleri yerde Bahadırı bekleyip duruyormuş. Bahadır gönülsüzce gelip utanarak elindeki kamçısını çocuğa vermiş. Çocuk:

-Ata, kendi kamçım var ğoy. Bana başka birinin kamçısının gereği yok. Siz vermeyiniz, demiş.

Ondan sonra ikisi yine yollarına devam etmişler. Gelip bir yılkı sürüsüne rastlamışlar. Yılkıların arasından giderken büyük bir kazan kadar at izine rast gelmişler. İzi takip etseler atın izi kaybolup yerine kapı gibi kapı gibi yaya bir adamın izi gelmiş. Böyle devam ederken karşılarına bir çadır çıkmış. Çadırın beldeṽinde* büyük bir at bağlı duruyormuş. Deminki izler bu atınki imiş demişler. Böylece, gelip çadırın yanında durmuşlar. Çadırın içinde bir iki adam konuşup duruyorlarmış. İki adam kendilerince fısıltı şeklinde konuştuklarını sansalar da Bahadır ile çocuğa bağırarak konuşuyorlarmış gibi geliyormuş.

İkisinin sözü şöyleymiş. Birisi:

-Hey, sen deminki atı geceleyin yolda giderken terlettin mi? demiş.

İkincisi:

-Hey, o niye zorlanacak, bazen bindim bazen de sırtıma aldım, demiş.

Öylece, az önceki Bahadır ile çocuk yılkıların arasından geçerken bazen büyük kazan gibi at izi bazen kapı gibi yaya izi olan (izler), bu evdeki adamın bazen ata binip bazen atı sırtına alıp yürümesi imiş.

Çocuk: “Ağabey, inelim, ne ise görelim”, demiş.

Bahadır: “Ey balam! Benim yüreğim ürküyor”, demiş. Öyleyse, inmeyelim, deyip ikisi yürüyüp gitmişler. Yürüyüp giderken Bahadır:

* beldeṽ: çadırı saran ip.

“Apıray ä” bu, bana göre çocuk olsa da benden daha Bahadır. O deminki çadırın ben civarında yürümeye korktuğumda, ne olursa olsun o girip görelim dedi, diye düşünerek çocuğa bakmış.

Yürüyerek gelip ikisi bir toya denk gelmişler. Toya gelseler, iki denk pehlivan güreşmekte. Bunlar gelip bir tarafa geçip oturmuşlar. Bir vakitte o taraftan bir oturması deve gibi, kalktı mı çadır gibi bir pehlivan çıkmış. Bunların oturduğu taraftan onun karşısına hiç kimse çıkmamış. Çocuk, Bahadıra:

-Ağabey, ben çıksam ne olur? demiş.

Bahadır:

-Oybay, yavrucuğum-aÿ! Onun şekli o biçim, senin şeklin bu biçim, (seni) öldürür ğoy. Ne, senin önceden hiçbir pehlivanlığın olmuş muydu? diye sormuş. Çocuk:

-Ağabey, yaptığım hiçbir bahadırlığım, erliğim yok. Fakat bundan başka bu yaşıma kadar beş altı defa olsa gerek. Bir kişi babamın buğrasını almak istemişti. O buğra, deveciden başka ilin hepsini alıp atıyordu, sadece deveciye bir şey yapmıyordu. Bir gün o buğra deveciyi de öldürdü. Köyden insanları çıkarmıyordu. O zaman ben bu ayaklı maldan korkuyor musunuz diyerek buğraya karşı çıkmaya geldim. Buğra ağzını açıp saldırdığında, alnına yumrukla koydum. Beyni ağzına düşüp öldü. İkinci, ondan sonra o haberi işitip, memleketimizin bir komutan olan bahadırı, benimle bir karşılaşsam diyerek fırsat kolluyormuş. Bir gün elimde kamçıdan başka bir şeyim yok, yılkı sürmeye çıktığımda deminki o bahadır düşman olup sataştı, bana “vur!” deyip de topuz ile başıma vurduğunda, onun topuzu bana hiçbir şey etmedi. Ben (o, yanımdan) geçtiğinde, yanına kamçıyla vurup koydum, kaburgası sökülüp gitmişti. Orada ağzını açamadan ölüp gitti. Bu ikisinden başka hiçbir bahadırlığım da pehlivanlığım da yok, demiş.

Bahadır:

-Öyleyse, yavrucuğum, sen bilirsin, çıkayım diyorsan çık. Ben hayır duamı veriyorum, demiş.

Ondan sonra çocuk elbiselerini çözüp pehlivanın karşısına çıkmış. O, dev pehlivan bağırıp:

-Hey, bu (daha) çocuk ğoy! demiş. Ölür, geri götürün, demiş. Çocuk yenilmiş gibi: “Ölsem kan hakkı ödemeyin”, diyerek güreşe tutuşmuş. Tutar tutmaz çocuğu kaldırıp fırlatmış. Çocuk ayağının üstüne dik olarak düşmüş. Tekrardan gelip tutmuş, yine kaldırıp fırlatmış. Yine yıkılmayıp ayaklarının üzerine dik olarak düşmüş. Bu sinirlenip: “Oypırmay, bana ne oldu?” diyerek koşup gelmiş ve köprücük kemiğinden tutup kaldırdığında, köprücük kemiğini çekip almış. Dev pehlivan orada ağzını açamadan ölmüş. Deminki dev pehlivanın adamları: “Adamımızı öldürdün, kan hakkını ver” diye dava çıkarmışlar. İki taraftan anlaşmacı çıkarmışlar. Çocuğa dokuz deve ödülünü vermişler. Çocuk aldığı ödülün hepsini bahadıra vermiş ve kendisi de bahadırla vedalaşarak yürüyüp gitmiş. Yürüyüp giderken gece konaklamak için sık bir ormanlığa gelmiş. Çadır kurup ateş yakmış. Yemek pişirirken kapıdan gürültüyle bir adam girmiş. Çocuk et yerken deminki adama et verse (o adam) yalandan yiyormuş gibi yapıp kafasının (üzerinden) arkaya atıyormuş. Çocuk dikkatlice bakıp bunun adam değil Jestırnaḳ olduğunu anlamış. Yemeği yedikten sonra az önceki adam gitmiş. Çocuk onun kendisini gözetlemeye geldiğini anlayarak kendi yatağına yatmamış. Bir ağaç keserek, getirip yatağına yatırmış ve kendisi de tüfeğini alıp beklemeye başlamış. Uyudu-aṽ denilen vakitte deminki (adam) tekrardan dönüp gelmiş. (Adımlarını) yavaşça basarak çocuğun yatağında yatan ağaca gövde tarafından kıkırdayıp gülerek saldırmaya başlamış. O vakitte çocuk nişan alarak tetiği çekmiş. Jestırnaḳ aniden yere düşmüş (sonra) tekrardan kalkarak yürüyüp gitmiş. Damlayan kanının iziyle sık ağaçlık içindeki kovuğa girmiş. (Çocuk), yavaşça gelip kapıyı gözetlese (jestırnaḳ), kapıdan girip düşüp ölmüş. Baş tarafında bir iki küçük çocuğu ağlayıp duruyormuş. Çocuk sağa sola bakıp bu iki küçük çocuğu ne yapmalı diyerek eve girmiş. Jestırnağın iki çocuğu: “Anamızı öldürüp şimdi de bizleri öldürmeye mi geldin?” diyerek ikisi de yakasına yapışı vermiş.

Çocuk ikisinin de başını kesmiş. Evini arayıp baksa, evinde bir dünya eşya varmış. Çocuğun evlendirmeyi düşündüğü bir kız kardeşi varmış. Onun

säv̈kelesi* yokmuş. Ona eşyalardan bir säv̈kele almış. “Fakat aldıktan sonra bunun iki çocuğuyla, eşini öldürdüm”. Şimdi, bunların babası var ğoy. O, bu säv̈kelenin kokusunu takip ederek bulabilir. Onu ne olursa olsun burada bekleyeyim” diyerek birkaç gün beklemiş. Fakat (Jestırnaḳların) babası gelmemiş. Gelmedikten sonra: “Ne olacaksa olsun, evimde bekleyeyim” diyerek yürüyüp gitmiş. Geldikten birkaç gün sonra kız kardeşini evlendirmiş. Kız kardeşini evlendirirken kız kardeşi ağabeyinden deminki säv̈kelesini istemiş. Ağabeyi getirdiğini getirse de, bunun sahibi arayıp geldiğinde bunun kokusuyla kız kardeşime gelir ğoy. Onun için kendim de dursun diyerek vermemiş. Kız kardeşi isteyip razı olmadıktan sonra, gönlünü kıramayarak vermiş. Verirken kız kardeşini çağırıp:

-Yavrucuğum, kabul etmedin artık, fakat ya yedi yılda ya dokuz yılda bunun sahibi arayıp bulur. Sahibi yedi başlı Jestırnaḳ. O geldiğinde gündüz gelmez, gece gelir. Kendin onu öldürünceye kadar geceleyin uyuma, gündüz uyu. Gece beklerken eline bir yılkı budu ile bir keskin bıçak al, (Jestırnaḳ eve) girdiğinde butla ensesine vur. O zaman o, kapının üstü düşüyormuş deyip gövdesini doğrultur, o zaman bıçağı sok. Eğer ondan kaçarsan kendin ölürsün” demiş.

Öylece, kız kardeşini evlendirmiş. Vardıktan sonra kız kardeşi geceleri uyumayarak sadece gündüzleri uyumaya başlamış. Kocası, eşim deli, geceleyin yanında yatmıyor diyerek kaç defa okutmuş da baktırmış da fakat hiçbiri çare olmamış.

Bir gün, gece otururken ahırda: “Kokusu bu taraftan geliyor, yok şu taraftan” diye sesler duymuş. Sessizce kapıdan baksa yedi başlı Jestırnaḳ kendisinin başlarıyla konuşarak gelmekte. But ile bıçağı alıp kapının köşesinde durmuş. Kapıdan Jestırnaḳ girdiğinde ensesine vurup koymuş.

Jestırnaḳ:

-Bu itin kapı üstü düşecek gibi miymiş? diyerek doğrulu verdiğinde bıçağı yüreğine sokmuş. Jestırnaḳ orada ölmüş. Gelin orada eşini uyandırarak yıllardan beri niye geceleri yatmadığını, hiçbir deliliğinin

* säv̈kele: Değerli taşlarla süslenmiş gelin başlığı.

olmadığını, böyle bir zor tehlikeyi beklediğini söylemiş. Ondan sonra halkın arasına karışarak bir yurdu yöneten insan olmuş.

6.3.9. BAYĞULAN

Ertede bir batır bolğan eken. Onıŋ baylığı toğız-toğızdan aynalıp jatḳan ḳula şubar jılḳısı bolsa kerek. Bül baydıŋ üş balası bolıptı. Ekeṽi er, bireṽi ḳız. Eŋ ülken balasınıŋ atı Bayğulan özi er, äri sal bolsa kerek. Munıŋ barlıḳ isteytin käsibi erteden keşke şeyin aŋ aṽlaṽ. Söytip jürgende äkesi ḳaytıs bolıp, ḳalğan düniyesi er balasınıŋ ḳolına ḳaraydı. Budan keyin Bayğulan özine elinen tandap jürip bir äyel aladı. Bayğulan burın törteṽ bolsa, endi bes jan boladı. Tağı da burınğı ḳalpında aŋ aṽlap jüre beredi. Aŋnan kelgen sayın özimen birge tuṽısḳan ḳarındası aldınan şığıp turadı. Bir küni Bayğulan aŋ aṽlap kele jatsa, bir taṽdıŋ basında ülkendigi özinen eki ese bir adam jatḳanın köredi. Batır basında ḳorḳınḳırap, janına baradı da, munı osılay uyıḳtap jatḳan kezinde atıp öltireyin dep oylanıp sadağın ḳolına aladı. “Egerde oyanıp ketse tağı, bul alğızbas”, dep artınan tağı özin-özi toḳtatadı. “Meniŋ batırlığım ḳaysı? Bir kisiden bir kisiniŋ ḳorıḳḳanı elden uyat tağı, egerde bireṽ estip jürse, mağan bir ölim”, dep älgi jatḳan adamdı atpastan atınan tüse ḳalıp janına barıp türtip edi, kerek ḳılmastan jata beredi ḳanday ḳattı türtse de. Aḳırında Bayğulan aşuṽlanıp ḳolındağı ḳamşısın eki büktep alıp ḳaḳ mandayınan eki saladı. Bul urğan kezde adam mandayına bir şıbın ḳonğan sekildi mandayın bir siypap jata beredi. Budan keyin Bayğulan: “Meniŋ ḳolımnıŋ ḳaruṽı ḳayda ketken?”, dep ḳayta mandayınan salıp jibergende sol adam atıp turıp alısa tüsedi. Bul ekeṽi sol jerde eki tün, eki kün alısıp, aḳırında, Bayğulan alıp soğıp ortan jiligin sındırıp, özıniŋ tursa şökpeytin, şökse turmaytın bir tüyesin üstine ökep şögerip tastaydı da, öz jayına jüre beredi de keşke jaḳın üyine keledi. Üyinde inisine: “Endi sen mına taṽ jaḳḳa tezek tere barma?” deydi. İnisi: “Jaraydı”, deydi.

Budan keyin bir küni inisi “meni osı jaḳḳa nege barma” dedi dep, bir tüyege ḳoraptı arbanı jegip alıp bağanağı barma degen jaḳḳa tezek tere barsa, bir taṽdıŋ eteginde, bir tüyeniŋ ayağında bir adam jatḳanın köredi.

Manayına jaḳın kelse, özinіŋ belgili tüyesi. Astındağı adam balanı şaḳıradı: “Ey, bala, beri kel”, deydi. Bala oğan barmaydı. Bala barmağan soŋ:

-Bala, men sağan ini bolayın, deydi. Onda bala:

-İninіŋ keregi joḳ, inim bar, deydi.

-Endeşe, ağa bolayın.

-Ağanıŋ keregi joḳ, ağam bar.

-Endeşe, äke bolayın, deydi.

Sol kezde bala:

-Ḳayteyin, tüye turmaydı, deydi. Sonda adam:

-Tüyeniŋ turatın täsilin men aytayın, sen şeşeŋe bardağı bir etek tuz äkelip, tüyeniŋ aldına tanaṽına tiyer-tiymes ḳıp üyip ḳoy. Sonda birneşe künnen beri aşılamay jatḳan tüye soğan sırğanap tüsedi, dedi. Munı estip üyine kelip şeşesine aytadı. Şeşesi:

-Jaraydı, barıp äkele ğoy, dep etegine tuz salıp beredi. Bala alıp barıp tüyeniŋ aldına tögip edi, tüye soğan sırğanap tüsedi. Endi üyge alıp ḳaytayın dese, ayağı sınıp jatḳanın keredi. Ḳayta şeşesine kelip: “Älgi kisiniŋ ayağı sınğan eken, kele almaydı”, deydi. Sonda şeşesi bir par tüye jegip beredi. Bala barıp alıp kelgennen keyin Bayğulanğa körsetpey, jüktiŋ artınan üy jasap tığıp tastaydı ayağın taŋıp. Birneşe ay ötkennen keyin batırdıŋ ayağı jazılıp, üydiŋ işin özine ḳaratıp aladı. Budan keyin Bayğulanğa ḳastıḳ oylay bastaydı. Endi buğan bir ayla tabuṽ kerek boladı. Sondağı tapḳan aylası: “Sen aṽır, sonda sağan ol ḳanday em kerek dep sürar, sonda bir adam bara almas bir taṽ bar, onda adam ala almay jürgen bir kiyik bar, sonıŋ ötin işsem de, ol soğan barar. Egerde barsa, aman kelmeydi, kelse arıḳtap keler. Sonda alıssaḳ jeŋermiz, ne bolmasa ol bizğe alğızbaydı”, deydi şeşesine. “Bul jaraydı”, dep şeşesi erteŋine aṽıradı. Künde aldınan şığıp jürgen ḳarındası aldınan şıḳpay ḳaladı. Ḳarındasına: “Sen meniŋ aldımnan nege şıḳpadıŋ?” degende, “Şeşem aṽırıp jatır”, dedi. Sonda Bayğulan atınan ḳulay-mulay kelip şeşesiniŋ basın süyep: “Şeşe, ḳay jeriŋ aṽıradı, nendey em kerek?” dedi.

Sonda şeşesi: “Aḳşahan taṽında bir biyik taṽ bar. Sol taṽdıŋ basında bir kiyik bar. Sonıŋ ötin işseŋ jazılasıŋ deydi Adaḳ baḳsı”, dedi. Sonda

Bayğulan: “Endeşe, men baram, dep onıŋ ötin alıp kelmekşi bolıp jol jürip beredi. Birneşe ay jürip barsa, taʋdıŋ basında turğan kiyikti köredi. Endi atıp almaḳşı bolıp tauʋdıŋ basına şığa bergende, daʋıl soğıp Bayğulandı etegine domalatıp tüsiredi. Budan keyin ḳayta şığıp bara jatḳanda, daʋıl ḳayta soğıp, taʋdıŋ ortasına äkep tastaydı. Aḳırında sol taʋdıŋ basına şığadı. Köp mehnat tartıp, şığıp, atayın dep türğanda kiyik:

-Ey, batır, sen meni atasıŋ, biraḳ şeşeŋ barğan soŋ, sağan ḳastıḳ ḳıladı.

-Oy, mağan şeşem ḳastıḳ ḳıluʋşı ma edi? dep kiyikti atıp saladı. Kiyiktiŋ etin jep, ötin birneşe ay ötkennen keyin alıp keledi. Äkelip şeşesine beredi.

İşken bolıp şeşesi balasın aldap turıp sırtına ḳaray tögedi. Birazdan soŋ şeşesi balasın janına şaḳıradı. Arḳasın siypap balanıŋ ḳanşa jürse de arıḳtamağanın biledi. Sonımenen şeşesi birneşe kün täʋir bolıp, tağı bir kün aḳıldasıp: “Endi bir jerge jumsayıḳ. Onan özi de kelmeydi. Egerde kelgenmen, onan öte arıḳtap keledi”, deydi. Älgi adam: “Mäden şaharınıŋ ar jağında elsiz jol bar. Sonıŋ ar jağında jeti künşilik jerde bir dariya bar. Sol dariyada ülken şayan bar. Sonıŋ ötin işsem jazılam de”, deydi. Bunı estip şeşesi tağı bir kün aʋıradı. Ḳarındası aldınan şıḳpaydı. Surağanda: “Şeşeŋ aʋırıp jatır” dedi. Bayğulan munı estiy sala atınan tüse ḳalıp: “E, şeşe, ḳay jeriŋ aʋırıp jatır, nendey em kerek?” dep suradı.

Sonda şeşesi batırdıŋ sözin ayttı. Bayğulan munı estip: “Endeşe, men baram?” dep jol tartpaḳşı bolıp ülken atın minip bara jatḳanda, ülken atı: “Sen meni minip barasıŋ, biraḳ sağan şeşeŋ ḳastıḳ ḳıladı. Äri sen jüdep, äri men arıḳtağannan eş närse önbes”, dedi. Sonda Bayğulan: “Mağan şeşem ḳastıḳ oylaʋşı ma edi?”, dep attı bastan bir tartıp ḳoya berip, kişi ḳula ḳasḳa atḳa minip jol tartıp beredi. Jıldardan jıl ötip özi baladay, atı ḳulanday, ḳarşığası torğayday, tazısı küşiktey bolğanda barıp jetedi. Aytḳanınday bir şayannıŋ taʋdıŋ jiyeginde jatḳanın körip aluʋğa aynaladı. Sonda şayannıŋ aytḳanı:

-Ey, batır, sen meni atarsıŋ, biraḳ şeşeŋ barğan soŋ, ḳastan ḳıladı.

-Äy, mağan şeşem ḳastan ḳıluʋşı ma edi? dep şayandı atıp saladı. Birneşe kün otip, ḳorek ḳılıp jatıp, üyge ḳaytadı.

Üyine birneşe jıl jürip keledi. Arıḳtap, jüdep alğaşḳı barğanday bolıp kelgennen keyin şeşesi tağı da işken bolıp sırtına tögip tastaydı da, balasın şaḳırıp alıp:

-Ḳarağım-ay, arḳandı siypayın, dep arḳasın siypap otırıp:

-Alda ḳarağım-ay, jilinşiginde may da ḳalğan joḳ eken, degende, jüktiŋ artınan batır şığa kelip alısa ketedi. Ekeṽi üş kün, üş tün alısıp, törtinşi künğe aynalğanda Bayğulan ḳaljıray bastaydı. Sol kezde şeşesine Bayğulan:

-E, ana-aṽ, toğız ay, toğız kün mehnat körip tar ḳursağındı keŋitip tapḳan balaŋ edim, meniŋ bul künde halim azaydı. Mınanıŋ astına tas töse, meniŋ astıma ün töse, dedi. Sol kezde şeşesi:

Eki ayğırdıŋ şaynasḳanında meniŋ ne aḳım bar, şaynasıp biri jeŋer, dep otıra beredi. Sol kezde ḳarındasına aytadı:

-E, ḳarındasım, ananıŋ ḳursağınan bir şıḳḳan edik, meniŋ astıma maḳta töse, mınanıŋ astına ağaş töse, degende:

-Eki buṽranıŋ şayḳasḳanında ne jumısım bar, bireṽi jeŋer, dedi. Sonda inisine:

-E, tuṽısḳanım, ağa ölse, ini mura degen, men joḳ bolsam, mına ḳalğan mal-mülikke iye bolatın sen ediŋ. Endi menen hal ketti, meniŋ astıma mamıḳ töse, mınanıŋ astına biyday töse, degende:

“Eki ḳoşḳardıŋ süziskeninde ne jümısım bar? Biri jeŋer”, dep öz jayına ketedi. Budan keyin Bayğulan ḳatınına aytadı:

-E, Zäṽre, birneşe eldiŋ işindegi äyelderden tandap alğan Ḳuday ḳosḳan ediŋ, ḳajığanda ḳayratıŋ tiye me degen, endi menen hal ketti, meniŋ astıma jün töse, mınanıŋ astına ḳum töse, degende:

-Oy, Ḳuday-ay, eki buḳanıŋ süziskeninde ne jumısım bar, biri jeŋer, degende Bayğulan tört jasar balasın şaḳıradı. Sonda balası ḳolındağı ḳanjarın ḳınınan suṽırıp alıp tura jügirgende, balanı jürekten bir ḳoyıp taldırıp tastaydı öziniŋ tuṽğan şeşesi. Budan keyin Bayğulandı jeŋip, öltirdim dep, otırğan jerinen köşip ketedi.

Biraḳ Bayğulannıŋ özine ḳarağan närseniŋ işinen jalğız mıltığın aladı, basḳa närselerin öziniŋ ḳasına tastap ketedi. Bayğulannıŋ sonşa jılḳıdan tandap alğan eki atınıŋ ülkeni jılḳığa ere bastaydı. Kişi atı basında turıp, ketip

bara jatқan қula қasқa atқa aytқanı: “Ey, қula қasқa at, sen қayda barasıŋ? Bizge Bayğulanday kisi tabılmas. Sen öziŋ bastan bir tartқanın kek körip ketip barasıŋ, endi seniŋ köziŋe kök şıbın üymeleter”, dedi.

Sonda қula қasқa at қayta keledi. Ekeṽi birlesip turıp: “Osınıŋ bir jerde tuṽısқan apası bar edi, sonı sen izdep taba ber, men mına jerden jer қazayın. Ölse, kömermin, ölmese, körermiz”, dep ülken attı jiberedi de, özi jerdi қazıp jata beredi.

Bir ṽaқıtta ülken at bir aṽıldıŋ şetine kelip, bir jaman қaraşa üyge kelip süykense, bir bala şığıp қuṽıp jiberedi. Munan keyin tört қanat bir қaraşa üyge kelip süykenip edi, onan bir äyel şığıp aydap jiberedi. Tağı altı қanat aқ üyge kelip süykense, bir ädemi kelinşek kelip:

-Oy, düniye-ay, ıyesi joқ maldıŋ köretin küni osı-aṽ, dep turğanda, er-turmanı üstinde ülken қula қasқa attıŋ kele jatқanın köredi. Üyindegi küyeṽin şaқırıp:

-Ey, mınaṽ attı қaraşı, degende: Munday attı seniŋ baṽırıŋ Bayğulannan basқa adam mingen joқ, sonıŋ atı ğoy, dedi. Sonda:

-Mağan ustatsa, minsem қaytedi? dedi. Endeşe, mine ğoy, degende, attıŋ janına baradı, at iyiskep tura қaladı. Sonda atқa mine jönelgende, at ala jöneledi. Aparıp Bayğulannıŋ jatқan jerine tüsiredi. Қarasa, inisiniŋ jatқanın köredi. Қazuṽlı turğan jerdiŋ uzınınan bir, köldeneŋinen bir attağanda:

-Apırmay, қattı uyıқtap ketken ekem, dep Bayğulan türegeledi. Budan keyin apası barlıқ jaydı aytıp tüsindiredi. Bayğulan:

-Endeşe, sen mına attı mağan ber, қalğan mülikti sen al, mağan bir jaman kiyim taṽıp ber, dedi. Apası:

-Mağan seniŋ mülkiŋ keregi joқ. Öziŋ üyge jür, äri-beri tınıқ, sonan keyin bararsıŋ, dep edi, oğan bolmay sol jerden köştiŋ, sürleṽine tüsip jürip ketti. Apası қalğan düniyeni alıp kelip, baṽırın kütip jata beredi.

Bayğulan sürleṽmen kele jatsa, aldında bir jılқışığa kezdesedi. Kelip: “Bul kimniŋ jılқısı?” dep surağanda: “Burın Bayğulannıŋ jılқısı atanüṽşı edi, endi Қarabatır jılқısı atanıp jür”, dedi. “Endeşe, menimen erip ana jatқan tüyege barayıқ”, degen soŋ, jılқışı erip tüyege baradı.

O da özinің tüyesi, onıң iyesin alıp siyırşığa keledi. Siyır tağı öz siyırları, onıң iyesin alıp ḳoyşığa kelse, özinің bala kezindegi alpıs jasar şal eken. Kore sala:

-Äy, ḳarağım-ay, ḳaydan jürsiң? dep ḳuşaḳtap körise bastaydı. Sol jerde barlıḳ baḳtaşılar tanıp, jılap körise beredi. Jılasıp bolğannan keyin: “Endi biz Ḳarabatırdı öltiremiz”, dep jılḳışılar barmaḳşı boladı. Bayğulan jibermeydi. Sender äv̄re bolmandar. Men öz közimmen köreyin, dep özinen ḳalğan balasın suraydı: “Menen tört jasar bala ḳalıp edi, ol öli me, tiri me?”, dedi.

“Sonda otırğandar, birev̄i: “Öli”, birev̄i: “Tiri”, birev̄i: “Öli de emes, tiri de emes”, dedi. Bayğulan ḳaysısına nanarın bilmey, öli de emes, tiri de emes degen adamnan ḳayta suradı. Sonda: “Ol bala tün bolsa bes sav̄sağına şırağdan jağadı, kün bolsa anav̄ jalğız şoḳınıң basında otırıp buzav̄ bağadı”, dedi. Bayğulan munı estip, sol şoḳınıң ḳasına kelip balanı şaḳıradı. Bala:

-Meni neğılasız, bir sorlı balamın, dedi. Oğan bolmay şoḳınıң orta jerine kelip:

-Kel, beri, şaḳırğanda kelmeytin ne ḳılğan balasıң? dedi. Bala tağı barmadı. Bolmağan soң tav̄dıң basına şığıp:

-Ne degen tilazar balasıң, ülken kisi şaḳırğanda kelmeysiң, degende bala:

-Meni äv̄re ḳılmaŋız, men bir zarlı adammın, dedi.

Sol jerde Bayğulan:

-Meniң arḳamdı ḳası, dedi. Bala:

-Ḳasıy almaymın, ḳolım jaramaydı, dedi. Oğan bolmay eriksiz arḳasın ḳasıtıp edi, bala arḳasın ḳasıp otırıp, jılap ḳoya berdi.

-E, nege jılaysıң? degende bala:

-Men jılamay ḳayteyin? Ölgen äkem Bayğulan deytin edi. Onıң arḳasında alaḳanday ḳalı bar edi. Däl sol siyaḳtı sizdiң arḳaŋızda ḳal bar eken, sonı körip jılap otırmın, dedi bala. Sol jerde balağa şıday almay, şının aytıp, ekev̄i bir tav̄dı basına köterip jılap aladı. Bala:

-Endeşe, Ḳarabatırdı men öltirip keleyin, dep tura jügiredi. Äkesi:

-Balam, äzirşe sen ḳoya tur, özim barıp köreyin, sodan keyin öltirüў ḳaşpas, dedi. Budan keyin balanı sol jerde ḳaldırıp, özi, Ḳarabatırdıŋ üyine ḳayırşı bolıp kelip ḳonadı.

Äriyne, ḳayırşını ḳaydan bilsin, öz jayına otıra beredi. Keşke bala kelgende aytḳanınday balanıŋ bes saўsağına şırağdan jağıp ḳoyadı. Munı özi körip otıra beredi. Bir mezgilde tamaḳ pisip keldi. Burın jaḳsı tamaḳ jeytin Bayğulanğa ḳarın, ökpe keldi. Onı jep alıp jatıp ḳaldı. Taŋ atḳan soŋ elin jiynap alıp Ḳarabatır bir kiyikti nısanağa ḳoyıp atḳızıp jatır. Tiygize almağannıŋ basın alam dep bir jerge jiynap jatır. Aḳırında sonşa halıḳtan bir adam tiygize almağan soŋ, Bayğulan ḳolına jaḳmıltıḳtı alıp, kiyikti atıp, ḳolındağı mıltıḳtı ortasınan eki bolip laḳtırıp jiberedi “külli eldi bir kiyik üşin ḳırayın dep pe ediŋ”, dep. Sonda Ḳarabatır:

-Mına ittiŋ balasına Bayğulannıŋ mıltığın äkep ber. Egerde onı sındıra almasa ḳazir basın keseyin, dedi. Bayğulannıŋ mıltığın seğiz adam zorğa köterip alıp keldi. Sol kezde Bayğulan ustap turıp:

-Esil mıltığım, halḳım uşin seni sındıram-aў, değende Ḳarabatır tura ḳaşadı. Sol kezde mıltıḳpen basıp saladı. Balası men Bayğulan halḳın aman alıp ḳalıp, burınğısınday ḳalpına kelip, barşa muratı basına jetedi.

BAYĞULAN*

Eski zamanlarda bir bahadır varmış. Onun zenginliği dokuz- dokuzdan dönüp duran kula alacalı atlarıymış. Bu zenginin üç çocuğu varmış, ikisi erkek, birisi kız. En büyük çocuğunun adı Bayğulan kendisi er, hem de sal* olsa gerek. Bunun bütün yaptığı işi, sabahtan akşama kadar av avlamakmış. Böyle devam ederken babası vefat edip kalan mal mülkü erkek evlatlarının eline bakmaya başlamış. Bundan sonra Bayğulan kendisine, memleketinden seçerek bir eş almış. Bayğulan önceden dört kişi iken artık beş kişi olmuşlar. Yine önceden olduğu gibi av avlamaya devam ediyormuş. Avdan her dönüşünde kız kardeşi de onu karşılamaya çıkıyormuş. Bir gün Bayğulan av avlarken bir dağın başında büyüklüğü kendisinin iki katı olan bir adamın

* **Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 106-111.
* sal: Kendi bestesini çalıp söyleyen, şık giyimli, gittiği yerlerde iyi karşılanan sanatçı.

yattığını görmüş. Bahadır ilk önce biraz korkmuş (sonra) yanına varıp bunu böyle uyduğu vakitte atıp öldüreyim diye düşünerek yayını eline almış. “Eğer uyanırsa dahi, bu kendini öldürtmez (bunu yenemem)” diyerek ardından yine kendisini kendisi durdurmuş. “Benim bahadırlığım hani? Bir kişiden bir kişinin korkması halktan ayıp. Ayrıca eğer bunu birisi duyacak olursa bu bana ölümden beter”, deyip deminki yatan adama ok atmayarak atından inmiş ve yanına varıp dürtmüş. Ne kadar hızlı dürtse de (adam) uyanmaya lüzum görmeden uyumaya devam etmiş. Sonunda Bayğulan sinirlenerek elindeki kamçısını ikiye büküp tam alnına iki defa vurmuş. Bu vurduğunda adam, alnına sinek konmuş gibi alnını bir defa kaşıdıktan sonra yatmaya devam etmiş. Bundan sonra Bayğulan: “Benim kolumun kuvveti nereye gitmiş?” diyerek tekrardan (adamın) alnına vurduğunda o adam fırlayıp ayağa kalkarak dövüşmeye başlamış. Bu ikisi orada iki gün iki gece dövüşmüş. Sonunda Bayğulan (onu) alıp yere vurarak incik kemiğini tam ortasından kırmış. Kendisinin kalksa çökmeyen; çökse kalkmayan bir devesini getirerek (adamın) üstüne çökertmiş ve kendisi de kendi yoluna giderek akşama doğru evine gelmiş. Evinde erkek kardeşine: “Artık sen şu dağ tarafına tezek toplamaya gitme?” demiş. Erkek kardeşi: “Tamam” demiş.

Bundan sonra bir gün erkek kardeşi, “niçin bana o tarafa varma” dedi demiş ve bir deveye koşulmuş arabayı alarak önceki varma denilen yere tezek toplamaya vardığında bir dağın eteğinde, bir devenin ayağında bir adamın yattığını görmüş. Yanına yaklaşsa bildiği kendisinin devesi. Altındaki adam çocuğu çağırıp:

“Ey çocuk, beri gel”, demiş. Çocuk ona varmamış. Çocuk varmayınca:

-Çocuk, ben sana kardeş olayım, demiş.

O zaman çocuk:

-Kardeşin gereği yok, kardeşim var, demiş.

-Öyleyse ağabey olayım.

-Ağabeyin gereği yok, ağabeyim var.

-Öyleyse baba olayım, demiş.

O vakitte çocuk:

-Ne yapayım, deve kalkmıyor, demiş.

O zaman adam:

- Devenin kalkacak usulünü ben söyleyeyim. Sen annene var, bir etek tuz getirerek devenin önüne burnuna değecekmiş gibi bir yere yığıp koy. O zaman birkaç günden beri açılmadan duran deve kayarak ona ulaşır, demiş. Bunu dinleyip evine gelerek anasına anlatmış:

Anası:

-Tamam, gidip getir ğoy, diyerek eteğine tuz koymuş. Çocuk tuzu alarak varıp devenin önüne dökmüş, deve ona kayarak ulaşmış. Artık alıp eve getirmeye niyetlendiğinde adamın ayağının kırık olduğunu görmüş. Tekrardan anasına gelip: "Deminki adamın ayağı kırıkmış, gelemiyor" demiş. O zaman anası bir çift (uygun) deveyi arabaya koşarak vermiş. Çocuk gidip getirdikten sonra Bayğulan'a göstermeden yükün arkasına ev yapmış ve ayağını sararak (adamı) oraya saklamış. Birkaç ay geçtikten sonra bahadırın ayağı iyileşmiş ve evin içindekileri kendine tabi kılmış. Bundan sonra Bayğulan'a kötülük düşünmeye başlamış. Artık buna bir hile bulmamız gerek oldu. O zaman ki bulduğu hilesi: "Sen hasta ol, o vakit Bayğulan sana, hangi ilaç gerek diye sorar. O zaman, hiçbir insanın gidemeyeceği bir dağ var, orada insanın avlayamadığı bir geyik var, o geyiğin ödünü yesem diye söyle, Bayğulan ona gider. Eğer giderse sağ-salim gelmez, gelirse (de) zayıflamış olarak gelir. O zaman savaşırsak yeneriz, yoksa o bize yenilmez" demiş anasına. "Bu makul" diyerek anası sonraki gün hastalanmış. Her gün karşılamaya çıkan kız kardeşi karşılamaya çıkmamış. Kız kardeşine: "Sen beni karşılamaya neden çıkmadın?" dediğinde, "anam hasta yatıyor" demiş. O zaman Bayğulan atından hızla inerek gelip anasının başını öptükten sonra: "Ana neren ağrıyor, hangi ilaç gerek?" demiş.

O zaman anası:

"Aḳşahan Dağında bir büyük dağ var. O dağın başında bir geyik var. Onun ödünü yesen iyi olursu dedi Adaḳ Baḳsı", demiş. O vakit Bayğulan: "Öyleyse ben varayım, diyerek o geyiğin ödünü getirmek için yola çıkmış. Birkaç ay gittikten sonra dağın başında duran geyiği görmüş. Artık atıp vurmaya niyetlenip dağın başına çıkmaya başladığında fırtına çıkıp Bayğulan'ı yuvarlayarak dağın eteğine düşürmüş. Bundan sonra tekrardan

çıkmaya başladığında fırtına tekrardan çıkıp (Bayğulan'ı) dağın ortasına getirip bırakmış. Nihayetinde Bayğulan dağın başına çıkmış. Çok meşakkat çekerek dağa çıkmış ve geyiği vurmaya hazırlandığında geyik:

-Ey bahadır, sen beni vurursun, fakat sen gittikten sonra anan sana kötülük yapacak.

-Oy, bana anam kötülük mü yapacaktı? Diyerek geyiği atıp vurmuş. Geyiğin etini yemiş ve ödünü birkaç ay geçtikten sonra alıp getirerek anasına vermiş.

Anası yemiş gibi yapıp çocuğunu kandırarak (ödü) arka tarafına doğru dökmüş.

Biraz sonra anası çocuğunu yanın çağırmış. Sırtını sıvazlayıp çocuğunun ne kadar yolculuk yapmış olsa da zayıflamadığını görmüş. Neticede anası birkaç gün iyi olup yine bir gün akıldaşıp: "Artık bir yere gönderelim. Oradan kendisi de gelmesin. Eğer gelirse de çok zayıflayıp gelsin", demiş. Deminki adam: "Mäden şehrinin arkasında ilsiz yol var. Onun arkasında yedi günlük yerde bir nehir var. O nehirde büyük bir şayan/akrep var. Onun ödünü yersem iyi olurum de", demiş. Bunu duyan anası yine bir gün hastalanmış. Kız kardeşi (Bayğulan'ı) karşılamaya çıkmamış. Sorduğunda: "Anan hasta yatıyor", demiş. Bayğulan bunu işitir işitmez atından inip: "Ey ana, neren ağrıyor, nasıl bir ilaç gerek?" diye sormuş.

O zaman anası, bahadırın söylediklerini söylemiş. Bayğulan bunu duyup: "Öyleyse, ben varayım?" diyerek yola çıkmaya karar vermiş ve büyük atına binmiş giderken, büyük atı: "Sen bana binip gidiyorsun fakat sana anan kötülük düşünüyor. Hem sen hem de ben zayıfladıktan sonra hiçbir netice çıkmaz" demiş. O zaman Bayğulan: "Anam bana kötülük mü düşünüyordu?" diyerek atı başından bir çekmiş sonra koyuvermiş ve küçük kula sakar atına binerek yola koyulmuş. Yıllardan yıllar geçip kendisi çocuk gibi, atı kulan gibi, aladoğanı serçe gibi, tazısı enik gibi olduğunda varıp ulaşmış. Söylenildiği gibi bir akrebin dağın kenarında yattığını görüp vurmaya hazırlanmış.

O vakit şayanın söylediği:

-Ey, bahadır sen beni vurursun, fakat anan (sen) vardıktan sonra sana anan sana düşmanlık edecek.

-Hey, bana anam düşmanlık mı yapacak? diyerek akrebi atıp vurmuş. Birkaç gün geçmiş, yiyip içmiş ve dinlendikten (sonra) evine dönmüş.

Evine birkaç yıl yürüdükten sonra ulaşmış. Zayıflayıp cılızlaşmış, ilk vardığı gibi olarak geri gelmiş. Sonra anası yine yemiş gibi yapıp arkasına dökmüş ve çocuğunu yanına çağırıp.

Yavrucuğum-ay, sırtını sıvazlayayım, diyerek sırtını sıvazlayıp:

-Oy yavrucuğum-ay jilinşiginde (baldırında? Sırt neden değil) yağ da kalmamış, dediğinde yükün ardından bahadır çıkıp gelerek dövüşmeye başlamış. İkisi üç gün üç gece dövüşüp dördüncü güne döndüklerinde Bayğulan bitkin düşmeye başlamış. O zaman Bayğulan anasına:

-Ey, ana-av, dokuz ay, dokuz gün mihnet çekip, dar karnını genişleterek doğurduğun çocuğundum. Benim şimdi takatim tükeniyor. Bunun altına taş döşe, benim altıma un döşe, demiş. O zaman anası: "İki aygırın kavgasında benim ne işim var. Dövüşür biri yener, diyerek oturuvermiş. O vakit kız kardeşine:

-Ey, kız kardeşim, bir ananın karnından doğmuştuk. Benim altıma pamuk döşe, bunun altına ağaç döşe, dediğinde:

-İki buğranın dövüşmesinde benim ne işim var, birisi yener, demiş. O zaman erkek kardeşine:

-Ey, kardeşim, ağabey ölse erkek kardeş miras denilir. Ben ölsem bu kalan mala-mülke sen sahip olacaksın. Artık benim halim kalmadı, benim altıma tüy döşe bunun altına buğday döşe, dediğinde: "İki koçun vuruşmasında (toslaşmasında) ne işim var? Biri yener" diyerek kendi yoluna gitmiş.

Bundan sonra Bayğulan eşine söylemiş:

-Ey, Zäv̈re, nice bayanların içinde Allah'ın seçip bana nasip ettiğiydin. Bitkinliğimde hayrın dokunur mu, şimdi benim halim kalmadı. Benim altıma yün döşe, bunun altına kum döşe, dediğinde:

-Oy, Allah-ay, iki boğanın vuruşmasında ne işim var, biri yener, dediğinde Bayğulan dört yaşındaki çocuğunu çağırmış. O zaman çocuğu elindeki hançerini kınından sıyırıp (Bayğulan'a) doğru koştuğunda çocuğu,

yüreğine bir vurup bayıltmış kendi anası. Bundan sonra (Bahadır), Bayğulan'ı yenip öldürdüm diyerek oturduğu yerinden göçüp gitmiş.

Fakat Bayğulan'ın kendi eşyalarının içinden sadece yayını almış. Diğerlerini onun yanında bırakıp gitmiş. Bayğulan'ın bir sürü yılkının içinden seçip aldığı iki atından büyüğü yılkıya katılmaya başlamış. Küçük atı başında durup giden kula kaşka ata söylediği:

"Ey, kula kaşka at, sen nereye gidiyorsun?". Bize Bayğulan gibi adam bulunmaz. Sen kendi başına bir defa vurmasının intikamı olarak görüp gidiyorsun. Artık senin gözüne gök sinek toplanır" demiş.

O zaman kula kaşka at tekrardan gelmiş. İkisi bir araya gelip "bunun bir yerde akrabalarından bir ablası vardı. Sen onu arayıp buluver. Ben de buradan yer kazayım. Ölse gömerim, ölmese görürüz" diyerek büyük atı göndermiş ve kendisi de yeri kazmaya başlamış.

Bir vakitte büyük at bir köyün kenarında bulunan kötü bir karaca çadıra gelip yaklaştığında bir çocuk çıkıp kovalayarak göndermiş. Bundan sonra dört kanat karaca bir çadıra gelip yanaşmış. Oradan bir kadın çıkıp sürüp kovalamış. Yine altı kanat ak çadıra gelip yaklaştığında bir güzel gelin gelip:

-Oy, dünya-ay, sahipsiz malın göreceği günü böyle-ay, deyip durduğunda, koşum takımları üstünde, büyük kula kaşka atın gelmekte olduğunu görmüş.

Evindeki kocasını çağırıp:

-Hey, bu ata baksana, dediğinde: "Böyle ata senin kardeşin Bayğulan'dan başka adam binemez, onun atı ğoy", demiş.

O zaman: "Bana tuttursa binsem ne yapar?" demiş. Öyleyse bin ğoy, dediğinde atın yanına varmış. At koklayıp durup kalmış. O zaman ata binmeye yöneldiğinde at (onu) alarak yola koyulmuş ve götürüp Bayğulan'ın yattığı yere indirmiş. Baktığında yatmakta olan kardeşini görmüş. Kazılı duran yerin uzunundan bir eninden bir atladığında:

-Apırmay, derin uykuya dalmışım, diyerek Bayğulan ayağa kalkmış. Bundan sonra ablası bütün durumu anlatıp açıklamış.

Bayğulan:

-Öyleyse sen bu atı bana ver, kalan mülkü sen al, bana bir kötü elbise bul, demiş.

Ablası:

-Bana senin mülkünün gereği yok. Kendin eve git biraz dinlen, ondan sonra varırsın, demiş. Ona razı olmayıp oradan göçün izine düşerek gitmiş. Ablası kalan mal-mülkü alarak gelmiş ve kardeşini beklemeye başlamış.

Bayğulan peşlerinden giderken önünde yılkıcıya rast gelmiş. Gelip: "Bu kimin, yılkıcı?" diye sorduğunda: "Önceden Bayğulan'ın yılkısı diye adlandırılırdı, artık Ḳarabatır'ın yılkısı diye adlandırılmakta" demiş. "Öyleyse, benimle beraber şu yatan deveye gidelim", dedikten sonra yılkıcı, peşinden gelip develere varmışlar. O da kendisinin devesi, onun sahibini de alıp sığırcıya gelmiş. Sığır dahi kendi sığırlarıymış. Onun sahibini alıp koyun çobanına gelse kendisinin çocukluk çağındaki altmış yaşındaki yaşlı adammış. (Yaşlı adam) görür görmez:

-Ay, yavrucuğum-ay, nerden geliyorsun? diyerek kucaklayıp konuşmaya başlamış. Orada bütün çobanlar tanıyıp, ağlaşarak konuşmaya başlamışlar. Ağlaştıktan sonra: "Artık biz Ḳarabatır'ı öldürelim" diyerek yılkıcılar gitmek istemişler. Bayğulan göndermemiş. Sizler avare olmayın. Ben kendi gözümle göreyim, diyerek kendisinden kalan çocuğunu sormuş: "Benim dört yaşında bir çocuğum vardı, o ölü mü, diri mi? demiş.

O zaman oturanlardan, birisi: "ölü", birisi: "diri", birisi: "Ölü de değil, diri de" demiş.

Bayğulan hangisine inanacağını bilmeyerek, ölü de değil diri de diyen adamdan tekrardan sormuş. O vakit: "O çocuk geceleyin beş parmağına mum yakıyor. Gündüz olunca şu, yalnız doruğun başına oturup buzağı otlatıyor", demiş. Bayğulan bunu duyup, o doruğun yanına gelerek çocuğu çağırmış.

Çocuk:

-Beni ne yapacaksınız, bir biçare çocuğum, demiş.

Kabul etmeyip doruğun orta yerine gelip:

-Gel beri, çağrıldığında gelmeyen nasıl bir çocuksun? demiş. Çocuk yine varmamış. Gelmedikten sonra dağın başına çıkıp:

-Nasıl bir söz dinlemeyen çocuksun, büyük adam çağırdığında gelmiyorsun, dediğinde, çocuk:

-Beni avare etmeyiniz, ben bir kederli adamım, demiş.

Orada Bayğulan:

-Benim sırtımı kaşı, demiş.

Çocuk:

-Kaşıyamam, elim bir işe yaramaz, demiş.

Razı olmayıp gönülsüz olarak sırtını kaşıtmış, çocuk sırtını kaşırken, ağlamaya başlamış.

-Hey, niye ağlıyorsun? Dediğinde çocuk:

-Ben ağlamayım da ne yapayım? Ölen babama Bayğulan denilirdi. Onun sırtında avuç içi gibi ben vardı. Tam onun gibi sizin sırtınızda da ben varmış, onu gördüm de ağlıyorum, demiş çocuk. Orada çocuğun dediklerine sabredemeyerek gerçeği söylemiş. İkisi bir dağı başına kaldırıp ağlamaya başlamışlar.

Çocuk:

-Öyleyse, Ḳarabatır'ı ben öldürüp geleyim, diyerek yola koyulmuş. Babası:

-Evladım, şimdilik sen dur, kendim varıp göreyim, ondan sonra öldürmek kaçınılmaz, demiş. Bundan sonra çocuğu orada bırakarak, kendisi Ḳarabatır'ın evine dilenci şeklinde gelip misafir olmuş.

Elbette dilencinin kim olduğunu nerden bilsin, kendi halinde oturuvermiş. Akşam çocuk geldiğinde söylediği gibi çocuğun beş parmağına mum yakıp koymuş. Bunu kendisi de görüyormuş. Bir vakitte yemek hazır olup gelmiş. Önceleri güzel yemekler yiyen Bayğulan'a karın, ciğer gelmiş. Bunları yiyip, yatmış. Tan attıktan sonra Ḳarabatır, halkını toplamış bir geyiği nişana koymuş, ok attırıyormuş. Vuramayanın başını alırım diyerek bir yere topluyormuş. Neticede onca adam içerisinden biri de vuramadıktan sonra Bayğulan, eline kemik yayı alıp geyiği vurmuş ve elindeki yayı ortasından ikiye bölerek kaldırıp atıp, "bütün ili bir geyik için öldürürüm diyerek ne diyordun" demiş. O zaman Ḳarabatır:

Bu itoğluna Bayğulan'ın yayını getirin. Eğer onu kıramazsa başını keseyim, demiş. Bayğulan'ın yayını sekiz adam zorla kaldırıp getirmişler. O zaman Bayğulan yayını tutup:

Canım yayım, halkım için seni kırayım-av, dediğinde Ḳarabatır kaçmaya başlamış. O zaman yayıyla atmış. Çocuğuyla Bayğulan halkını sağ salim alıp, önceki gibi yerlerine gelmiş ve bütün murat maksatlarına ulaşmışlar.

6.3.10. BOZ ATTI BORAN BATIR

Erte zamanda jeztırnaḳ degen jırtḳış şığıp, adam balasına aṽır ziyan salıp, eldi köktetpey ḳoyıptı. Eşkim oğan batıp bara almaydı eken. Barğan adamdı jeztırnaḳ jamsatıp otırıptı. Bir küni Boran batır boz atına minip jeztırnaḳtıŋ mekenine ḳaray jalğız tartıptı. Oğan joldas boluṽğa eşkim şıḳpaptı. Batır "er azığı men böri azığı jolda", dep azıḳ almay, jolaṽşılap jürip ketedi eken. Boran batır jeztırnaḳ mekendeytin ḳalıŋ jınıs ormanğa kelip, bir däṽ arḳardı atıp aladı da, onıŋ eti, baṽırın ḳolamtağa kömip ḳoyıp, boz attı baylap tastap ot basında ḳamsız otıradı. Bir kezde jeztırnaḳtıŋ dıbırı şığadı. Boz at ḳulağın ḳayşılap, tıḳırşıp osḳırıp turadı. Boran batır onı elemegensip otıra beredi. Sälden soŋ jeztırnaḳ, Boran batırdıŋ ḳarsı aldına kelip bir tizelep otıra ketedi. Bul kezde Boran batır ḳolamtağa pisken baṽırdı alıp, kesip jep otıradı. Boran batır ḳolındağı bolat semserdiŋ uşına şanşıp tomarday baṽırdı jeztırnaḳḳa usınsa, jeztırnaḳ semserdiŋ uşın "tırs" etkizip kesip, baṽırmen birge alıp ḳaladı. Budan Boran batır tıyttey de seskenbeydi. Saptama etiginiŋ ḳonışınan jäne bir semserdi suṽırıp alıp, ḳolamtada jatḳan arḳardıŋ asıḳtı jiligin ortasınan ḳuṽrayşa jona kesip, ekige bölip tastaydı da, eki basınıŋ mayın aṽzına kezek-kezek ḳuyıp laḳtırıp jiberedi. Boran batırdıŋ bul aybınınan, ötkir semserinen, jebeli sadağınan, ḳaltasınıŋ astında jatḳan aybaltasınan ḳorıḳḳan jeztırnaḳ aḳırın şeginip barıp, jım-jılas boladı.

Tuŋğiyıḳ tünde Boran batır öz boyınday jäne öz juṽandığınday bir terekti kesip äkeledi de, er-toḳımın oğan jastıḳ ḳılıp, üstine şapanın jaṽıp, kädimgi uyḳtap jatḳan adamğa uḳsatıp ḳoyadı. Sodan soŋ özi jeŋiltektenip, sadağın ḳolına alıp, janındağı ülken terektiŋ basına şığıp, jeztırnaḳtıŋ kelüṽin

andıp otıradı. Azdan soŋ jeztırnaḳ bir basıp, eki basıp eptep keledi de, ḳannen-ḳapersiz uyıḳtap jatḳan adamdı körip: “Ḳap, bälem, seni me!”, degendey-aḳ bas saladı. Ḳatıgez jeztırnaḳtıŋ temir tegeṽrini düŋkiygen ağaştı kütirletip jiberedi. Munıŋ adam emes, ağaş ekenin bile ḳoyğan jeztırnaḳ adırandap aynalasına ḳaray bergende, Boran mergen sadağımen jeztırnaḳtıŋ jüregine perip ḳaladı. Jeztırnaḳ ışḳınıp barıp sereŋ ete tüsedi. Boran batır ağaştıŋ basınan tüsip ölgen jeztırnaḳtıŋ teŋge-monşaḳtarın sıpırıp, bolat tırnaḳtarın kesip alıp kete baradı.

Bul kezde Boran batırdıŋ aṽılı alasapıran küyge tüsip, “Boran batır jeztırnaḳtıŋ mekeninen aman kele almaydı, onıŋ temir tegeṽrininen ḳutıla almaydı, jeztırnaḳ bizdiŋ tuḳımımızdı ḳurtadı”, dep dürligisip, küŋirenip jatadı. Boran batır jeztırnaḳtı jeŋip ḳaytḳanda, ḳalıŋ jurt ḳabağat ḳuṽanıp, aḳsarbas aytıp ulı jiyın-toy jasaydı. Osıdan keyin de boz attı Boran batır jeztırnaḳtı joyu jorığına äldeneşe ret attanıp, ülken oljamen oralıp jüredi.

Künderdiŋ küninde Boran batırdıŋ ḳızı uzatılatın boladı. Ḳız uzatılarda äkesinen alğaşḳı jeztırnaḳtıŋ teŋgemonşaḳtarı men jeztırnaḳtarın ḳalaydı. Äkesi onı alsa, ömirine ḳaterdiŋ aṽır ekenin ḳanşalıḳ aytsa da, ḳızı könbeydi. Aḳırı, äkesi ḳızına berüṽge amalsız maḳul boladı. Biraḳ bererinde ḳızına:

-Ḳarağım, üyiŋe ḳaytḳanda, san saḳta, tüngi üyḳıŋa saḳ bol, taŋğa juṽıḳ taṽıḳ bol, deydi. Sonımen ḳız äkesiniŋ bergen bözi men sözine razı bolıp, uzatılıp ketedi.

Boran batırdıŋ ḳızı bir ḳora ḳoymen ḳalıŋ jınıs ormannıŋ işinde otıradı. Kündiz küyeṽi ḳoy jayadı, tünde Boran batırdıŋ ḳızı ḳoy küzetedi. Äkesiniŋ aytḳanın esinde saḳtap, soyğan ḳoydıŋ sanın şaŋıraḳḳa asıp, ḳatırıp ḳoyadı. Tüngi uyḳığa saḳ bolıp, taŋğa juṽıḳ ornınan turıp aladı da, ünemi jip iyirip ändetip otıradı. Bir küni taŋğa juṽıḳ bolğanda it abalap ḳattı üredi. Jayşılıḳta ḳasḳırdıŋ sırttanı bolsa da sıtıltpaytın bul itterdiŋ ekpini birden basılıp, ḳaŋḳıldap barıp üni öşip ḳaladı. Bir tıḳırdıŋ tayanğanın bilgen Boran batırdıŋ ḳızı janıp turğan ottı öşiredi de, ḳatḳan sandı ḳolına alıp bosağada buğına ḳaladı. Bul kelgen jeztırnaḳtıŋ kempiri edi. Ol esikti aşıp jiberip, keregeniŋ basında ilüṽli turğan öz ḳızınıŋ teŋge-monşaḳtarın tanıy ketedi de: “Im, meniŋ ḳızımnıŋ tübine jetken sen ekensiŋ ğoy, onıŋ teŋge-monşaḳtarın iyemdenip

aluwın qaraşı özinin, jüzin küygirdin özi qayda eken?", dep üyge kirip, derew söngen ottı ürlep jaqpaq boladı. Osı kezde bosağada saqaday saylanıp turğan Boran batırdıŋ qızı ot ürlep jatqan jeztırnaq kempirdiŋ basına qatqan sanmen perip-perip jiberedi. Som bilek, sonı qayrat jeztırnaq kempirdiŋ basın otqa tığıp, omırtqasın opıradı. Sodan bılay Boran batırdıŋ qızı da batır atanadı. El awzında "Boz attı Boran batır jäne onıŋ urpağı jeztırnaqtıŋ tuqımın qurtqan eken", degen aŋız taraladı.

BOZ ATLI BORAN BATIR*

Eski zamanlarda Jeztırnaq denilen canavar peyda olup insanoğluna ağır zarar veriyor, memlekete aman vermiyormuş. Hiç kimse ona yaklaşamıyormuş. Varan adamı Jeztırnaq bozguna uğratıyormuş. Bir gün Boran Batır boz atına binip tek başına Jestırnağın mekânına doğru yola koyulmuş. Ona arkadaş olacak hiç kimse çıkmamış. Batır "er azığı ile böri azığı yolda (bulunurmuş)" deyip azık almayarak yola çıkıp gitmiş. Boran Batır, Jestırnağın mekân tuttuğu sık ormana gelmiş. Büyük bir yaban koyunu avlayarak onun etini, ciğerini sıcak küle gömmüş ve boz atı da bağlayıp ateş başında tasasız oturmaya başlamış. Bir vakitte Jeztırnaq'ın sesi gelmiş. Boz at kulağını dikerek, huysuzlanıp pıskırıp durmuş. Boran Batır onu dikkate almadan oturmaya devam etmiş. Çok geçmeden Jeztırnaq, Boran Batır'ın karşısına gelip bir dizinin üstüne oturmuş. Bu vakitte Boran Batır, sıcak külde pişen ciğeri alıp, keserek yemeye başlamış. Boran Batır elindeki çelik semserinin ucuna batırıp kütük gibi ciğeri Jeztırnaq'a uzatmış. Jeztırnaq semserin ucunu "çıt" diye kırarak ciğer ile beraber almış. Boran Batır bundan azıcık da olmasa korkmamış. Saptama* çizmesinin koncundan yine bir semseri sıyırıp alarak sıcak külün içinde duran dağ koyununun aşıklı kaval kemiğinin ortasından quwray* gibi yonarak kesip ikiye bölmüş de iki başının yağını ağzına sırayla atıp sonra (kemiklerini) fırlatmış. Boran Batır'ın bu

* **Qazaq Halıq Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 189-191.
* saptama: Bir çeşit çizme.
* quwray: üflemeli bir çalgı.

cesaretinden, keskin semserinden, sivri uçlu okundan, cebinin altında duran aybaltasından korkan Jeztırnaḳ sonunda çekinip varıp sus pus olmuş.

Gece yarısında Boran Batır kendi boyunda ve kendi eninde bir tereği keserek alıp getirmiş. Eyer takımını ona yastık yapmış, üzerine şapanını yayarak uyumakta olan bir adama benzetip koymuş. Ondan sonra kendi hafifleyip yayını eline almış ve yanındaki büyük terek'in başına çıkarak Jeztırnaḳ'ın gelmesini beklemeye başlamış. Biraz sonra Jeztırnaḳ, bir adım atıp iki adım atıp sessizce gelmiş ve kaygısız, tasasız uyuyan adamı görüp: "Vay, talihsizlik, seni mi?" deyip saldırmış. Acımasız Jeztırnaḳ'ın demir tırnaklarının gücü, kabarık duran ağacı kıtırdatmış. Bunun adam değil ağaç olduğunu anlayan Jeztırnaḳ, meydan okur gibi etrafına baktığında Boran Mergen, yayıyla Jeztırnaḳ'ın yüreğine vurup koymuş. Jeztırnaḳ var gücüyle varıp uzanıp düşmüş. Boran Batır ağacın başından inerek ölen Jeztırnaḳ'ın para-boncuklarını sıyırmış, çelik tırnaklarını kesip alıp, gitmiş.

Bu vakitte Boran Batır'ın köyü sıkıntılı bir hale düşerek, "Boran Batır Jeztırnaḳ'ın mekânından sağ salim gelemez, onun demir tırnaklarının gücünden kurtulamaz, Jeztırnaḳ bizim kökümüzü kurutacak" diye telaşlanıp sızlanıyorlarmış. Boran Batır, Jeztırnaḳ'ı yenip döndüğünde kalabalık halk çok sevinmiş ve adak keserek büyük toy yapmışlar. Bundan sonra da Boz Atlı Boran Batır Jeztırnaḳ'ı yok etmek için birkaç defa daha sefere çıkıp büyük ganimetle geri dönmüş.

Günlerden bir gün Boran Batır'ın kızı evlenecek olmuş. Kız, verilirken babasından ilk Jeztırnaḳ'ın para-boncukları ile bakır tırnaklarını istemiş. Babası onu alırsa, hayatının ne kadar büyük bir tehlikede olacağını kaç defa söylese de kızı razı olmamış. Sonunda, babası çaresiz onları kızına vermeyi kabul etmiş. Fakat verirken kızına:

-Yavrucuğum, evine gittiğinde but sakla. Gece uykusunda uyanık ol, şafağa kadar tavuk gibi ol, demiş. Neticede kız, babasının verdiği bözi* ile sözüne razı olarak evlenip gitmiş.

* Böz: Değerli kumaş.

Boran Batır'ın kızı bir ağıl koyun ile sık bir ormanın içinde oturuyormuş. Gündüzleri eşi koyun otlatıyor, geceleri Boran Batır'ın kızı koyunları gözetliyormuş. Babasının söylediklerini aklında tutup kestiği koyunun butunu şaŋıraḳa* asıp kurutuyormuş. Gece uykusunda uyanık olup şafağa doğru yerinden kalkıyor da her zaman ip eğirip türkü söylüyormuş. Bir gün şafağa doğru itler saldırıp hızlı hızlı ürümeye başlamış. Normalde kurdun güçlüsü de olsa (yerlerinden) kıpırdamayan bu itlerin hızı birden bire kesilmiş, ciyak ciyak bağırdıktan sonra sesleri kesilivermiş. Bir tıkırtının geldiğini anlayan Boran Batır'ın kızı yanmakta olan ateşi söndürüp katılıp kalmış olan budu alarak eşiğe gizlenmiş. Bu gelen Jeztırnaḳ'ın karısı imiş. O, kapıyı açıp keregenin* başında asılı duran kendi kızının para-boncuklarını tanıyıp:

"Hım, benim kızımın kökünü kurutan senmişsin ğoy. Onun para-buncuklarını sahiplenip almasına baksana, utanmazın kendi nerede?" diyerek eve girmiş ve hemen, sönen ocağı üfleyerek yakmaya girişmiş. O anda eşikte sağlamca hazırlanmış duran Boran Batır'ın kızı, ateşi üflemekte olan Jeztırnaḳ kadının başına, katılmış but ile vurup vurup koymuş. Bileği güçlü, kuvetli Jeztırnaḳ kadının başını ateşe sokup omurgasını kırmış. Ondan böyle Boran Batır'ın kızı da bahadır olarak ünlenmiş. Halk ağzında "Boz atlı Boran Batır ve onun nesli, Jeztırnaḳ'ın kökünü kuruttu", diye efsane yayılmış.

6.3.11. DELDAŞ BATIR

Sonaṽ erte zamanda, jal ḳuyrığı kelte zamanda erli-zayıptı eki adam otipti. Turmıstarı tar eken, baladegenge zar eken. Künderdiŋ küninde äyel jükti bolıp bası baḳırday, kozi tostağanday, batır müsindi ul tuṽıptı. Atın Deldaş ḳoyıptı. Deldaş segiz jasḳa kelgende, elin jaṽ şaṽıp, Deldaştıŋ anası da jaṽ ḳolında tütḳın bolıp ketipti. Şabındığa tüsken maldan ayağı sınğan sarı ala ḳulın ḳalıptı. Deldaştıŋ äkesi onı şöp jülıp berip, tegeşten suṽarıp bağıptı. Arada talay jıldar otipti. Deldaş alısḳandı alıp uratın ḳaruṽlı batır, közdegenin ketirmeytin mergen bolıptı, sarı ala ḳulın ḳaşsa jetkizbeytin, ḳuṽsa ḳutḳarmaytın jüyrik at bolıptı. Tegeşpen suṽarıp ösirgendikten onı Sarıala

* şaŋıraḳ: çadırın en üstü.
* kerege: Katlanıp açılabilir kafes şeklindeki otağ, çadır desteği.

tegeş dep ataptı. Azamat bolğan, jaydı uķķan Deldaş eliniŋ namısı üşin jaŋdan kek aluŋğa attanbaķ bolıptı, attanar aldında özi ķaytıp oralğanşa “turmısta ķıynalıp ķalmasın” dep äkesine taŋday otın, üydey et jiynap jerden ķazıp jendi bilektey suŋ şığarıp beripti. Jürerde äkesine:

-Men osı jiynap bergen otınnan bir jağım, etten bir asım, suŋdan ķanjığaday ķalğanda kelermin. Meniŋ kelüŋ mölşerimdi osıdan bayķarsıŋ, depti. Äkesi aķ batasın berip, aķılın aytıp, balasın üzaķ saparğa attandırıptı. Deldaş Sarıala tegeşine minip, jol azıķtarın alıp, ķaruŋ-jaraķtarın asınıp jürip ketipti. Kün jüripti, ay jüripti, neşe türli asķar taŋlardan asıptı. Şöl-jazıyralı ķalalardan da, örkeştep aķķan özen-dariyalardan da ötipti. Künderdiŋ birinde özenniŋ jağasına siyır bağıp jürgen bir tazşağa jolığıptı. Deldaş öziniŋ bul jaķķa kelüŋdegi jayın tanıstırıp, jaŋğa ketken eliniŋ malı men şeşesiniŋ deregin biletin-bilmeytindigin suraptı. Sonda tazşa: -Seniŋ izdep kelgen jaŋındı men anıķ bilmeymin, bul handar ortasında bolğan oķıyğa ğoy. Sondıķtan bizdiŋ hanımızdıŋ habarı bar ma eken. Osı jağınan astırtın sürastırıp körseŋ boladı, degen jaŋap beripti.

-Mına bağıp jürgeniŋ kimniŋ siyırı? dep suraptı Deldaş.

-Osı bizdiŋ eldiŋ hanı Siyırlı bay patşanıŋ siyırı, depti tazşa.

-Sen bul siyırlardı mınaŋ ülken özennen ķaytıp ötkizip bağıp jürsiŋ?

-Bir ülken ķızıl ķasķa siyır bar, soğan minip alıp: “Bastağıştıŋ siyırı, basta” desem, barlıķ siyırdı bastap ötkizedi.

-Osınşa köp siyırdı ķaytip saŋasındar?

-Saŋılğırdıŋ siyırı “saŋıl” desem, barlığı saŋılıp ķaladı. “Baylanğırdıŋ buzaŋı, baylan” desem, emip bolğan buzaŋlar baylanıp ķaladı.

-Munan basķa tağı ķanday jümıs isteysiŋ?

-Osı siyırlardıŋ iyesi hanımızdıŋ üş ķızı bar. Hannıŋ ämiri boyınşa men solardıŋ tabanın taŋ atķanşa bir ķarın maymen sılap şığamın, kişi ķızı öte aķıldı, tabanın sılatpaydı, tek jilinşigin ustap ķana uyıķtatamın, depti tazşa.

Deldaş barlıķ jaydı surap bolğannan keyin, “osı tazşa paluŋan körinedi, osımen bir küş sınasıp köreyin”, dep oylaptı da:

-Alıspaķ kerek pe? Şertispek kerek pe? depti. Tazşa Deldaştıŋ palüŋan ekenin bile ķoyıp:

-Şertispek kerek, depti. Alğaşķı kezekti tazşağa beripti.

Tazşa Deldaştı şertip ķalğan eken, Deldaş soyıl siltem jerge barıp tüsipti. Ekinşi kezekte Deldaş şertken eken, tazşa bir şaķırım jerge barıp tüsipti. Deldaş Tazşağa jaŋa kiyimder jäne altın dilda berip:

-Siyırdı men bağayın, sen öz jumısındı iste, dep hannıŋ azabınan ķutķarıp onı eline ķaytarıptı.

Deldaş tazşanıŋ kiyimin kiyip, öz kiyimin, ķaruŭ-jarağın Sarıalategeşke bökterip bir tal ķuŭ ķuyrığın julıp alıp ķoya beripti. Sarıalategeştiŋ bir erekşeligi bar eken ol Deldaştan basķa jandı janına jolatpaydı eken. Deldaş ķoya bererde alıp ķalğan bir tal ķılın tutatsa, ķaydan bolsa da jetip keledi eken. Deldaş tazşanıŋ ornında hannıŋ siyırın bağıp jüripti. Keşke taman siyırların ozennen ötkizerde tazşanıŋ aytķan sezderin umıtıp ķalıptı. Tazşa keşikken soŋ, “buğan ne boldı” desip hannıŋ ķızdarı özen jağasına kelse, tazşanıŋ siyırlardı ötkize almay turğanın köripti. Sonda ķızdar:

-Jaŋılğırdıŋ tazşası jaŋılıp ķalğanbısıŋ. “Bastağıştıŋ siyırı, basta”, dep nege aytpaysıŋ? depti. Tazşanıŋ eskertip ketken sözderi Deldaştıŋ esine sonda tüsip, ķızıl ķasķa siyırdı minip alıp: “Bastağıştıŋ siyırı, basta” degende siyırlar özennen öte şığıptı. Siyırdı hannıŋ ķorasına aydap aparıp: “Saŭılğırdıŋ siyırı, saŭıl” dese, siyırlar tügel saŭılıptı. “Baylanğırdıŋ buzaŭı, baylan” dese, emip bolğan buzaŭlar jay-jayına baylana ķalıptı. Tün bolıp el jatatın mezgil kelipti. Han ķızdarı tösekterine jatķannan keyin burınğıları boyınşa tabandarın maymen sılatıp uyıķtaŭğa äzirlene bastaptı. Deldaş ta tazşanıŋ istegenin istep jüripti.

Deldaştıŋ jüris-turısınan, is-äreketinen burınğı tazşa emes, bul bir bilgiş, aķıldı jigit ekenin kişi ķız sezipti. Onı äpkelerine de bildirmepti jäne ayağın uŭķalaŭdı basķalarğa bildirmey toķtatıp ķoyıptı. Deldaş ta buğan maķul bolıptı.

Künderdiŋ birinde üş ķız serüŭendep özen jağasına barıptı. Serüŭendep jürip özenniŋ tunıķ suŭına ar jağınan tüsip turğan Deldaştıŋ beynesin kişi ķız körip ķalıptı. Körgen kezde-aķ ğaşıķ bolıptı. Deldaş kündiz dalada siyır bağıp, keş batķanda keletindikten onıŋ tür-sıypatın hannıŋ ķızı köre almay jür eken. Deldaştıŋ suŭdağı säŭlesin körip ķaytķannan keyin onıŋ

diydarın körip söylesüў, sırlasuў üşin kişi ķızğa oy tüsipti. Keşinde siyırdan ķaytķan Deldaştı oŋaşa şaķırıp alıp, özinin mahabbat jönindegi arman-tilegin bildiripti.

-Bizdiŋ aўılda jürgeniŋe köp boldı. Seniŋ elge jağımdı is-äreketteriŋ, minez-ķulķıŋ meniŋ oy-sanamdı öziŋe ķaray tartıp baўrap baradı, seni süyemin, ömirlik jar bolıp ötemin, osı tilegime ķalay ķaraysıŋ? dep suraptı ķız. Deldaş ķızdıŋ sözderin estigen soŋ: “Meniŋ üyden şıķķan maķsatım, jauўğa ketken elimniŋ kegin alıp, ardaķtı anamdı ķutķaruў edi. Hannıŋ ķızın alamın dep bir pälege ķalıp jürsem ķalay bolğanı”, degen tereŋ oyğa şomıp otırıp:

-Sen bolsaŋ tamam eldi biylegen hannıŋ ķızısıŋ, men de seni jaķsı körip-aķ jürmin. Biraķ seni men alğan künde äkeŋ: “Tügi joķ kedeydiŋ balası tazşağa tiydi” dep namıstanıp ekeўmizge jäbir körsetse ķaytemiz? depti. Sonda ķız:

-Sen ķorıķpa, han bizge eşķanday jäbir körsete almaydı. Men özimniŋ süygen teŋimdi osı künge deyin taba almay kelgen edim. Endi taўıp otırmın. Äkem meni özi sıķıldı hannıŋ nemese baydıŋ balasına bermek. Biraķ men hannıŋ, baydıŋ balası dep öz teŋim bolmağan aķılsız äŋgüdikterge ķaytip barmaķpın, men öz süygenimnen, teŋimnen bul jalğanda ayrılmaspın, ölsem körim birge bolsın senimen, dep şınayı oyın aytıptı.

Deldaş, ķızğa äbden senip, ekeўi nağız mahabbat baylaptı. Söytip, ekeўi oynap-külip jüripti. Bir küni ķız Deldaştıŋ munda ķalay kelgendigin suraptı. Deldaş basınan ötken oķıyğaların tügel aytıp beripti. Kündiz ķız Deldaş siyır bağatın toğayğa barıp, Deldaşpen birge serüўendep ķaytıp jüretin bolıptı. Deldaş Sarıalategeşin körsetip, mingizip seyil ķurğızıptı. Bular birin-biri birer kün körmese türa almaytın şın süyisken ğaşıķtar bolıptı.

Künderdiŋ birinde hannıŋ boyjetken ķızdarı bayğa tiyu jayın söz etipti. Bäri de osılay isteўdi layıķ köripti. Bul maķsattarın äkesine sezdirüў üşin, bular üş pisken alma äzirlep, şeşeleri arķılı äkesine jiberipti. Şeşeleri almalardı han ordasına äkelip beripti. Almağa ķızıķķan ķomağay han dereў pışaķpen kesip, jeўge ıŋğaylanğanda öyeli toķtatıp alıp:

-Bul almalardı jeŭden burın onıŋ nelikten kelgenin oylan. Almanı üş qızıŋ bergen, ne üşin sağan jibergenin taŭıp, onan soŋ jeseŋ boladı, depti. Han oylanıp:

-Qızdarım meni jaqsı körip, äkem jesin degen şığar, depti.

-Joq, boyjetken qız pisken almamen teŋ, ŭaqıtı otip ketse, alma şiriydi, boyjetken qızdıŋ da ŭaqıtı ötse bolmaydı. Bizdiŋ erge şığatın ŭaqıtımız jetti degeni, depti şeşesi.

Han elindegi barlıq jigitti jiynap qızdarınıŋ aldınan ötkizbek bolıptı. Qızdarına:

-Qalağan jigitteriŋdi almamen urıp belgilender, dep tapsırıptı. Han aytqanınday jigitterdi jiynap, qızdarınıŋ aldınan ötkizipti. Eki ülken qızı eki baydıŋ balasın almamen ürıp süygendikterin bildiripti. Biraq bay-kedeyi jiynalğan sonşama köp jurttıŋ işinen kişi qızına layıq jigit şıqpaptı. Han qaraŭındağı elinen jan qaldırmay jiynatıptı. Sonda da kişi qızınıŋ süygeni tabılmaptı, Eŋ soŋında siyırşı tazşanı şaqırıp äkelgende qız almasın soğan usınıp, öziniŋ süygendigin bildiripti. Kişi qızınıŋ tazşanı süygenine han qattı aşuŭlanıp, namıstanıp:

-Tamam elden adam tabılmağanday jaman tazşanı qalaŭı qalay? dep qızın şaqırıp alıp, el közinşe surağğa alıptı. Qızdı qattı uyaltıp bağıtınan taydırmaq bolıptı:

-Meniŋ osınşa elimnen sağan layıq bir de jigit tabılmay, osı tazşanı süydiŋ be? Öziŋniŋ teŋiŋdi umıttıŋ ba? Hannıŋ, baydıŋ balaların ne üşin qalamaysıŋ? depti.

-Äke eliŋizde jigit köp-aq, biraq men bay balaları dep önersiz, aqılsız jigitterdi qalamadım. Özimniŋ köŋilim tartqan osı bir tazşa balanı öz teŋim dep eteginen ustap otırmın. Bul jigitti siz kedey tazşa dep jaqtırtpağanıŋızben, men sizdiŋ anaŭ küyeŭ balalarıŋızdan äldeqayda artıq köremin. Aqılı, zerektigi jağınan bolsın olardan joğarı, bunıŋ önerin keyin korersiz, dep jaŭap qayırıptı. Qaptap turğan qalıŋ jurt qızdıŋ sözin qoldap duŭ keteripti. Han aşuŭlanıp:

-Eger tazşağa şınımen tiyetin bolsa, munıŋ otaṽı ana siyır ḳora, soğan aparıp üy ustasın da, sonda jatatın bolsın ekeṽi, dep ṽäzirlerine ämir etipti. Ṽäzirleri bul buyrıḳtı tabanda orındaptı.

Han jaḳsı körgen ülken eki ḳızına eki jerden asıl taspen, altın kümistermen äşekeylep saray ornatıp, düniye-mülikterin saraylarına toltırıp beripti.

Bir küni han aṽırıp ḳalıptı, hannıŋ sırḳatın körgen baḳsı: “Taḳsır, sizdiŋ sırḳatıŋızğa kiyiktiŋ eti em boladı. Sonı alğızıp pisirip jeseŋiz, jazılasız”, depti. Han dereṽ ṽäzirlerin şaḳırıp, kiyik ata alatın mergenderdi taṽıp kelüṽdi buyırıptı. Bul habardı estigen eki ülken küyeṽi: “Biz baramız, kiyikti biz atıp äkelemiz”, dep suranıptı. Jaḳsı köretin sıy küyeṽleriniŋ bul talaptarın ḳabıl kerip, jüyrik attarı men jaḳsı sadaḳtarın beripti. Kişi küyeṽ balası Deldaş ta baruṽdı suransa, onı közge ilmey, ḳoyğa jetpes ḳoy torını, atḳanda arḳan boyı jerge äzer jetetin tozığı jetken jaman sadaḳtı beripti. Söytip, hannıŋ üş küyeṽi birge taṽğa ḳaray attanıptı. Ülken küyeṽleri Deldaştı mensinbey, bölek ketipti. Deldaş taṽğa taman jaḳındap bara bergende, attan tüsip ḳoy torını ḳoya beripti. Ḳuṽ ḳuyrıḳtı otḳa tutatḳan eken, öziniŋ jan serigi Sarıalategeş kisinep jetip kelipti. Deldaş Sarıalategeşin minip, öziniŋ ḳaruṽ-jarağın asınıp taṽdı aralap kelip, üş kiyik atıp ḳaytıptı. Jolda kiyik turmaḳ tiri jändik ustay almay sımpıyıp kele jatḳan eki mırza bajasına kezigipti. Bular Deldaştıŋ atıp alğan kiyikterin köre salıp: “Mağan bireṽin ber”, dep jabısa bastaptı. Sonda Deldaş:

-Bul kiyikti berüṽden burın bir şartım bar, soğan könsender bereyin. Şartım mınaṽ ḳolımdağı jüzigimdi jambastarıŋa bir-bir basayın da ekeṽiŋe ekeṽin bereyin. Osığan könseŋder alındar, depti. Han aldına ḳur baruṽdan uyalıp, küyeṽler buğan maḳul bolıptı. Basılğan jerde öşpestey iz ḳalatın jüzik taŋbası küyeṽlerge basılıptı. Deldaş ekeṽine eki kiyik berip, jöneltip jiberipti. Bular jüyrik attarımen öli-tirilerine ḳaramay şaṽıp otırıp, kiyikti hanğa bergen eken. Han jazılmaptı.

Deldaş Sarıalategeşin ḳoya beripti. Han bergen ḳoyğa jetpes ḳoy torısın minip alıp, ayaŋdap öziniŋ siyır ḳorasına kelipti. Alğan kiyiktiŋ etinen äyeli äybattap ḳuṽırdaḳ ḳuṽırıp, tabaḳḳa salıp, ortasına siyırdıŋ tezegin ḳoyıp,

hanğa äkelip beripti. Han jep otırıp tättiliginen tilin tistep alıptı. Tezekti körip ķalıp:

-Därilikke kiyik etin ber desem, siyırdıŋ tezegin berip masķaralaṽlarıŋ ne? Meni aķımaķ etpek boldındar ma? dep aşuṽlanıp ursıptı. Sonda kişi ķızı asıķpay da, aptıķpay:

-Jaķķanımız da tezek, jatķanımız da tezek, sodan tüsip ketken ğoy, dep jaṽap beripti. Buğan han jaṽap taba almaptı. Söytip han sırķatınan jazılıp ketipti.

Hannıŋ jılķısında bir biyesi jılında bası altın, ķuyrığı kümistey jıltırağan ķulın tuṽadı eken. Jılında tuṽğan ķulının bir alıp ķara ķus kelip, tuṽğan küni-aķ alıp ketedi eken. Han jäne hannıŋ barlıķ ṽäzirleri, batırları men ķuldarı ol ķulındı alıp ķara ķustan aman saķtay almay jılında ķapı ķalıp jüripti. Biyeniŋ tağı da ķulındaytın mezgili jetipti. Han ķaraṽındağı barlıķ mergenderi men batırların jiynap alıp, kelgen alıp ķara ķustı atıp öltirip, ķulındı aman saķtap ķaluṽdı buyırıptı. Mergen, batırları jiynalıp ķaraker biyeniŋ ķasında andıp turıptı. Bulardıŋ işinde hannıŋ mırza küyeṽleri men Deldaş ta bar eken. Bir mezgil bolğanda alıp ķara ķustıŋ kele jatķan belgisi bilinipti. Ķattı daṽıl soğıptı. Bir ṽaķıtta eki ķanatı eki tuṽırlıķtay, bası ķazanday bir nörse jerge tüyilipti. Hannıŋ küyeṽleri men mergenderi üreyi uşıp talıp ķalıptı. Deldaş ķana ķarap otırıptı. Ķara ķus ķulındı ilip ķayta köterile bergende, közdep otırıp atıp ķalsa, ķulınnıŋ ķuyrığın julıp tüsipti. Bular bul jolı ķulınnan tağı ayrılıp ķalıptı. Deldaş älgi ķulınnıŋ julınıp tüsken ķuyrığın üyine aparıp, äyeline saķtatıp ķoyıptı.

Hannıŋ alıp ķara ķustı ustap, ķulındı aman saķtaṽ jönindegi şarası taṽsılğan soŋ, joğalğan ķulındardı taṽıp kelüṽ tuṽralı halķına buyrıķ beripti. “Ķulındardı tügel taṽıp kelgenderge köp sıylıķ beremin”, dep jariyalaptı. Sonda hannıŋ mırza küyeṽleri: “Biz baramız, taṽıp kelemiz”, dep ruķsat suraptı. Kişi küyeṽ balası Deldaş ta: “Men barıp taṽıp kelemin”, dep ruķsat suraptı. Han küyeṽ balalarınıŋ tilegin ķabıl körip, jaķsı körgen mırza küyeṽlerge özderiniŋ tandağan attarı men ķaruṽ-jaraķtarın beripti. Al Deldaşķa bayağı ķoyğa jetpes ķoy torını beripti. Bulardı uzaķ saparlarına attandırıptı. Bılay şığa bere üşeṽi üş jaķķa jol tartıptı. Deldaş el sırtına

şıḳḳannan soŋ ḳoy torını ḳoya berip, ḳoynındağı ḳuyrıḳtı otḳa tutatıp, Sarıalategeşin ustap minipti de, ḳaruṽ-jarağın asınıp jüre beripti. Kün jüripti, ay jüripti, jıldar jüripti, künderdiŋ birinde japanda ösken bir ülken bäyterekke kez bolıptı.

Künniŋ ıstığında şarşağan Deldaş köleŋkelep biraz tınığuṽ üşin bäyterektiŋ tübine barsa, bäyterektiŋ uşar basında şırıldağan balapandardıŋ daṽsı estilipti. Bul ḳanday jağday dep, Deldaş taŋ ḳalıptı. Aradan köp ṽaḳıt ötpey, bäyterekke ermelep şığıp bara jatḳan aydahardı käripti. Jaṽızdıḳḳa janı ḳas Deldaş ḳorıḳpastan atınan tüsip almas semserin ḳolına alıp, juṽandığı atan ögizdey, uzındığı eki arḳan boyınday keletin aydahardıŋ janına barıptı. Aydahar bäyterekten tüsip Deldaştı jutpaḳ bolıptı. “Ḳane, mıḳtı bolsaŋ jutşı”, dep uzın almas semserin koldeneŋ ustap, Deldaş ḳorıḳpay aydahardıŋ aṽzına kiripti. Almas ḳanjar aydahardıŋ ezüṽinen tilip, ḳuyrığınan bir-aḳ şığıptı.

Bul ğajap batırlıḳtı körgen balapandar Deldaştan: “Sen netken batır jansıŋ, bizge sırındı tüsindirşi”, dep jalına bastaptı.

“Men jolaṽşı adam edim. Mına terekti körip salḳındap tınığuṽ üşin ädeyi burılğanımda mına jaṽız aydaharğa tap boldım”, depti Deldaş.

“Sen terektiŋ basına şıḳ. Bizdiŋḳanatımızdıŋ astında jat, äytpese, ḳazir bizdiŋ şeşemiz keledi. Ol kelgende aldımen jel soğadı. Onan keyin jaŋbır jaṽadı. Artınan kün aşılıp, özi keledi. Şeşemiz seni körse, ḳızığıp jutıp ḳoyadı. Sen körinbey jat”, depti balapandar. Deldaş balapandardıŋ sezine maḳul bolıp uyağa şığıp jatıptı. Sol kezde alıp ḳara ḳustıŋ keletin belgisi biline bastaptı, ḳattı daṽıl şığıp, nöserletip jaṽın jaṽıptı. Balapandar Deldaşḳa:

“Sen endi korinbey jasırınğan küyinde jata ber. Mınaṽ soḳḳan daṽıl bizdiŋ şeşemizdiŋ uşḳandağı ḳanatınıŋ ekpini. Mınaṽ jaṽğan nöser şeşemizdiŋ “balalarım bar ma, joḳ pa? Tağı da aydahar jutıp ḳoydı ma dep jılağan köz jası”, depti. Sonıŋ artınşa alıp ḳara ḳus uşıp kelip bäyterekke ḳonıptı. Alıp ḳara ḳustıŋ aṽır salmağımen bäyterek mayısıp barıp ḳalpına kelipti. Ol uyadağı balalarına jem üşin bir äkelgende elüṽ kiyiktiŋ etin bir-aḳ köterip keledi eken. Alıp ḳara ḳus ḳonıp otırıp jerde ölip jatḳan aydahardı köripti de, balalarınan: “Mına aydahardı kim öltirgen?” dep suradı.

Balapandarı: “biz öltirdik”, depti. Alıp ḳara ḳus balapandarınıŋ bul jaṽabına senbepti. Ḳiyaldanıp otırıp adamzat iyisiniŋ barlığın sezip ḳalıptı da: “Bul uyada adamzattıŋ iysi şığadı ğoy”, depti.

-Siz jutıp ḳoymaytın bolsaŋız, biz korsetemiz, äytpese korsetpeymiz, depti balapandar.

-Boladı, kärsetinder, depti alıp ḳara ḳus.

Balapandar Deldaştı körsetkende, alıp ḳara ḳus ḳızıp ketip Deldaştı jutuṽğa ıŋğaylanıptı. Sonda balapandar şeşesine: “Bul adamdı nege jutasıŋ, anaṽ jerdegi jatḳan aydahardı öltirgen osı adam bolatın. Bul adam bolmağan bolsa, bizdi aydahar jutıp ḳoyuşı edi. Sondıḳtan “jaḳsılıḳḳa jaḳsılıḳ” dep şaḳırıp alıp, ḳanatımızdıŋ astında saḳtağan biz”, depti. Sonda män-jaydı tüsinip: “Sen adamzat, bul jerge ḳaydan keldiŋ? Ne jumıspen jürsiŋ? Orınday almay jürgen ne maḳsatıŋ bar? Sen bizge köp jaḳsılıḳ istediŋ, men de jaḳsılıḳ etip murat-maḳsatıŋa jetkizip ḳoyayın, ayt!” depti alıp ḳara ḳus. Deldaş öz ömirindegi basınan ötkizgen oḳıyğaları men ḳazirgi izdep şıḳḳan jumısın tügel aytıp beripti. Sonda alıp ḳara ḳus: “Sen estip otır, men de bastan keşkenimdi aytıp bereyin sağan, meniŋ basımnan ötkender seniŋ izdegeniŋniŋ bir beligine jaṽap bölüṽı mümkin. Men osı bäyterektiŋ basına zamannan beri är jılı uya salıp, jumırtḳalaymın. Balapandarım öseyip ḳara ḳanat bola bergende, aydahar jutıp ketedi. Osı ıza-ḳayğımen barıp ḳara ker biyeniŋ ḳulındarın alıp kelip jürgen edim. Meniŋ balapandarımdı jep jürgen jaṽımdı joyğandığıŋ üşin, seniŋ izdep kelgen jılḳındı tügelimen ḳolıŋa tapsırayın. Men äkelgen ḳulındar ḳazir ösip ayğır üyir jılḳı boldı”, depti. Oğan ḳosa alıp ḳara ḳus tağı da mınanı aytıptı: “Seniŋeliŋniŋ malın jaṽlap äketkender bul jaḳta joḳ. Biraḳ men bul jaydı estigemin. Ḳazirgi sen turğan hannıŋ soltüstik jağında bir ülken taṽ bar. Sol taṽdıŋ ḳoynaṽın meken etken bir el bar. Bizdiŋ jaḳtıŋ adamdarı olardı “ḳaraḳşı” dep ataydı. Sol ḳaraḳşılar eli beybit jatḳan bir momın eldi tonap, maldarın jaṽlap äkelipti dep esitkem. Sirä, elindi tonap, malın jaṽlağan solar bolar. Olardıŋ işinde bir mıḳtı däṽi bar. Oğan baratın bolsaŋ, seniŋ küşiŋ jetedi. Eger jetpeytindey bolsa, men kömektesemin. Sen ḳorıḳpay barıp alıs, sen onı jeŋbeyinşe ol malındı bermeydi. Bunı estigen Deldaş esesi ḳaytḳanday ḳattı ḳuṽanıptı.

Söytip, alıp ḳara ḳus barlıḳ jılḳını Deldaştıŋ aldına salıp, ḳanatınan bir tal ḳaṽırsın alıp beripti.

“Mına ḳaṽırsındı mıḳtı saḳtağaysıŋ, ḳay jer, ḳay mezgil bolsın, basıŋa ḳıyınşılıḳ kün tuṽğanda, nemese men sağan ḳajetti bolsam, osı ḳaṽırsındı tutatsaŋ, ḳaşanda äzir bolamın, seni sol kezdegi ḳiyınşılığıŋnan ḳutḳarıp, maḳsatıŋdı orındap beremin”, depti.

Deldaş ḳoştasıp, hannıŋ eline ḳaytıp jürip ketipti. Kün ötipti, aylar ötipti. Künderdiŋ birinde hannıŋ eline jaḳındaptı. Deldaştıŋ jılḳılardı taṽıp kele jatḳan habarın estigen eki bajası aḳıldasıptı da: “Bul jaman tazşa är iste bizden asıp jür, bunıŋ bul isine jol bermeṽ kerek”, degen kelisimge kelip, jılḳılardı tartıp alıp, hanğa özderi aparmaḳ bolıptı. Eger buğan Deldaş boy bermese, ekeṽi birigip amalın taṽıp öltirmek bolıptı. Söytip, ekeṽi jılḳılardı aydap kele jatḳan Deldaştıŋ aldınan şığıptı. Ekeṽi sır bermesten Deldaşḳa jılı şıray bildirip, jaḳsı sözder aytıp amandasıptı.

-Deldaş, sen uzaḳ sapardan kelesiŋ, şarşağan şığarsıŋ, birneşe kün demalıp, osı jerde tınıḳ. Jılḳılardı hanğa biz aydap bara bereyik, depti. Bulardıŋ buzıḳ niyetin bilgen Deldaş buğan könbepti.

-Men neşe aylar, jıldar boyı sonşalıḳ azaptardı kerip bul jılḳılardı taṽıp äkeldim. Endi hanğa özim-aḳ aydap barayın, depti. Eki mırza küyeṽ: “Bul jılḳılardan ölmey ayrılmas, soğısıp tartıp aluṽğa küşimiz ḳalay bolar, amalın taṽıp oltireyik”, dep aḳıldasıptı.

-Sen uzaḳ jol jürip keldiŋ, bul saparıŋda köp ḳayrat şığarıp mına jılḳını taṽıp keldiŋ, bizdiŋ mına jerdegi sağan arnap tiktirgen üyimizge barıp ḳonaḳ bol, sonan soŋ jılḳılarıŋdı aydap hanğa bararsıŋ, biz sağan jolşıbay kömektesip bararmız, depti.

Deldaş äz ḳaruṽ-küşine senip, bulardan küdiktenbey äzirlengen üyine ḳaray bettepti. Esikten kirip törge ḳaray jüre bergende üydiŋ ortası oyılıp tüsip, Deldaş sonıŋ işinde ḳalıptı. Söytse, eki mırza Deldaş kelerden burın adamdarına eki arḳan boyı tereŋdikte or ḳazdırıp, onıŋ üstine segiz ḳanat aḳ otaṽ tiktirip, işi-sırtın ülde men buldege orap bezendirip ḳoyğan eken. Ordıŋ üstine bildirmey kilem jaṽıp ḳoyıptı. Deldaş orğa tüsip ketken soŋ, eki mırza jılḳılardı aydap ketipti. Deldaştıŋ Sarıalategeşin ustap almaḳ bolğanda,

mırzalardı aldına kelse tistep, artına kelse teŭip, manına jolatpay ķoyıptı jäne ordıŋ üstindegi tigüŭli äsem üydi de olarğa alğızbay ķoyıptı. Eki mırza uzap ketken soŋ Sarıala tegeş orğa ķuyrığın salsa, Deldaşķa jetpepti. Oğan şılbırdı jalğasa da jetpepti. Sarıalategeş şığaruŭdıŋ amal-şarasın izdestirip taba almaptı. Deldaş ķaruŭ izdep ķaltaların aķtarğanda, bayağıdağı alıp ķara ķustıŋ bergen ķaŭırsını ķolına ilinipti. Jalma-jan onı otķa tutatıp, alıp ķara ķustı şaķırıp alıptı. Alıp ķara ķus Deldaştıŋ halin körgen soŋ, ķanatın ustatıp, ordan şığarıp jiberipti. Deldaş ordan şıķķan soŋ Sarıalategeşine mine salıp eki mırzanıŋ artınan şapķan küyi han ordasına kelse, eki mırza jılķılardı hannıŋ aldına äkelip, han aldında ekeŭi daŭlasıp turğannıŋ üstinen tüsipti. Mırza küyeŭdiŋ bireŭi: “Men taŭıp keldim”, dese, endi bireŭi: “Bul tapķan joķ, men taptım”, dep talasıp tur eken. Siyırlıbay han bulardıŋ ķalay tapķanın bilmek bolıp:

-Bul jılķını ķalay taptındar, tabuŭdağı ädis-aylalarındı aytıŋdarşı, dep surasa, küyeŭleri: “Neşe ayşılıķ alıstağı taŭda jayılıp jürgen jerinen aydap äkeldik”, degennen basķa eşteŋe ayta almaptı.

-Jolda ne kördiŋder? dep sürasa, oğan da eşteŋe ayta almaptı. Bulardıŋ daŭınıŋ üstine Deldaş kirip kelip:

-Han, sizdiŋ joğalğan mına jılķılarıŋızdı bular tapķan joķ, men taŭıp kelgemin, bulardıŋ daŭı ķurğaķ daŭ, depti. Deldaştı öldi dep oylağan eki mırza Deldaştıŋ betine ķaray almay uyalıp, ün-tünsiz jerge ķarap bas kötere almaptı.

-Al, ķane tazşam, sen jılķını ķalay taptıŋ, tabuŭdağı şara-ayla, belgileriŋ bolsa ayt ta körset, depti han.

-Men osı jolğı saparım men jılķılardı tabuŭdıŋ män-jayın da, büdan burınğı istegen isterimniŋ jağdayın da aytıp bereyin, depti Deldaş.

-Ķane, ayt, tındayın, depti han.

-Birinşi, siz aŭırıp jatķanıŋızda baķsılar sizdiŋ aŭruŭıŋızğa kiyik eti em boladı dep buyırıp, sizdiŋ ämiriŋiz boyınşa, anaŭ eki mırza küyeŭ balaŋız jäne men üşeŭmiz aŋğa şıķtıķ, sol jolı men üş kiyik atıp aldım. Mınaŭ mırzalarıŋız tiri jändik ata almağan bolatın. Bular mağan kelip, kiyik ata almağandarın aytıp meniŋ atķan kiyigimniŋ ekeŭin surap jalınğan soŋ, bulardıŋ razılığı

boyınşa jambastarına mörjüzigimdi ḳızdırıp basıp, ekeṽine eki kiyikti bergen bolatınmın. Jalğan dese, sondağı meniŋ basḳan mörjüzigimniŋ taŋbası äli bar şığar, senbeseŋiz ḳarap köriŋiz. Ekinşi, ḳara ker biye ḳulındap, ḳaraṽılıŋızdağı barlıḳ mergender men batırlardı jiynap ḳulınğa ḳorğaṽşı ḳoyğanıŋızda solardıŋ işinde eki mırzamen men de bar bolatınmın. Alıp ḳara ḳus ḳulındı ile jönelgende, jiynalğan tamam mergender talıp ḳalğan. Sonda men ğana oḳ şığarğam, alıp ḳara ḳustıŋ tuyağındağı ḳulınnıŋ ḳuyrığın tüsirip ḳalğam, sol ṽaḳıttağı ḳuyrıḳ ḳazir üyimde saḳtaṽlı tur. Sen barıp äkele ḳoyşı, dep äyelin jumsaptı. Mına kelgen jılḳılardıŋ işindegi şolaḳ ḳara ayğır sol kezdegi ḳuyrığı üzilip ḳalğan ḳulın bolatın. Julınğan ḳuyrıḳ pen ḳara ayğırdı salıstırıp köriŋiz. Üşinşi, alıp ḳara ḳustıŋ bar jerin taṽıp, neşe jıldan beri joğalıp jürgen ḳulındardı äkelüṽdi üşeṽimizge tapsırğan ediŋiz. Alıp ḳara ḳustıŋ tuṽğan balapanın jep ketetin aydahardı men öltirgenim üşin, alıp ḳara ḳus barlıḳ jılḳını aldıma saldı. Jılḳını aydap kele jatsam, mına ekeṽi aldımnan şığıp tartıp alıspaḳ boldı. Biraḳ küşi jetpesin bilgen soŋ, meni aldap ḳonaḳḳa şaḳırıp, ḳapıda orğa tüsirip ketti. Mine, mınaṽ meniŋ öltirgen aydaharımnıŋ jotasınan tilip alğan şılbırım edi, dep körsetipti.

Han Deldaştıŋ aytḳandarın tügel tekserip körse, jağday däl sonıŋ aytḳanınday şığıptı. Barlıḳ jaydı körip uḳḳan soŋ, önersiz ötirikşi eki ülken küyeṽin öz jönderine jiberipti. Deldaştıŋ üyin mal ḳoradaŋ şığarıp alıp, arnaṽlı otaṽ tigip beripti jäne Deldaştı özініŋ bas ṽäziri etpek bolıptı, Deldaş buğan könbepti. “Bul siyaḳtı aḳiyḳatsız hannıŋ ṽäziri bolğanşa, bolmağannıŋ özi artıḳ”, dep ketüṽge äzirlenipti.

Deldaş jaṽğa aldırğan şeşesi men eliniŋ malın izdep tabuṽ tuṽralı äyelimen aḳıldasıp, ḳaruṽ-jaraḳtarın asınıp jorıḳḳa attanıp ketipti. Alıp ḳara ḳustıŋ aytḳanı boyınşa neşe kün jol jürip, taṽlardan da, suṽlardan da, şölderden de ötipti. Künderdiŋ birinde öriste siyır jayıp jürgen siyırşığa kezigip: “Mınaṽ kimniŋ siyırı?” dep suraptı. “Däṽdiŋ siyırı”, dep jaṽap beripti siyırşı. Munan ötip birneşe bel asḳan soŋ, ḳalıŋ jılḳı men ḳoy korinipti. Deldaş bularğa barıp jılḳışı men ḳoyşılardan: “Bul kimniŋ malı?” dep surasa: “Pälen däṽdiŋ malı”, dep siyırşınıŋ aytḳan jaṽabın ḳaytalaptı. Munşalıḳ köp maldıŋ däṽge ḳalayşa bitkenin surağan Deldaşḳa jılḳışı: “Bul mal äsili däṽdiŋ malı

emes, oljalanıp kelgen mal bolatın. Öziŋ şıḳḳan hannıŋ eliniŋ ar jağında bir juvas, momın el bar. Kerek dese ol eldiŋ betke ustar azamatı da, batırı da joḳ edi. Budan on şaḳtı jıl burın osı maldıŋ ḳazirgi iyesi bolıp otırğan däv ḳol astındağı barlıḳ äskerin jiynap barıp, sol eldiŋ momındığın paydalanıp, elin şavıp, jas ḳatın ḳızdarın javlap, maldarın tük ḳoymay aydap äkelgen bolatın. Sonımen bul bayıp ketti. Biz de javlanıp kelgenbiz, sol javgerşilik kezde ḳattı ḳırğın bolıp, el ḳattı küyzelip ketken bolatın", depti.

Bir ḳoyşı sol soğısta ḳolğa tüsken bir ḳatındı däv öz üyinde küŋ ornında ustaytının aytıptı. Deldaşḳa osı meniŋ şeşem boluv kerek degen oy kelipti. Ḳoyşı tağı da: "Ol kempirdiŋ dävdiŋ üyinde isteytin jümısı kündiz keşke deyin tezek terüv, ot jağuv, mal savuv, kündiz tınım, uyḳı joḳ beyşarada, eŋ ḳattı ḳiynaytın jeri ottı jalaŋaş ḳolmen kösettiredi, ḳısḳaşpen kösevine ruḳsat etpeydi. Ḳolı otḳa küyip kön bolıp ḳatıp ketipti. Bärinen osınısı ḳorlıḳ bolıp otır. Key kezderi oŋaşada bizge muŋın aytıp jılaydı beyşara. Meniŋ artımda ḳalğan Deldaş degen bir balam bar edi. Endigi erjetken boluv kerek, ol tiri bolsa meni izdep bir keler dep. Sol balasın köp ayta beredi", depti. Bul äŋgimeden keyin Deldaş ol kempirdiŋ öziniŋ tuvğan şeşesi ekenin bilip, onı körgenşe tağatı ḳalmay, baḳtaşılardan sol dävdiŋ üyiniŋ ḳay jerde ekenin suraptı. Malşılar dävdiŋ üyin kärsetipti. Dävge aşuv-ızası özendey tasıp ḳattı ḳaharlanğan Deldaş bar küşin boyına jiynap, dävdiŋ üyin izdep suvıt jürip ketipti.

Bul künderi Deldaştıŋ şeşesiniŋ ḳabağı tartıp, suvalğan omıravınıŋ süti ağıp bolmaptı.

Suvalğan közi tartadı,
Kületin kün jaḳın ba?
Tandır omırav iyedi,
Deldaşım kele jatır ma?

dep tezegin tere beripti.

Deldaş izdep jürip dävdiŋ üyin tavıptı, üyine kirip barsa, däv töseginde şalḳasınan tüsip jatır eken de, bir ülken bäybişe jumsaḳ ḳus tösekte kerilip otır eken. Olar üyge kirgen Deldaştı közge ilmepti, til ḳatpaptı, onımen jumısı da bolmaptı. Deldaş "şeşem ḳay jerden köriner eken", dep jan-jağına

ḳaraṽmen bolıptı. Bir kezde bir ḳap tezek köterip, bir küŋ üyge kiripti. Ol ot jağuṽğa ıŋğaylanıp bäybişeden ot kösеṽge ḳısḳaş suraptı. “Sağan bergen ḳısḳaş ḳor bolmay ma, ot jaḳḳıŋ kelse, ḳolıŋmen nege kösemeysiŋ?” dep ḳısḳaştı bermey ḳoyıptı. Deldaş öziniŋ şeşesi ekenin bilse de, tanıstıḳ bermey, aldımen şeşesin ḳutḳaruṽğa kirisipti. Şeşesi Deldaştı tanımaptı. Deldaş däṽdiŋ bäybişesine ḳarap:

-Ey, ḳatın, mına kisige ḳısḳaştı nege bermeysiŋ, janıŋnıŋ tirisinde ber, äytpese, men sağan ḳazir keretinindi korsetem, dep aḳıra seylepti aşuṽğa buṽlığıp.

Deldaştıŋ aḳırğanına oyanğan däṽ:

-Ey, sen kimsiŋ sonşalıḳ aḳıra söyleytin? depti.

-Men joḳ izdeṽşi adammın, sen öziŋ kimsiŋ? depti. Aḳırı ekeṽi egesip, soğısuṽğa aynalıptı. Deldaş däṽge:

-Şertispek kerek pe? Alıspaḳ kerek pe? depti. Sonda däṽ öziniŋ küşine senip: “Alıspaḳ kerek”, dep jaṽap beripti. Ekeṽi dalağa şığıp alısa tüsipti. Taŋerteŋ alısḳannan tüs aṽıp, ḳas ḳarayğanğa şeyin alısıptı. Eŋ soŋında däṽ bala Deldaştı aṽdarıp jığıp alıp, Deldaşḳa ölim ḳaṽpi tänipti. Sonda Sarıalategeş kisinegen küyi däṽdiŋ artınan kelip, jelkesinen tistep julıp alıptı. Däṽdiŋ üstine şıḳḳan Deldaş almas semserimen däṽdiŋ basın bir-aḳ kesip alıptı. Däṽ ölgennen keyin Deldaş, şeşesine barıptl. Tanıstıḳ beripti. Şeşesi: “Jalğanda körgen jalğızım-ay, seni de körer kün boladı eken ğoy!” dep jılap körisipti. Deldaş şeşesin jubatıp, maṽḳın basıptı. Biylik Deldaştıŋ ḳolına ötkennen keyin, öz elinen däṽ tutḳındap alıp kelgen bağanağı ḳoyşını däṽ eliniŋ bastığı etip, siyırşı men jılḳışını onıŋ aḳılşısı etip saylaptı.

Deldaş şeşesin, äyelin ertip, barlıḳ malın aydap, eline ḳaytıptı. Eline aman-esen kelip, ḳalıŋ elmen ḳuşaḳtasıp körisipti. Öz üyine kelse, äkesine jiynap berip ketken taṽday otınnan bir jağım, üydey etten bir asım, jendi bilektey suṽdan ḳanjığaday ḳalğan eken. Balası men äyeline ḳayğırıp, jılay-jılay eki közden ayrılıp, üyinde jatıp ḳalğan äkesi äyeliniŋ, balasınıŋ kelgenine jäne eliniŋ mal-düniyeleriniŋ aman kelüṽine ḳattı ḳuṽanıptı. Közi ḳayta aşılıp, özi ḳaytadan jasaŋğırap ketipti. Ḳalıŋ el Deldaştıŋ ḳuṽanışına ülken toy jasap, at şaptırıp, oyın-tamaşa körsetipti. Deldaş aydap kelgen san-sanaḳsız köp

maldı toy üstinde kedeylerge tügel taratıp beripti. Küyzelgen eldiŋ turmısı, küyi ķaytadan köterilipti.

Deldaştay batırı, eri turğan bul elge budan bılay eşķanday jaỹ tiyise almaytın bolıptı. Bular beybit, raķattı turmıs keşiripti. Halıķ Deldaştı el üşin tuỹğan er dep ataptı.

DELDAŞ BATIR*

Ta eski zaman da, jal (yele) kuyruğu kısa zamanda, karı-koca iki kişi yaşamış. Hayatları zormuş. Çocuğa hasretlermiş. Günlerden bir gün kadın hamile kalıp, başı bakır gibi, gözü yusyuvarlak, bahadır yapılı bir çocuk doğurmuş. Adını Deldaş koymuş. Deldaş sekiz yaşına geldiğinde yurdunu düşman basıp Deldaş'ın anası düşman elinde esir olup gitmiş. Çayırdaki mallarından sadece ayağı kırılmış sarı bir kulun kalmış. Deldaş'ın babası ona ot yolup vermiş, tegeş* ile sulayıp bakmış. Aradan uzun yıllar geçmiş. Deldaş, dövüştüğünü alıp vuran güçlü bahadır; gözlediğini kaçırmayan mergen olmuş. Sarı ala kulun kaçsa yetişilmeyen, kovalasa kaçılamayan yürük at olmuş. Tegeş ile sulayarak büyütüldüğünden ona Sarıalategeş diye ad vermiş. Yetişip durumu anlayan Deldaş, memleketinin namusu için düşmandan öç almağa gitmeye karar vermiş. Gitmeden önce kendi geri dönünceye kadar "ömürlerinde zorluk çekmesin", diyerek babasına dağ gibi odun, ev gibi et yığmış ve yerden kazarak bilek gibi su çıkarıp vermiş. Giderken babasına:

-Ben, bu yığıp verdiğim odundan bir yakım, etten bir aşlık, sudan eğer terkisi kadar kaldığında gelirim. Benim dönüş zamanımı bunlardan anlarsın demiş. Babası hayır dua ederek öğüdünü verip çocuğunu uzak sefere yolcu etmiş. Deldaş, Sarıalategeşine binip, yol azıklarını alıp, silah-teçhizatını kuşanıp yola çıkmış. Gün yürümüş, ay yürümüş, nice türlü dağ zirvelerinden aşmış. Çöllü-bozkırlı şehirlerden de dalga dalga akan ırmak-deryalardan da geçmiş. Günlerden bir gün ırmağın kenarında sığır otlatan bir *tazşabala* (keloğlan)'a rastlamış. Deldaş, kendisinin buraya geliş amacını anlatıp,

---

* **Ķazaķ Halıķ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 54-66.
* tegeş: Su konulan büyük kap

düşmana giden malı ile anası hakkında bir bilgisi olup olmadığın sormuş . O zaman keloğlan:

-Senin aradığın düşmanı ben tam olarak bilmiyorum, bu hanlar arasında olan hadise ğoy. O nedenle bizim hanın haberi var mıymış? Bu taraftan gizlice soruşturup görsen olur, diye çevap vermiş.

-Bu baktıkların kimin sığırı? diye sormuş Deldaş

-Bu, bizim elin hanı Siyırlı Bay padişahın sığırı, demiş keloğlan.

-Sen bu sığırları böyle büyük bir ırmaktan getirip geçirerek (nasıl) bakıyorsun?

-Bir büyük kızıl sakar sığır var, ona binip: “Başlangıcın sığırı, başla”, desem, bütün sığır başlayıp geçiriyor.

-Bu kadar çok sığırı nasıl sağıyorsun?

“Sağılacak sığırlar, sağıl”, desem hepsi sağılıp kalıyor. “Bağlanacak buzağılar, bağlan”, desem hemen buzağılar bağlanıp kalıyorlar.

-Bundan başka daha hangi işleri yapıyorsun?

Bu sığırların sahibi hanımızın üç kızı var. Hanın emri boyunca ben onların ayaklarının altlarını tan atana kadar bir tulum yağ ile ovuyorum. Küçük kızı çok akıllı, ayağının altın ovdurmuyor, sadece ayak baldırlarından tutup uyutuyorum, demiş keloğlan.

Deldaş, bütün durumu sorduktan sonra, “Bu keloğlan pehlivan gibi görünüyor, onunla bir güç deneyip göreyim”, diye düşünmüş de:

-Dövüşmek mi gerek, tokatlaşmak mı? demiş. Keloğlan, Deldaş’ın pehlivan olduğunu anlayıp:

-Tokatlaşmak gerek, demiş. İlk sırayı keloğlana vermiş.

Keloğlan, Deldaş’a tokat vurmuş. Deldaş, yakın bir yere varıp düşmüş. İkinci sırada Deldaş tokat vurmuş, keloğlan bir kilometre uzağa varıp düşmüş. Deldaş, keloğlana yeni elbiselerle altın para verip:

Sığırlara ben bakayım, sen kendi işini yap, deyip hanın azabından kurtararak onu kendi memleketine göndermiş.

Deldaş, keloğlanın elbiselerini giyip, kendi elbiselerini, silah teçhizatını Sarıalategeş’in eyerine bağlamış ve bir tel kuyruğundan koparıp onu salı vermiş. Sarıalategeş’in bir özelliği varmış. O, Deldaş’tan başka canlıyı yanına

yaklaştırmıyormuş. Deldaş onu salıverirken aldığı bir tel kuyruğunu yaksa, nerede olursa olsun yetişip geliyormuş. Deldaş, keloğlanın yerinde hanın sığırlarına bakmaya başlamış. Akşama doğru sığırları nehirden geçirirken, keloğlanın söylediği sözleri unutmuş. Keloğlan geciktiği için, "buna ne oldu", diyerek hanın kızları ırmağın kenarına gelseler keloğlanın sığırları nehirden geçiremediğini görmüşler. O zaman kızlar:

-Şaşkının keloğlanı şaşırıp kalmışsın: "Başlangıcın sığırı, başla", diye niçin söylemiyorsun? demişler. Keloğlanın söylediği sözler Deldaş'ın aklına o zaman düşmüş ve kızıl sakar sığıra binip: "Başlangıcın sığırı, başla", dediğinde sığırlar nehirden geçip çıkmışlar. Sığırları hanın ahırına sürüp götürüp: "Sağılacak sığırlar, sağıl", dediğinde, sığırların hepsi sağılmışlar. "Bağlanacak buzağılar, bağlan", dese hemen buzağılar kendi kendilerine bağlanmışlar. Gece olup herkesin yatacağı vakit gelmiş. Han kızları yataklarına yattıktan sonra önceden olduğu gibi ayaklarının altını yağ ile ovdurtup uyumaya hazırlanmaya başlamışlar. Deldaş da keloğlanın yaptıklarını yapmaya başlamış.

Deldaş'ın oturup kalkmasından, yaptığı işlerden ve hareketlerinden önceki keloğlan olmadığını, bunun bilgili, akıllı bir delikanlı olduğunu küçük kız anlamış. Bunu ablalarına hissettirmemiş. Ve ayağının ovalanmasını diğerlerine hissettirmeden kesmiş. Deldaş da buna razı olmuş.

Günlerin birinde üç kız nehrin kıyısına gezmeye varmışlar. Gezip tozarken arka tarafta ırmağın berrak suyuna giren Deldaş'ın suretini küçük kız görmüş. Gördüğü anda âşık olmuş. Deldaş gündüz dışarıda sığır bakıp akşam güneş battıktan sonra geldiğinden onun şekil-şemalını hanın kızları görmüyormuş. Deldaş'ın sudaki ışıltılı (suretini) gören küçük kız eve döndükten sonra onun yüzünü görüp konuşmak, sırlarını paylaşmak için derin bir düşünceye kapılmış. Akşam, sığır otlatmaktan dönen Deldaş'ı ayrı olarak çağırmış ve ona, kendisinin ona olan aşkıyla ilgili arzu ve dileklerini söylemiş.

-Bizim köye gelmene çok oldu. Senin yurda yaraşan hareketlerin, mizacın-karakterin benim akılımı ve fikrimi sana doğru çekip bağladı, seni seviyorum. Ömür boyunca yarin olayım, bu dileğime nasıl bakıyorsun? diye

sormuş kız. Deldaş kızın söylediklerini dinledikten sonra: “Benim, evden ayrılış maksadım, düşmana giden yurdumun öcünü alarak değerli anamı kurtarmaktır. Hanın kızını alayım diyerek bir belaya bulaşırsam bu nasıl olur”, diyerek derin bir düşünceye dalıp:

-Sen, bütün memleketi yöneten hanın kızısın. Ben de senden hoşlanıyorum fakat seni almak istediğimde baban: “Hiçbir şeyi yok, fakir çocuğu keloğlana vardı”, diye zoruna gidip ikimize kötülük yaparsa ne ederiz? demiş. O zaman kız: “Sen korkma, han bize hiçbir kötülük yapamaz. Ben kendi sevdiğimi, dengimi bu güne kadar bulamamıştım. Artık buldum. Babam beni kendi gibi hanın, zenginin çocuğuna vermek istiyor. Fakat ben hanın, zenginin çocuğu diye kendi dengim olmayan, akılsız, ahmaklara varıp ne yapayım. Ben kendi sevdiğimden, dengimden bu yalan dünyada vazgeçmem. Ölürsem mezarım seninle beraber olsun”, diyerek gerçek düşüncesini söylemiş.

Deldaş, kıza tamamen güvenmiş ve ikisini gerçek aşkla birbirlerine bağlanmışlar. Böylece ikisi, güle oynaya hayatlarına devam etmişler. Bir gün kız, Deldaş’ın oraya nasıl geldiğin sormuş. Deldaş başından geçen olayların hepsini anlatmış. Gündüz kız, Deldaş’ın sığır baktığı çalılığa vararak, Deldaş ile beraber gezip sonra eve geliyormuş. Deldaş ona Sarıalategeşini göstermiş ve onu atına bindirip temiz havada gezdirmiş. Bunlar, birbirilerini bir gün görmese duramayan, gerçekten seven âşıklar olmuşlar.

Günlerden bir gün hanın yetişkin olan kızları zengin biriyle evlenmekle ilgili (kendi aralarında) konuşmuşlar. Hepsi de öyle yapmayı layık görüyorlarmış. Bu niyetlerini babalarına sezdirmek için, bunlar üç olgun elma alarak, anneleri aracılığıyla babalarına göndermişler. Anneleri elmaları hanın ordasına götürerek hana vermiş. Elmada farklı bir mana düşünmeyen han, hemen bıçakla keserek (elmaları) yemeye hazırlandığında eşi durdurup:

-Bu elmaları yemeden önce onların ne için geldiklerini düşün. Elmaları üç kızın verdi, ne için sana gönderdiklerini bulup ondan sonra yesen, olur demiş. Han düşünüp:

-Kızlarım beni sevip babam yesin demiş olabilirler, demiş.

-Hayır, zamanı gelen kız olgun elmaya benzer. Vakti geçse elma çürür, yetişkin kızında vakti geçerse olmaz. Bizim evlenecek vaktimiz geldi diyorlar, demiş anneleri.

Han, memleketindeki tüm delikanlıları toplayıp kızlarının karşısından geçirmeye karar vermiş. Kızlarına:

-İstediğiniz erkeği, elmayla vurarak belirtiniz, diye buyurmuş. Han söylediği gibi erkekleri toplayıp kızlarının karşısından geçirmiş. İki büyük kızı iki zenginin çocuğunu elma ile vurarak sevdiklerini bildirmişler. Fakat zengin-fakir toplanan onca insan içinden küçük kızına layık erkek çıkmamış. Han yönetimi altındaki memleketinden hiç kimseyi bırakmayarak herkesi toplamış. O zamanda küçük kızın sevdiği bulunmamış. En sonunda sığırcı keloğlanı çağırıp getirttiğinde kız, elmasını ona verip kendi sevdiğini belli etmiş. Küçük kızın keloğlanı sevmesine han çok sinirlenmiş, gururuna dokunup:

-Tamam, memlekette adam bulunmuyormuş gibi kötü keloğlanı istemesi de ne? diyerek kızını çağırıp halkın içinde sorguya çekmiş. Kızı çok utandırarak isteğinden vazgeçirmek istemiş:

-Benim bunca halkımın arasında sana layık bir erkek bulamadın da bu keloğlanı mı sevdin? Kendi dengini unuttun mu? Hanların, zenginlerin çocuklarını neden istemiyorsun? demiş.

-Baba, memleketinizde delikanlı çok, fakat ben zengin çocukları diye, hünersiz, akılsız erkekleri istemiyorum. Kendi gönlümün istediği bu keloğlanı kendi dengim diyerek eteğinden tutup oturuyorum. Bu erkeği siz fakir keloğlan deyip beğenmeseniz de ben onu sizin şu damatlarınızdan daha üstün görüyorum. Akıl ve zekâ yönünden onlardan üstün. Bunun hünerini sonra görürsünüz, diye karşılık vermiş. Toplanmış olan bir sürü insan kızın sözlerini dinleyip uğuldaşmışlar. Han sinirlenip:

-Eğer keloğlanı gerçekten istiyorsa bunun çadırı şu sığır ahırı. Oraya çadır kursun da orada yaşasın ikisi, diye vezirlerine emir vermiş. Vezirleri bu emri hemen yerine getirmişler.

Han, sevdiği iki büyük kızına iki yerde değerli taşlarla, altın ve gümüşlerle süslenmiş saray inşa ettirmiş ve saraylarını dünya malıyla donatıp vermiş.

Han bir gün hastalanmış. Hanın hastalığını gören baksı: “Efendim, sizin hastalığınıza geyiğin eti şifa olur. Onu getirip, pişirip yerseniz iyi olursunuz”, demiş. Han hemen vezirlerini çağırarak, geyik avlayabilen mergenleri bulup gelmelerini emretmiş. Bu haberi işiten iki büyük damat: “Biz gidelim, geyiği biz avlayıp getirelim”, diye izin istemişler. Sevdiği, kıymetli damatlarının bu isteklerini kabul edip, rahvan atlarıyla güzel yaylarını vermiş. Küçük damadı Deldaş da gitmeye izin istese onu dikkate almayarak koyuna yetişmez koyun doru atını, atıldığında urgan boyu yere zar zor ulaşan eskimiş kötü yayını vermiş. Böylece, hanın üç damadı beraber dağa doğru yola çıkmışlar. Büyük damatları, Deldaş’ı küçümseyerek kendileri ayrı gitmişler. Deldaş, dağa doğru gitmiş, dağa yaklaştığında attan inip koyun doru atı salıvermiş. Tek kuyruğu yakmış. Kendinin can yoldaşı Sarıalategeş kişneyerek yetip gelmiş. Deldaş, silahlarını kuşanarak, Sarıalategeş atına binip, dağı dolaşmış ve üç geyik vurup gelmiş. Yolda, geyik vurmak şöyle dursun diri böcek tutmaktan mahrum, gelmekte olan iki bacanak mirzaya rastlamış. Bunlar Deldaş’ın vurduğu geyikleri görüp: “Birini bana ver”, diye ısrar etmeye başlamışlar. Nihayetinde Deldaş:

-Bu geyiği vermeden önce bir şartım var, kabul ederseniz veririm. Şartım şu, elimdeki yüzüğümü kalçalarınıza bir bir basayım. Sonra ikinize iki geyiği vereyim. Bunu kabul ediyorsanız alın, demiş. Hanın karşısına boş varmaktan utanıp damatları buna razı olmuşlar. Basıldığı yerde silinmeyen iz bırakan yüzük damgası damatlara basılmış. Deldaş ikisine iki geyik verip göndermiş. Bunlar ölü dirisine bakmadan atlarıyla hızla giderek geyiği hana vermişler. Han iyileşmemiş.

Deldaş, Sarıalategeşini salıvermiş. Hanın verdiği koyuna yetmez koyun dorusuna binerek gönülsüzce kendisinin sığır ahırına varmış. Vurduğu geyiğin etinden güzelce ḳuv̈ırdaḳ* kavurup tabağa koymuş. Ortasına da sığırın tezeğini koyarak, hana götürüp vermiş. Han yemeye başlamış, yerken yemeğin lezzetinden dilini ısırmış. Tezeği görüp:

* Etin yağda kavrulmasıyla yapılan geleneksel yemek

-İlaç için geyik etini ver desem sığırın tezeğini vererek dalga geçmekte ne? Beni ahmak mı etmek istiyorsun? diye sinirlenip kızmış. O zaman kızı acele etmeden:

Yaktığımızda tezek yattığımızda tezek; ondan düşüp kalmış ğoy, diye cevap vermiş. Han buna cevap bulamamış. Nihayetinde han, hastalığından kurtulmuş.

Hanın atlarından bir kısrak her yıl, başı altın, kuyruğu gümüş gibi parlayan kulun doğuruyormuş. Her yıl, doğan kulunu doğduğu gün bir alp karakuş gelerek alıp götürüyormuş. Han ve hanın tüm vezirleri, bahadırları ile köleleri, o kulunu alp karakuştan koruyamayıp her yıl gafil avlanıyorlarmış. Kısrağın yine kulunlayacağı vakit gelmiş. Han emrindeki tüm mergenleriyle bahadırları toplayarak, gelen alp karakuşu öldürüp, kulunun sağ selamet kalmasını sağlamalarını buyurmuş. Mergenler, bahadırlar toplanıp kara ker[*] biyenin yanında gözlemeye başlamışlar. Bunların içinde hanın mirza damatlarıyla Deldaş da varmış. Bir zaman geldiğinde alp karakuşun gelmekte olduğunun işaretleri görülmüş. Kuverli fırtına çıkmış. Bir anda iki kanadı iki tuṽırlıḳ[*] gibi, başı kazan gibi bir şey yere atılmış. Hanın damatlarıyla mergenlerinin ödleri kopup bayılmışlar. Sadece Deldaş kalmış ve kuşu izlemiş. Karakuş kulunu alıp tekrar havalanmaya yöneldiğinde, Deldaş nişan alıp atmış. Kulunun kuyruğu kopup düşmüş. Bunlar bu şekilde kulunu yine kaybetmişler. Deldaş deminki kulunun kopan kuyruğunu alarak, eve götürüp eşine saklatmış.

Hanın alp karakuşu yakalama ve kulunu koruma çareleri tükendikten sonra, kaybolan kulunların bulunup getirilmesiyle ilgili olarak halka bir buyruk vermiş: “Kulunların hepsini bulup getirene çok (büyük) mükâfat vereceğim”, diye haber salmış. O zaman hanın mirza damatları: “Biz gidelim, bulup getirelim”, diye izin istemişler. Küçük damat Deldaş da: ”Bun varıp, bulup getireyim”, diye izin istemiş. Han damatlarının isteklerini kabul ederek sevdiği mirza damatlarına, kendilerinin seçtiği atlarıyla silahları vermiş. Fakat Deldaş’a önceki koyuna yetişemez koyun doruyu vermiş. Bunları uzak sefere

[*] ker: koyu doru renk
[*] tuṽırlıḳ: Çadırın kenar kısımlarını örten keçe

yolcu etmiş. Böylece üçü üç tarafa doğru yola çıkmışlar. Deldaş memleketten uzaklaştıktan sonra koyun doruyu salı vererek koynundaki kuyruğu yakmış. Sarıalategeş'i tutup binmiş, silahlarını kuşanmış ve yola koyulmuş. Gün yürümüş ay yürümüş, yıllar yürümüş. Günlerden bir gün bozkırda büyük bir baytereğe denk gelmiş.

Güneşin sıcağından yorulan Deldaş, gölgelenip biraz rahatlamak için baytereğin dibine vardığında baytereğin en ucunda ötüşen kuş yavrularının sesini duymuş. Bu nasıl haldir deyip Deldaş hayretler içinde kalmış. Aradan çok vakit geçmeden, baytereğe tırmanmakta olan ejderhayı görmüş. Kötülüğe karşı hissi gerçek olan Deldaş korkmadan atından inerek keskin semserini* eline alıp eni öküz gibi, uzunluğu iki urgan boyu kadar olan ejderhanın yanına varmış. Ejderha, bayretekten inip Deldaş'ı yutmaya niyetlenmiş: "Hadi gücün varsa yutsana", diyerek uzun keskin semserini yatay şekilde tutup Deldaş, korkmadan ejderhanın ağzına girmiş. Keskin hançer ejderhanın ağzının iki yanından dilip kuyruğundan çıkmış.

Bu acayip bahadırlığı gören yavrular Deldaş'tan: "Sen nasıl bir canlısın, bize sırrını anlatsana", diye yalvarmaya başlamışlar.

"Ben bir yolcuyum. Bu tereği görüp serinleyip, rahatlamak için buraya yöneldiğimde bu yavuz ejderhaya rast geldim", demiş Deldaş.

"Sen tereğin başına çık, bizim kanadımızın altında dur, yoksa şimdi bizim anamız gelecek. O geldiğinde ilk önce yel çıkar. Ondan sonra yağmur yağar. Ardından gün açılıp kendisi gelir. Anamız seni görse sen hoşuna gidersin (ve seni) yutar. Sen görünmeden dur", demiş yavrular. Deldaş, yavruların sözünü makul görerek, yuvaya çıkıp beklemeye başlamış. O vakitte alp karakuşun gelmekte olduğunun işaretleri ortaya çıkmaya başlamış. Çok şiddetli bir fırtına çıkıp sağanak halinde yağmur yağmaya başlamış. Yavrular Deldaş'a:

"Sen şimdi görünmeden saklanıp duruver. Bu çıkan fırtına bizim anamızın kanatlarının uçarkenki şiddeti. Bu yağan yağmur, anamızın "yavrularım var mı, yok mu?, Yine ejderha yuttu mu?, diyerek ağlamasının

* Bir tür kılıç. Acem kılıcı

göz yaşları", demişler. Ondan sonra alp karakuş uçup gelip baytereğe konmuş. Alp karakuşun ağırlığından bayterek yere kadar eğilip sonra eski haline gelmiş. O, yuvadaki yavrularına yem için bir getirdiğinde elli geyiğin etini birseferde alıp getiriyormuş. Alp karakuş konup oturup yerde ölmüş ejderhayı görmüş de yavrularına:

"Bu ejderhayı kim öldürdü? diye sormuş. Yavruları: "Biz öldürdük", demişler. Alp karakuş yavrularının bu cevabına inanmamış. Düşünüp oturup insanoğlunun varlığının kokusunu sezmiş ve:

"Bu yuvada insanoğlunun kokusu geliyor ğoy", demiş.

"Siz yutmazsanız, biz gösteririz, yoksa göstermeyiz", demiş yavrular.

"Tamam, gösteriniz", demiş alp karakuş.

Yavrular, Deldaş'ı gösterdiklerinde alp karakuş coşup kendinden geçmiş ve Deldaş'ı yutmaya hazırlanmış. O zaman yavrular analarına:

"Bu adamı niye yutuyorsun? Şurada yatan ejderhayı öldüren bu adam. Bu adam olmasa ejderha bizi yutacaktı. Bunun için "iyiliğe, iyilik", diyerek çağırıp, kanatlarımızın altına sakladık", demiş. O zaman alp karakuş durumu anlayıp:

"Sen insanoğlu! Buraya nereden geldin? Ne yapıyorsun? Yerine getiremediğin ne maksadın var? Sen bize çok iyilik yaptın, ben de iyilik yapıp murat-maksadına ulaştırayım, söyle", demiş alp karakuş. Deldaş kendi başından geçen olayları, şimdiki aramaya çıktığı işi, hepsini anlatmış. O zaman alp karakuş:

"Sen dinle, bende başımdan geçenleri sana anlatayım. Benim başımdan geçenler, senin aradıklarının bir kısmına cevap olabilir. Ben bu baytereğin başına (uzun) zamandan beri yuva yapıp, yumurtluyorum. Yavrularım büyüyüp kara kanatlı olduğunda, ejderha yutuyordu. Bu kızgınlık ve kederle varıp kara ker biyenin kulunlarını alıp getiriyordum. Benin yavrularımı yiyen düşmanımı ortadan kaldırdığın için senin aradığın atların hepsini sana getireyim. Benim alıp getirdiğim kulunlar şimdi büyüyüp aygır sürüsü oldular", demiş. Buna ek olarak karakuş şunları da söylemiş: "Senin yurdunu, malını yağmalayarak, alıp gelenler bu tarafta yok. Fakat ben bu durumla ilgili bir şeyler işitmiştim Şimdi senin yaşadığın hanın ülkesinin kuzey

tarafında büyük bir dağ var. O dağın koynunu mekân eden bir halk var. Bizim memleketin insanları onları "yağmacı", diye adlandırmaktadırlar. O yağmacıların barışsever uysal bir yurdu talan edip, mallarını yağmalayarak, alıp getirdiklerini işitmiştim. Galiba, memleketini talan ederek malını yağmalayan onlar. Onların içlerinde güçlü bir devleri var. Gidersen ona senin gücün yeter. Eğer yetmezse ben yardım ederim. Sen korkmadan git savaş. Sen onu yenmezsen o senin malını vermez. Bunu işiten Deldaş aklı geri gelmiş gibi çok sevinmiş.

Böylece alp karakuş bütün atları Deldaş'ın önüne getirmiş ve Deldaş'a kanadından bir dal tüy vermiş.

"Bu tüyü iyi sakla! Nerede, ne zaman olursa olsun başının sıkıntıda olduğu günde veya ben, sana gerekli olursam bu tüyü yaktığında ben yanında hazır olup, seni o sıkıntından kurtarır, maksadını yerine getiririm", demiş.

Deldaş vedalaşarak hanın ülkesine doğru yola koyulmuş. Günler geçmiş, aylar geçmiş. Günlerden bir gün hanın memleketine yaklaşmış. Deldaş'ın atları bulup getirdiği haberini işiten iki bacanağı müşavere edip: "Bu kötü keloğlan her işte bizden önde. Bunun bu işine yol vermemek lazım", diye anlaşmışlar ve atları keloğlandan çekip alarak hana kendileri götürmek istemişler. Eğer Deldaş buna ikna olmazsa ikisi bir olarak bir yolunu bulup, öldürmeyi düşünmüşler. Böylece ikisi, atları sürüp getiren Deldaş'ı karşılamaya çıkmışlar. İkisi bir şey belli etmeden Deldaş'a şefkat ve güler yüz gösterip, güzel sözler söyleyerek hâlini hatırını sormuşlar.

-Deldaş, sen uzak seferden geliyorsun, yorulmuş olmalısın. Burada birkaç gün dinlenip rahatla. Atları hana biz götürelim, demişler. Bunların kötü niyetlerini anlayan Deldaş buna razı olmamış.

-Ben nice aylar, yıllar boyu onca azabı görüp bu atları bulup getirdim. Şimdi hana kendim götüreyim, demiş. İki mirza damat: "Bu, atları ölse de bırakmaz. Dövüşüp alamaya gücümüz yeter mi, yolunu bulup öldürelim" diye anlaşmışlar.

-Sen uzak yoldan geldin. Bu yolculuğunda çok gayret göstererek, atları bulup getirdin. Bizim, şurada senin için yaptırdığımız çadıra varıp misafir ol.

Ondan sonra atları sürüp hana varırsın. Biz sana yolculuğunda yardım ediyoruz, demişler.

Deldaş kendi silahlarına ve gücüne güvenerek bunlardan şüphelenmeden, hazırlanan çadıra doğru yürümüş. Kapıdan girip töre doğru yürürken çadırın ortası oyulup düşmüş ve Deldaş da onun içinde kalmış. Böylece iki mirza Deldaş gelmeden önce, adamlarına iki urgan boyu derinlikte çukur kazdırarak onun üzerine sekiz kanat ak otağ diktirmişler. İçini dışını pahalı, değerli kumaşlarla kaplatıp süsletmişler. Çukurun üstüne (çukur olduğunu) bildirmemek için kilim yaymışlar. Deldaş çukura düştükten sonra iki mirza atları sürüp gitmişler. Deldaş'ın Sarıalategeş atını yakalamak istediklerinde at, mirzaları önüne gelse ısırıp, arkasına gelse tepip, yanlarına yaklaştırmamış ve onların üstündeki yapılmış güzel çadırı da onlara aldırmamış. İki mirza çıkıp gittikten sonra Sarıalategeş çukura kuyruğunu salsa kuyruğu Deldaş'a ulaşmıyormuş. Sarıalategeş çıkarmanın yolunu çaresini araştırmış, bulamamış. Deldaş ceplerini karıştırıp, silah ararken alp karakuşun verdiği tüy eline gelmiş. Hemen onu yakıp alp karakuşu çağırmış. Alp karakuş Deldaş'ın halini gördükten sonra kanadından tutturup çukurdan çıkarmış. Deldaş çukurdan çıktıktan sonra Sarıalategeşi atına binerek iki mirzanın arkasından hızlı bir şekilde hanın sarayına gelse, iki mirza atları hanın karşısına getirip, hanın karşısında ikisi davalaşıp dururken üzerlerine varmış. Mirza damadın birisi: "Ben bulup getirdim", dese diğeri: "Bu bulmadı, ben buldum", diye münakaşa edip duruyorlarmış. Siyırlıbay Han bunların atları nasıl bulduklarını bilmek isteyip:

-Bu atları nasıl buldunuz, buluşunuzdaki yöntem-hileyi söylesenize, diye sorduğunda damatları: "Nice aylık uzak dağda otladıkları yerden sürüp getirdik", demekten başka hiçbir şey söyleyememişler.

Bunların münakaşalarının üstüne Deldaş gelip:

Han, sizin kaybolan atlarınızı bunlar bulmadı, ben buldum. Bunların davası kuru gürültü, demiş. Deldaş'ın öldüğünü düşünen iki mirza onun yüzüne bakmaktan utanıp sessiz sedasız yere bakıp başlarını yerden kaldıramamışlar.

-İşte, haydi keloğlum atları sen nasıl buldun? Bulmadaki yöntemin, (bulduğuna) delilin varsa söyle de göster, demiş han.

-Ben, bu defaki yolculuğumda atları nasıl bulduğumu da bundan önceki yaptığım işlerimi de anlatayım, demiş Deldaş.

-Haydi, anlat dinliyorum, demiş han.

-Birinci, siz hasta yatarken, baksılar sizin hastalığınıza geyik eti çare olur diye buyurduklarında sizin emriniz üzerine bu iki mirza damadınızla beraber üçümüz ava çıktık. O seferde ben üç geyik vurdum. Bu mirzalarınız diri böcek bile vuramadılar. Bunlar bana gelip, geyik vuramadıklarını söyleyerek benim vurduğum geyiklerin ikisini isteyip yalvardıktan sonra, bunlar kabul ettikleri için kalçalarına yüzüğümdeki mührü kızdırarak bastım ve ikisine iki geyiği verdim. Yalan deseler, benim bastığım yüzüğümdeki mührün damgası orada hâlâ vardır. İnanmazsanız bakıp görünüz. İkinci, kara ker biye kulunlayıp, emrinizdeki bütün mergenler ile bahadırları toplayarak kuluna koruyucu koyduğunuzda onların içinde iki mirzayla ben de vardım. Alp karakuş kulunu alıp götürmeye yöneldiğinde toplanan tüm mergenler bayılmışlardı. O zaman sadece ben ok çıkardım ve atarak alp karakuşun tırnaklarındaki kulunun kuyruğunu düşürdüm. O zaman düşen kuyruk şimdi benim evimde saklı duruyor. Sen gidip alıp getir diyerek eşini göndermiş. Bu getirilen atların içindeki çolak kara aygır o zaman kuyruğu kopan kulun. Kopan kuyruk ile kara aygırı karşılaştırıp görünüz. Üçüncü, alp karakuşun olduğu yeri bularak, nice yıllardan beri kaybolan kulunları bulup getirme vazifesini üçümüze vermiştiniz. Alp karakuşun, her doğan yavrularını yiyen ejderhayı ben öldürdüğüm için, alp karakuş bütün atları önüme getirdi. Atları sürüp gelirken bu ikisi karşıma çıkıp dövüşmek istediler. Fakat güçlerinin yetmeyeceğini bildikleri için beni kandırıp misafirliğe çağırarak hileyle çukura düşürdüler. İşte, bu benim öldürdüğüm ejderhanın sırtından keserek aldığım yular, deyip göstermiş.

Han, Deldaş'ın söylediklerinin hepsini karşılaştırıp gördüğünde olayların hepsi de onun anlattığı gibi çıkmış. Bütün durumu görüp anladıktan sonra, hünersiz, yalancı iki büyük damadı kendi yollarına göndermiş. Deldaş'ın evini mal ahırından çıkarıp, özel otağ dikip vermiş ve Deldaş'ı

kendisin baş veziri yapmak istemiş. Deldaş buna razı olmamış. “Bunun gibi hakikatsiz hanın veziri olmaktansa olmamak daha iyi”, diyerek gitmeye hazırlanmaya başlamış.

Deldaş, düşmanın aldığı anası ve yurdunun (yağmalanan) malını arayıp bulma düşüncesiyle ile ilgili eşiyle müşavere etmiş ve silahlarını kuşanarak sefere çıkmış. Alp karakuşun söylediği gibi günlerce yol yürüyüp dağlardan, sulardan, çöllerden de geçmiş. Günlerden bir gün otlakta sığır otlatan bir sığırcıya denk gelmiş:

“Bunlar kimin sığırı? diye sormuş. “Devin sığırı”, diye cevap vermiş sığırcı. Bundan geçip birkaç bel aştıktan sonra bir sürü at ile koyun görünmüş. Deldaş bunlara varıp çobanlarından: “Bu kimin malı”, diye sorsa: “Falan devin malı”, diye sığırcının söylediği cevabı tekrarlamışlar. Bu kadar çok mala devin nasıl sahip olduğunu soran Deldaş’a yılkı çobanı:

“Bu mal aslında devin malı değil, ganimet olarak gelen mal. Senin geldiğin hanın memleketinin arka tarafında bir uysal, halim selim memleket var. Gerek olduğunda o memleketin işe yarar vatandaşı da bahadırı da yok idi. Bundan on yıl kadar önce bu malın şimdiki sahibi olan dev, elinin altındaki bütün askerleri toplayarak gitti. O halkın uysallığından faydalanıp memleketi yağmaladı ve genç kadınlarını kızlarını toplayıp, mallarından hiçbir şey koymadan sürerek, alıp getirmiş. Bu şekilde o zenginleşti. Biz de yağmalanıp gelenlerdeniz, o yağmacılıkta çok çetin kırgın olup halk çok ıstırap çekti”, demiş.

Bir koyun çobanı o savaşta tutsak olan bir kadını devin kendi evinde köle olarak tuttuğunu söylemiş. Deldaş’a o benim annem olmalı diye bir düşünceye kapılmış. Koyun çobanı ayrıca: “O yaşlı kadının devin evinde yaptığı iş gündüz akşama kadar tezek toplamak, ateş yakmak, mal sağmak. Gündüz dinlenme, uyku yok biçarede. En zor tarafı da ateşi çıplak eliyle karıştırmasıdır. Maşa ile karıştırmasına dev izin vermiyor. Eli ateşte yanmaktan gön gibi kas katı olmış. Hepsinden de kötüsü bu. Bazı zamanlar yalnız olarak bize dertlerini anlatıp ağlıyor biçare. “Benim ardımda Deldaş adlı bir çocuğum vardı. Şimdi yetişkin olmuş olmalı. O diri olsa beni arayıp gelir, diye, o çocuğunu çok anlattı”, demiş. Bu sözlerden sonra Deldaş o yaşlı

kadının, kendisinin öz anası olduğunu anlayıp onu görmeye takati kalmamış. Çobanlardan o devin evinin nerede olduğunu sormuş. Çobanlar devin evini göstermişler. Dev'e öfkesi ırmak gibi taşıp hiddetlenen Deldaş bütün gücünü toplayarak aceleyle devin evini aramaya gitmiş.

Bu günlerde Deldaş'ın annesinin göz kapakları çekilip sütten kesilen göğsünün sütü akmıyormuş.

Kuruyan gözü çekildi.
Gülecek gün yakın mı?
Tandır gönlümün sahibi
Deldaş'ım geliyor mu?

diyerek tezeğini topluyormuş.

Deldaş arayıp devin evini bulmuş. Evine varıp girse dev, yatağında sırt üstü yatıyor ve yanında büyük bir hanım yumuşak kuş tüyü yatakta gerinerek oturuyormuş. Onlar eve giren Deldaş'ı umursamayıp konuşmamışlar. Onunla işleri de olmamış. Deldaş annem acaba nerede, diye etrafına bakıyormuş. Bir vakitte, bir kapla tezek taşıyan bir köle, eve girmiş. O, ateş yakmaya hazırlanıp evin hanımından ateş karıştırmak için maşa istediğinde, "Sana verilecek maşaya yazık değil mi? Ateş yakmak istiyorsan elinle niye karıştırmıyorsun?", deyip maşayı vermemiş. Deldaş, kölenin kendi annesi olduğunu anlasa da tanışlık vermeyerek ilk önce annesini kurtarmaya girişmiş. Annesi Deldaş'ı tanımamış. Deldaş evin hanımına bakıp:

-Heyy kadın, bu kişiye maşayı niye vermiyorsun? Diriyken ver, yoksa ben sana şimdi göreceğini gösteririm, deyip bağırmış, sinirden boğazı düğümlenmiş.

Deldaş'ın bağırmasına uyanan dev:

-Hey, sen kimsin böyle bağırarak konuşuyorsun? demiş.

-Ben kaybolanı arayan adamım, sen kimsin? demiş. Neticede ikisi münakaşa edip, dövüşmeye yönelmişler. Deldaş, deve:

Tokatlaşmak mı gerek, dövüşmek mi? demiş. O zaman dev kendi gücüne güvenip: "Dövüşmek gerek", diye cevap vermiş. İkisi dışarıya çıkıp dövüşmeye başlamışlar. Sabah erken dövüşmeye başlayıp öğle geçip, kapkaranlık oluncaya kadar dövüşmüşler. En sonunda dev, Deldaş'ı çevirip

yıkmış, Deldaş'ın ölüm vakti gelmiş. O zaman Sarıalategeş kişneyerek devin ardından gelerek ensesinden ısırıp koparmış. Devin üstüne çıkan Deldaş keskin semseriyle devin başını bir seferde kesip almış. Dev öldükten sonra Deldaş annesine gitmiş. Kendisini tanıtmış. Annesi: "Ömrümde gördüğüm yalnızlığım-ay, seni de görecek gün varmış, ğoy, demiş ve ağlayarak kucaklaşmışlar. Deldaş, annesini teselli edip hoşnut etmiş. Yöneticilik Deldaş'ın eline geçtikten sonra, kendi memleketinden devin esir ederek getirdiği biraz önceki koyun çobanını devin yurdunun yöneticisi yapmış ve sığır çobanıyla yılkı çobanını da ona danışman olarak seçmiş.

Deldaş, annesini, eşini yanına alarak bütün malını sürüp memleketine dönmüş. Memleketine sağ salim gelerek kalabalık halkla görüşüp, kucaklaşmış. Kendi evine gelse babasına topladığı dağ gibi odundan bir defa yakacak, ev gibi etten bir aşlık, bilek gibi sudan eğer terkisi kadar kalmış. Çocuğuyla eşine üzülüp, ağlaya ağlaya iki gözünü kaybederek evinde yatıp kalan babası, eşiyle çocuğunun dönmesine ve yurdunun mallarının ve eşyalarının sağ salim gelmesine sevinmiş. Gözü tekrardan açılıp kendisi yeniden gençleşmiş. Kalabalık halkı Deldaş'ın sevincine büyük toy yaparak at yarıştırıp, oyun eğlence düzenlemişler. Deldaş sürüp getirdiği sayısız bir sürü malı toy üstünde fakirlerin hepsine dağıtmış. Istırap çeken halkın hayatı yeniden düzelmiş.

Deldaş gibi bahadırı, yiğidi olan bu yurda bundan böyle hiçbir düşman saldıramamış. Bunlar barış içinde ve huzurlu ömür geçirmişler. Halk Deldaş'ı "yurt için doğan er" diye adlandırmış.

6.3.12. DUṼDAR ḲIZ

Ertede bir bay bolıptı. Ulı da, ḳızı da joḳ bolıptı, jılḳısı köp bolıptı. Bay jılḳısın baḳpaydı, jılḳısın ḳasḳır jemeydi, urı almaydı. Basḳa jerde bir han bar eken, han aytadı: "Onıŋ jılḳısın ḳasḳır nege jemeydi, urı nege almaydı, menikin ḳasḳır da jeydi, urı da aladı".

Kisiler hanğa ayttı: "Balası joḳ baydıŋ jalğız buṽrıl atı jılḳını ḳasḳırğa jegizbeydi, urığa bermeydi". Han bayğa: "Buṽrıl attı mağan bersin", dep kisi jiberipti. Bay buṽrıl attı bermeydi.

Han toy ḳılamın dep jurtḳa habar ayttı: “Ulı joḳḳa otıratuğın orın joḳ, ḳızı joḳḳa ḳımız joḳ, bul toyğa kelmesin”, deydi. El-jurt toyğa jiyıldı, bäri bardı, sonan soŋ ulı joḳ ḳatın bayına ayttı: “Toyğa barayıḳ”, dedi. Bayı ayttı: “Bizdi kelmesin dep, han aytıptı”, ḳatın: “Barayıḳ”, deydi. Bay ayttı: “Barsaḳ, barayıḳ”. Bir saba ḳımız tüyege arttı, ḳatın jetektedi, keldi toyğa. “Bay keldi” dep adam şıḳpadı aldarınan. Ḳatını men ekeӳi kelip, üydiŋ sırtında turdı. Bay aşuӳlandı, janındağı pışağın suӳırıp aldı, sabanı pışaḳpen tilip jiberdi, ḳatının üyine jetkenşe sabap keldi. “Toyğa barmayıḳ dep aytıp edim, aytḳan tilimdi almadıŋ”, dedi.

Üyine keldi, jılḳıdan ayğır aldı, sıyırdan buḳa aldı, ḳoydan ḳoşḳar aldı, eşkiden teke aldı. Ayğırdı, buḳanı, ḳoşḳardı, tekeni törteӳin alıp mıyday dalağa ketip, ülken şalḳar köldiŋ basında törteӳin soyıp jalbarınadı balanı tilep. Şırağın jaḳtı, köldiŋ basında ḳatınınıŋ ḳasında jattı. “E, ḳuday, ul ber, ḳız ber, maldı ne ber, ne berme!”, dedi. Tünde bay tüs kördi. “Buӳrıl attı soysaŋ, ḳız boladı”, depti. Bay buӳrıl attı baӳızdayın dep, jılḳıdan äkelip jığıp, ayağın buӳıptı. Ḳatını: “Soyma, soyma”, dep jılaydı, bayı tilin almay, buӳrıl attı baӳızdaydı, sonan soŋ ekeӳi tünde jatadı. Ertesine ḳatını jükti boldı. Tuӳatuğın ӳaḳıtı boldı, köp ḳatındar jiyıldı, o ḳatındar aytadı, “Balanıŋ kindigin men kesemin, men kesemin”, desedi. Bala işte jatıp jaӳap beredi: “Üydegi ḳatındardı ḳuӳıp jiber, özim de jaḳsı tuӳamın”, deydi. “Äkem üyge kelsin, mağan onıŋ keregi bar, äkem kelsin”, dep şaḳıradı. Äkesi üyge keledi.

“Äke, äke, tuӳayın ba?” dedi. “Şırağş, tuӳa ğoy”, dedi. “Özimdi özim biylesem, tuӳamın, özimde biylik bolmasa, tuӳmaymın”, dedi. Äkesi: “Öziŋdi özin biyle”, dedi. Bala tuӳdı, şeşesiniŋ işinen jerge tüsti. Ḳatındar jiyılıp keldi, taŋırḳap keldi. “Ne ḳılğan jan eken bul, ul ma eken, ḳız ba eken, bileyikşi!”, dep keldi. Äkesi ayttı: “Ol ḳız eken”. Äkesi bir ḳoy soyıptı, toy ḳılıptı, ḳımızınan işipti, etin jep ḳatındar üyine ḳaytıptı.

Ḳız erjetipti, baydıŋ ḳızın ayttıramın dep mırzalardıŋ balaları kelipti. Ḳızdıŋ özi körkem eken. Äkesi kelgen jigitterge aytıptı: “Men bilmeymin, ḳızımnıŋ özi biledi, öz biyligi özinde”, dep. Jigitter ḳızğa keldi, amandasadı, söylesedi: “Sen mağan baramısıŋ?”, deydi. “Atımdı tapsaŋ baramın, atımdı tappasaŋ barmaymın”, deydi. Jigit atın taba almadı, öziniŋ äkesi de, şeşesi

de ḳızınıŋ atın bilmeydi eken. Bir küni şeşesi ḳızınıŋ atın suraydı: “Seni kim dep şaḳıramız, atındı biz bilmeymiz, deydi. Ḳız aytti: “Meniŋ atım Duṽdar ḳız, meniŋ atımdı adamğa aytpaŋız”. Tağı bir jigit keldi. Äkesi. “Men bilmeymin, ḳızım özi biledi, küyeṽge barsa da, barmasa da özi bilsin”, dedi. Jigit ḳızğa keldi, amandastı, esendesti, söylesti: “Seni men alamın, sen mağan tiyesiŋ be?”, dedi. Ḳız aytti: “Atımdı tapsaŋ tiyemin, tappasaŋ tiymeymin”. Atın adam taba almadı.

Aṽıl dalağa köşti. Ḳız jügin tüyege arttı. Tüyeniŋ basın üyinde jürgen küŋine jetektetti. Ḳız jurtında ḳaldı. Ḳara jorğa atına mindi, jüginiŋ soŋınan ḳuṽıp keldi. Ḳuṽıp kelse, küŋniŋ jetektep bara jatḳan tüyesiniŋ jügi bir jağına ḳaray aṽıp ḳalıptı, onı ḳız körmeydi. Küŋ onı ayğaylap şaḳırdı, ḳız esitpedi. Sonan soŋ: “Duṽdar ḳız munda kel! Tüye aṽıp ḳaldı, kel munda”, degen daṽıs estiledi. Ḳız ḳaytıp keldi. “Sen meniŋ atımdı atadıŋ ba?”, dedi. “Atağanım joḳ! Ḳız dep seni şaḳırdım”, dedi. Jügin ḳayta artıp, ḳonatın jerine tüyeni alıp keldi, jügin tüsirdi, üyin tikti, ḳız jelpinip töriniŋ aldında otırdı. Bir jigit keldi, aytti: “Bay, ḳızıŋdı men alğalı keldim”, dedi. Bay aytti: “Ḳızım özin-özi biledi”. Jigit ḳızğa keldi: “E, ḳız, amansıŋ ba? Seni ayttırğalı keldim”, dedi. Ḳız: “Atımdı taṽıp ayt!” dedi. Jigit: “Seniŋ atıŋ Duṽdar ḳız”, dedi. “Atımdı taptıŋ! Men jeŋildim”, dedi ḳız.

Toy ḳıldı, ḳuda tüsirdi, ḳız ben jigit ḳol ustastı. Äkesi uzatḳalı jatḳan ḳızına: “Jılḳınıŋ bärin de beremin, alıp ket”, dedi. Duṽdar ḳız maldıŋ işine keldi, kelip jılḳını körip ḳarap jürse, bir kişkene ḳula tay üstine ter ḳatıp tur eken. Ḳula taydıŋ jünin alaḳanımen ükti. Ḳula tayğa til bitti. “E, Duṽdar ḳız, seni uzatadı ma?”, dedi. Ḳız aytti: “Meni uzatadı”. Ḳula tay aytti: “Ne alasıŋ?” dedi. “Äkem malınıŋ bärin berem dep aytadı”, dedi ḳız. “Sen maldı alıp ne ḳılasıŋ, maldı alma! Buyım berse buyım da alma”, dedi. “Küyeṽiŋ öziŋe jaḳsı ma, jaman ba?”, dedi. Ḳız aytti: “Jaḳsı ekenin, jaman ekenin bilmeymin”, dedi. Ḳula tay aytti: “Sen bilmeysiŋ, men aytayın, küyeṽiŋ ḳasḳırdıŋ alıbı, ḳubılıp adam bolıp kelgen, anaṽ küni köşip kele jatḳanda, küŋniŋ jetektegen tüyesi aṽğanda seni şaḳırğan, şaḳırğanda sen kelmegen soŋ, atındı atap, Duṽdar ḳız dep şaḳırğan da osı ḳasḳır”, dedi.

Ḳız şoşıdı, ḳula tay ayttı: “Äkeŋ mal berse de, pul berse de alma! Äkeŋniŋ jağı menen oğın al, ḳara küŋdi al, meni al, ḳara tüyeni al!”, dedi.

Ḳız üyine keldi, tösegine jatıp jıladı. Äkesi ayttı: “Jılama, basındı köter”, dedi. Ḳız basın kötergende, äkesi ḳızdan: “Balam, ne alasıŋ?”, dedi. “Äke, jağıŋ men oğındı berseŋ alamın, ḳara küŋdi, ḳara tüyeni, ḳula taydı berseŋ alamın”, dedi. Äkesi ayttı: “Ḳara küŋdi, ḳara tüyeni, ḳula taydı beremin, jağım men oğımdı bermeymin!”, dedi. Ḳız jıladı, sonan soŋ şeşesi bayına urıstı: “Ḳızıŋnan seniŋ jağıŋ men oğıŋ artıḳ pa? Balam surasa ber!” dedi. Bermek boldı. “Al, balam”, dedi.

Ḳız jılḳıdan ḳula tayğa ḳurıḳ saldı, ḳunan boldı, jügendedi, dönen boldı, erttedi, besti boldı, ḳızdı mingizdi, altı jasar at boldı. Ḳara tüyeni ustap alıp äkep berdi, ḳara küŋdi sol tüyege mingizdi, ḳız bärin de aldı. Ḳula atḳa mindi, jağın moynına saldı, ketti, küyeṽ uzatıp alıp ketip baradı. Küyeṽ ḳızğa ayttı: “Men aldımen ozamın, uzınnan sızılğan jer bolsa, jür, döŋgelek sızğan jer bolsa ḳon”, dedi.

Küyeṽ ketti, ḳız keyin ḳaldı. Ḳula at ayttı: “A, Duṽdar ḳız, küyeṽiŋ nege ozıp ketti, bildiŋ be?” Duṽdar ḳız ayttı: “Bilgenim joḳ”. Ḳula at: “Men bildim, küyeṽiŋ ḳasḳır bolıp ḳaytıp kelip tüyeni jeydi, ḳara küŋdi jeydi”, dedi. Azıraḳ jerge barıp edi bir ülken ḳasḳır kele jatır. Ḳasḳır keldi de, ḳara tüyeni juttı, kündi jedi. Ḳaskır ketip ḳaldı. Bir ṽaḳıtta jigit bolıp ḳubılıp artınan keldi, ḳarasa küyeṽi eken. “A, Duṽdar ḳız, ḳara tüye ḳayda, ḳara küŋ ḳayda?”, dedi. “Bir ḳasḳır kelip jep ketti”, dedi ḳız. Küyeṽi ayttı: “Jese jesin!”. Duṽdar ḳızğa ayttı: “Anaṽ köringen taṽdıŋ arasında ağarğan meniŋ üyim, soğan kel, men ozamın”. Ḳız jalğız ḳaldı. At ayttı: “E, Duṽdar ḳız, ne oylap kelesiŋ?”. Duṽdar ḳız ayttı: “Men ne oylayın?” At ayttı: “Jeti jurttı jalmağan jalmaṽız ḳasḳır, onıŋ ḳatını jügirip aldıŋnan şığar, jügirip kelip meniŋ tizginimnen tartar, sen tizginimnen ustatpa”, dedi.

Ḳasḳır ḳatını jügirip keldi. Duṽdar ḳızdı... tizgininen ustayın dedi. Duṽdar ḳız ayttı: “Attıŋ tizgininen ustama! Sen ülken, men kişi, atımdı özim baylaymın!” dedi.

Duṽdar ḳız tüsti, üydiŋ janına attı bayladı, üyge kelip, esiktiŋ aldına otırdı. Bayı üydiŋ işinde tösekte jattı. Ülken ḳatını tösek jaḳta otırdı. Bayı

uyıḳtap jatır eken, oyandı: “E, Duṽdar ḳız! Munda, ḳasıma kel!” dedi. Duṽdar ḳız barmadı. “Men ülken apam jatḳan tösekke barmaymın, uyat”, dedi. Kelmegen soŋ bayı baḳırdı, aşuṽlandı, aşuṽlansa da kelmedi. Ülken ḳatını jügirip ḳasına keldi, bayınıŋ basın ḳasıdı, arḳasın ḳasıdı, bayı uyıḳtadı, jeti kün uyıḳtadı, jeti tün uyıḳtadı. Bayı uyıḳtap jatıp oybayladı, bir ṽaḳıtta baḳırdı, bir ṽaḳıtta şıŋğırdı. Sonda at üyge süykendi. Bir ṽaḳıtta “attı bir jerge baylaymın” dep, Duṽdar ḳız üyden şığıp ketti. Şıḳtı, atḳa mindi, sadağın, oğın aldı. At ayttı: “Közindi jum, üş kün, üş tün közindi aşpa”, dedi.

Ḳula at üş kün, üş tün uşıp barıp tüsti. Ḳula at tura ḳaldı. Ḳız közin aştı. At ayttı: “Erimdi, toḳımımdı ala kör”, er-toḳımın Duṽdar ḳız aldı, attıŋ bir ḳabat terisi toḳımmen birge alındı. At aṽnadı, äri-beri ottadı, burınğı ḳalpına tüsti. Jügirip at ketti, ketse dalada bir adam jür eken. At ḳaytıp Duṽdar ḳızğa keldi: “Ertte, min mağan”, dedi. Ertoḳımdı erttedi, bayağı köringen kisige keldi. “Assalaṽmağalaykuṽm”, dedi, “Uṽağalaykuṽmassalam”, dedi. Jigit ayttı: “Kimsiŋ”, dedi. Ḳız ayttı: “Men bir ermin, aŋ atḳalı jürgen janmın”. Jigit ayttı: “Sen er bolsaŋ men de ermin. Men ağa bolayın sağan, sen mağan ini bol”. Bireṽi ağa, bireṽi ini boldı, ağayındı boldı. Ekeüṽi aŋ attı, ḳız bir atḳanda eki ḳulan attı, anaṽ jigit Töstik batır bireṽin attı. Eḳeṽi keşke üyge keldi, üş ḳulandı alıp keldi. Töstik batırdıŋ şeşesi bar eken. “Balam Töstik, ḳasıŋa ertip kelgeniŋ kim? dedi. “Şeşe, meniŋ ertip kelgenim bir batır, bul menen artıḳ batır, men bir ḳulan attım, bul eki ḳulan attı”, dedi. Şeşesi ayttı: “Balam, şıḳḳır közim şıḳpasa, munıŋ özi er emes, ḳız”, dedi.

İnisi üş ḳulandı soydı, suṽ äkeldi, etin astı, pisirdi. Etti jedi, toydı. ErteŋindeTaŋ ata atına mindi, ekeṽi aŋ atḳalı ketti. Ḳız eki ḳulan attı, Töstik bir ḳulan attı. Ekeṽi dalada soyıp jatır edi, bir kisi keldi, jetektegen atı bar. “Töstikti izdep keldim”, dep Töstikke sälem berdi. Töstik sälemin aldı. “Ḳayda barasıŋ?” dedi. Ol kisi ayttı: “Seni izdep keldim”, dedi. “Meni ne ḳılasıŋ?” dedi. Elimizde patşa toy ḳılıp jatır, terektiŋ basına bir dildä ḳoyadı. Sonı atıp tüsirgen kisige ḳızımdı beremin”, deydi. Ol dildäni atatuğın kisi tabılmadı. Ḳanşa kisi jiyılıp barıp atıp edi, dildäsin jerge atıp tüsire almadı. Sonı sen atıpjerge tüsiresiŋ, ḳızın alarsıŋ”, dedi.

Duўdar ķızdı alıp üşeўi birge ketti. Patşağa keldi, kelse ķanşa jamağat turğan dildäni atıp jatır eken, däl tiygize almaydı. Keldi de Töstik batır attı, jaķın janına jetti. Sonan soŋ Duўdar ķız attı, dildä şıldırlap jerge tüsti. “Patşanıŋ küyeўi bol” dep kilemge salıp, köterip patşanikine apardı. Ķızdı äkelip ķoynına saldı. Üş künnen soŋ uzatpaķ boldı, üş kün ötti, ķızdı uzattı, ķızdıŋ inisi erdi. Ķız inisine ayttı: “Meni buğan nege berdinder, bul da ķız, men de ķız”, dedi.

Ķızdı Töstik şeşesiniŋ üyine alıp keldi. Ertеŋine Duўdar ķız jalğız aŋ atamın dep şıķtı. “Ağa, sen üyde jat! Men keşke kelemin”, dedi. Duўdar ķız atına mindi, dalağa ketti, at turıp ayttı: “Ey, Duўdar ķız, endi ķaytesiŋ?” dedi. “Endi men keteyin”, dedi ķız. At ayttı: “Ķasķır bayıŋnan habar joķ, ertеŋ sen Töstikpen dalağa şıķ, Töstikke öziŋ tiy”, dedi.

Keşke üyge keldi, eki ķulan alıp keldi. Jattı, ertеŋine turdı, beti-ķolın juўdı. “E, ağa, ekeўmiz ķulan atayıķ”, dedi. “Jaraydı, barsaķ barayıķ”, dedi Töstik. Ekeўi ketti, miyday dalağa keldi. “E, ağa, keşe äkelgen patşanıŋ ķızın kim aladı?” dedi. “E, şırağım, öziŋ al!” dedi. “Meni kim aladı?”, dedi. “Seni kim alsın”, dedi. “Ağa, men ķız edim”, dedi ķız. Ağası ķuўandı, ķız belgisin, şaşın körsetti. Sonan soŋ üyine ķaytıp keldi, ķızdı aldı, ekeўin de aldı, ķatın ķıldı. Sonan soŋ Duўdar ķız jükti bodı. Eline bir jaў keldi, jurt jiyıldı, soŋınan ķuўıp ketti. Töstik batırğa ķatını Duўdar ķız “barma!” dedi. Aytķan sözin almadı, “jaўğa baramın!” dedi. Ķatını bolmağan soŋ ayttı: “Barsaŋ bar!” Ķula attı sen minbe! Seni tastap mağan keler”, dedi. Attı bayı mindi, aytķan sözğe könbedi, ķız şiderdi bermedi, butınıŋ arasına ķıstı, küyeўi özin iyterip tastadı, şiderdi jülıp aldı. Jigit attanıp jöneldi. “Şeşe, aman bol!” dedi. “Mınaў ķatınım ul tuўsa atın Altınbay ķoy”, dedi. Söytip attanıp ketti. Bir ay jürdi, bir aydan soŋ ķatını bala taptı. Bası altın, artı kümis bir ul taptı. Sonan soŋ kempir şeşesi: “Töstik balam, kel, Duўdar ķız kelinim ul taptı, bası altın, artı kümis”, dep ķağaz sızdı, ol ķağazdı bir kisimen jiberdi. Ķara düldülge kisini mingizdi. Ayşılıķ jerdi altı bastı, barıp jetti. Jürektey jerden julınday tütin şığadı, tütin şıķķan jerge jetse, esik körinedi, esikti aşıp enip kelse, ķuў ayaķ kempir otır. “Balam, ķayda barasıŋ?” dedi. “Tünde ketken ķoldı kördiŋ be?”, dedi jigit. Kempir ayttı: “Men kördim, osında ķonıp ketti. Şarşap kelgen ekensiŋ, atıŋnan tüs. Atındı baylay

tur, as bereyin sağan", dedi. Jigit atınan tüsti, atın bayladı, üyge kirdi, otırdı, kempir bir ayaq boza quyıp berdi, jigit işti, as işken soŋ jattı, uyıqtap jatqan jigittiŋ qaltasına kempir qolın salıp jiberdi. Kempir alaqanday qağazdı suwırıp aldı. Jigit mas bolıp uyıqtap qalıp, bilmedi. Kempir qağazdı oqıp qarasa, Duwdar qız bası altın, artı kümis ul tapqan eken. Duwdar qız Töstik batırdıŋ üyinde ekenin bildi. Al kempir alıptıŋ şeşesi eken. Qağazdı qaytıp bilgizbey jigittiŋ qoynına saldı. Jigit bir waqıtta oyandı, türegeldi. "Oybay, kün keş bop baradı eken, men jüreyin", dedi. "Jürseŋ jür, jigitim", dedi. "Qaytarında kelip ket", dedi. Jigit atına mindi. Töstik batırdı quwıp ketti. Bir waqıtta jetti, amandastı. "Qayda barasıŋ?" dedi Töstik. "Sizge keldim", dedi jigit. "Qatınıŋ ul taptı, şeşeŋ berip jibergen qağazı minekiy", dedi. Qağazdı oqıdı, qatınınıŋ ul tapqanın bildi. "Qaytamın", dep quwandı. Töstik batırdıŋ joldastarı: "Endi qaytpa", dedi. "Endi jawğa jettik, işimizdegi batırımız sensiŋ, qaytpaŋız, jawdı muqatıp keteyik", dedi.

Töstikti joldastarı jibermedi. Şeşesine Töstik hat jazdı; "Şeşeme sälem! Toy qılsın, köp jurt şaqırsın, balamnıŋ atın Altınbay qoysın", dedi. Jigit qaytıp kele jatıp joldağı kempirge kirdi. Jigit: "Demimdi alayın", dep jattı. Uyıqtağanın kempir bildi, qaltasınan qağazdı suwırıp aldı. Otqa tastap jiberip jaqtı. Özi qaytadan qağaz alıp: "Attı qiynap, şeşe mağan nege kisi jiberdiŋ? Şeşeme sälem! Otız arba otın äkep, Duwdar qızdı balasımen ekewin örtesin", dep kempir jazdı. Qağazdı jigittiŋ qoynına saldı. Jigit oyandı. Türegeldi, "jüreyinşi" dep atına mindi. Kelip qağazdı şeşesine berdi. Şeşesi oqıdı, otız arbamen otınğa jiberdi. Balasınıŋ aytqan sözin eki qılmadı.

Duwdar qız jılap jatır. Tün ortası bolğanda qula at keldi. "Duwdar qız, jatırmısıŋ?" dedi. "Jatırmın. Jatpay qayteyin", dedi. "Şıq!" dedi. "Altınbaydı da ala şıq!". Duwdar qız türegeldi, kiyim kiydi, belin buwdı, balanı qoynına saldı, üyden şıqtı, şığıp qarasa, kula at kelip tur. Qula attı körip jıladı, üş ayağın şider qıyıp tastaptı. Ayağınıŋ appaq süyegi körinipti. Şiderdi aldı, janına bayladı, qula atqa mindi. Qaşa jöneldi. Soŋınan birew quwıp keldi. Uşayın dese, uşa almadı, jügireyindese, jügire almadı. Duwdar qızdıŋ qalıŋ tarağı bar eken, tarağın laqtırdı, "qalıŋ toğay bol" dep tastadı. Qalıŋ toğay boldı, quw ayaq kempir adastı. Duwdar qız ketti. Kempir toğaydan şığıp soŋınan quwdı,

tağı jetti. Ḳolında Duṽdar ḳızdıŋ aynası bar eken. Aynasın “ülken dariya köl bol” dep laḳtırdı. Ülken dariya köl boldı.

Duṽdar ḳız ḳula atımen jüzip ortasında kele jatır. Soŋınan kempir suṽ işinde ḳuṽıp jetti. Kelip ḳızdıŋ bileginen ustadı. Duṽdar ḳızdıŋ ḳolında pışağı bar eken. Kempir pışaḳtı julıp aldı, attıŋ işin pışaḳpen jarıp jiberdi. Kempirdi ḳos ayağımen ḳula at teṽip jiberdi. Kempirdiŋ moyını üzilip ketti. Öldi. Suṽdıŋ jiyegine şıḳḳan soŋ, ḳarını jerge tüsti, ḳula at jığıldı, ölgeli jatır.

Duṽdar ḳız ḳula attıŋ basın ustap jılap otır; “Duṽdar ḳız, jılama!” dedi. “Tört ayağımdı kesip tert jaḳḳa tasta! Tört ayğır üyir jılḳı bol dep ayt, keṽdemdi kesip osı arağa tasta, altı ḳanat üy bol dep ayt”, dedi. Ḳız basın ḳuşaḳtap üş kün, üş tün jıladı, ḳula at tirilmedi. Tört ayağın kesip, tört jaḳḳa tastadı. Tört ayğır üyir jılḳı boldı, keṽdesi aḳ üy boldı, bay boldı, biye saṽdı. Altınbay er jetti. Jılḳı bağadı, jılḳı bağıp jürse, bir ayağı joḳ adam kiyik atadı. Kiyikti Altınbay alıp ḳaşadı, şeşesine alıp keledi. Erteŋinde Altınbayğa ayağı joḳ adam tağı kezdesip: “Altınbay, munda kel”, dep şaḳıradı, ḳasına keledi, basındağı taḳiyasın berdi. Altınbay taḳiyanı aladı, üyine keledi, biyeniŋ ḳasına taḳiyanı ḳoyıp ketedi. Şeşesi biye saṽğalı keledi. Biyeniŋḳasına kelse, taḳiyanı köredi, taḳıyyanı aldı da, üyine jılap kirdi. Altınbaydı ḳuşaḳtap jıladı.
“Munı ḳaydan taṽıp aldıŋ?”, dedi. “Bir ayağı joḳ kisiden aldım”, dedi. “Sol kisi meniŋ bayım Töstik batır, seniŋ äkeŋ, onı alıp kel!”, dedi. Altınbay äkesiniŋ ḳolınan ustadı. Ḳolımen köterip atḳa mingizdi, üyine ḳayttı.

Altınbaydıŋ şeşesi jılap aldınan jügirdi. Altınbay äkesiniŋ ḳolınan ustap jerge tüsirdi, özi jılḳısına şaṽıp ketti. Jılḳıdan keşke keldi. Kelse, Duṽdar ḳız Töstik batırdı biyeniŋ sütine şomıldırıp, jaḳsı kiyim kiygizip, jaḳsı as işkizip otır eken. Balasın bala ḳıldı.

Ḳatını bayınan suradı: “E, bayım, ḳaydan jürsiŋ?” dedi. “Men ḳaydan jüreyin, men jaṽdı ḳuṽıp ketken emes pe edim, sonda sen jükti ḳalğan emes pe ediŋ, sonda men şeşeme aytıp edim, ḳatınım ul tuṽsa, ḳuṽdıra kisi jiber, dep edim. Sol künde ḳuṽdıra şeşem kisi jibergen eken. Sol jigit kelip mağan: “Ḳatınıŋ ul taptı, şeşeŋniŋ bergen ḳağazı, mine!” dedi. Ḳağazdı oḳısam: “Duṽdar ḳız ul taptı, bası altın, artı kümis. Töstik batır balam, ḳayt”, depti şeşem. Ḳasımdağı joldastarımnan surap edim, ḳaytayın dep, joldastarım

ķaytpa dep ayttı, “İşimizdegi batırımız sensiŋ, sen ketken soŋ biz ne bolamız?”, dep. “Hat jiber”, dedi joldastarım. Şeşeme hat jiberdim: “Toy ķılsın! Atın Altınbay ķoysın”, dep ķağazdı jigittiŋ ķoynına saldım. Özge jerge ķonba, eş jerge tüspe, ez üyime bar dedim. Sen, Duvdar ķız, bul jerge nege keldiŋ, birevden ķısım, zorlıķ kördiŋ be?” dedi.

Ķatın ayttı: “Men üydiŋ işinde jatır edim, jibergen jigit keldi, enem suradı, “Töstik balam kelmedi me?” dep. Töstik batır kelmedi, sizge bergen ķağazı minekiy”, dep hat berdi. Enem ķağazdı alıp oķıttı: “Otız arba otın äkelsin, ķızdı Altınbaymen ekevin örtesin!” degen ķağaz beripsiŋ. Söytip, jılap “ölemin ğoy” dep jatır edim, tün ortasında ķula at keldi, meni alıp ķaştı. Jolşıbay köp päle kördim, äytevir, aman ķaldım. Altınbaydı jiberip, seni alğızğan menmin. “Seniŋ ayağıŋ nelikten tozdı?” dedi.

“Ķula at ketken küni men de izdep kettim. Sodan izdep-izdep taba almadım. Atım joķ bolğan soŋ jayav jürip, etigim tozdı, jırtıldı. Jalaŋ ayaķ jürdim, sondıķtan tabanım tesildi. Sondıķtan aķsaķ boldım, öz tamağımdı özim asıradım”, dedi Töstik.

Töstik jerine keldi, amandastı, esendesti. Şeşesi: “Ķaydan keldinder?” dedi. Töstik batır barğan jerin ayttı: Şeşesi: “Duvdar ķızdı balasımen örtesin dep nege ķağaz berdiŋ?” dedi. “Joķ, şeşeke, öytip bergen joķ edim”, dedi Töstik.

Jigitti şaķırıptı. “E, jigit ķayda tüstiŋ, ķayda ķondıŋ?” dep suradı. “Aytsam da ölemin, aytpasam da ölemin! Aytayın!” dedi jigit. “Bara jatķanda jürektey jerden julınday tütin şıķtı, söl tütinge bardım, bir kempir şığıp söylesti, “Ķayda bara jatķan jigitsiŋ?” dedi, jönimdi ayttım. “Atıŋnan tüs, demindi al”, dedi. Bir ayaķ boza berdi, iştim, mas bolıp uyıķtap ketippin, bir vaķıtta türegeldim. Atıma minip kettim. Sonda sol kempir bir ķılmıs istegen, özge jannıŋ üyine tüskenim joķ, özim hat tanımaymın, ne ķılsaŋız da öziŋiz biliŋiz”, depti. Töstik batırdıŋ ayağına jığılıptı. Töstik batır onı keşti. Özi bay bolıp, balasına hannıŋ ķızın alıp beripti, balası özinen de asķan batır bolıptı. Barşası muratına jetipti.

DUÕDAR ĶIZ*

Eski zamanlarda bir zengin varmış. Oğlu da kız da yokmuş. Yılkıları çokmuş. Zengin yılkılarına bakmıyormuş. Yılkılarını kurt yemiyor, hırsız çalmıyormuş. Başka yerde de bir han varmış. Han: "Onun yılkılarını niye kurt yemiyor, hırsız çalmıyor? Benimkini kurt da yiyor hırsız da çalıyor" demiş.

İnsanlar hana: "Çocuğu olmayan zenginin yalnız kır atı yılkıları kurda yedirmiyor, hırsıza vermiyor" diye söylemişler. Han zengine: "Kır atı bana versin" diyerek adam göndermiş. Zengin kır atı vermemiş.

Han toy yapacağım diyerek halka haber salmış: "Oğlu olmayana oturacak yer yok, kızı olmayana kımız yok, bu toya gelmesinler", demiş. El-halk toya toplanmış, herkes gelmiş. Ondan sonra oğlu olmayan kadın kocasına: "Toya varalım", demiş. Kocası: "Han bize gelmesin diye, söyledi", karısı: "Gidelim", demiş. Kocası: "Gideceksek, gidelim". Bir saba kımızı deveye yükleyip, eşini de yanına alarak toya gelmiş. "Zengin geldi" deyip de karşılamaya hiç kimse çıkmamış. Eşiyle ikisi gelip evin arkasında durmuşlar. Zengin sinirlenmiş. Yanındaki bıçağını sıyırarak sabayı bıçakla parçalamış. Evine dönünceye kadar eşine: "Toya gitmeyelim dedim, sözümü dinlemedin" diye kızmış.

Evine gelmiş, yılkıdan aygır, sığırdan boğa, koyundan koç, keçiden teke almış. Aygırı, boğayı, koçu, tekeyi dördünü alıp, uçsuz bozkıra giderek büyük gölün başında dördünü de kesmiş ve yalvarıp Allah'tan çocuk dilemiş. Çırasını yakmış, gölün başında eşinin yanına yatmış. "Ey Allah'ım, oğul ver, kız ver, malı ne ver, ne verme!", demiş. Zengin geceleyin bir rüya görmüş. "Kır atı kurban edersen kızın olur" denmiş. Zengin, kırı atı keseyim diyerek yılkıdan alıp getirip yıkarak ayağını bağlamış. Kadını: " Kesme, kesme", diye ağlamış. Kocası sözünü dinlemeyerek kır atı boğazlamış. Ondan sonra ikisi geceleyin yatmışlar. Sonraki gün eşi hamile kalmış. Doğum yapacak vakti geldiğinde bir sürü kadın toplanıp: "Çocuğun göbeğini ben keseyim, ben keseyim" demişler. Çocuk anasının karnında yatarken: "Evdeki kadınları

* **Ķazaķ Halıķ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 143-150.

kovup gönder, kendim de rahat doğarım" diye cevap vermiş. "Babam eve gelsin, bana o gerekli, babam gelsin" diye çağırmış. Babası eve gelmiş.

"Baba, baba, doğayım mı?", demiş. "Yavrucuğum, doğ", demiş. "Kendimi, kendim yönetirsem doğacağım, kendimin yöneticiliği olmazsa doğmuyorum", demiş. Babası: "Kendini, kendin yönet", demiş. Çocuk doğmuş, anasının karnından yere düşmüş. Kadınlar toplanarak, gelip hayretler içinde kalmışlar. Babası: "O, kız imiş", demiş. Babası bir koyun keserek toy yapmış. Kımızından içip, etini yedikten sonra kadınlar evlerine dönmüşler.

Kız yetişkin olmuş. Zenginin kızıyla nişanlanayım diyerek beylerin çocukları gelmeye başlamışlar. Kızın kendisi görkemliymiş. Babası gelen delikanlılara: "Ben bilmem, kızımın kendisi bilir, kendi idaresi kendisinde", demiş. Delikanlı, kıza gelerek selam verip: "bana varır mısın?", demiş. "Adımı bilirsen varırım, bilmezsen varmam" demiş (kız). Delikanlı, adını bilememiş. Kızın anası da babası da kızlarının adını bilmiyormuş. Bir gün anası, kızdan adını sormuş: "Seni kim diye çağıralım, biz adını bilmiyoruz", demiş. Kız: "Benim adım Duv̈dar Ḳız, adımı kimseye söylemeyiniz", demiş. Yine bir delikanlı gelmiş. Babası: "Ben bilmem, kızım kendi bilir, evlense de evlenmese de kendisi bilir", demiş. Delikanlı, kıza gelerek selam verip halini hatırını sorduktan sonra: "Ben seni alacağım, bana varır mısın:", demiş. Kız: "Adımı bilirsen varırım, bilemezsen varmam", demiş. Delikanlı, adını bilememiş.

Köy, bozkıra göçmüş. Kız yükünü deveye yüklemiş. Devenin başını evindeki hizmetçilik yapan cariyeye vermiş. Kız yurdunda kalmış. Kara yorga atına binmiş, yükünün arkasından gelip yetişmiş. Yetişip gelse cariyesinin yedeğine alıp getirdiği devesinin yükü bir tarafa doğru kaymış, bunu cariye kız görmemiş. Hizmetçi onu bağırarak çağırmış, kız duymamış. Ondan sonra: "Duv̈dar Ḳız, buraya gel! Devenin yükü bir tarafa kaydı, gel buraya" diye bir ses duyulmuş. Kız dönüp gelmiş. "Sen benim adımı mı çağırdın?", demiş. "Çağırmadım! Kız diyerek seni çağırdım", demiş. Yükünü tekrar yükledikten (sonra) konacağı yere deveyi alıp gelmiş ve yükünü indirmiş. Kız,çadırını dikip nefeslendikten sonra törün karşısına oturmuş. Bir delikanlı gelip:

“Zengin, ben kızını almaya geldim”, demiş. Zengin: “Kızımın kendi iradesi kendisinde”. Delikanlı, kıza gelmiş: “Ey kız, iyi misin? Seninle nişanlanmaya geldim”, demiş. Kız: “Adımı bulup söyle!”, demiş. Delikanlı: “Senin adın Duṽdar Ḳız”, demiş. “Adımı bildin! Ben yenildim” demiş kız.

Kızı istetip toy kılıp kız ile yiğit el tutuşmuşlar. Babası gelin edeceği vakit kızına: “Yılkının hepsini de vereyim, alıp git”, demiş. Duṽdar Ḳız yılkıların içine gelmiş. Gelmiş yılkılara bakarken, bir küçük kula tay üstüne ter katıp tur eken. Kula tayın yününü avucunun içine alıp ovalamış. Kula tay dile gelerek: “Ey, Duṽdar Ḳız, (baban) seni verdi mi? demiş. Kız: “Beni veriyor”, demiş. Kula tay, “Ne alacaksın?”, demiş. “Babam, yılkılarının hepsini vereceğini söyledi” demiş kız. “Sen malı alıp ne yapacaksın, malı alma. Eşya verse eşya da alma”, demiş. “Güveyin senin için iyi mi, kötü mü?”, demiş. Kız: “İyi mi kötü mü olduğunu bilmiyorum”, demiş. Kula tay: “Sen bilmiyorsun, ben söyleyeyim. (O), kurdun alpı. Şekil değiştirerek insan suretinde gelmiş. Önceki gün göçerken hizmetçinin yedeğindeki devesinin yükü kaydığında seni çağıran, çağırdığında sen gelmediğin için adını söyleyerek, Duṽdar Ḳız diye çağıran da o kurt”, demiş.

Kız korkuya kapılmış, kula tay: “Baban mal verse de para verse de alma! Babanın yayıyla okunu al, kara cariyeyi al, beni al, kara deveyi al!” demiş.

Kız, evine gelmiş, döşeğine yatıp ağlamış. Babası: “Ağlama, başını kaldır”, demiş. Kız başını kaldırdığında babası kızdan: “Yavrum, ne almak istiyorsun?”, demiş. “Baba, yayınla okunu verirsen alırım, kara cariyeyi, kara deveyi, kula tayı verirsen alırım”, demiş. Babası: “Kara cariyeyi, kara deveyi, kula tayı veririm, yayımla okumu vermem!”, demiş. Kız ağlamış, ondan sonra anası eşiyle tartışmış: “Senin yayınla okun kızından kıymetli mi?” evladım istiyorsa ver!”, demiş. Razı olmuş. “Al, evladım” demiş.

Kız yılkıdan kula taya ḳurıḳ* saldığında ḳulan* olmuş. Dizginlediğinde dönen* olmuş, eyerlediğinde beş yaşındaki at olmuş. Kızı bindirdiğinde altı

* ḳurıḳ: Atları yakalamakta kullanılan, ucuna ip bağlanmış uzun sırık.
* ḳulan: Yabani at.
* dönen: Dört yaşındaki aygır.

yaşındaki at olmuş. Kara deveyi yakalayıp getirip vermiş, kara cariyeyi o deveye bindirmiş. Kız hepsini de almış, kula ata binerek, yayını da boynuna asıp gitmiş. Güvey, kızı alıp gitmiş. Güvey, kıza: “Ben önden gidiyorum, uzun çizilmiş yer olsa devam et; yuvarlak çizilmiş yer olsa kon” demiş.

Güvey gitmiş, kız geride kalmış. Kula at: “Ey, Duẕdar Ḳız, güveyin niçin önden gitti, anladın mı?”. Duẕdar Ḳız: “Bilmiyorum”. Kula at: “Ben biliyorum, güveyin kurt olup dönüp gelecek ve deve ile kara cariyeyi yiyecek”, demiş. Birazcık gittiklerinde gelmekte olan büyük bir kurt (görmüşler). Kurt gelip kara deveyi yutmuş ve cariyeyi yedikten sonra gitmiş. Bir saman sonra şekil değiştirerek (tekrar) delikanlı olup arkasından gelmiş, baksa güveyi imiş. “Ey Duẕdar Ḳız, kara deve nerede, kara cariye nerede?”, demiş. “Bir kurt gelip yedi” demiş kız. Güveyi: “Yerse yesin!”. Duẕdar Ḳıza: “Şu gördüğün dağın arasında görünen benim evim, oraya gel, ben önden gidiyorum”, demiş. Kız yalnız kalmış. At: “Hey, Duẕdar Ḳız, ne düşünüyorsun?”, demiş. Duẕdar Ḳız: “Ben ne düşüneyim?” At: “Yedi halkı yok eden jalmaẕız kurt, onun eşi koşarak karşılamaya çıkar, koşarak gelip benim dizginimden çeker, sen dizginimden tutturma”, demiş.

Kurdun eşi koşarak gelmiş. Duẕdar Ḳızın atının dizgininden tutayım demiş. Duẕdar Ḳız: “Atın dizgininden tutma! Sen büyüksün, ben küçüğüm, atımı kendim bağlarım!”, demiş.

Duẕdar Ḳız inmiş, evin yanına atı bağlamış, eve gelip kapının karşısına oturmuş. Kocası evin içinde döşekteymiş. Büyük eşi döşek tarafına oturmuş. Kocası uyuyormuş, uyanmış. “Hey, Duẕdar Ḳız! Buraya, yanıma gel!”, demiş. Duẕdar Ḳız gitmemiş. “Ben büyük ablamın oturduğu döşeğe varmam, ayıp”, demiş. Gelmedikten sonra kocası bağırmış, sinirlenmiş. Sinirlense de (Duẕdar Ḳız) gitmemiş. Büyük eşi koşup yanına gelmiş, eşinin başını kaşımış, sırtını kaşımış, kocası uyumuş. Yedi gün, yedi gece uyumuş. Kocası uyurken ah vah etmiş, bir vakitte bağırmış, bir vakitte çığlık atmış. O zaman at çadıra sürtünmüş. Bir vakitte “atı bir yere bağlayayım” diyerek Duẕdar Ḳız, çadırdan çıkıp gitmiş. Çıkmış, sadağını okunu alıp ata binmiş. At: “Gözünü yum, üç gün üç gece gözünü açma”, demiş.

“Kula at üç gün, üç gece uçup sonra inmiş. Kula at durmuş. Kız gözünü açmış. At: “Eyerimi, eyer toḳımımı* al”, demiş. Eyer toḳımını Duṽdar Ḳız almış. Atın bir kat derisi eyer toḳımıyla beraber kalkmış. At ağnamış, ileri-geri otlamış, eski haline kavuşmuş, koşup at gitmiş. Gitse bozkırda bir adam yürüyormuş. At dönüp Duṽdar Ḳıza gelmiş: “Eğerimi vur, bana bin”, demiş. Eyerlemiş ve deminki görünen kişiye gelmiş. “Esselamualeykum”, demiş. “Ve aleykumselam”, demiş. Delikanlı: “Kimsin”, demiş. Kız: “Ben bir erkeğim, av avlayan bir insanım”, demiş. Delikanlı: “ Sen er isen ben de erim. Ben sana ağabey olayım, sen bana kardeş ol”. Birisi ağabey birisi kardeş olmuş, ağabeyli kardeşli olmuşlar. İkisi av avlamışlar. Kız bir attığında iki ḳulan* vurmuş. O yiğit, Töstik Batır, bir tane vurmuş. İkisi üç ḳulanı alıp akşama eve gelmişler. Töstik Batırın anası varmış. “Evladım Töstik, yanında getirdiğin kim?”, demiş. “Ana, yanımda getirdiğim bir bahadır, bu benden daha da bahadır. Ben bir ḳulan vurdum, bu iki ḳulan vurdu”, demiş. Anası: “Evladım, çıkacak gözüm çıkmasa, bun erkek değil, kız” diye söylemiş.

Kardeşi üç ḳulanı yüzmüş, su getirip, kazana atarak pişirmiş. Eti yemiş, doymuş. Sonraki gün tan atarken atlarına binerek ikisi av avlamaya gitmişler. Kız iki ḳulan vurmuş, Töstik bir ḳulan vurmuş. İkisi bozkırda (ḳulanı) yüzerken yedeğinde atı olan bir kişi gelmiş, “Töstik’i arıyorum”, diyerek Töstik’e selam vermiş. Töstik selamını almış. “Nereye gidiyorsun?”, demiş. O kişi: “Sizi arıyorum”, demiş. “Beni ne yapacaksın?”, demiş. Memleketimizde padişah toy yapıyor. Tereğin başına bir dildä* (altın, gümüş akçe) koydu. Onu vurup düşüren kişiye kızımı vereceğim” diyor. O dildäyi vuran kişi çıkmadı. Ne kadar insan toplanıp varıp atsalar da dildäyi yere düşüremediler. Onu sen vurup yere düşürürsün, (padişahın) kızını alırsın”, demiş.

Duṽdar Ḳızı alıp üçü beraber gitmişler. Padişaha gelmişler, gelseler bir sürü topluluk, durmakta olan dildäye ok atıyorlar, vuramıyorlarmış. Gelmiş de Töstik Batır atmış, yakınına ulaşmış. Ondan sonra Duṽdar Ḳız atmış. Dilde şınkırdayıp yere düşmüş. “Padişahın güveyi ol” diyerek onu kilime koyup

* toḳım: Atın sırtına eyerin batmaması için iki kat hâlinde keçeden yapılan örtü.
* ḳulan: Yabani at.
* dildä: Altın, gümüş akçe.

kaldırarak padişahın yanına götürmüşler. Kızı getirip koynuna salmışlar. (Padişah) üç gün sonra (kızını) evlendirmeye karar vermiş. Üç gün geçmiş, kızı evlendirmiş. Kızın erkek kardeşi bahadır imiş. Kız erkek kardeşine: "Beni, niye buna verdiniz? Bu da kız ben de kız", demiş.

Töstik, kızı alarak anasının evine gelmiş. Ertesi gün Duv̈dar Ḳız tek başıma avlanayım diyerek çıkmış. "Ağabey, sen evde dur! Ben akşama gelirim", demiş. Duv̈dar Ḳız atına binip bozkıra gitmiş. At durup: "Ey, Duv̈dar Ḳız, şimdi ne yapacaksın?", demiş. "Artık ben gideyim" demiş kız. At: "Kurt eşinden haber yok, yarın sen Töstik ile bozkıra çık, Töstik'e kendin onunla evlenmek istediğini söyle", demiş.

Akşam iki ḳulanı alıp eve gelmiş. Uyumuş, sonraki gün kalkmış elini yüzünü yıkamış. "Hey ağabey, ikimiz ḳulan avlayalım", demiş. "Tamam, gideceksek gidelim" demiş Töstik. İkisi giderek geniş bir bozkıra gelmişler. "Ey ağabey akşam gelen, padişahın kızını kim alacak?", demiş. "Ey, canım, sen al!", demiş. "Beni kim alacak?", demiş. "Seni kim alsın", demiş. "Ağabey, ben kızım" demiş kız. Ağabeyi sevinmiş, kız belgisini, saçını göstermiş. Ondan sonra dönüp evine gelmiş. Kızı almış, ikisini de alarak eş yapmış. Ondan sonra Duv̈dar Ḳız hamile kalmış. Memleketine bir düşman gelmiş, halk toplanmış, arkasından takip edip gitmişler. Töstik Batıra eşi Duv̈dar Ḳız "gitme", demiş. Söylediği sözünü dinlememiş, "Düşmana varayım", demiş. Eşi, dinlemedikten sonra: "Gidersen git". Kula ata sen binme! Seni atıp bırakır, bana gelir", demiş. Ata eşi binmiş, söylenen söze inanmamış, kız şideri* vermemiş, bacağının arasına sıkıştırmış. Eşi kendisini itip, şideri çekip almış. Delikanlı, atına binip yola koyulmuş. "Ana, Allaha ısmarladık", demiş. "Bu eşim erkek çocuk doğurursa adını Altınbay koy", demiş. Böylece yola çıkıp gitmiş. Bir ay gitmiş, bir aydan sonra eşi doğum yapmış. Başı altın, sırtı gümüş bir oğlu olmuş. Ondan sonra yaşlı anası: "Töstik yavrum gel, Duv̈dar Ḳız gelinimin oğlu oldu, başı altın, sırtı gümüş" diyerek kâğıt yazmış ve o kâğıdı birisiyle göndermiş. Kara düldüle adamı bindirmiş. Aylık yola altı adımda varıp ulaşmış. Yürek gibi yerden incecik tütün çıkıyormuş. Tütün

* şider: Köstek, bukağı.

çıkan yere geldiğinde bir kapı görünmüş. Gelip kapıyı açıp girse düzenbaz Kempir oturuyormuş. “Yavrum, nereye gidiyorsun?”, demiş. “Gece giden orduyu gördün mü?” demiş delikanlı. Kempir: “Ben gördüm, burada konaklayıp gittiler. Yorulmuşsun, atından in. Atını bağla, yemek vereyim sana”, demiş. Delikanlı, atından inmiş, atını bağlamış, eve girip oturmuş. Kempir bir kadeh boza koyup vermiş, delikanlı içmiş. Yemeğini yedikten sonra yatmış. Uyuyan yiğidin cebine Kempir elini atmış, avuç içi kadar kâğıdı çekip almış. Delikanlı sarhoş olup uyuyup kaldığından anlamamış. Kempir kâğıdı okuduğunda Duvdar Ḳız’ın Töstik Batır’ın evinde olduğunu anlamış. İşte o Kempir, (kurt) alpın anası imiş. Kâğıdı fark ettirmeden tekrar yiğidin koynuna koymuş. Delikanlı bir vakitte uyanmış, ayağa kalkmış. “Oybay, vakit geç olmuş, ben gideyim”, demiş. “Gideceksen git, yiğidim”, demiş, “Dönerken gelip uğra” demiş (Kempir). Delikanlı, atına binmiş. Töstik Batır’ın peşinden gitmiş. Bir vakitte ulaşmış, selamlaşmış. “Nereye gidiyorsun?” demiş Töstik. “Size geldim” demiş delikanlı. “Eşin oğlan doğurdu, ananın gönderdiği kâğıt işte”, demiş. Kâğıdı okumuş. Eşinin oğlan doğurduğunu öğrenmiş. “Geri döneyim” diyerek sevinmiş. Töstik Batır’ın arkadaşları: “Şimdi dönme”, demiş. “Artık düşmana ulaştık, içimizdeki bahadırımız sensin, geri dönmeyiniz, düşmanı yenip de dönelim”, demişler.

Töstik’i yoldaşları göndermemiş. Anasına Töstik mektup yazmış; “Anama selam! Toy yapsın, çok insan çağırsın, çocuğumun adını Altınbay koysun”, demiş. Delikanlı dönüp, gelerek yoldaki Kempir’e uğramış. Delikanlı: “Dinleneyim” diyerek uyumuş. Uyuduğunu anlayan Kempir, cebinden kâğıdı çekip alarak ateşe atıp yakmış. Kendisi tekrar kâğıt alıp: “Atı zorlayıp, ana neden bana adam gönderdin? Anama selam! Otuz araba odun getirip, Duvdar Ḳızı çocuğuyla beraber yakasın” diye yazmış Kempir. Kâğıdı delikanlının koynuna koymuş. Delikanlı uyanmış. Ayağa kalkmış “gideyim” diyerek atına binmiş. Gelip kâğıdı (Töstik’in) anasına vermiş. Anası okumuş, otuz arabayı oduna göndermiş. Evladının söylediği sözü ikiletmemiş.

Duvdar Ḳız ağlayıp duruyormuş. Gece yarısı olduğunda kula at gelmiş. “Duvdar Ḳız, yatıyor musun?”, demiş. “Yatıyorum, yatmayayım da ne yapayım”, demiş. “Çık!”, demiş. “Altınbay’ı da alıp çık”. Duvdar Ḳız ayağa

kalkmış, elbiselerini giymiş, belini bağlamış, çocuğu koynuna koyarak evden çıkmış. Çıkıp baksa kula at gelmekte. Kula atı görüp ağlamış. Onun üç ayağını köstekleyip koymuşlar. Ayağının apak kemiği görünüyormuş. Kösteği almış, yanına bağlamış, kula ata binmiş. Kaçmaya yönelmiş. Peşinden birisi kovalayıp gelmiş. Uçayım dese uçamamış, koşayım dese koşamamış. Duv̈dar Ḳız'ın kalın tarağı var imiş, tarağını, "sık ormanlık ol" diyerek fırlatmış. Sık ormanlık olmuş. Düzenbaz Kempir yolunu kaybetmiş. Duv̈dar Ḳız gitmiş. Kempir çalılıktan çıkıp peşine düşmüş, yine yetişmiş. Duv̈dar Ḳızın, elinde aynası varmış. Aynasını "büyük derya göl ol" diyerek atmış. Büyük derya göl olmuş.

Duv̈dar Ḳız kula atıyla yüzerek (gölün) ortasında gidiyormuş. Arkasından Kempir su içinde kovalayarak yetişmiş ve gelip kızın bileğinden tutmuş. Duv̈dar Ḳız'ın elinde bıçağı varmış. Kempir bıçağı çekip almış, atın karnını bıçakla yarmış. Kula, Kempir'i iki ayağıyla tepmiş. Kempir'in boynu kırılmış, ölmüş. Suyun kenarına çıktıktan sonra, (Kula atın) karnı yere düşmüş. Kula at yıkılmış, ölmekteymiş.

Duv̈dar Ḳız, kula atın başını tutup ağlıyormuş; "Duv̈dar Ḳız, ağlama", demiş. "Dört ayağımı kesip dört tarafa bırak! Dört aygır sürüsü at ol diye söyle, gövdemi kesip buraya bırak, altı kanat ev ol diye söyle", demiş. Kız başını kucaklayıp üç gün güç gece ağlamış, kula at dirilmemiş. Dört ayağını kesip, dört tarafa bırakmış. Dört aygır sürüsü at olmuş, gövdesi ak çadır olmuş, zengin olmuş, biye sağmış. Altınbay delikanlı olmuş. Yılkılarına bakıyormuş. Yılkılarına bakarken geyik avlamakta olan tek ayağı olmayan bir adam görmüşler. Geyiği Altınbay alıp kaçmış, anasına getirmiş. Sonraki gün Altınbay'a ayağı olmayan adam yine rast gelip: "Altınbay, buraya gel" diye çağırmış. Yanına gelmiş, başındaki başlığı vermiş. Altınbay başlığı alıp eve gelmiş. Biyenin yanına başlığını bırakıp gitmiş. Anası biye sağmaya gelmiş. Biyenin yanına geldiğinde, başlığı görmüş. Başlığı almış da ağlayarak evine girmiş. Altınbay'ı kucaklayıp ağlamış.

"Bunu nerde buldun", demiş. "Tek ayağı olmayan bir kişiden aldım", demiş. "O kişi benim eşim Töstik Batır, senin baban, onu alıp gel!", demiş. Altınbay, babasının elinden tutmuş. Eliyle kaldırıp ata bindirmiş, evine

dönmüş. Altınbay'ın anası ağlayarak karşılarına koşmuş. Altınbay babasının elinden tutup yere indirmiş. Kendisi doludizgin atlarına gitmiş. Yılkıdan akşam gelmiş. Gelse Duŭdar Ķız, Töstik Batır'ı biyenin sütüne koyup, güzel elbiseler giydirip, güzel yemek yedirmekte. Çocuğunu çocuk kılmış.

Eşi sormuş: "Ey, kocacığım, nerelerdesin?", diye sormuş. "Ben nerelerde olayım, düşmanın peşinden gitmemiş miydim. O zaman sen hamile değil miydin. O zaman ben anama: "Eşimin oğlu olursa arkamdan adam gönder diye söylemiştim", demiştim. O günde ardımdan anam adam göndermişti. O delikanlı gelip bana: "Eşinin oğlu oldu, ananın verdiği kâğıt, işte!" demişti. Kâğıdı okusam: " Duŭdar Ķız'ın oğlu oldu, başı altın, sırtı gümüş. Töstik Batır evladım, geri dön" demişti anam. Yanımdaki arkadaşlarımdan döneyim mi? diyerek izin istedim. Arkadaşlarım, "geri dönme içimizdeki bahadırımız sensin. Sen gittikten sonra biz ne olacağız?" dediler. "Mektup gönder", dedi arkadaşlarım. Anama mektup gönderdim: "Toy yapsın! Adını Altınbay koysun" diyerek kâğıdı delikanlının eline verdim. Başka yerde durma, hiçbir yerde inme, kendi evime var dedim. Sen, Duŭdar Ķız buraya neden geldin, birisinden sıkıntı, eziyet mi gördün? demiş.

Eşi: "Ben evin içinde duruyordum. Gönderilen delikanlı geldi, kaynanam sordu, "Töstik evladım gelmedi mi?" diye. Töstik Batır gelmedi, size verdiği kâğıt, işte" diyerek mektubu verdi. Kaynanam kâğıdı alıp okuttu: "Otuz araba odun getirsin, kızı Altınbay ile beraber yakasın!" diye kâğıt vermişsin. Öylece, ağlayıp "öleceğim ğoy" deyip duruyor idim. Gece ortasında kula at geldi, beni alıp kaçtı. Yolculuğumda çok bela gördüm, her nasılsa sağ salim kaldım. Altınbay'ı göndererek seni getirten bendim. "Senin ayağın neden koptu?" demiş.

"Kula atın gittiği gün ben de peşinden gittim. O zaman arayıp arayıp bulamadım. Atım olmadığı için yaya yürüdüm, çizmem dağıldı, yırtıldı. Yalın ayak yürüdüm, bundan dolayı ayağımın altı deşildi. Onun için aksak oldum, kendi yemeğimi kendim hazırladım" demiş Töstik.

Töstik yurduna gelmiş, selamlaşmış. Anası: " Nereden geliyorsun?", demiş. Töstik Batır vardığı yeri söylemiş: Anası: "Duŭdar Ķız'ı çocuğuyla

yakasın, diyerek neden kâğıt gönderdin?", demiş. "Yok, anacığım, öyle yapmadım" demiş Töstik.

Delikanlıyı çağırmış. "Ey, delikanlı, nerede mola verdin, nerede geceledin?" diye sormuş. "Söylesem de öleceğim, söylemesem de öleceğim! Söyleyeyim" demiş delikanlı. Giderken yürek kadar yerden incecik duman çıktı, o dumana vardım, bir Kempir çıkıp, "Delikanlı nereye gidiyorsun?" dedi. Ben de söyledim. Atından in, dinlen" dedi. Bir kadeh boza verdi, içtim, sarhoş olup uyudum, bir vakitte ayağa kalktım. Atıma binip gittim. O zaman o Kempir bir kötülük yapmış. Başka kimsenin evine konmadım, kendim yazı okuyamıyorum, ne yaparsanız siz bilirsiniz" diyerek Töstik Batır'ın ayağına kapanmış. Töstik Batır, onu affetmiş. Kendisi zengin olmuş, çocuğuna hanın kızını alıp vermiş. Çocuğu kendinden bahadır olmuş. Hepsi muratlarına ermişler.

6.3.13. ERKEMAYDAR

Burınğı zamanda Erkemaydar degen jas bala batır bolğan. Uzınsarı degen alıp bolğan. Erkemaydardıŋ Naran degen suluv̆ ḳarındası bolğan. Sol suluv̆ ḳarındasın alamın dep Uzınsarı alıp ḳızıḳḳan. Onıŋ kele jatḳanın estip, ḳarındasın alıp, bir ḳudıḳḳa tüsip jasırığan. Uzınsarı alıp kelip eldi şapḳan. Erkemaydardı ḳarındasımen ḳarap taba almağan. Ol eldi şav̆ıp alıp ketedi. Ketken soŋ Erkemaydar ḳudıḳtan şığadı. Ḳudıḳtan şıḳsa, bir ḳotır küreŋ tay ḳalıptı. Ḳotır küreŋ taydı barıp ustap aladı, ustağan eken, ḳunan boladı, jügendegen eken, dönen boladı, erttep mingen eken, besti at boladı. Ayşılıḳ jerdi altı attaydı, jılşılıḳ jerdi jeti attaydı. Sol atı Erkemaydarğa: "Meniŋ üstimde jürgende seni men jav̆ğa aldırsam, men at bolmayın, üstimde jürğende sen jav̆ğa aldırsaŋ sen jigit bolma", deydi. Sonan soŋ sol atḳa minip almağan jav̆ bolmadı. Sol Erkemaydardıŋ jalğız ḳarındası duv̆aker eken, sol duv̆a ḳıldı. "Atsa mıltıḳ ötpesin, şapsa ḳılış ötpesin, adamnıŋ küşi sağan jetpesin", dep duv̆a ḳıldı. Bir künde Erkemaydar saparğa ketken eken. Uzınsarı alıp izdep keldi. Naran Suluv̆ otırğan üyge kirdi, ḳızdı körip ayttı: "Sen kimsiŋ?" dedi. Ḳız ayttı: "Kim bolamın, Erkemaydardıŋ ḳarındasımın". Uzınsarı ayttı: "Seni neşe jıldan beri izdep keldim, Ḳudayğa şükir, seni endi

taptım. Endi mağan tiyemisiŋ?". Ḳız ayttı: "Joḳ, men sağan barmaymın, meniŋ ağam bek baluṽan, seni ḳayda barsaŋ da öltirer, meni de öltirer". Uzınsarı ayttı: "Ḳorıḳpa, men seni alarmın. Sen şınıŋdı ayt, meni süyemisiŋ?" Ḳız ayttı: "Nege süymeymin, süyemin, bararmın sağan. Sen meni alıp ketseŋ, özim amal taṽıp bereyin".

Ḳız bir künderde aṽruṽ bolıp dөŋbekşidi. Erkemaydar kelip: "E, şırağım, tas ḳursaḳta jatısḳan, emşek birge emisken ḳarağım. Sağan ne boldı? Sağan, şırağım, ne em kerek?" deydi. Ḳız ayttı: "E, ağam, aṽruṽ boldım, bar bir em, aluṽ ḳıyın. Mınaṽ jaḳta bir jeti bastı jalmaṽız bar dep estüṽşi edim, sonıŋ mağan bir ḳasıḳ ḳanı kerek. Sonı işsem jazılar edim". Ağası ayttı: "Ḳıyın bolsa da alarmın. Ḳarındasımnıŋ jolında älsem şeyitpin!".

Erkemaydar sol jeti bastı jalmaṽızdı izdep ketti, bir künderde bir dalada turğan üyge jetti. Bul üyge: "Assalaṽmağalaykuṽm", dep enip keldi. O üyde otırğan bir ḳız eken, ol ḳız ayttı: "Ṽağalayküṽmässäläm, ne ḳılğan jansıŋ?" Erkemaydar ayttı: "Erkemaydar degen alıppın". Ḳız: "Ḳayda barasıŋ?" dedi. Jigit: "Ḳayda barayın? Meniŋ jalğız ḳarındasım aṽruṽ edi. Soğan jeti bastı jalmaṽızdıŋ ḳanın izdep baramın". Ḳız ayttı: "Batır bolsaŋız da, aḳılıŋız az eken ğoy. Seni ḳarındasıŋ ölsin, ḳaytıp kelmesin dep jibergen. Ol jeti bastı jalmaṽızğa adam küşi jetpeydi, ol köringen jandı kündik jerden jalmaydı. Biz üşeṽmiz ḳız edik, üşeṽmizdi alamız dep sanaydı, ḳaşannan beri biz onımen soğısıp kelemiz, ol bizdi ala almaydı, jeti kün, jeti tün soğısamız. Munan bılay jolında eki apam bar, solar sağan bir amal taṽıp bermese, sen alasıŋ dep ayta almaymın. Sen ḳaytḳanda ḳonaḳ bol bizge".

Sonan bir künde älgi aytḳan ortanşı apasına keldi, apasına sälem berip, üyine enip keldi. Ḳız sälemin alıp, "Kimsiŋ?" dedi. "Erkemaydar degen baluṽan menmin", dedi. Ḳız ayttı: "Sen ḳayda bara jatırsıŋ?" Batır ayttı: "Meniŋ jalğız ḳarındasım sal aṽruṽ boldı, jeti bastı jalmaṽızdıŋ ḳanın izdep baramın". Ḳız ayttı: "Aḳıldı bolsaŋ da, aḳımaḳ ekensiŋ, ḳarındasıŋ seni ölimge aydap jibergen eken, sen tügil üş baluṽan ḳız biz de neşe jılday soğıstıḳ. Ülken apamızdıŋ küşi bolmasa bizdi alar edi. Sen bizdiŋ ülken apamızğa bar, sol bir amal taṽıp berer". Erkemaydar ülken apasına keldi, kirip kelse, ol apası suramay onı biledi eken. Ḳız ayttı: "E, Erkemaydar, aḳıldı bolsaŋ da

aḳımaḳ bolğan ekensiŋ, batır da bolsaŋ, tentek ekensiŋ. Ḳarındasıŋ sağan ḳas ḳılğan eken". Erkemaydar ayttı: "Naranjan mağan ḳas ḳılmas". Ḳız ayttı: "Ol jeti bastı jalmaṽız jeti kün, jeti tün uyıḳtamaydı. Jeti kün bizben soğıs ḳıladı, jeti jıldan beri soğısıp turamız. Ol kop uyıḳtaydı, biz az uyıḳtaymız. Uyıḳtap jatḳan jerinde biz onı öltirer edik, ol bizdiŋ äkemizdi öltirgen edi. Äkemiz aytıp edi bizge, uyıḳtap jatḳan kisige tiyme dep. Äkemizdiŋ tilin tastamaymız. Osı künde barsaŋ uyıḳtap jatır, öltirseŋ ḳaytarında bizge ḳonaḳ bol".

Ol sol jeti bastı jalmaṽızğa bardı, uyıḳtap jatḳan jalmaṽızdıŋ ḳılışpen bir basın aldı, altı basımen aḳırıp türegeldi. Altı basımen altı kün, altı tün alısadı, oy jerdi döŋ ḳıladı, döŋ jerdi oy ḳıladı. Altı künde, altı tünde altı basın aladı, sol jerde öltiredi. Ḳolḳa-jüregin kesip aladı.

Bir künderde bağanağı ḳızdikine ḳaytıp keledi. "Öltirip ḳolḳa-jüregin alıp keldim", dedi. Ḳız ayttı: "Sağan da jaḳsı boldı, bizge de jaḳsı boldı, ḳorḳuṽşı edik", dedi. Üyine ḳondırıp jatḳızadı. Tünde uyıḳtap ḳalğan soŋ, ol jalmaṽızdıŋ ḳolḳa-jüregin alıp ḳaladı, bir ögizdiŋ ḳolḳa-jüregin ḳorjınına salıp ḳoyadı. Erteŋ erte turıp alğanın bilmey ketip ḳaladı.

Aydan ay ötip, jıldan jıl ötip, bir künderde üyine keldi. Üyine jaḳındap kele jatsa, ḳarındası Naran Suluṽ tısḳa şığıp tur eken. Ağasınıŋ kele jatḳanın kördi, jeti bastı jalmaṽızdıŋ ḳolḳa-jüregin alıp kelgenin bildi. Ḳayta jürip üyine endi: "E, Uzınsarı alıp batır! Meniŋ ağam kele jatır, seniŋ äliŋ oğan jetpes, bul jolda jüdegen joḳ eken, ḳiymıldamay jat! Tağı da bir ḳiyın iske jumsayın", dedi. Ağası keldi, amandasıp köristi. "Şırağım Naranjan, aṽruṽıŋ ḳalay?" dedi. Ḳız ayttı: "Jazılğan aṽruṽım joḳ", dedi. Jalmaṽızdıŋ jüregin ḳızğa berdi, ḳız emdeldi, sol ḳız oynap jürip jazılıp ketti. Erkemaydar ḳuṽanıp tağı bir jaṽ jaṽlaṽğa ketti, sol jaṽdı alıp üş künnen soŋ üyine jetti. Kelse ḳarındası esikten törge, törden esikke döŋbekşip, oybay salıp jılap jatır. "Ḳarağım Erkemaydar, meniŋ aṽruṽım burınğıdan jaman boldı". Erkemaydar ayttı: "E, şırağım Naranjan, sen olseŋ, men jalğız ḳayda baramın. Ḳuday seni jalğız alğanşa sen ekeṽmizdi birge alsın. Naranjan şırağım, urğaşıdan käri ḳulaḳtı boluṽşı edi, sağan ne em kerek bolar?". "Mağan Tağalannıŋ aḳ tüyesiniŋ süti kerek.

Sonı işsem jazılamın. Tağalannıŋ aḳ tüyesiniŋ buṽrası bar eken, sol buṽra közi körgen jannıŋ bärin aladı eken, soğan barıp sol buṽranı öltiresiŋ".

Sol Erkemaydar ketedi izdep, bir zamandar bolğanda älgidegi ḳızdıkine kelip ketti. Ḳız amandasıp: "Ḳayda barasıŋ? dedi. Erkemaydar ayttı: "Tağalannıŋ aḳ tüyesiniŋ sütin izdep baramın". Ḳız ayttı: "E, Erkemaydar, aḳıldı bolsaŋ da aḳımaḳ ekensiŋ. Ḳarındasıŋ seni ölimge jumsağan eken. Ol Tağalannıŋ aḳ tüyesin adam ala almaydı. Sen ortanşı apama bar, ol bilse biler". Bir künderde ortanşı apasınikine keldi. Üyine kirgende ḳız ayttı: "Ḳayda barasıŋ?". Erkemaydar ayttı: "Jalğız ḳarındasım aṽruṽ, soğan Tağalannıŋ aḳ tüyesiniŋ sütin izdep baramın". Ḳız ayttı: "E, Erkemaydar, aḳıldı bolsaŋ da, aḳımaḳ ekensiŋ, batır bolsaŋ da, tentek ekensiŋ, seni ḳarındasıŋ ölimge jumsağan eken. Bul Tağalannıŋ aḳ tüyesiniŋ süti bulaḳ bolıp ağıp jatadı, ol ölgen kisini tiriltedi, onıŋ buṽrası bar, köringen kisini ḳuṽıp jetip öltirer. Biz dağı onıŋ sütin kerek ḳılamız, biraḳ buṽrasınan ḳorḳıp barmaymız. Meniŋ ülken apama bar". Bir künderi sol ülken apasına keldi. Ḳız ayttı: "Ḳayda barasıŋ?", Erkemaydar ayttı: "Ḳarındasım aṽruṽ edi. Tağalannıŋ aḳ tüyesiniŋ sütin izdep baramın". Ḳız ayttı: "Küşiŋ köp te bolsa, aḳılıŋ joḳ eken, ḳarındasıŋ seni ölsin dep jibergen eken. Tağalannıŋ aḳ tüyesiniŋ sütin biz de alayıḳ desek te, buṽrasınan ḳorḳıp barmaymız, bir alsaŋ buṽrası uyıḳtap jatḳanda alarsıŋ, atıŋ jüyrik bolsa alıp ḳaşıp jetkizbey ketseŋ ḳutılarsıŋ, eger ḳuṽıp jetse seni otirer". Erkemaydar: "Ajal jetpese olmen", dedi.

Bir künderde barıp jetti, ağıp jatḳan sütten torsığına ḳuyıp alıp ḳaştı. Sol ḳaşıp bara jatḳan atınıŋ dübirinen uyıḳtap jatḳan buṽra oyandı, körip onı ḳuṽdı, bir zamanda ḳuṽıp jetti. Ḳuṽıp jetip iyininen tistep alıp jerge soḳtı. Erkemaydar buṽranı türegelip soḳtı jäne buṽra onı alıp soḳtı, bir-birin ekeṽi üş-törtten alıp jıḳtı, törtinşide buṽranıŋ jağın sındırıp öltirip, ḳutılıp ketti. Bayağı ḳızdikine kelip ḳondı. "Esen-saṽ keldiŋ be?" dedi ḳız. "Buṽranı öltirdim, sütti alıp keldim", dedi. Tünde ḳonıp, uyıḳtağan soŋ, äkele jatḳan sütin alıp ḳaldı, bir tüyeniŋ sütin torsığına ḳuydı. Ertesine erte turıp, Erkemaydar eşteŋe bilmey jürip ketti.

Bir zamanda üyine jetti. Ḳarındası ağamnıŋ keletin ṽaḳıtı bolğan şığar dep tısḳa şıḳtı, ağasın kördi. Ḳaytıp üyine endi, ayttı: "Uzınsarı alıp, ağam

kele jatır, seniŋ küşiŋ oğan jetpes, ündemey jata ber". Ağası üyge keldi, ķarındasımen amandastı, sütin berdi, bul ķız äkelgen sütpen beti-ķolın juvdı, jazıldı, oynap-külip jürdi. Erkemaydar javğa attanıp ketti, üş künnen soŋ üyge ķaytsa, ķarındası burınğıdan da jaman avırıp ķalıptı. Ińıranıp törden esikke domalaydı. Erkemaydar jıladı: "Sen ölseŋ men de ölemin. Tağı sağan bir em kerek pe?". Ķız ayttı: "Mağan Tağalannıŋ kökşolaķ ķasķırınıŋ öti kerek", dedi. Erkemaydar atın erttedi, jumsağan jerine jöneldi. Bir zamanda künder bolğanda bayağı ķızdikine jetti. Ķız ayttı: "Ķayda barasıŋ?". Jigit ayttı: "Ķarındasım tağı avruv, soğan Tağalannıŋ kökşolaķ ķasķırınıŋ ötin izdep baramın". Ķız ayttı: "Seni ölsin dep jumsağan ķarındasıŋ, özge joldan kelseŋ dağı, budan kele almaysıŋ, ol kökşolaķ ķasķırğa adam küşi jetpeydi. Oğan sen barma, barsaŋ kelmessiŋ". Erkemaydar ayttı: "Ķarındasım üşin elsem şeyitpin, baramın". Erkemaydar ketti, bir zamanda ülken apasınikine keldi. Sälem berip, üyge kirip keldi. Ķız ayttı: "Ķayda barasıŋ?". Erkemaydar ayttı: "Jalğız ķarındasım avruv boldı, soğan Tağalannıŋ kökşolaķ ķasķırınıŋ ötin izdep baramın". Ķız ayttı: "E, Erkemaydar, ķarındasıŋ seni ölimge jibergen. Ol kökşolaķ ķasķırğa adamnıŋ küşi jetpeydi. Özinen basķanıŋ bärin asaydı. Oğan sen barma, seni de asap ķoyar. Oğan sen barma, barsaŋ, sonav kögerip koringen tobe sol jatķan ķasķır. Uyıķtap jatķan jerinde almasaŋ, ala almassıŋ", dedi.

Erkemaydar atķa mindi, ketti. Bir vaķıtta kökşolaķ ķasķırğa jetti. Ķasķır uyıķtap jatır eken, päleni barıp ķırıķ ķulaş semserimen şaptı, beli eki üzilip ketti. Kevdesimen alısıp ketti. Üş kün, üş tün alısadı, ol ķasķırdı öltirip ötin aldı.

Ķaytıp ķızdikine keldi. Ķız tünde, ķondırıp, alıp kele jatķan ötin alıp ķalıp, basķa bir ķasķırdıŋ otin bildirtpey salıp ķoyadı. Erteŋ erte turıp Erkemaydar ketip ķaladı. Bir zamandar bolğanda üyine jetip keldi. Ķarındası ağasınıŋ keletin vaķıtı boldı dep kütip tur eken. Ķız ağasın kördi dağı ķaytıp üyine endi ķuvanıp: "Meniŋ ağam Erkemaydar jüdep kele jatır eken, turıp bir alısıp baķ, Uzınsarı alıp". Erkemaydar üyine enip keldi. "E, ķarağım ķarındasım, seniŋ üşin jüdep keldim, mağan bir jaķsı as ber!". Ķarındası bir ayaķastı ķuyıp berğen eken. Avzına tiyer-tiymeste Uzınsarı alıp aķırıp

türeğeldi. Ekeŭi sol jerde alısa ketti. Erkemaydardıŋ taḳımı ḳurısıp ḳalğan eken, ornınan tura almadı. Ekeŭi otırıp sol jerde jeti kün, jeti tün alıstı. Erkemaydar ayttı: “E, ḳarağım Naranjan, tar ḳursaḳta jatısḳan, talasıp emşekti emisken, mınanıŋ astına burşaḳ sal, tayğaḳtap jığılsın. Meniŋ astıma un sal!”. Ḳarındası astına burşaḳ saldı, Uzınsarınıŋ astına un saldı. Uzınsarı Erkemaydardı burşaḳḳa tayğanatıp alıp soḳtı. Öltireyin dese ḳılış ötpeydi, atsa mıltıḳ ötpeydi. “Munı ḳaytemiz”, dedi. Ḳız ayttı: “Bir ḳırıḳ ḳatınnıŋ sidigimen suŭarğan almas pışağı bar, bir ötse sol ötedi”. Sandıḳtan bul pışaḳtı alıp berdi. Sol pışaḳtı tamağına şanşıp ḳalsa, pışaḳ tamağına enip ketedi. Uzınsarı Erkemaydardı öltirip, ḳarındasın, mal-janın alıp ketedi.

Erkemaydardıŋ öletinin bilgen soŋ, küreŋ atı ḳaşıp ketti. Ḳaşıp üş ḳızğa bardı. Küreŋŋatol ŭaḳıtta ḳızdı mingizip alıp keldi. Bayağı jeti bastı jalmaŭızdıŋ ḳolḳa-jüregin, Tağalannıŋ aḳ ingeniniŋ sütin, Tağalannıŋ kökşolaḳ ḳasḳırınıŋ ötin alıp keldi. Ölgendi tiriltetin däri eken, emdep tiriltpek edi, bağanağı pışaḳ suŭırılmadı. Küreŋŋatayttı: “Jeti ḳabat jibekten arḳan esip, bir jağın pışaḳḳa bayla, bir jağın meniŋ belime bayla. Pışaḳ sonda şığar, şıḳpasa ölgeni”. Bayladı, küreŋ at üş alıp käkke şıḳtı, üş alıp jerge tüsti. Sonda pışaḳ şığıp ketti. Erkemaydar: “A, ḳattı uyıḳtap ketken ekem”, dep türegeldi. Ḳarındasınıŋ ḳas ḳılğanın jaŋa bildi.

Türegelse bağanağı üş ḳız ḳasında otır, üş ḳız tiriltkenin bildi. Sol jerde üş ḳızdı özi alıptı. Üş ḳatını ayttı: “Biz eşḳayda barmaymız. Keşe ḳarındasındı äketken jaŭıŋa barıp öş alsaŋşı”. Erkemaydar azıḳ aldı, tozbas kiyim kiydi, küreŋ atın minip izdep ketti. Bir zamandar bolğanda bir elge jetti. Elge kelse, bir tezek terip jürgen kempir kördi. Erkemaydar ayttı: “E, kempir, bul ḳay el?”. Kempir ayttı: “Uzınsarı alıptıŋ eli”. “Bul Uzınsarı alıp Erkemaydar degen alıptıŋ ḳarındasın alğan edi, sol ḳarındası bar ma?” Kempir ayttı: “Uzınsarı alıp Erkemaydardan ḳorḳıp nekesin ḳıydırmağan edi. Tirilse bizdi öltirer dep ḳorḳüŭşı edi. Erkemaydar tirilmedi, onıŋ üşin nekesin ḳıydırıp alğalı jatır. Sonıŋ toyı bolıp jatır”.

Erkemaydar sol ülken toyğa baruŭğa türlenedi. Özi tazşa bolıp, atın ḳotır küreŋ tay ḳıldı. Sol toyğa kelip bir ḳızben öleŋ aytısadı, ol ḳızdı jeŋip ketipti, tağı da ekinşisimen aytısadı. Sonda Erkemaydardıŋ ḳarındası ayttı:

“Bu kimniŋ dauvısı, meniŋ ḳarağım Erkemaydardıŋ davısı sıḳıldı eken”. Kisiler ayttı: “Bul bir tazşa” Ḳız ayttı: “Munda şaḳırtıp keltirşi!” Tazşanı üyge engizdi. Ḳız ayttı: “Sen tazşa kimsiŋ?”. “Men bir beyşara müsäpirmin”. “Sen Erkemaydardı kördiŋ be?” Tazşa ayttı: “Körgem joḳ”. Naran Suluv bul tazşağa bir jaḳsı at jäne şapan berdi.

Sonan soŋ bir künderde Uzınsarı jamağattarın jiyıp alıp oḳ atarğa serüvenge şıḳtı; sonda Erkemaydar köp kisimen birge bardı. Öziniŋ jağı joḳ eken, birevdiŋ jağın surap alıp atadı. Tartuvına jaramay sınıp ḳaladı, tağı da ekinşi jağın surap alıp tağı da sındıradı. Sonan soŋ jamağattar bir baluvan tazşa bar dep Uzınsarı alıpḳa aytadı. Uzınsarı alıp: “E, tazşa, meniŋ jağımdı köterip atşı! Köterip atsaŋ, attıŋ, ata almasaŋ, basındı alamın”. Erkemaydar Uzınsarı alıptıŋ jağın ḳolına aldı. Tartsa, jaramay sınıp ḳaladı. Uzınsarı alıp aşuvlanadı: “Bul tazşa baluvan tazşa eken. Erkemaydardıŋ üydegi jağın alıp kel, sonı köterip atsa jaraydı, ata almasa sonda basın alarmın”, deydi.

Alıp kelip sol oḳjaḳtı berdi. Öziniŋ oḳjağın ḳolına alıp: “Ättegen-ay! Jaman bolıp ḳalğan, tüzeterge kerek eken”, dedi, Uzınsarı: “Munı nemen tüzeter?”, dedi. “Tuv biye tavıp berseŋ, sonı soyıp ḳazısına orasa tüzeler edi, sonan soŋ köterip atsam, atayın, ata almasam, basımdı bereyin”, dedi Erkemaydar. Tuv biye soyıp ḳazısına üş kün orap tastaydı. Tortinşi künde jağın ḳolğa aldı, bir oḳ jağına saldı. Bir oğınıŋ bası tört put eken. Bir atḳan eken bes jüz kisi öledi. Sonan soŋ bul Uzınsarı alıp ḳaştı. Uzınsarı alıptı ḳuvıp jetip, ekevi üş kün soğısadı. Uzınsarı alıptıŋ basın kesip öltiredi. Uzınsarı alıptıŋ elin jesir-jebir ḳılıp şavıp aladı.

Naran Suluv ḳarındasına kelipti. Ḳız kelgenin körip: “E, Erkemaydar şırağım!” dep aldınan jügiripti. Erkemaydar ḳarındasın ustap aldı, atḳa bayladı. Endi şavıp ketken elin üyine ḳaytarıptı. Naran jazasın tartıp öldi. Erkemaydar kegin aldı. Üş ḳatınımen barşa murat basına jetti.

ERKEMAYDAR*

* **Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 83-89. Masal, bu esere; Radlov, **Obraztsı Narodnoy Literaturı Tyurkskih Plemen,** T. III, s. 270-278’den alınmıştır. Orada masal “Еркäм Аiдар (Erkäm Aydar)” şeklinde geçmektedir.

Geçmiş zamanlarda Erkemaydar adlı genç bir bahadır varmış. (Bir de) Uzınsarı adlı bir alp varmış. Erkemaydar'ın Naran adlı güzel bir kız kardeşi varmış. O güzel kız kardeşini Uzınsarı Alp* almak istiyormuş. (Erkemaydar) onun gelmekte olduğunu duyup kız kardeşini alarak bir kuyuya girip saklanmış. Uzınsarı Alp gelerek Erkemaydar'ın yurduna saldırmış. Bahadır, Erkemaydar ile kız kardeşini bulamayarak memleketi talan edip gitmiş. O gittikten sonra Erkemaydar kuyudan çıkmış. Kuyudan çıksa sadece uyuz bir küren tay kalmış. Gidip uyuz küren tayı tutmuş, tuttuğunda ķunan* olmuş, dizginlediğinde dönen* olmuş, eyerleyip bindiğinde besti* at olmuş. Aylık yeri altı adımlıyor, yıllık yeri yedi adımlıyormuş. O atı Erkemaydar'a: "Benim üzerimdeyken seni düşmana yendirsem ben at olmayayım; üstümdeyken sen beni düşmana yendirsen sen yiğit olma", demiş. Ondan sonra o ata binip de yenmediği düşman olmamış. Erkemaydar'ın yalnız kız kardeşi ağzı dualı birisiymiş. O: "Atsalar kurşun geçmesin, vursalar kılıç kesmesin, insanın gücü sana yetmesin" diye dua etmiş. Bir gün Erkemaydar sefere gitmiş. Uzınsarı arayıp gelmiş ve Naran güzelin oturduğu eve girmiş. Kızı görüp: "Sen kimsin?" demiş. Kız: "Kim olayım Erkemaydar'ın kız kardeşiyim" demiş. Uzınsarı: "Seni yıllardır aramaktaydım, Allah'a şükür artık buldum. Şimdi benimle evlenir misin?" demiş. Kız: "Yok, ben sana varmıyorum. Benim ağabeyim pek güçlü bir pehlivan. Nereye gidersen git seni bulur öldürür, beni de öldürür" demiş. Uzınsarı: "Korkma ben seni alırım, sen gerçeği söyle, beni seviyor musun?" demiş. Kız: "Niye sevmeyeyim, seviyorum. Sana varırım. Sen beni alıp gidersen ben sana bir yol bulup söylerim" demiş.

Kız bir gün hasta olup kıvranmaya başlamış Erkemaydar gelip: "E, canım! Bir karında yatıp bir göğüsten emiştiğimiz gözbebeğim, sana ne oldu? Canım hangi ilaç gerek?" demiş. Kız: "Ey ağabey hasta oldum. Var bir çare, alması zor. Şu tarafta yedi başlı bir Jalmaŭız'ın var olduğunu duymuştum. Bana, onun bir kaşık kanı gerek. Onu içersem iyi olurum" demiş. Ağabeyi: "Zor da olsa alırım. Kız kardeşimin yolunda ölürsem şehidim" demiş.

---

* Radlov da kahramanın adı Узун Сары Алып (Uzun Sarı Alıp) şeklindedir.
* ķunan: Üç yaşına giren erkek at.
* dönen: Dört yaşındaki aygır.
* besti: beş yaşındaki at.

Erkemaydar, o yedi başlı Jalmaȳız'ı aramaya gitmiş. Günlerden bir gün bozkırda duran bir çadıra ulaşmış. Bu eve: "Esselamu aleyküm" diyerek girmiş. O evde bir kız oturuyormuş. Kız: "Ve aleykümselam, nesin, kimsin? demiş. Erkemaydar: "Erkemaydar denilen alpım" demiş. Kız, "Nereye gidiyorsun?" demiş. Yiğit: "Nere gideyim? Benim tek kız kardeşim hastalandı. Ona, yedi başlı Jalmaȳız'ın kanını arıyorum" demiş. Kız: "Bahadır olsanız da aklınız az imiş. Kız kardeşin seni ölsün, geri dönmesin diye göndermiş. O yedi başlı Jalmaȳız'a insan gücü yetmiyor. O, görünen her canı bir günlük mesafeden yutuyor. Biz üç kızdık. Üçümüzü öldürebileceğini hesap ediyordu. Ne zamandan beri onunla savaşıyoruz. Bizi yenemiyor. Yedi gün, yedi gece savaştık. Senin bu taraf yolunun üzerinde iki ablam var. Onlar sana bir yol bulup söylemezse sen onu öldürebilirsin, diyemiyorum. Sen dönerken bize misafir ol.

Ondan sonra, bir gün de az önceki kızın dediği ortanca ablasına gelmiş. Ablasına selam verip evine girmiş. Kız selamını alıp "kimsin?" demiş. "Erkemaydar denilen pehlivan benim" demiş. Kız: "Sen nereye gidiyorsun?" demiş. Bahadır: "Benim tek kız kardeşim yatalak oldu. Yedi başlı Jalmaȳız'ın kanını arıyorum" demiş. Kız:" Akıllı olsan da ahmakmışsın. Kız kardeşin seni ölüme sürüp göndermiş. Sen bir yana biz üç pehlivan kız da nice yıl savaştık. Büyük ablamızın gücü olmasa bizi öldürürdü. Sen bizim büyük ablamıza var. O bir çare bulur" demiş. Erkemaydar, (o kızların) büyük ablasına gelmiş. Erkemaydar gelip eve girse (o kızların) ablası sormadan Erkemaydar'ı tanımış. Kız: "Ey, Erkemaydar akıllı olsan da ahmakmışsın. Bahadır da olsan aptalmışsın. Kız kardeşin sana düşmanlık etmiş" demiş. Erkemaydar: "Narancan bana düşmanlık etmez" diye söylemiş. Kız: "O, yedi başlı Jalmaȳız yedi gün, yedi gece uyumuyor. Yedi gün bizimle savaştı. Yedi yıldan beri savaşıyoruz. O, çok uyuyor, biz az uyuyoruz. Uyurken biz onu öldürecektik. O, bizim babamızı öldürdü. Babamız bize, uyuyan kişiye dokunma demişti. Babamızın sözünü çiğnemiyoruz. Bu gün varsan o uyumakta. Onu öldürürsen geri dönüşte bize misafir ol" demiş.

Erkemaydar, yedi başlı Jalmaȳız'a varmış. Uyumakta olan Jalmaȳız'ın bir başını kılıçla kesmiş. (Jalmaȳız,) Altı başıyla haykırarak ayağa kalkmış.

Altı başıyla altı gün, altı gece savaşmış. Çukur yeri tepe, tepeyi çukur etmiş. Altı gün, altı gece de altı başını alarak orada öldürmüş. Yumruk gibi yüreğini kesip almış.

Günün birinde deminki kızın evine dönüp gelmiş. "Onu öldürüp yumruk gibi yüreğini alıp geldim" demiş. Kız: "Sana da iyi oldu, bize de. Ondan korkuyorduk" demiş. Kız onu evine misafir edip yatırmış. Erkemaydar geceleyin uyuduktan sonra kız, Jalmaũız'ın yumruk gibi yüreğini alıp yerine bir öküzün yumruk gibi yüreğini heybesine koymuş. Erkemaydar sonraki gün erkenden kalkıp (kızın yüreği) aldığını bilmeden gitmiş.

Aydan ay, yıldan yıl geçmiş ve bir gün evine gelmiş. Evine yaklaşsa kız kardeşi Naran Suluũ dışarı çıkmış durmakta. Ağabeyinin geldiğini görüp yedi başlı Jalmaũız'ın yumruk gibi yüreğini alıp getirdiğini anlamış. Tekrardan evine gelip şimdi: "E, Uzınsarı Alp Batır! Benim ağabeyim geliyor. Ona senin gücün yetmez. Bu yolculuk onu zayıflatmamış. Kımıldamadan bekle! Tekrardan onu zor bir işe göndereyim" demiş. Ağabeyi gelmiş, selamlaşıp görüşmüşler. "Canım Narancan, hastalığın nasıl" demiş. Kız: "İyileşen hastalığım yok" demiş. Jalmaũız'ın yüreğini kıza vermiş. Kız tedavi olmuş. İyi olup oynamaya başlamış. Erkemaydar sevinip yine bir düşmanla savaşmaya gitmiş. O, düşmanı yenerek üç günden sonra evinde gelmiş. Gelse kız kardeşi kapıdan töre, töreden kapıya yuvarlanıp oybay salıp ağlamakta". Canım Erkemaydar, benim ağrım öncekinden yaman oldu". Erkemaydar: "Ey, canım Narancan sen ölsen ben yalnız nereye gideyim. Allah seni yalnız alacağına ikimizi beraber alsın. Narancan canım, bayanlar akıllı olur. Senin çaren ne?" demiş. "Bana Tağalan'ın[*] ak devesinin sütü gerek. O sütü içersem iyi olurum. (Fakat) Tağalan'ın ak devesinin buğrası varmış. O buğra gözü gördüğü canlıyı öldürüyor. Ona varıp o buğrayı öldüresin" demiş.

[*] Tağalan ismi Radlov'da; alda tağala, Kuday Tağala şeklinde de geçer. Tağala sözcüğü Arapça olan ta'ala sözcüğünün Kazakçadaki kullanım şeklidir. Buradaki Tağalan sözcüğünü Serikbol Ķondıbay şu şekilde açıklar: "Burada Tağalan'ın yedi başlı Jalmaũızı, ak buğrası ve gökçolak kurdu yıldızlar topluluklarıyla bazı yıldızların adıdır. "Sütü pınar gibi akan" ak deve (ingen) samanyolunun bir adıdır. Bunların da gösterdiği gibi Tağalan'ın bütün gökyüzünü şekillendiren mitolojik bir tip olduğu görülmektedir. Ayrıca Tağalan isminin tağa+lan dan (lan-yılan) "gök yılanı" ya da "âlem yılanı" gibi anlama gelmesiyle ilgili olarak da bir tahmin yürütülebilir." Serikbol Ķondıbay, **Arğıķazaķ Mifologiyası,** 3. Kitap, Dayk-Press Baspası, Almatı, 2004, s. 350-351.

Erkemaydar aramaya gitmiş. Bir zaman sonra önceki kızın evine gelmiş. Kız selamlaşıp: “Nereye gidiyorsun?” demiş. Erkemaydar: “Tağalan’ın ak devesinin sütünü aramaya gidiyorum” demiş. Kız: “Ey Erkemaydar, akıllı olsan da ahmakmışsın. Kız kardeşin seni ölüme göndermiş. O Tağalan’ın ak devesini insan yenemiyor. Sen ortanca ablama var, bilse o bilir” demiş. Bir gün ortanca ablasının evine gelmiş. Evine girdiğinde kız: “Nereye gidiyorsun?” demiş. Erkemaydar: “Yalnız kız kardeşim hasta. Ona Tağalan’ın ak devesinin sütünü aramaya gidiyorum” demiş. Kız: “ Ey Erkemaydar, akıllı olsan da ahmakmışsın, bahadır olsan da aptalmışsın. O, seni ölüme göndermiş”. Bu, Tağalan’ın ak devesinin sütü pınar olup akmakta. O, ölen kişiyi diriltiyor. Onun buğrası var. Gördüğü insanı kovalayarak, yakalayıp öldürüyor. Bize dahi onun sütü gerek, fakat buğrasından korktuğumuzdan varamıyoruz. Benim büyük ablama var” demiş. Günlerden bir gün o, büyük ablasına gelmiş. Kız: “Nereye gidiyorsun?” demiş. Erkemaydar: “Kız kardeşim hastalandı. Ona Tağalan’ın ak devesinin sütünü aramaya gidiyorum”. Kız: “Gücün çok da olsa aklın yokmuş. Kız kardeşin seni ölsün diye göndermiş. Tağalan’ın ak devesinin sütünü biz de almak istedik fakat buğrasından korktuğumuzdan varamıyoruz. Alabilirsen sadece uyurken alırsın. Alıp kaçınca atın yürük olur da (Jalmaʊz) arkandan yetişemezse kurtulursun. Eğer kovalayıp yakalarsa seni öldürür.” Demiş. Erkemaydar: “Ecel yetmezse ölmem” demiş.

Günün birinde varıp ulaşmış. Akan sütten tulumuna koyarak alıp kaçmış. O kaçarken atının patırtısından uyuyan buğra uyanmış ve onu görüp kovalamaya başlamış. Kovalayarak bir zaman sonra ona yetişmiş. Kovalayarak yetişip omzundan ısırarak alıp yere vurmuş. Erkemaydar ayağa kalkıp buğrayı yere vurmuş ve buğra alıp onu yere vurmuş. İkisi birbirini üç dört defa alıp yere vurmuşlar. Dördüncüde Erkemaydar buğranın çene kemiğini kırarak öldürüp kurtulmuş. Biraz önceki kızın evine gelerek konuk olmuş. “Sağ selamet geldin mi?” demiş kız. “Buğrayı öldürdüm, sütü alıp geldim” demiş. Onun geceleyin misafiri olmuş. O uyuduktan sonra onun getirdiği sütü alarak yerine başka bir devenin sütünü tuluma koymuş. Sonra ki gün erkenden kalkıp Erkemaydar hiçbir şey anlamadan yürüyüp gitmiş.

Bir zaman sonra evine ulaşmış. Kız kardeşi ağabeyimin dönüş vakti olabilir diyerek dışarı çıkmış, ağabeyini görmüş. Geri dönüp evine gelmiş: "Uzınsarı Alp, ağabeyim geliyor. Senin gücün ona yetmez. Ses etmeden yatıver" demiş. Ağabeyi eve gelmiş. Kız kardeşiyle selamlaştıktan sonra sütü vermiş. Kız gelen sütle elini yüzünü yıkamış. İyileşmiş, gülüp oynamaya başlamış. Erkemaydar düşman üzerine sefere çıkmış. Üç gün sonra evine döndüğünde kız kardeşi öncekinden de kötü hasta. İnleyerek törden kapıya yuvarlanıyormuş. Erkemaydar ağlamış: "Sen ölsen, ben de ölürüm. Tekrardan sana bir ilaç gerek mi?" demiş. Kız: "Bana Tağalan'ın kökşolaḳ (gökçolak) kurdunun ödü gerek" demiş

Erkemaydar atını eyerleyerek gönderildiği yere doğru yola çıkmış. Günlerden bir gün, bir vakitte önceki kızın evine ulaşmış. Kız: "Nereye gidiyorsun?" demiş. Erkemaydar: "Kız kardeşim yine hasta. Ona Tağalan'ın kökşolaḳ kurdunun ödünü aramaya gidiyorum" demiş. Kız: " Kız kardeşin seni ölsün diye göndermiş. Başka yollardan dönsen dahi bu seferden dönemezsin. O kökşolaḳ kurda insan gücü yetmiyor. Sen ona gitme, gidersen dönemezsin" demiş. Erkemaydar: "Kız kardeşim için ölsem şehidim, gideceğim" demiş. Erkemaydar gitmiş. Bir zaman sonra büyük ablasının evine gelmiş. Selam verip eve girmiş. Kız: "Nereye gidiyorsun?" demiş. Erkemaydar: "Tek kız kardeşim hasta oldu. Ona Tağalan'ın kökşolaḳ kurdunun ödünü aramaya gidiyorum" demiş. Kız: "Ey, Erkemaydar kız kardeşin seni ölüme göndermiş. O kökşolaḳ kurda insan gücü yetmiyor. Kendinden başka herkesi yiyor. Ona sen varma, seni de yiyip koyar. Ona sen varma. Varsan şu göğermiş görünen tepe o yatan kurt. Uyurken öldüremezsen (başka) öldüremezsin" demiş.

Erkemaydar ata binip gitmiş. Bir vakitte kökşolaḳ kurda ulaşmış. Kurt uyuyormuş. Sessizce vararak kırk kulaç semseriyle vurmuş. Beli ikiye kırılıp gitmiş. Gövdesiyle savaşmaya başlamış. Üç gün üç gece savaşmış. O kurdu öldürüp ödünü almış.

Geri dönüp kızın evine gelmiş. Kız gece evinde yatırarak misafir etmiş ve bildirmeden alıp getirdiği ödü alarak yerine başka bir kurdun ödünü koymuş. Sonraki gün erkenden kalkıp Erkemaydar yola düşmüş. Bir

vakitlerde evine ulaşmış. Kız kardeşi, artık ağabeyinin gelme vakti diyerek onu beklemekteymiş. Kız, ağabeyini görmüş. Yine evine dönmüş, sevinerek "benim ağabeyim Erkemaydar zayıflamış olarak geliyor. Varıp savaşarak bir bak Uzınsarı Alıp" demiş. Erkemaydar evine gelmiş. "Ey canım kız kardeşim. Senin için zayıfladım. Bana güzel bir yemek ver!" demiş. Kız kardeşi bir ayak yemeği doldurup vermiş. Yemek ağzına değer değmez Uzınsarı Alp bağırarak kalkmış. İkisi orada dövüşmeye başlamışlar. Erkemaydar'ın taḳımı* donup kalmış, yerinden kalkamıyormuş. İkisi oturup orada yedi gün yedi gece savaşmışlar. Erkemaydar: "Ey, canım Narancan, dar karında yatışan aynı göğüste emişen. Bunun altına dolu at, kayıp yıkılsın. Benim altıma un serp!" demiş. Kız kardeşi onun ayağının altına dolu, Uzınsarı'nın ayağının altına un salmış. Uzınsarı, Erkemaydar'ı doluda kaydırarak alıp yere vurmuş. Öldüreyim dese kılıç kesmiyor, atsa tüfek geçmiyormuş. "Bunu ne yapalım" demiş. Kız: "Kırk kadının sidiğiyle su verilmiş keskin bir bıçağı var, ona işlerse sadece o bıçak işler" demiş. Sandıktan o bıçağı alıp vermiş. O bıçağı boğazına batırdığında, boğazına saplanıp gitmiş. Uzınsarı, Erkemaydar'ı öldürüp kız kardeşini, ev barkını alıp gitmiş.

Erkemaydar'ın öldüğünü anladıktan sonra küren atı kaçıp gitmiş. Kaçıp üç kıza varmış. Küren at o vakitte kızları üzerine bindirerek alıp getirmiş. Önceki yedi başlı Jalmaṽız'ın yumruk gibi yüreğini, Tağalan'ın ak devesinin sütünü, Tağalan'ın gökçolak kurdunun ödünü alıp gelmiş. Bunlar öleni diriltmeye deva imiş. Tedavi edip diriltmek istemişler, deminki bıçak çıkmıyormuş. Küren at: "Yedi kat ipek urgan eğirip bir tarafını bıçağa, bir tarafını benim belime bağla. Bıçak o zaman çıkar, çıkmazsa öldüğü" demiş. Bağlamış. Küren at uçup göğe çıkmış, uçup yere inmiş. O zaman bıçak çıkmış. Erkemaydar: "A, derin uyuyup gitmişim" diyerek ayağa kalkmış. Kız kardeşinin kendisini öldürmek istediğini yeni anlamış.

Kalktığında önceki üç kız yanında oturuyormuş. Kendisini üç kızın dirilttiğin anlamış. Orada o üç kızı kendine almış. Üç eşi: "Biz hiçbir yere gitmiyoruz. Dün kız kardeşini alıp giden düşmana varıp öcünüzü alsanıza"

* taḳım: At sırtına oturulduğunda ata değen dizin iç kısmı.

diye söylemişler. Erkemaydar azık almış, eski püskü elbise giymiş, küren atına binip aramaya gitmiş. Bir zaman sonra bir memlekete varmış. Memlekete geldiğinde tezek toplayan yaşlı bir kadın görmüş. Erkemaydar: "Ey yaşlı kadın bu hangi memleket" demiş. Yaşlı kadın: "Uzınsarı Alp'ın memleketi" diye söylemiş. "Bu, Uzınsarı denilen alp, Erkemaydar adlı alpın kız kardeşini almıştı, o kız kardeşi de burada mı?" demiş. Yaşlı kadın: "Uzınsarı Alp, Erkemaydar'dan korkup nikâhını kıydıramıyordu. Dirilirse beni öldürür diye korkuyordu. Erkemaydar dirilmedi. Onun için şimdi nikâhını kıydırarak onu alıyor. Bu onun toyu oluyor" demiş.

Erkemaydar o büyük toya varmak için kılığını değiştirmiş. Kendisi keloğlan olmuş, atını da uyuz bir küren tay yapmış. O, toya gelip kızla türkü söyleyerek atışmış, kızı yenmiş. Daha da ikincisiyle atışmış. O zaman Erkemaydar'ın kız kardeşi: " Bu kimin sesi, benim canım Erkemaydar'ın sesine benziyormuş" demiş. Oradakiler: "Bu bir keloğlan" demişler. Kız: "Buraya çağırıp getirsenize?" demiş. Keloğlanı eve getirmişler. Kız. "Sen, keloğlan kimsin?" demiş. "Ben bir biçare garibim" demiş. "Sen Erkemaydar'ı gördün mü?". Keloğlan: "Görmedim" demiş. Naran güzel, bu keloğlana güzel bir at ve şapan vermiş.

Ondan sonra, bir gün Uzınsarı etrafındakileri toplayıp ok atmaya gezmeye çıkmış. O zaman Erkemaydar da kalabalıkla beraber varmış. Kendisinin yayı yokmuş. Birisinin yayını isteyip almış, çekmiş. Çekmesine dayanamayarak yay kırılıp kalmış. İkinci bir yayı isteyip almış, o da kırılmış. Ondan sonra etrafındakiler bir pehlivan keloğlan var diye Uzınsarı Alp'a söylemişler. Uzınsarı Alp: "Ey keloğlan benim yayımı kaldırıp onunla at. Kaldırıp atsan attın, atamazsan başını alırım" demiş. Erkemaydar, Uzınsarı Alp'ın yayını eline almış. Çekse dayanamayarak kırılıp kalmış. Uzınsarı Alp sinirlenip: "Bu keloğlan, pehlivanmış. Erkemaydar'ın evdeki yayını alıp gelin. Onu kaldırıp atsa tamam, atamazsa başını alırım" demiş. Alıp getirerek yayı vermişler. Kendisinin yayını eline alıp "ättegen-ay, kötü olup kalmış, düzeltmeye gerek var" demiş. Uzınsarı: "Bunu ne düzeltir?" demiş. "Tuỹ biye*

* Tuỹ biye: Yavrulamamış kısrak.

bulup versen onu kesip kazısına sarılsa düzelirdi. Ondan sonra çekip atsam atayım, atamazsam başımı vereyim" demiş Erkemaydar. Tuŋ biye kesip kazısına üç gün sarıp bırakmış. Dördüncü günde yayını eline almış, bir ok koymuş. Bir okunun başı dört put* imiş. Bir attığında beş yüz kişi ölmüş. Ondan sonra bu Uzınsarı Alp kaçmış. Uzınsarı Alp'ı kovalayıp yetişmiş. İkisi savaşmaya başlamış, Erkemaydar Uzınsarı Alp'ın başını kesip öldürmüş. Uzınsarı Alp'ın yurdunu dul-yetim kılıp, yağmalayarak almış.

Naran güzel, kardeşine gelmiş. Kız geldiğini görüp: "Ey, Erkemaydar canım!" diyerek karşısına koşmuş. Erkemaydar kardeşini tutmuş, ata bağlamış. Artık yağmalanıp giden memleketini evine geri götürmüş. Naran cezasını çekip ölmüş. Erkemaydar öcünü almış. Üç kadınıyla bütün muratlarına kavuşmuşlar.

6.3.14. ESEKMERGEN

Bir kisi öler aldında artında ķalıp bara jatķan jalğız balası Esekmergenge özinің basınan ötkenderin ayta kelip:

"Balam, sen aŋ aŋlap jürip jalğız ormanğa barma. Bara ķalsaŋ, takır jerdegi molağa tüneŋşi bolma", deydi. Balası: "Maķul" deydi. Biraķ bala öseygen sayın: "Äkem mağan nege ormanğa barma dedi? Osı ormanğa barıp molanı, takırdı bir köreyinşi", degen oyğa keledi de, bir küni sadağın asınıp ormanğa keledi. Bala jas bolsa da batır, ķuralaydı közge atatın mergen eken. Özine-özi senimdi, ormandı emin-erkin aralap, ķus atıp aladı, olardı pisirip jeydi. Aķırında ormanda tüneydi. Tünde üş ağaştıŋ basın ķurastırıp ot jağıp, jol ķazanına et asıp otırğanda, ķasına uzın boylı bir jeztırnaķ keledi. Mergen jeztırnaķķa et beredi. Biraķ ol bergen etti alıp jey almaydı. Esekmergen etti aŋzına ķasığımen saladı. Et jep bolğan soŋ jeztırnaķ ketip ķaladı. Jeztırnaķ ketisimen Esekmergen ottıŋ ķasına bir tomar ağaştı äkelip jatķızıp, basına bas kiyimin kiygizip, üstine sırt kiyimin jabadı da, özi bir biyik ağaştıŋ butağına şığıp, jeztırnaķtı kütedi. Jeztırnaķ, mergen jatķannan keyin eptep kelip, jaŋağı tomar ağaştı bassaladı. Jeztırnaķtıŋ

* put: 16 kg ağırlık ölçüsü.

tırnaḳtarı tomarğa şegedey ḳadalıp, kirip ketedi. Endi ol tomardan tırnağın suṽıra almay älek boladı. Mine, sol kezde Esekmergen onı sadağımen atıp öltiredi de, tırnaḳtarın kesip aladı. Sol tündi ormanda ötkizip, endi molanı izdeydi. Aḳırında o da tabıladı. Mergen atıp alğan andarın asıp jep, bir küni molanıŋ janına tüneydi. Tünde tamaḳ jep otırğanda balanıŋ ḳasına taṽtaylaḳ keledi. Bala äṽelde taṽtaylaḳtan seskenip ḳaladı. Biraḳ artınşa jürek toḳtatıp: “Bunıŋ janı tilinde bolar, öytkeni jalağan jerin oyıp ketedi deṽşi edi”, dep oylaydı da, tilin kesip aladı. Söytip, taṽtaylaḳ ta öledi.

“Ekeṽinen aman öttim, endi nesine ḳorḳamın”, dep mergen taḳır jerdi izdeydi. Taḳır da tabıladı. Mergen bir tündi sol jerde ötkizedi. Tüni boyı eşteŋe kelmeydi. Taŋerteŋ tursa, aynalasın biyik taṽ ḳorşap ḳalıptı. Esekmergen taṽdan äri de, beri de öte almaydı. Alasa jerin izdep şığayın dese, jaŋağı taṽ silkinip ḳaladı da, biyiktep ketedi. Aḳırı taṽğa til bitedi.

-Sen Esekmergensiŋ, men aydaharmın. Seniŋ batırlığındı bilip, seni osınday aylamen ḳolğa tüsirip otırmın. Meniŋ eki tuṽısım bar edi. Bireṽi jeztırnaḳ, ekinşisi taṽtaylaḳ, al sen onıŋ ekeṽin de öltirip otırsıŋ. Olar mağan ḳiyınşılıḳ jağdayda kömek korsetetin edi, endi olar joḳ. Sondıḳtan sen bdan bılay mağan bolısatın bolsaŋ ğana eliŋe aman jiberemin, deydi. Esekmergen: “Jaraydı, bosatsaŋ, bolısayın” deydi. Jaŋağı taṽ aydahar bolıp, endi Esekmergendi öziniŋ mekenine alıp keledi. Kelse, aydahar aytḳanday, özinen basḳa tiri aydahar ḳalmağan eken. Olardıŋ bärin basḳa bir ordalı aydahar jıl sayın öltirip turadı eken. Olar bugin soŋğı aydaharğa kelip, sonı öltirmekşi eken. Biraḳ buğan Esekmergen dos bolıp, endi ekeṽi birigip ḳarsı turadı. Esekmergenniŋ ḳolında ḳılışı jäne jeztırnaḳtıŋ tırnağı bar. Osı eki ḳaruṽın kezek siltep ol ordalı aydaharlardı ḳıradı. Buğan köŋili tolğan jalğız aydahar Esekmergenge at basınday altın, ḳoy basınday kümis beredi. Esekmergen buğan ırza bolıp elge ḳaytadı. Aḳırında elin de tabadı.

Esekmergen elden ketkende onıŋ artında jalğız şeşesi ḳalğan. Ol balasın jatsa da, tursa da oylaytın, közinen sorası ağıp, jılaṽmen jüretin. Aḳırı balası aman-esen kelip, şeşesin ḳuṽantıptı. Söytip, Esekmergen ḳızıḳtı däṽren sürip, bay bolıp, barşa muratına jetedi.

ESEKMERGEN*

Bir kişi ölmeden önce ardında kalan tek çocuğu Esekmergen'e kendi başından geçenleri anlatmaya başlamış:

"Evladım sen yalnız olarak avlanırken ormana gitme. Gitsen çorak yerdeki mezarda geceleyici olma" demiş. Çocuğu: "Tamam" demiş. Fakat çocuğu büyüdükçe: "Babam bana niye ormana varma dedi? Bu ormana varıp mezarı, çorak yeri (bozkırı) bir göreyim" diye bir düşünceye kapılmış ve bir gün yayını omzuna asarak ormana gelmiş. Çocuk genç olsa da bahadır ve geyik yavrusunu gözünden vuracak kadar mergen imiş. Kendisine güvenen çocuk, ormanı rahat rahat dolaşarak kuş avlayıp onları pişirip yemiş. Arakasından ormandan gecelemiş. Geceleyin üç ağacın başını birleştirerek ateş yakmış ve yol kazanına et koyup pişirirken yanına uzun boylu bir Jeztırnaḳ gelmiş. Mergen, Jeztırnaḳ'a et vermiş. Fakat o, verilen eti alıp yiyememiş. Esekmergen onun ağzına eti kaşığı ile vermiş. Eti yedikten sonra Jeztırnaḳ gitmiş. Jeztırnaḳ'ın gitmesiyle Esekmergen ateşin karşısına bir ağaç kütüğünü getirip yatırmış. (Kütüğün) başına şapkasını geçirip üzerine şapanını örtmüş ve kendisi de büyük bir ağacın dalına çıkarak Jeztırnaḳ'ı beklemeye başlamış. Jeztırnaḳ, mergen yattıktan sonra yavaşça gelip az önceki ağaç kütüğüne saldırmış. Jeztırnaḳ'ın tırnakları kütüğe çivi gibi saplanmış. Bundan sonra o, kütükten tırnağını çıkaramayarak boş yere uğraşmış. İşte o anda Esekmergen onu yayıyla atarak öldürmüş ve tırnaklarını kesip almış. O geceyi ormanda geçirip bundan sonra mezarı aramaya başlamış. Sonunda o da bulunmuş. Mergen avladığı avları pişirip yemiş ve bir gün mezarın yanına gecelemiş. Geceleyin yemek yerken çocuğun yanına Taṽtaylaḳ gelmiş. Çocuk önce Taṽtaylaḳtan* çekinmiş. Fakat arkasından sakinleşip: "Bunun canı dilindedir. Çünkü yaladığı yeri oyduğunu söylerlerdi", diye düşünmüş ve onun dilini kesip almış. Böylece Taṽtaylaḳ da ölmüş.

---

* **Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 213-214.
* taṽtaylaḳ: Dağdevesi, yabani deve???

“İkisinden de sağ selamet geçtim bundan sonra niye korkayım diyerek mergen, çorak yeri aramaya başlamış. Çorak yer de bulunmuş. Mergen bir geceyi orada geçirmiş. Gece boyunca hiçbir şey gelmemiş. Erkenden kalksa etrafını büyük (bir) dağ sarmış. Esekmergen dağdan ileri de geriye de geçememiş. Alçak yerini arayıp (oradan) çıkayım dese az önceki dağ silkinerek büyümüş. Sonunda dağ konuşmaya başlamış.

-Sen Esekmergensin, ben ejderhayım. Senin bahadırlığını bildiğimden seni böyle bir hileyle elime düşürdüm. Benim iki akrabam vardı. Birisi Jeztırnaḳ ikincisi Taṽtaylaḳ. Fakat sen onların ikisini de öldürdün. Onlar bana zor durumumda yardım ediyorlardı, artık onlar yok. Bunun için sen bundan böyle sadece bana yardım edecek olursan yurduna sağ selamet gönderirim, demiş. Esekmergen “tamam, serbest bırakırsan yardım edeyim”, demiş. Deminki dağ, ejderha ondan sonra Esekmergen’i alıp kendi yerine götürmüş. Gelse ejderhanın dediği gibi kendisinden başka diri ejderha kalmamış. Onların hepsini ordalı* başka ejderhalar her yıl öldürüyormuş. Onlar bugün sonuncu ejderhayı gelip öldüreceklermiş. Fakat onunla Esekmergen dost olmuş ve artık ikisi bir olarak onlara karşı durmuşlar. Esekmergen’in elinde kılıcı ve Jeztırnaḳ’ın tırnakları varmış. Bu iki silahını arka arkaya sallayarak o, ordalı ejderhaları öldürmüş. Buna gönlü razı olan yalnız ejderha, Esekmergen’e at başı kadar altın, koyun başı kadar gümüş vermiş. Esekmergen buna razı olarak yurduna dönmüş. Sonunda yurdunu da bulmuş.

Esekmergen yurttan gittiğinde onun ardında yalnız anası kalmış. O, gece gündüz çocuğunu düşünerek gözyaşı döküp durmadan ağlıyormuş. Sonunda çocuğu sağ selamet gelip anasını sevindirmiş. Böylece Esekmergen güzel bir devran sürmüş. Zengin olup tüm muradına erişmiş.

6.3.15. HANŞENTAY

Burınğı zamanda Ḳarıs ḳara batır bar eken, özi toḳsan beste jası bar eken, özinıŋ ḳatını bar eken seksen bes jasta, on mıŋ jılḳısı bar eken. Jäne

* ordalı: Sülalesi büyük olan.

bir jerde Dönen Ḳara Bağıs, Ḳunan Ḳara Bağıs, jaḳsı jiyren attı Kenje Ḳara Bağıs bar eken. Bul üşeṽi kelğen. Ḳarıs Ḳara batırdıŋ jılḳısın alıp ketken. Ḳarıs Ḳara batır onı bilmey ḳalğan, üş künnen soŋ bilgen jılḳısın alıp ketkenin. Öziniŋ ḳolında ḳalğan Taṽsarı at bolğan. Ḳatınına batır: “Meniŋ jılḳımdı üş Ḳara Bağıs alıp ketti, ḳuṽamın artınan”, dedi. Ḳatını ayttı: “Ḳuṽma, seni öltirer”, dep. Bağıs: “Ölsem öleyin”, deydi.

Batır Taṽsarı atın ustap alıp kelip, minip jöneledi. Üş kün burın alıp ketken jılḳısın üş sağatta ḳuṽıp jetti. Üş Ḳara Bağıs onı ustap alıp ketti, üyine alıp barıp, ḳırıḳ ḳulaş şıŋıraṽ ḳazıp, sonıŋ işine Ḳarıs Ḳara batırdı tastadı. Ḳudıḳtıŋ aṽzın taḳtaymenen japtı, onıŋ sırtınan kirpiş soḳtırdı, tağı onıŋ sırtınan bir dariya äkelip ornattı. Dariyanıŋ sırtınan ḳırıḳ kisi ḳaraṽıl ḳoyıptı. Onıŋ özi ketkende üyde ḳalğan seksen bestegi ḳatını jükti bolğan, onan bir bala tuṽdı. Balası on jasḳa kelgende şeşesinen suradı: “Atam ḳayda?” dep. Şeşesi aytadı: “Ataŋ seniŋ joḳ”, dedi. Bala aytadı: “Men ḳaydan tuṽdım?” deydi. Şeşesi atasın aytpaydı, aytsam atasın izdep keter dep aytpaydı. Sol bala asıḳ oynap jüredi. Bir kempir ayttı: “E, balam, sen öziŋ jaḳsı balasıŋ, munda sen neğıp jürsiŋ atandı izdemey?”. Bala ayttı: “Siz atamdı bilesiz be?” Kempir ayttı: “Bilemin, ataŋ Ḳarıs Ḳara degen batır edi, on mıŋ jılḳısı bar edi, sol jılḳısın jaṽ alıp ketken. Ataŋ sonıŋ artınan ketken, sol ataŋnıŋ öli ekenin, tiri ekenin bilmeymin. Sen ol ataŋdı izdep taṽıp alsaŋşı”.

Bala ḳaytıp keldi, şeşesine ayttı: “Şeşe, sen meniŋ atam joḳ dep ediŋ, atam meniŋ bar eken, sol atamnıŋ artınan izdeymin”. Sol sağatta jaṽdıŋ ḳolınan Taṽsarı at ḳaşıp keldi. Bala bul Taṽsarı attı ustap aldı, Taṽsarı at balağa ayttı: “E, balam, seniŋ ataŋ jaṽ ḳolında tutḳında jatır edi, atadan tuṽğan er bolsaŋ ataŋdı tabarsıŋ. Ataŋ äli tiri. Men ataŋnıŋ atımın”, dedi.

Balası atasın izdep jürmek boldı, Taṽsarı attı ustap alıp, minip jöneldi. Taṽsarı at balanı kötere almaydı. Bala tüse ḳalıp Taṽsarı attı ḳoltığına ḳısıp jelip ketti. Bir zamanda bir dariya kölge jetti. Kele jatḳanda sol dariyaŋıŋ sır tındağı ḳaraṽılda turğan ḳırıḳ kisi bir-birine soḳtığıp ḳırılıptı. Sol bala kelip jetken soŋ: “Assalaṽmağaleykuṽm, netken jan ediŋ?” depti. Ol kisi ayttı: “Sen köz körğen jerden bizge ḳarap jelgeninde bir-birimizge soḳtığısıp ḳırılıp jatırmız”. Bala ayttı: “Sen kimsiŋ?” Ol ayttı: “Biz üş Ḳara Bağıstıŋ

nökerlerimiz. Bala ayttı: “Sizder munda neğıp jürsizder?” Ḳarıs Ḳara batır degen alıptı küzetip turamız”. Bala ayttı: “Ḳarıs Ḳara batır meniŋ atam bolar”, dep sol jerde ḳırıḳ kisiniŋ basın aldı. Sol dariyanı jırıp bir jaḳḳa ağızdı. Sonan soŋ ḳudıḳtı aşıp atasın şaḳıradı “atam öli me, tiri me” dep, sol atası jaṽap bermedi. Bağanağı dariyanı ḳayta jırıp alıp kelip, sol ḳudıḳḳa ḳuyadı. Tağı atasın şaḳıradı, atası kişkene jaṽap beredi. Jäne ekinşi jerden bir dariyanı jırıp äkep ḳuyadı, atası suṽdıŋ betine ḳalḳıp şığa keldi. “Assalaṽmağalaykuṽm”, dep bala sälem beredi, atası: “Ṽağalaykuṽmassalam, balam”, dedi. Sol jerde: “Bala, sen kimniŋ balasısıŋ?” dedi. “Men Ḳarıs Ḳara batırdıŋ balasımın. “Olay bolsa, biz sizdiŋ ataŋız bolarmız. Al, balam, men munda kelip munday boldım, kel, ekeṽmiz ḳaytayıḳ, üyge”. Bala ayttı: “Men ḳaytpaymın anadağı äketken on mıŋ jılḳımnıŋ artınan izdep baramın”, deydi. “Ḳoy, balam, sen tügil seniŋ äkeŋ meniŋ de halim kelmedi, men munda jatḳanımda, sen izdep kelip meni şığardıŋ, sen tutḳınğa tüsken soŋ, seni kim izdep aladı. Men ḳartaydım, osı esenimizde ḳaytayıḳ üyge”. Balası aytadı: “Ata, men ḳaytpaymın, sol jılḳımnıŋ artınan izdep barıp ölsem, öleyin”.

Atasın Taṽsarı atına mingizip, üyine ḳaytaradı. “Aman bol, ata”, dedi. Ekeṽi amandasıp ayrılısadı. Bala jılḳısın izdep ketti.

Bir zamanda, künder bolğanda, bir taṽğa keldi, taṽdıŋ üŋgiri bar eken, endi taṽdıŋ üŋgiriniŋ işinde bir kempir jatadı. Kempirdiŋ üyine bul bala enip keldi. “Assalaṽmağalaykuṽm, kempir”, dedi. “Ṽağalaykuṽmassalam, balam”, dedi. Kempir ayttı: “Tüsiŋ ḳanday suṽıḳ adamsıŋ?” dedi. Bala aytadı: “Men müsäpir adammın”, deydi. Kempir balağa ayttı: “Kel, balam, emşegimdi bereyin, emşi”, dedi. Bala kelip eme berdi, kögerip talıp ḳaldı kempir. Bala emşegin ḳoya berip: “E, kempir, aytḳan sözin osılay ma edi, emşegindi emgende, talıp ḳaldıŋ, közindi aşıp basıŋdı köter, şeşe”. Kempir basın köterip: “E balam, mağan bala bol. Sendey üş balam bar edi”. Bala aytadı: “Şeşeke, üş balaŋız ḳayda ketti?”. “Ḳayda ketsin jaṽğa ketti. Sen mağan bala bol, balam, üşeṽ edi, törtinşi sen bolarsıŋ”. Bala: “Jaraydı”, deydi. Kempir ayttı: “Mağan bala bolsaŋ, sen jasırınıp jüre tur az künge şeyin, balamnıŋ minezi teris edi, közine sen körinseŋ, seni öltirer. “Minezi teris bolsa da,

ḳorḳuvşı emespin tentekterden", dep kempirge bala bolıp turıptı.

Bir künderi ülken balası kelipti. "Şeşe, üyde kim bar?" deydi. Şeşesi ayttı: "Ekşim joḳ", dedi. "Joḳ, şeşe, kisi bar, bir kisiniŋ iysi şığadı", dedi. Sonda bala turdı dağı: "Men bolamın", dep şığa keldi.

Ülken ulı ayttı: "Atıspaḳ kerek pe, alıspaḳ kerek pe?" Bala ayttı: "Atıspaḳ ataŋnıŋ basına, alıspaḳ kerek", dedi. Ekeŏi sol jerde alısadı, bala bul kisini bir ḳoltığına ḳısıp jibermeydi. Bir ŏaḳıtta ortanşı balası keldi. Ağasın körip daŏıstadı: "Bul balanı öltirmey nege ḳoydıŋ?" deydi. Ağası ayttı: "Älim kelmeydi, sen kele kör, inim". Ortanşı ul ayttı: "E, bala, ağamdı jiber". Bala ayttı: "Ağaŋ tüğil özinḍi öltiremin", dedi. Atınan tüse ḳalıp ortanşı ul balağa keldi, bir bala ekeŏimen alısadı. Ekeŏin eki ḳoltığına ḳısıp turadı. Eki ḳoltığınıŋ arası jiyırma şaḳırım jer eken, bir-birine söylese almay ḳaldı. Tağı bir ŏaḳıtta jaḳsı jiyren atı bar Kenje Ḳara Bağıs keldi, ol onan jaman aḳırıp keldi: "E, bala, ağamdı jiber. Öltiremin, seni", dedi. Bala küldi: "Kel beri, senen de ḳorıḳpaymın, biriŋ tügil üşeŏindi öltiremin. Kenje inisi atınan tüse ḳaldı, alısadı, üşeŏin bılay iyip ḳuşaḳtap alıp, bılay ḳısıp ḳoyadı, aŏzınan ḳara ḳanı ketti. Bağanağı şeşesi keldi. "E, balam, meniŋ aytḳanım solay ma?" dedi. Bala ayttı: "E, şeşem, ḳup boladı üş balandı ḳoya bereyin, seniŋ emşegiŋniŋ sütin embegen bolsam, men seniŋ üş balandı ḳoymas edim, üşeŏin öltirer edim". Bala solay dep üş balasın ḳoya beredi."

Şeşesi üş balasımen aḳıldastı: "E, balam, endi ḳaytemiz? Osı balanı bala ḳılıp alayıḳ. Üş balası ayttı: "Jaraydı", dedi. Sol arada balamenen ant işedi, sonan soŋ bala bolıp jüredi. Törteŏi ḳosılıp alıp, almağan jaŏdı ḳoymaydı. Sonan soŋ bir künderde bala ayttı: "Şeşeke, men alğanday bir jaḳsı ḳız bar ma?" dedi. Kempir ayttı: "Sağan jaraytuğın ḳız joḳ", dedi. Bala ayttı: "Siz munşa jasḳa kelgen käri şeşemsiz, siz jaḳsı ḳızdı bilersiz, onı siz mağan aytpaysız". Kempir ayttı: "Joḳ, balam, sağan jaraytuğın ḳız joḳ".

Tağı da terteŏi birigip aldı. "Bir jerde Altın Sarı alıp degen bir alıp bar eken, soğan törteŏmiz jiyılıp barayıḳ", dedi. Sonıŋ bir üş ḳarındası bar edi, sonı üş ulğa alıp bermek boldı. Törteŏi Altın Sarı alıpḳa bardı, üş kün töbelesip soğısadı. Altın Sarı alıptıŋ küşi jetpegen, üş ḳarındasın Üş ḳara Bağısḳa berdi, olar bul ḳızdardı ḳatın ḳılıp, öz üyine ḳaytıp bardı.

Bala kempirge ayttı: “E, şeşeke, bir ḳızdı mağan taptıŋ ba?” Kempir ayttı: “Joḳ, balam, sağan layıḳ ḳız taba almadım”. Bala ayttı: “Öz balalarıŋa ḳız taptıŋ, biz olarğa üş ḳız äkeldik, mağan nege taba almaysıŋ?”. Kempir ayttı: “Endi, balam, men sağan aytayın. Bir ḳız bar, bul ḳız sağan jarar edi, solay bolsa da, ol ḳız turğan jerge bara almaysıŋ, barsaŋ da ḳaytıp munda kele almaysıŋ. Bir esitken edim, Aynahan degen han bar eken, onıŋ bir suluṽ ḳızı bar eken dep estiymin. Onıŋ jolı ḳiyın edi, onıŋ ber jağında ḳırıḳ künşilik jer bar eken, janıp turğan ot deydi; ḳus uşsa, ḳanatı küyedi, at jürse, tuyağı küyedi. Onıŋ ar jağında ot dariya bar eken, ol da ḳırıḳ künşilik jol eken, ḳus uşsa, ḳanatı küyedi, at jürse, tuyağı küyedi”. Bala ayttı: “Oğan men izdep baramın, Ḳuday saḳtasa, men onan esen-saṽ ötermin. Şeşesi aytadı: “Özim ḳarap alıp jüreyin, süygen ḳızıŋ bolsa, alıp bereyin, bul jolğa barma, balam”, deydi. “E, şeşe, soğan ölsem dağı baramın”, deydi.

Bala endi Kenje Ḳara Bağısḳa baradı jaḳsı jiyren atın surağalı. “E, ağam, mağan jaḳsı jiyren atıŋdı ber, alıs jolğa baramın”, dedi. Kenje Ḳara Bağıs ayttı: “Men eki ağammen söyleseyin, eki ağam jaratsa bereyin, jaratpasa bere almaymın”. Kenje Ḳara Bağıs ağasına keldi, üşeṽi söylesedi: “Bersek özimizge jaman boladı, munday at tabılmas. Jäne bermesek, tağı jaman boladı, bizden tartıp alıp keter, bereyik”, dedi. Atḳa kelip ayttı: “Alısḳa barğan soŋ, tuṽlap, jığıp ḳaytıp kel”, dedi. Solay aytḳan soŋ jiyren attı balağa berdi. Bala attı aldı, taṽsılmas azıḳ ḳıldı, tozbas kiyim aldı, atḳa minip jöneldi. Biraz jol jürgen soŋ esine tüsti: “Meniŋ atım joḳ, joğalsam kim dep izdeydi”. Şeşesine ḳaytıp keledi: “E, şeşe, mağan at ḳoyıŋız!” Şeşesi ayttı: “Ḳolındı jay, balam, Ḳara Ḳarıs batırdıŋ balası, ḳabırğanda ḳayaṽ joḳ, omırtḳanda buṽın joḳ. Hanşentay degen batır bol! Atsa mıltıḳ ötpesin, şapsa ḳılış şappasın, jortḳanda jolıŋ bolsın, joldasıŋ Ḳıdır bolsın, ğalayassalam payğambar bolsın! Äziret Äli payğambar ḳuṽatın bersin!”, dep kempir balasına bir ḳara däri degen däri berdi: “Oziŋe jaman bolsa, osı däri janıŋa jaḳsı bolar”, dedi. Amandasıp, bala jenelip ketti.

Bir zamanda kele jatır edi aldınan bir alıp şığadı. Bala aytadı: “Assalaṽmağalaykuṽm, aḳ şubar atıŋ astıŋda, Aḳ Kirpiş batır amansız ğoy?” “Ṽağalaykuṽmassalam! Ḳarıs Ḳara batırdıŋ balası ḳabırğanda ḳayaṽ joḳ,

omırtқanda buўın joқ Hanşentay batır atındı қatın қoyğan, özіŋіz-dağı amansız ba? Bärekeldi, özіŋ sen jaraysıŋ, astıŋdağı atıŋ jaramaydı, atıŋ özіŋe duşpan eken, ondılığı joқ eken senіŋ atıŋnıŋ. E, Hanşentay batır, қayda barasıŋ?" Hanşentay ayttı: "Қayda barayın! Aynahannıŋ қızın alayın dep izdep baramın. Aқ Kirpіş ayttı: "Oybay, sen tügil men dağı izdep barıp mandayım tasқa tiyip, tabanım jerge tiyip, ala almay қayttım. Sen қanday kisisіŋ, baram deysіŋ? Sen қayt, ala almassıŋ". Hanşentay ayttı: "E, Kirpіş batır, üyden erkek bop şığıp edim, urğaşı bop қaytip қaytamın? Endi ne de bolsa baramın". Aқ Kirpіş ayttı: "Barsaŋ esen bol, atıŋa senbegeysіŋ". Hanşentay ayttı: "Menіŋ atım jamandıқ қılmas mağan, sen dağı aman bol", dep jüre berdi.

Sol jürgennen jürip bir zamanda künder boldı, aldınan tağı da bir alıp şığadı. Hanşentay ayttı: "Assalaўmağalaykuўm, mayısқaқ jiyren atıŋ bar astıŋda, solқıldaқ қızıl nayzaŋ bar қolında Erke Sarı alıp batır amansız ğoy?" "Ağalaykuўmassalam, Қarıs Қara batırdıŋ balası, қabırğanda қalıŋ joқ, omırtқanda buўın joқ, atıŋdı қatın қoyğan, Hanşentay batır özіŋ dağı amansız ğoy? E, bärekeldi, özіŋ jarasaŋ da atıŋ jaramsız eken ğoy". Hanşentay suradı: "Menіŋ atımnıŋ nesi bar?" Erke Sarı ayttı: "Atıŋ senіŋ bir jerde duşpandıқ қılar". Hanşentay ayttı: "Atım menіŋ jaman bolmas", dep amandasıp jöneldi.

Tağı bir қaўım kün bolğanda tağı da aldınan bir adam jolığadı. "Assalaўmağalaykuўm, қara қula atıŋ astıŋda, қara şaşıŋ basında, aқ aşamaydıŋ üstinde, jas Bala batır amansız ba?" "Ўağalaykuўmassalam, Қarıs Қara batırdıŋ balası, қabırğanda қayaў joқ, omırtқaŋda buўın joқ, atıŋdı қatın қoyğan Hanşentay batır amansız ba?"

Tağı jöneldi. Bul bala ayttı: "Men de birge baramın, қatınındı alsaŋ, köremin, қılsaŋ, erligіŋdi köremin. Hanşentay batır dep alıstan estüўşi edim". Ekeўi birge jürdi. Jas bala ayttı: "E, Hanşentay, özіŋ kişkenesіŋ, senіŋ ne қayratıŋ bar, munı bir bayқayınşı", dedi. Hanşentay bul balanı қoltığınan köterip aldı, aldına mingizedi, қaytıp atına mingizedi. Onan soŋ ayttı: "E, jas jigit, sizdіŋ de küşіŋіz bolar, biz bayқayıқşı". Jas bala batır Hanşentaydı қoltığınan jalğız şınaşağımen köterip alıp, қaytıp atına mingizdi.

Hanşentay oylaydı: “Bul balanıŋ küşi menen ülken eken, barıp sol ḳızdı alsam dağı bul bala menen tartıp alar”, dep ḳorḳadı, üyine ḳaytpaḳşı boladı. Bala ayttı: “E, Hanşentay, üyge ḳur ḳaytip baramız. Bir asıḳ boylı Altınsarı degen bar edi, sonıŋ üş suluṽ ḳarındası bar edi, sonı alayın dep edim, meniŋ küşim jetpedi, ekeṽmiz barıp küşimiz jetse, alsaḳ ḳaytedi? Küşimiz jetpese urdırıp, jaralı ḳaytsaḳ ḳaytedi?”

Hanşentay ayttı: “Jaraydı, barayıḳ”, dedi.

Ekeṽi izdep kelip soğıs ḳıldı jeti kün, jeti tün, döŋ jerde oy ḳaldı, tuman ḳaldı. Altınsarı alıptı öltirdi, üş suluṽ ḳarındasın balağa alıp berdi, sol elge balanı han ḳıldı.

Sonan soŋ Hanşentay Aynahannıŋ ḳızın izdep ketti. Bir zamandar bolğanda bağanağı ḳırıḳ künşilik janıp turğan otḳa keldi, ottan jüre almadı beti küyip. Endi Hanşentay ṽayım ḳıldı, sol jerde atın baylap uyıḳtadı. Jiyren at aytadı: “E, Hanşentay türeğel, ṽayım ḳılma, men sendik boldım. Meniŋ bayım sağan berğende, ḳaşıp kel dep edi, men seni tastap ketpedim. Meniŋ erimdi al aṽnayın, jügenimdi al ḳuṽnayın”, dedi. Hanşentay erin, jügenin aldı, at aṽnadı, türegeldi, elden şıḳḳan jaŋa ḳalpına tüsti. “Mağan eki jağıma eki ḳapşıḳ tas art, men oydan oyğa şaṽıp, ḳırdan ḳırğa şaṽıp ḳızarmın. Sonda mağan minip ḳızıl otḳa tüs. Sol ottan men jürermin, jürgende meniŋ üstimde sağan salḳın jel bolar. Onan alıp şığarmın seni”.

Hanşentay sol atḳa tağı mindi, ḳırıḳ künşilik ot jolına tüsti, birneşe ṽaḳıttan soŋ şıḳtı ottan. Şıḳḳanda attıŋ tört ayağı küyip tüsti. At ayttı: “E, Hanşentay, endi men ölemin aman bol”. Sol jerde at öldi. Basında otırıp Hanşentay üş kün jıladı. As işpey jatsa, uyıḳtap ḳalıptı. Tüsinde şeşesi kelip: “Hanşentay, nege jılaysıŋ? Men bergen ḳotırdıŋ ḳara därisi ḳayda?” Hanşentay şoşıp oyanadı, ḳara däri esine tüsti, ḳara därisin aldı. “Bismillä, rahıman rahım! dep, meniŋ ḳolım emes şeşemniŋ ḳolı”, dep därini atḳa jaḳtı, at dür-dür silkinip uşıp türegeldi. Hanşentay ḳuṽanğannan üyden şıḳḳan ḳalpına tüsti.

Bir künderde aldınan bir ḳaṽım ḳara körindi, jiyren at aytadı: “Osı köringen ḳara Aynahannıŋ elderiniŋ jandarı şığar. Biz bul ḳalıbımızben barmalıḳ, bizderden ḳorḳar, aḳırın eptep jürip alayıḳ ḳızın. Men türimdi

özgertip jaman küreŋ tay bolayın, sen türlenip bir taz bol. Ekeŏi de türlenedi, sol küreŋ tayğa minip tazşa bala bolıp bağanağı ḳarayğan şaŋğa keldi.

Sonda kelip, bir adam atan jayıp jatır, alpısı da bası ala. Bala keldi, amandastı. Ol kisi ayttı: “Ne ḳılğan balasıŋ?” Bala ayttı: “Elimnen adasıp jürgenmin”. Ol kisi ayttı: “Adasıp jürseŋ bizdiŋ aŏılğa bar”. Bala ayttı: “Ḳarınım aşıp keledi, mağan bir as beriŋiz”. Ol kisi ayttı: “Asım meniŋ joḳ”. Bala ayttı: “Mına tüyeniŋ birin ber, men soyıp jeyin”. Bir tüyeni berdi, bala köterip jığıp baŏızdap soyıp, ot jağıp, otḳa pisirip jedi. Bir tüyeni bir-aḳ jep ḳoydı. Ol kisi ayttı: “Toydıŋ ba?” Bala ayttı: “Bir tüyeniŋ nesine toyayın?” Ol kisi ayttı: “Toymasaŋ tağı da ekinşi tüyeni je!” Onı da bala jedi. “Endi toydıŋ ba? Bala ayttı: “Ḳursağım az ğana täŏir boldı, äbden toyğanım joḳ”. Ol kisi ayttı: “Osı tüye meniŋ öz tüyem emes, uyat bolar”. Bala aytadı: “Bul kimniŋ tüyesi”. Sol kisi aytadı: “Aynahan degen hanımız bar, sonıŋ jalğız ḳızı bar edi, sol ḳızdı küyeŏge bergen, sonıŋ bugin toyı bar, sol toydan barıp et jersiŋ”. Tazşa suradı: “Ḳızın kimge beredi?” dedi. Ol kisi ayttı: “Eşkimge bergen joḳ. Şaŋıraḳay, Ḳaḳtırḳay, Şarḳay degen üş alıp bar edi, sol zorlıḳ ḳılıp ḳorḳıtıp, ḳızın alğalı jatır”, dedi.

Bala asığıp jürdi, toyğa keldi. Toyğa kelse, kermede üş arğımaḳ baylaŏlı turadı, sol üş arğımaḳtıŋ ḳasına kelip attan tüsedi, jaman küreŋ tayın üş arğımaḳtıŋ ḳasına bayladı. Bir aḳ üyge özi enedi. Sol üyde ḳuda, küyeŏ otıradı. Sol tazşa jaman ḳılışın ḳuda men küyeŏdiŋ ḳılıştarınıŋ arasına iledi. Özi şığıp ketti. Toyğa keldi, jaman as berse, işpedi, jaḳsı asḳa toymadı, ḳolınan bergen asḳa razı bolmadı, bergenderin ḳolınan jedi, bermegenderin tartıp jedi, sol toyğa soyğan etti tartıp taŏısadı.

Bir kisi barıp hanğa ayttı: “Bir tazşa kelip etimizdi tartıp jep taŏıstı, sol tazşanı ḳaytemiz?” Han ayttı: “Eşkimğe jaman söz aytpa, meniŋ malım köp, soyıp bere ber”. Sonan soŋ tazşa burınğısınan jaman boldı, tağı da etin jep, keselerin ura bastadı. Bağanağı jaman küreŋ tayı ḳuda menen küyeŏdiŋ arğımağın tepkilep, tistep şıdatpadı. Balanıŋ jaman ḳılışı ḳuda men küyeŏdiŋ ḳılışın türtkilep şıdatpadı. Ḳuda men küyeŏ ayttı: “Tazşa tayın alsın, ḳılışın alsın!” Aytḳan kisiniŋ sezin tazşa esitpedi. Küyeŏ men ḳudağa aşuŏ keldi,

ayttı: “Han ḳalay, jaman eken, jaman kisilerdi tıymaydı, bizge ondı as bermeydi, tazşa tartıp jeydi”.

Han ayttı kisilerge: “Bar, küyeṽ men ḳudağa üş tuṽ biye soy, üş saba ḳımız äper. Üş tuṽ biyeni soyadı, jaḳsı ḳılıp pisiredi, üş astaṽğa salıp alıp jüredi. Tazşa: “Ḳuda men küyeṽdiŋ asın men de jeymin”, dep birge ere baradı. Üyge kelip ene jatḳanda tazşa basın ḳasıp astaṽdağı etin bir asaydı. Ḳuda men küyeṽ aşuṽlandı: “Etti aramdadıŋ, ey tazşa, mında kel. Mına aramdağan etindi jep taṽıs. Taṽısa almasaŋ basındı alarmız”, dedi. Tazşa jügirip keldi, üş astaṽ etti üş-aḳ asadı, astaṽın töŋkerip tastap şığıp ketti.

Bağanağı Aynahannıŋ ḳızı otır eken, onıŋ ḳasında bir ḳız otır eken. Sınşınıŋ Sarıḳız degen ḳızı eken. Tazşa şığıp ketkennen soŋ bul ḳız: “Apırmay, jigit eken”, dedi. Aynahannıŋ ḳızı suradı: “Sen kimdi jigit dep ayttıŋ?” “Äşeyin deymin”. Aynahannıŋ ḳızı ayttı: “Joḳ, nanbaymın sözіŋe, sen bir närse bilesiŋ”. Ḳız ayttı: “Aytayın sağan, sen eşkimge aytpa. Seni mına otırğan Ḳaḳtıraḳay almaydı, mına jürğen tazşa aladı. Ol ayttı: “Bul jaman tazşa ḳaytıp aladı?” Ḳız ayttı: “Bul jaman emes. Erteŋ Aynahan sağan kisi jiberer, senen surar: “Ḳızım, bul küyeṽge, bul toyğa razı ma, narazı ma?” Sonda sen ayt: “Küyeṽge razı emen, toyğa da, razı emen de”. Ataŋ: “Nege?” dep surar. Sonda sen ayt. “Meni ne baluṽan kürestirip, jıḳḳanğa bermediŋ, ne at jarıstırıp, atı ozğanğa bermediŋ”. Sonda ataŋ aytar: “Baluṽan kürestirip jıḳḳanıŋ al, at jarıstırıp ozğanıŋ al”. Ataŋ oylar: “Bayağı küyeṽin jığatuğın kim bar? Özi jığar özi alar. Sonda onı osı tazşa bala jığar. At jarıstırsa, osı tazşanıŋ küreŋ tayı keler, sonan seni ol tazşa alar. Sen men ayttı dep eşkimge aytpa”.

Ertesine ḳızdıŋ atası ḳızınan suradı: “Ḳılğan toy, bergenderine razı ma, narazı ma?” Ḳız ayttı: “Razı emespin, narazımın, nege baluṽan kürestirip, jıḳḳanğa bermediŋ, jarıstırıp, atı ozğanğa nege bermediŋ? Ḳorıḳḳanıŋnan bireṽge berdiŋ”. Aynahan ayttı: “Olay bolsa, baluṽan turğızıŋız, ḳızımdı ḳay jıḳḳanına beremin, at jarıstırıŋız kimniŋ atı ozıp kelgenge beremin”, dedi.

Ḳuda men küyeṽ ayttı: “Jaḳsı, at jarıstıramız. Bizdiŋ atımızdan kimniŋ atı ozadı, ḳızıḳ oyın bolsın!”

Han ḳızın beremin degen soŋ, jurttıŋ bäri de at jarıstırmaḳşı boldı, jeti mıŋ at jiyıldı. Sonda tazşa küreŋ tayın ḳosḳalı jüredi, mingizeyin dese bala tabılmaydı, sasıp jüredi, özi minip keteyin dese, mına Aynahannıŋ ḳızın alıp keter dep ḳorḳadı. Söytip jürgende bir ḳatın keldi, bir jeti jasar balası bar, bul ḳatın ayttı: “E, tazşa beri kel. Seniŋ kelgeniŋdi men bilemin, seniŋ atıŋa şapsa meniŋ balam şabar, özge kisi şaba almas. Men sizdiŋ eldiŋ ḳızı edim. Aynahannıŋ eli meni alıp kelgen edi, mınaŭ senderden şıḳḳan jurağat. Hanşentay ayttı: “E, balam, ḳane meniŋ atıma şaba alatındığındı bileyin, ḳamşımdı köterşi”, dedi. Ḳamşısı toḳsan ögizdiŋ terisinen örgen eken. Bala ḳamşını köterip alıp jerge salıp ḳaladı, ḳamşı ekige üzilip ketedi. “E, bala, meniŋ atıma şabuŭğa jaraydı ekensiŋ”, dep balanı atḳa mingizip jiberedi.

Jeti mıŋ attı jeti ayşılıḳ jerge aydap jiberedi. Sonan soŋ at ḳosḳan köp jamağattar tosıp otıradı. Tazşa munda endi jeti ḳabat jibekten arḳan esedi, kümisten diŋgek ornatadı. Halıḳ oğan küledi: “Bul tazşa ḳutırğan ba?” Tazşa onı oyına almaydı. Sol jibergen jeti mıŋ attıŋ jeti kün degende şaŋı körinedi. Jurt attar keledi dep ḳarasadı, jeti künniŋ bir küni ḳalğanda bir ḳara körinedi, sol ḳara jaḳındap keledi. Küyeŭ men ḳuda ayttı: “Bizdiŋ atımız sol”, dedi. Tazşa ḳuŭanıp eldiŋ şetine jügiredi, özi-özinen ḳuŭanıp, ḳol şapalaḳtap jüredi. At bir künderde jetip keledi, burınğı üyinen şıḳḳan jaḳsı at ḳalıbına tüsip keledi. Ärkim ḳosḳan atın tanıydı, bul jiyren attı eşkim tanımaydı, tazşa şette turıp ayğaylaydı. Sol jiyren at tazşağa ḳaray şaŭıp keledi. Attıŋ basın bala tartıp toḳtata almaydı. Bala tusına keldi, jibek arḳandı balağa tastay beredi. Bala attıŋ suŭlığınan ilip alıp ḳayta tastaydı. Tazşa tabanın tasḳa ḳoya tartadı, tastı julıp ketedi, tabanın taŭğa ḳoya tartadı, taŭdı julıp ketedi, taŭğa bitken bir sekseŭilge tabanın ḳoya tartḳan eken, jeti ḳabat jibek arḳannıŋ altı ḳabatı üzildi, bir ḳabatı ḳalğanda azar-azar toḳtadı. Tazşa atın alıp kelip kümis diŋgekke bayladı. Ḳuda men küyeŭ endi ḳorıḳtı: “Atı ozğan, küressek endi özi jığar. Bizdiŋ üyimizdegi Sasıḳḳara alıptı alıp keliŋiz, On kisi barıŋız. On arba kömir aparıp töginiz. On kisi körik basıp ḳızdırıp oyatıŋız. Jeti kün, jeti tün uyıḳtaydı eken. On arbağa salıp alıp keliŋiz”.

On kisi barıp sol alıptı alıp keldi. “E, tazşa, mınanı jıḳ, jığa almasaŋ basıŋdı alamın”, dedi. Tazşa kelip, sol Sasıḳḳara batırmen küresedi, ekeŭi jeti

kün, jeti tün alısadı, döŋ jerdi oy ḳıldı, oy jerdi döŋ ḳıldı. Ekeṽi bir-birin jığa almadı. “Demalayıḳ”, dep söylesedi. Baylaṽlı turğan jiyren at şılbırın üzip, tazşağa jetip keldi: “Sen, tazşa, neğıp otırsıŋ? Sen jiŋişke bolsaŋ da, küşiŋ ḳalıŋ, anaṽ juṽan. Juṽan bolsa da, küşi az. Sen eki ḳoltığıŋa eki tas ḳıstırıp ala küres, sol tastıŋ salmağımen ḳızarsıŋ. Sonan soŋ Sasıḳḳaranı jığarsıŋ”, deydi. Tazşa tura salıp, bir ülken üydey eki tastı eki ḳoltığına tığa küresedi. Sol Sasıḳḳara alıptı alıp soḳtı. Jığıp keṽdesine minip aldı. Ḳuda men küyeṽ alıptıŋ jığılğanın körip, tazşadan ḳorḳıp ketipti.

Tazşanı şaḳırıp han üyine alıp ketti. Halıḳ aytadı: “Bärekeldi, berseŋ ḳızındı, han, osığan ber! Bek jaḳsı kisi eken”. Han soğan ḳızın bermekşi boldı, halḳın jiyıp üş kündey toy ḳıldı. Jurtın jiyıp bolğannan soŋ, han suradı: “Osı küyeṽdiŋ kim ekenin bilemisiŋ? Han küyeṽdiŋ özinen suraṽğa uyaladı, jurtın jiyıp suraydı. Sonda bir kisi de bilmeydi. Sınşınıŋ Sarıḳızı aytadı: “Bilsem men aytayın kim ekenin, bilmesem meni sökpessinder!” Han bul ḳızdı şaḳırdı. Sınşınıŋ Sarıḳızı kelip ayttı: “Apırmay, bul kim boldı, jer astında Ḳaratün degen, ol emes. Ḳara ḳula at astında ḳara şaşı basında Jas batır desem ol emes. Mayısḳaḳ jiyren at astında, solḳıldaḳ ḳızıl nayza ḳolında Erke Sarı alıp desem, ol emes, Asıḳ boylı Altın Sarı desem ol emes. Aḳ şubar at astında Kirpiş batır desem, ol emes. Ḳunan Ḳara Bağıs desem atı uḳsasa da, sadağı, eri uḳsamaydı. Ḳarısḳara batır degen batırdıŋ balası ḳabırğasında ḳayaṽ joḳ, omırtḳasında buṽın joḳ, Hanşentay batır bolmasa, ol bolsa, ol türlenip kelgen şığar. Sol Hanşentay bolsaŋ, türlen”, deydi. Tazşa silkindi, bir kök kepter bolıp uştı. Ḳız tağı da: “Tağı da türlen, batır!” Tazşa tağı silkindi, kök ḳarşığa bolıp uştı. Ḳız ayttı: “E, batır, tağı türlen, öz ḳalıbıŋa tüs!”

Tağı da silkingen eken, on besinde tuṽğan ayday bolıp Hanşentay ḳalıbına tüsedi. Onıŋ körkine jurt esinen jaŋılıp talıp ḳaladı. Ḳız tura salıp torğın oramalın suṽğa malıp talıp ḳalğan kisilerdiŋ betine suṽdı sebedi. Kisiler esin jiyıp aldı. Aynahannıŋ ḳızı ayttı: “E, atam, berseŋ, osınday erge ber! Bergen eriŋe bolayın! Ḳılğan toyıŋa bolayın!” Sonan soŋ han ḳuṽandı, toy ḳıldı, ḳızına alpıs ala bas atan bermekşi boldı, ḳırıḳ ḳız, ḳırıḳ jigit berdi, jöneltpekşi boldı.

Jiyren at aytadı: “Men burınğıday seni alıp öte alman, ataŋnıŋ üş altın kilemi bar, sonı sura, sol kilemdi jayıp ötersiŋ”. Hanşentay kilemdi suraydı, birin berse de, ekinşisin bermeydi. Hanşentay ayttı: “Üşeʋin bermeseŋ, elime bara almaymın. Ḳızıŋnıŋ da mağan keregi joḳ, men bul jerde jüre alman”. Sonan han üş kilemin bermek boldı. Kilemdi bergennen soŋ, alpıs atanğa artıp bermek boldı. Amandasıp, jöneltedi, bir künde dariyağa kelip jetedi.

Şaŋıraḳay, Şarḳay, Ḳaḳtıraḳay üş alıp: “Aynahan ḳızın bizge bermeydi”, dep halḳın jiyıp jatır eken. Hanşentay ketkennen soŋ, Aynahannıŋ elin şaʋıp alıp ketedi. Aynahan bir ʋäzirin Hanşentayğa jiberedi: “Kele körsin, elimdi şaʋıp ketti”, deydi. Ol kisi Hanşentayğa bardı. Hanşentay üş alıptıŋ elin izdep barıp, jeti kün, jeti tün alısadı, jesir-jebir ḳılıp şabısadı, şaʋıp alıp keledi. Aynahannıŋ elin burınğı ornına ḳaytardı. Şaŋıraḳay, Şarḳay, Ḳaḳtıraḳay üş alıptıŋ elin burınğı jiyren atḳa şapḳan balağa berdi, bul bala olardıŋ eline han bolıp turdı. Balağa ayttı: “Tağı da ne kerek sağan?” Bala ayttı: “Mağan köp närse kerek joḳ. Sınşınıŋ Sarıḳızın alıp berseŋiz jaḳsı bolar edi”. Sınşınıŋ Sarıḳızınıŋ köŋili balada boladı eken, balanıŋ köŋili ḳızda eken. Hanşentay balağa Sınşınıŋ Sarıḳızın alıp berdi, amandasıp, esendesip ḳaytıp ketti. Bir künderde ḳatınına kelip jetti. Sol ḳırıḳ künşilik ot dariyasına kilemniŋ birin köpir ḳılıp ötti. Onan soŋ ḳırıḳ künşilik ot şölge keldi. Oğan ekinşi kilemdi köpir ḳılıp etti. Üşinşi kilemdi ḳum dariyasınan jayıp ötedi. Bul ḳum dariyanıŋ arğı jağında Aḳkirpiş batır, Erke sarı alıp batır, Jas bala batır tosıp jatadı. “Hanşentaydıŋ ḳılğan erligin esittik. Endi alğan ḳatının köreyik”, dep jatadı. Hanşentay kelip amandasıp-esendesip, körisedi. Sonan soŋ eline ḳarap jürisedi. Hanşentay kisilerine ayttı: “Men ozıp keteyin, sen üşeʋiŋ alıp kelinder. Meniŋ döŋgelek sızğan jerime ḳon”, deydi. “Uzın sızğan jerimnen jürinder. Aman-esendikterindi bilemin”, deydi. Olardı tastap Hanşentay ozıp ketti.

Ozıp ketkennen soŋ, tüneʋ küngi Sınşınıŋ Sarıḳızınıŋ aytḳan jer astındağı Ḳaratün degen alıptıŋ Aynahannıŋ ḳızın alsam degen oyında bar eken. Ol burın Aynahannan ḳorḳıp jürgen eken. Hanşentay alıp jürgende, artınan birge ḳuʋıp kele jatır eken. Hanşentay ketkennen soŋ, jerdiŋ jüzine şığıp Hanşentaydıŋ ḳatının alpıs ala bas atan, ḳırıḳ ḳız, ḳırıḳ jigit düniye-

mülkin, malın bärin asap-jalmap jerdiŋ astına tüsip ketti. Bağanağı üş alıp jerdiŋ tesigine birge tüseyin dep edi. Ayağın tıḳsa ayağı jermen kesilip şolaḳ bolıp ḳaldı. Ḳolın tığıp edi, ḳolı şolaḳ bolıp ḳaldı. Ayaḳ-ḳolınan ayrılıp, sol jerde otırıp ḳaldı. Hanşentay bir künderde kele jatıp, uyıḳtağanda, bir jaman tüs kördi. Oyanıp turıp ḳayta jürdi, sol artına bir närse bolar ma dep. Ḳaytıp kelse ol arağa, bäri de joḳ eken. Üş alıp otıradı eken. “Bul ne boldı?” dep süraydı. Üş alıp aytadı: “Bir jalmaṽız keldi de jalmap ketti”. Hanşentay jılaydı-jılaydı. Atın sol arada mıḳtap baylaydı arḳandap. Bir arḳandı öziniŋ beline baylaydı. Aytadı: “Men jerdiŋ tesigine tüsemin. Siz arḳannıŋ bir jağın ustap alıŋız, ḳaşan osı arḳannıŋ uşın ḳiymıldatḳanday bolsam, tart”, deydi. Hanşentay jerdiŋ astına tüsti. Jerdiŋ astında osınday bir düniye bar eken. Sol jerde arḳanın tastap künniŋ batısına ḳarap ketti. Bir künderde kün bolğanda, bir köp zatḳa, malğa keldi. Maldıŋ ortasında kele jatsa, bir taṽday üy türadı. Üydiŋ işine kirip keldi. Sol jeti bastı jalmaṽızdıŋ üyi eken. İşinde özi jatır eken. Jeti kün, jeti tün uyıḳtaydı eken. Sol tüni uyıḳtağan eken. Hanşentaydıŋ ḳatını ḳasında jılap otır eken. Hanşentay ḳatınımen amandasıp-esendesip, bir-birine sälem berdi. Ḳatını aytti: “E, erim, ölersiŋ”, dedi. Hanşentay aytti: “Onı öltirmesem, seni apara almaymın, öltirmey aparsam, bizdi tağı ḳuṽar, ölsem öleyin, bir alısarmın”. Ḳatını aytti: “Seniŋ küşiŋ jetpes”, dedi. Hanşentay ḳılışın suṽırıp aldı. Jalmaṽızdıŋ basın bir şabadı. Jalmaṽız türegeldi. Ekeṽi sol jerde alısadı. Üydiŋ işin oyranbotḳa ḳıladı. Jeti kün, jeti tün alısadı. “Demimizdi alısayıḳ”, dep ṽäde ḳılısadı. Hanşent.ay ḳorıḳtı, küşim jetpes ol meni öltirer dep. Sol ṽaḳıtta bir aḳsaḳaldı adam jetip keldi, Jeti bastı jalmaṽızğa ursadı: “E, jalmaṽız, bul düniyeni bunda jalmap bittiŋ, seniŋ ekinşi düniyede ne ḳaḳıŋ bar? Seniŋ jılatḳan jandarıŋnıŋ közиniŋ jası, ḳanı köl-dariya”, dep tayaḳpenen salıp ḳaldı. Jeti bası talḳan boldı. Sol adam Ḳıdır eken. Şeşesiniŋ batasımen ḳıdırıp kelgen eken, jeti bastı jalmaṽızdıŋ basın alğan eken.

Hanşentay turdı, jalmaṽızdıŋ işin jardı, jalmağan jannıŋ bäri işinde tiri jürgen. “Oy, täŋiri, köziŋdi aşsın!” dep şuṽlap şığıp jatır. Sol aradan bärin de alıp jürdi. Malın, janın bağanağı tesikke aydap keldi. Arḳandı bir-eki ḳiymıldatadı. Ol üşeṽi tartıp aladı malın, janın, ḳatının munı, şığara almaydı

bul düniyege. Hanşentay jerdiŋ astında ḳaldı. Hanşentay jılap-jılap ayttı: “Senderdi körip, böten düniyede jürgenşe, körmey adasıp öleyin”, dedi jılap. Eki etegin beline tartıp alıp ketti Hanşentay. Bir künderde kele jatır edi, aldında bir bäyterek turadı. Bäyterektiŋ ḳasına kelip jatadı. Jatsa uyıḳtap ḳaladı. Uyıḳtap jatsa, bir ḳattı daŭıs şığadı. Sol daŭıstan oyanadı. Oyansa, sol daŭıs bäyterektiŋ basınan şığadı. Bäyterekke ḳarasa, bir uya bar eken. Üyada üş balapan bar eken. Daŭıstap jılağan sol eken. Bir aydahar asağalı terekke şığıp bara jatadı. Sol jılannan ḳorḳıp balapan jılağan eken. Hanşentay osı balapandı asağalı bara jatḳan ğoy dep, meniŋ ḳatınımdı jalmağan jalmaŭız sıḳıldı, bul jılandı men öltireyin dep ḳılışın suŭırıp aldı. Ḳılışınan şabılıp aydahar eki üzilip jatıp ḳaldı. Sol jerden tağı da jöneldi. Üş balapan şaḳıradı. “Ne etken jan ediŋ, bermen kelşi”, deydi. Ḳaytıp kelip sälem berdi. “Ne ḳılğan adamsıŋ?” dedi. Hanşentay bärin de ayttı. Ḳatının jalmap ketkenin de ayttı. Jalmaŭızdı öltirgenin de ayttı. Jerdiŋ tesiginen şığa almay ḳalğanın da ayttı. Onan soŋ bärin tastap özi ketip bara jatḳanın da ayttı. Balapan ayttı: “Bizdiŋ anamız alıp ḳara ḳus degen ḳus edi. Onan ülken jan joḳ edi. Bizdiŋ anamız eki düniyege birdey uşuŭşı edi. Jasınan jılında üş bala tabadı eken. Üşeŭin de jılda osı aydahar asap ketedi eken. Jerge, inge enip ketedi eken. Eŋ soŋğı tapḳan üş balası biz ekenbiz. Bizden soŋ bala tappaydı eken. Bizdiŋ janımızdı sen alıp ḳaldıŋ. Ḳartaymasa, meniŋ şeşem alıp ḳara ḳus tilegen jeriŋe şığarar. Bizge köp jaḳsılıḳ ḳıldıŋ. Hanşentay ayttı: “Şeşeŋ ḳayda ketken? Balapan ayttı: “Şeşemiz bizge tamaḳ äkelgeli ketken. Şeşemiz kelgenşe, bizge, ağaştıŋ basına kelip jata tur”. Hanşentaydı ağaştıŋ basına şığarıp alıp ḳanatınıŋ astına jaŭıp jattı. “Körse, şeşem asap ḳoyadı seni”, dedi.

Bir künderde şeşesi jılap keledi. Balamdı tağı da jılan asap ḳoydı ma dep kelip, bäyterektiŋ basına ḳonadı. Bäyterek mayısıp jerge üş tiyip, üş tüzeledi. Balapan ayttı: “E, şeşe, jaḳsılıḳḳa jaḳsılıḳ bar ma, jamandıḳḳa jamandıḳ bar ma?” Şeşesinen üş suraydı. Şeşesi aytadı: “Jaḳsılıḳḳa jaḳsılıḳ bar deydi, jamandıḳḳa jamandıḳ bar”, deydi. Balapan ayttı: “Jaḳsılıḳḳa jaḳsılıḳ bolsa, bizge jaḳsılıḳ ḳılğan mınaŭ”, dedi, Şeşesi ayttı Hanşentayğa: “Mağan sen köp jaḳsılıḳ ḳıldıŋ, ḳartaymasam, seni jer jüzine şığarar edim. Mağan osı

üş balanı sen berdiŋ. Seniŋ haḳındı bul düniyede ötey alman. Sen mağan ḳulan menen bulannan alpıs ayğır alıp kel. Meni jemde. Sonımen men seni alıp uşıp köreyin. Hanşentay mıltığın moynına salıp ertemenen jüğirip ketti. Ḳulan men bulannıŋ alpıs ayğırın alıp keldi. Ḳaraḳus sonıŋ otızın jedi, otızıŋ artıp, Hanşentaydı mingizip alıp jürdi. Bağanağı ḳatının tastağan jerge keldi. Üstine sol malın, janın artadı. Bärin de artıp alıp uşadı kökke ḳarap. “Bılay ḳarağanımda, bir ayğırdıŋ etin sal aṽzıma, bılay ḳarağanımda, eki ayğırdıŋ etin sal aṽzıma”, deydi. Hanşentay aytḳanın ḳıldı, bılay ḳarağanda bir ayğırdıŋ etin aṽzına saldı, bılay ḳarağanda, eki ayğırdıŋ etin aṽzına saldı. Alıp uşıp jürgende, bir künşilik ḳalğanda, ayğırdıŋ eti taṽsıladı. Hanşentay sasḳanınan ḳoŋ etin kesip alıp, aṽzına tastay beredi, adam etiniŋ küşimenen Ḳara ḳus jer jüzine jetip keldi. Alıp kelse, burınğı tastap ketken üş alıp boğın jep, sidigin işip kiyiminiŋ jamaṽın pisirip, etiginiŋ ḳonışın pisirip jegen eken. Sol künde jambası taṽsılğan eken, sol künde kelmese üşeṽi de öledi eken. Ḳaraḳus ayttı: “Bul ne ḳılğan adam?” dedi. Hanşentay ayttı: “Bul üş kisi meniŋ joldasım”, dedi. Ḳara ḳus ayttı: “Jaḳsılıḳḳa jaḳsılıḳ”, dep üşeṽin üş asap, üş tastadı, üşeṽi üyden şıḳḳan ḳalıbına tüsedi. Ḳara ḳus ayttı: “E, Hanşentay, bayağı mağan adam etin berdiŋ, bul özinŋniŋ ḳoŋ etiŋ bolğan, al”, dep etin ḳaytıp ḳusıp tastaydı. “Bul etti ḳoŋıŋa japsır”, deydi. Hanşentay japsırdı. Burınğı ḳalıbına tüsti. Ḳara ḳus: “Endi ḳoş, esen bol”, dep ḳaytıp ketti.

Hanşentay endi bärin de üyine alıp baradı. Bir künder bolğanda bala batır jerine keldi. Jas bala batır ayttı: “Üyirin sağınbas at bolmas, elin sağınbas er bolmas, Hanşentay mırza oynap-külip jürdik, elime baramın, esen bol”, dedi. Eline kelse, eli joḳ edi. Bir jaṽ elin şaṽıp ketipti. Hanşentayğa jılap keldi. Hanşentay barıp Jas bala batırğa bir eldi şaṽıp keldi.

Tağı da Hanşentay jöneldi. Bir zamanda künder bolğanda Erke sarı alıp batırdıŋ jerine jetti. Ol da elinde ḳalayın dese, eli joḳ eken. Äldeḳaşan bir jaṽ şaṽıp ketken eken. Hanşentay tağı barıp bir eldi şaṽıp berdi. Tağı da bir zamanda, künder bolğanda, Aḳ Kirpiş batırdıŋ jerine jetti, onıŋ elin tağı da bir jaṽ alıp Ketken eken, oğan Hanşentay tağı da bir el şaṽıp äkeldi.

Sonan bir künder bolğanda üş Ḳara Bağıstıŋ jerine keldi. Sol üş ağası, şeşesi, jurt jiyıp otız kün oyın ḳıldı, ḳırıḳ kün toyın ḳıldı. Sonan soŋ şeşesi ayttı: “Endi biz razımız. Sen de razı bol, köpten köp jürdiŋ, jaḳsılıḳ pen jamandıḳtı bildiŋ, endi öz äkendi, şeşendi izdep tap”. Sol malın, mükammalın, ḳara ḳuladan ḳanjarmen ḳaḳ jarıp bölip, jartısın üş balasına, jartısın Hanşentayğa berdi. Amandasıp, “Ḳuday aldında tabısalıḳ”, dep jılasıp ayrılısıp ketipti Hanşentay.

Sonan jürip bir zamanda künder bolğanda, oz elin izdep taṽıptı. Äke-şeşesin izdep taba almadı. Elden surasa, birew aytadı: “Pälen aṽılda tilenşi bolıp jür”. Ol aṽılğa kelse, tağı da bir aṽılğa ketti dep aytadı. İzdep-izdep jürip eldiŋ bir şetinen taptı. Kelip tapsa, äkesi mülde ḳartayıp ketken, üstinde kiyim joḳ, betinde oŋ joḳ, “balaŋ keldi” dep aytsa da bilmeydi, esi joḳ, birew ḳattı aytḳan eken, sonda kişkene esine tüsirip bildi. “Mınaw seniŋ balaŋ”, dep körsetken eken, sol jerde balasın körgennen soŋ, äkesi ḳuwanğannan jiyırma besteği jasına keldi, şeşesi on besteği jasına keldi. Hanşentay sol jerde patşa bolıp, eli-jurtın biylep jüz tolğanşa otırdı, almağan jaw bolmadı, barmağan jer bolmadı. Söytip däwren sürip, bir künde düniyeden ötedi deydi.

HANŞENTAY*

Eski zamanda Ḳarıs Ḳara Batır varmış. Kendi doksan beş yaşında, eşi seksen beş yaşında varmış. On bin yılkısı varmış. Ve yine bir yerde Dönen Ḳara Bağıs, Ḳunan Ḳara Bağıs ve güzel Jiyren* Atlı Kenje Ḳara Bağıs varmış. Bu üçü gelip Ḳarıs Ḳara Batır’ın yılkılarını alıp gitmişler. Ḳarıs Ḳara Batır bunu bilmemiş. Üç gün sonra anlamış yılkılarını alıp gittiklerini. Kendi elinde sadece Taṽsarı at kalanmış. Bahadır, eşine: “Benim yılkımı üç Ḳara Bağıs alıp gitmiş, peşlerinden gidiyorum”, demiş. Eşi: “Peşlerinden gitme seni öldürürler”, demiş. Bağıs*: “Ölürsem öleyim”, demiş.

---

* **Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 214-227. Masal, bu esere; Radlov, **Obraztsı Narodnoy Literaturı Tyurkskih Plemen,** T. III, s. 253-270’den alınmıştır. Orada masalın adı “Кан Шентäi (Kan Şentay)” şeklinde geçmektedir.

* Jiyren: Al, pas rengi.

* Metinde Bağıs olarak yazılsa de burada kastedilen Ḳarıs’tır.

Bahadır, Taṽsarı atını tutarak alıp getirmiş ve binip yola çıkmış. Üç gün önce alıp götürülen yılkılarının arkasından üç saatte yetişmiş. Üç Ḳara Bağıs onu yakalayarak alıp gitmişler. Evlerine vararak kırk kulaç kuyu kazıp onun içine Ḳarıs Ḳara Batır'ı atmışlar. Kuyunun ağzını tahtayla kapatmışlar, onun üzerini kerpiçle kapatmışlar. Ve onun üzerine bir derya getirip yerleştirmişler. Deryanın dışına da kırk kişi gözcü koymuşlar.

O giderken evde kalan seksen beş yaşındaki eşi hamileymiş. Onun bir oğlu olmuş. Çocuğu on yaşına geldiğinde anasından: "Babam nerde?", diye sormuş. Anası: "senin baban yok", demiş. Çocuk: "Ben nerden doğdum? demiş. Anası, "Söylersem babasını aramaya gider", diye babasını söylememiş. O çocuk aşık oynuyormuş. Bir yaşlı kadın: "Ey, çocuğum sen iyi bir çocuksun. Babanı aramayıp burada ne yapıyorsun?", demiş. Çocuk: "Siz babamı biliyor musunuz?", demiş. Yaşlı kadın: "Biliyorum, baban Ḳarıs Ḳara denilen bahadır idi. On bin yılkısı var idi. O yılkılarını düşman alıp gitti. Baban da onun arkasından gitmişti. Babanın ölü mü diri mi olduğunu bilmiyorum. Sen babanı arayıp bulsana", diye söylemiş.

Çocuk geri dönüp, eve gelerek anasına: "Ana, sen bana babam yok diyordun, benim babam varmış. Babamın ardından aramaya gidiyorum", demiş. O saatte düşmanın elinden Taṽsarı at kaçıp gelmiş. Çocuk, Taṽsarı atı tutmuş. Taṽsarı at, çocuğa: "Ey, evladım, senin baban düşman elinde esarette yatıyor. Babanın neslinden yiğitsen babanı bulursun. Baban hâlâ diri. Ben babanın atıyım", demiş.

Oğlu, babasını aramaya gitmeye karar vermiş. Taṽsarı atı tutup binmeye çalışmış, Taṽsarı at çocuğu kaldıramamış. Çocuk inip Taṽsarı atı koltuğuna sıkıştırıp yel gibi gitmiş. Bir zaman sonra bir derya-göle gelmiş. Gelirken o deryanın yanında bekçi olarak duran kırk kişi birbiriyle dövüşe girişip kırılmaya başlamışlar. Çocuk gelip: "Esselamu aleykum, ne yapıyordunuz?", demiş. O adam: "Sen göz gören yerden bize doğru hızla gelirken biz, birbirimizle çarpışarak, ölüp duruyorduk", demiş. Çocuk: "Sen kimsin?", demiş. O: "Biz üç Ḳara Bağıs'ın yaverleriyiz", demiş. Çocuk: "Sizler burada ne yapıyorsunuz?", diye sormuş. Ḳarıs Ḳara Batır denilen alpı gözetliyoruz", demiş. Çocuk: "Ḳarıs Ḳara Batır benim babam olur", diyerek

orada kırk kişinin başını almış. O, deryayı yararak (başka) bir tarafa akıtmış. Ondan sonra kuyuyu açıp: “Babam ölü mü, diri mi?”, diye babasını çağırmış. Babası cevap vermemiş. Deminki deryayı tekrar yarmış ve alıp getirerek o kuyuya doldurmuş. Tekrar babasını çağırmış, babasının azıcık sesi gelimiş. Yine başka bir yerden bir deryayı yarıp alıp, getirerek (kuyuya) akıtmış. Babası kalkarak suyun yüzüne çıkıp gelmiş. “Esselamü aleyküm”, diyerek çocuk selam vermiş. Babası: “Ve aleykümselam, evladım”, demiş. Orada: “Çocuk, sen kimin çocuğusun?”, demiş (babası). “Ben Ḳarıs Ḳara Batır’ın çocuğuyum”. “Öyleyse biz sizin babanız oluyoruz. Evladım, ben buraya gelip böyle oldum, gel ikimiz eve dönelim”. Çocuk: “Ben dönmüyorum şuradaki alıp gittikleri on bin yılkımın ardından aramaya gidiyorum”, demiş. “Boş ver evladım! Sen bir tarafa senin baban olan benim de gücüm yetmedi. Ben burada yatarken sen arayıp, gelerek beni çıkardın. Sen esir olduktan sonra seni kim arayacak. Ben yaşlandım, sağ selametken eve dönelim”. Çocuğu: “Baba, ben dönmüyorum, o yılkımın ardından aramaya gidiyorum, ölürsem öleyim”, demiş.

Babasını Taṽsarı atına bindirerek evine göndermiş. “Yolun açık olsun, baba”, demiş. İkisi vedalaşarak ayrılmışlar. Çocuk, yılkılarını aramaya gitmiş.

Günler sonra bir dağa gelmiş. Dağın mağarası varmış. Mağaranın içinde bir yaşlı kadın yaşıyormuş. Yaşlı kadının evine bu çocuk gelip girmiş ve “Esselamü aleyküm yaşlı kadın”, demiş. O, “ve aleykümselam, evladım”, demiş. Yaşlı kadın: “Görünüşü ne kadar soğuk bir insansın”, demiş. Çocuk: “Ben biçare bir insanım”, demiş. Yaşlı kadın, çocuğa: “Gel evladım, göğsümü vereyim, emsene”, demiş. Çocuk gelip emivermiş. Morarıp bayılıp kalmış yaşlı kadın. Çocuk (yaşlı kadının) göğsünü bırakıp: “Ey yaşlı kadın, söylediğin söz böyle miydi? Göğsünü emdiğimde bayılıp gittin, gözünü açıp başını kaldır, ana”, demiş. Yaşlı kadın başını kaldırıp: “Ey, evladım, bana evlat ol. Senin gibi üç evladım var”, demiş. Çocuk: “Anacığım, üç evladınız nereye gitti?”, diye sormuş. Nereye gitsin, düşmanla (savaşmaya) gitti. Sen bana evlat ol. Çocuğum üç idi, dördüncüsü sen olursun”, demiş. Çocuk: “Tamam”, demiş. Yaşlı kadın: “Bana evlat olsan birkaç gün kadar gizlenip dur. Çocuklarımın karakteri ters, gözlerine görünürsen seni öldürürler”,

demiş. “Karakteri ters olsa da korkmam yaramazlardan”, diyerek yaşlı kadına evlat olmuş.

Bir gün büyük çocuğu gelmiş. “Ana, evde kim var?”, demiş. Anası: “Hiç kimse yok”, demiş. “Yok, ana, insan var, bir insan kokusu geliyor”, demiş. O zaman çocuk kalkmış ve: “Ben varım”, diyerek çıkıp gelmiş.

(Yaşlı kadının) büyük oğlu: “Ok atışmak mı gerek, dövüşmek mi?”, demiş. Çocuk: “Ok atışmak atanın başına, dövüşmek gerek”, demiş. İkisi orada dövüşmeye başlamışlar. Çocuk onu bir koltuğunun altına sıkıştırarak göndermemiş. Bir zaman sonra (yaşlı kadının) ortanca çocuğu gelmiş. Ağabeyini görüp: “Bu çocuğu niye öldürmeden bıraktın”, demiş. Ağabeyi: “Gücüm yetmedi. Sen gel kardeşim”, demiş. Ortanca oğul: “Ey çocuk, ağabeyimi bırak”, demiş. Çocuk: “Ağabeyin bir kenara, seni de öldüreceğim”, demiş. Atından hızla inerek ortanca oğul, çocuğa gelmiş. Bir çocuk ikisiyle dövüşmüş. İkisini iki koltuğunun altına sıkıştırmış. İki koltuğunun arası yirmi şaḳırım yermiş. Birbirlerine konuşamamışlar. Yine bir vakitte güzel jiyren atı olan Kenje Ḳara Bağıs gelmiş. O, ondanda yaman bağırarak gelmiş: “Ey çocuk, ağabeylerimi bırak! Öldürürüm seni”, demiş. Çocuk gülmüş: “Gel beri, senden de korkmuyorum. Birinizi değil üçünüzü de öldürürüm”, demiş. En küçük kardeşleri atından iner inmez dövüşmeye başlamış. Üçünü bir araya getirerek, kucaklayıp sıkıştırmış. Ağzından kara kanı gitmiş[*]. Deminki anası gelmiş. “Ey evladım, ben sana böyle mi dedim? Demiş. Çocuk: “Ey anam, baş üstüne. Ben senin üç çocuğunu bırakayım. Senin göğsünden süt emmeseydim üç çocuğunu bırakmazdım”, demiş. Çocuk böyle diyerek üç çocuğu bırakıvermiş.

Anası, üç çocuğuyla müşavere etmiş: “Ey evlatlarım, şimdi ne yapacağız? Bu çocuğu çocuk kılıp alalım. Üç çocuk: “Tamam”, demişler. Orada çocukla yemin edip, ondan sonra çocukları olup yaşamaya başlamış. Dördü bir olup yenmedik düşman bırakmamışlar. Ondan sonra bir gün çocuk: “Anacığım, benim alacağım güzel bir kız var mı?”, demiş. Yaşlı kadın: “Sana layık kız yok”, demiş. Çocuk: “Siz bu kadar yaşa gelmiş yaşlı anamızsınız.

[*] Öcünü almış.

Siz güzel iyi kızı bilirsiniz. (Fakat) bana söylemiyorsunuz", demiş. Yaşlı kadın: "Yok evladım, sana uygun kız yok", demiş.

Yine dördü bir araya gelip: "Bir yerde Altın Sarı Alp denilen bir alp varmış. Dördümüz bir araya gelip ona varalım", demişler. Onun üç kız kardeşi varmış. Onu üç oğla almak istemişler. Dördü Altın Sarı Alp'a varmışlar. Üç gün dövüşüp savaşmışlar. Altın Sarı Alp'in gücü yetmemiş. Üç kız kardeşini üç Ḳara Bağıs'a vermiş. Onlar bu kızları kendilerine eş yapıp evlerine dönüp gelmişler.

Çocuk, yaşlı kadına: "Ey anacığım, bana bir kız buldun mu?", demiş. Yaşlı kadın: "Yok evladım, sana layık kız bulamadım", demiş. Çocuk: "Öz evlatlarına kız buldun. Biz onlara üç kız getirdik, bana niye bulamıyorsun?", demiş. Yaşlı kadın, şimdi evladım ben sana söyleyeyim. Bir kız var, bu kız sana olur. Öyle olsa da o kızın yaşadığı yere gidemezsin. Gitsen de geri dönüp gelemezsin. Bir defa duymuştum. Aynahan adlı bir han varmış. Onun güzel bir kızının olduğunu duymuştum. Onun yolu çetin. Onun bu tarafında kırk günlük yer varmış. Yanıp duran ateşmiş. Kuş uçsa kanadı, at yürüse toynağı yanıyormuş. Onun arkasında ateş deryası varmış. O da kırk günlük yolmuş. Kuş uçsa kanadı, at yürüse toynakları yanıyormuş". Çocuk: "Ben onu aramaya gidiyorum. Allah korusa ben oradan sağ salim geçerim. Anası: "Kendim bakayım, sevdiğin kız varsa onu alıp vereyim. Bu yola gitme evladım", demiş. "Ey ana. Oraya ölsem de yine gideceğim", demiş.

Çocuk şimdi Kenje Ḳara Bağıs'a varıp güzel jiyren atını istemiş. "Ey ağabeyim, bana güzel jiyren atını ver. Uzak yola gidiyorum", demiş. Kenje Ḳara Bağıs: "Ben iki ağabeyimle konuşayım. İki ağabeyim olur derse vereyim, olur demezlerse veremem", demiş. Kenje Ḳara Bağıs ağabeylerine gelmiş. Üçü konuşmuşlar: "Verirsek bizim için kötü olur, böyle at bulunmaz. Vermezsek daha kötü olur, bizden çekip alarak gider, verelim", demişler. (Kenje Ḳara Bağıs) ata gelip: "Uzağa gittikten sonra şaha kalkarak, onu yere düşürüp geri dön gel", demiş. Böyle dedikten sonra jiyren atı çocuğa vermiş. Çocuk atı almış, tükenmez azık hazırlamış, yırtılmaz elbise almış, ata binip yola çıkmış. Biraz yol gittikten sonra aklına gelmiş: "Benim adım yok, kaybolsam kim deyip arayacaklar", diye düşünmüş. Geri dönüp anasına

gelmiş: “Ey ana bana ad koyunuz!”, demiş. Anası: “Elini aç, evladım, Ḳara Bağıs Batır’ın çocuğu, kaburganda keder yok, omurganda sıkıntın yok, Hanşentay denilen bahadır ol! Atsalar ok geçmesin, vursalar kılıç kesmesin, yola çıktığında yolun açık olsun, yoldaşın Hızır olsun, peygamber aleyhisselam olsun! Hz. Ali* kuvvetini versin!” deyip yaşlı kadın, çocuğuna kara ilaç denilen bir ilaç vermiş: “Kötü olursan bu ilaç sana iyi gelir”, demiş. çocuk vedalaşarak yola düşüp gitmiş.

Bir zaman sonra giderken karşısından bir alp çıkmış. Çocuk: “Esselamualeyküm, ak şubar* atın altında, Aḳ Kirpiş Batır nasılsınız ğoy?”, demiş. “Ve aleykümselam! Ḳarıs Ḳara Batır’ın evladı. Kaburganda kaygı yok, omurganda sıkıntı yok, ismini kadının koyduğu Hanşentay Batır, sizde iyi misiniz? Aferin, sen kendin iyisin (fakat) altındaki atın sana yakışmamış. Atın sana düşman. Doğruluğu yok senin atının. Ey Hanşentay Batır! Nereye gidiyorsun?”, demiş. Hanşentay: “Nereye gideyim! Aynahan’ın kızını almaya, aramaya gidiyorum”, demiş. Aḳ Kirpiş: “Oybay, sen şöyle dur ben dahi aramaya gittim. Alnım taşa tabanım yere değip alamadan geri döndüm. Sen nasıl adamsın, gideceğim diyorsun? Sen geri dön, alamazsın”, demiş. Hanşentay: “Ey Kirpiş Batır, evden erkek olarak çıkmıştım, dişi olarak mı geri döneyim? Artık ne olursa olsun gideceğim”, demiş. Aḳ Kirpiş: “Gidersen uğurlar olsun, atına güvenmeyesin”, demiş. Hanşentay: “Benim atım kötülük etmez bana. Sana da uğurlar olsun” deyip gitmiş.

O, gitmesinden sonra günlerce yola devam etmiş. Karşısına yine bir alp çıkmış. Hanşentay: “Esselamualeyküm, yumuşak (huylu) jiyren atın var altında, esnek kızıl mızrağın var elinde Erke Sarı Alp Batır iyi misiniz ğoy? demiş. “Vealeykümselam, Ḳarıs Ḳara Batır’ın evladı. Kaburganda benin yok, omurganda sıkıntın yok, ismini kadının koyduğu Hanşentay Batır sizde iyi misiniz ğoy? E, aferin. Kendin iyi olsan da atın sana yaramaz imiş. Hanşentay: “Benim atımın nesi var? diye sormuş. Erke Sarı: “Senin atın bir yerde sana düşmanlık yapar”, demiş. Hanşentay: “Benim atım kötü olmaz”, diyerek, vedalaşıp yoluna devam etmiş.

---

* Hz. Ali için metinde peygamber ifadesi kullanılmıştır. Biz burada bunu çıkarttık.
* şubar: Alaca, alacalı.

Yine uzun günlerden sonra tekrar karşısına bir adam rast gelmiş. “Esselamualeyküm! Kara kula atın altında, kara saçın başında, ak aşamayın* üstünde, Jas Bala Batır iyi misin?”. “Vealeykümselam, Ḳarıs Ḳara Batır’ın evladı. Kaburganda kaygı yok, omurganda sıkıntı yok, ismini kadının koyduğu Hanşentay Batır, sizde daha iyi misiniz?”

Yeniden yola koyulmuş. Bu çocuk: “Bende seninle beraber geleyim. Alırsanız eşinizi, yaparsanız yiğitliğinizi göreyim. Hanşentay Batır diye (seni) uzaktan duymuştum”, demiş. İkisi beraber devam etmişler. Jas Bala: “Ey Hanşentay, kendin küçücüksün, senin ne gücün var, bunu bir görelim”, demiş. Hanşentay bu çocuğu koltuğundan tutarak kaldırıp önüne bindirmiş, dönüp tekrar atına bindirmiş. Ondan sonra: “Ey genç delikanlı! Sizin de gücünüz vardır, biz görelim”, demiş. Jas Bala Batır, Hanşentay’ı koltuğundan sadece serçe parmağıyla kaldırmış, sonra da tekrar atına bindirmiş.

Hanşentay düşünmüş: “Bu çocuğun gücü benden fazlaymış. Varıp o kızı alsam dahi bu çocuk benden çekip alır”, diyerek korkmuş ve evine dönmeye karar vermiş. Çocuk: “Ey Hanşentay, eve eli boş dönüyoruz. Asık (aşık) boylu Altınsarı adlı biri vardı. Onun üç tane güzel kız kardeşi vardı. Onları alayım diyordum. Benim gücüm yetmedi. İkimiz varıp gücümüz yetse de alsak nasıl olur? Gücümüz yetemese vurulup yaralı olarak geri dönsek nasıl olur?”.

-Hanşentay: “Tamam, varalım”, demiş.

İkisi arayarak gelmişler ve yedi gün yedi gece savaşmışlar. Tepecik yerlerde çukur kalmış, duman kalmış. Altınsarı Alp’i öldürmüş üç güzel kız kardeşini alıp çocuğa vermiş ve (çocuğu) o memlekete han yapmış.

Ondan sonra Hanşentay, Aynahan’ın kızını aramaya gitmiş. Bir zaman geçtiksen sonra dedikleri (uzunluğu) kırk günlük (olan) yanıp duran ateşe gelmiş. Yüzü yanıp ateşte yürüyememiş. Şimdi Hanşentay endişeye kapılmış (ve) orada atını bağlayıp uykuya dalmış. Jiyren at: “Ey Hanşentay ayağa kalk, endişelenme, ben artık senin atın oldum. Benim sahibim beni sana verdiğinde, kaçıp gel demişti. Ben seni bırakıp gitmedim. Benim eyerimi

* aşamay: Çocuklar için yapılmış eyer.

al, ağnayayım, dizginimi al dinleneyim", demiş. Hanşentay eyerini, dizginini almış. At ağnamış ayağa kalkmış, memleketten çıktığı zamanki haline gelmiş. "Benim iki tarafıma iki küçük çuval taş yükle. Ben çukurdan çukura, kırdan kıra hızla gidip ısınıyorum. O zaman bana binip kızıl ateşe gir. O ateşte ben giderim, giderken benim üzerimde sana serin yel olur. Oradan seni alıp çıkarırım", demiş.

Hanşentay o ata yine binmiş ve kırk günlük ateş yoluna girmiş. Biraz vakitten sonra ateşten çıkmış. Çıktığında atın dört ayağı yanıp düşmüş. At: "Ey Hanşentay, artık ben ölüyorum, elveda", diyerek at orada ölmüş. (Atın) başında oturup Hanşentay üç gün ağlamış. Yemek yemeden durduğundan uyuyup kalmış. Rüyasında anası gelip: "Hanşentay, niye ağlıyorsun? Benim verdiğim ḳotırın* kara ilacı nerde?", demiş. Hanşentay korkuyla uyanmış. Kara ilaç aklına düşmüş, kara ilacını almış. "Bismillahirrahmanirrahim! Benim elim değil anamın eli", diyerek ilacı ata sürmüş, at birden bire silkinip hızla ayağa kalkmış. Hanşentay sevincinden evden çıktığı zamanki haline dönmüş.

Bir gün karşılarından bir sıra karartı görünmüş, jiyren at: "Bu görünen karartı Aynahan'ın yurdunun yakınları olabilir. Biz bu şeklimizle varmayalım, bizlerden korkar. Sessizce alalım kızı. Ben şeklimi değiştirip kötü küren tay olayım, sen şeklini değiştirip bir Keloğlan ol", demiş. İkisi de şekillerini değiştirmişler. Hanşentay, küren taya binip Keloğlan olup biraz önceki karartıya gelmişler.

O zaman (Hanşentay) gelmiş ve altmış yaşında, başı ala, atan* otlatan bir adama rastlamış. Çocuk gelip selamlaşmış. O adam: "Ne yapıyorsun çocuk?", demiş. Çocuk: "Yurdumun yolunu kaybettim, geziyorum", demiş. O kişi: "Yolunu kaybettiysen bizim köye var", demiş. Çocuk: "Karnım acıktı, bana yiyecek bir şey veriniz", demiş. O adam: "Benim yiyeceğim yok", demiş. Çocuk: "Bu develerden birini ver, ben kesip yiyeyim", demiş. (Adam) bir deveyi vermiş. Çocuk deveyi kaldırarak, yıkıp kesmiş ve yüzmüş. Ateş yakarak, ateşte pişirip yemiş. Bir deveyi bir seferde yemiş. O adam: "Doydun

* ḳotır: İnsan veya hayvanların derisinin üzerinde oluşan yara, uyuz.
* atan: Dört yaşındaki büyük ve kısırlaştırılmış deve.

mu?", demiş. Çocuk: "Bir devenin nesinden doyayım?", demiş. O adam: "Doymadıysan ikinci deveyi de ye", demiş. Çocuk, onu da yemiş. "Şimdi doydun mu?". Çocuk: "Kursağım azıcık iyi oldu, iyice doymadım". Adam: "Bu develer benim değil, ayıp olur", demiş. Çocuk: "Bu develer kimin devesi?", diye sormuş. O adam: "Yurdumuzda Aynahan adlı hanımız var. Onun tek bir kızı vardı. O kızı verdi, bugün onun toyu var, gidip o toydan et yersin", diye cevap vermiş. Keloğlan: "Kızını kime verdi?", demiş. O adam: "Hiç kimseye vermedi. Şaŋıraḳay, Ḳaḳtırḳay ve Şarḳay adlı üç alp vardı. Onlar (hanı) korkutup, zorla onun kızını alıyorlar", demiş.

Çocuk acele giderek toya gelmiş. Toya gelse kermede* üç arḳımaḳ at bağlı durmakta. O üç arḳımağın yanına gelerek attan inmiş. Kötü küren tayını üç küheylan atın yanına bağlamış. Bir ak çadıra girmiş. O çadırda dünürler ile damat oturuyormuş. Keloğlan kötü kılıcını dünürler ile damadın kılıçlarının arasına koymuş. Kendi çıkıp gitmiş. Toya gelmiş, kötü yemek verseler yememiş, güzel yemeğe doymamış. Eline verdikleri yemeğe razı olmamış. Verenlerin elinden yemiş, vermeyenler tekmesini yemiş. O toy için kesilen etleri çekip bitirmiş.

Bir kişi hana varıp: "Bir Keloğlan gelip etimizi çekip, yiyip bitirdi. O Keloğlanı ne yapalım?", demiş. Han: "Hiç kimseye kötü söz söylemeyin. Benim hayvanım çok, kesip verin", demiş. Ondan sonra Keloğlan eskisinden daha da kötü olmuş. Yine etlerini yiyip kâselerini kırmaya başlamış. Önceki kötü küren tayı dünürler ile damadın arḳımaḳlarını tepikleyip, ısırarak rahat vermemiş. Çocuğun kötü kılıcı, dünürler ile damadın kılıçlarını dürtükleyip rahatsız etmiş. Dünürler ile damat: "Keloğlan tayını, kılıcını alsın!", demişler. Söyleyen kişinin sözünü Keloğlan duymamış. Damat ile dünürler sinirlenmiş: "Han ne kadar da kötü biriymiş. Fena insanlara yasak koymamış. Bize doğru dürüst yemek vermedi. Hepsini Keloğlan çekip yedi", diye söylemişler.

Han adamlarına: "Varın, damat ile dünüre üç tuṽ biye* kesin, üç saba* kımız alıp getir. Üç tuṽ biyeyi kesmişler, güzelce pişirmişler. Üç büyük kaba

* kerme: At bağlamak için bağlanan urgan.
* tuṽ biye: Hiç doğurmamış kısrak.
* saba: Kımız hazırlamak için kullanılan ve at dersinden yapılan kap.

koyarak, alıp gitmişler. Keloğlan: “Dünürlerle damadın yemeğinden ben de yiyeyim”, diyerek beraber gitmiş. Çadıra gelip, girerken Keloğlan başını kaşıyıp büyük kaplardaki etten yemiş. Dünürler ile damat sinirlenmiş: “Eti haram ettin, ey Keloğlan buraya gel. Bu berbat ettiğin etleri yiyip bitir. Bitiremezsen başını alırız”, demiş. Keloğlan koşarak, gelip üç büyük kap eti üç sefer de yemiş ve kapların altını üstüne çevirerek, çıkıp gitmiş.

Deminki Aynahan’ın kızı oturuyormuş. Onun yanında da bir kız oturuyormuş. Sınşının* Sarıḳız adlı kızıymış. Keloğlan çıkıp gittikten sonra bu kız: “Apırmay, yiğitmiş”, demiş. Aynahan’ın kızı: “Sen kime yiğit dedin?”, diye sormuş. “Öylesine diyorum”, diye cevap vermiş. Aynahan’ın kızı: “Yok, inanmıyorum sözüne, sen bir şey biliyorsun”, demiş. Kız: “Sana söyleyeceğim, sen hiç kimseye söyleme! Seni şu oturan Ḳaḳtıraḳay almayacak, şu yürüyen Keloğlan alacak”, demiş. Han’ın kızı: “Bu kötü Keloğlan geri dönüp mü alacak?”, demiş. Kız: “Bu kötü değil. Yarın Aynahan sana adam gönderip senden: “Kızım bu damada, bu toya razı mı, karşı mı? diye soracak”. O zaman sen: “Damada razı değilim, toya da razı değilim de”. Baban: “Niye?”, diye sorar. O zaman sen. “Beni, neden pehlivan güreştirip de galip gelene vermedin; at yarıştırıp da atı yenene vermedin” de. O zaman baban: “Pehlivan güreştirip yıkana var, at yarıştırıp kazanana var” der. Baban düşünür: “Önceki damadını yıkacak kim var? Kendi çıkar kendi alır. O zaman onu bu Keloğlan yıkar. Ar yarıştırsa bu kelin küren tayı önde gelir. Onun için seni o Keloğlan alacak. Sen benim söylediğimi hiç kimseye söyleme”, demiş.

Sonraki gün kızın babası kızından: “Yapılan toya, verdiğim (damada) razı mı, razı değil mi?”, diye sormuş. Kız: “Razı değilim, karşıyım. Niye pehlivan güreştirip galip gelene vermedin; at yarıştırıp atı önde gelene vermedin? Korkundan birine verdin”, demiş. Aynahan: “Öyleyse pehlivan çıkartınız, kızım hangisini beğenirse ona vereyim. At yarıştırınız kimin atı önde gelirse (kızımı) ona vereyim”, demiş.

Dünürler ile damat: “Oldu, at yarıştıralım. Bizim atımızı kimin atı geçecek, ilginç eğlence olsun!”, demişler.

---

* Sınşı: Münekkit.

Han kızımı vereceğim dediği için halkın hepsi de at yarıştırmaya gelmiş. Yedi bin at toplanmış. O zaman Keloğlan küren tayını yarışmaya katmak istemiş. Atına bindirmeye çocuk bulunmamış, korkuyorlarmış. Kendi binip gideyim dese bunlar Aynahan'ın kızını alıp giderler diye korkuyormuş. Böyle düşünürken (yanında) yedi yaşında çocuğu olan bir kadın gelmiş. Bu kadın: "Ey Keloğlan beri gel. Senin geldiğini ben biliyorum. Senin atını sürse benim çocuğum sürer, başka kimse süremez. Ben sizin memleketinizin kızıyım. Aynahan'ın halkı beni alıp getirdiler. Bu (çocuk) sizlerin neslinizden", demiş. Hanşentay: "Ey çocuğum, hani benim atımı sürebileceğini göreyim, kamçımı kaldırsana", demiş. Kamçısını doksan öküzün derisinden örmüş imiş. Çocuk kamçıyı kaldırıp yere vurmuş, kamçı iki parçaya bölünüp gitmiş. "Ey evladım, benim atımı dörtnala sürmeye layıksın", diyerek, çocuğu ata bindirip göndermiş.

Yedi bin atı yedi aylık yere sürüp göndermişler. Ondan sonra yarışa at sokan bir sürü insan beklemeye başlamış. Keloğlan burada şimdi yedi kat ipekten urgan eğirmiş, gümüşten direk dikmiş. Halk ona gülüyormuş: "Bu Keloğlan kudurmuş mu?", diye. Keloğlan bunlara aldırmamış. Yedi gün olduğunda o gönderilen yedi bin atın tozları görünmüş. Halk, atlar geliyor diyerek bakışmışlar. Yedi günün bir günü kaldığında bir karartı görünmüş. O karartı yaklaşmaktaymış. Damat ile dünürler: "O, bizim atımız", demişler. Keloğlan sevinip yurdun kıyısına doğru koşmuş. Kendi kendine sevinip el çırparak gitmiş. At günün birinde yetip gelmiş. Önceden evden çıktıkları vakitteki at şeklinde gelmiş. Herkes yarıştırdığı atını tanıyormuş. Bu jiyren atı hiç kimse tanımıyormuş. Keloğlan kenarda durup bağırmış. O jiyren at Keloğlan'a doğru hızla geliyormuş. Çocuk, atın başını çekip durduramıyormuş. Çocuk, yanına geldiğinde ipek urganı çocuğa atmış. Çocuk, atın suvlığından* geçirip tekrar (Keloğlan'a) atmış. Keloğlan ayağını taşa koyup çekmiş, taş sökülüp gitmiş. Ayağını dağa koymuş, dağı koparıp almış. Dağda biten bir seksevile* ayağını koyup çekmiş. Yedi kat ipek urganın altı katı kopup bir katı kaldığında yavaş yavaş durmuş. Keloğlan atını alıp,

* suvlık: Atın geminin altına takılan küçük zincir.
* seksevil: Kumlu yerlerde yetişen fazla büyük olmayan dalları köküne yakın bir tür ağaç, seksevil.

getirerek gümüş direğe bağlamış. Dünürler ile damat artık korkmuşlar: “Atı önde geldi, güreşsek şimdi kendi çıkar. Bizim evimizdeki Sasıḳḳara Alp’i alıp geliniz. On kişi gidiniz. On araba kömür götürüp dökünüz. On kişi körük basarak, kızdırıp yakınız. Yedi gün yedi gece uyuyor imiş. On arabaya koyup alıp getiriniz”.

On kişi varıp, o alpı alıp gelmiş. “Ey Keloğlan bunu yık. Yıkamazsan başını alırım”, demiş. Keloğlan gelerek o Sasıḳḳara Batır ile güreşmiş. İkisi yedi gün yedi gece mücadele etmişler. Tepelik yeri çukur, çukur yeri tepe etmişler. İkisi birbirlerini yıkamamışlar. “Dinlenelim”, diye konuşmuşlar. Bağlı duran jiyren at dizginini koparark, Keloğlan’a yetip gelmiş: “Sen, Keloğlan niye oturuyorsun? Sen ince olsan da gücün çok, o şişman. Şişman olsa da gücü az. Sen iki koltuğuna iki taş kıstırarak güreş. O taşın ağırlığıyla kızarsın. Ondan sonra Sasıḳḳara’yı yıkarsın”, demiş. Keloğlan kalkıp büyük bir çadır kadar iki taşı koltuğunun altına kıstırarak güreşmeye başlamış. O, Sasıḳḳara Alp’ı alıp (yere) vurmuş ve yıkıp göğsünün üzerine oturmuş. Dünürler ile damat, alpın yıkıldığını görüp Keloğlan’dan korkup gitmişler.

Keloğlan’ı çağırarak, han alıp evine gitmiş. Halk: “Bravo! Han, kızınızı buna versenize! Çok iyi adammış”, diye söylemişler. Han, ona kızını vermeye razı olarak, halkını toplayıp üç gün kadar toy yapmış. İnsanlarını topladıktan sonra han: “Bu damadımın kim olduğunu biliyor musunuz? diye sormuş. Han, damadın kendisinden sormaya utandığından halkını toplayarak (onlardan) sormuş. Orada bir kişi dahi bilememiş. Sınşı’nın Sarıḳız’ı: “Bilsem ben söylerim kim olduğunu, bilemezsem beni azarlamayınız!”, demiş. Han bu kızı çağırmış. Sınşı’nın Sarıḳız’ı gelip: “Apırmay, bu kimmiş. Yer altında Ḳaratün denilen, o değil. Ḳara kula at altında, kara saçı başında Jas Bala Batır desem o değil. Yumuşak (huylu) jiyren at altında, esnek kızıl mızrak elinde Erke Sarı Alp desem o değil. Asıḳ boylu Altın Sarı desem o değil. Ak alaca at altında Kirpiş Batır desem, o değil. Ḳunan Ḳara Bağıs desem atı benzese de yayıyla eyeri benzemiyor. Ḳarıs Ḳara Batır denilen batırın çocuğu, kaburgasında keder yok, omurgasında yük yok, Hanşentay Batır olmasa o olsa o şeklini değiştirerek gelmiş olabilir. O Hanşentay isen şeklini değiştir”, demiş. Keloğlan silkinip bir gökgüvercin olup uçmuş. Kız tekrar: “Yine şeklini değiştir

bahadır!”. Keloğlan silkinmiş gök aladoğan olup uçmuş. Kız: “Ey bahadır, daha da şeklini değiştir, kendi şekline gel!”demiş.

Yine silkinmiş, on beşinde doğan ay gibi olup Hanşentay şekline dönmüş. Onun güzelliğinden halk, kendilerinden geçerek bayılmışlar. Kız kalkarak torğın* eşarbını suya batırmış ve bayılan kişilerin yüzüne su serpmiş. İnsanlar ayılmaya başlamışlar. Aynahan’ın kızı: “Ey babam, vereceksen böyle yiğide ver! Verdiğin er adama varayım, kıldığın toya razı olayım!”, demiş. Ondan sonra han sevinmiş, toy yapmış. Kızına altmış ala baş atan, kırk kız ve kırk yiğit verip yola çıkarmak istemiş.

Jiyren at: “Ben eskisi gibi seni alıp geçemem. Babanın üç altın kilimi var, onları iste. O kilimleri yayıp geçersin. Hanşentay kilimleri istemiş. (Han) birini verse de ikincisini vermemiş. Hanşentay: “Üçünü de vermezsen memleketime dönemem. Kızının da bana gereği yok, ben burada duramam”. Ondan sonra üç kilimini vermeyi kabul etmiş. Kilimleri verdikten sonra altmış atana yükleyip, (onlarla) vedalaşarak yolcu etmiş. Bir günde deryaya gelip ulaşmışlar.

Şaŋıraḳay, Şarḳay ve Ḳaḳtıraḳay üç alp: “Aynahan kızını bize vermedi” diyerek halkını topluyor imiş. Hanşentay gittikten sonra Aynahan’ın yurdunu yağmalayarak, alıp gitmişler. Aynahan, bir vezirini Hanşentay’a göndermiş: “Gelsin, yurdumu yağma edip gittiler”, demiş. O kişi Hanşentay’a varmış. Hanşentay üç alpın yurdunu arayıp bulmuş ve yedi gün yedi gece mücadele etmiş. (Onları) savaşıp dul-fukara kılmış, sonrada sürüp alıp gelmiş. Aynahan’ın halkını eski yerine tekrar getirmiş. Şaŋıraḳay, Şarḳay ve Ḳaḳtıraḳay alpın halkını at yarışında jiyren atı süren çocuğa vermiş. Bu çocuk onların yurduna han olmuş. Çocuğa: “Başka sana ne gerek?”, diye sormuş. Çocuk: “Bana çok bir şey gerek değil. Sınşının Sarıḳızını alıp verseniz iyi olurdu”, demiş. Sınşının Sarıḳızının gönlü çocuktaymış, çocuğun gönlü de kızda. Hanşentay, çocuğa Sınşının Sarıḳızını alıp, verdikten (sonra) çocukla vedalaşarak dönüp gitmiş. Bir gün gelip eşine ulaşmış. O kırk günlük ateş deryasını kilimin birini köprü yaparak geçmişler. Ondan sonra kırk günlük

* torğın: Çok değerli, ince kumaş.

ateş çölüne gelmişler. Ona da ikinci kilimi köprü yapıp geçmiş. Üçüncü kilimi kum deryasına yayıp geçmişler. Bu kum deryasının diğer tarafında Aḳkirpiş Batır, Erke Sarı Alp Batır ve Jas Bala Batır bekliyorlarmış. “Hanşentay’ın yaptığı kahramanlığı duyduk. Şimdi (de) aldığı eşini görelim” diyorlarmış. Hanşentay gelerek, selamlaşıp hal hatır sormuş. Ondan sonra yurduna doğru yola düşmüşler. Hanşentay yanındakilere: “Ben önde gideyim, siz üçünüz (eşimi) alıp geliniz. Benim yuvarlak çizdiğin yere konun, uzun çizdiğim yerden devam edin. Sağ-selamet olduğunuzu bileyim”, demiş. Onları bırakıp Hanşentay önden gitmiş.

Öne geçip gittikten sonra, birkaç gün önce sınşının Sarıḳızının söylediği yer altındaki Ḳaratün denilen alpın Aynahan’ın kızını alsam diye düşüncesi varmış. O önceden Aynahan’dan korkuyormuş. Hanşentay alıp gelirken arkasından takip ederek beraber geliyormuş. Hanşentay gittikten sonra yeryüzüne çıkıp Hanşentay’ın eşini, altmış alabaş atan, kırk kız, kırk yiğit, eşyalarını ve hayvanlarının hepsini silip, süpürerek yer altına inip gitmiş. Deminki üç alp yerin çukuruna beraber inelim demişler. Ayağını soksa ayağını yer kesip çolak kalmış. Kolunu sokmuş, kolu çolak olup kalmış. Elini ayağını kaybederek, orada oturup kalmış. Hanşentay yoluna devam ederken günlerden bir gün kötü bir rüya görmüş. Uyanıp kalkmış ve tekrar yoluna devam etmiş. O, arkada bir şey mi oldu diyerek geri dönüp gelse o yerde hiçbiri yok. (Sadece) üç alp orada oturuyormuş. “Ne oldu”, diye sormuş. Üç alp: “Bir Jalmaṽız geldi de silip süpürüp gitti”, diye cevap vermiş. Hanşentay ağlamış, ağlamış. Atını oraya urganla sağlamca bağlamış. Urganın bir (ucunu) kendi beline bağlamış: “Ben yer altına iniyorum. Siz urganın bir ucunu tutunuz. Ne zaman bu urganın ucunu kımıldatırsam çekiniz”, diye söylemiş. Hanşentay yer altına inmiş. Yer altında da aynı böyle bir dünya varmış. Urganını orada bırakarak gün batısına doğru gitmiş. Günlerden bir gün, birçok eşyaya, hayvana denk kelmiş. Hayvanların ortasına gelse dağ gibi çadır varmış. Çadırın içine gelip girmiş. O yedi başlı Jalmaṽızın çadırıymış. İçinde Jalmaṽız yatıyormuş. O, uyuduğunda yedi gün, yedi gece uyuyormuş. O gece uykuya dalmış. Hanşentay’ın eşi (Jalmaṽızın) yanında ağlayıp duruyormuş. Hanşentay, eşiyle selamlaşıp hal hatır edip

görüşmüşler. Eşi: “Ey erkeğim, ölürsün”, demiş. Hanşentay: “Onu öldürmesem seni götüremem. (Onu) öldürmeden seni götürsem bizi yine takip eder. Ölürsem öleyim, bir dövüşelim”, demiş. Eşi: “Senin gücün yetmez”, demiş. Hanşentay kılıcını sıyırıp almış. Jelmazv̈ız’ın başını bir vurmuş. Jalmav̈ız ayağa kalkmış. İkisi orada dövüşmeye başlamışlar. Çadırın içini paramparça etmişler. Yedi gün yedi gece dövüşmüşler. (Sonra) “Dinlenelim”, diye sözleşmişler. Hanşentay, gücüm yetmez o beni öldürür diyerek, korkmuş. O vakitte bir aksakallı adam yetip gelmiş. Yedi başlı Jalmav̈ızı azarlamış: “Ey Jalmav̈ız! Bu dünyayı silip süpürüp bitirdin. Senin ikinci dünyada ne hakkın var? Senin ağlattığın insanların gözlerinin yaşı göl-derya” oldu diyerek sopayla vurmuş. Yedi başı param parça olmuş. O adam Hızır imiş. Anasının duasıyla oraya gelmiş, yedi başlı Jalmav̈ız’ın başını kesmiş.

Hanşentay ayağa kalkmış, Jalmav̈ız’ın içini yarmış. Yediği insanların hepsi içinde canlı olarak duruyormuş. “Oy, Tanrı, gözünü açsın!” deyip uğultu ederek çıkmışlar. Oradan hepsini de alıp yürümüş. Malını, insanlarını deminki (inmiş olduğu) deliğe sürüp getirmiş. Urganı bir iki kımıldatmış. O üçü, malını, insanlarını, eşini çekip almış, Hanşentay’ı çıkaramamışlar bu dünyaya. Hanşentay yerin altında kalmış. O, ağlayıp, sızlayarak: “Sizleri görerek başka bir dünyada yaşayacağıma görmeden yolumu şaşırıp öleyim”, diye söylemiş. Hızla yola düşmüş. Bir gün giderken karşısında durmakta olan bir bayterek görmüş. Baytereğin yanına gelip uzanmış ve uyuyup kalmış. Uyurken şiddetli bir ses duyulmuş. O sese uyanmış. Uyansa o ses baytereğin başından çıkıyormuş. Bayterek’e baksa bir yuva var, yuvada üç yavru var. (Yavrular) sesli sesli ağlıyorlarmış. Bir ejderha terek’e yukarı çıkıyormuş. Yavrular o yılandan korktuklarından ağlıyorlarmış. Hanşentay, ejderha bu yavruları yemeye gidiyor ğoy, deyip, benim eşimi yiyip yutan Jalmav̈ız gibi, ben bu yılanı da öldüreyim diyerek kılıcını sıyırıp almış. Kılıç (darbesiyle) kesilen ejderha ikiye bölünerek, yatıp kalmış. Oradan gitmeye yönlemiş. Üç yavru (onu) çağırmışlar. “Kimsiniz, ne yapıyorsunuz? Buraya gelir misiniz?”, demişler. Dönüp gelip selam vermiş. “Kimsin, ne yapıyorsun?”, demişler. Hanşentay hepsini anlatmış; eşini yutup gitmesini de Jalmav̈ız’ı öldürdüğünü

de yerin deliğinden çıkamadığını da ondan sonra hepsini bırakıp kendisinin gittiğini de anlatmış. Yavrular: “Bizim anamız Alp Ḳara Ḳus denilen kuş. Ondan büyük canlı yok. Bizim anamız iki dünyada da aynı (şekilde) uçuyor. Her yıl üç yavrusu oluyor, üçünü de bu ejderha yiyor (sonra) yere, mağaraya girip gidiyordu. En son olan üç yavrusu bizleriz. Bizden sonra yavrusu olmadı. Bizim canımızı sen kurtardın. Yaşlanmasa, bizim anamız Alp Ḳara Ḳus dileğini yerine getirebilirdi. Bize çok iyilik yaptın. Hanşentay: “Ananız nereye gitti”, demiş. Yavrular: “Anamız bize yemek getirmeye gitti. Anamız gelinceye kadar bize, ağacın başına, gelip bekle”, demişler. Hanşentay’ı ağacın başına çıkarıp kanatlarının altına saklamışlar. “Anam görürse, seni yer”, demişler.

Bir gün anası, yavrularımı yine yılan mı yedi diyerek, ağlayarak gelip bayterek’in başına konmuş. Bayterek eğilerek üç kez yere değip doğrulmuş. Yavrular: “Ey ana iyiliğe iyilik var mı, kötülüğe kötülük var mı?”, diye analarından üç (defa) sormuşlar. Anası: “İyiliğe iyilik var demiş, kötülüğe kötülük”, demiş. Yavruları: “İyiliğe iyilik olsa bize iyilik yapan bu (adam)”, demişler. Anasın Hanşenta’a: “Sen bana çok iyilik yaptın, yaşlanmasaydım seni yeryüzüne çıkarırdım. Bana bu üç yavruyu sen verdin. Senin hakkını bu dünyada ödeyemem. Sen bana altmış aygır ḳulan ile bulan* alıp gel, beni yemle. Ondan sonra ben seni alıp uçup göreyim. Hanşentay tüfeğini boynuna takarak, erkenden koşup gitmiş. Ḳulan ile bulandan altmış aygır alıp gelmiş. Ḳara Ḳus onların otuzunu yemiş, otuzunu yüklenip Hanşentay’ı (da) bindirerek alıp gitmiş. Önceki, eşini bıraktığı yere gelmiş. Üstüne o, malını, insanlarını, hepsini de yükleyerek göğe doğru uçmuş. “Bu tarafa baktığımda bir aygırın etini ağzıma at, diğer tarafa baktığımda iki aygırın etini ağzıma at”, demiş kuş. Hanşentay, söylediklerini yapmış. Bu tarafa baktığında bir aygırın etini, diğer tarafa baktığında iki aygırın etini kuşun ağzına atmış. Ḳara Ḳus uçup, giderken yeryüzüne bir günlük yol kaldığında aygırın eti bitmiş. Hanşentay ne yapacağını bilmeyerek, kaba etini kesip (kuşun) ağzına salmış. İnsan etinin gücüyle Ḳara Ḳus yeryüzüne gelip yetmiş. Gelse önceki bırakıp

* bulan: Yabani geyik

gittiği üç alp pisliğini, elbiselerinin yamalarını, çizmelerinin koncunu pişirip yiyorlar, sidiklerini içiyorlarmış. O gün de yamaları bitmiş. (Hanşentay) o gün de gelmese üçü de öleceklermiş. Ḳara Ḳus: “Bu adamlar ne yapıyor”, demiş. Hanşentay: “Bu üç kişi benim arkadaşım”, demiş. Ḳara Ḳus: “İyiliğe iyilik”, diyerek üçünü de üç defa yutup çıkarmış. Üçü de evden çıktıkları hallerine gelmişler. Ḳara Ḳus: “Ey Hanşentay, biraz önce bana insan eti verdin, bu senin kaba etin, al” deyerek etini tekrar kusmuş. “Bu eti kalçana yapıştır”, demiş. Hanşentay yapıştırmış. Önceki şekline gelmiş. Ḳara Ḳus: “Artık elvada, güle güle”, diyerek, geri dönüp gitmiş.

Hanşentay şimdi hepsini de alıp evine gitmiş. Bir gün Bala Batır’ın yerine gelmiş. Jas Bala Batır: “Sürüsünü özlemeyen at; yurdunu özlemeyen yiğit olmaz” Hanşentay Mirza, gülüp oynadık. Ben (artık) memleketime varayım, güle güle”, demiş. Yurduna gelse insanlar yok. Bir düşman yurdunu yağmalayıp gitmiş. Hanşentay’a ağlayarak gelmiş. Hanşentay giderek Jas Bala Batır’a bir yurdu yağmalayarak, alıp gelmiş.

Yine Hanşentay yola düşmüş. Bir zamanda Erke Sarı Alp Batır’ın yurduna gelmiş. O da yurdunda kalayım dese yurdu yok. Önceden bir düşman yağmalayarak (sürüp) gitmiş. Hanşantey yine giderek, bir yurdu alıp getirip vermiş. Yine günlerden bir gün Aḳ Kirpiş Batır’ın yurduna ulaşmışlar. Onun yurdunu da yine bir düşman alıp gitmiş. Hanşentay ona yine bir yurt yağmalayarak, alıp getirmiş.

Ondan sonra günlerden bir gün üç Ḳara Bağıs’ın yerine gelmişler. O, üç ağabeyi, anası, halk toplanarak otuz gün oyun kırk gün toy kılmışlar. Ondan sonra anası: “Artık biz razıyız, sen de razı ol. Çok gezdin, iyilikle kötülüğü öğrendin, şimdi öz babanla öz ananı arayıp bul”, demiş. O, malını, her şeyini, kara kuladan hançer ile tam ikiye bölerek yarısını üç çocuğuna yarısını da Hanşentay’a vermiş. Vedalaşıp: “Allah’ın huzurunda buluşuruz”, diyerek ağlaşmışlar, ayrılıp gitmiş Hanşentey.

Ondan sonra giderek aramış ve günler sonra öz halkını bulmuş. Ana-babasını aramış, bulamamış. Halktan sorsa birsi: “Falan köyde dilenci”, demiş. O köye gelse başka bir köye gitti demişler. Araya araya yurdun bir köşesinde bulmuş. Gelip bulsa babası iyice yaşlanmış, üzerinde elbise yok,

yüzünde renk yok. “Evladın geldi”, diye söylese de bilmiyormuş, aklı başında yokmuş. Birisi iyice bağırarak söylemiş, ancak o zaman azıcık aklına gelip anlamış. “Bu senin çocuğun” deyip göstermiş, orada çocuğunu gördükten sonra babası sevincinden yirmi beş yaşındaki haline, anası da on beş yaşındaki haline gelmiş. Hanşentay orada padişah olup yurdu-halkı yönetip yüz yaşına kadar yaşamış. Yenmediği düşman, varmadığı yer kalmamış. Bu şekilde devran sürdüğü ve bir gün dünyadan göçtüğü söylenir.

6.3.16. JALĞIZ JİGİT URPAḴTARI

Burınğıda Jalğız jigit degen batır bolıptı. Onıŋ äke-şeşesin soğısta Ḳalmaḳtar jeŋip öltirgen eken. Jalğız jigit erjetkennen keyin, äkesiniŋ kegin | aluṽğa janına bir joldasın ertip alıp, o Ḳalmaḳḳa ḳaray jol tartıp jönelgen. Sonımen kele jatıp köp ḳalıŋ Ḳalmaḳtıŋ äskerine jolığıp, sol jerde soğısıp, esep jetpes Ḳalmaḳ, ekeṽi eki jağınan bastap keşisi ṽaḳıtta ḳosılıp, kelip jatadı. Eki kün ötip üşinşi küni Jalğız jigit öledi. Janındağı joldası sol küni Ḳalmaḳtı jalğız ḳırıp bitirip janjağına ḳarasa, Jalğız jigit ölip jatır. Küreŋ atı basında aynalıp ottap jür eken. Ḳasına joldası kelse, bası bir bölek, denesi bir bölek jatır eken. Basın denesine ḳosıp, üş kün jılap: “Ḳudaya, osını mağan tiriltip ber!”, dep otırğanda, Jalğız jigit: “Jaṽ ḳay jaḳta!” dep atıp tura kelip, türa atına minip joldasımen ekeṽi Köktöbege ḳaray tartadı. Däl Köktöbege kelgende Jalğız jigit janındağı joldasına: “Toḳta!” dedi. Jürip kelgenine üş kün bolğan eken, “Meniŋ halim bitti, endi ölemin”, deydi. Jalğız jigittiŋ Janıl degen äyeli bar eken, ol üyinde ekiḳabat ḳalıptı. “Soğan sälem de, ḳız tuṽsa, atın özi biler, meniŋ jayım osınday boldı, ul tuṽsa, balanıŋ atın Ertuyaḳ ḳoysın”, dep joldasına ḳoş aytıp jılap, janın sol jerde beredi.

Sonımen joldası taṽdıŋ basına kör ḳazıp, Jalğız jigitti kömip, küreŋ attıŋ saymanın mıḳtap baylap, Jalğız jigit tapsırıp ketken attı basına baylap, jılap-jılap batırdı ḳuba jonğa tastap elge ḳaray tarttı. Arağa birneşe kün jol jürip kele jatḳanda, Janıl üydiŋ töbesine şığıp turıp jalğız ḳarayğandı körip: “Ṽa! Jalğız jigit ölgen eken!” dep jılap, manağı jalğız attı jolaṽşınıŋ aldınan şıḳtı. Kelip jolıḳsa, aytḳanınday küyeṽiniŋ ḳurdası, ekeṽi körisip, jılap, ḳurdası basınan ötken ṽaḳıyğasın Janılğa bayan etti. Janıl eki jaḳsı par attı jekkizip

ḳurdasımen eḳeṽi Jalğız jigittiŋ jatḳan jerine jöneldi. Artınan saba men ḳoyların alıp, elinen aḳsaḳaldar kelip ḳaldı. Janıl Jalğız jigittiŋ ḳabirin ḳuşaḳtap jılap, janındağı joldastarınıŋ jılaṽın toḳtatıp, ḳuran oḳıp, bata ḳılıp, eline ḳayttı.

Eline kelip birtalay ṽaḳıt jürdi. Janıl toğız ay on künnen keyin bosanıp, bir ul taptı, eli jiyılıp ḳızıḳtap toy ḳılıp, aṽıldıŋ aḳsaḳalı, moldası jiyılıp balanı ḳızıḳtadı. Janıl ayttı: “Äkesiniŋ tapsırıp ketken atı bar. Sonı sizder taṽıp ḳoyıŋızdar”, dedi. “Kim tapsa, soğan bir ḳısıraḳtıŋ üyirin jäne ḳanşa düniye berem”, dedi.

Aytḳanınday, aḳsaḳaldar, moldalar jiyılıp kitap aşıp, balasınıŋ atın sandalıp taba almay otırğanda, bir kedey käriya adam kelip: “Sizder taba almaysıŋdar, balanıŋ atı Ertuyaḳ”, dedi.

Sonımen molda men aḳsaḳaldar bos ḳalıp, älgi naşar adam bir ḳısıraḳtıŋ üyirin alıp, ḳanşa düniye alıp, razı bolıp ketti.

Sonımen Ertuyaḳ tört-bes jasḳa kelgennen keyin aṽıldıŋ balalarımen dop oynap, siyraḳḳa ḳağıp öltire beredi, asıḳ oynap balalardan upay alıp öltire berdi. Bir küni aṽılda bir kempirdiŋ jalğız balasın upay alıp, öltiripti. Älgi kempir Ertuyaḳtı: “Jalğızıŋnan jayratatın, meniŋ jalğız balamdı öltirgenşe, jorıḳta öltirgen äkeŋniŋ ḳunın daṽlap alsaŋşı!”, dep balanı ḳarğaydı. Bala onı elemey jüre berdi. Bir küni asıḳ oynap, sadağın iyirip üyine kele jatḳanda bir kempirdiŋ örmegine sadaḳ tiyip ketip, üzip tastadı. Älgi kempir balanı ḳarğap: “Ḳalmaḳtan äkeŋniŋ ḳunın alsaŋşı, meniŋ örmegimde ne almağıŋ bar edi?” dedi. Bala ündemey örmegin jalğap berip, kempirdiŋ arḳasınan ḳağıp: “Älgi sözindi, şeşeke, mağan tüsindirip, ḳayıra aytşı”, dep anığın kempirden surap alıp, üyine kelip şeşesi Janılğa: “Bıyday ḳuṽırıp ber”, deydi. Pİyeşesi bıyday ḳuṽırıp berdi. Bıydaydı jep otırıp: “Mä, şeşe!” dep ḳolına basa ḳoyıp: “Meniŋ äkem ḳayda, mende tuṽısḳan joḳ, jurttıŋ bäri aytadı, äkeŋniŋ ḳunın Ḳalmaḳtan daṽlap alsaŋşı deydi”, dep şeşesin ḳısadı. Şeşesi: “Ol jurttıŋ bos sözi ğoy, oğan erme, balam”, dep edi, bala oğan bolmadı. Ḳolı biydayğa şıdamay şeşesi şının aytadı. Äkesin Ḳalmaḳ öltirgenin anıḳ bilgen soŋ, bala jürmekşi boladı. Şeşesi: “Balam, ḳolıŋa jügen alıp jılḳığa bar, ḳay jılḳı betiŋe ḳarasa, sonı ustap min”, dedi. Bala ḳolına jüğen alıp jılḳığa bardı. Jügendi

sıldıratıp edi bir ḳotırşa tay ḳaray ḳaldı, bala mensinbey jügenin ḳayta şıldırlatıp edi, älgi taydan basḳa jılḳı ḳaramadı. Sonan soŋ: “Osı buyırğan şığar”, dep ustap, jaydaḳ minip alıp edi, besti at bolıp tura ḳaldı. Üyine kelip er-turmanın erttep minip edi, jeti jasar at bolıp şıḳtı. Üydiŋ beldeṽine äkelip baylap edi, jerdi tarpıp aṽızdığımen alısıp turdı.

Süytkenşe bolğan joḳ, “jaṽ keldi”, degen habar tiydi. El jaman dürlikti, ḳorḳıp Ertuyaḳḳa keldi. Ertuyaḳtıŋ on bes jastağı kezi manağı Ertuyaḳ äkesiniŋ ḳurdasına bardı. “Zaman osılay boldı, burın jaṽdıŋ betin körmegen soŋ. Siz basşı bolıp jüriŋiz”, dep edi, äkesiniŋ joldası barmadı. Bala aşuṽlanıp: “Ölmesem, artınan seni köremin”, dep jalğız özi aṽıldıŋ janına kelgen Ḳalmaḳpen urıs saldı. Sonımen ḳırğanın ḳırıp, ḳalğanı ḳaşıp ḳutıldı. Ertuyaḳ jaṽdı ḳırıp bolğannan keyin, manağı äkesiniŋ ḳurdasınıŋ üyine kelip: “Barmısıŋ üyde, şıḳ!” dep ayḳay saldı. Äkesiniŋ ḳurdası şıḳpasḳa hali joḳ, ḳorıḳḳannan şıḳtı. Bala ḳolımen köterip alıp ḳanjığasına baylap, eki ayağın balpaḳtatıp alıp üyine kele jatḳanda, şeşesi aldınan şığıp balasına jalınıp: “Ḳarağım, aşuṽıŋdı mağan ber”, dep, söytip janın alıp ḳaldı.

Bala biraz tınığıp alıp, aṽılınan eki jüz äsker jäne bir jaṽırınşı, bir ḳumalaḳşı alıp, Ḳalmaḳḳa jäne jöneldi. Kele jatıp jaṽırınşı jaṽırın ḳarap: “Bul jolda barğanmenen jolımız bolmaydı eken, ḳaytayıḳ”, dedi. Oğan Ertuyaḳ bolmadı. “Şıḳḳan betimnen ḳaytpayım, ne bolsa da barıp kärermin”, dedi.

Janındağı eki jüz joldası keyin ḳaytıp, janına üş sınşı ertip alıp Ḳalmaḳḳa ḳaray kele jatıp, bir töbege keldi. Töbeniŋ basına şıḳsa, mına jağınan sıḳırlağan ḳalıŋ ḳalmaḳtı kördi. Söl küni töbege ḳondı. Şahardıŋ baṽırı tereŋ ḳara suṽ eken. Taŋ atḳannan keyin üş joldasına ayttı: “Keyin bara tur, men Ḳalmaḳḳa barıp köreyin”, dep täṽekeldep soğısḳa kiristi. Soğısıp, Ḳalmaḳtı ḳoyday ḳırdı. Ḳalmaḳtıŋ äskerleri bitip ḳalğan kede, bir äṽemen tiresken Ḳalmaḳtıŋ batırı ḳolına kürzi şoḳparın köterip kelip Ertuyaḳḳa ayttı: “Sen amanında keyin ḳayt, men ölsem armanım joḳ, artımda üş ul, bir ḳızım bar. Sen ölseŋ, artında ḳalğan däneŋeŋ joḳ, tuyaḳsız ḳalasıŋ elge bar da äyel al, bala kör, toğız jılğa şart jasayıḳ, oğan şeyin ḳızıḳ kör, artımızda kek alatın tuyaḳ ḳalsın”, dedi. Sodan Ertuyaḳ keyin ḳaray ḳayttı üş joldasımen.

Tört kisi kele jatıp bir şaharğa keldi. Ḳudıḳ basında ḳalıŋ jılḳınıŋ işinde biye saṽıp jürgen ḳız-kelinşekke kelip: “Şöldep kelemiz, ḳudıḳtan suṽ alıp berip jiberiŋiz”, dep edi, kelinşek ayttı: “Üyge jüriŋizder, üyde ḳımız bar, sodan işiŋizder”, dedi. “Jaraydı”, dep attarın suṽarıp üy jaḳḳa ḳaray keldi. Kelinşek üyine kelip ḳızğa: “Tört kisi keldi, bireṽi tüsi bir türli suṽıḳ adam, joldastarınıŋ tüsi sarı, jol jürgen adam siyaḳtı osı sizdiŋ Ertuyaḳ bolmasa edi”, deydi. Älgi ḳız da Ertuyaḳḳa ayttırıp ḳoyğan ḳız eken, soğan kez kelgen eken. Jigitter kelip ḳımız işip otırğanda jön surasıp, tanıp, jeke altı ḳanat aḳ otaṽdı tigip jiberip, ölgi bay äkesi toy ḳılıp, eki-üş kün Ertuyaḳtar jatıp, tınığıp eline ḳaytadı.

Jolşıbay kele jatıp janındağı joldastarına: “Men burınıraḳ barıp, şeşemdi jubata bereyin”, dep Ertuyaḳ ozıp ketti. Kele jatsa, aldınan bir ḳarayğan körindi. Jaḳındasa, şeşesi Janıl eken. Tüs körip balasınıŋ kele jatḳanın bilip, aldınan şığıp keledi eken. Jolığıp, jılap körisip, maṽḳın basıp, üyine keldi. Sonımen ḳayta barıp kelinin alıp kelip, ḳırıḳ kün toyın, otız kün oyının istep ḳızıḳ kördi. Alğan kelini toğız ay on künnen keyin bosanıp bir ul taptı. Onıŋ atın Şaşbay ḳoydı. Şaşbay jeti jasḳa kelgende Ḳalmaḳtan habar keldi, “jıl jaḳındadı, keşikpey kelsin” dep. Ertuyaḳ: “Jaraydı, aytḳan küniŋde men dayar, bälem Ḳalmaḳ, közindi oyarmın”, dep ḳaytardı. Ertuyaḳ tağı bir ul kördi, onıŋ atın Temir ḳoydı. Temir bir jasḳa kelgende Ḳalmaḳ aytḳan ṽağı da bitip, Ertuyaḳ Şaşbaydı ertip Ḳalmaḳḳa ḳaray tağı jöneldi. Kele jatıp Şaşbayğa jaḳ mıltıḳ atıp üyretti. Sonımen ḳalmaḳtıŋ ḳolına kiyligip soğıs aştı. Soğısta ekeṽi eki jağın ḳırıp kelip, kişkeneden soŋ ḳosılıp ḳaytıp otıradı. Ṽağda ḳılğan Ḳalmaḳ jolığıp ḳalıp, Ertuyaḳtıŋ atḳan oğı ḳalmaḳtıŋ keṽdesinen ötip, ḳara tastı aṽdarıp jerge bir kez kirdi. Ḳalmaḳtıŋ atḳan oğı Ertuyaḳtan ötip, ḳara tastı aṽdarıp jerge bir kez engen.

Däl osı küni bala Ḳalmaḳtı bitirip ḳırıp, Ḳalmaḳtıŋ köpşiligi sonday aḳḳan ḳan men ölikten ayaḳtarın alıp jüre almağan. Şaşbay ḳaljırap ḳalğan eken, tursa, äkesi joḳ. Atı bos, äkesiniŋ janında jür. Şaşbay atına mine sala: “Jaṽ şaptı, äke, jaṽ şaptı!” dep aynala şapḳan. Sodan keyin Ertuyaḳ körip: “Käne, jaṽ ḳay jaḳta?” dep atına tura minip jönelgen. Şaşbay ḳoltığınan süyep: “Jaṽ mine, mına jaḳta”, dep betimen aydalağa tartḳan. Birazdan soŋ

äkesi Şaşbayğa: “Toḳta balam, meniŋ halim bitti, üyde ḳalğan jandarğa sälem ayt. Temir jastay ḳalğan, tanımassıŋ, bara ḳalsaŋ, oŋ jaḳ betinde ḳalı bar, sodan tanırsıŋ”. Balasımen körisip, jılap: “Ḳalğan ekeṽleriŋe ömir bersin. Meni osı jerge jaḳsılap turıp köm, mına küreŋşe attı basıma mıḳtap bayla”, degen. “Ertuyaḳtan duğay sälem de”, dep, jan täsilim berip jüre bergen.

Küyikti bala taṽdıŋ tasın üydey-üydey ḳılıp, äkesiniŋ körin ḳazıp ḳoyğan. Sonımen bala jılay-jılay aydalada ḳay jaḳta ekenin bilmey, sar dalanıŋ sağımımen jarısıp kele jatır. Özimen birge şıḳḳan bir ḳarlığaşpen ḳatar kele jatır. Balanıŋ atı da ḳaljırap, özi de ḳaljırap otırdı. Manağı ḳarlığaş ozıp barıp, balağa aynalıp kelip: “Müsäpirim, jılama, mına aldımızda ülken dariya bar, sonıŋ janına alıp barayın, menimen birge jür”, dedi. Bala ḳuṽanıp atına minip, tura jönelip, dariyağa kelip edi, aldınan kepir payda bolıp, Ḳudaydıŋ jumsaṽımen balağa jaḳsılıḳ etip ötkizdi. Bala ḳara jerge basıp öte şıḳtı.

Ar jağına barsa, ḳalıŋ toğay arasında bir jolmen soğıp kele jatıp, taldıŋ sırtınan köp tüye baḳḳan bir şalğa jolıḳtı. Kelip sälem berip jön surasıp: “Aṽılıŋızdıŋ basşısı kim boladı?” dedi. Şal aytadı:

-Eldiŋ basşısı Jalğız jigit edi, onı bir soğısta ḳalmaḳtar öltirgen, onıŋ balası Ertuyaḳ bar edi, ol soğısḳa ketken, habar joḳ.

-Ertuyaḳtan bala bar ma? dep suradı. Şal baladan ḳorḳıp dirildep:

-Ertuyaḳtıŋ Şaşbay, Temir degen balası bolğan. Şaşbay özimen birge ketken, Temir deytin balası elde. Ertuyaḳtıŋ şeşesi men äyeli ölgen. Temir, Jarabay degen baydıŋ ḳolında. Mal-mülkin el aldı. Jartısın Jarabay aldı.

Munı esitip: “Jarabaydıŋ aṽılı ḳayda?”, dep Şaşbay suraydı. Şal: “Arğı aṽıl”, deydi, “bergi aṽıl Ertuyaḳtıŋ aṽılı”, deydi. Bala tura şabadı, aṽıldı ḳırayın dep oylaydı. “Joḳ, munım aşuṽ şığar, Jarabaydıŋ aṽılına barayın, Temirdi tanıp alayın”, dep oylap öz aṽılınan asıp bara jatsa, aldında ḳaḳtıŋ jiyeginde bes-altı bala dop oynap jatır eken. Şaşbay salıp otırıp solarğa keldi. Kelgen soŋ altı balanıŋ beseṽi sälem berip, bireṽi sälem bermey turıp ḳaldı. Sonan soŋ Şaşbay:

-Sen ne degen tärtipsiz balasıŋ, mınaṽ bes bala sälem bergende, sen nege turıp ḳalasıŋ? dedi. Bala: “Meni tekseretin sen emes, dep aytısıp turıp

aldı. Äkem Ertuyaķ, ağam Şaşbay bolatın bolsa, men kimnen ķorķıp sälem bere almaķpın?", dedi.

Şaşbaydıŋ äkesiniŋ aytķan sözi oyına tüsip, balağa aynalıp ķaray ķalıp edi, oŋ jaķ betinde ķalı bar eken. Şaşbay: "Oybay, baũırım!" dep attan tüsip kelip, inisimen körisip, tanısıp jatķanda bes bala Jarabayğa habar berdi Temirdiŋ ağası kelip ķaldı dep. Jarabay sasıp, kiyiz üy tikkizip jiberip, ķoy soyıp jalbaķtap dayarlanıp, Şaşbaydıŋ aldınan şığıp, jeke üyge kütip, neşe kündey jattı. Jarabay ayttı: "Jarığım, Temir, osı mal böri seniki", dedi. Temir:

-Malıŋ keregi joķ, jalğız küreŋşeni berseŋ boladı, dedi. Jarabaydıŋ bermeske hali joķ, atın berdi. Şaşbay men Temir elimen amandasıp, tağı da Ķalmaķtı izdep jürip ketti. Kele jatsa, aldındağı taũdıŋ ar jağınan ber jağına üydey-üydey tastı laķtırıp jatır.

Şaşbay janındağı inisine ayttı: "Mınaũ Ķalmaķtıŋ balası, Omar, Ķaraķul degen, bizge tas jiberip jatır", dedi. Temir estiy sala aşuũın boyına jiyıp üygen tastı julıp alıp laķtırıp jiberedi. Tastı laķtırısa-laķtırısa eki jağı biriniŋ ķarasın biri kerdi. Ülkeni Ķaraķul Şaşbaymen, Omar Temirmen, ķolındağı ķılıştarın tastasıp, jay alıstı. Bul tört batırdıŋ alıstarınan taũdıŋ tası jündey boldı. Äldene ũaķıtta Ķaraķul ķayratın boyına jiyıp, Şaşbaydı köterip äkep soķtı. Onı Temir köre sala ķayratın boyına jiyıp alıp Omardı aspanğa asıķşa attı. Omardı ķağıp alıp ağası Ķaraķuldı astına salıp berip, ķılıştı alıp ekeũiniŋ basın alıp, tağı Ķalmaķķa ķaray jöneldi.

Ekeũi bir tastı köldiŋ jiyeğine kelip, ķos tiğip meken ķılıp jattı, ķulan-bulan atıp jürdi.

Bir küni Temir Şaşbayğa ayttı. "Büytip jata bergenimiz jaramas, bireũmiz äyel alayıķ, jolıŋız ülken, siz barıp ķız izdep keliŋiz" , dedi. Şaşbay ayttı: "Jaraydı, baũırım, ölip ketsek urpaķsız ķalğanımız jaramas, ekeũmiz ķılışımızdı aũısayıķ, meniŋ köŋilim jaķsı bolsa ķılıştan may tamadı, egerde beynet körer bolsam, ķılışımnan ķan tamadı, sonda izdersiŋ", dep jürip ketti.

Künbatısķa ķarap kele jatsa, şahardıŋ baũırında bir şaķırımday jerde ķos tur. Soğan kelse, bir suluũ ķız otır, ķız aytadı:

-Oybay, ağatay, ajdaha keledi, siz ketiŋiz, jese, meni jesin. Osınday aũılımızğa bir ajdaha kelip: "Mağan künine jeũge bir ķız berip turasız, äytpese

şahardı jutam", dep, sonımen ḳızdar bitip, aḳırı patşanıŋ jalğız ḳızı bugin mağan kezek keldi", dedi. Şaşbay:

-Ḳorıḳpay otıra ber, men uyıḳtayın. Jeti kün, jeti tün uyıḳtaydı eken. Ḳız: "Ḳazir keledi, ketiŋiz", dep edi: "Joḳ, uyıḳtaymın, kelip ḳalsa oyat, oyanbasam, sanıma pışaḳ salıp al", dep jatıp ḳaldı. Bir zamanda ajdaha körindi, ḳız Şaşbaydı oyattı, oyanbadı, pışaḳ salayın dese, ölip ḳala ma dep ḳorḳıp, jılap basına kelip otırdı. Bir ѳaḳıtta köziniŋ jası Şaşbaydıŋ betine tamıp, Şaşbay ḳılışın alıp atıp tura keldi, ajdaha da ḳarsı jürdi. Ajdaha özine ḳaray tartḳanşa, Şaşbay sadaḳpen ḳaḳ ortadan tartıp ḳalıp, eki böldi. Jon terisin soyıp, ḳaltasına salı, jatıp uyıḳtap ḳaldı.

Ertеŋgisinde "ḳostı köşirip alayın", dep aѳılınan jigitter barsa, ḳız otır, bir jigit uyıḳtap jatır. Budan ḳorḳıp atın ayağına baylap ḳos pen ḳızdı köşirip eline alıp bardı. Elinde bir batırsımaḳ jigit bar eken, sol ajdahanı men öltirdim dep patşağa söyledi. Patşa: "Ajdahanı kim öltirse, ḳızımdı soğan berem", degen eken. Sol boyınşa älgi jigitke ḳızın berem dep toyın ḳılıp jatḳanda Şaşbay oyanıp, patşanıŋ esiginiŋ aldına kelip ayḳay saladı: "Kirüѳge ruḳsat pa?" dep. Bireѳ şığıp edi, ḳorḳıp üyine ḳayıra kirdi. Patşanıŋ özi şığıp "Ulıḳsat!", dep üyge alıp keldi. Kelgennen keyin Şaşbay: "Mına toylarıŋ nemene?", dep suradı. "Osınday aѳılımızğa bir ajdaha payda bolıp, sol ajdahanı öltirgenge ḳızımdı berem degen ѳağdam bar edi. Ajdahanıŋ öltirgen jigitke ḳızımdı bermek bolıp istep jatḳan toyım". Şaşbay ayttı: "Şaḳırşı, öltirgen ḳanday jigit, köreyin", dedi. Patşa küyeѳ jigitti şaḳırıp alıp keldi. Şaşbay ayttı: "Ajdahanı öltirgen bolsaŋ ḳanday belgiŋ bar?" dedi. Jigittiŋ ḳolında eşteŋe joḳ. Şaşbay: "Mınaѳ ne?" dep jon terisin siltey berdi. Jigittiŋ moynına suѳ ketip otırdı. Patşa jigitti alıp barıp, sen ötirik ayttıŋ dep darğa asıp öltirdi. Sonımen ḳayıra oyın-toyın istep ḳızın Şaşbayğa berdi.

Şaşbay ol küni aḳ otaѳğa ḳızben birge jattı, jarım tünşilikte üyge säѳle tüsti. Şaşbay ḳızdan suradı, ḳız aytpadı, surap bolmağannan keyin ḳız: "Oŋtüstik jaḳta ḳarsaḳtın ininde tünde ḳızdar oynaydı, soniŋ säѳlesi mağan tüsip turatın", dedi. Şaşbay işinen oylap: "Oybay, Temirge alıp bereyin", dep tün sala däѳge ayttı. "Atıspaḳ kerek pe, alıspaḳ kerek pe?", dedi Şaşbay. "Alıspaḳ kerek", dedi.

Däў alısıp, Şaşbaydı tiyirmenşe üyirip bir-aқ soқtı. Ayaқ-қolın baylap қırıқ kez zındanğa saldı.

Üyde қalğan Temirdiŋ қılışınan künde may tamıp turatın, sol küni қan tamdı. Temir bir sumdıқtıŋ bolğanın bilip, atına minip alıp jöneldi, künbatıstağı şaharğa keldi. Aldınan aўıldıŋ қatındarı şığıp, üyge alıp keldi. Şaşbaymen ekeўiniŋ kiygen kiyimi birdey, tanımay küyeў keldi dep, қuўanıp jatır. Keşkide patşanıŋ қızımen birge jattı. Temir jeŋgesi ekenin bilip, arasına қılış salıp jattı. Tağı da jarım tünde üyge säўle tüsti, bul ne dep Temir surap қoymağan soŋ, қız ayttı: “Oŋtüstik jaқta bir däў bar, tünde şarbaқtıŋ işinde қızdardı oynatıp turadı. Temir turıp, “Şaşbay osında eken” dep jöneldi.

Şarbaққa keldi, şarbaққa kelse, däў jür. Köre sala: “Atıspaқ kerek pe, alıspaқ kerek pe”, dedi. Temir. “Alıspaқ!” dedi. Sol jerde alısıp, däўdi tiyirmenşe iyirip soқtı.

“Meniŋ ağam қayda şapşaŋ tap!” dedi, tappasaŋ basındı alamın!” degen soŋ, қorıққanınan “taўıp bereyin” dep zındanğa barıp, ä degenşe zındannan alıp şıқtı. İnisimen körisip, däўdi bosatıp jiberdi.

Tandap jürip Temirge bir қız alıp, Şaşbay қaynına keldi. Erteŋine Şaşbay inisimen ekeўi eki қız alıp, қanşa düniyemal men patşadan tutas üy alıp barıp, қosınıŋ janına қondı.

Eiki üy bolıp otırdı. Eki-üş jıl ötkennen keyin Şaşbaydıŋ äyeli ekiқabat bolıp, toğız ay on künnen keyin bosanıp bir ul tuўadı. Onıŋ atın Nayzabay қoyadı. Artınan Temirdiŋ äyeli bosanıp, odan da bir ul tuўadı. Onıŋ atın Қılış қoydı. Nayzabay men Қılış eki jasқa kelgenşe Şaşbay men Temir soğısқa şıққan joқ. Ekeўleri üyde қalğan malğa iye bolğan ўaқıtta, on-on bes jasқa kelgennen keyin, Şaşbay men Temir soğısқa ketti. Ekeўleri Қalmaққa kez kelip, soğıs aştı. Sol Қalmaқtıŋ ağası, eki inimdi öltirdi dep öşigip izdep jürgen manağı Қarabilek batır Şaşbaydı jeŋip, basın alıp, Temir öltiredi dep, ulı dariyasınıŋ ortasında salğan üyi bar eken, soğan tarttı. Temir Қalmaқtı қırıp salıp, Şaşbaydı қarasa, denesi jatır, bası joқ. Temir jılap, Қarabilekti izdedi. Kele jatıp, bir müsäpir jılanğa jolıқtı. Jılan ayttı: “Қayda barasıŋ?” dep. Temir: “Қarabilekti izdep baramın”, dedi.

“Ḳarabilekti sen ala almaysıŋ, onıŋ Ülı dariyasınıŋ ortasına salğan üyi bar, soğan ketti”, dedi.

“Oğan ḳalay baram?” dedi Temir. Jılan ayttı:

“Meniŋ balamdı bir ajdaha tartıp alıp ḳoydı, sonı öltirip berseŋ, men taŭıp bereyin”, dedi. Temir:

“Ḳup boldı!” dep jürip kele jatıp, jarḳırap jatḳan ajdahağa kez keldi. Temir jaḳınıraḳ barğan kezde, ajdaha ısḳırıp, Temirdi aŭzına jutuŭğa jaḳındap barıp ḳaldı. Endi öldim, degende, sadaḳtı basıp ḳalıp aŭzınan kirgen oḳ art jağınan bir-aḳ şıḳtı. Ḳuyrığımen soğayın dep edi, ḳılışpen eki saldı. Jılannıŋ ḳatın-balasın alıp berip, jılanmen ekeŭi Ulı dariyasına jöneldi, jaḳındap barğanda jılan ayttı: “Men osı dariya boyına tartılıp turayın, sen buzıp kör”, dedi. Temirdiŋ şaması kelmey, jılannıŋ janına ḳaytıp keldi. Jılan ayttı: “Şamaŋ kelmese, men osı üydiŋ töbesin ḳaḳ jarıp jöneleyin, sonda ustasaŋ ustadıŋ, ustamasaŋ, meniŋ ḳılar ḳayratım joḳ”, dedi. Jılan ḳaḳ jarıp jöneldi. Ḳarabilek tura ḳaştı. Temir şap berip ustap Ḳarabilekti attıŋ ḳuyrığına baylap, soğısḳan jerindegi Şaşbaydıŋ denesine keldi. Ḳarabilektiŋ keŭdesinde janı men ḳur süyek ḳalıptı. Temir ayttı: “Tirilt, Şaşbaydı!” Ḳarabilek jan-jağına aŭzınan köbik şaşıp jının şaḳırıp edi, Şaşbayğa jan bitip tura keldi. Temir Ḳarabilekti bayḳamay öltirip jiberdi, eger öltirmese, Ḳarabilek ḳay küni ölse, Şaşbay sol küni öledi eken.

Şaşbay Temirge ayttı. “Endi äkemniŋ basına barayıḳ, seni bir alıp kelip körset degen sözi bar”, dedi. Sonımen ekeŭi äkesiniŋ basına kelip Ḳuran oḳıp jılap jattı. Äkesiniŋ basında atınıŋ ḳur süyegi tur eken, Şaşbay ayttı.

“Men endi äkemniŋ janında ḳalamın, üydegi jandarğa tegis sälem ayt”, dep Temirmen ḳuşaḳtasıp jan täsilim berip, ötti. Temir ağasın aŋdap laḳattap ḳoyıp, atın basına baylap, janınday jalğız ağasınan ayrılğan oŋay ma, jılap ḳayttı.

Ḳaytıp kele jatḳanda Nayzabay men Ḳılış anda jürip mıltıḳ atıp jürgende, ḳaraŭıl ḳarap, Ḳılış Şaşbaydıŋ ölgenin bildi. Kele jatḳan jalğız ḳarağa Nayzabaydı jiberedi, özi üyge habar berip, Temir men Nayzabay keldi. Jeŋgesi jılap körisip, sonımen Nayzabayğa äkesiniŋ ölgenin bildirmey erkeletip jürdi.

Temir eline köşti, köşip kele jatıp, siyırşığa jolıḳtı. “Bul siyır kimdiki?” dedi. “Bul Mısır şaharınıŋ malı eken.” “Basşısı kim?” dedi. “Basşısı Ḳarabilek batırdıŋ ḳarındası. Äkesi, ağaları ölgennen keyin özi patşa bolıp turdı. Sol äkelerin öltirgen adamdarmen soğısam degen oyında bar”, dedi. Batır:

“Endeşe, soğısatın bolsa, habar ber. Soğısatın kisi keldi de”. Barıp siyırşı habar berdi. Ḳalıŋ äskerdi jiyıp jiberip soğıs aşıp, üş batır üş jağınan aḳırıp ḳoyğa tiygen ḳasḳırday ḳırıp, ḳan at baʊ̃ırınan keldi. Ḳalğan äsker taradı. Ḳız ayttı: “Meni Şaşbaydıŋ balası Nayzabaymen kürestirsin, jıḳsa, meni alsın”, dedi. Maydanğa küreske şıḳḳanda ḳız bata almadı. Nayzabay ḳızdı alıp, ḳızdıŋ ornına patşa boldı. Temir öziniŋ tuʊ̃ğan elin köşirip alıp barıp, Ḳalmaḳtıŋ bärin jeŋip muratına jetken eken.

YALNIZ YİĞİT’İN NESİLLERİ*

Eski zamanlarda Jalğız Jigit adlı bir bahadır varmış. Onun ana-babasını savaşta Kalmuklar yenip öldürmüşler. Jalğız Jigit yetişkin olduktan sonra babasının öcünü almak için, yanına bir yoldaşını da alarak Kalmuklar’a doğru sefere çıkmış. Böylece o gelerek Kalmuklar’ın kalabalık ordusuna denk gelmiş. Sayısız Kalmuk ile ikisi iki taraftan başlayarak savaşmışlar ve (ancak) akşamleyin bir araya gelip yatmışlar. İki gün geçmiş, üçüncü gün Jalğız Jigit ölmüş. Yanındaki yoldaşı o gün Kalmuklar’ı tek başına kırıp bitirdikten sonra etrafına baksa Jalğız Jigit ölmüş yatıyor, küren atı başında otlayarak dönüp duruyormuş. Arkadaşı yanına gelse Jalğız Jigit’in başı bir tarafta, gövdesi bir tarafta yatıyor. Başını gövdesine eklemiş ve üç gün ağlayıp: “Ey Allah’ım, bunu bana diriltip ver!” diyerek duruğunda Jalğız Jigit: “Düşman hangi tarafta!” diyerek hızla ayağa kalkarak hemen atına binip yoldaşıyla ikisi Köktöbe’ye doğru yola çıkmışlar. Tam Köktöbey’e geldiklerinde Jalğız Jigit, yanındaki dostuna: “Dur!” demiş. Yola çıkmalarına üç gün oluyormuş. “Benim takatim tükendi, artık öleceğim” demiş. Jalğız Jigit’in evinde Janıl adlı hamile bir eşi varmış. “Ona selam söyle, kız doğurursa ismini kendisi bilir, benim

* **Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s.180-188.

vaziyetim böyle oldu. Oğlan doğursa çocuğun adını Ertuyaḳ koysun", deyerek yoldaşıyla vedalaşıp ağlamış ve canını orada teslim etmiş.

Öylece yoldaşı dağın başına mezar kazarak Jalğız Jigit'i gömmüş. Küren atın teçhizatlarını sağlamca (kendi atına) bağlamış. Jalğız Jigit'in söylediği gibi atını başına bağlamış, (orada) ağlamış ağlamış ve bahadırı kızıl yamaçta bırakıp memlekete doğru yola çıkmış. Birkaç gün yürümüş, gelirken Janıl evin tepesine çıkıp yalnız karartıyı görüp: "Hey! Jalğız Jigit ölmüş!" deyip, ağlayarak yalnız, atlı yolcunun karşısına çıkmış. Gelip görse söylediği gibi eşinin ḳurdası*. İkisi görüşüp ağlaşmışlar. Ḳurdası başından geçen olayı Janıl'a anlatmış. Janıl iki çift güzel atı çektirip ḳurdasıyla ikisi Jalğız Jigit'in yattığı yere gitmişler. Arkalarından saba* ile koyunlarını alarak halk ve aksakallar da gelmiş. Janıl, Jalğız Jigit'in kabrini kucaklayıp ağlamış. Yanındaki yoldaşlarının ağlamasını kesip Kuran okuyup dua ettikten sonra memleketlerine dönmüşler.

Memleketine geldikten sonra bir hayli vakit geçmiş. Janıl dokuz ay on günden sonra doğum yaparak bir erkek çocuk dünyaya getirmiş. Halk toplanarak, sevinip toy yapmış. Köyün aksaklı, hocası toplanıp çocuğu seyretmişler. Janıl: "Babasının verdiği adı var. Onu sizler bulup koyunuz" demiş. "Kim bulsa, ona bir kısrak sürüsüyle bir sürü eşya vereceğim" demiş.

Söylediği gibi aksakallar ve hocalar toplanarak kitap açmışlar. Çocuğun adını bulamayarak boşuna uğraşıp dururken bir biçare yaşlı adam gelip: "Sizler bulamadınız, çocuğun adı Ertuyaḳ" demiş.

Böylece hoca ile aksakallar bir şey alamayıp deminki biçare adam bir kısrak sürüsüyle, bir sürü eşya alarak razı olup gitmiş.

Ertuyaḳ dört-beş yaşına geldikten sonra köyün çocuklarıyla top oynayıp bacaklarına vurup öldürüyormuş. Aşık oynayıp çocuklardan hisse alıp öldürüveriyormuş. Bir gün köyde bir yaşlı kadının tek çocuğunu hisse alıp, öldürüvermiş. O yaşlı kadın Ertuyaḳ'a: "Yalnızlığından yerle bir edip, benim tek çocuğumu öldüreceğine, seferde ölen babanın öcünü dava edip alsana", diye çocuğa beddua etmiş. Çocuk onu önemsemeden gitmiş. Bir

* ḳurdas: Akran, yaşıt
* saba: Kımız hazırlamak için kullanılan ve at derisinden yapılan kap.

gün aşık oynadıktan sonra yayını aşağı doğru sallayıp evine gelirken yay, bir yaşlı kadının dokumasına değerek dokumayı koparmış. Deminki yaşlı kadın, çocuğa beddua edip: “Kalmuklardan babanın öcünü alsana, benim dokumamdan ne alacağın vardı?” demiş. Çocuk ses çıkarmadan dokumayı bağlayıp yaşlı kadının sırtına dokunup: “Anacığım, az önceki sözünü açıklayarak bana tekrardan söylesene” diyerek açıkça yaşlı kadından sormuş. Evine gelerek anası Janıl’a: “Buğday kavur” demiş. Anası buğday kavurup vermiş. Buğdayı yerken: “Mä, ana!” diyerek anasının eline basıp: “Benim babam nerde, benim akrabam yok. İnsanların hepsi babanın öcünü Kalmuklar’dan diyorlar” diyerek anasını sıkıştırmış. Anası: “Bu, insanların boş sözü ğoy, bu sözlere aldırma evladım” demiş, çocuk buna razı olmamış. Eli buğdayın (sıcağına) dayanamayan anası gerçeği söylemiş. Babasını Kalmuklar’ın öldürdüğünü açıkça öğrendikten sonra çocuk yola çıkmak istemiş. Anası: “Evladım, eline dizgi alıp yılkıya var, hangi at yüzüne bakarsa onu tutup bin” demiş. Çocuk eline dizgini alarak yılkılara varmış. Dizgini şıngırdatmış, uyuzca bir tay bakıp kalmış. Çocuk beğenmeyerek dizgini tekrarda şıngırdatmış, deminki taydan başka yılkı bakmamış. Ondan sonra: “Bu nasibimizdir” diyerek, tayı tutup eyersiz binmiş, (tay) beş yaşındaki at olmuş. Evine gelerek koşumlarını vurup bindiğinde yedi yaşındaki at olmuş. Çadırın beldeṽine getirip bağlamış. At yeri çifteleyip gemiyle dövüşüp durmuş.

Bu şekilde çok geçmeden “düşman geldi” diye haber ulaşmış. Halk iyice telaşlanıp, korkarak Ertuyaḳ’a gelmişler. Ertuyaḳ’ın on beş yaşındaki vakitleriymiş. Ertuyaḳ babasının ḳurdasına varmış. “Daha önce düşmanla karşılaşmadığım için durum böyle oldu. Siz komutan olunuz” demiş. Babasının yoldaşı varmamış. Çocuk sinirlenip: “Ölmezsem arkasından seni göreceğim” diyerek kendisi tek başına, köye yaklaşan Kalmuklar ile savaşmaya başlamış. Neticede öldürebildiğini öldürmüş, kalanları kaçıp kurtulmuş. Ertuyaḳ, düşmanı öldürdükten sonra, biraz önceki, babasının ḳurdasının evine gelip: “Evde misin, çık!” diye bağırmış. Babasının ḳurdasının çıkmamaya çaresi yok, korkusundan çıkmış”. Çocuk onu, eliyle kaldırıp heybesine bağlamış. İki ayağını sallandırarak evine doğru gelirken karşısına

anası çıkıp çocuğuna: “Yavrucuğum, sinirini bana ver”, diye yalvarmış, böylece adamı (çocuğun elinden) almış.

Çocuk biraz dinlendikten sonra köyden iki yüz asker, bir kürek kemiği falcısı, bir kumalak falcısı alıp Kalmuklar’a doğru tekrar yola çıkmış. Giderken kürek kemiği falcısı kürek kemiğine bakarak: “Bu yoldan gidersek işimiz rast gitmez, geri dönelim” demiş. Buna Ertuyaḳ razı olmamış. “Çıktığım yoldan geri dönmüyorum, ne olursa olsun gidip göreceğim” demiş.

Yanındaki iki yüz yoldaşı sonra geri dönmüş. Yanına üç sınşı alıp Kalmaklar’a doğru giderek bir tepeye gelmiş. Tepenin başına çıksa bu tarafından gıcırdayan kalabalık Kalmuklar’ı görmüş. O gün tepede konaklamış. Şehrin etrafı derin kara su imiş. Tan attıktan sonra üç yoldaşına: “Siz sonra gelin, ben Kalmuklar’a varıp geleyim” dedikten sonra tevekkel diyerek savaşmaya girişmiş. Savaşıp Kalmuklar’ı koyun gibi kırmış. Kalmuklar’ın askerleri bittiğinde bir hava ile Kalmuk’un bahadırı elinde gürzünü kaldırarak gelip Ertuyaḳ’a sataşmış: “Sen sağ salimken geri dön. Ben ölsem gözüm açık gitmez, ardımda üç oğul, bir kızım var. Sen ölsen ardında kalan hiçbir şey yok, zürriyetsiz kalırsın. Memleketine var evlen, çocuk sahibi ol, dokuz yıl şart koşalım. O vakte kadar çoluk çocuk sahibi ol, ardımızda öç alacak çocuk kalsın” demiş. Ondan sonra Ertuyaḳ üç yoldaşıyla geri dönmüş

Dört kişi bir şehre gelmişler. Kuyu başında insan kalabalığının içinde kısrak sağan kızlara-gelinlere gelip: “Çok susadık, kuyudan su alıp gönderinizin” demişler. Gelin: “Eve geliniz, evde kımız var, ondan içiniz” demiş. “Tamam” diyerek atlarını suladıktan sonra eve doğru gelmişler. Gelin eve gelip kıza: “Dört kişi geldi, birisinin şekli bir türlü, soğuk bir insan. Arkadaşlarının rengi sarı, yoldan gelmiş adam gibi, o sizin Ertuyaḳ olmasın” demiş. O kız da Ertuyaḳ’a söz kesilen kızmış, ona rast gelmiş. Delikanlılar gelip kımız içip otururken hal hatır soruşup, tanışmışlar. Delikanlılar için hususi, altı kanatlı ak otağ dikip zengin (kayın) babası toy yapmış. İki üç gün Ertuyaḳlar yatıp dinlenmiş (sonra) memleketlerinde dönmüşler.

Yolda gelirken yanındaki yoldaşlarına: “Ben daha önceden varıp anamı teskin edeyim” diyerek Ertuyaḳ önden gitmiş. Gelirken önünde bir

karartı görünmüş. Yaklaşsa anası Janıl. Düş görüp çocuğunun gelmekte olduğunu anlayarak (onu) karşılamaya çıkmış. Karşılaşıp ağlayarak hasretini giderip evine gelmiş. Ertuyaḳ tekrardan giderek gelini alıp gelmiş. Otuz gün eğlence, kırk gün toy düzenleyip eğlenmişler. Aldığı eşi dokuz ay on günden sonra doğum yaparak bir erkek çocuk dünyaya getirmiş. Onun adını Şambay (Şaşbay? Hangisi doğru kontrol et), koymuş. Şambay yedi yaşına geldiğinde "yıl yaklaştı, gecikmeden gelsin" diye Kalmuklar'dan haber gelmiş. Ertuyaḳ: "Tamam, söylediğim günde ben hazırım. Sana gösteririm, gözünü oyarım Kalmuk" diye cevap vermiş. Ertuyaḳ'ın bir oğlu daha olmuş. Onun adını Temir koymuş. Temir bir yaşına geldiğinde Kalmuklar'ın söylediği vakitte bitmiş. Ertuyaḳ, Şambay'ı yanına alarak Kalmuklar'a doğru yine sefere çıkmış. Giderken Şambay'a yay, tüfek atmayı öğretmiş. Neticede Kalmuklar'ın üstüne yürüyüp savaş açmış. Savaşta ikisi iki taraftan kırarak, gelip çok geçmeden bir araya gelmişler ve geri dönüp oturmuşlar. Söz veren Kalmuk gelmiş. Ertuyaḳ'ın attığı ok Kalmuk'un göğsünden geçip kara taşı devirmiş ve yere bir kez* girmiş. Kalmuk'un attığı ok Ertuyaḳ'tan geçip kara taşı devirip yere bir kez girmiş.

Tam o gün çocuk, Kalmuklar'ı kırıp bitirmiş. Kalmuklar'ın sayısı o kadar çokmuş ki akan kandan ve cesetlerden ayaklarını alıp yürüyemiyormuş. Şambay bitkin düşüp kalmış, kalksa babası yok. Atı boş, babasının yanında duruyor. Şambay atına hızla binip: "Düşman saldırdı baba, düşman saldırdı!" diye hızla dönüp saldırmış. Ondan sonra Ertuyaḳ görüp: "Hani, düşman hangi tarafta?" diyerek doğruca atına binmeye yönelmiş. Şaşbay, koltuğundan destekleyip: "Düşman işte, bu tarafta" deyip direk bozkıra doğru gitmiş. Biraz sonra babası, Şambay'a: "Bekle evladım, benim takatim tükendi, evde kalan canlara selam söyle, Temir genç kaldı, tanımazsın. Varırsan onun yüzünün sağ tarafında beni var, o benden tanırsın." Çocuğuyla ağlayarak vedalaşıp: "Kalan ikinize (Allah) ömür versin. Beni buraya güzelce gömüp defnet, bu kürenşe (atı) başıma sağlamca bağla" demiş. "Ertuyaḳ'tan çok selam söyle" diyerek canını teslim etmiş.

* kez: 71,12 cm.

Kederli çocuk dağı taşı da topak topak ederek babasının mezarını kazmış. Öylece çocuk ağlaya-ağlaya ıssız bozkırda nerede olduğunu bilmeden, geniş bozkırın serabıyla yarışarak gelmekteymiş. Kendisiyle beraber çıkan bir kırlangıçla sıra sıra geliyorlarmış. Çocuğun atı da kendi de bitkin düşmüş. Deminki kırlangıç önde gitmiş sonra geri dönerek, gelip çocuğa:

Biçarem ağlama! Önümüzde büyük ırmak var, onun yanına alıp götüreyim, benimle beraber gel!" demiş. Çocuk sevinerek atına binmiş, doğru deryaya gelmişler. Karşısında bir köprü peyda olmuş, Allah çocuğa lütufta bulunarak köprüyü geçirmiş. Çocuk kara yere ayak basmış.

(Deryanın) diğer tarafına varıp sık çamlar arasında bir yoldan giderken ağaçların arasında bir sürü deve otlatan yaşlı bir adama denk gelmiş. Gelip selam verip halini hatırını sorduktan sonra: "Köyünüzün yöneticisi kim oluyor" demiş. Yaşlı adam:

-Memleketin yöneticisi Jalğız Jigit idi. Onu bir savaşta Kalmuklar öldürdü. Onun çocuğu Ertuyaķ var idi. O da savaşa gitti, haber yok.

-Ertuyaķ'tan çocuk var mı? diye sormuş. Yaşlı adam çocuktan korkup titreyip:

-Ertuyaķ'ın Şambay ve Temir adlı çocukları oldu. Şambay, Ertuyaķ'la birlikte gitti, Temir adlı çocuğu memlekette. Ertuyaķ'ın anasıyla eşi öldü. Temir, Jarabay denilen zenginin elinde. Malını mülkünü millet aldı, yarısını da Jarabay aldı.

Bunu duyup: "Jarabay'ın köyü nerede? diye sormuş Şambay. Yaşlı adam: "Diğer köy, bu taraftaki köy Ertuyaķ'ın köyü" demiş. Çocuk, atını doludizgin sürmüş ve köyü kırayım diye düşünmüş. "Yok, bu çok acı olur, Jarabay'ın köyüne varayım, Temir'i tanıyayım" diye düşünerek kendi köyünden geçip, giderken önündeki su birikintisinin kenarında beş altı çocuk top oynayıp duruyormuş. Şaşbay sürüp onların yanına gelmiş. Geldikten sonra altı çocuğun beşi ona selam vermiş, birisi selam vermeden durup kalmış. Ondan sonra Şambay:

-Sen ne biçim terbiyesiz çocuksun, bu beş çocuk selam verdi, sen niye durup kaldın? demiş. Çocuk: "Beni kontrol edecek sen değilsin, diye söyleyip

durmuş. Babam Ertuyaḳ, ağabeyim Şambay Ertuyaḳ'ın olduktan sonra, ben kimden korkup selam vereyim? demiş.

Babasının söylediği söz Şambay'ın aklına düşüp çocuğa doğru dönüp kalmış. Yüzünün sağ tarafında beni varmış. Şaşbay: "Oybay, kardeşim" diyerek attan inip gelmiş. Kardeşiyle görüşüp tanışırlarken (oradaki) beş çocuk, Temir'in ağabeyi geldi diye Jarabay'a haber ulaştırmış. Jarabay korkusundan çadır diktirip koyun kestirip yalakalık yaparak hazırlanmış. Şaşbay'ı karşılamaya çıkarak (onun için hazırlattığı) özel çadırda birkaç gün beklemiş. Jarabay: "Yavrucuğum Temir, bu malın hepsi seninki" demiş.

Temir:

-Malın gereği yok, sadece kurenşeyi (kürenşe atı) versen yeter demiş. Jarabay'ın vermemeye çaresi yok, atını vermiş. Şaşbay ile Temir yurduyla vedalaşarak yine Kalmuklar'ı aramaya yürüyüp gitmişler. Giderlerken, birisi karşılarındaki dağın arka tarafından bu tarafına doğru dev gibi taşları fırlatmaya başlamış

Şaşbay yanındaki kardeşine: "Bunlar Kalmaklar'ın çocukları Omar ile Ḳaraḳul, bize taş atıp duruyorlar", demiş. Temir bunu duyup, sinirlenerek yığılan taşları alıp fırlatmış. Taşları birbirilerine fırlata fırlata iki taraf birbirinin karartısını görmeye başlamış. Büyüğü Ḳaraḳul Şaşbay ile, Omar ise Temir'le ellerindeki kılıçlarını bırakıp öylece dövüşmüşler. Bu dört bahadırın dövüşmelerinden dağların taşları yün gibi olmuş. Biraz vakit geçtikten sonra Ḳaraḳul, gücünü toplayarak Şambay'ı kaldırmış ve yere vurmuş. Temir bunu görüp gücünü toplayarak Omar'ı gökyüzüne aşık gibi atmış. Omar'ı fırlatıp ağabeyi Ḳaraḳul'u (onun) altına salmış. Kılıcını alıp ikisinin başını kesmiş ve tekrardan Kalamuklar'a doğru yola düşmüşler.

İkisi taşlı bir gölün kenarına gelmişler. Çadır dikerek orayı mekân tutup, kulan-bulan avlayarak yaşamaya başlamışlar.

Bir gün Temir, Şaşbay'a: "Böyle durmamız doğru değil, birimiz eş alalım. Yol büyüğün. Siz gidip kendinize kız arayınız" demiş. Şaşbay:

-Tamam kardeşim, ölüp gitsek soyumuzun kalmaması iyi olmaz. İkimiz kılıcımızı değişelim, benim gönlüm iyi olsa kılıçtan yağ damlar, eğer

meşakkat çeker olsam kılıcımdan kan damlar. O zaman arasın, diyerek yürüyüp gitmiş.

Günbatısına doğru giderken şehre yaklaşık bir kilometrelik yerde duran bir çadır görmüş. O çadıra gelse içinde güzel bir kız oturmakta. Kız:

-Oybay, ağabeyciğim, ejderha gelecek. Siz gidiniz, yerse beni yesin. Köyümüze bir ejderha gelip: "Bana her gün yemek için bir kız verin, yoksa şehrin hepsini yutarım", dedi. Sonunda kızlar bitti ve artık bugün sıra padişahın tek kızı olan bana geldi", demiş. Şaşbay:

-Korkmadan bekleyiniz, ben uyuyacağım. (O) yedi gün, yedi gece uyurmuş. Kız: "Şimdi (ejderha) gelecek, gidiniz" demiş: "Yok uyuyacağım, gelirse uyandırınız, uyanmasam kaba etime bıçak sal" diyerek yatmış. Bir zaman sonra ejderha görünmüş. Kız, Şaşbay'ı uyandırmaya çalışmış, uyanmamış. Bıçakla vurayım demiş fakat ölüp kalır mı diyerek korkmuş. Ağlayarak, (Şaşbay'ın) başına gelip oturmuş. Bir vakitte gözünün yaşı Şaşbay'ın yüzüne damlamış. Şaşbay kılıcını alarak hızla ayağa kalkıp ejderhaya karşı yürümüş. Ejderha kendine doğru çektiğinde Şaşbay, ok ile tam ortadan nişan alıp atarak (onu) ikiye bölmüş. Ejderha'nın sırt derisini yüzerek cebine koyduktan sonra yatıp uyumuş.

Sonraki günde "çadırı söküp götürelim" diyerek köyünden delikanlılar gelseler kız oturuyor, bir delikanlı yatmış uyuyor. Bundan korkarak, atın ayağına bağlayıp çadır ile kızı alıp memleketlerine varmışlar. Memleketlerinde kendini bahadır sanan bir delikanlı varmış. O, padişaha ejderhayı ben öldürdüm diye söylemiş. Padişah: "Ejderhayı kim öldürürse kızımı ona vereceğim" demiş imiş. Sözü boyunca deminki yiğide kızımı vereyim diyerek düğününü yaparken Şaşbay uyanmış ve padişahın kapısının önüne gelip: "Girmeye ruhsat var mı?" diye bağırmış. Birisi çıkmış, korkup tekrardan çadıra geri girmiş. Padişahın kendisi çıkarak "izin!" diyerek, alıp eve gelmiş. Geldikten sonra Şaşbay: "Bu ne toyu" diye sormuş. "Böyle böyle köyümüzde bir ejderha peyda oldu. O ejderhayı öldürene kızımı vereceğim diye söz vermiştim. Ejderhayı öldüren delikanlıya kızımı vermeyi kabul edip yaptığım toy" demiş. Şaşbay:

“Çağırınız, öldüren hangi delikanlıymış, göreyim” demiş. Padişah damat delikanlıyı çağırmış. Şaşbay: “Ejderhayı öldüren sen isen, nasıl bir kanıtın var?” demiş. Delikanlının elinde hiçbir şey yok. Şaşbay: “Bu ne?” diyerek (ejderhanın) sırt derisini sallayıvermiş. Delikanlının boynuna su oturmuş. Padişah, delikanlıyı alıp götürmüş ve sen yalan söyledin diyerek darağacına asıp öldürmüş. Hülasa tekrar oyun-toy yapıp kızını Şaşbay’a vermiş.

Şaşbay o gün ak otağda kız ile birlikte yatmış. Gece yarısında otağa ışık düşmüş. Şaşbay kızdan sormuş, kız cevap vermemiş. Israrla sorduktan sonra kız: “Güney tarafta karsağın ininde geceleri kızlar oynuyor. Onların ışığı bana düşüp duruyor” demiş. Şaşbay içinden düşünüp: “Oybay, (o kızlardan biriniz) Temir’e alıp vereyim” demiş. Geceden sonra deve: “Ok atışmak mı gerek, dövüşmek mi?” demiş Şaşbay. “Dövüşmek gerek” demiş.

Dev dövüşüp değirmen gibi bir araya toplayarak alıp bir kere yere vurmuş. Elini ayağını bağlayarak kırk kez zindana atmış.

Evde kalan Temir’in kılıcından her gün yağ damlarken o gün kan damlamış. Temir bir kötülüğün olduğunu anlayarak, atına binip yola çıkmış. Gün batısındaki şehre gelmiş. Karşısına köyün kadınları çıkarak alıp eve gelmişler. Şaşbay ile ikisinin giydikleri elbiseler aynı imiş, (bunun için) tanımayarak, damat geldi diyerek sevinmişler. Geceleyin padişahın kızıyla beraber yatmış. Temir, yengesi olduğunu anlayarak aralarına kılıç koyup yatmış. Yine gece yarısında eve ışık düşmüş, bu ne deyip Temir sorup rahat vermedikten sonra kız: “Güney tarafta bir dev var, geceleyin çitlerin içinde kızları oynatıp duruyor” demiş. Temir kalkıp, “Şaşbay oradaymış” diyerek yola koyulmuş.

Çitlere gelmiş, gelse dev orada. Görür görmez: “Ok atışmak mı gerek, dövüşmek mi?” demiş. Temir: “Dövüşmek!” demiş. Orada dövüşmeye başlamışlar. O, devi değirmen gibi yığıp yere vurmuş.

“Benim ağabeyim nerede? Çabuk bul!” demiş. Bulamazsan başını alırım!” dedikten sonra korkusundan dev, “bulayım” diyerek zindana gitmiş ve hemen zindandan alıp çıkarmış. Kardeşiyle görüşmüşler sonra devi serbest bırakmış.

Seçip Temir'e bir kız aldıktan sonra Şaşbay, kayın (babasına) gelmiş. Ertesi gün Şaşbay, kardeşiyle ikisi iki kız almış ve padişahtan bir sürü servetle beraber çadır da alarak, varıp çadırının yanına konmuş.

İki çadır olup yaşamaya başlamışlar. İki-üç yıl geçtikten sonra Şaşbay'ın eşi hamile kalıp dokuz ay on günden sonra bir oğlan çocuk dünyaya getirmiş. Onun adını Nayzabay koymuşlar. Ardından Temir'in eşi doğum yapmış, onun da bir oğlu olmuş. Onun adını da Ḳılış (Kılıç) koymuşlar. Nayzabay ile Ḳılış iki yaşına gelene kadar Şaşbay ile Temir savaşa çıkmamışlar. İkisi evde kalan mala sahip olmuşlar. (Çocukları) on-on beş yaşına geldikten sonra Şaşbay ile Temir savaşa gitmişler. İkisi Kalmuk'a rast gelip savaş açmışlar. O, Kalmuk'un ağabeyi, iki kardeşimi öldürdü deyip öcünü (almak için) arayıp duran deminki Ḳarabilek Batır, Şaşbay'ı yenerek başını almış ve Temir beni öldürecek diyerek ulu deryanın ortasına yaptığı evi var imiş, oraya gitmiş. Temir, Kalmuklar'ı kırıp Şaşbay'a baksa vücudu yatıyor, başı yok. Temir ağlayıp Ḳarabilek'i aramaya başlamış. Gelirken bir biçare yılana rastlamış. Yılan: "Nereye gidiyorsun?" demiş.

Temir:

"Ḳarabilek'i arıyorum" demiş.

"Ḳarabilek'i sen yenemezsin. Onun Ulu deryanın ortasında yaptığı evi var, oraya gitti" demiş.

"Oraya nasıl giderim?" demiş Temir.

Yılan:

"Benim yavrumu bir ejderha çekip aldı. O ejderhayı öldürürsen ben bulup vereyim" demiş.

Temir:

"Tamam!" diyerek yürüyüp gitmiş ve parlayıp duran ejderhaya denk gelmiş. Temir, yaklaştığında (ejderha) ıslık çalarak Temir'i yutmaya yaklaşmış. Şimdi öldüm dediği vakitte okunu atmış. Ağzından giren ok arka tarafında çıkmış. (Ejderha) kuyruğumla vurayım demiş, (kuyruğunu) kılıçla ikiye kesmiş. Yılan'ın eşini ve yavrusunu alarak (yılana) vermiş. Yılanla ikisi Ulu deryaya doğru yola çıkmışlar. (Oraya) yaklaştıklarında yılan:

“Ben bu deryanın boyuna çekilip durayım, sen hallediver” demiş. Temir’in gücü yetmeyerek yılanın yanına geri gelmiş. Yılan:

“Gücün yetmiyorsa ben bu çadırın tepesini tam ortadan ikiye bölmeye gidiyorum, o zaman yakalarsan yakalarsın, yakalayamazsan benim başka yapacak gücüm yok” demiş. Yılan tam ortadan ikiye bölmüş. Ḳarabilek kalkıp kaçmış. Temir şap diye tutarak Ḳarabilek’i atın kuyruğuna bağlamış ve savaştığı yerdeki Şambay’in bedenin olduğu yere gelmiş. Ḳarabilek’in gövdesinde canı ile sade kemikleri kalmış. Temir:

“Dirilt Şaşıbay’ı!” demiş. Ḳarabilek etrafına ağzından köpük saçarak cinini çağırmış. Şaşbay canlanarak ayağa kalkmış. Temir, dikkat etmeden Ḳarabilek’i öldürmüş. Eğer öldürmese Ḳarabilek hangi gün ölse Şaşbay da o gün ölecekmiş.

Şaşbay Temir’ e söylemiş:

“Şimdi (artık) babamın başına varalım, seni alıp, gelerek bir göster diye söylemişti” demiş. Öylece ikisi babasının başına gelmiş ve Kuran okuyup ağlamışlar. Babasının başında atının kuru (sade) kemikleri duruyor imiş. Şaşbay:

“Ben artık babamın yanında kalacağım, evdekilerin hepsine benden selam söyle” diyerek Temir ile kucaklaşıp canını teslim ederek, (bu dünyadan) geçmiş. Temir, ağabeyini düzelterek laḳattap[*] koymuş. Atını başına bağlamış. Canı gibi sevdiği tek ağabeyinden ayrılmak kolay mı, ağlayarak geri dönmüş.

Geri dönüp gelirken Nayzabay ile Ḳılış, avda tüfek atarlarken gözcülük yapmışlar ve Ḳılış, Şaşbay’ın öldüğünü anlamış. Gelmekte olan yalnız karartıya Nayzabay’ı göndermiş, kendi eve haber vermiş. Temir ile Nayzabay gelmiş. Yengesiyle ağlayarak görüşmüşler. Neticede Nayzabay’ı babasının öldüğünü bildirmeden nazlandırmış.

Temir memleketine göçmüş, göçüp gelirken bir sığırcıya rastlamış. (Ona) “Bu sığır kiminki?” demiş. “Bu Mısır şehrinin malı imiş”, “İdarecisi kim?” demiş. “İdarecisi Ḳarabilek Batır’ın kardeşi. Babası ve ağabeyleri öldükten

[*] laḳatta-: Mezarın içinde cesedin kıbleye dönük olarak durmasını sağlamak için oyuk bırakmak.

sonra kendi padişah oldu. Babalarını öldüren adamlar ile savaşayım diye onun aklında bir düşüncesi var", demiş.

Bahadır:

"Öyleyse savaşmak istersen (o kıza) haber ver. Savaşacak kişi geldi de" demiş. Varıp sığırcı haber vermiş. (Kız) kalabalık asker toplayarak, gönderip savaş açmış. Üç bahadır üç tarafından bağırarak koyuna saldıran kurt gibi kırmışlar. Kan, at böğrünü kadar gelmekteymiş. Kalan asker dağılmış. Kız:

"Beni Şaşbay'ın çocuğu Nayzabay ile güreştirsin, yıkarsa beni alsın" demiş. Meydana güreşe çıktığında kız dua almamış (bata almamış). Nayzabay kızı almış ve kızın yerine padişah olmuş. Temir kendisinin öz halkını göçürerek, alıp gitmiş ve Kalmular'ın hepsini yenerek muradına ermiş

.

6.3.17. JALĞIZ KÖZDİ DÄÕ

Erte-erte zamanda bir bay bolğan eken. Baydıŋ jalğız ulı bolıptı. Mal-mülki mol, şirigen bay bolğanımen, ote saraŋ, ķolınan eşkimge eş närse bermey, el-jürtpen aralaspay jeke köşip-ķonıp jüredi eken. Malın bağuvğa jalşı jaldap, aķı teleõge şığınsınıp, jalğız ulına mal baķtırıp ķoyadı.

El işindegi toy duõmanğa, ķız-jigitterdiŋ oyın-saõığına aralaspay baydıŋ ulı malın bağıp, es-aķılı tolıp jigit bola bastaydı. Bir küni el işinde ülken bir toy boladı. Bunı estigen baydıŋ ulı toyğa barğısı kelip, äkesinen ruķsat suraydı. Sonda äkesi "barma, balam" dep ayta almay: "Barsaŋ bar, biraķ at terletip ne ķılasıŋ, ana ögizderdiŋ bireõine minip bar", deydi. Keyin jupını ögizge jabuõ salıp minedi de, toyğa baradı.

Toyğa jiyŋalğan ķurbı-ķurdastarı, ķız-ķelinşekter bar asıl kiyimderin kiyip, jorğa, jüyrik attarına mingen, baydıŋ balasın körgende: "Pälenşe baydıŋ balasınıŋ siyķın ķara, atı joķtay ögizge mingen, kiyimin ķara", dep mazaķ etip külkige aynaldıradı.

Namısına tiygen bala: "Büytip mınalarğa mazaķ bolğanşa, bul elden közimdi ķurtayın", dep äke-şeşesin tastap, beti aõğan jaķķa ķaŋğırıp kete beredi. Sol ketkennen mol ketedi. Kün jüredi, tün jüredi. Ķolına ilingen ķurt-ķumırsķa, şep tamırın ķazıp jep, ķorek etip jüre beredi. Sonan tabanı tesilip,

üstindegi kiyiminen jürday ayırıladı. Bir kezde äbden äli ketip, esinen ayırılıp bir şöl dalada jatadı. Ḳanşa essiz jatḳanın kim bilsin, künniŋ ḳattı kürkiregen daṽsınan sekem alıp, esin jiynap, basın köterip ötıra beredi.

Aldına ünjilip ḳarap otırsa, aldınan buldırağan üy sekildi bir närse körinedi. “Bul ne boldı eken, mümkin bir tiri jan kezdesetin şığar” dep barlıḳ jigerin jiynap, sol buldırap köringen zatḳa ḳaray süyretilip jıljiy beredi.

Öldim-taldım degende, äyteṽir, jetedi-aṽ. Ḳarasa, altın jalatḳan ülken saray eken. Saraydıŋ maŋında jıbırlağan jan körinbeydi. “Bul kimniŋ sarayı boldı, nege tiri jan joḳ”, dep oylaydı. “Ne de bolsa işine kireyin, eŋ bolmağanda ḳorek etetin bir närse tabılar”, dep saraydıŋ işine kiredi. İşinde de tiri jan bolmay şığadı. Saraydıŋ işi tolğan altın ḳoyma, ḳoyma tolğan azıḳ-tülik, saṽıt-sayman, ḳanjar, ḳılış sekildi ḳural-saymandardıŋ neşe türleri tolıp turadı.

Eŋ aldımen tamaḳḳa äbden toyıp alıp, jumsaḳ tösekke üş kün, üş tün uyıḳtap, şarşağanı basılıp, esin äbden jiynap, saraydı tağı aralap köre bastaydı. Tiri jannıŋ iyisi de bilinbeydi. Söytip, saraydı iyemdenip tura beredi. Üstine saṽıt kiyip, ḳılış şabuṽdıŋ, sadaḳ atuṽdıŋ önerimen jattığuṽğa kirisedi. Künde aŋ aṽlap öziniŋ önerin asıra beredi. Keremettey küşi bar ekenin jäne atḳan oğı ḳuralay közine tiyetin mergen bolğanın sezedi.

Bir küni aŋ aṽlap, şarşap, ḳattı uyıḳtap ketken eken, jer silkingendey dübir, jer jarılğanday ayğaylağan daṽıstan oyanıp ketedi.

Bul ne sumdıḳ dep ornınan uşıp turıp, saraydıŋ terezesinen ḳarasa, maŋdayında jarḳırağan jalğız közi bar däṽ ayğaylağan daṽsı jer jaratınday, astındağı minğen ḳara tulparınıŋ tuyağı tiygen jer jeroşaḳtıŋ ornınday opırılıp, buṽı burḳırap, osḳırıŋğan küyinde sarayğa şaṽıp kiredi.

Jigit saraydıŋ iyesi osı jalğız közdi däṽ ekenin biledi. Jalğız közdi däṽ tulparınan tüsip, sarayda böten iyistiŋ bar ekenin sezip, jalğız közi otşa jaynap: “Kim bul meniŋ sarayımdı iyemdengen, ḳazir közindi ḳurtayın”, dep ayğay saladı.

Jigit bäribir öziniŋ aman ḳalmaytının bilip saṽıt-saymanın kiyip: “Ey, jalğız közdi jalmaṽız, saraydıŋ iyesi sen emes, men”, dep täṽekelge bel baylap ayḳasuṽğa şığadı. Birden batır sadağın jalğız közden däldep tartadı.

Közine ḳadalğan sadaḳ oğın julıp alıp, jalğız közdi däṽ batırmen ayḳasa ketedi.

Üş kün, üş tün alısıp, aḳırında älsiregen jalğız közdi däṽ ökirip barıp jığıladı. Üsti-bası ḳanğa boyalğan, esinen ayrılğan diyudi baylap saray işindegi zındanğa äkep tastaydı. Jalğız közdi diyudiŋ jeŋilüṽine ekinşi sebep ḳırıḳ kün, ḳırıḳ tün uyḳı körmey, tamaḳ işpey, el şaṽıp, neşe türli zulımdıḳ istep sarayına äbden älsirep keledi eken. Ol sarayına kelgen soŋ, ḳırıḳ kün uyıḳtap äbden äldenip, ḳaytadan jorıḳḳa şığıp otırğan.

Jalğız közdi däṽdi jeŋip, saraydıŋ nağız iyesi jäne ḳara tulpar ayrılmastay batırdıŋ serigi boladı.

Jigit künde tulparına minip, aŋ aṽlap ömir süre beredi. Ay ötedi, jıl ötedi, bir künderde jalğızdıḳ janına batıp äke-şeşesin oylaydı. Söytip el jaḳḳa barıp ḳaytuṽğa şeşimge kelip, jolğa dayındıḳ jasaydı. Köptegen altın-kümis, azıḳ-tülik alıp jürip ketedi. Ay jürip ḳara tulpardıŋ küşimen eline jetedi.

Elin jaṽ şaṽıp jurttarı ḳara tütinge aynalıp, mal-mülkinen ayrılğan halıḳ aşarşılıḳtan ḳırılıp jatır eken. Äkesiniŋ ḳayda ekenin surastıra jürip, zorğa degende, bir kürkeniŋ işinde şeşesi men äpkesiniŋ bir etke talasıp julḳılasıp otırğan jerinen tabadı. Kürkeğe kirgen balasın zorğa tanıydı. Bul talasıp otırğandarıŋ ne dese, äkesi ḳaytıs bolğan eken, sol äkesiniŋ etine talasıp, jep otırğanın biledi.

Jolğa alğan azıḳ-tüligin äkep, şeşesi men äpkesin toyğızıp, äkesiniŋ ḳalğan süyegin jerleydi. Aşarşılıḳtan ḳırılıp jatḳan halıḳtı aŋ aṽlap ölimnen ḳutḳaradı. Jäne alıp kelgen altın-kümisterin elge bölip berip, halıḳ basına kelgen opattan ḳutḳaradı. Söytip, elinde bir jıl turadı.

Bir küni şeşesine öziniŋ ülken altın sarayı bar ekenin aytadı. Sol sarayğa barıp turuṽların ötinedi. Söytip şeşesin, äpkesin alıp öziniŋ sarayına ḳaytıp oraladı.

Ay ötedi, jıl ötedi. Batır künde erte aŋ aṽlaṽğa ketip, tünde ḳaytıp oralıp jüredi. Bir künderi zerikken şeşesi saray aralap jürip ıŋırsığan dıbıs estiydi. “Bul ne eken” dep zındanğa ḳarasa, bir jalğız közdi däṽdiŋ otırğanın köredi. “Sen bul jerde neğıp otırsıŋ?” dep suraydı. Jalğız közdi däṽ osı saraydıŋ burınğı iyesi ekenin, balasınıŋ jeŋip, osı zındanğa äkep tastağanın aytıp,

jalınıp tamaķ suraydı. Janı aşığan şeşesi tamaķ äkep zındanğa tastaydı. Söytip balası aŋğa ketkende künde tamaķ äkep berip jüredi. Kün ötedi, ay ötedi, jalğız közdi däў esin jiyıp, küşine ene bastaydı. Bir küni batırdıŋ şeşesine bılay deydi: “Japadan jalğız ne ķızıķ körip jürsinder, balaŋ bolsa künde erte ketedi, tünde keledi. Sendermen jumısı joķ, ästip te ömir sürip otesiŋ be?” deydi.

Sonda meniŋ ne isteўim kerek? deydi.

Jalğız jürgenşe, meni jandarıŋa serik ķılıp alıŋdar. Osı zındannan meni şığaruўlarıŋ kerek, deydi.

Joķ, seni şığarsam, balam seni de, meni de öltiredi. Sonda jalğız közdi däў bılay deydi:

Balaŋnıŋ bilmeytin jolı bar. Saraydıŋ işinde ülken sandıķ bar. Balaŋ kelerde, meni sol sandıķtıŋ işine tığıp ķoyatın bolasıŋ, deydi.

Al sonda seni zındannan ķalay şığarıp aluўım kerek? deydi.

Onıŋ bir-aķ türli jolı bar. Ana ķara tulpardıŋ ķanjığasında ķıl arķan bar. Bir uşın tulparğa baylap, ekinşi uşın zındanğa tastaysıŋ, meni tek tulpar ğana süyrep şığara aladı, deydi.

Bir küni balası aŋnan kelgende: “Balam, sen künde aŋğa ketip, bizdi äbden umıttıŋ, bar ķızıķtı öziŋ köresiŋ”, deydi şeşesi. Sonımen batır birneşe kün aŋğa barmay, sarayda birge bolıp aŋ aўlaўdıŋ neşe türli ķızıķ äŋgimesin aytıp jüredi.

Aŋ aўlamasa tura almaytın batır: “Aŋ aўlaўğa barıp keleyin”, dep şeşesinen suranadı. “Barsaŋ bar, biraķ bir tilegim bar. Bir künge bizge tulpardı ķaldır, biz de biraz atķa minip, köŋil kötereyik”, deydi. Batır, tulpardı ķaldırıp, aŋğa ketedi. Balası ketkennen soŋ jalğız közdi däўdi zındannan şığaradı. Balası kelerde ķara sandıķķa tığıp ķoyadı. Östip künder, aylar öte beredi.

Batır aŋğa ketkende jalğız közdi däў kütimi jaķsı, taza aўağa şığıp, bürıŋğı küşine ene beredi. Şeşesimen jaķındasŋp köŋildi künderdi ötkize beredi. Söytip şeşesi eki ķabat bolıp ķaladı. İşin baylap balasına bildirmey jüre beredi. Küni jetip bosanadı. Bir ay men kündey suluў ul tabadı. Jalğız közdi däўge: “Balam kelgenşe mına balaŋnıŋ közin ķurt”, deydi. Sonda jalğız

közdi däv: “Joḳ, bul meniŋ balam, kezin ḳurtuvğa bolmaydı. Bunıŋ amalı balanı orap batırdıŋ keletin jolına aparıp tasta”, deydi.

Tünde batır, aŋnan ḳaytıp kele jatsa, atı osḳırıp ürkedi. Ḳarasa, bir säbiy balanıŋ jılağan davsı estiledi. Atınan ḳarğıp tüsip, balanı köterip alıp sarayğa şavıp keledi, ḳuvanışı ḳoynına siymay: “Bir säbiy balanı Ḳuday bizge berdi”, dep balanı şeşesine usınadı. Sonda şeşçesi: “Ḳurt közin, bul balanıŋ, mümkin bul jın-piaytan şığar”, dep bajalaḳtap sır bermeydi. “Joḳ, şeşe, bul jın-şaytan emes, nağız säbiy bala, bunı biz asırap ösirüvimiz kerek”, dep şeşesin zorğa kondiredi.

Kün ötedi, ay ötedi, bala öse beredi. Batırdıŋ aŋnan şarşap kelgendegi ermegi boladı. Batır da, bala da bir-birlerin öte jaḳsı köretin boladı.

Bala ösip, bıldırlap tili şığa bastaydı. Bir küni aŋnan kelse, bala sandıḳtı körsetip “kaka” dep, “uvuv” dep mandayın körsetedi. Şeşesine “meniŋ inim ne dep otır” deydi.

“Tili şığa bastağan soŋ, özinşe birdemelerdi bıldırlap jürgeni ğoy” dep sır bermeydi.

Bala jalğız közdi diyudi öte jek köretin. Maŋayına jolamay ḳaşıp jüretin bolğan. Balanıŋ tili şığıp barlıḳ sırlardı aşatın bolğan soŋ, şeşesi jalğız közdi diyuğa: “Bizdiŋ tübimizge osı seniŋ balaŋ jetetin boldı, bunıŋ közin ḳurtuv kerek”, deydi.

Sonda däv: “Joḳ, bul meniŋ balam. Bunıŋ közin ḳurtḳanşa öz balaŋnıŋ közin ḳurtuv kerek”, deydi. “Sonda biz ne istevimiz kerek”, deydi şeşesi. Jalğız közdi diyu aytadı: “Onıŋ bir-aḳ amalı bar, balaŋ uyıḳtap jatḳanda janındağı almas ḳanjarın äkep ber, ḳalğanın özim jöndeymin”, deydi.

Bir küni balası aŋnan şarşap kelip, öz bölmesine uyıḳtavğa ketedi. Balası uyıḳtap jatḳanda şeşesi aḳırın kirip, almas ḳanjarın jalğız közdi dävge äkep beredi. Ḳanjardı alıp, uyıḳtap jatḳan batırdıŋ kevdesine minip, “bunı oyatıp öltireyin, äytpese kimniŋ öltirgenin bilmey jürmesin” dep batırdı julḳılap oyatadı. Batır közin aşsa, jalğız közdi diyu kevdesinde otırğanın körip, bir sumdıḳtıŋ bolğanın bir-aḳ biledi.

Ққanjardı keўdesine jolatpay alısa beredi. Biraқ keўdesine mıқtap otırıp alğan däўdi aўdara almay jantalasuўmen boladı. Östip jatқanda “қalay, öltirdi me eken” dep şeşesi kiredi.

Balası şeşesine: “Ömiri jamanşılıқ sizge istep körmegen edim. Kömektes, mına jalğız közdi diyudi қurtuўğa”, dep jalınadı. Sonda şeşesi: “Mınaday äke tabılsa, sendey bala tabıladı”, dep esikten şığıp ketedi. Birazdan keyin äpkesi kiredi. “Äpke, ömiri sağan da jamanşılıқ istep körmep edim, aşarşılıқta äkeniң etine talasıp otırğanda қutқarıp, osınday künge jetkizip edim, kömektes, mına jalğız közdi däўdi қurtuўğa”, dep jalınadı. Sonda äpkesi: “Mınaday äke tabılsa, sendey ini tabıladı”, dep bul da şığıp ketedi.

Östip jantalasıp alısıp jatқanda, üyge қılıştı at қılıp minip oynap jürgen inisi kiredi. Öte jek köretin jalğız közdi diyu ağasınıң üstine minip öltireyin dep jatқanın körip, astındağı at қılıp oynap jürgen қılışpen däўdiң bası, közi demey pergiley beredi. Däўdiң beti-közi қanğa boyalıp, baladan қorğalaқtay bergende, batır ebin taўıp қolındağı almas қanjardı julıp alıp, däўdiң jüregine soğıp aladı. Jalğız közdi däў ökirip қulap tüsedi. Batır uşıp türegelip, jalğız közdige almas қanjardı tağı saladı. Söytip, jalğız közdi däўdi öltiredi.

Terisine siymay aşuўlanğan batır ilüўli turğan қılıştı julıp alıp, şeşesi men äpkesiniң bölmesine kirip keledi. Balasınıң jalğız közdi diyudi öltirgenin bilip, şoşınğannan burışқa tığılıp jalına bastaydı. Batır eki sözge kelmey, ekeўiniң de basın қılışpen şaўıp tüsiredi.

Söytip, inisi ekeўi sarayğa iye bolıp ömir süre beredi. İnisin anğa ılğıy birge aparadı. Қılıştasuўdıң, sadaқtasuўdıң neşe türli önerin üyrete beredi. İnisi öte erjürek, mergen boladı. Ekeўi öte tatuў-tätti ömir süredi. Ağasınıң aytқan sözin kilt etpey orındap jüredi. Küş sınasқanda küşi de, aқılı da, tapқırlığı da ağasınan birde-bir kem bolmay, batır jigit bolıp äsedi.

Bir küni inisi ağasına aytadı:

Biz ekeўmizdiң bul saraydıң iyesi bolıp, boydaқ tura berüўimiz jaraspas, sizdiң üylenetin uўaқıtıңız boldı. Pälenşe eldiң patşası elge jar salıptı. Bul elge bir jeti bastı aydahar payda bolıptı. Sol aydahardı öltirgen

batırğa ķızın bermekşi eken. Siz barıp aydahardı öltirip patşanıŋ ķızına üylenip alıp kelseŋiz, deydi.

Sonda ağası: “Apırmaṽ, bul meni bir ölimge jümsap otırğan joķ pa?” dep iştey oylaydı. Biraķ sır bildirmey, kelisimin berip jolğa dayındalıp jürip ketedi. Keterinde inisine aytadı: “Meniŋ janım tiri bolsa, üş ayda ķaytıp oralamın”, deydi.

Ağasın jolğa şığarıp salıp, aŋşılıķ jäne soğıs önerimen şuğıldanıp sarayğa iye bolıp bala türa beredi.

Üş ay ötedi, ağasınan eşķanday habar bolmaydı. Ağasınıŋ bir sumdıķķa uşırağanın sezip, ağasın izdeṽge bul da attanıp jolğa şığadı. Kün jürip, tün jürip, ay jürip bir eldiŋ şetine kelip ilinedi. İyen dalada bir appaķ şatırdıŋ turğanın köredi. “Bul ne degen şatır eken” dep at basın burıp şatırğa kep tireydi.

Şatır işinen ay men kündey, jibekke oralğan suluṽ ķız jügirip şığıp balanıŋ moynına oraladı. “Aman-esen keldiŋ be, sarğayıp seni kütkeli bir ay boldı”, dep közinen jasın monşaķ-monşaķ ağızadı. Aŋ-taŋ bolğan jigit öziniŋ ağasınan aṽmaytın uķsastığın bilip, bul ķız ağası eken dep turğanın biledi.

Şatırğa kirip, juṽınıp, tamaķtanıp, esin jiyğan soŋ, öziniŋ aṽırıp turğanın aytadı. Ķız tösek salıp jatuṽğa kirisedi. Tösekke jatķan jigit aṽırdım dep teris ķarap jatıp alıp, öziniŋ ağasınıŋ ķaşan ketkenin, ķayda baramın degenin bildirmey surastıra bastaydı.

“Oybay-ay jeti bastı aydaharmen alısamın dep esiŋnen aṽısıp ķalğansıŋ ba?” dep ötken kündegilerdi esine tüsire bastaydı. Ṽaķıyğa bılay bolğanın biledi: Ağası bul elge kelgende jılına osı elden jeti bastı aydahar bir ķızdı aladı eken. Eldiŋ ķızı taṽsılıp, kezek patşanıŋ ķızına keledi. Dalağa aķ şatır tigip, patşa ķızın äkep, aydahardıŋ kelüṽin kütip jatķanda ağasınıŋ kelgenin, sodan aydahardı öltirüṽge ketip ķalıp ķaytıp oralmağanın bilip, jigit sol aṽırğan küyinde bürkenip jatıp aladı.

Taŋerteŋ erte turıp: “Bir jumısım bar edi, tez ķaytıp oralam”, dep aydahardı izdep ağasınıŋ öli-tiri ekenin bilüṽge asığıp attanıp jürip ketedi.

Kezdesken elden surastırıp jürip jeti bastı aydahardıŋ jatķan jerine keledi. Kelse, ülken tay ķazannıŋ buṽı burķırap suṽı ķaynap jatır eken.

Jeti bastı aydahar ķolına tüsken adamdardı kögendep ķoyıp, künde birevin asıp jeydi eken. Endigi kezek ağasına kelgenin biledi. Osı kezde jeti bastı aydahardıŋ ķattı uyıķtap jatķan kezi eken. Kögendevli turğan ağasın bosatıp alıp, ağası ekevi jeti bastı aydaharmen soğısuvğa dayındaladı.

Uyıķtap jatķan jeti bastı aydahardıŋ ekevi eki basın kesip tüsiredi. Ķalğan bastarı ökirip birevinen jel, birevinen suv, birevinen ot şığarıp, üş kün, üş tün soğısıp, batırlar aydahardı jeŋedi. Söytip, aydahardıŋ bastarın kesip alıp, patşanıŋ ķızı jatķan şatırğa keledi.

Sol kezde patşa şapķınşı jiberip, ķızınıŋ öli-tirisin bilip kelinder deydi. Eki batırdıŋ aydahardı öltirip basın kesip äkelgenin, ķızınıŋ aman-esen ekenin habarlap, süyinşi sürap patşağa keledi.

Söytip, patşa aldarınan nöker jiberip, eki batırdı sarayğa alıp kelinder deydi.

Bular kelgen soŋ, patşa bükil eline ķırıķ kün toy, ķırıķ kün oyın jasap, öz ķızın ağasına, inisine väzириniŋ ay men kündey suluv ķızın üylendiredi. Bul patşa elinde bir jıl turıp, patşadan özderiniŋ sarayına baruvğa ruķsat suraydı. Patşa köptegen baylıķ-ķazınanı ķırıķ tüyege artıp, nökerlerimen ķosıp, ķızın jolğa şığarıp saladı.

Öz sarayına oralğan soŋ, bir küni inisi ağasına: “Siz de öte mergensiz, men de sizden ķalıspaymın, bir mergendik sınasıp köreyikşi”, depti. “Al sınassaķ, sınasayıķ, sonda ne atuvımız kerek”, deydi. İnisi üstindegi ķamzolın şeşip tastap, ķırıķ adım jerge barıp, şıntağına basındağı kepeşin jabıstıra kiygizip: “Osını denege darıtpay atuvımız kerek”, deydi. Sonda ağası: “Oypıray, osı bir ķastıķ oylap turğan joķ pa, ķalay bul denege darımaydı?” dep oylaydı da, biraķ sır bildirmeydi.

Sonda: “Siz ülkensiz jol sizdiki, al, atıŋız”, dep inisi tura beredi. Ağası väde bergen soŋ, amalsızdan kepeşti däldep sadağın tartadı. Şıntağına jabısıp turğan kepeşpen ķosa terisin sıdırıp birge uüşıp tüsedi. Ağası jügirip barıp: “Oypıray, mınav ķıyın boldı ğoy. Al, endi sen at”, dep kepeşti şıntağına kiyip ornına barıp turadı.

Sonda inisi aytķan eken: “Joķ, endi men atpaymın, bul şıntaķtıŋ kinäsi bar edi. Özine de sol kerek”, deydi. “Bayağıda meniŋ jeŋgem şatırda

jatḳanda, meni siz eken dep janına alıp jatḳanda, osı şıntağım tiyip ketip edi", deydi.

Sonda ağası inisiniŋ nağız adal ekenine közi jetedi. Söytip ağalı-inili ekeẽi baḳıttı uzaḳ omir sürip, murattarına jetken eken.

TEK GÖZLÜ DEV*

Çok eski zamanlarda bir zengin varmış. Zenginin bir oğlu varmış. Malı mülkü çok, servetinin haddi hesabı yok, çok cimri, elinden hiçbir kimseye bir şey vermez, halkla bir araya gelmeyip tek başına konup göçermiş. Hayvanlarına bakmak için hizmetçi tutup hak ödemekten kaçınır, hayvanlarını oğluna güttürürmüş.

El içindeki düğün derneğe, erkeklerin, kızların oyun-eğlencelerine katılmayan zenginin oğlu hayvanlarını güdüp, yavaş yavaş aklı erip yetişkin olmaya başlamış. Bir gün memleket içinde büyük bir düğün olmuş. Bunu duyan zenginin oğlunun canı, düğüne gitmek isteyip babasından izin istemiş. O zaman babası "gitme, oğlum" demeyip: "Gidersen git, fakat at yorup ne yapacaksın, şurada duran öküzlerden birine binip git" demiş. Sonra sıradan bir öküzün üzerine bir örtü atarak, binip düğüne gitmiş.

Düğüne toplanan yaşıtları, kızlar, gelinler en güzel elbiselerini giyip en hızlı, rahvan atlarına binmişler. Zenginin oğlunu gördükleri zaman: "Falanca zenginin çocuğuna bak! Atı yok gibi öküze binmiş, giyim kuşamına bak" diyerek, dalga geçip alaya almışlar.

Gururuna dokunan çocuk: "Buralarda alaya alınmaktansa bu diyardan geçip gideyim", diyerek, ana-babasını bırakıp, yüzünü döndüğü tarafa, amaçsız ve gayesiz bir şekilde gitmeye başlamış. Çok zaman gitmiş. Gündüz yürümüş, gece yürümüş. Eline geçen kurt-karınca, ot kökünü kazıp yiyerek, kendisine azık edip, yürümeye devam etmiş. Sonunda ayaklarının altı delinip üzerindeki elbiseleri parça parça olmuş. Bir vakitte de hali büsbütün tükenerek, şuurunu kaybedip bir çöl ortasında yatıvermiş. Ne kadar zaman

* **Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 237-243

böyle şuursuzca yattığını kim bilsin, havanın gürültüsünden şüphelenerek kendini toparlayıp oturmuş.

Dikkatlice karşısına baktığında karşısında sisler içinde ev şeklinde bir nesne görmüş. “Bu neymiş, belki bir canlıyla karşılaşırım” diyerek bütün gücünü toplayıp o sisli görünen nesneye doğru sürünerek yavaşça ilerlemiş.

Zar zor sonunda vardı. Baksa altınla kaplanmış büyük bir saray. Sarayın etrafında herhangi bir canlı görünmüyormuş. “Bu kimin sarayıymış, niye kimse yok” diye düşünmüş. “Ne olursa olsun içine gireyim, en azından bir canlıya rastlarım” diyerek sarayın içine girmiş. İçinde hiçbir kimse yokmuş. Sarayın içi altın hazineyle doluymuş. Hazine, yiyecek-içecek, silah-zırh takımları, hançer, kılıç gibi birçok türlü eşya ile doluymuş.

İlk önce karnını tamamen doyurmuş ve yumuşak döşekte üç gün, üç gece uyumuş. Yorgunluğu geçip tamamen aklını toplayarak sarayı gezip görmeye başlamış. Bir canlının kokusu bile yokmuş. Böylece, sarayı sahiplenmiş. Üstüne zırh giyinmiş ve kılıç kullanma, ok atma eğitimlerine başlamış. Harikulade güçlüymüş ve attığı okuyla geyik yavrusunu gözünden vuracak kadar usta bir okçu olacağını anlamış.

Bir gün av avlayıp yorulmuş ve derin bir uykuya dalmış. Yer yerinden oynuyormuşçasına bir gürültü, yer yarılıyormuş gibi büyük bir sesle uyanmış.

Bu ne uğursuzluktur diyerek hızla yerinden kalkarak sarayın penceresinden baksa alnında paralayan tek gözü olan bir dev. Gürültülü sesi yeri yarıyormuş gibiymiş. Altındaki bindiği kara tulparının toynağının değdiği yer, yer ocağının yeri gibi parçalanıp tozu dumana katıp, burnundan sesler çıkaran bir halde hızla saraya girmiş.

Yiğit, sarayının sahibinin o Tek Gözlü Dev olduğunu anlamış. Tek Gözlü Dev atından inip, sarayda yabancı bir koku olduğunu hissedip, tek gözü ateş gibi yanarak: “Kim bu benim sarayımı sahiplenen, şimdi onu öldüreceğim” diyerek bağırmış.

Yiğit ne olursa olsun kendisinin sağ kalmayacağını anlayarak zırhını giyip: “Ey tek gözlü jalmaṽız, sarayın sahibi sen değil, ben” diyip, kaderine bel bağlayarak savaşmaya çıkmış. Aniden yiğit, okunu nişan alıp atmış. Gözüne saplanan oku çekip alan Tek Gözlü Dev, yiğitle savaşa başlamış.

Üç gün, üç gece mücadele edip, sonunda yorulan Tek Gözlü Dev homurdanarak yere yığılmış. Üstü başı kana boyanan, aklı başından giden devi bağlayarak sarayın içindeki zindana götürüp bırakmış. Tek Gözlü Devin yenilmesine ikinci sebep, kırkı gün kırk gece uyku yüzü görmeden, yemek yemeden, memleket basarak, ne kadar zulüm varsa hepsini yapıp, sarayına büsbütün takatten kesilerek dönmesiymiş. O, sarayına geldikten sonra kırk gün uyuyarak, gücünü kuvvetini toplayıp tekrar memleket basmaya gidermiş.

Tek Gözlü Devi yenerek sarayın sahibi olmuş ve kara tulpar da yiğidin ayrılmaz bir dostu olmuş.

Yiğit her gün atına binip av avlayarak yaşamaya başlamış. Ay geçmiş, yıl geçmiş. Bir gün yalnızlık canına tak edip ana-babasını düşünmüş. Öylece memleketine gitmeye karar vererek yol hazırlığına başlamış. Bir sürü altın, gümüş ve yiyecek alarak yola koyulmuş. Kara tulparın gücü sayesinde bir ay yol giderek memleketine varmış.

Memleketini düşman basmış, evlerinde kara dumanlar dönüp duruyormuş. Mal mülkünden ayrılan halk açlıktan kırılıyormuş. Babasının nerede olduğunu sorup soruşturmuş ve zor da olsa bir kulübenin içinde anasıyla ablasını bir ete saldırıp çekişir halde bulmuş. Kulübeye giren çocuğunu zar zor tanımış. Bu çekişip durduğunuz ne? dediğinde babasının ölmüş, o babasının etine saldırıp yediklerini anlamış

Yol için aldığı yiyecek içeceği getirerek, annesiyle ablasını doyurup babasının kalan kemiklerini gömmüş.

Açlıktan kırılan halkı av avlayarak ölümden kurtarmış ve getirdiği altın ile gümüşleri bölerek halka verip halkı başına gelen afetten kurtarmış. Bu şekilde memleketinde bir yıl kalmış.

Bir gün annesine, büyük bir altın sarayının olduğunu söylemiş. Bu saraya gidip beraber yaşamalarını rica etmiş. Böylece annesini ve ablasını yanına alıp kendi sarayına dönmüş.

Aylar yıllar geçmiş. Yiğit her gün erkenden av avlamaya gidip geceleyin dönüyormuş. Bir gün canı sıkılan annesi sarayda gezerken iniltili bir ses duymuş. “Bu neymiş” diyerek zindana baksa tek gözlü bir devin oturduğunu görmüş. “Sen bu yerde ne yapıyorsun” diye sormuş. Tek Gözlü

Dev, bu sarayın eski sahibi olduğunu, çocuğunun kendisini yenerek, getirip bu zindana hapsettiğini anlatmış ve yalvararak yiyecek istemiş. Canı acıyan annesi yemek getirip zindana koymuş. Böylece çocuğu ava gittiği günlerde yemek getirip vermeye başlamış. Gün geçmiş, ay geçmiş, tek gözlü iyice toparlanarak gücünü yeniden kazanmaya başlamış. Bir gün yiğidin annesine şöyle demiş: “Bu ıssız yerde tek başına ne yapıyorsun. Çocuğun sabah erkenden gidip geceleyin geliyor. Sizlerle işi yok, bu şekilde nasıl ömür sürüyorsun” demiş.

- O zaman benim ne yapmam gerek? demiş

-Yalnız yaşayacağınıza beni kendinize arkadaş olarak alın, beni bu zindanda çıkarmanız gerek, demiş.

- Hayır, seni çıkarsam çocuğum seni de beni de öldürür. O zaman Tek Gözlü Dev şöyle demiş:

-Çocuğunun öğrenemeyeceği bir yol var. Sarayın içinde büyük bir sandık var. Çocuğun gelince beni o sandığın içine saklarsın, demiş.

- O zaman seni zindandan nasıl çıkarmam gerek, demiş

- Onun tek yolu var. Şu kara Tulparın eğer terkisinin altında kıl ip var. Bir ucunu tulpara bağlayıp ikinci ucunu zindana bırak, beni sadece tulpar sürükleyerek çıkarabilir, demiş.

Bir gün çocuğu avdan geldiğinde: “Oğlum, sen her gün ava gidip bizi tamamen unuttun. Eğlenceli olan her şeyi sen kendin görüyorsun” demiş annesi. Böylece yiğit birkaç gün ava gitmeyerek, sarayda onlarla beraber kalmış ve avlanmanın birçok ilginç hikâyesini anlatmış.

Avlanmadan duramayan yiğit: “Ava gidip geleyim” diyerek annesine sormuş.

“Gidersen, fakat bir dileğim var çocuğum. Bir gün için bize tulparı bırak, biz de biraz ata binip eğlenelim” demiş. Yiğit, tulparı bırakıp ava gitmiş. Çocuğu gittikten sonra Tek Gözlü Devi zindandan çıkarmış. Çocuğu geleceği zaman (Tek Gözlü Devi) kara sandığa gizlemiş. Bu şekilde günler aylar geçmiş.

Yiğit, ava gittiği zaman Tek Gözlü Dev, bakımı güzel, temiz havaya çıkarak eski gücüne ulaşıvermiş. Annesiyle yakınlaşarak güzel günler

geçirmiş. Böylece annesi hamile kalmış. Karnını bağlayıp (hamile olduğunu) bildirmemiş. Zamanı gelip doğum yapmış. Ayla güneş kadar güzel bir oğlu olmuş. Tek Gözlü Dev'e: "Çocuğum gelinceye kadar bunu gözden kaybet" demiş. O vakit Tek Gözlü Dev: "Hayır, bu benim çocuğum, onu öldüremem. Bunun çözümü, çocuğu sarıp sarmalayarak yiğidin geleceği yola götürüp bırak" demiş.

Gece yiğit, avdan dönüp gelirken atı birden bire ürkmüş. Baksa bir küçük çocuğun ağlama sesini işitmiş. Atından inerek çocuğu kaldırmış ve yavaşça saraya gelmiş. Sevinci göğsüne sığmayarak: "Bir küçük çocuğu Allah bize verdi" deyip çocuğu annesine uzatmış. O vakit annesi: "Bundan kurtul, bu çocuğun cin, şeytan olması da mümkün" deyip bağırıp, çağırarak sır vermemiş. "Yok, anne, bu cin, şeytan değil, sadece küçük bir çocuk, bunu bizim besleyip büyütmemiz gerek" diyerek annesini zorla razı etmiş.

Gün geçmiş, ay geçmiş, çocuk büyümüş. Yiğidin, avdan yorgun geldiği vakitlerdeki meşgalesi olmuş. Yiğit de çocuk da birbirilerini çok sevmişler.

Çocuk büyüyüp mırıldanarak konuşmaya başlamış. Bir gün avdan gelse çocuk sandığı gösterip "kaka" diyerek, "uu" diyerek alnını göstermiş. Annesine: "Benim kardeşim ne diyor" demiş.

"Konuşmaya başladığı için kendine göre mırıldanarak bir şeyler anlatıyor" diyerek sır vermemiş.

Çocuk Tek Gözlü Devden nefret ediyor, yanına yaklaşmayarak kaçıp gidiyormuş. Çocuk iyice konuşmaya başlayıp bütün sırları anlatmaya başlayınca annesi, Tek Gözlü Dev'e: "Senin bu çocuğun bizim dibimizde büyüdü, bundan kurtulmamız gerek" demiş.

O zaman dev: "Hayır, bu benim çocuğum, bundan kurtulacağımıza senin çocuğundan kurtulmamız gerek" demiş. "O zaman, bizim ne yapmamız gerekiyor" demiş annesi. Tek Gözlü Dev:

"Onun tek bir yolu var. Oğlun uyuduğu vakit yanındaki keskin hançeri alıp bana getir, geri kalanını kendim hallederim" demiş.

Bir gün çocuğu avdan yorgun argın gelip uyumak için kendi odasına gitmiş. Çocuğu uyuduğu zaman annesi sonunda girerek, keskin hançeri alıp, getirerek deve vermiş. Hançeri alarak uyuyan çocuğun üzerine oturup: "Bunu

uyandırıp öldüreyim, yoksa kimin öldürdüğünü bilmeden ölmesin" diyerek yiğidi silkeleyerek uyandırmış. Yiğit gözünü açsa Tek Gözlü Devin üzerinde oturduğunu görüp bir kötülük olacağını anlamış.

Hançeri vücuduna yaklaştırmama uğraşı vermiş. Üzerine var gücüyle oturan devi bütün gücüyle üzerinden atmaya çalışmış. Mücadele devam ederken "nasıl, öldürmüş mü?" diyerek annesi (içeri) girmiş.

Çocuğu annesine: "Ömrümce size bir kötülük yapmadım. Şu Tek Gözlü Devi öldürmeme yardım et" diye yalvarmış. O zaman annesi: "Bunun gibi baba bulunsa senin gibi evlat da bulunur" diyerek kapıdan çıkıp gitmiş. Biraz sonra ablası (içeriye) girmiş. "Abla, ömrümce sana da bir kötülük etmedim. Açlıktan babanın etine saldırıp yediğinizde kurtardım, bu günlere getirdim. Şu Tek Gözlü Devi öldürmeme yardım et" diye yalvarmış. O vakit ablası: "Bunun gibi baba bulunsa senin gibi kardeş de bulunur" diyerek o da çıkıp gitmiş.

Böylece mücadele devam ederken eve kılıcı at yaparak üzerine binip oynayan kardeşi girmiş. Çok nefret ettiği Tek Gözlü Devi ağabeyinin üzerine oturarak öldürmeye çalıştığını görüp, altında at yapıp oynadığı kılıcıyla devin başı gözü demeden vurmaya başlamış. Devin yüzü gözü kana boyanarak çocuktan kurtulmaya çalıştığında yiğit bir yolunu bularak devin elindeki keskin hançeri çekip almış ve devin kalbine saplamış. Tek Gözlü Dev homurdanarak yere yığılmış. Yiğit hızla ayağa kalkarak tek gözlüye keskin hançerini bir daha bir daha saplamış. Böylece Tek Gözlü Devi öldürmüş.

Derisine sığmayacak kadar sinirlenen yiğit (sinirinden kendi kendini yiyen, sinirinden küplere binen), asılı duran kılıcı çekip alarak annesiyle ablasının odasına girmiş. Çocuğun Tek Gözlü Devi öldürdüğünü anlayarak korkusundan köşeye sinip yalvarmaya başlamış. Yiğit iki söze gelmeden (laf söz dinlemeden), ikisinin de başını kılıçla vurup düşürmüş.

Böylece kardeşiyle ikisi saraya sahip olup ömür sürmeye başlamışlar. Kardeşini ava daima yanında götürmüş. Kılış kuşanmanın, ok atmanın kaç türü varsa hepsini öğretmiş. Kardeşi çok cesur bir yiğit olmuş. İkisi dostça ömür sürmüş. Ağabeyinin söylediği sözünü ikiletmeden yerine getirirmiş.

Güçlerini sınadıklarında gücü de aklı da zekâsı da ağabeyiyle birebir cesur bir yiğit olup büyümüş.

Bir gün kardeşi, ağabeyine:

-Biz ikimiz bu sarayın sahibi olup, bekâr durmamız iyi değil. Sizin evlenme zamanınız geldi. Falanca memleketin padişahı, memlekete ferman salmış. Bu memlekette yedi başlı bir ejderha peyda olmuş. O ejderhayı öldüren yiğide kızını verecekmiş. Siz giderek ejderhayı öldürüp padişahın kızıyla evlenseniz ve onu alıp gelseniz, demiş.

-O zaman ağabeyi: “Acaba bu beni ölmem için bir işe gönderiyor olmasın?” diyerek düşünmüş. Fakat belli etmemiş, rızalığını vererek yol hazırlığını başlamış.

Giderken kardeşine: “Diri olsam üç ay da geri dönerim” demiş.

Ağabeyini yolcu edip, saraya sahip olan çocuk, avcılık ve savaş hüneriyle meşgul olarak beklemeye başlamış.

Üç ay geçmiş, ağabeyinden herhangi bir haber almamış. Ağabeyinin bir felakete uğradığını hissedip ağabeyini bulmak için ata binip o da yola çıkmış.

Gün yürümüş, gece yürümüş, ay yürümüş, bir yere gelip durmuş. Uçsuz bucaksız bozkırda apak bir çadırın olduğunu görmüş. “Bu çadırda ne imiş” diyerek atın başını çadıra doğru çevirip yürümüş. Çadıra gitmiş. Çadırın içinden ay ile güneş gibi, ipeklere bürünmüş güzel bir kız koşarak, çıkıp çocuğun boynuna sarılmış. “Sağ salim geldin mi, bir aydır senin yolunu gözlüyorum”, diyerek gözünden boncuk boncuk yaşlar akıtmış. Ne olduğunu anlamayan yiğit, kendisini ağabeyine benzettiğini, bu kızın kendisini ağabeyi sandığını anlamış.

Çadıra girerek, yıkanıp, yemek yiyip dinlendikten sonra, kendisinin hasta olduğunu söylemiş. Kız döşek serip yatmaya hazırlanmış. Döşeğe yatan yiğit, hastayım, diyerek yüzünü ters tarafa dönmüş ve ağabeyinin ne zaman, nereye gittiğini, bildirmeden sormaya başlamış.

Eyvah, yedi başlı ejderha ile savaşayım diye aklını mı kaybettin, diyerek geçmiş günleri hatırlatmaya başlamış. Olayların şu şekilde olduğunu anlamış: Ağabeyi o yurda geldiği vakit, her yıl o yurttan yedi başlı ejderha bir

kız alıyormuş. Memleketteki bütün kızlar bitip sıra padişahın kızına gelmiş. Bozkıra ak çadır dikerek padişah, kızını alıp getirip ejderhanın gelmesini beklemeye başladığında ağabeyinin geldiğini, sonra ejderhayı öldürmeye gittiğini, geriye dönmediğini öğrenerek, yiğit hasta halde örtünüp yatmış.

Sabah erkenden kalkıp: “Bir işim vardı, çabuk gidip geleyim” diyerek ejderhayı arayıp, ağabeyinin ölü mü diri mi olduğunu öğrenmek için atına binerek hızla gitmiş.

Önüne çıkan yerlerden sorup, soruşturarak yedi başı ejderhanın yaşadığı yere gelmiş. Gelse büyük bir kazan fokurdayarak, kaynayıp duruyormuş.

Yedi başlı ejderha eline düşen adamları sıraya koymuş, her gün birini yiyormuş. Şimdi vaktin ağabeyine geldiğini anlamış. Bu vakit de ejderhanın derin uykuya dalıp yattığı vakitmiş. Bağlı duran ağabeyini çözmüş ve ağabeyiyle ikisi yedi başlı ejderha ile savaşmak için hazırlanmaya başlamışlar.

Uyuyup duran yedi başlı ejderhanın ikisi iki başını vurup düşürmüş. Kalan başları homurdanıp birinden rüzgâr, birinden su, birinden ateş çıkarıyormuş. Üç gün üç gece savaşarak yiğitler ejderhayı yenmişler. Böylece ejderhanın başlarını kesip, alarak padişahın kızının yattığı çadıra gelmişler.

O vakitte padişah haberci gönderip, kızının ölü mü diri mi olduğunu öğrenip gelmelerini istemiş. İki yiğidin, ejderhayı öldürüp başını kesip alarak getirdiklerini, kızının sağ salim olduğunu haber edip, müjde isteyerek padişaha gelmişler.

Böylece padişah, haberci göndererek, iki yiğidi alıp saraya getirin, demiş.

Bunlar geldikten sonra padişah, bütün memlekette kırk gün düğün, kırk gün eğlence tertip ederek kendi kızını ağabeyiyle, vezirin ay ile güneş gibi güzel kızını da kardeşiyle evlendirmiş.

O padişahın ülkesinde bir yıl kaldıktan sonra padişahtan kendi saraylarına dönmek için izin istemişler. Padişah bir sürü hazineyi kırk deveye yükleyerek habercilerle beraber kızını yolcu etmiş.

Kendi sarayına döndükten sonra bir gün kardeşi ağabeyine: “Siz usta bir okçusunuz, ben de sizden aşağı kalmam. Okçulukta bir yarışıp görelim” demiş.

“Hadi yarışalım, o zaman neye atmamız gerek” demiş. Kardeşi üzerindeki yeleğini çıkarıp bırakmış. Kırk adım yere gidip dirseğine başındaki başlığını takıp; “Bunu vücuda değmeden vurmamız gerekiyor” demiş. O zaman ağabeyi: “Acaba, o bir kasıt mı düşünüyor, bu nasıl vücuda değmez?” diyerek düşünmüş, fakat belli etmemiş.

O zaman: “Siz büyüksünüz, yol sizin ki hadi atınız”, diyerek kardeşi durmuş.

Ağabeyi izin aldıktan sonra isteksizce başlığa nişan alarak oku atmış. Dirseğine takılı duran başlıkla beraber derisini de birlikte sıyırıp hızla düşmüş. Ağabeyi koşarak, gelip: “Eyvah, bu çok kötü oldu. Hadi şimdi sen at” diyerek başlığını dirseğine takıp yerine doğru gitmiş.

O zaman kardeşi: “Hayır, şimdi ben atmıyorum, bu dirseğin günahı var, ona bu gerek” diye söylemiş.

“Eskiden benim yengem çadırda yattığı zaman, beni siz sanarak yanıma gelip yatmıştı. Bu dirseğim ona değmişti” demiş.

O zaman ağabeyi kardeşinin asıl, âdil olduğunu görmüş. Böylece ağabeyli-kardeşli ikisi bahtlı uzun ömür sürüp muratlarına ermişler.

6.3.18. JARTI TÖSTİK

Bayağı ötken zamanda bir bay bolıptı, mal-mülki köp bolıptı, söytse de özinen tuvğan ne ulı, ne ḳızı bolmaptı. Äyeli men ekeṽi ḳart bolıptı. Bir küni şalı otırıp: “Äy, sen de, men de ḳart boluvğa aynaldıḳ, endi biz ölsek, osı mal-mülikke kim iye boladı? Odan da jür, maldıŋ da, düniyeniŋ de keregi joḳ, Ḳudaydan bala surap, äṽliyege tüneyik”, dedi. Kempiri de oğan köne ḳaldı. Sonımen mal-düniyege ḳaramay, ekeṽi jayaṽ jürip ketedi. Ḳay jerde äṽliye bolsa, soğan tünep, ekeṽi ḳaŋğıy beredi. Bir jıl boyı barmağan äṽliye ḳalmadı, tük te sebep bolmadı. Bir küni “al endi ḳaytayıḳ” dep aṽılğa ḳaray ḳaytıp kele jatsa, jolda bir tüp aḳ şeŋgel tür eken. Kempir: “Äy, mına şeŋgel tegin şeŋgel emes, osığan da tüney keteyik”, deydi. Sonda şalı aşuṽlanıp: “Budan da

ataķtı äwliyeler balanı bermegende, osı şeŋgelge äkep baylap ķoydı deysiŋ be?" dedi. Kempir "tüneymin" dep, şeŋgeldiŋ tübine jattı. Şalı anaday jerge barıp jattı.

Taŋğa juwıķ bolıp, şolpan tuwğan şaķta, bir aķ şalmalı ķoja jetip keldi. Kelip kempirge: "Äy, otız ul bereyin be, joķ bärine balap, bir ul bereyin be?" dedi ķoja. Kempir: "Bir-aķ ul ber", dedi.

Sonan ķoja ketip ķaldı, kempir oyana ketip, şalğa ķaray tura jügirdi söylep: "Äy, äy, şalım!" dep öte ķattı ķuwanıp ketedi. Bastan-ayaķ körgenin aytsa, şalı da ķuwanışķa belenip ketedi. Birneşe kün jürip üyine keldi. Kempiri sür etke jerik boladı. Kempir otırsa, bir jartı töstik tur eken, kempir özi ketkende üyde ķalğan, sonı özi jalğız jep kempirdiŋ jerigi taradı.

Bir künderde toğız ay, toğız kün bolğanda tolğağı ustawğa aynaldı. Sonda kempir şalına ayttı: "Äy, sen bugin bir tobılğılı keŋ saydıŋ ayağına ķon", dedi. Şal "jaraydı" dep barıp ķonadı.

Sonımen kün batıp, el ornına otırğan kezde, kempir dalağa şıķtı, tolğağı kelip bardı da, teriskey jaķtağı tobılğını tübimen julıp saydıŋ basına şıķtı, ķaytadan küngey jağın julıp otırıp üyine keldi. Üyine kelip kirgende bala "şır" etip jerge tüsti. Balanıŋ atın Jartı Tostik dep ķoydı.

Sonımen birneşe jıl ötip balası on tört, oŋ bes jasķa jetti, esiktiŋ aldında bir top bäyterek bar eken, tübi birew, bası ekew eken. Soğan äkesi erteŋ erte şıķsa, tüste tüsedi, tüsten keyin şıķsa, keşke tüsedi eken. Bir küni balası: "Äke, äke, siz osı ağaşķa künde-künde şığasız, onda ne bar?" dep suradı. Äkesi: "Oy, balam-ay, ne bar deysiŋ, maldı közdep otırmın", dedi.

Sodan keyin äkesi: "Äy, balam, sen bul ağaşķa şığuwşı bolma, bosķa basıŋ aynalıp ķulap ķalasıŋ", dep birneşe ret aytıptı. Bir küni bala özi oylap-oylap jürip: "Osı ağaşķa şığıp köreyin", dep, ağaştıŋ basına şıķtı. Ķarasa, bir köşken el keledi. Öŋkey jas ul, ķız ķatar-ķatar turıp än salıp, öleŋ aytıp keledi. Onıŋ artında jas jigit, kelinşekter keledi ķatar-ķatar bolıp, onıŋ artında şal-kempirler de keledi.

Sonı körip bala oyladı: "Ol ağaşķa minbe, şıķpa dep jürgeni äkemniŋ mınaw eken ğoy, ķızıķ körse ketip ķaladı dep jürgen ğoy", dep oylap, ağaştan tüsti. Keşke körgenin äkesine ayttı. Sonda äkesi: "Oy, balam, ol körgeniŋ ötip

bara jatқan düniyeniŋ sağımı. Oğan tiri adam tügil, ölgen adam da jetpeydi", dedi. Oğan bala boy bermedi, ketpek boldı. Sonan soŋ äkesi: "Bul endi toқtamaydı", dedi de, elinde on bir sınşı bar eken, sonı şaқırıp alıp: "Meniŋ balama küni-tüni minip, şabuṽına jaraytın at bar ma?" dep ayttı.

On bir sınşı jılқılardıŋ aldı-artınan қarap körip, soŋınan kelgen bir қunandı "bir tüske deyin ğana minüṽge jaraydı", dedi. Bir sınşı jerge jatıp, қulağın salıp tındap: "Jerdiŋ jeti қabat astında jalğız közdiniŋ қoy moyındı Қulaşolağı bar, sol jaraydı", dedi.

Sonda Jartı Tostik: "Ne ana jer astındağı қoy moyındı Қulaşolaқtı alam, ne ana öleŋ aytıp köşken elge baram", dep, etek-jeŋin türipti de, jayaṽ jönelipti.

Bir ülken ağaştıŋ tübine kelip қarasa, ağaştıŋ basında bir қustıŋ eki balapanı otır eken. Biriniŋ ülkendigi otaṽ üydey eken, sonı körip jatıp uyıқtap ketipti.

Uyıқtap jatқanda, bir ṽaқıtta қattı ısқırğan daṽıstan oyanıptı. Қarasa, uzını men köldeneŋi birdey bir däṽ aydahar eken. Isқırıp ağaşқa şığıp bara jatқan aydahardı körip, sadaқpen tartıp қaladı. Aydahar eki bölinip jerge tüsedi, onan soŋ özi ağaşқa şıқtı. Eki balapanğa til bitip: "Bizdiŋ anamızdıŋ atı Samurıқ. Jılda eki balapan tabadı eken. Är jılda osı aydahar jutıp қoyadı", dedi. Sol kezde künbatıs jaқtan bir қara bult şıқtı, қattı daṽıl jerdi şandatadı. "Bul ne?", dep Jartı Töstik suradı. Sonda eki balapan: "Bul bizdiŋ anamızdıŋ қanatınıŋ ekpini jeli", dedi. Osı kezde jaṽın jaṽıp ketti. Jartı Töstik: "Bul қalay?" degende, balapan: "Anamızdıŋ köz jası, jılda-jılda bala tapsam da, biri ilespey қoydı dep jılağan", dedi. Tağı bir ṽaқıtta japalaқ-japalaқ қar jaṽadı. "Bul ne?" degende, balapan: "Anamızdıŋ қuṽanıp, қarқ-karқ külgeni", dedi.

Қus kelip ağaş basına қonğanda üydiŋ juṽandığınday ağaş iyilip jerge tiydi. Sonda eki balapan şuṽ ete қaldı da: "Ana, ana dosındı körseteyin be, duşpanındı körseteyin be?" dedi. Sonda, anası: "Duşpandı körset!" dedi. "Ana, jerge қara!" dedi balapan. Uzını keldeneŋimen birdey қırıқ kez ağaş қasında ölip jatқan aydahardı köredi. Otırğan boyda "up" dep bir-aқ jutıp süyegin bürkip jiberedi.

“Al endi, dosım ķayda?” dedi. “Ana, mine”, dep Jartı Tostikti körsetti, onı da “up” dep tağı da juttı. Eki balapan şırıldap anasınıŋ tamağına jabıstı, sonda ol “aķ” dep jerge tastay saldı. “O, balapanım-ay, jol jürip arıp-aşıp ketippin, mıŋ kisilik küş payda bolsın dep edim”, dep jerge tastay saldı.

Sonda Samurıķ ķus: “Al, balam, jolıŋ bolsın, ķaydan kelesiŋ, ķayda barasıŋ?” dep suradı. Jartı Töstik ayttı: “Ķatar-ķatar köşip bara jatķan el kördim. Birinşi, öŋkey ul-ķız än salıp ketip baradı. Ekinşi, jigit-kelinşekter, üşinşi, ķarttar, kempirler bäri de öleŋ aytıp ketip baradı. Solardı izdep kelemin. Sodan keyin jerdiŋ astındağı jalğız käzdiniŋ ķoy moyındı Ķulaşolağın izdep kelemin”, dedi.

Sonda Samurıķ ķus ayttı: “O, dosım, birinşi izdep kele jatķanıŋ el, ol ötip bara jatķan düniyeniŋ güli sağım, oğan tiri tügil öli de ķosılmaydı”, dedi.

“Al endi ana jer astındağı jalğız közdiniŋ ķoy moyındı Ķulaşolağın alam deseŋ, alıp barayın, biraķ meniŋ älim kelmeydi. Al endi ķırıķ mes et tap, onan soŋ jeti ķabat jer astına alıp baram”, dedi.

“Jaraydı” dep kündi jaylatıp, boran soķtırıp, ağaştıŋ tübi ğana aşıķ boldı, bir jağınan bulan keldi bulandap, bir jağınan ķulan keldi ķulandap, kelgenin atıp ķıra berdi. Seksen künge tolğanda kün de aşılıp ketti, ķırıķ mes et, ķırıķ mes suŭdı dayındadı. Samurıķ kelip: “Al üstime art ozindi! Eki közindi jüm, aşpa. Bılay ķarasam, aŭzıma suŭdı ķuy, bılay ķarasam, aŭzıma etti sal!” dedi. Sonımen Samurıķ ķus balanı alıp uştı. Bılay ķarağanda suŭdı ķuyıp, bılay ķarağanda etti sala berdi. Bir jerde “al, közindi aş”, dedi. Aşsa, üsti buŭ siyaķtı, astı suŭ siyaķtı jerde otır eken. Tağı uştı. Bir ŭaķıtta: “Al, közindi aş”, dedi. Aşıp ķarasa, jerğe tüsipti. Sonda Samurıķ bir tal ķanatın julıp berdi. “Aman-saŭ bol, ķaytatın bolsaŋ, osı ķanattı tütat, men dayın bolam. Ana töbeniŋ astındağı jalğız kozdige oziŋ bar”, dep Samurıķ uşıp ketti.

Töstik kelse, jalğız közdi uyıķtap jatır eken. Bir uyıķtasa ķırıķ kün, ķırıķ tün uyıķtaydı eken. Bir at basınday şoķpardı alıp basına bir ķoyıptı.

“O, mına jerdiŋ bürgesin-ay”, dep däŭ bir sıypap ķoydı da jata berdi. Sonda Jartı Töstik erimen turğan ķoy moyındı Ķula atķa bardı. At oķıranıp Jartı Tostikti iyiskeledi. Jartı Töstik attıŋ arķanın aldı da, uyıķtap jatķan jalğız Közdiŋ ayağınan baylap alıp, atķa minip, taķımğa salıp ala jöneldi.

Taӱğa da, tasḳa da soḳtı, etin ilingen buta, tas ḳazanday-ḳazanday ḳıp julıp alıp jattı, ḳur süyekteri ğana ḳaldı. Sonda: “Äy, bala, eŋ bolmasa, basımdı bir köterşi”, dedi jalğız közdi. Jartı Töstik oyladı, “endi süyekten basḳa ne ḳaldı, armanda ketpesin” dep toḳtadı. Ayağın şeşti, basın köterdi.

“Oӱ, bala, kel beri”, dep kelip, alısa ketedi. Sonda bar denesimen basıp, balanı jığar boldı. Sonda ḳoy moyındı Ḳula at kelip jalğız közdini ḳos ayaḳtap teӱip jiberedi, däӱdiŋ eki jiligi sınıp barıp ḳulaydı.

Sonda basın kesip aladı da, özi atḳa minip ap, ḳattı şaptı ḳuӱanışı ḳoynına sıymay, ḳalay bolsa solay şaba jöneldi. Söytip şaӱıp kele jatsa, aldında bir şal men kempir ağaş soḳamen jerdi aydap jatır eken. Eki öğizdiŋ basın kempiri jetelep, şalı soḳasın ustap jür eken.

Jartı Töstik kelip sälem berdi. Sonda şal men kempir: “Oybay balam, aḳırın-aḳırın söyle, aḳırın”, dedi. Sonda Jartı Tostik şal men kempirge: “O, ne bar, ḳattı söylese?”, dedi.

Sonda şal: “Oybay-aӱ, bul jerde tajal bar”, dedi. “Ol ne?” dep suradı. Osı jerde bir aydahar bar, bir uyıḳtasa ḳırıḳ kün, ḳırıḳ tün uyıḳtaydı. Egerde oyanıp ketse, osı aymaḳtağını bir-aḳ jutıp jiberedi, maldı da, adamdı da barlığın da jutadı. Bul ḳaşan uyıḳtağanda biz kelip egin salamız, ekinşi uyıḳtağanda suӱğaramız, üşinşi uyıḳtağanda orıp-jiynaymız, östip kün köremiz”, dedi.

Sonda Töstik turıp, bar daӱsımen ayğay saldı. Sol kezde aydahar oyanıp ketip, ısḳırıp aӱzın aşıp, işine ḳaray tarttı. Sol jerdegi mal bolsın, adam bolsın, uşḳan ḳus bolsın, jügirgen aŋ bolsın, bäri de domalap baradı. Jartı Töstik te öz atımen üş domaladı. Sonda jeti ḳabat aḳ semserdi jazıp alıp, köldeneŋ ortasınan ustap turıp, özi kelip aydahardıŋ işine kirip ketti. Sonda ol juta berdi, Töstik eki jağınan tilip, ḳuyrıḳtan bir-aḳ şıḳtı. Aydahar eki bölinip öldi. Jartı Tostik aydahardıŋ uӱıtımen jatıp ḳaldı. Eldiŋ malı da, adamı da domalap keldi. Älgi ölgen aydahardı körip, onı öltirgen balanı körip, sol jerdegi adamdar alğıs ayta bastadı. Uӱlanıp jatḳan Jartı Töstikti süt ḳuyıp jazıp aldı. El bolıp sol jerdegiler bäri de şuӱladı.

“Oy, bala, bizdi ḳutḳardıŋ ğoy, endi bizge patşa bol, dep jabıstı. Buğan Jartı Töstik könbedi, jürip ketedi. Kele jatıp bir jerge tüsip ḳaltasın ḳarasa,

Samurıḳtıŋ ḳanatı şıḳtı. Sonda barıp el-jurtı, ata-anası esine tüsti. Ḳanattı tutatıp jibergende Samurıḳ ḳus zaṽlap jetip keldi.

Samurıḳ ḳus kelip: “Al endi, ḳırıḳ mes suṽ, ḳırıḳ mes et dayında”, dedi. Sol jerdi aşıḳḳıp ḳoyıp, basḳa jerge kündi borandattı, aşıḳ jerge ḳaray aŋdar zaṽlap top-top bolıp kelip jata berdi, kelgenine seksen kün tolğanda kün aşıldı. Ḳırıḳ mes et, ḳırıḳ mes suṽ dayın boldı. Sonıŋ bärin äkep Samurıḳḳa arttı. Özimen birge atı da Samurıḳḳa mindi.

Ḳus uşıp keledi. Bılay ḳarasa suṽdı ḳuyıp, bılay ḳarasa etti aṽzına salıp keledi. Et te, suṽ da taṽsıldı. “O, ne bar, jüregim aṽırıp tömendep baram”, deydi Samurıḳ.

Soŋda Jartı Töstik ḳusḳa eki ḳoŋ etin kesip beredi. “Aş, köziŋdi!” dedi, aşıp jiberse, jerdiŋ betine kelipti. Özi körgen ağaştıŋ tübine kelgen eken. Sonda Samurıḳ: “Jaŋağı etti ḳaydan aldıŋ, tätti eken”, deydi. Jartı Töstik ayttı: “Mına eki ḳoŋ etim ğoy”, dedi. “Ḳaysı, körsetşi”, dedi. “Mine”, dep aşıp körsetti. Sonda Samurıḳ “tifuṽ” dep bir tükirgende, ḳoŋ eti ḳaytadan ornına tüsip, jazılıp ketedi. Sonda Samurıḳ: “Al, dosım, men dostıḳ parızdan ḳutıldım ba?” dedi. Jartı Töstik: “Ya, ya, dosım, ḳutıldıŋ, ḳutıldıŋ”, dedi.

Sonda Samurıḳ ḳus ayttı: “Sen öziŋ bar dağı ayttırğan ḳalındığındı bugin toy ğıp alayın dep jatır, jolında koresiŋ. Jäne öz elindi Ḳalmaḳ şaṽıp jatır”, dep bärin de ayttı. Sonımen Jartı Töstik atḳa minip jürip ketti. Kele jatsa, aldında altı ḳulaş ala baytal tur eken, onı ustap aladı. Jetelep kele jatsa, bir jiyın toyğa kezdesedi.

“Bul kimniŋ toyı?” dep suradı. Sonda bireṽ aytıptı: “Bul toy Jartı Töstiktiŋ alam dep ḳuda tüsken ḳalındığı edi. Ol özi jındı bolıp, ḳaŋğıp ketip joḳ bolğan edi, endi bügin toy ğıp, sonı basḳa bireṽge bereyin dep jatır”, dedi.

Buğan aşuṽlanğan Jartı Töstik şaṽıp kelip aṽılğa: “Äkel-äkel ḳalındığımdı!” dep ayğay saladı, daṽsı jerdi jaradı, jiynalğan jurt ḳorḳıp ketti, daṽsı aşı eken deydi. Şaṽıp kelip ḳalındığın altı ḳulaş ala baytalğa mingizip alıp ketedi. Sonımen jürip otırıp eline kelse, eli ḳırılıp jatır eken, ḳaptap jürgen ḳalıŋ ḳalmaḳpen jalğız özi soğıspaḳ boldı. “Al, sen, osılay tur!” dep äyeline ayttı da, jeti ḳulaş aḳ semserin jazıp alıp ayḳastı.

Közin jumıp ondı-soldı semsermen ķıra berdi, Ķalmaķtar ķaşa berdi. Bir ѳaķıtta birеѳ: “Oy, balam, közindi aş!” dedi. Közin aşıp ķarasa, aldında bir ķoja tur eken: “Äy, balam, ana jerde ataŋnıŋ siyrağı jatır, ana jerde anaŋnıŋ ķolı jatır, sonı tazalap juѳıp, aruѳlap köm”, deydi de ķoja joķ boladı. Ol ķoja Jartı Töstiktiŋ anasına bir tüp şeŋgeldiŋ tübinde kezdesken ķoja eken.
Onan soŋ Jartı Tostik elin jiynap aldı da, ķalğan eline iye bolıp tura berdi.

JARTI TÖSTİK*

Çok eski zamanda bir zengin varmış. Malı mülkü çokmuş. Böyle olmakla beraber kendisinin ne oğlu ne de kızı varmış. Eşiyle ikisi yaşlıymışlar. Bir gün yaşlı adam oturup: “Hey, sen de ben de yaşlanmaya başladık. Artık biz ölsek bu mala mülke kim sahip olacak? Bundan da geçtik, malın da zenginliğin de gereği yok. Allah’tan çocuk isteyip, evliyalarda (türbelerinde) geceleyelim” demiş. Yaşlı karısı da buna razı olmuş.

Neticede mala zenginliğe bakmadan, ikisi yaya olarak yola düşmüşler. Nerede evliya varsa orada gecelemişler. Her yeri gezmişler gezmişler. Bir yıl boyunca gitmedik evliya kalmamış, hiçbiri de sebep olmamış. Bir gün “hadi artık dönelim” deyip köye doğru gelirken yolda bir gök ak çalı görmüşler. Yaşlı kadın: “Hey, bu çalı boş bir çalı değil, onda da geceleyelim” demiş. O zaman yaşlı kocası sinirlenip: “Bundan da meşhur evliyalar çocuğunu vermedi de, şu çalıya mı bağlayıp bıraktı diyorsun?” demiş. Yaşlı kadın “yatacağım” deyip, çalının dibine yatmış. Yaşlı kocası da az ileriye varıp yatmış.

Tan atmaya yakın çolpan doğduğu zamanlarda ak sarıklı bir pir gelmiş. Gelip yaşlı kadına: “Hey, otuz oğul mu vereyim, yoksa hepsine denk bir oğul mu vereyim? demiş pir. Yaşlı kadın “bir tane oğul ver” demiş.

Sonra pir gitmiş, yaşlı kadın uyanarak, yaşlı kocasında doğru koşup: “Hey, Hey beyim!” deyip çok sevinerek söylemiş. Baştan ayağa gördüklerini anlattığında kocası da çok sevinmiş. Birkaç gün yürüyüp evlerine gelmişler. Karısı tuzlanmış ete aşermiş. Yaşlı kadın baksa bir yarım döş duruyor. Yaşlı

* **Ķazaķ Halıķ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 66-71; Jartı: Yarım

kadın kendisi gittiğinde evde kalan döşü yalnız kendisi yiyen yaşlı kadının aşermesi geçmiş.

Günlerden bir gün dokuz ay dokuz gün olduğunda doğum sancısı tutmaya başlamış. O zaman yaşlı kadın kocasına: “Hey, sen bugün kızılcıklı geniş bir vadinin sonlarına kon”, demiş. Yaşlı adam “tamam” diyerek varıp konmuş.

Nihayet gün batıp insanlar evlerine çekildiğinde yaşlı kadın dışarıya çıkmış, doğum sancısı gelmeye başlamış. Vadinin kuzey tarafındaki kızılcığı köküyle söküp vadinin başına çıkmış. Tekrardan güney tarafını yolmuş, evine gelmiş. Evine gelip girdiğinde çocuk “şır” edip yere düşmüş. Çocuğun adını “Jartı Töstik” diye koymuş.

Böylece nice yıllar geçip çocuğu on dört-on beş yaşına gelmiş. Kapının önünde bir top bayterek varmış. Kökü bir, başı iki taneymiş. Babası ona sabah erkenden çıksa öğleyin iniyor; öğleden sonra çıksa akşam iniyormuş. Bir günü çocuğu: “Baba, baba siz o ağaca her gün çıkıyorsunuz, orada ne var?” diye sormuş. Babası: “Ey evladım-oy, ne var sanıyorsun, hayvanları gözetleyip duruyorum”, demiş.

Odan sonra babası: “Ey evladım, sen bu ağaca çıkma! Boşlukta başın döner düşersin” diye birkaç kez söylemiş. Bir gün çocuk kendi kendine düşünüp, düşünüp: “Bu, ağaca çıkıp göreyim” diyerek ağacın başına çıkmış. Baksa göçen bir yurt gelmekte. Bütün genç oğullar, kızlar sıra sıra olmuş şarkı, türkü söyleyerek geliyorlarmış. Onun ardında katar katar genç erkeler, gelinler geliyormuş, onun ardından yaşlı erkekler ve kadınlar da geliyorlarmış.

Onları görüp çocuk düşünmüş: “O ağaca binme, çıkma demesi babamın buymuş ğoy, ilgi çekici bir şeyler görse geçip gider diye düşünüyor ğoy” diye düşünüp ağaçtan inmiş. Akşamleyin, gördüklerini babasına anlatmış. Babası: “Oy, evladım, o gördüğün geçip giden dünyanın serabı. Ona diri adam şöyle dursun ölen adam da ulaşamıyor” demiş. Buna oğlu ikna olmayarak gitmeye karar vermiş. Ondan sonra babası: “Bu artık durmaz” demiş. Memleketinde on bir sınşı varmış onları çağırıp: “Benim çocuğumun gece gündüz binip koşturabileceği at var mı? diye söylemiş.

On bir sınşı atların önlerine arkalarına bakıp arkadan gelen bir ḳunana* "sadece bir gün öğleye kadar binmeye yarar" demişler. Bir sınşı yere yatarak, kulak verip, dinleyip "yerin yedi kat altında Tekgözlünün (devin) koyun boyunlu Ḳulaşolağı var, o yarar", demiş.

O zaman, Jartı Töstik: "Ne şu yer altındaki koyun boyunlu Ḳulaşolaḳ'ı alıyorum ne de şu şarkı söyleyerek göçüp giden insanlara gidiyorum", demiş ve etek yenin toplamış da yaya olarak yola düşmüş.

Bir büyük ağacın dibine gelip baksa ağacın başında bir kuşun iki yavrusu durmakta. Birinin büyüklüğü otağ kadarmış. Onu görmüş ve yatıp uyumuş.

Uyurken bir vakitte gürültülü ıslıklı bir sesle uyanmış. Baksa uzunluğuyla eni aynı olan dev bir ejderha. Islık çalarak ağaca çıkan ejderhayı görmüş ve yayını çekip atmış. Ejderha ikiye bölünerek yere düşmüş. Ondan sonra kendisi ağaca çıkmış. İki yavru dile gelmişler: "Bizim anamızın adı samurıḳ. Yılda iki yavrusu olur. Her yıl da bu ejderha yutar", demişler. O vakitte gün batısı tarafından bir kara bulut çıkmış. Şiddetli bir fırtına yeri tozu dumana katmış. "Bu ne" diye Jartı Töstik sormuş. O zaman iki yavru: "Bu, bizim anamızın kanadının şiddeti, rüzgârı" demiş. O vakitte yağmur yağmaya başlamış. Jartı Töstik "bu ne?" dediğinde yavrular: "Bu bizim anamızın gözyaşı. Her yıl yavrularım olsa da (bu yıl) biri ilişmeden bıraktı mı diye ağlıyor" demişler. Yine bir vakitte lapa-lapa kar yağmış. "Bu ne" dediğinde, yavru: "Anamızın sevinip, kahkahayla gülmesi", demiş.

Kuş gelip ağacın başına konduğunda ev genişliğindeki ağaç eğilip yere değmiş. O zaman iki yavru gürültüyle cıvıldaşarak: "Ana ana, dostunu mu göstereyim, düşmanını mı?" demişler. O zaman anası, "düşmanı mı göster" demiş. "Ana, yere bak!" demiş yavrular. Uzunluğu genişliğiyle bir, kırk arşın, ağacın yanında ölüp yatan ejderhayı görmüş. Oturduğu yerden "up" deyip bir seferde ejderhayı yutup kemiğini çıkarmış.

"Hadi şimdi dostum nerede?", demiş. "Ana, işte" diye Jartı Töstik'i göstermişler. Onu da "up" diyerek yutmuş.

---

* üç yaşındaki erkek at.

İki yavru cıvıldaşarak anasının boğazına yapışmışlar. O zaman o “ak” deyip yere bırakmış. “O, yavrularım-ay, yol yürüyüp bitkin düştüm, bin kişilik kuş ortaya çıksın diyordum” deyip, yere bırakmış.

O zaman Samurıḳ kuş: “Hadi evladım, yolun açık olsun nereden gelip nereye gidiyorsun?” diye sormuş. Jartı Töstik: “Katar katar göçüp giden insanlar gördüm. Birincisi, tamamen oğul-kız, şarkı söyleyerek gittiler. İkincisi, erkekler-gelinler, üçüncüsü yaşlı erkekler ve kadınlar. Hepsi de şarkı söyleyerek gittiler. Onları arıyorum. Ondan sonra yerin altındaki Tekgözlünün koyun boyunlu Ḳulaşolağını arıyorum” diye söylemiş.

O zaman samurıḳ kuş: “O, dostum, birinci aradığın insanlar geçip giden dünyanın gülü, serap. Ona diri değil ölü (de) yetişemiyor” demiş.

“Fakat, yer altındaki Tekgözlünün koyun boyunlu Ḳulaşolağını alayım dersem, (seni) alıp götüreyim, benim gücüm yetmiyor. Hadi şimdi kırk mes* su, kırık mes et bul. Ondan sonra seni yedi kat yer altına alıp götüreyim” demiş.

“Tamam” deyerek havayı değiştirmiş. Samurıḳ fırtına çıkartmış, sadece ağacın dibi açık kalmış. Bir taraftan yaban geyiği gelmiş salınarak, bir taraftan kulan gelmiş bir görünüp bir kaybolarak. Geleni atıp vurup öldürmüş. Seksen gün olduğunda gün de açılmış. Kırk mes et, kırk mes suyu hazırlamış. Samurıḳ gelip: “Hadi üstüme bin! İki gözünü yum, açma. Bir tarafa baksam ağzıma su koy, bu tarafa baksam ağzıma et at!” demiş. Böylece samurıḳ kuş, çocuğu alarak uçmuş. Bu tarafa baktığında su koyup, bu tarafa baktığında eti atmış. Bir yer de “hadi, gözünü aç” demiş. Açsa üstü buğu, altı su gibi bir yerde duruyorlarmış. Yine uçmuşlar. Bir vakitte “hadi, gözünü aç” demiş. Açıp baksa yere inmişler. O zaman samurıḳ kanadından bir dal koparım verip: “Yolun açık olsun, selametle. Dönecek olsan o kanadı yak, ben hazır olurum. Şu tepenin ardındaki Tekgözlüye kendin git” diyerek samurıḳ uçup gitmiş.

Töstik gelse Tekgözlü uyuyor. Bir uyusa kırk gün kır gece uyuyormuş. Bir at başı kadar topuzu alarak başına bir vurmuş.

---

* Tulum.

“Oy, bu yerin piresini-ay” deyerek dev bir defa kaşınıp yatmaya devam etmiş. O zaman Töstik eyeriyle duran koyun boyunlu Ḳulaşolaḳ’a varmış. At kişneyip Jartı Töstik’i tekrar tekrar koklamış. Jartı Töstik, atın urganını alıp (uyuyan) Tekgözlünün ayağına bağlamış ve ata binip sürmeye başlamış.

Dağa da taşa da sürmüş. Tekgözlünün eti çalıya takılmış, kazan gibi kazan gibi taşlar (etini) koparıp almış. Sadece kuru kemikleri kalmış. O zaman: “Hey bala! Hiç olmazsa başımı bir kaldırsana” demiş Tekgözlü. Jartı Töstik düşünmüş: “Artık kemikten başka nesi kaldı, gözü açık gitmesin” diyerek Tekgözlü’nün ayağını çözüp başını kaldırmış.

“Oy bala, gel beri” diyerek, dev gelip dövüşmeye başlamış. Sonunda bütün vücuduyla basarak çocuğu yıkmış. O zaman koyun boyunlu Ḳula at gelerek Tekgözlü’yü iki ayağıyla tepmiş. Devin iki incik kemiği kırılıp (dev) düşmüş.

O zaman başını kesip almış. Kendi ata binip doludizgin sürmüş, sevinci göğsüne sığmıyormuş. Nasıl gidiyorsa öyle sürmeye devam etmiş. Böylece hızla gelirken ağaç saban ile yeri süren bir yaşlı kadınla erkek görünmüş. İki öküzün başını karısı, sabanı da kocası tutuyormuş.

Jartı Töstik gelip selam vermiş. O zaman yaşlı kadın: “Oybay evladım, yavaş yavaş söyle, yavaş” demiş. O zaman Jartı Töstik: “Yaşlı adamla kadına: “O, yavaş söyleyecek ne var?” demiş.

O zaman yaşlı adam: “Oy bay, bu yerde Tajal (deccal) felaketi var” demiş. “O ne” diye sormuş. Burada bir ejderha var, bir uyuduğunda kırk gün kırk gece uyuyor. Eğer bir uyansa bu civardakini bir seferde yutuyor, malı da adamı da her şeyi yutuyor. Bu ne zaman uyusa biz gelip ekin ekiyoruz. İkinci uyuyuşunda suluyoruz. Üçüncü uyuyuşunda biçip topluyoruz. Böylece hayatımızı devam ettiriyoruz” demiş.

O zaman Töstik bütün gücüyle bağırmış. O vakitte ejderha uyanmış. Islık çalarak ağzını açmış, içine doğru çekmiş. Oradaki mal olsun, adam olsun, uçan kuş olsun, yürüyen av olsun hepside yuvarlanmaya başlamış. Jartı Töstik de kendi atıyla uçarak yuvarlanmış. Sonunda yedi kat ak semseri doğrultmuş ve yatay olarak ortasından tutarak kendi gelip ejderhanın içine girmiş. O zaman ejderha yutuvermiş. Töstik, (ejderhayı) iki tarafından dilip

kuyruğundan çıkıvermiş. Ejderha ikiye bölünüp ölmüş. Jartı Töstik, ejderhanın zehriyle yatıp kalmış. Memleketin insanları da yuvarlanıp gelmiş. Az önceki ölen ejderhayı, onu öldüren çocuğu görüp oradaki adamlar teşekkür etmeye başlamışlar. Zehirlenip yatan Jartı Töstik'e süt verip iyileştirmişler. Hep bir araya gelip oradakilerin hepsi de sevinmişler.

"Oy, çocuk, bizi kurtardın ğoy, şimdi bize padişah ol, diye ısrar etmişler. Jartı Töstik buna razı olmayarak, yürüyüp gitmiş. Gelirken bir yerde cebine baksa samurığun kanadı çıkmış. O zaman memleket-halkı, ata-anası aklına düşmüş. Kanadı yaktığında samurıḳ hızla gelip yetmiş.

Samurıḳ kuş gelip: "Hadi şimdi, kırk mes su, kırk mes et hazırla" demiş. O yeri açık bırakıp başka yerlerdeki havayı fırtınaya çevirmiş, açık yere doğru avlar hızla top top olup gelemeye başlamış. Gelmesine seksen gün olduğunda gün açılmış. Kırk mes et, kırk mes su hazır olmuş. Onların hepsini getirip samurığa yüklemiş. Kendisiyle beraber atı da samurığa binmiş.

Kuç uçmuş. Bu tarafa baksa suyu koyup, bu tarafa baksa ağzına et vererek uçmuşlar. Et de su da bitmiş. "O, ne var, yüreğim ağrıdı, alçalayım demiş samurıḳ.

O zaman Jartı Töstik, kuşa iki baldır etini kesip vermiş. "Aç gözünü!" demiş (samurıḳ). Açsa yeryüzüne gelmişler. O zaman samurıḳ: "Az önceki eti nereden aldın, tatlıymış" demiş. Jartı Töstik: "Bu, iki kalça etim ğoy" demiş. "Hangisi, göstersene" demiş. "İşte" diyerek açıp göstermiş. O zaman samurıḳ "tifuṽ" diye bir tükürdüğünde kalça eti tekrardan yerine düşüp, iyileşip gitmiş. O zaman samurıḳ: "Artık dostum, ben dostluk vazifemden kurtuldum mu?" demiş. Jartı Töstik: "Evet, evet dostum kurtuldun, kurtuldun" demiş.

O zaman samurıḳ kuş: "Sen kendin git. Söz kestirdiğin nişanlını bugün toy yaparak (başka birisi) almak istiyor. Yolunun üzerinde, görürsün. Ve öz yurdunu Kalmuk istila ediyor" diyerek hepsini söylemiş. Neticede Jartı Töstik ata binerek yürüyüp gitmiş. Gelirken önünde altı kulaç ala baytalı[*] görmüş. Onu tutup almış. Yedeğine alıp gelirken, bir toy kalabalığına denk gelmiş.

[*] 2-4 yaş arası yavrulamamış at.

“Bu kimin toyu” diye sormuş. O zaman birisi: “Bu toy Jartı Töstik’ün alayım diyerek dünür olduğu nişanlısı idi. O kendisi meczup olup geçip, giderek kayboldu. Şimdi bugün toy yapıp onu başka birisine vermek istiyorlar” demiş.

Buna sinirlenen Jartı Töstik hızla köye gelip: “Alıp getir, alıp getir, nişanlımı” diye bağırmış. Sesi yeri yarmış. Toplanan halk korkmuş. Sesi acıymış, demişler. Hızla gelip nişanlısını altı kulaç ala baytala bindirerek alıp gitmiş. Öylece yürüyüp yurduna gelse yurdu kırılıp gidiyormuş. Her yanı dolduran Kalmuk ile yalnız kendi savaşmaya karar vermiş. Eşine “hadi, sen böyle dur” deyip yedi kulaç ak semserini doğrultup savaşmaya başlamış.

Gözünü yumup sağlı sollu kılıçtan geçirmiş. Kalmaklar kaçıvermişler. Bir vakitte birisi “Oy, evladım, gözünü aç” demiş. Gözünü açıp baksa karşısında bir pir duruyormuş.

“Hey, evladım, şurada babanın bacağı duruyor, şurada ananın kolu duruyor, onları temizleyip yıkayarak göm” deyip pir kaybolmuş. O pir, Jartı Töstik’in anasına bir top çalının dibinde görünen pirmiş.

Ondan sonra Jartı Töstik halkı toplamış ve kalan halkına sahip olarak yaşamaya devam etmiş.

6.3.19. JAYIḴ PEN EDİL

Jayıḳ pen Edil degen ağalı-inili ağayındı mergen bolıptı. Jayıḳ ağası, Edil inisi eken. Ekeṽi mergendik ḳıp bir eldiŋ aş-arıḳtaasıraytın bolğan. Ḳaraşanıŋ basında, Ḳar bir-eki jaṽğanda, ekeṽi eki bölek aŋ aṽlap, keşke kürkede birigip otırğanda Jayıḳ Edilge: “Men bir tamaşa is kördim, deydi, Jalaŋ ayaḳ kisiniŋ izin kördim”, deydi. “Sol izge tüsip kettim, iz ḳalıŋ ḳamısḳa bardı. Ḳamıstı aralap kele jatsam, iz bir ḳamıs kürkege kirdi. Kürkege kirip ḳarasam eşkim joḳ. Tısḳa şıḳtım, öŋim be, tüsim be dep, bağanağı jalaŋ ayaḳtıŋ izine tüssem, älgi iz joḳ, meniŋ izimnen basḳa iz joḳ. Sodan soŋ ḳayta kürkege kirdim. “Bul ḳalay?” dep, tamaşa ğıp turdım.

-İya, Jayıḳ, neğıp, ne izdep jürsiŋ? deydi bireṽ, biraḳ köringen kisi joḳ.

-Aŋ ḳarap jürip, jalaŋ ayaḳtı kisiniŋ izine tüsip keldim. İzi bar, özi joḳ, sonı tamaşalap turmın, dedim men. Älgi ayttı: “Meniŋ tilimdi al, jolıŋ boladı.

Tilimdi almasaŋ, jalmaṽız jeydi seni", dedi. Sodan keyin mıltığıma oḳ salıp, bilteni tutatıp alıp: "Al meni jey ğoy, jalmaṽız bolsaŋ", dep edim, eşkim mağan ḳarsı şıḳḳan joḳ. Ketip ḳaldım", dedi Jayıḳ inisine. Edil senbedi. Taŋ atḳan soŋ, ekeṽi ḳamısḳa keldi. Kelse, kürke de joḳ, sınğan bir ḳamıs ta joḳ, iz de joḳ. Edil: "Ötirik ayttıŋ", dedi. Jayıḳ: "Körğenim ras", dedi. Atḳan aŋnıŋ etin atḳa artıp Edil elden Jayıḳtıŋ ḳalğan jerine kelse, Jayıḳ joḳ. Arı-beri ḳarap taba almadı. Joğarı ketken şığar dep, özendi jağalap Edil de ketti. Ḳalıŋ ḳara toğaydan bir ḳulan atıp alıp, sonı keşke soyıp, töstiğin kesip, temir istikke şanşıp pisirip otırdı. El orınğa otırğan mezğilde toğaydıŋ basınan bir jayaṽ jüğirip kele jatır. Basında bürkenğen şapan bar, kelğen bette ottıŋ janına kelip otıra ketti. Edil töstiktiŋ bir japırağın kesip usındı. Ḳolınan töstikti alğanda, älği saḳ ete tüsti. "Munı usınbağanda toyıŋ bolıp edi", dep jürip ketti. Bul ketken soŋ, Edil ḳaṽiptenip öziniŋ ornına borenetastap, onı şekpenimen jaṽıp ḳoydı, özi mıltığın oḳtap dayarlanıp otırdı. Ot öşip bara jatḳan kezde, älgi jayaṽ jügirip kelip: "Ala ğoy, ala ğoy", dep on saṽsaḳtarı satırlap böreneni bas saldı. Edil atıp kep jiberdi. Jayauṽ şalḳasınan tüsti. Taŋerteŋ ḳarasa, on saṽsağı birdey temir eken. Edil barlığın kesip aldı. Tüymeleri tügel altın-kümis, mandayında jalğız közi bar eken. Mergen ot jağıp, ḳoldarın örtep jiberdi.

Edil toğayda üş kün boldı, üş künde östip "üş kelinşek" öltirdi. Edil endi elge ḳaytıp keldi. Biraḳ osınday "üş kelinşek" öltirdim, Jayıḳtı taba almadım dep elge aytpadı. Edil elindegi bir Ḳara degen kisini: "Sen elge tamaḳ äkep tursaŋ, biz Jayıḳ ekeṽmiz aŋ aṽlaymız", dep aŋğa ertip ala jürdi. Ekeṽi' Jayıḳtı izdep taba almay jürip, bir köp ḳoyğa kezdesedi. Baḳtaşısı joḳ ḳoydı körip, endi ḳoydıŋ iyesin izdedi. Älden ṽaḳıtta aḳ orda körindi. Sol üyge ekeṽi kelip: "Söyles", dedi. "Tüse ber, ruḳsat", dedi üy iyesi. Ekeṽi attan tüsti, barlıḳ ḳaruṽ-jarağın tısḳa ḳaldırıp üyge kirdi. Esik sart etip jabıldı. Bir äyel arı ḳarap bala emizip otır eken. Ḳatın ayttı: "Edil, üş kelindi sen öltirdiŋ. Üş balamdı Jayıḳ öltirdi. Jayıḳtı men asıp jedim. Birindi soyıp, birindi asamın, men senderdi ayağımnan izdegem joḳ, özderiŋ keldinder", deydi.

Tünimen andısıp, birin-biri ala almay, taŋerteŋ Edil jeztırnaḳ äyeldi atıp tastaydı. Ḳayta barıp üydiŋ esigin aşayın dese, aşa almay ḳoyadı. Sodan keyin barlıḳ ḳoydı aydap, Edil elge keledi. Ḳoydı taratḳannan keyin osınday

jayın ayttı: “Jayıḳtıŋ ajalı sol ḳatınnan keldi”, deydi. Sonımen eli Jayıḳtı joḳtap as berip tarasıptı. Jılağan halıḳḳa Edil ayttı: “Jalmaṽızdıŋ üyine barayıḳ, ḳalğan jasaṽdı alayıḳ”, dep edi, bul sözğe jiyılğan halıḳtıŋ barğısı kelmedi, ḳorıḳtı. Sonımen el jalmaṽızdıŋ malın maldanıp jürip jattı. Bir-eki jıldan keyin Edil ḳızın uzattı. Ḳızı äkesinen şolpını suradı. Edil ayttı: “Şolpını alsaŋ, seni öltiredi. Jalmaṽızdıŋ artında ḳalğan bir ḳız bar”, dep. Aḳırı şolpını ḳızına berdi. “Biraḳ, eki-üş jıl uyıḳtamay jür”, dedi ḳızına. Birtalay ṽaḳıt ötkennen keyin, jalmaṽızdıŋ älgi ḳızı birsıpıra eldi basıp alıp, ḳırıp kele jatadı. Bir küni Edildiŋ ḳızınıŋ üyine kire bergende, jalmaṽızdıŋ ḳızın Edildiŋ ḳızı basınan ḳağıp ḳalıp öltiredi. Sonımen jalmaṽızdıŋ ḳızı öledi. Sonan keyin halıḳ tınış bolıp, mal ḳuralıp, el boladı.

YAYIK İLE İDİL*

Jayıḳ ile Edil (Yayık İle İdil) adlı ağabeyli kardeşli mergenler varmış. Jayıḳ ağabeyi, Edil kardeşiymiş.

İkisi mergenlik yaparak bir ilin aç ve zayıflarına bakıyorlarmış. Kasım ayının başında kar bir iki yağdığında ikisi iki bölük olarak av avlamışlar ve akşamleyin kulübede bir araya gelip oturduklarında Jayıḳ Edil’e: “Ben bir güzel iz gördüm, yalın ayak bir kişinin izini gördüm, demiş. “O izi takip ederek gittim, iz sık bir kamışlığa vardı. Kamışların içinde giderken iz bir kulübeye girdi. Kulübeye girip baksam hiç kimse yok. Dışarıya çıktım, önüm mü arkam mı diyerek deminki yalın ayağın izine düşsem az önceki iz yok, benim izimden başka iz yok. Ondan sonra tekrardan kulübeye girdim. “Bu ne?” diyerek bakmaya başladım.

-Evet Jayıḳ, ne yapıyor, ne arıyorsun? dedi birisi, fakat görünürde kimse yok.

-Av arayıp yalın ayaklı kişinin izine düşüp geldim. İzi var, kendi yok, ona bakıp duruyorum, dedim ben. Deminki: “Benim sözümü dinle işin rast gider. Sözümü dinlemezsen, Jalmaṽız seni yer” dedi. Ondan sora tüfeğime kurşun koyup ateş ettim: “Hadi jalmaṽıssan beni ye ğoy,” dedim. Hiç kimse

* **Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 134-136.

benim karşıma çıkmadı. Gidip kaldım" demiş Jayıḳ, kardeşine. Edil inanmamış. Tan attıktan sonra ikisi kamışlığa gelmiş. Gelseler kulübe de yok, kırılan bir kamış da yok, iz de yok. Edil: "Yalan söyledin" demiş. Jayıḳ: "Gördüğüm doğru" demiş. Vurduğu avın etini ata yükleyip Edil Jayıḳ'ın kaldığı yere gelse Jayıḳ yok. Sağa sola bakmış, bulamamış. Yukarı gitmiş olabilir diyerek ırmağın kıyısı boyunca Edil de gitmiş. Sık kara ormandan bir ḳulan avlamış. Ḳulanı akşama yüzmüş ve döşünü keserek demir şişe takıp pişirmiş. İnsanlar yerlerine çekildiği vakitlerde ormanın baş taraflarından bir yaya koşarak gelmekteymiş, başında şapan varmış. Öylece gelerek ateşin yanına oturmuş. Edil döşten bir parça kesip vermiş. Elinde döşü alırken deminki kişi tedbirli davranmış. "Bunu vermeseydin toyun bolup edi" deyip yürüyüp gitmiş. O gittikten sonra Edil kuşkulanıp kendisinin yerine tomruk koymuş ve onu cepkeniyle kapatmış. Kendisi tüfeğini doldurup, hazırlanarak beklemeye başlamış. Ateş sönmeye başladığı vakitlerde deminki yaya koşarak gelip: "Ala ğoy, ala ğoy" diyerek on parmağını çatırdatarak hızla tomruğa saldırmış. Edil, atıp tetiği çekmiş. Yaya, sırt üstü düşmüş. Edil sabah erkenden baksa on parmağının tamamı da demir. Edil hepsini kesip almış. Düğmeleri bütün altın gümüşmüş. Alnında tek gözü varmış. Mergen ateş yakarak (onun) ellerini ateşe atmış.

Edil ormanda üç gün kalmış. Üç günde de böyle yaparak "üç "gelin" öldürmüş. Artık Edil memleketine dönüp gelmiş. Fakat böyle "üç gelin" öldürdüm, Jayıḳ'ı bulamadım diye kimseye söylememiş. Edil memleketindeki Ḳara adlı bir kişiyi: "Biz Jayıḳ'la beraber av avlıyoruz, insanlara yemeği sen getirsen" diyerek onu yanına alıp gitmiş. İkisi Jayıḳ'ı arayıp bulamamışlar. Bir koyun sürüsüne denk gelmişler. Çoban'ı olmayan koyunları görüp artık koyunların sahibini aramaya başlamışlar. Çok geçmeden bir ak çadır görünmüş. Onlar o çadıra gelip: "Konuş" demişler. "İniniz, ruhsat" demiş ev sahibi. İkisi attan inmişler. Bütün savaş araş gereçlerini dışarı da bırakarak eve girmişler. Kapı sart diye kapanmış. (İçeride) bir kadın arkasını dönmüş çocuğunu emzirip duruyormuş. Kadın: "Edil, üç gelinimi sen öldürdün üç çocuğumu Jayıḳ öldürdü. Jayıḳ'ı ben pişirip yedim. Birinizi yüzüp birinizi yiyeceğim, ben sizleri ayağımla aramadım, kendi kendinize geldiniz" demiş.

Geceleyin karşılıklı olarak fırsat kollayıp birbirlerini vuramamışlar. Sabah erken Edil, Jestırnağı vurmuş ve tekrardan varıp evin kapısını açmak istediğinde, açamamış. Ondan sonra Edil tüm koyunları sürerek eline gelmiş. Koyunları (halka) dağıttıktan sonra durumu şöyle anlatmış. “Jayıḳ’ın eceli o kadının elinden oldu.” Neticede halkı, Jayıḳ’ın yasını tutup, yemek verip dağıtmışlar. Ağlayan insanlara Edil: “Jalmaṽız’ın[*] evine gidelim, kalan eşyaları alalım” demiş. Bu sözün, toplanmış olan halk varmak istememiş, korkmuşlar. Öylece insanlar Jalmaṽız’ın malların sahiplenmişler. Bir iki yıldan sonra Edil kızını vermiş. Kızı babasından kevgir istemiş. Edil: “Kevgiri alırsan seni öldürür. Jalmaṽız’ın arkasında kalan bir kızı var” demiş. Nihayetinde kevgiri kızına vermiş. “Fakat, birkaç yıl uyumadan dur” demiş kızına. Bir hayli vakit geçtikten sonra Jalmaṽızın deminki kızı birden bire memleketi basarak kırıp geçirmeye başlamış. Bir gün Edil’in kızının evine girdiğinde Jalmaṽız’ın kızını Edil’in kızı başına vurarak öldürmüş. Böylece Jalmaṽızın kızı ölmüş. Ondan sonra halk huzur içinde yaşayıp mal kuralıp (başlayıp), memleket olmuşlar.

6.3.21. JERDEN ŞIḲḲAN JELİM BATIR

Bayağı ṽaḳıtta bir kempir bar eken. Onıŋ üş balası bolıptı. Ol kempirde tük mal bolmaptı. Küneltüṽ üşin bazarğa juṽsan alıp barıp satadı eken. Satḳan juṽsannan tamaḳtarınan artılıp, künde bes tıyın ḳaladı eken.

Bir küni sol artılıp ḳalğan bes tıyındarın sanasa, edäṽir pul bolıp ḳalıptı. Ḳıs kele jatır, balalarıma şapan äpereyin dep, ḳalağa barıp, üş balasına üş şapan satıp aladı.

Üyine kelgennen keyin, kempir ülken balasına: “Aṽıldıŋ artındağı üylerge barıp, bayğazı sürap kel!” deydi. Balası: “Maḳul”, dep bara jatsa, tuman bolıp, adasıp ketedi. Onıŋ artınan ortanşı balası: “Men de ağamnıŋ artınan baram”, dep ketip bara jatsa, jolda jolbarıs jolığıp, onı jep ḳoyadı. Onan keyin kişkene balası: “Men de baram, olar kelmey ketti”, dep şeşesinen suraydı. Şeşesi jibermeydi. Jılap ḳoymağannan keyin jiberedi. Bara jatıp

[*] Bu anlatıda Jalmaṽız sözüyle kastedilen Jeztırnaḳ’tır. Çünkü metinde anlatılan olaylar Jalmaṽız değil Jeztırnaḳ’ın özelliğine uygundur.

adasıp bir tamğa keledi. “Kim bar eken?”, dep, äyneginen sığalasa, üş däv jatır eken. “Oyatsam öltirer”,dep, bala jan-jağına ḳarasa, elüv alpıs kilt tur eken, sonı alıp, basḳa jağındağı tamdardı aşuvğa kirisedi.

“Barlığın aşpay bir-ekevin ğana aşayın”, dep bir tamın aşsa, üş tulpar tur. Üşevinen tandap, bir ḳara tulpardı minedi. Ekinşi tamdı aşsa, üş savıt, üş ḳılış, üş er, üş nayza, üş mıltıḳ, üş sadaḳ tur. Olardan da tandap eŋ jaḳsısın aladı.

Savıttı kiyip, erdi erttep, ḳılış-mıltıḳtardı asınıp, dävdiŋ esiginiŋ aldına şığıp: “Kim bar-av, kim bar-av?” dep ayğaylaydı. Bir däv: “Men barmın”, dep şığa bergende, bala ḳılışpen basın kesip aladı. Ekinşi däv: “Jaŋağı bizge bermey özi jep jatır ma?” dep şığa bergende, bala onı da nayzamen şanşıp tastaydı. Üşinşi däv: “Meniŋ eki inimdi öltirgen ḳanday dävsiŋ?” dep aḳırıp şığadı da: “Alıspaḳ kerek pe, atıspaḳ kerek pe?” deydi. “Atısḳan atasınıŋ basın alğan, alıspaḳ kerek”, deydi bala.

Ekevi sol jerde üş tün alısıp, bala dävdi äbden şarşatıp, üyiniŋ janındağı ḳudıḳḳa ıytermelep tığıp, avzın tavday taspen bekitip tastaydı.

Onan keyin bala eline barıp, şeşesin ertip kelip, dävdiŋ üyin özine üy ḳılıp aladı. Bala künde aŋğa şığadı, kiyik, ḳulan jäne basḳa aŋdardı atıp äkelip küneltedi.

Bir küni bala aŋğa keterde, şeşesin şaḳırıp alıp, ḳudıḳtı körsetip: “Mına ḳudıḳtı aşpa”, deydi. Balası aŋğa ketkennen keyin kempir tastı köterse, ḳudıḳtan örlep bir däv şığıp keledi. “Seni öltirem”, dep aḳıradı däv. Kempir: “Öltirme, men sağan äyel bolayın”, deydi.

Sol jerde kempir, dävdi ḳudıḳtan şığarıp alıp, üyine äkelip, tamaḳ berip, bir sandıḳḳa salıp ḳoyadı. Bala aŋğa ketkende şığarıp alıp, dävmen oynap-külip otıradı. Keşke kelerde sandıḳḳa salıp ḳoyadı. Toğız ay, toğız kün bolğanda kempir bala tabadı. Balasın ḳay jaḳḳa tığarın bilmey, dävden aḳıl suraydı.

-Buginşe eptep tığıp tur. Erteŋ balaŋ aŋğa ketkende meniŋ ḳara tulparımdı min de, sen balanı, balaŋnıŋ aŋnan keletin jolına aparıp bir oşaḳ ḳazıp, sonıŋ işine kiyizge orap tığa ḳoy. Eger bul şın meniŋ balam bolatın bolsa, meniŋ atım sol oşaḳtıŋ janınan öte bergende sürinedi. Sonda attıŋ

ayağı bir tasḳa tiyip, tastıŋ sınığı uşıp barıp balanıŋ denesine tiyedi. Onan keyin bala jılaydı. Jılağannan keyin bala atınan tüsip, balanı sağan äkeledi. Äje, mına balanı baḳ, mağan serik bolsın, deydi. Sonda sen balam, sen aḳılıŋnan adasḳan ekensiŋ, bul bala periniŋ balası ma, jınnıŋ balası ma? Ḳaytıp aparıp tasta de. Onan keyin aparıp tastayın dep äkete bergende: Äkelşi, sen üşin bağıp bereyin dep ayt, deydi.

Keşke kempirdiŋ balası keledi. Taŋ atḳannan keyin uyḳıdan turıp, künde minip jüretin atın erttep jatḳaŋda kempir: “Ḳarağım, däv̆diŋ ḳara tulparın min, bul at şarşadı ğoy, buginşe tınıḳsın”, deydi. Bala şeşesiniŋ sözin maḳul körip, ḳara tulparğa minip, aŋğa ketedi. Artınan kempir barıp, bir jeroşaḳ ḳazıp, soğan kiyizge balanı tığıp keledi. Keşke balası aŋnan kele jatıp jeroşaḳtıŋ tusınan ete bergende, atı sürinip ketedi. Ayağı bir tasḳa tiyip ketedi. Tas uşıp barıp oşaḳtağı balanıŋ denesine tiyedi. Bala şır ete tüsedi. Atınan tüse ḳalıp, balanı alıp üyine äkelip şeşesine: “Äje, mına balanı baḳ”, deydi. Şeşesi: “Sen aḳılıŋnan adasḳan ekensiŋ. Bul bala periniŋ balası ma, jınnıŋ balası ma?. Ḳaytıp aparıp tasta”, deydi.

Bala aparıp tastayın dep kete bergende, kempir: “Äkelşi, sen üşin bağıp bereyin”, deydi.

Onıŋ atın jerden şıḳḳan Jelim batır ḳoyadı. Jelim batır bir künde bir jasḳa, eki künde eki jasḳa, on künde onğa keledi. Bir küni däv̆, kempirge: “Balam bolsa erjetip ḳaldı, sandıḳtıŋ bir jerin tesip ḳoy, balamdı körip otırmasam, işim jarılıp keter”, deydi. Kempir maḳul korip, sandıḳtıŋ bir jerin tesip ḳoyadı.

Bir küni keşke eki balasımen kempir äŋgimelesip otırğanda jerden şıḳḳan Jelim batırdıŋ közi sandıḳtıŋ işindegi tesikten ḳarap jatḳan däv̆diŋ kozine tüsip ketedi de: “Ağa, köz jıltıraydı”, deydi. “Ol kim?” dep ağası ḳaray bergende, däv̆ sandıḳtan şığa keledi. Sol jerde ekev̆i taŋ atḳanşa alısadı. Bir v̆aḳıtta däv̆ jıḳpaḳşı boladı. Sonda bala şeşesine: “Meniŋ ayağımnıŋ astına talḳan, däv̆diŋ ayağınıŋ astına tarı sep”, deydi. Şeşesi balasına ḳastıḳ ḳılıp, däv̆diŋ ayağınıŋ astına talḳan, balasınıŋ ayağınıŋ astına tarı sebedi. Bala onan beter tayğanap jığılıp bara jatḳanda: “Jerden şıḳḳan Jelim batır, ḳaydasıŋ?” deydi. Jelim batır jügirip barıp, däv̆diŋ basın ḳılışpen kesip aladı

da, aşuw üstinde şeşesin judırıḳpen bir ḳoyadı. Jelim batırdıŋ judırığına ne şıdasın, kempir de sespey ḳatadı.

Erteŋine ağası: “Ḳarağım, aŋğa barıp, aŋ atıp keleyik, sosın men ḳalağa barıp keleyin”, deydi. Söytip ekeŭi aŋğa şığıp ketedi, bir aylıḳ aŋ atıp äkeledi. Ağası ḳalağa jürmekşi boladı da, Jelim batırğa: “Men ḳamşımdı bosağağa ilip ketemin. Keşiksem, sonı alıp, “ağam ḳaydasıŋ” dep izdersiŋ”, deydi.

Ağası ketedi. Bir jıl boladı äli kelgen joḳ. Bir küni Jelim batır ağasın sağınıp, ŭayımdap otırsa, bosağadağı ḳamşıdan ḳan tamıp tür. “Uh, uh, ağam”, dep ḳara tulparın erttep minip, ağasınıŋ artınan izdep ketedi. Birneşe aylar jürip, ḳalağa jetedi. Barsa, bireŭden “ağası hannıŋ ḳızına ğaşıḳ eken, ol ḳızğa ğaşıḳ sol jerde bir däŭ bar eken, sonı öltirem dep barsa, däŭ ağasın öltiripti”, dep esitedi. Bul sözdi estigen soŋ: “Ne de bolsa, sol däŭine barayın”, dep jolğa şığadı. Jolda hannıŋ üyine bara ketpekşi boladı. Barsa, hannıŋ esiginiŋ aldında jürgen ḳatındar: “Küyeŭ”, deydi. Sebebi Jelim batırdıŋ türi ağasınan aynımaydı eken. “Küyeŭi nesi?” dep, Jelim batır taŋ ḳaladı. Ḳatındar Jelim batırdıŋ özin hannıŋ ḳızına alıp baradı. Söytip, Jelim batır jeŋgesimen tanısıp, ertemen turıp, däŭdiŋ üyine barıp söylespek boladı.

Jelim batır barğan soŋ däŭ şığa keledi. Jelim batır: “Meniŋ ağamdı öltirgen sen ekensiŋ. Ağamnıŋ ornına ḳızındı ber, bolmasa basıŋdı alamın”, deydi. “Kel, alısayıḳ, ḳaysımız jıḳsaḳ, jığılğanımızdıŋ sözsiz basın keseyik”, deydi däŭ. Ekeŭi alısa ketedi. Jelim batırdıŋ küşi basım kelip, jıḳpaḳşı boladı. Sonda däŭ: “Jıḳpa, ağaŋdı öltirgen joḳpın, taŭıp bereyin”, deydi. Ağasın üyde bir terige orap ḳoyğan eken. “Biraḳ, bir sözim bar, ağaŋ han ḳızına ğaşıḳ eken, oğan men de ğaşıḳ edim. Bir küni ağaŋ meniŋ han ḳızına ğaşıḳtığımdı estip, meni öltirmek bolıp kelgen eken. Men şığıp edim, söz ḳatpay: “Alıspaḳ kerek pe, atıspaḳ kerek pe?” dedi. Sol jerde ekeŭmiz alısa kettik, bir ŭaḳıtta men jığatın boldım. Onan keyin ağaŋ: “Meni bildirmey bir jerge saḳtap koy dedi. "Nege", dep edim. Meniŋ bir inim jalğız ḳaldı, sol batır bolsa, bir keler, oğan şeyin öltirmesten usta, kelmese, öltirgeniŋe riyzamın”, dedi. Sonan keyin men: “Osınıŋ obalına ḳalmayın”, dep öltirmep edim. Endi sen keldiŋ, sen bir er ekensiŋ, men sağan bas urıp ḳızımdı bereyin, dedi.

Sol jerde däŭdiŋ ķızın Jelim batır alıp, hannıŋ ķızın ağası alıp, ekeŭi eline ķaytıp, murat-maķsattarına jetipti.

YERDEN ÇIKAN JELİM BATIR*

Eski zamanlarda bir yaşlı kadın varmış. Onun üç çocuğu varmış. O yaşlı kadının hiç malı yokmuş. Hayatını devam ettirebilmek için pelin toplayarak, götürüp pazarda satıyormuş. Sattığı pelinlerden yiyecekleri için harcadıktan sonra beş kuruş kalıyormuş.

Bir gün o, artıp kalan beş tiyinleri saysa epeyce para birikmiş. Kış yaklaşıyor çocuklarıma şapan alayım diyerek, şehre gidip üç çocuğuna üç şapan satın almış.

Evine geldikten sonra yaşlı kadın büyük oğluna: "Köyün diğer tarafındaki evlere gidip boyğazı* isteyip gel demiş. Çocuğu: "Tamam" demiş, giderken sis varmış, yolunu şaşırmış. Onun ardından ortanca çocuğu: "Ben de ağabeyimin arkasından varayım" deyip, giderken yolda kaplan rastlamış, ve (kaplan) onu yemiş. Ondan sonra küçük çocuğu: "Ben de gideyim, onlar gelmediler" diyerek annesinden izin istemiş. Annesi göndermemiş. Ağlayıp sızladıktan sonra, annesi göndermiş. Giderken yolunu şaşırıp bir eve gelmiş. "Kim varmış" diye camından gözetlese üç dev uyumakta. "Uyandırsam beni öldürür" deyip, çocuk etrafına baksa elli altmış anahtar durmakta. Onları alıp başka taraftaki evleri açmaya girişmiş.

"Hepsini açmayayım, sadece bir ikisini açayım", deyip bir evi açsa üç tulpar duruyor. Üçünden seçerek bir kara tulpara binmiş. İkinci evi açsa üç zırh, üç eyer, üç mızrak, üç tüfek, üç yay varmış. Onlardan da seçip en iyilerini almış.

Zırhı giyip, eyeri eyerleyip, kılıç-tüfekleri kuşanarak devin kapısının karşısına çıkıp "kim var-aŭ, kim var-aŭ", diye bağırmış. Bir dev: "Ben varım", diye çıktığında, çocuk kılıçla onun başını kesmiş. İkinci dev: "Az öncekini bize vermeden kendi mi yiyor?", diye çıktığında çocuk ona da mızrağını saplayıp koymuş. Üçüncü dev: "Benim iki kardeşimi öldüren nasıl bir devsin?", diye

* **Ķazaķ Halıķ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 46-49.
* boyğazı: Yeni alınan şeyler için verilen hediye.

bağırarak, çıkıp: “Dövüşmek mi gerek, okla atışmak mı?”, demiş. “Okla atışan atasının başını almış, dövüşmek gerek”, demiş çocuk.

İkisi orada üç gün üç gece dövüşmüş. Çocuk, devi hepten yormuş ve iteleyerek evinin yanındaki kuyuya sokmuş. Kuyunun ağzını dağ gibi taşla kapatıp koymuş.

Ondan sonra çocuk, memleketine giderek annesini beraberinde getirip, devin evini kendisine ev olarak almış. Çocuk her gün ava çıkıyor geyik, kulan ve başka avları avlayarak, getirip hayatını devam ettiriyormuş.

Bir gün çocuk ava giderken annesini çağırarak, kuyuyu gösterip: “Bu kuyuyu açma”, demiş. Çocuğu ava gittikten sonra yaşlı kadın, taşı kaldırdığında kuyudan yukarıya doğru bir dev çıkıp gelmiş. “Seni öldüreceğim”, diye bağırmış, dev. Yaşlı kadın: Öldürme, ben sana eş olayım”, demiş.

O yerde yaşlı kadın devi kuyudan çıkararak evine getirmiş ve yemek verip bir sandığa koymuş. Çocuk ava gittiğinde çıkarıp devle gülüp oynuyormuş. Akşam (çocuğu) geleceği vakit (devi) sandığa koyuyormuş. Dokuz ay, dokuz gün olduğunda yaşlı kadın doğum yapmış. Çocuğunu nereye saklayacağını bilmeyerek devden akıl sormuş.

-Bugünlük zar zorda olsa sakla. Yarın çocuğun ava gittiğinde benim kara tulparıma bin de sen çocuğunu, çocuğunun avdan geleceği yola götürerek, bir ocak kazıp, keçeye sararak onun içine sakla. Eğer bu gerçekten benim çocuğumsa benim atım o çukurun yanından geçerken tökezler. O zaman atın ayağı bir taşa değer ve taşın kırığı uçarak çocuğun bedenine değer. Ondan sonra çocuk ağlar. Ağladıktan sonra çocuk, atından inerek, senin çocuğunu alıp sana getirir. Babaanne (ana?), bu çocuğa bak, bana yoldaş olsun, der. O zaman sen, çocuğum sen aklını kaçırmışsın. Bu çocuk perinin mi, cinin mi? Geri götürüp bırak, de. Ondan sonra o, götürüp bırakayım diyerek, alıp gitmeye yöneldiğinde: “Getir, senin için bakayım de”, demiş.

Akşam yaşlı kadının çocuğu gelmiş. Tan attıktan sonra uyanmış ve her gün binip, gittiği atını eyerlerken yaşlı kadın: “Yavrucuğum, devin kara tulparına bin, bu at yoruldu, bugün dinlensin”, demiş. Çocuğu annesin sözünü

makul karşılayıp, kara tulpara binerek ava gitmiş. Arkasından yaşlı kadın varıp bir yer ocağı kazmış, keçeye sararak, çocuğu oraya saklayıp gelmiş. Akşam, çocuğu avdan dönerken yer ocağının yanından geçtiği sırada atı tökezlemiş, ayağı bir taşa değmiş. Taş uçarak çocuğun ocaktaki vücuduna değmiş. Çocuk aniden bağırarak ağlamaya başlamış. Atından inip, çocuğu alarak evine getirmiş, anasına: "Ana, bu çocuğa bak", demiş. Anası: "Sen aklını kaybetmişsin. Bu çocuk perinin çocuğu mu, cinin çocuğu mu? Tekrardan götürüp bırak" demiş.

Çocuk, götürüp bırakayım diye gitmeye yöneldiğinde, yaşlı kadın: "Getir, senin için bakayım", demiş.

Onun adını *jerden şıḳḳan Jelim Batır* (yerden çıkan Jelim Batır) koymuş. Jelim Batır bir günde bir yaşa, iki günde iki yaşa, on günde on (yaş)a gelmiş. Bir gün dev, yaşlı kadına: "Çocuğum yetişkin oldu. Sandığın bir yerini del, çocuğumu görmesem içim parçalanıp gider" demiş. Yaşlı kadın makul görerek sandığın bir yerini delmiş.

Bir gün akşam iki çocuğuyla yaşlı kadın konuşurken yerden çıkan Jelim Batır'ın gözü sandığın içindeki delikten bakan devin gözüne düşüp: "Ağabey, göz parlıyor" demiş. "O kim?" deyip ağabeyi baktığında dev, sandıktan çıkıp gelmiş. Orada ikisi tan atana kadar dövüşmüşler. Bir zaman geldiğinde dev yıkacak gibi olmuş. O zaman çocuk, anasına: "Benim ayağımın altına un, devin ayağının altına darı serp" demiş. Anası çocuğuna düşmanlık ederek devin ayağının altına un, çocuğunun ayağının altına darı serpmiş. Çocuk ondan beter kayıp yıkıldığı sırada "yerden çıkan Jelim Batır, nerdesin" demiş. Jelim Batır koşup gelerek devin başını kılıçla kesmiş, acı üstünde, anasına bir yumruk vurmuş. Jelim Batır'ın yumruğuna nasıl dayansın, yaşlı kadın da birden ölmüş.

Ertesi gün ağabeyi: "Canım, ava gidip, avlanıp gelelim. Sonra ben şehre gidip geleyim" demiş. Böylece ikisi ava çıkarak, bir aylık av avlayıp gelmişler. Ağabeyi şehre giderken Jelim Batır'a: "Ben kamçımı eşiğe bağlayıp gidiyorum. Gecikirsem onu alıp "ağabeyim nerdesin" diyerek beni ararsın" demiş.

Ağabeyi gitmiş. Bir yıl olduğu halde hala dönmemiş. Bir gün Jelim Batır, ağabeyini özleyip, merak ederken eşikteki kamçıdan kan damlamaya başlamış. “Vah, vah, ağabeyim” diyerek, kara tulparını eyerleyip binmiş ve ağabeyinin arkasından aramaya gitmiş. Birkaç ay gittikten sonra şehre varmış. Varsa birisinden “ağabeyi hanın kızına âşıkmış. O kıza âşık, orada bir dev varmış. Devi öldüreyim diyerek ağabeyi gittiğinde dev, ağabeyini öldürmüş” diye işitmiş. Bu sözü işittikten sonra: “Ne olursa olsun, o deve varayım” diyerek yola çıkmış. Yolda hanın evine gitmeye karar vermiş. Varsa hanın kapısında hizmet eden kadınlar: “Damat” demişler. Sebebi Jelim Batır’ın görünüşü ağabeyi ile aynıymış. “Damat da nesi?” diyerek Jelim Batır şaşırıp kalmış. Kadınlar, Jelim Batır’ı alıp hanın kızına götürmüşler. Böylece Jelim Batır, yengesiyle tanışmış, erkenden kalkarak, devin evine varıp konuşmak istemiş.

Jelim Batır vardıktan sonra dev çıkıp gelmiş. Jelim Batır: “Benim ağabeyimi öldüren sen imişsin. Ağabeyimin yerine kızını ver, vermezsen başını keserim” demiş. “Gel, dövüşelim, hangimiz yıkarsa yıkılanımızın başını sözsüz kessin” demiş dev. İkisi dövüşelim. Jelim Batır’ın gücü baskın gelip, yenecek gibi olmuş. O zaman dev: “Yıkma, ağabeyini öldürmedim, bulup vereyim” demiş. Ağabeyini evde bir deriye sarıp koymuş imiş. “Fakat bir sözüm var, ağabeyin han kızına âşık, ona ben de âşıktım. Bir gün ağabeyin, benim han kızına âşık olduğumu işitip beni öldürmeye gelmişti. Ben (de) çıkmıştım, konuşmadan: “Dövüşmek mi gerek, okla atışmak mı gerek?” demişti. O yerde ikimiz dövüşmeye başladık, bir zaman sonra ben yıkacak oldum. Ondan sonra ağabeyin: “Beni, bildirmeden bir yere saklayın” dedi. “Niye” dedim. “Benim yalnız bir erkek kardeşim kaldı, o bahadır ise gelir. O gelinceye kadar öldürmeden tut, gelmezse öldürmene razıyım” dedi. Ondan sonra ben: “Onun vebalinde kalmayayım” diyerek öldürmedim. Artık sen geldin. Sen bir ersin, ben sana başvurup kızımı vereyim, demiş.

Orada devin kızını Jelim Batır, hanın kızını da ağabeyi almış ve ikisi memleketlerine dönerek murat-maksatlarına ulaşmışlar.

6.3.22. JEZTIRNAḴ

Burınğı ṽaḳıtta, bir Şora Batır degen boptı deydi. Bul Şora Batır özi bay eken, özi mergen eken, özi sonday saṽıḳ ḳurıp jüretin adam eken. Biraḳ ta basḳa kişkene tapşı bolsa kerek. Bul adam jılına, ya bolmasa, eki jılda oir ret ılğiy mergendikpen saṽıḳ ḳurıp, birneşe joldasımen el barmağan, jurt barmağan jerge ketedi eken. Toğayğa, taṽğa barıp aŋ aṽlap, bir ay, eki ay, bolmasa, üş ayğa deyin dalada jürip ḳaytadı eken.

Sol bir ṽaḳıttarda Şora batır janına bir jeti joldasın ertip aladı da, birneşe künşilik jerge ketedi. Azıḳ-tüligin, tösek-ornın alıp sol jerge baradı. Barıp aŋ aṽlaydı, jatadı. Saṽıḳ ḳurıp jürgen kezinde, bir tün işinde, özi uyıḳtağalı jatḳanda joldas-jorasına Şora batır aytadı:

-Äy, osı jerde kisi kiyik degen kiyik bar, ya bolmasa jeztırnaḳ bar, osı jeztırnaḳtı men bala kezimde estüṽşi edim, sol jeztırnaḳtıŋ osı jerde uḳım-tuḳımı bar dep estüṽşi edim, sol kelip ḳalar, osıdan ḳaṽiptenip jürinder, deydi.

-Oṽ, bul ḳay ṽaḳıtta keledi? deydi jaŋağı joldas-jorası. Özderi de ḳorḳatın bolsa kerek. “Ḳaytayıḳ, Şora batır. Jeztırnaḳ kelip, bir küni tügel öltirip keter”, dep ḳaṽiptenedi joldastarı.

Söytse, jeztırnaḳtıŋ kelip jürgenin joldastarı körmey, biraḳ bir küni Şora batırdıŋ öziniŋ közi şalsa kerek. Bir küni keşke juṽıḳ et pisirip, ottı jağip otırıp:

-Endi biraz künde ḳaytamız, jigitter. Ana jerde, mına jerde jaḳsı aŋdardıŋ terisi bar, onıŋ barlığın jıynayıḳ, el-jurtḳa ḳaytalıḳ. Biz kelgeli talay ṽaḳıt boldı, dep, joldas-jorasına habarlap otırğan kezde bir äyel adam aydalada, toğaydıŋ işinde, jaŋağı tamaḳ işip otırğan kisilerdiŋ ḳasına keledi.

-Öy, bul ne ḳılğan adamsıŋ? Kel, beri şıḳ! dep Şora batır munıŋ jeztırnaḳ ekenin biledi. Ädeyi bulardı aŋdıp kelgenin Şora batır bilip, öziniŋ pışağımen et kesip beredi älgi jeztırnaḳḳa. Etti jep otırğanda Şora batır, jeztırnaḳtı ejelden biletinin ülken adamdarğa, joldastarına aytpayın, onıŋ tamağın köreyin dep, jaŋağı pışaḳtıŋ uşına etti iledi de:

-Mä, mına etti je! dep jeztırnaḳḳa beredi. Söytse, jeŋinen saṽsaḳtarın körsetpey, jeztırnaḳ etti aladı da, aṽzına salıp, ḳaytadan jeŋimen ḳolın jabadı. Söytse, Şora batır jaŋağı pışaḳtıŋ uşına şanşıp bergen mayın şöpke sürtetin kerinedi. Söytse, jeztırnaḳ aytadı:

-İye, siz maydı şöpke nege sürtesiz? deydi de, sonımen teris aynalıp jöneledi.

Sonan keyin janağı jeti joldası esi şığıp ketedi.

-Oybay, bul endi bäle boldı, bärimizdi qıratın boldı! Änev günnen beri keteyik dep edik! dep Şorabatırğa renjiydi.

-Joq, munı biz alamız, munan biz ölmeymiz! Bul jeztırnaqtıŋ osında äkesi de bar. Bular birneşe adam. Munı bayağıda äkemiz, şeşemiz aytatın, endi mine, aytqandı közben kördik, dep Şora batır joldas-jorasınıŋ könilderin jubatadı. Şora batır joldastarına aqıl aytadı:

-Munan endi biz ölmeyik, senderge men bılay ädis aytayın, sender, mına ärqaysımız otırğan jeti tomarşa qarağayğa kiyimimizdi kiygizeyik, börkimizdi kiygizeyik, belbevimizdi baylayıq beline, qarağaydıŋ basına şığıp keteyik. Bul birazdan keyin bizdi uyıqtadı dep andıp jürip, aqırı keledi, ol qazir bizdi körip tur bir jerde, deydi.

Söytip, joldastarı tamağın işip alıp, attarın basqa jerge aparıp qoyıp, janağıday istep, Şora batırdıŋ aqılı boyınşa tomarşıqtarına şapandarın kiygizip, börikterin kiygizip, belbevlerimen buvıp adam etip qoyadı da, ortasına däv etip ot jağıp, älgiler, äytevir, oq jetetin alıstav-alıstav jerge qarağaydıŋ basına şığadı da otıradı. Sol birazdan keyin, jarım tünnen asqannan keyin jeztırnaq keledi de, ana tomarşıqtı bir ustap, kindigimen şanşıydı, mınasın bir ustap bir şanşıydı, jetevin birdey tük qoymay tomarşıqtardı laqtırıp-laqtırıp tastaydı da: “Bular qayda ketti eken?” dep adamdardı tappay, ottıŋ qasına kelip otıradı.

Onıŋ aldında Şora batır aytqan:

“Eşqaysıŋ ol adamdı mensiz atpandar! Sender men aytqan vaqıtta atıŋdar”, dep eskertken bolatın.

Janağı ottıŋ basına kelip aspanğa qarap, arı-beri qarap turğanda Şora batır atadı. Atqanda-aq kevde şeninen tiyse kerek, älgi jığıladı. Jığılğanda jeti joldası jeti ret atıp qaptı. Joldastarımen tünimenen janına kelmey, “bul ölgen joq”, dep atıp, päre-päresin şığarıp taŋ ata jeztırnaqqa kelse, kindigi kädimgidey, osı, eki-üş qarıs bolat boladı eken, tırnağınıŋ bäri bolat boladı

eken. Üstine salğan öŋkey sölkebay altın menen kümis şaşbaw. Munıŋ bärin aladı da, Şora batır biraz künnen keyin: “Bul jerden ķaytayıķ”, deydi.

-Al, bizdiŋ jolımız bolmadı. Munıŋ endi äkesi bar dep edi, tağı birdeŋeleri boladı deŵşi edi. Biraķ tuķımı eki-üşten aspaydı, dep joldas jobasına aķıl aytadı da, jaķsı aŋdardıŋ, jaķsı kiyikterdiŋ keptirgen teri-tersegin artıp alıp, elge ķaytadı.

Elge ķaytıp kele jatsa, bir japan dalada, adam balasınıŋ iyisi joķ bir taŵdıŋ işinde kädimgidey aķ narğa mingen, tap maŋdayında bir közi bar bir adam ayķaydı saladı:

-Meniŋ uķım-tuķımımdı, Şora batır, sen ķurtıp ediŋ. Sol jeztırnaķtıŋ äkesi jalğız közdi äŵliye degen men bolamın! dep ayķay saladı.

Al, endi älgi nar tüyesimen şuŵ dese, ol atķa da jetkizbeydi, eş närsege de jetkizbeydi eken. Aldında eki mınday ķoyı bar eken. Şora batırdı jeti joldasımen ķoydıŋ işine saladı da, aydap aladı.

-Endi bärindi men jeymin, endi menen tiri ketpeysinder, ķoymen birge ķamaymın, deydi.

Ķoymen birge keşke juŵıķ aydap keledi. Jaŋağı adamdardıŋ üreyi üşadı, sonımen, jeti ķabat temir ķorağa at-matımen barlığın aydap kirgizip, sırtına ķulıp salıp, onıŋ işinde jeti ķabat temir üyi bar eken deydi, sol temir üyge Şora batırdı jeti joldasımen kirgizip, özi birge kiredi. Şora batırğa aytadı:

-Al, Şora batır, sen menen ķutılmaysıŋ, biraķ seni eŋ aķırında jeymin. Osı az kün boldı, meniŋ ülken ķızımdı sen bıt-şıtın şığarıp, sonıŋ sölkebayın barlıķ kindigindegi, ķolındağı bükil tağıp jürgen şaşbaŵın, boyındağı jaķsı asıl närsesin alıp bara jatırsıŋ. Osını men sağan ķayta körsetemin. Sen aldımenen. Mine, mına däŵ ķazan, deydi. Ķazanğa ķarasa, kädimgidey bir adam emes, on adamnıŋ bası siyatınday däŵ ķazan boladı eken.

-Sol ķazanğa mına bir joldasındı ķazir meniŋ kezimşe soyğın, sonı ana ķazanğa sal, biraķ ķanın, işindegi jının bärin mına tabaķķa ķuyasıŋ, men ķazir işem, deydi.

Amalsızdan, endi bäribir ķolğa tüsti, eşķanday ķaruŵ joķ, bärin alıp ķoyğan, Şora batır pışaķtı aladı da, jaŋağı bir joldasınıŋ basın kesip, legenge

tosıp, ḳanın, jının beredi. Jalğız közdi äṽliye işip aladı. İşip aladı da, Şora batırğa aytadı:

-Meniŋ käseṽim anaṽ, deydi.

Köseṽin ḳarasa, kädimgi eki-üş ḳulaş süymen temir boladı eken, ḳısḳaşınıŋ özi sol. Odan ḳaşıp ḳutıla ma?

-Men jatamın, jatḳanda men közimdi jumsam uyıḳtamağanım, jumbasam uyıḳtağanım, deydi. Şora batır: “Ä, munıŋ közi aşıḳ jatadı”, eken dep joldasınıŋ etin ḳaynata beredi, ḳaynata beredi.

Söytip, bir-eki joldası ḳalğanşa künde soyıp jeydi, künde soyıp jeydi, bir-eki joldası ğana ḳalğanda:

-Buğan endi bir ayla istemesek, bizdi tük ḳoymaytın boldı, deydi. Onıŋ arasında: “Endi janğa jan”, deydi de, “aḳırı ölim eken” deydi de, jaŋağı ḳısḳaş jasap jürgen ülken süymen temirin otḳa salıp ḳoyadı. Ol ḳıp-ḳızıl boladı. Ol ṽaḳıtta jaŋağı Jalğız közdi äṽliye şalḳasınan tüsip ḳor-ḳor etip uyıḳtap jatadı, közi jumılmaydı eken. Osı kezde Şora batır:

-Aḳırı öldim. Öldim, deydi de, Jalğız közdiŋ taḳ köziniŋ ortasınan süymen temirmen peredi de ḳaladı. Söytse, süymen temir jalğız közin tesip, jelkesinen şığadı. Sonda da jaŋağı Jalğız közdi ḳuṽ ölgisi kelmey: “Uh!” dep dem alğanda Şora batır sol tütin şığıp jatḳan jerden eki joldasımen dalağa şığadı sonıŋ demimen. Esik aşılmaydı, öytkeni kilti Jalğız köZdiŋ ḳaltasında. “Jalğız közden ḳutıldıḳ pa”, dep dalağa şığıp: “Endi ne isteymiz?” dep, onıŋ sırtında jeti ḳabat temir ḳora bar, sol ḳoradan şığa almay jürgende, bir ṽaḳıtta Jalğız közdi:

-Şora batır, Şora batır! Tirisiŋ be? Aḳırı men seni jeymin, mına ḳoradan sen şığa almaysıŋ, bir-eki joldasıŋmen ḳaldıŋ. Seniŋ ḳanındı işpey men tegi ḳoymaymın, deydi de, bükil ḳoyların darbazasın aşıp, maldı sanap, “ıriylap” dalağa şığara bastaydı.

Sonda jaŋağı eki mıŋ ḳoydı bastap jürgen birneşe serke, eşkileri boladı, tekesi boladı. Dalağa şıḳḳannan keyin, jaŋağı: “Serke bastaşı, basta” dep älgi ṽaḳıtta Jalğız köz serkeşti ayğaylaydı, serkeş bastaydı, Şora batırdıŋ ädisi sol: serkeşti soyıp, işine özi serke bolıp kirip aladı da, “Al, serkeşim,

bastaşı, basta!” dep ayḳaylağanda, serke bop Şora batır dalağa şığıp ketipti. Sonda dalada turıp Şora batır ayḳaylaptı:

-Sen nemene, ḳoyındı sanap otırsıŋ? Mine, men dalağa şığıp kettim. Jaŋağı serkeniŋ işine kirip alğan men bolatınmın! depti. Söytse:

-Aḳırı men endi öldim, mına meniŋ mülkimdi alğın, meni endi atıp ketkin, men endi adam bolmaymın. Endi meniŋ bir tuḳımım bar. Sol tuḳımımnan sağan jeter, deydi. Söydegende Şora:

-Meniŋ joldastarımdı tük ḳoymay tügel ḳanımen jınına şeyin işip-jep ḳoydıŋ, öldiŋ endi. Seniŋ malındı ḳarğa-ḳuzğın jesin! Sen öziŋ de ḳurttap öl! dep, Şora batır joldastarımen eline ḳaytadı.

Eline ḳaytıp keledi, ol kelgenşe eki-üş jıl ätip ketse kerek. Üyine kelgende “Şora batır keldi, aman-esen keldi” dep toy jasaydı. Sol kezde Şora batırdıŋ jalğız ḳızı bar eken, sol boyjetip ḳalğan kezi eken. Onı endi özi siyaḳtı batırğa uzatıptı. Sonday uzatḳan kezinde, Şora batırda ne joḳ, bäri bar, söytse Şora batırdıŋ ḳızı:

-Jeztırnaḳ ḳızdıŋ alḳasın mağan jasamasa men riyza emespin, men barmaymın. Toyın jasasa, jasay bersin, sonıŋ zatın mağan jabdıḳtamasa, barmaymın! dep otırıp aladı.

Ḳızınıŋ otız kün oyın, ḳırıḳ kün toyın jasap otırğan kezinde äkesine jaŋağıday ḳızınıŋ habarı keledi. Äkesi:

-Bolmaydı, balam, onıŋ endi bir tuḳımı bar. Ol bul alḳanı, bul sölkebaydı, bul jabdıḳtı izdeydi ḳaytse de. Bunıŋ iysi olardıŋ murnında, ajalıŋa serik bolasıŋ, ḳarağım, ḳoy! dese de, jalğız ḳızı bolmaydı. Amal ne, el bop, jurt bop äkesinen jaŋağı jeztırnaḳtıŋ bükil alḳa-sölkebayların ḳızına jasatadı.

Ḳızı, sonımen küyeṽge şığadı, ketedi. Eki-üş jıl ötedi. Ḳız barğan aṽıl bay eken. Jazda jaylaṽğa şığadı. Ḳırıḳ otaṽ tigip, jaylaṽğa aparıp, bir jazıḳḳa ḳondıradı balası men kelinin. Söytse, bir künder bolğanda Şora batırdıŋ ḳızı tük uyḳısı kelmeydi, tünimen tandı atırıp şığadı. Küyeṽi jılḳığa ketip ḳaladı, aṽılda öŋkey äyel ḳaladı.

Bir küni dalağa şığıp, sol jarım tün aṽğanda ḳarasa, ana üydi de şaḳırlatıp kele jatḳan bir adam deydi, mına üydi de şaḳırlatıp kele jatḳan bir adam deydi, şaş degen jayılıp ketken deydi.

-Meniŋ siŋlimniŋ iyisi ḳaydan şığadı, osı aṽıldan şığadı! dep, jaŋağı jeztırnaḳtıŋ ekinşi siŋilisi bolsa kerek, sol bükil aṽıldı ḳırıp-joyıp kele jatḳanda, tuṽra Şora batırdıŋ ḳızınıŋ üyine keledi. Üyine kelgende, jaŋağı, Şora batırdıŋ ḳızınan es ketedi. Söytse, şaŋıraḳta keptirilgen eşkiniŋ sanı tur eken, odan basḳa üyde mıltıḳ ta joḳ, eş närse joḳ eken. Küyeṽi aŋşılıḳ isteymin dep bärin alıp jılḳığa ketip ḳalğan eken. Şora batırdıŋ ḳızı basḳa eşteŋeni almaydı, jaŋağı ḳatıp ḳalğan süri bop ḳalğan sandı aladı da, ḳazaḳ üydiŋ esik ağaşın betine üstaydı da, türa ḳaladı. Ottı külmen kömip ḳoyadı, jaŋağı üydiŋ işi ḳaraŋğı, jeztırnaḳtıŋ ḳızı kirip keledi de:

-Uh, meniŋ şırağımnıŋ alḳası osı üyde eken ğoy! deydi de, jügirip baradı da, onıŋ bolat kindigi bar, onıŋ da jez tır nağı bar, tösekti barıp ḳarş-ḳurş etkizip bir şanşıydı da, ḳolımen bıt-şıtın şığarıp, uṽḳalap-uṽḳalap laḳtırıp jiberip, üyde adam joğın bilip, endi ottı tamızıp jaŋağı sölkeni, alḳanı izdeyin dep eŋkeyip kep ottı ürlep jatḳanda, Şora batırdıŋ ḳızı: “endi öldim-öldim, aḳırı men öledi ekenmin”, dep jaŋağı ḳatıp ḳalğan sanmen Jalğız közdiŋ ḳızınıŋ basın otḳa kirgizip ura beredi, ura beredi, ura beredi. Janıp turğan otḳa jeztırnaḳtıŋ bası kirip ketedi. Bir jağınan ḳorıḳḳandıḳ, bir jağınan esi şığıp ketkendik, taŋğa deyin urıp şığıptı. Erteŋ erte ḳarasa, jaŋağı aṽıldağı ḳırıḳ otaṽdan bes-altı otaṽ ğana ḳalğan, sonıŋ adamdarınıŋ ḳalğanınıŋ bärin öltirip ketipti.

Erteŋ erte jılḳıdan Şora batırdıŋ ḳızınıŋ küyeṽi keledi, körşileri keledi. Barlığınıŋ üyinde eşteŋe joḳ, üyin ḳıyratıp tastağan, işindegi äyelderi ölip jatır, bala-şağası ölip jatır.

Barlığı el bolıp, jurt bolıp jiynalıp elge, jurtḳa habar aytıp, “osılay-osılay boldı” dep, talay el adamdarınan ayrıladı. Sonan Şora batırdıŋ ḳızı jaŋağı jeztırnaḳtıŋ üşinşi ḳızın öltirip, sonan keyin jarıḳḳa şığıptı deydi.

Söytip, jeztırnaḳtardıŋ ajalı osı Şora batırdan jäne ḳızınan bolıptı deydi. Şora batır ḳayta elin jiynap, jurtın jiyŋap, ḳızınıŋ küyeṽiniŋ äke-şeşesin şaḳırıp, ḳayta toy jasap, baḳıttı ömir süripti.

JEZTIRNAḲ*

Geçmiş zamanda Şora Batır adlı birinin yaşadığı söylenir. Bu Şora Batır zengin, mergen ve çok eğlence düzenleyen bir kişiymiş. Fakat bunda başka biraz (da) eksikliği (nadir, kıt) olsa gerek. Bu adam her yıl veya olmazsa iki yılda bir defa mergenlik eğlencesi kurarak birkaç arkadaşıyla beraber insanın, halkın varmadığı yerlere gidermiş. Ormana, dağa varıp av avlıyor, bir, iki, olmazsa üç aya kadar bozkırda dolaşıyor sonra dönüyormuş.

(Yine) öyle bir vakitte Şora Batır, yanına yedi arkadaşını alarak birkaç günlük yola gitmiş. Yiyecek-içeceğini; yatak-yorganını alıp oraya varmış. Varıp av avlamış, yatmış. Eğlence kurduğu vakitlerden bir gece, kendisi uyumaya hazırlanırken arkadaşlarına Şora Batır:

-Hey, burada yabani geyik denilen geyik var veya olmazsa Jeztırnaḳ var. Bu Jeztırnağı ben çocukluğumda duymuştum. O Jeztırnağın burada çoluk çocuğunun olduğunu işitmiştim. O gelebilir, ondan kendinizi koruyun, demiş

-Oy, bu ne zaman gelir? demiş deminki arkadaşları. Kendileri de korkmuş olsa gerek. "Dönelim Şora Batır. Jeztırnaḳ gelip, bir gün hepimizi öldürüp gider" diyerek korkmuş arkadaşları.

Böylece Jeztırnağın geldiğini arkadaşları görmemiş. Fakat bir gün Şora Batır farkına varmış olmalı. Bir gün akşama doğru ateş yakmış et pişirirken:

-Artık birkaç gün içinde dönelim yiğitler. Sağda solda güzel avların derileri var. Bunların hepsini toplayalım ile-yurda dönelim. Biz geleli çok vakit oldu, diye arkadaşlarına söylediği vakitte bir bayan, bozkır da, çalıların içinde, az önceki yemek yiyen adamların yanına gelmiş.

-Öy, Sen de kimsin! Gel, beri gel! deyip Şora Batır bunun Jeztırnaḳ olduğunu anlamış. Kadının bunları gözetlediğini Şora Batır anlayıp, kendi bıçağıyla et keserek deminki Jeztırnaḳ'a vermiş. Jeztırnaḳ eti yerken Şora Batır, onu gelir gelmez tanıdığını, büyük adamlara, arkadaşlarıma söylemeyeyim, onun yemek yiyişini göreyim, diyerek, bıçağın ucuna eti takıp:

---

* **Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 49-54.

-Al, bu eti ye! diyerek Jeztırnaḳ'a vermiş. Öylece elbisesinin yeniyle parmaklarını kapatarak Jeztırnaḳ, eti alıp ağzına atmış ve tekrardan elbisesinin yeniyle ellerini kapatmış. Öylece Şora Batır az önceki bıçağının ucuna batırıp verdiği yağı çöre-çöpe sürttüğünü göstermiş (sürttüğü görününmüş, sürtüyormuş gibi görünmüş). Böyle yapınca Jeztırnaḳ:

- İye, siz yağı neden çöre-çörpe sürtüyorsunuz? demiş de kalkıp ters tarafa doğru gitmeye koyulmuş.

Ondan sonra az önceki yedi arkadaşının aklı başından gitmiş.

Eyvah, bu şimdi bela olur. Hepimizi kırar! Birkaç günden beri gidelim diyorduk, diyerek Şora Batır'a darılmışlar.

Hayır, onu biz öldürürüz; o bizi öldüremez. Bu Jeztırnaḳ'ın burada babası da var. Bunlar birkaç kişi. Bunu eskiden, babamız-anamız söylerdi. Şimdi işte söylenilenleri gözümüzle gördük, deyip Şora Batır arkadaşlarının gönlünü ferahlatmış. Şora Batır arkadaşlarına (şöyle bir) akıl vermiş:

-Bu bizi öldüremez, ben sizlere şöyle bir yol söyleyeyim. Her birimizin oturduğu şu yedi çam kütüğüne elbiselerimizi giydirelim, börklerimizi vuralım, kemerlerimizi beline bağlayalım. (Biz de) çamın tepesine çıkalım. O, biraz sonra bizi uyudu sanarak, takip edip gelir. O, şimdi bir yerlerde bizi gözetliyordur, demiş.

Böylece arkadaşları yemeklerini yiyip, atlarını başka yere götürüp koymuşlar. Şora Batır'ın deminki dediği gibi yaparak kütüklere şapanlarını giydirmiş, börklerini takmış ve kemerleriyle bağlayarak adam şekline sokmuşlar. Az öncekiler ortasına dev ateş yakıp, okun ulaşabileceği uzaklıktaki bir çam ağacının başına çıkıp oturmuşlar. Biraz sonra, gece yarısından sonra o Jeztırnaḳ gelip, kütüğü tutarak (kütüğün) karnına tırnaklarını saplamış, başka bir kütüğü tutup bir saplamış. Yedisini birden, hiç birini bırakmadan kütükleri fırlatıp atmış ve: "Bunlar nereye gitmiş?" demiş ve adamları bulamayıp ateşin karşısına gelip oturmuş.

Ondan önce Şora Batır:

"Hiçbiriniz, onu ben söylemeden vurmayın! Sizler ben söylediğim zaman ok atın", diye ikaz etmiş.

Jestınak az önceki ateşin başına gelmiş, gökyüzüne bakıp, sağa sola bakınırken Şora Batır okunu atmış. Attığı ok göğsünün ortasına değmiş olacak ki Jeztırnaḳ yıkılmış. Yıkıldığında yedi arkadaşı yedi defa atmışlar. Arkadaşlarıyla geceleyin yanına gitmeyip "bu ölmemiştir" diyerek ok atıp, paramparça etmişler. Tan atarken Jeztırnaḳ'a gelseler göbeği her zamanki gibi iki üç karış çelik imiş. Bütün tırnakları çeliktenmiş, üzerindekilerin tamamı sölkebay*, altın ile gümüş saç bağı. Bunun hepsini alıp Şora Batır birkaç günden sonra "bu yerden gidelim", demiş.

-Bu şekilde, fakat bizim işimiz rast gitmez. Bunun babasının ve daha başkalarının da olduğu söylenirdi. Fakat soyu-sopu hepsi iki üçü geçmez, diye arkadaşlarına akıl vermiş. İyi avların, güzel geyiklerin kurutulan derilerini yükleyerek yurtlarına doğru yola koyulmuşlar.

Yurtlarına dönerken ıssız bir bozkırda, insanoğlunun kokusu olmayan bir dağın içinde, deminki gibi ak deveye binmiş, alnının ortasında tek gözü olan bir adam bağırmaya başlamış:

- Şora Batır! Benim neslimi sen kuruttun. (Öldürdüğün) o Jeztırnağın babası, tek gözlü evliya denilen benim! diye bağırmış.

İşte deminki devesiyle şuṽ dese ona at da yetişemiyor, hiçbir şey de yetişemiyormuş. Önünde iki bin kadar koyunu varmış. Şora Batır'ı yedi arkadaşıyla koyunların içine salıp, sürmüş.

-Şimdi hepinizi yiyeceğim, artık benden diri olarak kurtulamazsınız. Koyunlarla beraber (sizi de) ağıla sokacağım, demiş.

Koyunlarla birlikte akşama doğru sürüp getirmiş. Biraz önceki adamların ödü patlamış. Bu şekilde yedi katlı demir ağıla at-matla hepsini sürüp kapıyı arkadan kilitlemiş. Onun içinde yedi kat demir çadırı varmış. O, demir çadıra Şora Batır'ı yedi arkadaşıyla sokarak kendi de beraber girmiş. Şora Batır' a şöyle demiş:

-İşte, Şora Batır benden kurtulamazsın, en sonunda seni yiyeceğim. Buna birkaç gün oldu, benim büyük kızımı sen paramparça ettin. Onun bütün her şeyini, sölkebaylarını, göbeğindeki, kolundaki bütün takılarını, saç

* Gümüş akçe

bağlarını, boynundaki değerli taş takılarını almışsın. Bunu ben sana tekrar göstereceğim. Sen ilk önce. İşte, bu dev kazan demiş. Kazana baksa her zamanki gibi bir adamın değil, on adamın başı sığacak kadar dev bir kazanmış.

-Bir arkadaşını, şimdi benim gözümün önünde kes, şu kazana koy. Fakat kanıyla, iç organlarını şu tabağa koy. Onları şimdi yiyeceğim, demiş.

Çaresizlik, yapacak bir şey yok, tutsak olmuş. Hiçbir silah yok, hepsini (dev) almış. Şora Batır bıçağını alıp deminki arkadaşlarından birinin başını kesmiş, leğene koymuş. Kanını, iç organlarını (midesi) vermiş, Tek gözlü evliya (bunları) yemiş yemiş de Şora Batır'a:

-Benim maşam şu, demiş.

Maşasına baksa bildiğin iki üç kulaç küskü demir. Kıskacı böyle. Ondan kaçıp kurtulmak mümkün mü (kıskacı böyle olandan kaçıp kurtulunabilinir mi?

-Ben yatıyorum, yattığımda gözümü yumsam uyumuyorum, yummasam uyuyorum, demiş. Şora Batır:

"Hey, bu gözü açık uyuyor" imiş deyip arkadaşının etini kaynatmış, kaynatmış.

Böylece, bir iki arkadaşı kalıncaya kadar her gün kesip yemiş, her gün kesip yemiş. Sadece bir iki arkadaşı kaldığında:

-Buna şimdi bir çare bulmazsam hiçbirimizi koymayacak, demiş. O arada: "Artık cana can", "sonu ölüm" demiş de az önceki kıskaç olarak kullanılan büyük demiri ateşe koymuş. Demir kıpkızıl olmuş. O zaman, deminki Tek gözlü evliya kendinden geçip, horul horul ederek uyumaya başlamış, gözü yumuk değilmiş. O zaman Şora Batır:

-Sonu ölüm, ölürüm, deyip de Tek gözün, tam gözünün ortasına küskü demirini saplamış. Küskü demiri tek güzünü oyup ensesinden çıkmış. O zamanda da tek gözlü düzenbaz bir türlü ölmüyormuş. "Vuh" deyip nefes verdiğinde, onun nefesiyle Şora Batır iki arkadaşıyla beraber, tütün çıkan yerden dışarı çıkmış. Kapı açılmıyormuş. Çünkü anahtarı Tek gözün cebindeymiş. "Tek gözden kurtulduk mu" diyerek dışarı çıkıp: "Şimdi ne

yapacağız?" demiş. Onun arkasından yedi kat demir ağıl var, o ağıldan çıkamaz. Bir vakitte Tek gözlü:

Şora Batır, Şora Batır! diri misin? Sonunda seni yiyeceğim, sen bu ağıldan çıkamazsın. Bir iki arkadaşınla kaldın. Kanını içmeden seni bırakmayacağım diyerek bütün koyunların dış kapısını açmış ve hayvanları sayıp, homurdanarak dışarı çıkarmaya başlamış.

O zaman demin ki iki bin koyunun başında giden bir kaç serke*, keçileri, tekeleri varmış. Dışarı çıktıktan sonra deminki: "Serke başlasana, başla" deyip az önceki vakitte Tek gözlü serkeşe bağırmış. Serkeş başlamış, Şora Batır'ın yöntemi şöyle imiş: Serkeşi yüzüp, içine kendi serke olup girmiş de "hadi, serkeşim, başlasana, başla! deyip bağırdığında serke olan Şora Batır dışarıya çıkmış. O zaman dışarı da Şora Batır durup bağırmış:

Sen, ne oldu, koyunları mı sayıyorsun? İşte, ben dışarıya çıktım. Az önceki serkenin içine giren bendim, demiş. Böylece:

-Artık ben artık ölüyorum, benim bu mülkümü alman, beni şimdi atıp gitmen, benden artık bir şey olmaz. Daha benim bir çocuğum var. O çocuğum sana yeter, demiş. Öyle dediğinde Şora Batır:

-Benim arkadaşlarımı, hiçbirini bırakmadan hepsini kanı ve iç organlarıyla yiyip içtin, artık öldün. Senin malını karga, kuzgun yesin! Sen kendin de kurtlanıp öl, diyerek Şora Batır arkadaşlarıyla beraber yurduna dönmüş.

Yurduna dönüp gelinceye kadar iki üç yıl geçmiş olsa gerek. Evine geldiğinde "Şora Batır geldi, sağ salim geldi" deyip toy yapmış. O zaman, Şora Batır'ın tek bir kızı varmış. Kız yetişkinlik çağlarındaymış. Onu kendisi gibi bir bahadıra veriyormuş. Böylece evlendirirken, Şora Batır da ne yok, hepsi var, Şora Batır'ın kızı:

-Jeztırnaḳ kızın gerdanlığını bana takmazsa ben razı değilim, varmıyorum. Düğün yapıyorsa yapsın. Onun eşyalarını bana getirmezse varmıyorum, deyip oturmuş.

* 5-6 yaşında kısırlaştırılmış erkek keçi

Kızının otuz gün oyun, kırk gün toyunu yaparken babasına kızının az önceki söylediklerinin haberi gelmiş. Babası:

-Olmaz evladım, onun şimdi bir çocuğu var. O, bu gerdanlığı, bu sölkebayları, bu eşyaları tekrardan arar ne yapsa da. Bunun kokusu onların burnunda, eceline arkadaş olursun, yavrucuğum bırak, dese de tek kızı, razı olmuyormuş. Çare yok, il-halk bir araya gelerek babasından Jeztırnaḳ'ın bütün gerdanlıklarını ve sölkebaylarını kızına verdirmişler.

Kızı, sonunda evlenip gitmiş. İki üç yıl geçmiş. Kızın vardığı köy zenginmiş. Yazın yaylaya çıkıyorlarmış. Kırk otağ dikip yaylaya götürüp bir ovaya kondurmuş çocuğuyla gelinini. Böylece, birkaç gün geçmiş, Şora Batır'ın kızının hiç uykusu gelmiyor, geceden şafağa kadar gözlerini kırpmıyormuş. Eşi yılkıya gitmiş, köyde sadece kadınlar kalmış.

Bir gün o dışarı çıkmış. Gece yarısını geçtiğinde baksa o evi de bu evi şakırdatarak (gıcırdatıp) gelen bir adam varmış, bu evi de şakırdatarak gelen bir adam varmış. Saçları uzun ve dağınıkmış.

-Benim kız kardeşimin kokusu nerden geliyor, bu köyden geliyor! diyormuş. Jeztırnaḳ'ın ikinci kardeşi olsa gerek. O, bütün köyü öldürüp, (çadırları) darmadağın ederek doğruca Şora Batır'ın kızının evine gelmiş. Eve geldiğinde Şora Batır'ın kızının aklı başından gitmiş. Baksa çadırın tavanında keçinin kurutulmuş budu durmakta. Ondan başka evde tüfek de yok başka hiçbir şey de yokmuş. Eşi, avcılık yapıyorum deyip, hepsini alıp yılkı bakmaya gitmiş. Şora Batır'ın kızı başka bir şey bulamamış, deminki tuzlanmış, kurumuş budu alıp Kazak çadırının kapı ağacının yüzüne doğru tutup beklemeye başlamış. Ateşi kül ile gömmüş. Deminki, çadırın içi karanlık, Jeztırnaḳ'ın kızı gelip girip de:

-Ṽuh, benim canımın gerdanlığı bu evdeymiş, ğoy! demiş de koşarak gelmiş. Onun da çelik göbeği var, onunda bakır tırnağı var, döşeği varıp kart kurt ederek (tırnağıyla) bir batırıp koymuş ve eliyle darmadağın ederek, ovalayıp ovalayıp fırlatıp atmış. Evde insan olmadığını anlayıp ateşi alevlendirmiş ve deminki sölkeyi, gerdanlığı arayayım diyerek, eğilip ateşi üflerken Şora Batır'ın kızı: "Şimdi artık öldüm-öldüm, sonunda öleceğim" diyerek, deminki kuruyup kalmış olan but ile Tek gözün kızının başını ateşe

sokup vurmuş, vurmuş. Yanıp duran ateşe Jeztırnağın başı girip gitmiş. Bir taraftan korkusundan bir taraftan da aklı başından gittiğinden şafağa kadar vurmuş. Sonraki gün erkenden baksa köydeki kırk otağdan sadece beş altı otağ kalmış, onlarında adamlarının hepsini öldürmüş.

Sonraki gün erkenden Şora Batır'ın kızının eşi yılkıdan gelmiş, komşuları gelmiş. Hiç kimsenin çadırında hiçbir şey yokmuş. Çadırlarını darmadağın edip koymuş, içindeki eşleriyle çoluk çocukları ölmüş yatıyor.

Hepsi yurt olup halk olup toparlanıp, yurtlarına haber verip "böyle, böyle oldu" demişler. Bütün memleket adamlarını kaybetmişler. Sonunda Şora Batır'ın kızı, Jeztırnaḳ'ın üçüncü kızını öldürüp, ondan sonra huzura erdiği söylenir.

Böylece Jeztırnaḳların eceli o Şora Batır ve kızından olmuş. Şora Batır tekrardan halkını, yurdunu toparlamış. Kızının eşiyle ana babasını çağırarak, tekrardan toy yapıp bahtlı ömür sürmüş.

6.3.23. Ḳ ALABAY BATIR

Burınğı tusta Ḳalabay degen batır bolğan. Ḳalabay batır körteyip, onıŋ üstine ḳattı aṽırıp jatḳanda könilin süraṽğa jurt kelip:

-Ḳalabay batır, jasıŋda almağan jaṽıŋız ḳalmadı, endi armanıŋız da jok şığar, dep köŋilin juṽatḳanday boldı.

-Armansız kisi bola ma, sender tındandar, men armanımdı aytıp bereyin, dedi de, Ḳalabay batır söz bastadı.

-Men ḳırıḳ jigit joldaspen barımtalap bir ḳanşa mal alıp bir jerge toḳtadım. Joldastarım ḳısırdıŋ tayın soyıp et astı, men uyıḳtap ḳaldım. Men uyıḳtap kalğan mezgilde astında ḳarakök atı, üstinde tüye şekpeni bar bir ḳart keldi de: "Bul kimniŋ ḳosı", dep suraptı. "Bul Ḳalabay batırdıŋ ḳosı". "Ḳalabay batırdıŋ ḳosı ma?" depti de atınan tüsip, erdiŋ ḳasına atın ḳaŋtara salıp, ḳazandağı etti tüsirip alıp, jedi de jürip ketti. Joldastarım ḳorıḳḳanınan bir aṽız söz aytpağan. Sasḳanınan bir tay soyıp ḳaytadan et asıp koyıptı. Men uyḳım ḳanıp: "Et pisti me?" dep surağanımda: "Et ḳaynağan da joḳ", dedi joldastarım ḳorıḳḳanınan ḳaltırap. "Batır, etti bir kisi kelip jep ketti, ḳaytadan tay soyıp, et asıp ḳoydıḳ"dedi. Bul ḳanday neme, meni basınğanı ma dep:

“Äkel attı?” dedim. Jiyren attı minip ḳalay ketkenin suradım, bağıtın bilip alıp ḳuṽa jöneldim. Bir döŋge şığa kelsem, köz körim jerde ketip baradı eken, men ḳuṽıp jettim. Kelgen boyımşa soyılmen kök jelkeden saldım. Meniŋ soḳḳanımdı kereksingen de joḳ, sol boyımen ündemey jürip otırdı. Ḳanday kisi bolsa da bir soḳḳanda ḳalpaḳtay uşıruṽşı edim, bul ḳalay dep taŋ ḳaldım da jäne bir soḳtım, onı da bit şaḳḳanday körmey jürip otırdı. Ḳaytıp ketüṽge uyaldım da, ne de bolsa munıŋ jayın bileyin dep, artınan ilesip jürip otırdım. Sol jürgennen jürip bir özennen öttik. Osı kezde aldımızdan bir top ḳulan ḳaştı. Ḳulandı jaŋağı kisi ḳuṽa jöneldi, artınan men de kuṽdım. Ḳulannıŋ işinde bir aḳsaḳtaṽı bar eken, älgi kisi sonıŋ ḳuyrığınan kelip ustadı da: “Mınanı ustay tur men jäne bireṽin ustayın”, dep ḳulandı mağan bere saldı. Ḳulannıŋ ḳuyrığın ustap, men taḳımıma bastım, sol kezde ḳulan meni at-matımmen domalatıp ketti, ḳulannan ayrılıp kaldım. Meniŋ ayrılğanımdı körip, ol kisi ḳulandı ḳaytadan ustadı da: “Jigit desem, jigit emes, tibit ekensiŋ ğoy” dedi de ḳulandı ḳuyrığınan alıp jerge bir ḳoyıp, bas salıp baṽızdadı. Özenniŋ janına alıp kelip: “Mınanı soy da as”, dedi mağan. Janına baylağan tay ḳazanı bar eken, şeşip alıp berdi de: “Men kişkene demalayın”, dep özi jatıp uyıḳtap ḳaldı. Burın özime tamak asuṽşı edi, endi özim bireṽge aspazşı bolıp et astım. Tezek terip, etti ḳaynattım. Ḳazan asuṽlı, ot jağuṽlı, şal uyıḳtap jatır. Ḳazanmen isim joḳ, osınıŋ ne ḳaruṽı bar eken dep, aḳırın basıp janına keldim. Tüye şekpeniniŋ astın aşıp körsem, ḳoynında temir şoḳparı bar eken, aḳırın saṽmaldap temir şoḳpardı şığarıp aldım da, munı öltirip keteyin degen oyğa ḳaldım. Şoḳparmen ḳaḳ maŋdaydan saldım, bılk etpedi, ekinşi ret urayın dep edim, şoḳpardı köterüṽge ḳolımnıŋ küşi jetpedi, ol şoḳpardı alğan jerime ḳaytadan ḳoydım. Men onımen äṽre bolıp jürgenimde ot sönip ḳalıptı. Sasḳanımnan ottı jağıp, ḳazandı ḳaynattım. Bir mezgilde şal oyandı da: “Et pisti me?” dedi. Et pispese de, ḳazandı aldına äkep ḳoydım. Mağan ḳarap: “Beri kel, birge otırıp et je”, dedi. Ḳorıḳḳanımnan bir japırak, etti azar juttım. Basḳa etti tügelimen özi jep aldı. Atına minip alıp jürip ketti. Artınan men de erip jöneldim. Sol jürgennen jürip eki üş özennen öttik. Bir jerge kelip ḳondıḳ. Torğay şırıldağannan atına minip ḳaytadan jürdi, “Jas kisinin közi ötkir boluṽşı edi, mına özende ne körinedi, bayḳaşı”, dedi mağan. Ḳarap turıp:

“Özende mal körinedi”, dedim. “Olay bolsa, soğan karay jüreyik”, dep jürip ketti. Maldın işinde appaķ ķuvday bir şal jür. Şal ekinşi şalğa: “Assalavmağalaykuvm, baba”, dedi. Şal sälemin aldı da: “Ay, balam-ay, seni ķan tartıp keledi-av, ķurt-ķumırsķa terip ketseŋ de jsay jürseŋ etti”, dedi. Basķa söz aytpay, arı ķaray ötip kettik. Onıŋ ar jağında bir kezeŋge jäne şıķtıķ. “Ķalabay, bayķaşı, köziŋe ne körinedi?” dedi: “Özeŋde ķoy men siyır jatır”, dedim. Soğan ķaray jürip ketti, artınan men de jürdim. Bükireygen köri kempirdiŋ siyırdıŋ ortasında jürgenin kördik. “Jaķsı jürsiŋ be, ana?” dedi. “Ey, jürmey ķayteyin, sorlı balam, seni ķan tartıp keldi-av”, dedi. Sonı estigen soŋ äri ķaray jürip kettik. Odan äri bir kezeŋge jäne şıķtıķ. “Körşi, köziŋe ne kerinedi?” dedi. Ķarasam, üş aķ orda tur. “Üş aķ orda tur”, dedim. “E, jaraydı”, dedi. Sol jerde menen: “Janında ne ķaruvıŋ bar edi?” dep suradı. “Meniŋ ķaruvım büktemeli aķ semser”, dedim. “Sonı ķızğanbasaŋ mağan ber”, dedi. Semserdi berdim. Şal:

“İyä, Ķalabay, bararmız, barğan kezde sen attan tüspe, tündik şalķasınan aşılsa, sonda üyge kir, egerde tündik aşılmasa, öz atındı tasta da, meniŋ atımdı minip öz jöniŋe ķaşķaysıŋ, öz atıŋmen ķaşsaŋ ķutılmaysıŋ”, dedi. Şal atın ķaŋtara salıp edi, bul ne degen mal dep tandanıp turdım. Şal ķolına semserdi ustağan boyı aķ ordağa kirdi de, üydiŋ işi şaķur-şuķır etkende meniŋ üreyim uştı. Köp keşikpey tündik şalķasınan aşıldı. Atgan tüstim de, üyge men de kirdim. Tabaldırıķķa jetkenşe üy işi irkilgen ķan eken, oŋ jaķķa ķarasam, sereygen alıp jatır. Kirgen boyınşa uyıķtap jatkan alıptıŋ basın şavıp tastaptı. Özi tördiŋ aldında otır eken. Sol jaķ bosağada bir äyel otır, Men barısımen: “İyä, Ķalabay batır, meniŋ janıma otır”, dedi de: “Endi sen tında, munıŋ jayın bastan-ayaķ aytıp bereyin”, dedi şal. “Bağanağı öziŋ körgen şal men kempirdiŋ birevi äkem, birevi anam edi, mınav otırğan meniŋ äyelim edi, mına jatķan, ölgen dävdi körsetip: “Meniŋ közimniŋ ķaraşığınday jalğız jiyenim edi, äkeden tuvğanda ekev edik, bir ul, bir ķız. Ķarındasım bayğa tiygen soŋ, küyevi ķaytıs boldı, artınan özi öldi, mına jatķan jiyenim jastay jetim ķaldı. Jiyenimdi jetimsiretpeymin dep özimniŋ äkem bavlıp asıradı. Bul ösip öz şamasına jetti, on jastan ötken soŋ mına turğan äyelim mağan ķıŋķılday bastadı. “Mınavındı öltiresiŋ be ne ķılasıŋ, sen

ketseŋ, mağan ḳol salıp mazamdı aladı, osı ösׁse tübi sağan jaṽ boladı, osınıŋ közin joğalt", dedi äyelim. Äyelimniŋ aytḳanına nanbadım, duşpandıḳpen aytıp otır dep äyelimdi ḳaytarıp tastadım. Közim jetpegen soŋ nanbadım. Bir küni ḳalıŋ aralğa adastırıp tastayın dep oyladım da, andap-ḳustap keleyik dep ertip alıp jöneldim. Aparıp araldıŋ işine adastırıp ḳaytıp kettim. Artımnan köp keşikpey-aḳ ol da jetti. Söytip jürip on jetige jetti. Bir küni ekeṽmiz birge malğa şıḳtıḳ. Bir jerde demalıp otırğanda mağan: "Nağaşı, ekeṽmiz küş sınassaḳ ḳaytedi?" dedi. Osınıŋ küşin bayḳayınşı dep men de oyladım. Ekeṽmiz ustasa kettik. Meni buyım ğurlı körmedi, menen küşi artıḳ boldı. Sodan üyge ḳayttıḳ. Sodan soŋ-aḳ eldiŋ aytḳanı şın eken, közimdi baḳıraytıp ḳoyıp äyelimmen birge jatatın boldı. "Ḳalağanıŋ osı äyel bolsa sen-aḳ al", dep atıma minip ḳaŋğırıp ketip ḳaldım. Sol jürgennen köp zamandar ötti. Bir küni tüsimde ayan berdi: "Seniŋ tentirep jürgeniŋ ne, işkeri jaḳta Ḳalabay degen batır bar, sonıŋ jolı aşıḳ, sonıŋ ḳaruṽın alıp, özin joldas ḳılsaŋ, ḳanday duşpanıŋ bolsa da muḳatıp alasıŋ", dedi. Sonımen tabanı bir jılday seni izdedim. Ḳuday aydap seniŋ ḳosıŋa kelip kezdestim. Ḳalabaydıŋ ḳosı dep joldastarıŋ ayttı. Eger osı Ḳalabay batır bolsa, artımnan erer dep etindi jedim de, ketip ḳaldım, sen artımnan ḳuṽıp kelip soyılmen soḳtıŋ, ündegenim joḳ jüre berdim, odan soŋ ḳulannıŋ etin astıŋ, men uyıḳtağan bolıp jatḳanımda öz şoḳparımmen özimniŋ basıma urdıŋ, basım aṽırıŋḳırap ḳaldı, aṽırsa da şıday berdim. Sen şoşıp, jüregiŋniŋ ḳabı jarılıp ölip kete me dep ḳozğalmadım. Et je dep edim, bir japıraḳ et jey almadıŋ, onıŋ bärin bildim. Bağanağı oziŋ körgen äke-şeşemniŋ tabanın tilip jiyenim malğa saldı. Meniŋ atım Köksal batır.

...El jurtın jiynap, äke-şeşesin aldırıp, taza kiyindirip, bayağı ḳalıbına tüsirip, at şaptırıp toy ḳılıp, birḳatar mal soyıp, muratına jetti. Köksal men Ḳalabay ḳuşaḳtasıp dos boldı. "Jiyen el bolmaydı, jelke as bolmaydı" degen söz osıdan ḳalğan eken.

Bir küni Köksal: "Ḳalabay batır, ekeṽmiz seyilge şığıp keleyik", dep seyilge şıḳtıḳ. "Ḳalabay, ekeṽmiz küş sınasayıḳ", dedi. Köksal sol kezde alpısta edi, men ḳırıḳta edim, deydi Ḳalabay.

“Kezek seniki, ḳanday öneriŋ bar, körset”, dedi Köksal. “Meniŋ önerim eki ḳolımdı janıp-janıp alıp tüyeniŋ ortan jiligin urğanda sındıruvşı edim” dedim.

“Käne, ürıp kör”, dedi Köksal.

Ḳolımdı janıp-janıp ḳırımen Köksaldıŋ jilinşigine urğanımda jilinşik üzilip ketti. Köksaldı üyge alıp keldim. Üş jılğı tuv biyeniŋ ḳazısına orap tabanı bir ay emdedim. Bir ay on künde Köksal ayağın basıp jüretin boldı. Tağı bir küni seyilge şıḳtıḳ.

“Ya, endi kezek meniki”, dedi de, Köksal meni köterip alıp laḳtırıp jibergende ḳaŋbaḳtay uşıp, domalap kettim. Üyge ḳaytıp keldim. Erteŋine elime ḳaytuvğa Köksaldan ruḳsat suradım. Keterimde Köksaldıŋ kök atın suradım. “Kök attı ḳaytesiŋ, käri ğoy, ol sağan at bolmaydı, men ketkende osınıŋ inisi ḳulın ḳalıp edi, sol malda jürgen şığar”, dedi.

Maldı aralap jürip attı tavıp aldı. Däl kök attıŋ özi sekildi. Biraḳ şuv asav. Köksal sol attı berdi. Ayğır üyirli jılḳı berip, janıma joldas berip, jetkizip sal dep tapsırdı. Men attanıp kettim.

“Endigi jılı osı vaḳıtta meni tosıp al”, dedi Köksal. “Bir ḳanşa künder jürip elime keldim. Joldastarım ḳorḳıp otırğan eken. Men kelgen soŋ at şaptırıp, toy ḳılıp, oyın-savıḳ ḳurdı. Men sonı köre almadım-av, meniŋ armanım sol”, dedi Ḳalabay öler aldında. “Köksal keledi-av” degen mezgilde Ḳalabay ḳaytıs boldı.

ḲALABAY BATIR*

Eski zamanlarda Ḳalabay adlı bir bahadır varmış. Ḳalabay Batır yaşlanmış bunun üstüne bir de hastalanmış. Halk halini sormaya gelip:

-Ḳalabay Batır, ömrünüzde yenmediğiniz düşmanınız kalmadı. Artık başka bir hayaliniz kalmamıştır, diyerek onun gönlünü teskin etmişler.

-Hayâlsız insan olur mu, sizler dinleyiniz. Ben hayalimi size anlatayım diyerek Ḳalabay Batır söze başlamış.

* **Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 290-294.

-Ben kırk yiğit arkadaşımla yağmada bulunup biraz mal aldıktan sonra bir yerde durduk. Arkadaşlarım bir kısır atın tayını kesmiş etini pişiriyorlardı. Ben uyudum. Ben uyuduğum zaman, altında kara gök atı, üstünde deve cepkeni olan yaşlı bir adam gelmiş de: “Bu kimin çadırı” diye sormuş. “Bu, Ḳalabay Batır’ın çadırı”. “Ḳalabay Batır’ın çadırı mı?” demiş de atından inip, eyerin yanına atını bağlamış. Sonra kazandaki eti indirerek yemiş ve yürüyüp gitmiş. Arkadaşlarım korkularından ağızlarını açamamışlar. Şaşkınlıklarından bir tay kesip tekrardan eti pişirmeye başlamışlar. Ben uykuya kanıp: “Et pişti mi?” diye sorduğumda arkadaşlarım, korkularından titreyerek: “Et kaynamadı” dedi. “Bahadır, eti bir kişi gelerek, yiyip gitti. Tekrardan tay kesip et pişiriyoruz” demiş. Bu nasıl şey, bana büyüklük mü tasladı: “Getir atı” dedim. Jiyren ata binerek onlara hangi tarafa gittiğini sordum. Yönünü öğrenerek peşinden gitmeye koyuldum. Bir tepeciğe çıksam göz görüm yerde gidiyor. Peşinden gidip ulaştım. Gelir gelmez topuz ile ensesinin köküne vurdum. Benim vurmama aldırış etmedi. Ses çıkarmadan doğru yoluna devam etti. Nasıl insan olursa olsun bir vurduğumda kalpak gibi uçururdum. Bu nasıl diye şaşırıp kaldım da yine bir defa vurdum. Onu da bit ısırığı kadar görmeyerek yoluna devam etti. Geri dönüp gitmeye utandım. Ne olursa olsun bunun durumunu öğreyim diyerek peşinden yürüyüverdim. Öylece giderek bir nehirden geçtik. O anda önümüzden bir ḳulan sürüsü kaçtı. Ḳulanları az önceki adam kovalamaya başladı, peşinden ben de gittim. Ḳulanların içinden bir aksakça olanı vardı. Az önceki adam onu kuyruğundan yakaladı da: “Bunu tutup bekle! Ben başka bir ḳulan daha yakalayayım” diyerek ḳulanı bana verdi. Ḳulanın kuyruğundan tutup, ben ayaklarımla atın arasına alarak sıkıştırdım. O anda ḳulan beni atımla beraber yuvarlayıp gitti. Ḳulanı elimden kaçırdım. Benim ḳulanı kaçırdığımı gören o adam, ḳulanı yeniden yakaladı da: “Yiğit desem yiğit değil; tibitmişsin* ğoy” dedi ve ḳulanı tutup kuyruğundan yere bir defa vurduktan sonra hızla boğazladı. Alıp, Irmağın yanına getirip: “Bunu yüz de pişir” dedi bana. Atının yanına bağladığı büyük kazanı varmış. Çözüp verdi de: “Ben azıcık dinleneyim” deyip kendisi yatarak, uyuyup kaldı.

* tibit: ince dal

Önce kendime yemek pişirirdim şimdi kendim başka birine aşçı olarak et pişirdim. Tezek toplayıp eti kaynattım. Kazan asılı, ateş yakılı, yaşlı adam uyumakta. Kazan ile işim yok, bunun ne silahı varmış deyerek sessizce yanına vardım. Deve cepkenini açıp baksam koynunda demir topuz var. Sonra demir topuzu çekip aldım ve bunu öldüreyim diye bir düşünceye kapıldım. Topuz ile tam alnının ortasına vurdum, kımıldamadı. İkinci kez vurayım dedim fakat çomağı kaldırmaya gücüm yetmedi. O çomağı aldığım yere tekrar koydum. Ben onunla avare olup dururken ateş sönmüş. Şaşkınlığımdan ateş yakıp kazanı kaynattım. Bir vakitte yaşlı adam uyanıp: "Et pişti mi?" dedi. Et pişmese de kazanı alıp getirip karşısına koydum. Bana bakıp: "Beri gel, beraber oturup et ye" dedi. Korkumdan bir parça eti zar zor yedim. Kalan eti tamamen kendisi yedi ve atına binerek yola koyuldu. Ardından ben de peşine düşüp gittim. Öylece giderek iki üç gün ırmaktan geçtik. Bir yere gelip konduk. Serçe cıvıltılarından duramayarak atına binip tekrardan yola koyuldu. "Genç adamın gözü keskin olur, bu ırmakta ne görünüyor, dikkatlice bak" dedi bana. Bakıp durdum: "Irmakta mal görünüyor" dedim. "Öyleyse ona doğru gidelim" diyerek yürüyüp gitti. Malın içinde apak kuğu gibi bir yaşlı adam vardı. Yaşlı adam diğer yaşlı adama: "Esselamualeykum, baba" dedi. Yaşlı adam selamını aldı da: "Ay, evladım ay, seni kan çekip geldi-aỹ, kurt-karınca toplayıp gitsen de öylece dursaydın" dedi. Başka söz söylemeden ileriye doğru geçip gittik. Onun öteki tarafında yine bir geçide çıktık. "Ḳalabay dikkatlice baksana, gözüne ne görünüyor?" dedi: "Irmakta koyun ile sığır duruyor" dedim. Ona doğru yürüyüp gitti. Arkasından ben de yürüdüm. Kamburlaşmış yaşlı bir kadının sığırın ortasında durduğunu gördük. "İyi misin ana?" dedi. "Ey, iyi olmayıp ne yapayım, biçare evladım, seni kan çekip geldi-aỹ" dedi. Onu duyduktan sonra biraz öteye doğru yürüyüp gittik. Ondan sonra yine bir boğaza çıktık. "Baksana, gözüne ne görünüyor?" dedi. Baksam üç ak otağ duruyor. "Üç ak otağ duruyor" dedim. "Hey, tamam" dedi. Orada benden: "Yanındaki silahın ne?" diye sordu. "Benim silahım kıvrımlı ak semser" dedim. "Esirgemezsen onu bana ver" dedi. Semseri verdim. Yaşlı adam:

“Evet, Ḳalabay gidiyoruz. Vardığımız zaman sen attan inme. Tündik* ağzı yukarı devrilip açılırsa o zaman çadıra gir. Eğer tündik açılmazsa kendi atını bırakıp benim atıma binerek kendi yoluna doğru kaçarsın. Kendi atınla kaçarsan kurtulamazsın” dedi. Yaşlı adam (böyle) söyleyip atını otsuz yere bağladı. Bu nasıl bir mal deyip hayretler içinde kaldım. Yaşlı adam eline semseri alıp doğru ak çadıra girdi ve çadırın içi şakır şukur ettiğinde benim ödüm koptu. Çok geçmeden tündiğin ağzı yukarı doğru açıldı. Attan inip ben de çadıra girdim. Eşiğe kadar çadırın içi göllenmiş kan. Sağ tarafa baksam bir alp uzanmış yatıyor. Yaşlı adam eve girer girmez uyuyan alpın başını kesip koymuş. Kendisi törün karşısında oturuyor idi. Sol taraf eşikte bir kadın oturuyor. Ben varınca: “Evet, Ḳalabay Batır benim yanıma otur” dedi ve: “Şimdi sen dinle! Bunu, bu durumu baştan ayağa sana anlatayım” dedi yaşlı adam. “Biraz önceki gördüğün yaşlı adam ile yaşlı kadının birisi babam, birisi anamdı. Şu oturanda benim eşimdi. Şu yatan, ölen devi gösterip: “Benim göz bebeğim gibi sevdiğim tek yeğenimdi. Babadan bir oğul bir kız olmak üzere iki kardeştik. Kız kardeşim evlendikten sonra eşi öldü, arkasından kendisi de öldü. Şu yatan yeğenim genç yaşında yetim kaldı. Yeğenime yetimliğini hissetmesin diyerek kendi babam büyütüp yetiştirdi. Bu büyüyüp yetişkin oldu. O, On yaşını geçtikten sonra bu duran eşim bana yakınmaya başladı. “Bunu öldürüyor musun ne yapıyorsun? Sen gitsen bana el uzatıp rahat vermiyor. Bu büyüse sana düşman olur. Bunu gözden kaybet” dedi eşim. Eşimin söylediğine inanmadım. Düşmanlıkla söylüyor diyerek eşimi gönderip bıraktım. Gözümle görmediğim için inanmadım. Bir gün sık (ağaçlı) bir adaya yolunu şaşırtıp bırakayım diye düşündüm. Ve av avlayıp kuş kuşlayıp gelelim diyerek onu yanıma alıp yola düştüm. Alıp götürüp adanın içinde yolunu kaybettirip geri dönüp gittim. Arkamdan çok geçmeden o da yetişti. Böylece devam ederek on yedi (yaşına) ulaştı. Bir gün ikimiz beraber hayvan otlatmaya çıktık. Bir yerde oturup dinlenirken bana: “Dayı, ikimiz güçlerimizi sınasak nasıl olur” dedi. Onun gücünü göreyim diyerek bende düşündüm. İkimiz tutuştuk. Beni bir şey yerine saymadı, gücü benden fazla çıktı. Ondan

* Tündik: Çadırın tepesini örten dört köşeli keçe.

sonra eve döndük. Ondan sonra halkın söylediği gerçek imiş, gözümün içine baka baka eşimle beraber yatmaya başladı. “İstediğin bu kadınsa sen al” diyerek, atıma binip öylece çekip gittim. O gidişimden çok zamanlar geçti. Bir gün düşümde ayan oldu: “Sen niye avare dolaşıyorsun, iç taraflarda Ḳalabay adlı bir bahadır var. Onun yolu açık. Onun silahlarını alıp kendisini de sana arkadaş kılsan hangi düşman olursa olsun yenersin, dedi. Böylece aşağı yukarı bir yıl seni aradım. Allah beni sürüp senin çadırına getirdi. Ḳalabay’ın çadırı diye arkadaşların söylediler. Eğer o Ḳalabay Batır ise peşimden gelir diyerek eti yedim de gittim. Sen peşimden gelip topuz ile vurdun. Ses etmeden yoluma devam ettim. Ondan sonra ḳulanın etini pişirdin. Ben yatıp, uyurken kendi topuzumla kendi başıma vurdun, başım ağrıdı. Ağrısa da sabrettim. Sen korkup, yüreğinin kabı yarılıp ölüp kalır mı diyerek kımıldamadım. Et ye demiştim. Bir parça eti yiyemedin. Bunların hepsini biliyordum. Deminki gördüğün ana-babamın ayaklarının altını dilip yeğenim mal otlatmaya gönderdi. Benim adım Köksal Batır…

..İl-halkını toplayıp ana-babasını getirtmiş ve tertemiz giyindirerek eski hallerine tekrar getirmiş. Bir sürü hayvan kesip At yarıştırıp toy kılmış ve muradına ermiş. Köksal ile Ḳalabay kucaklaşıp dost olmuşlar. “Yeğen el (halk) olmaz, ense aş olmaz (jiyen el bolmaydı, jelke as bolmaydı)” denilen söz buradan kalmış imiş.

Bir gün Köksal: “ Ḳalabay Batır, ikimiz gezmeye çıkıp gelelim” dedi. Gezmeye çıktık. “Ḳalabay ikimiz güçlerimizi sınayalım” dedi. Köksel o zaman altmışında, ben kırkımdaydım” dedi Ḳalabay.

“Sıra seninki, hangi hünerin varsa göster” dedi Köksal. “Benim hünerim, iki kolumula hızla devenin orta incik kemiğine vurduğumda kırarım” dedim.

“Hadi, vurup gör” dedi Köksal.

Kolumu hızla Köksal’ın inciğine vurduğunda incik kırılıp gitti. Köksal’ı alıp eve geldim. Üç yaşındaki doğurmamış kısrağın kazısına sararak yaklaşık bir ay tedavi ettim. Bir ay on günde ayağının üzerine basarak yürümeye başladı. Yine bir gün gezmeye çıktık.

“Evet, şimdi sıra benimki” dedi de Köksal, beni kaldırıp fırlattığında çakırdikeni gibi uçarak yuvarlanıp gittim. Eve dönüp geldim. Sonraki gün memleketime dönmeye Köksal’dan izin istedim. Giderken Köksal’ın gök atını istedim. “Gök atı ne yapacaksın, yaşlı ğoy. O sana at olmaz. Ben gittiğimde bunun (erkek) kardeşi ḳulun kalmış idi. O, sürünün içinde olabilir” dedi.

Hayvanların içerisinde gezip atı buldu. Tamda gök atın kendisine benziyordu, fakat huysuz. Köksal o atı verdi, aygır sürüsü at verdi yanıma da arkadaş verip ona, yerine ulaştır diye emretti. Ben yola çıkıp gittim.

“Gelecek sene bu zamanlar beni bekle” dedi Köksal. “Birkaç gün yürüyüp memleketime geldim. Arkadaşlarım korkmuş duruyorlardı. Ben geldikten sonra at yarıştırıp, toy kılıp oyun eğlence kurdular. Ben onu göremedim-aṽ. Benim hayalim bu” dedi Ḳalabay ölmeden önce. “Köksal geliyor-aṽ dedikleri anda Ḳalabay öldü.

6.3.24. ḲARABATIR

Oral taṽın mekendegen eldegi bir şaldıŋ balası Ḳarabatırdı jas küninde jortuṽılşılar urlap alıp ketip, eline aparğan soŋ, ḳoy baḳtırıp ḳoyıptı. Ol balağa jöndi tamaḳ bermegen soŋ, bala dalada ḳoy saṽıp, ḳorıḳtıḳ işip, künin körip jüripti.

Bir küni bala dalada ḳamığıp jılap otırsa, ḳasına ḳarğalar kelip ḳonadı. Bala, ḳarğalarğa aytadı:

Ḳarğalar-aṽ, ḳarğalar,
Ḳandı körse jorğalar.
Tumarımdı al sana,
Bizdiŋ elge bar sana.
Sağınıp jürgen äkeme
Tumarımdı berip ḳuṽantıp
Jürekjardı al sana.

Ḳarğa bir ḳarḳ etti de uşıp ketti, bir mezgilde saṽısḳan kelip ḳondı.

Ey, saṽısḳan, saṽısḳan,
Ölekse jep taṽısḳan,
Tumarımdı al sana,

Bizdiŋ elge bar sana.

Saũısḳan da şıḳ-şıḳ etti de uşıp ketti. Tırna kelip ḳondI.

Uzın moyın tırnalar,

Ḳayırımdı mırzalar,

Tumarımdı al sana,

Bizdiŋ elge bar sana...

Tırnalar da “tıraũ-tıraũ” dedi de uşıp ketti. Ḳazdar kelip ḳondı.

Ey, ḳazdar-aũ, ḳazdar-aũ,

Sizderge aytḳan naz bar-aũ.

Tumarımdı al sana,

Bizdiŋ elge bar sana.

Ḳazdar ḳaŋḳ-ḳaŋḳ dep uşıp ketti. Aḳḳuũ kelip ḳondı.

Kölden uşḳan ḳuũlarım,

Ḳus töresi tuũlarım.

Tumarımdı al sana,

Bizdiŋ elge ḳon sana...

Aḳḳuũlar toḳtalıŋḳırap, keldenendep turdı da uşıp ketti. Birazdan soŋ ḳarlıgaş keldi.

Äy, ḳarlığaş, tamır-ay,

Jaũda ḳaldım jabıday.

Tumarımdı al sana

Bizdiŋ elge bar sana.

Ḳarlığaş uşıp olay ketti, bulay ketti, aḳırında ḳiymadı balanıŋ tizesine kelip ḳondı. Bala oyladı: “Äkem tumarımdı körip tanısa da ḳay elde ekenimdi bile almas, buğan bir belgi salayın”, dep öziniŋ ḳolın pışaḳpen şanşıp ḳanattı da, ḳanımen tumar üstine jaũdıŋ taŋbasın saldı. Söytip, tumardı ḳarlığaştıŋ moynına baylap, eliniŋ, äke-şeşesiniŋ, jalğız ḳarındasınıŋ barlığın aytıp uşırıp ḳoya berdi.

Ḳarlığaş uştı aspanmen, balanıŋ aytḳan josparımen, asḳar-asḳar taũlarmen, aydın şalḳar käldermen, batpaḳtı lay, şöldermen, türli-türli ärlermen, ḳos ḳanatın ḳamşılap, aspannan ḳater tense, tasa jerdi jamşılap,

üstinen teri tamşılap, neşe merzim ötti, neşe eldi ötti, naķ otız kün bolğanda bir aũılğa ol jetti, balanıŋ aytķan aũılı osı ma dep megzepti...

Bul aũılğa kelgen soŋ, ķarlığaş är üydiŋ töbesine ķonıp, adamın bayķap körse de, balanıŋ aytķanına eşķaysısı uķsamaptı. Söytip, şarşap, ķalğıp otırğanda bir kempirdiŋ ıŋırsığan daũsı şığadı. Ķarlığaş ķulağın salıp tındasa, kempir aytadı:

Aũ, şıragım, ķulınım,
Maŋdayımda tulımım.
Kölge bitken ķurağım,
Jalğızım-aũ, şıragım!
Jaũ aldı ma bilmedim,
Suũ aldı ma bilmedim,
Aŋ aldı ma bilmedim,
Jönindi bilip şırağım, .
Ķurbanıŋ bolıp ölmedim!
Jiyırma tort ay boldı,
Men jalğızdı körmedim!

Ķasında otırğan şalı: “Sen ķoya turşı”, dep onı jılatpay toķtaũ aytķan kisi bolıp, özi de eŋkildep jılay beripti:

Jalğız bitken tal şıbıķ,
Kelbetiŋ kelgen ķarağım,
Bir deregiŋ bilinbey
Düniyeni kezip ķaradım.
Aş buũraday jaradım.
On eki müşem sögildi,
Aş küzendey belim bügildi.
Taũlardıŋ tasat tasınday
Berik-aķ edi süyegim.
Ört şalğanday egildi,
Ķayda kettiŋ suŋķarım,
Ümit etken tulparım.
Bir körsetip almadı,

Sol ğana boldı-aw iŋkärim!.

Sonan keyin bir jas qız bala äke-şeşesin toqtatıp söyledi:

Narkesken degen almastay
Asıl edi negiziŋ,
Birge tuwğan egizim!
Sen turğanda oylawşı em,
Arğımaq at minermin,
Asıl kiyim kiyermin,
Teŋ qurbımnan ilgeri
Men jarqırap jürermin,.
Biyikten talap tilermin,
Oyın-külki sawıqpen
Qızıq däwren sürermin!
Egizimnen ayrılıp,
Aqşa betten qan ketti.
Denemnen qızuw jan ketti.
Jelkildep şıqqan kök şöptey
Jap-jas qana künimde
Mine, bizden sän ketti.

...Ay, qartımız, qartımız,
Köziŋniŋ jasın tartıŋız!
Men bugin bir tüs kördim.
Äjeptäwir is kördim.
Tüsime joruw aytıŋız!
Qoldan uşqan suŋqarım,
Qayta kelip jür eken,
Teteles tuwğan bawırım
Üyge kelip jür eken,
Bizge Quday bergendi,
Kisi körmes ölgendi,
Baba tükti şaştı Äziz

Naḳ sart bolıp ketpese,
Ötirik eles etpese,
Habar alıp alıstan
Bir ḳarlığaş kelgendi!

Bul sözdi estigen soŋ, ḳarlığaş sıp etip jetip kelip, bay-bäybişeniŋ aldına kelip ḳonadı. Moynında jürgen tumardı körip, ḳuvanğannan jılap jiberipti. Tumardı alıp, taŋbasınan Ḳarabatırdıŋ Türikmenniŋ ḳolına tüskenin bilip, at jaratıp, adam jiyıp barıp, köp tartuv-taralğılar berip alıp ḳaytıptı.

ḲARABATIR*

Oral (Ural) dağını mekân tutan halktan yaşlı bir adamın çocuğu olan Ḳarabatır'ı genç yaşında yağmacılar çalarak alıp götürmüşler. Kendi memleketlerine götürdükten sonra koyun baktırmaya başlamışlar. O çocuğa doğru dürüst yemek vermedikleri için çocuk, bozkırda koyun sağıp, ḳorıḳtıḳ içerek hayatını devam ettiriyormuş.

Bir gün çocuk bozkırda kederlenip, ağlayıp dururken yanına kargalar gelip konmuş. Çocuk kargalara:

Ey kargalar kargalar
Kan görse hızlananlar
Muskamı alsana
Bizim ele varsana.
Muskamı (onlara) vererek sevindirip
Hediyeni alsana.

demiş. Karga bir defa gak dedikten sonra uçup gitmiş. Bir zaman sonra saksağan yanına gelip konmuş.

Ey, saksağan, saksağan
Ölesiye yiyip bitiren.
Muskamı alsana
Bizim ele varsana.

Sakasağan da şık şık ederek uçup gitmiş. Turna gelip konmuş.

* **Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 151-153.

Uzun boyunlu turnalar
İyiliksever mirzalar
Muskamı alsana
Bizim ele varsana

Turnalar da “tırav-tırav” diyerek uçup gitmişler. Kazlar gelip konmuşlar.

Ey, kazlar-aṽ kazlar-aṽ
Sizlere söylenen naz var-aṽ
Muskamı alsana
Bizim ele varsana.

Kazlar ḳanḳ- ḳanḳ deyip uçup gitmişler. Kuğular gelip konmuş.

Gölden uçan kuğularım
Kuş asilzadesi tuğlarım
Muskamı alsana
Bizim ele konsana.

Kuğular duracakmış gibi onun karşısında yatay uçmuşlar da sonra gitmişler. Biraz sonra kırlangıç gelmiş.

Ey, kırlangıç, dostum-av
Düşmanda kaldım jabı* gibi
Muskamı alsana
Bizim ele varsana.

Kırlangıç uçup o tarafa gitmiş, bu tarafa gitmiş. Sonunda çocuğa kıymayarak gelip dizine konmuş. Çocuk düşünmüş: “Babam muskamı görüp tanısa da hangi memlekette olduğumu bilemez, buna bir işaret koyayım” diyerek kendi kolunu bıçağı batırarak kanatıp kanıyla muskasının üzerine düşmanın damgasını yapmış. Öylece muskayı kırlangıcın boynuna bağladıktan sonra yurdunu, ana-babasını, tek kız kardeşini hepsini de söyledikten sonra kırlangıcı uçurmuş.

Kırlangıç gökyüzüne doğru havalanmış. Çocuğun söylediği gibi yüce yüce dağlardan, parlak geniş göllerden, bataklık balçık çöllerden, türlü türlü

* jabı: cins olamayan at.

yamaçlardan aşmış. İki kanadını kamçı gibi vurarak gitmiş, gökten tehlike gelse yeri kendisine siper ederek saklanmış. Üzerinden teri damlayarak nice vakit geçmiş, nice memleketten geçmiş. Tam otuz gün olduğunda o, bir köye ulaşmış. Çocuğun dediği köy bu mu diyerek köye doğru yönelmiş.

Bu köye geldikten sonra kırlangıç her evin tepesine konarak oradakilere dikkatlice bakmış, hiçbirisi çocuğun dediği kişilere benzemiyormuş. Öylece yorulup uyuklamak üzereyken yaşlı bir kadının iniltili sesini duymuş. Kırlangıç kulak verip dinlese yaşlı kadın:

Av, yavrucuğum, ķulunum
Alnımda perçemim.
Gölde biten kamışım
Biriciğim-aṽ, yavrucuğum.
Düşman mı aldı, bilmedim,
Su mu aldı bilmedim,
Av mı aldı bilmedim.
Halini bilip yavrucuğum
Kurbanın olup ölmedim!
Yirmi dört ay oldu,
Ben bir tanemi görmedim.

Yanında oturan kocası: “Sen dursana” deyip ona ağlamayı bırakmasını söyledikten sonra kendisi hıçkırarak ağlamaya başlamış:

Yalnız biten körpe fidan,
Çehren yavrum,
Bir haberin bilinmedi
Dünyayı gezip aradım.
Aç buğra gibi kederlendim.
On iki uzvum söküldü,
Aç kokarca gibi belim büküldü.
Dağların sert taşı gibi
Sapasağlamdı kemiğim,
Ateş sarmış gibi eğildi.
Nereye gittin sungurum

Ümit ettiğim tulparım.
Bir defa göstermedi
Sadece bu oldu hevesim!

Ondan sonra bir genç kız ana-babasının ağlamasını kesip:

Narkesen* denilen keskin kılıç gibi
Asil idi köküm.
Birlikte doğduğum ikizim
Sen varken düşünüyordum
Arğımak at binerim.
Kıymetli elbise giyerim
Akranlarımdan ileri
Ben, neşelenerek yaşarım.
Allah'tan talep ederim
Oyun eğlencenle şenlikle
Güzel devran sürerim!
İkizimden ayrılıp,
Ağca yüzümden kan gitti
Bedenimden sıcak can gitti.
Sallanarak çıkan yeşil ot gibi
Gepgenç çağımda
İşte, bizden güzellik gitti.

…ay, yaşlılarımız, yaşlılarımız
Gözünüzün yaşını çekiniz!
Ben bugün bir düş gördüm,
Epey bir iş gördüm.
Düşümü tabir ediniz!
Elden uçan sungarım,
Tekrar geliyordu,
Birlikte doğduğum, kardeşim

* narkesen: Saf çelik kılıç.

Eve gelmekteymiş.
Bize Allah vermişti,
Kimse görmez ölmüşü.
Baba Tükti Şaştı Aziz
Tam gürültü olup gitmezse,
Yalan siluet etmezse
Haber alıp uzaktan
Bir kırlangıç gelmişti.

Bu sözü duyduktan sonra kırlangıç sokularak gelip yaşlı adam ve kadının karşılarına konmuş. Onlar kırlangıcın boynunda duran muskayı görüp sevinçlerinden ağlamışlar. Muskayı alıp damgasına görünce Ḳarabatır'ın Türkmen'in eline düştüğünü anlamışlar. At hazırlayıp adam toplamışlar ve gidip çok hediyelikler vererek Ḳarabatır'ı alıp geri dönmüşler.

6.3.25. ḲARADÖŋ BATIR

Burınğı zamanda bir şaharda Ḳaradöŋ batır deytin batır bolıptı. Ol ṽaḳıtta şaharda Ḳaradöŋ batır turğanda şetten jaṽ kelip eşkim bata almaydı eken. Ḳaradöŋ batırdıŋ kişkentay kezinde Ḳalmaḳtar şahardı jeŋip Ḳazaḳtan bir ḳız äketipti. Ḳaradöŋ batır öskennen keyin Ḳalmaḳtar äketken ḳızdan üş däṽ tuṽıptı dep esitip, Ḳaradöŋ batır izdep şığıp Ḳalmaḳ eline barğan. Barsa, däṽdiŋ balaları Ḳaḳtırğay, Şajırḳay, Şarpı jas bolğandıḳtan Ḳaradöŋniŋ kele jatḳanın bilip, küşteri kelmeytin bolğasın ḳorḳıp, öltirip ketedi dep, ḳaşıp ketip ḳalğan. Ḳaradöŋ batır kelse, izdep kelgen däṽler joḳ. Eki-üş kün tosıp, elinen ḳırıḳ ḳısıraḳtıŋ üyirin aydap şığıp eline tapsırıp ketken. "Men Kökşetaṽğa barıp erteŋgi säskege deyin tösamın. Ne ḳılsa da kelip jetsin, kelmese jüre berem", dedi. Aytḳanınday üş batır kelgen joḳ. Sonımen kelmegesin Ḳaradöŋ batır ḳırıḳ ḳısıraḳtıŋ üyirin aydap, eline aman-esen ḳaytıp keldi. Kelip birneşe jıl elinde tınış jattı. Ḳaradeŋ batırdıŋ öz äyeli ömirinde bala tappağan kisi eken. Söndıḳtan Ḳaradöŋ batır elinde bir baydıŋ on altı jastağı ḳızına ḳuda bolıp, bes-altı aydan keyin älgi ḳızdı alıp, Ḳaradöŋ batır toy ḳılıp, jurttı jiyıp ḳızıḳ körip, endi keşki oyını bolıp jatḳanda Ḳaradöŋ batırdıŋ jılḳısına

Ķalmaķtıŋ bes jüz äskerimen Ķaķtırğay, Şajırķay, Şarpı üşeṽi kelip jılķışığa aytıptı:

-Mınaṽ kimniŋ jılķısı? depti.

Jılķışı:

-Bul Ķaradöŋ batırdıŋ jılķısı, depti.

-Endeşe, Ķaradöŋ batırğa sälem ayt, biz jılķısınan ķırıķ ķısıraķtıŋ üyirin äketemiz, bayağı öziŋniŋ izdeğen Ķaķtırğay, Şajırķay, Şarpı deseŋ özi biledi. Dämesi bolsa üş künnen ķalmay bizge jetsin. Kökşetaṽğa barıp tüsemiz. Egerde kelmese, jüre beremiz, dep jılķışığa tapsırıp, ķırıķ ķısıraķtıŋ üyirin aydap, ölendetip jönelgen. Artınan jılķışı kelip Ķaradöŋ batırğa habar bergen: “Osılay, Ķaķtırğay, Şajırķay, Şarpı kelip ķırıķ ķara ķısıraķtıŋ üyirin aydap ketti. Barıp toķtaytın jeri Kökşetaṽ. Dämesi bolsa, üş künnen ķalmay kelsin”, dedi. Munı Ķaradöŋ batır estip, bolıp jatķan oyınına ķaramay, beldeṽde baylaṽlı turğan küreŋ atına minip, aşuṽmen şıdamay jönelip bara jatķanda artınan şığıp ülken bäybişesi ayttı:

-Batır, mümkin bolsa toķtaŋız, mına köreyin dep otırğan ķızığıŋdı öz ķolıŋmen ķızıķtap barıp ketiŋiz, dedi. Batır ayttı:

-Munıŋ dürıs eken, dep oyınına özi otırıp ķızıķtap jurttı tarattı. Sonımen jaŋa alğan kelinşeginiŋ ķoynında jatıp ķaldı. Taŋ atķanşa jas iyispen ķızıķ körip şıķtı. Taŋerteŋ şayın işkennen keyin batır janına eşkimdi ertpey jalğız jöneldi. Artında eli-jurtı şuṽlap ķala berdi. Ķaradöŋ batır aytķanınday üşinşi küni barıp jetti. Barsa, taṽdıŋ baṽırında dariyanıŋ jağasında jılķını şatırlatıp baylap tastap Ķalmaķtar jatır eken. Kelip Ķaradöŋ batır ayğay saladı:

-Ķaydasındar, şığındar, degende Ķaķtırğay batır kelip Ķaradöŋ batırmen alısa tüsti. Ķaradöŋ batır Ķaķtırğaydı jeŋip bara jatķanda, Şajırķay kelip jabıladı. Ol ekeṽin jeŋip bara jatır edi, Şarpı üşeṽi jabıladı. Sösın turıp Ķaradöŋ batır ayttı:

-Bireṽiŋ, ekeṽleriŋ kelmender, endi üşeṽleriŋ jabılındar. Üş künge deyin alsam aldım, almasam senderdiŋ jeŋgenderiŋ, dep sonımen üş künnen keyin üşeṽi jığıp, Ķaradöŋ batırdı dariyanı ağızıp jiberip, ortasınan ķırıķ kez zından ķazıp, batırdıŋ ayaķ-ķolın baylap işine salıp, aṽzına ķırıķ ittiŋ terisin şegelep dariyanı ķayıra üstine ağızıp jiberip suṽdıŋ ortasına tiridey tastap,

Ķalmaķtıŋ batırları jılķını eline aydap birneşe künde kelip jetti. Al endi Ķalmaķ kelip jata bersin. Ķaradöŋ batırdıŋ küreŋ atı ķaşıp eline barğan. Eline barğasın küreŋ attı körip, batırdıŋ ölgenin bilip, eli batırsız jetim ķalıp, jılaṽmen birer jıl jürğende Ķaradöŋ batırdıŋ soŋğı alğan kelinşegi ekiķabat bolıp, toğız ay on künnen keyin bosanıp, bir ul taṽıp, eli-jurtı batırdıŋ tuyağı keldi dep toy ķılıp ķuṽanışta bolğan. Jas bala bes künnen keyin öz emşegin özi surap emetin bolğan, on-on bes künnen keyin jürip aṽıldıŋ balalarımen asıķ, dop oynap jürgende bir kempirdiŋ jalğız balasın upay alıp öltirgen. Kempir balasın öltirgennen keyin kelip, Ķaradöŋ batırdıŋ balasın: “Jalğızıŋnan jayrağır, meniŋ balamdı öltirgenşe, Ķalmaķtar tiridey dariyanıŋ ortasına tastağan äkeŋniŋ ķunın daṽlap alsaŋşı”, degen. Bala sonı estip erteŋgisinde aṽıldıŋ bastı-bastı aķsaķaldarın şaķırıp kelip, bir ķoy soyıp batasın alıp, aṽılınan bir elüṽ jigit ertip alıp, küreŋ atķa minip jäne temir etik, temir tayaķ alıp äkesiniŋ basına tarttı. Arı-beri jürgennen keyin küreŋ at balanı köterip alıp jüre almadı. Sosın bala küreŋ attı artınan bos ķoyıp temir etigin kiyip, temir tayağın alıp, joldası janında atpen keledi. Üş künde äkesiniŋ basına kelip jetti. Bala kele sala dariyanı eki jağına ağızıp jiberip, şegeleṽli ķazıķtağı ittiŋ terisin alıp tastap, zındannan äkesin alıp ķarasa, keṽdesinde ğana janı bar eşkimdi tanımaydı. Sol jerde ķulan-bulan atıp, bir jeti kün jattı. Äkesi esin bilmegesin küreŋ attıŋ arķasına mıķtap baylap saṽırına ķamşımen bir tartıp eline ķaray ķoya berdi. Bul bara bersin endi.

Bala Ķaķtırğay, Şajırķay, Şarpını izdep jöneldi. Temir etikten teŋgedey, temir tayaķtan tebendey ķalğanda bir şaharğa kelip jetti. Kelse, şahardıŋ sırtında altı aķ kiyiz üy bar eken. Sonıŋ eŋ artķı üş aķ kiyiz üydiŋ oŋtüstik jağındağı üyge kelse, jeti ķanat kiyiz üydi jalğız özi alıp bir jalğız közi bar kempir otır. Kelip bosağağa tura ķaladı. Kempir ayttı:

-Ķıpşaķtıŋ balasısıŋ ba? dep surağanda, Ķaradöŋ batırdıŋ balası turıp:

-Biz jolaṽşı kele jatķan musılmannıŋ balasımız. Osı jaķta Ķaķtırğay, Şajırķay, Şarpı deytin batırdı esitip, soğan ini bolayın dep keldim. Kempir ayttı:

-Oybay, balam, Musılman körse, meniŋ balalarımnıŋ jını bar. Jep ķoyadı. Oğan seniŋ şamaŋ da kelmeydi. Amanıŋda ķayt. Bala turıp:

-Jaraydı, şeşe, keteyin. Neşe ayday jol jürip ķaljırap kelemiz. Ķarnımız aştı. Beretin tamağıŋız bar ma? Kempir ayttı:

-Musılmannıŋ balası ekensiŋ, baṽırım. Üş kiyiz üyge barsaŋ, sonda üş däṽdiŋ işetin tamağı, tandağanıŋdı barıp işinder. Bala janındağı joldasımen barıp birinşi üyden bastap, üş üydegi üş däṽdiŋ tamağın bala jalğız işip şığıp kelip: “Kempir, maķtap jürğen üş däṽiŋ osı ma? Üşeṽiniŋ tamağı tük emes eken”, deydi. Kempir balağa: “Balam, eki emşegimdi em”, dep edi, jas bala eş närseni oylamay bir emşegin emip, endi ķalğan bir emşegin eme bergende: “Tart, balam, basındı. Ökpemdi suṽırdıŋ ğoy, endi sağan berer tamağım joķ. Ketinder, kelip ķalsa öltiredi. Mezğilderi jaķındap ķaldı, kele jatķanda borandatıp, daṽıldatıp keledi. Ketsender keletin jolmen ketpeŋder, ketetin jolmen ketinder”, dedi. Söytkenşe bolğan joķ daṽıl, jaŋbır, boran soķtı. Bala: “Şeşe, endi ķayda baramız?”, dep edi, kempir ayttı:

-Sender jata ķalındar, ķos tesikti jaṽıp, men üsteriŋe otıra ķalayın, dedi.

Aytķanınday bala joldasımen ekeṽi jattı, kempir basıp otırdı. Manağı üş däṽ kelip üydi aynala jürip iyiskelep:

-Mınaṽ üyden Müsılman iysi şığadı, dedi. Şeşesi ayttı:

Kelüṽi kelğen, biraķ ketip ķaldı, dedi. Sol ṽaķıtta bala daṽıstı estip ķalıp: “Bul kim söylep jürğen?” dep kempirdi köterip atıp türegeldi. Janındağı joldası tunşığıp kete jazdağan eken, o da türegeldi. Munıŋ daṽsın estip Ķaķtırğay üyge kirip, balanıŋ jağasınan alıp, dalağa dırıldatıp alıp şıķtı. Balağa Ķaķtırğay men Şajırķay jabıldı. Balanıŋ joldasımen Şarpı alıstı. Sonda turıp bala ayttı:

-Bul jerde alısuṽımız jaramaydı. Aṽıldıŋ ķotanınan şığıp, jazıķ jerge barıp maydan ķılayıķ, dedi.

-Jaraydı, dep üşeṽi taṽdıŋ basına ķaray birin-biri julķıp jöneldi. Onıŋ soŋınan balanıŋ joldası meŋ Şarpı kele jatır. Bala barğan bette ekeṽin eki ķolımen ķısıp äkelip jığıp, soŋınan joldası men Şarpı kelip edi. Şarpını siyrağınan ustap ana ekeṽiniŋ üstine äkep bala bir soğıp ķatarlap ķoyıp, endi basın şabuṽğa ıŋğaylanğanda, eki emşegin jerge süyretip şeşesi kelip:

-Balam, anaŋnıŋ aḳ sütin keşesiŋ be, öltirme, o da balam, sen de balamsıŋ, dedi. Bala turıp:

-Ḳurğırdıŋ emşegin ḳaydan emip edim, äkemniŋ kegin ḳalay alamın? dep işinen ökinip bosatıp ḳoya berdi. Sonımen kempirdiŋ bes balası boldı. Burınğı boran, jaŋbır degen ḳaldı. Besеṽi aŋğa şığıp jürgen, balağa oy tüsti: “Men bulardan äkemniŋ kegin bılay alayın”, dep. “Ana jerde elik ketip bara jatır” dep, jelkege anasın bir ḳoyıp, mınasın bir ḳoyıp, üşеṽin käk julım ḳılıp, öltirüṽge ḳaratıptı. Bir küni aŋnan kelip, öziniŋ üş balası şeşesine kelip jılaydı:

-Şeşe, mına käpirden bizdi ḳutḳaruṽğa amal jasa, kök jülın ḳıp öltirüṽge ḳaradı, dep şeşesine muŋın şağıp jılağan. Sosın şeşesi aytḳan:

-Erteŋ kün jüma, aŋğa barmay-aḳ ḳoyındar. Men eldiŋ adamdarın jiyıp, meniŋ osı ṽaḳıtḳa deyin kelinimniŋ joḳtığı özderiŋe belgili. Sondıḳtan kim äkep beredi Mısır şaharındağı Künikey Suluṽdı? Künikey Suluṽdı kelin ḳılsam, düniyede armanım bolmas edi deyin. Sonda “men baram” dep bala aytıp ḳalar. Aytḳanınan ḳaytpas. Sonda barıp ḳutılarmız, dedi. Aytḳanınday, erteŋgisine aṽıldı jiyıp: “Mısır şaharındağı Künikey Suluṽdı äkep kelin ḳılsam, düniyede armanım bolmas edi. Ḳane, ḳaysılarıŋ äkep beresiŋder?” degende jurt ündemey otırdı. Bir zamanda Ḳaradöŋniŋ balası atıp turdı. “Men äkelem, men äkelmegende kim äkeledi, dedi. Biraḳ, özime joldastıḳ at taṽıp berinder”, dedi. Egerde at bolmasa, barmaymın, degen. Sonda turıp kempir ayttı:

-Ülken balam Ḳaḳtırğaydıŋ küreŋ ḳasḳa atı bar, sol sağan jaraydı. Äytpese, taṽıp berer atım joḳ, dedi. Jäne kempir jurtḳa osı jiyında bul balağa men at ḳoyıp keteyin dep, Ḳaradöŋ batırdıŋ balası Ḳanışpen batır bolsın dedi. Otırğan jurt jaraydı dep şuṽıldadı. Sosın bala da ayttı:

-Äkem seksen ögizdiŋ jon terisinen örğizgen sarıala saptı ḳamşım bar. Sonımen üş tartıp şahardı üş aynalam, dedi. Jarasa, atıŋ jaradı, jaramasa barmaymın, dedi. Küreŋ atın kempir alğızıp keldi. Ḳanışpen batır şahardı üş aynaldı, ḳamşını üş tartıp. At tanaṽ ḳaḳḳan joḳ, balağa serik boldı. Ḳanışpen batır turıp: Mına joldasımdı ırza ḳılıp, jolın berip, közimşe ḳaytarındar, men ketkennen keyin seniŋ üş balaŋ ḳorlıḳpen öltiredi, dedi.

Olardıŋ bermeske hali jöḳ, ḳırıḳ ḳısıraḳtıŋ üyirin alıp, ḳanşa narğa jük artḳızıp, Ḳanışpen batır joldasın eldiŋ jiyegine aparıp tastap, özi elge barsam,

bosatpay ḳoyıp jürer dep, joldasımen amandasıp, Mısır şaharına tartıp jöneldi.

Kele jatsa, jolında eki däv bar eken. Köz uşım jerde aŋ bolsın, ḳus bolsın, mal bolsın, nayzamen pisip alıp jep turadı eken. Köz uşım jerden Ḳanışpen batırğa nayza tıḳḳan, nayzası ortasınan üzilip dävdiŋ ḳolına ḳele bergen, sonımen Ḳanışpen batır eki batırğa kelip ḳalğan, eki dävmen jeti kün, jeti tün alısıp, Ḳanışpen batır jeŋip, dävler ḳorıḳḳanınan dinge kirip, dos bolğan. Odan ärmen Ḳanışpen batır üş kün şıḳḳannan keyin küreŋ ḳasḳa at tuvlap-tuvlap Ḳanışpendi bir soğıp jönelgen. Küreŋ ḳasḳa attıŋ ḳaşıp bara jatḳanın eki däv körip, ölmese de ölimşi ḳıp atın süyrep-süyrep äkep bergen, Ḳanışpen batır dävge ürısḳan:

“Munşa nege urdıŋ?” dep. Ḳanışpen jäne jöneledi. Eki däv ketip ḳaldı. Sonımen Ḳanışpen batırdı küreŋ ḳasḳa at bir jıḳḳanda üş jığıp, üşevinde de eki däv ustap äkep bergen. Jürip kele jatıp atına til bitken:

-Meniŋ sizdi üş ḳabat jığuv sebebim, burınğı özimniŋ iyem Ḳaḳtırğay batır eki dävdi jeŋip üş kelip, üş ḳaytḳan jeri edi. Sol esime tüsip, sizdi üş ḳabat jığuv sebebim sol. Al endi aldımızda jılan men aydahar bar. Onıŋ mindetin oziŋ al. Odan armanğı mindetin men alayın, dep at söylegen.

Ḳanışpen batır kele jatıp jatḳan jılandardıŋ şavıp bara jatıp belinen ḳiyıp ötip, ḳarsı umtılğan jılandı ḳamşımen basḳa bir salıp, sonımen jılannan aman ötip aydaharğa keledi. Jarḳırap jatḳan aydahar uvlı ḳayratımen Ḳanışpendi tarta bergende, sadaḳpen tartıp edi, atḳan oğı avzınan kirip artınan bir-aḳ şıḳtı. Jäne semsermen mandayınan salıp ötip, eki bölek ḳıp tastap, odan ärmen tağı jöneldi. Ot dariyası, suv dariyasınıŋ janına barğanda atḳa til bitip tağı söyledi:

“Sen közindi jumıp üstimde otır. Ḳaşan men jerge tüsip silkinem, oziŋe belgili ğoy, sonda bir-aḳ közindi aş”, dep vağda ḳıp, uşıp alıp jöneledi. Uşıp kele jatıp suv dariyasınan ötip, ot dariyasınan attıŋ aldı şığa bergende Ḳanışpen ötken şığarmın dep közin aşıp ḳalıp, attıŋ artḳı eki ayağı küyip ḳaldı. At ayttı:

-Osı betpen biz bäyterektiŋ tübine barayıḳ, dep, terektiŋ tübine barıp, bulaḳḳa şomılıp, küreŋ ḳasḳa at ḳuvırşaḳtay bolıp, Ḳanışpen tazşa bala bolıp,

şahardıŋ sırtında ḳalıŋ top adam bar eken, sonı körip Ḳanışpen batır patşanıŋ öz altın sarayına kelip ḳurtayın dep, dalağa atın ḳaŋtara salıp, üyge kirse, ḳız-kelinşek tolıp otır eken. Mestiŋ janınan barıp şımıldıḳtıŋ jiyegin aşıp ḳaradı da bala ketip ḳaldı. Ketkennen keyin Künikeyge patşanıŋ oŋ ḳol ṽäziriniŋ ḳızı: “Mına tazşa balanıŋ közi jaman eken, teginde seni osı almasa edi”, dedi. Künikey turıp ayttı:

“Anağan berdinder, mınağan berdinder, Ḳalmaḳḳa berdinder, endi bermegenderiŋ tazşa bala edi”, dep renjip otırdı. Kisi kelip Künikeydi alam degesin, ḳızdıŋ äkesi küş jetpeytin bolğasın, üş sert ḳılğan eken. Birinşisi ḳırıḳ iyneniŋ közine oḳ tiygizüṽ, ekinşisi şahardıŋ tügel kisisin jiyıp berüṽ, üşinşisi atı bäygeniŋ aldınan kelse, ḳızdı bermek eken. Tazşa bala salıp otırıp ḳalıŋ kisige bardı. Barsa, jurttıŋ bäri jiyılıp, iyneni ata almay jatır eken. Tazşa barıp otırıp burın tanıs bolğan äkesiŋiŋ adamımen seylesip otırıp, bir dos şalın taṽıp aldı. Kim bolsa sol atıp jatḳasın tazşa da suradı: “Mağan atuṽğa ruḳsat pa?” dep. Patşa: “Ruḳsat”, dedi. Aṽıldıŋ bozbalaları tazşanı kelip jelkege urdı.

-Tazşa neme, seniŋ ne teŋiŋ, ata alasıŋ ba, tekke äṽre bolma, deydi. Sosın tazşa ayttı: “E, men kisi emespin be, atıp köreyin”, dep, bir-eki tanıs bala ḳalıŋ kisiniŋ şetinde tur edi “mıltığımdı äkep bere ğoy” dep jiberdi. Barıp, äkele almadı. Sosın bir jigit boḳtap: “Bunıŋ jaḳ mıltığı tayına jabısıp ḳalğan ba?” dep ol barıp, bir jağın şeşip, bir jağın şeşe almay taydı balanıŋ janına alıp keldi. Bala otırğan ornında bir ḳolmen şeşip aldı. Aḳılmen nusḳap jaḳ mıltığın tartıp ḳalğanda ḳırıḳ iyneniŋ közi ḳırıḳ bölindi. Jäne turıp janındağı jigitter balanı tağı urdı. “Al, osı iyneni atḳanda sağan ne tüsti? Tekke özindi şığın ḳılıp, patşa sağan ḳızın berüṽşi me edi?” dedi. Onımen balanıŋ jumısı bolğan joḳ. Ḳotır tayına minip öziniŋ üyrenşikti bäytereginiŋ janına kelip bulaḳḳa şomılıp edi, bayağı Ḳanışpen batır, küreŋ ḳasḳa at bolıp türegeldi. Sonımen bala künniŋ közimen jarḳırap, ayday bolıp topḳa keldi. Kelgennen patşa turıp ayttı:

-Älgi iyne atḳan bala sensiŋ be? dedi. Bala:

-İya, menmin, dedi.

Patşa turıp balanı korip ḳuṽanıp:

-Atıŋ kim? dedi. Bala turıp:

-Ḳaradoŋ batırdıŋ balası Ḳanışpen batırmın, dedi. Patşa jazıp aldı. Sonımen bala Ḳalmaḳtıŋ attarımen eki jüz şaḳırım jerge attarın bäygege jibermekşi boldı. Äkesiniŋ tanıs şalınıŋ on altı jasta bir erkek balası bar eken. Küreŋ atḳa mingizip sonı jibermekşi boldı. Balağa Ḳanışpen batır aḳılın üyretti: “Sen Ḳalmaḳtıŋ attarımen barğanda bir torsıḳ ayran al, onıŋ basında Ḳalmaḳtıŋ kisileri siyḳırmen seni uyıḳtatadı. Uyḳıŋ kelgende atıŋdı beliŋe mıḳtap baylap jat. Men osı aradan közdep, seniŋ torsıḳtağı ayranındı közdeymin. Sonda torsıḳtıŋ daṽsınan şoşıp atıŋ ala joneledi. Sol ṽaḳıtta oyanarsıŋ. Turısımen ayranındı işip toyıp al. Ḳoynıŋa bes-altı uṽıs topıraḳ salıp al. Jolında üş jerde siyḳırşı kempir turadı. Seniŋatındı toḳtatuṽğa böget jasaydı. Sen toḳtamay, aytḳan sözine ḳaramay, topırağıŋmen betke soğıp ötkeysiŋ.

Sonımen köp attı kisi bäygege ketti. Ḳaraṽılğa kelip attı jibererde balanıŋ uyḳısı kelip, atın beline baylap uyıḳtap ḳaldı. Ḳalmaḳtar şaṽıp kete bardı. Üyde turıp Ḳanışpen batır asıl dürbimen ḳarap atı men balanı kördi. Körse, torsıḳtı basına ḳoyğan eken, onımen birge atın da basına ḳoyıptı. Ḳanışpen batır arı sığalap, beri sığalap torsıḳtı atayın dep edi, atsa oğı atına tiyetin boldı. Bir zamanda ḳarap tursa, attıŋ tört ayağınıŋ arasınan torsıḳtıŋ basın kördi. Sonı Ḳanışpen batır közdep attı. Oḳ tiygen torsıḳtıŋ daṽsınan şoşıp at balanı ala jöneldi. Bala oyana kelip ḳarasa, janındağı kisilerdiŋ bäri ketip ḳalğan. Jalma-jan bala torsıḳḳa basın tığıp jiberip ayran işip, toyıp alıp, torsığın ḳanjığasına baylap, ḳoynın ḳumğa toltırıp alıp bala soğıp jöneledi. Kele jatḳan jolında bir kempir tur:

-Balam, mına ḳalaştı jey ket, dep. Bala toḳtamastan topıraḳpen kempirdiŋ közine perip-perip öte şıḳtı. Sonımen üş kempirden ötti. Kempirler közin uṽḳalap ḳala berdi. Bala älden ṽaḳıtta Ḳalmaḳtıŋ atınıŋ şetine jetip ozıp şığıp, Ḳalmaḳtan köz uşım jer şığıp ketti. Şaharda attıŋ jolın tosıp turğan köp kisi köz uşım jerden bir ḳarayğan kördi. Ḳanışpen batır öz atınıŋ kele jatḳanın bildi. Söytkenşe bolğan joḳ, küreŋ ḳasḳa atpen bala toptan öte şıḳtı. Ḳanışpen batır atın bäyterektiŋ tübine ayandatıp baylap tastadı eşkimğe körsetpey. Sonımen patşanıŋ eki sertin Ḳanışpen batır orındadı. Endi

Қанışpen batır қızdı alam dep kelgen Қalmaқtıŋ batırımen küresti. Burın küreskende Қalmaқ қolına tiygen kisini laқtırıp jiberedi eken. Қanışpendi üyire berdi. Қanışpen batır küresti bilmeydi eken. Jandarında otırğan Қazaқ aқsaқaldarı keў-keўlep, Қanışpen balanıŋ jığılmağanına қuўanıp: “Balam, köterip al!” degende bala däўdi köterip aldı da jay turdı. Sonan soŋ aқsaқaldar: “Jerge tasta!” dedi. Қanışpen jerge tastay berip jäne turıp қaldı. Däў balanıŋ denesine basın süyep jattı. Aқsaқaldar: “Balam, bılay ket!” dedi. Bala қozğalıp bılay jüre berip edi, jıққan däўdiŋ ayağınıŋ şort üzilgenin kordi. Sonımen Қanışpen batır kelgen däўdi şıdatpadı, bastapқı jığısınşa köterip soğıp ayağın, belin sındırıp, jekpe-jekke şıdamay Қalmaқtar eline қaşıp қutıldı. Sonımen patşa Қanışpen batırğa Künikeydi bermekşi bolıp қırıқ kün oyın, otız kün toyın қılıp, қızıқ körip jata berdi. Қanışpen batır қızdı äli alğan joқ. Bayağı bäyterektiŋ tübinen üy tigip jata berdi. Қanışpen batırdıŋ oyı Қalmaқtıŋ tuқımın қurtıp barıp қızdı sosın almaқ. Bir küni Қanışpen batır patşağa habar jiberdi: “Meniŋ janıma äldi jigitten alpıs jigit jibersin. Қalmaқtar eldiŋ üstine kelip қalsa, älimiz jetpey jürer. Sondıқtan erterek aldınan şolıp қamtığanımız jarar edi”. Patşa alpıs jigit ertip berip, sonımen Қanışpen batır Қalmaққa қaray jol tartıp ketti. Jolşıbay kele jatıp bir taўdıŋ töbesine şığa kelgende ar jağında öleŋdetip-sırnaylatıp jatқan Қalmaқtıŋ қalıŋ қölın köterip tura қaldı. Bir ўaқıtta Қalmaқtan bir adam keldi. Kelip: “Munda Қanışpen batır bar ma?” dedi. “Bizge jalğız Қanışpen batır kerek”, dedi. “Endeşe, Қanışpen batır osında, jüre ber”, dep Қazaқtar ayttı.

-Men Қalmaққa қaray jaқınday bergende, sender artımnan bıtırap Қalmaққa қaray tura şabındar. Sonda Қalmaқtıŋ beti bir қayrılar, egerde keyin қaray bir ketse, bizge mäŋgi burılmaydı, dep jürip ketti. Aytқanınday, jaқınday bergende joldastarı taўdıŋ basınan oyda turğan Қalmaққa қaray tura şaptı. Қalmaқtar қorқıp kötinen keyin қaray қaştı. Қazaқtıŋ alpıs jigiti қuўdı. Jetkenin Қanışpen batır urıp jığa berdi. Jetpegenin қuўıp äkep şaharına tıқtı. Қanışpen batır alpıs joldasın jiyıp alıp:

-Sender mınaў jerge, bir oyğa barıp attarıŋdı tınıқtıra berinder, men patşasına barayın, dep joldastarın jöneltip, Қasım degen Қalmaқtıŋ patşasınıŋ altın sarayına barıp äynekten қarasa, Қasım patşa altın besiktiŋ

işinde jatır eken. Ḳanışpen batır at üstinde turıp äynekten besik-mesigimen suṽırıp alıp, altın aydarınan ustap turıp:

-Ḳane, dinge kiresiŋ be? dedi.

Ḳasım patşada zäre joḳ.

-Kireyin, kireyin, jaraydı, dedi. Ḳanışpen batır patşağa:

-Basındağı altın täjindi mağan bermeseŋ, basındı alamın, dedi. Ḳasım patşanıŋ bermeske hali joḳ. Ḳanışpen batır bıḳırtıp turıp basındağı altın täjin alıp, şaharındağı şirkeṽin buzğızıp, tügel dinge kirgizdi.

Ḳanışpen alpıs joldasına kelip, ertip alıp öz şaharına kelse, şaharın tügelimen büldirip adamdarın öltirgen, köşe tolğan ḳan. Patşanıŋ altın sarayına deyin sındırıp, patşa men hanımnıŋ tabanın tilip tuz salıp, ölmese de ölmisti ḳılıp tastağan. “Künikeydi taṽıp berinder” dep Ḳalmaḳtardıŋ bir ḳolı kelip osılay bülinşilik jasağan. Ḳanışpen batır munı köre sala keyin ḳaray alpıs kisimen ḳayıra jürdi. Kele jatıp, jatḳan Ḳalmaḳtardıŋ ḳalıŋ ḳolına jolıḳtı. Kelip Ḳanışpen batır: “Senderdiŋ basşılarıŋ kim?” dep suradı. İşinen bir-eki adamdı körsetti. “Basşımız mınaṽ”, dedi. Sonsın Ḳanışpen batır ḳoynınan Ḳasım patşanıŋ altın täjin suṽırıp alıp: “Mınaṽ ne?” dedi. Bäri tanıp, zäresi uşıp moyındarına suṽ ketip turğanda, Ḳanışpen batır altın täjdiŋ bir jaḳ şetin tutatıp edi, Ḳasım patşa salıp jetip kelip ḳaldı. Kelgennen keyin, Ḳasım patşağa Ḳanışpen batır eliniŋ bülinip ḳalğanın bastan-ayaḳ tüsindirip aytıp bolğannan keyin, basşı bolğan eki batırın Ḳasım patşağa öltirgizip, ḳalğanın elge ḳaytarıp jiberdi. Ḳanışpen batır turıp Ḳasım patşağa: “Jiyırma tört sağatta şaharımdı şahar, kisimdi kisi ḳılıp ber!” dedi. Ḳasım patşa:

-Ḳup, boladı, bir sätke bosatıŋız, mümkinşilik bolsa üyge barıp keleyin, dedi. Ḳanışpen batır:

-Jaraydı, barıp kel, dep, özderi neşe kündey ḳaljırağan, şahardıŋ janına kelip uyıḳtap ḳalğan. Taŋerteŋ tursa, şaharı şahar, adamdarı bayağıday köşede jürip jatır. Patşanıŋ altın sarayın burınğısınan da jaynatıp ḳoyğan. Ḳanışpen batır turıp atası patşamen amandasıp, patşa ḳızın Ḳanışpen batırğa berip, köŋili şat bop jata berdi. Ḳanışpen batır Ḳasım patşanı atası öz patşasınıŋ üyine ḳonaḳḳa şaḳırtḳızıp, eki patşanı dos ḳılıp ḳoydı. Eki şahar Müsılman bolıp tınış jata berdi. Bir küni Ḳanışpen batır

Künikeydi alıp, ḳanşa jasaw̃men kemege minip, eline aman-esen kelip, äkesin tiridey körip, söytip barıp muratına jetken.

ḲARADÖŋ BATIR*

Geçmiş zamanda bir şehirde Ḳaradöŋ Batır adlı bir bahadır varmış. O vakitte Ḳaradöŋ Batır şehirde yaşadığından dışarıdan hiç bir düşman gelip (şehre) dokunamıyormuş. Ḳaradöŋ Batır'ın çocukluğunda Kalmuklar şehri yağmalayıp Kazaklardan bir kız alıp gitmişlerdi. Ḳaradöŋ Batır büyüdükten sonra Kalmuklar'ın alıp götürdükleri kızdan üç tane devin doğduğunu işiterek onları aramaya çıkmış. Kalmuk yurduna varmış. Vardığında Ḳaradöŋ'ün gelmekte olduğunu öğrenip devin çocukları Ḳaḳtırğay, Şajırḳay ve Şarpı körpe olduklarından güçlerinin yetmeyeceğini bildikleri için, bizi öldürür, diyerek korkup, kaçıp gitmişler. Ḳaradöŋ Batır gelse aramaya geldiği devler yok. İki üç gün beklemiş ve (onların) memleketinden kırk sürü kısrağını sürüp, çıkarak yurdundakilere (şöyle) emredip gitmiş. "Ben Kökşetaw̃'a varıp yarın kuşluğa kadar bekleyeceğim. Ne yapıp yapıp gelip yetişsinler, yoksa ben gideceğim" demiş. Söylediği gibi üç bahadır gelmemiş. Neticede gelmediklerinden Ḳaradöŋ Batır, kırk kısrak sürüsünü sürüp yurduna sağ selamet gelmiş. Gelip birkaç yıl yurdunda sakin bir hayat sürmüş. Ḳaradöŋ Batır'ın kendi karısının çocuğu olmuyormuş. Bunun için Ḳaradöŋ Batır memleketinde bir zenginin on altı yaşındaki kızına dünür olmuş. Beş altı ay sonra o kızı almak için Ḳaradöŋ, halkı toplayarak, toy yapıp eğlendiriyormuş. Artık akşam eğlence olurken Ḳaradöŋ Batır'ın atlarına Kalmuk'tan beş yüz askeriyle Ḳaḳtırğay, Şajırḳay ve Şarpı üçü gelerek yılkıcıya:

-Bu kimin yılkısı? demişler.

Yılkıcı:

-Bu Ḳaradöŋ Batır'ın yılkısı, demiş.

-Öyleyse Ḳaradöŋ Batır'a selam söyle. Yılkısından kırk sürü kısrağını alıp gidiyoruz. Daha önce kendisinin aradığı Ḳaḳtırğay, Şajırḳay ve Şarpı desen kendisi bilir. Gelmeye niyeti varsa üç güne kalmadan bize yetişsin.

* **Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 263-271.

Kökşetaŭ'a varıp konacağız, eğer gelmezse gideceğiz, diye yılkıcıya söylemiş ve kırk sürü kısrağını sürüp, türkü söyleyerek gitmişler. Arkasından yılkıcı gelip Ḳaradöŋ Batır'a haber vermiş: "Böyle oldu, Ḳaḳtırğay, Şajırḳay ve Şarpı gelerek, kırk sürü kara kısrağı sürüp gittiler. Varıp konaklayacakları yer, Kökşetaŭ. Gelmeye niyeti varsa üç güne kalmadan gelsin" demiş. Ḳaradöŋ Batır bunu duyup, (onların çağrısını) kabul etmiş. Yapılan düğün eğlencesine bakmadan beldeŭde[*] bağlı duran küren atına binip sabredemeden sinirle hızla gitmeye yöneldiğinde arkasından beybişe[*] çıkıp:

-Batır, mümkünse durunuz. Bu göreyim diye beklediğiniz eğlencenizi kendi elinizle düzenleyip sonra varıp gidiniz, demiş.

Bahadır:

-Bu dediğin doğru, deyip eğlencesine kendisi de oturup halkı dağıtmış. Böylece yeni aldığı gelininin koynunda yatmış. Tan atıncaya kadar genç iyispen (eşiyle) beraber kalmış. Erkenden çayını içtikten sonra bahadır yanına hiç kimseyi almadan yalnız yola çıkmış. Ardında memleketi-halkı kendi aralarında uğultu çıkarıp kalmış. Ḳaradöŋ Batır söyledikleri gibi üçüncü gün varıp ulaşmış. Varsa dağın bağrında deryanın kenarında atları şatırlatıp bağlayıp bırakıp Kalmuklar yatıyormuş. Gelip Ḳaradöŋ Batır:

-Neredesiniz, çıkın, diye bağırdığında Ḳaḳtırğay Batır gelerek Ḳaradöŋ Batır ile dövüşmeye girişmiş. Ḳaradöŋ Batır, Ḳaḳtırğay'ı yenmeye başladığında Şajırḳay gelip saldırmış. O, ikisini de yeniyormuş. Şarpı üçü de saldırmış. Sonra durup Ḳaradöŋ Batır söylemiş:

-Biriniz, ikiniz gelmeyin artık üçünüz beraber gelin. Üç güne kadar yenersem yendim, yenemezsem siz yenmiş sayılırsınız, demiş. Neticede üç günden sonra üçü yıkmış. Deryanın ortasına kırk arşın zindan kazarak bahadırın elini ayağını bağlayıp içine atmış. Deryanın ağzına kırk köpeğin derisini çivileyip, yönünü değiştirerek, üzerine akıtmışlar. Suyun ortasına (Ḳaradöŋ Batır'ı) diri olarak koyup, Kalmuk'un bahadırları yılkıyı sürerek, birkaç günde gelip memleketlerine ulaşmışlar. İşte şimdi Kalmuk geliversin. Ḳaradöŋ Batır'ın küren atı kaçarak memleketine varmış. (At), memleketine

[*] Beldeŭ: çadırın ortasında bağlı duran koyun yünü veya at kılından yapılmış olan urgan.
[*] Beybişe: Evin büyük hanımı. İlk hanım.

vardıktan sonra küren atı görüp, bahadırın öldüğünü anlayarak yurdu, bahadırsız yetim kalıp ağlamış. Bir yıl durduklarında Ḳaradöŋ Batır'ın son aldığı eşi hamile kalmış ve dokuz ay günden sonra doğum yaparak bir oğlan doğurmuş. İli-halkı kahramanın nesli geldi diyerek, toy yapıp sevinmişler. Körpe çocuk beş günden sonra annesinin göğsünü kendi sorup emmeye başlamış. On-on beş günden sonra yürüyüp, köyün çocuklarıyla aşık, top oynayıp dururken bir yaşlı kadının tek çocuğunu oyun esnasında öldürmüş. Yaşlı kadının çocuğunu (Ḳaradöŋ Batır'ın oğlu) öldürdükten sonra gelip Ḳaradöŋ Batır'ın oğluna: "Bir evladının hayrını görme", benim çocuğumu öldüreceğine Kalmukların diri olarak deryanın ortasına attıkları babanın öcünü alsana" demiş. Çocuk bunu duyup, sonraki gün köyün başlıca aksakallarını çağırmış. Bir koyun keserek onların duasını almış ve yanına köyden elli yiğit alarak küren ata binmiş. Demir çizme, demir asa alıp babasının başına doğru yola çıkmış. İleri-geri gittikten sonra küren at çocuğu kaldırıp yürüyememiş. Sonra çocuk küren atı boş bırakmış ve demir çizmesini giyip demir asasını alarak yoldaşları yanında at ile yürümeye devam etmiş ve üç gün sonra babasına ulaşmış. Çocuk gelip deryayı iki tarafa akıtıp çivili kazıktaki köpek derisini alıp atmış ve zindandan babasını çıkarır. Babasının bedeninde sadece canı var, hiç kimseyi tanımıyor. Orada yabani at, yabani geyik avlayarak bir hafta vakit geçirmiş. Babası kendine gelmediğinden küren atın arkasına sağlamca bağlayıp sağrısına kamçıyla bir defa vurup memleketine doğru koyuvermiş. Bu gidedursun şimdi.

Çocuk, Ḳaḳtırğay, Şajırḳay ve Şarpı'yı aramaya çıkmış. Demir çizme demir para kadar; demir asa çuvaldız kadar kaldığına bir şehre ulaşmış. Gelse şehrin sırtında altı tane ak çadır durmakta. Onların en arkasındaki üç çadırların güney tarafındaki olanına geldiğinde yedi kanatlı çadırı sadece kendisi almış tek gözlü yaşlı bir kadın oturuyor. Gelip eşiğe durmuş. Yaşlı kadın:

-Kıpçağın çocuğu musun? diye sorduğunda, Ḳaradöŋ Batır'ın oğlu: "Biz yolcuyuz, Müslüman çocuğuyuz. Burada Ḳaḳtırğay, Şajırḳay ve Şarpı denilen bahadırların (olduğunu) duyarak onlara kardeş olmaya geldim.

Yaşlı kadın:

-Oybay, evladım, benim çocuklarım Müslüman görse delirir, yiyip korlar. Onlara senin gücün yetmez. Sağ selametken geri dön, diye söylemiş.

Çocuk durup:

-Tamam, ana gidiyorum. Nice aylardır yol yürüyüp halsiz düştüm. Karnımız acıktı. Verecek yiyeceğiniz var mı?

Yaşlı kadın:

-Müslüman'ın çocuğusun, kardeşim. Üç çadıra varsan orada üç devin yiyecekleri yemeği var, gidip seçtiğinizi yiyiniz. Çocuk, yanındaki yoldaşıyla gitmiş. Çocuk birinci çadırdan başlayarak üç çadırdaki üç devin yemeğini yalnız yemiş ve çıkıp gelip: "Kempir, methettiğin üç devin bunlar mı? Üçünün yemeği hiçbir şey değilmiş" demiş. Ve çocuğa: "Yavrucuğum, iki göğsümü em", demiş. Genç (körpe) çocuk hiçbir şey düşünmeyerek bir göğsünü emip, artık kalan bir göğsünü de emdiğinde: "Çek yavrum başını. Akciğerimi kopardın ğoy, artık sana verecek yemeğim yok. Gidiniz, onlar gelirlerse (sizi) öldürürler (dönüş) vakitleri yaklaştı. Gelirken tipi, fırtına çıkararak gelirler. Giderseniz gelecekleri yoldan gitmeyiniz, gittikleri yoldan gidiniz" demiş. Böyle demeye kalmadan fırtına, yağmur, tipi başlamış. Çocuk: "Ana, şimdi nereye gidelim?" demiş. Yaşlı kadın:

-Sizler yatınız, iki deliği kapayıp ben üzerinize oturayım, demiş.

Söylediği gibi çocuk, yoldaşıyla ikisi yatmış. Yaşlı kadın üzerlerine oturmuş. Deminki üç dev gelip, çadırı dolaşıp koklayıp:

-Bu çadırda Müslüman kokusu geliyor, demiş.

Anası:

-Gelmeye geldi, fakat gitti, demiş. O zaman çocuk sesi duyup: "Kim bu konuşan?" deyip yaşlı kadını kaldırıp, atarak ayağa kalkmış. Yanındaki yoldaşı boğula yazmış, o da ayağa kalkmış. Bunun sesini duyup Ḳaḳtırğay, çadıra girmiş ve çocuğu yakasından tutup sürükleyerek dışarıya çıkarmış. Çocuğa Ḳaḳtırğay ile Şajırḳay saldırmış. Çocuğun arkadaşıyla Şarpı dövüşüyormuş. O zaman çocuk durup:

-Burada dövüşmemiz iyi değil (boşuna). Köyün ahırından çıkıp, yazı yere varıp dövüşelim, demiş.

-Tamam, deyip üçü birbirini çekiştirerek dağın başına doğru yönelmişler. Onun arkasından çocuğun yoldaşı ile Şarpı geliyormuş. Çocuk giderken ikisini iki koltuğunun altında alarak, getirip yıkmış. Arkalarından arkadaşıyla Şarpı geliyormuş. Çocuk, Şarpı'nın baldırından tutarak alıp getirmiş ve bir vurarak deminki ikisinin üzerine koyup başlarını almaya hazırlandığında iki göğsünü yerde sürükleyerek anası gelip:

-Evladım, ananın ak sütünü geçiyor musun? Onları öldürme! Onlar da evladım, sen de evladımsın, demiş.

Çocuk durup:

-Kör olası göğsünü nerden emdiydim. Babamın öcünü nasıl alacağım? deyip içinden pişmanlığını söylemiş. Neticede yaşlı kadının beş çocuğu olmuş. Önceki fırtına, yağmur kalmış. Beşi ava çıkıp duruyorlarmış. Çocuğun aklına bir düşünce gelmiş: "Ben, bunlardan babamın öcücünü şöyle alayım" demiş. "Şurada ceylan gidiyor" deyip, onun ensesine bir vurmuş bununkine bir vurmuş ve üçünü bir araya getirerek öldürmeye niyetlenmiş. Bir gün avdan geldiklerinde üç çocuğu analarına ağlamaya başlamışlar:

-Ana, bu kafirden bizi kurtarmaya bir çare bul, kök julın kıp(azgın bir şekilde), öldürmeye niyetlendi diyerek anlarına şikayet edip ağlamaya başlamışlar. Sonra anası:

-Yarın Cuma günü, ava gitmeyin. Ben yurdun insanlarını toplayıp, "benim bu zamana kadar gelinimin olmadığını kendiniz de biliyorsunuz. Bunun için Mısır şehrindeki Künikey güzeli kim getirecek? Künikey güzeli gelin alsam bu dünyada başka bir arzum kalmazdı" diyeyim. O zaman çocuk "ben gideyim" diye söyler. Söylediğinden geri dönmez. O zaman kurtuluruz, demiş. Söylediği gibi sonraki gün köyü toplayıp: "Mısır şehrindeki Künikey güzeli getirerek, gelinip etsem bu dünyada başka bir arzum olmaz idi. Hadi, hanginiz alıp, getireceksiniz? dediğinde halktan ses çıkmamış. Bir vakitte Ḳaradöŋ'ün oğlu fırlayarak, kalkıp gelmiş. "Ben alıp getiririm. Ben getiremezsem kim getirir, demiş. Fakat bana yoldaş olacak at bulup veriniz", eğer at olmazsa gitmem, demiş. O zaman yaşlı kadın:

-Büyük oğlum Ḳaḳtırğay'ın küren sakar atı var, o sana olur. Yoksa bulup verebilecek atım yok, demiş. Ve yaşlı kadın halka bu toplulukta bu

çocuğa ben at koyayım demiş ve Ḳaradöŋ Batır'ın çocuğu Ḳanışpen Batır olsun demiş. Duran insanlar tamam diyerek uğuldamışlar.

-Babamın seksen öküzün sırt derisinden ördürdüğü sarı ala saplı kamçım var. Onunla üç çekip şehri üç defa döneyim, demiş. Olursa atın olur, olmazsa gitmiyorum, demiş. Küren atı yaşlı kadın getirttirmiş. Ḳanışpen Batır şehri üç defa dolaşıp kamçıyı üç defa vurmuş. At öfkelenmemiş, çocuğa yoldaş olmuş. Ḳanışpen Batır durup: "Bu yoldaşımı razı edip, benim yanımda, gözümün önünde geri gönderiniz. Ben gittikten sonra senin üç çocuğun kötülük yapıp onu öldürürler, demiş.

Onların yapmamaya halleri yok. Kırk kısrak sürüsünü alıp, bir sürü nar*a yük yükletip, Ḳanışpen Batır yoldaşını yurdun çıkışına kadar yolcu etmiş. Kendi, memlekete varsam gitmeme müsaade etmezler, diyerek, yoldaşıyla vedalaşıp, Mısır şehrine doğru yola çıkmış.

Gelirken yolunun üzerinde iki dev varmış. Göz gördüğü yerde av olsun, kuş olsun, mal olsun, mızrakla vuruyor sonra da pişirip yiyorlarmış. Göz gördüğü yerden Ḳanışpen Batır'a mızrak atmış. Mızrağı ortasından kırılıp devin eline gelivermiş, böylece Ḳanışpen Batır iki bahadıra gelmiş. İki dev ile yedi gün, yedi gece dövüşüp Ḳanışpen Batır yenmiş. Devler korkularından dine girerek dost olmuşlar. Ondan biraz sonra, Ḳanışpen Batır (yola) çıktıktan üç gün sonra, küren at şahlanmış şahlanmış ve Ḳanışpen'i yere vurarak hızla gitmiş. Küren kaşka atın kaçıp gittiğini iki dev görüp ölmese de ölmüş gibi ederek (Ḳanışpen Batır'ın) atını sürüye sürüye alıp, getirerek vermişler. Ḳanışpen Batır devlere kızmış:

"Bu kadar niye vurdunuz" demiş. Ḳanışpen yine yola devam etmiş. İki dev de gitmiş. Böylece Ḳanışpen Batır'ı küren kaşka at bir yıktığında üç defa yıkıp, üçünde de iki dev yakalayarak, alıp getirip vermişler. Yürüyüp gelirken at konuşmaya başlamış:

-Benim, sizi üç defa yıkma sebebim, öncede benim sahibim Ḳaḳtırğay Batır üç sefer geldi ve iki devi yenerek üç defa geri döndüğü yer idi. O aklıma

* Nar: Tek hörgüçlü deve.

düştü. Sizi üç defa yıkma nedenim bu. Hadi, şimdi önümüzde yılan ile ejderha var. Bu işin sorumluluğunu kendin al. Sonrakini ben alayım, demiş at.

Ḳanışpen Batır gelip yatan yılanları belinden kesmiş, ileri atılan yılanı kamçıyla vurup neticede yılandan sağ salim geçerek ejderhaya gelmiş. Parıldayıp duran ejderha zehirli kuvvetiyle Ḳanışpen'i çektiğinde, yayla atmış, attığı oku ağzından girip g.tünden çıkmış. Ve semser ile alnına vurarak, geçip iki parça etmiş, ondan sonra yine yola koyulmuş. Ateş deryası, su deryasının yanına vardığında at yine konuşmaya başlamış:

"Sen gözünü yumup üstüme otur. Ne zaman ben yere inip silkinirsem bu sana işaret ğoy, o zaman birden gözünü aç" diye söylemiş ve hızla uçarak yola koyulmuş. Uçup giderken su deryasından geçip ateş deryasından at çıkıverdiğinde Ḳanışpen, "geçmişimdir" deyip gözünü açtığında atın arka iki ayağı yanıp kalmış. At:

-Bu şekilde biz, baytereğin dibine varalım, diyerek tereğin dibine varmışlar. Küren kaşka at suya gömülerek minnacık (oyuncak bebek), Ḳanışpen de keleoğlan olmuş. Şehrin dışında kalabalık insan topluluğu varmış, onu görüp Ḳanışpen Batır, padişahın kendi altın sarayına gelip öldüreyim diyerek, atını dışarıya otsuz yere salıp eve girse kız-gelin doluşmuş oturuyorlarmış. Tulumun yanına gelip perdenin kenarını açıp bakmış ve keloğlan gitmiş. Gittikten sonra Künikey'e padişahın sağ kolu olan vezirinin kızı: "Bu keloğlanın gözü yaman imiş. Boşu boşuna seni o almasa idi" demiş. Künikey durup:

"Ona veriniz, buna veriniz, Kalmuka veriniz, artık vermediğiniz keloğlan kalmıştı" diyerek gücenmiş. Birisi gelip Künikey'i alacağım demiş. Kızın babasının da karşı çıkmaya gücü yetmediği için üç şart koşmuş. Birincisi, kırk iğnenin gözüne ok atmak, ikincisi şehrin tüm insanlarını toplamak, üçüncüsü atı yarışta önce gelmek. (Bunları yaparsa) kızı verecekmiş. Keloğlan giderek kalabalık topluluğa varmış. Varsa halkın hepsi toplanmış, iğneyi vuramıyorlarmış. Keloğlan gidip oturmuş ve babasıyla önceden tanış olan biriyle konuşup (babasının) dostu bir yaşlı adam bulmuş. Kim olsa da ok atmak için keloğlan da izin istemiş: "Atmaya bana da ruhsat

var mı?" demiş. Padişah, "ruhsat" demiş. Köyün delikanlıları gelip keloğlanın ensesine vurmuş.

-Keloğlan mısın nesin, senin ne haddine. Vurabilecek misin? Boş yere avare olma, demişler.

Sonra Keloğlan: "Hey, ben insan değil miyim, atıp göreyim" demiş. Bir iki tanıdık çocuk kalabalığın yanında duruyorlarmış. "Yayımı getir diye göndermiş. Varıp getirememişler. Sonra bir delikanlı küfredip: "Bunun bunun yayı oku tayına yapışıp kalmış mı?" diyerek o varıp bir tarafını çözüp bir tarafını çözemeyip tayı çocuğun yanına alıp gelmiş. Çocuk oturduğu yerden bir eliyle çözmüş. Aklıyla işaretleyip kemik yay ile attığında kırk iğnenin gözü kırka bölünmüş. Ve durup yanındaki delikanlılar çocuğa yine kızmışlar. "İşte o iğneleri vurdun da ne oldu? Boş yere kendini ziyan ettin, padişah sana kızını verir mi" dedi. Böylece çocuğun isteği yerine gelmemiş. Uyuz tayına binip kendisinin alışılagelen baytereğinin yanına gelip suya gömülmüş. Önceki Ķanışpen Batır, küren kaşka at olup ayağa kalkmış. Böylece çocuk gündüz gözüyle parlayıp ay gibi olup kalabalığa gelmiş. Geldiğinde padişah:

-Deminki iğneyi vuran çocuk sen misin? demiş.

Çocuk: Evet, benim, demiş.

Padişah çocuğu görüp, sevinip

-Adın ne? demiş.

Çocuk durup:

-Ķaradöŋ Batır'ın oğlu Ķanışpen Batır'ım, demiş. Padişah yazmış. Neticede çocuk, Kalmuk'un atlarıyla iki yüz kilometre yere atlarını yarışa göndermeye karar vermiş. Babasının tanışı olan yaşlı adamın on altı yaşında bir oğlu varmış. Küren ata bindirip onu göndermeye karar vermiş. Çocuğa Ķanışpen Batır akıl vermiş: "Sen Kalmukun giderken varırken bir matara ayran al. Onun başında Kalmuk'un adamları sihirle seni uyutacaklar. Uykun geldiğinde atını beline sağlamca bağlayıp yat. Ben buradan nişan alarak senin mataradaki ayranını vurayım. O zaman mataranın sesinden korkup atın gitmeye yönelir, o vakit uyanırsın. Ayağa kalkıp ayranını iç. Koynuna beş altı avuç toprak koy. Yolunda üç yerde sihirci Kempir var. Senin atını durdurmaya

set yapıyorlar. Sen durma, söyledikleri söze bakma, toprağı yüzüne atıp geçersin.

Böylece bir sürü atlı adam yarışmaya gitmiş. Karaṽılğa (nişan alınan yer, bekçi) gelip yarışmaya başlarken çocuğun uykusu gelmiş ve atını beline bağlayarak uyuyup kalmış. Kalmuklar hızla geçip gitmişler. Evde durup Ḳanışpen Batır değerli dürbün ile bakıp atıyla çocuğu görmüş. Baksa tulumu başına koymuş. Onunla beraber atını da başına koymuş. Ḳanışpen Batır ileri gözetleyip beri gözetleyip matarayı vurayım diyormuş. Atsa oku atına değecekmiş. Bir zaman bakıp dursa atının dört ayağının arasında mataranın başı görünüyormuş. Onu, Ḳanışpen Batır gözleyip atmış. Ok değen mataranın sesiyle korkup at, çocuğu alıp yola koyulmuş. Çocuk uyanıp baksa yanındaki kişilerin hepsi gitmiş. Çocuk çarçabuk mataranın deliğini tıkayarak, ayranı içip doymuş ve matarasını eğerin terkisine bağlamış. Çocuk, koynunu kumla doldurarak, (atına) vurup yola çıkmış. Geldiği yolun üzerinde bir Kempir duruyormuş:

-Evladım, bu ḳalaş*ı yiyip git, demiş. Çocuk durmayarak toprağı Kempirin gözüne saçıp saçıp geçip gitmiş. Böylece üç Kempirden geçmiş. Kempirler gözlerini ovalayıp kalıvermişler. Çocuk şimdiki vakitte Kalmuk'ın atlarının yanına ulaşmış ve onları geçerek Kalmuklardan göz uçum yer uzaklaşıp gitmiş. Şehirde atın yolunu bekleyip duran bir sürü adam uzaklarda bir karartı görmüşler. Ḳanışpen Batır kendi atının geldiğini anlamış. Tam öyle düşünürken küren kaşka at ile çocuk kalabalığı geçerek gelmişler. Ḳanışpen Batır atını baytereğin dibine ağır ağır sürüp hiç kimseye göstermeyerek bağlamış. Böylece padişahın iki şartını Ḳanışpen Batır yerine getirmiş. Artık Ḳanışpen Batır kızı almak için gelen Kalmukların bahadırıyla güreşmiş. Önceki güreştiklerinde Kalmuk, eline geçen kişiyi fırlatıp atıyormuş. Ḳanışpen'in elini kolunu bağlamış. Ḳanışpen Batır güreşmeyi bilmiyormuş. Yanlarında duran Kazak aksakalları Ḳanışpen balanın yıkılmamasına sevinip, onu cesaretlendirerek: "Evladım, kaldır" dediğinde bala, devi kaldırıp da yatay şekilde tutmuş. Ondan sonra aksakallar: "Yere at" demişler. Ḳanışpen yere

* ḳalaş: Yuvarlak, ortası delik olarak pişirilen ekmek

atmış ve ayağa kalkmış. Dev balanın vücuduna basıp durmuş. Aksakallar: “Evladım, şu tarafa git” demiş. Çocuk ayağa kalkıp o tarafa gidiyormuş. Yıktığı devin ayağının tam kırıldığını görmüş. Böylece Ḳanışpen Batır gelen devi gün göstermeden baştaki yıktığı gibi kaldırıp yere vurup ayağını, belini kırmış. Teke teke dayanamayacaklarını anlayan Kalmuklar memleketine kaçıp kurtulmuşlar. Neticede padişah, Ḳanışpen Batır’a Künikey’i vermeyi kabul etmiş ve kırk gün eğlence, otuz gün toy yapıp eğlenmişler. Ḳanışpen Batır, kızı hala görmemiş. Önceki baytereğin dibine çadır dikip bekliyormuş. Ḳanışpen Batır’ın düşüncesi, Kalmukların kökünü kurutup sonra kızı almakmış. Bir gün Ḳanışpen Batır, padişaha haber göndermiş: “Benim yanıma güçlü yiğitlerden altmış yiğit göndersin. Kalmuklar yurdumuza saldırsa gücümüz yetmez. Bunun için erkenden karşılarına çıkıp saldırmamız iyi olur”, demiş. Padişah altmış yiğit getirip vermiş. Böylece Ḳanışpen Batır, Kalmuklara doğru yola çıkmış. Yolcular gelip bir dağın tepesine çıkarken arka taraftan şarkı-türkü söyleyen Kalmukların kalabalık askerini görüp durmuşlar. Bir vakitte Kalmuklardan bir adam gelmiş. Gelip: “Burada Ḳanışpen Batır var mı? Bize sadece Ḳanışpen Batır gerek” demiş. “Öyleyse, Ḳanışpen Batır burada, yürüyüver” diye söylemiş Kazaklar.

-Ben Kalmuka doğru yaklaştığımda sizler arkamdan etrafa yayılıp Kalmuklara doğru hızla at sürüp saldırın. O zaman Kalmukların yüzü geriye doğru bir dönerse tekrar bize asla dönemez, deyip, yürüyüp gitmiş. Söylediği gibi yaklaştığında yoldaşları, dağın başından çukurda duran Kalmuklara doğru hızla at sürmüşler. Kalmuklar korkup (kötinen keyin karay) geriye doğru kaçmışlar. Kazak’ın altmış yiğidi kovalamış. Yetiştiklerini Ḳanışpen Batır vurup yıkmış. Yetişemediğini kovalayarak, getirip şehrine sokmuş. Ḳanışpen Batır, altmış yoldaşını toplayıp:

Sizler buraya, bir çukura varıp atlarınızı dinlendirin, ben padişahlarına varayım diyerek yoldaşlarını yolcu etmiş. Ḳasım adlı Kalmuk padişahının altın sarayına varıp camdan baksa Ḳasım padişah altın beşiğin içinde yatıyor. Ḳanışpen Batır at üstünde durup pencereden beşik meşiğiyle çekip almış ve altın aydarından tutup:

-Haydi, dine giriyor musun? demiş.

Ḳasım Padişah çok korkmuş.

-Gireyim gireyim tamam, demiş. Ḳanışpen Batır, padişaha:

-Başındaki altın tacını bana vermezsen başını keserim, demiş. Ḳasım padişahın vermemeye çaresi yok. Ḳanışpen Batır bağırtarak başındaki altın tacını almış ve şehrindeki kilisesini yıkıp hepsini de dine girdirmiş. Ḳanışpen, altmış arkadaşına gelmiş. Onları yanına alıp kendi şehrine gelse şehrini tamamen yıkıp adamlarını öldürmüş, sokaklar kanla dolmuş. Padişahın altın sarayına kadar yıkıp, padişah ile hanımının ayaklarının altlarını kesip tuz basıp, öldürmese de ölmüşten beter etmiş. "Künikey'i bulup verin" deyip Kalmuklar'ın bir ordusu gelip böyle kargaşa çıkarmış. Ḳanışpen Batır bunu görüp tekrardan altmış kişiyle geri dönmüş. Gelip duran Kalmuklar'ın kalabalık askerine rastlamış. Gelip Ḳanışpen Batır: "Sizin başınız kim?" diye sormuş. "Başımız bu", diyerek içlerinden bir iki adamı göstermişler. Sonra Ḳanışpen Batır koynundan Ḳasım Padişah'ın tacını çıkarıp: "Bu ne?" demiş. Hepsi tanıyıp, ödleri patlayıp boyunlarına su gidip durduğunda Ḳanışpen Batır, altın tacın bir taraf kenarını tutuşturmuş. Ḳasım padişah gönderip gelip ulaşmış(Ḳasım padişah gelip ulaşmış). Geldikten sonra Ḳasım padişaha Ḳanışpen Batır yurdunun yıkıldığını baştan ayağa anlattıktan sonra yönetici olan iki bahadırı Ḳasım Padişaha öldürtüp, kalanları memleketlerine geri göndermiş. Ḳanışpen Batırp durup Ḳasım padişaha: "Yirmi dört saatte şehrimi şehir, insanımı insan kılıver!" demiş. Ḳasım padişah:

-Baş üstüne, bir gün izin veriniz, mümkün olsa eve varıp geleyim, demiş.

Ḳanışpen Batır: "Tamam, varıp gel, demiş ve kendileri kaç gündür yorgun olduğundan şehrin yanına gelerek, uyuyup kalmışlar. Sabah erkenden kalksa şehri şehir, insanları eski de olduğu gibi sokakta yürüyorlarmış. Padişahının altın sarayını eskisinden de parlak yapmış. Ḳanışpen Batır durup atası padişahla vedalaşmış. Padişah, kızını Ḳanışpen Batır'a verip gönlü şad olmuş. Ḳanışpen Batır, Ḳasım padişahı, atası öz padişahın evine misafirliğe çağırttırıp iki padişahı dost kılmış. İki şehir Müslüman olup huzurlu bir şekilde yaşamaya devam etmişler. Bir gün Ḳanışpen Batır, Künikey'i alarak, bir sürü çeyizle gemiye binip yurduna sağ

selamet gelmiş ve babasını diri vaktinde görmüş, böylece varıp tüm muradına erişmiş.

6.3.26. ҚARAÜYREK

Bayağı ötken zamanda bir jarlı kempir men şal bolıptı. Onıŋ üş balası bolıptı. Eŋ kişisi Ққaraüyrek eken. Ol äri batır äri bilimdi bolıptı.

Künderdiŋ küninde kempir men şal düniyeden ötipti. Sonda üş balası ne isterin bilmey, kün körüў üşin käsip izdep, jolaўşı şığıptı. Kele jatsa, jol üş ayrılıptı. Aldındağı köldeneŋ taқtayda jazuў bar eken. Oқısa: “Ey, üş adam, üşeўiŋ bir jürseŋ, jolıŋ bolmaydı”, degen jazuўdı koredi. Tuўıs degen қanday, üş jolmen bolingende tuўıstar қuşaқtasıp, jılap ayrılısadı. Jäne: “Ққayda jürsek te birimizdi birimiz umıtpayıқ”, dep ayrılısadı.

Sonımen, eki ağası öz joldarımen ketedi. Ққaraüyrek öz jolımen kele jatsa, aldınan bir aқ otaў körinedi. Aқ otaўğa kirip kelse, ay men kündey jaynağan bir қız otır. Biraқ қızdıŋ aўzı tüyreўişpen tüyreўli eken. Ққaraüyrek tüyreўişti ağıtıp alıp: “Bunı kim tüyredi?”, dese: “Ağayım tüyredi”, degen қız.

-Ağayıŋnıŋ tuқımı қurısın, ol қayda?

-Aŋ aўlaўğa ketti.

Ekeўi tanısıp, tamaқtanğanşa mezgil keş boldı. Ağası da aŋnan қaytıp keldi. Ağası üyine tayanğanda: “Ққaŋқıldağan itim, öz basıŋa körinsin, şaŋқıldağan қusım, öz basıŋa kerinsin, Ққaraüyrekti körgendey nege şuўlap kettiŋder?” deydi. Bul daўıstı estip Ққaraüyrek dalağa şığadı. Ққaraüyrekti köre sala ağası: “Bunda neğıp jürsiŋ, öziŋe atıspaқ kerek pe, alıspaқ kerek pe?”, deydi.

-Atıspaқ arğı atamnıŋ törinde қalğan. Alıspaқ kerek, deydi Ққaraüyrek. Ekeўi eki kün, eki tün alısıp, aқırı Ққaraüyrek қızdıŋ ağasın қırıқ қulaş aspanğa laқtırğanda, jerge tüspey-aқ ölip ketedi.

Ққaraüyrek otaўda üş kün demalıp, endi қızdı alıp jürmek bolğanda, қız aytıptı: “Sen meni ala almaysıŋ. Sebebi, meniŋ eki ağayım bar, olardıŋ da қarındastarı bar. Sen sol ağalarımdı jeŋbeseŋ, sağan kün körüў joқ. Apalarımnıŋ küni meniŋ künimnen de jaman”, dep.

-Olar қayda turadı?

-Olar künbatısta, birinen biriniŋ arası ḳırıḳ künşilik jer, dep ḳız jılaptı.

-Endeşe, men solardı körip, körimdiğin berip ḳaytamın, dep Ḳaraüyrek jolğa şığadı. Kele jatsa aldınan bir otaṽ körinipti. Üyge kirip kelse, bir ḳız otır. Aṽzı tüyreṽişpen tüyreṽli, ayağı kisendeṽli. Kisenin ağıtıp, tüyreṽişin alıp: “Ne ḳıp otırğan ḳızsıŋ”, dese, “Meniŋ künimdi surama! Ağayım ayağıma el ḳıdırıp ketesiŋ dep, kisen, tamaḳtı men joḳta işesiŋ dep, aṽzımdı tüyrep ketti”, deydi ḳız.

-Ağaŋ ḳayda?

-Aŋ aṽlaṽğa ketti.

Ḳaraüyrek ḳızdıŋ aṽzınan tüyreṽişin, ayağınan kisenin alıp tastadı. Ekeṽi tamaḳtandı. Keş te boladı. Ağası da keledi. Sonda ağası: “Äṽpildegen itim, öz basıŋa körinsin, şaŋḳıldağan ḳusım öz basıŋa körinsin, bunda Ḳaraüyrek bar ma, nege şuṽlap kettinder?” deydi. Ḳaraüyrek estip özi şığa keledi. Ḳızdıŋ ağası aytadı: -Atıspaḳ kerek pe, joḳ alıspaḳ kerek pe?

-Atıspaḳ arğı atamnan ḳalğan. Alıspaḳ kerek. Ekeṽi üş kün, üş tün alısadı. Aḳırında, Ḳaraüyrek jeŋip, öltiredi. Ḳaraüyrek bul üyde de üş kün demaladı. Sonda ḳız aytadı:

-Meniŋ endi bir ağayım bar, sol ağayımdı jeŋseŋiz, sonda jaraysız. Ondağı tätemniŋ küni meniŋ künimnen de jaman, deydi.

-Ol ḳay jaḳta?

-Ol künbatısta, osıdan ḳırıḳ künşilik jerde turadı. Osıdan biraz jol jürseŋiz, aldıŋızdan aŋşı ağayım kezdesedi. Taṽday däṽ tazısı bar, sol sağan aldımen şabuṽıl jasaydı. Onı jeŋbeseŋ, ölesiŋ. Ağayım özi batır. Ağamnıŋ bir ädeti bar, bir uyıḳtasa, jeti kün uyıḳtaydı. Uyḳısına däl kelseŋ jaḳsı bolar edi, deydi.

Ḳaraüyrek ḳızdıŋ ağasınıŋ saṽıt-saymanın kiyip, atın minip, jolğa şığadı. Aytḳanday-aḳ biraz jer jürgen soŋ, aldınan tazınıŋ daṽsı şığadı. Tazı saṽıt pen attı tanıp erkeley bergende Ḳaraüyrek ḳapısın taṽıp şaṽıp tastaydı. Taṽday tazını öltirip, Ḳaraüyrek aḳ otaṽğa kelse, ḳızdıŋ ağası uyıḳtap jatır eken. Ḳarındasınıŋ aṽzın tüyrep, ḳolın artına ḳayırıp keregege baylap ḳoyıptı. Barıp ḳızdı bosatıp, jön surasa, burınğı ḳızdardağıday jağday eken. Ağasınıŋ uyıḳtağanına bir kün ötip, ekinşi kün bolğan eken.

-Öltirseŋ ağayımdı osı mezgilde öltir, deydi ķız.

-Adamdı uyıķtap jatķanda öltirüў batırlıķķa jatpaydı. Öytkeni özi de küşin bilmey, ölgen batırdıŋ da küşin sınamay adam armanda ķaladı, dep oğan Ķaraüyrek könbeydi. Ķız ķanşa jılap aytsa da, Ķaraüyrek bir betinen ķaytpay, tamaķtanıp alıp, batırdıŋ oyanuўın kütip, üyde jata beredi.

Ķız sonda Ķaraüyrekke: “Meniŋ ağayım nayzalasķanğa şorķaķ, sol esiŋde bolsın”, deydi.

Küni bitip batır oyansa, üyinde böten birey otır. Tazısı joķ. Sonda tuğırda otırğan ķusı şaŋķıldaydı. “Şaŋķıldağan ķusım, öz basıŋa körinsin, bul Ķaraüyrekten saў ma?”, dep, batır ornınan atıp turadı.

-İya, Ķaraüyrek men, deydi.

-Sağan alıspaķ kerek pe, atıspaķ kerek pe?

-Atıspaķ arğı atamnıŋ terinde ķalğan, alıspaķ bergi atammen birge ketken, nayzalaspaķ kerek.

Ekeўi nazalasa ketedi. Kün jarım degende, jerge tizeden kirgende Ķaraüyrek batırdı şanşıp öltiredi.

Üş aķ otaўdı bir jerge tiktirip, kişi ķızdı özi alıp, sol üş mırzanıŋ mal jayına iye boladı. Elin bir-eki jıldan keyin köşirip alıp kele jatıp, Ķaraüyrek ķızdarğa aytadı: “Senderge aş-jalaŋaş adam körinse, ķaldırmay ala keliŋder”, deydi. Söytip, özi basķa jolmen jüredi. Ķaraüyrek kele jatsa, aldında moynı ırğayday, biti torğayday, üsti-bası alba-julba eki ağası aştan talıp jatır eken. Baўırların körgende Ķaraüyrektiŋ esi ķalmaydı. Azın-aўlaķ tamaķtandırıp ketip, köşin ķuўıp jetip toķtatadı. Üş otaўdı tikkizip, tamaķ jasatķızadı. Özi eki atķa er-toķım salıp baўırların mingizip alıp keledi. Eki ağasın ķırıķ ķırıķtan seksen biyeniŋ sütimen juўındırıp, kiyindirip ülken ağasına ülken ķızdı, ortanşı ağasına ortanşı ķızdı ķosadı. Ülken ağasına jılķı men tüye tüligin, ortanşı ağasına siyır men eşki tüligin berip, özi ķoy tüligin alıp, eline baradı.

Ağaları Ķaraüyrekke aramdıķ oylaydı. “Özi suluў ķızdı aldı, bizge naşar ķızdı berdi”, dep, Ķaraüyrekti öltirmek boladı. Bılayşa öltire almaytın bolğan soŋ, aķıl ķorıtadı. Bul isti üydegi äyelderi bilmeydi.

Bir künderi aķıldasıp tün ortası bolğanda, Ķaraüyrektiŋ üyine kelip, esigine köldeneŋ şalğı baylap ķoyadı da, ķora jaķķa barıp ayğay saladı.

Uyқıda jatқan batır қoyğa böri şapқan eken dep, dalağa jügire şıқsa, tizesinen şalğı қırқıp tüsedi. Eki ağası onı tünde közi körip, üylerine қaytadı. Қaraüyrektiŋ äyeli eriniŋ jağdayın bilip, şalğını esiginen şeşip alıp tastaydı. Kiyiz küydirip, қandı toқtatıp, ayağın kiyizben қaptap beredi. Aқıldı äyel bir närseni bilgendey eriniŋ astınan jer oşaқ қazıp kiyizge orap azıқ, tamaқ, saʊıt-sayman tığıp, üstine қurım kiyiz salıp otırğızadı. Astında ne bar ekenin Қaraüyrekte bilmeydi. Sonımen taŋ atadı, kün şığadı. Ağaları kelip, inisiniŋ zarlağanına, kelininiŋ jılağanına қaramay üyin jıқtırıp, köşirip äketedi. İnisin jurtқa tastap, eki ağası elden uzap ketedi. Қaraüyreқ aşığıp, zarlap jılap otırsa, ayağınıŋ bir jerine astındağı kiyiz jabısıp қalıptı. Ornınan қozğalıp kiyizdiŋ astın sıypalasa jer oşaқ, қolına saʊıt-sayman, қant, şay, pisirgen et, may ilinedi. Söytip, ölmes künin körip otırğanda Қaraüyrektiŋ қasına ayaқ jolın ğana köretin kembağal bir adam keledi. Ekeʊi dos bolıp, sır aytısadı. Sonda ayaқ jolın ğana köretin adam aytadı: “Meniŋ önerim sol, jaʊdan қaşқanda artımdı tuman, aldımdı aşıқ қıp қutılıp ketem”, deydi. Sonımen bul ekeʊi aŋ atıp jep küneltip jürse, eki ayağına қazanday қazanday tas baylap kele jatқan bir adamğa kez bolıptı. Ol jelayaқ eken. Bularğa jelayaқ ta dos boladı. Jelayaқ tasın tastap, Қaraüyrekti arқalap jüredi. Қus atıp jep küneltedi. Bir küni bular aŋ aʊlap jürip, bir aʊıldıŋ üstinen şığadı. Üşeʊi aʊılğa kelse, küyeʊge ketkeli jatқan қızdıŋ toyınıŋ üstinen şığadı. Bular da toyğa baradı. Birin biri arқalap kele jatқandı közi körip, bölek üyge aparıp tabaқ tartadı. Üşeʊi bir oyğa keledi. “Biz tabıs tabamız, biraқ üşeʊara bizge tamaқ istep beretin bireʊ kerek қoy, toyda jürgen bir қızdı alıp ketelik”, dep oylaydı. Oyların қorıta kelip, retin taʊıp, Sarқıt degen bir қız balanı alıp қaşadı. Onı körip қalğan halıқ қuʊadı, jelayaқ eki adamdı köz körmeytin jerge alıp ketedi. Қuʊğınşılar artındağı közi kem adamdı қuʊıp jetip қalıptı. Sonda ol artına bir қarap jel ürlep jibergende, aldı aşıқ, artı tuman bolıp ketedi. Қuʊğınşılar adasıp қaladı. Sonımen üşeʊi suʊı mol, jaylı jerge barıp, üy bolıp қonıstanıptı. Künderdiŋ küninde Қaraüyrek aŋ atıp қaytıp kele jatsa, bir mısıқ kez bolıptı. Üydegi қarındasım Sarқıt ermek etsin dep mısıқtı ala kelipti. Aŋğa ketip bara jatқanda Қaraüyrek қant pen toқaş tastap ketedi eken. Onı Sarқıt pen mısıқ ekeʊi bölip jeydi eken. Bir küni қant pen baʊırsaқ tastap,

mısıḳtı şaḳırsa, mısıḳ kelmepti. Sarḳıt ozi jep ḳoyıptı. Mısıḳ kelip: “Täte, nege şaḳırmadıŋ?”, dep surasa: “Jaŋa men üy jiynap jürip, ḳant pen toḳaş taŭıp alıp em, sen kelmegen soŋ, özim jep ḳoydım”, deydi Sarḳıt. Oğan ökpelegen mısıḳ: “Endeşe, men ottı öşiremin”, dep, ḳuyrığın şelektegi suŭğa malıp alıp, suŭdı otḳa şaşıp şaşıp jiberedi. Ot sönip ḳalğan soŋ, Sarḳıt ağaların izdep, şaḳpaḳ aluŭğa kele jatsa, köz uşında jıltıldağan bir ot körinedi. Ot aluŭ üşin barsa, jeti bastı jalmaŭız kempir eken. Jıltıldağan sonıŋ közi eken.

-E, ḳarağım, jaḳsı keldiŋ, neğıp jürsiŋ? deydi kempir.

-Şeşeke, ot alayın dep kelip em, deydi ḳız.

-Barmağıŋnan bir sorğızsaŋ ot beremin, bolmasa ot bermeymin. Oğan könbeseŋ öziŋdi jutıp ta ḳoyamın, deydi kempir. Sarḳıttıŋ ḳorıḳḳanınan esi şığıp ketedi.

-Jaraydı, şeşeke! dep, Sarḳıt barmağın sorğızadı. Kempir sorğanda ḳız bozarıp ketedi. Kempir, ḳızdıŋ etegine tuz ben kül tüyip beredi. “Üyiŋe barğanşa, “şeŋgel bol”, “ot bol” dep bar, artıŋa ḳarama, Ḳaraüyrekke aytpasaŋ, ot boladı”, deydi. “Eger Ḳaraüyrekke aytsaŋ jutamın”, deydi de, jalmaŭız ḳala beredi. Aytḳanın orındap barsa, joldıŋ eki jağası it ötpes şeŋgel bolıp, küli ot bolıptı. Ottı jağıp ḳız ŭayımdap otırğanda, ağaları keledi. Üydiŋ aldındağı joldıŋ şeŋgel bolıp, Sarḳıttıŋ bozarğanın körip, ağaları surasa, jalmaŭızdan ḳorḳıp aytpaydı. Ağaları aŋğa ketkende jalmaŭız kelip:

-Jelayaḳ astında, saŭıt-saymanı üstinde, almas ḳılışı ḳolında, üyde Ḳaraüyrek bar ma eken, joḳ pa eken? deydi.

-Jelayağı astında joḳ, saŭıt-saymanı üstinde joḳ, almas ḳılışı joḳ, Ḳaraüyrek üyde joḳ, deydi ḳız. Jalmaŭız kempir künde kelip ḳolın sorıp turadı. Üş tört künde Sarḳıttıŋ saŭdırap süyegi ğana ḳaladı. Endi ağalarına aytpasḳa bolmaydı. Bastan-ayaḳ ağalarına bolğan oḳiyğanı aytadı. Ağaları üydiŋ esiginen bastap oşaḳḳa deyin or ḳazıp, üstine şıbıḳ salıp, kiyiz jaŭıp ḳoyadı. Ḳızğa jalmaŭız kempir kelgende, sözin aytıp bolğan soŋ, mına sözdi ayt: “Jelayağı astında joḳ, saŭıt-saymanı üstinde joḳ, almas ḳılışı ḳolıŋda joḳ, Ḳaraüyrek üyde joḳ, kelseŋ kel, kelmeseŋ öziŋ bil, jalmaŭız, de”, deydi. Söytip, özderi körinbeytin bir jerde dayındalıp otıradı. Jalmaŭız kempir kelip, burınğı aytatın sözin aytıp bolğan soŋ, Sarḳıt ta sözin aytıp: “Kelseŋ kel,

kelmeseŋ eziŋ bil, jalmaũız", deydi. Kempir aşuũlanıp ķızğa umtıla bergende, orğa güp etip tüsip ketedi. Aŋdıp turğan ağaları kelip, basın äri ötip bir kesedi, beri ötip bir kesedi. Bir bası ķalğanda jalmaũız jalınadı: "Meni öltirme, ne tileseŋ soğan jetkizeyin", deydi.

Sonda, onı da köreyin dep, ordan şığarıp alıp: "Közi kemge köz sal, ayağı joķķa ayaķ sal, jelayaķtı jelayaķ emes et, Sarķıttı suluũ et", deydi. "Bärin orındaymın, öltirmeseŋ boldı!" deydi kempir. Sonımen jalmaũız Sarķıttı jutadı. "Ķus!" deydi ķusadı. Suluũ ķız bolıp tüsedi. "Közi kemdi jutadı. "Ķus", deydi ķuspaydı, birneşe ret aytķanda, zorğa ķusadı. Suluũ közdi bolıp tüsedi. Endi jelayaķtı jutadı. Bunı da zorğa ķusadı. Ķaraüyrek aytadı: "Meni ķuspaũı mümkin, sender basın alıp, süyegin ķaldırmay şağıp meni taũıp alıŋdar", deydi de, özin jutķızadı. Serikteri: "Ķus!", deydi, ķuspaydı. "Ķus!" deydi, ķuspaydı. Sonan soŋ jalmaũızdıŋ basın kesip baķayşağın şaķsa, Ķaraüyrek maldastı ķurıp, sadaķtıŋ oğın jonıp otır eken. Joğalğan dosın taũıp alıp serikteri ķattı ķuũanadı. Bular endi jalmaũızdı öltirip, ķazınasın tendey bölisip aldı. Barlığı aķıldasıp Sarķıttı eline alıp barıp äke-şeşesine tapsıradı. Ata-anası ķattı ķuũanıp, ķızın süygen jarı közdi bolğan jigitke ķosadı. Jigit aķıldı bolıp, sol eldi biyleydi. Sol elden üy alıp, at minip, joldastarımen ķoştasıp, jelayaķ emes bolğan jigitti ķasına alıp, Ķaraüyrek özineŋ süygen jarın izdeydi. Jerden jerdi aralap, elden eldi aralap jürse, üş birdey aķ otaũ ķatar tigilgen üylerdi köredi. Kelse, öz üyleri. "Meyman ķonaķpız", dep kelgen eki adamdı ağaları tanımay ķaladı. Özineŋ äyeli ğana tanıydı, biraķ basķalarğa sır bildirmeydi. Meyman ķonaķtarın siylağannan keyin sözdi söz ķızdırıp, eki ağası batırlığın aytadı. Sonda Ķaraüyrek bılay deydi:

-Eger batır bolsandar, ķazir äũege sadaķ atısayıķ, deydi. "Batırlar" kelisip, äũege sadaķ atısadı. Barlığı bir mezgilde sadaķ atsa, eki ağasınıŋ oğı özderineŋ üstinen tüsip, onıŋ üstine ķasındağı inisineŋ oğı men jelayaķtıŋ oğı ķosa tiyip, ķara niyetter ķaza taũıptı. Üş ķızdıŋ kenjesi süygenimen jılap körisipti. Jelayaķķa ortanşı apasın ķosıptı. Ülken apası özineŋ süygenine tiyipti. Sol elge Ķaraüyrek ädiletti patşa bolıptı. Bajası jelayaķtı ũäzir ķılıp alıptı. Söytip, murat-maķsattarına jetipti.

ḲARAÜYREK*

Geçmiş zamanlarda yoksul bir kara koca varmış. Onların üç oğlu varmış. En küçüğü Ḳaraüyrekmiş. O hem yiğit hem de bilgiliymiş.

Günlerden bir gün yaşlı karı-koca dünyadan göçmüşler. O zaman üç çocukları ne yapacaklarını bilmemişler. Hayatlarını devam ettirmek için iş aramaya yola koyulup yola çıkmışlar. Giderken önlerine üçe ayrılan bir yol çıkmış. Karşılarındaki yatay tahtada bir yazı varmış. Okusalar: “Ey üç adam, üçünüz beraber giderseniz, işiniz rast gitmez”, diye yazılan yazıyı görmüşler. Kardeş denilen nasıl, yol üçe ayrıldığında kardeşler kucaklaşıp, ağlaşarak vedalaşmışlar ve: “Nereye gidersek gidelim birbirimizi unutmayalım” deyip ayrılmışlar.

Böylece iki ağabeyi kendi yollarına gitmişler. Ḳaraüyrek kendi yolunda devam ederken karşısında ak bir otağ görünmüş. Ak otağa girip baksa ayla güneş gibi parlayan bir kız oturuyor. Fakat kızın ağzı çengelli iğneyle iğneliymiş. Ḳaraüyrek çengelli iğneyi çözüp: “Bunu kim iğneledi?” dese: “Ağabeyim iğneledi” demiş kız.

-Ağabeyinin soyu sopu kurusun, o nerede?

-Av avlamaya gitti.

İkisi tanışıp yemek yemiş, vakit geç olmuş. Ağabeyi de avdan dönüp gelmiş. Ağabeyi eve yaklaştığında: “Havlayan itim, kendi başına görünsün, çığlık atan kuşum kendi başına görünsün. Ḳaraüyreği görmüş gibi niçin bağırıp çağırıyorsunuz” demiş. Bu sesi işitip Ḳaraüyrek dışarıya çıkmış. Ḳaraüyreği gören ağabeyi: “Burada ne yapıyorsun, sana ok atışmak mı gerek, dövüşmek mi? demiş.

-Ok atışmak eski adamların töresinden kalmış. Savaşmak gerek! demiş Ḳaraüyrek.

İkisi, iki gün iki gece savaşmış, sonunda Ḳaraüyrek kızın ağabeyini gökyüzüne kırk kulaç fırlattığında yere düşer düşmez ölüp kalmış.

Ḳaraüyrek otağda üç gün dinlenip, artık kızı alıp gitmek istediğinde kız: “Sen beni götüremezsin, sebebi benim iki büyüğüm var. Onların da kız

---

* **Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s.37-42; Ḳaraüyrek: Karaördek.

kardeşleri var. Sen o ağabeylerimi yenmezsen sana rahat yüzü yok. Ablalarımın hayatı benimkinden de kötü" demiş.

-Onlar nerede yaşıyorlar?

-Onlar gün batısında, biriyle diğerinin arası kırk günlük yol, deyip kız ağlamış.

-Öyleyse ben onları da görüp, görümlüklerini verip döneyim, diyerek Ḳaraüyrek yola çıkmış. Yolda giderken karşısında bir otağ görünmüş. Çadıra girip baksa bir kız oturuyormuş. Ağzı çatal iğneyle iğneli, ayağı zincirliymiş. Zincirini çözüp, iğneyi alıp: "Ne yapıp eden kızsın" dese "benim halimi sorma! Ağabeyim sağa sola çok gidiyorsun diyerek ayağıma zincir vurdu. Yemeği ben yokken yiyorsun deyip ağzımı çatal iğneyle iğneledi" demiş kız.

-Ağabeyin nerede?

-Av avlamaya gitti

Ḳaraüyrek kızın ağzının çengelli iğnesini, ayağının zincirlerini çıkarmış. İkisi yemek yemişler. Geç olmuş. Ağabeyi de gelmiş. O zaman ağabeyi "ürüyen itim kendi başına görünsün, ciyaklayan(bağıran) kuşum kendi başına görünsün, burada Ḳaraüyrek var mı, niye bağırıp duruyorsunuz" demiş. Ḳaraüyrek işitip kendisi çıkmış. Kızın ağabeyi demiş:

-Ok atışmak mı gerek, yoksa dövüşmek mi gerek?

-Ok atışmak eski adamlardan kalma. Dövüşmek gerek demiş. İkisi üç gün üç gece dövüşmüşler. Sonunda Ḳaraüyrek yenip öldürmüş. Ḳaraüyrek bu çadırda da üç gün dinlemiş. Sonunda kız:

-Benim şimdi bir ağabeyim var, o ağabeyimi yenseniz o zaman tamam. Ondaki teyzemin (ablamın) hali benim halimden de beter, demiş

-O nerede?

-O, gün batısında, buraya kırk günlük yerde yaşıyor. Burada biraz yol yürüseniz, karşınıza avcı ağabeyim çıkar. Dağ gibi dev tazısı var. O sana karşından saldırıya geçer. Onu yenmezsen ölürsün. Ağabeyim kendisi bahadır. Ağabeyimin bir alışkanlığı var, bir uyuduğunda yedi gün uyur. Uykusuna denk gelsen iyi olurdu, demiş.

Ḳaraüyrek, kızın ağabeyinin zırhını giyip, atına binip yola çıkmış. Söylediği gibi biraz gittikten sonra karşıdan tazı sesi gelmiş. Tazı zırhla atı

tanıyarak, kuyruğunu kısıp sırnaştığı vakitte Ḳaraüyrek fırsatını bulup (tazıya) vurmuş. Dağ gibi tazıyı öldürüp Ḳaraüyrek ak çadıra gelse kızın ağabeyi uyuyormuş. Kız kardeşinin ağzını çatal iğneyle iğnelemiş ve ellerini arkasından keregeye bağlamış imiş. Varıp kızı çözüp halini hatırını sorsa hali önceki kızlar gibiymiş. Ağabeyi uyumaya başlayalı bir gün geçip ikinci gün imiş.

-Öldüreceksen ağabeyimi bu vakitte öldür, demiş kız.

-Adamı uyurken öldürmek bahadırlığa yakışmaz. Çünkü kendisi de gücünü bilmez, ölen yiğidinde gücünü sınamayan adamın hep aklında kalır, diyerek buna Ḳaraüyrek razı olmamış. Kız ne kadar ağlayarak söylese de Ḳaraüyrek sözünden dönmemiş. Yemeğini yiyerek, bahadırın uyanmasını bekleyip çadırda durmuş.

Kız, o zaman Ḳaraüyrek'e: "Benim ağabeyim mızrakla savaşmada acemi, bu aklında olsun" demiş.

Günü bitip bahadır uyansa çadırında bir yabancı oturuyor. Tazısı yokmuş. O zaman tuğırda* duran kuşu ötmeye başlamış. "Öten kuşum kendi başına görünsün, bu Ḳaraüyrek sağ mı?" deyip bahadır yerinden hızla kalkmış.

-Evet, Ḳaraüyrek ben, demiş

-Sana dövüşmek mi gerek, ok atışmak mı gerek?

-Ok atışmak eski adamın töresinde kalmış, dövüşmek şimdiki insanlarla beraber gitmiş. Mızraklaşmak gerek.

İkisi mızrakla dövüşmeye başlamışlar. Gün yarım olduğunda yere dizden girdiğinde (dizüstü çöktüğünde) Ḳaraüyrek, bahadırı mızrağını saplayarak öldürmüş.

Üç ak otağı bir yere diktirmiş ve küçük kızı kendi alıp o üç mirzanın mal mülküne sahip olmuş. Yurdunu bir iki yıldan sonra göçürüp gelirken Ḳaraüyrek kızlara: "Sizler aç-çıblak adam görürseniz, bırakmadan alıp getiriniz", diye söylemiş. Böylece kendi başka yoldan yoluna devam etmiş. Ḳaraüyrek gelirken karşısında boynu çıta gibi uzun, biti serçe kadar, üstü

* Konak yeri.

başı paramparça iki ağabeyi açlıktan baygın bir şekilde duruyorlarmış. Kardeşlerini gördüğünde Ḳaraüyreğin aklı başından gitmiş. Biraz yiyecek verdikten sonra gidip, göçün peşinden yetişerek onları durdurmuş. Üç otağ diktirip, yemek hazırlatmış. Kendi iki atı eyerleyerek kardeşlerini bindirip, alıp gelmiş. İki ağabeyini kırkardan seksen kısrağın sütüyle yıkatıp, giyindirmiş ve büyük ağabeyini büyük kızla, ortanca ağabeyini ortanca kızla evlendirmiş. Büyük ağabeyine atla deve sürüsünü, ortanca ağabeyine sığırla keçi sürüsünü vermiş ve kendisi de koyun sürüsünü alarak memleketine dönmüş.

Ağabeyleri Ḳaraüyrek hakkında hainlik düşünmeye başlamışlar: “Kendi güzel kızı aldı, bize çirkin kızı verdi” deyip Ḳaraüyreği öldürmeye karar vermişler. Böylece öldüremedikten sonra bir karara varmışlar. Bu işi evdeki eşleri bilmiyormuş.

Bir gün anlaşarak gece yarısı olunca Ḳaraüyreğin çadırına gelmişler. Tırpanı kapıya yatay şekilde bağlayarak koymuşlar ve ahır tarafına varıp bağırmaya başlamışlar. Uyuyan bahadır, koyunlara kurt girdi deyip, koşarak dışarı çıktığında dizlerini tırpan kesmiş, düşmüş. İki ağabeyi onu geceleyin bu halde olduğunu görüp evlerine dönmüşler. Ḳaraüyreğin eşi, erinin halini anlayıp tırpanı kapıdan çözüp atmış. Keçe yakarak kanı durdurmuş ve bacağını keçeyle sarmış. Akıllı eş, bir şey olacağını biliyormuş gibi eşinin altına yer ocağı kazıp, keçeye sararak azık, yiyecek, zırh gizlemiş ve üstüne de kurum bağlamış keçe kapatıp üzerine oturtmuş. Altında ne olduğunu Ḳaraüyrek de bilmiyormuş. Böylece şafak söküp gün doğmuş. Ağabeyleri gelip, kardeşinin feryadına, gelininin ağlamasına bakmadan çadırını yıktırarak, göçürüp alıp gitmişler. Kardeşlerini orada bırakarak, iki ağabeyi memleketten uzaklaşıp gitmişler. Ḳaraüyrek acı çekip, feryat edip, ağlayıp dururken ayağının bir yerine altındaki keçe takılmış. Yerinden kalkıp keçenin altını yoklasa yer ocağı. Eline zırh, şeker, pişmiş et, yağ gelmiş. Bu şekilde ölmeyecek kadar yaşayıp devam ederken Ḳaraüyreğin karşısına sadece kendi tuvalet ihtiyacını giderebilen sakat bir adam gelmiş. İkisi dost olup sırlarını paylaşmışlar. O zaman sadece kendi tuvalet ihtiyacını giderebilecek güçte olan adam: “Benim hünerim şu, düşmandan kaçtığımda arkamı duman edip, önümü açık edip kurtulup gidiyorum”, diye söylemiş. Neticede bu ikisi

av vurup yiyerek günlerini geçirirken, iki ayağına kazan gibi, kazan gibi taş bağlamış gelen bir adama rastlamışlar. O, Jelayak/ Yeleyak imiş. Bunlara Yeleyak da dost olmuş. Yeleyak taşını bırakıp Ḳaraüyreği sırtına alarak yürümüş. Kuş avlayıp, yiyerek günlerini geçiriyorlarmış. Bir gün bunlar av avlarken bir köyün üstüne çıkmışlar. Üçü köye geldiklerinde gelin olun bir kızın düğününe rastlamışlar ve bunlarda düğüne varmışlar. Birinin diğerini sırtına aldığını görüp, bunları ayrı bir çadıra götürerek yemek vermişler. Üçü aynı düşünceye gelip: "Biz bir kazanç bulmalıyız, fakat bize yemek hazırlayıp verecek biri gerek ḳoy, düğündeki kızlardan birini alıp gidelim" diye düşünmüşler. Bu düşüncelerini neticelendirerek, bir fırsatını bulup, Sarḳıt adlı bir kız çocuğunu alıp kaçırmışlar. Bunu gören halk peşlerine düşmüş. Jelayak, iki adamı göz görmeyen bir yere alıp gitmiş. Kovalayanlar, arkadaki, gözü sakat adamı yakalamak üzerelermiş, o zaman o, arkasına bir bakıp üfürdüğünde, önü açık, arkası duman olup gitmiş. Kovalayanlar yollarını şaşırıp kalmışlar. Böylece üçü suyu bol, rahat yere varıp, çadır dikerek yerleşmişler. Günlerden bir gün Ḳaraüyrek avdan dönerken bir kediye rast gelmiş. Evdeki kız kardeşi Sarḳıt'a meşgale olsun diyerek, kediyi alıp getirmiş. Ava giderken Ḳaraüyrek şeker ile toḳaş* bırakıp gidiyormuş. Onu Sarḳıt ile kedi bölüp yiyormuş. Bir gün şekeri ile baṽırsaḳ* koyup kediyi çağırsa kedi gelmemiş. Sarḳıt da kendisi yemiş. Kedi gelip: "Abla beni niye çağırmadın?" diye sorsa: "Şimdi ben evi topluyorum, şeker ile toḳaş bulmuştum. Sen gelmediğin için kendim yedim" demiş Sarḳıt. Ona kızan kedi: "Öyleyse ben de ateşi söndüreyim" demiş ve kuyruğunu kovadaki suya batırıp suyu ateşe saçmış, saçmış. Ateş söndükten sonra Sarḳıt, ağabeylerini arayıp, çakmak bulmaya çıktığında uzaktan parlayan bir ateş görmüş. Ateş almak için varsa yedi başlı Jalmaṽız Kempir imiş, parıldayan da gözüymüş.

-Ey yavrucuğum, iyi geldin, ne yapıyorsun? demiş Kempir.

-Anacığım, ateş almaya gelmiştim, demiş kız.

---

* toḳaş: Yağda veya tandırda pişirilen bir tür ekmek.

* baṽırsaḳ: Mayalı hamurdan yapılan, yağda kızartılarak yapılan bir tür yiyecek.

-Parmağından bir defa sordurursan ateş veririm, yoksa ateş vermem. Bunu kabul etmezsen seni yutarım, demiş Kempir. Sarḳıt'ın korkudan aklı başından gitmiş.

-Tamam, anacığım! diyerek Sarḳıt parmağını sordurmuş. Kempir sorduğunda kız bomboz olup gitmiş. Kempir, kızın eteğine tuzla kül sarıp vermiş. "Evine vardığında çalı ol, ateş ol diye bağır, arkana bakma, Ḳaraüyreğe söylemezsen ateş olur" demiş. "Eğer Ḳaraüyreğe söylersen seni yutarım", deyip de Jalmaṽız (ateşi) vermiş. Söylediklerini yerine getirip varsa yolun iki tarafı it geçmez çalı, olup külü ateş olmuş. Ateşi yakıp kız endişe içinde beklemeye başladığında ağabeyleri gelmiş. Evin karşısındaki yolun çalı olup, Sarḳıt bomboz olduğunu gören ağabeyleri sorduğunda Jalmaṽız'dan korkup söylememiş. Ağabeyleri ava gittiğinde Jalmaṽız gelip:

-Jelayak altında, zırhı üstünde, keskin kılıcı elinde, evde Ḳaraüyrek var mıymış, yok muymuş? demiş.

-Jelayak altında yok, zırhı üstünde yok, keskin kılıcı yok, Ḳaraüyrek evde yok, demiş kız. Jalmaṽız her gün gelip elini sorup duruyormuş. Üç dört günde Sarḳıt'ı sorup sadece kemikleri kalmış. Artık ağabeylerine anlatmasa olamayacak. Olan hadiseyi ağabeylerine baştan ayağa anlatmış. Ağabeyleri evin kapısından başlayarak ocağa kadar hendek kazmışlar ve üstüne çalı-çırpı koyup keçe sermişler. Kıza, Jalmaṽız Kempir gelip, sözünü söyleyip bitirdikten sonra şu sözü söyle: "Jelayağı altında yok, zırhı üstünde yok, keskin kılıcı elinde yok. Ḳaraüyrek evde yok, geliyorsan gel, gelmezsen kendin bilirsin Jalmaṽız, de", demişler. Böylece, kendileri görünmeyecek bir yere hazırlanıp oturmuşlar. Jalmaṽız Kempir gelip, önceki söylediği sözleri söyledikten sonra "geliyorsan gel, gelmiyorsan kendin bilirsin, Jalmaṽız", demişler. Kempir sinirlenip kıza atıldığında, hendeğe hop diye düşmüş. Gözetleyen ağabeyleri de gelerek onun başının o tarafa geçip birini kesmiş, bu tarafa geçip birini kesmiş. Bir başı kaldığında Jalmaṽız yalvarmaya başlamış: "Beni öldürme, ne istiyorsan onu yerinde getireyim", demiş.

O zaman onu da göreyim deyip, hendekten çıkarıp: "Gözü sakar olana göz ver, ayağı olmayana ayak ver, Jelayağı, Jelayaklıktan çıkar, Sarḳıt ı güzel et", demiş. "Hepsini yerine getireceğim, öldürmesen yeter!", demiş

Kempir. Neticede, Jalmaũız, Sarķıt'ı yutmuş. "Kus" demiş, kusmuş. Güzel kız olarak çıkmış. "Gözü sakat olanı yutmuş. "Kus" demiş, kusmamış, birkaç defa söyledikten sonra, zorla kusmuş. Güzel gözlü olup gitmiş. Sonra Jelayağı yutmuş, bunu da zorla kusmuş. Ķaraüyrek demiş: "Beni kusmaya bilir, sizle başın alıp, kemiklerini bırakmadan, parça parça edip beni çekip alın", deyip de kendini yutturmuş. Yoldaşları "kus", demiş, kusmamış. "Kus", demiş, kusmamış. Ondan sonra Jalmaũızın başını kesip ayak parmaklarını parçalasalar Ķaraüyrek bağdaş kurmuş yayının okunu yontup oturuyormuş. Kaybolan arkadaşlarını bulan yoldaşları çok sevinmişler. Bunlar şimdi Jalmaũızı öldürüp hazinesini eşit olarak bölüşmüşler. Hepsi düşünüp taşınmış ve Sarķıt'ı memleketine götürüp ana-babasına teslim etmişler. Ana-babası çok sevinerek kızlarını seven tek gözü olan yiğide vermişler. Yiğit akıllı olup o memleketini yönetmeye başlamış. O, ilden çadır alıp, at binip, yoldaşlarıyla vedalaşmış ve Jelayak olmayan yiğidi de yanına alıp Ķaraüyrek kendi sevdiği yarini aramaya çıkmış. Yerden yeri gezip, elden eli gezerken üçü aynı ak otağ sırayla dikilmiş çadırları görmüş. Gelse kendi çadırları. "Mihman, misafiriz" diyerek gelen iki adamı ağabeyleri tanımamış. Sadece kendi eşi tanımış. Fakat başkalarına belli etmemiş. Mihman, misafire hürmet ettikten sonra sohbet koyulaşıp iki ağabeyi bahadırlıklarını anlatmaya başlamışlar. O zaman Ķaraüyrek şöyle demiş:

Eğer bahadır iseniz, şimdi havaya ok atışalım, demiş. Bahadırlar anlaşıp, havaya ok atmışlar. Hepsi aynı anda ok atsa iki ağabeyinin okları kendi üzerlerine düşmüş. Onun üstüne, yanındaki kardeşinin okuyla Jelayağın oku beraber düşüp, kötü niyetliler ölmüşler. Üç kızın en küçüğü sevdiğiyle ağlayarak görüşmüş, Jelayağa ortanca ablasını vermiş. Büyük ablası kendi sevdiğine varmış. O ile Ķaraüyrek adaletli padişah olmuş. Bacanağı Jelayağı vezir yapmış. Böylece murat maksatlarına ermişler.

6.3.27. KERĶULA ATTI KENDEBAY

Erte-erte ertede, eşki ķuyrığı keltede, Ķaratаũdıŋ oyında, Ķarasuũdıŋ boyında Ķazanķap degen bir kedey bolıptı. Ķazanķap ķus atıp kün köredi eken, äyeli aũ toķıp, jamaũ jamaydı eken, osılay öz künderin özderi körip,

jüre beripti. Künderde bir kün Ḳazanḳaptıŋ äyeli jükti bolıptı, ay-küni jaḳındap, kün ötken sayın äyeldiŋ ayağı aṽırlay beripti. Toğız ay, toğız kün bolğanda, äyel tolğatıp, bosanıptı. Torsıḳ şeke, appaḳ ul taṽıptı. Ata-anası ḳuṽanıp, töbeleri kökke jetipti, balasına Kendebay dep at ḳoyıptı. Kendebay ay sayın emes, kün sayın ösipti, altı künde külipti, alpıs künde jüripti, altı jılda jigit bolıptı. Sonday küşti bolıptı, alısḳanın alıp ura beripti, küreskenin jığa beripti, şıŋıraṽ ḳudıḳḳa ḳulağan atandardı jalğız tartıp şığara beripti. Aŋ aṽlap, äkesine järdemdesipti, bara-bara ḳulan alıptı, ḳuralaydıŋ közinen tiygizgen mergen bolıptı, arḳar men kiyikti ḳulan men maraldı maya-maya üyip tastaptı. Ḳarasuṽdıŋ boyındağı ḳara üyli kedeyler ḳarḳ bolıptı da ḳalıptı.

Künderde bir kün Kendebay aŋ aṽlap jürse, Ḳarataṽdıŋ oyında, tereŋ ḳuzdıŋ boyında arıstanday kökjal böri bir buṽaz biyeni jaŋa ğana jarıp, jegeli jatır eken. Kendebay jügirip barıp, kökjaldı ḳuyrığınan ustap alıp, bulğap-bulğap laḳtırıp kep jiberipti. Ḳasḳır ars etip, aṽzın ḳıysaŋdatıp, ölipti de ḳalıptı. Kendebay ḳasḳırdıŋ terisin soyıp alıp, biyeniŋ ḳasına kelse, biye jantalasıp, ölgeli jatır eken. Kendebay almas ḳanjarımen biyeniŋ ḳarnın jarıp jiberip, ḳulının suṽırıp alıptı. Arıstay erkek ḳulın eken. Kendebay ḳulındı üyine alıp ḳaytıptı, onı ḳulannıŋ sütimen asıraptı.

Ḳulın sağat sayın emes, mınuṽt sayın ösipti. Altı aydıŋ işinde altı kez at bolıp şığıptı. Attıŋ tüsi kerḳula bolıptı. Kendebay Kerḳulanı üyretip minip, tün ḳatıp jürip, aŋ aṽlaptı. Kerḳula ḳuṽsa jetip, ḳaşsa ḳutılatın, aṽzımen ḳus tistegen eren jüyrik bolıptı. Kendebay Kerḳulanı ḳustay uşırıp, altı ḳırdıŋ ar jağınan ḳaşa jönelgen ḳulandı közdi aşıp-jumğanşa ḳuṽıp jetip, ḳuyrığınan ustaytın bolıptı.

Kendebay osılay aŋ aṽlap, el aralap jüre beripti. Ol meylinşe ḳayırımdı bolıptı, jılağandı jubatıptı jatsınuṽdı süymepti, tabısına bükil el ortaḳ bolıptı. Kerḳula attı Kendebay batır atanıp, älemge ayan bolıptı. Künderde bir kün Kendebay aŋ aṽlap, alısḳa uzap ketipti. Ketip bara jatıp, ḳozısın bağıp jürgen bir balağa kezdesedi. Bala eŋirep jılap jür eken. Kendebay jetip kelip:

-Koziŋjastı, kökiregiŋ ḳayğılı ne etken jansıŋ? dep suraptı.

Balanıŋ bası taz, kiyimi örim-örim eken.

-Ardaḳtağan anaŋdı alsa, tögilmey me ırısıŋ. Asḳar taṽday äkeŋdi alsa, körgen küniŋ ḳurısın! dep ḳoya beripti bala.

-Ne boldı? Jöndep aytşı? dep suraptı Kendebay. Bala köziniŋ jasın köl ḳılıp, aṽır bir kürsinip alıp, bılay dep jaṽap beripti:

-Men Mergenbay degen batırdıŋ jalğız balası edim. Ḳazir altığa şıḳtım. Bıyıl törtinşi jıl, elimizge jaṽ tiyip, jılḳı bitkennen tigerge tuyaḳ ḳaldırmay aydap ketipti. Äkem alıp uyḳılı batır edi. Uzaḳ jortuṽıldan kelgende altı kün ḳatarınan uyıḳtaytın. Osı uyḳıda jatḳanda äkemdi jaṽ äskeri baylap äketti. Äkemdi araşalamaḳşı bolıp jetip barğan şeşemdi ḳayırımsız jaṽ aldına öŋgerip jönep berdi. Men jetim ḳaldım. İşerge asım, kiyerge kiyimim bolmağan soŋ, amalsızdan Tasḳara baydıŋ ḳozısın bağıp jürmin. Arıdım, tozdım. Ernim jalaḳ, basım taz boldı. Sodan beri közimde jas, köŋilimde ḳayğı. Men äke-şeşeme jılaymın, bay jılḳısına jılaydı.

-Olay bolsa, jılama. Men äke-şeşeŋdi izdep taṽıp bereyin, deydi Kendebay. Bala ḳuṽanıp ketedi.

-Ağay, onda bizdiŋ ḳoyşılardıŋ ḳasına eki-üş kün jatıp tınığıŋız, sodan keyin jürersiz, dep ötinedi. Kendebey “maḳul” dep, ḳoyşılardıŋ kasına barıp tüsedi. Atıp alğan ḳulandarın asıp, tamaḳ pisiredi. Keşke basḳa ḳoyşılar keledi de, manağı bala ḳozışı kelmeydi, äri kütedi, beri kütedi. Kendebaydıŋ közi uyḳığa bara bergende üṽhilep-ahılap ḳozışı keledi.

-Nege keşiktiŋ? dep suraydı Kendebay.

-Jäy, işim aṽırıp ḳaldı, deydi bala. Bala taŋerteŋ oynap-külip ḳozısın öriske aydap ketedi. Keşke basḳa ḳoyşılar kelgende, manağı ḳozışı tağı da kelmeydi. Kendebay izdep barıp, talıp jatḳan balanı taṽıp aladı. Bala esin jiynağannan keyin Kendebay män-jaydı suraydı. Bala jönin aytpaydı. Sodan keyin Kendebay balağa aşuṽlanadı. Sonda ḳozışı bala aytadı:

-Keşeden beri kün batḳan kezde altı aḳḳuṽ töbemnen aynalıp uşadı da:

Kendebay sal munda ma?
Kerḳula atı ḳolda ma?
Baṽda nurı balḳıy ma?
Balaḳ jüni şalḳıy ma?

dep suraydı. Men turıp:

Kendebay sal men edim,
Kerḳula atım ḳolda edi.
Baṽda nurım balḳıydı,
Balaḳ jünim şalḳıydı,

dep jaṽap beremin. Olar meni ḳanattarımen ḳağıp, jığıp ketedi. Men talıp tüsem, dep jaṽap beredi.

Üşinşi küni ḳozışı balanıŋ kiyimin kiyip, ḳozını bağuṽğa Kendebay özi şığadı. Kün batıp, ḳas ḳarayğan kezde bayağı altı aḳḳuṽ Kendebaydıŋ töbesinen altı aynalıp uşıp, jaḳındap keledi de:

Kendebay sal munda ma?
Kerḳula atı ḳolda ma?
Baṽda nurı balḳıy ma?
Balaḳ jüni şalḳıy ma?

dep suraydı. Kerḳula attı Kendebay ḳozışı bala bolıp:

Baṽda nurım balḳıydı,
Balaḳ jünim şalḳıydı,

dep jaṽap beredi.

Sonda aḳḳuṽlar aşuṽlanıp, Kendebaydı ḳanattarımen ḳağıp, sabay bastaydı. Kendebay bireṽiniŋ ayağınan şap berip ustay aladı. Aḳḳuṽlar uşa jöneledi. Kendebaydıŋ ḳolında bireṽiniŋ altın kebisi ḳalıp ḳoyadı. Bayḳap ḳarasa, kebistiŋ betinde jazuṽ bar eken. Kendebay basḳa aḳḳuṽlardı birneşe kün kütedi. Biraḳ olar kelmeydi. Sodan keyin Kendebay ḳoyşılarmen ḳoştasıp, üyine ḳaytadı. Ata-anasına bir jıldıḳ azıḳ dayındap berip, saṽıt-saymanın kiyinip, jaṽ-jarağın asınıp, azığına alpıs ḳulınnıŋ ḳazısın alıp, bayağı jetim balanıŋ äke-şeşesin izdeṽge şığadı.

Kerḳula at ḳustay uşıp, ḳuyğıtıp baradı, aylıḳ jerdi altı-aḳ attaydı. Köz uşındağı ḳus ḳanatın jazıp, jerden köterilgenşe Kerḳula at üstinen attap ötip ketedi. Teŋizdi köl, dariyanı şalşıḳ, taṽdı ḳırat ḳurlı körmeydi. Sonımen, Kendebay kün jüredi, tün jüredi, ay jüredi, apta jüredi, bir jerlerge kelgende aspanmen tiresken bir biyik taṽ körinedi. Taṽdıŋ etegine kelgende Kerḳula atḳa til bitip söyleydi: “Dostım Kendebay, izdegen joğıŋ alısta emes. Bireṽi

emes, ekeʋi de osıdan tabıladı. Mına taʋdan äri assaŋ, ağıp jatḳan özendi köresiŋ. Özenniŋ ortasında bir aral bar. Ol aralda adam perisiniŋ hanı turadı. Seniŋ ḳoltığıŋdağı altın kebis osı han ḳızınıŋ kebisi. Bayağı ḳoyşı balanıŋ äke-şeşesi de osı hannıŋ ḳolında. Olar tereŋ zındanda jatır. Zındannıŋ aʋzı ḳulıptı. Onıŋ kilti ḳolğa tüspeydi. Ol kilt alpıs özen ḳuyılğan tereŋ dariyanıŋ tübinde jatır. Adam balası onıŋ tübine jete almaydı. Taʋdıŋ arğı betkeyinde siyır bağıp jürgen zor deneli bir adam bar. Ol jorıḳta ḳolğa tüsken adam, ḳazir hannıŋ ḳulı. Sen sol adamğa bar da jolına jeterlik pul ber. Onıŋ kiyimin öziŋ kıy de, öziŋniŋ kiyimiŋdi oğan kiygiz. Söytip, älgi adamdı azat et te, öziŋ siyırdı bağıp ḳal. Ḳazir ḳuyrığımnan bir tal ḳıl al da, meni ḳoya ber, saʋıt-sayman, ḳural-jabdıḳtarıŋdı meniŋ üstime sal. Äzirge sağan meniŋ de, ḳuraldıŋ da keregi joḳ. Eger kerek bola ḳalsam, ḳuyrığımnan alğan ḳıldı tutat. Sonda men dayın bolamın. Endigi äŋgimeni barğan soŋ körersiŋ", deydi.

Kendebay Kerḳula attıŋ ḳuyrığınan bir tal ḳıl julıp aldı da, ḳoya berdi. Onıŋ aytḳanınıŋ barlığın istedi. Malşını azat etedi. Jolına pul beredi. Onıŋ kiyimin kiyip, siyırdı özi bağıp ḳaladı. Keşke jaḳın özennen aydap ötkizeyin dese, siyırlar suʋğa tüspeydi. Kendebay, aşuʋlanıp ketip, siyırlardı sıyrağınan ustap alıp, bir-birlep laḳtıra bastaydı. Laḳtırğan siyırlar özenniŋ ortasındağı aralğa tompıldap tüsip jatadı. Sol kezde hannıŋ kişi ḳızı suʋdıŋ arğı jiyeginde körip tur eken.

-Oy, oŋbağan-aʋ, kırasıŋ ğoy maldı. Nege kündegidey: "Ayrılğırdıŋ suʋı ayrıl!" dep aytpaysıŋ? dep ayğay saladı. Kendebay: "Ayırılğırdıŋ suʋı ayırıl" dep edi, özenniŋ suʋı ekige ayırılıp, ortadan jol aşıladı. Söytip, Kendebay mal bağıp jüre beredi. Künderde bir kün han öziniŋ eki balasın şaḳırıp alıp:

-Bügin ḳara biye ḳulındaydı. Bul toğızınşı ḳulındaʋı. Ḳulındağan küni tünde ḳulın joḳ bop ketedi. Bügin osı biyeni özderiŋ küzetiŋder. Ne bolğanın közderiŋmen köriŋder, deydi. Munı Kendebay estip turadı. Keşke hannıŋ eki balası biyeni küzetüʋge barğanda, Kendebay da jasırınıp barıp otıradı. Birazdan keyin hannıŋ eki balası ḳorıldap uyıḳtap ḳaladı. Kendebay uyıḳtamay otıra beredi. Taŋ biline bergen kezde, biye altın ḳuyrıḳtı, ḳundız jündi arğımaḳ ḳulın tuʋadı. Bir kezde aspannan bir bult tüyilip keledi de,

ķulındı köterip ap jöneledi. Kendebay şap berip ķuyrıķtan ala tüsedi. Kendebaydıŋ ķolında altın ķuyrıķ julınıp ķala beredi. Kendebay altın ķuyrıķtı ķoynına tığıp, uyıķtap ķaladı. Erteŋine taŋsäriden han eki balasın şaķırıp alıp, ne körgenderin suradı. Balaları turıp:

-Biye ķulındağan da joķ, eşnärse bolğan da joķ, dep jaṽap beredi.

Han tağı da taŋķalıp otırğanda, Kendebay esikten kirip kelip:

-Dat, taķsır! deydi.

-Datıŋ bolsa, ayt! deydi han aķırıp.

-Men aytsam, bulardıŋ aytıp otırğanı ötirik. Bularğa körinbey men de küzettim. Tün ortası kezinde eki balaŋız uyıķtap ķaldı. Taŋ aldında biye bir altın ķuyrıķtı, ķundız jündi ķulın tuṽdı. Aspannan bir bult tüyilip keldi de, onı köterip ala jöneldi. Men ķuyrıķtan şap berip ustay aldım. Bultpen aralasķan ülken ķus ķulındı alıp ketti de, ķuyrıķ meniŋ ķolımda ķala berdi, degende, sözdiŋ ayağın kütpey:

-Ķuyrıķ ķayda? dedi han.

-Taķsır, sabır etiŋiz. Men altın ķuyrıķtı payda ķılğım kelse, sizge aytpaymın ğoy, mine, ķuyrıķ, dep Kendebay ķuyrıķtı ķoynınan suṽırıp alğanda, üydiŋ işi jap-jarıķ bolıp ketedi. Hannıŋ balaları uyalıp jerge ķaraydı.

-Ķazir üşeṽiŋ izdep şığıp, ķustı da, ķulındı da taṽıp keliŋder. Taba almasaŋdar, meniŋ maŋımdı körmeŋder! deydi han. Kendebay özennen ötip alıp, ķuyrıķtıŋ ķılın tutatķan kezde Kerķula at jetip keledi. Ķula attı minip alıp, ķaruṽ-jaraķtı ilip alıp, saṽıt-saymandardı kiyip alıp, Kendebay jönep beredi. Bir jerlerge kelgende at tağı toķtaydı da, Kendebayğa: “Anaṽ jalını aspanğa şığıp jatķan ot dariyası. Seniŋ baratın jeriŋ sol dariyanıŋ ar jağında. Ķazir köziŋdi jum. Men aş degenşe aşpa. Köziŋdi aşsaŋ, ekeṽmiz de ölemiz”, deydi.

Kendebay közin jumadı. Sonımen uşa beredi, uşa beredi. Bir kezde eŋ äṽeli ıstıķ lepti, odan keyin ısıldağan jeldi sezdi. Talay ṽaķıt ötkennen keyin: “Aş köziŋdi!” deydi Kerķula at. Kendebay közin aşıp jiberse, ülken dariyanıŋ ortasındağı aralğa kelip tüsken eken. Aralda altın ķuyrıķtı segiz ķulın, ķuyrığı joķ bir ķulın altın naṽadan suṽ işip tur eken. Kerķula atķa tağı da til bitip:

“Aspanmen tiresken anaў bäyterektiŋ basında samurıķ ķustıŋ uyası bar. Ol altı ayda bir ret azıķ izdep ketedi de, on bes künde keri aynaladı. Ķazir ol azıķ izdeўge ketipti, onıŋ ķaytıp kelüўine äli altı kün bar. Biz onıŋ ķolına tüspes üşin altı sağatta altı aylıķ jol aluўıŋız kerek. Meniŋ üstime min de, altın naўanı aldıŋa öŋger. Ķulındar, altın naўadan ķalmay, bizdiŋ soŋımızğa eredi de otıradı. Biz ķulındardı soŋımızdan ertip otırıp manağı ot dariyasınan tikeley öte almaymız, aynalıp jürüўimiz kerek. Bizdiŋ kelerdegi ķısķa jolımızdıŋ keterde alıs bolıp otırğanı da sol. Bul jolımızda üş böget bar. Eŋ äўeli jeti bastı däў kezdesedi, aķırğan arıstanğa jolığamız, sodan keyin jädigöy kempir baylanısadı. Al, ўaķıt ozdırmay jüreyik”, deydi.

Kendebay altın naўanı Kerķula atķa öŋgerip alıp, jönelip beredi. Barlıķ ķulın onıŋ soŋınan eredi.

Bir ўaķıtta aldarınan bir ülken taў körinedi. Taў teŋselip, ķozğalıp bularğa ķaray jaķındap keledi. Bul jeti bastı däў edi. Kendebay altın naўanı jerge ķoyadı. Ķulındar naўağa iyirilip tura ķaladı. Kendebay ķolına jüz batpan şoķparın alıp, Kerķula attıŋ barlıķ şabısımen däўge ķarsı şaba jöneledi. Közdi aşıp-jumğanşa ağıp ötip bara jatıp, salıp ketedi. Däўdiŋ bir bası uşıp tüsedi. Keyin ķaray şaўıp, tağı soğıp ötkende, ekinşi bası uşıp ketedi. Osılay ersili-ķarsılı jeti ötip, jeti ret soķķanda jeti bası birdey uşıp ketip, däў töŋkerile ķulaydı. Kendebay däўdiŋ közin oyıp, ķorjınğa salıp aladı.

Kendebay ķaytıp kelip, altın naўanı öŋgerip, ķulındarın ertip, jürip ketedi. Ekpinine şaŋ ilespey, äyt degende, altı ķırdan bir-aķ asıp, Kerķula at zımırap keledi.

Bir kezde alıstan arıstannıŋ aķırğan daўısı estiledi. Kendebay bul jolı Kerķula attı ķulındardıŋ ķasına ķaŋtarıp tastap, daўıs şıķķan jaķķa jayaў jüre beredi. İlgeri eki-üş attağanda, bir lep Kendebaydı tartıp ala jöneledi. Bir ўaķıtta Kendebay arıstannıŋ apanday aўzın köredi. Kendebaydı tartıp jatķan sonıŋ lebi eken. Kendebay altı ķulaş almas ķılışın köldeneŋ ustay ķoyadı. Almas ķılış arıstandı eki bölip, Kendebaydı ar jağına bir-aķ tüsiredi. Kendebay arıstannıŋ azuўın ķağıp alıp, tağı jürip ketedi. talay belester, talay taўlar buldırap artta ķalıp baradı. Bir kezde jer düniyeni ķap-ķara tuman basıp kep ketedi. Tek altın ķuyrıķtardıŋ säўlesi ğana bulardıŋ jolın jarıķ ķılıp

körsetip turadı. Sol eki arada ḳaraŋğılıḳ serpilip jüre bergende, sılaŋdağan bir suluṽ ḳız şığa keledi. Kendebay atınan tüsip ḳızğa ḳarsı jüredi. Ḳız munıŋ betine uzaḳ ḳaraydı da:

-Uzaḳ jürip şarşağan şığarsız, ordama jürip, tınığıp ketiŋiz, deydi. Jädigöy kempirdiŋ ḳız bolıp ḳarsı alatının, onıŋ ordasına kirgen kisi keri şıḳpaytının Kerḳula at aytḳan bolatın.

-Şarşağanım ras. Demaluṽğa ḳarsı emespin, bastaŋız, deydi Kendebay. Ḳız alğa tüsip ayaŋday bergende, Kendebay almasın sermep kep ḳaladı, almas ḳılıştan ot jarḳ ete tüsedi de, düniyeni tağı da tuman basıp kep ketedi. Tuman aşılğanda ḳızdıŋ ornında eki bölingen kempir jatadı. Kendebay kempirdiŋ basın kesip ḳorjınğa salıp aladı.

“Bul kempirdiŋ ḳaramağındağı jerden uşḳan ḳus, jügirgen aŋ öte almaytın. Kempirdiŋ ölgenin ḳazir eşkim bilmeydi. Sondıḳtan bul jerge samurıḳ kelmeydi. Osı jerde bir üş-tört kün demalayıḳ”, deydi Kerḳula at.

Kendebay sol arada üş-tört kün tınığıp, kempirdiŋ asıl kazınasın jiynap alıp, Kerḳula attıŋ aldına altın naṽanı öŋgerip, altın ḳuyrıḳtı ḳulındardı ertip, aman-esen hannıŋ üyine jetedi.

Han ḳuṽanıp ülken toy jasaydı. Toy üstinde tük taba almay, sandalıp moyındarı ırğayday, sıyraḳtarı şiydey bolıp, azıp-tozıp, hannıŋ eki balası keledi.

Han Kendebaydı törge otırğızıp, onıŋ atı-jönin suraydı.

-Men han balası emespin, adam balasımın. Öz atım Kendebay, el meni Kerḳula attı Kendebay dep ataydı. Sizdiŋ eliŋizge erigip kelgenim joḳ, jumıspen keldim. Eki birdey joḳ izdep jürmin... Namıs izdep jürmin, ruḳsat bolsa aytayın, deydi Kendebay.

-Ayt, ayt, balam! deydi han.

-Budan birneşe jıl burın sizdiŋ joruḳşılarıŋız elimizdi şaṽıp ketipti, malımızdı aydap, ḳolğa tüsken batırımızdı baylap alıp ketipti. Mine, sol batırdı bosatıp äketpek bolıp keldim. Bul birinşi. Ekinşi joğım mınaṽ: “Bir küni malda jürgenimde aspandap uşḳan altı aḳḳuṽdıŋ altın kebisi meniŋ ḳolımda ḳaldı. Sol altın kebis sizdiŋ eldiki deydi. Sonı tabıs etkeli keldim”, dep, Kendebay altın kebisti hanğa usınadı. Han:

-Durıs, balam! Sizdiŋ eldiŋ malın aydatıp, batırın baylatıp aldırğanım ras. Mergenbay batır äyelimen ekeŭi bizdiŋ ķolda. Zındanda jatķan Mergenbay batırğa: “Mağan ķızmet etseŋ bosatam”, dep elşi jiberip edim, ķarısķan batır eken. “Jaŭıma ķızmet istemeymin. Biraķ, ķol-ayağımdı bosatsaŋ, sodan keyin söylesem”, dep, ķarısıp jatıp aldı. Bosatuŭğa korıķtıķ. Ondağı maķsat, seni ķolğa tüsirüŭ edi. Seniŋ atağıŋ bizge de mälim edi. Seni aldırtıp, ķulınımdı ķoymaytın ķara ķusķa jumsamaķ edim. Özim izdep taba almağan son, namısı bolsa, izdep keler dep elindi şaptırıp, batırıŋdı baylatıp aldırtķan edim. Odan keyin de eki jılday kelmediŋ, sodan soŋ altı ķızım seni izdep barğan bolatın. Bul meniŋ kişi ķızımnıŋ kebisi. Endi seniŋ aldıŋa ķoyatın tağı bir şartım bar. Ol mınaŭ: “Düniyede jeti bastı däŭ bar, aķırğan arıstan bar, jalmaŭız kempir bar. Osı üşeŭin öltirip, bastarın alıp kel. Osını orındasaŋ, batırıŋdı bosatıp, beremin, malıŋdı öziŋe ķaytaramın. Kişi ķızımdı berip küyeŭ etemin”, dedi.

Kendebay Kerķula attıŋ ķanjığasındağı ķorjının alıp kelip, arıstannıŋ azuŭın, kempirdiŋ basın, jeti bastı däŭdiŋ közderin hannıŋ aldına tögip tastaydı. Han razı bolıp, zındanda jatķan Mergenbay batırdı, onıŋ äyelin, ķolğa tüsken basķa adamdardı azat etedi. Şaŭıp alğan malın ķaytarıp beredi. Kişi ķızın Kendebayğa ķosıp, otız kün oyın, ķırıķ kün toyın istep, köp sıylıķtar berip, Kendebaydı eline attandıradı. Kendebay eldiŋ malın aydap kelip, iyelerine tabıs etedi.

Ata-anasına ķosılıp, bala ķuŭanadı. Balasına ķosılıp, ata-ana ķuŭanadı. Ulı duŭman, ülken toy isteydi. Kendebay turğanda elge batıp eşbir jaŭ tiye almaydı. Söytip, bul el Kerķula attı Kendebay batırdıŋ eli bolıp atanıptı.

KERKULA ATLI KENDEBAY*

Çok çok öncede, keçi kuyruğu kısayken kara dağın çukurunda, kara suyun boyunda Ķazanķap adlı bir fakir varmış. Ķazanķap kuş avlayarak hayatını devam ettiriyormuş. Eşi ağ dokuyup yama yamıyormuş. Böylece

* **Ķazaķ Halıķ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s.30-37.

kendi hayatlarını devam ettiriyorlarmış. Günlerden bir gün Ḳazanḳap'ın eşi hamile kalmış. Vakti yaklaşıp günleri tamam olmuş. Sonra eşinin doğumu yaklaşmış ve dokuz ay dokuz gün dolduktan sonra doğum yapmış. Tombul şakaklı, apak oğlu olmuş. Ana-babası sevinip başları göğe ermiş. Çocuklarına Kendebay adını vermişler. Kendebay ayda değil günde yürümüş, altı yılda delikanlı olmuş. Öyle güçlü olmuş ki dövüştüğünü alıp vuruyor, güreştiğini yığıp koyuyormuş. Uçurum kenarındaki kuyuya düşen develeri tek başına kaldırıp çıkarıyormuş. Av avlayıp babasına yardım ediyormuş. Zamanla yabani at toplamaya başlamış. Geyik yavrusunu gözünden vuracak kadar usta bir okçu olmuş. Dağ koyunu ile geyiği, yabani atla ceylanı sürü sürü topluyormuş. Karasuyun boyundaki kara evli fakirler mutluluğa gark oluyorlarmış.

Günlerden bir gün Kendebay av avlarken Karadağın çukurunda, derin uçurumun kenarında aslan gibi bir bozkurdun gebe bir kısrağı yeni parçalayıp yemeye başladığını görmüş. Kendebay koşarak gitmiş ve bozkurdu kuyruğundan tutup sallayarak fırlatıp atmış. Kurt yere düşüp ağzını sallayıp ölmüş kalmış. Kendebay kurdun derisini yüzüp kısrağın yanına geldiğinde kısrak can çekiştiriyormuş. Kendebay keskin hançeriyle kısrağın karnını yarıp, kulununu çıkarıp almış. Güzel bir erkek kulun imiş. Kendebay onu alıp eve gelmiş. Onu kulanın sütüyle büyütmüş.

Kulun saat değil, dakikada büyüyormuş. Altı ayın içinde altı defa at olmuş. Atın görünüşü koyu kula rengi imiş. Kendebay Kerḳulayı alıştırıp, binip, gece gündüz gezerek av avlıyormuş. Kerḳula peşine düşüp koştuğunda kurtulacak, ağzıyla kuşu yakalayacak kadar mükemmel hızlı bir at olmuş. Kendebay, Kerḳulayı kuş gibi uçurup, altı bozkırın arkasında koşmaya başlayan ḳulanı göz açıp kapayıncaya kadar yetişerek kuyruğundan yakalıyormuş.

Kendebay böylece av avlayarak il il geziyormuş. O, çok merhametliymiş. Ağlayanı teselli ediyordu. Yadırgamayı sevmiyordu. Malına bütün memleketi ortaktı. "Kerḳula atlı Kendebay Batır" (diye) adlanmış ve ünlenip âlemde herkes tarafından biliniyormuş.

Günlerden bir gün Kendebay av avlayarak uzaklara gitmiş. Giderken kuzularını otlatan bir çocuğa rast gelmiş. Çocuk hüngür hüngür ağlıyormuş. Kendebay yanına gelip:

-Gözün yaşlı, düşüncen kederli. Ne yapıyorsun? diye sormuş

-Çocuğun başı kel elbiseleri parça parça imiş.

-Sevdiğin, değerli ananı alsa dökülmez mi nasibin. Dağ başı gibi babanı aldıktan sonra yaşadığın hayat kurusun! diyerek koyu vermiş.

-Ne oldu? düzgün olarak söylesene? diye sormuş Kendebay.

Çocuk gözünün yaşını göl edip, ağır bir iç çekerek şöyle cevap vermiş:

-Ben, Mergenbay adlı batırın tek çocuğuydum. Şimdi altı yaşına geldim. Bu yıl dördüncü yıl. İlimize düşman saldırıp jılgı bitkennen tigerge hiçbir şey bırakmadan sürüp götürdüler. Babam alp uykulu bahadır idi. Uzun seferden geldiğinde altı gün durmadan uyuyordu. O, uykudayken düşman askeri babamı bağlayarak, alıp götürdü. Babamı almak için arkasında giden annemi de merhametsiz düşman önlerine alıp gittiler. Ben yetim kaldım. Yiyecek yemeğim, giyecek elbisem kalmadıktan sonra çaresiz Taşķara zenginin kuzularını otlatıyorum. Zayıfladım, yıprandım. Dudağım çatlak, başım kel oldu. O zamandan beri gözümde aş, gönlümde kaygı. Ben anama babama ağlıyorum, zengin yılkısına ağlıyoum.

-Öyleyse ağlama. Ben ananı babanı arayıp bulayım, demiş Kendebay.

Çocuk çok sevinmiş.

-Ağabey, öyleyse bizim çobanların yanında iki üç gün yatıp dinleniniz, ondan sonra gidersiniz, diye rica etmiş.

Kendebay tamam, deyip çobanların yanına varıp (attan) inmiş. Vurduğu kulunlardan yemek pişirmiş. Akşama başka çobanlar gelmişte biraz önceki çoban çocuk gelmemiş. İleri geri beklemiş. Kendebayın gözü uykuya dalacağı zaman ah, uh ederek çoban(çocuk) gelmiş.

-Neden geciktin? diye sormuş Kendebay

-Bir şey yok, karnım ağrıyıp kaldı, demiş çocuk.

Çocuk sabah erkenden güle oynaya kuzularını otlağa sürüp gitmiş. Akşamleyin diğer koyun çobanları gelmiş deminki çocuk yine gelmemiş. Kendebay arayarak gitmiş ve kendinden geçmiş (bir halde) yatan çocuğu

bulmuş. Çocuk kendine geldikten sonra Kendebay halini sormuş. Çocuk doğruyu söylememiş. Ondan sonra Kendebay çocuğa sinirlenmiş. O zaman çocuk söylemiş.

-Akşamdan önce, gün batarken altı kuğu tepemde dolanıp uçtu da:

Kendebay sal burada mı?
Kerḳula at elde mi?
Bağlı durup nuru parlıyor mu?
Paça tüyleri sallanıyor mu?

Diye sordular. Ben de durup

Kendebay sal ben idim
Kerḳula atım elde idi.
Bağlı nurum parlıyor,
Paça tüylerim sallanıyor,

diye cevap verdim. Onlar beni kanatlarıyla itip kakıp yıkıp gittiler. Ben bayılıp kaldım, diye cevap vermiş.

Üçüncü gün Kendebay, koyun çobanı çocuğun elbiselerini giyerek koyunları otlatmaya kendisi çıkmış. Gün batıp karanlık çöktüğü vakitte önceki altı kuğu Kendebay'ın tepesinde altı defa dönerek, uçup yakınına gelip:

Kendebay sal burada mı?
Kerḳula at elde mi?
Bağda nuru parlıyor mu?
Paça tüyleri sallanıyor mu?

diye sormuşlar.

Kerḳula atlı Kendebay, çoban çocuk olup:

Bağda nurum parlıyor,
Paça tüylerim sallanıyor,

diye cevap vermiş.

O zaman kuğular kızarak, kendebay'ı kanatlarıyla çarpıp vurmaya başlamışlar. Kendebay birisinin ayağını aniden yakalamış. Kuğular uçmaya yönelmişler. Kendebayın elinde birisinin altın kanadı kalmış. Dikkatlice baksa kanadın üzerinde bir yazı varmış. Kendebay başka kuğuları birkaç gün beklemiş fakat onlar gelmemiş. Ondan sonra Kendebay koyun çobanlarıyla

vedalaşarak evinde dönmüş. Ana-babasına bir yıllık yiyecek hazırlayıp zırhını kuşanıp, silahlarını asınıp, azık olarak altmış tayın kazısını (sucuk) alarak, deminki yetim çocuğun ana-babasını aramaya çıkmış.

Kerḳula at kuş gibi uçup, doludizgin giderek bir aylık yeri altı atlayışta geçmiş. Göz ucundaki kuş, kanadını açıp, yerden havalanıncaya kadar üzerinden atlayıp geçip gidiyormuş. Denizi göl, büyük ırmakları su birikintisi, dağı tepe kadar görmüyormuş. Öylece Kendebay gün gitmiş, gece gitmiş, hafta gitmiş, ay gitmiş,. Bir yere geldiğinde gökyüzüyle birleşen büyük bir dağ görmüş. Dağın eteğine geldiğinde Kerḳula ata dil bitip konuşmaya başlamış:

“Dostum Kendebay aradığın kayıp uzakta değil. Biri değil, ikisi de burada bulunuyor. Bu dağın öbür tarafına aşarsan akıp giden nehri göreceksin. Nehrin ortasında bir ada var. O ada da insan perisinin hanı yaşıyor. Senin koltuğunun altındaki altın kanat (tüy) o hanın kızının kanadı. O koyun çobanı çocuğun ana-babası da o hanın elinde. Onlar derin zindandalar. Zindanın kapısı kilitli. Onun anahtarı ele geçmiyor. O anahtar altmış ırmağın döküldüğü derin denizin dibinde. İnsanoğlu onun dibine ulaşamıyor. Dağın arka yamacında sığır otlatan sağlam yapılı bir adam var. O, savaşta esir olmuş bir adam. Şimdi hanın kölesi. Sen o adama var, yoluna yetecek para ver. Onun elbiselerini kendin giy, kendi elbiselerini de ona giydir. Böylece biraz önceki adamı azat ederek kendin sığırları otlatmaya kal. Şimdi kuyruğumdan bir tel kıl al da beni salıver, silahını, zırhını, teçhizatlarını benim üzerime koy. Şimdilik sana benim de teçhizatın da gereği yok. Eğer gerek olacak olursam, kuyruğumdan aldığın kılı yak. O zaman ben hazır olurum. Sonrakileri vardıktan sonra görürsün”, demiş.

Kendebay, Kerḳula atın kuyruğundan bir tel kıl çekip, (atı) bırakmış. Onun söylediklerinin hepsini yerine getirmiş. Sığırcıyı azat edip yol için para vermiş. Onun elbiselerini giyerek sığırları kendisi otlatmaya başlamış.

Akşama doğru ırmaktan (sığırları) sürüp geçireyim dese sığırlar suya girmiyorlarmış. Kendebay sinirlenerek, sığırları baldırlarından tutup birer birer fırlatmaya başlamış. Attığı sığırlar ırmağın ortasındaki adaya pat küt diye düşüyormuş. O vakitte hanın küçük kızı suyun karşı tarafında bunları görüyormuş.

-Oy, lanetli, öldürüyorsun ğoy sığırları. Niye her gün ki gibi: "*Ayrılğırdın* (*Ayrılmışın*) suyu ayrıl" diye söylemiyorsun? diye bağırmış.

Kendebay: "Ayrılğırdın suyu ayrıl", demiş, ırmağın suyu ikiye ayrılıp, ortasından yol açılmış.

Böylece Kendebay, sığırları otlatmaya devam etmiş. Günlerden bir gün han, kendisinin iki çocuğunu çağırıp:

-Bugün kara kısrak yavrulayacak. Bu dokuzuncu yavrulaması. Yavruladığı günün gecesinde yavrusu kaybolup gidiyor. Bugün o kısrağı siz gözetleyin. Ne olduğunu gözlerinizle görün, demiş.

Bunu Kendebay duymuş.

Akşamleyin hanın iki çocuğu kısrağı gözetlemeye gittiklerinde, Kendebay da gizlice varıp oturmuş. Biraz sonra hanın iki çocuğu horuldayıp, uyuyup kalmışlar. Kendebay uyumayarak beklemiş. Şafak sökmeye doğru kısrak, altın kuyruklu, kunduz yünlü küheylan bir kulun doğurmuş. Bir (vakitte) gökyüzünden bir bulut gelerek tayı* kaldırıp götürmeye başlamış. Kendebay birden atılıp (kulunun) kuyruğundan yakalamış. Altın kuyruk koparak Kendebay'ın elinde kalmış. Sonraki gün seher vaktinde han, iki çocuğunu çağırıp, ne gördüklerini sormuş. Çocukları:

-Ne kısrak yavruladı, ne de bir şey de oldu, diye cevap vermişler.

Han yine şaşkınlık içinde kalırken, Kendebay kapıdan içeri girip:

-İzin isteyip, efendim! demiş.

-İsteğin varsa söyle! demiş han kızarak (bağırarak).

-Ben desem bunların söyledikleri yalan. Bunlara görünmeden ben de gözetledim. Gece yarısında iki çocuğunuz uyuyup kaldı. Şafağa karşı kısrak bir, altın kuyruklu, kunduz yünlü kulun doğurdu. Gökten bir bulut etrafı kaplayarak, gelip, onu kaldırıp götürmeye başladı. Ben birden kuyruğundan tuttum. Buluta karışmış büyük bir kuş, tayı alıp gitti, kuyruğu elimde kalıverdi, dediğinde, sözün sonunu beklemeden:

-Kuyruk nerede? demiş, han.

---

* tay denilerek burada kulun kastedilmiştir.

-Efendim, sabrediniz. Benim altın kuyruktan bir fayda görmeyi bekliyor olsam size söylemezdim, işte kuyruk, deyip Kendebay kuyruğu koynundan çıkardığında evin içi apaydınlık olup gitmiş. Hanın çocukları utançtan başlarını öne eymişler?

-Şimdi üçünüz aramaya çıkın, kuşu da kulunu da bulup gelin. Bulamazsanız benim gözüme gözükmeyin, demiş han.

Kendebay ırmaktan geçip, kuyruğun kılını yaktığında Kerḳula at yetip gelmiş. Kula ata binerek, silahlarını kuşanıp, zırhını giyinip Kendebay yola koyulmuş.

Bir yerlere geldiğinde at tekrardan durup Kendebay'a: "Şu, alevi gökyüzüne çıkan, ateş deryası. Senin gideceğin yer, o deryanın diğer tarafında. Şimdi gözünü yum. Ben aç diyinceye kadar açma. Gözünü açarsan ikimizde ölürüz", demiş.

Kendebay gözünü yummuş. Öylece uçmuş, uçmuş. Bir vakitte önce sıcak hafif yeli, ondan sonra uğuldayan yeli hissetmiş. Epey vakit geçtikten sonra: "Aç gözünü", demiş Kerḳula at. Kendebay gözünü açtığında büyük deryanın ortasındaki bir adaya gelip inmiş. Ada da altın kuyruklu sekiz kulunla kuyruğu olmayan bir kulun altın yalaktan su içiyorlarmış.

Kerḳula at yine konuşmaya başlayıp:

"Gökyüzüyle birleşen şu baytereğin başında Samurıḳ kuşunun yuvası var. O, altı ayda bir defa yiyecek aramaya gidip on beş günde döner. O, şimdi yiyecek aramaya gitti. Onun geri gelmesine hala altı gün var. Biz onun eline düşmememiz için altı saatte altı aylık yol almamız gerek. Üzerime binip altın yalağı önüne al. Ḳulanlar, altın yalaktan vazgeçemez bizim arkamızdan gelirler. Biz kulunları peşimizden götürerek deminki ateş deryasını direk olarak geçemeyiz, etrafından yürümemiz gerek. Bizim gelirkenki kısa yolumuzun giderken uzak olması da bu. Bu yolumuzda üç engel var. İlk önce yedi başlı devle karşılaşacağız, sonra aslanla, ondan sonra yaşlı büyücü musallat olacak. Hadi, vakit geçirmede yürüyelim", demiş.

Kendebay altın yalağı alarak, Kerḳula atın önüne koyup yürümeye başlamış. Bütün kulunlar onun arkasından gelmiş.

Bir vakitte karşılarında büyük bir dağ görünmüş. Dağ iki yana sallanıp, hareket ederek bunlara doğru yaklaşmış. Bu, yedi başlı devmiş. Kendebay altın yalağı yere koymuş. Kulunlar altın yalağa toplanıp durmuşlar.

Kendebay eline yüz batman topuzunu alarak Kerḳula atın bütün hızıyla deve doğru saldırıya geçmiş. Göz açıp kapayıncaya kadar ulaşarak vurup gitmiş. Devin bir başı uçup düşmüş. Geriye doğru sürüp yine vurup geçtiğinde ikinci başı uçmuş. Öylece ileri geri yedi defa geçip, yedi defa vurduğunda, yedi başı aynı şekilde uçmuş. Dev devrilip düşmüş. Kendebay devin gözünü oyarak, alıp heybeye koymuş.

Kendeby geri gelerek, altın yalağı önüne almış, kulunları yanına alarak devam etmiş. Hızına toz yetişemiyormuş. Ho dediğinde altı bozkırı birden aşıp Kerḳula at yıldırım gibi gidiyormuş.

Bir vakitte uzaktan, aslanın kükreyişi duyulmuş. Kendebay bu defa Kerḳula atı kulunların yanına bağlayıp bırakmış ve sesin geldiği tarafa doğru yaya olarak gitmiş. İleriye doğru iki üç adım attığında bir rüzgar Kendebay'ı çekmeye başlamış. Bir vakitte Kendebay aslanın kocaman ağzını görmüş. Kendebayı çeken onun nefesiymiş. Kendebay altı kulaç keskin kılınıcı yatay bir şekilde tutarak vurmuş. Keskin kılıç aslanı ikiye bölüp Kendebayın diğer tarafına düşürmüş. Kendebay aslanın azı dişini kırıp, alarak yeniden yoluna devam etmiş. Birçok tepeler dağlar belli belirsiz geride kalmış, yürümüş. Bir vakitte yeryüzünü kapkara duman kaplamış. Sadece altın kuyrukların parıltıları bunların yolunu aydınlatıp gösteriyormuş. Bu iki arada karanlık kapladığı zaman, süslenmiş bir güzel kız çıkıp gelmiş. Kendebay atından inip kıza doğru yürümüş. Kız bunun yüzüne uzun uzun bakıp:

-Çok yürüyüp yorulmuşa benziyorsunuz, odama gelip istirahat ediniz, demiş.

Jadigey Kempir, kız şeklinde karşısına çıktığını, onun sarayına giren kişinin tekrara canlı çıkamayacağını Kerḳula at söylemiş.

-Yorulduğum doğru, dinlenmeye karşı değilim, başlayınız, demiş Kendebay.

Kız öne düşüp ağır ağır yürümeye başladığında Kendebay keskin kılıcı sallayıp koymuş. Keskin kılıçtan ateş çıkmış da (sonra) dünyayı tekrardan

duman basmış. Duman açıldığında kızın yerinde ikiye bölünmüş Kempir yatıyormuş. Kendebay, Kempirin başını kesip heybesine koymuş.

Bu Kempirin karşısındaki yerden uçan, kuş yürüyen av geçemiyormuş. Kempirin öldüğünü şimdi hiç kimse bilmiyormuş. Onun için buraya Samurıḳ gelmiyormuş. Bu yerde üç dört gün dinelenlim demiş, Kerḳula at.

Kendebay orada üç-dört gün dinlenip Kempirin değerli hazinesini toplayıp almış, Kerḳula atın önüne altın yalağı koymuş, altın kuyruklu kulunları beraberine alıp, sağ salim evine gelmiş.

Han çok sevinerek büyük toy vermiş. Toyun üstüne, hiçbir şey bulamayan, başıboş gezerek, boyunları çıta gibi, bacakları incecik kalmış, perişan halde hanın iki oğlu çıkıp gelmiş.

Han, Kendabay'ı başköşeye oturtup, onun adını sanını sormuş.

-Ben, han çocuğu değilim, insanoğluyum adım Kendebay. İnsanlar beni Kerḳula atlı Kendebay diye adlandırdı. Sizin memleketinize esir olup gelmedim. Bir iş için geldim. İkinci davam yok.… Birini arıyorum, izninin olursa söyleyeyim, demiş Kendebay.

-Söyle, söyle evladım! demiş han.

-Bundan birkaç yıl önce sizin askerleriniz yurdumuzu bastı, malımızı sürdü. Ele geçirdikleri bahadırımızı bağlayarak alıp götürdüler. İşe, o yiğidi bulup alıp götürmek için geldim. Bu birinci. İkinci kaybım şöyle: Bir gün sığırları otlatırken gökte uçan altı kuğunun altın kanatı benim elimde kaldı. O altın kanat sizin memleketinizin ki deniliyor. Onu bulmaya geldim, deyip Kendebay, altın kanadı Han'a sunmuş.

Han:

-Doğru, evladım. Sizin yurdunuzun malını sürüp, yiğidini bağlatıp getirdiğim doğru. Mergenbay Batır eşiyle beraber bizim elimizde. Zindanda yatan Mergenbay Batıra: "Bana hizmet edersen serbest bırakırım" diye haberci gönderdim. İnatçı bahadırmış. "Düşmanıma hizmet etmem, fakat elimi ayağımı çözsün ondan sonra konuşayım" diyerek inatlaştı. Çözmeye korktuk. Bundaki amaç seni ele geçirmekti. Senin namını biz de biliyorduk. Seni yakalayıp kulunlarımı bırakmayan Karakuşa gönderecektim. Kendim arayıp bulamadıktan sonra, şerefi varsa aramaya gelir diyerek, yurdunu

bastırıp, yiğidini bağlatıp getirttim. Ondan sonra iki yıl gelmedin. Bundan sonra altı kızım seni aramaya çıktı. Bu benim küçük kızımın kanadı. Şimdi senin karşına koyacağım bir şartım daha var. O da şöyle: “Dünyada yedi başlı dev var, kükreyen aslan var, yaşlı Jalmaʊ̃ız Kempir var. Bu üçünü öldürerek başlarını alıp bana getir. Bunu yerine getirirsen bahadırını serbest bırakıp, malını iade edeceğim. Küçük kızımı verip seni damat yapacağım, demiş.

-Kendebay, Kerḳula atın eyer terkisindeki heybesini alıp, getirerek aslanın azı dişini, Kempirin başını, yedi başlı devin gözlerini hanın önüne döküp koymuş. Han razı olup zindanda yatan Mergenbay batırı, onun eşini, eline düşen başka adamları da azat etmiş. İstila edip aldığı malların geri vermiş. Küçük kızını Kendebay’a verip otuz gün oyun, kırk gün toy yapıp, çok hediyeler verip Kendebay’ı memleketine yolcu etmiş. Kendebay yurdunun malını sürüp getirip sahiplerine geri vermiş.

Ana babasına kavuşup evlat sevinmiş. Evladına kavuşup ana baba sevinmiş. Büyük eğlence, büyük toy yapılmış. Kedebay durduğu müddetçe memlekete saldırmaya hiçbir düşman cesaret edememiş. Böylece bu yer “Kerḳula Atlı Kendebay”ın eli olarak adlandırılmış.

6.3.28. KÖKJAN BATIR MEN AYDAHAR

Ertede bir hannıŋ üş ḳızı bolıptı. Eki ülken ḳızın uzatḳannan keyin, han ḳolında ḳalğan kenje ḳızın küyeʊ̃ge berip, oyın-toyın jasaydı. Toyğa ḳol astındağı bir kempir men şaldı da şaḳırtadı. Kempir üyde ḳalıp, şal jalğız özi toyğa ketedi. Bul şal men kempir de ulğa zar eken. Ḳudaydan jılap küni-tüni bala suraydı eken. Şalı ketken soŋ, kempir ḳalıŋ oyğa batıp jatıp, uyıḳtap ketedi. Uyıḳtap jatıp ğajayıp tüs köredi. Tüsinde uzın boylı ḳara kisi kelip ayan beredi. “Men sağan segiz ḳarbız, bir ḳaʊ̃ın beremin, toğız balaŋ boladı. Ḳaʊ̃ınnan tuʊ̃ğan kenje balaŋnıŋ atın Kökjan batır ḳoy”, deydi.

Kempir közin aşıp alğanda, ḳasında segiz ḳarbız bir ḳaʊ̃ın jatır eken. Ḳaʊ̃ın, ḳarbızdı kempir jalğız özi jep, toyıp aladı. Toydan şal keledi. Kempir şalğa sırın aytpaydı. Köp uzamay kempir jükti boladı. Toğız ay toğız kün degende kempir tolğatıp, toğız ul tabadı. Kenjesiniŋ atın Kekjan batır ḳoyadı.

Balaları erjetip balıyğatқa toladı. Balalar aŋğa şığıp, seyil қurıp jüredi. Balaları joқta kempir-şal tısқa şığıp қarasa, taў basınan etekke қaray bir қız қoy jayıp kele jatır eken. Қız қoyın tastap kempir men şalğa keledi. Aman-saўlıқtı surasқan soŋ, şöldegen қız suўsın suraydı, meyirimdi kempir қızğa suўsın beredi. Manadan beri қızdan közin ayırmay oylanıp turğan қart:

-Bir üyde neşe қızsındar? dep suraydı.

-Bir üyde toğız қızbız, dep jaўap қayıradı қız.

-Eŋ kenjesiniŋ atı kim? dep suraydı қart.

-Eŋ kenjesi men, deydi қız. Қız söytip қoyına ketedi. Kempir men şal қızdıŋ üyine barıp, қudalıқ söylespek boladı. Kempir men şal özdi-özi kelisip, şal atқa minip, jol tartadı.

Tört kün degende şal қızdıŋ aўılına kelip, äkesimen söylesip, қuda tüsip қaytadı. Bolğan äŋgimeni bastan-ayaқ kempirine aytadı. Endi şal balaların қayın jurtına ertip aparuўdıŋ қamına kirisedi. Balaları bir-bir at minedi, bir-bir tüye jetegine aladı. Bul sapardan қalğısı kelgen Kokjan batır:

-Mağan қızın sense berer, senbese bermes, deydi. Jolda bir ülken taў bar, soğan bara jatқanda da, қaytқanda da қonbaŋızdar, deydi.

Kökjan batır üyde қaladı. Basқaları jol jürip, bağanağı ülken taўğa kün batқanda äzer jetedi.

Şaldıŋ ülken balası: “Tün boldı, қonayıқ”, deydi äkesine. Şal turıp: “Kökjan batır қonba degen, қonbaymız” deydi. Tün қatıp jol jürip, қudasınıŋ üyine keledi, birneşe kün jatıp, kelinderin alıp қaytadı. Қaytқanda joldağı taўğa tağı da keş keledi. Balaları bolmay äkesin köndirip, aқırı sol taўğa қonadı. Taŋerteŋ turıp қarasa, astarına mingen attarı men jük artқan tüyeleri joқ, munartқan taў, jım-jırt dala, jan-jaққa jügirip maldarın izdeydi, taba almaydı. Söytip abır-sabır bolıp, şuўıldasıp jürip, bir jartasқa kelse, bir aydahar aўzımen қuyrığın tistep, barlıқ malğa қara bolıp ıyirilip jatır eken.

Şal kele sala aydaharğa jalınadı: “Ey, malğun, eŋ bolmasa malımnıŋ jartısın қaytarsaŋşı!” dep. Sonda aydaharğa til bitip, adamşa söylep, bılay deydi.

-Men seniŋ malıŋnıŋ bärin қaytarayın, eger sen üyiŋdegi kenje balaŋ Kökjan batırdı mağan berseŋ, deydi.

-Jaraydı, bereyin, deydi şal. Jılan şaldıŋ maldarın özine ḳaytaradı. Şal balalarımen attarına minip, tüyelerin jetektep, bos maldarın aydap, üyine keledi.

Kökjan batır ağaları men äkesiniŋ aldınan şığıp:

-Endi sizderge men joḳpın, dep tulparımen jandarınan janap öte beredi. Sol ṽaḳıtta äkesi:

-Şırağım tım bolmasa, jarıŋnıŋ ḳasına bir tünep ketseyşi, dep jalınadı. Äkesiniŋ sözin ḳaytalap ağaları da jalınadı. Äkesi men ağalarınıŋ sözin ḳiymağan Kökjan bir tün toḳtap, jarınıŋ ḳasına tüneydi.

Ertеŋine Kökjan batır aydaharğa ḳaray jol tartadı. Birneşe kün jürip aydaharğa keledi. Kelisimen aydahar Kökjan batırdı alıs jerge altın şaştı ḳızdı alıp kelüṽge jumsaydı. Kökjan batır jolda bir salt attı adamğa jolığadı. Ekeṽi tanısıp Kökjan batır: “Äŋgime ayt”, dep ḳolḳalaydı.

-Estigenimdi aytayın ba, bilgenimdi aytayın ba? deydi tanısı.

-Estigen jalğan boladı, bilgenindi ayt, deydi Kökjan batır.

-Bilgenimdi aytsam, meniŋ biletinim: tünde ḳarsaḳtıŋ izine tüsem, deydi.

Ekeṽi äzildesip kele jatsa, tağı bir salt attığa kezdesyodi. Onımen tanısıp, oğan da: “Jol ḳısḳarsın, äŋğime ayt!” deydi Kökjan batır.

-Estigenimdi aytayın ba, joḳ bilgenimdi aytayın ba? deydi ekinşi adam. Sonda Kökjan batır:

-Estigen jalğan boladı, bilgenindi ayt! deydi. Sonda älgi kisi:

-Men aspandağı juldızdıŋ sanın bilem,deydi. Sonda üşeṽi dostasıp kele jatsa, olarğa tağı bir salt attı kisi tap boladı. Onımen de tanısıp Kökjan batır: “Äŋgime ayt!” deydi.

-Bilgenimdi aytayın ba, estigenimdi aytayın ba? deydi ol da. Kokjan batır turıp:

-Estigen jalğan bolar, bilgenindi ayt! deydi.

-Men jer üstindegi barlıḳ balıḳtıŋ sanın bilem, deydi ol.

Endi törteṽi dostasıp jürip kele jatsa, bir bay jurtına jar salıp jatır eken. “Kim tigilgen altın ḳabaḳtı atıp tüsirse, kim küresip baluṽanımdı jıḳsa, soğan ḳızımdı beremin”, dep. Jiıynalğan jurttıŋ bireṽi de baydıŋ altın ḳabağın atıp

tüsire almaydı, baluvanın jığa almaydı. Toyğa kez bolğan Kökjan batır bağın sınap, öner jarısına tüsedi. Altın ḳabığın atıp tüsirip, ögiz baluvanın alıp üradı. Jurttan öneri asıp, baydıŋ ḳızın aladı. Olja ḳızın Kökjan ḳasına ergen ävelgi joldasına beredi.

Ḳızdı alıp jol jürip kele jatsa, toy bolıp jatḳan tağı bir avıldı köredi, ol da jambı tigip, baluvan şığarıp, ḳız uzatıp jatḳan toy eken. Bul bay da jambımdı atıp tüsirgen, baluvanımdı jıḳḳan kisige ḳızımdı ḳosamın", dep jurtḳa jar salıptı. Kökjan batır tağı da bağın sınavğa tävekel etipti. Munısın joldastarı da ḳoş köripti. Jambısın atıp tüsirip, baluvanın jer ḳaptırıp, ḳızdı alıptı. Ekinşi ḳızdı ekinşi dosına sıylaptı. Altav bolıp jol jürip kele jatsa, ḳız uzatıp, toy jasap jatḳan üşinşi avılğa kezigedi. Munda da ḳızdı ḳabağın atıp, baluvanın jıḳḳan kisi aladı eken. Kökjan batır tağı da baluvanın jığıp, altın ḳabağın atıp tüsirip, ḳızdı aladı. Üşinşi ḳızdı ḳasındağı üşinşi joldasına ḳosadı.

Endi jetev bolıp jolğa şığadı. Birneşe kün jol jürgennen keyin üş ḳız alğan üşevi Kökjan batırdan bälinip ḳaladı. Kökjan batır jalğız ezi bir avılğa kelse, ülken toy bolıp jatır eken. Estigen ḳulaḳḳa ḳız bedeli jer jaradı. Ay dese avzı, kün dese kezi bar, bir baydıŋ keremet kerim, altın şaştı suluv ḳızı eken. Baydıŋ şartı: "Altın ḳabıḳtı atıp tüsirgen, baluvanın küşi asıp jıḳḳan kisige ḳızın atastırmaḳ eken", deydi. Jurttıŋ birde-biri baydıŋ bul şartın orınday almaptı. Tek şetten kelip ḳosılğan jolavşı Kökjan batır ğana baydıŋ şartın tügel orındap, ḳızın aladı da, aydaharğa jol tartadı. Ekevi jol jürip kele jatıp, aydalada turğan aḳ otavdı köredi. Aḳ otavdıŋ ḳasında sarḳırap aḳḳan ülken özen bar eken. Onıŋ arjağında alḳa-ḳotan tigilgen şağala appaḳ avıl körinedi. Sol iyesiz aḳ otavdı panalap Kökjan batır men ḳız aŋ avlap, kün köredi. Bir küni Kökjan batır aŋ avlavğa ketkende, ḳız özenniŋ jağasına basın juvuvğa barsa, Edildiŋ ar jağınan bir kisi kelip, ol da basın juvadı. Ḳızdıŋ bir tal altın şaşı suvmen ağıp, jigittiŋ aldına baradı. Şaştı ḳolına üstap jigit kürkede jatḳan jalmavız kempirge alıp keledi.

-Mınav meniŋ ayrılıp ketken äyelimniŋ altın şaşına uḳsaydı, meniŋ äyelim bolmasa iygi edi, ol birazdan beri Edildiŋ ar jağındağı aḳ otavda belgisiz birevdiŋ ḳolında körinedi. Sonı mağan ḳalayda alıp ber, dep jalınadı. Kempir:

-Jaraydı, alıp bereyin, tek mağan bir altın ķayıķ, bir torsıķ şarap dayarla, deydi.

Jigit altın ķayığı men şarabın dayarlap, kempirge alıp keledi. Kempir şarabın alıp ķayıķpen Edildiŋ ar jağına ätedi. Edil jağasındağı ķalıŋ ķamısķa ķayığın baylap, otaṽda otırğan ķızğa keledi. Kelip aman-saṽlıķtı surasķannan keyin, odan ķaşan, ķaydan, ne üşin, kimnen kelgenin surap biledi. “Mınaṽ aķ orda meniŋ üyim edi, ruķsatsız kirdinder!” dep zirkildeydi kempir. Ķız ündemeydi. “Aytpasaŋ öltiremin, ağaŋnıŋ janın aytsaŋ öltirmeymin”, deydi.

-Jaraydı, surayın aytsa, deydi ķız. Kempir keletin künin aytıp şığıp ketedi. Kökjan batır aŋnan ķaytıp keledi.

Ķız ağasınan:

-Köke, osı sizdiŋ janıŋız ķayda boladı? dep suraydı. Ağası aytpaydı. Kökjan batır tağı da aŋğa ketedi. Jalmaṽız kempir kelip: “Ne bildiŋ?” deydi. Ķız turıp: “Kökem aytpadı”, deydi. Zalım kempir ķızğa aķıl beredi. “Endi kelgende aytpasa, sen meniŋ ağam emessiŋ, men seniŋ ķarındasıŋ emespin dep jıla, sonda aytadı”, deydi. Sonı aytıp kempir tağı ketip ķaladı.

Kökjan batır aŋnan ķaytıp kelğen soŋ, ķız surap edi, ağası aytpadı. Aytpağan soŋ, ķız jıladı. Sonda Kökjan batır oylanıp: “Aytsam aytayın, jılap bolmadıŋ ğoy!” deydi.

-Meniŋjanım oŋ jaķ körpeniŋ astında, bäkiniŋ uşında, tiri janğa tis jarıp aytuṽşı bolma, deydi de, erteŋine tağı aŋğa ketedi.

Kempir kelip surağanda ķız aytadı: “Kökemniŋ janı oŋ jaķ körpeniŋ astında bäkiniŋ uşında eken”, deydi. Onı estip ķuṽanğan ķuṽ kempir ķızdı şarap berip mas ķılıp, oŋ jaķ körpeniŋ astındağı bäkini alıp, otķa ķızdırıp, suṽğa laķtırıp jiberedi. Es-tüsinen ayrılğan ķızdı ķayıķķa salıp kempir, Edildiŋ arjağına etedi. Barısımen ķızdı altın sarayğa ķamap tastaydı.

Sol ṽaķıtta bayağı birge ketken üş kisiniŋ köŋilderi ķayaṽ, ķabaķtarı kirbeŋ tartıp, bir sezik payda boladı. Sonda juldızdıŋ sanın biletin kisi: “Jarıķ juldız ağıp tüsti. Kökjan batır düniyeden ötipti. Endi onıŋ süyegin izdep tabuṽ kerek”, deydi. Ķarsaķtıŋ izine tüsetin kisi Kökjan batırdıŋ izimen manağı aķ ordanıŋ üstinen şığadı. Kelse, Kökjan batır ölip jatır eken. Balıķtıŋ sanın biletin kisi balıķtarın tügeldese, şortan joķ eken. Ol dereṽ şeşinip suṽğa tüsip,

Edildiŋ tereŋ jerinen şortandı taʋıp aladı. Üyge äkelip şortannıŋ işin jarsa, işinen bäki şığadı. Onı Kökjan batır jatḳan körpeniŋ oŋ jaḳ astına tığadı. Sol ʋaḳıtta ḳozğalğanday boladı. Kökjan batırdıŋ janı ekenin olar sonda biledi. Bäkini alıp otḳa ḳızdırıp suʋğa maladı da, körpeniŋ astına ḳayta tığıp ḳoyıp edi, Kökjan batır oyanıp: “Ḳattı uyıḳtap ketken ekenmin ğoy”, dep ornınan uşıp türegeledi. Ḳarsaḳtıŋ izine tüsetin kisi:

-Joḳ, sen uyıḳtağan joḳsıŋ, ölip ḳalıpsıŋ, biz tiriltip aldıḳ, deydi. Sonı aytıp, olar ḳaytıp ketedi.

Endi Kökjan batır ḳızdı izdep Edildiŋ arjağına ötedi. Aʋıl şetindegi jerge kelse, bir kempir otır eken. Kempirmen söylesip, köp habar estiydi. Sol aʋılda bir han ḳızın uzatayın dep jatır eken. Kökjan batırdıŋ tulparı da sonda eken. Kempirge Kökjan batır öziniŋ kim ekenin aytpaydı.

-Şeşe, jüriŋiz, deydi. Toyğa birge barayıḳ! deydi batır.

-Barsaḳ barayıḳ, deydi kempir. Toyğa barsa, bäyge jarısı bolğalı jatır eken. Bäygege ḳosayın dese, Kökjan batırdıŋ tulparı maŋayına tiri jandı jolatpaydı. Munı körgen Kökjan batır: “Tulpardı mağan beriŋizder, men minip üyretip bereyin”, deydi. Onıŋ sözin eşkim elemeydi. “Sen tügil, äkeŋdey kisi üyrete almay jür, sağan onday öner ḳaydan keldi?” deydi jurt. Surap bolmağan soŋ, aḳırında attı beredi. Kökjan batır üstine mingende tulpar tanıp oḳıranadı. Jiynalğan jurt onı da eleŋ ḳılmaydı. Kökjan batırdıŋ ḳaruʋ-jarağı kiyiminiŋ işinde buʋuʋlı eken, tulparına minip alıp, ḳılışın ḳolğa alıp ayğaylap:

-Üyretüʋ olay emes, bılay! dep şaba jöneledi. Bılay şığıp bir sarayğa keledi. Saray jabıḳ eken. Kiltin burap sındırıp aşıp ḳarasa, işinde mas bolıp jatḳan ḳızdı köredi. Kökjan ḳızdı saraydan alıp şığadı. Ekeʋi bayağı altın ḳayıḳḳa otırıp, tulpardı jüzdirip, Edildiŋ bergi jağına ätedi.

Endi Kökjan batır aydahardı izdeydi. Birneşe ay jol jürip aydahardıŋ turğan jerine kelse, aydahardıŋ ḳasında torı attı bir ḳara jigit jatır eken. Anadaydan körip, ḳara jigitti Kökjan batır atadı. Ḳara jigit ḳozğalmaydı. Ḳanşa atsa da oğı darımaydı. Ata-ata batırdıŋ oğı taʋsıladı.

Tipti bolmağan soŋ, Kökjan batır ḳara jigittiŋ ḳasına kelip jön suraydı:

-Mına seniŋ öltirgen aydaharıŋ meniŋ dosım edi. Sen onı nege öltirdiŋ? deydi Kökjan batır.

-Men nege öltirmeyin. Men anamnıŋ ḳursağında jatḳanda ol meniŋ äkemdi alıp ketipti. Sondıḳtan men onı öltirip kegimdi aldım, deydi ḳara jigit.

-Äkeŋ atı kim?

-Kökjan batır.

-Söytse, ol Kökjan batır elden ketkende, işte ḳalğan balası eken. Äkeli-balalı ekeẽi sol jerde ḳuşaḳtasıp körisip, tabısıptı, aman-esen eline kelip, barşa muratına jetipti.

KÖKJAN BATIR İLE EJDERHA*

Eskide zamanlarda bir hanın üç kızı varmış. İki büyük kızını evlendirdikten sonra han, elinde olan en küçük kızını da evlendirerek toy-eğlence yapıyormuş. Toya idaresi altındaki bir yaşlı adamla kadını da çağırtmış. Yaşlı kadın evde kalıp toya yaşlı adam kendi yalnız gelmiş. Bu yaşlı adamla kadın da oğul hasreti çekmekteymişler. Allah'tan gece gündüz ağlayarak çocuk istiyorlarmış. Eşi toya gittikten sonra kadın derin düşünceler içinde uykuya dalıp gitmiş. Uyuduğunda acayip bir düş görmüş. Düşünde uzun boylu kara bir adam gelip ayan olmuş. "Ben sana sekiz karpuz bir kavun vereyim, dokuz çocuğun olacak. Kavundan doğan en küçük çocuğun adını Kökjan Batır koy" demiş.

Yaşlı kadın gözünü açtığında yanında sekiz karpuzla bir kavun durmaktaymış. Kavun ve karpuzları yaşlı kadın yalnız kendi yiyip doymuş. Toydan yaşlı adam gelmiş. Yaşlı kadın sırrını yaşlı adama söylememiş. Çok geçmeden yaşlı kadın hamile kalmış. Dokuz ay dokuz gün olduğunda yaşlı kadın doğum sancısı gelip dokuz oğlu olmuş. En sonuncunun adını Kökjan Batır koymuş.

Çocukları yetişip buluğa ermişler. Çocuklar ava çıkıp, gezip tozuyorlarmış. Çocukları evde yokken yaşlı adamla kadın dışarı çıkıp baksalar dağ başından eteğine doğru bir kız koyun otlatarak gelmekte. Kız, koyunları bırakıp yaşlı adamla kadına gelmiş. Sağlık sıhhatlerini sorduktan

* **Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 243-249.

sonra susayan kız su istemiş. İyi niyetli yaşlı kadın, kıza su vermiş. Deminden beri kızdan gözünü ayırmadan düşünüp duran yaşlı adam:

-Bir evde kaç kızsınız? diye sormuş.

-Bir evde dokuz kızız, diye cevap vermiş kız.

-En küçüğünün adı ne? diye sormuş yaşlı adam.

-En küçüğü benim, demiş kız. Kız sonra koyunlarının yanına gitmiş. Yaşlı adamla kadın kızın evine giderek kız istemeye karar vermişler. Yaşlı adamla kadın kendi aralarında anlaşmışlar, yaşlı adam ata binip yola düşmüş.

Yaşlı adam dört günde kızın köyüne gelmiş. Kızın babasıyla konuşup (kızlarına) dünürcü olduktan sonra geri dönmüş. Olan hadiseyi baştan sona eşine anlatmış. Artık yaşlı adam, çocuklarını yanına alarak kayın babalarının memleketine götürmenin kaygısına düşmüş. Çocukları birer birer ata binmişler ve birer deve yedeklerine almışlar. Bu seferden kalmak isteyen Kökjan batır:

-Bana kızını güvenirse verir güvenmezse vermez, demiş. Yolda büyük bir dağ var, giderken de geri dönerken de o dağda konaklamayınız, demiş.

Kökjan Batır evde kalmış. Diğerleri yola çıkıp, deminki büyük dağa gün batarken zar zor ulaşmışlar.

Yaşlı adamın büyük çocuğu: “Gece oldu, konaklayalım” demiş babasına. Babası: “Kökjan Batır konaklamayın demişti, konaklamıyoruz” demiş. Geceyi gündüze katarak, yol yürüyüp dünürünün evine gelmişler. Birkaç gün kalıp, gelinlerini alarak geri dünmüşler. Geri dönerlerken yoldaki dağa yine akşam vakti gelmişler. Çocukları razı olmayıp, babalarını ikna ederek sonunda o dağda konaklamışlar. Erkenden kalkıp baksalar altlarında bindikleri atları ile yük yükledikleri develeri yok. Sisli dağda, ıpıssız bozkırda, sağa sola koşup mallarını aramışlar, bulamamışlar. Böylece alelacele uğuldaşıp yürüyerek bir kayaya gelseler bir ejderha ağzıyla kuyruğunu ısırıp tüm mala sahip olup bir araya toplanmış durmakta.

Yaşlı adam gelip ejderhaya: “Ey melun, hiç almazsa malımın yarısını geri versene!” diye yalvarmış. O zaman ejderhaya dil bitip insan gibi konuşmaya başlayarak şöyle demiş.

-Eğer sen evindeki en küçük çocuğun Kökjan Batır'ı bana verirsen ben senin malının hepsini geri veririm, demiş.

-Tamam, vereyim demiş yaşlı adam. Yılan, yaşlı adamın mallarını tekrar kendisine vermiş. Yaşlı adam çocuklarıyla atlarına binip, develerini yedeklerine alıp, boş mallarını sürerek evine gelmiş.

Kökjan Batır babasıyla ağabeylerini karşılamaya çıkıp:

-Artık sizlere ben yokum, deyip tulparıyla yanlarından geçmiş. O zaman babası:

-Yavrucuğum hiç olmazsa yarinin yanında bir gece yatıp sonra gitsen, diye yalvarmış. Babasının sözünü tekrar edip ağabeyleri de yalvarmış. Babasıyla ağabeylerinin sözüne kıramayan Kökjan bir gece bekleyerek yarinin yanında gecelemiş.

Sonraki gün Kökjan Batır ejderhaya doğru yola düşmüş. Birkaç gün gidip ejderhaya gelmiş. Gelmesiyle ejderha Kökjan Batır'ı uzak yere altın saçlı kızı alıp getirmeye göndermiş. Kökjan Batır yolda yalnız bir atlı adama denk gelmişler. İkisi tanışıp Kökjan Batır: "Bir şeyler anlat" deyip rica etmiş.

-İşittiklerimi mi anlatayım, bildiklerimi mi anlatayım? demiş tanışı.

-İşitilen yalan olur, bildiğini söyle, demiş Kökjan Batır.

-Bildiğimi söylesem benim bildiğim: Geceleyin karsağın izine düşüyorum, demiş.

İkisi şakalaşıp gelirken yine yalnız bir atlıya denk gelmişler. Onunla tanışıp ona da: "Yol kısalsın, bir şeyler anlat!" demiş Kökjan Batır.

-İşittiklerimi mi anlatayım, bildiklerimi mi anlatayım? demiş ikinci adam. O zaman Kökjan Batır:

-İşitilen yalan olur, bildiğini söyle, demiş. O vakit deminki kişi.

-Ben gökyüzündeki yıldızların sayısını biliyorum, demiş. Ondan sonra üçü dost olup gelirken yine yalnız bir atlı kişiye denk gelmişler. Onunla da tanışıp Kökjan Batır: "Bir şeyler anlat!" demiş.

- Bildiklerimi mi anlatayım, işittiklerimi mi anlatayım? demiş o da. Kökjan Batır durup:

- İşitilen yalan olur, bildiğini söyle! demiş.

-Ben yeryüzündeki tüm balıkların sayısını biliyorum, demiş o.

Artık dördü dost olup yürüyüp gelirken bir zengin: “Kim dikilen altın kabağı vurup düşürürse, kim güreşip pehlivanımı yıkarsa kızımı ona vereceğim” diye halkına ilan etmekteymiş. Toplanan insanların birisi de zenginin altın kabağını vurup düşürememiş, pehlivanını yıkamamış. Toya denk gelen Kökjan Batır şansını deneyip hüner yarışına katılmış. Altın kabağı atıp düşürüp, devasa pehlivanı alıp yere vurmuş. İnsanlardan hüneri üstün gelip zenginin kızını almış. Ganimet kızını Kökjan yanına gelen ilk yoldaşına vermiş.

Kızı alıp, yola düşüp, gelirlerken yine toy yapılan bir köy görmüşler. O da jambı* dikip, pehlivan çıkarıp kız verilen toymuş. Bu zengin de jambıyı vurup düşüren ve pehlivanı yıkan kişiye kızımı vereceğim, diyerek insanlara ilan etmekteymiş. Kökjan Batır yine şansını denemeye tevekkül etmiş. Bunu yoldaşları da hoş görmüşler. Jambısını vurup düşürmüş, pehlivanını yere kapatmış, kızını almış. İkinci kızı ikinci dostuna hediye etmiş. Altı kişi olup yolda gelirlerken kız verip toy yapan üçüncü bir köye rastlamışlar. Burada da kızı, kabağı vurup pehlivanı yıkan kişi alacakmış. Kökjan Batır yine pehlivanı yıkıp, altın kabağı vurup düşürüp kızı almış. Üçüncü kızı yanındaki üçüncü yoldaşına vermiş.

Artık yedi kişi olup yola çıkmışlar. Birkaç gün gittikten sonra üç kızı alan üç arkadaşı Kökjan Batır’dan ayrılmış. Kökjan Batır tek başına kendisi bir köye gelse büyük bir toy yapılmakta. Duyan kulağa kızın şöhreti ulaşmış imiş. Ay dese ağzı, gün dese gözü var, bir zenginin çok harikulade güzel, altın saçlı kızı imiş. Zenginin şartı: “Altın kabağı vurup düşüren ve pehlivandan güçlü olup onu yıkan kişiyle kızının sözünü kesmekmiş”. Halktan hiç kimse zenginin bu şartını yerine getirememiş. Sadece dışardan gelerek katılan yolcu Kökjan Batır, zenginin tüm şartlarını yerine getirmiş ve kızını alarak ejderhaya doğru yola düşmüş. İkisi yolda gelirlerken bozkırda duran ak bir otağ görmüşler. Ak otağın yanında çağlayarak akmakta olan büyük bir nehir varmış. Onun arkasında sıra sıra dikilen martı gibi apak köy görünüyormuş. O sahipsiz ak otağı barınak ederek Kökjan Batır ile kız, av

* jambı: Gümüş parçası.

avlayıp yaşamaya başlamışlar. Bir gün Kökjan Batır av avlamaya gittiğinde kız nehrin kenarına başını yıkamaya varsa Edil'in diğer tarafından da bir kişi gelerek o da başını yıkamaya başlamış. Kızın bir tel altın saçı suya akıp giderek delikanlının önüne gelmiş. Saçı eline alıp delikanlı kulübede duran Jalmaṽız Kempire gelmiş.

-Bu benim ayrıldığım eşimin altın saçına benziyor. Benim eşim olmasa iyi idi. O bir vakitten beri Edil'in karşı tarafında ak otağda belgisiz bilinmeyen birinin elinde görünüyor. Onu bana ne olursa olsun alıp ver diye yalvarmış. Kempir:

-Tamam, alıp vereyim. Sadece bana altın bir kayıkla bir matara şarap hazırla, demiş.

Delikanlı altın kayık ile şarabı hazırlayarak, alıp Kempir'e gelmiş. Kempir, şarabı alarak kayıkla Edil'in karşı tarafına geçmiş. Edil'in kenarındaki sık kamışlığa kayığını bağladıktan sonra otağda oturan kıza gelmiş. Gelip sağlık sıhhatini sorduktan sonra ondan, ne zaman, nereden, ne için, kiminle geldiğini sorup öğrenmiş. "Bu ak çadır benim evimdi, izinsiz girdiniz!" diyerek çok sinirlenmiş Kempir. Kız sesini çıkarmamış. "Ağabeyinin canının (nerede olduğunu) söylemezsen öldürürüm, söylersen öldürmem" demiş.

-Tamam, sorayım söylerse demiş kız. Kempir geleceği günü söyledikten sonra çıkıp gitmiş. Kökjan Batır avdan gelmiş. Kız ağabeyinden:

-Ağabey, sizin canınız nerde? diye sormuş. Ağabeyi söylememiş. Kökjan Batır yine ava gitmiş. Jalmaṽız Kempir gelip: "Ne öğrendin?" demiş. Kız: "Ağabeyim söylemedi" demiş. Zalim Kempir, kıza: "Şimdi geldiğinde söylemezse sen benim ağabeyim değilsin, ben senin kız kardeşin değilim diyerek ağla, o zaman söyler" diye akıl vermiş. Bunu söyledikten sonra Kempir gitmiş.

Kökjan Batır avdan döndükten sonra kız sormuş, ağabeyi cevap vermemiş. Söylemedikten sonra kız ağlamaya başlamış. O zaman Kökjan Batır düşünüp: "Söylesem söyleyeyim, ağlamayı kesmedin ğoy!" demiş.

-Benim canım sağ tarafta duran yorganın altındaki çakının ucunda ağzını açıp hiçbir kimseye söyleme, dedikten sonra ertesi gün yine ava gitmiş.

Kempir gelip sorduğunda kız. “Ağabeyimin canı sağ taraftaki yorganın altındaki bıçağın ucunda” diye söylemiş. Onu duyup sevinen kurnaz Kempir, kızı şarap vererek sarhoş etmiş. Sonra sağ taraftaki yorganın altındaki çakıyı almış, ateşte kızdırarak fırlatıp suya atmış. Aklı başından giden kızı kayığa koyarak Kempir, Edil’in karşı tarafına geçmiş. Gider gitmez kızı altın saraya hapsetmiş.

O vakitte, öncede beraber yolculuk yaptıkları üç kişinin gönüllerine bir kaygı düşüp ruh halleri bozularak onlarda tuhaf bir his ortaya çıkmış. O zaman yıldızların sayısını bilen kişi: “Parlak yıldız kayıp gitti. Kökjan Batır dünyadan gitti. Şimdi onun sevdiğini arayıp bulmak lazım.” demiş. Karsağın izini takip eden kişi Kökjan Batır’ın iziyle deminki ak çadıra gelmiş. Gelse Kökjan Batır ölmüş yatıyor. Balığın sayısını bilen kişi balıkları saysa turnabalığı yok. O, hemen çekinerek suya atlamış ve Edil’in derin yerinde turnabalığını bulmuş. Eve getirip turnabalığının karnını yarsa içinden çakı çıkmış. Onu Kökjan Batır’ın yattığı yorganın sağ alt tarafına koymuşlar. O zaman Kökjan Batır hareket eder gibi olmuş. Onlar çakının Kökjan Batır’ın canı olduğunu o zaman anlamışlar. Çakıyı alıp ateşte kızdırarak suya batırıp tekrardan yorganın altına koymuşlar. Kökjan Batır uyanıp: “Çok uyumuşum ğoy” diyerek hızla yerinden ayağa kalkmış. Karsağın izine düşen kişi:

-Yok, sen uyumadın öldün. Seni, biz dirilttik, demiş. Bunu söyleyip onlar geri dönüp gitmişler.

Şimdi Kökjan Batır kızı aramaya Edil’in karşı tarafına geçmiş. Köyün kıyısındaki bir yere gelse bir yaşlı kadın oturmakta. Yaşlı kadınla konuşarak çok haberler öğrenmiş. O köyde bir han, kızımı evlendireyim diyormuş. Kökjan Batır’ın tulparı da orada imiş. Yaşlı kadına Kökjan Batır kendisinin kim olduğunu söylememiş.

-Ana, gidelim, demiş. Toya beraber varalım! demiş.

-Gideceksek gidelim, demiş yaşlı kadın. Toya varsalar at yarışı yapılmakta. Yarışa katalım deseler Kökjan Batır’ın tulparı yanına hiçbir kimseyi koymuyor. Bunu gören Kökjan Batır: “Tulparı bana veriniz, ben binip alıştırıp vereyim” demiş. Onun sözüne hiç kimse kulak asmamış. “Sen şöyle dur, baban yaşındaki adamlar alıştıramıyor, sana öyle hüner nerden geldi?”

demiş kalabalık. İstemekten vazgeçmedikten sonra neticede atı vermişler. Kökjan Batır üstüne bindiğinde tulpar onu tanıyıp kişnemiş. İnsan topluluğu buna da itibar etmemişler. Kökjan Batır'ın silahları elbisesinin içinde bağlıymış. Tulparına binip kılıcını eline alıp bağırmış:

-Alıştırmak öyle değil böyle! deyip hızla sürmüş. Bu şekilde çıkıp bir saraya gelmiş. Saray kapalı imiş. Kilidini kıvırarak, kırıp açıp baksa içinde sarhoş olup yatmakta olan kızı görmüş. Kökjan kızı saraydan alıp çıkmış. İkisi deminki altın kayığa oturmuş, tulparı da yüzdürerek Edil'in beri tarafına geçmişler.

Artık Kökjan Batır ejderhayı aramaya koyulmuş. Birkaç ay gittikten sonra ejderhanın yaşadığı yere gelse ejderhanın yanında doru atlı bir kara delikanlı durmakta. Biraz uzaktan görüp kara delikanlıya Kökjan Batır ok atmış. Ne kadar atsa da oku tesir etmiyormuş. Ata ata bahadırın okları bitmiş.

Hepten olmadıktan sonra Kökjan Batır kara delikanlının yanına gelerek kim olduğunu durumu sormuş:

-Bu senin öldürdüğün ejderha benim dostumdu. Sen onu niye öldürdün? demiş Kökjan Batır.

-Ben niye öldürmeyeyim. Ben anamın karnındayken o, benim babamı alıp gitmişti. Onun için ben onu öldürerek öcümü aldım, demiş kara delikanlı.

-Babanın adı ne:

-Kökjan Batır.

Böylece o, Kökjan Batır memleketinden gittiğinde annesinin karnında kalan çocuğuymuş. Babalı çocuklu ikisi birbirini bulup orada kucaklaşarak hasret giderip. Sağ salim memleketlerine gelip bütün muratlarına ulaşmışlar.

6.3.29. ĶUYIN BATIR

Bayagı ötken zamanda Mısır şaharında Alğan degen baydıŋ Bergen, Mergen, Ķuyın degen üş balası bolıptı. Tört tülik mal degende ķiysap bolmaptı. Balalarınıŋ aldı on segizde, ortanşısı on altıda, kişi balası segiz jasta eken. Balaları erjetken soŋ, bir küni Bergen men Mergendi şaķırıp alıp:

-Ekeŭiŋde erjettiŋ. Al, Ķuyın bolsa äli jas, sender mına maldarındı alıp, özderiŋ bağındar, men ķartaydım, depti äkesi. Oğan ağaları könbey:

-Joқ, äke, bizge maldıŋ keregi joқ, äke malı şataқ mal, şataқ maldıŋ қajeti қanşa? Mal kerek bolsa, özimiz de taʋıp alamız ğoy, depti. Äkesi äri aytadı, beri aytadı, oğan balaları könbeydi. Könbegen soŋ öriste mal bağıp jürip: “Ä, Қuday osı maldı özіŋ berip ediŋ, endi özіŋ al”, dep äkesi zar iylepti. Bir küni keşke jaқın malın aydap üyine kele jatsa, esekke mingen aқsaқaldı şal aldınan şığa kelip:

“Äy, Alğan bay! Sen nege zarlap jürsіŋ?” deydi. Alğan barlıқ jağdaydı aytıp: “Osı maldı Қuday özi berip edi, endi ezi alsa eken dep jürmin”, deydi. Sonda älgi şal:

“Ey, osı aytқanıŋ ras pa?” deydi.

“Ras, қazir alsa da rıyzamın Қudayğa”, deydi anaʋ.

“Olay bolatın bolsa, bılay jasa: Üyinde қara töbet itіŋ bar eken. Sol itіŋ seni kerip, jügirip aldıŋnan şığar. Şaқırıp alıp, basına bir tep. Al, malındı қoralanğannan keyin, jılқıda boz ayğırıŋ bar eken, sonı jügenimen basқa kep üş ür. Sonan soŋ, tüyede қara buʋraŋ bar eken, onı da ez büydasımen üş soқ. Sonan keyin, siyırda kök buқaŋ bar eken, onı da üş ür. Қoyda jürgen kök қoşқarıŋdı da ür. Üyіŋe kire berip oŋ bosağandı üş, sol bosağaŋdı eki tep. Jağıp jatқan ottı tayağıŋmen külin kökke uşır. Sonan keyin alaŋsız jata ber. Eger maldan қutılğıŋ kelse, osını şın niyetіŋmen iste!”, dep, älgi şal joқ bolıp ketipti.

Bay қuʋanıp, malın aʋılına aydap kelip, ayğırdı, buʋranı, buқanı, қoşқardı, itti bärin sabap, üyine kelip, oŋ bosağasın üş, sol bosağasın eki teʋip, janıp turğan ottı sabap, külin kökke uşırdı. Munı kempir körip: “Mına şaldı öriste jürgende birdeme soğıp ketti me?” dep қorқıptı. Sonımen bular tamaқ işip alıp, jatıp қaladı. Tün ortası aʋa şal oyansa, uʋ-şuʋ bolıp ketipti. Bul ne dep dalağa şıқsa, қoyı tışқan, siyırı maral, jılқısı қulan, tüyesi elik bolıp bezip baradı eken. Қaytıp kelip kempirin oyatıp:

-Äy, kempir tur, mal ketti, biz de ketelik, maldan қalıp ne isteymiz? dep, tışқannıŋ artınan erip kete beripti. Al endi, balalarğa keleyik. Ertеŋgisin ülken balası ornınan tursa, tüs bolıp қalıptı. Şeşesin қarasa, şeşesi joқ, kiyimderi de joқ. Dalağa şıқsa, mal da joқ. Tek қara töbet pen қubılağa қarap bir toқtı küysep jatır eken. İtke barıp itti şaқırsa, ornınan turmaydı. Söytip

turğanda, ortanşı balası kelip, bolğan jağdaydı bilip, itti ol da şaḳırdı. İt ornınan turmadı. Ekeṽi barıp kişi balanı oyattı:

-Äke-şeşe bizdi tastap, malın aydap, ḳaşıp ketipti, tur, dedi.

Bala turıp it pen toḳtını köredi. Barıp itti şaḳırsa, it turıp kelip ḳıŋsılap, balanıŋ üstine sekiredi. Sonımen älgi ḳalğan toḳtını bağıp künelte beredi. Künderdiŋ küninde tamaḳtarı taṽsılıp, aşığa bastaydı. Üşeṽi ḳara toḳtını soyatın bolıp kelisedi. Sonda Ḳuyın aytadı:

-Äkem aytuṽşı edi, eger adam ḳısılsa, ḳara ḳoydı soyıp, etinen aṽız tiymey, artḳı bir sanın basına jastap jatsa, aldıŋğı ömiri ḳanday boladı, sonı tüsinde köredi deṽşi edi. Endi osını soyıp, sanın basımızğa kezek-kezek alıp jatıp, bizdiŋ bolaşağımız ḳanday boladı eken, sonı köreyik, deydi. Sodan ḳara toḳtını soyıp, ülken ulı Bergen jastanıp jatadı. Erteŋgisin turıp tüsin aytadı:

-Men tüsimde bir jiyren ḳasḳa ayğırdı minip, bir baydıŋ jılḳısın bağıppın. Künine işsem, bir kese saṽmal işedi ekenmin, işpesem, ol da joḳ. Söytip jür ekenmin, depti.

-Endeşe, sen ömirinde östip jüredi ekensiŋ, dep joruptı Ḳuyın. Kelesi keşke Mergen jastanıp jatıptı. Ol da erteŋgisin tüsin aytadı: “Men bir ḳasḳa ögizge minip, bir baydıŋ siyırın jayıp jür ekenmin. Tiyse, bir kese ayran işem, bolmasa o da joḳ eken”, deydi.

-Endeşe, sen de sonday boladı ekensiŋ, dep tüsin joriydı inisi. Kelesi küni basına Ḳuyın jastanıp jatıp, mınaday tüs köredi: “Tüsinde şaŋıraḳ aşıḳ ḳalğan eken. Şaŋıraḳtan Ürker juldızı körinip tur eken. Jalaŋaş kökiregine jaŋbır jaṽıp ḳalıptı”. Oyana kelse, tüsi eken. Äli taŋ atpaptı. Ḳuyın: “Eger men osı tüsimdi aytsam, mına jamandar jamanğa jorır, odan da tüs körgenim joḳ deyin”, dep oylaptı. Erteŋgisin ornınan turadı. Eki ağası:

-Al, Ḳuyın, ne kördiŋ, ayt! deydi.

-Eşteŋe körgenim joḳ, deydi inisi.

-Sen satḳaḳ, tüsiŋdi aytḳıŋ kelmey tursıŋ ğoy, dep, sabap-sabap ḳuṽıp jiberipti. Ol sol ḳalpında beti aṽğan jaḳḳa ḳaray kete beredi. Älgi üyindegi ḳara iti de Ḳuyın ḳayda barsa, sonda barıp, soŋınan ḳalmaytın bolıptı. Sonımen

Ķuyın ay jürip, apta jürip, bir ülken ağındı suŋğa kez boptı. Suŋdıŋ arğı jağasında ķırıķ ögiz bağıp jürgen bir kisini körip, ayğay saladı:

-Ey, ata, meni mına suŋdan ötkizip jiberşi! deydi. Sonda, şal turıp:

-Seni ötkizip ne ķılamın? deydi.

-Äke-şeşem joķ, balası joķķa bala bolam, deydi Ķuyın. Şal ögizinen tüse ķalıp, balanı ötkizip aladı.

-Balam, sen mağan şınımen-aķ bala bolasıŋ ba? Eger, osı aytķanıŋ ras bolsa, meniŋ bağıp jürgen egizim Şığay hannıŋ ögizi, men osını bir jıl bağıp, aķıma bir dönen ögiz alamın. El şaķırıp, ortan jilik ustatıp, seni bala etemin, deydi. Ķuyın:

-Ata, erkiŋiz bilsin. Meniŋ äke-şeşem joķ. Sizge bala bolamın, deydi. Älgi kisi aķısına bir donen ögiz surap alıp, sonı soyıp, el şaķırıp, toy jasap, balağa ortan jilik ustatadı. Sodan bala tört-bes jıl turadı. On eki-on üşke keledi... Bir küni Ķuyın:

-Al, äke, meni ķolımdağı beynetimdi alsın dep asıradıŋız ğoy, siz endi ķartaydıŋız. Ögizdi men bağayın. Siz üyde bolıŋız, deydi.

-Joķ, ķarağım, ķazir oķıra kezi. Bıj-tıj bop ķaşıp keter, ezim bağayın, deydi şal. Oğan Ķuyın könbeydi. Aķırı bolmağan soŋ, şal ķırıķ ögizdi aldına salıp aydatıp jiberedi.

Ķuyın keşke şeyin bağıp keledi. Erteŋine tağı ketedi. Keşke kelgende jiyırma segiz ögiz aydap keledi. Äkesi şoşıp:

-Ey, balam, on eki egiziŋ ķayda? deydi.

-Äke, bälenşe jerde jayılıp jatır, onı aydap keleyin dep edim, mınalar ketip ķalatın bolğan soŋ, osılardı aydap jüre berdim. Erteŋ bäriniŋ basın ķosıp bir-aķ äkelem ğoy, depti. Erteŋine Ķuyın bar bolğanı on-aķ ögiz aydap keledi.

-Ey, balam, otız ögiziŋ ķayda? deydi şal.

-Olar keşegi ögizge ķosıldı. Erteŋ mınalardı soğan ķosıp bärin bir-aķ aydap äkelemin, deydi Ķuyın. Erteŋine:

-Ķarağım, bügin birin ķaldırmay aydap äkel, deydi äkesi. On ögizdi öriske aydap barıp, keşke Ķuyınnıŋ özi jayaŋ ķaytıp keledi.

-Ey, balam ögizderiŋ ķayda? deydi ķart.

-Ey, ata, siz osı jerdiŋ jayın bilesiz be? deydi balası.

-Bilgende ḳanday, osı jerde tuŭıp öskenmin, deydi anaŭ.

-Endeşe Bas töbeni bilesiz be?

-Joḳ.

-May töbeni bilesiz be?

-Joḳ.

-Ḳızıl töbeni bilesiz be?

-Joḳ.

-Kök töbeni bilesiz be?

-Joḳ.

-Oy, ata, endi ne bilesiz? Ḳırıḳ ögiziŋ osı töbelerde jayılıp jatır. Erteŋ eki jaḳtap aydap kelemiz, deydi Ḳuyın. Erteŋgisin şal, balanı oyatıp, taŭğa şığadı. Taŭğa kelse, ḳırıḳ ögizdiŋ basın bir jerge, etin bir jerge, mayın bir jerge, terisin bir jerge üyip ḳoyıptı. Balanıŋ: “Bas töbe”, “Ḳızıl töbe”, “May töbe”, “Kök töbe”, de jürgeni sol eken... Soyılğan ögizderdi körip şal esinen tanadı:

-Oybay, ḳuŭ satḳaḳ! Endi han ekeŭimizdi de öltiredi. Sen mağan bala bolmadıŋ, päle boldıŋ! Ḳazir hanğa barıp aytıp, seniŋ közindi ḳurttırayın! dep, şal aŭılğa ḳaray jügiripti. Ḳuyın:

-Hanğa men özim aytamın, deydi. Söytip, ekeŭi aŭılğa ḳaray jarısa jöneledi. Şal balağa jete almay ḳaladı. Bala sol jügirgen ḳalpında el jata hannıŋ üyiniŋ esigin ḳağadı. Han:

-Ne boldı? deydi işten. Ḳuyın:

-Aytatın arızım bar edi, deydi.

-Arızıŋ bolsa, erteŋ aytasıŋ, aldındağı ḳorada eki ḳula tulpar tur. Sonıŋ aḳırına barıp jat, deydi. Bala ḳoranıŋ aḳırına jetkende bireŭ kelip:

-Äŭ, keldiŋ be? deydi. Ḳuyın:

-Keldim, deydi.

-Mä, endeşe, mına tulparındı ertte! deydi... Ḳuyın eki tulpardı erttep bolğan kezde jaŋağı adam tağı kelip:

-Mına ḳorjındı astıŋa sal, al endi tez keteyik! deydi. ekeŭi eki tulparğa minip, şuŭ dep şahardan şığıp, tartıp otıradı. Taŋ ata ḳız aldına ḳarasa, ḳarşaday jas bala ketip baradı.

“Ey, sumdıq, mınaw ne? Men jındı boldım ba? Kimmen birge ketip baramın?” dep qız qoynındağı kişkene balger kitabın alıp aşıp qarasa, kitapta: “Bul Quyın degen batır, äwel basta Quday seni osığan buyırtqan eken”, dep jazılıptı. Sol arada qız atınıŋ basın tartıp:

-Äy, Quyın, toqta! Mına qorıqtıŋ boyına az-kem bolsa da bögelip, tamaqtanıp alayıq, deydi... Söytip, bular üyin tigip, qönıp jatqanda jer jara ayğaylağan birewdiŋ dawsı şığadı. Onı olar eleŋ etpeydi. Otıra beredi. Bul qorıq sol eldiŋ “Budır han” degen hanınıŋ qorığı eken. Ol qorıqtı bir qulağımen jamılıp, bir qulağın tösenip jatatın bir qara däw küzetedi eken. Ol ayğaylağanda mal turmaq qurt-qumırsqa da bul maŋayğa jolamaydı eken. Quyın men qız üş-tört kün sol qorıqta tüneydi. Qara däw qanşa ayğaylasa da, qulaqtarına kirmeydi.

Budır han wäzirin şaqırıp alıp:

-Mına däwdiŋ ayğaylağanına üş kün boldı. Buğan ne boldı, sen barıp bilip kelşi! Eldiŋ üreyin alıp bolmadı ğoy, dep wäzirin jiberedi. Wäzir kelip: - Sağan ne boldı, neşe kün udayımen ayğaylap eldiŋ berekesin aldıŋ? deydi. Sonda däw aytadı:

-Mına hannıŋ qorığına bir jas bala kelip, bügin törtinşi kün boldı, ketpeydi. Meniŋ ayğaylağanıma selt eter emes. Bir aq tazısı, bir qara iti, qolında bürkiti bar, aŋ awlap ketedi. Äyeli üyinde qaladı. Qanşa ayğaylasam da, dawsımdı şıbın qurlı körmeydi. Bilmeymin ne päle ekenin. Barıp özderiŋ bilinder, deydi. Bir wäzir aytadı:

-Barıp hanğa aytayıq, deydi. Bir wäzir:

-Joq, barıp bileyik, sonan soŋ hanğa aytayıq, barıp bilmey, hanğa ne deymiz, jür barayıq, dep Quyınnıŋ üyine keledi. Däl tüs kezi eken, Quyın üyinde eken.

-Ey, sen elmisiŋ, joq, jawmısıŋ? deydi wäzirler.

-Hanıŋa ayta bar, jawı dese jawımın, dosı dese dosımın, özi tandağanın alsın, deydi Quyın. Wäzirler kelip hanğa aytadı:

-Osınday bir bala kelip qorığıŋızğa qonıp aldı. Däw qanşa ayğaylasa, qulağına kiretin emes. Biz barıp: “elmisiŋ?”, jawmısıŋ?” desek: “hanıŋa ayt, eli dese elimin, jawı dese jawımın”, deydi. “Tegi bala qorqatın emes. Aytqanday,

taḳsır, äyelin aytsaŋşı, adam balasınıŋ suluṽı eken, küyeṽi tipti jas eken", dep hanğa aytıp, mayın tamıza maḳtaydı. Han aytadı:

-Endeşe, dospın dep aṽıldıŋ ḳasına köşirip kel, deydi. Ṽäzir barıp:

-Han senimen dos bolamın dep, köşirip kel dep jiberdi. Kelip aṽıldıŋ ḳasına ḳonıŋız, dedi. Ḳuyın äyelimen ekeṽi barıp aṽıldarına jaḳın ḳondı. Han kelip nökerlerimen "Ḳonıs ḳuttı bolsın" ayttı. Han üyine kelip, jaḳsı nökerin şaḳırıp aldı:

-Mına balanıŋ äyelin ḳalay alam, soğan amal tabıŋdar, men sonıŋ äyeline ğaşıḳ boldım, deydi.

-Taḳsır, osı aṽılda bir mıstan kempir bar, soğan aytsaḳ bärin retteydi, deydi ṽäzir. Mıstan oylanıp.

-Siz ḳara ḳoydıŋ ḳanın işiŋiz de, laḳ-laḳ ḳusıŋız. Esikten törge, törden esikke domalaŋız. Sonda eldi şaḳırtıp mağan tamırıŋızdı ustatıŋız. Men: "Bul jaman aṽruṽ, buğan aybökenniŋ süti kerek", dermin. Aybökenge küşiŋ de kelmeydi, ḳuṽıp ta jete almaysıŋ. Ol ayğa şabadı. Oğan barsa, Ḳuyın ḳaytıp oralmaydı. Sonan soŋ: "Aybökenniŋ sütin kim tabadı?" degende, siz ärkimderge aytıp ḳoyarsız, "Ḳuyın tabadı", dep halıḳ bir aṽızdan şuṽ ete ḳalatın bolsın, deydi.

Sonımen han ḳara ḳoydıŋ ḳanın işip, laḳ-laḳ ḳusıp, esikten törge, törden esikke domalaydı. Eldi şaḳırdı, el jiynaldı. Älgi mıstan hannıŋ tamırın ustap:

-Bul aṽruṽğa bir-aḳ em bar, ol aybökenniŋ süti, odan basḳadan jazılmaydı, dedi. Bas ṽäzir:

-Halḳım, bünı kim tabadı? degende: "Onı Ḳuyın tabadı", dep el şuṽ ete ḳaldı. Haŋ Ḳuyındı şaḳırıp:

-Al, ḳarağım, meniŋ ömirim ḳazir seniŋ ḳolında. Aybökenniŋ sütin senen basḳa eşkim tappaydı, soğan bar, dedi. Ḳuyın:

-Men üyime barıp biraz oylanayın, dedi. Üyine kelip, äyeline barlıḳ jağdaydı ayttı. Äyeli balger kitabın ḳarap:

-Barsaŋ bar, biraḳ hannıŋ aḳ saṽıtı bar, sonı sura, toğız büktemeli aḳ semseri bar, sonı sura, baylaṽda ḳara ḳasḳa tulparı tur, sonı sura, solardı berse, bar, äytpese barma, dep keŋes berdi.

Ķuyın, hanğa kelip, aķ saṽıt, aķ semser, baylaṽdağı ķara ķasķa tulpardı suradı. Ķara ķasķa tulpardı surağanda han: “O, mınağan oŋay ajal tabıldı”, dep oyladı. Öytkeni sol eldegi köp jandı öltirip bolmağan soŋ, ķara ķasķa tulpardıŋ tört ayağına ķazıķ ķağılıp, şınjırlap tastalğan edi. “Onı bosatķan soŋ, Ķuyındı da bas salıp öltiredi”, dep oylağan han:

-Barıp atıŋdı alıp kel, sonan soŋ basķasın bereyin, dedi. Bağatın kisini şaķırtıp alıp:

-Mına kisige ķara ķasķa tulpardı ber, dedi. Munı estip eldiŋ bäri jiynaldı. Esigin aşıp berip, özi şöp beretin jerden ķarap turdı. Ķuyın esikten kirip barğanda-aķ, ķara ķasķa tulpar oķiranıp jiberdi. Ayağındağı şınjırların ķolımen burap sındırıp, moynına belbeṽin salıp, jetektep alıp şıķtı. Halıķ körip: “Oypırmay, mınaṽ han boluṽğa jaraytın er eken”, desti. Sonan Ķuyın saṽıtın aluṽğa barğandahan ķorķayın dedi. Aytķanın tügel berdi de:

-Ķarağım, tezdet, dedi. Ķuyın bar keregin alıp, üyine keldi. Äyeli:

-Sen endi üyden şığıp bir otı jaķsı jerge barıp, bul tulpardı on bes kün jiberip semirtip, boyın jazdır. Sonan soŋ izde, dedi. Ķuyın atına minip jürip ketti. Jolda atın on bes kün jiberip, toyındırıp aldı. Bir taṽğa barıp, basına şığıp turdı. Sonda atķa til bitip, söyledi:

-Sen, Ķuyın, jan-jağıŋa ķaraşı, ne körinedi maŋayda, dedi. Ķuyın:

-Eş närse körinbeydi, tek ķaptap ösken ķarağay men ķayıŋ körinedi, dedi.

-Al, endeşe, sen tında, men öz basımnan ötken bir haldi aytayın. Men öziŋ siyaķtı bir batırdıŋ janınday jaķsı körgen atı edim. Sol batırdi osı patşa aybökenniŋ sutine jumsadı. Sonda däl osı jerge kelip turdıķ. Men bayķamappın, ayböken kelip ķalıptı. Men jalt berip, ķaşa jöneldim. Ol üstimdegi iyemdi alıp ķaldı da jep ķoydı. Men şapşaŋdıķtan ķutılıp kettim. Aķırı, sol iyemnen ayırılğan soŋ, aybökenge küşim jetpey, barıp, osı patşanıŋ elin ķıra berdim. Közime ne körinse, bala bolsın, ülken bolsın teṽip, tistep öltire berdim. Meni ustaṽğa neşe türli ayla-äreket jasap, aķırı meni ustap, öziŋ bosatıp alğan temir torğa tört ayağıma ķazıķ ķağıp, şınjırlap tastadı. Soğan mine otız üş kün toldı degende sen kelip, bosatıp aldıŋ. Meniŋ bar

jağdayım osı. Al, sen öziŋ jan-jağıŋa durıstap ḳaraşı, eşteŋe körinbey me eken? dedi ḳara ḳasḳa tulpar. Ḳuyın jan-jağına ḳaradı:

-Ḳalıŋ ḳarağaydıŋ ortasında, bir ağaştıŋ basında, ağarğan bir närse körinedi, dedi. Budan soŋ ḳara ḳasḳa tulpar turıp:

-Endeşe, ayböken degen sol. Ol ayğa şabamın, dep mert bolğan. Ḳazir ağaştıŋ basına ilinip tur. Ağaş artḳı bir sanına kirip, özi sol ağaştı ḳarmap tur. Sen ḳazir meniŋ basımdı solay ḳaray jiber. Men bar şabısımmen şabayın. Sen ḳılışındı suṽırıp alıp, däl aybökenniŋ astınan tilip et. Sonda ol jerge tüsedi. Biz sol ḳalpında kete beremiz. Ol sağan: “Ḳayt, ḳayt!”, dep ayğay salar. Sen ḳaytpa. Ekinşi ayğaylağanda da ḳaytpa. Üşinşi ret: “Dosım, ḳayt!” der, sonda ḳayt. Ḳaytıp kelip, üstiŋdegi jeydeŋmen jarasın taŋıp ber. Sonan soŋ keregindi sura, dedi. Ḳuyın ḳılışın suṽırıp ḳolına alğanşa ḳara ḳasḳa tulpar aybökenge ḳuyıltıp jetip keldi. Ḳuyın ḳılışın siltep ḳalıp edi, ayböken domalap jerge tüsti. Tüse sala: “Ḳayt!” dep ayḳay saldı. Ḳuyın batır ḳaytpadı. Ekinşi ret tağı da ayḳayladı. Tağı da ḳaytpadı. Üşinşide barıp oraldı. Ḳuyın kele sala aybekenniŋ jarasın juṽıp-şayıp, jeydesimen taŋıp berdi. Sonda aybeken turıp:

-Al, dostım, ne tilegiŋ bar, ne jumıspen keldiŋ? Älim kelgenşe, aytḳanıŋdı orındayın, dedi. Ḳuyın:

-Hanımız aṽırıp, soğan aybökenniŋ süti kerek bolıp, sonı izdep şığıp edim, dedi.

-Endeşe, ol oŋay eken. Men ḳazir ayḳaylaymın, sonda neşe türli andar keledi. Sonıŋ işinde altın emşekti ayböken de boladı. Ol batısḳa ḳarap turadı. Sonıŋ aldına şıḳ ta ḳamşıŋdı bılğa, seniŋ soŋıŋnan ḳalmaydı. Alıp bar da patşaŋa saṽıp ber. Eger hanıŋ könse, sütin alsın, könbese, “elin ḳır” dep mandayınan siypa. Mıŋ ḳol äskeri bolsa da oğan bäri bir, tegis ḳırıp beredi. Eger hanıŋ aytḳanıŋa könse, “ḳayt, januṽar” dep saṽırınan siypa. Kirpik ḳaḳḳanşa köz aldıŋnan ğayıp boladı. Al, odan özge şaruṽaŋ bolsa, meni osı aradan tabarsıŋ, dedi de eki-üş ret ayḳay saldı. Sol-aḳ eken, neşe türli andar ḳaptap kele bastadı. Eŋ soŋında uzındığı üş-tört kez bir urğaşı ayböken kelip, kün batısḳa ḳarap turdı. Ḳuyın sonıŋ aldına şığıp, ḳamşısın bulğap, jürip ketip edi, ayböken onıŋ artınan erdi. Sol küni bular soğıp otırıp eline keldi. Munı

körgen jurt: “Oypırmay, Ḳuyın, aybökenniŋ süti turmaḳ, özin de äkelipti”, dep taŋ-tamaşa ḳalıstı. Onı han da estip zäresi ketti. Erteŋine Ḳuyın aybökendi ilestirip hannıŋ ordasına bardı. Han aybökendi körip, törden esikke, esikten tärge jügirip:

-Şırağım, men sen ketkennen keyin köp uzamay-aḳ baskа däri-därmek işip, jazılıp ketkenmin. Sonındı endi äṽre ḳılmay, ḳaytarğın, depjalındı. Ḳuyın: “Bar, januṽarım”, dep saṽırınan siypap edi, ayböken zımırap, äne-mine degenşe közden ğayıp boldı.

Han ḳaytadan mıstan kempirdi şaḳırıp alıp:

-Mınaṽ mına jolı aman keldi. Endi ne aḳıl aytasıŋ? Men öletin boldım. Ğaşıḳtıḳtan juṽaday solıp baramın. Meniŋ mal-mülkimniŋ jartısın surasaŋ da, osınıŋ äyelin aluṽdıŋ bir amalın tap! dep jalındı. Mıstan kempir:

-Endi bir aḳıl bar, sonı istelik. Odan Ḳuyınnıŋ mıŋ janı bolsa da oralmaydı. Ol üşin siz tağı da ḳara ḳoydıŋ ḳanın işip, ḳarḳ-ḳarḳ ḳusıp, esikten terge, törden esikke domalaŋız. Eldi jiyğızıp, mağan tamırıŋızdı ustatıŋız. Men sonda: “Bul aṽruṽıŋız burınğıday emes eken, uzaḳ aṽıratın bolasız. Ol üşin suṽsiyırdıŋ süti kerek”, dermin. Suṽsiyır tek “Aḳ däṽ”, “Ḳara däṽ”, “Ḳızıl däṽ” degen perilerdiŋ ḳolında. Ol periler men bizdiŋ aramızda altı taṽ bar. Ḳuz taṽğa adam tügili ḳus ta uşıp şığa almaydı. Şıḳḳanmen arğı jağında Taz taṽ degen ekinşi taṽ bar. Onda kileŋ aynaday jıltır tastar jatır. Odan adam turmaḳ, tasta jüretin taṽ eşki de tayıp, ḳulap öledi. Al, onan äride Ḳar taṽ bar. Onda ḳar kündiz-tüni birdey jaṽadı. Ḳardıŋ ḳalındığı mıŋ kez. Odan eşkim öte almaydı. Al, onıŋ ar jağında asa biyik Muz taṽ bar. Şapşaŋ uşatın ḳustıŋ özi de onıŋ eteginen basına demalmay bir ay uşadı. Al, onıŋ ar jağında Saz taṽ bar. Betine bir mısḳal tas tüsse, sonı tübine ḳaray tartıp äketedi. Onıŋ ar jağında Ot taṽ bar. Odan adam tügil ḳusta ta öte almaydı. Onıŋ ıstığı künge jetip turadı. Mine, osığan jumsaŋız. Ḳuyın ketken soŋ, biraz künnen keyin, äyelin nekelep ala beresiz, dedi.

Han ḳara ḳoydıŋ ḳanın işip, laḳ-laḳ ḳusıp, törden esikke, esikten törge ḳaray domalay bastaydı.

Barlıḳ el jiynaldı. Jaŋağı mıstan kempir bilegin ustap: Oypırmay, aytayın ba, aytpayın ba? dep etirik közi şarasınan şığadı.

-E, ķoş, ne de bolsaķ, äwliyem, jasırmay ayt! dep jalınadı han. El de han säzin ķoştaydı.

-Endeşe, men aytayın, biraķ köŋilderiŋe aŵır almandar, bul hannıŋ aŵruŵı burınğıday emes, ote ķaŵipti aŵruŵ eken. Emi tabılsa eki-üş ayğa sozıladı, emi tabılmasa, üş aydan soŋ öledi, deydi kempir. Ŵäzirler:

-Al, endi ķanday em kerek? deydi. Sonda kempir aytadı:

-Buğan suŵsiyırdıŋ süti kerek, odan basķa emge jazılmaydı,deydi. Ŵäzirleri:

-Oybay, ol suŵsiyırdı kim tabadı? deydi. “Oziŋ üşin tuŵıpsıŋ, eliŋ üşin küyipsiŋ” degen. Ķarağım, barıp kel, dep, el şuŵ ete ķaladı.

Han, Ķuyın batırdı sol suŵsiyırdıŋ sütine jumsaydı.

-“Öziŋ üşin tuŵıpsıŋ, eliŋ üşin küyipsiŋ” degen, barıp kel! deydi ŵäzirleri. Ķuyın barmaķ bolıp, ŵäde beredi.

Ķuyın erteŋine siyırdı izdep jolğa şığadı. Ol sol ketkennen kete bersin. Endi hanğa kelelik. Han eki-üş künnen keyin ķasına ŵäzirlerin ertip, Ķuyınnıŋ äyelin aluŵğa attanadı. Al, Ķuyınnıŋ äyeli bolsa, munıŋ barlığın bilip otıradı. Balger kitabın aşıp, duğalap, öziniŋ üyin aynaldıra ķorşap toğız ķabat ķorğan soğadı. Munı körip han ķol astındağı barşa halķın jiynap, ķorğandı buzdıradı. El jiynalıp, keşke deyin segiz ķabatın buzıp, bir ķabatı ķaladı. ErteŋŋBuzarmız dep ketse, erteŋinde sol toğız ķabatı ķayta ķalanuŵlı turadı. Söytip, Budır han toğız ķabat ķorğandı künde buzüŵmen bolsın. Endi Ķuyınğa kelelik.

Ķuyın sol ketkennen ketip, öziniŋ bayağı ayböken dosına baradı. Barıp, amandasıp bolğannan soŋ, bar jağdayın aytıp, ķolınan keler kömegin suraydı. Sonda ayböken turıp:

-Buğan meniŋ eşķanday kömegim joķ, ol Aķ däŵ, Ķara däŵ, Ķızıl däŵ degen üş periniŋ ķolında, oğan baruŵ üşin altı taŵdan asuŵ kerek. Ol taŵlardan adam tügil ķus ta uşıp öte almaydı. Al endi, sağan aytar bir keŋesim bar. Anaŵ aspanmen tildesip turğan bäyterekti kördiŋ be? Sonıŋ basında alıp ķara ķus degen ķus bar. Sonıŋ balapandarın jılda-jılda aydahar kelip jep ketedi. Sen sol aydahardı öltirip, balasın ajaldan alıp ķalsaŋ, bala degen baŵır etten jaralğan ğoy. Sol üşin seni ķalağan jeriŋe aparadı. Osıdan basķa berer aķılım joķ, dedi.

Ķuyın aybökenmen ķoştasıp, jaŋağı zäwlim bäyterekke keldi. Kelse, bäyterektiŋ basında üş balapan otır eken. Ärbiriniŋ ülkendigi tüyeniŋ ülkendigidey. Balapandarınıŋ ķawırsını jaŋa-jaŋa şığıp keledi eken. Älgi jerdiŋ ösimdikteri de özgeşe. Tüye japıraķtıŋ bir japırağınıŋ astı ülken bir tamday. Ķuyın atın bosatıp jiberip, sol jerde aydahar ķay jaķtan keler eken dep, tosıp jattı. Jatıp uyıķtap ketipti. Bir waķıttar ätkende şırķırağan dawıstan şoşıp oyana kelse, älgi balapandar eken. “Bul nege sonşa şırķıraydı?” dep jan-jağına ķarasa, bir nän aydahar bäyterektiŋ suwın sığıp, joğarıda otırğan balapandarğa örlep ketip baradı eken. Ķuyın toğız büktemeli aķ semserin suwırıp alıp, siltep ķalıp edi, aydahardıŋ bası ķaķ ayrıldı. Söytti de ķalğan denesin keskilep, köŋili jay tawıp, otıra berdi.

Bir waķıttar bolğanda ķattı jel turdı. Bul ne dep ķarasa, alıp ķara ķus eken. Älgi soķķan soniŋ ķanatınıŋ jeli eken. Kelip bäyterekke otıra ketkende, bäyterek mayısıp, sına jazdap barıp, ornına keldi. Alıp ķus balalarına äkelgen jemin berip jatıp:

-Äy, osı jerden adam balasınıŋ ıysi şığatın sekildi, dedi. Sonda balaları şuwlap:

-Sizge dos kerek pe, joķ ķas kerek pe? dedi.

-Äweli ķasım kerek, dedi anası. Sonda balaları ölip jatķan aydahardı körsetti. Alıp ķara ķus aydahardı “awp” dep, bir-aķ jutıp:

-Al endi mağan dosım kerek, dedi. Balapandarı Ķuyınğa:

-Şıķ! dedi. Ķuyın japıraķtıŋ arasınan şığa kelgende, alıp ķara ķus onı da jutıp jibermek boldı. Biraķ balaları tamağınan ķısıp, şırķırap jibermedi. Sonan soŋ ol ķayta ķustı da:

-Ķap, balalarım-ay, beker istedinder-aw. Jutıp jiberip ķayta ķusķanımda, bul balağa mıŋ kisilik küş bitetin edi. Buğan jüz-aķ kisiniŋ küşi bitti, dedi. Ķuyınnıŋ män-jayın suradı. Ķuyın suwsiyırdıŋ sütin izdep kelgendigin ayttı.

-Munıŋ ülken jumıs eken, oğan meniŋ küşim kelmeydi. Tek seni aparıp tastayın. Sonan keyingisin oziŋ bilesiŋ, dedi ķara ķus.

-Jaraydı, meni sol jerge bir jetkizseŋ bolğanı, ar jağın özim körip alarmın, dedi Ķuyın.

-Olay bolatın bolsa, sen osı jerde eki jeti tos. Men balalarıma tamaq jiyıp berip keteyin. Jäne özimizge qırıq mes suw alayın. Arada Ot tawı bar, sodan ötkende kerek bolar, dedi. Sonımen Quyın sol jerde qaldı da, alıp qara qus tamaq tasuwğa ketti. Är jetide eki qabat kelip, balalarına eki ayğa jaraytın etip tamaq jiyıp berip, qırıq mes suw artıp alıp, üşinşi jetide:

-Al, ketelik, dedi. Alıp qara qus bir ay boyına tik uştı da, Quyınğa:

-Jerğe qara, dedi. Quyın jerge qarap:

-Jer toqımnıŋ ülkendigindey-aq eken, dedi. Sonda qus:

-Endeşe, äli tömen ekenbiz, deydi. Söydedi de tağı da biraz kün tik uştı.

-Al, endi qaraşı, dedi.

-Jer juwan iyneniŋ közindey boldı, dedi Quyın.

-Endeşe, közindi jum, dedi qara qus. Quyın közin jumdı.

-Aş! dedi. Aştı. Qarasa, qırıq mes suwdan tük te qalmaptı.

-Al, sen endi ana bir köringen suwdı jağalap jüre ber. Aldıŋnan köpir şığar. Sodan ötip Aq däwdiŋ üyine barasıŋ. Mına bir qawırsınımdı alıp qal. Qay jerge barıp qonsaŋ da, ot jaqqan jerdiŋ qasına şanşıp qoy, dedi de: Qoş, saw bol! dep alıp qara qus uşıp ketti. Quyın atına minip, köpirden ötip, ülken aq üyge keldi. Ol üyge kelse, on bes on altı jasar bir qız otır eken.

Qızdıŋ awzına bürme temir salıp qoyıptı. Sol qızdan: -Bul kimniŋ üyi? dep suradı Quyın.

-Bu Aq däwdiŋ üyi, dedi qız.

-Ol özi qayda?

-Aŋ awlap ketti.

-Endeşe, üyine tüseyin, dep Quyın däwdiŋ üyine tüsse üyinde bir saba qımız, bir qazan et asuwlı tur eken. Quyın qızğa qarap:

-Et pen qımız äkel! dedi. Qız:

-Äkem ursadı, dedi. Quyın oğan qaramay et pen qımızdı alıp, qızğa:

-İş! dedi. Qız:

-Sizben birge otırıp işpeymin, äkem ursadı. Awzımdağı bürmeni tamaq işip qoymasın dep ädeyi salıp ketti, dedi. Quyın:

-Äkeŋ endi kelmeydi, urıspaydı, dep ḳızdıŋ aṽzındağı bürmeni alıp, tamaḳ berdi de:

-Äkeŋ ḳay jolmen keletin edi? dep suradı.

-Mına jolmen keledi, dedi ḳız. Ḳuyın sol jolğa tüsip, bir jerge, ağaş işine, atın baylap, tosıp otıradı. Älden ṽaḳıtta artında tazısı, ḳolında bürkiti, iti ulıp, bürkiti şaŋḳıldap, saṽıtı sögilip Aḳ däṽ aşuṽlanıp:

-Ey, ulımağırdıŋ iti ulıp, öz basıŋa körinsin! Şaŋḳıldamağırdıŋ ḳusı şaŋḳıldap, öleriŋe körinsin! Sögilmegirdiŋ saṽıtı sögilip, tozarıŋa körinsin! Bar denem osı Ḳuyın tuṽğanda bülk ete ḳalıp edi, dep keledi eken. Sol sätte:

-Äy, men sağan ne ḳıldım? dep Ḳuyın şığa keldi. Sonda ekeṽi alısa ketti. Alısıp-alısıp, Aḳ däṽdi alıp urıp, basın kesip alıp, jürip ketti. Ḳız äkesiniŋ basın körip, jılap ḳala berdi. Ḳuyın biraz jürgen soŋ, Ḳara däṽdiŋ üyine keldi. Onda eki ḳazan et, eki saba ḳımız tur eken. Jalğız ḳızınan basḳa eşkim joḳ. Kelip üyine tüsse, bul da ḳızınıŋ aṽzına bürme salıp ḳoyıptı. Bürmeni sındırıp, ḳasına otırğızıp, tamaḳ işip, äkesiniŋ ḳay jolmen keletinin surap alıp, aldınan şığuṽğa ketti. Bir jerde tosıp otırsa, onıŋ da iti ulıp, ḳusı şaŋḳıldap, saṽıtı sögilip keledi eken. Ol da:

-Ey, ulımağırdıŋ iti ulıp, öz basıŋa körinsin! Şaŋḳıldamağırdıŋ ḳusı şaŋḳıldap, öz basıŋa körinsin! Osı Ḳuyın tuṽğanda, solḳ ete ḳalıp edi bar denem, dep keledi eken. Älden ṽaḳıtta Ḳuyın:

-Men sağan ne istedim? dep şığa keldi. Ekeṽi alısa tüsti. Alısıp-alısıp, onı da alıp urıp, basın kesip alıp, ḳızına äkelip:

-Mä äkeŋ kelmeske ketti, dep jürip ketti. Biraz jürip, Ḳızıl däṽdiŋ üyine keldi. Kelse, munda da aṽzına bürme salğan bir ḳız otır eken. Ḳuyın kelip:

-Kimniŋ ḳızısıŋ? dedi.

-Men Ḳızıl däṽdiŋ ḳızımın, dedi.

-Endeşe, ḳımız äkel! dedi. Üş kazan et, üş saba ḳımız tur eken. Ḳuyın ḳızğa ḳarap: “Aṽzındağı bürmeni alıp, menimen birge ḳımız iş, dedi. Bul ḳız burınğı ḳızdar sıyyaḳtı ḳarsılaspay bürmeni alıp, Ḳuyınmen birge otırıp ḳımız işti. Ḳımız işip otırıp:

-Siz Ḳuyın degen batırsız ba? dedi.

-Ya, onı ḳaydan bildiŋ?

-Meniŋ bilgenim, äkem üş ağayındı. Üşeṽi de peri. Olar jiynalğanda: “Bizdiŋ ajalımız Ḳuyın degen batırdan boladı, sol batır üşeṽimizdi de öltiredi”, deytin edi. Mine, endi ḳayran äkemniŋ ajalı jetken eken. Meniŋ äkemmen jeti kün, jeti tün alısasıŋ, sonda äkemniŋ bir tanaṽınan aḳjibek, bir tanaṽınan ḳızıl jibek salbırap şığadı. Sen sonı tutamğa kelgende tartıp, üzip al. Meniŋ äkemniŋ janı sol. Ras, sen bulay etpegende de jeŋersiŋ. Murnınan salbırağan jibek jerge jetip, seniŋ ayağıŋa oralıp üzilgenşe, kem degende bir ay alısuṽıŋ kerek. Al, äkem mına jolmen keledi, barsaŋ, aldıŋnan şığadı, dedi ḳız. Ḳuyın jolğa tüsip kele jatsa, Ḳızıl däṽdiŋ iti ulıp, ḳusı şaŋḳıldap kele jatır eken. Sodan ḳorıḳḳannan däṽ:

-Äy, ulımağırdıŋ iti ulıp, äz basıŋa körinsin! Ḳaŋḳıddamağırdıŋ ḳusı ḳaŋḳıldap, öleriŋe körinsin! Sögilmegirdiŋ saṽıtı sögilip, tozarıŋa körinsin! Osı Ḳuyın tuṽğanda solḳ ete ḳalıp edi bar denem, sol kelmese edi, dep keledi eken. Ḳuyın buğıp turğan jerinen şığa kelip:

-Äy, peri, men sağan ne ḳıldım? dep aḳırıp ḳaldı. Ekeṽi alısa ketti. Jeti kun, jeti tün alısıp, segizinşi kün bolğanda Ḳızıl däṽdiŋ eki tanaṽınan tutamday bir aḳ jibek, bir ḳızıl jibek salbırap şıḳtı. Ḳuyın ḳolın sozıp jiberip, jibekti julıp aldı. Ḳızıl däṽ gürs etip ḳulap tüsti. Ḳuyın basın kesip, ḳızınıŋ ḳolına äkep:

-Mä, mınaṽ seniŋ äkeŋniŋ bası, dedi. Ḳız:

-Äkemniŋ ölerin özim ayttım, äytpegende äli de biraz jarıḳ düniye köretin edi, dedi. Sonımen Ḳuyın sol küni Ḳızıl däṽdiŋ üyine tünedi. Alıp ḳara ḳustıŋ ḳaṽırsının ot basına ḳiyalap şanşıp ḳoydı. Erteŋgisin:

-Äṽ, Ḳuyın kelip ḳalıptı ğoy! dep Ḳara däṽdiŋ ḳızı malın ḳayırıp jür eken. Ḳuyın sol küni Ḳara däṽdiŋ üyine ḳonadı. Alıp ḳara ḳustıŋ ḳanatın ot basına şanşıp ḳoyadı. Erteŋgisin tursa, Aḳ däṽdiŋ ḳızı:

-Äṽ, Ḳuyın kelip ḳalıptı ğoy, dep malın ḳayırıp jür eken. Ḳarasa bar malımen köşip, Aḳ däṽdiŋ üyine kelip ḳalıptı, sol küni Aḳ däṽdiŋ üyine ḳonıp ḳanatın ot basına tağı da şanşıp ḳoydı... Söytip otırıp, törtinşi kün degende öz üyiniŋ ḳasına kelip ḳondı. Äyelimen amandasıp, saṽlıḳ surasıp, ḳuṽanısıp ḳaldı. Erteŋine alıp ḳara ḳus kelip:

-Al, batır, balamdı ajaldan ayırğanıŋ üşin meniŋ sağan jasağan bar ḳızmetim osı. Az da bolsa, köptey körip meni bosat, dedi. Ḳuyın köp-köp rahmet aytıp, alıp ḳara ḳuspen ḳoştasıp, üyine ḳayirdı. El şuʏlap:

-Ḳuyın kelipti, suʏsiyır turmaḳ üş däʏdiŋ üş ḳızın alıp kelipti, desti. Ḳuyın hanğa barıp:

-A, han-ekem, surağan suʏsiyırlarıŋızdı äkeldim, etin jeseŋiz de öziŋiz biliŋiz, dedi. Han ḳorḳıp: -Ḳarağım, sen ketken soŋ ärtürli däri-därmek işip, jazılıp kettim, dedi. Sonımen han mıstan kempirdi şaḳırıp alıp:

-Al, mına päle tağı da keldi, endi ne ayla tabasıŋ? dedi. Kempir oylanıp:

-Basḳa tabar aylam joḳ, dedi. Han ḳorḳıp, esinen tanıp öldi.

Ḳuyın sol eldiŋ tilegi boyınşa patşa boldı.

Künderde bir kün Ḳuyınnıŋ ülken äyeli bosanıp ul taptı. Balasınıŋ atın Arpalıs ḳoydı... Kelesi jılı üş äyelinen üş er bala tuʏdı. Toy jasap, birneşe kün saʏıḳ-sayran ḳurdı.

Arpalıs altı jasḳa kelgende Ḳara däʏdiŋ ḳızınan tuʏğan bala ekeʏi taʏğa şığıp serüʏendeytin boldı. Ekeʏine birdey etip saʏıt-sayman soḳtırıp, nayza jasattı. Arpalıs nayza ustağanda, onıŋ nayzasınıŋ uşınan ot jarḳıldap jüredi eken. Oğan şeşesi:

-Ḳarağım, ḳazir jaʏğa tüspe, biraz kisi öltirgen soŋ nayzanıŋ uşındağı ot öşip ḳaladı. Al, meniŋ aytḳan tilimdi almay jaʏğa tüsip ötpey ḳalsa, nayzandı jılḳınıŋ zärine usta, dedi. Sonımen Arpalıs tağı da taʏğa şıḳtı. Taʏdıŋ ar jağında ḳalıŋ mal körindi, Arpalıs joldastarına:

-Sender osılay tura turındar, netken el eken, men barıp, bilip keleyin, dep sol elge ḳaray ketti. Kelse, ḳalıŋ ḳonğan el eken. Şetindegi ülken bir üyden öleŋ aytḳan daʏıs şıḳtı. Arpalıs sol üyge barıp, atın mama ağaşḳa baylap, nayzasın irgege süyep, “assalaʏmağalaykuʏm”, dep, işke kirip keldi. Ol kelse, bir däʏ öleŋ aytıp, tösektiŋ üstinde şalḳasınan tüsip jatır eken.

Ḳart adam eŋkeygende belim deydi,
Közime mıŋ kisidey körinbeydi.
Ayḳasıp ḳalıŋ ḳolğa oyran salsam,
Ker atım erinüʏdi bir bilmeydi,

dep däŭ ölendi soğıp, balanıŋ bergen sälemin almadı. Arpalıs buğan aşuŭlanıp: “Sen batır bolsaŋ, äŭselendi köreyin”, dep, dalağa şığıp, nayzasın ķolına alıp, atına minip, jılķısına ķaray şaba jöneledi. Däŭdiŋ äyeli, bala ketken soŋ, artınan jügire şığıp, şaŭıp bara jatķan balanı körip, ķaytıp üyine kelip küyeŭine:

-Sen jaŋağı balanıŋ sälemin beker almadıŋ. Ol bala batır eken. Ķolındağı nayzasınıŋ uşınan ot janıp baradı. Ķazir seniŋ jılķıŋa barıp tiyedi. Sen endi ä degennen oğan barma, aldımen eldi jaŭıp jiber. Biraz adamdı öltirgennen keyin, onıŋ nayzasınıŋ otı öşedi. Sen sonda barıp ayķas. Äytpese, äliŋ kelmeydi, dedi.

Arpalıs bara sala ķaptap jatķan ķalıŋ jılķığa tiyip, aydap jöneledi. Arpalis jılķını aydap jönelgende, jılķışılar oğan bata almay ķorķıp ķaladı. Bireŭi artınan kelip:

-Ey, batır, bul jılķınıŋ iyesi de oziŋ sekildi batır edi. Atı osı jılķıda ketip baradı, atın berip ket, armanda ķalar, dedi. Buğan Arpalıs:

-Jaraydı, alıp ķal, dedi. Ülken ker at eken, ustap alıp ķaldı. Atın iyesine aparıp berip, bolğan jağdaydı ayttı. Batır aşuŭlanıp:

-Men barğanşa jolın bögender. Barmasandar aldımen senderdi jayğaymın! dep ķorķıttı. Amal joķ, jılķışılar Arpalıstı ķuŭa jönelisti. Jılķışılarınıŋ artınan jaŋağı däŭdiŋ özi de bardı. Bara balamen ayķasa tüsti.

Arpalıs nayzasın ķalay salsa da ötkize almadı. Ķarasa, otı öşip ķalıptı. Şaŭıp barıp bir jılķınıŋ zärine ustay aldı. Onı köre sala däŭ üyine ķaray ķaştı. Artınan ķuŭıp jetip, Arpalıs nayzasın salğanda, däŭ tamırımen ķulağan ağaştay jalp etip aŭnap tüsti. Ol joldastarın ertip, aŭılına ķayttı. Jolda kele jatıp bir saydıŋ arasınan bir adamnın bir turıp, bir jığılıp jürğenin kördi. Bir joldasına:

-Sen barşı, ana beyşara neğılğan adam eken? dedi. Joldası şaŭıp barıp ķaytıp keldi de:

-Bir şal, kempir eken. Barıp sälem berip edim, sälemimdi almadı. Birdeŋege ķarap turadı da, jerge jata ķalıp, jerdi tırmalaydı. Aķırı jaŭap ala almadım, dedi. Arpalıs, Ķızıl däŭdiŋ ķızınan tuŭğan Ayımdı ertip:

-Biz bilelik, sender osılay tura turıŋdar, dep, ekeŭi şaŭıp ala jönelip, şal men kempirge kelip, sälem berdi. Şal jerden basın julıp alıp:

-Oy, ķaraķtarım-ay, Ķuyınnıŋ özimisiŋ, joķ közimisiŋ? dep eŋirep ķoya berdi. Söytse, tışķan artınan ketken Ķuyınnıŋ bayağı äkesi men şeşesi eken. Ekeŭin eki atķa mingizip, jılķığa alıp keledi de, bir balanı Ķuyınğa şaptıradı.

-Äkesin taptım, ķolına bir kese bal ķuyıp, tökpey-şaşpay aldımızdan alıp şıķsın! dep habar saldı. Ķuyın habardı alıp: "Öz balam özime sonday ämir beredi, bul ķalay?" dep oyladı. Biraķ munıŋ şeşüŭin taba almay, bir kesege bal ķuyıp aldarınan alıp şıķtı. Äke-şeşesimen körisip, jılap-sıķtap maŭķın basķan soŋ, Ķuyın Arpalısķa ķarap:

-Balam, sen mağan osınşalıķ ämir bergeniŋ ķalay? dep suradı. Sonda balası:

-Äke, sen ulı patşasıŋ, üyiŋnen jılap şığasıŋ, sonda seniŋ ķay jeriŋ patşa boladı? Sol üşin buŭının bekitip kelsin degenim edi, dedi. Sonımen Ķuyın äke-şeşesin üyine alıp kelip, ülken toy jasadı.

Bir künderi Ķara däŭdiŋ ķızınan tuŭğan Ķasım men Aķ däŭdiŋ ķızınan tuŭğan Esim ekeŭi el köremiz dep alıs saparğa şıķtı. Jüre-jüre birneşe aylar ötip, bir ķalıŋ toğayğa keldi. Kele jatıp, ol şetimen bul şetine köz jetpes ķaptağan ķalıŋ jılķığa kezikti. Jılķınıŋ ağı bir bölek, kögi bir bölek, ķulası men ķarası bir bölek jür eken. Ķasım, Esim ekeŭi osı jılķığa ķızığıp, "aŭılğa aydap keteyik" dep oyladı. Söytip, jılķını aydap, keşke bir jerge kelip ķondı. Tünde ķattı jaŋbır jaŭıp, bular panalaytın jer izdep jürip, bir jaman tamğa kezikti. Ķasım atın şiderlep Esimnen burın tamğa kirse, bir närse tamnıŋ tör jaķtağı bir burışınan ekinşi burışına jügirip jür eken. Ķasım batır: -Bul kim, adam ba, saytan ba? Adam bolsaŋ ayt, saytan bolsaŋ öltirem, dep aķırdı. "Men adammın", degen daŭıs şıķtı.

-Adam bolsaŋ, neğıp jürsiŋ? dedi Ķasım. Älgi adam:

-Men sağan jayımdı aytayın, dep Ķasımnıŋ ķasına kelip otırdı da:

"Men bir baydıŋ balası edim jäne üş ağayındı edik, äkemiz malımenen ķaşıp ketip, bizdi tastap ketti. Sodan biz kedey bolıp, ķaŋğıp ķaldıķ. Meniŋ eŋ kişi inimniŋ atı Ķuyın edi. Ol da bizden ķaşıp ketti. Ol bayğus ķay jerge barıp ölgenin bilmeymin. Biz ülken ağamız ekeŭmiz osı jerde bir bayğa jaldanıp,

men jılқısın baқtım, ülken ağayım siyırın baқtı, söytip jüre berdik. Sodan bay basқa jerden қonıs alıp, keşe osı jerden köşip bara jatқanda, mına jotanıŋ basına bir aқboz atқa mingen adam şaũıp kelip, bizge қarap at қoydı. Onıŋ artınan bireũi, söyte-söyte қırıқ aқboz atқa mingen қırıқ adam kelip eldi şaptı. Öltirgenin öltirip, öltirmegenin aydap ketti. Mine, men attan jığılıp, ötirik ölip jatıp, olar ketkennen keyin turıp, қaşıp osı tamğa kelip tığıldım, dedi. Sonda Қasım:

-Sizdiŋ aytuũıŋızşa ölgen baydıŋ balası Қuyın ba? dedi.

-Ya, қarağım, onı қaydan bilesiŋ? dep älgi adam jabısa ketti.

-Endeşe, bizder sol Қuyınnıŋ balasımız, dedi Қasım men Esim. Sol jerde üşeũi körisip, amandasıp jolğa şıқtı. Jolda kele jatıp bular bir kisige kezikti. Älgi taũıp alğan ağası sol kisige barıp:

-Şüyinşi, Қuyınnıŋ mınaũ balaları eken, deydi. Söytse, älgi Қuyınnıŋ ülken ağası eken. Sonımen de körisip bolğanda bir şal kelip:

-Қarağım, aytıp turğandarıŋ Alğan baydıŋ Қuyını ma? dedi.

-Ya, dep jaũap berdi mınalar.

-Oy, қarağım-ay, aman eken-aũ ezi! Mağan bala bolıp jürip, Şığay hannıŋ қızın alıp қaşıp ketip edi, dedi şal. Söytse, älgi şal Қuyınnıŋ ögey äkesi eken.

-Ögey şeşesi mınaũ, dep ol қasındağı jılap turğan kempirin körsetti. Barlığına at, şapan berip eline alıp қayttı. Eline alıp kelip, Қuyınmenen köristirip, barlığı bir jerge jiynalıp, ürkerdey bolıp tatuũ-tätti omir sürip ötti.

ҚUYIN BATIR*

Geçmiş zamanlarda Mısır şehrinde Alğan adlı zenginin Bergen, Mergen ve Қuyın adlı üç oğlu varmış. (Zenginin) hayvanlarının haddi hesabı yokmuş. Çocuklarının en büyüğü on sekiz, ortancası on altı ve küçüğü sekiz yaşındaymış. Çocukları yetişkin olduktan sonra bir gün Bergen ile Mergen'i çağırıp:

* **Қazaқ Halıқ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 164-180; Anlatının ismi; **Kazak Ertegileri,** Tom 2, Almata 1962, s. 135'te Қuyım Batır olarak geçmektedir.

-İkinizde büyüdünüz fakat Ḳuyın hala küçük, sizler bu mallarınızı alıp artık kendiniz bakınız, ben ihtiyarladım, demiş babası. Bunu ağabeyleri kabul etmeyerek:

-Yok, baba bize malın gereği yok. Baba malı çatak mal, çatak malın gereği ne kadar? Mal gerek olsa kendimiz de buluruz ğoy, demişler. Babası öyle söylemiş böyle söylemiş, çocukları razı olmamış. Çocukları kabul etmedikten sonra otlakta mal otlatırken: "Ey Allah'ım! Bu malı sen kendin vermiştin, artık kendi al" diyerek babası dertlenmiş. Bir gün akşama doğru mallarını sürüp eve doğru gelirken, eşeğe binmiş aksakallı yaşlı birisi karşısından çıkagelip:

"Ey Alğan Bay! Sen niye dert yanıp duruyorsun?" demiş. Alğan bütün durumu anlatıp:

"Bu malı Allah kendi vermişti. Artık kendisi alsa deyip duruyorum" demiş. O zaman deminki yaşlı adam:

"Hey, bu söylediğin doğru mu?" demiş.

"Doğru, şimdi alsa da razıyım Allah'a" demiş o.

"Öyle olmasını istiyorsan şöyle yap: "Evinde kara töbet* köpeğin varmış. O köpeğin seni görüp, koşarak karşılamaya çıkar. Çağırıp başına bir tekme at. İşte, malını ahıra koyduktan sonra, yılkıda boz aygırın varmış, onun dizginiyle başına kep defa vur. Ondan sonra, devede kara buğra imiş, ona da kendi dizginiyle üç defa vur. Ondan sonra sığırda gök boğan varmış, ona da üç defa vur. Koyundaki gök koçuna da vur. Evine girip sağ eşiğe üç, sol eşiğe iki tep. Yaktığın ateşin külünü değneğinle göğe uçur. Ondan sonra endişesiz bir şekilde yatıver. Eğer maldan kurtulmak istiyorsan bunları halis bir niyetle yerine getir!" dedikten sonra deminki yaşlı adam kaybolup olup gitmiş.

Zengin sevinerek malını sürerek köyüne getirmiş. Aygırı, buğrayı, boğayı, koçu, köpeği hepsini de tekmelemiş. Sağ eşiğine üç, sol eşiğine iki defa tekme atmış ve yanmakta olan ateşe vurup külünü göğe uçurmuş. Yaşlı kadın bunu görüp: "Bu yaşlı adamı otlakta gezerken bir şey mi vurup gitti?" diyerek korkmuş. Bunlar, öylece yemeklerini yiyip yatmışlar. Gece yarısından

* töbet: Bir cins büyük erkek köpek.

sonra yaşlı adam uyansa gürültü patırtı gelmekte. Bu ne diye dışarı çıksa koyunları fare, sığırları geyik, yılkıları ḳulan, develeri ceylan olup kaçmaktaymış. Geri gelerek, eşini uyandırıp:

-Hey hanım, kalk! Mal gitti, biz de gidelim. Maldan kalıp ne yapacağız? diyerek arenin peşine düşüp gitmiş. Şimdi çocuklara gelelim. En erken büyük çocuğu yerinden kalksa öğle olmuş. Anasına baksa anası yok, elbiseleri de yok. Dışarı çıksa mal da yok. Sadece kara töbet ile kıbleye bakıp geviş getiren bir toklu var. Köpeğe varıp çağırsa köpek yerinden kalkmıyor. Böyle uğraşırken ortanca oğlu gelerek, durumu anlayıp o da köpeği çağırmış. Köpek yerinden kalkmamış. İkisi varıp küçük çocuğu uyandırmışlar.

-Anamız babamız bizi bırakarak, malı sürüp kaçıp gitmişler kalk, demiş.

Çocuk kalkıp köpek ile tokluyu görmüş. Varıp köpeği çağırdığında köpek kalkıp gelmiş ve çenileyerek çocuğun üzerine zıplamış. Neticede deminki kalan tokluyu besleyerek hayatını sürdürüyormuş. Günlerden bir gün yemekleri bitip acıkmaya başlamışlar. Üçü kara tokluyu kesmek için anlaşmışlar. O zaman Ḳuyın:

-Babam "Eğer adam darda kalırsa kara koyunu kesip etini ağzını değdirmeden (onun) arka butlarından birine başını yaslayıp yatarsa gelecekteki hayatının nasıl olacağını düşünde görür" diye söylemişti. Şimdi bunu keserek, budunu sırayla başımızın altına alıp yatalım, geleceğimizin nasıl olacakmış görelim, demiş. Ondan sonra büyük oğlu Bergen, kara tokluyu keserek, yaslanıp yatmış. Ertesi gün kalkıp düşünü anlatmış:

-Ben düşümde kızıl kaşka bir ata binmiştim ve bir zenginin atlarına bakıyordum. Gününe içsem bir kâse kımız, içmesem o da yok. Bu şekilde yaşıyordum, demiş.

-Öyleyse sen bu şekilde yaşayacaksın, diye yormuş Ḳuyın. Sonraki akşam Mergen yaslanıp yatmış. O da ertesi gün rüyasını anlatmış: "Ben bir kaşka öküze binmiştim ve bir zenginin sığırlarını otlatıyordum. Olsa bir kâse ayran içiyordum, olmasa o da yok idi, demiş.

-Demek ki, sen de böyle olacaksın, diye düşünü yormuş kardeşi. Sonraki gün (budu) başına Ḳuyın yaslayarak yatmış ve şöyle bir düş görmüş:

“Düşümde çadırın şaŋırağı açık kalmış. Şanıraḳtan Ülker yıldızı görünüyordu. Çıplak göğsüne yağmur yağıyordu”. Uyansa rüya imiş, hâlâ tan atmamış. Ḳuyın: “Eğer ben bu rüyamı anlatırsam bu kötüler, kötüye yorar; onun için düş görmediğimi söyleyeyim” diye düşünmüş. Sonraki gün yerinden kalkmış. İki ağabeyi:

-Hadi, Ḳuyın ne gördün, söyle! demiş ağabeyleri.

-Hiçbir şey görmedim, demiş kardeşi.

-Seni çapulcu, rüyanı anlatmak istemiyorsun ğoy, demişler ve döverek, kovup göndermişler. O şekilde yüzünün dönük olduğu tarafa doğru gitmiş. Evindeki kara köpek de Ḳuyın nereye gitse oraya gidip peşini bırakmıyormuş. Neticede Ḳuyın hafta gitmiş, ay gitmiş ve büyük bir akıntılı suya denk gelmiş. Suyun öbür tarafında kırk öküz otlatmakta olan bir adam görüp bağırmış:

-Hey ata! Beni bu sudan geçirir misiniz? demiş. O zaman yaşlı adam durup:

-Seni geçirip ne yapacağım? demiş.

-Anam babam yok. Çocuğu olmayana çocuk olayım, demiş Ḳuyın. Yaşlı adam öküzünden inip çocuğu geçirmiş.

-Yavrucuğum, sen bana gerçekten de evlat olur musun? Benim baktığım öküzler Şığay Han’ın öküzleri. Eğer bu söylediğin doğruysa ben bunlara bir yıl bakıp hakkıma 3-4 yaşında bir öküz alacağım. İnsanları çağırıp, tam ortadan incik kemiği tutturup* seni evlat edeyim demiş.

Ḳuyın:

-Ata, kendiniz bilirsiniz, benim ana-babam yok. Size evlat olayım, demiş. Deminki kişi hakkına 3-4 yaşındaki bir öküzü isteyip almış. Onu kesip insanları çağırarak toy yapıp çocuğa tam ortadan incik kemiği tutturmuş. Orada çocuk 4-5 yıl kalmış. On iki on üçe gelmiş…

Bir gün Ḳuyın:

-Hadi baba, beni elimdeki zorluğumu alsın diye büyüttünüz ğoy. Siz artık yaşlandınız. Öküzlere ben bakayım. Siz evde durunuz, demiş.

* İncik kemiği on iki kemiğin bir türüdür. Ortan jilik sofrada biy ve aksakallara verilir. Burada yaşlı adam “ben bu çocuğu kendime çocuk kılıp ona bir aksakal gibi hürmet gösteriyorum” demek istemektedir. Hayvanın vücudunda bulunan diğer kemikler de insanların statü veya yaş gruplarına göre verilirdi. Örneğin aşık jilik, çoğunlukla damatlara; jaṽır ise alt kısımdaki insanlara verilir.

-Yok, yavrucuğum, şimdi oḳıra* vakti, öküzler huylanarak, kaçıp gider. Kendim bakayım, demiş yaşlı adam. Bunu Ḳuyın kabul etmemiş. Nihayet Ḳuyın razı olmadıktan sonra yaşlı adam kırk öküzü Ḳuyın'ın önüne katarak, sürdürüp göndermiş.

Ḳuyın akşama kadar öküzlere bakıp gelmiş. Sonraki gün yine gitmiş. Akşam geldiğinde yirmi sekiz öküz sürüp getirmiş. Babası korkup:

-Ey evladım! On iki öküzün nerede? demiş.

-Baba, falanca yerde otlamaktalar. Onları sürüp getireyim dedim, bunlar gidip kaldıktan sonra bunları sürüp getirdim. Yarın hepsini bir araya getirerek bir seferde getireyim ğoy, demiş. Sonraki gün Ḳuyın, olanı on öküzü sürüp getirmiş.

-Ey evladım! otuz öküzün nerde? demiş yaşlı adam.

-Onlar dünkü öküzlere karıştı. Yarın, bunları onlara ekleyip, hepsini beraber sürüp getireyim, demiş Ḳuyın. Sonraki gün:

-Yavrucuğum bugün hiçbirini bırakmadan sürüp gel, demiş babası. On öküzü sürüp otlağa varmış. Akşama Ḳuyın'ın kendisi yaya olarak geri dönmüş.

-Ey evladım! Öküzlerin nerede? demiş yaşlı adam.

-Ey ata, siz buraların hallerini biliyor musunuz? demiş çocuğu.

-Biliyor musun da ne demek, burada doğup büyüdüm, demiş o.

-Öyleyse Baş Tepeyi biliyor musunuz?

-Yok.

-Yağ Tepeyi biliyor musunuz?

-Yok.

-Kızıl Tepeyi biliyor musunuz?

-Yok.

-Gök Tepeyi biliyor musunuz?

-Yok.

-Oy, ata, siz ne biliyorsunuz? Kırk öküzünüz o tepelerde otluyor. Yarın iki taraftan sürüp gelelim, demiş Ḳuyın. Sonraki gün yaşlı adam çocuğu

* oḳıra: Larva, sığırların sırtında oluşan kurtçuk.

uyandırmış ve dağa çıkmışlar. Dağa gelse kırk öküzün başını bir yere, etini bir yere, yağını bir yere, derisini bir yere yığıp koymuş. Çocuğun: “Baş Tepe”, “Kızıl Tepe”, “Yağ Tepe”, “Gök Tepe” dediği onlar imiş… Kesilen öküzleri görüp yaşlı adamın aklı başından gitmiş.

-Oybay, düzenbaz çapulcu! Şimdi han ikimizi de öldürecek. Sen bana evlat olmadın bela oldun! Şimdi Hana gidip söyleyeim, seni öldürteyim! deyip, yaşlı adam köye doğru koşmuş.

Ḳuyın:

-Han’a ben kendim söylerim, demiş. Bu şekilde ikisi köye doğru yarışmaya başlamışlar. Yaşlı adam çocuğa yetişememiş. Çocuk o şekilde koşarak gelip hanın evinin kapısını vurmuş. Han:

-Ne oldu? demiş içeriden. Ḳuyın:

-Söyleyecek maruzatım vardı, demiş.

-Maruzatın varsa yarın söylersin. Karşındaki ahırda iki kula tulpar var. Onların samanlığına varıp yat, demiş. Çocuk, ahırın samanlığına vardığında birisi gelip:

-Hey, geldin mi? demiş. Ḳuyın:

-Geldim, demiş.

-Hadi öyleyse, bu tulparları eyerle! demiş. Ḳuyın iki tulparı eyerledikten sonra biraz önceki adam tekrar gelip:

Bu heybeyi altına koy, hadi şimdi çabuk gidelim! demiş. İkisi tulpalara binip şuṽ/deh demiş ve şehirden çıkıp yola düşmüşler. Şafak sökerken kız yanına baksa küçücük bir çocuk gitmekte.

“Ey, uğursuzluk, bu ne? Ben deli mi oldum? Kiminle beraber gidiyorum? deyip kız koynundaki küçük falcı kitabını açıp baksa kitapta: “Bu, Ḳuyın denilen batır. Ta ezelde Allah seni ona yazmış” diye yazıyormuş. O arada kız, atının başını çekip:

-Hey Ḳuyın, dur! Bu otlağın boyuna biraz kötü olsa da set çekip, yemeğimizi yiyelim, demiş. Öylece bunlar çadırlarını dikip konduklarında bağırtısı yer yaran bir ses duyulmuş. Onlar buna aldırmamışlar, oturuvermişler. Bu otlak o memleketin “Budır Han” denilen hanının otlağı imiş. O otlağı, bir kulağıyla örtünüp bir kulağıyla dinleyen bir kara dev

korumaktaymış. O bağırdığında mal şöyle dursun bu civara kurt-karınca da uğramıyormuş. Ḳuyın ile kız üç dört gün o korulukta gecelemiş. Kara dev ne kadar bağırsa da, kulaklarına girmemiş.

Budır Han vezirini çağırıp:

-Bu dev üç gündür bağırıyor. Buna ne oldu, sen gidip öğrenip gelsene, insanları korkutmasın ğoy, diyerek vezirini göndermiş. Vezir gelip:

-Sana ne oldu? Kaç gündür durmadan bağırıp insanların huzurunu kaçırıyorsun? demiş. O zaman dev:

-Bu, hanın koruluğuna bir genç çocuk geldi. Bugün dördüncü gün oldu, gitmedi. Benim bağırmamı umursamıyor. Bir ak tazısı, bir kara köpeği, kolunda kartalı var, av avlayıp duruyor, eşi evinde kalıyor. Ne kadar bağırsam da sesimi sinek kadar görmüyor. Bilmiyorum ne bela olduğunu. Varıp kendiniz öğreniniz, diye söylemiş. Bir vezir:

-Varıp hana söyleyelim, demiş. Bir başka vezir:

-Yok, varıp öğrenelim, ondan sonra Hana söyleyelim. Varıp öğrenmeden hana ne söyleyeceğiz, yürü gidelim, diyerek Ḳuyın'ın evine gelmişler. Tam öğle vaktiymiş. Ḳuyın evindeymiş.

-Hey, sen dost musun, yok, düşman mısın? demiş vezirler.

-Hanına git söyle! düşmanı dese düşmanıyım, dostu dese dostuyum, kendisi istediğini seçsin, demiş Ḳuyın. Vezirler gelip hana:

-Böyle bir çocuk gelip koruluğunuzda konuyor. Dev ne kadar bağırsa da kulağına girmiyormuş. Biz varıp: "Dost musun? düşman mısın?" desek: "Hanına söyle, halkı dese halkıyım, düşmanı dese düşmanıyım" demiş. "Galiba bu çocuk korkmuyor, söylenildiği gibi efendim. Eşini istesenize, insanoğlunun güzeli, kocası hepten genç" diye hana söyleyerek güzel bir dille övmüşler. Han:

-Öyleyse, dostuyum diyerek köyün yanına göçürüp gel, diye söylemiş. Vezir varıp:

-Han seninle dost olayım, göçürüp gel diye gönderdi. Gelip köyün yanına yerleşiniz, demiş. Ḳuyın eşiyle beraber varıp köyün yakınına yerleşmişler. Han yaverleriyle gelip "gelişiniz kutlu olsun" demiş. Han, evine gelmiş, iyi yaverini çağırıp:

-Bu çocuğun eşini nasıl alabilirim? Buna bir çare bulun. Ben onun eşine âşık oldum, demiş.

-Efendim, bu köyle bir Mıstan Kempir var. Ona söylersek hepsini de halleder, demiş vezir. Mıstan'ı çağırıp bütün durumu konuşmuşlar. Mıstan düşünüp:

-Siz kara koyunun kanını içiniz de, laḳ-laḳ kusunuz. Kapıdan töre, törden kapıya doğru yuvarlanınız. O zaman insanları çağırıp bana damarınızı tutturunuz*. Ben: "Bu çok kötü hasta, buna Aybökenin* sütü gerek" derim. Aybökene gücün de yetmez, kovalayıp da yetişemezsin. O aya dolu dizgin gider. Ona giderse Ḳuyın geriye dönemez. Ondan sonra: "Aybökenin sütünü kim bulacak?" denildiğinde, siz (daha önce) herkese söylersiniz, "Ḳuyın bulur" diye halk bir ağızdan uğultu çıkarsınlar, demiş.

Neticede han kara koyunun kanının içmiş ve laḳ-laḳ kusarak kapıdan töre, törden kapıya doğru yuvarlanmaya başlamış. Halkı çağırmış, halk toplanmış. Deminki Mıstan, hanın damarını tutup:

-Bu hastaya tek bir çare var. O da Aybökenin sütü, ondan başka şeyle han iyileşmez, demiş. Baş veriz:

-Halkım, bunu kim bulacak? dediğinde: "Onu Ḳuyın bulur" diye halk uğultu etmeye başlamışlar. Han Ḳuyın'ı çağırıp:

-Hadi evladım, benim hayatım şimdi senin elinde. Aybökenin sütünü senden başka hiç kimse bulamaz, onu bulmaya git, demiş. Ḳuyın:

-Ben evime varıp biraz düşüneyim, demiş. Evine gelip eşine bütün durumu anlatmış. Eşi falcı kitabına bakıp:

-Gideceksen git, fakat hanın ak zırhı var, onu iste; dokuz kıvrımlı ak semseri var, onu iste; bağlı duran kara kaşka tulparı duruyor, onu iste. Onları verirse git yoksa gitme, diye tavsiyede bulunmuş.

Ḳuyın, hana gelip ak zırh, ak semser, bağlı duran kara kaşka tulparı istemiş. Kara kaşka tulparı istediğinde han: "O, buna ecel kolay bulundu", diye düşünmüş. Çünkü o memleketteki çok insanı öldürüp durmadıktan sonra

---

* damar tutturmak: Baksılar ve halk hekimlerinin bilekten nabza bakarak hastalık hakkında bilgi vermeleri.

* böken: Antilop.

han, kara kaşka tulparı kazık çaktırıp dört ayağından zincirletmiş. “Onu serbest bıraktıktan sonra, Ḳuyın’ı da saldırıp öldürür” diye düşünen han:

-Gidip atını alıp gel, ondan sonra diğerlerini de vereyim, demiş. At’a bakan kişiyi çağırıp:

-Bu adama kara kaşka tulparı ver, demiş. Bunu duyup halkın hepsi toplanmış. Kapısını açmış ve kendi ot verecek yerden bakıp durmuş. Ḳuyın kapıdan girer girmez kara kaşka tulpar kişnemiş. Ayağındaki zincirleri eliyle kıvırarak, kırıp atın boynuna kemerini takmış ve atı yedeğine alarak çıkmış. Halk görüp: “Oypırmay, bu han olmaya layık bir yiğitmiş” demişler. Ondan sonra Ḳuyın, zırhını almaya vardığında han korkuyorum demiş. Söylediklerinin hepsini verip:

-Yavrucuğum hızlan, demiş. Ḳuyın bütün gerek olanları alıp evine gelmiş. Eşi:

-Sen şimdi evden çıkıp otu güzel bir yere var ve bu tulparı salıp on beş gün tavlandırıp, boyunu düzelt. Ondan sonra ara, demiş. Ḳuyın atına binerek yürüyüp gitmiş. Yolda atını on beş gün salıverip doyurmuş. Bir dağa varıp, dağın başına çıkıp durmuş. O zaman ata dil bitip konuşmaya başlamış:

-Sen Ḳuyın, etrafına baksana! Çevrede ne görünüyor, demiş.

-Ḳuyın:

-Hiçbir şey görünmüyor, sadece her yanı kaplayan büyük çamlarla kayınlar görünüyor, demiş.

-Hadi, öyleyse, sen dinle. Ben kendi başımdan geçen bir durumu anlatayım. Ben senin gibi bir bahadırın canı gibi sevdiği atıydım. O bahadırı, bu padişah, Aybökenin sütüne gönderdi. O zaman tamda buraya gelip durduk. Ben dikkat etmemişim, ayböken gelmiş. Ben hızla geri dönüp kaçmaya koyuldum. O, üstümdeki sahibimi alıp yedi. Ben daha hızlı olduğumdan kurtuldum. Ahiri, o sahibimi kaybettikten sonra Aybökene gücüm yetmeyip, giderek o padişahın halkını öldürüverdim. Gözüme ne görünse çocuk olsun, büyük olsun teperek, dişleyerek öldürüverdim. Beni yakalamak için kaç türlü hile yaptılar ve nihayet beni yakalayarak kendisinin boşalttığı demir kafese ayağımdan kazığa vurarak, zincirleyip koydu. Bu hadiseye işte otuz üç gün doldu dediğimde sen gelip beni serbest bıraktın. Benim bütün

durumum bu. Hadi, sen etrafına iyice bak, hiçbir şey görünmüyor mu? demiş kara kaşka tulpar. Ķuyın etrafına bakmış:

-Sık çamların ortasında, bir ağacın başında, ağaran bir şey görünüyor, demiş. Bundan sonra kara kaşka tulpar durup:

-Öyleyse, Ayböken denilen o. O aya dolu dizgin giderim, deyip öldü. Şimdi ağacın başında tutunmuş duruyor. Ağaç arka bir sağrısına girmiş, kendi o ağacı kavramış duruyor. Sen şimdi benim başımı oraya doğru çevir. Ben bütün hızımla gideyim. Sen kılıcını sıyırıp alarak tam Aybökenin altından kesip geç. O zaman o, yere düşer. Biz o şekilde gidelim. O, sana: "Geri dön, geri dön!" diye bağırır. Sen dönme. İkinci defa bağırdığında da geri dönme. Üçüncü defa: "Dostum geri dön" der, o zaman dön. Geri dönüp üzerindeki gömleğinle sıkıca sar. Ondan sonra gerek olanı iste, demiş. Ķuyın kılıcını sıyırıp eline alıncaya kadar kara kaşka tulpar Aybökene akın edip ulaşmış. Ķuyın kılıcını sallamış, Ayböken yuvarlanıp yere düşmüş. Düşer düşmez "Geri dön!" diye bağırmış. Ķuyın Batır dönmemiş. İkinci defa yine bağırmış. Yine dönmemiş. Üçüncüde varıp geri dönmüş. Ķuyın gelir gelmez Aybökenin yarasını yıkayıp temizlemiş ve gömleğiyle sıkıca sarmış. O zaman Ayböken durup:

-Hadi, dostum, ne dileğin var, ne istemeye geldin? Gücüm yettiği kadar söylediğini yerine getireyim, demiş. Ķuyın:

-Hanımız hasta. Ona Aybökenin sütü gerek oldu. Onu aramaya geldim, demiş.

-Öyleyse, o kolay. Ben şimdi bağıracağım, o zaman nice türlü avlar gelecek. Onların içinde altı göğüslü Ayböken de olacak. O, batıya doğru bakıp durur. Onun karşısına çıkıp kamçını salla, senin peşini bırakmaz. Alıp götür de padişahına sağıp ver. Eğer hanın razı olursa sütünü alsın, razı olmazsa "halkını öldür" diyerek onun alnına sıvazla. Bin tane askeri olsa da onun için fark etmez, hepsini öldürür. Eğer hanın söylediğine razı olursa "geri dön canavar" deyip sağrısını sıvazla. Göz açıp kapayıncaya kadar göz önünden kaybolur. İşte ondan başka işin olursa beni burada bulursun, dedikten sonra iki üç defa bağırmış. O anda, nice türlü avlar her taraftan

gelmeye başlamış. En sonunda uzunluğu üç dört kez* dişi bir Ayböken gelerek gün batısına doğru bakıp durmuş. Ḳuyın onun karşısına çıkmış ve kamçısını sallayıp, yürüyüp gitmiş. Ayböken onun peşinden gelmiş. O gün bunlar soğıp oturup memleketine gelmiş. Bunu gören halk: "Oypırmay, Ḳuyın, Aybökenin sütü şöyle dursun kendisini de alıp getirmiş" diyerek hayretler içerisinde kalmışlar. Bunu Han da işitip ödü kopmuş. Sonraki gün Ḳuyın, Aybökeni yanına alarak hanın sarayına varmışlar. Han, Aybökeni görüp törden kapıya kapıdan töre koşup:

-Evladım! Ben, sen gittikten sonra çok geçmeden başka ilaçlar içip iyi oldum. Onu şimdi avare etmeden geri gönder, diyerek yalvarmış. Ḳuyın: "Git, canavarım" diyerek Aybökenin sağrısını sıvazlamış. Ayböken fırlayıp çabucak gözden kaybolmuş.

Han tekrardan Mıstan Kempir'i çağırıp:

-Bu, bu sefer sağ salim geldi. Şimdi ne akıl vereceksin? Ben ölecek gibiyim, aşktan juv̈a* gibi solmaktayım. Benim malımın mülkümün yarısını istesen de onun karısını almanın bir yolunu bul! diye yalvarmış.

Mıstan kempir:

Şimdi bir yol var, onu yapalım. Ondan, Ḳuyın'ın bin canı da olsa geriye dönemez. Onun için, siz yine kara koyunun kanını içip ḳarḳ-ḳarḳ kusup kapıdan töre, törden kapıya doğru yuvarlanınız. Halkı toplattırıp bana damarınızı tutturunuz. Ben o zaman: "Bu hastalığınız önceki gibi değil, uzun süre hasta olacaksınız. Bu hastalık için suaygırının sütü gerek" derim. Suaygırı sadece "Ak Dev", "Kara Dev", "Kızıl Dev" adlı perilerin elinde. O perilerle bizim aramızda altı dağ var. Kuz Dağına insan bir yana kuş da uçarak ulaşamıyor. Çıkmasıyla arka tarafında Taz Dağı denilen ikinci dağ var. Orda sadece ayna gibi parlak taşlar var. Orada adam şöyle dursun, dağda yaşayan dağ keçisi de kayıp düşerek ölüyor. İşte ondan sonra da Kar Dağı var. Orada kar, gece gündüz aynı şekilde yağıyor. Karın kalınlığı bin kez. O dağdan hiç kimse geçemiyor. Yine onun arka tarafında çok büyük Buz Dağı var. Hızlı gitse ucan kuş bile onun eteğinden başına dinlenmeden bir ay

* kez: 71,12 cm.
* juv̈a: Yabani soğan.

da uçuyor. Yine, onun arkasında Saz Dağı var. Yüzüne bir mısḳal* taş düşse onu dibine doğru çekip götürüyor. Onun arka tarafında Ateş Dağı var. Ondan adam şöyle dursun kuşta geçemiyor. Onun sıcaklığı güneş gibi. İşte, buna gönderelim. Ḳuyın gittikten birkaç günden sonra, eşini nikâhlayıp alıverirsiniz, demiş.

Han kara koyunun kanını içmiş ve laḳ laḳ kusup, törden kapıya, kapıdan töre doğru yuvarlanmaya başlamış.

Tüm halk toplanmış. Deminki Mıstan Kempir, Han'ın bileğini tutup: "Oypırmay! Söyleyeyim mi, söylemeyeyim mi? deyip yalancıktan gözü yuvasından çıkmış.

-E, hoş, ne de olsam evliyam, gizlemeden söyle! diye yalvarmış han. Halk da hanın sözünü memnuniyetle karşılamış.

-Öyleyse ben söyleyeyim, fakat gönüllerine ağır gelmesin. Han'ın bu hastalığı önceki gibi değil, çok tehlikeli bir hastalık. İlacı bulunsa iki üç aya uzar, bulunmazsa üç aydan sonra ölür, demiş Kempir. Vezirler:

-Hadi, şimdi nasıl bir ilaç gerek? demiş. O zaman Kempir:

-Buna suaygırının sütü gerek, ondan başka ilaçla iyileşmez, diye söylemiş. Vezirler:

-Oybay, o suaygırını kim bulacak? demiş. "Kendin için doğarsın, halkın için yanarsın" denilir. Yavrucuğum varıp gel, diyerek insanlar uğultu çıkarmaya başlamış.

Han, Ḳuyın Batır'ı o su sığırının sütüne göndermiş.

-"Kendin için doğarsın, halkın için yanarsın" denilir, varıp gel! demiş vezirleri. Ḳuyın, gitmeye karar vererek, söz vermiş.

Ḳuyın sonraki gün sığırı aramaya yola çıkmış. O, gitmeye devam etsin, şimdi Han'a gelelim. Han iki üç günden sonra yanına vezirlerini alarak Ḳuyının eşini almak için yola çıkmış. Fakat Ḳuyın'ın eşi bunun hepsini biliyormuş. Falcı kitabını açıp dua etmiş ve çadırının etrafını çeviren dokuz kat sur yapmış. Han bunu görüp, buyruğu altındaki bütün halkı toplayarak surları yıktırmaya başlamış. Halk toplanarak akşama kadar (surun) sekiz

* mısḳal. 0,25 gr. Miskal.

katını yıkmış, bir katı kalmış. Yarın yıkarız diyerek gitmişler. Sonraki gün dokuz katı tekrardan yapılmış olarak duruyormuş. Bu şekilde Budır Han dokuz kat suru her gün yıkmaya çalışmış. Şimdi Ḳuyın'a gelelim.

Ḳuyın o gidiyle giderek kendisinin önceki Ayböken dostuna varmış. Gelip selamlaştıktan sonra tüm durumu anlatıp elinden gelen yardımını istemiş. O zaman Ayböken:

- Benim bu işte yapabileceğim hiçbir yardım yok. O, Ak Dev, Kara Dev, Kızıl Dev adlı üç perinin elinde. Ona varmak için altı dağdan aşmak gerek. O dağlardan insan şöyle dursun kuş da uçarak aşamıyor. Şimdi, sana edeceğim bir tavsiyem var. Şu, gökyüzüyle birleşmiş duran Bayterek'i gördün mü? Onun başında Alıpḳarakus denilen kuş var. Onun yavrularını her yıl ejderha gelip yiyip gidiyor. Sen o ejderhayı öldürüp yavrularını ölümden kurtarırsan Alıpḳarakus seni istediğin yere götürür. Evlat denilen ciğer etinden yaratılmış ğoy. Bundan başka verecek bir akılım yok, demiş.

Ḳuyın, Ayböken ile vedalaşıp deminki yüce Bayterek'e gelmiş. Gelse Bayterek'in başında tüyleri yeni yeni çıkmakta olan her birinin büyüklüğü deve kadar üç yavru durmakta. O yerin bitkileri de farklıymış. Dulavratotu'nun bir yaprağının alt kısmı büyük bir dam kadarmış. Ḳuyın, atını serbest bırakmış ve ejderha hangi taraftan gelir diyerek orada beklemeye başlamış. Beklerken uyuya kalmış. Biraz vakit geçtikten sonra çığırtılardan korkuyla uyanıp baksa deminki yavruların sesi. "Bunlar niye böyle çığrışıyorlar?" diye etrafına baktığında koskocaman bir ejderha Bayterek'in suyunu sıkarak yukarıda duran yavrulara doğru çıkmakta. Ḳuyın dokuz kıvrımlı ak semserini çekip sallamış. Ejderhanın başı ikiye ayrılmış. Sonra ejderhanın kalan bedenini parça parça etmiş. Gönlü rahatlayıp oturmaya başlamış.

Biraz vakit geçtikten sonra şiddetli bir yel çıkmış. Bu ne diye baksa Alıpḳarakus imiş. Az önceki yel onun kanadının yeliymiş. Gelip Bayterek'e konduğunda Bayterek eğilerek kırıla yazdıktan sonra tekrardan eski şekline gelmiş. Alıpḳarakus yavrularına getirdiği yemi verip:

-Hey, burada insanoğlunun kokusu geliyor gibi, demiş. O zaman (yavrular) cıvıldaşarak:

-Size dost mu gerek, yoksa düşman mı? demişler.

-Önce düşmanım gerek, demiş anası. O zaman yavruları ölmüş yatan ejderhayı göstermiş. Alıpḳarakus ejderhayı “aṽp” diye bir seferde yutup:

-Hadi, şimdi bana dostum gerek, demiş. Yavruları, Ḳuyın’a:

-Çık! demiş. Ḳuyın yaprakların arasından çıktığında Alıpḳarakus onu da yutmak istemiş. Fakat yavruları boğazını sıkıp çığrışarak (annelerinin boğazından aşağıya) göndermemişler. Ondan sonra o tekrardan kusmuş ve:

-Tüh, ey yavrularım, kötü yaptınız-oy. Yutup tekrardan kustuğumda bu çocuğu bin kişilik güç gelecekti. Buna yüz kişinin gücü geldi, demiş. Ḳuyın’ın durumunu sormuş. Ḳuyın, suaygırının sütünü aramaya geldiğini söylemiş.

-Bu zor iş, buna benim gücüm yetmez. Sadece seni götürüp bırakırım. Ondan sonrakileri kendin bilirsin, demiş Ḳarakus.

-Tamam, beni oraya bir ulaştırsan yeter, gerisini kendim hallederim, demiş Ḳuyın.

-Öyle olacaksa sen beni burada iki hafta bekle. Ben yavrularıma yiyecek topladıktan sonra gidelim. Ve kendimize kırk mes su alayım. Arada Ateş Dağı var, o dağdan geçerken gerek olur, demiş. Böylece Ḳuyın orada kalmış, Alıpḳarakus yiyecek getirmeye gitmiş. Her hafta iki defa gelip çocuklarına iki ay yetecek yiyecek toplayıp vermiş. Kırk mes su yüklenip üçüncü haftada:

-Hadi gidelim, demiş. Alıpḳarakus bir ay boyunca dik olarak uçtuktan sonra, Ḳuyın’a:

-Yere bak, demiş. Ḳuyın yere bakıp:

-Yer, toḳımın* büyüklüğü kadar, demiş. O zaman kuş:

-Öyleyse hala aşağıdayız, demiş. Böyle dedikten sonra yine birkaç gün dik uçmuş.

-Hadi, şimdi baksana, demiş

-Yer kalın iğnenin gözü kadar oldu, demiş Ḳuyın.

-Öyleyse gözünü yum, demiş kara kuş. Ḳuyın gözünü yummuş.

-Aç! demiş. Açmış. Baksa, kırk mes sudan damla kalmamış.

* toḳım: Eyerin altına konulan bez.

-Hadi sen şimdi şu görünen suyun kenarından yürüyüver. Karşına köprü çıkar. Ondan geçip Ak Devin evine varırsın. Şu bir tüyümü (telek) al. Nereye varıp konaklasanda ateş yakılan yerin yanına batırıp koy, Allahaısmarladık, diyerek Alıpkarakus uçup gitmiş. Ḳuyın, atına binip, köprüden geçerek büyük bir ak çadıra gelmiş. O, eve gelse on beş, on altı yaşlarında bir kız oturmakta.

Kızın ağzına bürme* demir koymuş. O kızdan:

-Bu kimin evi? diye sormuş Ḳuyın.

-Bu Ak Devin evi, demiş kız.

-O kendisi nerede?

-Av avlamaya gitti.

-Öyleyse eve gireyim, diyerek Ḳuyın, devin evine girse evde bir saba* kımızla pişmiş bir kazan et durmakta. Ḳuyın kıza bakıp:

-Et ile kımız getir! demiş. Kız:

-Babam kızar, demiş. Ḳuyın ona bakmadan et ile kımızı alıp kıza:

-Ye! demiş. Kız:

-Sizle beraber oturup yemem, babam kızar. Ağzımdaki bürmeyi yemek yemesin diyerek bilerek koyup gitti, demiş. Ḳuyın:

-Baban şimdi gelmez, kızmaz, deyip kızın ağzındaki bürmeli demiri alarak yemek vermiş de:

-Baban hangi yoldan gelecek idi? diye sormuş.

-Bu yoldan gelecek, demiş kız. Ḳuyın o yola gidip ağaç içine bir yere atını bağlayarak saklanıp beklemeye başlamış. Çok geçmeden ardında tazısı, kolunda kartalı; iti uluyup, kartalı çığlık koparıp, zırhı sökülüp Ak Dev sinirlenip:

-Ey, Ulumayacak köpek uluyup getirdiği bela kendi başına gelsin. Çığlık atmayan kuş çığlık atıp kendisini öldürsün!* Sökülmeyenin zırhı sökülüp, parçalanıp (eskiyip) görünsün. Tüm vücudum bu Ḳuyın doğduğunda kıpırdamıştı, diyerek gelmiş. O zaman:

---

* bürme: Bir tür dikiş, büzerek dikme.

* saba: Kımız hazırlamak için kullanılan ve at derisinden yapılan kap.

* Kazaklara göre it ulursa kötülük çağırır. Burada, havlaması gereken it uluyor. Uluma kutra aittir. Metinde kuş derken kartal kastedilmektedir. Kartallar yaşlanınca çığlık atmaya başlar.

-Hey, ben sana ne yaptım? diyerek Ḳuyın çıkıp gelmiş. Orada ikisi dövüşmeye başlamışlar. Dövüşüp-dövüşüp Ak Devi alıp yere vurup başını kesmiş ve yürüyüp gitmiş. Kız, babasının başını görüp ağlayıp kalmış. Ḳuyın biraz gittikten sonra Kara Devin evine gelmiş. Orada iki kazan etile iki saba kımız durmaktaymış. Yalnız kızından başka hiç kimse yokmuş. Gelip evine girse bu da kızının ağzına bürme salıp koymuş. Bürmeyi kırıp yanına oturtmuş. Yemek yedikten sonra kıza babasının hangi yoldan geleceğini sorarak karşısına çıkmaya gitmiş. Bir yerde beklerken onun da iti uluyup kuşu çığlık atıp zırhı sökülerek gelmiş. O da:

- Ey, Ulumayacak köpek uluyup getirdiği bela kendi başına gelsin. Çığlık atmayan kuş çığlık atıp kendisini öldürsün! Bu Ḳuyın doğduğunda, tüm vücudum titremişti, diyerek gelmekteymiş. O zaman Ḳuyın:

-Ben sana ne yaptım? diyerek çıkıp gelmiş. İkisi dövüşmeye başlamışlar. Dövüşüp-dövüşüp onu da alıp yere vurup başını kesip almış ve kızına getirip:

-İşte baban! Gelmeze gitti deyip yürüyüp gitmiş. Biraz yürüyüp Kızıl Devin evine gelmiş. Gelse orada da ağzına bürme salınmış bir kız durmakta. Ḳuyın gelip:

-Kimin kızısın? demiş.

-Ben Kızıl Devin kızıyım, demiş.

-Öyleyse, kımız getir! demiş. Üç kazan etle üç kap kımız duruyormuş. Ḳuyın, kıza bakıp: -Ağzındaki bürmeyi alıp benimle beraber kımız iç, demiş. Bu kız önceki kızlar gibi inatlaşmayarak bürmeyi alıp Ḳuyın ile birlikte oturup kımız içmiş. Kımız içerken:

-Siz Ḳuyın denilen batır mısınız? demiş.

-Evet, bunu nereden bildin?

-Benim bildiğim babamlar üç kardeş. Üçü de peri. Onlar bir araya geldiklerinde: “Bizim ecelimiz Ḳuyın denilen batırın elinden olacak, o batır üçümüzü de öldürecek” diyorlardı. İşte, artık kuvvetli babamın eceli yetmiş. Benim babamla yedi gün, yedi gece dövüşeceksin. O zaman babamın bir burun deliğinden ak ipek, bir burun deliğinden kızıl ipek çıkıp sallanır. Sen onları tutama geldiğinde çekip kopar. Onlar benim babamın canı.

Gerçektende, böyle yapmasan da sen onu yenersin. Burnundan sallanan ipek yere ulaşıp senin ayağına dolanıp kopuncaya kadar en az bir ay dövüşmen gerek. İşte, babam bu yoldan gelecek, gidersen karşına çıkarsın, demiş kız. Ḳuyın yola düşüp gelse Kızıl Devin iti uluyup, kuş ciyaklamaya başlamış. Ondan korkan dev:

- Ey, Ulumayacak köpek uluyup getirdiği bela kendi başına gelsin. Çığlık atmayan kuş çığlık atıp kendisini öldürsün! Sökülmeyenin zırhı sökülüp, parçalanıp (eskiyip) görünsün. Bu Ḳuyın doğduğunda, tüm vücudum titremişti, o gelmeseydi, diyerek geliyormuş. Ḳuyın Batır saklandığı yerden çıkıp gelip:

-Ey peri! Ben sana ne yaptım? diyip bağırmış. İkisi dövüşmeye başlamışlar. Yedi gün yedi gece dövüşüp sekizinci gün olduğunda Kızıl Devin iki burnundan iki tutum bir ak, bir kızıl ipek çıkıp sallanmış. Ḳuyın, elini uzatarak ipekleri koparmış. Kızıl dev gürs diye yere düşmüş. Ḳuyın, devin başını kesip, kızının eline alıp getirip:

-İştev, bu senin babanın başı, demiş. Kız:

-Babamın öleceğini kendim söyledim, yoksa aydınlık dünyayı biraz daha görecekti, demiş. Böylece o gün Kızıl devin evinde gecelemiş. Alıpkarakus'un tüyünü ateş başına yılankavi bir şekilde batırmış. Sonraki gün:

-Hey, Ḳuyın gelmiş ğoy, deyip Kara Devin kızı malını sürmekteymiş. Ḳuyın o gün Kara Devin evinde kalmış. Alıpkarakus'un kanadını ateş başına batırıp koymuş. Sonraki gün kalksa, Ak Devin kızı:

-Ḳuyın gelip kaldı ğoy, deyip mallarını sürüyor imiş. Baksa tüm mallarıyla göçerek Ak Devin evine gelmiş. O gün Ak Devin evine konaklayıp kanadı yine ateş başına batırıp koymuş… Böylece oturup, dördüncü gün olduğunda kendi evinin yanına gelip konaklamış. Eşiyle selamlaşıp birbirlerinin sıhhatlerini sorup sevinmişler. Sonraki gün Alıpkarakus gelip:

-İşte, Batır, çocuklarımı ölümden kurtardığın için benim sana yapacağım tüm hizmetim bu. Az da olsa çok görüp (azımı çoğa sayıp) beni serbest bırak, demiş. Ḳuyın çok çok teşekkür edip Alıpkarakus ile vedalaşarak evine dönmüş. Halk uğultu edip:

-Ḳuyın gelmiş. Suaygırı şöyle dursun üç devin üç kızını alıp gelmiş, demişler. Ḳuyın, Han'a varıp:

-A, Hanım! İstediğiniz su aygırını getirdim, etini yeseniz de siz bilirsiniz, demiş. Han korkup:

-Yavrucuğum, sen gittikten sonra her türlü ilaçları içip iyi oldum, demiş. Sonunda Han, Mıstan Kempiri çağırıp:

-İşte, bu bela yine geldi. Artık ne hile bulacaksın? demiş. Kempir düşünüp:

-Başka bulacak hilem yok, demiş. Han korkup kendini kaybedip ölmüş.

Ḳuyın, o halkın isteği doğrultusunda padişah olmuş.

Günlerden bir gün Ḳuyın'ın büyük eşi bir erkek çocuk dünyaya getirmiş. Çocuğunun adını Arpalıs koymuş. Sonraki yıl üç eşinden üç oğlu doğmuş. Toy yapıp birkaç gün eğlence-şenlik kurmuş.

Arpalıs altı yaşına geldiğinde Kara Devin kızından doğan çocukla ikisi dağa çıkıp dolaşmaya çıkmışlar. İkisine aynı silah zırh ve mızrak yaptırmış. Arpalıs mızrak tuttuğunda onun mızrağının ucundan ateş çıkıyormuş. Anası ona:

-Yavrucuğum, şimdi düşmana gitme! Birkaç kişiyi öldürdükten sonra mızrağının ucundaki ateş söner. Fakat benim söylediğimi dinlemeyip düşmana gider ve oradan çıkamazsan mızrağını atının idrarına tut, demiş. Netice de Arpalıs yine dağa çıkmış. Dağın arka tarafında kalabalık hayvan sürüsü görmüş. Arpalıs yoldaşlarına:

-Sizler böylece duradurunuz. Bu il kimmiş, ben varıp öğrenip geleyim, diyerek o ile doğru gitmiş. Gelse kalabalık bir halkmış. Kenar taraftaki büyük bir çadırdan türkü söyleyen birinin sesi geliyormuş. Arpalıs o eve gelip atını mama* ağacına bağlayıp mızrağını çadırın duvarına dayayıp "esselamu aleyküm", deyerek içeri girmiş. O girse bir dev döşeğin üstünde sırtüstü yatıp türkü söylemekteymiş.

Yaşlı adam iki büklüm olduğunda belim der,
Gözüme bin kişi kadar görünmüyor.

* mama: At bağlanan direk.

Bağırıp kalıp orduyu kırıp geçirsem
Ker atım erinmeyi bir bilmiyor.

deyip dev türkü söylemeye devam ederek çocuğun verdiği selamı almamış. Arpalıs buna sinirlenip: “Sen batırsan kuvvetini göreyim”, deyip dışarı çıkmış. Mızrağını eline alıp atına binerek hızla (onların) yılkılarına doğru gitmeye başlamış. Devin karısı, çocuk gittikten sonra arkasından koşarak çıkmış. Hızla giden çocuğu görüp geri dönüp evine gelerek kocasına:

-Sen biraz önceki çocuğun selamını boş yere almadın. O çocuk batır idi. Elindeki mızrağının ucundan ateş çıkıyordu. Şimdi varıp senin yılkılarına zarar verecek. Sen şimdi ilk olarak ona varma, karşısına halkı düşman olarak gönder. Biraz adam öldürdükten sonra onun mızrağının ucundaki ateş söner. Sen o zaman varıp savaş. Yoksa, gücün yetmez, demiş.

Arpalıs gider gitmez her tarafı kaplayan yılkı sürüsüne giderek onları sürmeye başlamış. Arpalıs yılkıları sürmeye yöneldiğine yılkıcılar ona yaklaşmaya korkmuşlar. Birisi ardından gelip:

-Ey Batır! bu yılkıların sahibi de senin gibi batır. Atı bu yılkıların içinde gidiyor. Onun atını ver de git. (O batırın) hayalinde kalır, demiş. Buna Arpalıs:

-Tamam al, demiş. Büyük ker at imiş, tutup almış. Atı sahibine götürüp vermiş ve olan durumu anlatmış. Batır sinirlenip:

-Ben varıncaya kadar yolunu engelleyin. Varmazsanız ilk önce sizleri öldürürüm! diye korkutmuş. Çare yok yılkıcılar, Arpalıs’ı takip etmeye yönelmişler. Yılkıcıların ardından deminki devin kendisi de gelmiş. Gelip çocukla dövüşmeye başlamış.

Arpalıs mızrağını nasıl saplamaya çalışsa da deve saplayamamış. Baksa ateşi sönüp kalmış. Hızla giderek bir yılkının idrarına tutmuş. Bunu gören dev evine doğru kaçmış. Ardından yetişip Arpalıs mızrağını sapladığında dev, köküyle düşen ağaç gibi pat diye düşüp yuvarlanmış. Arpalıs yoldaşlarını yanına alara köyüne dönmüş. Yolda gelirken bir vadinin arasında bir adamın bir kalkıp bir düşerek yürüdüğünü görmüş. Bir yoldaşına:

-Sen varsana, şu biçare adam ne yapıyor? demiş. Yoldaşı hızla gidip geri dönüp gelip:

-Bir yaşlı adamla yaşlı kadın. Varıp selam verdim, selamımı almadı. Bir şeye bakıp duruyordu da yere yatıp yeri tırmalıyor. Neticede cevap alamadım, demiş. Arpalıs, Kızıl Devin kızından doğan Ayım'ı yanına alıp:

-Biz öğrenelim, sizler burada duradurunuz, demiş. İkisi hızla gidip varıp yaşlı adamla kadına selam vermişler. Yaşlı adam yerden başını kaldırıp:

-Oy, evlatlarım-ay, Ḳuyın'ın kendi misin, yok gözü müsün? deyip hüngür hüngür ağlamaya başlamış. Baksa, farenin ardından giden Ḳuyın'ın önceki anasıyla babası. İkisini iki ata bindirerek alıp yılkılara getirmiş, bir çocuğu Ḳuyın'a göndermiş.

-Babasını buldum. Eline bir kâse bal alıp döküp-saçmadan karşılamaya çıksın! diye haber salmış. Ḳuyın haberi alıp: "Benim çocuğum bana böyle emir veriyor, bu nasıl şey?" diye düşünmüş. Fakat bunun çözümünü bulamamış. Bir kâseye bal koyarak karşılamaya çıkmış. Ana-babasıyla görüşüp ağlaşıp hasret giderdikten sonra Ḳuyın, Arpalıs'a bakıp:

-Evladım, senin bana böyle emir vermen nasıl şey? diye sormuş. O zaman çocuğu:

-Baba, sen ulu padişahsın. Evinden ağlayarak çıkarsan senin neren padişah olur? Onun için durumunu düzeltip gelesin diye böyle dedim, demiş. Neticede Ḳuyın ana-babasını evine alıp gelip, büyük toy yapmış.

Bir gün Kara Dev'in kızından doğan Kasım ile Ak Dev'in kızından doğan Yesim beraber memleket görelim diyerek uzak sefere çıkmışlar. Birkaç ay gittikten sonra sık bir ormanlığa gelmişler. Ormanda giderken o kenarından bu kenarına göz yetmeyen kalabalık yılkı sürüsüne denk gelmişler. Yılkıların akları bir bölük, gökleri bir bölük, kulası ile kahverengisi bir bölük durmaktaymış. Kasım'la Yesim'in bu atlar hoşlarına gidip "sürüp köye götürelim" diye düşünmüşler. Böylece yılkıları sürerek akşamleyin bir yere gelip konaklamışlar. Geceleyin şiddetli yağmur yağmaya başlamış. Bunlar sığınacak yer arayıp bir kötü eve denk gelmişler. Kasım atını köstekleyip Esim'den önce dama girse, bir şey damın baş tarafındaki bir köşesinden diğer köşesine koşup duruyor imiş. Kasım Batır:

-Bu kim, insan mı şeytan mı? İnsan isen söyle, şeytan isen öldüreceğim diye bağırmış. “Ben insanım” diye ses çıkmış.

-İnsan olsan, ne yapıyorsun? demiş Kasım. Deminki adam:

-Ben sana durumumu anlatayım, diyerek Kasım’ın yanın gelip oturmuş: Ben bir zenginin çocuğuydum ve üç erkek kardeş idik. Babamız bizi bırakıp malıyla kaçıp gitti. Onun için biz fakir olduk, başı boş kaldık. Benim en küçük kardeşimin adı Ḳuyın idi. O da bizden kaçıp gitti. O biçarenin nereye gidip öldüğünü bilmiyorum. Biz büyük ağabeyimle beraber burada bir zengine hizmetçi olduk. Ben yılkılarına baktım, büyük ağabeyim sığırlarına. Bu şekilde yaşadık. Daha sonra zengin başka yerden yayla aldı. Dün buradan göçüp giderken, bu tepenin başında ak boz ata binmiş bir adam hızla gelerek bize bakıp at sürdü. Onun ardından başka birisi. Böyle-böyle kırk ak boz ata binen kırk adam gelip yurdu yağmaladı. Öldürebildiklerini öldürüp öldüremediklerini sürüp götürdüler. İşte, ben attan düşerek yalancıktan ölmüş gibi yatıp onlar gittikten sonra kalkarak kaçıp bu dama gelip saklandım, demiş. O zaman Kasım:

-Sizin söylediğinize göre ölen zenginin çocuğunun adı Ḳuyın mu? demiş.

-Evet, yavrucuğum, onu nereden biliyorsun? deyip biraz önceki adam yalvarmaya başlamış.

-Bizler o Ḳuyın’ın çocuklarıyız, demişler Kasım ile Yesim. O yerde üçü selamlaşıp görüştükten sonra yola çıkmışlar. Yolda gelirken bunlar bir kişiye rastlamışlar. Deminki buldukları adam o kişiye varıp:

-Müjde! Bunlar Ḳuyın’ın çocuklarıymış, demiş. O, Ḳuyın’ın büyük ağabeyiymiş. Onunla da görüştükten sonra bir yaşlı adam gelip:

-Yavrucuğum, söylediğiniz Alğan Bayın Ḳuyın’ı mu? demiş.

-Evet, diye cevap vermiş bunlar.

-Oy evladım-oy, kendisi sağ salim imiş-av! Bana evlat olup Şığan Hanın kızını alıp kaçıp gitmişti, demiş yaşlı adam. O, yaşlı adam Ḳuyın’ın üvey babasıymış.

-Üvey anası bu, diyerek yanındaki ağlayıp duran yaşlı kadını göstermiş. Hepsine at, şapan vererek alıp memleketine dönmüş. Alıp

memleketine gelip Ķuyın ile görüştürmüş. Hepsi bir araya gelip birlik ve barış içinde güzel bir ömür sürmüşler.

6.3.30. MAMAY BATIRDIŋ ARMANI

Burınğı ötken zamanda üş jigit jolaṽşı jürip, ķonalķa aṽılğa jaķındağanda bir malşığa jolığıp:

-Mına köringen aṽıl kimniŋ aṽılı? dep jon suraptı. Malşı:

-Mamay batırdıŋ aṽılı, depti. Odan jürip ketip tağı bir malşığa jolığıp:

-Mına aķ aṽıl kimniŋ aṽılı? depti. Malşı:

-Mamay batırdıŋ aṽılı, depti. Sonımen bular toğız aṽıldıŋ malşısınan surağanda, toğızı da Mamay batırdıŋ aṽılı bolıptı. Kün bata onınşı aṽılğa kelip, bir aķ üydiŋ artına tüsip, bir jigitten jön surap:

-Bul kimniŋ aṽılı, ķonuṽğa bola ma? depti. Jigit:

-Mamay batırdıŋ aṽılı. Men barıp aķsaķaldan ulıķsat surap keleyin, dep ketti. Jolaṽşı jigitter: “Bul Mamay degen kisi me, joķ bir el me?” dedi özdi-ezi. Jigit te kelip:

-Sizderge ulıķsat, ķonsın dedi, depti. Sonımen üş jolaṽşı älgi üyge tüsip, sälem berip kirip keldi. Kelse, törge körpe-jastıķ tastağan. Tösekte saķalı beluṽarına tüsken appaķ ķuṽday bir şal otır.

-E, ķonağım, joğarı şıķ, dedi şal. Sonımen ķonaķtar törge şığıp barıp otırdı. Sälemdesip otırğan soŋ şal:

-Ya, jiğitter ne estip bilgenderiŋ bar? dedi. Otırğan ķonaķtar şalğa suraķ ķoydı:

-Osı Mamay batır kisi me, joķ bolmasa bir taypa el me? Biz jolda kele jatıp toğızınşı aṽıldan ötip, onınşı aṽılğa kelip otırmız. Barlığın Mamay batırdıŋ aṽılı deydi, deydi. Sonda tösekte otırğan şal:

-Ey, bäybişe! Meniŋ astımdağı körpeni ķonaķtardıŋ ķasına salşı. Men ķonaķtarıma äŋgimemdi aytayın, dep bäybişesine körpeni saldırıp, ķonağınıŋ ķasına otırıp: “E, balalar, sol Mamay batırıŋ men. Aytķan toğız aṽlıŋ meniŋ toğız ulım bar, solardıŋ aṽılı. Özimmen onınşı aṽıl, dedi şal Mamay. Sonda ķonaķtar:

-Oypıray, aḳsaḳal-ay. Sizde de arman bar ma eken? dedi. Sonda Mamay batır:

-Oy, balalar. Ol ne degeniŋ, meni ḳartaytḳan sol arman ğoy, dedi.

-Ay, aḳsaḳal-ay! Sizdi arman ḳartaytsa, basḳa el armannan ölip ḳalmay bosḳa jür eken, dedi analar. Sonda Mamay batır ayttı:

-Men senderge armanımdı aytıp sınatayın. Meni eki arman ḳartayttı, dedi ol. Birinşi arman: “Toğız üydiŋ ortasında jalğız ḳızım boldı. Atı Biykeş edi. O jalğız ḳızım ul bolıp, toğız ulım ḳız bolmadı”, dedi. Ḳonaḳtar:

-Nege üydeysiz, dedi. Mamay ayttı:

-Meniŋ äkemniŋ äkesi de, meniŋ äkem de Üşaral degen jerge aŋ aṽlap barıp, joḳ bolıp ketipti. Sodan men erjettim, at jalın tartıp mindim. Söytip jürgende mağan oy tüsti. “Meniŋ äkelerim Üşaralğa barıp öldi. Onda ḳandaylıḳ päle bar, barıp köreyinşi”, dep oyladım. Elimizde bir balger adam bar edi, sonı şaḳırtıp alıp jönimdi ayttım. Ol ḳobızımen oynap-oynap jiberip mağan bılay dedi: “Til alsaŋ barma, äkeleriŋ de sonda öldi, sen de sonda öleyin dep pe eŋ?” dedi. Oğan da bolmadım. Ne bolsa da Ḳudaydıŋ salğanın kördim dep, bäyge küreŋ atım bar edi, söğan minip täṽekel dep, Üşaralğa jürip kettim. Sonımen birneşe kün jürip, Üşaralğa kelip jettim. Jeri şüygin, neşe türli andarı da, ḳalıŋ toğayları da köp eken. Eki-üş kün aŋ atıp jep jürdim özimdi özim küzetip, eş närse körinbedi. “Bul meniŋ äkelerimdi ḳurtıp jürgen päle ḳayda?” dep oyladım. “Sonımen ḳanşa jüre bereyin, ḳoy ḳaytayın”, dep bir andı atıp alıp, baḳırğa salıp, jep keteyin dep pisirip otır edim, älden üṽaḳıtta arḳandaṽlı türğan atım osḳırınıp ḳoya berdi. Jügirip ḳasına barsam, atım dirildep, ḳan siyip tur eken. “E, bir päle bar eken, etimdi jıldam pisirip jep keteyin”, dep asıp otırğan baḳırımnıŋ ḳasına kelip otıra bergende bir närse zuṽıldap kele jattı. Ḳarasam, uzın boylı ḳarasur äyel. Eki ḳolı ḳuṽsıruṽlı, eki közi işip-jep bara jatır. Kelip asuṽlı turğan ettiŋ ḳasına otırdı. Men de eki közimdi odan ayırmadım. Bir ḳolıma mıltığımdı ustap, bir ḳolımmen ettiŋ astına ot jağıp otıra berdim. O da közin menen ayırmaydı. Et pisti. Ol ketetin emes. Bir ḳolımda mıltıḳ, etti tüsirip şanışḳımen jep otırmın. Bir jiliktiŋ basın şanışḳımen alıp, usınıp em aṽzın aştı. Aṽzına süyek-müyegimen asatıp edim, ol bir-aḳ tolğap, süyegimen jüta saldı. Sonımen men de otırdım. Ol da jaṽap

ḳatpadı. Men de etti jep boldım. Közimdi odan ayırğam jöḳ. “Eger közim aṽıp ketse, ḳağıp jiberedi eken”, dep oyladım. Sonımenen birazdan soŋ turıp, jürip kettim. “Ḳoy, meniŋ äkelerimdi ḳurtıp jürgen sol eken”, dep endi keteyin dep, atımdı äkep erttep oylanıp turıp: “Bu ḳalay, men elge barğanda ne kördim dep baramın. Bügin Ḳuday saḳtağanda tağı saḳtar. Osı jerge ḳonayın”, dep, ḳayta oylandım. Munıŋ artınan tağı bayḳayın dep, tünde öz boyımmen birdey juṽan terek kesip äkep, er-toḳımdı basıma jastap, üstine ḳara şapanımdı ayḳara jaṽıp, kisi ḳusatıp jatḳızıp, özim biyik taldıŋ basına şığıp, mıltığımdı ustap, uyıḳtamay ḳarap otırdım. Ay jarıḳ edi. Bir ṽaḳıtta atım tağı da osḳırınıp ḳoya berdi. Ḳarasam, älgi ḳatın kele jatır eken. Şapan jamılıp jatḳan men eken dep kele sala ağaşḳa minip alıp, julmalay bastadı. Men mıltıḳpen taḳ ökpeden däldep basıp saldım. Tura jöneldi. Men de jıldam atımdı erttep mine sap izine tüsip kelemin. Jürgen jerinen ḳan josıp keledi. Bir jerge kelgende ḳalıŋ toğaydan atım jüre almadı. Soŋına tüsip, jayaṽlap kelsem, ḳalıŋ taldıŋ işinde balağanı bar eken. Soğan kire ḳulap älgen eken. Eki ḳolın kesip aldım. Ḳolı pistedey temir, jeztırnaḳ eken. Balağannıŋ töbesinde aḳ balta jarḳıldap tur eken. Sonı ḳosa aldım da, atıma minip, jürip ketip, ḳaytıp üyime keldim. Kelisimen bayağı barma degen baḳsını şaḳırtıp alıp:

“Mine, mınaṽ jeztırnaḳtıŋ ḳolı, mınaṽ baltası. Sen barma dep eŋ, men barıp äkelerimdi öltirgen düşpanımnan kek aldım”, dedim. Sonda baḳsı otırıp:

-Bul köktırnaḳ adamdı usatıp jiberedi jäne bul erli-baylı ekeṽ edi. Seniŋ öltirgeniŋ dürıs. Biraḳ baltanı almaṽ kerek edi. Endi munıŋ eri bar. Ol osı balta ḳayda tursa, sonı izdep taṽıp, aṽılıŋmen ügip ketedi, dedi, Baltanı beker aldıŋ, bul üş ayda bolmasa, üş jılda ḳaydan bolsa da tabadı. Oğan deyin bosağada uyıḳtamay ḳarap otıruṽıŋ kerek. Eger bilmey ḳalsaŋ, aṽılıŋnıŋ şetinen ayağına deyin tügel ḳıradı. Jäne onıŋ öz baltası bolmasa, özge närse onıŋ basın kese almaydı, dedi. Sonımen baḳsınıŋ sözinen şoşıp, ḳorḳıp tün bolsa uyıḳtamay aḳ baltanı alıp bosağada ḳarap turatın boldım. Säytip jürgende jalğız ḳızım Biykeşti küyeṽge berip, ḳalıŋmalı bitken soŋ uzatpaḳ boldım. Basına üy tigip, ḳanşa mal berip:

-Al, Biykeş, menen ne suraysıŋ? Jalğız ḳızım ediŋ, senen ne surasaŋ da ayamaymın, dedim. Sonda ḳızım ayttı:

-Mağan bergen malıŋ, üyiŋ kerek emes. Meni ķızım deseŋ, jeztırnaķtı öltirip äkelgen aķ baltandı ber, basķa tük te suramaymın, dedi. Men sastım:

-Äy, balam-aw, onı ķalay beremin, sağan bersem, men ölmeymin be? dedim. Oğan ķızım bolmadı.

-Onı bermeseŋ, ķızım deme, dep jılap otırıp aldı. Ķayteyin, jalğız ķızım jılağan soŋ, köŋilin ķıymay amalsızdan aķ baltanı berdim. Ķızım ırza boldı. Sonımen aparıp salıp, ķızımdı ornalastırdım. Söytip öz baltamdı alıp, uyıķtamay ķarap otıratın boldım. Endi ķızıma keleyin. Barğan soŋ ķızım öziniŋ aķ otawın awıldıŋ ķiya bir şetine tikkizip, tün bolsa aķ baltanı ķolğa alıp uyıķtamay bosağada ķarap turatın boldı. Oğan küyewi de senbey äyelinen ķorķıp, o da uyıķtamaytın boldı. Küyewi Biykeşten sır surasa, oğan sırın aytpaydı. Sırımdı keyin aytamın deydi. Söytip ķızım birneşe kün uyıķtamay küzetip otırdı. Bir küni tünde ay jarıķ edi, awıldıŋ köp iti şuwlap, ürip, sırtķa ķaray jöneldi. Biykeş te ürgen jaķķa köz jiberse, bir uzın adam kele jatır. İt ürse, otıra ķaladı. İtter onda jay-jayına ketedi. Onan keyin ķayta turıp jüredi. Tağı it ürse, tağı da otıra ķaladı. Tağı körinbey ketedi. Sonda itter jay-jayına ketedi. Sonımen awıldıŋ şetine jetip, şetki üyden kirip, aralap, barlıķ üylerden ötip, Biykeştiŋ üyine keldi. Biykeş te körip, aķ baltanı ķolına alıp dayındalıp turdı. Ol da kelip, esikten üyge kire berdi. Aķ baltanı ķaķ bastan salıp jibergende bası uşıp jerge tüsedi. Biykeş tösekte jatķan küyewin oyatıp: “Mına jatķandı kör”, dep barlıķ sırın aytıp berdi. Ekewi jeztırnaķtıŋ kirgen üylerine barsa, barlığın, üy işimen birin ķaldırmay öltire beripti. Sonımen eki at aldırıp minip, küyewimen ekewi jeztırnaķtıŋ ķolın kesip alıp, basın alıp jäne aķ baltanı alıp, ķızım mağan keldi.

-Äke, mä, ķiymağan aķ baltaŋdı oziŋe bereyin. Men aķ baltanı alğanda, özim öleyin, toğız ağayım men siz aman ķalsın dep aldım. Eger, siz baltanı bermegeniŋizde toğız ulıŋızdı öltirip, öz basıŋız jalğız aman ķalğanda kimge tulğa bolasız. Men ölsem özim öleyin, ağalarım ölmesin dep baltaŋızdı alğanım sol edi. Mine, ķiymağan baltaŋızdı oziŋizge bereyin, dep özime berdi. Mine, bir armanım osı, balalar. Toğız ulım ķız bolıp, jalğız ķızım ul bolmadı dep arman etemin. Osı arman ba, joķ arman emes, ķonaķtar? dedi Mamay batır.

-Ekinşi armanım, dedi Mamay batır. Osı köktırnaqtardı öltirip, äkelerimniŋ öşin alıp, köŋil jaylanıp, sonımen üyden şıqpay on bes-jiyırma jıl jattım. Sodan keyin bir küni oy tüsip, Qubajon degen jonım bar edi. Salqın samal soğıp turuwşı edi, jotasına şığıp qarağanda. Şıŋıraw degen qudığım bar edi, suwı kök mäldir zämzäm suwınday edi, osılardı sağınıp, seyilge bir şığıp, köŋil köterip keleyin dep, Jaydaqker degen bäyge atıma minip, Qubajonıma şığıp janjaqqa közim salıp qarasam, bayağı Şıŋıraw qudığımnıŋ basında köp qosar tigüwli tur. Appaq aq qayıŋday bir top qızdar qudıq basında oynap jür. “Bul ne ğajap, burın basında däl osınday waqıyğa bolğan joq edi, men barda qorqıp eşkim kelmewşi edi, meni öldi dep sanap, qudığımdı iyemdengen eken”, dep oyladım. “Al, endi qalay etüw kerek, barayın”, dep em, qorıqtım. Qartayıp qaldım. Barsam öltirip ketip, “Mamay batırdı jaw öltirip ketti”, dep el mazaqtay ma dep te oylaymın. Munı qalay etsem, elge qaytıp, kisi jiynap kelem be?” dep oylanıp turıp, biraq munı boyıma ar kördim de, erlik namısım qozıp ketti. Qoy, elge barıp aytqanımmen, Mamay batır qartayıp ketken eken, özi qorqıp kelip, qol jiynap apardı der. Odan da ölsem özim barıp köreyin, täwekel dep, Şıŋıraw qudıqqa qaray jele jortıp kele jatırmın. Qudıqqa taqağanda qudıq maŋında oynap jürgen köp qızdar aldımnan şığıp, kele attıŋ şawjayınan alıp: “küyew keldi”, dep jabılıp meni awdarıp alıp qaldı. Qalğan qızdar biri saqalımnan julıp, biri murnımnan tartıp, biri iyığıma minip, biri qoyğılap, julmalap, “küyew-küyew” dep äkep, bir ülken aq qosqa kirgizip, astı-üstime körpe sap, tösep, neşe türli tağamdı aldıma äkep qoydı. Özderi birge otırıp: “Küyewjan, iş”, dep barlığı qoyğıştap esimdi şığardı. Bir öŋkey suluw qız. Munıŋ qaysısı meniŋ äyelim ekeni belgisiz. Äytewir, “küyew” deydi. Sol kezde otız bestegi qalıbıma tüstim. Söytip kün battı, tün boldı. Bir-eki qız kelip, üydegi qızdarğa: “Küyew ülken üyge kirip, otqa may quysın, tamaq işsin deydi”, dep keldi. Sol-aq muŋ eken, köp qız qol-ayağımdı jerge tiygizbey julqılap, “küyew” dep julmalap äkep, ülken aq qosqa kirgizip qolıma may quyğan baqır berip: “Otqa may quy, küyew”, dedi. Men baqırdı alıp, küyew ırımın jasap, otqa may quydım. Törge şığarıp, altın taqtıŋ üstinde ülde men büldege bölengen ay men kündey bir suluw qızdıŋ qasına äkep, mağan da altın orındıq berip ötırğızdı. E, meniŋ jarım ösı eken dep, sol kezde jiyırma

bestegi ḳalpıma tüstim. Bir ṽaḳıtta neşe türli tamaḳ äkep ḳoyıp, şıntaḳtap otırıp, şay işüṽge aynalğanda, älgi altın taḳtağı ḳız da kelip, meniŋ ḳasıma şıntaḳtap kelip otırıp şay işti. Köp ḳızdar “küyeṽ” dep, julḳılap jatır. Men jasaŋğırap, bayağı jastıḳ ḳalpıma keldim. Şaydı işip bolğan soŋ, ḳasımda şıntaḳtap jatḳan ḳız, ḳurbılarına: “Barındar, jaḳsılap tösek salıŋdar”, dep buyırdı. Ḳızdar barıp täsek salıp kelip: “Taḳsır, tösek dayın”, dep patşa ḳızğa habarladı. Patşa ḳız: “Al, olay bolsa”, dep barlığımız da sonda bardıḳ. Barsaḳ tösekti belden ğıp salıptı. Älgi patşa ḳız: “Barındar”, dep, ḳızdardıŋ barlığın taratıp jiberip, özi meniŋ ḳasımda ḳaldı. Sonımen ekeṽmiz oŋaşa ḳaldıḳ. Men şeşinip tösekke jattım. Ḳız otırdı. Sonan keyin erkektik etip köreyin dep, ḳızdı ḳolınan tartıp edim, mağan ḳız ayttı: “Joḳ, ḳazir bolmaydı, sağan sert ḳoyamın, sen taŋ atḳanşa, mına şamğa ḳarap uyıḳtamay otırasıŋ”, dedi. Sonımen “jaraydı” dep taŋ atḳanşa kirpik ḳaḳpay ḳarap otırıp, bir kezde talıp uyıḳtap ḳalıppın. Taŋ atḳanda şoşıp oyana kelsem, basımda atım baylaṽlı, mıltığım ḳasımda, basḳa tük joḳ, tügel köşip ketipti. Jalğız-aḳ astıma bir körpeni tastap ketipti. Ornımnan uşıp turıp, astımdağı körpeni julıp alsam, bir japıraḳ ḳağaz jazıp, tastap ketipti. Alıp oḳısam, mınaday söz jazıptı: “Men periniŋ patşasınıŋ ḳızı edim, atım Mühiriya. Sen Mamay batır Üşaraldağı erli-baylı köktırnaḳtı öltirdi degen soŋ, adam balasında da osınday batır boladı eken dep, men sağan ğaşıḳ bolıp, izdep taba almay, birneşe jıl jürdim. Sonımen keyin estip, Mamaydıŋ Ḳubajon degen jonı bar, Şıŋıraṽ ḳudıḳ degen ḳudığı bar, soğan barsaŋ tabasıŋ dedi. Ol jerge Mamay batır ölmese, bir keledi dedi. Sonımen men seni izdep, osı jerge köşip kelgenime segiz jıl boldı tiri bolsa bir keler dep, söytip, ğaşıḳ bolıp tosḳan jigitim sen keldiŋ. Körsem, ḳartayıp ḳalıpsıŋ. Sonda da oylanıp, bir bala urpaḳ berer hali bar ma eken dep, seni sınadım. Eger sen kirpik ḳaḳpay taŋ atḳanşa şamğa ḳarap otırğanda, men sağan tiyer edim. Söytsem, sen ḳartayğan ekensiŋ. Endi sağan joḳpın. Menen ümit etpe dep, mına körpeni astıŋa salıp otırsın dep bergen közim”, depti de, uşıp ketipti. Mına astımdağı körpe sonıŋ berip ketken körpesi, dep ḳonaḳtarğa körsetip: Bul arman ba, joḳ pa? Arman bolsa meni ḳartaytḳan mine, osı eki arman, dedi Mamay batır. Ḳonaḳtarı:

-Ya, mınaṽ ülken arman eken, deydi.

MAMAY BATIRIN HAYALİ[*]

Geçmiş zamanlarda üç genç yolcu, gecelemek için bir köye yaklaştıklarında bir çobana rastlayıp:

-Bu görünen köy kimin köyü? diye yönlerini sormuşlar. Çoban

-Mamay Batır'ın köyü, demiş. Oradan yürüyüp yine bir çobana rastlayıp:

-Şu ak köy kimin köyü? demişler. Çoban:

-Mamay Batır'ın köyü, demiş. Böylece bunlar rastladıkları köyün çobanlarından sorduklarında dokuzu da Mamay Batır'ın köyü imiş. Gün batarken onuncu köye, bir ak çadırın arkasına, gelip bir delikanlıdan sormuşlar:

-Bu kimin köyü, bu köyde geceleyebilir miyiz? diye sormuşlar. Delikanlı:

-Mamay Batır'ın köyü. Ben gidip aksakaldan izin isteyip geleyim, diyerek gitmiş. Yolcu gençler: "Bu Mamay denilen bir kişi mi, yok bir el mi? demişler kendi kendilerine. Delikanlı da gelip:

Sizlere izin, gecelesinler dedi, demiş. Böylece üç yolcu deminki çadıra gelip selam verip girmişler. Gelseler töre yatak yorgan koymuşlar. Döşekte sakalı beline düşen apak kuğu gibi bir yaşlı adam oturmakta.

-E, misafirlerim yukarı çıkınız, demiş yaşlı adam. Böylece misafirler töre çıkıp oturmuşlar. Selamlaşıp oturduktan sonra yaşlı adam:

-Evet, delikanlılar ne dinleyip ne öğrenmek istiyorsunuz? demiş. Oturan kişiler yaşlı adama sormuşlar:

-Bu Mamay Batır kişi mi yoksa bir tayfa mı? Biz yolda gelirken dokuz köyü geçip onuncu köye gelip oturduk. Hepsi Mamay Batır'ın köyü dediler. O zaman döşekte oturan yaşlı adam:

-Ey, bäybïşe![*] Benim altımdaki yorganı misafirlerin yanına ser. Ben misafirlerime başımdan geçeni anlatayım, deyip hanımına yorganı serdirip misafirlerinin yanına oturup: "E, çocuklar, o Mamay Batır benim. Söylediğiniz

---

[*] **Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s.250-255.

[*] bäybïşe: Çok eşli erkeğin ilk hanımı, hanım efendi.

dokuz köyde benim dokuz oğlum var, onların köyleri. Benimle onuncu köy, demiş yaşlı Mamay. O zaman misafirler:

-Oypırmay, akasakal-ay. Sizin bu dünyada hayaliniz var mı? demiş. O zaman Mamay Batır:

-Oy, çocuklar. Ne diyorsunuz, beni kocatan o hayal ğoy, demiş.

-Ay, aksakal-ay! Sizi hayal yaşlandırsa başkaları hayalden ölmeyip boşa yaşıyor, demiş onlar. O zaman Mamay Batır:

-Ben sizlere hayalimi söyleyip sınatayım. Beni iki hayal yaşlandırdı, demiş Mamay Batır. Birinci hayal: "Dokuz çadırın ortasında tek kızım var. Adı Biykeş. O tek kızım oğlan olup dokuz oğlum kız olmadı" demiş. Misafirler:

-Niye böyle düşünüyorsunuz demiş. Mamay:

-Benim babamın babası da benim babam da Üşaral denilen yerde av avlamaya varıp, kaybolup gittiler. Sonra ben yetişkin oldum. At yelesini çekip bindim. Böyle yaşarken aklıma bir düşünce geldi: "Benim babalarım Üşaral'a varıp öldü. Orada nasıl bir bela var, varıp göreyim" dedim. İlimizde bir falcı vardı. Onu çağırtıp düşüncemi anlattım. O, kopuzunu çalıp çalıp sonra bana: "Söz dinlersen gitme, babaların orada öldü; sen de mi orada öleyim diyorsun?", dedi. Dinelemedim. Ne olursa olsun, Allah'ın yazdığı başıma gelir deyip yarışçı küren atım var idi. Ona binip tevekkül deyip Üşaral'a yürüyüp gittim. Bu şekilde birkaç gün gittikten sonra Üşaral'a gelip yettim. Yeri otlu, nice türlü avları da ormanı da çok idi. İki üç gün av avlayıp yiyip durdum kendim kendimi gözleyerek. Hiçbir şey görünmedi. "Benim babalarımı öldüren bu bela nerde?" diye düşündüm. "Böylece daha ne kadar bekleyeyim ķoy! Artık geri döneyim" deyip bir avı vurup, bakıra koyup yiyip de gideyim diyerek pişirmeye başlamıştım. O zaman bağlı duran atım pıskırdı. Koşup yanına varsam atıp tir tir titreyip kan işeyip duruyor. "Ey, bir bela var imiş, etimi çabucak pişirip yiyip gideyim", deyip pişen bakırımın yanına gelip oturduğumda (yanına geldiğimde) bir şey vızıldayıp geldi. Baksam uzun boylu karasur bir kadın. İki eli birbirine bağlı, gözleri yiyecekmiş gibi bakarak, geliyor. Gelip pişip duran etin yanına oturdu. Ben de iki gözümü ondan ayırmadım. Bir elimde tüfeğimi tutup bir elimle pişen etin altına ateş yakıp oturuverdim. O da gözünü benden ayırmıyordu. Et pişti. O gidecek gibi

durmuyordu. Bir elimde tüfek, eti ateşten indirip çatal ile yemeye başladım. Bir incik kemiğinin başını çatal ile alıp verdim, ağzını açtı. Ağzına kemik-memiği ile attım. O, bir defada çiğnemeden kemiğiyle yutup koydu. Öylece ben de oturdum. O da cevap vermedi. Ben de eti yiyip doydum. Gözümü ondan ayırmadım. Eğer gözüm kayıp gitse, vuracak idi" diye düşündüm. Öylece biraz sonra kalkıp yürüyüp gitti. "Ḳoy, benim babalarımı öldüren o imiş" artık gideyim deyip atımı alıp gelip eyerleyip düşünmeye başladım: "Bu nasıl, ben yurduma vardığımda ne gördüm deyip varayım. Bugün Allah korudu, yine korur. Burada geceleyeyim deyip tekrar düşündüm. Bunun arkasından yine dikkatli olayım deyip geceleyin kendi boyum kadar, kalın kavak kesip getirip, eyer takımlarını başıma yaslayıp kara şapanımla her tarafını iyece kapatıp insan şeklinde yatırdım. Kendim de büyük bir ağacın başına çıkıp, tüfeğimi elime alıp, uyumadan beklemeye başladım. Ayışığıydı. Bir vakitte atım yine pıskırdı. Baksam deminki kadın geliyor. Şapanı örtünüp yatan benim deyip gelip ağaca binip sallamaya başladı. Ben tüfek ile tam akciğerine nişan alıp tetiği çektim. Kaçmaya başladı. Bende hızla atımı eyerleyip binip peşinden gittim. Gittiği yerden hızla kan akıyordu. Bir yere geldiğimde sık ormandan atım gidemedi. Yaya olarak peşine düşüp gelsem sık ağaçların içinde kulübesi var. Oraya girip düşüp ölmüş. İki elini kesip aldım. Eli pistedey (çekirdek gibi) demir Jeztırnaḳ imiş. Kulübenin tepesinde ak balta parlayıp duruyordu. Onu yanıma alarak atıma binip geri dönüp evime geldim. Gelir gelmez önceki bana gitme diyen baksıyı çağırtıp:

"İşte, bu Jeztırnağın eli, bu baltası. Sen gitme diyordun. Ben gidip babalarımdı öldüren düşmanımdan öç aldım" dedim. O zaman baksı durup:

-Bu köktırnak insanları parçalıyordu ve bunlar karılı kocalı iki tane idiler. Senin öldürdüğün doğru. Fakat baltayı almamalıydın. Bunun kocası var. O, bu balta nerede dursa onu arayıp bulup köyüyle yıkıp gider, dedi. Baltayı boş yere aldın, bu üç ayda olmazsa üç yılda nerede olursa olsun bulur. O bulana kadar eşikte uyumadan beklemen gerek. Eğer geldiğini anlamazsan köyünü baştan ayağa hepsini öldürür. Ve kendi baltasından başka bir şey onun başını kesemez, demiş. Böylece baksının sözünden çekinerek korktum ve geceleri uyumayarak ak balta elimde eşikte beklemeye

başladım. Böyle devam ederken tek kızım Biykeş'i verip çeyizini hazırladıktan sonra toy hazırlığına giriştim. Başına çadır diktirip bir sürü mal verip:

-Hadi, Biykeş benden ne istiyorsun? Tek kızımsın, ne istersen iste senden esirgemem, dedim. O zaman kızım:

-Bana vereceğin malın, çadırın gereği yok. Bana kızım diyorsan, Jeztırnaḳ'ı öldürüp alıp getirdiğin ak baltanı ver, başka hiçbir şey istemiyorum, dedi. Ben şaşırdım:

-Ay, evladım-aṽ, onu nasıl vereyim, sana versem ben ölmez miyim? dedim. Kızım razı olmadı.

-Onu vermezsen, kızım deme, diyerek ağlamaya başladı. Nasıl edeyim, tek kızım ağladıktan sonra gönlüm razı olmadı. Çaresiz, ak baltayı verdim. Kızım razı oldu. Böylece gönderip, kızım yerleştirdim. Sonunda kendi baltamı alıp, uyumadan bakıp gözlemeye başladım. Şimdi kızıma geleyim. Gittikten sonra kızım, kendisinin ak çadırını köyün yamaç bir yerine diktirip, gece olunca ak baltayı eline alıp uyumayarak eşikte gözetlemeye başlamış. Ona eşi de güvenmeyip karısından korkup oda uyumamaya başlamış. Kocası Biykeş'ten sorsa ona sırrını söylememiş. Sırrımı sonra söylerim demiş. Böylece kızım birkaç gün uyumadan gözleyip beklemiş. Günlerden bir gün, geceleyin ay ışık imiş. Köyün itleri çenileyip, havlayarak köyün dışına doğru koşuşturmuşlar. Biykeş'te itlerin ürüdüğü tarafa doğru baksa bir uzun adam geliyor. Adam itler ürüdüğünde oturuyormuş. İtler o zaman kendi yollarına gitmişler. Ondan sonra adam tekrardan kalkıp yürümüş. İtler yine ürüseler tekrardan oturuyormuş. Daha sonra görünmeyip gitti. O zaman itler kendi yollarına gittiler. Böylece köyün yanına gelip kenardaki çadırdan girip dolaşıp bütün evlerden geçip Biykeş'in evine gelmiş. Biykeş de görüp ak baltayı eline alıp hazırlanıp beklemeye başlamış. O da gelip kapıdan içeri girivermiş. Ak baltayı tam başına vurduğunda başı uçup yere düşmüş. Biykeş, yatakta yatan eşini uyandırıp: "Şu yatanı gör" deyip tüm sırrını anlatmış. İkisi, Jeztırnaḳ'ın girdiği evlere varsalar hiçbir çadırı bırakmadan içindekilerin hepsini öldürmüş. Sonunda iki at getirtip binip kocasıyla ikisi Jeztırnaḳ'ın elini kesip alıp, başını ve ak baltayı da alıp kızım bana geldi.

-Baba, işte, kıymadığın ak baltanı sana geri vereyim. Ak baltayı ben öleyim dokuz ağabeyim ile siz sağ selamet kalınız diye aldım. Eğer siz baltayı vermeseydiniz dokuz oğlunuzu öldürüp bir başınıza sağ kaldığınızda kime baş olacaktınız. Ölürsem ben öleyim, ağabeylerim ölmesin dedim, baltanızı onun için aldım. İşte, kıyamadığınız baltanızı size geri vereyim, diyerek baltayı bana verdi. İşte çocuklar, birinci hayalim bu. Dokuz oğlum kız olup tek kızım oğlan olmadı diye hayal ediyorum. Bu hayal mı yok değil mi, misafirler? demiş Mamay Batır.

-İkinci hayalim, demiş Mamay Batır. O köktırnakları öldürüp babalarımın öcünü alıp gönlümü rahatlatıp böylece evden çıkmadan on beş-yirmi yıl durdum. Ondan sonra bir gün aklıma bir düşünce geldi. Ķubajon* denilen jonım var idi. Serin meltem eserdi. Yamacına çıkıp baktığımda Şıŋıraṽ denilen kuyum var idi, suyu mavi berrak zemzem suyu gibiydi. Bunları özleyip bir gezmeye çıkıp gönül eğlendirip geleyim deyip Jaydagker adlı yarış yüğrük atıma binip Ķubajonıma çıkıp etrafa baksam önceki Şıŋıraṽ kuyumun başında bir sürü çadır dikili duruyor. Apak ak kayın gibi bir top kız kuyunun başında oynayıp duruyor: “bu ne acayip, önceden kuyunun başında böyle bir hadise olmamıştı. Ben varken korkup hiç kimse gelemiyordu. Benim öldüğümü düşünüp, kuyumu sahiplenmişler” diye düşündüm. “İşte, şimdi ne yapmak gerek, varayım” dedim, korktum. Yaşlanıp kaldım. Varsam öldürüp gidip “Mamay Batır’ı düşman öldürüp gitti” deyip insanlar dalga geçerler mi diye de düşündüm. Bunu nasıl etsem, ilime geri dönüp adam toplayıp mı gelsem? diye düşünüp durdum. Bunu kendime yediremedim. Yiğitlik duygularım galeyana geldi. Ķoy, ile varıp söylememle Mamay Batır yaşlanıp gitmiş. Kendisi korktuğu için gelip asker toplayıp götürdü derler. Bunun için ölsem de kendim varıp göreyim, dedim. Tevekkül deyip Şıŋıraṽ kuyuya doğru yel gibi gittim. Kuyuya yaklaştığımda kuyunun etrafına oynayıp duran bir sürü kız karşılamaya çıkıp atın şaṽjayından* tutup: “damat geldi” diyerek etrafımı sarıp beni attan indirdiler. Kalan kızlardan biri saklımdan yolup biri burnumdan çekip biri omzuma binip biri peş peşe vurup çekiştirerek “damat,

* Ķubajon: Ķuba: kızıl renkli yer, jon: tepe, sırt, yer.
* şaṽjay: Dizginle gemin birleştiği nokta.

damat" diye alıp getirip bir büyük ak çadıra soktular beni. Altıma-üstüme yorgan saldılar, nice türlü yemeği getirip önüme koydular. Kendileri de beraber oturup: "Damatcan, ye" deyip hepsi peş peşe vurup aklımı başımdan aldılar. Bir sürü güzel kız. Bunun hangisinin benim eşim olduğu belirsiz. Her biri "damat" diyordu. O zaman otuz beşteki halime döndüm. Böylece gün battı, gece oldu. Bir iki kız gelip evdeki kızlara: "Damat büyük çadıra girip ateşe yağ koysun, yemek yesin" dediler. O zaman zorlukla bir sürü kız elimi ayağımı yere değdirmeden ite kaka "damat" deyip çekiştirerek alıp getirdiler ve büyük bir ak çadıra sokup elime yağ koyulan bakırı* verip: "Ateşe yağ koy, damat" dedi. Ben bakırı alıp damat geleneğini yaparak ateşe yağ koydum. Töre çıkarıp altın tahtın üstünde ülde ile büldeye* belenmiş ay ile güneş gibi bir güzel kızın yanına getirip bana da altın oturak verip oturttular. E, benim yarim buymuş deyip o anda yirmi beşteki şeklime döndüm. Bir vakitte nice türlü yemek alıp getirip koyup, dirseğimi dayayıp oturup çay içmeye hazırlandığımda az önceki altın tahttaki kız da yanıma gelip dirseğini dayayarak oturup o da çay içti. Bir sürü kız "damat" diyerek çekiştiriyordu. Ben gençleşip eski ki gençlik halime döndüm. Çay içtikten sonra yanımda dirsekleri üzerinde dayanarak oturan kız, akranlarına: "Gidiniz, güzelce yatak seriniz" diye buyurdu. Kızlar gidip yatak hazırlayıp geldiler ve: "Efendim, yatak hazır" diye padişah kıza haber verdiler. Padişah kız: "Hadi öyleyse" dedi hepimiz de o zaman gittik. Gitsek, yatağı ortadan ikiye katlayıp sermişler. Deminki padişah kız: "gidiniz" deyip kızların hepsini gönderdi. Kendisi benim yanımda kaldı. Böylece ikimiz yalnız kaldık. Ben üzerimi çıkarıp yatağa yattım. Kız oturdu. Ondan sonra erkeklik yapıp göreyim deyip kızı kolundan çektim. Kız bana: "Yok, şimdi değil, sana bir şartım var. Sen tan atana kadar bu muma bakıp uyumadan dur"(AYNI MOTİF KARAMERGEN DE VAR.1.TOM. 2000. S.8) dedi. "Tamam" deyip tan atana kadar göz kırpmadan bakıp dururken bir vakitte dalıp gitmişim. Tan attığında korkuyla uyanıversem başımda atım bağlı, tüfeğim yanımda, başka hiçbir şey yok. Hepsi göçüp gitmişler. Sadece altımda bir yorganı bırakmışlar. Yerimden

* bakır: Saplı bakır tava.
* ülde ile mülde: Pahalı ince kumaş.

hızla kalkıp altımdaki yorganı çekip alsam bir yaprak kâğıt yazıp bırakıp gitmiş. Alıp okusam şöyle yazıyordu: “ Ben peri padişahının kızıyım. Adım Mühïriya. Sen Mamay Batır, Üşaraldaki karı-koca köktırnakları öldürdü denildikten sonra insan oğlunda böyle yiğit oluyor muymuş diyerek sana âşık oldum. Arayıp bulamadan birkaç yıl gezdim. Hülasa sonunda işitip Mamay’ın Ķubajon denilen jonu var, Şıŋıraũ kuyu denilen kuyusu var, oraya gidersen onu bulursun dediler. Oraya, Mamay Batır ölmezse bir kere gelir dediler. Böylece seni aramak için göçüp buraya gelmeme sekiz yıl oldu. Diriyse bir defa gelir deyerek âşık olup beklediğim yiğidim, sen geldin. Görsem yaşlanıp gitmişsin. O zaman da düşünüp bir çocuk nesil verir hali var mı acaba diyerek seni sınadım. Eğer sen kirpiklerini kırpmadan tan atana kadar muma bakıp otursaydın ben seninle evlenecektim. Sen yaşlanıp gitmişsin. Artık ben sana yokum. Benden ümit bekleme deyip de uçup gitmiş. Bu altımdaki yorgan (minder) onun verip gittiği yorganı, deyip misafirlere göstermiş. Bu hayal mi değil mi? Hayal olsa beni ihtiyarlatan işte bu iki hayal, demiş Mamay Batır. Misafirleri:

-Evet, bu büyük hayal imiş, demişler.

6.3.31. NANBATIR

Sonaũ bir atam zamanda, Tobıķbay degen bir mergen bolıptı. Tobıķbaydıŋ äyeli ömiri bala kötermepti. Özi momın, adal adam eken.

Munıŋ balasınıŋ joķ bolğanına barlıķ el ayanış etedi eken de, özin jaķsı köredi eken. Balanıŋ zarı ötken Tobıķbay künderdiŋ birinde äyeline: “Men üş aylıķ saparğa aŋğa şığam, ķaytıp kelgenimşe bala tapsaŋ, taptıŋ, tappasaŋ, seni ķoya berip, basķa äyel alam. Bala bolğanda da ul bala taũıp ber”, depti de saparına ketipti.

Eriniŋ jarlığın ķalay orındaũdıŋ jolın taba almağan äyel ķattı ķısıladı. Zarlanıp jılaydı. Bir küni nan pisirüũ üşin iylegen nannan bir balanıŋ beynesin jasaydı da, sırttağı jer oşaķķa ot jağuũğa şığadı. Otın tamıza almay, ürlep jatķanda: “Balaŋ jılap ķaldı, balaŋ jılap ķaldı”, degen daũıs estilipti oğan. Artına jalt bürılıp ķarasa, kiyiz üydiŋ küldireüũişinde bir kişkentay ķus otırğanın köredi. Älgi “balaŋ jılap ķaldı” dep otırğan sol baķıt ķusı eken.

Munıŋ ne sumdıḳ ekenine közi jetpegen äyel jügirip üyge kiredi. Üyine kelse, älgi balağıp jasap ketken nanı joḳ, onıŋ ornında appaḳ sazanday bir ul eki ökşesinen jer tepkilep jılap otıradı. Älgi nan balağa aynalıp ketipti. Äyel: “Ḳudaydıŋ bergeni, baḳıt ḳusım, meniŋ!” dep balanı bas saladı. Sol kezde äyeldiŋ ömiri tamşı tambağan omıraṽınan süt sorğalap ḳoya beredi.

Mejeli merzimi bolğanda, Tobıḳbay üyine oraladı. Ḳuṽanışı ḳoynına sıymay jürgen äyel: “Buyrığındı orındadım, mine, balaŋ”, dep appaḳ sazanday ulın usınadı. Tobıḳbay buğan senbeydi.

Sen şınındı ayt. Aynalası üş aydıŋ işinde sen ḳaytıp bala taba ḳoyasıŋ, balanı bireṽden surap nemese satıp, bolmasa urlap aldıŋ, dep äyeline senbey, onı ḳattı ḳıspaḳḳa aladı. Äyel basta “özim taptım” dep otırıp alıptı. Oğan Tobıḳbay senbepti. Äyel aḳırı balanıŋ ḳalay jaralğanın aytıptı. Tobıḳbay büğan da senbey ḳoyıptı.

Men osı maŋnıŋ barlıḳ adamdarın jiynaymın da, olardıŋ ḳolına birden ḳızıl alma beremin. Olardıŋ arasına böten kiyim kiygizip, tüsindi büzıp seni de ḳosamın. Olardıŋ bäri almanı balağa usınadı. Sonda bala kimniŋ almasın alsa, ol sonıŋ balası boladı. Osığan şıdaymısıŋ? dep äyeline şart ḳoyıptı. Oğan äyeli de: “Baḳtäṽekel!” dep bel baylaydı. Tobıḳbay sol aytḳanı boyınşa orındaptı. Bala eşkimniŋ almasın almaptı. Eŋ soŋında ötken öz şeşesiniŋ almasın ḳuṽana bas salıptı. Tobıḳbay da jügirip barıp balanı bassalıp, betinen süyip aladı. Sodan tartıp balanı öz balam dep jaḳsı köredi. Oğan besik toy jasap, eldi jiyıp Nanbergen dep at ḳoyadı.

Arada kün ötedi, ay ötedi, bala alıptay jigit bolıp erjetedi. Nanbergen on jastardan asḳanda ḳayrattı ḳayırımdılığımen, ataḳtı mergendigimen el közine tüsedi.

Sol kezde Urḳandı degen taṽdı mekendep jatatın Temir batır, Suṽbatır degen ataḳtı eki mergen türadı eken. Olar alısḳanın almay, közdegenin jıḳpay ḳoymaydı eken.

Nanbergen el işinen osı anızdı estip solarğa baruṽdı, solarmen birge türüṽdı arman etip äke-şeşesinen rüḳsat süraydı. Äkesi men şeşesi basında ḳattı ḳınjılıp ḳayğırsa da, keyin balasınıŋ talabın ḳaytarğısı kelmey, azıḳ-tülik jöndep, bataların berip, jolğa salıptı.

Nanbergen altı ay, altı kün jol jürip, izdep şıққan batırların tabadı. Köp keşikpey olarmen dostasıp ketedi. Olar Nanbergenniŋ atın Nanbatır dep ataydı. Bul üş batır aŋnan basқa jan baspaytın Şurқandı taўında, aŋ aўlaўmen birneşe jıldardı ötkizedi. Olar қarağaydan irgesi jetpis қabat, esigi jeti қabat üy salıp aladı. Olardıŋ ekeўi aŋğa ketkende, bireўi üyde қalıp tamaқ pisiredi eken. Künderdiŋ birinde Nanbatır men Temirbatır aŋğa ketip, tamaқ pisirüўge Suўbatır қaladı.

Suўbatır tayқazanğa etti bılқıtıp asıp otırğanda, sırttan bireў kelip: “Äy, esigindi aş”, dep ayқay salıptı. Älgi daўıs joldastarınıŋ daўısına uқsamaydı jäne olardın keletin ўaқıtı bolmağandıқtan, esikti aşpaydı. Sırttağı adam tağı da ayқay saladı. Aşpaydı. Bir ўaқıtta saldır etip қabat esik jerge tüsipti. Suўbatır jalt қarasa, boyı bir қarıs, saқalı jeti kez appaқ қuўday şal kirip keledi.

Älgi şal kelisimen-aқ, Suўbatırdan қazandağı etti suraydı. Suўbatır: “Bermeymin”, depti. Şal mırs etip bir külipti de, Suўbatırdıŋ bir ayağımen jelkesinen basıp turıptı da, etti süyek-sayağımen sıpırıp-sıyırıp jep alıp jüre beripti.

Suўbatır bül ğajapқa қayran қalıp otıra beripti. Қas қaraya aŋğa ketken Nanbatır men Temirbatır kelipti. Kelse, қazanda eş närse joқ, öŋi қaşқan Suўbatırdı köredi. “Oy, et қayda, ne boldı sağan?” dep suraydı.

Suўbatır olarğa bolğan oқıyğanı aytıp beripti. Buğan Temirbatır men Nanbatır külip. “Judırıқtay şalğa küyiŋ jetpey me?” dep jata keleke etipti. Erteŋinde üyde Temirbatır қalıptı da, ana ekeўi aŋğa şığıptı. Esikti tünimen jasap, burınğısınan da berik etip қoyıptı.

Ekeўin attandırıp jatıp Temirbatır Suўbatırğa keşegi şal kelse, urıp jığıp baylap қoyatındığın ayttı, analar da söytüўdi talap etti.

Temirbatır etti asıp қoyıp, şaldıŋ keletin mezgilin kütti. Tüs aўğan mezgilde: “Esik aş”! dep baқırdı şal. Temirbatır esikti aşpadı. Aşuўlanğan şal esikti bir-aқ teўip kirip keldi. Onıŋ türin körgen Temirbatır külip jiberdi. Ol Temirbatırdan etti ber dep ım қaқtı. Temirbatır ettiŋ sılınıp қalğan süyekterin berdi. Şal onı jep alıp tağı süradı. Temirbatır şalğa et bermeytindigin ayttı da. “Üyden şıқ, äytpese, basındı alamın!” depti şalğa kijinip, şal: “Bermeseŋ,

tartıp jeymin!” dep Temirbatırdı bassalıptı. Ekeŭi jata kep alısıptı. Aķırı şal Temirbatırdı alıp urıp, bir ayağımen jelkesinen basıp turıp, tayķazandağı etti sıpırıp-sıpırıp jep kete beripti. Kündegi ŭaķıtında aŋşılar da kelipti. Kelse, ŭaķıyğa keşegidey, külbettenip Temirbatır otır. Ol seskengen raymen:

-Şalğa düniyede eşķanday küş teŋ bolar emes, onı jeŋemiz deŭge meniŋ közim jetpeydi. Bül bizge bir päle boldı. Amanımızda osı öŋirden keteyik, depti ana ekeŭine. Üreyi uşķan Suŭbatır da munıŋ sözine ķosıla “keteyik” depti.

Şaldıŋ analar aytķan boyına, mınalardıŋ ķorıķķan oyına sener-senbes bolğan Nakbatır mırs etip bir külip, älgi eki joldasına mınaday depti:

-Sender ruķsat etseŋder, sol şalmen men de bir ret ayķasıp körsem! dep tilek bildiripti. Burın bular özara küş sınasıp körmegen eken. Nanbatırdıŋ bularğa ķarağanda jası da, denesi de kişi eken. Onı közge ilmegen ana eki batır Nanbatırdıŋ ķoyğan talabına külipti de: “Bizdiŋ älimiz jetpegen alıpķa sen ne ķayrat körsetesiŋ, etpen ķosıp özindi jep ķoyadı. Osınday basımız amanda keteyik”, depti. Buğan Nanbatır bolmaptı. “Maķul, öz obalıŋ öziŋe”, dep ekeŭi süle-sapa maķuldaptı da, üşinşi küni kezek boyınşa Nanbatırdı ķaldırıp, ekeŭi aŋğa ketipti.

Dänigip alğan şal däl mezgilinde tağı jetipti. Ädetinşe “Esik aş!” dep baķırıptı. Nanbatır jeti ķabat esikti tügeldey aşıp beripti. Şal ün-tün joķ üyge kiripti de, et suraptı. Nanbatır bir japıraķ et alıp beripti. Şal onı ķağıp jiberip jäne suraptı. Nanbatır oğan jäne bir eti sılınğan ķabırğa beripti, onı da jep alıp tağı surağanda, Nanbatır şaldıŋ şap berip saķalınan ustay alıp: “Üyden şıķ!” dep aķırıptı. Şal aşuŭlanıp alısa tüsipti. Aķırında Nanbatır şaldı alıp urıp, saķalınan süyrep üydiŋ artındağı bir juŭan bäyterekke baylap ķoyıptı. Özi üyge kelip, ķannen-ķapersiz etin asıp otıra beredi.

Nanbatır keşke aŋnan kelgen ekeŭine şaldı ustap alıp, saķalınan baylap ķoyğanın aytıptı. Analar oğan senbepti. Üşeŭi etke sileye toyıp alıp, şaldı körüŭge barsa, şal älgi bäyterekti bükil tamırımen julıp alıptı da, süyrep ķaşıp ketipti. Ana eki batır şaldıŋ ķolğa tüskenine senipti. Nanbatırdıŋ küşi özderinen artıķ ekenin de moyındaptı.

Üş batır üş jelmayağa minip, birden alıp şaldıŋ izine tüsip ḳuṽalaptı. Ḳuṽa-ḳuṽa üş ay, üş kün degende, şaldıŋ bäyterekti süyrep jerdiŋ bir jarığına indegenin keripti. Älgi jerdiŋ jarığınan ünjilip ḳarasa, tüpsiz şıŋıraṽ eken. Üşeṽi “sen tüs, sen tüs”, dep nedäṽir turıptı. Ana eki batır ḳorḳıp tüspegen soŋ, Nanbatır özi tüsipti.

Ḳolına ḳılış alıp, beline arḳan baylap, jerdiŋ astına ḳaray sapar şegipti. Eki batır arḳanğa arḳandı jalğay beripti. Jüz ḳırıḳ arḳan jalğağanda jer tübine zorğa jetipti. Jerdiŋ astına tüsse, jer astı kesilgen bir kümbez eken, kümbezdiŋ işi tolğan boyı bir ḳarıs, saḳalı jeti ḳarıstar eken. Olar Nanbatırğa ḳaptap şabuṽıl jasaptı. Biraḳ Nanbatır olardı tügeldey jayratıptı. Kümbezdiŋ işin aralap jürse, bir jerden bir temir esik kez bolıptı, älgi temir esikti aşıp ḳalğanda, közderi jaṽdırağan adamdar esik aşılğanda: “Men arıḳ, sen semiz, men arıḳ, sen semiz”, dep şürḳıray jönelipti. Buğan taŋ bolğan Nanbatır: “Bul ne ḳılğandarıŋ, uḳpadım? Men jer üstinen kelgen adamın”, depti. Sonda kögendeṽli jatḳan adamdardıŋ bireṽi basın kekiyte köterip: “Osı jer astında jasaytın boyı bir ḳarıs, saḳalı jeti kez bir adam bizdi jer betinen alıp ḳaşıp äkelgen edi. Künine on şaḳtımızdı soyıp jeydi. Biz sol sebepti esik aşılğan kezde bir kün de bolsa tursaḳ, jer betine aman şığatın bir amal bola ma degen ümitpen “men arıḳpın” dep zarlaymız. Olar semiz degen adamdı alıp ketedi de, soyıp jeydi, degende, Nanbatır älgi adamdardı tügeldey kögennen ağıtıp ḳoya beredi de: “Endi lajın taṽıp jer betine şığındar”, deydi. Ol tağı da aralap kele jatsa, aldınan tağı bir esik kezige ketipti. Esikti aşıp ḳalsa, işinde ay men kündey tolıḳsığan ğajap bir suluṽ ḳız köripti. Ḳızdıŋ ḳasında, bayterekti süyrep ḳaşḳan şal ḳıysayıp jatıptı. Nanbatırdı körgen şal tura umtılıptı. Onıŋ ḳolı tiygenşe bolmay, Nanbatır basın ḳılışpen ḳağıp jiberipti. Älgi ḳız: “Ağatay-ay, meniŋ de jer betindegi adamdı käretin künim boladı eken-aṽ! Men Sabaz degen momın şaldıŋ jalğız ḳızı edim. Osılardıŋ ḳolına tüskenime jıl boldı. Ḳutḳara kör, osılardan”, dep zar jılap ornınan uşıp turıptı. Nanbatır da sol jerde ḳızğa ğaşıḳ bolıp ḳalıptı. Ḳız da Nanbatırdı unatıptı. Ekeṽi öz erkine ḳosılıp erli-zayıptı boluṽğa ṽädelesipti.

Bul ekeṽi ṽädesin äbden bekitip, jer betine şıḳḳan soŋ äke-şeşeleriniŋ ruḳsatın alıp, toy jasap ḳosılmaḳşı boladı. Nanbatır belindeği arḳandı şeşip

ķızdıŋ beline baylap: “Sen ķazir jer betine şığasıŋ, ol jerde meniŋ eki dosım meni kütip tur. Öziŋ şığıp bolğan soŋ, arķandı mağan jiberesiŋ”, deydi. Ķız ķuʏanıp ketedi. Nanbatır “tart” dep jer betindeği eki batırğa ayğay saladı. Eki batır ķızdı jipke baylağan japıraķtay ala jöneledi.

Älği ekeʏi arķandı ala şıķsa, Nanbatır emes, bir suluʏ ķız. Ķızğa bular da ğaşıķ bolıp ķaladı. Bul ekeʏi ķızğa bildirmey: “Nanbatır jer betine şıķsa, bul ķız bizge joķ, sondıķtan onı öltirip, ķızdı ekeʏmiz ortaķ äyeldikke alayıķ. Onı öltiruʏ üşin arķandı tartıp kelip orta beline kelgende, kesip jibereyik, sonda ol şıŋıraʏdıŋ tübine bar salmağımen tüsedi de, öledi”, dep aķıldasadı da, arķandı tas baylap tüsirip jiberedi. Ķız eş närseni sezbeydi. Köp ʏaķıt ötpey zından işinen “tart!” degen daʏıs estiledi. Ķız ķattı ķuʏanıp arķannan ustay aladı. Temirbatır aldında turğan ķızğa: “Sen meniŋ art jağımnan tart”, dep artına şığaradı da, özi bir ķolına ötkir ķılışın aladı. Arķannıŋ jarımına tayanğanda ķılışpen kesip jiberedi. “Amal joķ, arķan üzilip ketti”, dep ekeʏi otıra ķaladı. Ķız: “Üzilgen arķan üzigimen meni tüsiriŋder, arķandı jalğap alıp şığayıķ”, dep jalbarınadı.

Endi odan bult juʏıķ, deydi de, Şurķandı taʏındağı mekenderin tastap, basķa bir jaķķa ķonıs aʏdaradı.

Şıŋıraʏ tübine bar salmağımen bılt ete tüsken Nanbatır aʏır jaralanıp bir kün, bir tün degende esin jiynadı. Eşķanday amal taba almay, tağdırı ķurıp otırğanda, älgi özi bosatıp jibergen adamdarı keledi. Nanbatır olarğa bastan-ayaķ bolğan uʏaķıyğanı, öziniŋ ķazirgi halin aytadı. Olardıŋ işinde bir ķart otaşı bar eken, Nanbatırdıŋ sınğan süyekterin taŋıp, üş ay degende ķaz-ķalpına keltirip, saķaytadı.

Bular jer astınan türli ķılış, kürek siyaķtı saymandardı jiynap jerdiŋ älgi jarığınan ķazıp basķış jasaydı. Sodan bular bir ay on kün degende jer betine şığadı. Esterin jiyıp kep otıradı. Ärķaysısı öz jeriniŋ mölşerin aytıp mejeleydi. Nanbatır bulardıŋ barlığına üylerine, el-jurtına ķaytuʏdı buyıradı. Özi kegin aluʏ üşin Şurķandı taʏına bar maķ boladı. Analar da onı jalğız jiberüʏge ķiymay birge jürmek boladı. Aķırı Nanbatır jalğız ketedi. Ķalğandarı özderi kelgen jerlerine tarasadı.

Nanbatır Şurḳandı taṽınan olardı izdep taba almaydı. Jıl jarım ṽaḳıt ötedi. Bir küni jayaṽ sandalıp kele jatsa, bükil bir öŋirdi ḳayıstırıp ḳalıŋ mal jatadı. Eŋ şetinen kelip ḳoy bağıp otırğan ḳoyşığa jolığadı da: “Bul kimniŋ ḳoyı?”, dep suraydı amandıḳtan keyin.

Bul Temirbatır men Suṽbatırdıŋ ḳoyı, deydi ḳoyşı.

Temirbatır men Suṽbatırdıŋ ḳatını bar ma, olardıŋ üyi ḳayda? dep suraydı Nanbatır. Sonda ḳoyşı ol ekeṽiniŋ arasında bir ḳatını barın, olardıŋ otırğan jerin aytıp beredi.

Ḳaharına mingen Nanbatır ḳoyşınıŋ körsetken jolımen tal tüste Temirbatır men Suṽbatırdıŋ üyine kirip keledi. Ekeüṽiniŋ ḳızdı ortağa alıp şay işip otırğan jerinen ḳılışpen basın ḳağıp tastaydı.

Äbden zarığıp ḳayğı men münda jürgen suluṽ: “Nağız süygenim, şınayı ḳamḳorşım!”, dep Nanbatırdı bas saladı. Nanbatır da sağınıp kelgen jarın ḳuşıp, ıza bop kelgen jauṽınan kegin alıp, maṽḳın basadı.

Älgi ḳaptap jürgen maldardı Suṽbatır men Temirbatır elden bulap-talap alğan mal eken. Nanbatır onı tügeldey iyelerine ḳaytarıp beripti. Tek ḳana öziniŋ süygenin alıptı da, eline ḳaytıptı. Olar üylerine kelip toyların jasap, ekeṽi de ata-anaların bir jerge jiyıp, adal eŋbekterimen olardı asırap, baḳıttı turmıs keşipti.

Älgi eki jortuṽılşılardıŋ bası jolda ḳalıptı.

NANBATIR*

Çok eski bir zamanlarda Tobıḳbay adlı bir mergen varmış. Tobıḳbay’ın eşinin hiç çocuğu olmamış. Kendisi uysal, adaletli bir adamış. Bunun çocuğunun olmadığına tüm halk acıyorlarmış ve Tobıḳbay’ı da seviyorlarmış. Çocuğun hasreti çeken Tobıḳbay günlerden bir gün eşine:

-Ben üç aylık av seferine çıkıyorum. Dönüp gelinceye kadar çocuk doğurdun doğurdun, doğurmadın seni bırakıp başka eş alacağım. Çocuk olduğunda da oğlan olsun, demiş de sefere gitmiş.

* **Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 154-159. Nanbatır Ekmekbahadır.

Erinin emrini nasıl yerine getireceğinin yolunu bulamayan kadın, çok sıkışmış, kederlenip ağlamış. Bir gün ekmek pişirmek için açtığı ekmeği bir çocuk şeklinde yapmış ve dışarıdaki yer ocağına ateş yakmaya çıkmış. Odun tutuşmuyormuş, üfürürken:

"Çocuğun ağlıyor, çocuğun ağlıyor" diye o bir ses duymuş. Birden ardına dönüp baksa çadırın tepesindeki çapraz ağaçlarda bir kuşun durduğunu görmüş. Az önce "çocuğun ağlıyor" diyen o talih kuşuymuş.

Bunun ne kötülük olduğuna gözü yetmeyen kadın koşarak çadıra girmiş. Gelse biraz önceki çocuk şeklinde yaptığı ekmek yok, onun yerinde bembeyaz apalak bir erkek çocuk iki ökçesiyle yer tepikleyip ağlamakta. Az önceki ekmek çocuğa dönüşmüş. Kadın: "Allah'ın verdiği, talih kuşum benim!" diyerek çocuğu kucaklamış. O zaman kadının ömründe damla gelmeyen göğsünden süt akmaya başlamış.

Söylediği vakit dolduğunda Tobıḳbay evine dönmüş. Sevinci göğsüne sığmayan kadın:

-Buyurduğunu yerine getirdim, işte çocuğun, diyerek bembeyaz apalak oğlunu ona uzatmış. Tobıḳbay buna inanmamış.

Sen gerçeği söyle. Hepsi üç ayın içinde sen çocuk sahibi olmuşsun. Çocuğu birinden istedin veya satın aldın ya da çaldın deyip eşine inanmayarak onu çok sıkıştırmış. Kadın, önce, "Kendim doğurdum", demiş. Tobıḳbay buna inanmamış. Kadın sonunda çocuğun nasıl ortaya çıktığını söylemiş. Tobıḳbay buna da inanmamış.

-Ben bu civarın tüm insanlarını toplayıp onların eline birer kırmızı elma vereyim. Başka elbise giydirip görünüşünü değiştirerek onların arasına seni de katayım. Onların hepsi elmayı çocuğa uzatsın. O zaman çocuk kimin elmasını alırsa çocuk, onun çocuğudur. Buna dayanabilir misin? diyerek eşine şart koşmuş. Eşi buna, "Kısmet, tevekkel" diyerek bel bağlamış.

Tobıḳbay dediklerini yerine getirmiş. Çocuk hiç kimsenin elmasını almamış. En sonunda geçen öz anasının elmasını sevinerek almış. Tobıḳbay da koşarak varıp çocuğu alıp yüzünden öpmüş. Ondan sonra alarak çocuğu öz çocuğum diyerek sevmiş. Ona beşik toyu yapmış, halkı toplayıp Nanbergen diye ad koymuş.

Arada günler aylar geçmiş. Çocuk yetişip alp gibi bir yiğit olmuş. Nanbergen on yaşlarını geçtiğinde güçü, yardımseverliği ve ünlü mergenliğiyle halkın taktirini kazanmış.

O vakitlerde Urgandı denilen dağı mekan tutan Temirbatır ve Suŋbatır adlı ünlü iki mergen yaşmaktaymış. Onların dövüşüp de yenmedikleri, nişan alıp da vurmadıkları olmuyormuş.

Nanbergen halk arasındaki bu efsaneyi işitip onlara varmayı, onlarla birlikte yaşamayı hayal ederek anne ve babasından izin istemiş. Babası ile anası önce çok sızlanıp reddetseler de sonra çocuğunun isteğini geri çevirmek istememişler. Azığını hazırlayıp hayır dualarını ederek yola çıkarmışlar.

Nanbergen altı ay altı gün yol gittikten sonra aramaya çıktığı bahadırları bulmuş. Çok geçmeden onlarla dost olmuş. Onlar Nanbergen'in adını Nanbatır diye söylemişler. Bu üç bahadır, avdan başka canlının ayak basmadığı Şurķandı Dağında, av avlayarak bir kaç yıl geçirmişler. Onlar çam ağacından, temeli yetmiş kat, kapısı yedi kat ev yapmışlar. Onların ikisi ava gittiğinde birisi evde kalıp yemek pişiriyormuş. Günlerin birinde Nanbatır ile Temirbatır ava gidip yemek pişirmeye Suŋbatır kalmış.

Suŋbatır büyük kazanda eti kaynatıp pişirirken dışarıdan birisi gelip:

-Hey, kapını aç! diye bağırmış. Az önceki ses arkadaşlarının sesine benzemiyormuş ve onların geliş vakitleri olmadığından Suŋbatır kapıyı açmamış. Dışarıdaki adam yine bağırmış. Açmamış. Bir vakitte saldır edip katlı kapı yere düşmüş. Suŋbatır geriye baksa boyu bir karış, sakalı yedi arşın apak kuğu gibi yaşlı bir adam gelip girmiş.

Az önceki yaşlı adam gelir gelmez Suŋbatır'dan kazandaki eti istemiş. Suŋbatır: "Vermiyorum" demiş. Yaşlı adam "kıs" diye bir gülüp bir ayağıyla Suŋbatır'ın ensesine basmış ve eti artıklarıyla beraber yiyerek, silip, süpürüp gitmiş. Suŋbatır bu acayipliğe hayret edip bakmış. Karanlık çökmeye doğru ava giden Nanbatır ile Temirbatır gelmişler. Gelseler kazanda hiçbir şey yok. Rengi atmış Suŋbatır'ı görmüşler. "Oy, et nerede, ne oldu sana?" diye sormuşlar.

Suŭbatır onlara olan hadiseyi anlatmış. Buna Temirbatır ile Nanbatır gülüp: “Yumruk kadar yaşlı adama gücün yetmedi mi?”, diyerek alay etmişler.

Sonraki gün evde Temirbatır kalmış, diğer ikisi ava gitmişler. Kapıyı geceleyin yeniden yapıp öncekinden de sağlam etmişler.

İkisini yolcu edip Temirbatır, Suŭbatır’a akşamki yaşlı adam gelirse vurup, düşürerek bağlayacağını söylemiş. Onlar da böyle yapmasını istemişler.

Temirbatır eti pişirerek yaşlı adamın geleceği vakti beklemeye başlamış. Öğle vakti geçerken: “Kapıyı aç!” diye bağırmış yaşlı adam. Temirbatır kapıyı açmamış. Sinirlenen yaşlı adam kapıyı bir kere tepip girmiş. Onun şeklini gören Temirbatır gülmüş. O, Temirbatır’a eti ver diye işaret etmiş. Temirbatır etin sıyrılıp kalan kemiklerini vermiş. Yaşlı adam onu yiyip yine istemiş. Temirbatır yaşlı adama et vermeyeceğini söyleyip, öfkelenerek: “Evden çık yoksa başını alırım!”, demiş yaşlı adama. Yaşlı adam: “Vermezsen alır yerim!” diyerek Temirbatır’a birdenbire saldırmış. İkisi dövüşmeye başlamışlar. Sonunda yaşlı adam Temirbatır’ı alıp yere vurmuş. Bir ayağıyla ensesine basıp büyük kazandaki eti silip süpürüp yiyip gitmiş. Her günkü vaktinde avcılar gelmiş. Gelseler hadise dünkü gibi kıpkırmızı olmuş Temirbatır oturmakta. O korkmuş bir halde:

-Yaşlı adama dünyada hiçbir güç yetmez. Onu yeneriz demeye benim gözüm kesmiyor. Bu, bize bir bela boldu. Sağ salimken bu yerden gidelim, demiş diğer ikisine. Korkan Suŭbatır da bunun sözüne katılıp “gidelim” demiş.

Yaşlı adamın onların söylediği boyuna, bunların korkulu düşüncelerine inanıp-inanmaz olan Nanbatır “kıs” diye bir defa güldükten sonra az önceki iki yoldaşına şöyle demiş:

-Sizler izin verseniz de o yaşlı adamla bir kez de ben dövüşüp görsem! diye isteğini bildirmiş. Daha önce bunlar kendi aralarında güçlerini sınayıp görmemişler. Bunlara bakıldığında Nanbatır’ın yaşı da vücudu da ufakmış. Onu dikkate almayan o iki bahadır, Nanbatır’ın isteğine gülmüşler de: “Bizim gücümüzün yetmediği alpa sen ne cesaret göstereceksin? Etle beraber seni de yiyip koyar. Bu şekilde başımız sağ iken gidelim, demiş. Buna Nanbatır razı olmamış. “Tamam, kendi günahın kendi boynuna”, diyerek ikisi

gelişigüzel razı olmuşlar. Üçüncü günü sıraya göre Nanbatır'ı evde bırakıp, ikisi ava gitmişler.

Alışkınlık haline getiren yaşlı adam aynı vakitte yine gelmiş. Âdetine göre, "Kapıyı aç! diye bağırmış. Nanbatır yedi katlı kapıyı tamamen açmış. Yaşlı adam sessiz sedasız eve girip et istemiş. Nanbatır bir parça et alıp vermiş. Yaşlı adam onu yiyip tekrar istemiş. Nanbatır ona eti sıyrılmış bir kaburga vermiş. Onu da yiyip yine istediğinde Nanbatır, yaşlı adamı birden sakalından tutup: "Evden çık", diye bağırmış. Yaşlı adam sinirlenip dövüşmeye girişmiş. Sonunda Nanbatır, yaşlı adamı alıp yere vurmuş. Sakalından sürüyerek evin ardındaki kalın bir baytereğe bağlayıp koymuş. Kendi eve gelerek tasasız bir şekilde etini pişirmeye başlamış.

Nanbatır akşam avdan gelen iki arkadaşına yaşlı adamı yakalayarak sakalından bağlayıp koyduğunu anlatmış. Onlar Nanbatır'a inanmamışlar. Üçü ete iyice doyup yaşlı adamı görmeye varsalar yaşlı adam deminki baytereği bütün köküyle söküp sürükleyerek kaçıp gitmiş. O iki bahadır, yaşlı adamın yakalanmasına inanmışlar. Nanbatır'ın gücünün kendilerden fazla olduğunu kabul etmişler.

Üç bahadır üç jelmayaya binerek alp yaşlı adamın izine düşüp gitmişler. Gide gide üç ay üç gün olduğunda yaşlı adamın baytereği sürüyerek yerin yarığına indiğini görmüşler. O yer yarığından dikkatlice baksalar dipsiz derin uçurum. Üçü (birbirine) "sen in, sen in" deyip bir hayli durmuşlar. O iki bahadır korkup inmedikten sonra, Nanbatır kendisi inmiş.

Eline kılıç alıp, beline urgan bağlayarak yer altına doğru sefere çıkmış. İki bahadır urgana urganı ekliyorlarmış. Yüz kırk urganı birbirine bağladıklarında yerin dibine ancak ulaşmış. Yerin altına inse yer altı, kesilen bir kümbet imiş. Kümbetin içi boyu bir karış, sakalı yedi karışlarla doluymuş. Onlar Nanbatır'ın etrafını sarıp saldırmaya başlamışlar. Fakat Nanbatır onların hepsini de öldürmüş. Kümbetin içini dolaşırken bir yerde demir bir kapıya denk gelmiş. Demir kapıyı açtığında, gözleri parlayan adamlar:

-Ben zayıf, sen şişman, ben zayıf, sen şişman, diye gürültü çıkarmaya başlamışlar. Buna denk gelen Nanbatır:

-Bu yaptığınız ne anlamadım. Ben yerüstünden gelen bir insanım, demiş. O zaman sıra sıra bağlı adamlardan birisi başını yukarı doğru kaldırıp:

-Bu yer altında yaşayan boyu bir karış, sakalı yedi karış bir adam bizi yer yüzünden alarak, kaçırıp getirdi. Her gün on tanemizi kesip yiyor. Biz o sebepten kapı açıldığı vakit bir günde olsun (fazla) yaşasak yeryüzüne sağ salim çıkacak bir yol olur mu ümidiyle, "Ben zayıfım", diye feryat ediyoruz. Onlar şişman adamı alıp götürüp, kesip yiyorlar dediğinde Nanbatır, az önceki adamların hepsini ipten çözüm koymuş da:

Artık bir yolunu bulup yeryüzüne çıkın! demiş. O, tekrardan dolaşmaya başlamış, karşısına yine bir kapı çıkmış. Kapıyı açsa içerde ay ile güneş gibi, serpilmiş çok güzel bir kız görmüş. Kızın yanında baytereği sürüyüp kaçan yaşlı adam yanı üzerine yatıyormuş. Nanbatır'ı gören yaşlı adam kalkmaya hamle etmiş. O kalkamadan, Nanbatır kılıçla onun başını koparıp koymuş. Az önceki kız:

Ağabeyciğim oy, benim de yeryüzündeki insanları görecek günüm olacak imiş! Ben Sabaz denilen uysal yaşlı bir adamın tek kızıydım. Bunların eline düşmeme bir yıl oldu. Kurtar, bunlardan! diye feryat ederek yerinden hızla ayağa kalkmış.

Nanbatır da orada kıza âşık olup kalmış. Kız da Nanbatır'ı beğenmiş. İkisi kendi rızalarıyla evlenerek karı koca olmak için sözleşmişler.

Bu ikisi sözlerini iyice sağlamlaştırıp ye yüzüne çıktıktan sonra anne ve babalarının izinlerini alarak toy yapıp evlenmeye karar vermişler.

Nanbatır belindeki urganı çözüp kızın beline bağlayıp:

-Sen şimdi yeryüzüne çıkacaksın, orada iki dostum beni bekliyor. Sen çıktıktan sonra urganı bana gönder, demiş. Kız sevinmiş. Nanbatır "çek" diye yeryüzündeki iki dostuna bağırmış. İki batır, kızı ipe bağlanmış yaprak gibi çekmeye başlamışlar.

Deminki ikisi urganı çekip çıkarsalar Nanbatır değil güzel bir kız. Bunlarda o kıza âşık olup kalmışlar. Bu ikisi kıza hissettirmeden, "Nanbatır yeryüzüne çıkarsa bu kız bize yok. Bunun için onu öldürüp kızı ikimiz ortak eş olarak alalım. Onu öldürmek için urganla yukarı çekerken yolun yarısına geldiğinde urganı keselim. O zaman o, bütün ağırlığıyla uçurumun dibine

düşüp ölür", diye müşavere etmiş ve urganı taş bağlayarak indirmişler. Kız hiçbir şey sezmemiş. Çok vakit geçmeden karanlığın içinden "çek!" diye bir ses duyulmuş. Kız çok sevinip urgandan tutmuş. Temirbatır karşısında duran kıza: "Sen benim arka tarafımdan çek" deyip arka tarafına almış, kendi bir eline kılıcını almış. Urganın yarısına geldiğinde kılıçla kesmiş.

"Çare yok, urgan kopup gitti", deyip ikisi oturup kalmışlar. Kız: "Kopmuş urganın kopan parçasıyla beni indirin, urganı bağlayarak çıkaralım" diye yalvarmış.

-Artık orada yürek sızısı çok, deyip de Şurḳandı Dağındaki mekanlarını bırakarak başka bir yere göçmüşler.

Uçurumun dibine tüm ağırlığıyla küt diye düşen Nanbatır ağır yaralanmış. Bir gün, bir gece sonra kendine gelmiş. Hiçbir çare bulamamış, kaderine boyun eğip beklerken biraz önce kendisinin serbest bıraktığı adamlar gelmiş. Nanbatır onlara baştan ayağa olan tüm hadiseyi, kendinin şimdiki durumunu anlatmış. Onların içinde yaşlı bir sınıkçı varmış. Nanabatır'ın kırılan kemiklerini sıkıca sararak üç ay da eski haline getirip hastalıktan kurtarmış.

Bunlar yer altında türlü, kılıç, kürek gibi araçları toplayarak yerin o yarığından kazıp merdiven yapmışlar. Ardından bunlar bir ay on günde yeryüzüne çıkmışlar. Kendilerine gelip anlatmaya başlamışlar. Her biri kendi memleketinin uzaklık belirlemiş. Nanbatır bunların hepsine evlerine, il-yurtlarına dönmelerini buyurmuş. Kendisi öcünü almak için Şurḳandı Dağına gitmek istiyormuş. Onlarda onu yalnız göndermeye kıymayarak beraber gitmek istemişler. Ahirinde Nanbatır yalnız gitmiş. Kalanlar kendileri geldikleri yerlere dağılmışlar.

Nanbatır Şurḳandı Dağında onları aramış, bulamamış. Altı ay geçmiş. Bir gün yaya olarak amaçsızca şekilde dolaşırken bütün bir civarı saran çok sayıda hayvan görmüş. En kenarına gelip koyun otlatan çobana uğrayıp:

-Bunlar kimin koyunu? diye sormuş merhabalaştıktan sonra.

-Bu Temirbatır ile Suṽbatır'ın koyunları demiş çoban.

-Temribatır ile Suŋbatır'ın eşi var mı, onların evi nerde? diye sormuş Nanbatır. O zaman çoban o ikisinin aralarında bir kadının olduğunu ve onların yaşadıkları yeri söylemiş.

Çok sinirlenen Nanbatır çobanın gösterdiği yolla tam öğle vakti Temirbatır ile Suŋbatır'ın evine gelip girmiş. İkisi kızı ortalarına alıp çay içerlerken orada kılıçla başlarını kesip koymuş.

İyice hasret çekip kaygı ve üzüntüyle yaşayan güzel: "Gerçek sevdiğim, hakiki koruyucum! deyip Nanbatır'ı kucaklamış. Nanbatır da kendisinin hasretini çeken yarini kucaklayıp kendisini öfkelendiren düşmandan öcünü alarak teskin olmuş.

Deminki her tarafı kaplayan mallar Suŋbatır ile Temirbatır'ın memleketten yağmalayıp aldıkları mallar imiş. Nanbatır onların hepsini sahiplerine geri vermiş. Sadece kendi sevdiğini alarak yurduna dönmüş. Onlar evlerine gelip toyların yapmışlar, ata-analarını bir araya getirmişler. Adil emekleriyle onlara bakıp bahtlı bir hayat sürmüşler.

Deminki iki yağmacının başları yolda kalmış.

6.3.31. TALASPAY MERGEN*

Geçmiş zamanlarda bir zengin varmış. Koblandı Batır onun obasını yağmalamış. Beyin biricik oğlunun adı Karaman'mış. Karaman, Koblandı Batır'a askerlerini durdurmasını söylemeleri için haberci göndermiş. Bu sırada Karaman halkını toplamış ve boşu boşuna kan dökülmesin diye Koblandı'nın onunla teke tek dövüşmesini istemiş. Kara Kıpçak Koblandı bir ok atmış, ok taşa isabet etmiş ve taşın içine iki arşın derinliğinde girmiş. Karaman'ın oku ise taşa bir arşın ve iki parmak derinliğinde saplanmış. Karaman: "Sen yetişkinsin, ben ise henüz toyum, on beş yaşımdayım. Bana beş yıl kadar mühlet ver, sonra da dövüşmek için gel", diye söylemiş. Koblandı kabul etmemiş, "Sen küçüksün ama namın çoktan yürümüş", demiş. Daha sonra onlar kılıçla savaşmışlar ancak birbirlerine kayda değer bir zarar verememişler. Sonra kargı ile de savaşmışlar ancak yine bir şey

* **Kazahskiy Folklor v Sobranii G. N. Potanina,** s. 123-130.

yapamamışlar. Sonra birbirlerini itip düşürmek için at üzerinde savaşmaya başlamışlar, hiçbir şey yapamamışlar. Atlar onların ağırlığından yere yapışmış. Sonra yedi gün yedi gece yumruk yumruğa kavga etmişler. Sonunda, Kara Koblandı, Karaman'ı yıkmış ve kafasını koparmış, Karaman'ın yurdunu yağmalamış, tüm halkını sürmüş ve tüm varlığını alıp götürmüş. Üzerine kazan kapanmış bir ihtiyar ile samanın altına gizlenmiş bir çocuk kalmış. Düşmanlar uzaklaştığında ihtiyar, kalan hayvanları toplamış, samanın altına saklanmış çocuğu bulmuş ve çadırını kurmuş. Sonra o ikisi tüm hayvanları yemişler, balık tutmaya başlamışlar ve onlarla beslenmişler. Karaman'ın bozkırda avlandığı sırada bıraktığı yayını bulmuşlar. Bu yayı genellikle iki pehlivan taşırmış, çocuk ise kimsenin yardımı olmadan kendi başına getirmiş. Türlü hayvanlara, kulanlara ve diğerlerine, ok atmaya başlamış. Bir keresinde çocuk iki yaşında siyah bir tay bulmuş ve onu yakalayarak eve götürmüş. Babasına: "Bu tay benim atım olacak. Bana da ona da bir ad ver", demiş. Babası ona Talaspay, taya ise Kozugar at adını vermiş. Talaspay bu at üzerinde ava gitmeye başlamış.

Bir keresinde akşam eve döndüğünde babasını evde bulamamış. Bir müddet sonra babası kanlar içinde gelmiş. Oğlu babasına: "Sen neredeydin?", diye sormuş. Babası: "Üzerime ağaç düştü", demiş.

İhtiyar, bozkırda odun toplamaya başladığında üç kuğu gelmiş ve:

Talaspay Mergen evde mi?
Kozugar at yemde mi?
Yemde durup parlıyor mu?[*]
Bacağının tüyleri sallanıyor mu?

İhtiyar, kuğulara şöyle yanıt vermiş:

Talaspay Mergen evde yok,
Kozugar at yemde yok,
Yemde durup, parlamaz,
Bacağının tüyleri sallanmaz.

[*] Yem yiyen hayvanlar tavlanırlar ve yürüdüklerinde etleri sallanır. Besili olduklarından derileri parlak görülür.

O zaman kuğulardan biri diğerine şöyle demiş: “İhtiyarı yumakların[*] içinde sürükleyin, yüzünü parçalayın, dikenin kabuğunu sıyırın ve derisini yüzün!”. Kuğular onu bozkırda sürüklemişler, derisini yüzmüşler, yüzünü parçalamışlar. İşte bu yüzden onun yüzü kanlar içinde kalmış. Bu işi kuğular üç gün boyunca tekrar etmişler. Sonunda oğlu babasına şöyle demiş: “Sana bir şeyler mi oluyor? Doğruyu söyle! Yoksa senin yanından ayrılırım”. O zaman ihtiyar onu kuğuların sürüklediklerini söylemiş. Talaspay, ihtiyarın elbiselerini giyinmiş ve odun parçaları toplamaya gelmiş. Üç kuğu gelmiş ve aynı şarkıyı söylemişler: “Talaspay Mergen evde mi, Kozugar at yemde mi, Yemde durup parlıyor mu, Bacağının tüyleri sallanıyor mu?” Talaspay Mergen cevap olarak şöyle bir şarkı söylemiş:

Talaspay Mergen evde yok?
Kozugar at yemde yok?
Yemde durup parlamaz?[*]
Bacağının tüyleri sallanmaz?
Kızılcık ağacına sürdünüz,
Elbisemi kötü yırttınız,
Yüzümü kötü yaraladınız.
Yumak otlarına sürdünüz,
K.çımı beni yaraladınız.

Kuğular Talaspay’ı alıp yerlerde sürüklemek istemişler, fakat o üçünü birden tutmuş ve altına almış. Sonra üç kuğu onu sırtlarını almışlar ve uçmaya başlamışlar. O, kuğuların sırtından inmiş ve onlara ok atmış. Onlardan yere altın taşlı bir yüzük düşmüş. Talaspay eve gelmiş. Babası için bir sürü kulan ve başka yabani hayvanlar avlamış, kendisi ise atına binmiş ve yola çıkmış. Günler ve gecelerce yol almış, birçok sığır bulmuş. Onların arasında büyük, kır renkli eğerli boğayı görmüş. Onun yanında bit arayan pis-paspal bir genç oturuyormuş. Talaspay ona, “Bu kimin sığırı?”, diye sormuş. Genç, “Kadır Han’ın”, diye cevap vermiş. Talaspay yine sormuş: “Bu denizi

[*] yumak: Bir tür ot. Festuca ovina.
[*] Yem yiyen hayvanlar tavlanırlar ve yürüdüklerinde etleri sallanır. Besili olduklarından derileri parlak görülür.

sen nasıl aşıp geçtin?" Genç, bana sadece "sığırlar geçin", demek kalıyor ve onlar kendileri geçiyorlar. Sığırlara, "bağlanın", derim ve kendiliğinden (ipleri) bağlanırlar. Sığırlara, "sağılın sığırlar", derim ve onlar kendiliklerinden sağılırlar. Peki sen nerede uyursun? "Kadır Han'ın üç kızı var. Küçük olanının ayaklarının altını yalarım." "Bu kızlar Allah vergisi olarak hangi yeteneklere sahipler?" "Onlar, kuğularla konuşabilirler. Bu kızlar henüz evlenmediler çünkü en küçük olanı evlenmek istemiyor ve bu yüzden de büyükleri evlendirmiyorlar. Talaspay, bu genci öldürmüş ve onun elbiselerini giymiş. Kendi elbiselerini atının sırtına yükleyerek atını bozkıra salmış. Kendisi eyerlenmemiş bir kır boğaya binmiş ve "sığırlar, denizi geçin", demiş. Sığırlar, denizi geçmişler. "Bağlanın sığırlar", demiş Talaspay ve sığırlar kendiliğinden bağlanmışlar. "Sağılın sığırlar", demiş ve sığırlar kendiliğinden sağılmışlar. Talaspay bir sığırın diline kesmiş, onu koynuna koyup Kadır Han'ın köyüne gelip yatmış ve hasta numarası yapmış. Ona niçin yattığını sorduklarında hasta olduğunu söylemiş. Onu kaldırarak Kadır Han'ın kızının yaşadığı çadıra getirmişler. Kız ayaklarını uzatıp ondan uyuduğunda ayaklarının altını yalamasını istediğinde Talaspay fark ettirmeden koltuğunun altındaki dili çıkararak kızın tabanlarını yalamaya başlamış. Kız zıplayıp çadırdan dışarıya fırlamış. "Ne oldu sana?", diye sormuş Talaspay'a, "yoksa dilin mi yarıldı?". O, "evet yarıldı." Kız ona bal vermiş. O zaman Talaspay, kızın tabanlarını daha yumuşak yalamaya başlamış. Sonra kız ona: "Yarın sen suya gideceksin. Ama, bak ha, biz kızların yıkandığı yerde yıkanma", emretmiş. Talaspay, gitmiş ve kızın ona yıkanmayı yasakladığı yerde yıkanmış. O sırada üç kız kuğu şeklinde oraya inmişler. Onlardan küçük olanı gencin saç perçemini fark etmiş ve onun Talaspay Mergen olduğunu anlamış. Akşamleyin kız giyinmiş, saçlarını düzeltmiş ve üzerine kokular sürünmüş. Aynı akşam onlar birbirlerini tanımışlar ve beraber uyumuşlar. Sonra kız, Talaspay'a: "Babama ve diğer kız kardeşlerime evlenmek istediğimi nasıl bildirebilirim?", diye sormuş. Talaspay ona: "Üç tane ekmek pişir. İlki yansın, ikincisi yarım yansın, üçüncüsü de pişmesi gerektiği şekilde pişsin. Han bu şekilde anlar", diye söylemiş. Han'a bu ekmekleri getirdiklerinde han, hemen kızların gitme zamanlarının geldiğini ve onları evlendirmek gerektiğini

anlamış. Ertesi gün Han, halkı toplamış ve kızlarını evlendirmek istediğini, çeyize gerek olmadığını yeter ki damatlarının iyi insanlar olmasını istediğini ilan etmiş. Kızlarına da eş seçmelerini emretmiş. Büyük olan iki kız kendilerine eş seçmişler, küçük olan kız seçmemiş. Ancak akşamki o paspal Tazçabala (Keloğlan)'yı seçmiş. Han, kızlarını vermiş ve onlara çadır hediye etmiş. Onlar kendi çadırlarını Hanın köyünden ayrı bir yere kurmuşlar.

Kızının böyle pis bir adama varması hanı çok kederlendirmiş ve hastalanmaya başlamış. Tabip gelmiş ve iyileşmesi için antilop eti yemesi gerektiğini söylemiş. O zaman han, büyük damatlarına ava çıkmalarını ve antilop eti getirmelerini emretmiş. Pis genç hana kendisinin de ava gitmeye niyetlendiğini söylemelerini buyurmuş. Üçü birden yola çıkmışlar. Büyük damatların ikisi de hiçbir şey bulamamışlar. Pis damat hemen bir antilop vurmuş ve içini boşaltmış. İki damat pis olanına: "Bu antilobu bize ver, çünkü han senin elinden yemeyecektir", diye söylemişler. Küçük damat, antilobu onlara vermiş. İki damat eve gelmişler, antilobun etini pişirmişler. Pis genç de antilobun sakatatlarını pişirmiş. İki damat, hana eti vermişler ve han eti yediğinde daha da beter hasta olmuş. Pis genç de hana antilobun bağırsaklarını yollamış fakat han, bunun bağırsak olduğunu gördüğünde kaldırmalarını emretmiş. Hanın karısı ona: "Birazcık tadına baksanız!" Han, serçe parmağıyla biraz alarak tadına bakmış. Hoşuna gitmiş, pis gencin verdiğinin hepsini yemiş ve iyileşmiş.

Hanın kanatlı kara bir kısrağı varmış. Kısrak her yıl bir tay doğuruyormuş fakat onu her seferinde bir Alp karakuş götürürmüş. Şimdi ise han iki büyük damadına tayı kuştan korumalarını emretmiş. Pis genç de tayı korumak niyetinde olduğunu hana söylemelerini buyurmuş. Üç damatta bekçilik yapmaya koyulmuşlar. Gece yarısından sonra ikisi, "biz biraz uyuyacağız, sen biraz otur", demişler. Pis genç, "tamam", demiş. Kuş ortaya çıkmış, tayı kapmış ve uçmuş. Pis genç bir ok atmış, tayı kuyruğundan yaralamış ve kuştan bir tüy düşürmüş, tüy gümüştenmiş. Sabahleyin iki damat, "tayın kuyruğunu ve kuşun tüyünü bize ver, çünkü bunları kendin elde ettiğini söylesen bile Han sana nasıl olsa inanmaz", demişler. Onlar tayın kuyruğunu götürmüşler ancak kuşun tüyünü götürebilecek kuvvetleri yokmuş.

Hanın karargâhından iki adam daha yollamışlar fakat onlar da getirememişler. O zaman pis genç kuş tüyünü getirmiş ve hanın çadırının yanına koymuş. Han, damatlarına kartalı bulmalarını emretmiş. Pis genç kendisinin de aramak niyetinde olduğunu hana söylemelerini buyurmuş. İki damat bir yöne üçüncüsü pis damat başka bir yöne gitmiş. Ona Kozugar at musallat olmuş, küçük damat ona binmiş ve gitmiş. Bir yıl sonra bir çadıra ulaşmış, yaklaşıp çadırda kim var? diye sormuş. Çadırdan yedi başı bir ihtiyar kadın çıkmış. İhtiyar kadın, gence, "Sen amacına ulaşacaksın çünkü ben seni yutmak istemiyorum. Başkalarını hep yuttum", demiş. Ona: "Hangi iş için geldin?" diye sormuş. O: "Hanın cins atlarından olan kara tayı götüren kartalı arıyorum. Bu kuşun tüyünü, tayınsa kuyruğunu vurmuştum", demiş. O vakit ihtiyar kadın onu yemeğe davet etmiş. O, içeri girmiş ve kadının sadece insan eti hazırladığını görmüş. Kadın ona bu eti vermiş fakat Talaspay o eti yememiş. Kadın ona içki vermiş fakat Talaspay onu da içmemiş. O vakit Talaspay Mergen cebinden kadına tuz vermiş, kadın da ona tuz vermiş. Sonra onlar birbirlerine zarar vermeyeceklerine dair söz vermişler. Kadın, eğer amacınıza ulaşırsanız dönüş yolunda bana uğrayınız demiş.

O yoluna gitmiş. Yıllar geçmiş, büyük bir sürüsüne kadar gelmiş. Tüm atlar alacaymış. Talaspay, orada bayterek ağacını görmüş. Akşamleyin Alp karakuş uçup gelmiş ve ağaca konmuş, kuşun ağırlığından ağaç yere eğilmiş. Kuş, uyumaya başlamış. Talaspay Mergen yayı ile bir ok atmış ve onu öldürmüş. O, kuşu almak istemiş fakat sürüdeki hiçbir at onu götürememiş bunu sadece onun atı Kozugar at yapabilmiş. İhtiyar kadının çadırına bir günlük mesafe kaldığında peşinden bir kızın koştuğunu görmüş. Kız yayıyla ok atmış ve genç adamın okunu vurmuş. O, kıza ok atma istemiş fakat onun okunun ucundaki demiri yokmuş. Kız ona, "haydi güreşelim", demiş. Üç gün üç gece güreşmişler, neticede genç adam onu yenmiş ve kız onunla evlenmiş. Atları bırakmak için kızın evine gelmişler. Evde karakuşun getirdiği birçok bağlı güzel insan görmüşler. Kız, bu kuşun kızıymış. Onlar tüm bu esirleri serbest bırakmışlar. Seksen tane tek kamburlu devenin sırtına mallarını yükleyip konar-göçer olarak yola çıkmışlar. Yedi başlı ihtiyar Jelmaus (Jelmaũz)'a gelmişler. Bir gece gecelemiş ve sabahleyin vedalaşıp

yollarına devam etmişler. Bir nehrin kenarında yangın çıkmış olduğunu görmüşler. Yangından bir yılan kaçmaktaymış, Talaspay, yılanın önüne elbisesinin yeninin ağzını açmış, yılan yenin içerisine girmiş. Sonra yeniden çıkmış ve nehrin kıyısında kalmış. Talaspay yoluna devam ederken yılan ona, "Senin adın ne?", diye sormuş. "Talaspay Mergen", demiş. Yılan, "ağzını aç! Ağzına tüküreyim, bundan sonra tüm evcil ve vahşi hayvanların, kuşların dilini bileceksin", demiş. Yılan tükürdüğünde tüm dilleri öğrenmiş. Talaspay, karısıyla yollarına devam ederken büyük bir toz bulutu görmüşler. O zaman atının eğerini düzeltmiş ve yaklaşmakta olan tozu beklemeye başlamış. Toz bulutundan doru bir at çıkmış. At dosdoğru Kazugar ata doğru yönelmiş, atlar sanki selamlaşmışlar ve ikisinin de gözlerinde yaşlar belirmiş. Doru at Kozuger atın erkek kardeşiymiş. Koblandı, at sürüsünü çalarak, sürüp götürdüğünde doru at kaçmış, kimse de onu bulamamış. Şimdiyse o Kozugar atı bulmuş. Talaspay, doru ata binerek Hana, kayınpederine gelmiş. O zaman Talaspay gerçek elbisesiyle Kozugar atın üstünde eve gelmiş ve saç perçemlerini çözmüş. Han, onun yanına çıkmış, Talaspay'ı selamlamış. O zaman Han şöyle demiş: "Kızım akıllı imiş, ben ise aptalım". Talaspay'ın karısının bir oğlu olmuş ve dört yaşına gelmiş. Talaspay, Handan babasına gitmesine izin vermesini istemiş. Han ona izin vermiş, sığır sürüsünün yarısını ona vermiş ve şöyle demiş: "Nasıl iyi olacağını düşünüyorsa o şekilde hareket etsin. İster tüm malını mülkünü yanına alsın, isterse burada Hanın yanında bıraksın." Talaspay seksen deve yüklemiş ve yola çıkmış. Kervanın gerisine izlerini takip etmelerini buyurmuş ve iz bıraktığı yerlerde de gecelemelerini istemiş. Talaspay, doru atla gidiyormuş. Babasının yanına geldiğinde babasının elinde sadece bir tana incik kemiği kaldığını görmüş. Babası çok sevinmiş, sevinçten gençleşmiş ve sanki yirmi beşini geçmemiş bir adam gibi oluvermiş. Kırk gün süren oyunlar oynanan bir ziyafet düzenlemişler.

Talaspay Mergen'in oğlu büyümüş. Bir gün ihtiyar şöyle demiş: "Kıpçak Koblandıdan, çaldıkları için intikam almak lazım". O zaman Talaspay, oğluyla beraber gitmiş. "Talaspay Kozugar at'a, onun oğlu doru at'a binmiş. Aylar hatta yıllar geçtikten sonra Kara Kıpçak denen halka, Koblandı'nın

halkına, kadar varmışlar. Kıpçak halkının içinde bir bey rüya görmüş. Rüyada bir aç kurt onların tüm sığırlarını yok ediyormuş. Bu rüyayı Koblandı'ya anlatmış. Bir ihtiyar bu rüyayı yorumlamış. O şöyle demiş: "Halkını yağmaladığımızda çocuğuyla kalakalan Talaspay Mergen gelecek. Bu karşılaşmaya hazırlıklı olmamız lazım." Talaspay Mergen geldiğinde Koblandı adamlarını ona Kıpçak halkı toplanana kadar dokuz gün beklemesini söylemeleri için yollamış. Talaspay Mergen onlara dokuz gün mühlet vermiş. Dokuz gün boyunca Talaspay Mergen ve oğlu iyice uyuyup dinlenmişler. Sözleştikleri yere doğru yola çıkmışlar. O zaman Talaspay Mergen ve Koblandı teke tek dövüşmeye çıkmışlar. Dövüşmeye başlamadan önce onlar birbirlerine soru sormaya başlamışlar. Onların annelerinin kardeş olduğunu anlamışlar. Koblandı'nın, Talaspay'ın oğluna verdiği bir kızı varmış. Yukarı ve düşük seviyedeki halk toplanmış, kısrak kesmiş ve kırk gün toy düzenlemişler. Bu sırada bir çoban büyük bir ordunun gelmekte olduğu haberiyle gelmiş. Onlar kimin geldiğini öğrenmek için elçi yollamışlar. Koblandı'nın öldürdüğü İr Gokşe Batır'ın oğlu İr Kosay[*] gelmiş imiş. Talaspay ve Koblandı onun karşısına çıkmışlar, Taytöbe'ye tırmanmışlar.

İr Kosay, Kobalandı'yı teke tek dövüşmeye çağırmış; beyaz kılıcı almış ve düşmanın karşısına çıkmış. Koblandı da teke tek kavgaya çıkmış. Önce kargılarla dövüşmüşler, Kosay kılıcıyla vurarak Koblandı'nın kargısını parçalamış. O zaman İr Kosay, kargısını Koblandı'nın kalbine saplamış. Kargısının ucunda başının üstüne, yukarı kaldırmış ve rakibine: "Babamın ölümünün öcünü aldım mı?" diye sormuş. Koblandı, "Ben hâlâ senin üzerindeyim", demiş. O zaman İr Kosay, Koblandı'nın vücudunu yere vurmuş. Koblandı'nın arkadaşları onun cesedini almak için İr Kosay'a saldırmışlar. Talaspay Mergen, kalabalığın arasından cesedi almış. Sonra teke tek dövüşmeye Talaspay'ın oğlu çıkmış. İr Kosay, Talaspay'ın oğlunu öldürmüş. Sonra Talaspay çıkmış, yedi gün yedi gece mücadele etmişler, birbirlerine üstünlük kuramamışlar. O zaman iki ordu anlaşma konuşmaya başlamışlar. Talaspay'ın adamları, Kosay'ın babasının intikamını aldığını

[*] Er Kökşe'nin oğlu Er Kosay.

artık barış yapılabileceğini söylemişler ve barışmışlar. Talaspay, İr Kosay'ı evine konuk olmaya davet etmiş, herkese hediyeler verilmiş ve onlar evlerine dönmüşler. Talaspay Mergen, Koblandı'nın halkı Kıpçaklar'a doğru göçmüş. İhtiyar Talaspay Mergen, Han olmuş.

6.3.32. TUMARBAS BATIR

Burınğı zamanda bir bay bar eken. Üş ḳatını bar da, balası joḳ eken. Bir künderi bay ḳatındarına aytadı: "Men ḳartaydım, senderden bala tuṽmadı, ḳıdırıp äṽliyeğe tüneyin, ḳuday bala bermes pe eken?" deydi. Temir tayaḳ alıp, temir etik kiyip jayaṽ bala tilep jürip ketedi. Aylardan ay ötkende, jıldardan jıl ötkende, temir tayaḳtan tebendey ḳalğanda baydıŋ aldınan bir julınday jerden tütin şığadı. Bay oğan jetip kelse, üydiŋ işinde bir jalmaṽız kempir otır, bay kirip sälem beredi, kempir sälemin alıp, biraz otırğan soŋ, daladan bireṽ kelip ayğay saldı: "Adam ıyisi şığadı ğoy!" dep. Kempir aytadı: "Aṽzıŋa bir salatuğın adam otır". Bul kelğen jalmaṽız kempirdiŋ balası eken, üyge kirip baydı jep ḳoydı.

Bay ketkende eki ḳatını jükti bolıp ḳalğan eken. Bayı ölğende, eki ḳatın ul taptı. Bäybişe balasınıŋ atın Tumarbas ḳoydı, toḳalı balasınıŋ atın Baytas ḳoydı. Balalar jeti jasḳa keldi. Tumarbas balalarmen asıḳ oynap jürip, balalarmen töbelesedi. Bir balanıŋ asığın tartıp aladı. Sonda bul bala aytadı: "Sen bizge zorlıḳ ḳılğanşa tentirep ketken äkeŋdi taṽıp alsaŋşı", deydi. Tumarbas tez üyine ḳaytıp kelip, şeşesinen suraydı: "Meniŋ äkem ḳayda ketti, mağan ayt, dep. Şeşesi aytadı. "Sen tuṽmay turğanda ketip edi, temir tayaḳ, temir etik kiyip edi, Ḳudaydan bala surap ketip edi, sodan beri äkeŋniŋ ḳayda ekenin bilmeymin", dep.

Bäybişeden tuṽğan Tumarbas äkesin izdep jöneldi. Bir künderi bolğanda aldınan bir julınday jerden tütin şığadı, bala soğan jetip kelse, bayağı jalmaṽız kempirdiŋ üyi eken.

Tumarbas äkesiniŋ etigi men tayağın tanıydı. Kempir bir ḳazan et asıp otır edi. ḳarnı aşıp kelgen Tumarbas kempirden et surap edi, kempir bermedi. Tumarbas aşuṽlandı da, kempirdi töbege bir ḳoyıp öltirip, ḳazandağı bar etti jep, toyıp aldı. Söytip, otırğanda bir adam daladan ayğay saladı. "Üyde kim

bar? Adam iyisi şığadı!" dedi. Sonda üyden Tumarbas şığa keldi. "Özim barmın!" dep, sol jerde ekeũi alısa ketedi. Tumarbas alıp urıp, basın kesip aldı, äkesin öltirgen däũdi öltirip, kegin aldı.

Endi bala eline ķayttı. Birneşe kün jol jürip üyine keldi. Şeşesinen suraydı: "Mağan irimşik ķaynatıp ķoydıŋ ba?" Şeşesi aytadı: "Künde ķaynatıp ķoyğan irimşikti künde bir aķķuũ kelip jep ketedi". Tumarbas aķķuũdıŋ keletin ũaķıtın bilip, mıltığın oķtap, bir şiydiŋ işine kelip tığılıp otıradı. Bir ũaķıtta aķķuũlar uşıp keledi. İrimşikke kelip ķonğan ũaķıtta mıltığın alıp tars etkizedi. Aķķuũ uşıp jöneledi, artınan Tumarbas şaba jöneledi. Biraz jerge barğanda Tumarbas joğarı ķarasa, joğarıdan bir närse tüsip kele jatır. ķolın tosıp ustap ķarasa, adamnıŋ şınaşağı. Onı alıp janķaltasına saldı da, artınan şaba berdi. Aķķuũ biyiktep uşıp, körinbey ketti. Bir kün ötken ũaķıtta dariyanıŋ jağasında mıŋ buzaũ bağıp jürgen bir taz balağa jolığadı. Tumarbas tazdan süraydı: "Bul kimniŋ buzaũı?" deydi. Taz aytadı: "Aķbar degen hannıŋ buzaũı". Tumarbas: "Keşke barğanda osı buzaũdıŋ bärin de baylaymısıŋ?" dedi. Taz ayttı: "Keşke aydap barıp "baylaŋğırdıŋ buzaũı baylan desem, ärbireũi är terekke baylanıp ķaladı, erteŋine: "şeşiliŋder" desem, şeşiledi" dedi. Tumarbas ayttı: "Tunde ne jumıs ķılasıŋ?" Taz ayttı: "Ķızidardıŋ tabanın siypaymın. .Keşke barğaŋ ũaķıtta ķızdar meŋi terige orap tastaydı. Törden esikke, esikten törge domlatadı", dedi, Bärin estip bolğaŋ son, tazdı joķ ķılıp, buzaũdi bağıp jüredi, ķaruũ-jarağın bir belgİli jerge kömedi.

Kün keş bolğan ũaķıtta mıŋ buzaũdı aydap aũılğa keledi. "Baylaŋğırdıŋ buzaũı baylan", degen eken, buzaũlardıŋ ärbireũi är ağaşķa baylanıp ķaladı. Sonan soŋ Tumarbas, hannıŋ üyine keldi. ķızdar kündegi ķalıbı boyınşa terige salıp Tumarbastı törden esikke, esikten törge domalatadı. Bir ũaķıtta ķızdar Tumarbastı orağan teriden şığarıp jiberdi. Tünde batır, ķızdarmenen birge jatadı. Tumarbas tınığıp jatsa, hannıŋ kişi ķızı Ķanıkey ıŋķıldaydı. Tumarbas ķızdıŋ janına barıp aytadı; "Seniŋ ķay jeriŋ aũırıp jatır?" deydi. Ķız aytadı: "Ne ķılayın dep ediŋ?" Tumarbas: "Joķ närseŋ bolsa, taũıp bereyin dep edim", deydi. ķız: "Şınaşağıma mıltıķ tiyip, sol jerim aũıradı. Sol şınaşağımdı taũıp bergen kisige men tiyer edim", deydi. "Men taũıp bersem, mağan tiyer me ediŋ? Ķız: "Tiyemin", dedi. Tumarbas ķızdıŋ şınaşağın berdi.

ḳız sonda munıŋ Tumarbas ekenin bildi. ḳız ben jigit birge jatıp, köŋil ḳosıp jürdi. Bir künderi bolğanda han jurtına jar şaḳıradı: “Üş ḳızdı süygenine ḳosamın, halḳım jiyılsın”, dedi. Hannıŋ ḳol astına ḳarağan barlıḳ halıḳ biri ḳalmay keldi.

Bir elden jalğız kelse de, Tumarbas hannıŋ ḳızın alıptı. Batır eline ḳaray köşedi. Öz eline esen-saw kelip, hannıŋ ḳızımen ḳosılıp, Tumarbas muratına jetti.

TUMARBAS BATIR *

Geçmiş zamanlarda bir zengin varmış. Onun üç eşi var fakat çocuğu yokmuş. Bir gün zengin, eşlerine: “Ben yaşlandım, sizlerin çocuğu olmadı, gezip evliyada türbelerinde geceleyeyim. Allah çocuk vermez mi?” diye söylemiş. Demir asa alıp demir çizme giyip yaya olarak çocuk dilemeye gitmiş. Aylardan ay geçip yıllardan yıl geçip demir asa çuvaldız kadar kaldığında zengin, karşısında bir yerden çıkmakta olan incecik bir duman görmüş. Zengin oraya gelse evin içinde bir Jalmawız Kempir oturuyor. Zengin selam verip girmiş. Kempir selamını almış. Biraz oturduktan sonra dışarıdan birisi gelip: “İnsan kokusu geliyor ğoy!” diye bağırmış. Kempir: “Ağzına bir lokma olacak bir adam var” demiş. Bu gelen Jalmawız Kempir’in oğluymuş. Eve girip zengin adamı yiyip koymuş.

Zengin gittiğinde eşlerinden ikisi hamileymiş. O öldüğünde iki eşinin de oğlu olmuş. Bäybişe, çocuğunun adını Tumarbas, kuması adını Baytas koymuş. Çocuklar yedi yaşına gelmişler. (Bir gün) Tumarbas, çocuklarla aşık oynarken onlarla kavga etmiş. Bir çocuğun aşığını çekip almış. O zaman bu çocuk: “Sen bize eziyet edeceğine avare gezip giden babanı bulsana” demiş. Tumarbas çabucak evine geri dönüp, gelerek anasından: “Benim babam nereye gitti bana söyle” diye sormuş. Anası: “Sen doğmadan önce gitti idi. Demir asa alıp demir çizme giyerek Allah’tan çocuk dilemeye gitmişti. O zamandan beri babanın nerede olduğunu bilmiyorum” demiş.

* **Ḳazak Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 4. Tom, s. 235-237.

Bäybişeden doğan Tumarbas babasını aramaya çıkmış. Karşısında bir yerden çıkmakta olan incecik bir duman görmüş. Çocuk oraya gelse önceki Jalmaṽız Kempir'in eviymiş.

Tumarbas, babasının çizmesiyle asasını tanımış. Kempir bir kazan et pişiriyormuş. Karnı acıkan Tumarbas, Kempirden et istemiş, Kempir vermemiş. Tumarbas sinirlenip Kempirin tepesine bir koyup öldürmüş. Kazandaki etin tümünü yiyip doymuş. Bu şekilde otururken bir adam dışarıdan, "Evde kim var? İnsan kokusu geliyor!" diye bağırmış. O zaman Tumarbas evden çıkıp gelerek "ben varım!" demiş. İkisi orada dövüşmeye başlamışlar. Tumarbas alıp yere vurmuş ve başını kesip almış. Babasını öldüren devi öldürerek öcünü almış.

Artık çocuk yurduna dönmüş. Biraz yol yürüdükten sonra evine gelmiş. Anasından: "Bana peynir yapıp koydun mu?" diye sormuş. Anası: "Hergün yaptım fakat peyniri her gün bir kuğu gelerek yiyip gidiyor", demiş. Tumarbas, kuğunun geleceği vakti öğrenmiş. Tüfeğine kurşun koyarak bir sazlığın içine gelip saklanmış. Bir zaman sonra kuğu uçup gelmiş. Gelip peynire konduğunda tüfeğini ateşlemiş. Kuğu uçmaya yönelmiş, arkasından Tumarbas kovalamaya yönelmiş. Biraz gittikten sonra Tumarbas yukarıya baksa yukarıdan bir şey düşüp gelmekte. Bekleyip yakalayıp baksa bir insanın küçük parmağı. Onu alıp yan cebine koyup arkasından koşmuş. Kuğu yukarıya doğru uçup gözden kaybolmuş. Bir gün sonra deryanın kenarında bin buzağı otlatan bir keloğlana denk gelmiş. Tumarbas, keloğlandan: "Bunlar kimin buzağıları?" diye sormuş. Keloğlan: "Aḳbar adlı Hanın buzağıları" demiş. Tumarbas: "Akşam gittiğinde bu buzağıların hepsini bağlıyor musun" demiş. Keloğlan: "Akşamleyin sürüp varıp "bağlan buzağılarım bağlan" desem her biri bir kavağa bağlanıp kalıyor, sonraki gün "çözülünüz" desem "çözülüyorlar" demiş. Tumarbas: "Geceleyin ne yapıyorsun?" demiş. Keloğlan: "Kızların ayakaltlarını ovalıyorum. Akşam gittiğim zaman kızlar beni deriye koyuyorlar. Törden kapıya, kapıdan töre yuvarlatıyorlar", demiş. Hepsini duyduktan sonra keloğlanı ortadan kaldırarak buzağılara kendisi bakmaya başlamış. Silah araç gereçlerin belgili bir yere gömmüş.

Gün akşam olduğunda bin buzağıyı sürerek köye gelmiş. “bağlan buzağılarım bağlan”, demiş. Buzağıların her biri bir ağaca bağlanmış. Ondan sonra Tumarbas, Hanın evine gelmiş. Kızlar her gün yaptıkları gibi deriye koyup Tumarbas’ı törden kapıya, kapıdan töre yuvarlamışlar. Bir zaman sonra kızlar Tumarbas’ı sardıkları deriden çıkarmışlar. Geceleyin bahadır, kızlar ile beraber yatmış. Tumarbas gizlenip yatarken hanın küçük kızı Ḳanıkey’in iniltili sesi gelmiş. Tumarbas, kızın yanına varıp: “Senin neren ağrıyor?” demiş. Kız: “Kız ne yapacaktın?” demiş. Tumarbas: “Eksik olan bir şey varsa bulup vereyim diyordum”, demiş. Kız: “Küçük parmağıma kurşun değdi, orası ağrıyor. Onu bulup veren kişiyle ben evlenirdim”, demiş. “Ben bulup versem benimle evlenir miydin?”. Kız: “Evlenirim”, demiş. Tumarbas, kızın küçük parmağını vermiş. Kız o zaman bunun Tumarbas olduğunu anlamış. Kız ile delikanlı beraber yatıp gönüllerini birleştirmişler. Günlerden bir gün Han halkına “üç kızımı sevdiğine vereceğim, halkım toplansın”, diye ilan etmiş. Hanın emri altında olan tüm halkı bir kişi bile kalmadan gelmiş.

Bir memleketten tek başına gelse de Tumarbas, Hanın kızını almış. Bahadır, memleketine doğru yola çıkmış. Öz yurduna sağ selamet gelmiş. Hanın kızıyla evlenerek Tumarbas muradına erişmiş.

SONUÇ

"Kazak Türk Folklorunda Epik Anlatmalar" adı altında hazırlamış olduğumuz bu çalışmada Kazak Türklerine ait kahramanlık masalları incelenmiştir. Çalışmayı asıl farklı kılan özelliği, çalışmanın üçüncü bölümünü oluşturan, *"Masal Şekli Olan Destanlar ve Destan Şekli Olan Masallar",* kısmıdır. Temelde iki grupta incelemiş olduğumuz bu bölümün ilk kısmı olan, "Masal Şekli Olan Destanlar" kısmında metinlerin karşılaştırılması sonucunda ulaşılan sonuçları burada kısaca değerlendirmek istiyoruz. Bu bölümde incelenen metinlerden ilki Ḳambar Batır destanıdır. Ḳambar Batır destanının Kazak Türkleri arasında masal başlığı altında Ḳambar Batır ve Nazım Ḳızın Ängimesi olmak üzere iki masal nüshası bulunmaktadır. Destanın yayımlanmış olan ilk nüshasıyla bu masal metinlerini karşılaştırdığımızda bu metinlerin destanın ana hatlarıyla bir özeti olduğu görülmektedir. Bu iki anlatı mensur olmasının dışında bünyesine masala ait herhangi bir unsur almamıştır ve bu anlatılar kısa ve genellikle nesir olmalarından dolayı masal olarak adlandırılmışlardır.

İncelenen diğer bir destan Alpamıs'tır. Bu destanın *Alpamıs*, *Altı Jasar Alpamıs* ve *Jelkildek* olmak üzere üç masal nüshası bulunmaktadır. Bu masal nüshalarından Alpamıs'ta olaylar destandaki olaylara biraz daha yakındır. Altı Jasar Alpamıs'ta ise anlatı baştan ve sondan eksiktir. Yani destandaki olayların hepsi değil de sadece bir kısmı saklanmıştır. Jelkildek'te ise konu Alpamıs'ın tüm varyant versiyonlarına nazaran biraz daha arkaik bir karakter göstermektedir. Üç masal metniyle destan metinleri karşılaştırıldığında masal nüshalarında olup da destanda olmayan unsur, Alpamıs'ın kendi ailesine turna ve kaz ile haber göndermesidir. Bu motif anlatıyı biraz daha fantastik bir şekle büründürerek masala yaklaştırmıştır. Turna ve kazla haber gönderme, Alpamıs'ın Kazak Türkleri arasındaki herhangi bir varyantında olmamakla beraber Özbek Türkleri arasında Fazıl Yoldaşoğlu tarafından anlatılan Alpamış destanında bulunmaktadır. Bundan dolayı bu motif anlatının versiyonlardan da etkilenmiş olduğunu göstermekte bu da Türk Dünyasının tamamına mal olmuş olan anlatının aynı kökene sahip olduğunu göstermesi açısından güzel bir örnektir.

İncelen metinlerden birisi de Köruğlı (Köroğlu) destanına ait olan masal adı altında kayda geçmiş olan metindir. Masal iki olay örgüsünden oluşmaktadır. Birinci bölümde Köruğlı'nın doğumu, Jämbilbel'e yerleşmesi, Besbatır'dan intikam alması ve onun kızıyla evlenmesidir. İkinci bölüm ise Köruğlı'nın atının Kalmuk Han'ı Şağdat tarafından Jalmaʊız Kempir'e kaçırtılma hadisesinden oluşmaktadır. Köruğlı'nın atının kaçırılma hadisesi destanın Türkmen, Özbek Azerbaycan ve Anadolu versiyonlarında yaygın olarak görülürken Kazak Türkleri arasında sadece 1941 yılında yayımlanmış olan Ämireş Jumağazin varyantında görülür. Masalın bu kısmıyla destanın bu varyantı benzerdir. Ayrıca Köruğlı'nın masal adı altında yayımlanmış olan nüshasında, Köruğlı dışında kalan kahramanların isimleri destanın herhangi bir varyantı veya versiyonunda bulunmamaktadır. Bu anlatı farklı varyantlardan beslenmiş fakat bunlardan farklı bir varyant oluşturmuştur. Anlatıya genel olarak baktığımız zaman masal nüshası ağırlıklı olarak mensur olmakla beraber manzum kısımları da vardır. Araştırmacılar mensur kısımların ağırlıkta olmasından ve anlatının Köruğlı'nın diğer varyantlarına göre daha kısa olmasından dolayı bu metni masal olarak değerlendirmiş olmalıdırlar. Bizim kanaatimize göre bu anlatının masal değil de destanın başka bir varyantı olarak düşünülmesi daha doğrudur.

Bir diğer anlatı olan Närik Batır da masal olarak kayda geçmiş olan metinlerdendir. Bu anlatının farklı zamanlarda yayımlanmış destan şekilleri vardır. Masal nüshasındaki olayların destandaki olaylardan biraz farklılık arz ettiğini ve destanda olmayan masalsı unsurların metne girmiş olduğu görülmektedir. Bunun en açık örneği de destanda kahramandan kurtulmak için onu Kalmuklar'a ya da dokuz aylık mesafedeki düşman üzerine sefere gönderilirken masalda bu unsur değişerek ejderhanın sütüne gönderilme şekline dönüşmüştür. Bu, kuvvetle mağlup edilemeyen kahramandan kurtulmanın bir yoludur. Burada ejderhada destanlarda da bazen karşımıza çıkmakla beraber aslında masal canlısıdır. Destanda ise düşman, Kazak tarihinden de aşina olunan ve bir nevi destanların milli düşmanı diyebileceğimiz "Kalmuk"tur. Anlatının destan şekli sadece Närik destanındaki olayları kapsarken masal şekli hem Närik'i hem de onun oğlu

Şora Batır'ın doğmasını ve Taspager adlı atına sahip olmasını da kapsar. Yani Närik ve Şora Batır destanlarında ayrı ayrı işlenen olayların bir kısmı "Närik Batır" masalında tek bir başlık altında ve birlikte işlenmiştir. Masal adı altında kaydedilmiş olan metin Närik Destanının bir başka varyantı olarak değerlendirilebilir. Fakat masal nüshasının hem şekil hem de olay örgüsü bakımında tek başına değerlendirildiğinde olay örgüsünün destan kurgusundan masal kurgusuna yaklaştırıldığından masal olarak da değerlendirilebileceği kanaatindeyiz. Bu anlatı diğer örneklerinden farklı olarak türün değişimini gözlemlememiz açısında bize örnek sunmaktadır. Yani olaylar anlatılırken, icra şekline bağlı olarak aynı anlatının türsel özelliklerinde de değişim gözlemlenmeye başlamıştır.

Araştırmacılar tarafından "masal" başlığı adı altında kayda geçirilmiş olan metinlerden biri de "Aḳbilek Ḳız-Turğın Bala" adlı metindir. Bu anlatının konu olarak devamı niteliğinde olan ve destan olarak icra edilen "Bögen" adlı bir nüshası daha vardır. Bögen adlı kahramanın "Aḳbilek Ḳız-Turğın Bala" masalında doğumu ve evlenme süreci, "Bögen" de ise çocuklarının olması ve çocuklarının kendisine düşmanlık besleyen hanın kızları tarafından Mıstan Kempir'e kaçırtılması hadisesi işlenmektedir. Bu bilgiler ışığında masal olarak kayda geçmiş olan "Aḳbilek Ḳız-Turğın Bala" metnine bakıldığında bu metin araştırmacılar tarafından şekil olarak masal başlığı altında değerlendirildiği kanaati ortaya çıkmaktadır. Çünkü anlatı da mensur kısımlar ağırlıktadır. Bize göre bu metin, destan metninin bir devamıdır ve destanla beraber düşünülmesi gerekir. Çünkü her iki metnin de derleyeni ve derleme tarihleri aynıdır. Metinler değerlendirilirken anlatıcı faktörünün de göz önünde bulundurulması gerekirdi. Yani anlatı, farklı zamanlarda aynı kişiden de derlenmiş olabilir ve anlatıcı uzun ve tek parça olan anlatıyı ikiye bölmüş ve ikinci kısmı da ağırlıklı olarak nesir şeklinde anlatmış olabilir. Anlatıların vaka örgüsü bu şekilde düşünmemize rahatlıkla imkân vermektedir. Bundan dolayı da metne "Bögen Batır" destanının mensur varyantı, ikinci varyantı veya "Aḳbilek Ḳız Turğın Bala" destanı denmesinin daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

Bir diğer metin, Kazak Türkleri arasında yaygın bir destan olan "Er Tarğın"dır. Destanın masal adı altında kayda geçirilmiş nüshasıyla destan nüshası karşılaştırıldığında masal adı altındaki nüshadaki manzum kısımlar destana göre daha kısadır. Bunun dışında olay örgüsü aynıdır. Bu metnin destan nüshasına göre daha kısa ve nesir kısımların da ağırlıkta olmasından dolayı masal başlığı altında yayımlanmıştır. Anlatıyı destanın bir başka varyantı olarak değerlendirmek daha doğru olur kanaatindeyiz.

Çalışmamızın üçüncü bölümünün ikinci kısmını *"Destan şekli olan masallar"* kısmı oluşturmaktadır. Bu kısımda temelde masal olmakla beraber daha sonra belirli bir anlatıcı tarafından destan şeklinde icra edilmiş metinler üzerinde durulmuştur. Bu metinlerden ilki "Ḳulamergen" masalıdır. Bu masalın "Alaman Men Jolaman" adlı başka bir varyantı da bulunmaktadır. Bu masalın "Ḳulamergen" adlı birçok destan şekli de bulunmaktadır. Türün tabiatına uygun olarak anlatının sonra oluşturulan destan nüshası masal nüshalarından hem boyut hem de olay örgüsü bakımından daha geniştir. Anlatıcı destan türüne uygun olarak metne epizotlar, motif ve tipler eklemiştir. Destanın anlatıcısı anonim bir ürünü almış kendine has bir takım eklemelerle destan formatına sokmuştur. Biz o zaman bu türü anonim halk edebiyatındaki destan sınıfında değil de halk şiirinde yer alan koşma nazım şeklinin bir alt türü olan destan sınıfına dâhil etmek daha uygun olmaz mı? Ya da eğer bu anlatıyı anlatıcı kendi eliyle destana dönüştürdüğünü eserinde söylüyorsa o zaman bizim bu eseri destan/ arkaik destan değil de *"manzum kahramanlık masalı"* olarak adlandırmamız daha uygun olmaz mı? Biz bu tabirin daha uygun olduğu kanaatindeyiz.

Bu kısımda incelenen bir diğer metin de "Totan Batır" masalıdır. Masalın "Dotan Batır" adı altında destan nüshaları bulunmaktadır. Metinler karşılaştırıldığında anlatıcı destan metninin sonunda bu metnin başlangıçta masal olduğunu ve bunu kendisinin destan formatına sokarak destan şeklinde icra ettiğini söylemektedir. Yani destan olarak kabul edilen anlatı anlatıcının kendisine ait olan metindir. Bu anlatı da halk şiirindeki destan sınıfına dâhil edilebilir. Ya da masal olduğu herkes tarafından bilinen bu

anlatıya anlatıcı faktörünü de ekleyerek "Ḳulamergen" de olduğu gibi bu anlatıya da "*manzum kahramanlık masalı*" diyebiliriz.

Bu iki anlatıya başka bir açıdan bakılacak olursa belki bu anlatılar daha önceleri arkaik karakterli birer destandı sonradan masallaşma sürecine girdi ve en sonunda da bir anlatıcı tarafından tekrar destan şeklinde icra edildi ve daha popüler oldu. Tabi bu anlatıların ilk şeklinin arkaik bir destan olduğuyla ilgili kesin bir yargıya varamayız. Bundan dolayı da biz bu anlatıların elde bulunan ilk şeklinin masal olmasından dolayı bu anlatıları masal kökenli olarak değerlendiriyoruz.

Bu kısımda incelen son anlatı ise "Ḳoyşı Batır (Çoban Bahadır)" masalıdır. Bu masalın aynı adla kayda geçmiş bir destan şekli ve "Batır Ḳoyşı" adıyla başka bir masal şekli daha bulunmaktadır. Ḳoyşı Batır anlatısının masal ve destan şekillerine bakıldığında olayların işleniş sırası, kahramanlar ve kahramanların hissiyatı hem masal da hem de destanda aynıdır. Bundan dolayı "Ḳoyşı Batır" adlı destanın destan değil de "*manzum bir kahramanlık masalı" sayılması gerekmektedir*. Daha önce de değinildiği gibi Türk boyları arasında anlatıcılar tarafından nazma çekilen başka masal örnekleri de vardır. Sırf manzum olmalarından dolayı bu türe farklı bir ad vermenin doğru olmadığı kanaatindeyiz.

Çalışmamızın beşinci bölümünü oluşturan "Kahramanlık Masallarının Epizot Yapısı" anlatıların incelenmeleri sadece epizotla sınırlı kalmamış, motifler ve tiplere de yer verilmiştir. İncelen metinlerdeki kahraman tipine baktığımız zaman buradaki kahramanın da destan kahramanı gibi doğum öncesi, doğum süreci ve mücadelesinin de olağanüstülüklerle süslü olduğu görülmektedir. Anlatılar masal başlığı altında incelenmekle beraber kahraman yönünden destan kahramanlarıyla benzer olduğu görülmektedir. Bundan dolayı bu tip anlatıların değerlendirilirken bünyesindeki kahramanlık unsurları göz önünde bulundurularak kahraman ya da destan mantığı çerçevesinde incelemenin daha uygun olacağı düşüncesindeyiz.

Sonuç olarak İncelenen metinlerde de görüldüğü üzere kahramanlık masallarının temel konuları, kahramanın kendi ailesi veya kabilesini koruması, kahramanlıkla evlenmesi ve olağanüstü tiplerle mücadele

etmesidir. Konu çeşitliliği bakımından kahramanlık masallarının destanlar kadar geniş kapsamlı ve toplumun tamamını ilgilendiren olayları içermediği görülür. Çalışmada da görüldüğü üzere kahramanlık masallarının köken olarak bir kısmı arkaik karakterli olağanüstü masallara bir kısmı da zayıflayarak işlev kaybeden destanlara dayanmaktadır. Arkaik karakterli kahramanlık masallarıyla destanlar mukayese edildiğinde aralarındaki en belirgin farklardan biri kahramanlık masallarındaki kahramanın "Jeztırnaḳ"la mücadele etmesidir. Jeztırnaḳ sadece masallarda görülür. Bu sebepten Jeztırnaḳ'ın olduğu anlatıların masal kökenli olduğunu söyleyebiliriz. Kahramanlık masallarını destan ayıran diğer noktada kahramanın mücadelesini genel olarak tek başına yürütmesidir. Bu masallarda temelde kahraman kendi gücüne güvenir, bundan dolayı tabiatın sihirli güçlerinin ona yardım ettiği pek görülmez. "Kahramanlık Masalları"da olağanüstülükler destanla kıyaslandığında daha fazla görülmektedir. Kahramanlık masallarının bir kısmı da zamanla zayıflayan destanlara dayandığı için bu anlatılarda manzum kısımların olduğu görülmekte ve anlatı kahramanın biyografisini tam olarak kapsamaktan ziyade onun hayatının belirli bir kısmıyla sınırlı olmaktadır. Verilen bu benzerlikler ve farklılıklar çerçevesinden bakıldığında kahramanlık masallarının, kahramanlık destanı ile olağanüstü masallar arasındaki bir tür olduğu görülür. Yani hem masalda olduğu gibi olağanüstü ve fantastik unsurlara yer verir hem de destanda olduğu gibi vurgulanan temel unsur kahramanlıktır.

KAYNAKÇA

AÇA, Mehmet,"Bir Kazak Masalı: Kün Astındağı Künikey Kız", **Erciyes,** S.227 (Kasım 1996), s. 16-24.

AÇA, Mehmet, **Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği,** Kömen Yay., Konya, 2002.

AÇA, Mehmet, "Köne Epos (Arkaik Destan) Kavramı ve Türk Halk Hikâyelerinde Âşıklara Mahsus Evlilik Konusunun Kaynaklarından "Alplara Mahsus Evlilik", **Milli Folklor,** S. 12(47), s. 11-21.

AÇA, Mehmet, "Türk Kahramanlık Destanlarında İç Mücadele ve Yakın Akrabaları Tarafından İhanete Uğrayan Kahraman", **Milli Folklor,** S. 44, s. 18-23.

AÇA, Mehmet, "Tıva Masal Dünyasına Bir Örnek: 'Adıg Oglu Iygalak-Kara Möge'", **Prof.Dr. Saim Sakaoğlu'na Armağan,** Konya, 2006, s. 365-399.

AÇA, Mehmet, **Tıva Halk Masalları,** Kömen Yay., Konya, 2007.

AÇA, Mehmet, "Şamanlığa Geçişteki Ölüp Dirilme Ritüelinden Türk Destanlarındaki Ölüp Dirilmeye", **Milli Folklor,** S. 54, s. 75-85.

AḴAN, A., "Ḳiyssa(-i) Dotan Ḳubaḳanbayuğlı", **Babalar Sözi,** 52. Foliant Bas., Astana, 2008. s. 320-323.

ÄKİMOVA, T., "Altı Jasar Alpamıs", **Babalar Sözi,** 33. Tom, Foliant Basbası, Astana, 2006. s. 337-338.

ÄKİMOVA, T., "Alpamıs Batır", **Babalar Sözi,** 33. Tom, Foliant Basbası, Astana, 2006. s. 323-327.

"Aḳḳoyan", **Ḳazaḳ Ertegileri,** 1.Tom, Jazuvşı Bas., Almatı, 2000. s.

ÄLMUHANOVA, Riyza, **Ḳazaḳ Folklorındağı Antikalıḳ Sarındar,** Arıs Bas., Almatı, 2009.

ALPISBAYEVA, Ḳ., "Alpamıs Batır", **Babalar Sözi,** 34, Tom, Foliant Bas., Astana 2006., s. 349-354.

ALPISBAYEVA, Ḳ., "Er Tarğın", **Babalar Sözi,** 44. Tom, Foliant Bas., Astana, 2007, s. 449-454.

ALPISBAYEVA, Ḳ., "Bögen Batır", **Babalar Sözi**, 46, Foliant Bas., Astana, 2008, s. 488-491.

ALPTEKİN, Ali Berat, “Kazakistan’da Anlatılmakta Olan Hayvan Masalları Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma”, **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Son Elli Yılda Türkiye Dışındaki Türk Halk Kültürü Çalışmaları Seksiyon Bildirileri**, Ankara, 2002, s. 14-24.

ALPTEKİN, Ali Berat, **Taşeli Masalları,** Akçağ Yay., Ankara, 2002.

ALPTEKİN, Ali Berat, **Kazak Masallarından Seçmeler,** Akçağ Yay., Ankara, 2003.

ALPTEKİN, Ali Berat, “Batı Türkleri (Azerbaycan-Türkiye) Destan, Masal ve Halk Hikâyelerinde Alp Tipi Evlilik”, **Prof. Dr. Abdurrahman Güzel’e Armağan,** Ankara, 2004, s.

“Altın Saḳa”,**Kazak Ertegileri,** Tom 4. Jazuvşı Bas., Almatı, 2000,s. 9-12.

ALTINSARİN, Ibıray, **Kel, Balalar, Oḳılıḳ,** Atamura Bas., Almatı 2006.

ALTINSARİN, Ibıray, **Etnografiyalıḳ Oçerkter Jäne Aẅız Ädebiyet Ülgileri**, Altın Kitap, Astana 2007.

ASANOV, Jubanazar, **Edige, Aŋızdar Men Jırdar,** Orhon Baspa Üyi, Almatı, 2008.

ARIKAN, Metin, **Köroğlunun Kazak Varyantları,** Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1999. (YDK)

ARIKAN, Metin, **Kazak Destanları I, Köroğlu’nun Kazak Anlatmaları,** TDK Yay, Ankara, 2007.

ARIKAN, Metin, **Kazak Destanları II,** TDK Yay, Ankara,2007.

ARIKAN, Metin, **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Kazak Jırav ve Akınları,** Elik Yay., Uşak, 2010.

ÄẄEZOV, Muhtar, “Ḳazaḳ Ertegileri”, **Ḳazaḳ Ädebiyetinin Tariyhı,** 1. Tom, Almatı 1949, b. 58-100.

ÄẄEZOV, Muhtar, **Är Jıldar Oyları,** Almatı 1959.

ÄẄEZOV, Muhtar, “Ertegiler”, **Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler,** 1. Tom, Almata 1988. s. 5-56.

ÄẄEZOV, Muhtar, **Ädebiyet Tariyhı,** Ana Tili Bas., Almatı 1991.

ÄẄEZOV, Muhtar-SOBOLEV, Leonid, “Epos i Folklor Kazahskogo Naroda”, **Litaraturnıy Kritik,** S.10-11 (Oktyabr-Noyabr 1939), s. 224-232.

ÄŴEZOV, Muhtar – ISMAYILOV, Edige, “Ertegiler”, **Ḳazaḳ Ertegileri,**1. Tom**,** Almatı 1957.

“Ayubala”, **Kazak Ertegileri,** 1. Tom, Jazuŭşı Bas., Almatı, 2000, s. 86-91.

AZİBAYEVA, Bakıtjan, **Kazahskiy Dastannıy Epos,** Ğılım Bas., Almatı, 1998.

ÄZİBAYEVA, B., “Ḳulamergen”, **Babalar Sözi,** 31. Tom, Foliant Bas., Astana 2006, s. 331-334.

ÄZİBAYEVA, B., “Ḳiyssa(-i) Ḳulamergen”, **Babalar Sözi,** 52.Tom, Foliatn Bas, Astana, 2008. 314-320

ÄZİBAYEVA, B., “Köruğlınıŋ Şağdatḳa Barğanı”, **Babalar Sözi,** 48.Tom, Foliant Bas, Astana, 2008. s. 471-474.

ÄZİBAYEVA, Baḳıtjan, **Ḳazak Dastandarı,** Baspalar Üyi, Almatı 2009.

AZİBAYEVA, Bakıtjan, “Dominantı Kazahskogo Eposa”, **Kazahskiy Epos”,** (Red.B. Azibayeva) Almatı, 2010.

BAKIRCI, Nedim, “Türk Dünyası Coğrafyasında Tespit Edilmiş Hayvan Masalları Üzerine Bir İnceleme”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2004, (YDT).

Bang, W. – RAHMETİ, G. R., **Oğuz Kağan Destanı,** İstanbul, 1936.

Batırlar Jırı, 3. Tom, Jazuŭşı Bas., Almatı, 1964.

BAYTURSINULI, Ahmet, **Şığarmaları (Metin)**¸Jazuwşı Bas.., Almatı 1989.

BEKKİ, Selahaddin, **Uzak Türk İllerinde Destanlaşan Evlilikler,** Öncü Kitap Yay., Ankara, 2009.

BERDİBAY, Rahmanḳul, **Ḳazaḳ Eposı,** Almatı, 1982.

BERDİBAY, Rahmanḳul, **Epos Muratı,** Bilim Bas., Almatı 1997. Rahmanḳul

BERDİBAY, Rahmanḳul, **Epos-El Ḳazınası,** Bes Tomdıḳ Şığarmalar Jiynağı, I. Tom, Kazığurt Bas., Almatı 2005.

Bozingen: Kazahskiye Narodnıye Skazki, (Red. B. Kanalyanov),Alma-Ata, Jalın Bas., 1984.

Bozingen, Hayŭanattar Jaylı Ḳazaḳ Ertegileri, (Ḳurastırğandar: Ḳurmanbay Talıbay-Ḳuŭanışbay Ḳurmangaliyev), Jalın Bas., Almatı, 1985.

“Bögen”, **Babalar Sözi,** 46. Tom, Foliant Bas., Astana, 2008. s. 427-464.

CAFEROVA, Fahriyye, “Azerbaycan Âşık Destanlarında Elmadan Doğuş Motifleri”, **Türkiyat Araştırmaları**, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, S. 10, Bahar, 2009, s. 32

CAMBELL, Joseph, **Kahramanın Sonsuz Yolculuğu,** Kabalcı Yay., İstanbul, 2000.

ÇERİBAŞ, Mehmet, **Kırgız Türklerinin Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı,** TKAE Yay., Ankara, 2011.

ÇETİN, Ayşe Yücel, **Kazakistan Sahası Halk Hikâyeciliği Geleneği,** Gündüz Eğitim ve Kültür yayıncılık, Ankara, 2003.

ÇETİN, İsmet, **Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997.

ÇETİN, İsmet, “Türk Destan Kahramanları ve Köroğlu”, **Milli Folklor,** Ankara, 1998, S. 39, s. 46-52.

ÇOBANOĞLU, Özkul, “Lord Raglan’ın Batı Halk Kahraman Kalıbı Açısından Oğuz Kağan ve Er Töştük Destan Kahramanlarına Bir Bakış”, **Folkloristik: Prof. Dr. Umay Günay Armağanı,** Feryal Matbaacılık, Ankara, 1996, s. 202-209.

ÇOBANOĞLU, Özkul, **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş,** Akçağ Yay., Ankara, 2002

ÇOBANOĞLU, Özkul, **Türk Dünyası Epik Destan Geleneği,** Akçağ Yay., Ankara, 2003.

DEMİR, Necati, **Dânişmendnâme**, (II. Kısım), Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü Yay., 2002.

DEMİR, Necati – ERDEM, Mehmet Dursun, **Saltık Gazi Destanı,** C.I-II-III, Destan Yay.,, Ankara, 2007.

DİLEK, İbrahim,, “Şalgandu Masallarında Bitiş Formeli Olarak Anlatıcının Masal Ülkesine Dönmesi”, **Uluslar Arası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri, 26-28 Mayıs 2000,** KB Yay. Ankara, 2002, s. 257-264.

DİLEK, İbrahim, **Altay Destanları-I,** TDK Yay., Ankara, 2002.

DİLEK, İbrahim, **Altay Masalları,** Alp Yay., Ankara, 2007.

DİLEK, İbrahim. “Sibirya Türk Masallarında Hayvanla Evlenme”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi,** S. 22, s. 208. Konya, 2007.

DİVAYEV, Abubakir, **Kazahskogo Narodnoye Tvorçestvo,** 2-e İzdaniye. Altın Kitap, Astana 2007.

DURANLI, Muvaffak, **Saha (Yakut) Büyü Masalları,** Kömen Yay., Konya, 2010.

DUYMAZ, Ali, "Anadolu ve Balkan Türklerinin Halk Anlatmalarında Mitolojik Bir Kuş: Zümrüdü Anka", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** C.1, S. 1. Balıkesir, 1998. s. 91-96,

DUYMAZ, Ali, "Oğuz Kağan Destanı'ndan Dede Korkut Kitabı'na Kahramanların Beden Tasvirlerinin Sembolik Anlamları Üzerine Değerlendirmeler", **Milli Folklor,** S. 76, Ankara, 2007, s.

DUYMAZ, Ali, "Türk Folklorunda Dış Ruh Tasarımı", **Bilig,** Bahar/ 2008, S. 45. s.

EKİCİ, Metin, **Dede Korkut Hikayeleri Tesiri İle Teşekkül Eden Halk Hikayeleri,** AKM Yay., Ankara, 1995

EKİCİ, Metin, **Türk Dünyasında Köroğlu,** Akçağ Yay, Ankara, 2004.

ELÇİN, Şükrü, "Göçebe Türk Destanlarında Ölüp-Dirilme Motifi, **Halk Edebiyatı Araştırmaları-1,** Akçağ Yay., Ankara, 1997.

ELÇİN, Şükrü, "Türk Halk Edebiyatında Turna Motifi", **Halk Edebiyatı Araştırmaları-I,** Akçağ Yay., Ankara, 1997, s 63-75.

ELÇİN, Şükrü, **Halk Edebiyatına Giriş,** Ankara, 2000.

EFLATUN, Muvaffak, "Ahmedî'nin İskender-nâmesi'nde Destân Unsurları*",* **Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslar arası Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Ankara, 2011, s.

ERGİN, Muharrem, **Dede Korkut Kitabı-I,** TDK Yay., Ankara, 2004.

ERGUN, Metin, "Hakas Haycıları ve Haycılık Sanatı", **Milli Folklor,** S. 19, Ankara 1993,, s. 23.

ERGUN, Metin, **Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş,** KB Yay., Ankara, 1998.

ERGUN, Metin, **Kopuz Sarını,** KB Yay., Ankara, 2002.

ERGUN, Metin, **Şor Kahramanlık Destanları,** Akçağ Yay., Ank. 2006.

ERGUN, Metin – AÇA, Mehmet, **Tıva Kahramanlık Destanları - I,** Ankara, 2004.

ERGUN, Pervin, **Kambar Ata, Baba Gambar,** Kömen Yay., Konya, 2011.

ERSÖZ, Murat, **Kazak Türklerinin Ayman Şolpan Destanı,** GÜ SBE, Ankara, 2001, (YYT).

ERSÖZ, Murat, **Culuruyar Nurgun Bootur Saha (Yakut) Türklerinin Kahramanlık Destanı,** Türksoy Yay., Ankara, 2010.

"Er Tarğın", **"Babalar Sözi",** 44. Tom, Foliant Bas., Astana, 2007 s.11-52.

"Ertegi", **Ḳazaḳ Sovyet Entsiklopediyesi,** Almatı 1974, s. 169-170.

FEDAKAR, Selami, **Özbek , Sözlü Geleneğinde Masallar,** Egetan Yay., İzmir, 2011.

GATSAK, V. M., **Vastoçnoromanskiy Geroiçeskiy Epos,** Moskva, 1967.

GÖKŞEN, Esra, **Türk Dünyasından Masallar 1, Tüy Baba,** Erdem Yay., İstanbul, 2003.

GÖLPINARLI, Abdulbaki, **Vilâyet-nâme, Menakıb-ı Hacı Bektâş-ı Veli,** İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1995.

ĞABDULLİN, Malik, **Ḳazaḳ Halḳının Aẅız Ädebiyeti,** Almatı 1974.

ĞABDULLİN, M. – SIDIḲOV, T., **Ḳazaḳ Halḳının Batırlıḳ Jırı,** Almatı 1972.

ĞUMAROVA, M., "Burın Zerttelmegen Jırlar", **Kazak Ädebiyetinin Tariyhı,** 1.Tom, Almatı, 1960.

ĞUMAROVA, Mälike, "Köruğlı Eposı", **Batırlar Jırı,** 4.Tom, Jazuvşı Bas, Almatı,1989.

GÜLTEK, Vedat, **Rusça-Türkçe Sözlük,** Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 2004.

"Hikayat (ı) Muŋlıḳ, Zarlıḳ", **Babalar Sözi,** 52. Tom, Astana, 2008, s. 9-83.

IBIRAYEV, Şäkir, **Epos Älemi**, Ğılım Bas., Almatı, 1993.

İNAN, Abudulkadir, "Türk Folklorunda Simurg ve Garuda", **Makaleler ve İncelemeler,** TTK Basımevi, Ankara, 1968.

İNAYET, Alimcan, **Uygur Halk Destanları-1,**TDK Yay., Ankara, 2004.

İNAYET, Alimcan, "Uygur Sahasındaki 'Emir Gör Oğli' Destanının Olay Örgüsü ve Bazı Motifler Üzerine", **Milli Folklor,** S. 61, s.

İNAYET, Alimcan, **Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi, Yalmavuz-Celmoğuz,** Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2010.

İNAYET, Alimcan, "Köroğlu Destanı'nın Uygur ve Özbek Varyantlarına Göre Göroğlu/ Köroğlu'nun Doğumu", **Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe**

Türk Destanları Uluslar arası Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Türksoy Yay., Ankara, 2011, s.

İSATOV, Mezgil, **Kazak Masalları,** Gendaş Yay., İstanbul, 1998.

ISMAYILOV(Smayılov), E. "Ḳazaḳ Ertekteri" **Ädebiyet Maydanı,** 1939, No: 1, b. 139-148.

JİRMUNSKİY, V. M., **Türk Kahramanlık Destanları (I.-II. Bölüm),** (Çev. (Mehmet İsmail-Hülya Arslan Erol), TDK Yay., Ankara, 2011.

JUMALİYEV, K., **Ḳazaḳ Ädebiyeti (Oḳuvlıḳ),** Alma-Ata 1949.

JUMALİYEV, Ḳ., **Ḳazaḳ Eposı Men Ädebiyet Tariyhının Mäseleleri,** Tom I, Ḳazaḳtın Memlekettik Körkem Ädebiyet Bas., Almatı, 1958.

KALENDEROĞLU, İhsan, **Mamay, Nogay Türklerinin Kahramanlık Destanı,** Türksoy Yay., Ankara, 2010.

KALENDEROĞLU, İhsan, **Sovyet Dönemi Türkmen Folkloru,** Kurgan Edebiyat Yay., Ankara, 2011.

"Ḳambar Bahadürdin Jırı", **Babalar Sözi,** 43. Tom, Foliant Bas., Astana 2007 s. 11-48.

ḲANARBAYEVA, Baḳıtḳamal, **Ḳazaḳtıŋ Nanım-Senimderiniŋ Folklordağı Körinisi,** Jazuvşı Bas., Almatı, 2004

KARADAVUT, Zekeriya, **Köroğlu'nun Ortaya Çıkışı,** Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, Bişkek, 2002.

KARADAVUT, Zekeriya, , **Kırgız Masalları,** Kömen Yay., Konya, 2006.

KARADAVUT, Zekeriya, "Kırgız Masallarında Mitolojik Unsurlar", **Milli Folklor,** 2010, S. 85, s.

KASKABASOV, S., **Kazahskaya Volşebnaya Skazka,** Almatı, 1972.

ḲASḲABASOV, Seyit, "Ertek Pen Epostıŋ Syujettik Tipologiyası", **Ḳazaḳ Folklorının Tipologiyası,** Ğılım Bas., Almatı, 1981, 235- 266.

ḲASḲABASOV, Seyit, **Ḳazaḳtın Halıḳ Prozası,** Ğılım Bas., Almatı 1984.

ḲASḲABASOV, Seyit, "Ḳazaḳtın Kiyal-Ğajayıp Ertegilerindegi Köne Dävirdin Ḳaldıḳtarı", **El Zerde,** Jibek Jolı, Almatı 2008, s. 4-13.

ḲASḲABASOV, Seyit, "Nekotorıye Osobennosti Kazahskoy Volşebnoy Skazki", **El Zerde,** Jibek Jolı, Almatı 2008**,** s. 290-306.

ḲASḲABASOV, Seyit, “Geroy Kazahskoy Volşebnoy Skazki”, **El Zerde,** Jibek Jolı, Almatı 2008. s. 307-322.

ḲASḲABASOV, Seyit, “Januṽarlar Jayındağı Ertegiler”, **El Zerde,** Jibek Jolı, Almatı 2008**,** s. 27-35.

ḲASḲABASOV, Seyit, “Ḳazaḳ Ertegilerinin Tekstologiyası”, **El Zerde,** Jibek Jolı, Almatı 2008**,** s.58-76.

ḲASḲABASOV, Seyit, “Kazahskaya Volşebnaya Skazka”, **Zolotaya Jila,** Çast I, Elorda, Astana, 2000, s. 9- 201.

KASKABASOV, Seyit, “Kazak Türklerinin Peri-Masalı Kahramanları”, (Çev. Mehmet Tezcan), **Kardeş Edebiyatlar,** S. 10 (Nisan-Mayıs-Haziran) 1985, s. 21-29.

Kanbak Şal: Kazahskiye Bıtoviye Skazki, Alma-Ata, Jalın Bas., 1985.

Kazahskiy Folklor v Sobranii G.N. Potanina, (Red. Z. N. Palgova), İzdatelstvo “Nauka”, Alma-Ata 1972.

Kazahskaya Narodnaya Poeziya, İz Obraztsov Sobrannıh i Zapisannıh A. A. Divayevım, (Sostavitelı. N. S. Simirnova i drugoyi), Alma-Ata 1964.

Ḳazaḳşa-Orısşa Sözdik, (Red. R. F. Sızdıḳov, K. Ş. Husayın). Dayk-Press, Almatı, 2000.

Ḳazaḳ Tiliniŋ Tüsindirme Sözdigi, (Red. T. Januzaḳov), Dayk-Press, Almatı, 2008.

Ḳazaḳ Ertegileri, 1. Tom, (Ḳurastırğan. E. Ismayılov), Almatı, 1957.

Ḳazaḳ Ertegileri, 2. Tom, (Ḳurastırğan. E. Ismayılov), Almatı, 1962.

Ḳazaḳ Ertegileri, 3. Tom, (Ḳurastırğan. E. Ismayılov), Almatı, 1964.

Ḳazaḳ Ertegileri, 2. Tom, Jazuṽşı Bas, Almatı, 2000.

Ḳazaḳ Ertegileri, 2. Tom, Jazuṽşı Bas, Almatı, 2000.

Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler, 2. Tom, Jazuṽşı Bas, Almatı, 1988.

Ḳazaḳ Halıḳ Ädebiyeti-Ertegiler, 4. Tom, Jazuṽşı Bas, Almatı, 1988.

KENJEBAYEV, Beysembay, “Ḳazaḳtın Ertegileri Tuṽralı”, **Ädebiyet Jäne İskusstvo,** S.1, Yanvar 1940, s. 78-86.

“Ḳiyssa-i Alpamıs Batır”, **Babalar Sözi,** 34.Tom, Foliant Bas., Astana 2006, s. 9-63.

“Ḳiyssa(-i) Dotan Ḳubaḳanbayuğlı”, **Babalar Sözi,** 52. Tom, s. 121-185.

"Ḳobılandı Batır", **Babalar Sözi,** 37. Tom, Foliant Bas., Astana, 2006, s. 9-91.
KOÇ, Kenan- BAYNİYAZOV, Aybek- BAŞKAN, Vehbi, **Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü,** Akçağ Yay., Ankara, 2003.
ḲONDIBAY, Serikbol, **Arğıḳazaḳ Mifologiyası,** 3. Kitap, Dayk-Press Bas., Almatı, 2004
ḲONDIBAY, Serikbol, **Arğıḳazaḳ Mifologiyası**, 4. Kitap, Dayk-Press Bas., Almatı, 2004.
ḲONDIBAY, Serikbol, **Kazak Mifologiyasına Kirispe,** Tolıḳ Şığarmalar Jiynağı, 1-Tom, Arıs Bas., Almatı, 2008,
KONDIBAY, Serikbol, **Kazahskaya Mifologiya, Kratkiy Slovar, Estetika Landşaftov Mangistav,** Polnoye Sobraniye Soçinenniy, 5-Tom, İzdatelstvo Arıs, Almatı, 2008.
ḲOŊIRATBAYEV, Äŭelbek, **Epos Jäne Onıŋ Aytuŭşıları,** Ḳazaḳstan Bas., Almatı 1975.
ḲOŊIRATBAYEV, Äŭelbek, **Ḳazaḳ Eposu Jäne Türkologiya,** Ğılım Bas, Almatı, 1987.
ḲOŊIRATBAYEV, Äŭelbek, Ḳ**azaḳ Folklorunun Tarihi,** Ana Tili Bas, Almatı, 1991.
ḲOŊIRATBAYEV, Äŭelbek, **Folklortanuŭ Mäseleleri,** Köptomdıḳ Şığarmalar Jiynağı 1, Mersal Baspa Üyi, Almatı, 2004.
ḲORĞANBEKOV, Bolat, "Şora Batır Jırı Tuŭralı", **Babalar Sözi,** 45. Tom, Foliant Bas., Astana, 2007. s. 423-434.
KOROGLI, H. G., **Turkmenskaya Literatura,** Vısşaya Şkolo, Moskva, 1972.
"Ḳoyşı Batır", **Babalar Sözi,** 31. Tom, Foliant Bas., Astana, 2006, s. 173-188.
"Köruğlı/ Bozay Tuŭralı", **Babalar Sözi,** 49. Tom, Foliant Bas., Astana, 2008, s.197-223.
KÖSE, Nerin, "Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Kocacaş, **Milli Folklor,** Ankara, 1999, S. 43, s. 19-23.
KÖSE, Nerin, "Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Kurmanbek ve Kurmanbek Destanları Üzerine", **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Dr. Himmet Biray Özel Sayısı,** Ankara, 1999, s. 253-261;
"Ḳulamergen-Joyamergen", **Halık Murası,** Ölgiy, 1991, s. 179-210.

"Kulamergen", **Karakalpak Folkloru,** Nükis, 1977, s. 150-152.

"Kün Astındağı Künikey Ķız", **Ķazaķ Halıķ Ädebiyeti-Ertegiler,** II. Tom, Jazuvşı Bas, Almatı, 1988. s. 5-11.

MAKEYEV, L., **Kazahskiye Skazki**, Alma-Ata, 1940.

MAKEYEV, L., **Kazahskiye Narodniye Skazki,** Alma-Ata, 1952.

MARĞULAN, Alkey, "O Haraktere i İstorıçeskoy Obuslovlennosti Kazahskogo Eposa", **İzvestiya A N Kaz SSR. Seriya İstoriçeskaya,** 1946, No: 2, s. 75-81.

MARĞULAN, Älkey, **Ejelgi Jır-Aŋızdar,** Jazuvşı Bas., Almatı, 1985.

MARĞULAN, Ä. – JUMALİYEV, H., **Ķazaķ Folkloru,** Almatı, 1940.

MELETİNSKİY, Ye. M., **Proishojdeniye Geroiçeskogo Eposa,** 2-izdaniye, Vostoçnaya Literatura RAN, Moskva 2004.

MELKOV, A. L., **Materialı Po Kirgizkoy Etnografii**, Orenburg 1925.

Mifologiya Entsiklopediya, (Red. Ye. M. Meletinskiy), Nauçnoye İzdatelstvo, Bolşaya Rossiskaya Entsiklopediya, Moskva, 2003.

MOLDAHANOV, Ädebiyet, **Ävezov Jäne Folklor,** Dävir Bas., Almatı 2005.

MOLLOVA, Mefkûre, "Bir Şathiye ve Bir Bilmecede Kaz Kültü", **Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. Şükrü Elçin'e Armağan,** TKAE Yay., Yıl, XXIX/1-2, Ankara, 1993, s. 264-271.

MUĶANOV, S. – BEKHOJİN, Ķ., **Ķazaķ Ädebiyeti,** Orta Mekteptin 8-Klasına Arnalğan Hrestomatiya, Törtinşi Basıluvı, Ķazaķtın Memlekettik Oķuv Ķuraldar Bas., 1951.

"Närik, Şora", **Batırlar Jırı,** 4.Tom, (Red. E. Düysenbayulı), Jazuvşı Bas., Almatı, 2007, s.185-264.

NEKLYUDOV, S. Yu., "Bogatırskaya Skazka. Tematiçeskiy Diapazon i Syujetnaya Struktura", **Problemı Folklora,** Moskva 1975.

OCAK, Ahmet Yaşar, **Bektaşi Menakıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri**, İletişim Yay., İstanbul, 2000.

OĞUZ, Öcal, "Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Boğaç Han", **Milli Folklor,** S. 40, Ankara, 1998, s. 2-6.

OĞUZ, Öcal, "Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Basat", **Milli Folklor,** S. 41, Ankara, 1999, s. 2-8.

OĞUZ, Öcal, "Köroğlu Anlatılarının Doğu Eş-Metinlerinin Batıdaki İzleri, **Prof. Dr. Abdurrahman Güzel'e Armağan",** Ankara, 2004, s

OH, Eunkyung – JORAYEV, Mamatḳul, "Alpamış Destanında Baysın kelimesinde Görülen Kurt Totemi", **Türkiyat Araştırmaları**, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, S. 15, Güz, Ankara, 2011, s. 149-157.

OURAKOVA, Lazzat, "Anadolu'daki Keloğlan Masalları ile Kazakistan'daki Tazşa Bala Masallarının Mukayesesi", GÜ, SBE, Ankara, 2001 (YYT).

ÖGEL, Bahattin, **Türk Mitolojisi,** C.I. TTK Yay., Ankara, 2003.

ÖGEL, Bahattin, **Türk Mitolojisi,** C.II. TTK Yay., Ankara, 2002.

ÖZCAN, Bengü Hüsna, "Kazak Ertegileri (Kazak Masalları) Metni Esasında Kazak Türkçesinde Fiil", GÜ, SBE, Ankara, 2001 (YYT).

ÖZCAN, Derya, Kazak Batırlık Destanları Üzerine Bir İnceleme, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2011 (YDT).

ÖZDARENDELİ, Çağrı, "Kazak Halk Edebiyatı Ertegiler I, Gramer, Metin Sözlük", Trakya Üniversitesi, SBE, Edirne, 1997 (YDT).

ÖZDARENDELİ, Çağrı, "Kazak Ertegileri" **Kardeş Ağızlar/ Türk Lehçe ve Şiveleri Dergisi,** S. 5, (Ocak-Şubat-Mart 1988), s. 10-11.

ÖZDARENDELİ, Çağrı, "Kazak Ertegileri", **Kardeş Edebiyatları Dergisi,** İzmir 1998,

ÖZDARENDELİ, Çağrı, "Kazak Masalları", **Kardaşlık Dergisi,** Kasım, 2004.

ÖZDARENDELİ, Çağrı, "Kazak Türklerinde Hayvan Masalları", **Türk Kültürü,** Temmuz 2004.

ÖZDEMİR, Aşur, **Tilki İle Keklik,** Gonca Yay., İstanbul, 2003.

ÖZKAN, İsa, **Yusuf Bey-Ahmet Bey (Bozoğlan) Destanı,** KB Yay., Ankara, 1989.

ÖZKAN, İsa, **Abdurrahman Han Destanı,** KB Yay., Ankara, 1989.

ÖZKAN, İsa, "Türkmenistan'da Derlenmiş Dede Korkut Boyları",**Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1995,** TDK Yay, Ankara, 1997, s.

ÖZKAN, İsa, "Türk Boylarının Sözlü Edebiyatındaki Nımah/ Comok/ Cumbak/ Yomak Anlatım türü Üzerine Bir Etimoloji Denemesi", **Türk Dili,** S. 556, Ankara, 1998, s.

ÖZKAN, İsa, "Türkmenistan'daki Adak Yerleri ve Bu Yerlerle İlgili İnançlar", **Türk Kültürü**, Yıl: XXXI, S. 368, s. 730-740.

PALA, İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü,** Akçağ Yay., Ankara, 1995.

POTANİN, Grigoriy, **Trudı Po Etnografii i Folkloru,** 2-e izdaniye, Altın Kitap, Astana 2007.

PUTİLOV, B.N., **Russkiy i Yujnoslavyanskiy Geroiçeskiy Epos**, Moska 1971.

RADLOV, V. V., **Obraztsı Narodnoy Literaturı Tyurkskih Plemen,** Çast. III, S.Petersburg, 1870.

RAḴIŞEVA, J., "Ḳambar Batır Jırı", **Babalar Sözi,** 43.Tom, Foliant Bas., Astana, 2007, s. 337-356.

RAḴIŞEVA, J., " N. S. Simirnova Jäne Ḳambar Batır Jırı", **Folklorist H.S.Simirnova i Voprosı İzuçeniya Ustnogo Narodnogo Tvorçestva,** Almatı, 2009.

REİCHL, Karl, "Formulaic Diction in Kazakh Epic Poetry", **Oral Tradition,** 4/3 (1989), s. 264-268.

REİCHL, Karl, **Türk Boylarının Destanları,** (Çev. Metin Ekici), TDK Yay., Ankara, 2002.

ROUX, Jean Paul, **Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar,** Kabalcı Yay., İstanbul, 2005.

SADIRBAYEV, S., **Halıḳ Ädebiyetinin Tariyhı Negizderi,** Kazak Üniversiteti Bas., Almatı, 1992.

SAKAOĞLU, Saim, **Masal Araştırmaları,** Akçağ Yay., Ankara, 1999.

SAKAOĞLU, Saim, **"***Masallar*", **Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Tarihi.** C.2,. AKM Yay., Ankara, 2002, s. 131-313.

SALTAḴOVA, J., "Alpamıs", **Babalar Sözi,** 33. Tom, Foliant Basbası, Astana, 2006. s.336-337.

SARGIN, Mustafa, "Kazak Hayvan Masalları", Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi, Muğla, 1997 (YBT).

SAVRAN, Hülya, “Kazakça ve Kazakça Hayvan Masallarına Örnekler”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** S. 2 (1998), s. 137-145.

SÄKENOV, S., “Tüsinikteme”, **Babalar Sözi,** 49.Tom, Foliant Bas, Astana, 2008. s. 367-387

SÄKENOV, S., “Närik, Şora Jırları”, **Babalar Sözi,** 51.Tom, Foliant Bas., Astana, 2008, s. 405-407.

SEVER, Mustafa, “Masallarda Dış Can (Canın Beden Dışında Saklanması)”, **Milli Folklor,** S. 60, s. 161-164.

Sever, Mustafa, “Türk Halk Edebiyatında Birbirinin Yerine Kullanılan Bazı Terimler Üzerine, **Uluslar Arası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri, 26-28 Mayıs 2000,** KB Yay. Ankara, 2002, s. 651-656.

SEYİDOĞLU, Bilge, “Cadı Tipi Üzerine”, **Şükrü Elçin Armağanı,** Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Armağanı, Ankara, 1983, s. 109-114.

SEYİTOV, Sağınğali, **Ḳazaḳ-Turikmen Ädebiyeti Baylanısı,** Almatı, 2010.

SEYİTJANULI, Zufar – BİSENBAYEV, Pazılbek, **Ḳazaḳtın Köne Eposı,** Aruwna Bas., Almatı 2008.

SİMİRNOVA, N. S., “Osnovnıye Versii Kambara”, **İssledovaniya Po Kazahskomu Folkloru”,** (Sost. S.A. Kaskabasov), Jibek Jolı, Almatı, 2008.

ŞAHİN, Halil İbrahim, **Türkmen Destanları ve Destancılık Geleneği,** Kömen Yay., Konya, 2011.

Şimşek, Esma, “Halk Hikâyelerinde Kullanılan ‘Epizot’ Terimi ve Türkçe Karşılığı Üzerine”, **Uluslar Arası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri, 26-28 Mayıs 2000,** KB Yay. Ankara, 2002, s. 657-664.

TEMÜR, Nezir, **Kırgız Türklerinde Sınçılık Geleneği**, GÜ SBE, Ankara, 2002, (YYT).

TEMÜR, Nezir, **Folklor ve İdeoloji (Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan’da Folklor Politikaları ve Çalışmaları 1917-1958),** TKAE Yay, Ankara, 2011.

TORUN, Ali, **Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler,** Kültür Bak. Yay., Ankara, 1998.

TURSUNOV, Edige, “Ertegiler”, **Ḳazaḳ Folkloristikası,** (Red. M. Ğabdullin), Ğılım Bas., Alma-Ata 1972, s.

TURSUNOV, Edige, “Dualistiçeskiy Mif i Bıtovaya Skazka”, **Materialı Pervoy Nauçnoy Konferatsii Molodıx Uçenih AN KazSSR,** Alma-Ata, 1968.

TURSUNOV, Edige, “Ob Otneşenii Volşebnoy Skazki k Bıtovoy v Kazahskoy Ustno-Poetiçeskoy Tradatsii”, **İzvestiya AN KazSSR. Seriya Obşçestvenih Nauk.** 1968, No:5.

TURSUNOV, Edige, “Ertegi Jäne Şındıḳ Mäselesi Jäyli”, **Ḳazaḳstan Muğalimi,** 1968, No: 10.

TURSUNOV, Edige, “Proishojdeniye Skazok-Nebılits v Tyurko-Mongolskom Folklore v Svete Dannıh Etnografii”, **Materialı Vtoroy Nauçnoy Konferatsii Molodıh Uçyonih AN KazSSR.,** Alma-Ata, 1970.

TURSUNOV, Edige,, **Genezis Kazahskoy Bıtovoy Skazki**, Dayk-Press, Almatı 2004.

TURĞANBEKOV, Asḳar, **Ḳazaḳtıŋ Ḳaharmandıḳ Jırı Oraḳ Mamay,** Arna Bas., Almatı, 2009.

TÜRKER, Ferah, “Altay Türklerinin Anlatmalarında Mitik Bir Varlık: Celbegen”, **Millî Folklor,** 2012, Yıl 24, S. 94, s. 81-90.

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Türkmenistan Edebiyatı, C.10, KB Yay., Ank., 2004.

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Tatar Edebiyatı I,, C.17, KB Yay., Ank., 2001,

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Kumuk Edebiyatı, C.20, KB Yay., Ank., 2002

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Karaçay-Malkar Edebiyatı C.22, KB Yay., Ank., 2002,

TÜRKMEN, Fikret – ARIKAN, Metin, “Şora”, **Kazak Destanları IV, Kırım’ın Kırk Batırı,** (Anlatan: Murın Jırav Sengirbayev), TDK Yay, Ankara, 2007.

ÜÇÜNCÜ, Kemal, **Kazak Türklerinin Kahramanlık Destanı Alpamış,** Töre Yay., İst. 2006.

YADANOVA, K. V., “Vstreça Ohotnika S Duhami-hozyayevami/ Almısom, Opıt Ukazatelya Syujetov i Versiy Po Materialam Altayskoy Folklornoy

Tradatsii", **Drevnosti Sibiri i Tsentralnoy Azii.** C. 6. Nauç. Tr. (Red. V. İ. Soyonova) Gorno-Altaysk, 2009, No: 1-2 (13-14) s. 174-185.

YILDIRIM, Dursun, "Köroğlu Destanının Orta Asya Rivayetleri", **Türk Bitiği,** Akçağ Yay., Ankara, 1998, s. 169-179.

YILDIRIM, Dursun, "Sözlü Kültür ve Folklor Kavramı Üzerine Düşünceler", **Türk Bitiği,** Akçağ Yay., Ankara, 1998, s. 37-42.

YILDIRIM, Dursun, "Türkiye'de Folklor Araştırmalarının Gelişme Devreleri", **Türk Bitiği,** Akçağ Yay., Ankara, 1998, s. 43-64.

YILDIZ, Naciye, "Türk Destanlarında Çocuksuzluk", **Milli Folklor,** S.82, Ankara, 2009, s. 76-88.

YILDIZ, Naciye, "Türk Destanlarında Kötü Huylu Devler", **Milli Folklor,** S. 87, Ankara, 2010, s. 41-51.

YUDAHİN, K. K., **Kirgizko-Russkiy Slovar,** Frunze, 1985.

YÜCE, Kemal, **Saltuknâme'de Tarihi, Dinî ve Efsanevî Unsurlar,** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay, Ankara, 1987.

ZALOĞLU, Pınar, Orta Asya ve Güney Sibirya Türklerinin Kahramanlık Destanlarında Yardımcı Tipler, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 2011. (YYT.)

ZHAMAKİNA, Alfiya, "Kazak Masalları Üzerine Bir İnceleme", Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2009 (YYT).

ZİNUROVA, R. R., "Motiv Çudesnogo Rojdeniya v Başkirskoy Bogatırskoy Skazke", **Vestnik Çelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta,** 2011, No: 11(226), Filologiya, İskusstvovedeniye, Vıpusk, 53, s. 52-55.

ÖZET

YILDIRIM, Seyfullah. Kazak Türk Folklorunda Epik Anlatmalar, Doktora Tezi, Ankara, 2012

XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar yaylak kışlak hayatı yaşamış olan Kazakistan'daki Kazak Türkleri arasında, bu hayat tarzının da getirmiş olduğu şartlardan dolayı sözlü kültür ürünleri önemlerini ve zenginliklerini korumuşlardır. Bugün dahi sözlü geleneğin canlılığını koruduğu Kazak Türklerinin bu zengin sözlü kültür mirasları içerisinde en önemlilerinden birisi de hiç şüphesiz "kahramanlık masalları"dır. Kahramanlık masalları tür olarak olağanüstü masalar ile kahramanlık destanları arasındaki bir türdür. Kahramanlık konusunu işlemekle beraber destanlar kadar halkın tamamını kapsamayan kahramanlık masalları, aile ve kabilenin korunması, kahramanlık göstererek evlenme ve kahramanın olağanüstü mahlûklarla mücadelesi gibi sınırlı bir konu genişliğine sahiptir. Altı bölümden oluşan "Kazak Türk Folklorunda Epik Anlatmalar" adlı çalışmamızın birinci bölümünde Kazak Türklerinin masallarının incelenmesi ve tasnif edilmesiyle ilgili çalışmalara değinilmiştir. İkinci bölümde kahramanlık masalı kavramı ele alınmış, üçüncü bölümde ise incelenen metinlerin özetleri verilmiştir. Dördüncü bölümde temelde destan olmakla beraber masal şekli de olan destanlar ile temel de masal olmakla beraber sonradan belirli bir anlatıcı tarafından destan şeklinde icra edilen masallar üzerinde durulmuştur. Beşinci bölümde ise metinlerin epizot yapısı temel olmak üzere motifler ve tipler incelenmiş, altıncı bölümde ise metinlerin Kazak Türkçeleri ve Türkiye Türkçeleri verilmiştir. Çalışmamızın ülkemizde henüz incelenmemiş olan Türk Dünyasının "kahramanlık masalları" ile ilgili çalışmalara bir başlangıç olmasını ümit ediyoruz.

Anahtar Kelimeler:

1. Kazak Türkleri.

2. Destan.

3. Masal.

4. Arkaik Destan.

5. Kahramanlık Masalı.

ABSTRACT

YILDIRIM, Seyfullah. Epic Narratives in Kazakh Turk Folklore, PhD Thesis, Ankara, 2012.

Until the first quarter of the XX. century, who lived a nomadic life of Kazakh Turks in Kazakhstan, because of the conditions that brought about this way of life, oral culture products have well maintained richness and importance. Even today, the Kazakh Turks oral culture tradition products still alive and without a doubt “heroic tales” is one of the most important product of it. Heroic tales as a genre, between heroic epics and fairy tales. That is, their structure have more fantastic factor than epics and heroism factor loom large more according to tales. Heroic tales study on heroic subjects but they don’t include all of the folk as epics and they have limited subject wideness such as protection of family and the tribe, showing heroism to marriage and stuggle of hero with extraordinary creatures. Consisting of six chapters, “Epic Narratives in Kazakh Turk Folklore”, titled the first chapter of our study Kazakh Turks tales relating to the examination and classification studies are discussed. The concept of heroic tale was discussed in the second chapter and a summary of the texts studied was given in the third chapter. The fourth chapter was emphasized on epics that on basic but have a shape of tale and tales that on basic but later performed as a shape of epic by a specific narrator. In the fifth chapter, taking as a base of texts’ episode structure, motifs and types were examined.In the sixth chapter, the text Kazakh Turkish and Turkish of Turkey are provided. We hope to have an input on the work that not yet been studied in our country, which is the study of the Turkish world " heroic tales”.

Key words:

1. Kazak Turks,

2. Epos,

3. Tale,

4. Archaic Epos,

5. Heroic Tale.